Dan Jones

Taht ve İktidar

Orta Çağ'ın Yeni Tarihi

Çeviri
Gaye Yavuzcan

Kronik

Kronik

TAHT VE İKTİDAR
Orta Çağ'ın Yeni Tarihi

—

DAN JONES

KRONİK KİTAP: 479
Avrupa Tarihi Dizisi: 21

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

ÇEVİRİ
Gaye Yavuzcan

EDİTÖR
Ali Kaan Cerit

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Mart 2024, İstanbul

ISBN
978-625-6774-34-6

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
© Dan Jones, 2021, "Powers and Thrones: A New History of the Middle Ages" özgün adıyla Bloomsbury Publishing Plc. tarafından yayımlanan, telif hakları AnatoliaLit Telif Ajansı aracılığıyla alınan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

Dan Jones

Taht ve İktidar

Orta Çağ'ın Yeni Tarihi

Çeviri
Gaye Yavuzcan

Kronik

DAN JONES

1981'de Berkshire'da dünyaya gelen Dan Jones, 2002'de Cambridge Üniversitesi'nin Pembroke College'ında tarih lisansını aldı. İngiltere tarihi çalışmalarını özgün bir dille aktaran Jones, kısa sürede adından söz ettirmeyi başardı. İngiltere'nin son dönem yetiştirdiği başarılı popüler tarihçiler arasına giren Jones, İngiliz televizyonlarına çok sayıda program yazdı ve sundu. *London Evening Standard*, *the Times*, *the Telegraph* gibi önemli gazetelere yazılar yazıyor.

GAYE YAVUZCAN

1978 İzmir doğumludur. Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Japonca Öğretmenliği (2000) ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (2007) mezunudur. Doktorasını 2013 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. *Sessiz Savaş* (2008), *Haçlı Seferleri, Demir Adamlar ve Azizler* (2010), *Antik Çin ve Düşmanları* (2022), *Kısa Çin Tarihi* (2023) adlı kitapları Türkçeye tercüme etmiştir. *Asya'nın Büyük İmparatorlukları* (2021) adlı eserin Türkçeye kazandırılmasına katkıda bulunmuştur. *Sinan'ın Mihrimah'ı* (2011, Metin Arıkan ile birlikte) ve *Kubilay Han* (2020) adlı kitapların yazarıdır. İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Her şeyi düşünen Anthony için

Önce ne olduysa, yine olacak,
Önce ne yapıldıysa, yine yapılacak,
Güneşin altında yeni bir şey yok.
Var mı kimsenin, "bak, bu yeni!" diyebileceği bir şey?
Her şey çoktan,
Bizden önce de vardı.

VAİZ I:9-10

İÇİNDEKİLER

Haritalar Listesi 11
Yazarın Notu 12
Giriş 13

KISIM I: İMPARATORLUK
(Yaklaşık M.Ö. 410-M.S. 750)

Bölüm 1: Romalılar 19
Bölüm 2: Barbarlar 46
Bölüm 3: Bizanslılar 78
Bölüm 4: Araplar 105

KISIM II: HÂKİMİYET
(Yaklaşık M.Ö. 750-M.S. 1215)

Bölüm 5: Franklar 143
Bölüm 6: Keşişler 177
Bölüm 7: Şövalyeler 205
Bölüm 8: Haçlılar 237

KISIM III: YENİDEN DOĞUŞ
(Yaklaşık M.S. 1215-M.S. 1347)

Bölüm 9: Moğollar 277
Bölüm 10: Tüccarlar 307
Bölüm 11: Âlimler 335
Bölüm 12: Mimarlar 366

KISIM IV: DEVRİM
(Yaklaşık M.S. 1348-M.S. 1527)

Bölüm 13: Hayatta Kalanlar 393
Bölüm 14: Yenileyenler 418
Bölüm 15: Kâşifler 445
Bölüm 16: Protestanlar 469

Notlar 497
Bibliyografya 525
Görsellerin Kaynakları 541
İndeks 543

HARİTALAR LİSTESİ

s. 24 Roma İmparatorluğu'nun en geniş sınırları, y. M.S. 117

s. 72 Avrupa ve Akdeniz Dünyası, y. 476

s. 136 Arap Fetihleri, y. 750

s. 160 Charlemagne'ın İmparatorluğu, y. 800

s. 196 Santiago de Compostela'ya hac güzergâhları, y. 1000

s. 251 Haçlı Devletleri, y. 1160

s. 290 Moğol İmparatorluğu'nun en geniş sınırları, y. 1280

s. 398 Kara Ölümün ilk dalgası 1347-51

YAZARIN NOTU

Bu kitap bin yılı aşkın bir süreyi ve coğrafi açıdan Avustralya ile Antarktika dışında her kıtayı kapsıyor. Pek çok farklı dil, para birimi ve kültürle karşılaşmak üzeresiniz. Bunlardan bazıları tanıdık gelecek. Bazılarına ise aşinalığınız olmayacak. Anlaşılırlık ve akıcılığı ön planda tutarak herhangi bir para birimi çevirme veya imla kuralı sistemi uygulamaya çalışmadım. Mutlak karşılık yerine aşinalığı ve her şeyin üzerinde de sağduyuyu seçtim. Umarım anlayışla karşılanır.

GİRİŞ

16. yüzyılda İngiliz tarihçi John Foxe, omuzlarının üzerinden yakın ve uzak geçmişe bakarak bir değerlendirme yaptı. Foxe, tarihin (ya da onun için gerçekten önemli olan dinî tarihin) üç büyük parçaya bölünebileceğini düşündü.

Bu tarih, Hristiyanların kötü, inançsız Romalıların zulmünden kaçmak için yer altı mezarlarında saklandıkları ve çarmıha gerilmekten veya daha kötüsünden kurtulmaya çalıştıkları o eski günleri kastettiği "ilkel zaman" ile başlıyordu. Foxe'un "son günlerimiz" dediği, Katolik Kilisesi'nin Avrupa'daki yaşam üzerindeki hâkimiyetine meydan okunduğu ve Batılı denizcilerin Yeni Dünya'yı keşfetmeye başladığı Reform çağıyla doruğa ulaşıyordu.

Bu ikisinin arasındaki kalın tabaka ise yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimini kapsıyordu. Foxe buna "Orta Çağ" adını verdi. Bu, tanım olarak kategorize edilemeyen, ne idüğü belirsiz bir dönemdi.

Bizler bugün hâlâ Foxe'un etiketini kullanıyoruz ama ona bir çokluk ekledik. Bizim için M.S. 5. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile Protestan Reformu arasındaki yıllar "The Middle *Ages*," yani "Orta *Çağlar*"dır. Bu döneme ait olan her şey de 19. yüzyıldan kalan ve kelimesi kelimesine aynı anlama gelen bir sıfat olan "medieval" yani "Orta Çağ"dır.[1] Her ne kadar bir harf eklemiş olsak da dönemlendirmemiz büyük ölçüde Foxe ile aynıdır. Orta Çağ (sıklıkla öyle zannedildiği üzere) klasik dünyanın ortadan kalktığı ancak modern dünyanın henüz harekete geçmediği, insanların kaleler inşa ettiği ve zırhlı adamların at sırtında savaştıkları, dünyanın düz ve her şeyin çok uzak olduğu bir zamandı. Her ne kadar bazı 21. yüzyıl küresel tarihçileri Orta Çağ yerine Orta Milenyum ifadesini benimseyerek terminolojiyi güncellemeye gayret ettilerse de bu henüz dikkat çekmedi.[2]

Kelimeler ağır anlamlarla yüklüdür. Orta Çağlar [*the Middle Ages*] genellikle büyük bir tarihsel şakanın konusudur. Orta Çağ [*Medieval*] ise özellikle gazete yazarlarının aptallık, barbarlık ve ahlaksız şiddeti ima etmek istediklerinde sembolik olarak kullandıkları muzır bir terimdir (bu dönem için

alternatif bir popüler isim de hemen hemen aynı işlevi gören, yani Orta Çağ geçmişini daimî bir entelektüel gece vakti şeklinde karikatürize eden Karanlık Çağlar terimidir). Bariz sebeplerden ötürü bu, günümüz tarihçilerini huysuzlandırabilir. Eğer onlardan biriyle karşılaşırsanız, ders dinlemek ya da yüzünüze bir yumruk yemek istemediğiniz sürece, en iyisi "Orta Çağ" [*Medieval*] kelimesini aşağılayıcı şekilde kullanmamanızdır.

Okumak üzere olduğunuz kitap Orta Çağ'ın hikâyesini anlatmakta. Kitap hacimli çünkü üstlenilen görev büyük. Kıtaları ve yüzyılları son sürat aşacağız. Hun Hakanı Attila'dan Arclı Joan'a [*Jeanne d'Arc*] yüzlerce erkek ve kadınla tanışacağız. Savaş ve hukuktan sanat ve edebiyata, tarihin en az bir düzine alanına gireceğiz. Bazı büyük sorular soracağım ve onları cevaplayabilmeyi de umuyorum. Orta Çağ'da ne oldu? Yöneten kimdi? Güç neye benziyordu? Hangi büyük güçler insanların hayatlarını şekillendirdi? Nihayet, eğer böyle bir şey olduysa, Orta Çağ bugün bildiğimiz dünyayı nasıl şekillendirdi?

Bazen biraz bunaltıcı gelecek.

Yine de eğlenceli olacağına söz veriyorum.

Bu kitabı dört geniş kronolojik kısma ayırdım. I. Kısım parlak bir modern tarihçinin "Roma mirası" olarak adlandırdığı konuyu ele alıyor.[3] Diğer pek çok meselenin yanında iklim değişikliği ve birkaç kuşak süren kitlesel göçlerle sarsılan Batı Roma İmparatorluğu'nun gerileme ve çöküş dönemiyle başlıyor. Bunu Roma'nın ardından ortaya çıkan ikincil süper güçleri, Avrupa krallıklarının temellerini atan sözde "barbar" hâkimiyet bölgelerini, yeniden biçimlenmiş Doğu Roma süper devleti Bizans'ı ve ilk Müslüman imparatorlukları takip ediyor. Bu 5. yüzyıl başlarından 8. yüzyıl ortalarına kadar geçen zamanın hikâyesi.

II. Kısım Batı'da bir Hristiyan sözde-Roma İmparatorluğu'nu canlandıran Franklar çağıyla başlıyor. Buradaki hikâye bütünüyle değilse de kısmen siyasi: Avrupa'yı Hristiyan kraliyet bölgelerine ayıran hanedanların yükselişinin izini sürmenin yanı sıra, ilk milenyumun başında ortaya çıkan yeni kültürel "yumuşak" güç biçimlerini de ele alacağız. Kitabın bu kısmı Orta Çağ boyunca keşişlerin ve şövalyelerin batı toplumunda nasıl bu kadar önemli bir rol oynamaya başladıklarını ve iki zihniyetin kaynaşmasının haçlı seferlerini nasıl doğurduğunu sorguluyor.

III. Kısım yeni bir küresel süper gücün çarpıcı tezahürüyle başlıyor. 12. yüzyılda Moğolların yükselişi – başkenti bugünkü Pekin olan – bir doğu imparatorluğunun milyonlarca can pahasına dünyanın yarısı üzerinde geçici bir hâkimiyet sağladığı keskin ve son derece acımasız bir olaydı. Küresel jeopolitikteki bu çarpıcı değişim arka planına rağmen III. Kısım aynı zamanda, bazen

"Yüksek" Orta Çağ olarak da adlandırılan dönemde beliren diğer güçleri de ele alıyor. Kendilerini ve dünyayı zenginleştirmek için olağanüstü yeni finansal teknikler icat eden tüccarlarla; eskilerin bilgeliğini yeniden canlandıran ve günümüzün en büyük üniversitelerinden bazılarını kuran âlimlerle; Orta Çağ dünyasına açılan kapılar olarak 500 yıldır halen ayakta duran şehirleri, katedralleri ve kaleleri inşa eden mimarlar ve mühendislerle tanışacağız.

Bu kitabın IV. Kısmı Orta Çağ'ı sona erdiriyor. Doğudan batıya dünyayı kasıp kavuran, halkları mahveden, ekonomileri yeniden şekillendiren ve insanların etraflarındaki dünya hakkındaki düşüncelerini değiştiren küresel bir salgınla başlıyor. Ardından dünyanın nasıl yeniden inşa edildiğini ele alıyor. Rönesans'ın dâhileriyle tanışacağız; yeni dünyalar aramak için yola çıkan ve onları bulan büyük gemicilerle seyahat edeceğiz. Nihayet, yeni iletişim teknolojisiyle iş birliğiyle değişen dinsel dogmaların, (Foxe'un tespit ettiği üzere) "Orta Çağ" perdesini kapatan bir kırılma olarak, Protestan reformuna nasıl yol açtığını göreceğiz.

Kitabın temel biçimi bu şekilde. Tabii onun öncelikle nelerin üzerinde durduğunu da belirtmeliyim. Başlıktan da anlaşılacağı üzere bu, güç üzerine yazılmış bir kitap. Bununla sadece siyasi gücü, hatta salt insan gücünü kastetmiyorum. Orta Çağ söz konusu olduğu için kaçınılmaz olarak birincisi daha fazla olmak üzere, pek çok kudretli kadın ve erkekle karşılaşacağız. Bununla beraber ben, insanoğlunun kontrolünün ötesindeki büyük güçlerin saptanmasıyla da ilgileniyorum. İklim değişikliği, kitlesel göç, pandemi, teknolojik değişim ve küresel ağlar: Bunlar kulağa çok modern, hatta post-modern kaygılar gibi gelmekle birlikte aslında Orta Çağ dünyasını da şekillendirdiler. Üstelik hepimiz Orta Çağ'ın çocukları olduğumuza göre, Orta Çağ insanlarıyla aramızdaki gerçek ve derin farklılıklarımızı kabul etmek kadar benzerliklerimizi de fark etmemiz önemlidir.

Bu kitap büyük ölçüde Batı'ya odaklanıyor ve dünyanın diğer kısımlarına batılı bir gözle bakıyor. Bunun için özür dileyecek değilim. Asya ve Afrika tarihleri beni büyülemiştir ve bu anlatı boyunca da Orta Çağ'da Batı'nın küresel doğu ve güney ile nasıl iç içe olduğunu göstermeye gayret ettim. Ne var ki Orta Çağ mefhumu Batı tarihine özgüdür. Üstelik kariyerimin büyük kısmında hayatımı sürdürdüğüm ve öğrenim gördüğüm Batı'da yazıyorum. Bir gün ama benim tarafımdan, ama – ve büyük bir ihtimalle – bir başkası tarafından bu bakış açısını tersine çevirip dönemi "dışarıdan" göründüğü şekliyle ele alan tamamlayıcı bir Orta Çağ tarihi yazılacaktır.[4] Ne var ki bugün, o gün değil.

İşte kitapta karşınıza çıkacaklar bu şekilde. Hâlihazırda belirttiğim üzere bu hacimli bir kitap. Yine de umutsuzca kısa. Sayfa sayısı binin altındaki bir

kitapta bin yılı aşkın bir zaman dilimini ele aldım. Bu kitapta değerlendirilen her bir bölüm müstakil bir bilimsel çalışma alanıdır (dipnotlar ve seçilmiş bibliyografya okuyucunun ilgisini çeken alanları daha derin incelemesine yardım edecektir). Yani bu kitapta görülecek pek çok şey bulunmakla birlikte çalışmanın dışında bırakılanlar da az değil. Bütün söyleyebileceğim kitaplarımı yazarken amacımın bilgi vermenin yanında okuyucuyu eğlendirmek de olduğu. Eğer her ikisini de biraz başarabilirsem bunu bir lütuf kabul ederim.

Dan Jones
Staines-upon-Thames
İlkbahar, 2021

Kısım I

İmparatorluk

Y. M.Ö. 410 - M.S. 750

1

ROMALILAR

"Roma halkı adı
her yerde bir hürmet ve huşu konusudur."

AMMIANUS MARCELLINUS
ROMALI TARİHÇİ VE ASKER

Yolun güvenliğini terk ettiler ve ağır, ahşap sandığı aralarında taşıyarak ıssızlığa doğru ilerlediler. Engebeli arazide sandığı iki mil kadar taşırken kolları bir hayli ağrımış olmalı; çünkü kutu sadece bir metre uzunluğunda olmasına rağmen sağlam yapılmış, sıkıca doldurulmuş ve büyük, gümüş bir yaylı kilitle kapatılmıştı. Sandık içindekilerle birlikte neredeyse bir insanın yarı ağrılığında olduğundan onu herhangi bir mesafeye taşımak için en az iki kişi yahut küçük bir el arabası gerekliydi.[1] İçindeki malların değeriyse bir insanınkinden çok daha yüksekti. Galya'dan ithal edilen, İngiliz Denizi'nden (*Oceanus Britannicus*, günümüzde İngiliz Kanalı) getirilen ve Londra (*Londinium*) pazarında paraya çevrilen bir köle, zinde, genç ve gayretli yahut güzel görünümlü olmak kaydıyla, o günlerde 600 denariiye mal olabilirdi. Bu hiç de azımsanacak bir bedel değildi; sıradan bir askerin senelik ücretinin yaklaşık iki katına denk geliyordu.[2] Yine de M.S. 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun seçkin bir yurttaşı için bu bedel hiç de pahalı değildi. Hafif eğimli kırda yürüdükleri sıra gıcırdayan meşe sandığın içi bir ev dolusu köleye yetecek servetle doluydu.

Meşe sandığın içindeki kıymetli yük yaklaşık 600 adet *solidi* adı verilen altın sikke içeriyordu. Bunlar 15.000 gümüş *siliquae* ve birkaç avuç dolusu sıradan bronz parçayla tıngırdıyordu. Sikkelerde, sonuncusu talihsiz Gasıp Constantine (h. 407/9-411) olmak üzere üç farklı hanedana mensup imparatorun portresi yer alıyordu. Sikkelerin arasında daha da büyük hazineler vardı: Muhteşem altın kolyeler, yüzükler ve zarif bir genç kadının vücut kıvrımlarına sarılmak üzere tasarlanmış modaya uygun vücut zincirleri; geometrik desenler ve gerçeğe yakın av sahneleri işlenmiş bilezikler; gümüş kaşıklarla vahşi hayvanlar, eski kahramanlar ve imparatoriçeler şeklinde baharatlıklar dâhil olmak üzere sofra takımları; gümüş kulak kiri temizleyicileri ve uzun boyunlu

balıkçıllara benzeyen kürdanlar gibi zarif kişisel bakım gereçleri; kâseler, bardaklar, sürahiler; bu eşyaların çoğuna adı kazınmış olan Aurelius Ursicinus gibi zengin erkeklerin hanımları Juliane (Iuliane) gibi zarif kadınlara almayı sevdikleri türden bir biblo olan küçük bir fildişi kutu. Sipariş üzerine yaptırılmış bir bileklik, dövülmüş altından minik şeritlerle yazılmış sevgi dolu bir mesajla kişiselleştirilmişti: VTERE FELIX DOMINA IVLIANE (*Mutluluklar, Leydi Juliane*). On gümüş kaşık ise ailenin o zamanın yeni ama aynı zamanda da yaygın dinine olan bağlılığını gösteriyordu: Her biri Chi-Rho olarak bilinen simgeyle, yani "İsa" kelimesinin Grekçesinin ilk iki harfinden oluşturulmuş bir monogramla damgalanmıştı. Bu, Britanya ve İrlanda'dan (*Hibernia*) Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya uzanan bir inananlar topluluğunun parçası olan iman kardeşleri, yani Hristiyanlar için daha ilk bakışta anlaşılırdı.[3]

Aurelius ve Juliane, Britanya'nın küçük, son derece zengin Hristiyan seçkinlerinden, Avrupa ve Akdeniz boyunca benzer bir konfor ve görkem içerisinde yaşayan diğer seçkinler gibi bir villa grubunun üyelerinden oldukları için bu sikke, mücevher ve ev eşyaları ailenin kıymetli eşyalarının tamamı değildi. Yine de önemli bir birikimdi ve aile neleri seçecekleri konusunda biraz zorlanmıştı. Buna hakları vardı çünkü bu küçük sandık aslında bir sigorta poliçesiydi. Aile Britanya'nın giderek çalkantılı hale gelen siyasetinin, yönetimin çöküşüne mi, iç çatışmalara mı yoksa daha da kötüsüne mi dönüşeceğini görmek için beklerken, sandığın gizli bir yere gömülmesi talimatını vermişti. Eyaletin kaderinin ne olduğunu ancak zaman gösterecekti. Bu zaman zarfında hali vakti verinde bir ailenin zenginliği için en güvenilir yer toprağın altıydı.

Doğudaki Caister-by-Norwich (*Venta Icenorum*) kasabasını Londra'dan Colchester'a (*Camulodunum*) giden anayolla birleştiren işlek yolun koşuşturmasını çoktan geride bırakmış olan sandığı taşıyan küçük grup gözden uzakta yalnız kaldı. En yakın kasabadan yeterince uzaklaşmışlardı; Scole iki milden daha ötedeydi. İyi bir yer bulduklarına kanaat getirip sandığı yere bıraktılar. Bir müddet, hatta muhtemelen gün kararana kadar dinlenmiş olmalılar. Ardından çok geçmeden kürekler toprağa saplandı, kil ve kumlu çakıl karışımı toprak bir tarafta birikti ve fazla derin olmayan bir çukur oluştu. Çok derin kazmalarına gerek yoktu; bu sadece gelecekte kendilerine daha fazla iş çıkarmak olurdu. Çukur sadece birkaç metrelik bir derinliğe ulaştığında kutuyu dikkatlice içine yerleştirdiler ve çukuru tekrar toprakla doldurdular. Onlar çukura toprak attıkça Aurelius'un kaşık ve gümüş takımlarının, Juliane'ın incelikle işlenmiş mücevherlerinin ve yüklü miktarda sikkenin bulunduğu meşe sandık, geçmiş kuşakların hayal meyal hatırlanan günlerinin anısıyla sahipleriyle birlikte dinlenmek üzere merhumun yanına bırakılan değerli mezar eşyaları gibi gömülerek gözden kayboldu. Sandığı gömdükleri noktayı not ettiler

ve yüklerinden kurtulmuş olmanın rahatlığıyla yola geri döndüler. Kendi kendilerine geri döneceklerini söylemiş olabilirler, olmalılar da ama ne zaman, işte bunu kestirmek zordu. Elbette Britanya'yı kasıp kavuran siyasi fırtınalar yatıştığında, doğu sahillerine bezdirici bir şekilde düzenli olarak saldıran barbar istilacılar nihayet püskürtüldüklerinde, sadık askerler Galya'daki savaştan döndüklerinde, Efendi Aurelius onları bu değerli hazineyi tekrar gün yüzüne çıkartmaları için yeniden gönderecekti. M.S. 409 yılında Aurelius Ursicinus'un hazinesinin yaklaşık 1600 sene toprağın altında kalacağını tahmin etmelerine imkân yoktu.*

Milattan sonra 5. yüzyılın şafağında Britanya, bin yıldan daha uzun şanlı bir geçmişe sahip bir süper güç olan Roma İmparatorluğu'nun en uzak kısmıydı. Geleneğin kökenlerini M.Ö. 753'e dayandırdığı Roma, bir Demir Çağı krallığı idi ama (Roma efsanelerine göre giderek gaddarlaşan) yedi kralın hükümdarlığının ardından M.Ö. 509 yılında bir Cumhuriyet haline geldi. Ardından M.Ö. 1. yüzyılda Cumhuriyet de devrildi ve Roma imparatorlar tarafından idare olundu. Başlangıçta Roma'da tek bir imparator hüküm sürerken, zamanla Milano, Roma ve Konstantinopol gibi başkentlerde eş zamanlı olarak dört hâkimin idaresi söz konusu olacaktı. Dördüncü Roma İmparatoru Claudius (M.S. 41-54) M.S. 43'te 20.000 ateşli Roma lejyonerinden müteşekkil bir ordu ve zırhlı fillerin de aralarında bulunduğu bir savaş makinesiyle adaların yerli halklarına saldırarak Britanya'yı fethe girişti. 1. yüzyılın sonuna gelindiğinde kuzeyde Hadrian Duvarı ile işaretlenen militarize bölgeye kadar olan Güney Britanya'nın büyük bölümü işgal edilmişti. Bundan böyle Britanya, bilinen dünyanın sınırlarındaki gizemli bir bölge değil, büyük ölçüde yatıştırılmış ve bir Akdeniz süper devletine dâhil edilmiş bir sahaydı. Müteakip üç buçuk yüzyıl boyunca Britanya, genişlik, gelişmişlik, askerî kudret ve uzun soluklu olmak açısından sadece Pers mega devletleri Part ve Sasani ile Çin Han hanedanının imparatorluğunun rakip olabileceği siyasi bir dev olan Roma İmparatorluğu'na katıldı. M.S. 4. yüzyılda yaşamış ve eserini kaleme almış Grek doğumlu tarihçi Ammianus Marcellinus, Roma'yı "insanoğlu var olduğu müddetçe ayakta kalması mukadder bir şehir" olarak niteledi. Bu arada Roma İmparatorluğu "vahşi halkların gururlu boyunlarını eğdirip onlara özgürlüğün ebedî temeli ve güvencesi olarak hizmet etmeleri için yasalar bağışlamıştı."[5]

Burada abartı vardır ama sadece biraz. Ammianus Marcellinus, Roma ve onun imparatorluğuna baktığında tarihöncesinin loşluğundan sonsuzluğa dek

* Bu hazine sandığı bugün Hoxne (telaffuzu "Hoxon") Definesi olarak biliniyor. 1992 yılında metal dedektörüyle kayıp bir çekici arayan kişilerce bulundu ve şimdi British Museum'da sergilenmekte.

uzanan bir dizi zafer gören tek önemli Romalı yazar değildi.[6] Virgil, Horace, Ovid ve Livy gibi şair ve tarihçiler, Roma yurttaşının üstün doğasını ve şehrin imparatorluk tarihinin destansı karakterini dile getirdiler. Romalılara büyülü bir köken efsanesi üreten Virgil'in *Aeneid*'i "Roma halkı, dünyanın hâkimleri, toga giyenler" yönetiminde "sonu gelmeyecek bir imparatorluktan" söz ediyordu.[7] Livy, "Cesurca yapmak ve acı çekmek bizim Romalı tarzımızdır," yazmıştı.[8] Dört yüzyıl sonra, hatta imparatorluğun iç savaş, gasp, suikast, istila, siyasi bölünme, salgın hastalık ve neredeyse iflasla harap olduğu son derece sıkıntılı bir dönemin ardından dahi, Marcellinus halen "Roma dünyanın her yerinde bir sahibe ve kraliçe olarak saygı görür… Ak saçlı senatörlerin otoritesine her yerde saygı duyulur ve Roma halkının adı bir hürmet ve huşu nesnesidir," diyebiliyordu.[9]

Bununla birlikte Marcellinus'un bu zafer türkülerini yakmasından bir kuşak sonra imparatorluğun batı yarısı nihaî çöküşün eşiğindeydi: Roma garnizonları ve siyasi yöneticileri her yerde milenyumun şafağından beridir kendilerinin ve atalarının işgal ve yönetimi altındaki toprakları terk ediyorlardı. Britanya'da M.S. 409-410'da İmparatorluk idaresi bir daha tesis edilmemek üzere son buldu. Aurelius Ursicinus ve Juliane gibi seçkin aileleri, finansal bir koruma tedbiri olarak, zenginliklerini bir sandığa doldurup bir çağın sona erişini koruyan ışıltılı bir zaman kapsülü haline getirdiklerini bilmeksizin toprağa gömmeye iten de Britanya'nın pan-Avrupa birliğinden ani çıkışının yarattığı sarsıntıydı. 5. yüzyılın sonunda artık bir Batı Roma İmparatorluğu mevcut değildi. 18. yüzyılın büyük tarihçisi Edward Gibbon'a göre bu, "dünya ulusları tarafından daima hatırlanacak ve etkileri halen hissedilen bir devrimdi."[10]

Roma'nın mirası dile, fizikî görünüme, hukuka ve kültüre damgasını vurmuş olarak bugün dahi bizimle olduğu için, Batı Roma İmparatorluğu'nun yükselişi ve çöküşü çağdaş tarihçileri yüzyıllardır meşgul eden bir tarihsel olgudur. 21. yüzyılda Roma halen bizimle konuştuğuna göre, bu kitabın kaydetmeyi ve keşfetmeyi hedeflediği Orta Çağ'da onun sesi şüphesiz çok daha gür çınlıyordu. Roma İmparatorluğu'nun sonunu bir sonraki bölümde daha detaylı olarak ele alacağız ancak şimdilik onun yükselişine (ya da daha doğru bir ifadeyle Cumhuriyet'ten İmparatorluk haline dönüşmesine) odaklanmalı ve Orta Çağ'dan hemen önceki manzarayı betimlemeliyiz. Batı Orta Çağı'nı doğru kavrayabilmek için öncelikle Ebedî Roma'nın (*Roma aeterna*) üç kıtayı bağlayan, bambaşka din, gelenek ve geniş bir yelpazede farklı dillerden sayısız halkları birleştiren; kabilevi gezginler, tarımcı köylüler ve metropol seçkinlerinin, antik kültürün yaratıcı merkezlerinden bilinen dünyanın sınırlarına uzanan imparatorluğunu yönetmeyi neden ve nasıl başardığını sormalıyız.

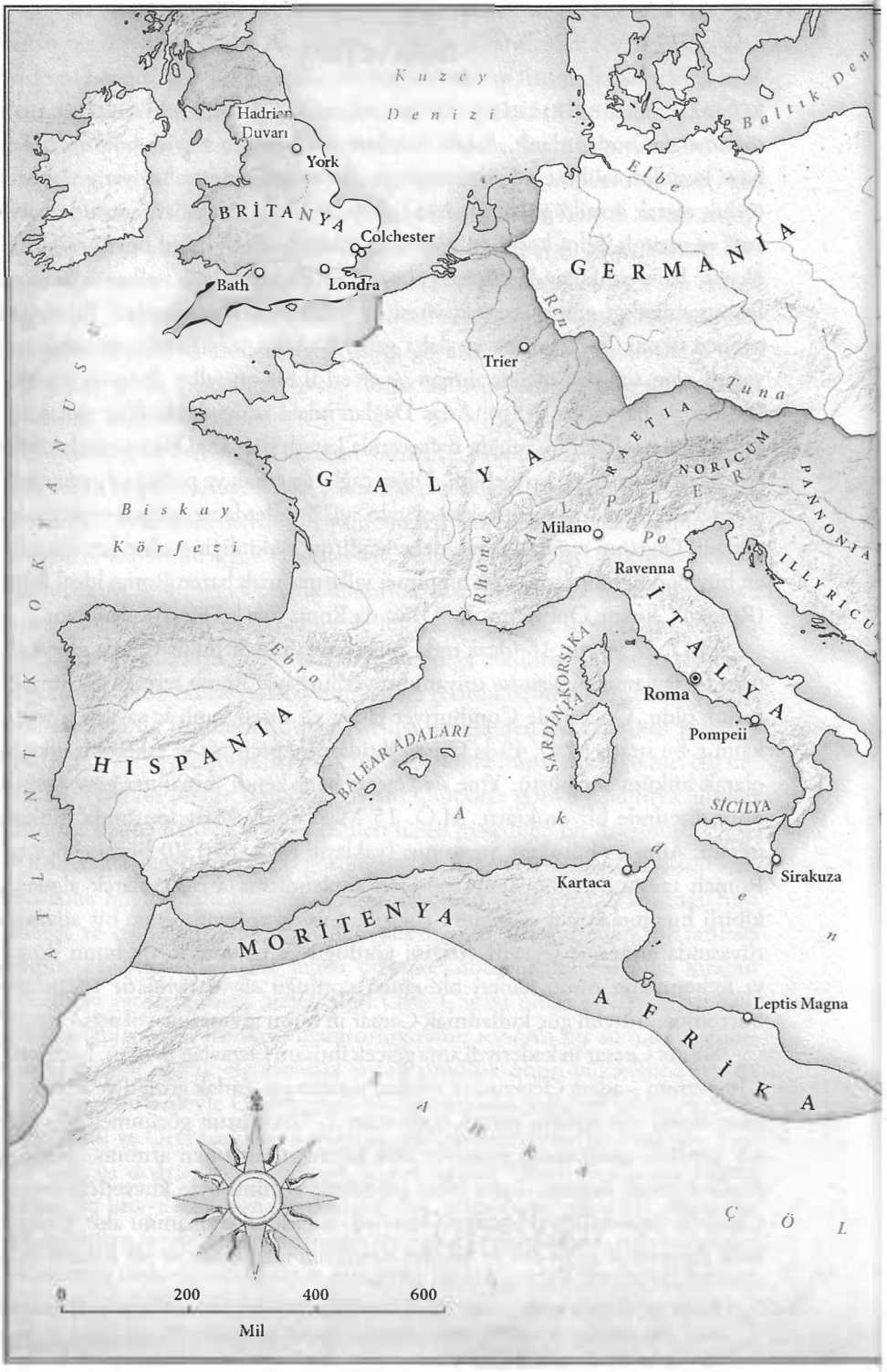
İklim ve Fetih

ROMALILAR BİRBİRLERİNE TANRILAR TARAFINDAN KAYRILDIKLARINI söylemekten hoşlanırlardı. Aslına bakılırsa, tarihlerinin büyük bölümünde iyi hava koşulları talihine sahip olmuşlardı. Roma'nın bir cumhuriyet ve imparatorluk olarak serpildiği kabaca M.Ö. 200 ile M.S. 150 yılları arasında batıda latif ve verimli iklim koşulları hâkimdi. Yaklaşık dört yüz yıl boyunca küresel ölçekte hava sıcaklığında düşüşe yol açabilen türden büyük volkanik patlamalar yaşanmadığı gibi güneş aktivitesi de yüksek ve istikrarlıydı.[11] Bunun bir sonucu olarak Batı Avrupa ve daha geniş Akdeniz kuşağı aynı zamanda çok yağışlı olan sıra dışı ölçüde ılıman ve elverişli bir on yıllar döngüsü yaşadı.[12] Bitkiler ve hayvanlar gelişti: Atlas Dağları'ndaki ormanlarda filler dolaşırken asma ve zeytinlikler insanlığın hafızasında kayıtlı herhangi bir zamandakinden çok daha kuzeyde yetiştirilebildi. Diğer çağlarda çorak ve pulluğa düşman olan araziler ekilebildiler ve geleneksel olarak "iyi" arazilerde ise mahsul verimi adeta patladı. Doğanın tanıdığı fırsatı değerlendirme yetkinliğine sahip her uygarlığa en büyük ödüllerini sunduğu bu nimet yıllarına artık bazen Roma İdeal İklimi (Roman Climate Optimum, RCO) ya da Roma Sıcak Dönemi deniliyor.

M.Ö. 27 yılının 16 Ocak'ında Senato tarafından Julius Caesar'ın evlatlık oğlu Octavianus'a *Augustus* unvanının verilmesiyle Roma resmen bir imparatorluk oldu. Öncesinde Cumhuriyet yirmi yıl süren kanlı iç savaşlara maruz kalmış, bu sırada M.Ö. 49'da Caesar iktidarı ele geçirmiş ve askerî bir diktatör olarak hüküm sürmüştü. Yine de Caesar hem kendi zamanına göre hem de onun ötesinde bir otokrattı. M.Ö. 15 Mart 44'te, Mart İdusunda* suikasta uğradı. Âlim ve bürokrat Suetonius (yaklaşık M.S. 70-130) bunun, pek çok Romalı tarafından monarşiyi yeniden canlandırma arzusu olarak algılanan kibirli hırsının ödülü olduğunu söyledi. Caesar'ın henüz genç bir adamken rüyasında annesine tecavüz ettiğini gördüğü ve kâhinlerin de bunu dünyayı fethetmenin onun kaderi olduğuna yorduğu söylentisini de tekrarlayan Suetonius, "sürekli güç kullanmak Caesar'ın bunu sevmesine yol açtı," yazdı.[13]

Şöhret Caesar'ın kaderiydi ama gerçek ihtişam Octavian'ın oldu. Egemenlik – imperium – adeta Octavian'ın yüzüne yansımıştı: Parlak gözleri ve büyüleyici güzellikteki yüz hatları, gerçek boyu olan 1,70'ten uzun görünmek için yüksek topuklu ayakkabılar giymiyor olsa kibirden tamamen arınmış olduğunu düşündürecek dağınık, hatta biraz pejmürde görünüşüyle kuvvetleniyordu.[14] Caesar'ın yapamadığını başaran Octavian, babasının intikamını aldı, muharebede düşmanlarını alt etti ve nihayet Roma'nın tartışmasız ve tek hâkimi oldu.

* Roma takviminde mart ayının 15'ine karşılık gelen Mart İdusu, Caesar'ın ölümünden önce dinî ritüeller ve malî işlemler açısından önemli bir gündü. Bu suikasttan sonra ise Caesare'ın suikastıyla özdeşleşti (ç.n.).

Kuzey Denizi
Baltık Denizi
Hadrian Duvarı
York
BRİTANYA
Colchester
Bath
Londra
Elbe
GERMANIA
Ren
Trier
Tuna
RAETIA
NORICUM
PANNONIA
GALYA
ALPLER
Milano
Po
Ravenna
ILLYRICUM
İTALYA
Biskay Körfezi
Rhône
Ebro
SARDİNYA-KORSİKA
Roma
Pompeii
HISPANIA
BALEAR ADALARI
SİCİLYA
Kartaca
Sirakuza
MORİTENYA
AFRİKA
Leptis Magna
ÇÖL
0
200
400
600
Mil

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN
EN GENİŞ SINIRLARI
DACIA
Tuna
MOESIA
TRAKYA
Karadeniz
Hazar Denizi
Byzantion
BİTİNYA
PONTUS
ARMENIA
ASYA
GALATYA
KAPADOKYA
Delos
KİLİKYA
SURİYE
MEZOPOTAMYA
PARTHIA
(PERSIA)
Beyrut
YAHUDİYE
Sirenayka
İskenderiye
Kudüs
MISIR
Nil
Kızıl Deniz
ARABİSTAN

Augustus olarak Cumhuriyet'in dikkatle ayrılmış tüm siyasi güçlerini kendisine tahakkuk ettirdi; aynı zamanda senatör, konsül ve tribün, *pontifex maximus* (yüksek rahip) ve yüksek askerî komutan rollerinin tamamını etkin bir şekilde üstlendi. Augustus'un kişiliği Roma'da görüş ayrılığına yol açtı. Tarihçi Tacitus (yaklaşık M.S. 58-116) onun yüce gönüllü, ileri görüşlü, eşsiz bir asker-politikacı mı, yoksa yozlaşmış, kana susamış, hain bir tiran mı olduğu konusunda bir karara varamadı.[15] Ne var ki imparator, ya da onun tercih ettiği ifadesiyle Birinci Yurttaş (*Princeps civitatis*)* olarak başarılarını reddetmek imkansızdı. İktidarı ele aldığında geç Cumhuriyet'in zayıflatıcı iç savaşının közlerini söndürdü. Bazıları Caesar zamanında başlamış, bazılarıysa kendi tasarrufu olan görkemli inşa projeleriyle Roma şehrini dönüştürdü. Tapınaklar ve anıtlarla dolu 500 dönümlük Mars Düzlüğü (*Campus Martius*) tamamen yeniden inşa olundu. Bunu yaparken sadece en iyi inşa malzemeleri kullanıldı. Augustus ölüm döşeğindeyken Roma'yı tuğladan bir şehir olarak bulduğunu ama mermer bir şehir halinde bıraktığını söyleyerek övündü.[16] Senato pahasına gücü kendi elinde toplayarak ve halefleri zamanında bazı imparatorların yarı tanrı olarak tazim edileceği ölçüde gelişecek kişisel bir imparatorluk ihtişamı kültünü teşvik ederek idarede kapsamlı reformlar gerçekleştirdi.

19 AĞUSTOS M.S. 14'TE AUGUSTUS YETMİŞ BEŞ YAŞINDA HAYATINI kaybettiğinde Roma İmparatorluğu büyük ölçüde ve etkileyici bir şekilde genişlemiş, yatıştırılmış ve kapsamlı reformlardan geçirilmişti. Her ne kadar Britanya halen el değmemiş vahşi bir bölge olsa da (Caesar M.Ö.54-55'te burayı ziyaret ettiğinde buranın tamamen istila edilmesi onu ürkütmüştü ve oğlu da Britanyalıları kendi kaderlerine bırakmıştı), erken Roma İmparatorluğu İtalya ve İber yarımadalarının tamamını, Galya'yı (günümüz Fransa'sı), Tuna nehrine dek Alpler'in ötesindeki Avrupa'yı, Balkanlar ve Küçük Asya'nın büyük bölümünü, kuzeyde Antakya'dan güneyde Gazze'ye kadar Doğu Akdeniz kıyılarının geniş bir kısmını, Augustus tarafından son Ptolemaios firavunu Kleopatra ve onun aşığı Mark Anthony'ye karşı girişilen çetin bir muharebede kazanılan son derece zengin Mısır (*Aegyptus*) eyaletini ve Kuzey Afrika'da Numidia'ya (bugünkü Cezayir) kadar kesintisiz uzanan bir bölümü içeriyordu. Üstelik müteakip yüzyılda daha da büyük bir genişleme için şartlar hazırdı.

Roma tarihte Akdeniz havzasının her kıyısına hükmeden tek güçtü ve buna kilometrelerce içeride, istisnai derinlikte bir kara çevresi ekledi. Dacia'yı (Romanya) fetheden Trajan (M.S. 98-117) döneminde zirvesinde olan imparatorluk, Hadrian Duvarı'ndan Dicle Nehri kıyılarına dek uzanan 5 milyon kilometrelik bir alanı kapsıyordu. Dünyadaki insan nüfusunun dörtte biri

* Augustus'un tercih ettiği unvandan dolayı Roma İmparatorluğu'nun ilk 300 yılı genellikle Principate – Prenslik – olarak bilinir.

Roma idaresi altında yaşıyordu. Bu geniş imparatorluk toprakları sadece ele geçirilmekle kalınmadı, yeniden düzenlendi ve Roma uygarlığının ayırt edici özellikleriyle mühürlendi. Devasa, merkezden komuta edilen, çevrede şiddetle savunulan, sınırları dâhilinde (tam olarak özgür yahut hoşgörülü değilse de) sıkı bir şekilde yönetilen, teknolojik açıdan gelişmiş, kendisine ve ötesindeki dünyaya etkin olarak bağlı Roma, emperyal zirvesine ulaşmıştı.

"Bir Issızlık Yaratıp Adına Barış Diyorlar"

ÖYLEYSE ROMA İMPARATORLUĞU'NUN AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ nelerdi? Yabancılar için ilk ve en çarpıcı olanı, Roma'nın olağanüstü ve daimî askerî gücüydü. Savaşçı kültürü siyasete aşılanmıştı. Cumhuriyet döneminde memuriyete seçilmek, bir dönem askerlik hizmeti yapmış olmaya ve askerî komutanlık da siyasi hizmete seçilmiş olmaya bağlıydı. Dolayısıyla Roma'nın büyük tarihsel başarılarının çoğunun savaş alanında kazanılmış olması şaşırtıcı değildir. Augustus'un İhâkimiyetinin sonlarında devlet mekanizması yaklaşık çeyrek milyon kişiden oluşan profesyonel bir daimî orduya dayanıyordu (ve büyük ölçüde de bu orduya hizmet ediyordu). M.S. 3. yüzyıl başlarında, zirvesindeyken, ordu imparatorluk boyunca 450.000 asker toplayabiliyordu. Her biri Roma yurttaşlarından toplanmış 5.000 ağır piyadeden oluşan lejyonlar, imparatorluğun yurttaş olmayan geniş nüfusundan toplanan yardımcı birlikler (*auxilia*) ve imparatorluk sınırları ötesindeki barbar güçlerden sağlanan paralı askerler (*numeri*) ile takviye ediliyordu (aşağıda üzerinde duracağımız üzere Roma ordusunun barbar kıtaları imparatorluğun ileriki yıllarında egemen olmaya başlayacaktır). Yaklaşık 50.000 kişi de deniz filolarında istihdam edilmişti. Kuzey Denizi'nden Hazar Denizi'ne kadar milyonlarca kilometrekareye yayılmış olan bu gücü sürdürmenin maliyeti, her sene imparatorluğun gayrisafi yurtiçi hasılasının yüzde 2 ila yüzde 4'ü arasında gidip geliyor, devlet bütçesinin yarıdan fazlası savunmaya harcanıyordu.*

M.Ö. 1. yüzyılda Cumhuriyet'in son zamanlarında ve 3. Yüzyıl Krizi denilen dönemde hüküm süren çok sayıda önemsiz imparatorun yönetimi altında

* Bir karşılaştırma olması açısından; bu yazının kaleme alındığı sırada ABD açık ara dünyanın en büyük savunma ve güvenlik bütçesine sahiptir ve GSYİH içindeki payına bakıldığında Amerika'nın askerî harcamaları yüzde 3,1 civarında olup Roma İmparatorluğu'nunkine oldukça yakındır. Bununla birlikte insansız hava araçlarına, tanklara ve birliklere harcanan para çok olsa da Amerikan GSYİH'nin yüzde 3,1'i, senelik federal bütçenin kabaca yüzde on beşine karşılık geliyor. Başka bir deyişle Roma İmparatorları mevcut gelirlerinden son Amerikan başkanlarınınkinin üç veya dört katını orduya harcadılar. Göreceli konuşlandırma kabiliyeti ve niteliğini yükseltme – eğer isterse bir yumruklaşma kavgasına roketatar getirme – potansiyeli bakımından modern ABD dünyada M.S. 1. yüzyıldaki Roma İmparatorluğu ile benzer bir konuma sahiptir. Onlarla uğraşmamak genellikle en iyisidir.

Roma ordusunun imparatorlukta uyum hedefi hilafına hareket ettiği zamanlar oldu. Bununla beraber Roma ordusu olmasa, ortada bir İmparatorluk da kalmazdı.

VİRGİL (M.Ö. 70-19) ŞÖYLE YAZMIŞTI: "SENİN GÖREVİN, ROMALI, imparatorluğundaki dünya halklarını yönetmek olacak! Barışı benimsetip yerleştirmek, mağlupları affetmek ve gururluları alt etmek; bunlar sizin sanatlarınız olacak."[17] Zamanının başka hiçbir gücü Roma imparatorluk ordusunun büyüklüğü, hareket hızı, teknolojik yeterliliği, taktik zekâsı ve olağanüstü disipliniyle boy ölçüşemezdi ve bu durum Virgil'in yüce hedefini olanaklı kıldı.

Tipik bir Romalı asker en az on yıl boyunca hizmet etmek üzere istihdam olunurdu. M.S. 3. yüzyıl öncesinde yardımcı kuvvetlerde yirmi beş sene hizmet etmenin karşılığı tam Roma yurttaşlığıydı. Çok sayıda ve çeşitli görevler söz konusu olup maaşlar makul seviyedeydi. Roma ordusunda kısa kılıç, uzun, kıvrık kalkan ve ciritle savaşmak üzere eğitilmiş piyadelerin yanı sıra süvariler, topçular, sıhhiyeciler, müzisyenler, katipler ve mühendisler vardı. Üstün hizmet için güçlü bir ödül ve onur kültürü vardı, ancak aynı şekilde, aç bırakma, kırbaçlama ve bazen de yargısız infazla sağlanan disiplin de son derece katıydı. M.Ö. 2. yüzyılda ayrıntılı bir Roma tarihi yazmış bulunan Grek yazar Polybius'a göre savaşta saflarını bozan askerler, mesai arkadaşlarının onları birlikte sopayla yahut taşlayarak katlettiği *fustuarium supplicum* ile cezalandırılabilirdi.[18] Toplu başarısızlık yahut itaatsizlik durumunda bir lejyonun onda biri imha edilebilirdi (*decimatio*). Bunun için her on askerden biri kura ile seçilir ve meslektaşları tarafından ölümüne dövülürdü.

Cumhuriyet döneminde lejyonlar çağlar boyu süren bir dizi savaşla, Makedonyalıları, Selevkosları, (belki de en ünlüsü olarak) büyük generalleri Hannibal'ın M.Ö. 218'de Alper üzerinde fillerle ilerlediği ancak M.Ö. 216'da o zamana dek Roma tarafından toplanmış en büyük orduyu Cannae Muharebesi'nde mağlup etmesine rağmen Cumhuriyet'i ezmeyi başaramadığı Kartacalıları yenerek Akdeniz'de Roma hegemonyasını kurmuşlardı. Sonraki kuşak Kartacalılar, Hannibal'ın başarısızlığının cezasını çekeceklerdi: Kartacalıların Roma'ya meydan okuma cüretini göstermelerinin cezası olarak M.Ö. 146'daki Üçüncü Pön Savaşı'nı müteakiben kadim başkentleri Kartaca yok edildi (aynı yıl farklı bir çatışma sahnesinde antik Grek kasabası Korint de yağmalandı ve yerle bir edildi). Bütün bu savaşlar Roma ordusunun imparatorluk dönemine dek devam eden uzun vadeli üstünlüğünü gösterdi. Savaş alanında bir Roma ordusuyla karşı karşıya gelme deneyimi, en hafif tabirle canlandırıcıydı. M.S. 1. yüzyılda İmparatorluk ordusunun Britanya'yı işgal ve ona boyun eğdirmesi sırasında dişlerini gösterdiği örnek bunu ortaya koyar.

JULIUS CAESAR, BRİTANYA'YA İLK ASKERÎ KEŞİF SEFERİNİ M.Ö. 55 VE 54'te gerçekleştirdi. Britanya güneydoğuda verimli tarım arazileri ve adalar boyunca uzanan kalay, bakır, kurşun, gümüş ve altın yatakları açısından zengin madenleriyle Roma için cazip bir hedefti. Aynı zamanda Galyalı isyancıların Roma otoritesinden kaçmak için sığınma eğiliminde oldukları bir yer olduğu gibi deniz yoluyla ulaşılabilir dünyanın sınırını teşkil eden bir takımadayı fethetmenin prestiji dahi umut beslemeye yeterdi. Caesar'ın istila teşebbüsleri yerli Britanyalıların savaşçılıkları ve kötü hava koşulları tarafından boşa çıkartıldı ama bir yüzyıl sonra M.S. 43'te Cladius'un hâkimiyeti zamanında dört amfibi lejyonun önderliğindeki istila girişimi, aralıklarla yaklaşık yarım asır sürecek bir işgal savaşının da fitilini ateşledi. M.S. 60-61'de savaşçı kraliçe Boudicca önderliğinde isyan eden Iceni gibi kabileler merhametsizce yok edildiler. Diğerleri uzlaşmaya yanaştılar. Britanya ve Britanyalılar bir daha asla eskisi gibi olmadı. İmparatorluk ordusunun Britanya'yı istila edip onlara boyun eğdirirken gösterdiği gaddarlık, Romalılar için bir gurur kaynağıydı. Tacitus bunu Gnaeus Julius Agricola (Tacitus'un kayınpederi) komutasındaki bir Roma ordusuna karşı savaşmaya hazırlanan bahtı kara kabile reisi Galgacus'un ağzından yazdığı meşhur konuşmada bunu özetler:

> "Dünyanın soyguncuları evrensel yağmalarıyla toprakları tükettikten sonra denizlerde avlanmaya yöneliyorlar. Düşman zenginse, onu soyarlar; fakirse, ona hükmetmeye can atarlar. Onları ne doğu ne de batı doyurabildi. Hepsi de yoksulluğa ve zenginliğe eşit bir şevkle göz dikerler. Hırsızlığa, yağmaya, katliama yalandan "imparatorluk" adını veriyorlar ve bir ıssızlık yaratıp adına barış diyorlar."[19]

Bu konuşmayı dinledikten kısa bir müddet sonra Galgacus'un adamları Agricola'nın lejyonerler, yardımcı kuvvetler ve süvarilerden oluşan kuvvetleri karşısında çil yavrusu gibi kaçışıyorlardı. Tacitus bunun "berbat ve iğrendirici bir manzara" olduğunu yazmıştı. Kabile savaşçıları "bütün taburlar halinde kaçtılar. her yerde silahlar, cesetler, ezilmiş uzuvlar dağılmış haldeydi ve yeryüzü kan kokuyordu." O gece Roma ordusu kutlama yaptı ama "Britonlar, erkek ve kadınların birbirine karışan feryatları arasında dolaşarak yaralılarını sürüklüyor, hayatta olanlara sesleniyor, evlerini terk ediyorlardı. Issızlık her yerde hâkimdi. Terk edilmiş tepelerde uzaktaki evlerden dumanlar tütüyordu."[20] Galgacus yoldaşlarının kaderini mutlak bir doğrulukla öngörürken aynı zamanda yüzyıllar boyunca Roma İmparatorluğu'nun sınırlarındaki sayısız kabile liderinin deneyimini de yeniden yaşamıştı. Lejyonlar pusuya düşürüldüğüne yahut mağlup edildiğinde dahi, tıpkı Britanya, Galya, Almanya (Germania), Dacia, Filistin ve diğer yerlerde bazen olduğu gibi, Roma'ya kayıp verdirmek onu yenmek için yeterli değildi. Roma'nın askerî üstünlüğünün

altında yatan esas sebep, onun yenilgiyi sindirme, çatışmayı şiddetlendirme ve acımasız intikam alma kabiliyetiydi. Roma pek çok muharebe ama çok az sayıda savaş kaybetti.

Bütün bunlara rağmen Roma ordusunun hiç kılıç çekmeden, ciritlerini atmaya hazırlanmadan ve kan dökmeden kazandığı pek çok gösterişli zaferi de oldu. Erişilemez savaş alanı ölçeğinin sağladığı avantaj, tarih boyunca olageldiği gibi, çatışmadan kazanma lüksüydü. Roma ordusu sadece faal bir güç değildi; Batı dünyasında başka hiçbir kuvvet onun imparatorluk kudretinin kaynaklarıyla boy ölçüşemeyeceği için, imparatorlar salt askerî kapasitelerini siyasi bir boyun eğdirme aracı olarak kullanabildiklerinden, aynı zamanda potansiyel rakipler için *de facto* bir caydırma aracıydı.[21] Bu dünya tarihindeki pek çok süper gücün takdir edeceği bir derstir.

M.Ö. 27'de Augustus'un tahta çıkmasını takip eden 200 yıl, Roma ordusunun altın çağıydı. Roma Barışı – *Pax Romana* olarak bilinen bu dönem Roma'nın himayesi altında yaşayanlara (o günün standartlarında) olağanüstü istikrar, barış ve refah fırsatları sunabildiği bir zaman dilimiydi. Bu, dünya üzerindeki en tehlikeli ordu tarafından korunmak için ortaklaşa para ödedikleri sürece gerçekleşebildi. M.S. 180'de filozof-imparator Marcus Aurelius'un ölümünün ardından *Pax Romana* yıprandı ve çözülmeye başladı. Üçüncü Yüzyıl Krizi zarfında on yıllar boyunca düzinelerce imparatoru ağırlayan ve neredeyse tamamen çöküşün eşiğine gelen imparatorluk bir girdaba sürüklendi. Bu Roma ordusunun kararlılık ve kabiliyetini neredeyse ortadan kaldıracak ölçüde sınayan bir kaderdi. Yine de M.S. 4. ve 5. yüzyılın başlarına gelindiğinde Romalılar, bölünme ve kırılmalarına, iç mücadele ve çekişmelerine rağmen imparatorluğun ayakta durmasını sağlayan, artık giderek profesyonelleşmiş ve imparatorluk sınırları boyunca ("*limes*") mevzilenmiş, medeniyetin hudutlarını barbar halkların saldırılarına karşı koruyan silahlı kuvvetleriyle halen gurur duyuyorlardı.

Dolayısıyla Roma, en parlak döneminde, kendi sahasındaki diğer tüm aktörleri ezebilecek benzersiz bir savaş devletiydi. Üçüncü Yüzyıl Krizinden sonra dahi, doğuda Sasaniler ve batıda barbarlar tarafından kendisine meydan okunduğunda, üstün bir güç olmayı sürdürdü. Ne var ki, ezici askerî güç ve etki alanı tek başına Roma'nın klasik dünyanın diğer büyük ölçüde çağdaşı süper güçleri arasından sıyrılmasını sağlayamadı. M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender'in Makedonya imparatorluğu Akdeniz'de İyon Adaları'ndan Himalayalara dek uzanıyordu. Antik çağın çeşitli İran imparatorlukları da benzer bir sahayı kaplıyordu. M.S. 100 dolaylarında Çin Doğu Han hanedanı 2,5 milyon mil karelik bir alanda 60 milyon kişiyi yönetiyordu. Roma'yı Akdeniz dünyasında ve ötesinde bu denli baskın kılan, ezici silahlı kuvvetlerinin, Romalıların kendileri için erdem addettikleri devrin en gelişmiş sosyal, kültürel ve yasal sistemler ağı olan sofistike bir sivil mekanizmayla uyum içerisinde işlemesiydi.

Bizler bugün, milyonlarca kadının ve yoksulun haklarını ağır bir şekilde sınırlayan, kendi normlarına aykırı olanlara acımasızca zulmeden, kanlı sporlara ve diğer sivil şiddet biçimlerine coşkuyla bağlı ve hayatta kalmak için kitlesel köleliğe dayanan bir toplumu şüpheyle karşılayabiliriz ama Romalılar doğru olsun ya da olmasın, Roma yaşam tarzı son derece ihraç edilebilir bir özellikteydi ve ulaştığı her yerde derin, genellikle de kalıcı izler bıraktı.

Yurttaşlar ve Yabancılar

İMPARATOR CLAUDİUS DÜNYANIN SONUNDAKİ KABİLELERE BOYUN eğdirmek için fillerini Britanya'ya götürdükten birkaç yıl sonra, kendini Senato'nun önünde, iç içe geçmiş yurttaşlık ve siyasi güç meseleleri hakkında Roma'nın önde gelen ileri gelenlerinden oluşan dik kafalı bir gruba hitap ederken buldu. Yıl M.S. 48'di ve önlerindeki önemli bir meseleydi: Roma'nın Galya eyaletindeki en zengin ve saygın yurttaşlara senatör olarak seçilme hakkı verilecek miydi, verilmeyecek miydi? Augustus'un tesadüf eseri Lyon (*Lugdunum*), Galya'da dünyaya gelmiş, topal ve miyop fakat âlim torunu Claudius, bu hakkın verilmesi gerektiğine inanıyordu. Fikrini desteklemek için dinleyicilerini kurucu ve ilk kral Romulus'un yerine şehrin dışından bir kralın, Sabin kökenli Numa'nın geçtiği günlere dek uzanan antik Roma tarihini gözden geçirmeye sevk etti. Claudius, Roma'nın daima en kıymetli yabancıların özümsendiği bir yer olageldiğini savundu. "Senato'ya itibar kazandırdıkları müddetçe eyaletlerin dışlanmaması gerektiğini düşünüyorum," dedi.

Bütün senatörler aynı görüşte değildi. Bazıları hararetli bir şekilde söz konusu yabancılar, yani Galyalılar, bir zamanlar Roma'nın fetihleri karşısında amansız ve kanlı savaşlar verdiklerinden, "bir yabancılar güruhunun Roma'ya dayatmada bulunmasının" Roma için utanç verici olduğunu savundular.[22] Bu tartışmanın odağı zamanın başlangıcından günümüze dek güçlü ülkelerin yönetenlerini meşgul eden çağının ötesinde iki husustur: İlki, bir devletin eski düşmanlarını nasıl ıslah edebileceği, ikincisi ise bir devlet yahut toplumun üyeliğini yerli olmayanlara açmanın onun özünü güçlendireceği mi, yoksa bozacağı mı meselesidir. Bu, Roma'nın yüzyıllar süren emperyal egemenliği boyunca süren, Orta Çağ ve ötesine de miras bırakılan bir tartışmaydı.

M.S. 48'de Claduius, Senato'nun önüne iyi hazırlanarak çıkmıştı. Galyalıların sadakati hakkındaki şüphelere karşılık olarak şu cevabı verdi: "Galyalıların Yüce Julius'a [Caesar] on yıl boyunca savaşta direndikleri gerçeği üzerine yoğunlaşanlar, onların yüz yıldır sadık ve güvenilir olduklarını, üstelik bu sadakatin tehlikeye düştüğümüz zamanlarda en üst derecede sınanmış olduğunu da gözden kaçırmasınlar." İtalyalı olmayanların Romalı olarak sınıflandırılamayacağı yolundaki daha genel itirazlar karşısında ise onlara Antik Grek

örneklerini verdi: "Spartalıları ve Atinalılara yıkıma sürükleyen fethettikleri halkları yabancılar olarak dışlamak değilse neydi?" Ateşli imparatorlarının ya ikna ettiği ya da yıldırdığı Senatörler, nihayet teklifi kabul ettiler. O andan itibaren Galyalılar sadece Roma yurttaşlığı hakkını kazanmakla kalmayıp aynı zamanda imparatorluğun en üst siyasi makamına da talip oldular.

Hem şehrin kendisinde hem İtalya yarımadasında ve hem de (nihayetinde) Roma ordusunun fethettiği engin topraklarda Roma'nın en önemli sosyal ayrımlarından bir tanesi yurttaş olanlar ve olmayanlar arasındakiydi. Roma toplumu aşama ve düzen konularında takıntılıydı; üst sınıf senatörler (*senatores*) tabakası, süvariler (*equites*), orta tabaka plebler ve *proletarii* olarak bilinen topraksız yoksullar arasındaki en küçük ayrımlar dahi son derece önemsenirdi ama en mühim olanı yurttaşlık meselesiydi. Roma yurttaşı olmak en içkin anlamıyla özgürlük demekti. Erkekler için gıpta edilecek bir haklar ve yükümlülükler listesi sunuyordu: Yurttaşlar oy kullanabilir, siyasi görevler üstlenebilir, kendilerini ve mallarını savunmak için mahkemelere başvurabilir, törenlerde toga giyebilir, yardımcı birlikler yerine lejyonlarda askerlik yapabilir, belirli vergilerden muafiyet talep edebilir ve kırbaç, işkence, çarmıha gerilme dâhil pek çok fiziksel cezadan kurtulabilirdi. Yurttaşlık erkeklerle sınırlı değildi: Her ne kadar yurttaşlığın getirdiği çoğu hak kadınlara bağışlanmamış olsa da kadınların yurttaşlık statüsü çocuklarına intikal edebiliyordu ve yurttaşlık daha konforlu ve müreffeh bir hayat sürmelerini sağlıyordu. Dolayısıyla yurttaşlık kıymetli bir statüydü. Roma devleti bu statüyü, ordusunda çeyrek asır hizmet eden yardımcı askerlere ve efendileri tarafından azat edildikleri takdirde bu durumdaki kişilere sınırlı olarak verilen yurttaşlık hakkını talep edebilecekleri bilinciyle, şikâyet etmeksizin hizmet eden kölelere ödül olarak kullandı. Cinayet ya da sahtecilik gibi çok ciddi suçlara karşılık verilen yurttaşlıktan çıkartma cezası ise yasal dışlanma ve sosyal ölüm demekti.

Bu yasal ve sosyal ayrıcalık mefhumunu teşvikte Roma hiçbir şekilde benzersiz değildi. Antik Grek, Kartaca ve dönemin pek çok diğer Akdeniz devletinde de yurttaşlık mevcuttu. Bununla birlikte Roma, uzun tarihi boyunca emperyal egemenliğini sürdürmeyi desteklemek için yurttaşlık kavramının gelişmesi ve genişlemesi açısından benzersizdi. İmparatorluğun esas amacı Roma'da harcanacak olan serveti toplamaktı; bu bakımdan yurttaşlık aşırı boyutlara varan sömürüye dayalı bir araçtı. Bununla birlikte, yağmadan pay almanın yolu olan yurttaşlık vaadi, fethedilen ülkelerin aristokratlarının kolaylıkla Roma'nın tarafına çekilmesini sağlayabilirdi. Buna bağlı olarak imparatorluğun ilk iki yüzyılı boyunca, imparatorluk vilayetleri genişledikçe, İtalya'nın çok ötesindeki yüksek statülü gruplara kademeli olarak yurttaşlık verildi. Asiller ve magistratlar, orduda hizmetlerini tamamlamış bulunan yardımcı askerler, emekliye ayrılan memurlar ve onların azat edilmiş köleleri ister tam statüde

ister sınırlı ama arzu edilen bir dizi hakkı sağlayan biçimde olsun, yurttaşlık alabilirdi.[23] Nihayet M.S. 212'de İmparator Caracalla, Claudius'un başlattığı işi tamamladı ve eyaletlerdeki tüm hür insanların yurttaşlık talebinde bulunabilmesinin önünü açtı. Caracalla, "tüm halkın zaferi paylaşması gerektiğini" ve fermanının "Roma halkının ihtişamını arttıracağını" ilân etti.[24]

İmparatorluk sisteminin temelini zayıflattığı, Romalı olmayanların orduya katılımını azalttığı ve yurttaşlığın itibarını aşındırdığı için pek çok tarihçi Caracalla'nın (bazen Antonine Ayasası olarak da anılan) fermanını imparatorluk tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul etmiştir. Belki de gerçekten haklıdırlar. Yine de imparatorluk dâhilinde asimilasyona karşı açık bir tutumun Roma'nın en önemli tarihsel avantajlarından biri olduğu da doğrudur.* Nihayetinde bu, diğer her şeyin üzerinde, insanların birden çok kültürel kimliğe sahip olma kapasitesini kabul edip bunu bir engel olarak görmeksizin Roma sisteminin değerlerine öncelik veriyordu.

Bir Romalı'nın Ebedî Şehir'in yedi tepesinden görüş mesafesinde doğmuş olması şart değildi; Kuzey Afrikalı ya da Grek, Galyalı, Germen, Briton, İspanyol ya da Slav olabilirdi. İmparatorların dahi etnik açıdan "Romalı" olması zorunluluğu yoktu. Trajan ve Hadrian, İspanyol idiler. M.S. 193'te iktidarı ele geçiren ve M.S. 211'e dek de elinde tutan Septimus Severus, Libya'da (*Leptis Magna*) Kuzey Afrikalı bir baba ve Suriyeli Arap bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti; Severuslar hanedanı olarak bilinen halefleri de ondan dolayı Afrikalı-Arap mirasını paylaştılar. Onun hanedanının ikinci imparatoru Caracalla'dan başkası değildi. Bu sebeple her ne kadar Caracalla'nın M.S. 212 fermanını yayınlamak için, ilk akla geleni kamu maliyesi için sıkıntılı bir dönemden geçerken vergiye tabi tabanı genişletmek olan, yeterli siyasi nedenleri bulunsa da Afrika mirasına sahip bir imparator olma tecrübesinin de onun fikirlerini etkileme ihtimalini düşünmek çok anakronik olmasa gerek.

Satılık Ruhlar

CARACALLA, AFRİKA TECRÜBESİNİ İMPARATORLUK MAKAMINA TAŞIDIYSA DA bu konuda yalnız değildi. O daha dünyaya gelmeden yüz yıldan uzun müddet önce Roma, on yıldan fazla bir zaman zarfında Flavius hanedanının kurucusu Vespasian tarafından yönetildi. Vespasian M.S. 69 yılında aynı yıl içinde dört imparatorun** tahta çıktığı kısa, kirli bir iç savaşın galibi olarak bu makama

* Asimilasyonu kucaklayan bu yaklaşımda Roma İmparatorluğu, 20. yüzyıl başlarında göç alımında zirvede olduğu dönemdeki Birleşik Devletleri dahi geride bırakmıştır. Tarihsel olarak ancak 12.-13. yüzyılların Moğol İmparatorluğu (bkz. Bölüm 9) çok sayıda insanın entegrasyonu konusunda böylesine sakin bir tavır takınmıştır.

** Dört İmparator yılında tahta oturanlar şunlardı: Galba, Otho, Vitellius ve Vespasian

yükseldi. İmparator olmadan önce Kuzey Afrika'da, köle tüccarı anlamına gelen örtmece bir terimle "katır sürücüsü" olarak kısa bir kariyer geçmişine sahipti. Bu mesleği yaptığı sıralarda Vespasian, hadım olarak yüksek fiyata satılabilmeleri için erkek çocuklarının testislerini kesmesiyle meşhurdu.[25] Bu davranışının Vespasian'a sağladığı şöhret, başka bir tarihsel çağda olabileceği kadar büyük değildi; nihayetinde Roma'da kölelik ve köleleştirilmiş insanlara yönelik gelişigüzel vahşet sadece yaygın değil, aynı zamanda bütün alanları kapsayıcıydı.

Kölelik antik dünyanın her yerinde hayatın bir gerçeğiydi. Mülk olarak tanımlanan, çalışmaya zorlanan, hakları ellerinden alınan ve sosyal açıdan "ölü" insanlar olan köleler, çağın hemen hemen bütün önemli bölgelerinde görülebilirdi. Çin'de Qin, Han ve Xin hanedanları çeşitli kölelik biçimlerini uyguladılar; Mısır, Asur, Babil ve Hindistan'ın antik hükümdarları da öyle.[26] Tanrı, İsrailoğullarına "erkek ve kadın köleleriniz çevrenizdeki milletlerden gelecek; onlardan köle satın alabilirsiniz," dedi ve onlardan sadece birbirlerini köleleştirmemelerini istedi.[27] Yine de Roma farklıydı. Köleliğin toplumsal yapının her alanına nüfuz ettiği, bütün bir ekonomi ve kültürün onun üzerine bina edildiği gerçek "köle-devletleri" kayıtlı tarihte çok az sayıdadır. Roma onlardan biriydi.*

Roma'da kaç köle olduğuna dair güvenilir kayıtlar bulunmadığı için tarihçiler konu üzerinde mutabakat sağlayamıyorlar. Kabaca bir hesapla Augustus döneminde İtalya yarımadasında bütün nüfusun muhtemelen dörtte birine karşılık gelen 2 milyon köle vardı ve diğer eyaletlerde bundan çok daha fazla köle bulunuyordu.[28] Köleler yönetimde olmak dışında toplumda akla gelebilecek her konumda bulunabilirlerdi. *Latifundia* olarak bilinen geniş, büyük ölçekli üretim yapan çiftliklerde ve bir köylü ailesinin bir yahut daha fazla köleye sahip olabileceği küçük arazilerde çalışıyorlardı. Zengin Romalıların evlerinde temizlikçi, aşçı, fırıncı, garson, kapıcı, uşak, sütanne, mürebbiye, bahçıvan, bekçi, öğretmen, kâtip, müzisyen, şiir okuyucu, dansçı, cariye hatta cinsel nesneler olarak hizmet veren düzinelerce, hatta yüzlerce köle çalışırdı. Zenginler tarafından çalıştırılıyorlarsa orta yaşlarında yahut yaşlandıklarında özgürlüklerini satın alma olasılığı bulunduğundan hayat nispeten rahat, hatta lüks içinde geçebilirdi. M.S. 79'da Pompeii volkanik küle gömüldüğünde bir kölenin güzel, altın bileziği de korunmuştu. Koruyucu-hayvan yılan biçimindeki bileziğin üzerinde şu kelimeler yazılıydı: "Efendisinden kölesine" (*DOM[I]NUS ANCILLAE SUAE*). Bununla birlikte kölelik statüsünü yumuşatmak için hediye alma ihtimali garanti olmaktan çok uzaktı. Buna zıt bir başka köle aksesuarı M.S. 4.-5. yüzyıllara tarihlenen ve bugün Roma'daki

* Tarihçiler diğerlerini genellikle şu şekilde saptarlar: Antik Grek, sömürge döneminde Brezilya ve Karayipler, iç savaştan önce Amerika'nın güneyi.

Diocletian Hamamı'nda sergilenen Zonius tasmasıdır. Bugün köpeklerin kaybolması halinde sahiplerinin bulunabilmesi için takılanlara benzeyen demirden kabaca yapılmış bu tasmanın ucunda muhtemelen rahatsızlık ve acı verici geniş bir künye sallanıyordu. Bu künyedeki yazı, tasmayı takan kişi yalnızsa, onunla karşılaşan bir yabancıya bu kişinin kaçak bir köle olduğunu bildiriyordu. Kölenin iade edilmesi halinde bir altın (*solidus*) vaat ediyordu.[29]

İster satılmış ister köle olarak doğmuş olsunlar köleler tanım olarak yük hayvanı seviyesine indirgendiler. Çoğunun iç dünyasına dair hiçbir iz bırakmamış olmasından dolayı Romalı bir köle olmanın gerçekten neye benzediği hakkında hiçbir fikrimiz yok. Bununla beraber insanlık tarihinin başka noktalarında köleliğe dair bildiğimiz her ne varsa, genellikle bunun üzüntü verici olmaktan bu dünyada cehennemi yaşamaya dek geniş bir yelpazede suistimalle geçen ve yıllarca süren bir mutsuzluk durumu olduğuna dairdir. Afrika tahıl değirmenlerinde ya da İspanyol madenlerinde köleler korkunç, genellikle de ölümcül bir sefalete mahkûm edilerek çalıştırıldılar. M.S. 2. yüzyıl yazarı Apuelius, *Altın Eşek* (*Asinus auerus*, *Apuleis'un Metamorfozları* adıyla da bilinir) adlı romanında kötü muameleye maruz kalmış kölelere dair birkaç grotesk betimlemeye de yer verir. Her ne kadar Apuleius'un kölelerin yaşantılarıyla ilgili öyküleri kurgusal ve sırasıyla fantastik, müstehcen ve hicivli olsa da yine de köleliğin gerçek sefaletine işaret ediyordu. Kitabın ana karakteri hikâyenin başlarında bir arkadaşının güzel ev kölesiyle karşılıklı olarak keyif aldıkları duygulu bir ilişki, *menage à deux* içerisinde iken daha sonra bir değirmende çalışan bir grup zavallı yoksulla karşılaşır: "Bütün vücutlarında morarmış yara izleri göze çarpıyordu. Üzerlerindeki yırtık pırtık paçavralar, kırbaç yaralarıyla dolu sırtları örtmek yerine ancak gölgeliyordu, bazılarınınsa üzerlerini örtmek için yalnızca bu iş için yetersiz kalan bir parça peştamalları vardı. Alınları dağlanmış, kafaları yarı yarıya tıraş edilmişti ve bileklerinde zincirler vardı; yüzleri solgundu ve gözleri ocakların dumanlı sıcağından ö denli kanlanmıştı ki, yarı kördüler…"[30]

APUELIUS ESERİNİ YAZDIĞI SIRADA ROMA YARIM BİN YILDIR BİR KÖLE toplumuydu. Kölelik Cumhuriyet'in Akdeniz çevresinde hızla yayılma dönemine girdiği M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren Romalı yaşam biçiminin hayati bir dayanağı haline geldi. Balkanlar'da, Yunan Adaları'nda, Kuzey Afrika'da ve diğer yerlerde baş döndürücü askerî zaferlerle birlikte insan ganimetleri de dâhil olmak üzere büyük çapta yapma imkânları hasıl oldu. Hem Kartaca'nın hem de Korint'in yerle bir edildiği M.Ö. 146 yılı, on binlerce esirin içeriye akmasına imkân verdi. Deniz yoluyla nakledilen ve anavatanlarına kaçmaları imkânsız hale gelen köleler, bolca ve kolaylıkla elde edilebilir hale geldiler.

Cumhuriyet'in (ve daha sonra da imparatorların) tapınaklar, su kemerleri, yollar ve kamu binalarının inşasında, madenlerde çalıştırılacakları; durumu iyi olan Romalıların kendi keyif ve rahatlıkları için satın alabilecekleri; giderek genişleyen kentsel villalarına ya da kırsal süper çiftliklerine iş gücü sağlayacak bir meta olarak hızla Roma ekonomik gelişmesinin itici gücü haline geldiler. Cebrî çalıştırmanın cazibesi açıktı. Köle, sahibinin uygun gördüğü kadar çalıştırılabilir, canının istediği kadar dövülebilir, domuz gibi barındırılıp sığır gibi bakılabilir, hizmet edemeyecek kadar yaşlandığı ya da hastalandığı zaman serbest bırakılabilir ya da sadece terk edilebilirdi. Evlerinden binlerce kilometre uzakta, travma geçirmiş, muhtemelen ilk etapta geldikleri yerin dilini bilmeyen kölelerin mevcudiyeti, önce Roma şehrini, ardından Cumhuriyet'i ve nihayet imparatorluğu dönüştürdü.

Roma'nın fasılasız genişlemesi imparatorluk çağına dek devam ederken Galyalılar, Britonlar, Germen kabileleri ve diğerleri kölelik sistemine çekildiler. Avrupa boyunca ve daha geniş ölçekte Akdeniz'de köle korsanlığı bir felaketti. M.Ö. 1. yüzyılda Grek tarihçi ve filozof Strabon, köle tacirlerinin Armenia ve Suriye civarındaki topraklarda sivilleri toplayıp satışa çıkartarak terör estirdiklerini yazdı: "Kolayca ele geçirildikleri, büyük ve zengin pazar da çok uzakta olmadığı için [bu] son derece kârlıydı." Söz konusu pazar, Strabo'nun her gün, her biri yabancı diyarlarda yaşamak, çalışmak ve ölmek üzere 10.000 kölenin alınıp satıldığını iddia ettiği Kiklad Adaları'ndaki Delos'ta bulunan köle merkeziydi.[31] Roma köleciliği mutlak ırkçı değildi (bu bakımdan Karayipler ve Amerika'nın güneyinden büyük ölçüde farklıydı) ama imparatorluk dışından gelen "barbarların" köleleştirilmeye Romalılardan daha uygun olduğu düşünülüyordu. Bu sebeple imparatorluk genişledikçe milyonlarca insan da köleleştirilme aşağılamasına maruz kaldı, M.S. 4. yüzyıl yazarlarından Libanius, bunun yol açtığı öfkeyi gayet kısa ve öz olarak betimler: "Nihayetinde köle, bedeni satılabilecek, dolayısıyla başka birine ait olan bir kişidir. Bundan daha küçük düşürücü ne olabilir? Gerçekten bu beden sakatlanmış ve ruhu tamamen yok edilmiş değil midir?"[32]

Yine de en ünlüsü M.Ö. 73'teki Spartaküs Savaşı olan az sayıdaki köle isyanı bir yana, görünüşe göre Roma'da köleliği ortadan kaldırmaya yönelik bir hareket hiçbir taraftan başlatılmadı. Sadece zaman zaman köleleri çok büyük suiistimallerden korumaya yönelik bazı tedbirler alındı: Hadrian (M.S. 117-138) başarısız bir çabayla köle tüccarlarının Afrikalı erkek çocuklarını hadım etmesini engellemek istedi; I. Constantine (M.S. 306-337), aşırı hevesli köle sahipleri düşünülerek çıkartılmış olması muhtemel bir fermanla, kölelerin yüzüne dövme yapılmasını yasakladı. Ne var ki, köleliğin olmadığı bir dünya hayal etmek şöyle dursun, bunlardan daha ileri adımlar atmak manasız olurdu. Felsefi açıdan özgür bir toplum için köleliğin gerekli olduğu

varsayılıyordu. Kölelik, eğer o olmazsa gerçek ve asil bir Romalı için özgürlüğün de olamayacağı doğal bir fenomendi. Ekonomik bakımdan Roma'nın bütün kurumları ve imparatorluğu, imparatorluğa temel tüketim mallarını ve lüks emtiayı sağlayan uzun ve karmaşık ticaret ağlarının kolaylaştırdığı kitlesel köleliğe dayanıyordu. Nihayetinde Roma, kölelerin en aşağıda yer aldığı ataerkil bir toplumdu ve bu kölelerin kaderiydi. M.S. 3. yüzyılın sonlarında yaşamış bir Hristiyan vaiz olan John Chyrsostom, ona kulak verenler için bu hiyerarşinin ana hatlarını çizdi. Ona göre, fakir bir adamın evinde bile, "erkek karısına hükmeder, kadın kölelere hükmeder, köle kendi karısına hükmeder ve erkek ve kadın, çocuklara hükmederdi."[33] Bunu izleyen Orta Çağ boyunca kölelik, oranı azalmakla birlikte Batı'da her yerde mevcudiyetini sürdürdü. Kölelik ortadan kalkmış gibi göründüğü yerlerde de insanı toprağa esir eden serflik adını alarak ekonomi ve kültürün temeli olmaya devam etti. Her ne kadar serf ile alınıp satılabilen bir köle tam olarak aynı değilse de kimse aradaki farkla pek ilgilenmeyecekti. Batı'nın köleliğe bağlılığı büyük ölçüde, köleliğin Roma'nın göz kamaştırıcı görkeminin ayrılmaz bir parçası olması gerçeğinden kaynaklanıyordu.

Romalılaştırma

ROMA EYALETLERİNE HEM YURTTAŞLIĞI HEM DE KÖLELİĞİ YAYMIŞ olsa da bu, onun dünyadaki Orta Çağ'a dek devam edecek etkisinin tek örneği değildi. Roma, lejyonları ve kurumlarının ötesinde, kuvvetli bir kültürel etkiye sahipti. Görünüşe göre Romalıların gittikleri her yerde hukuk, dil ve görünüm "Romalı-lık" havasına bürünürdü. M.S. 4. yüzyıldan itibaren imparatorluk M.S. 1. binyılda zuhur eden iki büyük tek tanrılı dinden ilkini yaymanın güçlü bir aracı haline geldikçe bu din, yani Hristiyanlık da aynı kaderi paylaştı.

Bu her yerde eşit ilerleyen bir süreç değildi ve Roma geleneklerinin diğer bazı bölgelerle birlikte İber yarımadası, Kuzey Afrika, Galya, Britanya, Balkanlar, Yunanistan ve Doğu Akdeniz'deki yerel adetlerle karışmasının birbirinden farklı sonuçları, hepsi aynı imparatorluğun bayrağı altında bir arada var olan çok çeşitli ve değişik alt kültürler üremesine yol açtı. Daha da önemlisi Romalılaştırma eyaletlerde sıradan kalabalıklardan çok yönetici tabakayı etkiledi, kırsal kesimde değil kasaba ve şehirlerde yoğunlaştı. Bütün bu izahata rağmen imparatorluğun çöküşünü takip eden yüzyıllarda Roma kurumlarının, değerlerinin, teknolojisinin ve dünya görüşünün ihracının belirleyici bir önemi oldu. Roma, birbirlerinden farklı halkları mühendislik harikası yollarla birbirine bağlanan, deniz yollarını etkin bir şekilde denetleyen, ticaret yolları dünyanın dört bir yanına uzanan, üst düzey ulaşım ağlarına sahip bir süper

devletti. Üstelik Roma'nın bağlayıcı ağları sadece fiziksel yollardan ibaret değildi; Romalılığı olanaklı kılan, nesiller ve birkaç milyon kilometreye yayılan imparatorluk toprakları boyunca fark edilebilir hale getiren, kültürel süreklilikti. İmparatorluğun kendisi tasfiye edildikten çok sonra dahi eski Roma topraklarında bir bağlılık duygusunun mevcudiyetini sağlayan da bu oldu.

M.S. 4. YÜZYILIN HERHANGİ BİR ZAMANINDA İMPARATORLUK toprakları dâhilindeki yabancı bir şehre gelen hali vakti yerinde bir gezgin, çevresinin farklılığına rağmen ne umacağını gayet iyi bilirdi. Sokaklar ızgara biçiminde düzenlenmiş olacaktı. Şehrin daha kibar kısımlarında en varlıklı sakinlerin oturduğu, Klasik Grek ve Antik Roma'ya selam çakan ayırt edici Akdeniz tarzında dekore edilmiş zemin ve duvarlarla, yerden ısıtma sistemi ve temiz su kaynağıyla donatılmış, tuğla veya taştan inşa edilmiş geniş villaların avlularında meşaleler yanıyor olabilirdi. Şehir merkezine doğru forum olarak bilinen açık bir alanda pazar yeri ile devlet daireleri, dükkanlar ve çeşitli tanrılara adanmış tapınaklar gibi resmî binalar bulunurdu. Pazar alanındaki esnaf ve tezgahtarlar, imparatorluğun her köşesinden ve sınırlarının ötesinden tedarik ve sevk edilen malları satarlardı: şarap, yağ, biber ve diğer baharatlar, tuz, tahıl, kürkler, seramikler, cam ve değerli metaller. Bunlar üzerinde genellikle bir Roma imparatorunun portresinin bulunduğu altın, gümüş yahut bronz ortak imparatorluk parasıyla satın alınabilirdi. Gelişmiş su sistemleri sadece görülmekle kalmaz, aynı zamanda kokusu da alınabilirdi. Su kemerleri şehre temiz su getirirken umumî tuvaletler de belediye kanalizasyonuna bağlı olurdu. Temizlik, hijyen ve rahatlama açısından bir halk hamamı görmeyi beklemek aşırıya kaçmak olmazdı. Bath (*Aquae sulis*), Trier (*Augusta Treverorum*) ve Beyrut (*Berytus*) gibi şehirlerde beden temizliklerinin bir parçası olarak koku, yağ ve ritüellerden hoşlananlar (ve parası da olanlar) için bir dizi şımartıcı bakım imkânı sunan ve farklı derecelerde ısıtılan yıkanma odalarının bulunduğu muhteşem kompleksler mevcuttu.

Büyük bir şehrin bir tiyatrosu, hatta araba yarışları ya da gladyatör dövüşleri için bir arenası olabilirdi. Elbette bu, tıpkı bir taşra kasabasındaki hamamların M.S. 306'da halka açılan devasa Diocletian Hamamları ile kıyaslanamayacağı gibi, M.S. 80'de İmparator Titus tarafından Roma'da açılan 50.000 ilâ 85.000 seyirciyi aynı anda ağırlayabilen Colosseum'un büyüklüğünde de olmayacaktı. Her bir imparatorluk kasaba ya da şehrinin mimarisi, zarif sütunları ve renkli mozaiklerinin Roma özelliklerini yansıttığı yerlerde dahi, yerel zevk ve tarzlarını da ortaya koyardı. Belirtmek gerekir ki şehirlerin dışında Roma'nın gündelik hayat üzerindeki etkisi keskin bir şekilde azalırdı. Roma ağırlıklı olarak kentsel bir imparatorluktu ve kırsal bölgeler onun yeniliklerine,

müdahalelerine çok az tanıklık ettiler. Ne olursa olsun imparatorluğun dört bir yanında kamu binaları bilinçli olarak Roma'daki kentsel yaşamı çağrıştıracak şekilde yapılmışlardı ve orada çalışan, ibadet eden, sosyalleşen kadın ve erkekler, bunların kapılarından her girdiklerinde Roma İmparatorluğu'ndaki konumlarını yeniden teyit ediyorlardı.

Göreceğimiz üzere Batı'nın kentsel peyzajı üzerindeki belirgin Roma etkisi, imparatorluğun çöküşüyle birlikte askıya alındı. Yine de bu etki, 14. ve 15. yüzyılların Rönesans'ı sırasında uygarlığın doruk noktası olarak yeniden keşfedilip mümkünse yeniden canlandırılmak umuduyla göklere çıkarıldığı için, uzun vadede büyük öneme sahipti. Roma'nın bütün Orta Çağ boyunca silinmez bir iz bıraktığı bir diğer alan da dildi. Gerçekten de Roma'nın sadece Orta Çağ'a değil, günümüz okul çocuklarına dahi ulaşacak en kalıcı miraslarından bir tanesi ortak diliydi.

Roma İmparatorluğu'nun resmî dili Latinceydi. Elbette bu Antakya'dan St. Albans'a kadar herkesin birbiriyle Martial'ın özdeyişleriyle konuştuğu anlamına gelmiyordu. Shakespeare'in sonelerindeki sözdizimi ve kelime dağarcığı Elizabeth dönemi İngiltere'sinde bir hancı yahut keçi çobanı için ne kadar kullanışlıysa, Roma'nın büyük şairlerinin, filozofların ve tarihçilerinin klasik Latincesi de sıradan insanların gündelik hayatlarında o kadar kullanışlıydı. İmparatorluğun doğusunda Latince, özellikle de 4. yüzyıl başlarında resmen bölünmeden sonra, en yaygın, en beğenilen ve en kullanışlı dil mertebesi için Grekçeyle rekabet etti. Batı'da ise Latince benimsendi, uyarlandı ve imparatorluk boyunca yerel dillerle melezlendi. Bu, M.S. 2. binyılın sonuna gelindiğinde büyük Roma dilleri haline ulaşacak olan dili üreten bir süreçti. Bununla birlikte Latince, tam manasıyla evrensel bir dil olmasa da kesinlikle imparatorluğun resmî iş dünyasının birinci diliydi. Her yerde eğitimli Romalıların birbirleriyle anlaşabilmelerine ve sofistike insanlar olarak statülerini ortaya koyabilmelerine imkân sağladı.

Latince öğrenmek ve beraberinde gramer ile retorik bilgileri seçkin eğitimin temel bir unsurunu oluşturdu. Yeterli derecede dil bilgisi olmaksızın siyasi yahut bürokratik bir kariyer yapmak mümkün değildi. Ayrıca Orta Çağ'ın rahipleri, baş rahipleri, şansölyeleri, âlimleri, avukatları, şerifleri, okul öğretmenleri, asilleri ve kralları için de Latince vazgeçilmez bir araç haline gelecekti.* Bununla beraber tam olarak edebiyat dersi almamış biri dahi orada burada kaptığı biraz Latinceyle hayli yol kat edebilirdi. M.S. 79'da Vezüv yanardağının patlamasıyla yok olan İtalyan şehirlerinden Herculaneum'da bulunan duvar yazıları bize bazen Romalıların Latince kullanarak duvarlara kaydettikleri gündelik ve dünyevî duygularının anlık bir görüntüsünü yakalama

* Neredeyse başlı başına bir dil olan Orta Çağ Latincesi, klasik Latinceden çok farklıydı. Bununla birlikte Roma dünyasına olan borcu açık ve doğrudandır.

imkânı veriyor. İki kardeş, halk hamamının yanındaki bir handa şöyle yazmıştı: "Apelles Mus ve erkek kardeşi Dexter, her ikisi de birer kızla ikişer kez zevk içinde yattılar." Pompeii'de ise gladyatör kışlasının yanındaki bir sütunda buranın sakinlerinden biri şöyle böbürlenmişti: "Trakyalı gladyatör Celadus bütün kızların gözdesidir."

Cinsel marifetler ve fetihlerle övünmenin yanında Latincenin ortak dil olarak Orta Çağ'a uzanmasının altında yatan uygulamalardan biri de Roma hukuku ile ilişkisidir. Romalılar, On iki Levha'nın yazıldığı söylenen M.Ö. 5. yüzyıla dek inen kadim kanun koyma tarihleriyle gurur duyuyorlardı. Bunlar Roma'nın yasal mevzuat, borç, miras, aileler, toprak mülkiyeti, dinî uygulamalar ve cinayetten hırsızlığa ve yalancı şahitliğe dek uzanan ciddi suçlarla ilgili adet ve geleneklerini bir araya getirdiler; bütün olarak On iki Levha, yaklaşık bin yıl boyunca Roma hukukunun temelini teşkil etti.

Elbette söz konusu bin yıl boyunca Roma hukuku da dikkate değer derecede gelişti. On iki Levha, tüzüklerle ve magistratlardan imparatorlara kadar farklı kademelerdeki memurların açıklamalarıyla destekleniyordu. Nesiller boyu hukuk uzmanı âlimler hayatlarını hukukun farklı kısımlarını incelemeye ve davalar hakkında uzman görüşlerini açıklamaya adadılar. Zaman içerisinde ortaya çıkan sonuç, temelde eşya, zenginlik, mülkiyet, sözleşmeler ve ticaret gibi güçlülerin çıkarlarıyla ilgilenen devasa ve sofistike bir kanunlar bütünü idi.

Roma'da sadece yurttaşların dava açma hakkı vardı. Magistratların, düzinelerce "yargıcın" (bugünkü jüri gibi düşünülebilir) resmî togalarına bürünmüş yetenekli hatiplerin tartışmalarını dinlediği, ardından C (suçlu için, *condemno*) ya da A (beraat için, *absolvo*) yazdıkları oylama tabletlerini atarak kararlarını belirlediği kamu mahkemelerine başkanlık ettiği Roma mahkemelerini izlemek heyecan verici olabilirdi. Cicero ve Genç Pliny gibi adları bugün halen meşhur olan Romalılar, yasal davalarda avukat ve yargıç olarak görev aldılar. M.Ö. 70'te Cicero, zengin ve yozlaşmış bir yargıç olan Gaius Verres'i, Sicilya valisi olarak görev yaptığı sırada zorbaca ve zalimce suçlar işlediği için kınadığı meşhur bir konuşma (ve daha sonra birkaç meşhur konuşma daha) yaptı. Pliny ise M.S. 1.yüzyılda ve 2. yüzyıl başlarında bir dizi imparatorun hâkimiyet döneminde üst düzey adlî makamlarda bulundu ve onun yazıları bugün bizlere Roma İmparatorluğu'nun altın çağında hukukun işleyişini görebileceğimiz bir pencere açtı.

Elbette Roma hukukunun "en saf" biçimi bizzat Roma'nın kendisinde mevcuttu ama imparatorluk çağında hukuk sistemi çeşitli biçimlerde eyaletlere ihraç edildi. Eyalet yöneticileri yargı yetkileri dâhilinde yer alan illeri geçici mahkeme kurullarıyla dolaşarak, davaları dinleyerek, konuya en uygun kanuna göre hükümlerini verdiler. Eyalete yerleşmiş eski askerler gibi Roma yurttaşları arasındaki anlaşmazlıklar Roma hukukuna tabi idi. Yurttaş olmayanlar

arasındaki davalar ise o bölgedeki topluluğun kendi kaderini tayin etme hakkını tanıma ölçütünü ortaya koyarak, bölgede önceden mevcut yasalara bırakılabilirdi.[34] Bu bağlamda Roma hukukunun kapsamına ilişkin en meşhur açıklamalardan biri, M.Ö. 1. yüzyılda, Cumhuriyet'in son günlerinde Cicero tarafından yapılmıştır. O, şöyle yazmıştı: "Roma'da başka, Atina'da başka bir kanun olmayacaktır ve bugün farklı, yarın farklı bir kanun da olmayacaktır; bütün halkları ve bütün zamanları kucaklayan tek ve değişmez bir kanun var olacaktır."[35] Onun amacı pragmatik olduğu kadar felsefî idi. Ayrıca zamanının en meşhur Romalılarından biri olan Cicero'nun, kanunla tek ilişkileri onu çiğnedikleri ve bu sebeple şiddetli bir cezaya çarptırıldıkları zaman gerçekleşen imparatorluk topraklarında yaşayan milyonlarca sıradan insanın tecrübesiyle değil, kendisi gibi zengin ve güçlü adamların kaygılarıyla konuştuğunu hatırda tutmalıyız. Yine de Roma hukukunun etkisi zengin ve uzun solukluydu. Sadece Cicero'nun yaşadığı cumhuriyet döneminde değil, imparatorluk zamanında da gelişti ve etkileri Orta Çağ boyunca, hatta modern çağa dek çok güçlü bir şekilde hissedildi. Bu bakımdan Roma hukuku, Roma diliyle büyük benzerlik gösteriyordu. Aynı zamanda tarihsel sağlamlığı bakımından Roma dinine, ya da en azından M.S. 4. yüzyıldan itibaren imparatorluk boyunca benimsenen dine de benziyordu. Bu din Hristiyanlıktı.

Tanrılar'dan Tanrı'ya

İSA'NIN DOĞUMU, HİZMETİ VE ÖLÜMÜNÜ İZLEYEN İLK 250 YIL BOYUNCA Roma İmparatorluğu, bir Hristiyan için pek hoş bir yer değildi. Geleneksel olarak Romalılar Olimpos panteonu ve doğudan gelen çeşitli mistik kültler de dâhil olmak üzere, coşkun tanrı koleksiyoncuları idiler. Başlangıçta Pontius Pilatus'un valiliği sırasında Kudüs'te kısa bir karışıklığa yol açan marangozun oğlunun hatırasını canlı tutmaya çalışan bu tuhaf Yahudi mezhebi pek cazip değildi. İlk kuşak Hristiyanlar Akdeniz şehirlerinde dağınık fakat birbirleriyle iletişim halinde idiler ve sayılarını arttırabilecek durumda değillerdi. Havari Paul (Aziz Paul) gibi ateşli inananlar uzak mesafelere seyahat ederek kendilerini dinleyen herkese (ve dinlemeyen bazılarına da) Mesih'in kurban edilişinin mucizesini anlatan vaazlar verdiler ve mektuplar yazdılar. Diğer yandan güneş ve gezegenlerden kendi imparatorlarına varıncaya kadar her şeyi tanrılaştıran ve fethettiği halkların dinî uygulamalarını ödünç almaktan çekinmeyen bir imparatorlukta, Paul gibi kişilerin çıkması yeni değildi. M.S. 1. yüzyıldaki hayatı boyunca İsa'nın takipçilerinin coşkun seyahatlerinin ve yazılarının nihayet dünya tarihinin sonraki 2.000 yılı boyunca milyarlarca insanın kalbine onun adını yerleştireceğine dair bir emare yoktu. M.S. 112 yılında Genç Pliny, İmparator Trajan'a mektubunda Bithynia'da (günümüzde Türkiye'de)

yerel Hristiyanlara yönelik şikayetler üzerine bir soruşturma başlattığını yazdı. Pliny, genç kızlar da dâhil olmak üzere bazı Hristiyanları işkenceye maruz bıraktıktan sonra onların "kötü … ve abartılı bir hurafenin" takipçisi olduklarını ve bunun "salgın gibi yayıldığını" tespit edebildiğini yazdı.[36]

İlk yıllarda Hristiyanlar zaman zaman bu türden kötü muamelelere maruz kaldılar ancak bu onlara özel değildi. 3. yüzyılda İran'da yaşayan Mani'nin öğretilerini takip eden "Maniheistler" de dâhil olmak üzere diğer farklı yeni inançlara bağlananlar da zaman zaman tacize uğradılar. Bununla birlikte M.S. 200 ile 350 yılları arasında Hristiyanlık dönüştürüldü. Önce Hristiyanlar bir cemaat olarak ciddiye alındılar. Ardından 3. yüzyıl ortalarında kitlesel zulme uğratıldılar. Hristiyanların gerçekten sistematik takibata uğratılması, Üçüncü Yüzyıl Krizi döneminde imparatorluğun hayrı için gerçekleştirilmesini emrettiği bir dizi pagan kurban törenine katılmayı topluca reddeden Hristiyanlara kızan İmparator Decius (249-251) zamanında başladı. Decius ve daha sonra Valerian (253-260) ile Diocletian (284-305) dönemlerinde Hristiyanlar kırbaçlandılar, derileri yüzüldü, vahşi hayvanlara atıldılar ve pek çok yaratıcı şekilde şehit edildiler. Diocletian tarihe bir sadist olarak geçti ve onun zulmü ilk Hristiyan şehitlerinin çektiği acıları kaydeden Caesarealı Eusebius gibi sonraki dönemin Hristiyan yazarları için tüyler ürpertici bir malzeme sağladı. Eusebius'un yazılarında yer alan tipik bir pasaj şöyledir:

> Tek ayaklarından bağlanıp havaya kaldırılmış, baş aşağı, vücutları bir karış giysi olmaksızın tamamıyla çıplak kadınlar bu halleriyle izleyen herkese tüm gösterilerin en utanç verici, acımasız ve insanlık dışı görüntüsünü sunuyorlardı. Yine ağaçlara ve kütüklere bağlanmış olan diğerleri korkunç bir şekilde öldü çünkü düzeneklerin yardımıyla en sağlam dalları bir araya getirdiler, şehitlerden her birinin birer bacağını birer dala bağladılar ve ardından mekanizmayı serbest bırakarak dalların normal konumlarına dönmesine izin verdiler, böylece kurbanların uzuvlarını bir anda paramparça etmeyi başardılar.[37]

Parçalama, derisini yüzme, dağlama ve ateşte yakma gibi işkenceler ve daha fazlası 3. yüzyıl sonlarında İsa'nın talihsiz takipçilerinin başına geldi. Nihayet 4. yüzyılın başlarında Hristiyanların sıkıntıları birdenbire hafifledi. Önce hoş görüldüler, ardından kucaklandılar ve sonunda inançları ve varlıkları galip geldi. Batıda Roma İmparatorluğu 5. yüzyıl başlarında nihaî çöküşünü idrak ederken Hristiyanlık imparatorluğun resmî dini idi ve dünyanın en büyük inançlarından biri olarak geleceği güvence altına alınmıştı. Bu büyük ölçüde İmparator I. Constantine'den kaynaklıydı.

Niş'te (*Naissus*) dünyaya gelen Constantine, M.S. 306'da imparator oldu. Oldukça yetenekli bir ordu komutanı olan babası Constantinus öldüğünde

York'ta (*Eboracum*) bulunuyordu ve dolayısıyla birlikleri onu bu kuzey Britanya kentinde imparator ilân etmişlerdi. Belki talihsizlik eseri belki de değil, Roma İmparatorluğu muazzam bir çekişme dönemi yaşıyordu ve imparatorluk makamı Diocletian'ın, iki çift hükümdarın imparatorluğun doğu ve batı yarılarını uzlaşma ve iş birliğiyle uyum içerisinde yönetmesini öngören tetrarşi sistemini tesisiyle dörde bölünmüştü. Tetrarşinin esas sonucu kaçınılmaz olarak iç savaş oldu ama bundan Hristiyanlığa büyük bir fırsat doğdu. M.S. 312 sonbaharında Constantine, Tiber Nehri üzerindeki Milvian Köprüsü'nde rakip imparator Maxentius ile savaşmaya hazırlandığı sırada gökyüzüne baktı ve güneşin üzerinde parlayan bir haçla ona eşlik eden Grekçe şu kelimeleri gördü: "Bu işaretle muzaffer ol," (Εν Τούτω Νίκα). Bunu Hristiyanların, anlaşıldığı üzere o sırada oğlu İsa Mesih'in hayırseverlik, bağışlama ve uzlaşma planlarından ziyade savaşlarla ve siyasetle ilgilenen, Tanrısından bir mesaj olarak aldı. Her hâlükârda Constantine düşmanlarını bozguna uğrattı, Maxentius, Tiber Nehri'nde boğuldu ve ölümünden sonra başı kesildi. Constantine tetrarşiyi lağvedip her şeye hükmedecek tek imparator olma yolunda ilerliyordu. O andan itibaren Hristiyan piskoposlara ve inananlara imparatorluk himayesinin bütün meyvelerini yağdırdı. Askerleri kalkanlarında Chi-Rio yazısıyla savaşa girdiler. İmparatorluğun dört bir yanındaki yetkililere M.S.313'te Milano'da yayınlanan ve Hristiyanlara karşı ayrımcılık yapılmayacağını bildiren yeni bir imparatorluk fermanını uygulamaları talimatı verildi. Roma'da daha sonra St. John Lateran ve St. Peter's haline gelecek binaların inşasına başlandı. Kudüs'te İsa'nın çarmıha gerildiği ve defnedildiği yeri işaretlemek için ilk Kutsal Kabir Kilisesi görevlendirildi (daha sonra, Orta Çağ'da büyük bir önem kazanan rivayete göre, Constantine'nin annesi Helena, M.S. 327'deki bir ziyareti sırasında İsa'nın çarmıha gerildiği haçın bir parçasını bulacaktı). M.S. 330'a gelindiğinde Constantine, doğuda Byzantium'da (*Byzantion*, bugünkü İstanbul) yeni imparatorluk başkenti Konstantinopolis'i resmen kurdu ve burayı abidevî Hristiyan kiliseleriyle doldurdu.

Artık Hristiyanların Tanrısı imparatorluğun her yerinde yüceltildi ve her ne kadar ilk etapta diğer geleneksel Roma tanrılarından üstün tutulmasa da kısa zaman zarfında eşitler arasında birinci haline geldi. Constantine ölüm döşeğindeyken vaftiz edildi. Ondan sonra gelen Roma imparatorları arasında sadece bir tanesi (Julian "Apostate" / "Dönek" Julian, 361-363) Hristiyan değildi. 5. yüzyıla gelindiğinde Hristiyanlık imparatorluğun resmî diniydi ve imparatorlar, özellikle iş sapkınlara ve hizipçilere zulmetmeye geldiğinde, onun teolojik inceliklerini ciddiye almaya başladılar. Buna karşılık Hristiyanlık belirgin bir askerî ton geliştirerek, tefsir dili olarak Latinceyi benimseyerek, (ironik bir şekilde imparatorluğu zamanında toprakları yönetim kolaylığı için dünyevî dioceselere, yani piskoposluk bölgelerine ayıran bir zamanların baş zalimi

Diocletian'dan ödünç alınan bir terim olarak) "piskoposluklar" ağı kurarak, abidevî mimariye ve görkemli ayinlere düşkünleşerek, muhtemelen en kalıcısı olarak, Constantine'nin zamanından itibaren Roma İmparatorluğu'ndaki bölünmeyi yansıtan doğu ve batı kolları arasında ayrımın ortaya çıkmasıyla ilk Romalılaşma dalgasını tecrübe etti.[38]

Maiyetine vaaz verme girişimleri en iyi ihtimalle göstermelik ve büyük olasılıkla tamamen yakışıksız olan dik başlı komutan Constantine, Hristiyanlığı bu yola sokması pek beklenmeyecek bir figürdü. Onun bu inanca birdenbire ve sıkı sıkıya sarılmasının nedenleri halen tartışma konusudur. Sıradan Romalılar nesiller boyunca Hristiyan inançlarını geleneksel tanrılara ve pagan ayinlerine olan eski düşkünlükleriyle dengelemeyi sürdürdüler. Yine de Constantine'nin M.S. 4. yüzyılın başlarındaki kararının gücü kesinlikle yadsınamaz. Ondan önce Hristiyanlar takibata uğradılar, nefrete maruz kaldılar ve arenadaki vahşi hayvanlara yem olarak görüldüler. Ondan sonra ise Hristiyanlık, yaygın olmayan bir uç kültten imparatorluğun merkezî ibadet sistemi olmaya doğru ilerledi. Bu, belki de en uygun düşecek ifadeyle, mucizevî idi.

Miras

STOACI FİLOZOF VE ROMA İMPARATORU MARCUS AURELİUS (M.S. 161-180), "Bazı şeyler var olmak için acele ediyor, bazı şeylerse yok olmak için," yazmıştı.[39] Onun hüküm sürdüğü imparatorluğun tarihinde "dönüm noktaları" arayacak olursak önümüze pek çok seçenek çıkar. Bir dönüm noktası Caracalla'nın M.S. 212'deki radikal bir şekilde taşrada yurttaşlık dağıtılmasını getiren fermanıydı. Bir diğeri Roma'nın sarsıldığı, bölündüğü, çöküşün eşiğine geldiği ama hemen ardından yeniden düzenlendiği Üçüncü Yüzyıl Krizi idi. Üçüncüsü, Roma'nın Hristiyanlığı benimsediği ve yeni başkent Konstantinopol'ün imparatorluğun ağırlık merkezi ve geleceğini batıdan ziyade Doğu Akdeniz'de olacağını saptadığı Constantine'nin hâkimiyetiydi. Dördüncüsü ise (bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere) göçebe bozkır kabilelerinin, Roma'nın kurumları, sınırları ve güç yapıları üzerinde muazzam ve nihayet dayanılmaz bir baskı oluşturan, M.S. 370'te Avrupa'ya gelişiydi.

Roma İmparatorluğu'nu çöküşe sürükleyen sebepleri bu saydıklarımıza ya da diğer etkenlere hangi ölçüde dayandırdığımız mevcut anlatımız bağlamında acil bir önem arz etmiyor. Bu aşamada bizim için önemli olan Roma İmparatorluğu'nun M.S. 5. yüzyıl başında parçalanmış olmasına rağmen, yaklaşık bin yıldır batıda siyasi, kültürel, dinî ve askerî gücü teşkil etmesiydi. Hoxne Definesi'nin sahipleri Hristiyanlık, yurttaşlık, kent konforu, ortak bir dil, hukuk kaideleri ve köleleştirilmiş emek sayesinde bu çıkarların peşinde gitme özgürlüğü gibi Romalılığın tüm nimetlerinden faydalanmanın tadını

çıkarmışlardı. Batıda Britanya'dan doğuda Sasani İran'ına dek pek çok kişi için de durum aynıydı.

5. yüzyıl başında belli olmayan husus, Romalılığın ne kadarının ayakta kalacağıydı. Bunu ancak zaman gösterecekti. En önemlisi Doğu Akdeniz'in Eski Grek dünyası olmak üzere bazı bölgelerde Roma'nın daha uzun yüzyıllar boyunca kökten değişmeksizin çağa ayak uydurarak hayatta kalması mukadderdi. Bu bölümü yazmaya başladığımız Britanya gibi diğer bölgelerde ise lejyonlar bölgeden ayrılır ayrılmaz Roma etkisinin en bariz işaretleri aniden gözden kayboldu, yeni yerleşimci dalgaları geldikçe Roma mirasının büyük bölümü, bazen kelimenin tam manasıyla, toprağa gömüldü. Bazı insanlar için Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, eşyalarını derleyip toplayıp ya toprağa gömmelerini ya da bambaşka bir yerde yeni bir hayata başlamak üzere sürükleyip götürmelerini gerektiren bir felaketti. Diğer bazıları için ise neredeyse kayda değer bir olay dahi değildi. Tıpkı Roma İmparatorluğu'nda yaşamayı tanımlayabilen tek bir deneyim bulunmadığı gibi, onsuz hayata ilişkin de tipik ve tek bir tecrübe yoktu. Aksini hayal etmek saflık olur.

Bununla beraber bu muğlaklıkların hiçbirisi Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasının Batı'da bir önemi olmadığı ya da Batı tarihinde bir dönüm noktası olarak dikkate alınmaması gerektiği anlamına gelmez. Roma hâkimiyetinin uzun ömürlülüğü, sofistikeliği, özgün coğrafî genişliği, asalet ve küçük düşürücü zulüm kapasitesi; bütün bunlar Batı'nın kültürel ve siyasi manzarasına farklı derecelerde yerleşmişti. Klasik dünya Orta Çağ'a doğru evrilirken hepsi de önemli olmayı sürdürecekti. Roma tarihe karıştıktan sonra dahi unutulmadı. Orta Çağ'daki her şeyin üzerine inşa edildiği temel oydu.

2

BARBARLAR

"Bütün dünyanın fethedilmesiyle kurulan
Roma'nın yıkıldığına kim inanır? Ulusların anasının
aynı zamanda onların mezarı da olduğuna?"

AZİZ JEROME, HEZEIKEL KİTABI ÜZERİNE BİR YORUM

Dünyanın işleyişindeki işaretlere karşı tetikte olanlar için Roma İmparatorluğu'nun batıdaki çöküşü bir dizi alametle bildirilmişti. Antakya'da köpekler tıpkı kurtlar gibi uludular, gece kuşları dehşet verici şekilde acı acı feryat ettiler ve insanlar imparatorun diri diri yakılması gerektiğini mırıldandılar.[1] Trakya'da ölmüş bir adamın cesedi yolda yatıyordu ve gelip geçenlere canlıymışçasına sinir bozucu bir şekilde gözlerini dikiyordu; bu birkaç gün sonra ceset aniden ortadan kaybolana dek sürdü.[2] Bizzat Roma şehrinde ise yurttaşlar ısrarla tiyatroya gitmeyi sürdürdüler; Hristiyan bir yazara göre bu, fiilen Yüce Tanrı'nın gazabını davet eden berbat ve delicesine günahkâr bir eğlenceydi.[3] İnsanoğlu her çağda batıl inançlara sahip olmuştur ve özellikle geriye dönüp bakma imkânına sahip bulunduğumuzda alametler görmekte başarılıyızdır. Dünyaya geldiği 4. yüzyılın sonlarına dönüp bakan tarihçi Ammianus Marcellinus'un, bunun kader çarkının "sürekli olarak refah ve güçlük arasında gidip gelerek" hızla döndüğü bir dönem olduğunu kaydetmesi, bundan dolayıdır.[4]

370'lerde Roma ölüm döşeğine düştüğünde devlet – monarşi, cumhuriyet ve imparatorluk – bin yılı aşkın zamandır varlığını sürdürüyordu. Bununla birlikte yüz yıldan biraz daha uzun bir zaman zarfında, M.S. 5. yüzyılın sonunda, Balkanların batısındaki bütün vilayetler Roma kontrolünden çıktı. İmparatorluğun kadim merkezlerinde Roma kurumları, vergi sistemi ve ticaret ağı parçalanıyordu. Saray gibi villalar, ucuza ithal edilen tüketim malları, sıcak su şebekesi gibi Roma seçkin kültürünün fiziksel tezahürleri gündelik yaşamdan siliniyordu. Ebedî Şehir birkaç kez yağmalandı; batı tahtı nihayet tamamen ortadan kalkana dek ahmaklar, gasıplar, tiranlar ve çocukların eline geçti ve bir zamanlar kudretli bir mega devletin esasını oluşturan topraklar, eskiden

gururlu Roma yurttaşları tarafından insanlık dışı vahşiler olarak görülen halklar arasında paylaşıldı. Bunlar, Batı için yeni olan ve Roma adetlerini bilmeyen ya da umursamayan gezgin göçebe kabilelerden, hayatları Romalılıktan büyük ölçüde etkilenmiş ancak yurttaşlığın nimetlerinden faydalanma imkânı bulunmayan, uzun süreli yakın komşuluk ilişkileri olanlara dek uzanan son derece geniş bir yelpazeyi kapsayan, aşağılayıcı bir terimle, "barbarlardı."

Barbarların yükselişi uzun ve kısa göç hareketlerini, siyasi sistemlerin ve kültürlerin çarpışmasını ve imparatorluk kurumlarının genel çöküşünü kapsayan karmaşık bir süreçti. Her ne kadar Roma, Grekçe konuşan Bizans'ın şahsında değişime uğrayarak geliştiği Doğuda büyük oranda dokunulmadan ayakta kalacak olsa da Roma'nın batısının geleceği artık yeni gelenlerin ellerindeydi. Barbarlar çağı başlamıştı.

"Bütün Savaşçıların En Dehşet Vericisi"

M.S. 370 YILINDA VOLGA NEHRİ'NİN KIYISINDA ANTİK DÜNYANIN çöktüğü – ve Orta Çağ'ın başladığı – söylenebilir. O yıl binlerce kilometre ötede, Çin'in kuzeyindeki otlaklarda – veya bozkırlarda – yer alan anayurtlarını terk etmiş bulunan ve kolektif olarak Hunlar adı verilen halklar nehrin kıyısında belirdi. Hunların kökeni sonsuza dek gölgede kalacak ama Batı tarihi üzerindeki etkileri köklü oldu. İlk ortaya çıktıklarında Hunlar için bugünkü tabirle iklim göçmeni hatta mülteci demek mümkündür. Ne var ki 4. yüzyılda batıya yönelmelerinin sebebi şefkat aramak değildi. Bilakis, 150 metrelik olağanüstü bir menzile isabetli bir şekilde 100 metreden zırhı delebilen oklarını atabilmelerini sağlayan kompozit, kıvrık yaylarını taşıyarak, at sırtında geldiler. Bu tür silahlar çağdaşları olan herhangi bir göçebe halkın zanaatkarlığının çok ötesindeydi ve Hunların atlı okçuluktaki ustalıkları onlara, ellerinden gelenin en iyisini coşkuyla yaptıkları, gaddarlık ve kıyımlarda ün kazandırdı. Devrimsel bir askerî teknolojiye erişimi olan, savaşçı bir tabaka tarafından yönetilen göçebe bir uygarlık, sayısız nesiller boyunca acımasız Avrasya bozkırlarında yaşamış olmanın sertleştirdiği, göçü tek yaşam biçimi ve şiddeti de hayatta kalmanın temel gerçeği gören bir halktı. Onlar, Roma dünyasını temelinden sarsacaklardı.

Hunlar M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren kabilevi bir imparatorluğun yöneticileri olarak Asya bozkırlarında yaşayan ve buraya egemen olan göçebe bir grupla bir şekilde akraba idiler.[5] Çinli kâtiplerin "Xiongnu" ya da "havlayan köleler" adını verdiği bu göçebeler, Çin'in Qin ve Han hanedanlıklarına karşı savaştılar.[6] Bu isim onlara yapıştı ve Xwn ya da Hun olarak tercüme edildi. Her ne kadar Xiongnu İmparatorluğu M.S. 2. yüzyılda çöktüyse de pek çok kabile hayatta kaldı ve Xiongnu'nun dağılmış torunları iki yüzyıl sonra halen

adlarını korumayı sürdürdüler. Xiongnu, Xwn ya da Hun; onlara kimin, nerede ve ne ad verdiği, zamanın düzensiz kaynakları gözden geçirildiğinde yalnızca belirsiz bir şekilde bilinebilir. Bununla beraber kelime her nasıl tercüme edilirse edilsin, zımnî bir dehşet duygusu taşıyordu: Yerleşik uygarlıkların geleneksel olarak yabancı göçebelere karşı hissettiği korku ve nefret.

M.S. 300'lere gelindiğinde artık Hunlar bir imparatorluğun yönetiminde değillerdi ama hâlâ siyasi bir güç idiler. Onlardan bahsederken kalemleri keskin olan sadece Çinliler değildi. M.S. 313 dolaylarında Nanaivande adında Orta Asyalı bir tacir, bir Hun zümresinin, imparatorluk sarayının yıkılıp şehrin tahrip edildiği Luoyang da dâhil olmak üzere kuzey Çin'deki kasabalara korkunç zararlar verdiklerini yazdı.[7] Bir kuşak sonra dağınık Hun kabilelerinden bir grubun dünyanın yeni bölgelerine taşınıp Avrupa'ya yönelmesinin ardından, Hunların kötülükleri batılı yazarların kaleminden de dökülmeye başladı. Ammianus Marcellinus, Hunları "biraz anormal derecede vahşi" olarak niteledi. Kesinlikle fiziksel açıdan özgündüler, genellikle çocuklarının kafataslarını uzun ve konik olması için bağlıyorlardı. Ammianus Marcellinus, bodur vücutlu, kıllı, kaba, eyerde ve çadırda yaşamaya alışkın Hunların "herhangi bir kralın otoritesine tabi olmamakla birlikte, şeflerinin anlık emriyle önlerine çıkan her engeli aştıklarını" yazmıştı.[8]

Hunların 4. yüzyılda doğuya hareket etmesine neyin neden olduğu tarihçiler için uzun süredir bir muamma olarak kaldı. Ne yazık ki, zamanlarının çoğu göçebesi gibi, Hunlar da okur yazar değillerdi. Kayıt tutma ve tarih yazma kültürü olmayan bir halk idiler. Dolayısıyla onlar bizimle kendi dillerinde konuşamıyorlar; hikâyeyi onların tarafından nasıl olduğunu asla bilemeyeceğiz ve haklarındaki bilgilerimizin çoğunu da onlardan nefret eden halklardan elde ediyoruz. Ammianus Marcellinus gibi edebiyatı sevenler Hunları, Tanrı'nın kırbacı olarak gördüler; onların batıda zuhur etmesi Ammianus Marcellinus'a göre "Mars'ın gazabının" tezahürüydü. Hunların yükselişine zemin hazırlayan insanî faktörler onun pek ilgisini çekmedi; o kadar ki, onların başka bir seçme şansları varmış gibi, yalnızca "başkalarının mülklerini yağmalamak için vahşi bir tutkuya sahip olduklarını" yazdı.[9] Ne Ammianus Marcellinus, he de başka bir yazar Hunların neden 370'te Volga'da zuhur ettiklerini araştırmayı düşünmedi. Gerçek şuydu ki, gelmişlerdi.

Yine de Hunları Asya bozkırlarındaki yurtlarından çıkarıp batıya yöneltenin ne olduğu konusunda bize ipucu *verebilecek* bir kaynak mevcut. Bu bir vakanüvis ya da gezgin bir İpek Yolu taciri değil; Qilian ardıcı ya da Przewalski'nin ardıcı (*Juniperus przewalskii*) olarak bilinen dayanıklı, dikenli bir Çin dağ ağacıdır. Dağlarda büyüyen bu güçlü bitki, yavaş ama istikrarlı bir şekilde yaklaşık yirmi metre yüksekliğe kadar ulaşabilir. Bir ağaç genellikle bin yıldan uzun süre yaşar ve yaşlandıkça gövdesinin halkalarında dünya tarihi

hakkında değerli bilgiler saklar. Bizim konumuzda Qilian ardıcı bize M.S. 4. yüzyılda doğuda yeryüzüne düşen yağmur miktarını anlatıyor.[10]

Tibet platosundaki Çinghay eyaletinden alınan Qilian ardıç örneklerinden elde edilen ağaç halkası verilerine göre, M.S. 350 ila 370 yılları arasında Doğu Asya, son iki bin yılda kaydedilen en büyük kuraklık olma özelliğini sürdüren bir "mega kuraklık" yaşadı. Gök yüzü gerçekten kurudu. Kuzey Çin, en az 1930'larda Amerika'daki "Toz Çanağı" yılları ya da 1870'lerde 9 ilâ 13 milyon insanın açlıktan ölmesine yol açan Çin kuraklığı kadar kötü koşullara maruz kaldı. Söz konusu 19. yüzyıl kuraklığına tanıklık eden Timothy Richards adlı bir misyoner, sıradan halkın durumunun yürek parçalayıcı bir tasvirini yaptı: "İnsanlar evlerini yıkıyor, karılarını ve kızlarını satıyor, kök ve leş, kil ve yaprak yiyorlar… Sanki bu insanı kahretmeye yetmezmiş gibi kadınlar ve erkekler yol kenarlarında çaresizce yatıyorlar ve eğer ölmüşlerse aç köpekler ya da saksağanlar tarafından parçalanıyorlar… ve çocukların pişirilip yendiğine dair haberler, düşüncesi dahi insanı ürpertmeye yetecek kadar dehşet verici."[11] 300'lerde Hunlar arasında da durum muhtemelen buna benzerdi. Bozkırın ot ve çalıları zalim, acı bir toza dönüşmüş olmalı. Et, içecek, giyim ve ulaşım için otlayan hayvanlara bağımlı olan Hunlar açısından bu, varoluşsal bir felaketti. Önlerinde kaçınılmaz bir seçim vardı: Ya ilerleyecekler ya da öleceklerdi. Onlar, ilerlemeyi seçtiler.

370 YILINDA ÇEŞİTLİ HUN ZÜMRELERİ, MODERN RUSYA İLE KAZAKİSTAN arasındaki sınırda Hazar Denizi'ne ulaşan Volga'yı aşmaya başladılar. Kendi başına bu, Roma için bir tehdit değildi. Julius Caesar M.Ö.49'da Rubicon'u geçtiğinde imparatorluk başkentine sadece 350 kilometre mesafedeydi; Volga'yı aşan Hunlar ise İtalya'ya bundan yaklaşık on kat daha uzakta idiler ve doğudaki başkent Konstantinopol ile aralarında da 2.000 km. vardı. Roma dünyasında birinci sınıf bir güç olarak kendilerini öne sürmeleri on yıllar alacaktı. Yine de 370'lerde esas sorun Hunlar değil, onların yerlerinden ettiği kavimlerdi.

Volga'yı aştıktan sonra Hunlar (kabaca modern Ukrayna, Moldovya ve Romanya'ya denk gelen topraklarda) diğer kavimlerin halklarıyla temas kurdular. Önce İranî dilli Alanlarla, ardından topluca Gotlar olarak bilinen Germen kabileleriyle. Bu ilk karşılaşmada taraflar arasında tam olarak neler yaşandığı güvenilir bir şekilde kaydedilmiş değildir ama Grek yazar Zosimus, genel hatların bir tablosunu aktarır. Hunlar, Alanları mağlup ettikten sonra Gotların topraklarını "kadınları, çocukları, atları ve arabalarıyla istila ettiler," yazmıştır. Zosimus'un anladığı kadarıyla Hunlar o denli kaba ve medeniyetsiz idiler ki, insanlar gibi yürüyerek değil, "arabalarıyla, hücum ederek, zamanı geldiğinde geri çekilerek ve atlarının sırtından ok atarak ilerlediler ve imparatorun kendilerini kabul etmesi için yalvarmak üzere Roma İmparatorluğu'na doğru yola

çıkmak üzere evlerini terk eden Gotlar arasında büyük katliamlar yaptılar."[12] Başka bir deyişle, merkezî Asya'nın doğusundaki olağanüstü bir iklim krizi, Avrupa'da ikincil bir göçmen krizini tetikledi. Kuraklık Hunları harekete geçirdi ve Hunlar da Gotları. Öyle ki, 376'da dehşete düşmüş kalabalık kabilevi Got zümreleri bir diğer Roma sınır nehri olan Tuna'nın kıyılarında belirdiler. Her ne kadar kesin olarak sayılarını kestirmek mümkün değilse de 90,000 ilâ 100,000 kişi arasında mülteci söz konusu olabilir. Aralarından bazılar silahlıydı, çoğu ise çaresiz. Hepsi de cennet değilse de hiç olmazsa Hunların bulunmadığı bir bölgeyi temsil eden, istikrarın ilke olduğu ve ordunun yurttaşlarla tabi halklara kriz zamanlarında koruma sağladığı Roma İmparatorluğu'nda biraz soluklanmak istiyordu.

İnsanî krizler hiçbir zaman hoş olmamıştır ve 376 yılındaki de bir istisna değildi. Gotların akınıyla başa çıkma – kimin hangi şartlarda ve imparatorluk topraklarının neresine yerleşeceğine karar verme – görevi doğu imparatoru Valens'e (M.S. 364-378) düştü. Konstantinopol'deki hükümdarlık makamını merhum kardeşi (ve sabık eş-imparator) I. Valentinian'a borçlu olan asabi yapılı Valens, hâkimiyetinin büyük kısmını sınırlı kaynaklarıyla sınırsız askerî yükümlülüklerini dengelemeye çalışmakla geçirmişti. Sürekli olarak iç isyanlarla ve Armenia ya da başka yerlerdeki sınırlarında Sasanilerle vuku bulan çatışmalarla meşguldü. O zamana dek Sasaniler, Roma'nın doğudaki güvenliği üzerinde açık ara en önemli tehdit idiler ve iki imparatorluk arasındaki rekabet Orta Doğu siyasetine hâkimdi. Bu şartlar altında da olsa Valens, barbarların memleketinden büyük bir sefil yabancılar zümresinin topraklarına gelişini görmezden gelemezdi. Bu durum hem pratik hem de ahlaki bir ikileme yol açıyordu. Darmadağın haldeki Got kabilelerini kabul etmek mi daha uygun olurdu yoksa Hunlar tarafından katledilmek yahut köleleştirilmek üzere geri göndermek mi? Tuna Nehri'ni aşmalarına izin vermek beraberinde büyük zorluklar da getirecekti: Salgın hastalıkların yayılmaması için kontrolü sağlarken kamu düzenini ve mutat gıda arzını sürdürmek kolay bir iş olmayacaktı. Diğer yandan çaresiz göçmenler tarih boyunca güvenilir ucuz iş gücü kaynağı olmuştur ve Roma ordusu da her zaman yeni askerlere ihtiyaç duymuştur. Valens, Gotların imparatorluk topraklarına girmesine izin verdiği takdirde erkeklerini İran'a karşı savaşta askerlik hizmeti yapmaya zorlayabilir ve diğerlerinin üzerine de vergi yükleyebilirdi. Durum oldukça hassastı ama tamamen kazançsız da sayılmazdı.

376'da Got elçileri Antakya'da Valens'e ulaştılar ve halklarının imparatorluk topraklarına kabulünü resmen talep ettiler. İmparator bir müddet düşündükten sonra, erkeklerinin ailelerini Trakya'ya (günümüzde Bulgaristan ve doğu Yunanistan) yerleştirdikten sonra orduya katılmaları şartıyla Gotların bir kısmının Tuna'yı geçmelerine izin vereceğini bildirdi. Thervingi olarak bir Got

kabilesinin sınırı geçmesi için verilen izin emri sınıra gönderildi ancak rakip bir kabile olan Greuthungi'nin dışarıda bırakılması gerekiyordu.* anlaşıldığı kadarıyla bu Valens'e makul bir oyun gibi geldi ve Ammianus Marcellinus'un da aralarında bulunduğu kaynaklara bakılırsa sonuçtan da memnundu: "Bu iş korkmaktan ziyade sevinilecek bir mesele" gibi görünüyordu.[13] Valens, bir trajediyi kâra çevirmişti. Roma filosu Tuna Nehri üzerinde büyük bir yardım çalışması başlattı ve Gotlardan muhtemelen 15-20 bin kadarını "tekneler, sallar ve oyulmuş ağaç gövdelerinden yapılmış kanolarla" nehrin karşısına geçirdi.[14] Ne var ki Got göçmenleri krizinin sıkıntıya yol açması uzun sürmedi. Bugünden geriye bakışla Valens'in felakete yol açan tarihî bir hata yaptığını söylemek kolaydır ama belirtelim ki bu, Augustus'u, hatta I. Constantine'i dahi alt edebilecek bir durumdu. Kesin olan bir şey vardı: Çok sayıda mülteciyi imparatorluk topraklarına kabul etme politikası benimsendikten sonra bunu tersine çevirmek imkânsızdı.

İlk Kan

ROMALILARIN VE GOTLARIN ORTAK BİR YAKIN TARİHLERİ VARDI. 367 VE 369 yılları arasında Valens, Got kabileleri üzerine bir dizi savaş gerçekleştirmişti. Bunlar nihayetinde müzakere yoluyla çözüme kavuşturulmuşlardı ama Roma birliklerinin Got topraklarında yol açtığı yıkım, ekonomik yaptırımlarla birleştiğinde her iki tarafta da kötü izler bıraktı (Roma'ya karşı savaşın Hunların gelişinden önce Gotları zayıflatmada önemli rol oynamış olması gerçekten muhtemeldir).[15] Bundan dolayı devletin ön ayak olduğu mülteci yerleştirme programı kısa sürede "bu zamana dek en kötü amaçlarla işlenen suçların yeni gelen masumları hedef aldığı"[16] hain bir sömürüye döndü.

Ammianus Marcellinus'a göre adları Lupicinus ve Maximus olan Tuna geçişlerinden sorumlu iki Romalı yönetici, açlıktan ölmek üzere olan Tervingi ailelerini, bir parça köpek eti karşılığında köleleştirilmeleri için çocuklarından vazgeçmeye zorladılar. Zulüm beraberinde kabiliyetsizlikle geldi. Thervingi Gotlarını taciz eden Lupicinus ve Maximus, istenmeyen barbarlar olan diğer mültecilerin girişine engel olmayı başaramadılar. Roma nehir devriyelerini atlatan gerilla geçişleri, 376 ve 377 yılları arasında Trakya'nın giderek binlerce mutsuz ve kötü muameleye maruz kalmış Got göçmene ev sahipliği yapması anlamına geliyordu. Bu göçmenlerin bazıları yasal, çoğu ise yasa dışı idi.

* Bu kabile adlarının bizzat Gotlar için bir anlamının bulunup bulunmadığı yahut sadece Romalı yabancılar tarafından onlara verilen adlardan mı ibaret olduğu üzerine bilimsel tartışmalar mevcuttur. Bunu anlamak için 19. yüzyılda Amerika'nın iç kesimlerindeki beyaz yerleşimcilerin Amerikan yerlilerinin kabilevi yapılarını tanımlamakta yaşadıkları güçlükleri düşünebiliriz.

Büyük kısmı anavatanlarına yabancılaşmış ama aynı zamanda ev sahipleri olan ülkeye de sevgi beslemeyen insanlardı. Altyapı yeni gelen on binlerce kişiyi barındırmak, yeniden iskân etmek ve besleyecek yeterlilikte değildi. İmparatorluk dikkatini İran sınırlarında yoğunlaştırmayı sürdürürken Valens, Got meselesini bu iş için hiç de ehil olmayan kişilere emanet etmişti. Balkanlar bir barut fıçısına dönüşüyordu.

377'de Roma İmparatorluğu dâhilindeki Gotlar bir dizi isyanın fitilini ateşlediler. Onların zengin Trakya köylerini ve malikanelerini yağmalamaları kısa zaman zarfında Gotlar ve Roma askerî müfrezeleri arasında, birincilerin "umutsuzluk ve vahşi bir öfkenin bileşimiyle"[17] savaştığı topyekûn bir savaşa dönüştü. Karadeniz kıyılarına çok da uzak olmayan Ad Salices'te bir muharebede Gotlar, Roma birliklerine "ateşte sertleştirilmiş devasa sopalarla saldırdılar" ve "hançerlerini yiğitçe direnenlerin göğüslerine sapladılar… Savaş alanı cesetlerle doluydu… Bir kısmı sapanlarla vurulmuş ya da metal uçlu kazıklarla yere mıhlanmışlardı. Bazılarının kafası, alnına inen bir kılıç darbesiyle ikiye yarılmış ve dehşet verici bir görüntü olarak her iki omzuna doğru ayrılmıştı."[18]

Gotlarla ilk büyük hesaplaşma 378 yılı yaz mevsiminin en sıcak günlerinde başladı. Bu zamana dek imparatorluk dâhilindeki Got kabileleri güçlerini birleştirmişlerdi. Savaş alanında bazı Alan grupları, hatta yetersiz denetlenen nehir hattını aşan ve savaşmaya hazır bazı Hun paralı askerleri de katıldı. Birlikte Tuna ve Balkan dağ silsilesi arasındaki geniş koridorun büyük kısmını ateşten kavrulmuş ve için için tüten bir düzlüğe çevirdiler. Bir aşamada savaşçı gruplardan biri bizzat Konstantinopol surlarının görüş sahasında at sürmüştü. Artık bu imparatorluğun çeperinde marjinal bir göçmen meselesi değil, imparatorluk devletinin hem bütünlüğünü hem de onurunu tehdit eden büyük bir krizdi.

Valens'in harekete geçmekten başka seçeneği kalmamıştı. İran sınırındaki kısa bir sükûnet devresinde ordunun başında bizzat Balkanlara ilerledi. Aynı zamanda batıdaki imparator olan on dokuz yaşındaki yeğeni Gratian'a da destek talep eden bir haber gönderdi. Genç yaşına rağmen ihtiyatlı bir yapıda olan Gratian, Tuna nehrinin yukarısındaki Germen kabilelerine karşı bizzat bir dizi etkileyici zafer kazanmıştı. Ne var ki Valens kendisinden daha genç ve daha başarılı müşterek imparatordan yardım isteme konusunda tereddütteydi. Meseleyi yardım almadan halletmek konusunda hem gururu hem de danışmanları tarafından teşvik edildi. Böylece Valens, Gratian'ın gelmesini beklemedi. Yaz mevsiminin büyük kısmında ordusunu kampta tuttuktan sonra, ağustos ayı başlarında çok sayıda Got'un Fritigern adlı bir komutanın idaresinde Adrianople'de (günümüzde Edirne) toplandığına dair haber aldı. Gözcüler onların yaklaşık on bin askere sahip oldukları kanısındaydı. Valens onlara tek başına saldırmaya karar verdi.

9 Ağustos sabahı şafak sökerken "ordu hızlı hareketine başladı."[19] Valens adamlarını Adrianople'deki müstahkem kamplarından kavurucu bir gün ortası güneşinin altında engebeli arazide sekiz yaklaşık 13 kilometre yürüttü. Gotlara ulaştıklarında onları kuru kırları ateşe verirken buldular. "Zaten yaz sıcağında çoktan bitap düşmüş askerlerimiz [şimdi de] susuzluktan kavrulmuştu," diye yazmıştı Ammianus Marcellinus, "Bellona [Roma savaş tanrıçası] her zamankinden daha büyük bir öfkeyle Roma ülküsünün ölüm çanlarını çalıyordu."[20]

Valens göründüğünde Got elçileri onun huzuruna çıktı. Ateşkes için müzakere talep ettiler, oysa aslında liderlerinin tuzak kurması için zaman kazanmaya çalışıyorlardı. Hiçbir sonuca ulaşmayan müzakerelerin nihayetinde öğleden sonranın erken saatlerinde Valens, denetimsizce Gotlara saldıran yorgun ve susuz birliklerinin kontrolünü kaybetti. Savaş başlamıştı. Ammianus Marcellinus, "Düşman hatlar savaş gemileri gibi çarpıştılar ve denizin dalgaları misali hareket ederek birbirlerini ileri geri itip durdular," yazmıştı. "Korkunç haykırışlarla çınlayan gökyüzünü örtecek kadar bulutlar halinde toz kalktı. Düşmanın oklarını görmek ve onlardan kaçmak imkansızdı; hepsi hedeflerine ulaştı ve dört bir yana ölüm bıraktılar."[21] Ne var ki kaybın büyük kısmı Roma ordusundaydı.

Gotların gücünü on bin asker olarak tahmin eden Roma istihbaratı yanılmıştı. Bundan çok daha fazlası, muhtemelen otuz bin kişilik bir Roma ordusunu kolaylıkla alt edebilecek Got gücü vardı.[22] "Barbarlar devasa kollar halinde akın ettiler," diye devam etmişti Ammianus Marcellinus, "atları ve adamları çiğneyerek, saflarımızı ezerek, düzenli bir geri çekilmeyi olanaksız kıldılar. Adamlarımız en ufak bir kaçma ümidi besleyemeyecek kadar sıkışıktı."[23] Bu sırada Gotların ihtiyatlı bir şekilde Romalı gözcülerin görüş alanı dışında saklamış oldukları büyük bir süvari müfrezesi çatışmanın bu kritik anında, yıkıcı bir etki yaratacak şekilde ortaya çıktı. Valens düşünemez hale gelmiş ve adamları bozguna uğramıştı. Ammianus Marcellinus, "bütün savaş alanı koyu bir kan gölüydü ve [hayatta kalanlar] nereye baksalar katledilen yığınlardan başka bir şey görmüyorlardı," yazmıştı; "nihayet mehtapsız bir gece Roma'ya çok pahalıya mal olan bu telafisi imkânsız kayıplara son verdi."[24]

En ağır kayıp bizzat Valens idi. İmparatorun nihaî kaderi gizemini korudu: Biri onun bir okla vurulduğu anda öldüğünü söyledi. Diğerleri atının onu sırtından bataklığa attığını ve orada boğulduğunu. Diğer bazılarıysa Valens'in az sayıda muhafızı ve hadımlarından oluşan bir maiyetle savaş alanından kaçtığını ve bir çiftlik evinde saklandığını. Öyle ki, onun izini sürenler evin kapılarını kıramadıkları için "saman ve çalı çırpı demetlerini toplayıp yığarak ateşe vermiş ve içindeki herkesle birlikte evi yakmışlardı."[25] Her ne oldu ise Valens'in cesedi asla bulunamadı. Adrianople'de barbarlar, doğu imparatorunun da aralarında bulunduğu on ilâ yirmi bin Romalıyı katlettiler. Roma ağır bir yara almıştı ve bu yara zamanla iltihaplanmaya başlayacaktı.

Fırtına Geri Dönüyor

HER NE KADAR 376-378 KRİZİ ROMA'NIN İTİBARI VE DOĞUDAKİ imparatorluk ordusunun asker gücü üzerinde ciddi bir tahribata yol açtıysa da imparatorluğu derhal felakete sürüklemedi. Bu konudaki övgülerin büyük bölümü 4. yüzyılın son on yıllarında imparatorluğun her iki yarısını da istikrara kavuşturan bir liderin hakkıdır. İmparator I. Theodosius, Valens'in ölümünden sonra tahta çıktı ve batıda tatsız bir güç mücadelesinin ardından 392'de, üçüncü yüzyılın sonlarından beri batı imparatorluğuna başkentlik yapan Milano'da (*Madiolanum*) da hâkimiyetini sağladı. Theodosius, Gotları resmen Trakya'ya yerleştirerek ve Roma savaş makinesinde zaten onlar tarafından açılan boşlukları doldurmak üzere savaşçılarını istihdam ederek Gotlarla pragmatik bir anlaşma sağladı. Geleneksel Roma paganizmini bastırmak için imparatorluk boyunca adımlar attı ve gelişmekte olan Hristiyan kilisesi içindeki çetrefilli bölünmeye kararlı bir şekilde ağırlık verdi. En önemlisi de imparatorluğun Avrupa'daki geleneksel sınırlarının, yani fiilen Ren ve Tuna nehirlerinin bir daha ciddi bir şekilde ihlal edilmemesini temin etti. Theodosius'un hükümdarlığı tamamen sorunsuz geçmediyse de hiç olmazsa imparatorluğun her iki yarısını da tek başına idare eden son imparator olduğu için, geriye dönüp bakıldığında kısa süreli bir altın çağı temsil edecekti.

395 yılının ocak ayında kasvetli ve yağmurlu bir günde Theodosius, Roma Devleti'ni müştereken yönetilmek üzere oğullarına bırakarak son nefesini verdi.[26] On yedi yaşındaki genç Arcadius, Konstantinopol'de tahta çıktı. Milano'da dokuz yaşındaki Honorius, Augustus unvanını aldı. İkisi de kendi başlarına hâkimiyet sürdürecek olgunlukta değillerdi, bu sebeple bir çift güçlü adam onlar adına bu işi üstlendi. Doğu tahtının arkasındaki güç, Rufinus adında Galyalı, enerjik ve hoyrat bir adamdı. Batıda ise bu makam Stilicho adlı karizmatik bir general tarafından işgal edildi. Babası Vandallar olarak bilinen bir Germen kabilevi gruba mensup bulunduğundan çağdaşları tarafından Stilicho'nun yarı barbar olduğu gerçeği sıklıkla vurgulansa da imparatorluk aşınıp parçalandığında dahi o Roma'nın yiğit bir müdafisi olduğunu kanıtlayacaktı. Bu bakımdan Stilicho, dünyaları birbirleriyle karşıt olduğu kadar iç içe geçmiş de bulunan Romalılar ve Barbarlar arasındaki geçirgen sınırların canlı bir kanıtıydı.

Stilicho'nun destekçiliğini yapan şair Claudian, şöyle yazmıştı: "İnsanoğlu yeryüzünde var olalı beri [başka hiçbir] ölümlüye dünyanın bütün nimetleri katkısız olarak bahşedilmemiştir."[27] Ne var ki, Stilicho'nun (kızı Maria'yı genç imparator Honorius ile evlendirmek dâhil) batıda hâkimiyet iddiasına girişmesi, onu imparatorluk içinden ve dışından geniş bir yelpazede düşmanlarıyla karşı karşıya getirdi. Üstelik Roma'nın batısını sınayacak ve nihayet çöküşe sürükleyecek olan yeni bir kitlesel göç dalgası başlamak üzereydi.

395'te Stilicho hâkimiyetini sağladığı sıralarda Got krizi artık üzerinden bir nesil geçmiş, giderek silikleşen bir anıydı. Bununla birlikte o zamanlar Got krizine yol açan temel sebepler pek değişikliğe uğramamıştı. Aslında neredeyse tamamen aynı biçimde yeniden hortlayacaklardı çünkü 390'larda Hunlar bir kez daha harekete geçmişlerdi.

Her ne kadar eldeki veriler muğlak ve yorumlara açık olsa da bir nedenle Hunların 380'lerle 420'lerin ortalarında batıya ilerleyişlerini yeniden başlattıkları kesindir.[28] Çin'in kuzeyindeki kuraklığın vurduğu bozkırda başlayan yolculukları artık onları Kafkasya'dan Büyük Macaristan Ovasına yaklaşık 1,700 kilometre uzağa götürmüştü. Kalabalık gruplar halinde hareket ederken, daha önce de yaptıkları gibi, önlerine katılan grupları ittiler.*

Hunlar 370'lerde Karadeniz'in kuzeyine ulaştıklarında Gotları yerlerinden etmişlerdi. Bu kez Macaristan Ovası'na girerken diğer barbar grupları; Alanlar, Vandallar, Suevler olarak bilinen Germen halkı, Romalı yazarların tombullukları ve üst tabakalardakilerin saçlarına ekşi tereyağı sürme adetleri sebebiyle özellikle küçümsedikleri, Burgonyalılar olarak bilinen bir diğer halkı karışıklığa sürüklediler. 4. yüzyıl sonlarında girişimci Hun savaşçıları paralı askerlik yapabilecekleri bir fırsat aramak üzere batıya geldikçe, bütün bu grupların Hun bireylerle az çok teması olmuştu (bazı Hunlar da askerî maharetlerini Roma İmparatorluğu dâhilinde göstermeye başlamışlardı. Hem Konstantinopol'deki Rufinus'un hem de Milano'daki Stilicho'nun *bucellarii* olarak bilinen kişisel korumaları arasında Hunlar da yer alıyordu). Ne var ki, paralı askerlerle küçük ölçekli karşılaşmalar Batı'yı ikinci büyük Hun dalgasının etkilerine hazırlamak açısından hiçbir fayda sağlamadı. Hunlar bir kez daha Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına doğru ilerlerken önlerine ikinci bir panik ve kontrolsüz göç dalgasını da kattılar. Bu durum 405-410 yılları arasında Roma sınırlarına gerçekleştirilen bir dizi yıkıcı saldırıyla sonuçlandı.

Karışıklık ilk olarak Radagaisus adlı bir Got kralı 405 yılında yaklaşık yirmi bini savaşçı olmak üzere, belki de yüz bin kişiye ulaşan kalabalık güruhuyla doğu Alplerin eteklerinde göründüğü ve İtalya'ya girmeyi zorladığında patlak verdi. Zosimus'un Thebesli Olympiodorus adlı bir yazardan aktardığına göre Radagaisus'un gelişinin yaklaşması haberi "herkesi şaşırttı. Şehirler umutsuzluğa düştü ve bu büyük tehlike karşısında Roma bile paniğe kapıldı."[29] Endişelenmek için iyi bir sebepleri vardı. Bu istilacıları geri püskürtmekle görevli olan Stilicho'nun bu iş için ihtiyaç duyduğundan fazla asker gücü vardı

* Henüz 390'larda dahi Hunların sadece adı bile ülkenin dört bir tarafındaki Romalıların kalplerine korku salmak için yeterliydi. 390'larda kaçak köleler ve askerlerden oluşan bir grup Balkanlarda bir haydut çetesi kurduğunda, neredeyse kesinlikle Hun olmadıkları halde kendilerine "Hunlar" dediler. Bu taklit, ölümcül derecede gerçek bir övgüydü; haydutlar, 4. yüzyılda adeta dehşetin adının Hun haline gelmesinden faydalanıyorlardı.

ama hepsi elinin altında değildi. Rhineland'dan asker çekmesi, kiralık kılıçlar olarak meşhur Alanlar ve Hunlar arasından takviye paralı askerler çağırması, büyük ölçekli bir askerî operasyon için İtalya'nın tüm silahlı gücünü toplaması gerekiyordu. Radagaisus'un üzerine yürümeye hazır olduğunda M.S. 406 yılının ortalarına gelinmişti. Gotlar yaklaşık altı ay karşı durulmayan bir yağmalama sürecinin tadını çıkartmışlar ve Radagaisus güneyde kuşatma altına alıp açlıktan ölmenin eşiğine getirdiği Floransa'ya kadar uzanan geniş bir saha açmayı başarmıştı.

Gotlar ve kralları küstahlıklarının cezasını çektiler. Zosimus, "Stilicho onların bütün kuvvetlerini imha etti," diye yazmıştı, "Roma yardımcı birliklerine dâhil ettiği bir avuç adam dışında hiç kimse kaçamadı." Radagaisus ele geçirildi ve 23 Ağustos'ta Floransa surlarının dışında idam edildi. Stilicho, doğal olarak, "zaferiyle gurur duyuyordu ve İtalya'yı böylesine büyük bir tehlikeden mucizevî bir şekilde kurtarmanın ortak onurunu paylaşan ordusuyla birlikte geri döndü."[30] Savaş kesin olarak ve nispeten kısa sürede kazanıldı. Ne var ki Stilicho, bu kadar çok askeri Avrupa'nın dört bir yanından çekerken imparatorluğun batısındaki geniş bölgeleri zayıf ve savunmasız bırakmıştı. Üstelik Roma'nın sorunlarının kaynağını tespit etmenin yanına dahi yaklaşamamıştı. Savaş daha yeni başlamıştı ve tek bir krala yahut halka karşı değil, doğrudan demografiye ve insan yığınlarının hareketine karşı verilecekti.

STILICHO'NUN ROMA SAVUNMASINI ZAYIFLATMASININ REN NEHRİ üzerindeki etkileri aynı yıl içinde görülmeye başlandı. 31 Aralık 406'da Vandallar, Alanlar ve Suevlerden oluşan karışık bir grup nehri aşarak Galya'ya girdi.[31] Kış ortası olduğu için nehir donmuş muydu, yoksa sadece zayıf mı korunuyordu, bunu bilemiyoruz fakat bu geçiş Galya ve Britanya'ya dâhil nehrin ötesindeki eyaletleri kargaşaya sürükledi. İncil âlimi ve Kilise Babası Aziz Jerome tarafından yazılan bir mektuba göre, azılı yabancılar Mainz şehrini yağmaladılar ve binlerce dindar Hristiyan'ı katlettiler. Worms'u kuşattılar ve düşürdüler, Reims, Amiens, Arras, Thérouanne, Tournai, Speyer, Strasbourg, Lyon ve Narbonne'da isyan çıkarttılar. Aziz Jerome, "kılıcın dışını koruduğunun içini kıtlık mahveder," yazmıştı. "Bundan böyle Roma'nın zafer için değil, sadece hayatta kalmak için kendi sınırları içerisinde savaşmak zorunda kaldığı gerçeğine kim inanacak?"[32] Hristiyan şair Orientius da hemen hemen aynı yaklaşımı benimsedi: "Galya'nın tamamı tek bir cenaze ateşinde yandı."[33] Artık eyalette 30.000 kadar savaşçı ve 100.000 kadar sıradan göçmen başıboş dolaşıyordu. Ren sınırı yarılmıştı ve bir daha asla tam olarak toparlanamayacaktı.

Bu aşamadan itibaren işler hızla bozuldu. İtalya ve Galya'daki krizler, koyu bir belirsizliği imparatorun en batı uçlarına dek yaydı ve Britanya'da ödemeleri aylardır yapılmayan Roma ordusu, yarı kalıcı bir isyan durumuna geçti. 406

yılı boyunca önde gelen iki subay, önce Marcus ve onun ardından Gratian, kendilerini imparator ilan ettiler. Her ikisi de kendi adamları tarafından öldürülmeden önce birkaç ay "hüküm sürdü." 407 yılının başlarında üçüncü bir gasıp imparator şansını denedi. III. Constantine Britanya lejyonlarının kontrolünü ele geçirdi, kendisini batı imparatorluğunun lideri ilan etti ve tarihî önemi büyük bir karar vererek Britanya'daki tüm askerî birlikleri geri çekti. Müteakip aylarda Constantine, Ren sınırını kurtarmak için binlerce askerî Britanya'dan Galya'ya sevk etti. Britanyalılar kendi kaderlerine terk edildiler. Sözde halen Roma İmparatorluğu'na bağlı idiler ama fiilen terk edilmiş ve Kuzey Denizi'ni aşma cesaretini gösterebilen Germen kabilelerinin baskınları karşısında tamamen savunmasız bırakılmışlardı. Britanya'nın artık Romalı olmayacağı zamanlar hızla yaklaşıyordu.

Bununla beraber akınlar devam etti. 408'de bir zamanlar Stilicho'nun paralı müttefiklerinden olan ve Uld (ya da Uldin) adıyla bilinen bir savaşçı Castra Martis (günümüzde Sırbistan-Bulgaristan sınırında) dolaylarında Tuna'yı aşarak yeryüzünde güneşin ışıklarının dokunduğu neresi varsa fethetmeye hazır olduğunu ilan ettiğinde, Hunlar ilk doğrudan saldırılarını gerçekleştirdiler. Uld kendi adamları tarafından satıldı, mağlup edildi ve ortadan kayboldu. Ya köle olarak satıldı ya da öldürüldü. Her ne olmuş olursa olsun, imparatorluk artık kuşatma altındaydı.

BARBAR LİDERLERİN EN TEHLİKELİLERİNDEN BİRİ, STILICHO'NUN BAŞ ağrısı olduğunu kanıtlayacak küçük bir kral, Alaric adlı bir subaydı. Kariyerinin erken aşamalarında Alaric, Gotların Roma yaşam tarzına adaptasyonu açısından adeta bir modeldi. O bir Hristiyan'dı. Roma ordusunda Gotlardan ve diğer Romalı olmayan halklardan oluşan bir savaş grubunun liderliğini yaptı. Gerçekten de kariyeri boyunca Roma'nın askerî ve siyasi dünyasında meşru bir mevki kadar istediği bir şey yok gibi görünüyordu. Ne var ki, 395 yılında Roma liderleriyle dostluk ilişkilerini kesti ve kendisini artık Vizigotlar adıyla bilinen bir Got koalisyonuna kral seçtirdi. Bu ona on binlerce askerden oluşan bir ordu sağladı. Alaric bu orduyu iki kez, 401-2 ve 403'te, İtalya'yı istila etmek için kullandı. Her iki girişimde de Pollenza (Pollentia) Verona'da vuku bulan savaşlarda Vizigotlara karşı zafer kazanan Stilicho tarafından alt edildi. Claudian, Alaric'in ilk yenilgisi üzerine "Öğrenin küstah insanlar! Roma'yı hor görmemeyi öğrenin!" diye haykırdı.[34] Oysa son gülen Alaric olacaktı.

Her ne kadar savaş alanlarında yenilgiye uğramasının üzerine Alaric, batı imparatorluğu ile sözde barışmış olsa da 406 yılında hemşerisi Radagaisus İtalya'yı istila etmek üzere kendi devasa Got ordusunun komutasını üstlendiğinde Roma'nın yardımına gitmeyi reddetti. Ardından 408 yılında Galya

kaosa sürüklenip Britanya gasıp imparatorların eline düştüğünde Alaric keyifle kargaşaya dâhil oldu. Komutası altında halen on binlerce asker olduğu halde batı imparator Honorius'un, şimdi Milano'dan doğuya daha yakın olan Ravenna'ya taşınmış bulunan sarayına haber göndererek eğer derhal 3.000 libre gümüş ödemezse bir kaz daha İtalya'ya saldıracağını bildirdi. Bu talep Senatoyu öfkelendirdiyse de imparatorluk ordusunun inanılmayacak ölçüde yayıldığının ve daha fazla cephe açmasının imkânı bulunmadığının bilincinde olan Stilicho onları Alaric'in taleplerine boyun eğmeye ikna etti. Senatörler arasındaki Lampadius'un "bu barış değil, kölelik anlaşması!" diye homurdandığı bu karara karşı yaygın bir hoşnutsuzluk vardı.[35]

Huzursuzluk kısa sürede isyana dönüştü. 408 yazında imparatorluğun dört bir yanı yangın yeriyken ve Vizigotlar da saldırmak için fırsat kollarken, Stilicho'nun Senato'daki düşmanları ona karşı harekete geçtiler. Stilicho'nun Vandal kökeni ile ilgili dedikodularla başlayan karalama kampanyası, onun Alaric ile gizli bir ittifak içerisinde olduğu söylentisiyle sürdü ve generalin nihaî hedefinin, Arcadius'un yakın zamanda öldüğü doğuda imparatorluk tahtına kendi oğlunu oturtmak olduğu iddia edildi. Şahsî otoritesi hızla aşınan Stilicho, canını kurtarmayı başaramadı. Mayıs 408'de bir darbede ona sadık birkaç subay öldürüldü. Honorius, Alaric'in Vizigotlarına yapılan ödemeleri derhal iptal etti. Üç ay sonra Stilicho, Ravenna'da tutuklandı ve hapsedildi. 22 Ağustos'ta ihanet suçuyla idam edildiğinde hiç yakınmadan ölüme gitti. Zosimus'un ifadesiyle Stilicho soğukkanlılıkla "boynunu kılıca teslim etti. O zamanlar yönetimde olan neredeyse bütün herkesin içinde en makul kişi oydu."[36] Alaric, parmağını bile oynatmadan en tehlikeli düşmanından kurtulmuştu. Bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirdi.

Stilicho'nun infazından birkaç hafta sonra Alaric ve Vizigotlar, imparatorluk merkezinin en zengin ganimetlerine ulaşmak arzusuyla İtalya içlerinde ilerliyorlardı. Stilicho'nun ölümünün ardından başlayan geniş çaplı kuvvet yoluyla boyun eğdirme hareketleri göçmenlere yönelik yabancı düşmanı saldırı dalgalarını da içerdiğinden, Vizigotlar ilerledikçe sayıları da artıyordu. Roma ordusunda görev yapan binlerce barbar asker dehşet verici muamelelere maruz kalmış, aileleri taciz yahut katledilmişti. Artık Alaric'e katılan pek çok kişi için mesele yağmadan ibaret değildi. Bu kişiseldi. Böylece imparatorluğa en ağır darbeyi vuracağı kesin olan ödüle yöneldiler: Roma İmparatorluğu'nun sembolik merkezi olan Roma şehrinin ta kendisine.

Kasım ayında Alaric, Ebedî Şehir'i kuşatma altına aldı, tüm gıda tedarikini durdurdu ve fidye olarak yurttaşların sahip oldukları bütün altınları talep etti. Beslenecek yaklaşık 750.000 nüfusuyla Roma, açlığa uzun süre dayanamazdı. İki ayın ardından Alaric, Ravenna sarayından ordusunu geri çekmesi karşılığında askerlerinin yiyecek ve giyim ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında

5.000 libre altın ve 30.000 libre gümüş sözü aldı. Bu çok ağır bir bedeldi ama artık 24 yaşında olan İmparator Honorius, Stilicho'nun eski stratejisine dönmek ve rüşvet vermekten başka seçeneği olmadığını anlamıştı. Gasıp imparator Constantine, Galya'da her gün destek topluyordu. Roma taşrası paramparçaydı ve gelecek yıllarda da ekonomik açıdan kötürüm kalacaktı. Her yerde krizler katlanarak büyüyordu.

Alaric Roma'dan çekilmekle birlikte İtalya'yı tamamen terk etmek için yeni şartlar öne sürdü. Talepleri daha en başında Gotların Tuna'yı aşmasına neden olan sorunu yeniden gündeme getiriyordu: Doğu Avrupa Hunlar tarafından istila edilmiş bulunduğundan bir anavatanları olmaması. Alaric, imparatordan Vizigotların kabaca günümüz Avusturya, Slovenya ve Hırvatistan'ını içeren topraklara yerleşmesine izin vermesini talep etti. Ayrıca bizzat Stilicho'nun halefi olarak yüksek bir Roma askerî makamına talip oldu. "Kendisi ve Romalılar arasında dostluk ve imparatora karşı silaha sarılan ve savaşa kışkırtılan herkese karşı ittifak"[37] önerdi. İmparatorun beti benzi attı, müzakere etmeyi reddetti ve Alaric'i konuşarak elde edemediğini almak için harekete geçmeye zorladı.

Alaric 409'da ordusuyla yeniden Roma'ya yöneldi ve şehri ikinci kez kuşattı. Bu kez Roma Senatosu'nu, bir nevi Got kuklası olan Attalus'u alternatif imparator adayı olarak göstermeye boyun eğdirerek Honorius'u tahttan indirilmekle tehdit etmeye çalıştı. Alaric kısa zaman zarfında Roma'dan ayrıldı, ordusuyla bazı İtalyan kentlerini dolaştı ve buralarda Roma yurttaşlarına ya Attalus'un imparatorluğunu kabul etmelerini ya da Got kılıcının tadına bakmalarını söyleyerek tehditlerde bulundu. Honorius ise Ravenna'da oturmaya devam etti; Konstantinopol'den takviye birlikler gelmesini ve Alaric'e boyun eğdirilmesini umarak uzlaşmayı reddetti. Bu vahim bir karardı. Ağustos 410'da Alaric, Attalus'un sözde imparatorluğunu lağvetti. Roma'ya ve ilk planına geri döndü. Stilicho'nun infazının ikinci yıl dönümünde barbarlar, şehrin kapılarının önündeydi. İki gün sonra, 24 Ağustos 410'da kapılar ardına kadar açıldı. Alaric, ama hileyle ama gözdağı vererek, yurttaşları adamlarını içeri almaya ikna etmişti.

Roma'nın yağmalanması başladı.

SENONLAR OLARAK BİLİNEN GALYALI BİR KELT KABİLESİNİN ŞEHİR surlarının birkaç kilometre ötesinde Roma ordusunu mağlup ettikten sonra Roma'yı yağmalamalarının üzerinden sekiz yüz yıl geçmişti. M.Ö. 387 temmuzunda yaşanan o günün korkunç hatırası, melodramla dolu bir pasajda Livy tarafından anlatıldığı üzere, Roma folkloruna ve romantik tarihine yerleşmişti: "Hiç merhamet gösterilmedi; evler yağmalandı ve ateşe verildi."[38] Aslına bakılırsa arkeolojik araştırmalar o yıl büyük yangınlar olduğuna dair hiçbir kanıt sağlamıyor ve anlaşılan o ki Senonlar M.Ö. 387'de gelmiş,

taşıyabildikleri kadarını almış ve bir müddet sonra takviye ordusu tarafından kovulmuşlardı.[39] Yine de Romalılar için şehirlerinin daha önce bir kez – ama sadece bir kez – yağmalanmış olması çok önemliydi ve şimdi, en sonunda, tarih tekerrür etmek üzereydi.

M.S. 410'da Vizigotların yağması nihaî yok oluş değildi ve bunu Alaric ile takipçilerinin büyük bölümünün Hristiyan inancına bağlılığı sağladı. Yine de bu coşkun bir yağma çılgınlığıydı. Roma'ya Salarian kapısından giren Gotlar, Roma'nın tapınaklarını, anıtlarını, kamu binalarını, evlerini alt üst ederek değerli eşyaları aldılar ama binaların çoğunu ayakta ve pek çok kişiyi de rahatsız etmeden bıraktılar. Sıradan insanların belirlenmiş Hristiyan mabetleri olan St. Peter ve St. Paul bazilikalarına sığınmalarına izin verildi. Vizigotlar Forum'da kargaşa çıkardılar, Senato binasını ateşe verdiler ve birkaç büyük malikaneyi harap ettiler ama Roma'nın simgesel yapılarının çoğuna dokunmadılar. 2 kiloluk gümüşten bir kutsal ekmek ve şarap kutusu da dâhil olmak üzere bazı değeri yüksek eşyalar çalındı, zengin yurttaşlar tehditlerle alı konuldu.

Korku dolu birkaç gün geçti. Barbarların saldırısıyla ilgili dilden dile dolaşan hikâyeler her anlatımda da daha da dehşet verici hale geldi ve eserini Antakya'da kaleme alan Aziz Jerome'unki gibi kayıtlarla kristalize oldu. Aziz Jerome, Roma'nın kaderini Kudüs'ün Babilliler tarafından tahribine ağıt yakan Mezmur 79 gibi Eski Ahit'ten mülhem ifadelerle anlattı: "Ah Tanrım, kâfirler senin mirasına girdiler. Kutsal tapınağını kirlettiler… hizmetkârlarının cesetleri yırtıcı kuşlara yem oldu, azizlerin bedenlerini yabanî hayvanlar aldı… Kadim çağlardan kalma egemen bir şehir düştü; sokaklarında ve evlerinde sayısız yurttaşlarının cansız bedeni yatıyor."[40] Alaric'in yağması, Kuzey Afrika'da Aziz Augustine'in, anıtsal *Tanrı'nın Şehri* eserinin temelini oluşturacak olan bir dizi vaazına ilhan kaynağı oldu. Bu, Roma'nın ebedî imparatorluk iddialarını küçümseyen ve bunun yerine tek gerçek ebedî krallığın cennet olabileceğini savunan bir eserdi.

Bu habercilik değil, teoloji idi. Esasında ise genel strateji açısından Roma'nın yağmalanması fazla bir değişikliğe yol açmadı: Alaric üç gün süren yağmadan sonra askerlerini geri çekti, şehri terk ettiler, güneye, Sicilya'ya doğru yöneldiler. Sonbaharda Alaric, Vizigotların idaresini kayınbiraderi Athaulf'a bırakarak muhtemelen sıtmadan hayatını kaybetti. Bundan sonra Flavius Constantius adlı bir general, Athaulf'u Vizigotları kalıcı olarak Roma topraklarında tutmaya ve güneybatı Galya'da Akitanya'yı yurt tutarak buraya yerleşmeye ikna etti; yavaş ama istikrarlı bir şekilde batıda aldatıcı bir sükûnet havasını geri getirdi. Constantius ayrıca müstakbel imparator III. Constantine'yi de ele geçirdi ve öldürttü. Her ne kadar M.S. 418'de Roma şehri nüfusunun yaklaşık yarısı bir daha geri dönmemek üzere burayı terk etmiş olsa da daha geniş ölçekte Batı imparatorluğunda durum çok daha iyiye gitti.

Bununla beraber Jerome ve Augustine gibi yazarların gürleyen tepkileri halen bize Alaric'in Roma'yı yağmalamasının yol açtığı derin sarsıntıyı anlatıyor. Berlin Duvarı'nın yıkılması ya da Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik 11 Eylül terör saldırıları gibi, bir dünya süper gücünü hedef alan bir saldırının korkunç sembolizmi, onun sonucunda oluşan fiziksel hasardan çok daha ağır bastı. Alaric'in Gotları Roma İmparatorluğu'nu kalbinden öyle bir vurdular ki, yıllar geçtikçe sertleşen ve derinleşen yaralar bıraktılar.

Tiranların Gelişi

HER NE KADAR ALARIC DARBEYİ MERKEZE VURDU İSE DE İMPARATOR dağılmaya çeperden başladı. Bu sebeple Roma'nın yerine topraklarında ortaya çıkan barbar krallıkları incelemeye çevreden başlamalıyız. Çöküş başka hiçbir yerde Britanya'daki kadar hızlı yaşanmadı. Britanya, en son fethedilen ve ilk kaybedilen Roma eyaleti oldu.

406-411 kriz yılları boyunca Britanya'daki Roma savunmaları yitip gitti. Britanya'daki ordu Marcus, Gratian ve III. Constantine'nin şahıslarında üç muhtemel gasıp çıkartmıştı ve bunu yaparken eyaletin askerî savunması sistematik olarak aşınmıştı. 5. yüzyılın şafağında Britanya'daki birlikler maaşlarını almada ciddi gecikmeler yaşıyorlardı ve büyük ihtimalle bu durumdan çok hoşnutsuz idiler. Kısa süre sonra ise kaderinden yakınacak kimse kalmadı, çünkü 407'ye gelindiğinde Galya ve Ren sınırlarını korumak, ayrıca Constantine'nin erguvan iddiasını* desteklemek için hepsi geri çekilmişti. Bir müddet daha geçince Romalı sivil yöneticiler de yola koyuldular.

410 yılında Ravenna'da Alaric tarafından kuşatılan İmparator Honorius'un Britanya'nın büyük şehirlerine mektuplar gönderdiği ve onların kendi savunmalarından tamamen kendilerinin sorumlu olduğunu bildirdiği yolunda bazı tartışmalı kanıtlar mevcut. Eğer gerçekten bu türden mektuplar gönderdi ise bu malumun ilamından öte bir şey değildir. Ordusu, imparatorluk merkezi ile malî yahut bürokratik bağları kalmayan Britanya'nın Roma Devleti ile bağı da neredeyse anında koptu. 440'lara gelindiğinde Britanya'da lüks villalar, sofistike kent hayatı, seçkinlerin uluslararası kültüre bağlılık duygusu gibi Romalılığın bariz sosyal emarelerinin çoğu büyük bir düşüşteydi. Mülkler terk edildi. Ticaret ağları güç kaybetti ve çözüldü. Kasabalar küçüldü. Eyaletler parçalanırken vergi bölgeleri ve idarî alanlar gibi siyasi birimler çarpıcı bir şekilde daraldı. Hoxne Definesine** gömülen gümüş kaşıklar, zarif altın takılar ve dağlar kadar Roma parası, Roma yönetici sınıfının Britanya'dan kargaşa

* Erguvan, imparatorlara ve imparatorluk iddiasına özgü bir renk olduğu için, erguvan iddiası, hâkimiyet iddiası anlamında kullanılmıştır (ç.n.).

** Bkz. Kısım I.

içinde geri çekildiğini kanıtlıyor. Adalar boyunca zengin aileler taşıyabildikleri ne varsa yanlarına alıp taşıyamadıklarını ise ya geride bırakarak ya da gömerek çökmekte olan devleti boşalttılar.

Britanya'nın Roma İmparatorluğu'ndan ayrılma sürecini hızlandıran sadece denizin öte tarafında Galya ve İtalya'daki çalkantılar değil, aynı zamanda Avrupa'nın bambaşka bir yerinden, İmparatorluk topraklarının çok ötesinden dikkate değer sayıda savaşçının aileleriyle birlikte gelişiydi. Britanya'nın doğu kıyıları müştereken, muğlak bir genellemeyle, Anglo-Saksonlar olarak bilinen Pikt, İskoç ve Germen kabilelerinden yağmacı gruplar için uzun zamandır cazip bir giriş noktası olagelmişti. 367-368'de Büyük Komplo adıyla bilinen ciddi bir istila krizi yaşanmıştı. O zaman Hadrian Duvarı'nda konuşlanan bir birlik, Romalı olmayan müttefik kuzey Britanya kabilelerinin bir dizi büyük kıyı baskınından hemen önce isyan etmişti ki, anlaşıldığı kadarıyla Saksonlar ve eyalet dışındaki diğerleriyle ittifak içerisindeydiler. Şimdi aynı yol yeniden açılmıştı.

5. yüzyıl başlarından itibaren Britanya sürekli olarak Kuzey Denizi kıyısından gelen savaşçı gruplar ve göçmenler tarafından iskân olundu. Claudius zamanında Romalıların gelişi ya da 1066'da Normanların gerçekleştireceği gibi tek ve koordineli bir askerî istila söz konusu değildi; istilalar parça parça ve yıllar içerisinde kademeli olarak gerçekleşti. Bu gelen halklara daha sonra verilen isimlerden bazıları Saksonlar, Angllar ve Jütler idi. Bununla birlikte etnik terminoloji 5. yüzyıl Britanyalıları için gözlemledikleri gerçeklik kadar öneme sahip değildi ve bu da bir taraftan Romalı memur ve askerler denizde gözden kaybolurken, diğer taraftan yeni diller, kültürler ve inançlarla Cermen yerleşimcilerin geldiğiydi.

İmparator III. Valentinian'ın hâkimiyet devrinde, 450 dolaylarında, Sakson baskınlarına karşı koymaya çalışan bezdirilmiş reisler, batıdaki Roma *generalissimo*su Aëtius'a, Britonların Feryadı adıyla bilinen bir mektup gönderdiler. Aëtius imparatorluk onuru için barbarlarla geri çekilme muharebelerinde çarpışmakta uzmanlaşmış eski moda bir savaş kahramanıydı. Anlaşıldığı kadarıyla o, son çare olarak görülüyordu. Britanyalılar, "Barbarlar bizi denize sürüyor, deniz ise barbarlara," diye feryat ettiler, "ya katledileceğiz ya da boğulacağız."[41] Ne var ki Aëtius onları kurtarmaya çalışmadı. Britanya çoktan elden çıkmıştı.

Britonların Feryadı'nı kaydeden yazar Gildas, 6. yüzyılda yaşamış bir keşişti. Onun bu çalkantılı dönemi konu alan *Britanya'nın Yıkımı ve Fethi* eseri istilacı Saksonlarla yerli Britonlar arasındaki destansı üstünlük mücadelesini konu alıyordu ve muhtemelen 5. yüzyıl sonlarında meydana gelen, Badon Muharebesi olarak bilinen yarı efsanevi çatışmayla sona eriyordu. Badon Muharebesi'nde belirleyici rolün, bazen Ambrosius Aurelianus'un yeğeni olarak teşhis edilen "Kral Arthur" tarafından oynandığı sıklıkla öne sürülür. Gildas, Ambrosius Aurelianus'un "Bütün Romalılar arasında bu büyük fırtınanın sarsıntısından kurtulmayı başaran belki de tek beyefendi" olduğunu yazmıştı.[42]

Ambrosius Aurelianus'un "gerçek" Arthur olup olmadığı konusundaki beyhude tartışmaya takılmamıza gerek yok. Önemli olan Badon'un ardından – en azından Gildas'ın eserini kaleme aldığı sıralarda – Britanya'nın kabaca kuzeydoğudan güneybatıya doğru çapraz bir hat halinde bölünmüş olmasıdır. Bu hattın doğusunda kalan Sakson krallıkları İskandinavya'ya doğru Kuzey Denizi boyunca ticari ve kültürel açıdan sıkı bağlar kurmuşlardı. Diğer tarafındakiler Kanal'a, İrlanda Denizi'ne ve birbirlerine bakıyorlardı. "Bugüne dek ülkemizin şehirleri eskiden olduğu gibi yerleşim görmedi, terk edilip yıkıldıkları için halen ıssız durumdalar," diye yazmıştı Gildas, "yabancılarla savaşlarımız sona erdi fakat iç meselelerimiz hâlâ devam ediyor."[43]

Gildas en nihayetinde Romalıların ayrılmasından sonra Britanyalıların maruz kaldığı ıstırapları Tanrı'nın bir cezası olarak gördü. "Masumları yağmalayıp dehşete sürükledikleri, suçluları ve hırsızları korudukları, çok sayıda karıları ve fahişeleri olduğu, zina yaptıkları, yalan yere yemin ettikleri, yalan söyledikleri, hırsızları ödüllendirdikleri, canilerle oturup kalktıkları [ve] fakirleri hor gördükleri" için Britanya'nın hâkimlerinin başlarına gelen ne varsa hak etmiş olduklarını yazdı.[44] Ona göre Saksonlar şeytandı. Elbette Gildas, baktığı her yerde Tanrı'nın gazabını ve insanoğlunun kötülüğünü görmeye yatkın bir din adamıydı (onun en ünlü aforizması şuydu: Britanya'nın kralları var ama onlar tirandır; hâkimleri var ama onlar adaletsizdir[45]). Onun aşırı heyecanlı kayıtları bizi Sakson barbarlarının göz kamaştırıcı derecede yüksek bir kültüre sahip oldukları gerçeğinden uzaklaştırabilir. Örneğin Suffolk yakınlarındaki Sutton Hoo'da gemi defin alanında gün ışığına çıkartılan, bir zamanlar Doğu Anglia Kralı Raedwald'a ait olması muhtemel demir ve bronzdan yapılmış ve ejderha başlarıyla süslenmiş ürkütücü yüz maskesiyle tamamlanmış Roma tarzı meşhur miğferi ele alalım. Bu herhangi bir Roma askerinin gurur duyacağı paha biçilmez bir sanat eseriydi. Yine de Gildas'ın böylesine şaşırtıcı bir demografik ve siyasi değişim çağı karşısında dehşete düşmesini anlamak zor değildir.* Kitlesel göç haklı olsa da olmasa da korku ya da nefret uyandırır, çünkü Batı Roma İmparatorluğu tarihinin açıkça gösterdiği üzere dünyayı tersyüz etme gücüne sahiptir.

BRİTANYA ROMA'NIN BATISINDAN AYRILIRKEN İMPARATORLUĞUN BAŞKA yerlerinde çok daha ciddi bir kopuş başlıyordu. Bu kez kargaşanın efendileri Vandallardı. Hunlar tarafından yerlerinden edilen çok sayıda Vandal, 406-408'de Ren nehrini büyük barbar geçişlerine katılmıştı. Bu geçiş yolculuklarının sadece başlangıcıydı. Vandallar, Rhineland'dan güneye, Roma Galyası'nın

* Modern tartışmacılar ve siyasetçiler de benzer söylemlerden pek muaf değiller; bugün de mevcut sosyal ve kültürel düzeni bozan göçmenleri hamamböceği, haşarat, tecavüzcü veya hastalıklı sapıklar olarak niteleyenler kolaylıkla aklımıza geliyor.

şiddetle sarsılan eyaletlerinden geçerek Pireneler'i aştılar ve İberya'ya yöneldiler. Yol boyunca ilerlerken, 428'de zengin ve güçlü Mérida şehrine ulaştıklarında savaştıkları Vizigotlar ve Suevler de dâhil olmak üzere, karşılarına çıkan barbar kabileleriyle mücadele ettiler. Ardından yarımadanın güney ucuna doğru ilerlediler.

Bu aşamada Vandalların sayısı muhtemelen on bin kadarı savaşçı olmak üzere elli bin göçmen kadardı. Sıra dışı ölçüde kabiliyetli ve hırslı bir lider olan Geiseric tarafından komuta ediliyorlardı. Zeki ve ihtiyatlı Geiseric, gençliğinde attan düştüğü için topallayarak yürürdü. Vandallar için hayati önem arz edecek bir özellik olarak denizcilik ve deniz savaşı bilgilerine de sahipti.

Mayıs 429'da Gieseric, takipçilerini ve eşyalarını bir filoya yükledi ve onları Cebelitarık Boğazı'ndan geçirdi. Böyle yapmasının nedenleri uzun uzadıya tartışılmıştır ama muhtemelen III. Valentinian'ın annesi ve Ravenna tahtının ardındaki gerçek güç olan Galla Placidia'nın yakın müttefiki, Roma'nın kuzey Afrika valisi Bonifacius tarafından buraya girmesine izin verilmiş olmalıdır. Eğer öyleyse Bonifacius büyük bir hata yapmıştı. Vandallar Akdeniz'in güney kıyılarına ulaştıklarında keskin bir şekilde sola döndüler ve önlerine çıkan bütün önemli şehirleri yağmalayarak Roma topraklarında talana çıktılar.

Vandal tarihine büyük ilgi duyan Grek tarihçi Procopius'a göre Bonifacius hatasını fark etti ve telafi etmeye çalıştı. Procopius, "[Vandallara] Libya'dan çıkmaları için sürekli olarak ve vaatlerde bulunarak yalvardı. [Ancak] onun sözlerini bir lütuf olarak değil, hakaret olarak gördüler," yazdı.[46] Haziran 430'da liman kenti Hippo Regus'a (günümüzde Cezayir'de Annaba) ulaştılar ve burayı kuşatma altına aldılar.

Vandallar şehre ulaştığında Hippolu Aziz Augustine, hasta yatağında yatıyordu. Onların gelişi karşısında çifte umutsuzluğa kapılmıştı çünkü Vandallar sadece barbar olmakla kalmayıp aynı zamanda Hristiyanlığın Augustine'nin bağlı olduğu İznik* inanç esaslarına değil, Ariusçuluk mezhebine mensup idiler.** Din adamı olan bir arkadaşına Vandalların yoluna çıkanların yapabileceği en iyi şeyin tehdit geçene kadar kaçmak olduğunu yazdı.[47] Ne var ki Augustine kendi öğüdünü kendisi dinlemedi. 430 yazında Barbarlar halen surların dışında kamplarını kurmuş haldeyken Hippo'da hayatını kaybetti. Ağustos 431'de şehir düştü ve Geiseric burayı modern Cezayir, Tunus ve Libya'nın kıyıları

* Metinde Nicene (ç.n.).

Germen barbarlarının çoğu Ariusçu Hristiyanlardı. Ariusçuluk, Oğul Tanrı'nın zamanın tek bir noktasında yaratılmış ayrı bir varlık olduğunu benimseyerek İsa Mesih'in doğasındaki Teslis yaklaşımını reddediyordu. İznik Hristiyanları ise aksini savunuyordu. İznik inanç esasları şöyle der: "Göklerin ve yerin, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı, her şeye kadir Yüce Babamıza ve Tanrı'nın yegâne oğlu, bütün zamanlardan önce Baba'dan doğmuş tek Rab İsa Mesih'e inanıyorum." Bu doktrin 325 Nicaea Konsili'nde formüle edildi ve adını da buradan aldı.

boyunca uzanan Roma kolonileri üzerine kurmakta olduğu yeni barbar krallığına başkent yaptı.[48]

Hippo sadece birkaç yıl barbarların başkenti oldu çünkü 439'da Vandallar, Kuzey Afrika kıyılarının en büyük şehri olan Karataca'yı ele geçirdiler. Bunu kolaylıkla başardılar. Teorik olarak Vandallar ve Roma, o yıl barış durumundaydı. 19 Ekim'de Kartaca nüfusunun çoğunun hipodromdaki eğlenceleri izlemekle meşgul oldukları sırada Geiseric ordusunun başında şehre yürüdü. Saldırı habersiz, ani ve umulmadıktı. Neredeyse beklenmeyecek bir yüzsüzlüktü. Ne var ki işe yaradı. Roma Cumhuriyeti'nin M.Ö. 264-146 yılları arasında uğruna savaş verdiği güçlü şehir, tek bir günde imparatorluktan koparıldı.

Bu onur kırıcı olmaktan çok daha öteydi. Bütün Roma ekonomisi Kartaca'dan tahıl ithalatına bağlıydı ve şimdi bu ithalat kesilmişti. Vandallar, Kartaca'yı ve Kuzey Afrika'nın büyük bölümünü Roma hâkimiyetinden söküp alırken, batı imparatorluğunun can damarını da kesmişlerdi. Müteakip yıllarda güney Akdeniz krallıkları üzerinde hâkimiyetlerini pekiştirmeyi başardılar. Geiseric filosunu kurdu ve güçlendirdi; güney Akdeniz sahil hattına hâkim olmanın avantajıyla yerel sevkiyatları yağmalayan, Batı Avrupa'nın ekonomik canlılığı için hayatî olan yoğun ticaret ağlarını kasıp kavuran korsanlık idaresi benzeri bir yapı tesis etti. Sicilya'ya baskın düzenledi, Malta, Korsika, Sardinya ve Balear adalarının kontrolünü ele geçirdi. M.S. 455'te ordusunu Roma'ya kadar götürerek Alaric'in ardından Ebedî Şehir'e ikinci kez yağmalanmayı yaşattı. Bu maceradan cepleri dolu döndü. Procopius'a göre Gaiseric, "sarayda altın, bronz demeden ne varsa alarak Kartaca'ya dönen gemilerini bol miktarda altın ve diğer imparatorluk hazineleriyle doldurdu… Jüpiter Capitolinus tapınağını da yağmaladı ve çatısının yarısını da çıkardı."[49] Aldığı belki de en rezilce ganimet batı İmparatoriçesi Licinia Eudoxia ile iki kızıydı. Bunlar yedi sene boyunca Kartaca'nın onurlu mahkûmları oldular ve bu zaman zarfında Geiseric'in oğlu ve varisi olan Huneric, bu kızlardan biriyle evlendi.

Roma için bu büyük bir felaket, Vandallar içinse en çılgın hayallerini dahi geride bırakacak bir zaferdi. Geiseric 477'deki ölümünden sonra oğluna ve onun ardından da Vandal hanedanına geçecek bir krallık kurmuştu. Doğu imparatorları Kartaca'yı geri almak ve yılanın başını ezmek için 460 ve 468'de kendi deniz filolarını gönderdilerse de başarılı olamadılar. Roma'nın batı kısmı çokça hırpalanmış ve vahim bir şekilde küçülmüştü.

Vandal fetihlerinin ona konu olan bölgelerin sakinleri çağdaşları tarafından en sert ifadelerle kaydedilmiş olması şaşırtıcı değildir. En öfkeli eleştirilerden biri, Kartaca piskoposu olan ve Aziz Augustine ile mektuplaşan Quodvultdeus'unki idi. Ariusçuluktan hazzetmediği herkesçe malum olan Quodvultdeus, esir alındı; yelkensiz, küreksiz, köhne bir tekneye bindirildi ve denize açıldı; nihayetinde hayatını sürgünde geçireceği Napoli'de teknesi

karaya oturdu. Quodvultdeus mektuplarında Vandalları sapkınlar, şeytanlar ve kurtlar olarak niteliyordu.[50]

Quodvultdeus adil miydi? Vandallar Kuzey Afrika'yı fethettikleri sırada kesinlikle kan dökücü işgalcilerdi. Öte taraftan kan dökmek şedit işgalcilerin işidir. M.Ö. 146'da Scipio Aemilianus komutasındaki Roma ordusu da Kartaca'ya pek medenî muamele etmemişti: Kartaca'yı küle çevirmişler, sakinlerini evlerinde ateşe vermişler, civardaki tüm toprakları ele geçirmişler ve elli bin kadar insanı köleleştirmişlerdi. Aynı şekilde Roma imparatorları Hristiyanlığı kabul etmeden önce inançları ve o zamanlar imparator olan Marcus Aurelius'a itaat yemini etmemeleri sebebiyle M.S. 180'de katledilen Scillitan şehitleri adı verilen kurbanlar da dâhil olmak üzere, Hristiyanlık karşıtı şiddetli zulüm dalgalarını desteklemişlerdi. Vandallar İznik amentüsüne bağlı Hristiyanlara zulmetmekte gözü kara bir sertlik sergilediler ama yine de Vandal idaresindeki Kuzey Afrika'yı kasıp kavuran şiddet barbarlara has değildi; bu o zamanki dünyanın düzeniydi.

Aslına bakılırsa bundan da fazlasını öne sürebiliriz çünkü Kuzey Afrika'daki Vandal krallığının korsanlar ve iblisler diyarından ibaret olmadığını, yöneticileri herkes tarafından tiran addedilmeyen gayet istikrarlı bir devlet olduğunu düşündürecek kanıtlara sahibiz. Her ne kadar Vandallar Kartaca ile Roma arasındaki tahıl tedarik zincirini kesmiş olsalar da tam bir ekonomik abluka söz konusu değildi. Akdeniz'de popüler "kırmızı astarlı" çanak çömleklerin sevkiyatı devam etti. Vandallar kendi imparatorluk tarzı sikkelerini darp ettiler ve anlaşıldığı kadarıyla yerel halka da iyi davranmış olmalılar ki (sayıca onlardan kat kat üstün olan) halk isyana kalkışmadı.[51] Roma hükümet mekanizmasının işleyişini bozmuş gibi görünmüyorlar ve bize kadar ulaşan Vandal çağı mozaikleri, incelikli ve lüks bir maddi kültürün mevcudiyetine işaret ediyor. Bugün British Museum'da sergilenen ama aslında Bord-Djedid'de gün yüzüne çıkartılan bir parçada surlarla çevrili büyük bir şehirden uzaklaşan Kuzey Afrikalı bir atlı tasviri yer alıyor. Vandallar ve onların Roma ile ilişkileri üzerine detaylı yazılar kaleme alan Procopius dahi bu barbarların yaşamayı bildiklerini kabul ediyordu. Onun bu konudaki kaydı uzun bir alıntı yapmaya değer niteliktedir:

> Bildiğimiz bütün uluslar arasında en lüks yaşayanlar Vandallar… Çünkü Vandallar, Libya'nın hâkimiyetini ellerine geçirdikleri zamandan beridir hamama gitmeye düşkünlerdir, her biri, her gün hamama giderler ve her şeyin bol olduğu, toprağın ve denizin verdiği en tatlı ve en güzel ürünlerle dolu sofraların tadını çıkarırlar. Ekseriyetle altın takarlar, [ipek] giyinip kuşanırlar ve zamanlarını bu halde tiyatrolarda, hipodromlarda ve diğer keyifli uğraşlarla, en çok da avlanarak geçirirler. Dansçıları, oyuncuları, içinde müzik olsun olmasın erkekler arasında dikkati çeken dinleyecekleri

> ve izleyecekleri her şeyleri vardı. Çoğu su tedariki olan ve ağaçlık bahçelerde hayatını sürüyordu, sık sık ziyafetler veriyorlardı ve her türlü cinsel zevk aralarında çok revaçtaydı.[52]

Kaydedeceğimiz üzere Vandalların bu yüksek zevk ve cinsel özgürlük hayatını devam ettirmek için fazla vakitleri yoktu.* Yine de bunu yaptıkları zaman zarfında – modern bir deyimle ifade etmek gerekirse – imparatorluklarını tahrip ettikleri Romalılardan daha Romalı haline geldiler.

Attila'dan Odoacer'e

PÖN SAVAŞLARI'NIN SONA ERMESİNDEN BU YANA HERHANGİ BİR zamanda Kartaca'yı kaybetmek ve Kuzey Afrika'da yeni, istikrarı bozan bir krallığın ortaya çıkması, Batı Roma için büyük bir sorun teşkil edebilirdi. 5. yüzyılın ortasında ise durum bundan ibaret değildi; Ravenna'daki imparatorlar tam da aynı sıralarda imparatorluğun savunmasız bir sınırında ortaya çıkan başka bir rakip devletle uğraşmak zorunda kaldılar. Bu devlet Attila'nın kısa ömürlü fakat etkisi yıkıcı hakanlığıydı.** Kötü şöhretinin sınırları ömrünü aşan ve gerçekten de olağanüstü bir karakter olan Attila, 430'ların ortalarında, Kartaca'nın Vandal egemenliğine girmesinden kısa süre önce, Hunların idaresini üstlendi. Yirmi yıllık hâkimiyeti sırasında Batı Roma İmparatorluğu'nu yıkıma giden yolda daha da ileriye sürükledi.

Grek tarihçi Priscus'a bakılırsa Attila kısa boylu, burnu düz, küçük gözlü, yüzü iri ve esmer bir adamdı. Gri sakalları seyrekti ve "etrafına her zaman dikkatle bakıyor, onurlu ruhunun gücü vücudunun hareketlerinde kendisini gösteriyordu." Düşünceli ve kendine hâkim olan bir lider olmakla birlikte eğer damarına basılırsa acımasızlaşırdı. Attila'nın yalnız adının dahi çoğu insanı dehşete düşürmeye yettiğini belirten Priscus, "Ulusları sarsmak için doğmuş bir adamdı, dünyanın belasıydı," yazmıştı.[53] Batı İmparatoru III. Valentinian çok daha ileri gitti. Ona göre Attila "bütün dünyayı köleleştirmek isteyen evrensel bir despottu… [O] savaşmak için bir nedene ihtiyaç duymaz ama yaptığı her leyde kendisini haklı görürdü… Herkesin nefretini hak ediyordu."[54]

Attila 5. yüzyılın ortalarında Rua adlı Hun liderinin oğlu olarak dünyaya geldi. Rua 435 yılında söylendiğine göre yıldırım çarpması sebebiyle öldü. O zamana dek Hunlar iki kuşaktır Kafkasya'dan Macar Ovası'na kadar faaldiler ama Attila yetişkinliğe eriştiğinde artık tamamen gezici göçebeler değillerdi. Kabileleri Rhineland'dan Karadeniz'e uzanan sahada yayılmıştı. Nerede olursa olsun kralın eyerinin çevresinde değil idare merkezi olan bir hanedanın altında

---

* Bkz. Bölüm 3.

** Orijinal metinde krallık (ç.n.).

ve onun yarı yerleşik sarayının etrafında bir araya gelmişlerdi. Hun memleketinin kalbi, Avrupa'da Hun savaş makinesinin dayandığı muazzam sayıdaki atı besleyebilecek kapasiteye sahip tek otlak olan Büyük Macar Ovası idi.[55] Bununla birlikte Valentinian'ın gözlemlediği üzere bu ova tek başına Hunlar için yeterli değildi. Siyasi sistemleri başka grupları kendi hâkimiyetlerine boyun eğdirme temeline dayanıyordu. Böylece onlar genişlemenin ve komşularından muayyen vergiler tahsil etmenin yolunu aradılar. Gotlar, Alanlar, Sarmatlar, Suevler ve Gepidler gibi muazzam sayıda Germen halklar ve Sciri, Heruli ve Rugi gibi kabileler onların egemenliğini tanımak zorunda kaldı. 5. yüzyılın ortalarında Hunlar, Romalılar için büyük bir baş belası haline geldiler.

Hunların doğudaki yükselişinin temelinde mükemmel at biniciliği ve kompozit yayın kullanımında açığa çıkan üstün askerî teknolojileri yatıyordu. Bunlar önlerine kattıkları göçebe halklara karşı açık alanda muazzam bir taktik avantajı sağladı ama halkları surlarla çevrili şehirlerde yaşayan ve askerî birlikleri ahşap yahut taştan yapılmış kalelerde komuta eden imparatorluk güçleri karşısında daha az faydalı oldular. Ne var ki Attila'nın hükümdarlık makamına geldiği sıralarda Hunlar askerî depolarına yeni bir teknolojik beceri ürünü eklemişlerdi: Kuşatma mühendisliği. Her ne kadar topraklarına komşu oldukları büyük güçlerin, özellikle de Sasani İran'ı ve Romalıların kaynaklarıyla boy ölçüşemeseler de önemli bir tehdit arz ediyorlardı. Sadece atlı akınlara oranla, şehirleri ele geçirdiklerinde aynı anda yüzlerce, hatta binlerce kişiyi esir alıp kendi topraklarına sürmek ve köleleştirmek yahut onlar için yüksek maliyetle fidye talep etmek suretiyle çok daha yıkıcı seferler düzenleyebilirlerdi.

5. yüzyılın başlarında Hunların paralı asker olarak savaşçılık hünerlerini sattıkları ve Roma ordusuyla ortaklığa girdikleri uzun dönemler oldu. Ancak 440'larda Attila, Doğu Roma şehirlerine harekâtlar için kuvvet göndermeye başladı. Onun süvarileri ve kuşatma mühendisleri Belgrad (*Singidunum*), Niš (*Naissus*) ve Sofya (*Serdica*) gibi kentleri arkalarında ölülerin bedenleri sokaklarda yığılmış, diriler ise tutsak olarak önlerine katılmış olduğu halde, için için yanarken bıraktılar. Muazzam genişlikte bir alanın, özellikle de Attila'nın 100.000 ile 200.000 arası tutsak almış olması muhtemel Balkanların nüfusu azaldı.[56] Onunla barışın bedeli altındı, hem de çok büyük miktarda altın. Özellikle kazancının yüksek olduğu yıllarda Attila ve kuvvetleri şahsî kurtuluş fidyelerinden ve resmî yerleşim yerlerinin barış için ödedikleri meblağlardan 9.000 libre kadar Roma altını kazandılar. Bu miktar barış zamanlarında pek çok Roma eyaletinin vergi gelirlerinden çok daha yüksekti.[57] Attila ayrıca Doğu Roma imparatorlarından fahri bir generallik unvanı, üstüne bir de senelik ödeme almayı başardı.[58]

Hunların tek hükümdarı olduktan sonra Attila saldırmak için odağını Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Batı Roma'ya çevirdi. M.S. 450 yılında III.

Valentinian'ın Ravenna'daki sarayıyla yakın ilişkilerini kesti, Ren Nehri'ni aştı ve Galya dolaylarında öylesine sarsıcı bir hücum harekâtı başlattı ki, bu ona Galya halkının hafızasında bin beş yüz yıldan uzun süre canlılığını koruyacak kötü bir şöhret kazandıracaktı.* Daha sonra bu işgalin bahanesi olarak Valentinian'ın kız kardeşi Honoria tarafından, hizmetkârlarından biriyle buluştuğu için mahkûm edildiği onu kırıcı hapis cezasından kendisini kurtarması için doğrudan Attila'ya gönderilen bir çağrı gösterildi. Bu doğru olabilir de olmayabilir de. Her halükârda Attila 451 yılı başlarında Gotlar, Alanlar ve Burgonyalıların da aralarında bulunduğu çok etnikli bir orduyla kuzey Fransa'ya saldırdı. Ren Nehri'ni aştılar ve Loire Nehri'ne dek yakıp yıktılar. Sonraki tarihte yazılan bir vakayinamede Hunlar, "halkı kılıçtan geçirdiler ve Tanrı'nın rahiplerini kutsal sunakların önünde öldürdüler," kaydı düşülmüştür. Orléans'a vardıklarında "koçbaşlarının güçlü darbeleriyle onu almaya çalıştılar."[59]

Roma onuru ölçülemeyecek derecede zedelenmişti ve Attila ancak muazzam bir çabayla, 20 Haziran 451'de Catalaunian Ovası Muharebesi'nde güçlü general Aëtius komutasındaki Roma-Vizigot müttefik ordusunun Hunlara karşı istisnai ve kanlı bir zafer kazanmasıyla durdurulabildi. Prosper, "iki taraf da boyun eğmediği için orada kaç kişinin öldüğünü hesaplamak mümkün değildi," yazmıştır.[60] Ne var ki Roma ve Got kuvvetleri Attila'nın seferinin hızını kesmeyi ve onu yeniden Ren'in ötesine göndermeyi kıl payı başarmıştı. Böyle bir küçük düşmeye alışkın olmayan Hun lider seferi sona erdirdi ve bazı iddialara göre önce utancından kendisini öldürmeyi düşündü fakat batıyla işi henüz bitmemişti. 452'de yeni bir saldırı başlattı ve bu kez hedefinde İtalya yarımadası vardı.

Büyük bir kıtlığın zayıf düşürdüğü İtalya, Attila'ya karşı koyabilecek durumda değildi. Friuli, Padua, Pavia ve Milano şehirlerinin tamamı kuşatma aletleri ve kılıçlara teslim oldu. Adriyatik Denizi'nin başında yer alan ve İtalya'nın en zengin, en itibarlı şehirlerinden biri olan Aquielia hücumla alındı ve yerle bir edildi. Bu öyle bir yağma idi ki, yeni Venedik şehrinin yükselişi gibi, bölge için uzun vadeli ve kalıcı sonuçlar doğurdu. Sonraki bir efsaneye göre Roma piskoposu Papa I. Leo (Büyük Leo) bütün mukaddes adamlarını toplayıp Attila'yı geri dönmeye ikna edene kadar bütün İtalya Hunların önünde uzanıyor gibi görünüyordu. Bu mucizevi görüşmeye dair bir kayıtta Leo, Attila ile karşı karşıya geldiğinde Hun'un "derin düşüncelere dalmış gibi" Papa'nın görkemli cübbesini incelediği öne sürülür ve kayıt şöyle devam eder: "Ve işte o anda havariler Peter ve Paul, piskopos kıyafeti içerisinde Papa'nın iki yanında belirdiler. Attila'nın yüzüne kılıçlarını doğrulttular ve Papa'nın emrine itaat etmezse öleceğini söylediler."[61] Bu müthiş bir uydurmaydı. Attila'yı seferi

* Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'yı yağmalayan ve imparatorları II. Wilhelm'i Attila'yı alenen yüceltiği Almanlara "Hun" lakabının verilmesi boşa değildi.

sonlandırmaya ikna eden daha büyük bir ihtimalle, harap haldeki İtalya'nın azalan kaynakları, Attila'nın askerleri arasındaki salgın hastalık ve Doğu Roma ordusunun Hun topraklarının içlerine ilerleme olasılığı idi.

453 yılında Attila, İldico adında güzel bir kadınla evlendiği gece yoğun bir içki âleminin ardından aynı gece aynı yoğunlukta bir burun kanaması geçirerek anlaşıldığı kadarıyla kendi kanında boğularak öldü. Gerçek ne olursa olsun, Attila'nın elleriyle genişlettiği Hun İmparatorluğu şaşırtıcı bir hızla kendi kendini karışıklığa düşürdü. Yine de bu Roma için tam anlamıyla iyi haber sayılmazdı. Doğru, Batı Roma İmparatorluğu'nu kamçılayan bir tiran ve zalim ölmüştü ama artık Hun hâkimiyetinden kurtulmuş bulunan öncekilerden daha kalabalık huzursuz Cermen kabile halklarının Avrupa'ya yayılmasına yol açtığı için, birleşik bir devlet olarak Hunların çöküşünün yankıları büyük oldu. Tarih tekerrür ediyordu. Attila'dan sonraki yirmi yıl boyunca göçmen grupları yeniden hareketlendiler. Hunlar artık ortak bir siyasi yahut askerî birlik olarak faaliyet gösteremeyecek halde dağılmışlardı. Bununla beraber onların mirası yaşamaya devam etti.

ATTİLA'NIN ÖLÜMÜNÜN SONUÇLARIYLA UĞRAŞMAK BAŞA ÇIKMASI zorlu bir görevdi. Üstelik Ravenna'daki yeni bir siyasi krizle eş zamanlı gerçekleşmesi onu daha da zorlaştırdı. Eylül 457'de Catalunian Ovası'nda zafer kazanan Aëtius öldürüldü. Katili, saraydaki hiziplerin otuz yıllık savaş kurdu olan en iyi generalini kendi tahtına rakip görmeye teşvik ettiği İmparator Valentinian'dan başkası değildi. Malî konulardaki bir toplantı sırasında Valentinian, Aëtius'u kılıcıyla lime lime doğradı. Maiyetinin övgülerini almak isteyen imparator daha sonra iyi bir iş yapıp yapmadığını sordu. İçlerinden biri şöyle cevap verdi: "İyi mi yaptınız, kötü mü bilmiyorum ama biliniz ki sol elinizle sağ elinizi kestiniz."[62]

İntikam çok çabuk geldi. Mart 445'te Valentinian, Aëtius'un iki yaslı koruması tarafından bir okçuluk müsabakası sırasında pusuya düşürülerek öldürüldü (Priscus, bir arı sürüsünün imparatorun ölümcül yaralarından sızan kanları emdiğini duyduğunu yazdı[63]). Böylece yirmi yıllık zaman zarfında batı tahtına peş peşe dokuz imparatorun çıktığı bir darbeler ve karşı darbeler döngüsü başladı. Bu dokuz imparatorun çok azı yatağında öldü ve Ravenna'daki saray siyasetine güçlü adamların, özellikle de Germen kökenli Flavius Ricimer'in, barbar saldırılarıyla uğraşırken çökmekte olan imparatorlukta güç mücadeleleri hâkim oldu. Afrika'dan Vandallar; Akitanya, İberya ve Galya'yı paylaşan Vizigotlar ve Suevler; Franklar* ve Burgonyalıların da aralarında bulunduğu yeni güçlerin ilerleyişi söz konusuyken, Ricimer gibi generallerin yapacak çok işi vardı. Ancak bu çoktan kaybedilmiş bir oyundu. Batıda Roma artık bin

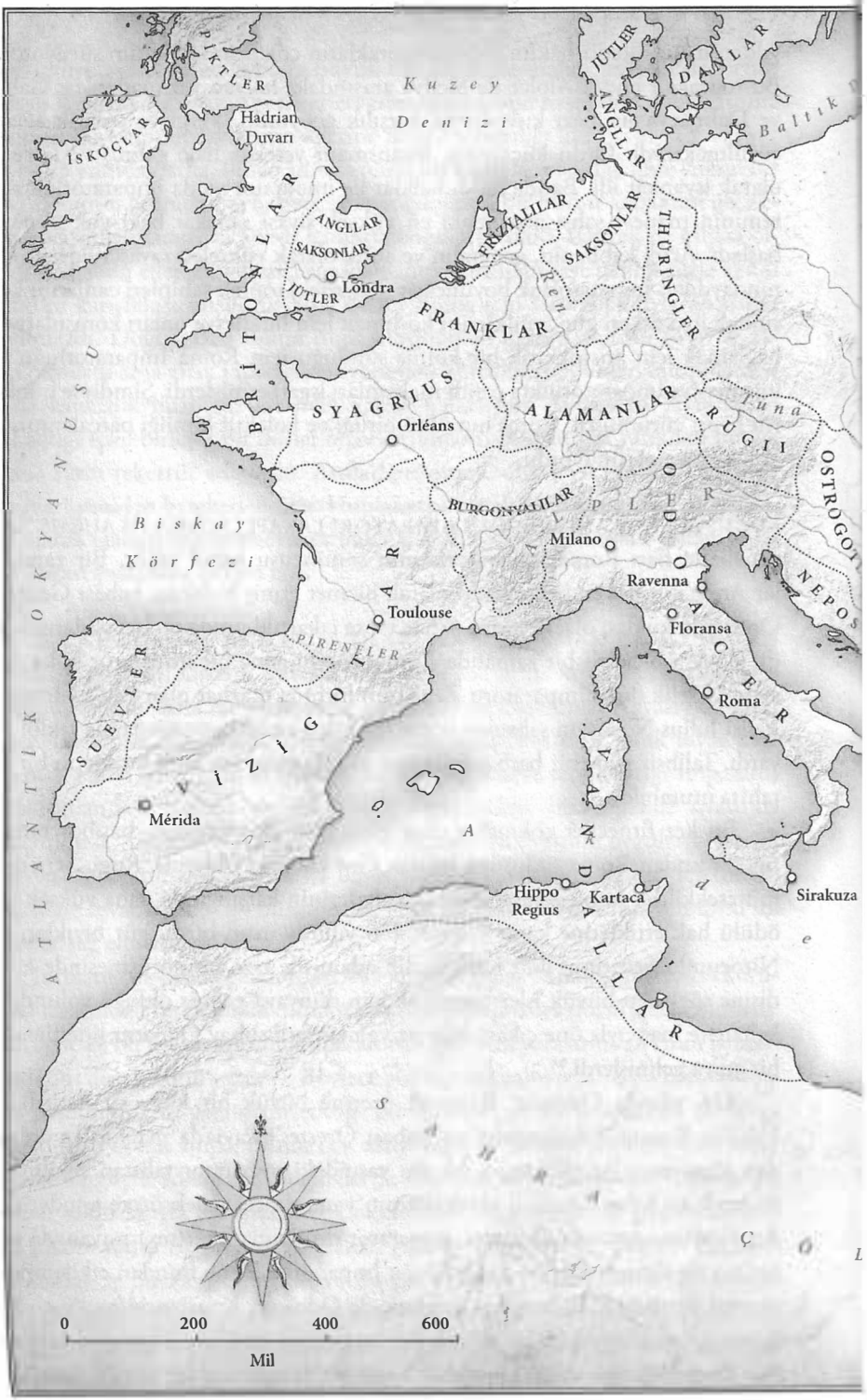
* Bkz. Bölüm 5.

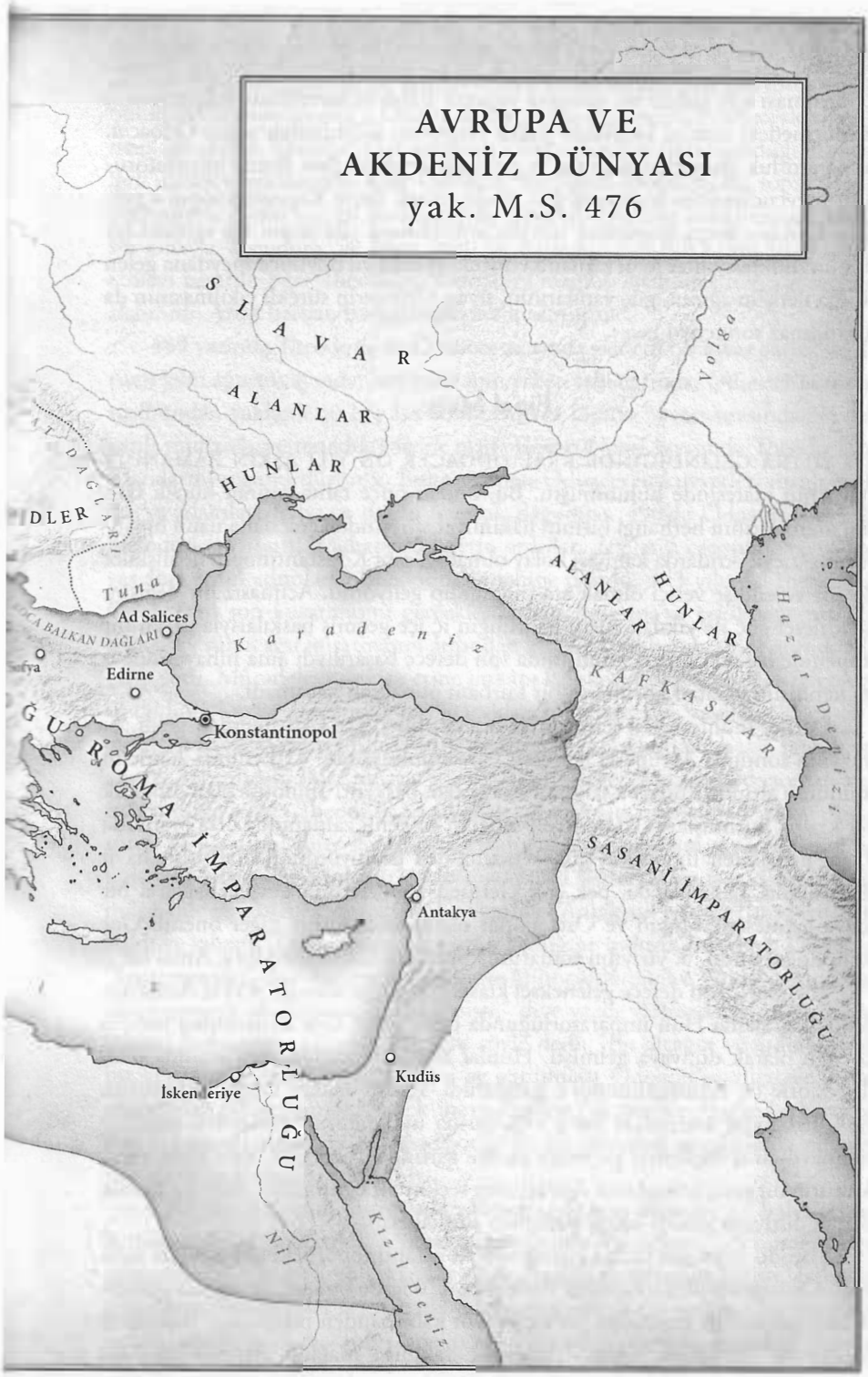
yıldan uzun süredir hâkim olduğu toprakların çok azında hüküm sürüyordu. Bu topraklar ancak Alpler ile Sicilya arasındaki İtalyan yarımadası ile Galya ve Dalmaçya'nın bazı kısımlarına karşılık geliyordu. Vergi ve tedarik ağları çözülmekteydi. Ordu küçülmüş, finansmanı yetersiz hale gelmiş ve kurum olarak isyankâr idi. Batıda farklı halklar ile imparator ya da imparatorluk sisteminin manevi şahsı arasındaki en yüksek siyasi sadakat bağı yok olmaya başladı. Artık kabilenin, generalin ve anlık olarak yükselen savaşçı liderin yanındaydılar. İmparatorluk boyunca eyaletlerdeki toprak sahipleri canlarını korumak için askerî güç, mülklerini korumak için hukuk ve onları komşularıyla bağlamak için aristokratik bir kültür sunduğu için Roma İmparatorluğu'na hürmet (ve imparatorlukta çeşitli makamları işgal) etmişlerdi. Şimdiyse bunların hepsi çürümüştü. Roma'nın ülkü birliği ve kolektif kimliği parçalanmıştı. Yolun sonu görünüyordu.

AUGUSTULUS, YANİ "KÜÇÜK İMPARATOR" LAKAPLI ROMULUS AUGUSTUS, genellikle Batı Roma imparatorlarının sonuncusu kabul edilir. Bir zamanlar Attila'nın ta kendisine kâtip olarak hizmet etmiş bulunan babası General Orestes'in kuklası olarak Ekim 475'te tahta çıkartıldığında on beş yaşlarındaydı. Böyle çalkantılı bir zamanda Romulus gibi genç bir imparator kolay bir avdı. Üstelik doğu imparatoru Zeno'nun lütfuna mazhar olan eski Dalmaçya Valisi Julius Nepos'un şahsında imparatorluk unvanı konusunda bir rakibi de vardı. Talihsiz genç bir barbar krizi onu alaşağı etmeden önce ancak on bir ay tahtta oturabildi.

Bu kez fitneciler çökmekte olan Hun imparatorluğunun başıboş bıraktığı, ardından Roma ordusuna katılan Got kabileleri Heruli, Rugi, Scrii'den müteşekkil bir konfederasyondu. Hizmetlerinin karşılığında daha yüksek bir ödülü hak ettiklerine karar vererek 476 yılında uzun boyu, gür bıyıkları ve Nirocumlu Severinus adlı Katolik din adamı ile taze bir görüşmesinde kendisine söylenen büyük işler başarmak için dünyaya gelmiş olduğu yolundaki kehanete inancıyla öne çıkan, kurnaz ve marifetli subay Odoacer liderliğinde bir araya gelmişlerdi.[64]

476 yılında Odoacer, Ravenna üzerine büyük bir kuvvetle ilerledi. 2 Eylül'de Romulus Augustulus'un babası Orestes'i Pavia'da mağlup ve ardından idam etti. İki gün sonra on altı yaşındaki imparator tahttan çekilmeye zorlandı ve kalan ömrünü akrabalarının yanında geçirmek üzere gönderildi. Artık onun sarayında Odoacer, imparator değil ama kral (rex) unvanıyla yönetimi ele almıştı. Her ne kadar Doğu İmparatoru Zeno bundan etkilenmese ve yeni durumu kabullenmeyi reddetse de Odoacer, Konstantinopol'ü en üst Roma otoritesinin kaynağı olarak benimsediğini açıkladı. Odoacer, ufkunu Batı Roma'dan arta kalan toprakları savunmakla sınırlayarak ve taht üzerinde

Kuzey Denizi
Baltık
İSKOÇLAR
PİKTLER
Hadrian Duvarı
BRİTONLAR
ANGLLAR
SAKSONLAR
JÜTLER
Londra
İSKOÇLAR
ANGLLAR
JÜTLER
DANLAR
FRİZYALILAR
SAKSONLAR
THÜRİNGLER
Ren
FRANKLAR
SYAGRIUS
Orléans
ALAMANLAR
Tuna
RUGII
OSTROGOTLAR
BURGONYALILAR
ALPLER
Milano
Ravenna
NEPOS
Floransa
Roma
Biskay Körfezi
ATLANTİK OKYANUSU
Toulouse
PİRENELER
VİZİGOTLAR
SUEVLER
Mérida
Hippo Regius
Kartaca
Sirakuza
0
200
400
600
Mil

AVRUPA VE
AKDENİZ DÜNYASI
yak. M.S. 476
SLAVAR
ALANLAR
HUNLAR
Volga
DLER
Tuna
Ad Salices
BALKAN DAĞLARI
Karadeniz
Edirne
Konstantinopol
ALANLAR
HUNLAR
KAFKASLAR
Hazar Denizi
GU
ROMA İMPARATORLUĞU
SASANİ İMPARATORLUĞU
Antakya
Kudüs
İsken eriye
Nil
Kızıl Deniz

ciddi bir hak iddiacılığına girişebilecek tek isim olan Julius Nepos'un ortadan kaldırılması için gizlice bir anlaşma yaparak İtalya ve havalisinin hâkimiyetini sürdürmedeki azmini kanıtladı. Julius Nepos'un ölümünden sonra Odoacer, imparatorluk alametleri olan taç ve pelerini, artık bir Batı Roma imparatorunun mevcudiyetinin imkansızlığını ifade etmek üzere Konstantinopol'e yolladı. Bundan sonra imparator unvanı unutulmaya yüz tuttu. Bu tarihsel bir dönüm noktasıydı ve aynı zamanda önceki yetmiş yıl boyunca meydana gelen Roma iletişim ağının, güç yapılarının, siyasi birimlerin sürekli yıkılmasının da kaçınılmaz sonucuydu.

Final Maçı

493 YILINA GELİNDİĞİNDE KRAL ODOACER ON YILI AŞKIN ZAMANDIR İtalya'nın idaresinde bulunmuştu. Bu, ondan önce tahta oturan küçük Batı imparatorlarının herhangi birinin hâkimiyet süresinden çok daha uzun bir süreydi. Ancak iktidarda kalması kolay olmadığı gibi Konstantinopol ile ilişkiler de zor ve endişe verici olmak arasında gidip geliyordu. Acımasız bir değişim ve kitlesel göç ile yıkılan siyasi belirliliğin iç içe geçmiş baskılarıyla geçen bir dönemde hayatta kalma konusunda son derece başarılıydı ama nihayetinde o da kendisini yaratan koşulların bir kurbanı olmaktan kaçamadı.

Darbe, muhtemelen kaçınılmaz olarak, bir diğer Got liderden geldi. 5. yüzyılın sonunda Avrupa'da her çeşit Got bulunuyordu. 410 yılında Alaric'in komutası altında Roma'ya saldıran Vizigotlar, başkenti Toulouse olan dinamik bir krallık kurmuşlardı. Hâkimiyet sahaları en geniş zamanında orta Fransa'da Loire nehrinden İberya'nın güney ucuna dek uzanıyordu. Onların bir hayli doğusunda, Balkanlar'da, pek çok Germen kabilelerinin gevşek bağlarla bir araya gelmesiyle oluşan ve Ostrogotlar olarak bilinen bir diğer önemli Got kolu dolaşıyordu. 5. yüzyılın sonlarında bunların lideri Theodoric Amal idi.

Theodoric son derece geleneksel klasik bir eğitim almıştı. 454'te Attila'nın öldüğü sıralarda Hun imparatorluğunda önde gelen Got ailelerinden birinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Hunlar dağıldığı zaman yedi yaşında olan Theodoric de Konstantinopol'e gönderildi. Resmî açıdan Doğu imparatoru ile Ostrogotlar arasındaki barış koşullarına uyulmasının garantörü olan bir rehineydi ama başkentte geçirdiği zaman zarfında Theodoric, onu okur-yazar kültürlü bir genç aristokrata dönüştüren seçkin bir eğitim aldı. Böylece barbar olarak dünyaya geldiği halde tamamen Romalılaştı.

Theodoric on altı yaşına geldiğinde Konstantinopol'deki müddeti de sona erdi. Ostrogot halkının arasına döndü ve 470'lerde onların krallığına yükseldi. Bu gelişme ilk başta onu bir diğer Got kabilesinden rakibi Şaşı Theodoric Strabo ile çatışmaya soktu. Theodoric rakibini mağlup etti ve öldürdü.

Ardından 480'lerde halkını Doğu imparatoru Zeno ile uzun soluklu bir mücadeleye soktu. Bu çatışma 487'de Theodoric'in, kendisine pek çok lütfu olmuş bulunan Konstantinopol'ü kuşatmak için ordusuna önderlik etmesiyle zirvesine ulaştı. Zeno, Theodoric'ten bıkmıştı fakat onun kendisine sunduğu imkânı fark etmekte gecikmedi. Kral Odoacer, İtalya'dan Doğu Roma topraklarına ilerliyordu. Zeno, her iki sorununu da bir arada çözüme kavuşturmak istedi. Bu amaçla Theodoric ile barış yaptı ve basit bir pazarlıkla onu batıya sevk etmeyi başardı: Eğer Theodoric, Odoacer'i mağlup edebilirse İtalya'yı kendisi alabilirdi. Artık barbar, barbarın düşmanı olmuştu.

489 yazında Theodoric ve Odoacer arasında şiddetli bir savaş patlak verdi. Aynı yılın ağustos ayında, henüz savaşın erken safhalarında, Odoacer'in ordusu (bundan yaklaşık on beş asır sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında bir dizi kanlı muharebeye tanıklık edecek olan) Isonzo Nehri kıyısında Theodoric'in adamlarını pusuya düşürdü. Buna rağmen Odoacer'in kuvvetleri mağlup oldu ve adamları İtalya'ya doğru kaçarak dağıldılar. 490'da Odoacer, Pavia'da Theodoric'i kuşattı. Bilahare iki liderin orduları defalarca çatıştılar. Savaş, yavaş ama emin adımlarla, Theodoric'in lehine döndü. 493 yılında Theodoric, Odoacer'in son kuşatmasını gerçekleştireceği Ravenna'ya çekilmeye zorladı. Birkaç ay süren ağır kuşatmanın ardından kış mevsimi beraberinde zorluklarla gelip çattı. Mücadeleye devam etme imkânı kalmayan Odoacer barış talep etti ve iki lider krallığı aralarında paylaşacakları bir anlaşmaya vardılar.

15 Mart 493'te bu zorlu savaşın mutlu sonucunu kutlamak için büyük bir ziyafet düzenlendi. Bu, Odoacer'in tattığı son ziyafet olacaktı. Odoacer ziyafete oturduğu sırada Theodoric'in adamları tarafından yakalandı. Pusuya düşürüldü ve karşısındakiler sayıca üstün olduğundan kendisini savunma imkânı bulamadı. Theodoric kılıcını çekip ona doğru ilerlerken sadece dehşete düşmüş halde onu izledi. Sonraki bir Grek tarihçi Antakyalı John, "Theodoric ileri atıldı ve kılıcını [Odoacer'in] köprücük kemiğine indirdi. Bu sırada Odoacer, 'Tanrı nerede?' diye bağırıyordu. Darbe ölümcüldü çünkü Odoacer'in vücudunu sırtının alt kısmına dek deşmişti," diye yazdı. "Theodoric, düşmüş rakibine dudaklarını büzerek baktı ve şöyle dedi: "Bu alçağın vücudunda tek bir kemik bile yok."[65] Ardından o ve yardımcısı Odoacer'in ailesi ve yakın adamlarını ele geçirip öldürmek üzere Ravenna'ya gittiler. Darbe birkaç saat içinde tamamlanmıştı. Bu Theodoric'in üç buçuk yılını almıştı ama nihayet İtalya'nın kralı olmayı başarmıştı.

493 yılından sonra Ostrogotlar, Ravenna ve bazı diğer kuzey İtalya şehirlerinin civarına yerleştiler. Müteakip otuz yılda Theodoric, görkemli Roma geleneklerini izleyerek cüretkâr bir devlet inşası programına girişti. İtalya'da gerçekleştirdiği seferler acımasızdı; tahtı nihaî olarak ele geçirme biçimi kanlı ve acımasızdı; fakat Theodoric'in zaten etrafları sarılmış bulunan İtalyan

seçkinleri arasında daha fazla kan dökmeye niyeti yoktu. Yeni krallığının aristokratları ve bürokratlarını tasfiye etmekten kaçındı, oradaki imparatorun nezdinde meşruiyetini sağlayabilmek adına Konstantinopol'e elçiler gönderdi, aldığı Romalı eğitimi sahneye koydu ve kendi kraliyet idaresini "tek imparatorluğun bir kopyası" olarak nitelendirdi.[66] 497 dolaylarında Zeno'nun halefi I. Anastasius onun krallığını temkinli bir şekilde tanıdığında faal dalkavukluğu da meyvesini vermiş oldu.

Konstantinopol ile pek çok çekişme yaşadığı halde Theodoric, Roma düzenine kabul edilebilir olduğundan bir an için emindi. Bundan dolayı Romalılığı bütünüyle taklit etmeye koyuldu. Ariusçu Hristiyan olduğu halde İznik yanlısı piskoposlara ve Roma Kilisesi'ne uyum sağlayıp saygı göstermek için büyük çaba sarf etti. Sadece Franklar ve Burgonyalıların krallıklarında değil, batıda yeni yeni filizlenen barbar devletlerin çoğunda olduğu şekilde kendi yasalarını oluşturmak yerine Roma yasalarına itaati vurguladı. Askerî seferler ve evlilik ittifakları yoluyla Kuzey Afrika'daki Vandallarla barış sağladı ve toprakları giderek genişleyen Vizigot Krallığı ile yakın siyasi bağlar kurdu. 511 yılında Atlantik Okyanusu'ndan Adriyatik Denizi'ne dek uzanan devasa bir pan-Got krallığı kurarak başına kendi seçtiği kralın (torunu Amalric'in) geçmesini dayattı.

"Büyük" lakabı Theodoric'in kaderiydi ve o arzuladığı hayatı yaşadı. Başkenti Ravenna gibi gösterişli şehirlerde usta zanaatkârların dekore ettiği savunma surları, muhteşem saraylar, bazilikalar, mozoleler ve kamu binaları için muazzam miktarda para harcadı. Bugün bile Ravenna, kendisini ziyaret edenlere, büyük ölçüde Theodoric tarafından yaptırılan Sant'Apollinare Nuovo bazilikasının nefes kesici mozaikleriyle Ostrogot kralın çarpıcı sanatsal vizyonunu sergilemektedir. Bu ve Theodoric'in mozolesi de dâhil olmak üzere şehirdeki diğer anıtlar yeni barbar çağının şaşırtıcı görkeminin kanıtıdır. Theodoric krallığını bilinçli olarak geç Roma imparatorlarınınki modelinde şekillendirdi ama onunki Roma İmparatorluğu değildi. Batıda işler sonsuza dek değişmişti.

Theodoric istediği kadar görkemli ve gelenekçi davransın, otuz yılı aşkın hükümdarlığına rağmen M.S. 526'da öldüğünde dünya kökten değişmişti. Sadece yönetenlerin ve toprak sahiplerinin etnik mensubiyetleri değil, siyasi ufukları ve idare sistemleri de farklıydı. İmparatorluk yeni dinler, yeni teknolojiler, yeni iletişim ağları ve yeni salgın hastalıklar gibi pek çok zorluğun onu gelecek yüzyıllarda yeniden şekillendireceği Konstantinopol'de varlığını sürdürdü. Diğer yandan batıda krallar ve krallıklar hızla imparatorların ve imparatorlukların yerini aldı. Ona tekrar geri döndüğümüzde göçebe barbarların ve çocuk imparatorların dünyasından çok, şimdiye dek ele aldığımızdan daha bariz bir şekilde "Orta Çağ" halinde göründüğü bir çağı başlatıyor olacaklar.

HUNLARIN 370'TE VOLGA'YI AŞMALARINDAN BU YANA BİR YÜZYILI biraz aşan zaman dilimi ne kadar da tuhaf ve sallantılı geçmişti. Her şey tersine dönmüş, iklimsel dalgalanma ve insan selinin karşı konulamaz gücüyle şans, hırs ve bireysel girişimin olağan rastlantısal hareketiyle birleşerek devinim kazanmıştı. O dönemde yaşayanlar için hayat sersemletici olabilir ve muhtemelen 4., 5. ve 6. yüzyıl yazarlarının Orta Çağ'da Batı için çılgıncasına popüler olan bir metafora başvurmaları şaşırtıcı değildir. Bu, kader çarkı metaforuydu. Ammianus Marcellinus 4. yüzyılın olaylarını bu şekilde görmüştü; dönemin diğer ucunda Ravenna'da Theodoric'in hâkimiyeti altında yaşayan ve çalışan bir diğer tanınmış yazar da aynı değerlendirmeyi yaptı. Genellikle sadece Boëthius adıyla bilinen Anicius Manlius Severinus Boëthius, Batı'nın son imparatoru Romulus Augustulus'un Odoacer tarafından tahttan indirilmesinden bir yıl önce, İtalya'da soylu bir Romalı ailede dünyaya gelmişti. Boëthius'un keskin bir zekâsı ve kusursuz bir aristokrat kimliği vardı. Yirmi beş yaşına geldiğinde Theodoric'in Roma taklidi krallığında senatör olmuştu. Çeyrek asır sonra, 522 yılında, artık orta yaşlarına erişmiş olan Boëthius, idare mekanizmasının en üst makamı olan *magister officiorum* görevine getirildi. Ancak bu kadar yüksek bir makamın düşüşü de keskin olacaktı.

523'te Theodoric ömrünün sonlarına yaklaşıyordu ve krallığında sorunlar baş göstermeye başlamıştı. Doğu imparatoru I. Justin ile arada gerilim yükselmişti ve Konstantinopol ile temas halinde bir hainler Senatosunun mevcudiyeti ile ilgili dedikodular yayılıyordu. Bu konuyla ilgili hararetli bir tartışma sırasında Boëthius kendisini devlet düşmanlarını korumakla itham edilirken buldu. Sonuç olarak tutuklandı, hapsedildi, yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı.

Boëthius hayatı boyunca çok geniş bir konu yelpazesinde yazılar kaleme almıştı. İlgi alanları arasında matematik, müzik, felsefe ve teoloji vardı. En ünlü eserini ise itham edildiği suçlar sebebiyle hapiste ölümü beklerken kaleme aldı. Boëthius, *Felsefenin Tesellisi* adlı eserinde dünyevî sorunları ilahî bir bağlama yerleştirmeye çalıştı. Boëthius ile Felsefe Hanım arasında geçen bir diyalog şeklinde düzenlenmiş olan eserde okuyuculardan insanoğlunun kısacık yaşamının iniş çıkışlarının arkasında iş başında olan daha yüksek güçlerin bulunduğunu kabul etmeleri isteniyordu. Derin düşüncelerinin arasında kader çarkı mefhumuna değiniliyordu. "Madem kendini kaderin hükmüne bağladın, onun yöntemlerine de boyun eğmelisin," yazmıştı Boëthius, "çarkın dönüşünü durdurmaya çalışıyorsan insanların en kalın kafalısı sensin."[67]

Büyük filozof eserini bitirdikten kısa bir süre sonra korkunç işkencelere maruz bırakıldı ve dövülerek öldürüldü. İki yıl içerisinde büyük Ostrogot Kralı Theodoric de son nefesini verdi.

Önlerinde tuhaf, yeni bir dünyanın kapıları açılıyordu.

3

BİZANSLILAR

"Her şey boş, bomboş!"

GELIMER, VANDALLARIN KRALI

Efesli John, imparator tarafından Küçük Asya'daki paganları vaftiz etmek üzere gönderildi ama kendisini ölümün kol gezdiği bir yerde buldu. Her kasabada hastalar, ıstırap içinde, karınları şişmiş, gözleri kan çanağına dönmüş, ağızlarından irin sızarak sokaklarda sendeleyerek yürüyordu. Hizmetkârlarıyla birlikte bütün ailelerin öldüğü büyük evler, odaları ceset dolu halde sessizliğe gömülmüştü. Etlerinin yarısı aç köpeklere yem olmuş çarpık cesetler açıkta yatıyor, karınları güneşin sıcağında çürüyüp patlıyordu. Ticaretin ve yolculuğun damarlarında nabız atmıyordu; yollar ve anayollar ıssızdı. Boşalmış köylerde ekinleri biçecek, ağaçlardaki meyveleri toplayacak kimse kalmamış, hayvanlar başlarında çoban olmadan gönüllerince dolaşmak üzere kırlara bırakılmıştı.

Hayatta olanlar korku içindeydi. Adeta dünyanın sonuydu. John yolculuğu sırasında kollarına kendi yaptıkları kimlik künyeleri takmış adamlarla karşılaştı. Bu künyelerde, "ben şöyle biriyim, falanın oğluyum, şu mahalledenim; eğer ölürsem, Tanrı'nın rızası, rahmeti ve inayeti için evime haber ver, ailem gelip beni defnetsin," yazıyordu.[2] Büyük şehirlerde her gün binlerce, hatta on binlerce kişinin öldüğünü, cesetlerinin toplu mezarlara defnedilene dek üst üste yığıldığını duydu. John, Eski Ahit'te Peygamber Yeremya'nın Mersiyeleri Kitabı'nı örnek alarak tanıklık ettiği dehşetin bir kaydını tuttu. "Ölüm pencerelerimize tırmandı, kalelerimize girdi ve her yeri ıssız bıraktı,"[2] yazdı, "Rabbin sözünü dinlemedikleri için şimdi hepsi yok oldular."[3]

John'un yazılarında tasvir edilen kıyamet sahneleri, kayıtlı tarihteki ilk küresel salgına dair onun ileri hattından bir tanıklıktır. Küçük memeliler, kara fareler ve insanlar arasında gezen pireler tarafından yayılan *Yersinia pestis* bakterisinin yol açtığı bir tür hıyarcıklı veba, M.S. 6. yüzyıl ortalarında Sahra altı Afrika, İran ve Orta Doğu, Çin ve Orta Asya, Akdeniz'in kıyı bölgeleri ve kuzeybatı Avrupa'yı harap ederek bilinen dünyanın üç kıtasında yayıldı. Caesareali Procopius'a göre hastalık "insanların yaşadığı uğramadık ne bir ada

ne bir mağara ne de dağ sırtı bıraktı ve eğer herhangi bir yerden oradakilere dokunmadan kayıtsızca geçip gittiyse, mutlaka sonradan geri döndü."[4] Modern arkeolojik çalışmalar *Y. Pestis*'in batıda İngiltere, Galya, İspanya ve güney Almanya'ya kadar yayıldığını doğrulamıştır.[5] Yayıldığı her yerde semptomları arasında koltuk altı ve kasıktaki lenf düğümlerinde büyük, siyah hıyarcıklı şişlikler, deliryum, koma, kan kusma ve hamile kadınlarda düşük görülüyordu.

Kesin sayıları hiçbir zaman bilemeyecek olsak da yayıldığı sırada hüküm süren imparatorun adıyla Justinian Vebası olarak bilinen* salgın, çoğunluğu 541-543 yılları arasında olmak üzere, muhtemelen milyonlarca, hatta belki on milyonlarca insanın ölümüne yol açtı. Son zamanlarda bazı tarihçiler Efesli John gibi yazarların salgının yayılması, ölüm oranı ve önemini abarttıklarını öne sürdüler. İlim insanları özellikle verilen ölüm sayıları konusunda daha büyük bir şüphecilik gösterdiler.[6] Haklılık payları olabilir. Bununla birlikte M.S. 6. yüzyılda tarihî önemi büyük bir çağda yaşadıklarını hisseden çok sayıda kişi olduğu da yadsınamaz.

Haklılardı. Justinian Vebası dünyayı tek başına dönüştürmedi. Bununla birlikte bu bölümün nihayete erdiği 520'ler ile bir sonrakinin başlayacağı 620'ler arasında gerçekleşen daha büyük ölçekli dönüşüm, reform, yeniden düzenleme ve üstünlük mücadelesi hikâyesinin önemli bir parçasını teşkil etti. Bu, Roma İmparatorluğu'ndan geriye kalan için doğu ve batı Akdeniz arasındaki ilişkiler, "Grek" ve "Latin" kültür sahaları arasındaki denge, Roma ve İran İmparatorlukları arasındaki bölgesel ilişkiler, kanun koyuculuk, büyük dinler, şehir planlamacılar ve büyük sanatçılar açılarından şekillendirici bir yüz yıldı. Sadece ilk küresel pandemiyle değil, aynı zamanda küresel bir iklim şokuyla da sarsılan bir çağda, Akdeniz dünyasını yaklaşık bin yıl boyunca etkileyecek siyasi gerçekler ve düşünce kalıpları ortaya çıktı.

Bütün bunları anlayabilmek için 6. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu'nun doğuşuna – ya da yeniden doğuşuna – odaklanmalıyız. Bu, tarihçilerin genellikle Roma ve Roma İmparatorluğu'ndan söz etmeyi bırakıp onun yerine Doğu ile Batı arasında tampon görevi gören, Haçlılar tarafından harap edilip daha sonra Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılana dek yüzyıllar boyu varlığını sürdüren, Grekçe konuşan mirasçı bir devlet olan Bizans'a atıf yaptıkları bir zamandır. Bizi bu yolculuğa çıkarmak için bizzat Justinian'dan daha uygun bir karakter olamaz.

---

* Kati doğruluğu şiirsellikten üstün tutan ve hastalığın en iyi şekilde anlaşılması için tek bir hükümdar devrine atfedilmeden değerlendirilmesi gerektiği görüşünü savunan bazı tarihçiler Justinian Vebası'nı erken Orta Çağ pandemisi (early medieval pandemic – EMP) olarak adlandırırlar. Örneğin Bkz. Horden, Peregrine, 'Mediterranean Plague in the Age of Justinian' Maas, Michael (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* içinde (Cambridge: 2005), s. 134.

Sıklıkla son gerçek Romalı olarak nitelenen Justinian, barbar fetihlerinin ardından imparatorluğunu yeniden inşa ederken ayakları altında kimi çiğnediğini pek umursamadığı için, pek çok aleyhtara sahipti. Yazar Procopius onu elinde bir milyar insanın kanı olan* "Roma topraklarından refahı neşeyle kovan ve herkesin yoksulluğunun mimarı olan" kılık değiştirmiş bir iblis olarak niteliyordu.[7] Çoğu insan bunu kabul ederdi. Yine de diğerleri, özellikle de onunla doğrudan temasta olanlar için Justinian, Augustus ve Constantine ile bir arada anılması gereken totemik bir imparatordu. Onlara göre Justinian, müthiş ihtişamı zamanının sınırlarının çok ötesinde ışıldayan bir titandı. Görkemi o denli büyüktü ki yüzyıllar sonra Dante Alighieri, onu eşsiz bir kanun koyucu ve ahirette güneş kadar parlak ve kör edici bir ışıkla çevrelenmiş halde ortaya çıkan, ışıltılı, fevkalade yetenekli bir Sezar betimlemesiyle, Romalı arketipi olarak Cennete yerleştirdi.[8]

Justinian ve Theodora

1 AĞUSTOS 527'DE YAŞLI ROMA İMPARATORU JUSTIN, DOKUZ SENE boyunca bulunduğu Konstantinopol tahtını yeğeni ve evlatlığı Justinian'a bırakarak, ayağındaki bir yaranın enfekte olması dolayısıyla hayatını kaybetti. Justin, Justinian'ı çoktan ortak imparator olarak atadığı ve genç adam karışıklık çıkan şehirlerdeki isyanları dindirmek için adli emirler (*fermanlar*) göndererek, Kudüs'te kiliseler kurarak, 526 baharında çok büyük bir depremle yerle bir olan Suriye şehri Antakya'da onarım ve insanî yardım için ödemeler yaparak doğu eyaletlerine damgasını vurmaya başlamış olduğundan, iktidar devri sorunsuz gerçekleşti. Ortak imparator olmadan önce de Justinian, memuriyet makamını kutlamak için abartılı şehir oyunlarına sponsor olduğu konsüllük görevinde bulunmuştu. Resmen erguvan renge bürünmeden çok önce dahi pek çok kişi Justinian'ın imparatorluğun gerçek gücünü elinde tuttuğunu düşünüyordu. 527'den sonra gerçekten de öyle oldu.

Justinian tek imparator olduğunda kırklı yaşlarının ortalarındaydı. Ravenna'daki Basilica di San Vitale'nin ana sunağının üzerinde altın bezeli bir mozaikte Justinian, yüzü yuvarlak ve bir dereceye kadar kanlı canlı, göz kapakları kalın, dudakları doğal bir biçimde büzülmüş, kulak hizasında kesilmiş saçlarına inciler takılmış bir adamdır. Bu tasvir Justinian'ın Bederiana'da (günümüzde Kuzey Makedonya) doğduğunu, biraz kısa boyuna ve saçlarının önlerinden dökülmeye başlamasına rağmen yakışıklı olduğunu kaydeden Grek

* Onun ifadesiyle "on bin kez on bin kez on bin." Belirtmeye gerek yok ki bu ciddi bir ölüm sayımı olarak kabul edilmemelidir. Procopius'un sayıları mantıksızdan imkansıza dönüştürme kabiliyeti, vakanüvislerin şiirsel abartıyı bir sanat biçimi olarak gördükleri orta çağ için bile benzersizdi.

vakanüvis Antakyalı Malalas'ın tanımına uyuyor. Amcasıyla aynı Balkan köylü kökeninden, Latince konuşan bir adamdı ve imparatorluğun Hristiyanlığın Kadıköy* yorumu ve Miafizitlik (ya da Monofizitlik) arasında dini ayrılıkla ikiye ayrıldığı ve imparatorların da bu rakip kamplardan birinin yanında saf tutmaya teşvik edildiği bir dönemde Kadıköy Hristiyanlığını benimsedi.** Malalas, Justinian'ın "asil ruhlu ve Hristiyan" olduğunu düşünüyordu[9] ama onun yaklaşık kırk yıllık hâkimiyeti boyunca aksini düşünen pek çok kişi olacaktı.

İmparatorun en ağdalı dalkavuklarından ve aynı zamanda onu en çok kötüleyenlerden biri Caesarealı Procopius idi. Uzun yıllar boyunca imparatorluk idaresinin güvenilir bir üyesi olan Procopius, Justinian'ın savaşta ve kamu yönetimindeki başarıları üzerine hikâyeci tarihi koyu bir propaganda ile harmanlayan aşırı övgülerle dolu yazılar kaleme aldı. Ne var ki yıllar geçtikçe efendisine nefret duymaya başladı ve 550'lerde kaleme aldığı *Gizli Tarih* adlı çarpıcı hicivde eski bir dost kadar gaddar bir düşman bulunamayacağını kanıtladı. Justinian'ın dolgun yanaklarında doğal bir sevimlilik olduğunu ancak aslında onun M.S. 1. yüzyılın kötü şöhretli tiranı Domitian'ın katledilmesinden sonra yapılmış meşhur heykeline benzediğini söyleyerek alay etti. Bu mukayese sadece kaba olmaktan öte siyasi açıdan zarar vermeyi de hedefliyordu. Procopius, Justinian'a "yapmacık, kurnaz, iki yüzlü, ketum yaradılışlı… hain bir dost ve amansız bir düşman kendisini tutkuyla cinayete ve yağmaya adamış; kavgacı ve her şeyden önce yenilikçi… aşağılık planlar yapmakta ve bunları gerçekleştirmekte son derece hızlı, iyi olan şeylerden sadece söz edilmesine dahi içgüdüsel olarak tiksinti duyan" biri olarak niteleyerek devam etti. "Öyle görünüyor ki," diye tamamladı Procopius, "sanki doğa insanlığın geri kalanından kötülüğe yönelik her türlü eğilimi almış ve hepsini bu adamın ruhunda toplamış gibi."[10]

Bu acımasız bir betimlemeydi ama Procopius'un, Justinian'ın eşi ve imparatoriçe Theodora'ya yağdırdığı iftiraların yanında bir hiçti. Justinian gibi Theodora da imparatorluk sarayına ulaşabilmek için toplumsal tabakalar boyunca uzun bir yol kat etti. Babası sirkte ayı eğiticisi, annesi ise aktristi. Theodora çocukluğunu ve ilk gençliğini tiyatro sanatçılığı – ve eğer aleyhtarlarına kulak verecek olursak – çok daha kötü işler yaparak geçirdi. San Vitale mozaiğinde kocasının karşısında pembe sarı açık teni, küçük ağzı ve gösterişli mücevher başlığının altından dinginlikle bakan koyu gözleri ile zarif ve narin görünüyor. Malalas onu hayırsever ve dindar bir hanım olarak niteledi.[11]

---

* Metinde Chalcedon (ç.n.).

Bu bölünme de Kilise tarihindeki pek çok bölünme gibi İsa'nın doğası üzerine yoğunlaşmıştı. Son derece çetrefilli bir mevzuyu en basit şekilde açıklamak gerekirse: 451 Chalcedon (günümüzde Kadıköy, İstanbul) Konsili'nde İsa'nın tek bir varlıkta birleşmiş insanî ve ilahî iki doğası olduğu görüşü kabul edildi. Miafizitler ise onun tek bir doğası bulunduğuna inanıyorlardı ve bu ilahî olan idi.

Diğer yandan Procopius, Theodora'nın bir zamanlar ters ilişki konusunda uzmanlaşmış bir çocuk fahişe, müstehcen şakalar yapan ve vücudunu büyük erkek gruplarına satan sivri dilli bir ergen fahişe, iç çamaşırındaki arpa tanelerini gagalamak üzere kazları eğiten bir burlesk dansçı ve nihayet ahlaksız imparatorluk yetkililerinin fahişesi olduğu ve Justinian'ın onu bu şekilde aldığı yolundaki dedikoduları neşeyle tekrarladı.[12]

Bu biraz kadın düşmanlığından, biraz Theodora'nın Miafizit olmasından hoşlanmamasından, büyük ölçüde de Theodora'ya kişisel kininden kaynaklandı. Gerçekten de Justinian, Theodora'nın düşük sosyal kökeni sebebiyle onunla evlenebilmek için imparatorluk yasasını değiştirmek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte Procopius'un itibar cellatlığı, Theodora'nın hayatı boyunca imparatorluk yönetiminde, özellikle de Justinian'ın imparatorlukta manevi ve bazen de fiziksel mücadele içindeki teolojik hizipler arasında denge kurma çabasında, hayatî bir rol oynadığı gerçeğinin önüne geçti. Procopius, tıpkı günümüzün tabloid gazetecileri gibi, cinselliğin, iftiranın ve küçümsemenin her zaman bir dinleyici kitlesi olduğunu ve bu kitle için gerçeğin şehvetten sonra geldiğini iyi biliyordu. Justinian ve Theodora başarıları ve şöhretleri göz ardı edilemeyecek kadar hoş bir çiftti.

Kanun Kodları ve Sapkınlar

JUSTINIAN VE THEODORA 527 YAZINDA HÂKİMİYETE GELDİKLERİNDE imparatorluk pek çok sorunla karşı karşıyaydı. Konstantinopol, Hunların ve Gotların saldırılarına direnerek batıyı saran barbar krizinden sağ çıkmayı başarmıştı ve imparatorluk maliyesi de halen güçlüydü ama Justinian, imparatorluğunun ilk on yılı boyunca her iki sınırda büyük savaşlar vermek ve onu tahttan indirmeyi hedefleyen, üstelik başkentinin büyük bölümünü yeniden inşa etmek zorunda bırakan bir isyanı bastırmakla uğraşacaktı. Ancak Justinian tahta çıktığında karşısındaki en öncelikli mesele olarak hukuk reformunu gördü. O, yasalara karşı tutumu hukuki metinlerinden birinde yer alan özlü sözden anlaşılan bir yasa koyucuydu: "Hem savaş hem de barış zamanlarında iyi bir hükümet olabilmesi için majesteleri imparator silahlarla yüceltildiği kadar kanunlarla da silahlandırılmalıdır."[13] Onun zihninde yasal düzenlilik, dindarlıkla ve hâkimiyetinin ilahî onayıyla yakından ilişkiliydi. Böylece Justinian, imparatorluğunun başlangıcından itibaren altı ay içinde bütün Roma hukukunun ıslahını ve yeniden tanzimini emretti.[14]

Justinian'ın bu muazzam işi yerine getirmek üzere görevlendirdiği komisyon Tribonian adında genç ve enerjik bir Grek avukatın başkanlığında toplandı. Konstantinopol'ün en seçkin hukukçularından bazıları onunla çalıştılar ve Augustus'a dek uzanan imparatorlar tarafından çıkartılan bütün

yasa açıklamalarını, imparatorluk yasalarının milyonlarca satırını taradılar. Justinian'ın imparatorluk makamına gelişinden sadece yirmi ay sonra bu hukukçular söz konusu ifadeleri derlemiş, düzenlemiş ve Roma hukukunun Justinian Yasası (*codex iustinianus*) adıyla bilinen tek ve belirli açıklamasını bir araya getirmişlerdi. Kanun Kodu 7 Nisan 529'da yayımlandı ve imparatorluğun her eyaletine gönderilerek mevcut tüm kanunların yerini aldı. Kusursuz değildi. Aralık 534'te tutarsızlıkları gidermek için ikinci bir yayım gerekti. Mükemmelen oluşturulmuş ve ebediyen değişmeyecek tek bir Roma kanununu da yürürlüğe koymadı; hukuk doğası gereği sürekli gelişir ve Justinian da yapısı gereği yeni yasal emirler çıkarmaya düşkündü. Bu emirler Kanunlar (*novellae constitutiones*) adıyla âlimler tarafından toplanıyordu. Buna rağmen Kod olağanüstü bir başarıydı. Medenî, dinî, cezaî ve kamu hukukunu içeren on iki kitaptan oluşuyordu. Orta Çağ'ın anayasal reformu için üstün bir standart belirleyen bir izahat ve bürokratik düzen teşebbüsüydü. Procopius, "Kanunları gerektiğinden çok daha fazla sayıda olmaları, belirsizlikleri ve birbirleriyle çelişkileri yüzünden kafa karıştırıcı bulduğu için hileli söz öbeklerinden temizledi," yazmıştı.[15] Sermayesi hileli söz öbekleri olan bir vakanüvisten geldiği için bu övgü gerçekten çok kıymetliydi.

Hukuk Kodu, Junstinian'ın hâkimiyetinin erken dönemlerindeki yasal reformlarından sadece biriydi. Kodun yayımlanmasından bir yıl sonra Justinian, Tribonian'a büyük çaba isteyen bir başka görev verdi. Muayyen Roma yasalarının ayrıntılarıyla uğraştıktan sonra şimdi de uzmanları büyük klasik hukukçuların kolektif yazılarda yer aldığı şekliyle içtihatları hukuk teorisine uygun olarak anlamlandırmak üzere görevlendirdi. Gaius, Papinian, Ulpian ve Paulus gibi imparatorluğun büyük hukukçularının çoğu Hristiyanlık öncesi dönemlerde yaşamış ve yazmışlardı. Dolayısıyla beyanları sadece sıklıkla çelişkili olmakla kalmayıp aynı zamanda dinsizliğe de göz kırpıyordu. Pagan oldukları için görüşleri de doğal olarak Hristiyanlık hassasiyetinden yoksundu. Kutsala saygısızlık Justinian'ın hoşuna gitmedi. Bu nedenle Tribonian, eski hukukçuların büyük eserlerinin Yüce Tanrı'ya atıfta bulunarak rasyonel hale getirildiği ve geliştirildiği tek bir Roma hukuku teorisi geliştirmekle görevlendirildi. Bu proje önce Elli Soru (*quinquaginta decisiones*) ve ardından Aralık 533 tarihli Digest ya da Pandectae olmak üzere iki aşamada ortaya çıktı. Tribonian bürokratik bir karmaşa konusunda imparatora zarif bir çözüm sunarak burada da büyük bir iş görmüştü. Romalılar nesiller boyunca hukukun eski moda karmaşıklığından, ağırlığından ve yozlaşmasından şikayetçi olagelmişlerdi. Şimdi ise hepsi bir şekle sokulmuştu.

Digest'in yayımlanmasının hemen ardından Justinian'ın yasal reformlarının sonuncusu, Beyrut ve Konstantinopol'deki imparatorluğun resmî hukuk okullarında stajyer avukatların kullanımı için tasarlanan, temelde Digest'in

fihristi olan Institutiones'in (*Institutiones Iustiniani*) oluşturulması geldi. Bu metin yeni yasa için pratik bir el kitabı görevi gördü ve yeni yetişmekte olan genç avukatlara tam olarak Justinian'ın istediği şekilde düşünmelerinin öğretilmesi sağlandı. Justinian'ın yasalarından biri "ölü ya da diri, tebaamız bizim daima ilgi alanımızdadır," diyordu. Bu, cenazeleri düzenleyen bir yasanın giriş kısmıydı ama yine de ifade ettiği anlam imparatorun hırsının genel bir dışavurumu olarak değerlendirilebilir: Roma yaşamının geçmiş, bugün ve gelecekteki her yönünde iz bırakmak ve bunu kılıç kadar kalemle de başarmak.

Elbette 6. yüzyılda Roma hukukunda meydana gelen reformlar dünyanın kalanından bağımsız bir şekilde gelişmiş değildi. Batı'nın barbar krallıkları – Frankların, Burgonyalıların ve Vizigotların hükümdarları – kendi kanun kodlarını oluşturmakla meşguldü. Ne var ki tüm Roma sisteminin başarılı ve kalıcı bir revizyonunun yanında onlarınki son derece hafif kalıyordu. Konstantinopol'de ve Doğu imparatorluğunda Justinian'ın reformları yasa koyuculukta yeni bir çağın ve özellikle de "Grek" hukuk tarihinin başlangıcına işaret ediyordu. Batıda Roma hukuku, Justinian zamanında ortaya koyulduğu üzere, temel bir statüye sahip olacaktı. 12. yüzyılda Bologna, Paris, Oxford ve başka yerlerde ortaya çıkan Orta Çağ üniversitelerinde Roma hukuku fetişizm derecesinde saygı görüyordu.* 19. yüzyıl gibi geç bir tarihte Napolyon Kanunu (Code Napoléon) – 1804'teki büyük Fransız medenî hukuk reformu – açıkça Justinian'ı örnek almıştır.[16] Aslında bugün dünyada (örneğin Birleşik Krallık'taki hukuk sistemine hâkim olan örf ve adet hukukunun tersine) kodlanmış herhangi bir hukuku olan herhangi bir ulusun Justinian ve Tribonian'a borçlu olduğunu iddia etmek mümkündür. Esas niyetleri bu olmasa da bu inanılmaz bir başarıydı. Beş yılı biraz aşan yoğun idarî faaliyetleriyle Justinian imparatorluğun hukuk yapısını baştan dokudu ve yasal düşünceyi on beş yüzyıl sonra halen elle tutulur olacak halde yeniden şekillendirdi. Üstelik daha yeni başlıyordu.

TRIBONIAN, JUSTİNİAN'IN KANUN REFORMU PROGRAMINI DENETLERKEN, imparator da sapkınlık, ortodoksi karşıtlığı, inançsızlık, cinsel ahlaksızlık gibi iç içe geçmiş meselelerle alakadar oluyordu.

Bu konuda da yapılacak çok iş vardı. En zorlu görevlerden bir tanesi imparatorluk Kilisesi içerisindeki ayrılık ve sapkınlık konusunda bir orta yol bulmaktı. Justinian tahta çıktığı sıralarda Batı imparatorluğuna 5. yüzyıldaki barbar istilaları sırasında büyük sıkıntılar yaşatmış olan Ariusçular ile İznik Konsili yanlısı Hristiyanlar arasındaki çekişmeler, İsa'nın gerçek doğası ile insanî ve ilahî nitelikleri arasındaki denge üzerine fikir ayrılığı yaşayan Kadıköy Konsili yanlıları ile Miafizitler arasındaki başka bir anlaşmazlıkla daha da

* Bkz. Bölüm 11.

içinden çıkılmaz hale gelmişti.[17] Bu iki grup arasındaki çekişmeler Kilise tarihi uzmanları dışındaki kişilere gizemli gelebilir ama 6. yüzyılda halk ayaklanmalarına ve uluslararası diplomatik krizlere yol açabildiler. Piskoposlar farklı fikirlere sahip güruhlar tarafından katledildiler, 484 ve 518 yılları arasında Roma ve Konstantinopol Kiliseleri resmî bir şizma, yani bölünme yaşadı.* İmparatorluk başkenti Kadıköy kararlarına sağlam bir sadakatle bağlıyken, onun dışında kalan geniş bölgeler de aynı kararlılıkla Miafizit idi. Bu bölgeler imparatorluğun tahıl ambarı Mısır'ı da içeriyordu. İnanç meselesi sebebiyle bir eyaleti kaybetmek hiç de istendik değildi ama gerçekti.

Bu koşullar altında Justinian bütün hükümdarlığı boyunca Kadıköy yanlıları ile Miafizitler arasında dengeyi korumak zorunda kaldı. Bizzat karısı Theodora'nın koyu bir Miafizit olması ve İmparatorun da onun mezhebi mensuplarını koruma sağlamasına göz yumması, tarafsızlık izlenimi vermeye nispeten katkıda bulundu. Ne var ki Justinian, bu konuyu hiçbir zaman Roma hukukunu reforma tabi tutarken gösterdiği kararlılıkla kavrayamadı. Söylenebilecek en iyi şey, anlaşmazlığın Hristiyan dünyasını yeni bir bölünmeye götürecek kadar tırmanmasının önüne geçmeye çalıştığıdır.

Justinian'ın bastırma içgüdüsü ve ortodoksluk uğraşı başkent dışında çok daha derinden hissedildi. Özellikle cinsel sapkınlıkların amansız bir düşmanıydı. Ahlâk bozukluğu Justinian'ın zarif zihnine rahatsızlık veriyordu ve görünüşe göre bu konuda endişelenecek çok şey vardı. İmparator oğlancılık ve sübyancılığa özellikle şiddetli bir nefret duyuyor ve bunları yapanları cezalandırmaktan çekinmiyordu. John Malalas, Romalı din adamlarının standartlarını yükseltmek için gerçekleştirilen şiddetli kampanyanın bazı detaylarını aktarmıştır. M.S. 528'de "çeşitli eyaletlerden piskoposlar. eşcinsel fiillerde bulunmakla suçlandı. Bunların arasında Rodos Piskoposu Isaiah da vardı. ... Aynı şekilde Alexander adlı [Trakyalı bir piskopos] olanı da." Diğerleriyle birlikte bu iki din adamı şehrin valisi tarafından sorgulanmak üzere Konstantinopol'e getirildiler. Kendileri için ne yazık ki, iyi bir mazeretleri yoktu. Bu nedenle vali "Isaiah'a şiddetli bir şekilde işkence etti ve onu sürgüne yolladı. Alexander'ın ise cinsel organını kesti ve onu bir tahtırevanda gezdirerek teşhir etti." Diğer zanlıların cinsel organlarına keskin çubuklar sokuldu ve forumda herkesin önünde küçük düşürüldüler. Bu sadece zalim Roma sporu değil, aynı zamanda imparatorluk politikasıydı. Daha sonra Justinian bütün imparatorlukta "eşcinsellerin ve sübyancı olduğu tespit edilenlerin" iğdiş edilmesi yolunda bir karar çıkarttı. Bu kişilerin pek çoğu acılar içinde öldü. Malalas, "işte o andan itibaren eşcinsel şehvet düşkünleri arasında korku yayıldı," yazmıştır.[18] Bu, Orta Çağ boyunca sürecek bir önyargının zalimane gösterisiydi.

---

* Adını Konstantinopol Patriği Acacius'tan alan "Acacian Şizması"

Son olarak cinsel sapkınlığın yanı sıra can sıkıcı bir manevi yozlaşma sorunu söz konusuydu. Üstelik (doktrin tartışmalarına rağmen) görkemli bir şekilde Hristiyan olan imparatorlukta eski moda paganizmin bazı inatçı kalıntıları varlığını sürdürüyordu. Constantine'nin 313 Milano Fermanı'nın dinî hoşgörüyü vazetmesinden bu yana çok zaman geçmişti ve eski tanrılara duyulan sevgiyi Romalı yaşamıyla bağdaştırmak giderek zorlaşıyordu. 363 yılında Julian'ın ölümünden beri hiçbir imparator pagan değildi. 390'larda II. Theodosius zamanından beri Olimpiyat Oyunları yasaklanmıştı. Hristiyan olmayanların orduda ya da imparatorluk hizmetinde görev almaları yasaktı. Belirttiğimiz üzere Tribonian'ın yasaları gözden geçirirken amaçlarından biri de Digest'te derlenen pagan hukukçuların yazılarına Hristiyan bir renk vermekti. Bu sadece vitrini süslemek değildi; pagan inançlarının yalnız marjinal değil, aynı zamanda yasa dışı addedileceği zamanlar hızla yaklaşıyordu.[19]

Justinian'ın hâkimiyetinin ilk on yılında çıkarılan yasalar arasında, paganların öğrencilerine ders vermesini yasaklayan bir kararname de vardı. Kendi başına bu, Justinian'ın kanun kodlarında derlenen diğer paganizm karşıtı yasalardan farklı bir özellik içermiyordu. Ne var ki kısa zaman zarfında önemli bir kurum üzerindeki etkisi açığa çıktı. John Malalas, bunun ne anlama geldiğini ayrıntılarıyla açıkladı. 529 yılını içeren bir yazısında şöyle yazmıştı: "İmparator hiç kimsenin felsefe öğretmemesini ve kanunları yorumlamamasını emreden bir ferman çıkardı ve bunu Atina'ya gönderdi."[20]

Bir diğer vakanüvis Agathius, Atina okulunun son başöğretmeninin sadece okuldan ve şehirden değil, imparatorluktan ayrılmak zorunda bırakıldığını yazdı (531'de o ve birkaç öğretmen arkadaşı İran'a kaçtılar). Bu sadece sıradan bir taşınma değildi. Justinian'ın diktesi öğrencilerin nesiller boyu klasik felsefe ve doğa bilimlerinin iç yüzünü kavradığı – Platon ve Aristoteles'in şehri – antik Grek başkentindeki ünlü okulun fiilen sonunu getirmişti.

Atina okulunun kapatılması önemliydi. Bu, Doğu imparatorluğundaki Hristiyanlık dışı ilmi bir anda öldürmedi.[21] Klasik Çağ ile Avrupa ve Batı'da Hristiyan hegemonyasının şafağı arasında derhal entelektüel bir duvar da örmedi. Bununla birlikte hem son derece önemli hem de sembolik idi. Bir süre için Bağdat ve diğer Orta Doğu şehirlerindeki kütüphanelerde Aristoteles'in ve diğer Hristiyan olmayan büyük âlimlerin eserleri kopyalanıp, korunup aktarılarak İran ve diğer doğu bölgelerinde bilim gelişirken Justinian'ın hâkimiyeti ve genel olarak 6. yüzyıl boyunca Hristiyan dünyası at gözlüğü takmıştı. Hristiyanlık dışı herhangi bir şey şüphe uyandırırken doktrinsel nüanslar her zamankinden daha büyük ve kan dökücü bir önem kazandı. Bir zamanlar Roma İmparatorluğu geniş toprakları boyunca klasik ilmin süper yayıcısı olmuştu. Ne var ki Batıda parçalanıp Doğuda doktrinsel açıdan giderek daha

saplantılı hale geldikçe, çağlar arasındaki bilgi zincirinin fiilî engelleyicisi olmaya başladı ve kadim bilginin imparatorluk boyunca aktarımı çöktü.

6. yüzyıl ile Rönesans'ın öncüsü olan 13. yüzyıl sonları arasında geçen yüzlerce yılı ifade eden "Karanlık Çağlar" etiketini Orta Çağ'ın sırtından söküp atmanın zorluğunun bir nedeni de Batıda antik dünyanın bilimsel ve rasyonel kavrayışının unutulmuş yahut bastırılmış olmasıdır. Bu sadece kültürel bunamanın talihsiz bir semptomu değildi. Justinian gibi paha biçilmez bilginin ne yazık ki Hristiyan olmayan koruyucularını kendi dünyalarından kovmayı görev bellemiş doğu imparatorlarının kastî siyasetlerinin bir sonucuydu.

İsyan ve Yenilenme

İMPARATORLUKTAKİ REFORMUN ÖLÇEĞİ VE JUSTİNİAN'IN HÂKİMİYETİNİN ilk yıllarında yenilikleri gerçekleştirme hızı göz önüne alındığında tahta çıkışını takip eden beş yıl içerisinde onun idaresine karşı ciddi bir halk isyanının patlak vermesi şaşırtıcı olmayabilir. Bu isyan M.S. 532 kışının ilk günlerinde Konstantinopol sokaklarında vuku buldu ve her ne kadar isyanın sebepleri şehrin siyasetine has olsa da maddi sonuçları uzun süreliydi; o kadar ki, bugün bile İstanbul'da görülebilmektedir. Justinian'ın Bizans'ta çığır açan hâkimiyetinin ilk dönemini geride bırakmadan önce, Nika isyanına, Bizans'ı anarşinin eşiğine getiren şiddet patlamasına bakmalıyız.

6. yüzyıl başlarında Konstantinopol'de ve Doğu imparatorluğunun diğer büyük şehirlerinde halkın en çok rağbet gösterdiği eğlence biçimlerinden biri araba yarışlarıydı. Başkentte yarışalar arkası imparatorluk Büyük Sarayına bakan stadyum kompleksindeki devasa, U şeklinde bir yarış pisti olan Hipodrom'da yapılıyordu. Burada, seyirci tribünlerinden birinin üzerinde, aşağıda gerçekleşen ve binicilik takımlarının aşırı hızlarda dört nala at sürdüğü eğlencenin göstergesi olarak dört muazzam bronz at heykeli duruyordu.* Heyecan ve tehlike dolu yarışlar en hızlı ve yetenekli araba sürücülerini yıldız, onların hayranlarını ise ağızlarından köpükler saçan taraftarlar haline getirirdi.

Zamanla en ateşli taraftarlar hizipler halinde örgütlenmeye başladılar. Konstantinopol'de Yeşiller, Maviler, Kırmızılar ve Beyazlar olmak üzere dört hizip vardı. Bunların en büyük ve güçlü olanları Yeşiller ve Maviler idi. Bunların fanatik taraftarları Hipodrom'da bloklar halinde oturdular ve kolektif seslerinin imparatorluk idaresi nezdinde önemsenmesini umarak dinî ve siyasi konularda "takım" olarak tutum benimsediler. Hipodrom hizipleri tıpkı günümüz Avrupa futbol aşırı fanatikleri gibi kibirli bir kendini beğenmişlik, şiddetten zevk alma, belirli kıyafet ve saç kesimini benimseme gibi özellikler

* Bu atlar şimdi, Dördüncü Haçlı Seferi'nde Konstantinopol'ün yağmalanmasından sonra götürüldükleri Venedik'te, St. Mark's Bazilikası'nda sergilenmektedir. Bkz. Bölüm 8.

gösteriyordu.* Ayrıca son derece hassastılar ve hafife alındıklarını yahut görmezden gelindiklerini hissettiklerinde kolaylıkla şiddete yönelebilirlerdi.

Justinian amcasının hâkimiyetinde saray hizmetinde yükselen genç bir adamken Mavilerin ateşli bir destekçisi idi. Bununla birlikte imparator olarak taç giydikten sonra bu konudaki tutumu değişti ve tüm hiziplere tepeden bakmaya başladı.[22] Aslında hizipler karşısında iki temel yaklaşım da problematikti: Bir hizbe aşırı hoşgörü gösteren imparatorlar rakip hizbin kendisine karşı düşmanlık duygularını körüklerdi. Diğer yandan hiziplerden desteklerini tamamen çekenler de çoğu kez onların birbirlerine yaklaşmalarına yol açardı. M.S. 531-532 kışında Justinian'ın başına gelen de tam olarak ikincisiydi ve bu neredeyse onun tahtına mal oluyordu.

Ocak ayında Konstantinopol valisi bir yarıştan sonra ayaklanarak çok sayıda kişinin ölümüne sebep olan bir grup Yeşiller ve Maviler taraftarının idam edilmesi işini yüzüne gözüne bulaştırdığında olaylar tırmandı. Bir Yeşiller ve bir Maviler taraftarının infazları sırasında darağacı kırılmış ve suçlular kaçarak yakınlardaki bir kiliseye sığınmışlardı. Çok geçmeden imparatorluk muhafızları tarafından yakalandılar ve praetorium olarak bilinen vali konağına hapsedildiler. Başka bir zamanda bu ancak bir infaz günü draması olabilirdi ancak o gün kamu düzeninin tam anlamıyla çöküşüne yol açtı.

John Malalas'a göre mahkûmlar üç gün boyunca şehir yetkilileri tarafından gözetim altında tutuldular. Bütün bu zaman zarfında Maviler ve Yeşiller suçluların affedilip serbest bırakılması için halkı galeyana getirdiler. 13 Ocak Salı günü Justinian, bir dizi yarışı izlemek için Hipodrom'daki locasında boy gösterdi. Maviler ve Yeşiller gün boyu bir ağızdan sloganlar atarak imparatorun merhamet göstermesini istediler. Her zamanki gibi kanun ve düzen konusunda hassasiyetini koruyan Justinian onlara aldırış etmedi. *Factionistas*** reddedilmekten de daha kötüsü görmezden gelinmişlerdi ve yarışlar sona ererken öfkeleri imparatora yönelmişti. Malalas, "şeytan onların kulağına kötü öğütler fısıldadı ve hep bir ağızdan birbirlerine 'Yaşasın Maviler ve Yeşiller' sloganları attılar," yazmıştır. Ardından araba yarışları sırasında söylenen popüler bir ilahînin adı olan "*nika*" ("fethet") kelimesini bağırarak sokaklara döküldüler ve binaları ateşe vermeye başladılar. Gece çökerken alevler praetoriuma ulaşmaya başlamıştı. İki mahkûm serbest bırakıldılar ve bir daha

---

* 630'larda Hipodrom'daki hiziplerin modaya uygun görünümü uzun bıyık ve sakal, üstleri kısa kesilmiş, arkası uzun bırakılmış "kefal" saç modeli, bileklerde dar kesimli ve omuzlarda uyumsuz bir şekilde geniş tuniklerle göründüğü kadarıyla sosyal konumları için çok pahalı ve şatafatlı "tasarım" kıyafetler şeklindeydi. Bu, "Hun" görünüşü olarak biliniyordu. Özünde 1990'lar-2010'ların tribünlerde 800 sterlinlik Stone Island ceketi giymiş ve başı dazlak ya da son zamanlarda saçları aşağıya doğru kademeli olarak kısaltılarak (fade) kesilmiş bir İngiliz futbol holiganının mantalitesinden farklı bir şeye bakmıyoruz.

** Hizipler, fraksiyonlar (ç.n.).

kendilerinden haber alınmamak üzere kalabalığa karışıp kayboldular. "Nika" isyancıları amaçlarına ulaşmışlardı ama artık ilk şikâyetlerine pek çok başka ve genel rahatsızlık eklenmişti. Bunların çoğu yüksek vergiler, yolsuzluk ve mezhep taassubu gibi tarih boyunca kentlilerin sürekli homurdandıkları[23] konulardı (Procopius'a bakılırsa günlerini halkı soyarak ve öğle yemeği saatlerini kusana kadar ziyafet çekerek geçiren şehir valisi Kapadokyalı John'a karşı da özel bir hoşnutsuzlukları vardı).[24] İsyanı sürdürenler ilk isyancılar değilse bile bunun bir önemi kalmamıştı çünkü son derece tehlikeliydiler. Üstelik öfkeden deliye dönmüşlerdi.

Justinian açısından Nika isyanının zamanlaması bundan daha kötü olamazdı. Hukuk alanında gerçekleştiği büyük reformlar ve paganlarla sapkınlara karşı yürüttüğü mücadelenin yanı sıra, İran'ın yeni şehinşahı I. Hüsrev ile iki imparatorluk arasında Orta Doğu sınır bölgelerinde patlak veren kanlı savaşa son vermek için yürüttüğü müzakerelerin tam ortasındaydı. Dolayısıyla dış politika kritik bir dönemeçteydi ve Roma başkentinin Justinian'ın sert yönetimine kızgın avam tarafından ateşe verilmesi için hiç de uygun bir zaman değildi ama olan buydu. 14 Ocak Çarşamba sabahı Justinian, isyancıları yeniden itaate davet etmeyi umarak yeni bir araba yarışı günü ilan etti fakat bunun tek sonucu kargaşayı daha da canlandırmak oldu. İsyancılar oyunların tadını çıkartmak için içine girip oturmak yerine Hipodrom'u ateşe vermeyi yeğlediler ve aralarında baş hukukçu Tribonian'ın da bulunduğu çeşitli imparatorluk görevlilerinin azli için tezahürat yapmaya başladılar. Justinian gönülsüzce taleplerini kabul etti ama bu da bir işe yaramadı. Artık isyan kontrolden çıkmıştı ve ona son vermenin temiz bir yolu yoktu.

Takip eden beş gün boyunca Justinian başkentinin hâkimiyetini kaybetti. Çarşamba günü uysallığı bırakıp intikama yöneldi ve son İran seferinde öne çıkan ordusunun yükselen yıldızı gözü pek general Belisarius'u arkasında Got paralı askerleriyle kan dökmek üzere yolladı. John Malalas "çatışma oldu ve pek çok hizip üyesi öldürüldü," diye yazdı, "[ama] kalabalık öfkelendi ve başka yerleri ateşe verip ayrım gözetmeksizin öldürmeye başladılar."[25] Alevler yetmiş iki saat boyunca Konstantinopol'ün merkezinin büyük kısmını sardı. Eski imparatorlardan birinin iki yeğeni, Hypatius ile Pompeius, ayrı ayrı Justinianus'un yerine tahta geçecek kişi ilân olundular. Balisarus'a takviye olarak Trakya'dan başkente akın akın gelen birliklere rağmen 17 Ocak Cumartesi akşamı kargaşa halen devam ediyordu.

Olaylar ertesi gün doruğuna ulaştı. Şafak söktükten kısa bir müddet sonra Justinian elinde İncil olduğu halde Hipodrom'da göründü. Saraya geri döndüğünde bir filoyla şehirden kaçmayı düşündü. Procopius'un ifadesine göre onu Theodora durdurdu. "İmparatorluk tahtına oturmuş biri için kaçak durumuna düşmenin dayanılmaz olacağını" söyledi ve "onunla tanışanların kendisinden

metres olarak söz etmelerine dayanamayacağını" ekledi.[26] Justinian ona kulak verdi. Geriye tek bir seçenek kaldığını fark etti. Bu noktada ancak uçlarda bir eylemle halk dize getirilebilirdi. Binlerce isyancı Hipodrom'da toplanmış Hypatius'un adını haykırıyordu. Alan savaş için, Belisarius da saldırıyı yönetmek için hazırdı.

O pazar günü imparatorluk birlikleri Hipodrom'a baskın yaptıklarında on binlerce protestocu orada hapsolmuştu. Birliklere onları katletme emri verildi. Bu çok kolay oldu. Askerlerin "bazıları okla, bazıları kılıçla" Hipodrom'un iki yanından akın ettiler.[27] Procopius'a göre 2.000 kişi tutuklandı ve 30.000 kişi de öldürüldü. Eğer bu sayılar doğruysa başkent nüfusunun yüzde yedisinin tek bir gün içinde katledildiği anlamına gelir. Sayı abartılı olsa dahi sıra dışı derecede kanlı bir olaydı ve imparatorun hem gücü hem de gaddarlık kapasitesini ortaya koyan korkutucu bir ihtardı. Ertesi gün isyancıların imparator adayı Hypatius yakalandı, öldürüldü ve cesedi denize atıldı. Yaklaşık bir hafta boyunca Konstantinopol'de temel gıda satışı yapanlar haricinde tüm dükkanlarıyla tam kapanma uygulandı. Bu sırada şerefini kaybetmekten kurtulmuş bulunan Justinian, imparatorluğun civar şehirlerine zaferini ilân eden ve başkenti eskisinden bile büyük ölçekte yeniden mamur hale getirme sözü veren haberler gönderdi. Belki seveni kalmamıştı ama o hayatta kalmayı başarmıştı.

NIKA İSYANININ ETKİSİNİ ÜZERİNDEN ATMAK İÇİN JUSTİNİAN, TARİH boyunca başka otokratların da yaptığı üzere, zafere giden yolu yeniden inşa etmeye koyuldu.

Nika isyanının en can sıkıcı mimarî kayıplarından biri Ayasofya'ya (Kutsal Bilgelik) adanmış Büyük Kilise idi. Konstantinopol'ün Mese (Orta Cadde) olarak bilinen caddesi etrafında düzenlenmiş bulunan imparatorluk ve kent merkezinde önemli bir abideydi. Hipodrom'un da dâhil olduğu bu kısım isyancıların kundaklamalarından en çok zarar gören bölgeydi ve Justinian buranın yeniden imarının büyük öneme sahip bulunduğuna kanaat getirdi. Bazilika yaklaşık 5.000 m2'lik dikdörtgen bir alana sahip, güzel, geniş, ahşap çatılı bir binaydı. Yangında ahşap çatı tamamen kül olmuştu ve Procopius'a göre bütün kilise "kömüre dönmüş bir harabe yığınından ibaretti." Bununla beraber küllerin arasında büyük bir fırsat saklıydı. "İmparator," yazdı Procopius, "bunun masraflarıyla ilgili tüm sorunları göz ardı ederek büyük bir şevkle inşaat işine girişti ve bütün dünyanın zanaatkârlarını toplamaya başladı."[28] Justinian, yeryüzündeki en büyük kiliseyi inşa etmeyi planlıyordu.

Justinian'ın bu projeyi hayata geçirmek için tuttuğu adamlar gezegendeki en parlak beyinler arasındaydı. Bunlardan biri Arşimet'in metinlerinin çoğaltılması üzerinde çalışan, adı Öklid gibi eski dehalarla birlikte otorite olarak geçen, parabol çizmek için özel bir pusula icat eden bir geometri ve mekanik

öğretmeni olan Miletli Isidore idi. Diğeri, bir edebiyatçı, meşhur bir avukat ve muhteşem bir fizikçiyi içeren harika kardeşlerden biri olan, lensler, prizmalar ve mekanik aletler konusunda uzman Trallesli Anthemius idi. Modern tarihçiler Isidore ve Anthemius'u bir arada Christopher Wren ve Leonardo da Vinci ile karşılaştırdılar.[29] Bu adil olsun ya da olmasın, yeni Ayasofya'nın inşasına onların girişmeleri kesin başarı demekti. Procopius, "imparatorun muhakeme yeteneğine şaşıranın bunun için haklı bir sebebi vardır; çünkü o bütün dünyada en önemli girişimleri için en uygun adamları seçebiliyordu," yazmıştır.[30] Isidore ve Anthemius'un 532 ve 537 yılları arasında beş yıl süren çabaları sonucu inşa edilen Ayasofya, bugüne değin yapılmış en görkemli yapılardan biridir.

Yeni kilise Konstantinopol silüetinin üzerinde yükseldi. Orijinal bazilika ile yaklaşık aynı alanı kaplıyordu ancak onun dar ve uzun olmasına karşılık merkezî bir plan üzerine kareye yakın bir şekilde inşa edilmişti ve üzeri Roma'daki Pantheon'unkinden bile büyük, neredeyse akla hayale sığmayacak muazzamlıkta bir kubbe ile örtülmüştü. Procopius, Ayasofya'nın muhteşem kubbesinin zarafetini "adeta Cennetten inmiş gibi," diye ifade etti; kubbeyle iç içe geçen, itinayla yerleştirilmiş açıklıklardan giren tamamen doğal ışıkla yıkanan muhteşem bir iç şekiller dizisi yaratan daha küçük kubbeler dizisine bağlı olarak daha da güzelleştirilmişti. "İnanılmaz bir ustalığın sonucu olarak birbiriyle uyumlu şekilde süzülen ve ancak kendilerine bitişik kısımlara dayanan tüm bu detaylar tek ve olağanüstü bir plana bağlı bir uyumu sergiler ve bu durum ona bakan kişinin bu detaylardan birine uzun süre takılıp kalmasını önler, yine de her bir detay göze çarpar ve dikkati kendi üzerine çeker," diye yazdı.

Procopius'un mimarlık üzerine yazıları büyük ölçüde Justinian'ın dalkavukluğunu yapsa da (tenkitlerini bülbül gibi şakıdığı *Gizli Tarih*'in aksine resmî bir propaganda eseriydi çünkü), bu konuda mübalağa etmekte haklıydı. Kilisenin içinde Marmara Adası'ndaki taş ocaklarında kesilen beyaz Prokonessos mermerindeki doğal desenler, mozaik bezeme şeritleriyle adeta dikkat çekme yarışı içerisindeydi. Kubbenin içi tüm yüzeyin değerli madenlerle kaplı olduğu izlenimini veren altın mozaikle (dövülmüş altın varakla kaplı dört köşe cam) yoğun bir şekilde kaplanmıştı.[31] "Kiliseyi süsleyen sütunların ve taşların güzelliğini kim anlatabilir? İnsan çiçekler açmış bir çayıra geldiğini hayal eder," diye yazmıştı. "İnsan ne zaman dua etmek için bu kiliseye girse … zihni Tanrı'ya doğru yükselir ve O'nun çok uzakta olamayacağını hissederek yücelir."

Tabii ki bu aşkınlığın bir bedeli vardı ve hiç de ucuz değildi. Ayasofya'nın sadece iç harimi 40.000 libre değerinde gümüş süslemeler ve sanat eserleriyle donatılmıştı. Sonuç ise takdire şayandı. Ayasofya, İmparator'un Roma hukukunda gerçekleştirdiği değişiklikleri karakterize eden, aynı enerji ve süratle ortaya koyulan benzersiz bir kentsel dönüşüm kampanyasının odağıydı. Konstantinopol'ün yenilenmesi ise imparatorluk genelindeki anıtsal

imar faaliyeti programının yalnızca bir kısmıydı. Bu program Efes'te üstlerinde Müjdecilerin* heykellerinin yer aldığı dört devasa sütun ve bugünkü Sırbistan'da imparatorun doğum yerini yâd etmek ve yeni tesis edilen "Justiniana Prima" piskoposluğuna görkemli bir makam sağlamak için kurulan şehir gibi harikaları kapsıyordu.

Bu eserlerin muhteşemliği çağlar boyu şarkılarda terennüm edildi. Ayasofya tamamlanmasından dört yüz yıl kadar sonra (ki bu zaman zarfında kubbesi bir depremde zarar gördü ve çok daha görkemli bir yükseklikle yeniden inşa edildi) Kiev'den gelen bir çift diplomat elçilik göreviyle Konstantinopol'ü ziyaret ettiler. Onlara artık Hristiyanlığın kutsal emanetlerinin dünyada en önde gelenlerine de ev sahipliği yapmakta olan Ayasofya gezdirildi.[32] Elçiler, gözlerine inanamadılar. Ülkelerine şaşkınlıklarını anlatan bir mektup yazdılar ve dinî açıdan Greklerin Bulgarlardan ve Almanlardan çok daha üstün olduklarını kaydettiler. "Ayasofya'da," yazdılar, "gökte miyiz, yerde miyiz, anlayamadık. … O güzelliği unutmamız mümkün değil."[33]

Vandalları Yok Etmek

AYASOFYA'YI YENİDEN İNŞA ETMEK JUSTINIAN'IN NİKA İSYANI rezaletinin etkilerinden kurtulmak için bulduğu en kestirme yoldu ama isyana karşı tek tepkisi bu olmadı. 530'ların başında İmparator, hükümdarlığının en önemli başarısını çok daha uzak bir yerde elde etti. Bu, Kuzey Afrika'nın Vandallardan fethi, daha doğrusu yeniden fethi idi. Eyalet ve onun meşhur başkenti Kartaca, barbar göçlerinin kargaşası sırasında Roma'nın elinden çıkmıştı. Vandal hâkimiyeti altındaki bölgenin refahı devam ediyordu. Dolayısıyla yeniden fethi hem kazanç sağlayacak hem de Romalı onurunu okşayacaktı.

Justinian'ın Kartaca projesi Eylül 532'de İran Şehinşahı I. Hüsrev ile imzaladığı anlaşma sayesinde mümkün oldu. Bu yeni hükümdar 531 sonbaharında, on sekiz yaşlarındayken tahta çıkmıştı. İçeride tahtını sağlama almak için zamana ihtiyacı vardı ve bu nedenle Roma ile İran arasında Armenia dolaylarında dört yıldır süren çetin savaşı sona erdirmeyi kabul etti. Justinian'ın elçilerinin I. Hüsrev ile imzaladığı anlaşma Ebedî Barış adıyla biliniyordu ancak bu adlandırma abartılı ve yanlıştı. Anlaşma hükümleri Justinian'ı ateşkesin karşılığı olarak I. Hüsrev'e yıllık 11.000 libre altın ödeme yükümlülüğüne sokuyordu. Bununla beraber İmparator'a batıdaki seferlerine odaklanma konusunda serbesti kazandırıyordu. Justinian hiç vakit kaybetmedi. İran ile düşmanlığın sona ermesinden sadece dokuz ay sonra, 533 yılında büyük bir işgal filosu Konstantinopol açıklarında toplandı. Yüzlerce nakliye gemisi toplam sayıları 15.000'i bulan piyade ve süvariyi taşırken onlara dromon olarak

* Hristiyan geleneğinde Dört Müjdeci, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dır (ç.n.).

bilinen 92 kürekli savaş gemisi eşlik etti. Başlarında, İran'da dişlerini bileyen ve onları Hipodrom'da Nika isyancılarına geçiren, askerlik mesleğinde ustalaşmış Belisarius bulunuyordu. Bu korku verici bir donanmaydı.

Belisarius 533 yazında filoyu Konstantinopol'den çıkarttı ve yaklaşık 1.500 km. uzaklıktaki Vandal topraklarına doğru yola koyuldu. Denizde geçen birkaç haftanın ardından Sicilya'da demir attı ve Kartaca'dan son gelen istihbaratı değerlendirdi. Haberler umut vericiydi. Dönemin Vandal kralı Gelimer idi. Üç yıl önce kuzeni Hilderic'i devirerek tahtı ele geçirmişti. Gelimer'in tahtı gasp ettiği sıralarda Justinian ona bu küstahlığı üzerine ders veren bir mektup yazmıştı; karşılığında Gelimer'in hakkı dairesinde hareket ettiği ve Justinian'ın fazla burnunu sokmaması tavsiyesinde bulunduğu, ironiyle kaleme alınmış bir mektup gelmişti. "Kişinin kendisine ait krallık makamını yönetmesi, başkalarının dertleriyle dertlenmemesi iyidir," yazmıştı Gelimer, "[Eğer sen] üzerimize gelecek olursan, bütün gücümüzle sana karşı koyarız."[34] Ne var ki 533 yılında Gelimer'in karşı koymak için elinde çok az kuvvet vardı.

Vandal Kralı, Belisarius geldiğinde hazırlıksız yakalandı. Kendisi Kartaca'da değildi ve en iyi birliklerinin çoğu da Sardinya'da seferdeydi. Sicilya'dayken durumdan haberdar olan Belisarius derhal Akdeniz'e yöneldi, Tunus'ta karaya çıktı ve Eylül ayı başlarında Kartaca'ya yürüdü. Ad Decimium'da komutanları ve Gelimer'in kardeşi olan Ammata'yı öldürdüğü muharebede bir Vandal ordusunu bozguna uğrattı. 14 Eylül'de Vandal başkentine girdi. Gelimer'in Byrsa Tepesi'ndeki sarayına girdi, tahtına oturdu ve bir önceki gün Gelimer'in aşçıları tarafından hazırlanmış olan öğle yemeğiyle kendine ziyafet çekti.[35] Yemek servis edilirken orada hazır ulunan Procopius, "O gün Belisarius'un kaderine, kendi zamanının hiçbir adamının ve aslında eski zamanların adamlarının hiçbirinin sahip olamadığı bir şöhreti kazanmak düştü," yazmıştır.[36]

Procopius'un abartmaya düşkünlüğünü kabul etsek dahi Belisarius yine de büyük bir başarı kazanmıştı. Kartaca'nın düştüğü haberi Konstantinopol'e ulaştığında Justinian o kadar heyecanlandı ki, kendisini *Vandalicus* ve *Africanus* adlarıyla ödüllendirdi. Bunu daha da büyük zaferler takip etti. Gelimer kısa bir müddet için işgalci imparatorluk ordusuna karşı bir isyan mücadelesi verdi ve Kuzey Afrika kırsalındaki çiftçilerle köylülere kendisine getirecekleri her Romalı kellesi için altın vaat etti. Ancak gerilla savaşı çok geçmeden sona erdi. Aralık ayında Tricamarum'da Vandallar ikinci bir muharebede de mağlup oldular. Gelimer, antik Medeus kenti yakınlarında bir dağda saklandı. Belisarius'un birlikleri burada onu bularak kuşattılar. Kış mevsiminde birkaç ay süren kuşatmanın ardından Gelimer açlıktan teslim oldu. Vandal Kralı esir alındığında çapıcı bir tefekkür halindeydi. Dağ kuşatmasının kaldırılması için gerçekleştirilen son müzakereler sırasında tek arzusunun bir somun ekmek, gözlerini yıkamak için bir sünger ve ağıtlarını yakmasına eşlik edecek bir lir

olduğunu söyledi. Yakalanmaktan daha fazla kaçamayacağını anladığında şunları yazdı: "Kaderime daha fazla direnemem ve isyan da edemem, beni her nereye götürürse götürsün onu takip edeceğim."[37] Kaderi, Belisarius'un aracılığıyla, onu Konstantinopol'e götürmeyi ve burada savaş esiri olarak Justinian'a sunulmasını uygun gördü.

534 yılı yazında Procopius'un Titus ve Trajan'ın günlerinden beri en büyük olarak nitelediği Afrika seferlerinin tamamlanmasının onuruna Hipodrom'da resmî bir zafer kutlaması düzenlendi. Kutlamayı taçlandıran an beraberinde 2.000 iri yarı ve sarışın Vandal mahkûmla birlikte Gelimer'in yurttaşların önüne çıkartılmasıydı. İmparatorun ayaklarının dibine getirilen Gelimer, kraliyet cübbesi çıkartılarak yüzükoyun yere yatırıldı. Bu küçük düşürücü anda dahi Vandal hükümdarı soğukkanlılığını korudu. "Gelimer, Hipodrum'a getirilip İmparatoru iki yanında duran halkın arasında yüksek bir koltukta oturur halde gördü ve etrafına baktığında ne kadar kötü bir durumda olduğunu fark etti ama ne ağladı ne de feryat etti," diye yazmıştı Procopius.[38] Bunun yerine Eski Ahit'in *Vaiz* kitabındaki bir ayeti tekrar tekrar söyledi:

"Her şey boş, bomboş!"[39]

Bu gizemli gösteri Justinian'ın merhamet göstermeye ikna olmasına yetti. Gelimer onun halkı eğlendirme amacına hevesle hizmet etmişti, bu sebeple uzun bir emeklilik hayatı sürmek üzere ailesiyle birlikte Küçük Asya'ya sevk edildi. Savaşçıları ise Bizans ordusuna alındılar ve İran'la yapılan Ebedî Barış'ın ilân edildiği kadar ebedî olmadığını kanıtlayacak şekilde doğuda İran sınırına yerleştirildiler. Aşağılanmış barbar imgesi Justinian propagandasının temel motifi haline geldi: İmparatorluk sarayının ana girişinin tavanına parlak mozaik duvar resimleriyle işlendi ve yıllar sonra İmparator'un cenaze süslemelerinin kumaşına nakşedildi.

Bunun için iyi bir sebep vardı. Roma Kuzey Afrika'sını fethetmek önemli bir başarıydı. Şüphesiz fatih Bizans hükümeti için dikkate değer siyasi zorluklara da yol açtı çünkü eyaletten Ariusçuluğun kökünün kazınması ve Kadıköy yanlıları ile Miafiziler arasındaki dengenin sürekli gözetilmesi gerekiyordu. Üstelik güneydeki Mağribî kabilelerinin saldırıları da askerî teyakkuz durumunun sürdürülmesini gerektiriyordu. Bunların karşısında dengeyi sağlayan Vandalları yenmenin Kuzey Afrika ile Doğu Akdeniz arasındaki ticaret ağlarını yeniden hareketlendirmesi olmuştu ve bu uzun soluklu bir başarıydı; Kartaca'da Bizans varlığı 8. yüzyılın sonuna dek devam edecekti. En kısa vadeli olarak ise Vandal seferi, Orta Akdeniz'de daha fazla fetih hareketi için bir yol haritası sağladı. Justinian'ın bir sonraki hedefi Roma'nın "diğer" başkentinin tıpkı Kartaca gibi Barbarların ellerinde olduğu Ostrogot İtalya idi.

Eski Roma İmparatorluğu'nun yeniden ihyası, elden çıkan eyaletlerden

birini geri almak kadar kolay olmayacaktı. Bunun tek nedeni maliyetinin yüksekliği de değildi. Justinian'ın Roma'yı fetih vizyonu, herhangi bir sayıdaki barbar ordusundan çok daha inatçı ve ölümcül bir düşmana çarptı.

Bu *Yersinia pestis* idi: Hıyarcıklı vebaya neden olan bakteri.

"Tanrı'nın Eğitimi"

HÂKİMİYETİNİN İLK ON YILINDA JUSTINIAN DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU'NU kendisinden sonra daha yüzyıllarca yaşayacak şekilde reforme ve yeniden inşa etmiş, böylece imparatorluk tarihinde kendine özgü yeni bir "Bizans" çağının temellerini atmıştı. Bu konuda hiçbir gevşeme belirtisi de göstermiyordu. Gelimer'in yenilgisi ve Vandal Kuzey Afrika'nın fethinin işgalinin ardından İmparator, Belisarius'u batıya gönderdi. Bu kez, İtalya'nın kralları olarak Romulus, Julius Caesar ve Augustus'un topraklarını yöneten Ravenna'nın Ostrogotları üzerine gidecekti. Belisarius her zamanki gibi başarılı bir performans sergiledi ve gözünü İtalya anakarasına dikmeden önce Sicilya'yı süpürdü. Ne var ki, bunu yalnızca Roma İmparatorluğu'nun değil, bütün evrenin yeniden şekillenmekte olduğunu gösteren uğursuzluk alametleri arasında yaptı.

İlk alamet 536'da bütün atmosfer bir anda değişmiş gibi göründüğünde geldi. Dünyanın dört bir yanında güneş sönükleşti, gök yüzüne kasvetli bir karanlık çöktü ve sıcaklıklar tıpkı güneş tutulması sırasında olduğu gibi hissedilir derecede düştü. Ne var ki, güneş tutulmasından farklı olarak, bu garip görünüm birkaç dakika içinde sona ermek yerine on sekiz ay boyunca devam etti. Procopius bunun "korkunç bir alamet" olduğunu yazdı, "çünkü güneş bütün bir yıl boyunca ancak ay parlaklığında ışıdı."[40] Bu ölümcül kasvet Kuzey Amerika, İzlanda ya da Pasifik'in ortasında gerçekleşmiş olması muhtemel, muazzam kül ve toz bulutları salan devasa bir volkanik patlamanın sonucu olabilir. 539/40'ta bunu bu kez günümüz El Salvador'unda, Ilopango'da gerçekleşen başka bir büyük volkanik patlama izledi.[41] Bu doğal patlamalar toplamda birkaç düzine metreküp kaya püskürttü ve 1 milyon tondan fazla kükürt ile külü dünya atmosferine pompalayarak insanlık tarihinin en çetin küresel çevre krizlerinden birine yol açtı. Bunun sonucunda dünyanın iklimi on yıl kadar bir süre değişiklik gösterdi. Sıcaklıklar küresel olarak en az 2°C düştü ve yaz mevsimi fiilen yaşanmadı. İrlanda'dan Çin'e dek ekinler kurudu ve hasat yapılamadı. Zirai üretim çöktü. Ağaçların büyümesi yavaşladı, hatta bazen ağaçlar durdukları yerde ölüverdiler. Procopius bunun imparatorluğun kaderinde gerçekleşecek büyük ve tarihî bir değişime işaret ettiğine emindi. "Bu gerçekleştiği andan itibaren," diye düşünüyordu, "insanlar ne savaştan ne vebadan ve ne de ölüme yol açan başka herhangi bir şeyden kurtulabildiler."[42]

İlk ölüm nöbeti insan elindendi. Belisarius kurşunî göğün altında Bizans kuvvetlerini İtalya üzerinden kuzeye doğru hücuma sevk etti. Reggio ve Napoli'yi aldıktan sonra yurttaşlarının direnmemeyi tercih ettiği Roma'yı kansız bir şekilde ele geçirdi. Mayıs 540'a gelindiğinde Ravenna'daki kraliyet başkentine doğru savaşarak ilerlemişti ve nihayet İtalya'nın Po nehri sınır olmak üzere kuzeyi Ostrogotlar ve güneyi Bizanslılar arasında paylaşıldığı bir ateşkes imzalandı. Ostrogot kralı Vitiges'in tahtından indirilip Konstantinopol'e götürülmesine rağmen halka şaşırtıcı bir yumuşaklıkla barışçıl davranıldı ama aslında merhamet göstermek bir mecburiyetti: Aynı yılın haziran ayında I. Hüsrev komutasındaki İran ordusu Bizans Suriye'sini işgal etti, muhteşem Antakya şehrini ateşe verip korkunç bir can kaybına yol açarak yağmaladı. Roma ve İran arasında yeni bir savaş döngüsü başladı. Bunu ancak geriye dönüp bakarak görmek mümkün olsa da doğu imparatorluğu her iki cephede de güçten düşürücü bir muharebe aşamasına girmek üzereydi. İtalya'da 560'a dek çatışmalar sürdü. İran ile savaşın sona ermesi için ise iki kuşak geçmesi gerekecekti.

Bütün bunların ortasında veba çıkageldi. Her ne kadar kökeni kesin olarak belirlenebilmiş değilse de hastalığın ilk olarak (günümüzde Çin'i Kırgızistan ve Kazakistan'dan ayıran) Tanrı Dağları'nda ortaya çıkmış ve İpek Yolu ticaret güzergâhını izleyerek batıya ilerlemiş olması muhtemeldir. M.S. 6. yüzyılda veba bilinmeyen bir hastalık değildi. Roma dünyasında buna en yakın tarih olarak henüz 520'lerde bir salgın yaşanmıştı. Bununla birlikte veba, 520'lerle 540'lar arasında muhtemelen güneydoğu Afrika'da, günümüz Zanzibar topraklarında kurulan fildişi pazarları dolaylarında bir şekilde süper ölümcül bir türe dönüşene dek vahim bir yerel fenomenden öte değildi. Ardından enfeksiyon açısından kolaylaştırıcı olgunlaşmış çevresel koşullarla karşılaştı. 536'daki iklim krizi insan ve sıçan popülasyonlarını zayıflatarak onları her zamankinden daha yakın olarak birlikte yaşamaya zorladı ve böylece bu gelişime katkıda bulundu.[43] Hastalık, Akdeniz çevresindeki köklü ve gelişmekte olan ticaret ağları boyunca hızla yayıldı.

Temmuz 541'de Mısır'daki küçük delta kasabası Pelusium'da (günümüzde Tell el-Farama) halk kalabalık gruplar halinde ölmeye başladı. Koltuk altları ve kasıkları şişkin ve siyahtı, ateşlerinin yüksekliğinden ıstırap içindeki gözlerinin önünde kâbus gibi hayaller dans ediyordu. Bu kasabada üreyen hastalık hızla iki yöne doğru yayıldı: Filistin sahillerinden Suriye ve Küçük Asya'ya giden ticaret gemileri ve kervanlarıyla kuzeydoğuya, kuzey Afrika'nın işlek limanlarından ise batıya. Yaklaşık iki sene boyunca çağdaşlarını dehşete düşüren ve yıllardır tarihçileri şaşırtmaya devam eden bir şekilde yayıldı, yayıldı ve yayıldı.*

* Özellikle motorize toplu taşımanın olmadığı bir çağda, sıçan-pire-insan iletim zincirine dayanan (ve görünüşe göre insandan insana etkili bir şekilde yayılmamış gibi görünen) bir hıyarcıklı vebanın dünyaya nasıl olup da böylesine yıkıcı bir hızla yayıldığına ilişkin

Procopius, Efesli John ve Suriyeli âlim Evagrius Scholasticus gibi yazarların tanıklık ettiği korkunç sahneler; bomboş sokaklar, vücut sıvılarının üzüm suyu gibi sızdığı ceset yığınları, kapalı dükkanlar ve aç çocuklar, hayaletlerin görüntüsüyle aklını kaybeden hastalar, intihar etmek için kendisine enfeksiyon bulaştırmaya çalışan kalbi kırıklar, düşük yapan anneler ve yüzlerce, binlerce kayıp ruh, farklı zamanlarda farklı yerlerde sahneye çıkarak dünyayı harap etti.

Procopius'un salgının dört ay süren zirve döneminde günde 10.000 kişiyi öldürdüğünü belirttiği Konstantinopol'de, kalçasında bir pire ısırığının çevresinde tehlikeli bir şişlik oluşan Justinian'ın kendisi de enfekte oldu. Bir müddet geçtikten sonra iyileşti ve başkenti de normali anımsatan bir hale döndü. 23 Mart 543'te İmparator "Tanrının Eğitiminin" sona erdiğini açıkladı. Ne var ki bu, belirli bir otoritenin herhangi bir salgın hastalıkla ilgili yaptığı politik açıklamaya eşlik eden iyi niyet bildirisinden farklı bir anlam taşımıyordu. Hıyarcıklı veba bir müddet daha Akdeniz dünyasını kasıp kavurmaya devam etti ve M.S. 749'a dek aralıklarla su yüzüne çıkmayı sürdürdü. Vebanın bu yıllarda toplamda kaç kişinin hayatına mal olduğu bugün halen canlılığını koruyan bir tartışma konusudur. Neredeyse hiç kimseden destek görmeyeninden 100 milyon kişinin kabul ettiğine dek geniş bir yelpazede bir dizi görüş vardır ve bunların çoğu da büyük oranda spekülatiftir. Yaşanan ekonomik bozulma ise gerçekti. Buğday fiyatları çılgınca dalgalandı, mevcut emekçiler ortadan kaybolurken ani bir ücret enflasyonu yaşandı, miras sistemi alt üst oldu ve imar faaliyetleri neredeyse tamamen durma noktasına geldi. Bu gelişmeler Justinian'ın zaten askerî maceraları sebebiyle gergin hale gelen mali sistemi üzerindeki baskıları arttırdı. Vergi oranları uzun yıllar öyle kalmak üzere yükseldi.[44] Bütün bunlar Antakyalı John gibi görgü tanıklarının kayıtlarında canlılığını koruyan korkunun yanında bir hiçti. Hayatta kalanların dehşet verici tanıklıkları pandeminin halkın maneviyatında bıraktığı yaraları hepimize kasvetli bir şekilde anlatıyor.

Parçalanma

547 YILINDA RAVENNA'DAKİ BASİLİCA Dİ SAN VİTALE RESMEN KUTSANDI. Sekizgen plan üzerine pişmiş toprak ve mermerden inşa edilen kilise, yirmiyi aşkın yıllık emeğin ürünüydü. Temelleri Theodoric'in kızı, Ostrogot naip kraliçesi Amalasuntha'nın hâkimiyetinin başlarında atılmıştı. Ravenna başpiskoposu Maximian, San Vitae'yi kutsarken Ostrogotlar Ravenna'dan sürülmüşlerdi ve kısa bir süre için adeta bütün İtalya'dan çekiliyormuş gibi göründüler.

cevaplanmamış pek çok soru vardır. Bunların genel okuyucu için derli toplu bir araya getirildiği bir çalışma için bkz. Horden, Peregrine, 'Mediterranean Plague in the Age of Justinian', Maas, Michael (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (Cambridge: 2005), ss.134–160.

Görkemli yeni bazilikayı süsleyen çarpıcı mozaikler arasında yer alma gururu işte bu sebeple Justinian ve Theodora'nın portrelerinin olmuştu. Justinian yanında barbar paralı askerler ve kimisi sert yüzlü, kiminin başlarının tepesi tıraşlı kimiyse tıraşsız ve sakallı din adamları olduğu halde duvardan tehditkâr gözlerle bakıyordu. Theodora ise kendi maiyetiyle birlikteydi; iki erkek din adamı Theodora taşkın bir vaftiz kurnasına zarif bir altın kap sunarken ona yardım ediyor, hepsi zarif giysiler içinde ve saçları örtülü kadınlar ise vakarla izliyor halde resmedilmişti. Bugün bile bazilikanın ziyaretçileri kendilerini Justinian ve Theodora'nın portrelerinin katıksız heybetinden büyülenmiş, hatta kendilerini daha üstün görüyor olsalar dahi siyasi anlatının gücü karşısında etkilenmiş bulabilirler.

547'de Ravenna'da bu tasvirlerin görünmesi oldukça büyük bir başarıydı. Roma başkentinin Ostrogotlara kaybedilmesinin üzerinden elli yıldan uzun zaman geçmişti ama İmparator onun bir daha geri alınamayacağını asla kabullenmemişti. Kendisi de bazilikanın mozaiklerinde Justinian'ın yanında resmedilen büyük savaşçı Belisarius taarruzu yönetmiş, Sicilya'dan 540 yılında düşen Ravenna'ya kadar savaşarak ilerlemişti. Evet, İtalya uğruna verilen savaş henüz bitmemişti, San Vitale Bazilikası kutsanırken bile Belisarius, İtalya'nın diğer tarafında Totila adında güçlü ve inatçı bir Ostrogot kralıyla Roma şehri için savaşmakla meşguldü. Yine de bu, Avrupa'da Bizans mülklerinin geri alınması ve hatta belki de batıda Roma İmparatorluğu'nun yeniden ihyası için atılan ilk adımın kutlandığı bir andı.

İçindeki Bizans mozaiklerinin halen İtalya'daki en şaşırtıcı manzaralardan biri olduğu San Vitale Bazilikasının kutsanması her ne kadar büyük bir nimet olsa da ardından bir trajedinin gelmesi uzun sürmedi. Ertesi yılın haziran ayında Theodora, muhtemelen kanserden, hayatını kaybetti. Öldüğünde elli yaşlarındaydı ve bu kayıp bu sıralarda altmış beş yaşın üzerinde olan Justinian'ı sarstı. İkisi gerçekten siyasi ortaklar olmuşlardı ve Nika isyanı sırasında onları tarihe karışmaktan kurtaran Theodora idi. Hipodrom'un köhne bir köşesinde geçen taşkın günlerinden imparatorluk sarayında dilekçe sahiplerinin taleplerini arz etmeden önce ayak parmaklarını öpmek zorunda kaldıkları *augusta* mevkiine dek son derece şaşırtıcı bir hayat sürmüştü.[45] Justinian onun cenazesinde ağladı ve onun gözyaşlarının halka gösteri için değil gerçek kederinin dışavurumu olduğunu düşünmek zor değil.

Theodora'nın ölümü kişisel bir trajediden çok öteydi. Bugünden bakışla onun ölümünün Justinian'ın hayatında da bir dönüm noktası olduğu ya da hiç olmazsa böyle bir zamanla kesiştiği söylenebilir. Hükümdarlığının ilk yıllarının güçlükle kazanılan zaferleri – kapsamlı yasal reformlar, Nika isyanı karşısında yerini koruma, Ayasofya'nın inşası, Afrika ve İtalya'daki fetihler – geride kaldı. Artık önünde zaferden çok sorun vardı.

JUSTINIAN'IN KARŞILAŞTIĞI EN KÖKLÜ VE ÇETİN SORUNLARDAN BAZILARI din ile alakalıydı. Ne kadar uğraşırsa uğraşsın 6. yüzyıl boyunca İmparatorluğa ve Kiliseye eziyet veren şiddetli teolojik tartışmalar arasında tatmin edici bir orta yol bulmayı başaramadı. Kadıköy yanlıları ile Miafizitler arasındaki ayrılıkları gidermek, Theodora'nın ölümünden sonra çok daha çetin bir hal aldı çünkü Theodora sağlığında Miafizitlere verdiği güçlü destekle İmparatorluk sarayında denge unsuru teşkil ederek Justinian'ın din siyasetinde bir dereceye kadar güvence sağlamıştı. Onsuz Justinian tehlikeli ölçüde zayıflamıştı. Üstelik siyasetinin büyük bölümü fiilen dinî sorunlara yol açmıştı. Eski Roma topraklarını yeniden fetih girişimleri bunun bir örneğidir. Bizans birliklerinin ayak bastığı her yerde mezhepçilik baş gösterdi. Kartaca gibi barbar topraklarında da hak iddia eden Justinian, Ariusçular ve İznik Konisli yanlıları arasındaki hiddetli bölünmelere giderek daha fazla maruz kalmaya başladı.

Justinian bu meselelere karşı duyarsız değildi; sadece onları çözebilmesinin bir yolu yoktu. Dinî meseleleri çözüme kavuşturmak amacıyla 553 yazının başlarında Konstantinopol'de düzenlediği ve Beşinci Ekümenik Konsil olarak bilinen büyük girişimi son derece pahalı bir kamusal başarısızlıkla sonuçlandı. Konsile neredeyse hiçbir Batılı piskopos katılmadı ve nihayetinde konsil, Kilisedeki derin çatlakları gidermenin, İsa Mesih'in gerçek doğası üzerine ortak bir kanaate ulaşmanın imkansızlığını göstermeye hizmet etti. Aynı zamanda Konstantinopol ve Roma'nın da tıpkı onları besleyen Roma İmparatorlukları gibi farklı yönlerde bir geleceğe ilerleyeceklerini de göstermiş oldu. Bir kuşak sonra büyük âlim Sevillalı Isidore, Beşinci Ekümenik Konsilin kararlarını tamamen geçersiz ilân etti. Isidore, Justinian'ın bir tiran ve bir kâfir olduğunu düşünüyordu. 6. yüzyıl teolojisinde çabalamak ödüle layık görülmüyordu.

Dış politikanın durumu da bundan daha iç açıcı değildi. İtalya'da, Ravenna'daki San Vitale'nin kutsanmasını ne yarımadanın uzlaştırılmasını ne de ilhakı izlemişti. Aksine şiddet ve Ostrogot direnişi tırmandı. Procopius'un şahsen gördüğü ve genellikle başında altın yanaklı bir miğferle savaşa giden, bineğinin üzerinde "çocukluğundan beri dans sanatı konusunda ustalıkla eğitilmiş biri gibi" kendi etrafında dönen ve elden ele ustalıkla cirit atan, at sırtında son derece yetenekli bir adam olarak tanımladığı Ostrogot Kralı Totila, çetin ceviz olduğunu kanıtladı.[46] Ocak 550'de adamları bizzat Roma'yı kasıp kavurduğu ve ellerine geçirdikleri herkesi katlettiği zaman ses getiren bir zafer elde etti. Totila'nın Roma'dan ayrılan bütün anayollara kurduğu tuzaklarla kaçmaya çalışan Bizans askerlerinin nasıl yakalanıp öldürüldüğünü hatırlayan Procopius, "Büyük bir katliam oldu," yazmıştı. Ostrogot, Justinian'ın generallerini defalarca alt etti. Bütün İtalya'yı çiğneyip geçmelerini engellemek için on binlerce askerin tekrar tekrar buraya sevk edilmesi gerekti.

Totila ancak 552'de kesin olarak mağlup edildi. 554 yılında Justinian, merkezi Ravenna olmak üzere İtalya'yı imparatorluğun bir eyaleti ilân eden Pragmatik Yaptırım olarak bilinen fermanı yayımladı (Sardinya, Sicilya ve Korsika ada devletleri için ayrı hükümet sistemleri tesis edildi). Yine de İtalya'da istikrarsızlık devam etti. Ostrogotlar bir süreliğine yıkıma uğratılmıştı ama bu sırada İtalya kırsalının büyük bölümü de tahrip olmuştu. Binlerce insan çatışmalarda hayatını kaybetmişti. Şehirler kuşatmaların altında harap olmuştu. Aristokratların mülkleri yağmalanmıştı. Köleler kaçmıştı. Bizans ordusu zafer kazanmak için o kadar inat etmişti ki nihayetinde kendi ödüllerinin değerini de düşürmüşlerdi; İtalya savaşın başlangıcındaki durumuna göre son derece fakirdi. Bu şartlar altında İtalya teoride Bizans'ın egemenliğinde olmakla birlikte bölgedeki kontrolü en iyi ihtimalle istikrarsızdı. Ortaya çıkan sonuç iki bin kilometre uzaktaki Konstantinopol'den gücünü yansıtmaya çalışan bir hükümetti. Bu arada Alplerin ötesinde ise bazıları Bizans ordusunda paralı askerlik de yapmış bulunan barbar bir grup olan Lombardlar, kendi hesaplarına İtalya'yı işgale girişmeyi planlıyorlardı. Pragmatik Yaptırım'ın ilân edilmesinden sonraki otuz sene içerisinde Justinian'ın İtalya'da güçlükle elde ettiği kazanımların çoğu kaybedilmişti; buradaki koloni de bir başka gücün tehdidine maruz kaldığı takdirde kendisini savunamayacak kadar zayıftı. Bizans İmparatorluğu'nun İtalya ve onun adalarına karşı ilgisi 10. yüzyıla kadar devam edecek olsa da Justinian'ın günleri sona erdiğinde kadim Roma İmparatorluğu'nun iki yarısını yeniden birleştirme olasılığı her geçen nesille birlikte biraz daha azalıyor gibiydi.

JUSTINIAN'IN İTALYA'DA OSTROGOTLARI EZMEKTE BU KADAR zorlanmasının sebeplerinden biri de hâkimiyeti boyunca doğuda İran tarafından düzensiz aralıklarla rahatsız edilmeşiydi. Bu bölgelerde başlıca tacizcisi I. Hüsrev'di. İran kralı, doymak bilmez merakı, özellikle felsefeye olan yoğun ilgisi ve yasal reformlara karşı titiz yaklaşımı ile son derece zeki ve sağduyulu bir hükümdardı. İran'daki baskın dinî inanç Zendüştlük olduğu halde, I. Hüsrev, imparatorluğunu Atina felsefe okulunun pagan âlimleri gibi firarîler ve büyük şehirlerinde yeni filizlenen Hristiyan nüfus için güvenli kılmanın önemini kavramıştı. Tıpkı Justinian gibi Hüsrev de imar faaliyetlerine önem veriyordu ve topraklarını devasa surlarla çevirmekle meşhurdu. Hüsrev'in her bir noktası Ayasofya kadar görkemli olan şaheseri ise özgün mimarî özelliği tuğladan yapılmış baş döndürücü tonozu olan Tâk-ı Kisrâ Sarayı idi. Bu sarayın ıssız harabeleri bugün modern Irak'ta bulunan bir zamanların kudretli şehri Ktesifon'da görülebilir. Hüsrev'in imar faaliyetleri önemliydi çünkü bunlar onun benlik algısının bir yansıması idiler: O kendisini yeni bir Büyük Kiros sanıyordu.*

* İmparatorluk kurucusu ve Ahameniş hanedanını başlatan II. Kiros kuzey Hindistan'dan Küçük Asya'ya kadar uzanan o zamana dek dünyanın gördüğü en büyük imparatorluğun

Justinian'ın Hüsrev ile savaşlarının ayrıntılı tarihi bu bölümün kapsamının dışındadır. Bununla birlikte iki komşu imparatorluğun mevki ve üstünlük uğruna çatışmaya dönük uzun soluklu tarihsel eğiliminin yanı sıra, her ikisinin de sınır bölgelerinden geçen yüksek kâr sağlayan İpek Yolu'nda ekonomik çıkarlarının çatıştığını ifade etmek yeterlidir. Bu ekonomik ve coğrafî gerçeklik 530'lardaki "Ebedî Barış" antlaşmasının on yıldan daha kısa sürmesinin başlıca sebebiydi. 540'ta Hüsrev, Suriye'yi işgal ve on binlerce esir ve köleyi sınır dışı etti. Bunu bitmek bilmeyen bir savaşlar ve barışlar döngüsü izledi: 545'te yapılan ateşkes 548'de bozuldu; 551'de yapılan bir diğeri ise 554'te. 562'de yapılan "Elli Yıllık Barış" gerçekte hiç olmadı ve bu böyle devam etti. İki imparatorluk sınırlarındaki rakip Arap kabileleri arasındaki savaşlarda taşeronlarını desteklediler ve bunlar Karadeniz'in doğu kıyısında Lazika olarak bilinen bölgeye uzanan üçgen bir alanda hassas sınır noktalarında doğrudan çatıştılar. Sakin geçen dönemler çok seyrekti ve görünüşe göre savaşın Konstantinopol'e yüklediği malî ve askerî taleplerin sonu gelmiyordu.

540'larda Justinian başkentinin merkezinde, Ayasofya ile Büyük saray arasında uzanan Augustaeum* meydanında kendisi için devasa bir anıtsal sütun diktirdi. Tuğla ve tunçtan yapılmış sütunun üzerindeki bronz heykelde İmparator at sırtında tasvir edilmişti. Sol elinde altın bir küre (üzerinde haç olan bir dünya) tutuyordu ve sağ elini de doğuyu, İran'ın bulunduğu tarafı selamlamak üzere kaldırmıştı (Procopius, "parmaklarını açarak oradaki barbarlara ülkelerinde kalmalarını buyurur," yazmıştı[47]). Bol tüylü bir başlık, Antik Achilles'i çağrıştırması için yapılmış zarafetten yoksun bir girişimin ürünüydü. Bu türden bir görsel propagandanın çığırtkanlığına rağmen Justinian eninde sonunda İran meselesinde de Kilisedeki çekişmeler kadar zorlanmıştı. Bizans ve İran, en azından bölgede başka bir büyük güç ortaya çıkıncaya dek sonu gelmez bir savaşın tarafları olmaya mahkûm görünüyordu. Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere böyle bir güç zuhur edecekti ama Justinian buna tanıklık etmek için ortalıkta olamayacaktı.

BAŞARILARININ ÇATIRDAYIP ÇÖKTÜĞÜNÜ GÖREN DİĞER PEK ÇOK BÜYÜK hükümdarın talihsizliğini paylaşan Justinian da hâkimiyeti zamanında yaşananlardan büyük zarar gördü. 557-558'de bir dizi büyük deprem ve artçı sarsıntı Ayasofya'nın kubbesini yıktı. Ertesi yıl Tuna Nehri'nin ötesinden gelen barbar Slavlardan müteşekkil bir konfederasyon, Kutrigurlar denilen bir kabile, imparatorluğun savunma hattını aştı ve Konstantinopol surlarını tehdit etti. Her ne kadar kovuldularsa da başkentin yaşadığı dehşet açıktı ve

hükümdarıydı. 530 yılında öldüğü zaman Dünyanın Dört Bir Köşesinin Kralı olarak biliniyordu.

* Şimdi İstanbul'daki Ayasofya Meydanı.

Justinian, Kutrigur atlılarını savuşturabilmek için artık yaşlanmış ve emekliye ayrılmış bulunan Belisarius'u geri çağırmak zorunda kaldı. Bu yaşlı generalin son zaferiydi. Belisarius, şehri kurtardıktan iki yıl sonra imparatora karşı bir komployа karıştı ve halka açık bir mahkemede aşağılamalara maruz kaldı. Kendisine isnat edilen muhtemel suçlarından affedildiyse de 565 yılında hayatını kaybettiğinde itibarı da çoktan paramparça olmuştu.

Belisarius'un ölümünden kısa bir süre sonra 14 Kasım 565'te Justinian da hayata veda etti. Ölümünden önce yerine aday gösterdiği II. Justin'i geride bırakmış, sarayında ihtişam içinde son uykusuna yatıyordu. Tabutu ihtişamın tezahürleriyle bezeliydi: Barbarların korku dolu bakışları altında Gelimer'i ayakları altında eziyordu. 530'ların imparatoru tarihin akışını değiştirerek Roma'nın eski ihtişamını yeniden ihya etmeye kararlıydı. Yine de tıpkı Gelimer'in ihtar ettiği gibi, dünyevî krallar için her şey boştu. Justinian öldüğü zaman başarılarının çoğu yok olma tehlikesi altındaydı. 560'ların belirsizliğinin ortasında Justinian'ın hâkimiyetinin altın yılları ona tanıklık etmiş olanlara çok uzak bir geçmişte kalmış gibi geliyor olmalı.

Justinian'dan Sonra

JUSTINIAN'IN ARDINDAN HÂKİMİYETE GELMEK HANGİ ÇAĞDA OLURSA olsun zor bir işti ve onun hemen ardından imparatorluk makamına gelen selefleri Justinian'ın mirasıyla başa çıkmak için uğraştılar. Yeğeni Justin, imparatorluğun zor durumdaki maliyesini desteklediği on üç yıl boyunca hüküm sürdü ancak bir tiran ve cimri olarak ün kazandı. Bu zaman zarfında İtalya'da Lombardlar, Tuna Nehri boyunca kabilelerin akınları ve İran sınırında sürekli karışıklıklarla mücadele etti. Sonunda ve belki de hak verileceği bir şekilde, Justin aklını kaybetti. Hüsrev'in kritik Bizans kalesi Dara'yı zapt ettiği feci bir gerilemenin ardından Justin'in de düşüşü başladı. Justin, 574'ten 578'deki ölümüne dek zaman zaman tutarsızlıklar sergiledi ve Konstantinopol'de güç Justin'in karısı Sophia ile evlatlık oğlu ve saray komutanı Tiberius arasında huzursuzca paylaşıldı.

Tiberius nihayet kendi başına imparator olmayı başardıysa da Justin'den çok daha büyük bir başarı gösteremedi. Onun belki de en büyük tarihsel mirası imparatorluğun dili konusunda kendisini gösterdi. Latince, ana dili Grekçe olan Tiberius için bildiği ancak yine de yabancı bir dildi. Tiberius'un ardından Konstantinopol "eski" Roma ve Batı Akdeniz dünyası ile kültürel bağlarını giderek daha fazla keserken sarayın ve imparatorluğun dili de Grekçe olacaktı. Onun hakında düşülen bir diğer kayıt tuhaf ölüm şekliyle ilgiliydi. Rivayete göre Tiberius, Ağustos 582'de bir tabak zehirli dut yediği için hayatını kaybetmişti.

Tiberius'un halefi olan damadı Maurice, merhum Belisarius ile hemen hemen aynı seçkin kumaştandı. Maurice, *Strategikon* adlı, Batıda hevesli subaylar

için yaklaşık bin yıl boyunca temel eser haline gelecek ufuk açıcı bir askerî kitabın yazarıydı. Maurice'in bir savaşı planlama konusunda bilgili olması da son derece isabetliydi çünkü yirmi yıllık hâkimiyeti boyunca bu bilgiye çokça ihtiyaç duydu. İmparator İran'da IV. Hürmüz'ü tahttan indirip yerine oğlu II. Hüsrev'i getiren bir taht mücadelesine müdahale ettiğinde son derece önemli bir darbe gerçekleştirmiş oldu. Maurice, Hüsrev'i resmen evlat edindi ve İran'la yeni bir "daimî" barış yapıldı. Ne var ki Bizans topraklarının artık Ravenna Eksarhlığı* haline getirildiği İtalya'da işler pek iyi gitmedi. Lombardlar yerlerinden oynatılamadılar. Maurice, bütün Kilise'nin "ekümenik" liderliği iddiasındaki Konstantiopol patriğine öfkeli olan Papa I. Gregory (Büyük Gregory) ile sık sık anlaşmazlığa düştü. Balkanlarda ise Maurice hâkimiyeti boyunca Avarlar'ı uzak tutmaya çalıştı. 602'de onları Tuna'nın ötesine temelli itmeyi başarmış gibi görünüyordu. Ne var ki bunun dahi ona fayda getirmediği anlaşıldı. Maurice'in askerî birliklerin kışı Tuna Nehri'nin kuzeyinde geçirmeleri konusundaki ısrarı uzun süredir askerlerin maaş ödemelerinin askıya alınmasıyla birleşince ordu Phocas adında bir subayın önderliğinde isyana kalkıştı. İsyancı askerler kasım ayında Konstantinopol'e yürüdüler, halk da ayaklandı ve Maurice firar etti. Daha sonra yakalanarak oğullarıyla birlikte öldürüldü. Cesedi taciz ve halka teşhir edildi. Bu imparatorluk siyasetinde şiddetin korkutucu girişinin göstergesiydi ve kalıtsal monarşinin cinayetle değersizleştirilmesi, zamanla Bizans için bir tür uzmanlık haline gelecekti. Phocas ise sekiz sene süren oldukça beceriksiz hükümdarlığının ardından 610'da tahttan indirildi ve o da katledildi.

PHOCAS'IN KATİLİ HERACLİUS BİR BAKIMA JUSTINIAN'IN GERÇEK VARİSİYDİ. Bu yalnızca onun ikinci eşi Martina ile aslında gayrimeşru sayılması gereken ensest bir ilişki olan skandal evliliği ile ilgili değildi. Otuz yılı aşkın hüküm süren Heraclius, yaklaşık bir asır önce başlamış olan yorucu mücadeleleri büyük ölçüde sona erdirdi. Onun hâkimiyeti altında Bizans'ın İtalya üzerindeki emelleri, fetih hayallerinden tedricen eldekileri korumaya indirgendi. Balkan cephesi desteklendi. Kuzey Afrika güvence altına alındı. Vizigot İspanya'sındaki küçük Bizans varlığı terk edilerek eski Hispania'daki Roma nüfuzu sona erdi. İran meselesi ise her ne kadar iki taraf için de neredeyse ölümcül sonuçlara yol açsa da olağanüstü bir şekilde imparatorluğun lehine çözüme kavuştu. Başka bir deyişle, Heraclius'un hükümdarlığının ardından imparatorluğun Roma'dan Bizans'a dönüşümü tamamlandı. Bu artık gücü Konstantinopol'de toplanmış, en önemli jeopolitik rakipleri güneyde ve doğuda uzanan, Grekçe konuşan bir devletti. Yaklaşık sekiz buçuk asır boyunca da öyle kalacaktı.

* Kartaca dolaylarındaki Bizans toprakları da aynı şekilde Afrika Eksarhlığı olarak teşkilatlandırılmıştı.

Ancak hikâyede son bir değişiklik daha vardı. Heraclius'un hükümdarlığının belirleyici mücadelesi İran ile aradaki savaştı. Onun tahtı gasp etmesinden kısa süre sonra Bizans yok olmanın eşiğine geldi. Kendisini tahta oturtanın Bizans olduğunu unutan II. Hüsrev, 610'larda ordularını Roma topraklarını parçalamaya gönderdi. Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır ve Küçük Asya'nın büyük bölümünü zapt ettiler. 614 yılında Kudüs düştüğü zaman Hristiyanlığın en değerli kutsal emaneti İranlıların eline geçti. Bu, İsa'nın çarmıha gerildiği Gerçek Haç'tan bir parçaydı. İşler yeterince kötü değilmiş gibi doğuda yol açtıkları kaos, Avarlar gibi kabilelerin Balkanlar'da yayılmasına imkân sağlamıştı. Ertesi yıl İranlılar Boğaz'da askerî manevralar yaparken göründüler ve Heraclius da imparatorluk başkentini Kartaca'ya nakledip Konstantinopol'ü kaderine terk etme planları dahi yaptı. Yıkım Roma için daha önce hiç bu kadar yakın olmamıştı. Heraclius bedeli yüksek ve vahim bir barış anlaşması talebinde bulunmasaydı, 615 yılı pekâlâ hikâyenin sonu olabilirdi.

Henüz hikâye sona ermemişti. Başkentini kurtaran Heraclius, sonraki yedi seneyi ordusunu yenileştirerek ve Hüsrev'e karşı mücadele etmeye hazırlanarak geçirdi. 620'lerde onunla savaştı ve göz alıcı sonuçlar elde etti. Ordularını, yeniden fetih hedefine dönük savaşına açıkça kutsal bir boyut kazandırarak, İsa'nın ikonalarının yer aldığı sancakların peşinde ilerletme siyaseti, birkaç yüzyıl sonra gerçekleşecek Haçlı seferleri sırasında avaz avaz yankılanacaktı. Tıpkı Haçlı seferleri sırasında da hissedileceği gibi, sanki İsa Mesih inananlarına göz kamaştırıcı bir başarı ihsan ediyordu.

Bizans askerleri dört sefer mevsiminde Armenia ve Mezopotamya'daki İranlı düşmanlarını yok ettiler. Heraclius 628 yılında Ninova Muharebesi'nde büyük bir zafer kazandıktan sonra doğrudan Ktesifon'u zapt etmeye çok yakındı. Gerçek Haç'ı geri almayı başardı ve zafer merasimiyle Kudüs'e gönderdi. Aynı yıl II. Hüsrev bir saray darbesiyle devrildi ve öldürüldü. Komploya liderlik eden oğlu II. Kavad derhal Bizans'tan barış talebinde bulundu ve babası tarafından zapt edilmiş olan bütün toprakları iade etti. Bu aşamada nihayet bir tür ebedî barış gerçekleşmişti. Roma ve Sasani İmparatorlukları arasında aralıklarla süren altı yüz yıllık savaş, II. Hüsrev'in hayatıyla birlikte sona erdi. Heraclius yeni bir unvan stili benimsedi: Artık *augustus* değil, Sasanilerin şehinşahına denk bir ihtişamı ima eden Grekçe bir terimle *basileus* (βασιλεύς) idi.

Sasanilere karşı kazanılan zafer kusursuz ve kesin olsa da Bizans İmparatorluğu'nun bölgesel üstünlüğü rahatlıkla ele geçirebileceği anlamına gelmiyordu. Elde ettiği bütün kazanımlara rağmen Heraclius, eninde sonunda kaderin sürekli dönen çarkı karşısında en az Justinian kadar savunmasız olduğunu fark etti. Boş, diye uyarmıştı Gelimer; her şey bomboştu. İran yenilir yenilmez yepyeni bir güç ayağa kalktı.

Araplar geliyordu.

4

ARAPLAR

"Allahu Ekber!"

GELENEKSEL ARAP HAYKIRIŞI VE SAVAŞ NİDASI

M.S. 634 ile 636* yılları arasında, yaz mevsiminin ortasında, Allah'ın Kılıcı (*Seyfullah*), Şam'ın doğu kapısına ulaştı.[1] Bu kılıcın adı Halid bin Velid'di. O, pek çok savaşın gazisi, çöl savaşları ve ganimetin motivasyonunu yükselttiği zorlu bir komutandı. Arap yarımadasından yakın zamanda sökün eden bir ordunun en kıdemli komutanlarından biriydi. Yalnızca keskin bıçaklarla ve yeni, kuvvetli bir inançla donatılmıştı. Halid, Kureyş kabilesine mensup bir Müslüman ve İslâm'a ilk inananlardan biriydi. Lakabı ona bizzat, Tanrı (*Allah*) kelamının vahiy edildiği Muhammed Peygamber tarafından verilmişti.

İslâm Peygamberi 8 Haziran 632'de hayatını kaybetmişti ve Halid artık yüksek askerî makamını onun dünyevî halefi (*halife*) ve müminlerin lideri (*emirü'l-mü'minîn*) Ebû Bekir'e borçluydu. Eskiden tüccar olan Ebû Bekir, zayıf, yaşlı, yanakları çökük, sakalları ince ve boyalı bir adamdı.[2] Halife, komutanın önceki yıllardaki sadık hizmetini gözeterek Halid'i terfi ettirmişti. Her ne kadar Halid Batı Arabistan'da İslâm'ın siyasi bir güç ve ruhanî bir hareket olarak ortaya çıktığı erken aşamalarda İslâm Peygamberi'ne karşı çıkmış, hatta ona acı bir askerî yenilgi tattırmış olsa da 620'lerde İslâm'a girmiş ve o andan itibaren de seçkin bir şekilde hizmet etmişti. Arabistan'da rakip kabilelerle ve diğer sözde halifelerle mücadele etmişti. Arabistan dışında Irak'a akınlar düzenlemiş, İran birliklerini alt etmişti. Şam'a ulaşabilmek uğruna tugayını altı

* Erken Arap fetihlerinin olaylarını kesin olarak tarihlendirmek neredeyse boşuna denecek kadar zor bir iştir. Elinizdeki kitap dâhil olmak üzere bu döneme ilişkin herhangi bir izahın dayanması gereken temel kaynaklar, çelişkili, yetersiz ve modern tarihçinin beklediği türden düzgün bir olay sıralamasına karşı kayıtsızdır. Bu bölümdeki müteakip anlatıda yer alan hemen hemen her cümleye itiraz edilebileceği, çoğu durumda farklı tarih ve olay varsayımlarının bugün halen bilim insanlarını ve inananları harekete geçiren derin din bilimsel imaları olduğu anlaşılmalıdır. Bu kamu spotu sizi yıldırmasın. Siyasal İslâm'ın kökenleri ile Arap fetihleri üzerine uzun soluklu ve kin dolu tartışmalar, birçok açıdan bugün Orta Çağ tarihinin bu kesitini bu denli ilgi çekici ve ayrıca önemli kılan yönünü de teşkil eder.

gün boyunca kurak cehennem gibi Suriye çölünde yürüyüşe sürüklemişti. Bu yürüyüş için yeterli suyu taşıyabilmenin tek yolu, yirmi kadar yaşlı, şişman, dişi deveyi çok miktarda su içmeye zorlamak, hayvanların geviş getirmelerini önlemek için ağızlarını bağlamak ve ardından suyu midelerinden geri alabilmek için her gün birkaçını öldürmekti.[3] Şimdiyse Halid, çölü aşmış, Şam'ın dışında dururken bugüne kadarki en zorlu düşmanına karşı askerlerini yerleştiriyordu.

Çölün kıyısında prestijli bir imparatorluk tabyası, en eski İncil hikâyeleri kadar kadim bir şehir olan, Doğru Denilen Sokak* olarak bilinen, caddeler ve ince kanallarla kesişen geniş bir caddenin geçtiği, her yerde kiliselerle donanmış, muhteşem Hristiyanlık kutsal emaneti Vaftizci Yahya'nın başına** ev sahipliği yapan Şam, Bizans Suriye'sinin önde gelen şehirlerinden biriydi. Şam'ın ilk olarak M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda müteakip Roma imparatorları tarafından dikdörtgen bir şekilde inşa ettirilmiş sağlam taş duvarları, en uzun kenarında 1.500 metre ve en kısa kenarında onun yarısı uzunluğunda idi. Duvarları kesintiye uğratan yedi kapı sıkı bir şekilde korunuyordu ve kuzeydoğu köşesinde de Heraclius adına burayı korumakla yükümlü bir Grek-Ermeni garnizonunun konuşlandığı bir kale yer alıyordu. Ayrıca bir müddet önce Ürdün Vadisi'nde Araplar tarafından bozguna uğratılıp yeniden bir araya gelmek üzere buraya kaçmış bulunan Bizans sahra ordusunun bakiyeleri de şehirde idiler. Halid'in Şam'ı almak için güçlü olduğu kadar zeki de olması gerekiyordu.

Başlangıçta şehri alma ihtimali pek yüksek görünmüyordu. Araplar en iyi komutanlarından bazılarını ve en deneyimli birliklerini sahaya sürmüşlerdi; bunlara muharebelerde Halid kadar sertleşmiş ve Şam'ın batısında St. Thomas Kapısı'nın dışında mevzilenmiş olan Amr b. Âs da dâhildi. Şehrin kuzeyindeki Barza adlı küçük bir köyde yola barikatlar kurmuşlardı. Arap komutanların henüz büyük kuşatma aletleri ya da gelişmiş silahları yoktu; merdiven elde etmek için yakınlardaki manastırlara baskın düzenlemek zorunda kalmışlardı. Bu koşullar altında şehri fethetmenin tek makul yolu, sakinlerini yıldırmak için korkutmak, aç bırakmak ya da sıkıntıya sokmaktı. Bu da şehre giden her kapıya barikat kurmak ve elçiler dışında giriş çıkışa izin vermemek, yani şehri kuşatmak demekti. En can alıcısı, kuşatma altındakilerin zihinlerine girmek, onları direnmek yerine düşmanın içeriye girmelerine izin vermeleri halinde hayatta kalma şanslarının daha fazla olacağına ikna etmekti.

Halid, Amr ve silah arkadaşlarının Şam'ın dışında ne kadar zaman geçirdiklerini kestirmek zor. Bu konudaki tahminler dört aydan bir yıla kadar

* "Doğru denilen sokak" ifadesi Elçilerin İşleri, 9:2'de geçmektedir (ç.n.).

** Kur'an'da da adı geçen ve İsrailoğulları'na gönderilen bir peygamber kabul edilen, Hristiyanlıkta ise İsa Mesih'in gelişinin habercisi olarak görülen Yahya'nın, Galile ve Perea bölgesi idarecisi Herod Antipas tarafından, kardeşinin hanımıyla yaptığı evliliği gayrimeşru ilân ettiği gerekçesiyle başı kesilerek idam ettirildiğine inanılır (ç.n.).

değişiyor. Kuşkusuz geçen süre, şehir sakinlerinin İmparator Heraclius'tan gelecek bir yardımdan ümidi kesmelerine yol açacak kadar uzundu. Güney Suriye'deki muhteşem Busra şehrinin kaybedilmesi gibi Araplar karşısında yaşanan bir dizi yenilginin ardından Heraclius, o an için üstün olan ancak bağlılığının ve birliğinin yakında çözülmesi muhtemel düşmanlar için çok fazla enerji harcamak istemiyordu. Araplar, İranlılar değillerdi. Eninde sonunda dünyayı ele geçirecek kadar da değillerdi ya?

Aslında, tam olarak öyleydiler.

7 VE 8. YÜZYILLARDAKİ ARAP FETİHLERİ HAKKINDAKİ PEK ÇOK ANLATI gibi, Şam kuşatması hakkındaki çağdaş (ve yakın çağdaş) kayıtlar da karışık ve birbirleriyle tutarsızdır. Biraz olsun güvenle şu kadarını söylememiz mümkündür ki, Halid b. Velid ve Arap ordusu Şamlıların savunma azmini yavaş yavaş tükettiler. Bir anlatıma göre Halid'in casus şebekesi, şehrin Bizans valisinin oğlu dünyaya geldiği için büyük bir kutlama yapılacağını haber vermişti. Eğlence zirvesine ulaştığında Halid'in adamları halatlar ve kancalar atarak doğu kapısı etrafındaki mazgallara tırmandılar, Allahü ekber (Allah büyüktür*) nidalarıyla buradaki çekirdek muhafız birliğini devirerek içeri sızmayı başardılar. Bir başka versiyona göre ise kuşatmanın yıldırdığı şehir sakinleri Amr'ın bulunduğu kapıda müzakereleri başlattılar ve teslim olmayı kabul ederek muharebeyle şehre girilmesinin önüne geçtiler. Her iki hikâye de doğru olabilir.[4] Hangi şekilde olursa olsun şehir, 635'te (ya da 636'da) şehir merkezindeki kapalı çarşıda düzenlenen barış görüşmesinde hararetle tartışılan malî şartlar altında Müslümanlara resmen teslim edildi. 10. yüzyıl başlarında abidevî bir İslâm tarihi yazan vakanüvis el-Taberî, "Şam fethedildi ve sakinleri cizye ödediler," yazmıştı.[5] (Cizye ile kastettiği barış içerisinde yaşayıp ibadet edebilmeleri karşılığında Yahudi, Hristiyan ve diğer tek tanrılı din mensuplarına koyulan "baş vergisi" idi.) Arapların maneviyatındaki yükselme muazzamdı. Bizans'ın onuruna yapılan hakaret ise ortadaydı. Üstelik bundan daha fazlası da gelecekti.

Heraclius, Arap tehdidini öylece göz ardı edemeyeceğini ve kendiliğinden ortadan kalkmasını bekleyemeyeceğini idrak ettiğinde Suriye'ye, sayısı daha sonra 150.000 (20.000 olması daha muhtemeldir) asker olarak hesaplanacak bir ordu gönderdi.[6] Ordu aralarındaki dil, mezhep ve siyasi görüş farklılıkları sebebiyle birbirleriyle konuşamayan ya da bunu tercih etmeyen Rum, Ermeni ve Hristiyan Arap askerlerin bir karışımıydı. Araplar da buna denk sayıda askeri bölgeye sevk ettiler ve iki büyük ordu günümüzde Suriye, Ürdün ve Golan Tepeleri arasındaki hassas sınırda yer alan Yermük vadisi yakınlarında çarpıştılar. Muhtemelen 636 Ağustos'unda birkaç hafta boyunca uzun

* Daha doğrusu, Allah en büyüktür.

soluklu bir muharebe yaşandı. Hayati bir noktada artık halifenin gözünden düşmüş olmasına rağmen yine de savaş alanındaki baş kumandanlardan biri olan Halid, birliklerinin maneviyatını yükseltmek için ilham verici bir konuşma yaptı. Onlara bunun "Allah'ın savaşlarından biri" olduğunu söyledi, "cihatlarını ihlâsla ve amellerini Allah rızası için" yapmalarını, Allah yolunda şehit olabileceklerini kabul etmelerini istedi.[7]

Müslümanların fıtratında olan gayreti tetikleyen bu konuşma, Halid'in kurnaz süvari taktikleri, Bizans'ın kronikleşmiş iç çekişmeleri, veba salgının ve büyük bir toz fırtınasının patlak vermesiyle birleşince, türedi Araplara zafer kazandırdı. Yaklaşık dört bin kilometre uzakta birkaç on yıl sonra eserini yazan, doğu meseleleri üzerine derin bilgi sahibi olan bir Frank vakanüvis, Yermük Muharebesi'nde "Hareclius'un ordusu Tanrı'nın kılıcına yakalandı," diye dövünmüştü.[8] Tanrı taraf tutmuştu ve görünüşe göre lütfu İslâm ordularından yanaydı.

Şam kuşatması ve Yermük Muharebesi Bizans Suriye, Filistin ve Mısır'ının şaşırtıcı bir hızla Arap egemenliğine girmesinin önünü açtı. 638'de Kudüs, şehri barışçıl bir şekilde devreden ancak sonraki vaazlarında inananlara "intikam hisleriyle dolu ve Tanrı'dan nefret eden" Sarasinlerin* gelişinin Tanrı'nın Hristiyan günahkârlığından duyduğu rahatsızlığın açık bir kanıtı olduğunu söyleyerek kederinden yakınan patrik Sophorinus tarafından teslim edildi.[9] Görünüşe göre İsa Mesih'in sürüsünün efendilerini yatıştırabilmesi için artık çok geçti. 641'de bir dizi kuşatmanın ardından Müslüman orduları stratejik açıdan hayati bir öneme sahip bulunan Caesarea** kentini ele geçirdiler. 7.000 dolayındaki müdafinin büyük kısmının Konstantinopol'e tahliyesi gerçekleştirilemedi ve bunlar şehrin düşmesinden sonra idam olundular.[10] Aynı yıl Heraclius öldü. Belirleyici Yermük Muharebesi sırasında geleceği tam olarak öngören sözler söylemişti: *Sosou Syria* ("Huzur içinde yat, Suriye") demişti.[11]

632-642'DE ARAPLARIN SURİYE'Yİ FETHİ ÇAĞININ EN ŞAŞIRTICI başarılarından biriydi. Öncelikle Bizans İmparatorluğu'nun yaklaşık yedi yüz yıldır Roma toprağı olan doğu kanadı kalıcı olarak kesilmişti; artık Küçük Asya'nın doğu ucundaki Amanos Dağları'na çekilen Bizans'ın doğu sınırı Orta Çağ'ın geri kalanında bunun ötesine nadiren geçecekti. Bundan çok daha önemlisi Suriye, Çin sınırlarına ve Avrupa'nın Atlantik kıyısına dek uzanarak 12 milyon kilometreden daha geniş bir alanı kaplayan bir İslâm devleti kurarak tüm dünyayı kasıp kavurmak üzere olan yeni bir gücün ilk büyük zaferlerinden biriydi. İslâm Peygamberi'nin vefatı ile M.S. 750 yılında

* Sarasin ya da Sarazen (Lt. Saracenus, Gr. Sarakenos), Batılılar tarafından genellikle Müslümanları ifade etmek üzere kullanılan bir isimdir. İslâm öncesi dönemde bazı Arap grupları için kullanılırken zamanla Arap olsun olmasın Müslümanları ifade eder bir anlam kazanmıştır (ç.n.).

Kayserya (ç.n.).

Emevî Halifeliğinin çöküşü arasında Arap orduları, Orta Asya'dan Orta Doğu ve Afrika'ya, Vizigot hâkimiyetindeki İber Yarımadası hatta güney Fransa'ya kadar her yerde zuhur ettiler. Gittikleri yerlerde İslâmî idareleri empoze ettiler, yeni hayat, ticaret, öğrenim, düşünce, imar ve dua biçimlerini tanıttılar. Kurdukları geniş halifeliğin başkenti, Orta Çağ mimarlığının dünya çapındaki şaheserlerinden biri olan Ulu Cami ile taçlandırılan Şam olacaktı. Kudüs'te Kubbetü's-Sahra, eski İkinci Yahudi Tapınağı'nın bulunduğu mevkie inşa edildi. Işıltılı kubbesi şehrin meşhur siluetinde ikonik bir imge haline geldi. Başka yerlerde ise Merv (Türkmenistan), Semerkant (Özbekistan), Lizbon (Portekiz) ve Córdoba (İspanya) gibi diğer yerleşim yerleri önemli ticaret şehirleri olarak yenilenirken Arap askerî garnizon kasabalarından da Kahire (Mısır), Kayravan (Tunus) ve Bağdat (Irak) gibi büyük yeni şehirler doğdu.

Arap fatihler eliyle kurulan Halifelik yeni bir siyasi federasyondan çok daha fazlasıydı. Kısaca ve açıkça bir inanç imparatorluğuydu. Constantine'nin din değiştirmesinden ve Justinian'ın reformlarından, hatta Heraclius'un hâkimiyetinin sonlarına doğru Bizans'taki bütün Yahudilerin zorla Hristiyanlığa döndürüleceğinin ilân edilmesinden sonra bile Bizans'ın hiç olmadığı derecede bir inanç imparatorluğuydu. Bu hilafet içerisinde eski bir dil olan Arapça ile yeni bir din olan İslâmiyet fatihlerin kimliğinin temel unsurlarıydı ve zaman geçtikçe fethedilenlerin hayatlarının da merkezine yerleşti.

M.S. 7. ve 8. yüzyıllarda küresel bir *dârülislâm* (İslâm'ın evi veya meskeni) yaratılması Orta Çağ'ın geri kalanı ve hatta bugünün dünyası için köklü sonuçlar doğuracaktı. İspanya ve Portekiz (daha sonra da Sicilya) haricinde erken Orta Çağ İslâm orduları tarafından fethedilen hemen hemen bütün büyük bölgeler, bugün de sürdürdükleri İslâmî kimlik ve kültüre büründüler. Bazı görece büyük ve kozmopolit İslâmî şehirlerde gelişen bilimsel icat ve entelektüel araştırmacılık ruhu, geç Orta Çağ Rönesans'ında kilit rol oynayacaktı.

Orta Çağ İslâm'ının oluşum yıllarında ortaya çıkan bölünmeler, Orta Çağ Yakın ve Orta Doğu'sunu sardığı gibi modern dünyanın uluslararası meselelerini de etkilemeyi sürdürdü. Sünnî-Şiî ayrışmasının kökenleri ilk halifeler zamanına dek inerken 8. yüzyılda ortaya çıkan Arap-Fars bölünmesi çağdaş Orta Doğu'da Suudi Arabistan ile İran arasındaki jeopolitik rekabette yaşıyor. Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki karmaşık çatışma ve bir arada yaşama mirası da kısmen Orta Çağ Arap fetihlerinden kaynaklanmakta. İnanç merceğinden yansıyan savaşlar genellikle 1.500 yıl önce yaşandıkları aynı yerde, Filistin, Kudüs, Suriye, Mısır, Irak, İran ve Libya'da şiddetlenmeye devam etmekte. Tek bir örnek vermek gerekirse Şam, sadece 630'larda kuşatılmadı: 1120'lerde İkinci Haçlı Seferi ordularının saldırısına uğradı; 1400'de Müslüman Moğol ve Türkler tarafından kuşatıldı; 1840'larda ve 1860'larda dinî katliamlara maruz kaldı; 1920'lerde Fransızlar tarafından bombalandı ve

günümüz Suriye İç Savaşı'nda çeşitli gruplar arasındaki acımasız savaşlara konu oldu. Bu çatışmaların sonuncusu devam ederken Şam'ın Yermük Kampı olarak bilinen bir bölgesinde zulmüyle meşhur bir çatışma meydana geldi.

Bu inanılmaz bir mirastır ama hepsi bu kadar da değil. Arap fetihleri diğer her şeyden önce İslâm'ın büyük bir dünya dini olarak yükselişinin temellerini attı. 2015 yılında dünyada yaklaşık olarak yüzde 80-85'i Sünnî ve yüzde 15-20'si Şiî olmak üzere 1,8 milyar Müslüman olduğu kaydedildi. İslâm Orta Doğu'da açık ara baskın din olduğu gibi kuzey ve doğu Afrika'daki en büyük, İngiltere ve kıta Avrupa'sındaki ikinci ve ABD'deki en büyük üçüncü inançtır. Toplamda dünya nüfusunun dörtte biri, 630'larda Şam surları önünde bekleyen Halid bin Velid ve Amr b. Âs ile silah arkadaşları tarafından savunulan inancın bir versiyonunu takip ediyor.

Bir İnancın Doğuşu

MEKKE ŞEHRİ BATI ARAP YARIMADASI'NIN KABACA AŞAĞI ORTALARINDA, Hicaz olarak bilinen bölgede, sıcak bir vadide yer alır. Deniz kıyısından yaklaşık seksen kilometre içeride, Sarât dağları (*cibal el-sırat* yahut *el-sıravât*) tarafından Arap Yarımadası'nın iç kesimlerinin uçsuz bucaksız kumlarından korunur.[12] Mekke kış aylarında ılımandır ancak gündüz sıcaklıklarının 45°'nin üzerine çıktığı uzun yaz mevsimi boyunca son derece sıcaktır. Orta Çağ'ın başlarında ciddi tarımsal üretimi imkânsız kılan bunaltıcı iklime rağmen coğrafya ve maneviyat şehrin uzun süredir önemli olmasını sağlamıştır. M.S. 7. yüzyılda Mekke, Kızıldeniz'in kalabalık limanları ile daha kuzeydeki hareketli pazar yerleri arasında salınarak mal taşıyan develer ve sürücülerinin ağır ağır ilerlediği büyük bir kervan yolunun üzerinde bir durak noktası olduğu için, gelişen bir ekonomiye sahipti. Parfümler, baharatlar, köleler, hayvan postları, Yesrib gibi daha büyük Arap vaha şehirlerine ve onların da ötesinde İran ve Bizans'ın zengin pazarlarına giderken buradan geçtiler. 7. yüzyılın en başarılı Mekkelileri sadece tüccar olmaktan daha fazlası idiler: Onlar coğrafyanın ve hazır finansmana erişimin kendilerine sağladığı fırsatlardan nasıl faydalanacaklarını bilen ön-kapitalistler diyebileceğimiz faal tüccarlar ve yatırımcılardan oluşan bir sınıftı. Ne var ki onların altında, zengin ve fakir arasındaki derinleşmekte olan uçurumu giderek daha fazla idrak eden, iş ve yatırımın kârından pay almayan, hoşnutsuz bir alt tabaka yer alıyordu.[13]

Ticaret güzergâhı üzerinde bulunmak Mekke'nin tek avantajı değildi. Burası aynı zamanda ilk olarak Eski Ahit resulü İbrahim tarafından inşa edilmiş, ya da geleneğin öyle olduğunu söylediği, siyah volkanik kayadan yapılma kübik bir tapınak olan Kâbe'ye hac ziyaretleri açısından da önem arz ediyordu.[14] Hacılar, putları Kâbe'nin içinde ve çevresinde yer alan tanrılara

saygılarını sunmak ve Kâbe'nin doğu köşesinde duran, çok uzun zamandır saygı gösterilen Siyah Taş'ı [Hacerü'l-Esved] görmek için kilometrelerce yol kat ederlerdi. Bazı geleneklerin gökyüzünden dünyaya savrulmuş bir göktaşı olduğuna inandıkları bu kutsal taş, Kâbe'nin kendisinden bile daha kadimdi. Kâbe'de tapınılan bütün tanrı ve tanrıçaların en önemlisi Allah'tı ancak 7. yüzyıl başlarında orada başka isimler de saygı görüyordu. Üç tanrıça Lât, Menât ve Uzzâ ile birlikte Hübel bunların başlıcasıydı.[15] Kâbe'nin içinde Meryem Ana ve İsa'nın bir resmi dahi vardı. Geleneksel tarih Kâbe'nin içinde ve civarında tam 360 put olduğunu haber vermektedir.

Bu sayının doğru kabul edilip edilemeyeceğini söylemek imkânsızdır. Tek söyleyebileceğimiz erken Orta Çağ Arabistan'ının kültler ve tanrılar için zengin bir erime potası olduğu. Bazı şehir ve bölgelerde (bunlar arasında bugünkü Yemen öne çıkar) gelişen Arap Yahudi ve Hristiyan toplulukları mevcuttu ama çok daha fazla yerde pagan çok tanrıcılığı yaygındı. Arada pagan tektanrıcılar olarak niteleyebileceğimiz, Hristiyan ve Yahudilerin kutsal kitaplarının tanrısı ile aynı olmayan bir tek tanrıya inananlar da vardı. Çöl kâhinleri, mistikler, keşişler ve münzeviler çok fazlaydı ve bunlardan bazıları Tanrı'ya yaklaşmayı güneşin dövdüğü kumlarda çileci bir hayat sürerek arayan ilk Hristiyan "Çöl Babalarının" geleneklerini takip ediyorlardı.* Kısacası Arap dini çeşitli, değişken ve büyük ölçüde yerelleşmişti ki bu çok doğaldı. Arap toplumu özünde kabilelerden oluşuyordu ve Bizans, Zerdüşt İran ve Hristiyan Etiyopya gibi bölgesel güçlerle yakınlıklarına rağmen, bu kabilelerden hiçbiri Arapları bir "devlet" dininin yerleşmesi ya da yayılmasını sağlayacak kadar uzun süre kendi idareleri altında bir araya getirememişti. Bizanslılar ve İranlıların en fazla yapabildikleri, iki kuzey Arap kabile grubunu, Lahmiler ve Gassanileri, kendi vekalet savaşlarına dâhil etmekti. Bu sömürgecilik değil, himayecilikti.

M.S. 5. yüzyılın ortalarından itibaren Mekke'nin önde gelen kabilesi Kureyş'ti ve Hz. Muhammed de 570 yılı civarında bu kabileye mensup olarak dünyaya gelmişti. Her ne kadar oldukça varlıklı Benî Hâşim ailesinden olsa da çocukluğunda kişisel kayıplar yaşadı. Sekiz yaşına geldiğinde hem babası Abdullah'ı hem de annesi Amine'yi kaybetmişti. İleri çocukluk yaşından itibaren önce Benî Hâşim'in lideri olan büyükbabası ve ardından amcalarından Ebû Talib tarafından yetiştirildi. Yaklaşık iki yaşındayken de çölde Bedevîlerle birlikte süt evlat olarak bir müddet kalmıştı.** Bir gün süt kardeşi tepeden

---

* Üç büyük İbrahimî din olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın çöl yaşamı ile derin bağlantıları bulunduğu ve bu sebeple topluca "çöl dinleri" olarak tanımlanabilecekleri sıklıkla vurgulanmıştır. Tek tanrı kavramının izleri Akhenaton (M.Ö. 1351-1335 dolayları) çağın Eski Mısır kumlarına dek indirilebilir.

** Bu o zamanlar Kureyş'te geleneksel bir uygulamaydı. Küçük çocuklar sağlıklı olmaları ve çöl ruhunun onlara nüfuz etmesi için geçici olarak göçebe ailelere süt evlat olarak verilirdi. Bkz. Lings, *Muhammad*, s. 23-24.

tırnağa beyazlar içindeki meleklerin zuhur ettiğini, onun kalbini çıkarıp karla yıkadıktan sonra arınmış olarak bedenine yeniden yerleştirdiklerini gördü.[16] Bu olaydan sonra gençliği boyunca mistikler ve keşişler peygamberliğin onun kaderinde olduğunu öngöreceklerdi; ya da en azından onda peygamberlik hali belirdikten sonra anlatılan hikâyeler böyle olduğunu söyledi.

Peygamberlik, Hz. Muhammed'in hayatında nispeten geç bir dönemde belirdi. Kırk yaşlarında (yaklaşık 609/610) bir tüccar olarak çalışırken göksel varlıkların rüyaları, vizyonları ve ziyaretlerini tecrübe etmeye başladı. Dönüm noktası ara sıra inzivaya kapanmak ve tefekkür etmek için çekildiği Mekke'nin eteklerindeki Hira Dağı'ndaki bir mağarada bulunduğu sırada gerçekleşti. Orada bir gün Cebrail tarafından ziyaret edildi ve Cebrail kendisine doğrudan hitap ederek okumasını istedi. O zaman Hz. Muhammed, Allah'ın peygamberi ve elçisi olarak seçilmiş olduğunu anladı. O, İsa, Süleyman, Davut, İbrahim, Nuh ve Musa'dan ilk insan Adem'e kadar uzanan bir zincirin son halkasıydı. Bu büyük bir olaydı. İlk etapta yaşadığı endişe ve kafa karışıklığını yendi. Bir sonraki ziyaretin yaşanması üç yıl sürdü; gerçekleştiği zaman ise Hz. Muhammed bazen sözlü olarak bazense deşifre edilmesi gereken bir çınlama sesi halinde Allah kelamını düzenli bir şekilde vahiy almaya başladı. Melek ona abdest almayı ve Allah'a dua etmenin en iyi yolunu gösterdi. Bunlar yeni din İslâm'ın temel ibadetleriydi. Hz. Muhammed'in Arapça olarak okuduğu vahiyler daha sonra Kur'an olarak toplandı. Sonraları Peygamber'in konuşmalarından bölümler de, fikir ve eylemlerinin sözlü hatıralarıyla birlikte *Sünnet* olarak derlendi ve bu da İslâmî bir hukuk yasası ile ahlâkî çerçevenin oluşumuna katkıda bulundu.

ELBETTE YENİ BİR DİN İNANANLARI OLMAZSA BİR HİÇTİ. HZ. MUHAMMED erken Orta Çağ Arabistan'ındaki tek peygamberlik iddiacısı değildi ve artık hayatını onu yaymaya adadığı tektanrıcı, ritüele dayalı inanç, kabileler arasında halen yaşayan yüzlerce inanç sistemi ve kültten yalnızca biriydi. Dolayısıyla mücadelesi, Allah'a doğru bir şekilde ibadet etmek konusunda başkalarını kendisine uymaya ikna etmekti. Uyanık, zeki, güvenilirliği, sağduyusu ve iradesiyle meşhur Hz. Muhammed, ailesini ve arkadaşlarını davasına kazanmakta zorluk çekmedi; ilk sahabeler arasında eşi Hatice, yeğeni Ali, sevgili dostu Ebû Bekir ve evlatlığı Zeyd yer alıyordu. Ne var ki, Kureyş de dâhil olmak üzere, diğer Arapları ikna etmek biraz daha çaba gerektirdi. Hz. Muhammed'in diğer tüm tanrı ve putların terk edilip sadece Allah'a inanmaya davet eden mesajı, ekonomisi büyük ölçüde çok tanrılı hacıların ziyaretlerine dayalı bir şehir için umut vaat eden bir ticari teklif sunmuyordu. Daha birkaç yıl önce Hz. Muhammed kutsal Siyah Taş'ın güzel bir şekilde yeniden inşa olunmuş bulunan Kâbe'deki

yeni yerine yerleştirilmesinde önemli rol oynamıştı. Şimdiyse Kâbe'nin temsil ettiği her şeyi baltalamakla tehdit eden yeni bir din vazediyordu.

Hz. Muhammed'in aleni daveti 613'te ciddiyetle başladığında farklı tepkiler aldı. Hayırseverlik, ibadet ve tektanrıcılığı savunması sıradan Mekkeliler, özellikle de her ne kadar onlarla sınırlı olmasa da yoksul ve zayıflar, ayrıca Hicaz'a dağılmış Araplar arasında istekli bir dinleyici ve din değiştirmeye hazır olanlar kitlesi buldu; ancak Mekke'deki en güçlü gruplar Peygamber'i en iyi ihtimalle rahatsızlık verici, hatta belki de kamu düzeni için düpedüz tehlikeli görüyorlardı. Diğer büyük peygamber ve vaiz Nasıralı İsa'nın 600 sene önce gösterdiği üzere, yoksulluk ve sosyal eşitsizlik temaları çevresinde bir dini inanış inşa etmeye çalışan karizmatik ve mütedeyyin herhangi birinin karşısında son derece hızlı bir şekilde zengin ve güçlü düşmanlar toplanırdı. Hz. Muhammed çok geçmeden kendisini kendi kabilesi tarafından dışlanmış halde buldu. İlk kriz hem Hatice hem de Ebû Talib'in öldüğü "Hüzün Yılı" 619'da geldi. Bu çifte kayıp Hz. Muhammed'in Benî Hâşim ve daha genel olarak Kureyş kabilesi içindeki mevkiini ciddi bir şekilde zayıflattı. Müteakip üç yılda tehlike varlık yokluk mücadelesi haline geldi. Hz. Muhammed ve Müslümanlar önce tahrik ve alay edildiler, ardından da fiilen zulme uğradılar. Pek çok Müslümana ölümüne işkence edildi; birçoğu Hicaz'dan kaçtılar, Etiyopya'ya sığınmak için Kızıldeniz'i aşarak göç ettiler.

İslâm tarihinin kuruluş ve Müslüman takviminin başlangıç tarihi olan 622'de Hz. Muhammed de Mekke'den ayrıldı. Ona ulaşan Yesribli kabile ileri gelenleri Müslüman cemaatini topluca şehirlerine getirdikleri takdirde kendilerine şerefli bir yer vereceklerdi ve Hz. Muhammed de pagan kabileler ile şehrin büyük Yahudi nüfusu arasında uzun zamandır devam eden düşmanlığı çözme görevini üstlenecekti. Haziran ayında takipçileri ve kendisine düzenlenen bir suikast teşebbüsünden kıl payı kurtulan Hz. Muhammed, Mekke'yi terk ettiler. Hicret olarak bilinen yaklaşık 320 kilometre ve sekiz gün süren bir yolculuğun ardından daha sonra adı Medine olarak değiştirilecek Yesrib'e ulaştılar.* Burada Medine Anayasası adıyla bilinen, oradaki çekişme halindeki hizipleri inanç bağıyla birbirine bağlı bir topluluk veya *ümmet* haline getiren bir anlaşma taslağı hazırladı. İnanç kandan üstündü; inanç kabile bağlarından üstündü; inanç her şeyin üstündeydi. Çok geçmeden şehrin lideri oldu ve basit bir kabileler ittifakı federasyonundan çok daha fazlası olan manevi ve hukuki bir idare tesis etmeye başladı. Bu, ilk ortaya çıktığı haliyle bile ilk İslâm Devleti idi. Bu devlet içerisinde siyasi dayanışma, tektanrıcılık ve dinî bağlılık bir ve aynıydı. İslâm her şeyin içini doldurdu, bu eksiksiz bir yaşam tarzıydı. İslâm'ın erken Orta Çağ tarihi için sıklıkla dillendirilen bu mutlakiyetçiliği,

* Medine'tün-nebi (Peygamber'in Şehri) ya da Medine-i Münevvere (Aydınlanmış Şehir) adlarının kısaltması.

onun öğretisine henüz teslim olmamış olanlar için İslâm'ın cezbesi, gücü ve doğal tehdidi haline gelecekti.

Müslümanlar Medine'ye vardıklarında ibadetlerini Kudüs'e yönelerek yapma itiyadındaydılar ama Hz. Muhammed kısa süre sonra yönlerini değiştirdi ve takipçileri Mekke'ye yönelerek namaz kılmaya başladılar. Aynı zamanda ticaret kervanlarına el koyarak geçimlerini sağlamak için Mekke ticaretini de hedef aldılar. Bu istikrarsız bir yöntemdi ve Mart 624'te büyük bir kervan baskını tam bir muharebeye – Bedir gazvesi – dönüştü. Bütün olumsuzluklara rağmen Müslümanlar kendilerinden çok üstün bir güce karşı güzel bir zafer kazandılar. Bunu daha fazla muharebe izledi. Hepsi Müslümanların istediği gibi sonuçlanmadı. 625'te Uhud gazvesinde Mekkelilere mağlup oldular ve 627'de Medine'deki Hendek gazvesini neredeyse kaybediyorlardı. Yine de 10. yılın sonuna yaklaşırken Hz. Muhammed'in yeterli sayıda takipçisi, savaşçısı ve hareket gücü vardı ki, Mekke'ye dönmeyi, davetinin başlangıcında orada kendisine yapılan hakaretlerin intikamını almayı düşünebilirdi. 630 yılında arkasında 10.000 adamla memleketinin üzerine yürüdü, şehre girdi, Kâbe'deki putları parçaladı ve siyasi kontrolü ele geçirdi. Hz. Muhammed'e karşı uzun süre direnmiş olan Kureyşliler ve Mekke'nin geri kalanı İslâm'a girdi. Ancak birkaç inatçı kâfir direndi ve idam edildi. Hz. Muhammed kısa zaman zarfında Hicaz'ın her yerindeki ve ötesindeki kabileleri de imana getirmeyi başardı. Başarısının temelini oluşturan başlıca faktörler seferlerinin ivmesi ve taktik zekâsı, dinî mesajının saflığı ve netliği ile artık Batı Arabistan'ın her yerindeki ticaret yolları ve önemli pazar merkezlerinin Müslümanların kontrolünde olduğunun pratik olarak anlaşılması idi. 632'de Peygamber hayatını kaybettiği zaman imkânsızı başarmış gibi görünüyordu: Araplar manevi ve siyasi açıdan *ümmet* halinde birleşiyorlardı.

Birleşimleri hiç kimsenin tahmin edemeyeceği kadar uzun soluklu olacaktı.

"Doğru Yolda Olan" Halifeler

ARAPÇA KONUŞAN ÇÖL SAKİNLERİ BİRBİRLERİNE KÖKENLERİYLE İLGİLİ hikâyeler anlattıklarında soylarının izini İbrahim'e dek sürerlerdi. Onlar Hacerîler idiler; İbrahim'in, hanımı Sâre'nin cariyesi Hâcer ile evliliğinden dünyaya gelen İsmail adlı oğlunun soyundan gelenler. İsmail dünyaya geldiği sırada varoluşu hem olumlu hem olumsuz yönleri olan karışık bir durumdu çünkü bir taraftan Sâre'de aşırı ve kalıcı bir düşmanlık uyandırmıştı, diğer taraftansa – hikâyelere göre – İsrail'in on iki kabilesinin atası olarak yüceltilen İbrahim'in ikinci oğlu İshak'ın oğullarından oldukça farklı bir ırk olan Araplar ondan türemişlerdi. Bütün bunlar bir yönüyle antik tarihti ama bir başka açıdan son derece önemliydi. Eski Ahit, İsmail'in hayatını unutulmaz ifadelerle

bildirdi: "O yabaneşeğine benzer bir adam olacak. O herkese, herkes de ona karşı çıkacak."[17] Bu tanım onun soyundan gelen ve 7. yüzyılda İslâm sancağı altında birleştikten sonra komşularına boyun eğdirmek için harekete geçen Arabistanlı Müslümanlara pekâlâ uygun sayılabilir.*

Hz. Muhammed'in 632 yılında vefatı ve Medine'ye defnedilmesinin ardından geride bıraktığı *ümmetin* birliği ciddi bir sınamayla karşılaştı. Peygamber'in eski dostu Ebû Bekir onun halefi olduğunu ilân etti ancak sadakatlerinin Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'e olduğu ve doğal olarak onun yerine geçen birine devredilemeyeceği görüşünü benimseyen çok sayıda Arap kabilesi vardı. Hz. Muhammed'in örneğinden cesaret alan kimileri, doğal olarak kendi kabilelerini ayrıcalıklı kılacak şekilde, Tanrı ile özel bir temasları olduğuna dair iddialarla ortaya çıktılar. Sonuçta Ridde savaşları olarak bilinen kısa süreli ama kanlı bir çatışma patlak verdi ve bu çatışmada Ebû Bekir, biraz gönülsüzce de olsa, İslâm ordularını Arap mürtetlerin üzerine sevk etmek, onları zorla imana ve kendi saflarına döndürmek durumunda kaldı.

Ridde savaşları yaklaşık dokuz ay boyunca devam etti ve çarpışmalar sırasında Halid b. Velid, Amr b. Âs gibi komutanlar esas yiğitliklerini ortaya serdiler. Bir yıldan kısa zaman zarfında Müslüman komutanlar isyancı kabileleri yendiler ve yeniden itaat altına aldılar. Zafer, *ümmetin* birliğinin Peygamber'in liderliği ve ömrünün ötesine geçmesine imkân sağladı. Aynı zamanda kuzeydeki çökmekte olan imparatorlukların toprakları üzerinde yayılmaya hazırlanan, olağanüstü bir hareket gücü ve özgüvene sahip İslâmî bir askerî makineyi de faaliyete geçirdi.**

Coğrafya Arabistan dışında fetih için önlerine açık bir yol serdi. Müslümanların genişlerken dönecekleri doğal merkezler büyük Suriye çölünün kenarlarında uzanan bölgeler yani güney Suriye ve Irak'tı. 633 yılında Müslüman orduları her ikisine de yöneldiler. İlk etapta Bizanslıların ve İranlıların bölgedeki temsilcilerinin direnişiyle karşılaştılar. Ne var ki, her iki imparatorluk da yıllarca birbirlerine karşı verdikleri savaşlardan dolayı hem yapısal hem de maddi açıdan bitkin durumdaydı. Konstantinopol'deki imparatorların kendi askerî birlikleri o kadar az sayıdaydı ki, ordularının büyük bölümünü Türklerden, 6. yüzyıldan itibaren Hazar Denizi çevresindeki bölgede ortaya çıkan

---

* Benzer bir duygu 1970'lerden beri İngiliz futbolu takipçilerinin aşina olduğu kötü şöhretli Millwall FC taraftar tezahüratının da temelini oluşturuyor: "Bizi kimse sevmiyor/ Umurumuzda değil!"

** Ridde Savaşları, İslâm tarihi açısından bir başka önemli sonucu da doğurdu. Arabistan'ın ortasındaki Yemame'de gerçekleşen bir çatışmada birkaç düzine hafız, yani 6.000'den fazla ayetten oluşan Kur'an'ın 114 suresinin her bir kelimesini ezbere bilen âlim, hayatını kaybedenler arasındaydı. Ebû Bekir, zarurî olarak, Hz. Muhammed'in açıkladığı vahiylerin Mushaf olarak bilinen tam bir derlemesinin yapılmasına izin verdi. Müteakip yıllarda halifeler Ömer ve Osman zamanında bu metin istinsah edilerek Arapçası standart hale getirildi.

yeni bir göçebe bozkır gücünden oluşturmak zorunda kaldılar.[18] Müslümanlar ise aksine, savaşlarda pişmişlerdi ama henüz savaş yorgunu değillerdi. Müslümanların orduları seri bir şekilde her iki imparatorluğun savunma hattını parçaladı. Suriye'de Şam 635/6'da Müslümanların elindeydi; 648'e gelindiğinde neredeyse tüm Doğu Akdeniz kıyıları ve iç kısımdaki çöl bölgeleri fethedildi. Üstelik hepsi bu kadar da değildi. Güney Suriye'yi fetheden Amr b. Âs, 639'da Sina Yarımadası'ndan Mısır'a, Nil Deltası'na doğru ilerleyen bir ordunun başındaydı. Üç yıl içerisinde kıyı başkenti İskenderiye de dâhil olmak üzere Mısır'ın bütün büyük şehirleri Müslümanların elindeydi. 641 yılında Amr, Fustat (yaklaşık olarak "Çadır Şehri" anlamında) adında yeni bir garnizon kurdu ve orada Mısır'daki ilk camiyi inşa ettirdi. Burası yeni fethedilen vilayetin Müslüman başkenti oldu; bugün ise Kahire'nin bir banliyösüdür. Akdeniz'in tahıl ambarı olan Mısır artık Bizans İmparatorluğu'nu beslemiyor, Medine'deki halifelerin taleplerine cevap veriyordu.

Irak'ın fethi de eş zamanlı ve aşağı yukarı aynı hızda ilerledi. 636'da (veya daha sonra, kronoloji tartışmalıdır) bir Müslüman ordusu savaş filleriyle donatılmış büyük bir İran kuvvetini üç gün süren Kadisiye Muharebesi'nde ağır bir mağlubiyete uğrattı. Ertesi yılın başlarında büyük İran başkenti Ktesifon'a yürüdüler. Şehre yaklaştıkları sırada maskotu el-Mukarrat adlı eğitimli bir aslan olan bir Sasani müfrezesi tarafından kısa süreliğine engellendiler; hayvan için ne acı ki dişleri ve pençeleri kılıcıyla onun canını alan Hâşim b. Utbe adlı Müslüman savaşçıyla boy ölçüşemezdi (onu öldüren kılıca daha sonra onursal olarak "Güçlü Olan" unvanı verildi).[19]

Aslanın peşi sıra şehir de düştü. Kısa süren bir mancınık bombardımanı, şehrin müdafileriyle bir meydan savaşı ve Dicle Nehri boyunca cüretkâr bir amfibi gücünün baskınının ardından Ktesifon'un iki merkezi de 637 baharında Müslümanlarca fethedildi. Sasani şehinşahının Beyaz Saray'ında bulduğu hazine aklın alabileceğinin ötesindeydi: Altın ve gümüş dolu koca sepetler, mücevherler, taçlar, asil kıyafetler ve bir zamanlar Bizans İmparatoru Heraclius'a ait olup Bizans- Sasani savaşları sırasında el değiştiren zırhlar ele geçirildi. Böylece ganimet yeniden ganimet oldu. Ele geçirilenlerin en iyileri "Müslümanların görmesi ve göçebe kabilelerin duyması" için Medine'ye, Halife Ömer'e gönderildi.[20] Ktesifon'un muhteşem Tâk-ı Kisrâ'sı camiye çevrildi. Arap savaş makinesi ise ilerleyişini sürdürdü. Ktesifon'un düşüşünden kısa süre sonra gerçekleşen Celûlâ Muharebesi'nde, aslan-öldüren Haşim b. Utbe bir kez daha İran ordusunu dağıttı.

Sasani hanedanının hayatı artık pamuk ipliğine bağlıydı. Öldürücü darbe 642'de geldi. Yeni şehinşah III. Yezdicerd, 630'lardaki büyük kayıpların ardından askerî kuvvetlerini özenle yeniden teşkilatlandırmıştı. Ancak bu yeni ordu

da öncekiyle aynı yolu izledi: Nihâvend Muharebesi'nde on binlerce İranlı Müslümanların kılıçları altında can verdi ve ardından Yezdicerd'in devleti çöktü. Nihâvend'deki zaferin haberi Halife'ye "Ey Müminlerin Emiri! Allah'ın İslâm'ı ve kullarını şereflendirdiği, küfrü ve onun savunucularını utandırdığı bir zafere sevin!" diye başlayan bir mektupla bildirildi.[21] Halife Ömer mektubu okuyup da çok sayıda Müslüman'ın şehit düştüğünü öğrendiğinde göz yaşlarına boğuldu.

634 YILINDA EBÛ BEKİR'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA ÖMER, "DOĞRU YOLDA Olan" (Raşidûn)* halifelerin ikincisi olmuştu. Elli üç yaşında, fiziksel gücü, inatçılığı ve okur-yazarlığıyla meşhurdu. Her ne kadar Müslüman ordularına bizzat komuta etmediyse de son derece yetkin bir başkomutandı; giderek genişleyen İslâm Devleti'nin daha büyük hedeflerine ulaşmak için en etkili araçları bulma konusunda komutanlarına güvenerek Medine'den yüzlerce kilometre ötede askerî stratejiyi belirleyebildi. Halife olarak halk nezdindeki imajına özen gösterdi. Şehri patrik Sophronius'tan teslim almak üzere Kudüs'e girerken, uzun süren yolculuğundan dolayı kirli, yırtık pırtık giysiler içindeydi; bu mütevazı görünümü patriğin şıklığıyla anlamlı bir tezat oluşturuyordu.

Ömer'in başarısı sadece karizmatik ve yetenekli olmasından kaynaklanmıyordu. O aynı zamanda fetih için doğmuş ve fetihlerden beslenen, zamanına mükemmelen uyum sağlayan bir mekanizmanın baş yöneticisi ve ruhanî lideriydi. Müslümanlar Peygamber ve Ebû Bekir idaresindeki Arabistan'da egemenlik sahalarını genişletip güçlendirirken, fetih için fethedilenlerin İslâm'a girmesi bir ön koşuldu. Ancak Müslümanlar Arapça konuşulan dünyanın dışına çıktıkları zaman bu modeli sürdürmeye kalkışmadılar. İster çöl bedevilerinin yaşadığı bölgeleri süpürsünler, ister süvarilerini ve kuşatma aletlerini Bizans ya da Sasani büyük şehirlerinin önüne çeksinler, önlerine çıkan her erkek, kadın ve çocuğu din değiştirmeye zorlamaya ya da öldürmeye kararlı dogmatik bir ordu olarak gelmediklerini açıkça gösterdiler. Onların tek talepleri toplulukların derhal teslim olması ve Müslüman yönetici seçkinlerin idaresi altına girmeleriydi. Hristiyan, Yahudi ve diğer tektanrıcıların İslâm'a girmeleri beklenmiyordu; hatta bazı durumlarda kafir kaldıklarında mümin olduklarında ödeyeceklerinden daha yüksek vergi getirisi sağlayacakları için Müslüman olmaları fiilen engelleniyordu. Askerlikten muaf tutuldular, sadece baş vergisi *cizye* ödemek ve kendi cemaatlerini düzenli ve medenî bir şekilde yönetmekle yükümlüydüler. Fetih ordularını oluşturan Müslüman askerler ise büyük ölçüde halktan ayrı tutuldular; askerî kasabalarda garnizonlara yerleştirildiler

* Raşidûn sıfatı Emevî öncesi halifelerin standart nitelemesi olmakla birlikte Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı gayri meşru addeden pek çok Şiî Müslüman tarafından kullanılmaz.

ve onlara *ata* olarak bilinen, vergilerle finanse edilen bir maaş ödendi. Ancak onlara ne toprak olarak ne de müsadere edilen mülklerden bağışlar yapıldı. Bu siyaset kısa vadede iç gerilimi düşürmek açısından işe yaradıysa da uzun vadede Müslüman ordularının Roma tarzında yerel nüfusla karışmasını birkaç nesil boyunca engelledi.

Fethedilen ve direniş göstermeden teslim olan insanlara karşı gösterilen tolerans elbette kökeninde orijinal değildi: Özünde Roma Cumhuriyeti ve erken imparatorluk generalleri tarafından uygulanan programda mevcuttu.[22] Yerel uygulamaların – hiç olmazsa kısa vadede – pragmatik olarak kabul edilmesi uzun soluklu isyanlara yol açmadan askerî genişlemeyi sürdürmek için her zaman etkili bir yol olmuştur. Bununla birlikte 7. yüzyılda dinî hoşgörü sunulması özel bir çekicilik sağlamış olabilir. Bizans'taki Hristiyan dünyasını çepeçevre saran zehirli mezhepsel şiddet göz önünde tutulduğunda, İsa'nın ruhanî ve insanî tabiatlarını uzlaştırma konusundaki karmaşık tartışmalara pek aldırış etmeyen yeni – ve onlara zulmetmektense vergi yükleyen – bir yönetici gücün gelişi kutlu bir yardım gibi algılanmış olabilir.

Elbette bu Arap fetihlerinin bütünüyle candan ve barışçıl olduğu anlamına gelmez. Müslüman ordularına karşı direniş gösteren şehirler ve kabileler her zamanki barışçıl yollarla nezaketle karşılanma hakkından mahrum kaldılar. Arabistan'daki savaşlar sırasında Hz. Muhammed, Yahudi Benî Kurayza kabilesine mensup yüzlerce erkeğin kafalarının kesilmesi ve bütün kadınlarla çocukların da köleleştirilmesini onaylamıştı.[23] Müslümanlar ve çeşitli imparatorluk düşmanları arasında yapılan birçok savaş da son derece kanlıydı. Bunların anlatıları bir seferde binlerce, on binlerce hatta (olanak dışı bir şekilde) yüzbinlerce savaşçının hayatını kaybettiğine dair hikâyelerle dolup taşmaktadır. Taberî'nin naklettiğine göre İran'daki bir savaşın ardından "[Müslüman] ordunun gençleri ölenleri kontrol etmeye gittiler. Hayatta olan Müslümanlara su verdiler, hayatta olan müşrikleri öldürdüler… [Bu arada diğerleri] kaçan İranlıların peşine düştüler… Onları her köyde, her çalılıkta ve her nehir kıyısında öldürdüler ve sonra öğle namazı vaktinde geri döndüler." [24] Bu savaşın ve kısmen de İslâm'ın yoluydu. Her ne kadar İslâm Peygamberi'nin hoşgörü ve barışı vazettiği pek çok örnek olsa da, Ömer'in hilafeti zamanında derlenen hadisler savaş ve şiddeti savunan çarpıcı beyanlar da içeriyordu. Birinde Hz. Muhammed'in şöyle dediği rivayet olunur: "Allah, O'nun emri yolundaki mücahit (kutsal savaşçısı) öldürülürse, onu Cennetine koyacağını, aksi halde onu sevaplar ve ganimetlerle sağ salim evine geri getireceğini tekeffül eder."[25] Cihat (mücadele) kavramı tüm Müslümanların İslâm'ın davası için yoğun bir çaba göstermelerini öngörür. Orta Çağ'da bu sıklıkla öbür dünyada ödül beklentisiyle silaha sarılmak ve diğer insanları öldürmek anlamına geliyordu.

Fitneler

ARAP FETİHLERİNİN ŞİDDETLİ VE KARIŞIK YÖNÜ 644 YILINDA İKİNCİ halife Ömer'in, Fîrûz en-Nihâvendî (Ebû Lü'lü adıyla da bilinir) isimli köle edilmiş bir İranlı asker tarafından öldürülmesiyle açığa çıktı. Medine'deki Mescid-i Nebevî'de sabah namazı kılan saldırgan öfkeye kapılarak iki tarafı keskin bir bıçakla, karnına en az altı kez bıçak sapladığı halife de dâhil olmak üzere yedi kişiyi öldürdü. *Hadis* ile muhafaza edilen bir rivayete göre Ömer, bıçak vücuduna saplandığında "köpek beni ya öldürdü ya da yedi," demiştir.[26] Yaraları yüzünden hayatını kaybedene dek dört gün daha hayatta kaldı.

Bu dört gün boyunca Ömer tamamı Peygamber'in sahabelerinden, yani Hz. Muhammed ile hayatta olduğu sırada tanışan ve onun takipçisi olan seçkin, sayıları yavaş yavaş azalmakta olanların en kıdemlilerinden altı Müslümandan oluşan bir acil durum şûrası topladı. Onlara kendi aralarından birini halefi olarak seçme görevini verdi. Seçtikleri kişi Kureyş'in en prestijli kabilelerinden Ümeyye'ye [Emevî ailesine] mensup bir tüccar olan Osman'dı.* Osman orta boylu, tıknaz, gür sakallı, çarpık bacaklı, güzel yüzlü fakat yüzünde çiçek hastalığının izlerini taşıyan bir adamdı.[27] İslâm'a ilk girenlerden biriydi ve altmışlı yaşlarının ortalarında, son derece zengin, Ömer kadar büyük bir askerî şöhrete sahip olmasa da Müslümanlar arasında itibarı yüksek bir kişiydi. Ciddi ve güvenilir bir adaydı. Ne var ki şûranın Osman'ı seçerken Hz. Muhammed'in kuzeni Ali'nin hak talebini göz ardı etmesi nihayetinde İslâm tarihi ve daha geniş ölçekte dünya tarihinin gidişatında köklü sonuçlara yol açacaktı.

Osman'ın on iki yıllık halifeliği boyunca İslâm orduları doğuda ve batıda ilerleyişlerini ve savaşma kabiliyetlerini geliştirmeyi sürdürdüler. 640'ların sonunda Armenia'ya ve Küçük Asya'nın doğusuna sefer düzenlediler. Doğuda parçalanmakta olan Sasani İmparatorluğu'nun topraklarında giderek daha da ilerlediler, öyle ki 651'e gelindiğinde imparatorluğun neredeyse tamamı Müslümanların idaresi altına girmişti ve sınır da günümüz Afganistan'ına dek uzanıyordu. Batıda ise 40.000 kişilik bir ordu Afrika Eksarhlığı'ndaki Bizans topraklarını sıyırıp Kartaca'ya birkaç günlük yürüyüş mesafesi kadar yaklaşarak Kuzey Afrika'yı kemirmeye başladı.

Karada olduğu kadar denizlerde de savaşlar yapıldı. Bizans ve İran'a karşı yapılan savaşlarda öne çıkan seçkin komutanlardan biri de Suriye'nin fethinde öncü rol oynadıktan sonra yirmi yıl burada valilik görevi gören, uzun boylu, saçları dökülmüş seçkin bir subay olan Muâviye b. Ebû Süfyân'dı. Suriye'nin kıyı şeridi üzerinde otorite sahibi olmak Muâviye'ye Beyrut'tan (modern Lübnan) Filistin üzerinden Mısır'daki İskenderiye'ye kadar Doğu Akdeniz'in

* Benî Ümeyye, Kureyş içerisindeki daha büyük bir grup olan Benî Abdüşşems'in bir alt kabilesidir.

en iyi deniz harp limanlarının çoğuna erişim imkânı verdi. Muâviye de tıpkı halife gibi Ümeyye ailesine mensuptu ve onun desteğiyle güçlü Bizans deniz filosuna rakip olacak bir Müslüman donanmasının gelişimini hızlandırdı. 640'ların sonlarında ve 650'lerde Müslüman gemileri Kıbrıs'ı fethettiler, Girit ve Rodos'a baskın düzenlediler. 645 yılında (ya da o civarda) doğrudan Konstantinopol'e doğru yelken açtılar. Küçük Asya'da Likya kıyılarında İmparator II. Constans komutasındaki bir Bizans filosuna karşı, şimdi Direkler Muharebesi* olarak bilinen şiddetli ve çok kanlı bir deniz savaşını kazandılar. Müslümanları Bizans İmparatorluğu'nun kalbine tam bir saldırı girişiminden alıkoyan tek şey zaferin ardından gelen korkunç fırtınalar (ve şiddetli çarpışmalarda verilen ağır kayıplar) oldu.

Bütün bunlar – en azından görünürde – istikrarlı bir büyüme dönemi anlamına geliyordu. Ancak yüzeyi biraz kaşıdığınızda Osman'ın idaresi altında her şeyin iyi olmadığı görülüyordu. Halife, Kur'an'ın "yetkin" bir nüshasının derlenmesi de dâhil olmak üzere birçok manevi ve yerel reformu yönetse de şimşek hızıyla toplanan halifelik ciddi gerilimler ve hizipler arasında rekabet yaratmaya başlamıştı. Bu 656 yazında patladı.

Osman'ın idaresine muhalefet kısmen kişisel kısmen siyasi idi. İslâm Devleti büyüdükçe, en yüksek sesle Mısır ve Irak'ta duyulmak üzere, nüfuz ve mükafatın haksız yere Kureyş'in elinde toplandığı söylentileri yankılanmaya başladı. Elbette bu hassas bir meseleydi: Kureyş hem Hz. Muhammed'in, hem de ilk etapta ona en şiddetli şekilde karşı çıkanların kabilesiydi. Halifeler ve Halid b. Velid ile Suriye valisi ve donanma amirali Muâviye gibi büyük komutanlar çıkartmışlardı. Eğer böyle bir mefhumdan söz edilebilirse, onların Müslümanların aristokrasisi olduğu ifade edilebilir. Ancak onlarca yıldır sürekli askerî fetihlere gönüllü olarak katılan diğer Arap kabileleri – haklı ya da değil – emeklerinin karşılığını alamadıkları hissine kapıldılar ve Osman döneminde Kureyş'in önde gelenlerinin fethedilen topraklarda istedikleri her şeyi yapmalarına izin veriliyormuş gibi görünmelerinden kaynaklanan kibirliliklerine içerlediler. Bu konudaki en ağır şikayetleri Benî Kurra kabilesi dile getirdi ama yalnız değillerdi.

Osman ya habersizliğinden ya da acizliğinden, 650'lerde imparatorluk içinde büyük bir isyanın patlak vermek üzere olduğuna dair işaretleri dikkate almadı. 655 yılı civarında şikâyetlere cevap vermek ve anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için harekete geçmeye başladığında artık her şey için çok geçti. 656 baharında muhalifler Mısır'dan Medine'ye gelmeye ve Osman'ın evinin önünde toplanmaya başladılar. Haziran ayına gelindiğinde büyük bir kalabalık konutu kuşatma altına aldılar, duvarlarını taş yağmuruna tuttular ve Osman'ın başını istediler.[28]

* Zâtüssavâri. Gemi direklerinin çokluğundan dolayı savaşın bu adla anıldığı ifade olunur (ç.n.).

17 Haziran'da istediklerini aldılar.[29] Küçük bir isyancı grubu Osman'ın evine girmeyi, muhafızları atlatmayı ve odalardan birinde halifeyle yüzleşmeyi başardı. Biraz mücadelenin ardından onu alt ettiler, dövüp bıçaklayarak öldürdüler. Mücadele sırasında iki parmağını kaybeden ve kaçarken kalçasına dokunularak taciz edilen eşlerinden birine ciddi bir şekilde saldırdılar.[30] İsyancılar daha sonra Osman'ın evini yağmaladılar, hizmetkârlarına ve diğer eşlerine saldırdılar. Birkaç gün sonra Osman'ın cenazesi defnedilmek üzere götürüldüğünde Medine halen kargaşa içerisindeydi ve isyancılar yas tutanları taşlamakla tehdit ettiler. Kapanması mümkün olmayan yaralar açılmıştı.

OSMAN'IN HİLAFET MAKAMINDAKİ HALEFİ HZ. MUHAMMED'İN SON derece mütedeyyin ve dürüst kuzeni Ali, kendini kanıtlamış bir savaşçı ve Peygamber'in yakın bir aile üyesiydi. Hz. Muhammed'in yanında büyümüştü ve kızı Fâtıma ile evliydi. Ali, Kabe'nin içinde dünyaya gelme ayrıcalığına sahip, Müslümanların en Müslümanı olarak ün yapmış, büyük ölçüde saygı duyulan ve kusursuz şekilde mübarek bir şahsiyetti. O, *Şiî* olarak bilinen yandaşlarını Peygamber tarafından kendileri için belirlenmiş değerleri açıklama ve benimseme yeteneğiyle cezbeden eski moda bir erdem abidesiydi.

Osman'ın halife seçilmesi sırasında Ali atlanmıştı. Şimdiyse nihayet zamanı geldiğinde İslâm dünyasını 630 ve 640'lardaki altın yıllarının saflığına geri döndürmeye gücü yetecek gibi görünmüyordu. Her ne kadar Ali, Osman'ın katline göz yummuş değilse de hızla uzlaştırıcı olmaktan çok kutuplaştırıcı bir figür haline geldi. *Ümmetin* birliği hızla parçalandı, Birinci Fitne olarak bilinen iç savaş patlak verdi. Ali'nin hilafet makamında bulunduğu dört buçuk yıllık kısa zaman zarfında liderleri arasında Hz. Muhammed'in dul eşi Ayşe (bir keresinde bir deve üzerinde birliklerini bizzat sefere götürmüştü*) ve Suriye'nin dünyevî zevklere düşkün sert valisi Muâviye gibi saygıdeğer Müslümanların da bulunduğu hoşnutsuz Osman yanlılarına karşı bitmek bilmeyen bir mücadelenin içine çekildi. Bu savaştaki muharebelerin çoğu Irak'ta gerçekleşti ve Ali, hilafet merkezini Medine'den Fırat kıyısındaki bir garnizon şehri olan Kûfe'ye (günümüzde Irak'ta) nakletmek zorunda kaldı. 661 yılının ocak ayında Ali bu şehrin Ulu Camiinde, onu çok tavizkâr bulan, Haricîler olarak bilinen radikal, aşırı tutucu tarikatın mensuplarından biri tarafından ucu zehirli bir hançerle yaralanarak öldürüldü.

İlerleyen zamanlarda Ali'nin kendi ölümünü önceden haber verdiği ya da yakın bir arkadaşının böyle bir kehanette bulunduğu rivayetleri dolaşmaya başladı. Ancak onun ya da bir başkasının bu cinayetin dünya tarihine bin yıldan uzun süre kalıcı bir miras bırakacağını öngörebileceği mümkün

* Adını Ayşe'nin bineğinden alan Cemel [deve] vakası 656 Kasım'ında Irak'ta Basra yakınlarında yaşanmıştır.

görünmüyor. Ali'nin öldürülmesini takip eden kaotik aylarda Muâviye, onun kuvvetleriyle tarafların yenişemediği bir mücadeleye girişti ve Ali'nin büyük oğlu Hasan'a (Hz. Muhammed'in torunlarından biri) halifelik iddiasından vazgeçmek için çok miktarda altını kabul edene dek göz dağı verdi. Böylelikle Hasan iktidardan uzaklaştırıldı ve 661 yazında Muâviye, İslâm dünyasının önde gelen bölge komutanlarından sadakat yemini almak için onları Kudüs'teki kutsal mekanlarda huzuruna kabul etti. Artık Halifeydi; onun (ve ondan önce Osman'ın) kabilesi olan Benî Ümeyye'den dolayı tarihte Emevîler adıyla yer alan bir hanedanın ilk hükümdarıydı. Muâviye'nin İslâmî Suriye'nin idareciliğinden bütün müminlerin emirliğine yükselmesiyle Râşid Halifeler devri dona erdi ve Emevî dönemi başladı.

Emevî iktidarı bir asırdan daha kısa sürse de heyecan verici ve dönüştürücü bir dönemdi. İslâm dünyasının başkenti Medine'den Şam'a kayarken sınırları da Fransa'nın güneyindeki barbar Batı'ya dek uzanıyordu. Sürekli genişleyen dârülislâmda bir kültür devrimi gerçekleşti. Halifelik daha dünyevî ve daha az teokratik hale gelirken Arapça ve İslâm, Müslümanların idaresi altında yaşayan toplumlara nüfuz etti. Arap fetihlerinin kalıcı hale gelmesi ve fethedilen topraklarda gerçek bir imparatorluk inşası Emevîlerle gerçekleşti. Bununla birlikte İslâm dünyasını parçalanmaya götürecek bölünmeler de onlarla başladı.

Bunun temelinde Emevîlerin iktidara gelme ve iktidarlarını tahkim etmelerinin *ümmetin* dokusunda bıraktığı derin izler yatar. Ali'nin yandaşları onun öldürülmesini unutamadılar, unutamayacaklardı da. Muâviye'nin halifeliği boyunca "Ali yanlıları" gayrimeşru bir rejim olarak gördükleri iktidara karşı muhalefetin gelişimini kışkırttılar. Muâviye'nin halifeliğinin sonunda 680 yılında ikinci *fitne* patlak verdi. Bu kez iktidar Muâviye'nin oğlu ve yerine varis gösterdiği Yezid ile Ali'nin hayatta kalan küçük oğlu Hüseyin arasında mücadele konusu oldu. Muâviye halifeliği oğluna devretme niyetini açıkladığı zaman, Hüseyin biat etmeye yanaşmadı. Arabistan'dan Irak'a uzanan uzun bir protesto yürüyüşüne çıktı ve yoldayken bir çöl çatışmasında katledildi; başı kesilerek ganimet olarak Şam'a gönderildi. Bir kez daha Emevîler zafer kazanmıştı.

Bu kanlı gösteri Emevîlerin hayatta kalmasını sağladı ama aynı zamanda İslâm içerisinde bin üç yüz yıldan daha uzun zamandır varlığını sürdüren bir hizipleşmeyi de pekiştirdi. Birinci ve ikinci fitne arasında oluşan mezhep ve fraksiyonlar bugün Sünnî-Şiî olarak bildiğimiz ayrımı doğurdu.* Şiî

* Sünnî Müslümanlar Ali'yi Râşid halifelerin dördüncü ve sonuncusu olarak kabul ederler. Şiî Müslümanlar için ise o, Hz. Muhammed'den hemen sonra gelen kişi olarak inanç tarihinde daha büyük bir yer işgal eder. Erken İslâm tarihinin bu okumasına göre Ali, Hz. Muhammed'in doğrudan halefi olmalıydı; Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın halifelikleri gayri meşru kabul edilir. Ali, ilk imam olarak bilinen Hz. Muhammed'in yakın ailesinden gelen ilk halifedir (ayrıca mistik tarikatların hemen hepsi Ali'yi kurucu baba olarak kabul ederler).

Müslümanlar Emevî hilafetinin, hatta aslında Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın idarelerinin meşruiyetini kabul etmediler. Bunun yerine Ali'nin Hz. Muhammed'in gerçek halefi, yani ilk imam olduğu konusunda ısrarcı oldular. Bu da Hasan ve Hüseyin aracılığıyla alternatif bir ardıllık, dolayısıyla ileriki imamların Hz. Muhammed'in soyundan gelmesi anlayışını ima ediyordu. İslâm tarihinin Şiî çerçevesi *ümmetin* teşkilatlanması için son derece farklı bir model ve farklı bir liderlik değeri prensipleri öngörüyordu.

Sünnî-Şiî ayrımı Orta Çağ'ın sonlarında, özellikle de (göreceğimiz üzere) Haçlı Seferleri çağında büyük önem kazandı ama etkileri bu dönemin çok ötesine geçti. 20. yüzyılda kısmen Sünnî-Şiî hatları boyunca yeniden canlanan zehirli bir mezhepçilik anlayışı, birbirleriyle bağlantılı İran-Irak Savaşı'nda, ABD önderliğindeki Körfez Savaşı'nda ve Pakistan, Irak ve Suriye'de yaşanan diğer acı verici, ölümcül çatışmaların yanı sıra 1979'dan beri Orta Doğu'da bölgesel hegemonya için Suudi Arabistan ve İran'ı karşı karşıya getiren uzun soluklu "İslâmî soğuk savaşta" rol oynayarak dünya jeopolitiğine yön vermeye başladı.* Bütün bunların izlerinin M.S. 7. yüzyıldaki güçlü adamların entrikalarına dayanıyor olması şaşırtıcı görünse de, olayların gidişatının sıklıkla kanıtladığı üzere Orta Çağ bugün halen bizimle olmayı sürdürmektedir.

Emevîler

691 YILINDA YÜZYILLAR ÖNCE İKİNCİ YAHUDİ TAPINAĞI'NIN MEKÂNI olan Kudüs'teki devasa taş düzlüğün üzerine olağanüstü bir bina inşa edildi. Bu meşhur ve kutsal yapı topluluğu M.S. 70'te Romalı general (ve geleceğin imparatoru) Titus'un bir Yahudi isyanını bastırmak için Kudüs'e gittiği ve şehri tamamen yerle bir eden bir silahlı çatışma ve tahribata giriştiği kuşatmanın ardından moloz yığınına dönüşmüştü. Yahudi milleti için Tapınağın kaybı, neredeyse kıyamete denk bir felaketti: Bu yıkım isyanın belini kırmış, Yahudileri Orta Doğu'nun dört bir yanına dağıtmış ve Yahudi kültürel hafızasında kalıcı bir kara leke bırakmıştı. Tapınak asla yeniden inşa edilmemişti. Orta Çağ'ın şafağında arta kalan tek şey bir yanda eski şehir, diğer yanda ise Zeytin Dağı'nın bulunduğu geniş bir düzlüktü. Yahudi kehaneti bir gün yeni bir Mesih dünyaya geldiğinde ve günlerin sonu yaklaştığında nihayet Üçüncü Tapınak kurulacak öngörüsünde bulunuyordu. Ne var ki 7. yüzyılda günlerin sonu biraz uzak görünüyordu. Kudüs, Emevî hâkimiyeti altındaydı ve

* Son yıllarda önde gelen bazı gazeteciler ABD'nin 2008 yılı dolaylarındaki Orta Doğu siyasetini, hükümetin İran'a yönelik köklü vehminin bir uzantısı olan açık bir Şiî karşıtlığı olarak değerlendirdiler. Örneğin bkz. Hersh, Seymour, "The Redirection", *The New Yorker* (Şubat 2007), Nasr, Vali, "İslâm İçin Savaş", *Foreign Policy* (Ocak 2016); Erasmus, "Trump'ın Sünnî Yanlısı Eğilimi İnsan Hakları Savunucularını Niçin Endişelendiriyor?", *The Economist* (Mayıs 2017).

iktidardaki hanedan Tapınak Dağı'nda kendi muhteşem izini bırakmak üzereydi. Oraya yerleştirdikleri yapı Kubbetü's-Sahra idi.

Kubbetü's-Sahra (Müslümanlar tarafından Asil Mabed ya da *Harem-i Şerif* olarak bilinen) Tapınak Dağı'nı başka iki Emevî yapısıyla, el-Aksa Camii (*Mescid-i Aksa*) ve Silsile Kubbesi adı verilen daha büyük bir ibadethane ile paylaşan güzel, zarif, sekiz kenar bir yapıydı ve bugün de öyledir. Bu üç yapı arasında Kubbetü's-Sahra en göz kamaştırıcı olanıdır ve modern zamanlarda Müslüman dünya ve ötesinde her yerde, süs eşyalarında, hediyeliklerde, kartpostallarda, ucuz duvar posterlerinde görülen milletler üstü Arap kardeşliğinin sembolü olarak ikonik bir mevki kazanmıştır. Tıpkı Özgürlük Anıtı ve Eyfel Kulesi gibi anında tanınır haldedir. Üzerindeki kubbe yuvarlak, yaldızlı bir yarıküre olup en yüksek noktası 25 metredir ve güneş altında parlayarak Yahudiye Tepelerini kesen yollar boyunca Kudüs'e doğru yaklaşan bir gezgin tarafından millerce öteden görülebilir.[31] Yapının onu çevreleyerek saygı gösterecek şekilde etrafına inşa edildiği sarı kireçtaşı kaya, Hz. Muhammed'in M.S. 621'de melek Cebrail'in refakatinde cennete götürülmek üzere göğe yükseldiği yer olarak saygı görmeye başladı. İçeride M.S. 7. yüzyılda geçerli olan Arapça yazının "Kûfî"* stilde yazılmış mütedeyyin mozaik yazılar ve Kur'an ayetleri 240 metre boyunca uzanıyordu. Bununla birlikte kubbeyi süsleyen mozaik işçiliği ve dekoratif motiflerde Bizans sanatsal etkisi sadece bir iz olarak kalmayıp her ne kadar yanında Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilmemesi konusunda bir uyarıya yer verilmiş olsa da "Meryem'in oğlu İsa" yazıtında bir referansta da karşımıza çıkar. Kubbe genellikle cami ile karıştırılır, oysa değildir. O daha çok 7. yüzyılda Kudüs'ün karışık ve rekabet içerisindeki kültürel akımlarının göstergeleriyle dolu, kesinlikle ilginç ve gizemli bir yapıdır.

Bugün Kubbetü's-Sahra'ya baktığımızda gördüğümüz neredeyse her şey, 16. yüzyıl Osmanlı süslemeleri ve 20. yüzyılın başlarında yapılan restorasyon çalışmalarının bir bileşimi olsa da esas yapı yine de bir Emevî halifesi olan Abdülmelik tarafından 690'larda yaptırılmıştır.[32] Yapıyı inşa etmenin maliyetinin Mısır eyaletinin yıllık gelirinin yedi katı olduğu rivayet edilir. Yine de bu salt umarsız bir savurganlıktan ibaret değildi. Böylesine abidevî bir imar projesine harcanan muazzam paralar, dekorasyona gösterilen özen ve ustalık, en başta da onu inşa etme dürtüsü, *dârülislâmın* askerî bir mekanizmadan karşılaştığı kültürlerin unsurları ile aşılanmış ancak kendi başına oldukça farklı ve tam teşekküllü bir erken Orta Çağ imparatorluğuna dönüştüğü, doksan hassas yılın öyküsünü anlatarak Emevî halifeliğinin ayırt edici somut niteliklerini ortaya koymaktadır.

* Yukarıda zaten metinde geçen Irak'taki öne çıkan bir garnizon şehri olan Kûfe'den adını almıştır.

MUÂVİYE'NİN ZAFERİYLE SONA EREN İLK FİTNENİN ARDINDAN HİLAFET merkezi kutsal şehirler olan Medine ve Mekke'den Müslüman hâkimiyetindeki Suriye'nin başşehri olan Şam'a kaydı. Bu fiziksel değişim aynı zamanda zihniyette de önemli bir farklılaşmayı açığa vuruyordu. Râşid halifeler zamanında *ümmetin* yüce lideri ve askerî başkomutanı olmanın yanında İslâm'ın tarihî merkezlerinde değişmez bir manevi rehberdi. Emevî halifelerinin Arabistan'ı terk etmesinden sonra ise bu iki rolün birleşmesi pek kolay değildi. Elbette halife dinî itibarını bir anda kaybetmedi ama artık eskisine oranla bir imparatora daha fazla benziyordu.

İmperiumun benimsenmesi kısmen bir ozmos, yani fikir ve adetlerin tedricen benimsenip yerleşmesi meselesiydi. Emevîler Suriye'de doğrudan Bizans ile sınırdaş oldular. Emevî halifeleri kadim Roma devletinin sınırına yerleştikten sonra Roma dinî imperiumunun belirgin bir özelliğini özümsemeye başladılar. Elbette bu barışçıl bir süreç değildi. Emevîler Bizans'la yarışmaya öylesine kararlıydılar ki 660'lar ile 710'lar arasında defalarca kadim Roma devletini tamamen ele geçirmeye çalıştılar. Sonuç Yakın Doğu ve Akdeniz'de bir asırdan daha uzun süren geniş kapsamlı bir savaş oldu. Arapların liderliğindeki ordular Mağribe (modern Cezayir ve Fas) doğru ilerlerken iki büyük güç Kuzey Afrika'da sıklıkla çatıştılar. Ayrıca Küçük Asya çevresindeki açık denizlerde, iki dikkat çekici Konstantinopol kuşatmasıyla sonuçlanan bir dizi muharebeye giriştiler. Emevîler batı yarıkürenin en görkemli şehri ve Bizans'ın kalbine İslâm adına sahip olmaya çabaladığı bu muharebeler dünya için hiçbir şekilde düşük yoğunluklu savaş değildi. Bu mücadelenin sonuçları yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa ve Balkanların jeopolitiğinin şekillenmesine etki yapacaktı.

Muâviye Konstantinopol'e ilk doğrudan hücumu erken 670'lerde başlattı. Direkler Savaşı'ndan yirmi yıl sonra, artık halife olan komutan, Arap gemilerinin çevikliği ve arz ettiği tehlikeyle meşhur Grek gemileriyle boy ölçüşebileceğini kanıtlamakta her zamanki gibi kararlıydı. Böylece mürettebatı genellikle Müslüman komutanlar idaresinde savaşan Hristiyan denizcilerden oluşan gemileri Ege Denizi'ndeki ada ve limanlara saldırmak üzere sevk etti, Bizans başkenti çevresindeki deniz yolarını tehdit etti ve Marmara Denizi boyunca doğrudan Konstantinopol'ün karşısında uzanana Kizikos'ta bir komuta merkezi kurdu. Grek tarihçi Theophanes'e göre onlar bu üssü "her gün sabahtan akşama kadar askerî çarpışmalar başlatmak" için kullanıyor ve sürekli olarak Bizans savunmasını kemiriyorlardı.[33]

677 yılında sonbaharında tam bir saldırı başladı.

Bu öfkeli ve destansı bir karşılaşmaydı. Bizans İmparatorluğu bir zamanların zapt edilemez Roma devletinin ancak gölgesi olabilirdi ama 670'lerde gizli bir silahları vardı. İmparator IV. Constantine (654-85) için çalışan Güney Suriyeli Kallinikos adlı bir âlimin önderliğindeki askerî teknisyenler Roma

Ateşi, deniz ateşi, yapay ateş ya da (en meşhur olarak) Grek Ateşi adıyla bilinen ölümcül, yağ bazlı bir karışımı mükemmelleştirdiler.[34] Bu yanıcı sıvı özel donanımlı Bizans ateş gemilerinin pruvalarına monte edilmiş püskürtme ağızlarından basınçla püskürtüldüğünde yapıştığı her şeyi yağlı bir alev topuna dönüştürüyordu. Grek ateşi havada ve suda yanıyordu; ancak kum yahut sirke ile seyreltilerek söndürülebiliyordu ve tek çatışmada bütün bir filoyu imha edebiliyordu. Grek ateşi oyunun kurallarını değiştiren bir silah sistemi ve Bizans devletinin yaklaşık yarım asır boyunca sıkı sıkıya koruyacağı bir askerî sırdı; öyle bir sır ki, nasıl üretildiği ve kullanıldığı sonunda tamamen unutuldu. Ancak bu zaman zarfında Birinci Dünya Savaşı'nın zehirli gazı, Vietnam'da kullanılan napalm ve yakın zamanda Suriye iç savaşında sivillere karşı uygulanan beyaz fosfora denk bir şekilde, Orta Çağ savaşlarının en zalim dehşetlerinden biri olarak ün kazandı. Test alanı Emevîlere karşı savaştı. 678 yılında İmparator, Grek Ateşini Müslümanlara doğrulttu ve onları Konstantinopol'ün deniz savunmalarından direkleri tütüp yelkenleri alevler içinde yanar halde uzaklaştırdı. Gemiler dağıldıktan sonra Küçük Asya kıyılarında şiddetli fırtınalarla parçalandılar. Theophanes filonun "paramparça olup tamamen ortadan kalktığını" yazmıştı.[35] Bu, Bizans için büyük bir zafer, savaş tarihinde önemli bir dönüm noktası ve Müslümanlar için büyük bir aşağılanmaydı.

680-692'deki *ikinci fitne*, Emevîlerin Bizans'la giriştiği bilek güreşini sekteye uğrattı ama sona erdirmedi. Bir kuşak sonra 717'de halife Süleyman, bir kez daha Konstantinopol'ün Müslümanlar için büyük ödül olduğunu iddia etmeye çalıştı. Bizans İmparatorluğu'nun iç karışıklık ve entrikalar içerisinde olmasından cesaret alan Süleyman, şehri kuşatan efsanevî kara surları üzerine bir ordu sevk ederken yeniden inşa edilen bir Müslüman filosu da talihini ve kabiliyetini bir kez daha denizde sınadı. İkinci Konstantinopol kuşatmasına ilişkin anlatılar ilkinden çok daha dramatik bir sahne betimler. Arap ordularını karada kıtlık ve hastalık kasıp kavurdu. Theophanes'in iddiasına göre "ölen bütün hayvanlarını, atları, eşekleri develeri yediler. Hatta ölenleri ve mayaladıkları kendi dışkılarını dahi fırınlarda pişirip yedikleri söylenir."[36] Bu muhtemelen olgusal bir kayıt değil, edebî bir iftiradır ama yine de koşullar son derece berbattı. Karada açlık hüküm sürerken Grek Ateşi de denizleri bir kez daha tutuşturdu. Theophanes, "[Arap gemilerinin] üzerine ateşten bir dolu yağdı ve deniz suyunu kaynattı; gemiler omurgalarının ziftleri eridikçe müretteabatlarıyla birlikte suyun dibine battılar," yazmıştı.[37] Bizans başkenti bir kez daha kurtarıldı.

Bir kez daha Emevîler, Bizans'ı mahvetmeye son derece yaklaşmışlardı; bir kez daha Konstantinopol'ün kapılarına dayanmışlardı. 717-718 kuşatması halifeyi oraya yerleştirmek yerine entrikacı bir Bizans generali olan Isaurialı Leo'nun tahttaki imparator III. Theodosius'u devirip hâkimiyet iddiacısı olarak

belirmesine yaradı. Bu tecrübe Emevîlerin Küçük Asya'daki emellerine ebediyen son verdi ve pek çok tarihçi geçmişe dönüp baktıklarında ikinci kuşatmanın başarısızlığını batı tarihinde bir dönüm noktası olarak değerlendirdiler; bu ilk İslâm ordularının Balkanlarda yayılmasının durdurulduğu andı. Bundan sonra Konstantinopol Orta Çağ'ın sonuna dek Hristiyanların elinde kaldı ve İslâm Doğu Avrupa'dan kadim Roma topraklarına ancak 15. ve 16. yüzyıllardaki Osmanlı fetihleriyle yayıldı.* Karşı-olgusal bir oyun oynayıp Emevîler Bizans'ı almış "olsaydı" ne olurdu diye sorsak, bu bizi Orta Çağ Avrupa'sının silüetini kilise kuleleri değil cami minarelerinin süslediği alternatif bir gerçeğe götürür. 717-718 yılında gerçekten yaşananların ise dünyayı böyle bir mukadderattan uzaklaştırdığı varsayılır. Bu varsayımın doğruluğunu bilemeyiz ama tartışmasız olan, 677-678 ve 717-718 Konstantinopol kuşatmalarının başarısızlıklarının Emevî hilafeti ile Müslüman Yakın Doğu'yu şekillendirdiğidir.

İSLÂM, KÜÇÜK ASYA VE BALKANLAR'DA YAYILMAK YERİNE BUNDAN sonra 7. yüzyıl sonları ile 8. yüzyıl başlarındaki Emevî halifeleri idaresinde doğu ve batıya doğru kollara ayrıldı. İran'ı ele geçiren Müslüman orduları, nihayet bugün Pakistan ve Afganistan olan bölgelere ve Mâverâünnehir'e (Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kırgızistan olmak üzere günümüz Orta Asya "istan"larına) girdiler. Ayrıca Kuzey Afrika'ya ilerlediler ve sonunda 689'da Bizans Kartaca'sını ezip geçerek bölgedeki Bizans hâkimiyetinin ölüm çanlarını çaldılar. Ardından Cezayir üzerinden kıtanın batı kıyısına, bugünkü Fas'a ilerlediler. 711'de Cebelitarık Boğazı'nı aştılar ve İber Yarımadası'na geçmeye başladılar. Günümüz İspanya ve Portekiz topraklarına İslâm'ın gelişi, yüzyıllar boyunca Endülüs olarak bilinecek bölgeyi yarattı.

Taberî'ye göre bahtı kara halife Osman bir zamanlar Konstantinopol'ü almanın tek yolunun önce İspanya'nın kontrolünü ele geçirmek olduğunu söylemişti.[38] Ne var ki 711 yılındaki Emevî istilasının temelinde böyle bir stratejik hedefin yatması pek olası görünmüyor. Kuzey Afrika'da belirli bir aşama kaydettikten sonra ılıman ve bereketli güney Avrupa'nın genişlemeyi sürdürmek açısından Sahra'nın acımasız boşluğundan daha iyi bir seçenek olarak görülmüş olması daha muhtemeldir. Görevin basit göründüğüne de şüphe yoktur. Eski Roma eyaleti Hispania, Vizigot hâkimiyetindeydi. Barbar göçleri çağındaki onca başarıya rağmen Vizigotlar büyük bir bölgesel güç haline gelmelerini sağlayacak sıçramayı yapamamışlardı. Fas halkı Vizigot topraklarını yağmalamak için nesillerdir boğazı aşıyordu ve şimdi Fas kuvvetleriyle desteklenen Emevî savaş makinesinin aynı yolu izlemeyebileceğini düşünmek için yeterli sebep vardı.

* Bkz. Bölüm 15.

Faaliyete geçtiklerinde aynı yolu izlemekten ziyade kıyasıya yarıştılar. Komutan Musa b. Nusayr'ın enerjik liderliği altındaki Emevî kuvvetleri üç yıl içinde Vizigotları İspanya'dan kovdu. Sözde Müsta'rib* Vekâyinamesi müellifi tarafından aktarılan travmatik bir kayıt Musa'nın "güzel şehirleri ateşe verip yerle bir ettiğini, gençlerle bebekleri hançerlerle doğrarken nesillerin kıdemli ve kuvvetlilerini çarmıha gerilmeye mahkûm ettiğini" aktarıyor.[39] 711'de Guadalete Muharebesi'nde** Vizigot kralı Roderic öldürüldü ve krallığı da işgalcilere açıldı. Müsta'rib vakanüvis, "İnsanın bütün uzuvları dile gelse, yine de İspanya'nın harabelerini ve hepsinin başına gelen büyük musibetleri asla anlatamayacaktır," diye yakındı.[40]

714 yılında son Vizigot kralı Aldo, Béziers (günümüzde Fransa'da) ve Barselona arasındaki bir arazi şeridine indirgenmiş acınası durumdaki krallığın idaresini ele geçirdi. Yaklaşık yedi yıl bu bölgede tutunmayı başardı. 720-721 dolaylarında Aldo'nun ölümüyle Vizigotların da işi bitti. 300 yıllık bir yönetici gücün bu denli hızlı düşüşünün daha ziyade kendi iktidarının kırılganlığından mı, yoksa iş başındaki Müslümanlara karşı koymanın imkânsızlığından mı kaynaklandığı tartışmalı bir meseledir ve 8. yüzyıl vakayiname kaynaklarının yüzeyselliği göz önüne alındığında cevabını bulmak da kolay değildir. Bununla birlikte Arap kılıçları karşısında eriyen tek güç onlarınki değildi ve onların geri çekilmeleri İber Yarımadası tarihinin akışını değiştirdi.

720'lerde Emevîler, büyük Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyıldaki çöküşünden sonra en geniş toprak parçasının kontrolünü ellerinde tutuyorlardı. Onu dönüştürmeye de başlamışlardı. Değişimin en büyük manivelaları dil ve mimariydi. En etkili iki şahsiyet ise beşinci ve altıncı Emevî halifeleri Abdülmelik (685-705) ile oğlu Velid (705-715) idi.

Bu halifelerden daha yaşlı olanı Abdülmelik, ikinci *fitnenin* ortalarında, Müslüman vilayetleri açık bir isyan durumundayken hilafete geldi. Önceliği halen genişlemekte olan İslâm dünyasında Emevî gücünün birliğini ve istikrarını yeniden tesis etmekti. Bunu otoriteyi merkezileştirip "emperyalleştirerek" ve Irak'ta Emevî otoritesini sürdürülmesinde hayati rol oynayan olağanüstü yetenekli Haccâc b. Yûsuf ile Mısır meselelerini Fustat'tan istikrarla yöneten kardeşi Abdülaziz de dâhil olmak üzere Şam'daki sarayına sıkı sıkıya bağlı güçlü bölgesel idareciler atayarak başardı. Abdülmelik yerinde kişisel atamalar yapmanın yanında Emevî gücünün imaj ve gerçekliğini her yerdeki sıradan insanların, sadece Müslümanların değil, gayrimüslimlerin

* Müsta'ribler Arapça konuşmak da dâhil olmak üzere Arap geleneklerinin pek çoğunu benimseyen ancak İslâm'a girmeyen, bunun yerine cizye ödemek suretiyle, bazen Roma papalarının onaylamadığı özgün İspanya ayiniyle de olsa, İsa aracılığıyla Tanrı'ya ibadet etmeyi sürdüren güney İspanya'nın Hristiyan halkıydı.

** Lekke Vadisi Muharebesi (ç.n.).

de gündelik yaşamlarının bir parçası haline getirmek için devrim niteliğinde tedbirler aldı.

Abdülmelik'in en önemli reformlarından biri İslâmî bir madenî para darp ettirmesiydi. İlk Müslümanlar, Arabistan'dan çıktıklarında, fethetmek için geldikleri toprakların değerli ticaret ve para sistemlerini bozmamaya özen göstermişlerdi.[41] 690'lara gelindiğinde işler değişti. Abdülmelik egemenliği altındaki eski Bizans ve Sasani vilayetlerinde bulunan darphanelere tasarımı yeni Emevî halifeliğinin özelliğini yansıtan bir dizi madenî para basmalarını emretti. Emevî denetimi altındaki darphaneler artık Büyük Constantine zamanından beri Akdeniz çevresinde alışılagelmiş para birimi olan solidus yerine *dinar* olarak bilinen madenî parayı darp etmeye başladılar. Bunların ilki Abdülmelik'in Konstantinopol'deki imparatoru gölgede bırakma gayretinin bir işareti olarak, halifenin yarı imparatorluk ihtişamıyla tasvirini taşıyordu. Bununla birlikte 697'ye gelindiğinde, İslâm Peygamberi'nin oyma resimlere karşı beyanlarıyla uyuşmayan bu ikonografi terk edilerek darphanelerden Kur'an ayetleri ve Kûfî yazıyla basılmış, Allah'ı yücelten ve O'nun merhametiyle şefkatini öven ifadelerle süslenmiş *dinarlar* çıkmaya başladı.[42]

Madenî para üretimi, ticaretin yanı sıra her zaman siyasi propagandanın da aracı olmuştu ve Emevî madenî para reformu da bu konuda bir istisna değildir. Bütün Müslüman dünyada eski altın, *dinara* dönüştürülmek üzere tehditkâr ifadelerle Şam'a çağrıldı. Bunlar saf, dine uygun ve Kur'an'ın nümizmatik konusundaki belirgin duruşuyla tutarlıydı: "Bir şeyi ölçtüğünüz zaman, ölçeği tam tutun, doğru teraziyle tartın."[43] Aynı ivedilikle değilse de aynı zamanda gümüş ve bakır paralar (*dirhemler*) da yeniden tasarlandı, darp edildi ve tedavüle sokuldu. Altın Şam'da sıkı bir kontrole tabi tutulurken gümüş sikkeler bütün Müslüman dünyada basıldı. Bundan dolayı *dirhemler* genellikle tedavülde oldukları bölgelerde mevcut paraların ağırlıkları ve şekilleri ile eşleşirdi. Tezyinattaki temel farklılık ise her yerde aynı kaldı. Eski, kâfir kralların betimlemeleri gitti. Onların yerine İspanya'daki Tejo Nehri kıyılarından Asya'daki İndus Nehri kıyılarına kadar tacirlerin ve pazar müdavimlerinin ellerinden her gün İslâm Peygamberi'nin getirdiği dini tanıtan özlü Arap ifadeleri geçmeye başladı.

Bu değişim her türlü etkiden uzak bir boşlukta gerçekleşmedi. Halife Abdülmelik İslâmî madeni paraları ilk olarak bastırdığında onun sikkelerini süsleyen dil, onları kullanan eğitimli insanların dahi çoğuna yabancıydı. Daha önce de belirtildiği üzere ilk halifeler fethedilen bölgelerin para sistemlerini olduğu gibi bırakmışlardı; İslâm'ı da kitlelere dayatmamışlardı. Müslümanlar kâfirlerden vergi almayı ve kendi yerleşimcilerini yeni kurulan garnizon kasabalarında tutmayı tercih etmişlerdi. Bunun sonucunda *ümmet* dünya çapında çok geniş bir sahaya yayılmıştı ancak bu genişlikle uyumlu bir derinlik söz

konusu değildi. Abdülmelik bunu değiştirmek için yola çıktı. Orta sınıflar aracılığıyla eski moda bir şekilde işe koyuldu.

700 yılı civarında Abdülmelik Emevî dünyasındaki kamu görevlilerinin sadece Arapça kullanmalarını emretti. Arap olmayanlar tarafından kullanılan en yaygın diller Grekçe ve Farsça idi. Abdülmelik insanların bu dilleri konuşmalarının önüne herhangi bir engel getirmedi ancak kendisi için çalıştıkları sırada bunu yapamayacaklarını hükme bağladı. Kâtip, orta düzey idareci ve hükümet bürokratı gibi oldukça kazançlı işler bulan Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştler bir anda keskin bir seçim yapmak zorunda kaldılar. Arapça bilmedikleri yahut çok kısa bir zaman zarfında öğrenemedikleri takdirde işsiz kalacaklardı.

Bu basit idarî değişiklik aslında İslâm dünyasının tarihinde son derece büyük bir kültürel öneme sahipti. Onun, eski Roma ve Sasani topraklarının zayıf bir monoteist seçkin tarafından idare edilen kısa ömürlü bir federasyonu değil, ebedî bir İslâm dünyası *olacağını* garanti ediyordu. 1. Bölümde gördüğümüz üzere Roma İmparatorluğu zirvesindeyken milyonlarca mil karelik bir alanı birbirine bağlamıştı çünkü Latince hem temel iletişim hem de ortak bir kültürel söylem diliydi. Şimdiyse Abdülmelik Arapçayı benzer bir yola sokuyordu. Halifelik toprakları boyunca evrensel bir dilin kullanımını dayatarak Arapçayı küresel bir kayıt ve inceleme diline dönüştürdü. Arapça tamamıyla en az Latince ve Grekçe kadar güçlü bir ortak dil haline geldi. Nihayetinde memurlar için olduğu kadar âlimler için de kullanışlıydı. Orta Çağ boyunca Arap âlimler klasik dünyadan yüz binlerce metni derlediler, tercüme ettiler, korudular ve Arapça konuşan İslâm dünyası, Batı'nın en gelişmiş entelektüel ve bilimsel toplumu olarak Grek ve Latin dünyasının yerini aldı. Abdülmelik 690'larda Emevî halifeliği bürokratlarına Arapçayı empoze etmeye karar vermemiş olsaydı bu mümkün olamazdı.

Hepsi bu kadar da değildi. Arapça bir bürokrasi ve ilim aracından daha fazlasıydı. Örneğin Arapça, Latinceden farklı olarak, bizzat Tanrı'nın konuştuğu dildi. Kur'an Hz. Muhammed'e Arapça olarak indirilmişti; Arapça olarak korunmuştu; ilk Müslümanlar Arapça konuşan Araplardı; Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethinden sonra Kâbe'de okunduğundan beri camilerden yükselen *ezan* sesleri hareketli, müzikal bir Arapça ile söyleniyordu. İslâm'ı ona ilk inananların dili olmadan hayal etmek imkansızdı ve bu dil devletle iletişim kurmak isteyen herkes için zorunlu hale gelerek yayılmaya başladığında inanç da onun çok gerisinde kalmadı. Müslüman hâkimiyetindeki topraklarda 8. yüzyılın başından itibaren Araplaşmayı yavaş yavaş din değiştirme takip etti. Bu, 12. yüzyılda eski Orta Çağ halifeliğinin hemen hemen her yerinde halen hissedilebilen, duyulabilen bir değişimdir.*

* Bunun dikkate değer bir istisnası Farsçanın ortadan kaldırılmasının Abdülmelik ve onun Emevî haleflerinin umduğundan çok daha zor olduğu İran'dır. Her ne kadar İran Orta Çağ'ın

705'TE ABDÜLMELİK ÖLDÜ VE YERİNE KENDİSİNİ ALTIN DİNARLA DOLU bir hazineden sorumlu bulan oğlu Velid geçti. Babasının merkezileşme çabaları vergi gelirlerini ve yeni fetihler sırasında elde edilen ganimetleri Şam'a akıtmak için oldukça verimli bir mali sistem yaratmıştı. Bu gelirin büyük kısmı *dârülislâmın* doğu ve batı sınırlarını zorlayan büyük daimî ordu ve donanmaları beslemek ve Akdeniz'in fırtınalı sularında Bizans ateş gemileriyle mücadele etmek için gerekliydi. Yine de bu büyük harcamalardan sonra dahi Velid sağlıklı bir bütçe fazlasının tadını çıkardı ve bunu, babasının erken Orta Çağ dünyasının dokusunda İslâm'ı köklendirme siyasetini geliştirmek için kullandı. Abdülmelik 690'larda Kudüs'te kendine özgü İslâmî bir tada sahip, imparatorluk abidevî mimarisinin öncüsü Kubbetü's-Sahra'yı inşa ederek oğluna izleyeceği yolu da göstermişti. Velid bu fikri benimsedi ve onunla ilerledi. Bunu yaparak son iki bin yılda tasarlanan en olağanüstü binaların bazılarını hayata geçirdi. Bunların bazıları bugün sadece tarihi kalıntılar olarak değil aynı zamanda Müslümanların Tanrıyla, birbirleriyle ve Orta Çağ geçmişleriyle iletişim kurdukları yaşayan binalar olarak ayakta duruyor.

Bu destansı projenin kalbinde Emevî dünyasının Mekke dışındaki üç şehrinde bulunan camilerin üçlü bir resmi yer alıyordu. Bunlar Şam Ulu Camii, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ ve Hz. Muhammed ile halifeleri Ebu Bekir ve Ömer'in kabirlerini barındırmak üzere kapsamlı olarak yenilenen, genişletilen ve değiştirilen Medine'deki Mescid-i Nebevî idi. Bu üç geniş cemaat ibadethanesi Emevî halifelerinin zenginliklerini ve imparatorluk özgüvenini sergilerken Müslümanların muazzam tarihindeki kritik aşamalara da farklı şekillerde hitap ediyordu. 706 yılında inşa edilen Şam Ulu Camii bugün üçü arasında en az tahribat görmüş olandır ve ziyaretçileri 8. yüzyılın ilk yarısında İslâm dünyasının plan, amaç ve eşsiz süsleme stillerinin nasıl geliştiğini bugün halen görebilirler. Cami başlangıçta Hadad ve Jüpiter için bir pagan tapınağı iken ardından Emevîlerin satın alıp yıktırdığı Vaftizci Yahya adına yapılmış bir Hristiyan kilisesinin olduğu alana yerleştirildi. Bu kutsal mekânda yükselen cami bilinen ilk içbükey *mihraba* – cami duvarında Mekke'nin yönünü gösteren bir özellik olarak mihrap bugün dünyadaki her caminin benzersiz ve temel bir unsurudur – sahipti ancak yine de bu, Bizans'ın büyük kiliselerini daha sonraki anıtsal camilerden çok daha fazla anımsatan mozaiklerle bezeli bir binanın içinde yer alıyor. İnsan tasviri bulunmuyor ama evlerin, sarayların, ibadet yerlerinin, ağaçların, nehirlerin ve bitki örtüsünün aynı anda hem yeryüzünü hem de cenneti çağrıştıran ve büyük ölçüde zamanın Hristiyan

başlarında uzun bir İslâm'ı kabul sürecinden geçtiyse de İranlılar kararlı bir şekilde Fars dili ve kültürüne bağlı kaldılar ve İslâm'ın gelişimini büyük ölçüde etkileyen, Arap olmayan yeni bir model ürettiler. Bu model modern Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Türkiye de dâhil olmak üzere geniş bir sahada İslâm'ın gelişimi üzerinde büyük bir etkide bulundu.

geleneğinden ödünç alınmış bir İslâm sanatı tarzına işaret eden birçok karmaşık şekil yer alıyor.[44]

Şam Ulu Camii her ne kadar bu açıdan egzotik ve tuhaf görünüyorsa da, aynı zamanda yüzyıllar boyunca yerel üslupları özümsemiş ve onları benzersiz İslâmî unsurlarla kaynaştırmış birçok büyük caminin de ilkidir: Geç Orta Çağ Osmanlı İmparatorluğu'nun gösterişli camileri, Doğu Ortodoks Hristiyan Kilisesi'nin bazilikalarını andıran detaylı kubbelerle yükselir; Pakistan'ın Lahor kentindeki Babür döneminden kalma muhteşem Badşahi Camii gibi yapılar, Hint ve İran stillerinin kusursuz bir karışımıyla kırmızı kumtaşından yapılmıştır; Jakarta'daki (Endonezya) ultra modern İstiklal Camii, 1987'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi, John F. Kennedy Sahne Sanatları Merkezi, Los Angeles'taki Forum gibi önemli Amerikan binalarını üreten Yeni Biçimcilik hareketinin zirvesinde inşa edilmiştir. İslâm'ın benzersiz ve kasıtlı olarak dışlayıcı karakterine hitap eden ve aynı zamanda çevrelerindeki dünyadan liberal bir şekilde ödünç alan camiler üretme konusundaki mimarî güveni, Emevîler çağına ve özellikle de Velid'in halifeliğine dek izlenebilir.

715'te Velid öldüğünde Emevîler güçlerinin zirvesindeydiler. Vizigot İspanya'sının fethi hızla ilerliyordu. Muhteşem ibadethaneler inşa edilmişti. Halife yeni yollar ve kanallar, şehirlerde sokak aydınlatması ve kırsal kesimde sulama hendekleri inşa ederken, İslâm devletinde büyük bir bayındırlık faaliyeti planlanıyordu. Arapça, ticaret ve idarenin yanı sıra dua dili olarak tesis edilmiş ve İslâm'ın Orta Çağ dünyasında milyonlarca insanın yaşamına yayılması için zemin hazırlanmıştı. İlk Konstantinopol kuşatmasının can sıkıcı yenilgisi hızla geride kalan bir geçmişte ve 717-718'deki ikinci kuşatma ise henüz yaşanmamış bir gelecekte yatıyordu. Bu, sonuçları yüzyıllarca sürecek olan muazzam bir başarı dizisiydi ama Emevî idaresi altında uzun süre dayanmayacaktı. Otuz beş yıl içerisinde hanedan yıkılacak ve genişlemenin sınırlarına ulaşılacaktı. Arap fetihleri hikâyemizi kapatırken artık Emevîlerin sonuna dönmemiz gerekiyor.

Siyah Bayrak Yükseliyor

732'DE, HZ. MUHAMMED'İN ÖLÜMÜNDEN TAM 100 YIL SONRA EMEVÎ savaşçıları Pireneleri kasıp kavurdu ve Frank topraklarına akınlar düzenlediler. Akitanya Dükalığı'ndaki sarayları yıktılar ve kiliseleri soydular. Garonne Nehri kıyısındaki bir savaşta Frank ordusunu ezdiler. "Hadımlar, atlar, ilaç, altın, gümüş ve vazoların yanı sıra erkek ve kadın köleler ile en iyi kızlardan yedi yüz tanesini alarak" kuvvetli bir yağma yaptılar.[45]

Dağların üzerinden hücum eden Müslümanlar kendilerini uzun bir sefer için hazırlamışlardı. Merovenjler olarak bilinen bir Frank hanedanı tarafından

yönetilen bölgenin 750 kilometre kadar içindeki Tours şehrinin hemen dışında yer alan büyük bazilika, liderleri Abdurrahman'ın görüş alanındaydı. Bazilika adını içinde mezarı bulunan uzun süre önce yaşamış Hristiyan kahraman Aziz Martin'den almıştı. 4. yüzyılda yaşayan Aziz Martin "İsa'nın askeri" olmak için Roma ordusundan ayrılmış ve ardından kızgın ineklerden şeytan kovmak, İmparator Valentinian'ın arkasında ateş yakmak gibi mucizeler göstermişti.[46] Ondan kalan pelerine kutsal bir emanet olarak hürmet gösteriliyordu, türbesi Hristiyanlar için saygı makamıydı ve bazilika da pek çok taşınabilir ganimetle doluydu.[47]

Abdurrahman bazilikanın kapılarına ulaşamadan büyük bir belaya çattı. Bela, Charles Martel kılığında gelmişti.

Martel tam bir kral sayılmasa da Frank diyarının önde gelen aristokratlarından biriydi. Yakında göreceğimiz üzere, bir gün gelecek ve o Kısa Pippin ve Charlemagne gibi meşhur kümüdarlar yetiştiren Karolenj hanedanının kurucusu olarak tanınacaktı. Ne var ki 732'de Emevîler yaklaştığında Charles Martel, Austrasia Saray Nazırı unvanıyla başbakanlık seviyesinde bir idareciydi.* Lakabı (*Martellus*) "çekiç" anlamına geliyordu. Bir çağdaşının ifadesiyle o, "cesareti yol göstericisi olan güçlü bir savaşçıydı."[48] Bu defa, ekim ayında bir pazar günü, Tours'u savunmak ve Frankların güney topraklarını fetihten korumak için bir ordu topladı.

Akitanya Dükü'nden Arapların yağmaları hakkında bilgi alan Martel, Tours ile Poitiers arasındaki yolda Abdurrahman'ı aradı. Yedi gün sonra Müslümanları savaşa soktu. Çatışma patlak verdiğinde Martel adamlarını saflarına yerleştirdi, onlara yaya olarak bir buzul kadar hareketsiz ve engebeli bir kalkan duvarı olmalarını emrederek onları sıraya dizdi. Öyle ki, "kılıçlarının muhteşem darbeleriyle Arapları biçtiler. Liderlerinin etrafında toplanan Austurasialılar, her şeyi önlerine kattılar."[49] Charles Martel'in zaferine geriye dönük olarak bakan vakanüvisler (Orta Çağ orduları ve katliamlara ilişkin Orta Çağ tahminlerini karakterize eden hüsnükuruntu, şiirsel abartı ve meydan okumanın olağan birleşimini sergileyerek) Saray Nazırı'nın aralarında Abdurrahman'ın da bulunduğu 300.000 ilâ 375.000 Müslüman savaşçıyı öldürdüğünü beyan ederler. Frank kayıpları ise 1.500 kişi olarak hesaplanmıştır.

Tours Muharebesi (Poitiers Muharebesi de denilmektedir) çağdaşları tarafından iyi biliniyordu ve Batılı yazarlar tarafından bin yılı aşkın bir zamandır da kutlanmaktadır. Çarpıcı detayları ve örnek niteliğindeki ahlaki dersleri muharebenin üzerinden geçen üç yıl içerisinde çeşitli müelliflerin eserlerinde yer aldı. Bunlar arasında (İngiltere Jarrow'da Mayıs 735'te ölümünden bir süre

* Merovenj Frankyası (kabaca Roma Galyası'na karşılık gelen bölge) üç ana kısma ayrıldı: Nesturya, Austrasia ve Burgonya. Akitanya dükalığı da dâhil olmak üzere diğer çeşitli topraklar krallığa bağlıydı. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Bölüm 5.

önce tamamladığı) *İngiliz Halkının Kilise Tarihi* eserinin yazarı Muhterem Bede de yer alıyordu. Bede, "korkunç bir Sarasin belası sefil bir katliamla Fransa'yı kasıp kavurdu, ancak kısa süre sonra o ülkede kötülüklerinin cezasını çektiler," diye yazdı.[50] Hem Orta Çağ'da hem de günümüzde pek çok kişi Bede'nin örneğini izledi. Altı yüz yıldan uzun süre sonra, 13. yüzyılda Fransız kutsal krallığı zirvesindeyken eserini kaleme alan St. Denis vakanüvisine göre Charles Martel, "Aziz Martin Kilisesi'ni, şehri ve bütün ülkeyi Hristiyan inancının düşmanlarından kurtarmıştı." 1776 ile 1789 yılları arasında *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküşü*'nü yazan Edward Gibbon'a göre, Abdurrahman'ın yenilgisi bütün Avrupa'yı İslâmlaşmaktan kurtardı ve alternatif bir tarihin gelişmesini engelledi. Bu alternatif tarihe göre Arap fetihleri Polonya'ya ve İskoçya'nın dağlık bölgelerine ulaşacak, "Oxford okullarında Kur'an tefsiri öğretilecek ve buradaki kürsülerden sünnetli bir halka [*onun yazdığı şekliyle*] Mahomet'in vahyinin kutsiyeti ve hakikati gösterilecekti."[51] İki yüz yıl sonra 1970'lerde Fransa'da bir dizi bombalama eylemi gerçekleştirerek Cezayir'den Fransa'ya göçleri engellemeye adanmış sağcı bir terör örgütü kurulduğunda adını Charles Martel Klübü olarak belirledi. 21. yüzyıl Amerika'sında Charles Martel Topluluğu adlı bir örgüt beyaz milliyetçileri örgütledi ve öjeni*, ırk ayrımcılığı gibi konularda sözde bilimsel makaleler için bir platform sağlayan alenen ırkçı bir dergi yayınladı.[52] dolayısıyla bugün bile Charles Martel'in zaferinin tarihsel bir dönüm noktası olarak görüldüğünü söylemek mümkündür; buna göre dünyayı değiştiren bu savaşla Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki yüzyılda durdurulması imkânsız gibi görünen Arap fetihlerine set çekilmiştir.

Elbette, daha önce de gördüğümüz üzere, bu çok basit bir tarih okumasıdır. Öncelikle, Abdurrahman'ın Frank Krallığı'nı fethetmek isteyip istemediğini dahi kesin olarak bilmiyoruz. Pireneler ile Rhône arasındaki en kullanışlı Akdeniz limanları 730'larda zaten Müslümanların elindeydi ve rutin *cizye* uygulamasının yanı sıra örnek şiddetin akıllıca kullanımıyla (bazen piskoposlar kiliselerinde diri diri yakılırken Vizigot İspanya'da Berberi birliklerinin inatçı Hristiyanları kaynatıp yediklerine dair söylentiler yayılmıştı) pasifize edilmişti. Tours ve çevresindeki bölgeler cazip yağma alanlarıydı ama 730'larda kesin bir Müslüman fethi için hedeflendiklerine dair bilgimiz yok.

Dahası, halifeliğin genişlemesi açısından tarihsel dönüm noktalarının çok daha ikna edici örnekleri olarak duran iki yenilginin yanında düşünüldüğünde, Tours Muharebesi tek başına bir hiçti. Bu yenilgilerden ilki yukarıda kaydedilen 717-718 Konstantinopol kuşatmasıydı. İkincisi ise yine 717'de Türk ve Tibet kökenli unsurlardan oluşan birliklerle takviye edilmiş Arap

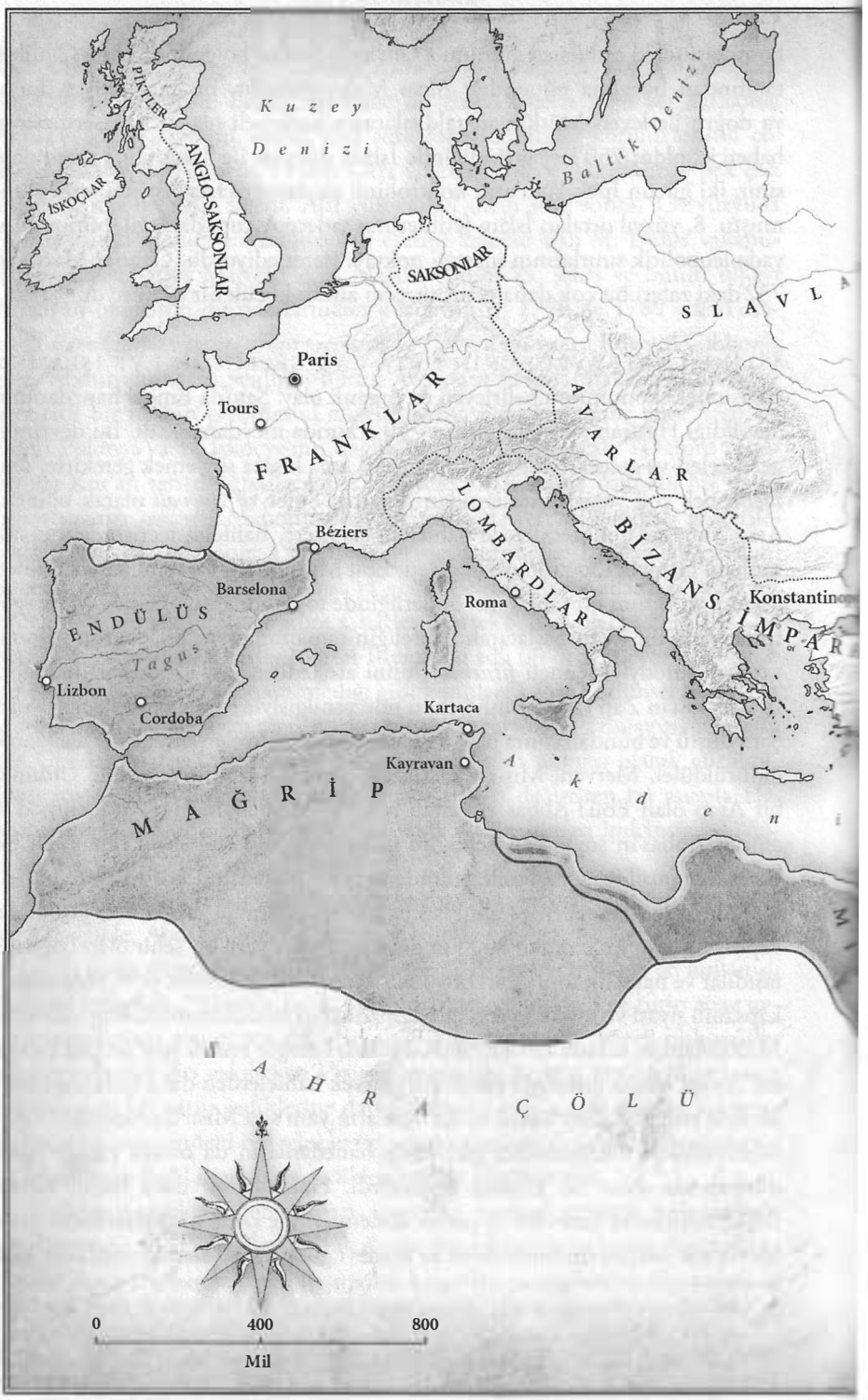
* İnsan ırkının genetik olarak ıslahı (ç.n.).

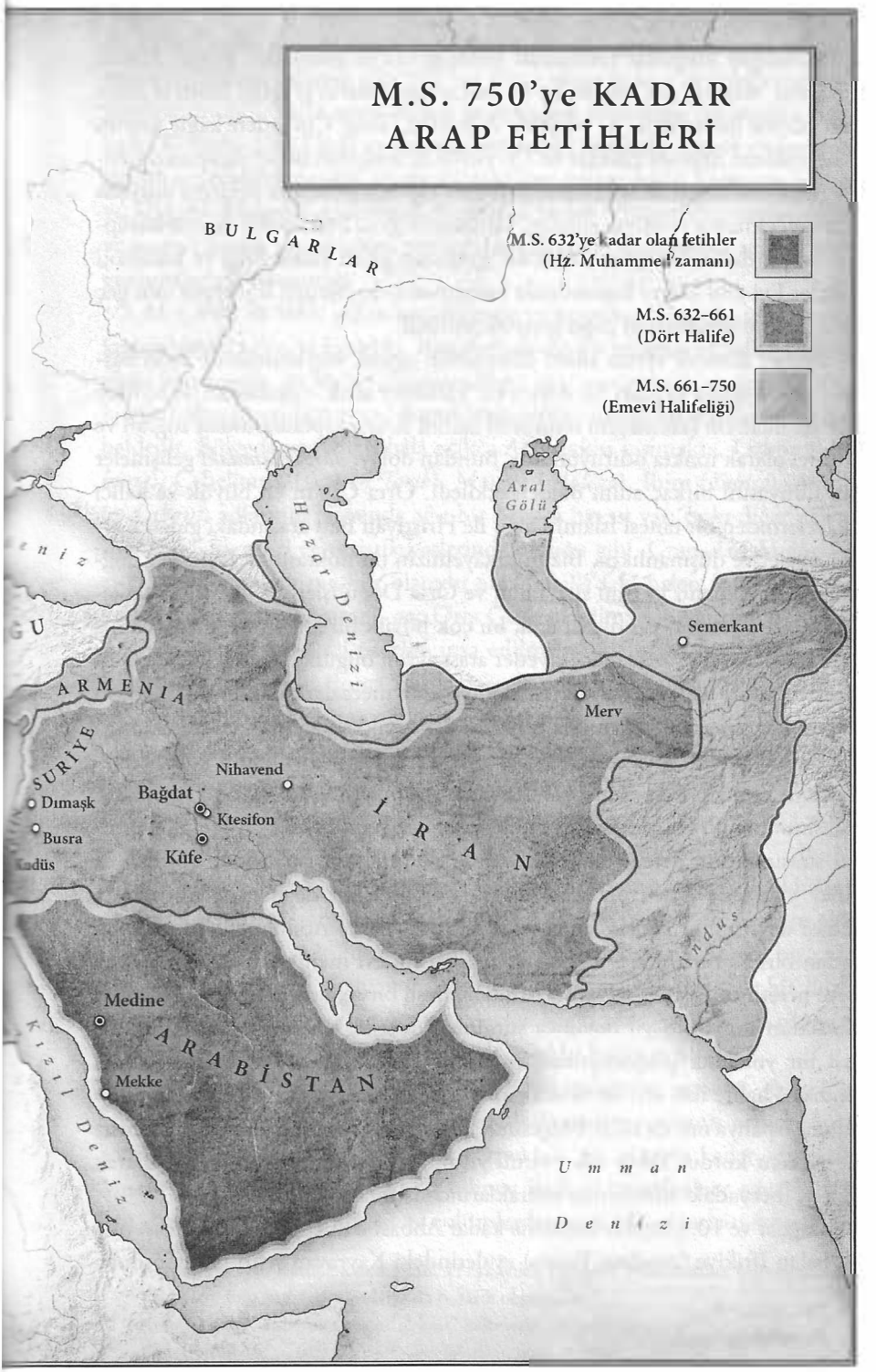
komutasındaki orduların günümüz Çin'inde Sincan bölgesinde Tang Çinlileri tarafından bozguna uğratıldığı Aksu Muharebesi'dir. Bu mağlubiyet doğuya doğru ilerleyen Müslüman saldırılarının kademeli olarak sona ermesinin habercisi oldu; 750'lere gelindiğinde İslâm dünyası ile Tang Çin'i arasındaki sınır, iki gücün İpek Yolu'nun kontrolünü paylaştığı Orta Asya'da tesis olunmuştu. 8. yüzyıl ortaları İslâm fetihlerinin sadece Avrupa'da değil, bütün dünyada jeopolitik sınırlarının ulaştığı noktayı işaret ediyordu. Charles Martel'in 732'deki zaferi bu çok daha geniş sürecin ancak küçük bir parçasıydı.

ASLINDA BATI AVRUPA'NIN ORTA ÇAĞ GELECEĞİNİ VE İSLÂM'IN içerisindeki konumunu belirleyen en önemli olay, Şam'da Emevî hanedanının devrildiği Haziran 747 ilâ Ağustos 750 arasında meydana geldi. Bu devrimin gerekçeleri ve gerçekleşme biçimi karışıktı ama kısaca söylemek gerekirse, *ümmetin* pek çok yasal ayrıcalığından dışlanan Şiiler ve (*mevali* olarak bilinen) Arap olmayan mühtediler de dâhil olmak üzere, halifelik içerisindeki çeşitli muhalif gruplar, Doğu İran'dan gelen, Ebu Müslim el-Horasanî adıyla bilinen gizemli ve ketum bir şahsiyetin önderliğinde toplandılar. Doğudaki Merv şehrinde yerel bir isyan başlatarak halifeliğin tamamına tam bir devrim ruhunu yaymak suretiyle üçüncü *fitnenin* fitilini ateşlediler. Bu, Ocak 750'de Halife II. Mervan'ın Zap (Irak) Muharebesi'nde yenilgisiyle sonuçlandı. Üç ay sonra Şam düştü ve bundan sonra hayatta kalan hanedan üyeleri birer birer avlanarak öldürüldüler. Mervan, Mısır'a kaçtıktan sonra öldürüldü ve yerine Ürdünlü bir Arap olan Ebü'l-Abbas el-Seffâh getirildi. El-Seffâh, Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan geldiğini iddia eden ve kendilerini düz siyah bir bayrakla temsil eden Abbasîler adında yeni bir hanedanın kurucusu oldu.*

Abbasîler, Emevîlerden aldıkları İslâm topraklarında kapsamlı değişiklikler yaptılar. Başkenti Şam'dan 800 km doğuya, Irak'ta yeni bir şehir olan Bağdat'a taşıdılar ve halifelik toprakları boyunca "emir" olarak bilinen yerel yöneticilere kapsamlı siyasi ve hukuki yetkiler bağışladılar. Ayrıca Abbasîler, Arap olmayan Müslümanları kabaca eşit şartlarda *ümmete* entegre etmek için de çok çalıştılar. Sonuç olarak onlarınki emirlerin giderek halifelerden daha fazla bağımsızlık elde ettiği, bölücü Sünnî ve Şiî blokların yanı sıra Mısır'da Fatımîler, Fas'ta Murabıtlar ve Muvahhidler gibi rakip hanedanların da ortaya çıktığı İslâm dünyasında siyasi bir kırılma dönemiydi. Halifeler bir daha hiçbir zaman Râşid halifeler ve Emevîler'in parlak dönemlerinde sahip oldukları kadar geniş bir toprak parçası üzerinde siyasi ve manevi güce malik olamayacaklardı. Yine

* Bu sade siyah bayrağın bugün uğursuz imaları vardır çünkü bu bayrak El Kaide'den doğan ve 2013-2019 yılları arasında Suriye ve Irak'ın büyük bir bölümünü vahşice kontrol eden köktendinci İslâmcı grup İslâm Devleti'nin (IŞİD, ISIL veya DAEŞ) lideri Ebu Bekir el-Bağdadî'nin kısa ömürlü "hilafeti" tarafından da taklit edildi.

Kuzey Denizi
Baltık Denizi
PİKTLER
İSKOÇLAR
ANGLO-SAKSONLAR
SAKSONLAR
SLAVLAR
Paris
Tours
FRANKLAR
AVARLAR
LOMBARDLAR
BİZANS İMPARATORLUĞU
Konstantinopl
Béziers
Barselona
ENDÜLÜS
Tagus
Roma
Lizbon
Cordoba
Kartaca
Kayravan
MAĞRİP
Akdeniz
SAHRA ÇÖLÜ
0
400
800
Mil

M.S. 750'ye KADAR
ARAP FETİHLERİ
BULGARLAR
M.S. 632'ye kadar olan fetihler
(Hz. Muhammed zamanı)
M.S. 632–661
(Dört Halife)
M.S. 661–750
(Emevî Halifeliği)
Aral Gölü
Hazar Denizi
ARMENIA
SURİYE
Semerkant
Merv
Nihavend
Bağdat
Ktesifon
Dımaşk
Busra
Kûfe
İRAN
Medine
ARABİSTAN
Mekke
Kızıl Deniz
Umman Denizi
Indus

de (halifeliğin Moğollar tarafından yıkıldığı* 1258 yılına dek süren) Abbasî çağı sanat, mimarî, şiir, felsefe, tıp ve ilmî araştırmaların geliştiği İslâm'ın Altın Çağı olarak bilinecekti. 8. yüzyılda Abbasîler, Tang Çin'inden kâğıt üretim teknolojisinin sırlarını çaldılar ve 13. yüzyılda Song'dan barut yapmanın sırrını öğrendiler. Bağdat'taki Hikmet Evi** gibi toplum genelinin yararına milyonlarca sayfa kitabın tercüme edildiği, kopyalandığı ve incelendiği devasa kütüphaneler kurdular. Dünyanın dört bir yanından gelen klasik bilgi ve teknoloji Hikmet Evi gibi İslâmî kurumlarda korunmasaydı, Avrupa Rönesans'ının geç Orta Çağ ilerlemelerinin çoğu gerçekleşemezdi.

Abbasî dönemi ayrıca İslâm dünyasının ağırlık merkezinin de tıpkı başkenti gibi doğuya kaydığı bir dönemdi. Halifeler artık – Arabistan ile birlikte – ilk iki hilafetin çekirdeğini oluşturan kadim Roma topraklarından coğrafî ve kültürel olarak uzakta oturuyorlardı. Bundan dolayı *dârülislâmdaki* gelişmeler Batı dünyasını birkaç adım öteden etkiledi. Orta Çağ'ın en büyük ve kalıcı hikâyelerinden bir tanesi İslâmî Doğu ile Hristiyan Batı arasındaki giderek artan cehalet ve düşmanlıktır. Bizim hikâyemizin bu noktasında Emevîler doğrudan Batı Akdeniz'in yanı sıra Yakın ve Orta Doğu işleriyle doğrudan ilgilenip buralara yatırım yaptıkları için, bu çok büyük bir anlam ifade edecek bir ayrım değildir. Bu sözde medeniyetler arası ayrım bugün dünya çapında çeşitli görüşlere sahip aşırı sağ ve köktencilerin gözde mecazlarından biridir. Ortaya çıkışını hiç olmazsa kısmen kökleri M.S. 8. yüzyılda olan olaylara borçludur.

Bütün bunları söyledikten sonra yine de Emevî halifeliğinin 750'de devrilmesine rağmen Emevîlerin kendilerinin yaşamaya devam ettiğini ve onların mirasının bugün batının belirli bir bölgesinde, Velid'in 711-714'teki hâkimiyeti sırasında son derece etkili bir fetihle ele geçirilen İspanya ve Portekiz'in güney yarısında güçlü bir şekilde hissedilebileceğini de hatırda tutmalıyız. Abbasî devriminin kargaşasının ortasında eski halife Abdülmelik'in torunlarından biri Şam'dan kaçtı ve onu katledilen Emevî mensupları listesine eklemeye niyetli suikastçı adayları tarafından ateşli bir şekilde takip edildi. Onları atlattıktan sonra altı yıl boyunca sürgünde dolaştı, Kuzey Afrika'da uzun ve gizli bir yolculuk gerçekleştirdikten sonra güney İspanya'ya ulaştı. Burada kendisini halife ilân etti ve sıcaklıkların Arabistan'ın kavurucu iklimine rakip olduğu İspanya'nın en sıcak bölgesinde, bunaltıcı Córdoba şehrinde bağımsız bir başkent kurdu. Takip eden yirmi yıl boyunca Córdoba Emirliği*** olarak bilinen İberya'daki Müslüman topraklarında istikrarı sağladı.

Bağdat ve 10. yüzyılın başlarına kadar Abbasî halifeliğinin bir parçası olarak kalan Ifrikiye (modern Tunus) eyaletindeki Kayravan şehri gibi Córdoba

* Bkz. Bölüm 9.

** Beytülhikme (ç.n.).

*** Kurtuba Emirliği (ç.n.).

da Orta Çağ'da ilim ve sıra dışı zengin bir kültür şehri olarak muazzam ün kazandı. Nüfusu yaklaşık dört yüz bin kişiye ulaştı ki bu Córdoba'yı rahatlıkla Konstantinopol, hatta antik Roma ile aynı lige yerleştiren bir sayıdır. Şehrin kalbi Kurtuba Ulu Cami çevresinde atıyordu.* Şam'daki Emevî imparatorluğunun mücevherine rakip olacak ölçekte inşa edilen şehir, Roma taş işçiliğini ve Mağribî dekoratif etkilerini özümsemiş, bedeli Vizigotların yenilmesinden ve komşu Frank topraklarına yapılan baskınlardan elde edilen zengin yağma ganimetleriyle ödenmişti.

M.S. 900 ilâ 1000 yılları arasında yüz yıl boyunca Córdoba şehri ve onun kontrolündeki Emevî Emirliği, Batı Avrupa'nın en gelişmiş ve sofistike devleti olma konusunda güçlü bir iddiaya sahipti ve o zamanların muhteşem mirası bugün halen güney İspanya ve Portekiz kültürüne somut bir şekilde nüfuz etmiş haldedir. Bölgede yer adları hâlâ açıkça Arap etkisi taşımakta. Lizbon (*el-Usbuna*), Cebelitarık (*Cebel-i Tarık*), Malaga (*Mâleka*), İbiza (*Yabisa*), Alicante (*el-Lakant*) adlarının hepsinde ağır bir Arapça havası var; tıpkı diğer pek çok İber kasabası, şehri ve turistik yerlerinde olduğu gibi. Granada'daki görkemli el-Hamra Sarayı en meşhur olanıdır ama Sevilla'daki halen faal bir İspanyol kraliyet sarayı olan Alcazar**, geç Orta Çağ'dan kalma bir Müslüman hükümdarın kalesinin temelleri üzerine inşa edilmiştir. Jaén'daki Arap Hamamları, İslâmî İspanya'da eski Roma Hispania'sı ile rahatlıkla karşılaştırılabilecek hoş ve sofistike bir kültüre işaret eder.

İspanya'da Orta Çağ boyunca Müslüman varlığı söz konusuydu ve her ne kadar *Reconquista* olarak bilinen Batı Haçlı Seferleri tarafından İslâm hâkimiyeti 11. yüzyıldan itibaren aşındırılsa da son Müslüman emir Fas'ta sürgün hayatı yaşamak üzere ancak Ocak 1492'de anakaradan kovulabildi.*** Bu İber Yarımadası'nın hiç olmazsa kısmen dârülislâm ile resmen bağlantılı olduğu yedi yüz yıldan uzun bir zamana karşılık geliyor ve bu uzun ilişki modern çağda İspanya'nın ulusal ve kültürel tarihinin canlı, hatta bazen ölümcül bir parçasını teşkil etmeyi sürdürüyor. Aslında bu herkes için kutlanacak bir durum da değildir; bugün Katolikliğin son derece güçlü olduğu ülkede İspanya'nın İslâmî mirasından rahatsızlık duyan pek çok kişi bulunuyor.

Orta Çağ İspanya'sının Müslüman hâkimlerinin tamamı kendilerini kütüphaneler ve hamamlar inşa ettirme ikili amacına adamış aydınlık entelektüeller değillerdi. Endülüs'ü 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar idare eden Murabıtlar ve Muvahhidler adıyla bilinen Berberi hanedanları, gayrimüslimlere yönelik çok şiddetli baskı ve zulümlerden sorumlu olan katı fanatiklerdi.

---

* Burası şimdi bir Katolik katedralidir. 21. yüzyılda İspanyol Müslümanlar burada dua etme hakkı için lobi faaliyeti yaptılarsa da başarılı olamadılar.

Arapça "saray" anlamına gelen "el-kasr" kelimesinden gelir (ç.n.).

Bkz. Bölüm 15.

Moro'ya – gerçek sadakatlerinin Kuzey Afrika'ya olduğuna inanılan Mağribî ya da İspanyol Müslüman – yönelik bir dereceye kadar yaygın önyargı ve şüphe, İspanya'nın siyasi söyleminin devam eden bir özelliğidir. Orta Çağ geçmişine dair yarı-hatıralar genellikle, Fas'ta başlayan ve Kuzey Afrika'dan on binlerce Müslüman askerin General Fransisco Franco komutasında Milliyetçiler tarafında savaştığı 20. yüzyıl İspanyol İç Savaşı'nın daha yakın döneme ait hatıralarıyla harmanlanmıştır. Bütün bunlar karmaşık ve hassas bir duruma karşılık gelmektedir. Tarih, tutumları, inançları, önyargıları ve dünya görüşlerini şekillendirerek etrafımızda dönmeyi sürdürüyor. Yani, 7. yüzyılda Hicaz'da bir mağarada vahyedilen Allah kelamı, akıllı telefon ve sürücüsüz araba çağında yaşayan erkek ve kadınların gündelik yaşamlarını etkilemeye hâlâ devam ediyor.

Kısım II

Egemenlik

Y. M.S. 750-M.S. 1250

5

FRANKLAR

"Ah demir! Demirin vay haline!"

FRANK ORDUSU GÖRÜNDÜĞÜ ZAMAN
LOMBARDLARIN ÇARESİZLİK HAYKIRIŞI

751 yılının ikinci yarısında* III. Childeric pahalı bir saç tıraşı oldu. On bir yıldır Frankların, barbar göçlerinin Batı İmparatorluğunu yıkmasından sonra esi Roma eyaleti Galya'ya hâkim olan halkın kralıydı. Her ne kadar Childeric hiçbir zaman fiilen güce sahip olmadıysa ve onu küçümseyen bir vakanüvis onun tek işlevinin "kral unvanı ve hüküm sürüyor görüntüsünün verdiği tatminle tahtına kurulmak" olduğunu düşünse de, o zamanlar mensup olduğu kraliyet hanedanı Merovenjlerin saygı duyulan modasına uygun olarak saçını ve sakalını olabildiğince uzatmak suretiyle dışa vurduğu soyluluk unvanına sahipti.[1] Karışık buklelere yönelik bu tercih Merovenjlere sadece belirgin bir özellik ya da boş bir lakaptan fazlası olan *reges crinti* ("uzun saçlı krallar") adını kazandırmıştı. Saçları onların güçlerinin önemli bir simgesiydi. Eski Ahit'teki Samson gibi, eğer bir Merovenj kralının saçları asker tıraşı kesilirse, o tüm güçlerinden mahrum bırakılmış demekti. Yani 751 yılında Childeric tarzını değiştirmiyordu. Törenle tahttan indiriliyordu. Krallığı bir devrimin sancılarını yaşamaktaydı ve bu onun sembolik doruk noktasıydı. Frank Krallığı'nın kuzeyinde uzak bir yerde, denize pek mesafesi bulunmayan Saint-Omer'deki bir manastırda ev hapsinde hayatını sürdürmek üzere yaşlı kral başının tepesi tıraş edilerek sepetlendi. Yerine ona bu rezaleti yaşatan adam geldi: Kısa Pippin adına bir savaşçı politikacı.

Bir vakanüvise göre Pippin "bütün Franklar tarafından kral seçilmiş, piskoposlar tarafından kutsanmış ve büyük adamların saygısını kazanmıştı."[2] Bu müellif kanaatini Pippin'in soyundan gelenlerin himayesinde hazırlanan ve bundan dolayı onları en latif, en methedici renklerle resmeden Frank Kraliyet yıllıklarına kaydetti. Her ne olursa olsun 751 yılı Francia'nın Karolenj çağına

* 752 yılının ilkbaharı olması da muhtemeldir. Bu olayın tarihinin belirlenmesiyle ilgili sorunun kısa ve öz bir açıklaması için Bkz. Costambys, Marios, Innes, Matthew ve MacLean, Simon, The Carolingian World (Cambridge: 2011), s. 31–4.

girdiği, Avrupa tarihinde iz bırakan bir zamanı imledi. Karolenjler ataları Pippin'in babası Charles Martel'in (*Carolus Martellus*), Tours Muharebesi'nde Emevîleri yenen adamın onuruna bu adla anıldılar. Bu soydan Kel Charles, Şişman Charles ve Basit Charles dâhil olmak üzere pek çok ünlü Charles çıktı ama en ünlüsü Charlemagne (*Carolus Magnus*) idi. Charlemagne kırk yıla yayılan hâkimiyeti boyunca şimdi Fransa, Almanya, kuzey İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda olarak bildiğimiz toprakları kendi idaresi altında bir Avrupa süper devleti halinde birleştirdi. Bu Avrupa birliğine M.S. 800 yılında papa tarafından imparatorluk statüsü verildi ve onun Franklaştırılmış, kutsanmış, militan doğası, bizzat efsanevî İngiliz Kralı Arthur kadar kahraman ve görkemli bir şahsiyet olarak hatırlanacak olan Charlemagne tarafından kişileştirildi.[3] Charlemagne bütün Orta Çağ'ın en etkili hükümdarlarından biriydi ve Avrupa'ya o zamandan beri güçlü bir şekilde hissedilen – ve duyulan – bir miras bıraktı.[4] Onun adının Latincesi – *Carolus* – Lehçe (*król*), Bulgarca (*kral*), Çekçe (*král*) ve Macarca (*király*) gibi pek çok modern Avrupa diline doğrudan "kral" anlamında geçti.[5] Siyasi başarısı da bir o kadar uzun ömürlü oldu. Ren Nehri'nin her iki yakasındaki toprakları modern Fransa ve Almanya merkezli bir süper devlet idaresinde birleştirmek muazzam bir çaba gerektirdi. Onları bir arada tutmak ise Charlemagne'ın haleflerinin çoğunun yeteneklerinin çok ötesinde kaldı. O zamandan beridir de pek çok devlet adamının yeteneklerinin gerisinde olmayı sürdürüyor.*

Charlemagne ne kadar büyük ve imparatorluğu ne kadar geniş olursa olsun, yine de bu dönemde öne çıkan tek büyük güç Karolenj Frankları değildi. 8. yüzyıldan itibaren enerjik pagan kâşifler, tüccar ve katiller İskandinavya'dan ilerlemekteydi. Bugün bu halkları toplu olarak Vikingler adıyla biliyoruz. Kaçınılmaz olarak Franklar ve Vikingler kuzey ve batı Avrupa'nın aynı bölgelerinde kaynaklar ve güç için yarışırken, iş birliği yaptıkları kadar çatıştılar da. Nihayetinde, nükleer füzyona benzeyen bir süreçte, çarpışmalarının açığa çıkardığı beyaz ısı, Orta Çağ tarihinde kendi önemli rollerini oynayacak üçüncü bir halkı türetti. Onlar, bu kitabın ikinci kısmı ilerledikçe ön plana çıkacak olan Normanlar idiler.

Merovenjler ve Karolenjler

2. BÖLÜMDE FRANKLARLA İLK TANIŞTIĞIMIZDA ONLAR, BÜYÜK GÖÇLER çağında Ren Nehri'ni aşıp Roma Galyası çevresinde kendilerine yol açan ve sonra birleşerek tek bir grup halinde yerleşen, Roma devletinden arta kalanları yavaş yavaş kendilerine almak için mücadele eden en az yarım düzine Germen savaşçı zümreden oluşan bir koalisyondu. Bundan dolayı M.S. 3.

* En azından bu kitabın yazıldığı sırada muhtemel bir istisna Avrupa Birliği'dir.

yüzyılın Romalı yazarları Frankları alelade gezici barbarlar olarak gördüler. Ne var ki, aradan geçen yüzyıllarda Franklar dünyanın gündemine çıktılar ve bunu yaparken ozanları ile kâtipleri büyük bir köken efsanesi uydurdular. Frankların anlattığına göre onlar Avrupa'ya Bronz çağında yerleşmişlerdi; ataları Truva Savaşı'nı bırakıp batıya göçmüş bir grup savaşçıydı.[6] Her ne olursa olsun 460'tan itibaren hesaba katılması gereken bir güç idiler. Ren'in batısına yerleşerek komşularına – özellikle de Vizigotlar ve Burgonyalılara – kendilerini istikrarla dayattılar ve bunu 7. yüzyılda Breton Yarımadası ve Arles ile Perpignan arasındaki kıyı kesimi (bugünün huzur verici Languedoc-Roussillon sahil şeridi) dışında modern Fransa'nın tüm topraklarını işgal edene dek sürdürdüler. Ayrıca Franklar Ren'in doğusundaki Germen kabilelerinden, Bavyera, Thüringen ve Saksonya'nın bazı bölgelerine kadar haraç aldılar. Bu genişlemenin büyük bölümü Frankların uzun saçlı Merovenj hanedanı tarafından yönetildiği iki buçuk yüzyılda gerçekleşti.*

Hakkında detaylı bilgi sahibi olduğumuz ilk Merovenj kralı bir diğer Childeric, I. Childeric'tir. Bu Childeric askerî kabiliyetlerini 400'lü yılların ortalarında Loire'nin kuzeyindeki topraklarda kalabalık bir yandaş grubu toplamak için kullandı. Vizigotlara ve Saksonlara karşı savaştı, 481'de öldüğü zaman muhteşem mücevher koleksiyonuyla birlikte Torunai'ye defnedildi. 17. yüzyılda** Childeric'in mezarı açıldığında içinde altın ve gümüş madenî paraların bulunduğu bir gizli bölme, görkemli bir şekilde dekore edilmiş altın kabzalı bir kılıç, altından çok sayıda ıvır zıvır, altından yüzlerce güzelce süslenmiş arı, üzerinde "CHILIRICI REGIS" yazılı törensel bir mühür yüzüğü, bir mızrak, fırlatma baltası, bir kalkanın ve en az iki insan iskeletinin kalıntılarının olduğu görüldü. Mezar yeri, savaşçılar, kadınlar ve muhtemelen seçkin cenaze törenlerinde kurban edilen pahalı savaş atlarıyla dolu büyük bir Frank mezarlığının merkezinde yer alıyordu.[7] Tüm bu istirahat yerleri bir zamanlar kilometrelerce öteden görülebilen bir kraliyet tümülüsünün (mezar höyüğünün) etrafına inşa edilmiş, kelimenin tam anlamıyla anıtsal bir mezarlık oluşturmuşlardı. I. Childeric'in mezarı bize Frankların gezgin savaş ağalarından çok daha fazlası olduğunu anlatıyor. 5. yüzyıl sonları gibi erken bir tarihte hükümdarları krallığın tüm ayrıcalıklarına sahipti ve kendilerini her yönde günlerce uzanan toprakların komutanları olarak görüyorlardı.

---

* Merovenjlerin de kendilerine ait hayali bir köken efsaneleri vardı: Dev bir denizayısına benzeyen fantastik bir canavar olan "Quinotaur" tarafından tecavüze uğrayan bir kraliçenin soyundan geldiklerini iddia ettiler. Vakanüvis Fredegar onu "Neptün canavarı" olarak niteledi.

** I. Childeric'in mezarı bir Orta Çağ kilisesinin yakınındaki bir şantiyede çalışan sağır-dilsiz bir taş ustası tarafından tesadüfen ortaya çıkarılmıştır. Ne yazık ki onun şanlı mezar eşyalarının çoğu artık kayboldu; define 19. yüzyılda Paris'te çalındı ve altının büyük kısmı eritildi.

Merovenjler 5. ve 6. yüzyıllarda güçlerinin zirvesindeydiler. Childeric'ten sonra Clovis adında kudretli bir kral geldi. Clovis, Frank kabilelerini tutarlı bir siyasi ve kültürel birlik halinde bir araya topladı. Bir Burgonya prensesi olan karısı Clothilde* onu putperestlikten Katolik Hristiyanlığa çevirdi. Clovis 486'da Soissons Muharebesi'nde Roma'nın eski eyaletindeki çıkarlarına son verdi. 507'de Vouillé Muharebesi'nde Vizigotları ezerek Akitanya olarak bilinen güneybatı Galya bölgesindeki etkilerini sona erdirdi. Sonuç olarak Clovis, kendisinden sonra gelen bütün Frank krallarına Aşağı Ülkeler ile Pireneler arasındaki her yeri yönetme yetkisine sahip oldukları duygusunu miras bıraktı. O ayrıca 507 ilâ 511 yılları arasında yayınlanan bir yasa metni olan Salic Yasasını (ya da Sal Franklarının Yasalarını) da çıkardı. Salic Yasası erken Orta Çağ boyunca Frank hukukunun temel bir bileşeni oldu ve 800 yıl sonra, 14. yüzyılda kraliyet veraset tartışmalarında halen ona atıf yapılıyordu.[8] Clovis'in hükümdarlığı daha sonra Fransız ulusal şuuru haline gelecek olan kolektif Fransız kimliğinin gerçek başlangıcına işaret ediyordu. O sıklıkla ilk gerçek Fransız olarak tanımlanır.

Yine de Clovis'ten sonra Merovenj Frankları'nın hikâyesi siyasi güçle ters orantılı olarak artan bir ihtişam hikâyesiydi. 511'de Clovis öldüğünde Francia'daki kraliyet idaresini dört oğlu arasında paylaştırmıştı. Bu paylaşımla o Frank krallığı topraklarının ana kurucu parçalarının her birinde güçlü bir liderlik sağlamayı hedefliyordu ama bölünme daha çok Frank topraklarının ayrılmasına katkıda bulundu. Sonuç olarak Merovenj hanedanı iki buçuk yüzyıl boyunca Frankların tacını – daha doğrusu taçlarını – taşımakla birlikte Clovis'in soyundan gelenlerin çok azı onun olağanüstü başarılarıyla boy ölçüşebildiler. Aslında 7. yüzyılın sonlarından itibaren siyasi iktidarsızlıklarıyla tanınmaya başladılar. Daha sonraki güçsüz Merovenjler, alaycı bir ifadeyle, *rois fainéant* (tembel krallar) olarak biliniyordu. Frank topraklarının ana kraliyet bölümlerinin (Austrasia, Nesturya, Akitanya, Provence ve Burgonya) her birinde güç kademeli olarak saray nazırları (*maior palatii*) olarak bilinen yetkililere devredildi. Bu nazırlar orduları yönettiler, askerî politika ve stratejiyi kontrol ettiler, anlaşmazlıkları çözdüler ve dış diplomasiyi yürüttüler. Onlar, nesiller boyunca krallardan kendilerine sızan tüm kapsamlı siyasi otoriteyi ellerinde tutan nüfuzlu kişilerle başbakanın bir karışımı idiler. Bu sırada krallar içi boş taçlar takıyorlardı. Vakanüvis Einhard'a göre tipik bir *roi fainéant* "nereden gelirlerse gelsinler elçileri dinler ve onlar ayrıldığında kendisine öğretilen ya da söylemesi emredilen karşılıklar verirlerdi. Boş kral adından ve düşük bir maaştan başka

* Bugün gelinlerin ve evlat edinilen çocukların hamisi olan Azize Clothilde. Clothilde, daha ziyade Deccal'in doğası üzerine yetkin eseriyle tanınan bir müellif olan Benedikten Keşiş Montier-en-Derli Adso'nun 10. yüzyılda kaleme aldığı hagiografisine [azizlerin hayat hikâyesini konu alan eser, ç.n.] konu olmuştur.

küçük bir geliri olan kendisine ait bir mülkten başka hiçbir şeyi yoktu… Seyahat etmesi gerektiği zaman boyunduruk takılmış öküzlerin çektiği ve kırlarda olduğu gibi bir çoban tarafından sürülen bir arabaya binerdi."[9]

8. yüzyılın ilk yarısında Charles Martel bir frank nazırlığı görevini üstlendi ve onu tam teşekküllü ve alenen tanınan bir krallık mertebesine yükseltti. Martel uzun yaşamı boyunca hem Nesturya hem de Austrasia'da siyasi hâkimiyetini tesis etti, ardından "Frankların Dükü ve Prensi" olarak Francia'nın diğer tüm bölgelerinin de yegâne hâkimi oldu. Vakanüvis Einhard, Martel'in başarılarını övgüyle kaydetti: "Sivil görevinden parlak bir şekilde istifa etti… tüm Francia üzerinde hâkimiyet iddiasında bulunan tiranları devirdi ve Sarasinleri [yani Emevîleri] yendi." [10] Martel'in teorik olarak gücünü aldığı Merovenj, IV. Theuderic ise aksine *roi fainéant* sıfatının tam karşılığıydı. Martel onun on altı yıllık hükümdarlığının tamamını manastırlarda ev hapsinde geçirmesini sağladı. Bu topal ördek hükümdar 737'de öldü. Martel, yarı kraliyet gücünü kendi başına kullanmayı tercih ederek onun yerine geçme zahmetine girmedi. Böylece birkaç yıl boyunca Franklar teknik olarak kralsız kaldılar. Bu tam olarak Merovenjlerin sonu değildi ancak düşüşlerinin büyük bir ivmesiydi. 743'te Charles Martel öldüğü ve oğulları ile akrabaları onun mirası üzerine tartışmaya başladığı zaman talihsiz III. Childeric, Theuderic'in halefi olarak tahta çıkartıldı. Ancak, gördüğümüz üzere, o Merovenjlerin sonuncusuydu. 751'de Martel'in oğlu Kısa Pippin'in emriyle başı tıraş edildi.

Ve bununla birlikte hanedan da düştü.

SARAY NAZIRLIĞINDAN KRALLIĞA YÜKSELMEK KISA PİPPİN İÇİN O kadar da kolay olmadı. Sorunu çift taraflıydı. Her şeyden önce babası ona Frank toprakları üzerindeki gücünü küçük kardeşi Carloman ile paylaşmasını emretmişti. 747 yılında Carloman siyaseti bırakıp Roma ile Napoli arasındaki Monte Cassino'da bulunan ünlü Benedikten manastırına yerleştiğinde bu mesele büyük ölçüde çözüldü. Ancak yerini bir başka soruna bıraktı. Pippin, Childeric'i ortadan kaldırmakla evrenin dokusuna müdahale etmişti. Merovenjler her ne kadar işe yaramaz olsalar da krallıkları yüzyıllarca sürmüş ve zımnen ilahî onaya sahip olmuştu. Onları bir tarafa itmek pek yakışık almamıştı. Pippin'in kendi yönetimini insanların gözünde haklı çıkarmanın bir yolunu bulması gerekiyordu – ve tabii Tanrı'nın gözünde de.

Çözüm için yüzünü Roma'daki papalara döndü. Pippin, Childeric'e karşı harekete geçmeden önce Papa Zachary'ye (741-752) yazarak yapacağı darbe için destek istedi. Pippin, Zachary'ye "Francia'da kraliyet gücünden yoksun kralların bulunmasının iyi olup olmadığını" sordu. Bu daha ziyade yönlendirici bir soruydu ve Pippin'in papanın kendisine vereceği cevap konusunda kuvvetli bir kanaati vardı. Zachary, İtalya üzerindeki toprak emelleri papalık ile onun

dünyevî hamisi olan Ravenna'nın Bizans Eksarhları için bir tehdit teşkil eden Lombardların gücünden endişe duyuyordu. Zachary'nin Lombardların kendisine karşı harekete geçmesi durumunda başvurabileceği arkadaşlara ihtiyacı vardı. Pippin böyle bir arkadaş olabilmek için iyi bir mevkide bulunuyordu. Dolayısıyla Zachary, Frank tacıyla ilgili masum sorulara yardımcı olabilecek cevaplar verme eğilimindeydi. Pippin'e faal olmayan bir hükümdardansa faal birinin başta olmasının yeğ olacağını yazdı ve "düzen karışıklığa uğramasın diye, apostolik yetkisine dayanarak Pippin'in kral yapılmasına karar verdi."[11]

Ok yaydan çıkmıştı. Pippin, Childeric'in yerine tahta çıkacak kişi olarak taç giyme töreninin sadece siyasi bir övgü meselesi olmayıp Papa'nın teorik desteğiyle açıkça teolojik bir havaya sahip olması gerektiğine karar verdi. Çocukluğunda St. Denis Manastırı keşişlerinden eğitim almıştı ve burada Pippin'e keskin bir İncil tarihi kavrayışı aşılanmıştı. Böylece 751'de Pippin, Metz Başpiskoposu ve papalık elçisi Boniface elinden Frankların yeni kralı olarak taç giydiğinde Eski Ahit krallarının örneklerinden faydalandı. Pippin tahtına çıkartılmadan önce Boniface onu başına, omuzlarına ve kollarına sürmek suretiyle kutsal yağla mesh etti.

Bu sıradan bir taç giyme töreni değildi. Kısmen vaftiz, kısmen rahiplik töreni olan bir tür görkemli halk tiyatrosuydu. Pippin'in yükselişinde sadece Frank aristokrasisinin değil, Kilise'nin de desteğini ilân ediyordu ve bunun sonuçları uzun soluklu olacaktı. Bu noktadan itibaren Frank kralları ancak bir piskopos yahut başpiskopos tarafından mesh edildikten sonra kral "olmuş" kabul edileceklerdi. Tıpkı Hristiyanlık çağındaki Roma imparatorları ve ilk İslâm halifeleri gibi, Frank kralları da artık hâkimiyetlerinin kutsal bir karakteri olduğunu iddia ediyorlardı. Sahne, kralların kendilerini Tanrı ile doğrudan temas halinde görmeye başlamaları için hazırlanmıştı: Onlar, Kadir-i Mutlak tarafından onaylanıp korunan ve kendilerini O'nun yeryüzündeki vekili addetme yetkisine sahip kişilerdi. Aynı zamanda Kilise'ye de Frank krallarının icraatlarını yargılama hakkı bağışlanmıştı. Bu anlaşmanın sonuçları Orta Çağ boyunca – ve aslında ondan sonra da – hissedilecekti.[12]

Birçok hükümdar için bir kez kutsal yağla mesh edilmek yeterli olabilirdi ama Pippin gösteriden ve kutsal yağdan zevk almıştı. Soissons'taki törenden üç yıl sonra daha da ileri gitti. Bu sırada Papa Zachary ölmüştü ama yerine geçen Papa II. Stephen de aynı şekilde esnekti. 753-754 kışında yeni Papa, Alpleri aştı ve Epifani yortusunda (6 Ocak) büyük bir ihtişamla Ponthion'daki Frank sarayına giderek askerî yardım talebinde bulundu ki vakanüvisin ifadesiyle, "böylece [Lombardların] baskılarından ve sahtekârlıklarından kurtulabilsin."[13] Stephen, papalık onuruna uygun olarak hepsi ilahiler söyleyen bir düzine kadar rahibin ardından geldi. Pippin onları vakarla karşıladı. "Cömert adam [yani Papa] bütün arkadaşlarıyla beraber durmaksızın ve yüksek sesle Yüce

Tanrı'ya övgüler yağdırdı," diye yazdı papalık vakanüvisi; "ve hep birlikte ilahiler söyleyerek saraya doğru yola çıktılar."[14]

Bu melodramatik toplantıyı koreografisi aynı derecede sıkı bir dizi tören takip etti. Her birinde Papa ve Kral sırayla kendilerini yere atıp tozun içinde yerlere kapandılar. Arka planda ise elçileri at ticareti yaptı ve dış görünüşün ardında Roma Papaları ile Frank kralları arasında geniş kapsamlı anlaşma şiddetle tartışıldı. Papa, laik savunucuları olarak Franklara yönelecek ve meşrulaştırıcı etkisini Kraolenj monarşisini desteklemek için kullanacaktı, karşılığında Pippin de papalığı düşmanlarından kurtarmak için Alpler üzerinden güneye geçerek büyük maliyetlere katlanacak ve önemli askerî riskler alacaktı. Bu her iki taraf için de yüksek riskli bir anlaşmaydı. Ancak geçmişe bakıldığında Batı tarihinde yeni başlangıçlara gebe bir anı temsil eder hale geldi: Bu, Roma piskoposlarının artık destek için doğuya, Konstantinopol'e değil, Batı'nın barbar soylu halklarına yüzünü dönmeye başladığı andı.[15]

Bu aynı zamanda Pippin'in oğlu, geleceğin Charlemagne'ı Charles'ın ilk kez bir papa ile tanıştığı zamandı. 754 yılında genç Charles henüz altı yaşlarındaydı ama papalık ve kraliyet töreninin merkezine yerleştirildi. İlk olarak, ocak ayının başlarının dondurucu kışında Papa Stephen'e kraliyet sarayına yaptığı yolculuğun son 100 milinde eşlik etmesi için diplomatik refakat heyetinin başında gönderildi. Ardından, altı aydan biraz daha uzun bir zaman sonra, 28 Temmuz 754'te Papa başka bir mesh etme ve taç giydirme töreniyle St. Denis'te ziyaretini tamamlarken babasına katıldı. Üçüncü bir tören biraz abartı olabilirdi ama bu kez Papa tarafından mesh edilen ve kutsanan sadece Pippin değil, ayrıca Charlemagne ve kardeşi Carloman* ile anneleri Bertrada idi. Bu bir kralın taç giyme töreninden daha fazlasıydı; tüm Karolenj hanedanının kutsal tasdikiydi. Karolenjlerin bu ilk iki kuşağı aralarında Batı Avrupa haritasını yeniden çizeceklerdi.

"Avrupa'nın Babası"

PİPPİN, PAPA TARAFINDAN TAÇLANDIRILDIĞI TÖRENİN ARDINDAN ON YEDİ yıl hüküm sürdü. Bu zaman zarfında Karolenj topraklarını istikrarla genişletti ve papa ile arasındaki anlaşmaya özenle uydu. Papa Stephen'in ziyaretinden hemen sonraki yıllarda Frank kralı iki kez İtalya'ya saldırdı ve her ikisinde de Lombardları ve kralları Aistulf'u sert bir şekilde cezalandırdı. "Uzak ve geniş, her yönde İtalya topraklarını yakıp yağmaladı, ta ki tüm bölgeyi harap edene, tüm Lombard kalelerini yıkana ve altından ve gümüşten büyük bir hazinenin yanı sıra çadırlarıyla birlikte bir yığın teçhizatı ele geçirene dek," diye yazmıştı vakanüvis Fredegar.[16]

* Daha önce bahsi geçen Pippin'in kardeşi Carloman ile karıştırılmamalıdır.

Bu saldırılarla karşı karşıya kalan Lombardlar geri adım attılar. Aistulf, zapt ettiği topraklardan vazgeçmeye ve Karolenj kralına ağır bir senelik ödeme yapmaya mecbur bırakıldı. Pippin zaferinin tadını çıkarttı ve Lombardlardan ele geçirdiği toprakları, papaların dünyevî lordlar olarak yönetmeleri için Papalığa bağışladı. Bu, İtalya'da 19. Yüzyıla kadar varlığını sürdüren "Papalık Devleti"nin varlığının temeli olan "Pippin Bağışı" adıyla bilinir oldu (bugün ise Papa sadece Roma'daki küçük bağımsız Vatikan devletinin yöneticisidir). Küçük düşürülen Aistulf bu olaydan sonra fazla yaşamadı. 756 yılında ava çıktığında atı bir ağaca çarptı ve o öldü. Bu sırada Pippin dikkatini yeniden Francia'ya çevirmişti.

Lombardiya dışında Pippin'in hırsları için en olgun hedefler olarak gördüğü iki bölge Akitanya ile Saksonya idi. İlkinde Pippin, yaklaşık on beş sene boyunca mücadele ettiği Waifar adlı acımasız bir dük ile uğraşmak zorunda kaldı. Akitanya, Frank krallarının idaresine tabi değildi ama Pippin olması gerektiği kanısındaydı ve bu amacını gerçekleştirmek için Waifar'e karşı esasen kundakçılık, kuşatma, cezalandırıcı yağma ve meydan savaşından oluşan bir dizi sefer düzenledi. Bu bir yıpratma savaşıydı ve Pippin ancak 766'da, Akitanya'ya sevk ettiği vahşet dalgaları geride Waifer için çalışarak hayatını riske atmak isteyen neredeyse hiçbir köylü kalmadığında zafer kazandı. Ayrıca dükün aile üyelerinin büyük kısmı da yakalanmış ve öldürülmüştü. 768'de Waifer, ödemeleri Pippin tarafından yapılmış olması muhtemel suikastçılar elinden hayatını kaybetti.[17] Herhangi bir kraliyet hükümdarından bağımsızlığını inandırıcı bir şekilde iddia edebilen son Akitanya dükü ölmüştü.

Saksonya'da işler farklıydı. Saksonya, işgalci ordulara özel askerî zorluklar sunuyordu: Yolu olmayan bataklık arazi sistematik fethi zorlaştırırken dağınık bir kabile toplumu da Waifar gibi basitçe öldürülüp değiştirilebilecek bir dükün yokluğu anlamına geliyordu. Dolayısıyla Pippin de başka bir yol benimsedi. Saksonya'yı fethetmeye gayret etmedi; ancak burayı takipçileri için elverişli bir yağma kaynağı olarak değerlendirdi. Erken Karolenj çağındaki savaş temelde halen savaş ağası yöntemlerine dayanıyordu. Sınır bölgelerinde senelik savaşlar etrafında dönüyordu ve altın, gümüş, mal ve köle kazanma umuduyla silaha sarılmaya istekli hazır bir takipçi akışına dayanıyordu. Pippin de bunu benimsedi ve her sezon Frank birliklerini Saksonya'yı yağmalamak üzere sevk etti. Bu, Karolenj Krallığı'nın sınırlarını Saksonların vahşi dünyasının çok içlerine itmedi ama Pippin oranın sakinlerini ve servetini kesinlikle kendi amaçları için kullanmayı başardı. 768 yılında kısa bir hastalık sürecinin ardından öldüğü zaman geride her yönde yüzlerce, hatta binlerce mil uzanan siyasi sınırlar ve ittifakların yanı sıra bütün bölgelerde konuşlandırılmaya hazır bir savaş makinesi bıraktı. Oğlu Charlemagne bu mirası aldı ve onunla ilerledi.

Charlemagne, vakanüvis Einhard tarafından iri ve kuvvetli bir adam olarak nitelendi. 19. yüzyılda mezarı açıldığında boyunun 1.80'den biraz daha

uzun olduğu anlaşıldı ki bu o dönem için olağanüstüydü. "Başının tepesi yuvarlaktı, gözleri iri ve canlıydı, burnu ortalamadan biraz daha büyüktü, güzel beyaz saçları ve neşeli, çekici bir yüzü vardı," diye yazdı Einhard. "İyi bir yüzücüydü, temiz kalmayı, işini banyoda görmeyi severdi. Kıyafet olarak keten bir gömlek, keten iç çamaşırı, ipek saçaklı bir tunik ve çorap giyerdi… ve kışları omuzları ile göğsünü su samuru derisinden yahut as kürkünden bir ceket ve mavi bir pelerinle örterdi ve her zaman altın ve gümüş kabzası ile kemeri olan kılıcını kuşanırdı." Sadece bayram günlerinde ya da papayı ziyaret etmek için Roma'ya gittiği zaman altın cübbe yahut mücevherler takardı; "diğer günlerde kıyafeti sıradan insanlarınkinden çok farklı değildi." Gösterişçi bir şekilde dindardı, temel yazma becerilerine de sahip iyi bir okuyucuydu, uykusu hafifti ve sağlıklı yemekler yerdi, hiç sarhoş olmazdı. Bu durumda onun hiç olmazsa Einhard'ın ona sempatiyle bakan gözünde kudretli kral imajının vücut bulmuş haliydi.[18] 768 yılındaki tahta çıkışında daha gelecek vaat eden bir mirasa sahip olamazdı – tek bir istisna dışında.

Bu istisna kardeşi Carloman idi. Pippin eski Merovenj geleneklerine sadık kalarak oğulları arasından tek birini kral seçmeyi reddetmişti. Bunun yerine Charlemagne ile Carloman'ın müşterek hükümdar olarak kendi yerine geçmeleri konusunda ısrarcı olmuştu. Tahmin olunabileceği üzere bu düzenleme uzun ömürlü olmadı. Carloman da öyle. 771'de şüpheli bir şekilde burun kanamasıyla öldü. Charlemagne tek başına ve dilediği gibi yönetmekte özgür kaldı. Kardeşinin oğullarının hayatta kalması onu rahatsız ettiyse de bu ancak birkaç yıl sürdü. Belki de burunlarının kanaması korkusuyla, onlar Lombardiya'daki amcalarından kendilerini kontrol altında tutabileceği yahut hiç olmazsa meydan okuyabileceği alternatif Frank hükümdarları olarak yetiştirmek için papalık desteği almayı planlayan yeni bir Lombard kralına, Desiderius'a sığındılar. Bu son derece safiyane bir teşebbüstü. Endişelenmek söyle dursun, Charlemagne işe koyuldu ve babasının başladığı işi tamamladı. 773 ve 774'te İtalya'ya girdi ve Lombardları yok etti. Adı unutulmaz bir vakanüvis olan Kekeme Notker, ordusunun başındaki Charlemagne'ı anlatan bir hikâye kaleme aldı:

> "Sonra başında demir miğferi, elleri demirden eldivenlerle kaplı, demir göğsü ve Platonik omuzları demirden bir göğüs zırhıyla korunan Charles göründü: Sol elinde demir bir mızrağı havaya kaldırmıştı; sağ tarafı her zaman yenilmez kılıcına dayalıydı… Onun peşinden giden, onun yanında yer alan, onu takip eden herkes ve ordunun bütün teçhizatı onu taklit etti. Tarlalar ve açık alanlar demirle doldu; güneşin ışıkları demirin parıltısıyla geri çevrildi… demirin göz alıcı parıltısından zindanın dehşeti daha az görünüyordu. "Ah demir! Demirin vay haline!" diye şaşkın haykırışlar yükseldi yurttaşlardan…[19]

776'ya gelindiğinde Desiderius yakalanıp hapse atılmıştı ve Carloman'ın oğulları ortadan kaybolmuştu. Gerçekten de vay demirin haline. Charlemagne zaferini tamamına erdirmek için kendisini Lombardiya'nın yeni hükümdarı ilân etti. Lombard düklerini günden güne hükümetin devredildiği Frank kontlarıyla değiştirdi.[20] Bu olağanüstü bir güç gaspıydı. İki yüz yıldır hiçbir Batılı kral başka bir kralın tahtını zorla ele geçirmemişti.[21] Ancak Charlemagne'nin Batı'nın mümkün olduğunca geniş bir kısmına hükmetme arzusu bir sır değildi ve o da tıpkı babası Pippin gibi güzel taç giyme törenlerini seviyordu. Lombard savaşlarının sonunda kendisini Lombardların meşhur Demir Tacı ile taçlandırdı. Altın kaplı, lal taşı, safir ve ametistlerle bezeli bu hâkimiyet alâmeti o zaman dahi en az 250 yaşındaydı. Adı, aynı zamanda İsa'yı çarmıha germek için kullanılan çivilerden birinden dövülmüş olduğuna inanılan ince demirden bir bantla sabitlenmiş olmasından geliyordu.* Tacın kökeninin, annesi Helena tarafından yaptırıldığı Büyük Constantine'nin zamanına dek dayandığı söyleniyordu. Sonuç olarak bu harika bir ödüldü; Charlemagne'ın servetini, dindarlık itibarını ve gücünün boyutlarını gözler önüne seren bir ganimetti. Ancak bu onun hırsının sonu değildi.

Sonraki yirmi yıl boyunca Charlemagne, babasının yaptığı gibi sadece yağmalamak için değil, fethedip Hristiyanlığa döndürmek için harekete geçtiği Saksonya'nın pagan kabilelerini hedef aldı. 772 ile 804 yılları arasında onlara karşı pahalıya mal olan ve çokça kanın döküldüğü uzun bir dizi savaş gerçekleştirdi. Ancak nihayetinde savaş topraklarını istila edilip kolonileştirilmiş, o güne dek Mesih'in sözünün ulaşmadığı yerlerde piskoposluklar kurulmuş, manastırlar inşa edilmiş bulan pagan Sakson kabilelerinin boyun eğmesiyle sona erdi.

Bu büyük bir askerî girişimdi çünkü o dönemde Charlemagne aynı zamanda Bavyera'daki bağımsızlık arzusundaki lordlarla, kuzeydoğu İspanya'nın Müslüman idaresi altındaki Bask halkıyla ve Doğu Avrupa'daki Avarlar, Slavlar ve Hırvatlarla da mücadele içindeydi. Yıldan yıla Frank ordularını sıraya dizdi ve onları sürekli genişleyen sınırlara sevk etti. Onlar yıldan yıla memleketlerine savaş ganimetleriyle zenginleşerek döndüler. Charlemagne'ın takipçi toplamakta zorlandığı çok nadirdi. Kişisel olarak karizmatik ve mükemmel bir stratejistti. Hedeflerini dikkatle seçerdi. Saksonlar putperest oldukları için saldırıya uğradılar. Hunlardan farksız bozkır göçebeleri olan Avarlar ise zengin oldukları için. Charlemagne 795'te Hispania'nın Müslüman hâkimlerine

* Demir Taç bugün Monza'daki St. John Bazilikası'nda korunmaktadır. Orta Çağ boyunca Charlemagne'ın kendi zanaatkârları da dâhil olmak üzere pek çok kişi tarafından defalarca restore edilmiştir. 1990'lı yıllarda bilimsel olarak incelendiği zaman, çarmıha gerilme kalıntısı olduğuna inanılan "demir" parçanın aslında uzun ince bir şerit tabakası olduğu anlaşıldı.

yöneldiğinde ise Pireneler boyunca bir "İspanyol Yolu"* yaratarak Endülüs'ün kuzeyine yönelik sözde İslâm planlarına karşı bir siper inşa ediniyormuş gibi davrandı.**

Bu Charlemagne'ın girdiği her savaşı kazandığı anlamına gelmez. Ne var ki, onun yenilgileri de garip bir şekilde zafere dönüştü. 778'de Charlemagne, Barselona ve Girona'yı kasıp kavurdukları ve uzun bir Sarakusta kuşatması yürüttükleri İberya seferinin ardından ordusunu Francia'ya geri götürüyordu. Pireneler'deki Roncesvaux (Roncesvalles) geçidini geçerlerken Charlemagne'nin ordusu onları sessizce takip eden düşmanlar tarafından pusuya düşürüldü. Franklar şaşkınlık içinde kuşatıldılar. Yük katarları ele geçirildi. Artçıları kuşatıldı, yolları kesildi ve uzun bir mücadelenin ardından katledildiler. Einhard, saldırganların gecenin karanlığında hızla kaçmaları sebebiyle "ölenlerin intikamının alınamadığını" yazdı.[22] Bu yaşananlar bir aşağılanma olarak hafızalarda yer etmeliydi ama öyle olmadı. Çünkü Charlemagne'nin ordusunda ölenler arasında Roland adlı bir subay da vardı.

Savaşın vakayiname anlatılarında Roland'dan nadiren bahsedilmesine rağmen o Orta Çağ boyunca bir tür mem*** statüsü kazandı. Onun adı, efendisi ve inancı uğruna hayatını kahramanca feda eden, savaştığı davada kaybeden ama daha büyük bir görkemle ortaya çıkan cesur Hristiyan şövalyenin simgesi ve ilk örneği oldu. 11. yüzyılda Roland hakkında bestelenen pek çok ozan şarkısının bir versiyonu, *Roland'ın Şarkısı* (*La Chanson de Roland*) manzum olarak yazılmıştır. Eser bugün Fransız edebiyatının günümüze ulaşan en eski eseri olarak saygı görmektedir ve her ne kadar tanımladığı dünya Karolenj Francia'sını çok az andırsa da (daha ziyade Haçlı Seferleri sırasındaki Fransa'ya benzemektedir) bu hikâyeyi daha az popüler yapmaz. Roncesvaux'taki dönüm noktalarını anlatan *Şarkı*, Roland'ın durumun çaresizliği hakkında Charlemagne'ı uyarmak için güçlü bir şekilde boru çaldığını söyler. Savaşçı enstrümana o kadar kuvvetle üflemiştir ki, şakakları kelimenin tam manasıyla patlamış ve ağzından kan fışkırmıştır.[23] *Şarkının* ilerleyen bölümlerinde Roland, bütün arkadaşları ölmüş ve kendisi de ölmek üzereyken, kılıcını çalmak üzere olan bir Sarasini yenmek için toparlanır, onun gözlerini kafatasından dışarı çıkarır ve onu yere serer.

* Charlemagne'nin bölgedeki faaliyetlerinden sonra oluşan İspanyol Yolu ("Spanish March") yani "İspanyol sınır bölgesi" Frank egemenliği altında birkaç bölgeden oluşacak ve zaman içerisinde önce Karolenj İmparatorluğu, ardından Fransa ile uzun soluklu siyasi ve kültürel bağlarını sürdürecektir (ç.n.).

Charlemagne'nin kendisinin İslâm karşıtı olmadığını belirtmekte fayda var. Aslında o Bağdat'taki Abbasî halifesi ile iyi ilişkiler geliştirmişti; halife 9. yüzyılın başında ona, Yahudi İshak adıyla bilinen bir diplomat tarafından denizde ve karada yüzlerce mil nakledilerek Karolenj sarayına muhteşem bir hediye olarak sunulan Ebul Abbas adında bir Asya fili göndermişti.

Kültürel aktarım birimi (ç.n.).

Sonunda Roland'ın kendisi de ölür ama günah çıkartmadan ve melekler Cebrail ile Mikail'le el ele tutuşmadan önce son düşünceleri "güzel Fransa ülkesi, aynı soydan olduğu insanlar [ve] onu büyüten Efendisi Charlemagne" hakkındadır.[24]

Söylemeye bile gerek yok ki bunların hepsi fanteziden ibarettir. Ne Charlemagne, ne de talihsiz gerçek Roland Roncesvaux Geçidi'ndeki kasvetli yenilginin, bırakın Avrupa edebiyatında temel bir metin olmak, nihayetinde böylesine dramatik bir sahneye ilham verebileceğini tasavvur edebilirdi. Yine de bir şekilde Charlemagne için en büyük başarısızlık dahi çoğu kez zaferin tohumlarını içeriyordu.

8. YÜZYIL SONA ERERKEN CHARLEMAGNE'NİN KOMŞULARINA DÖNÜK amansız senelik saldırıları Frank Krallığı'nın sınırlarını ve gücünü eşi görülmemiş ölçüde büyütmeyi başarmıştı. O tartışmasız Batı Avrupa'nın en güçlü hükümdarıydı ve Bağdat'taki Abbasî halifesi ile mektup ve hediye alışverişinin* yanı sıra, Konstantinopol'deki imparatorluk sarayıyla da (her zaman dostça olmasa da) yakın ilişki içerisindeydi. Hatta bir aşamada kızı Rotrud'u Bizans İmparatoru VI. Constantine ile nişanladı ama bu evlilik hiçbir zaman gerçekleşmedi (Konstantinopol siyaseti her zaman olduğu gibi duygusallıktan uzak durdu ve 797'de imparatorun annesi Irene oğlunu tahttan indirip kör etti, herhangi biriyle evlenemeyecek duruma getirdi).

Bizans ile çetin ilişkilere rağmen Charlemagne ülkesinde yükseliyordu. Akitanya gibi özerk bölgelerdeki bağımsızlık yanlısı lordları ezmişti ve Frank dünyası dâhilindeki herkesi eski ademi merkeziyetçi Merovenj idare sistemini merkezdeki tek bir krala odaklanan yeni bir yapıyla değiştirdiği gerçekliğini kabullenmek zorunda bırakmıştı. Bu merkezî, Avrupa çağındaki birlik gerçekliğini reddedenler ya da krala karşı komplo kuranlar devrin adetlerine göre sakat bırakılma ve yargısız infazla vahşice cezalandırılırlardı. Bu arada Charlemagne Aşağı Ülkelere, modern Almanya'nın büyük bölümüne, Müslüman İspanya ve İtalya'nın dağ geçitlerinin çoğuna hâkimdi. Evet, bu İslâmî halifeliklere ya da doruk noktasındaki Roma'ya rakip olabilecek bir devlet değildi. Yine de yaklaşık bir milyon mil karelik bir alanın sakinleri teorik olarak Charlemagne'nin hükümlerine tabi idiler. Gücünün kapsamı ve Hristiyan krallığına gözle görülür kişisel bağlılığı, Charlemagne'nin kendisini yeni bir Büyük Constantine addetmesine imkân verdi. Gücü zirvesine yaklaştığında buna ithafen anıtlar dikmeye koyuldu. En kalıcı eseri Aachen'de inşa ettirdiği, kalıntıları bugün halen ayakta duran ve Charlemagne'nin kraliyet vizyonunun canlı bir kanıtı olan muhteşem bir yeni kraliyet sarayıydı.

* Kekeme Notker, Charlemagne'nin Abbasilerden filin yanı sıra maymunlar, bir aslan ve bir de ayı hediye aldığını aktarır. Karşılığında o da kaplanları korkutmak için av köpekleriyle birlikte İspanyol atları ve katırları göndermiştir.

790'larda çalışmalarına başlanan Palatine Şapeli sekizgen plan üzerine inşa edilmişti. Mimar Metzli Odo tarafından tasarlanan kubbeli bir çatısı vardı. 8. ve 9. yüzyıllarda Frank topraklarında inşa edilen düzinelerce hoş Karolenj kraliyet yapısını, katedralini ve manastırını gölgede bırakan bir saray kompleksinin en önemli parçasıydı (bu yapılardan bugün temelleri dâhil olmak üzere görülebilen ikisi, her ikisi de günümüzde Almanya topraklarında bulunan Ingelheim'deki imparatorluk sarayı kalıntıları ile Lorsch Manastırı kalıntılarıdır). Odo, Aachen için yaptığı tasarımda ünlü geç Roma yapılarının özelliklerini bilinçli olarak taklit etti. Şapelin sekiz kenarlı duvarı Ravenna'daki Basilica di San Vitale'yi çağrıştırıyordu; 125 metre uzunluğundaki kabul salonu ise Büyük Constantine'nin Trier'deki kabul salonunu. Kapalı uzun yürüyüş yolu, Konstantinopol'deki Bizans kraliyet sarayını yansıtıyordu. Her ne kadar bugün Aachen'de görülebilen iç dekorasyon 20. yüzyılın yeniden yapımı ürünü olsa da, vakanüvis Einhard 9. yüzyıl başında nasıl göründüğünü kaydetmişti: "Altın, gümüş ve kandillerle süslenmiş, korkulukları ve portalları som bronzdan yapılma… çok güzel bir kiliseydi." Bu ihtişamın çoğu kilometrelerce öteden getirtilmişti çünkü "[Charlemagne] başka hiçbir yerden sütun ve mermer temin edemediği için, onları Roma ve Ravenna'dan getirtme zahmetine katlanmıştı."[25] Aachen'in en ilgi çekici yerlerinden biri, uzun zaman önce suları pagan tanrısı Granus ile ilişkilendirilen, Aachen'in de adını buradan aldığı (Latince *Aquis Granum*) meşhur doğal kaplıcalarıydı. Charlemagne bunlardan birinde rahatlamakla meşgul olmadığı zamanlarda genellikle güzel kilisesinde, sunağa ya da büyük kubbenin içindeki İsa'nın latif mozaik betimlemelerine bakabildiği bir kraliyet loncasında otururken görülürdü.[2]

Aachen sadece yıkanmanın, dua etmenin ve Büyük Constantine'yi taklit etmenin yeri değildi. Charlemagne'nin edebî himayesi altında aristokratların boy göstermesi gereken bir kraliyet sarayı merkezi haline gelmişti. 786-787 yıllarında Charlemagne, imparatorluğunun onun uygun gördüğü şekilde yönetildiğine ve korunduğuna emin olmak için bizzat 3.500 km'den fazla yol kat etmişti. Bu Orta Çağ'da başka hiçbir hükümdarın erişemediği rekor bir seyahatti ama sürdürülebilir değildi. Kısa süre sonra Charlemagne başka bir yol bulması gerektiğine karar verdi.[27] En az dokuzu ikinci karısı Hildegard'dan dünyaya gelen çok sayıda çocuğu vardı ve 790'larda büyük oğulları artık yetişmişti. Böylece Charlemagne, Aachen de dâhil olmak üzere başlıca saraylarında ziyaretçiler kabul ederken, önemli askerî seferlerin komutasını büyük ölçüde onlara devretti. Bu sayede daha yerleşik hayatıyla, yasalar yapmaya, büyük kiliseler inşasını desteklemeye ve onları "Yüce Tanrıyı bütün zihinleri ve dualarıyla sevmeye ve O'nun hoşuna giden ne varsa, her zaman onu yapmaya"[28] teşvik ettiği sadık Franklara yazdığı mektuplarda sıklıkla yaptığı üzere

tebaasını Hristiyan hayatı sürmeleri konusunda yönlendirmek gibi krallığın diğer önemli meselelerine odaklanabilirdi.

Bu mektupların içeriklerinin şaşırtıcı derecede orijinal oldukları söylenemezse de onları Charlemagne'nin yazmış olması önemlidir çünkü Aachen gibi saraylardan çıkardığı fermanlarla yönetimi gerçekleştiren Charlemagne'nin, Frank topraklarında hem dünyevî siyasetin hem de Kilise reformunun sorumluluğunu üstlendiğini gösterirler. Bu kralın görevlerinin oldukça genişlemesi anlamına geliyordu. Mantıksal olarak ise babasının hükümdarlığı sırasında Karolenjler ile Roma Kilisesi arasında kurulan ilişkinin bir sonucuydu. Tanrı, papalar aracılığıyla Frank krallarına temas etmişti. Charlemagne'nin gözünde bu ona tebaasının her birinin ruhuna dokunan konularda özel bir otorite ile konuşma hakkını veriyorlardı.

CHARLEMAGNE TOPRAKLARININ HER BİR KÖŞESİNE VE ÖTESİNE (genellikle tarihçiler tarafından "bildiriler" olarak bilinen) fermanlar, mektuplar ve direktifler yayınlamaya hevesli bir şahsiyet olduğu için Aachen'deki saray merkezi aynı zamanda hem entelektüel araştırma hem de el yazmalarının üretildiği bir üs haline geldi. Kralın yardımcıları arasında önde gelen biri, felsefî diyalektikten pis kokan tuvaletler üzerine şiire* kadar her konuya el atan ve bir vakanüvis tarafından dünyanın en zeki adamlarından biri olarak tanımlanan Yorklu Alcuin idi.[29] Aachen, Alcuin'in gözetimi altında, ustanın bütün öğrencilerini Chralemagne için "Kral David" lakabını kullanmaya teşvik ettiği, retorik, din ve serbest sanatlar için seçkin bir okul haline geldi.

Aachen'de el yazmaları yapmak onları okumak kadar önemliydi ve 9. yüzyıl başlarında okulun kâtipleri klasik dünyadan aktarılan bir süper-arşiv oluşturarak muazzam bir bilgiyi koruma programı başlattılar. 9. yüzyılda Cicero ve Julius Caesar'dan Boethius'a kadar uzanan yazar ve düşünürlerin metinlerinin bugün bize ulaşan en eski kopyaları olan yaklaşık yüz bin el yazması üretildi. Aachen'deki kâtipler Orta Çağ'ın "büyük verilerini" depolama ve düzenleme konusundaki bu destansı başarıyı gerçekleştirebilmek için Karolenj küçük harfleri olarak bilinen yeni bir yazı stili geliştirdiler. Bu yazı o zamanlar alışılmadık ölçüde bol bir şekilde küçük ve büyük harflerle noktalama işaretlerinin kullanımı ile ayrıca aralıkların iyi düzenlenmiş olmasıyla son derece sadeydi. Tıpkı bugün belirli yazı tiplerinin ve kodlama dillerinin evrensel olarak bütün yaygın bilgisayar ve akıllı telefonlarda okunabilecek şekilde tasarlanması gibi,

* Kara mizah ile Hristiyan öğretisi kesiştiği için, Alcuin'in tuvalet için yazdığı dizeleri aktarmaya değer: "Ey okur, yiyip bitiren karnının kokuşmuşluğunu anla, çünkü iğrenç dışkında şu anda kokusunu duyduğun şey o! O halde obur karnını doyurmayı bırak ve zamanı geldiğinde gösterişsiz hayatın sana dönmesine izin ver."

bu el yazmaları da Karolenj topraklarının her yerindeki okuma yazma bilen herkes için okunabilir olmak için düzenlenmişti.

Aachen'deki yazma müstensihlerinin tek işi kullanışlı metinleri sade bir yazı tipiyle çoğaltmak değildi. Onlar ayrıca ayaklarında deri sandaletler olan, Roma tarzı togalar giymiş İncil vaizlerinin tam sayfa portreleriyle renklendirilmiş parşömen bir kitap olan Taç Giyme İncilleri gibi başyapıtlar üzerinde de çalıştılar. Taç Giyme İncilleri'nde yer alan çizimler Bizans sanatından büyük ölçüde etkilenmiştir ve büyük ihtimalle, Charlemagne'nin siparişi üzerinde çalışmak üzere Batı'ya gelmiş bulunan Demetrius adlı bir Grek ustanın eseriydiler. Kitap öylesine harikulade hazırlanmıştı ki, Charlemagne'nin en değerli varlıklarından biri haline geldi. O kadar ki, öldüğünde onu kucağında tutar halde defnedildi.* Açıktır ki Charlemagne kaliteli tüketim mamullerine ve Tanrı'nın sözüne kıymet veriyordu. Bununla beraber Charlemagne'nin bu kitabı en değerli hazinesi addetmesi için onun ince işçiliğinin çok ötesinde bir sebebi vardı; çünkü M.S. 800 yılının Noel gününde bu kitap üzerine kutsal yeminini etmişti. O gün Karolenj hâkimiyetinin zirvesini belirleyen ve müteakip bin yıl boyunca Avrupa tarihinin akışına etki edecek bir gündü. Bu Charlemagne'nin hayatındaki üçüncü büyük taç giyme töreniydi ve onu kudretli bir kral statüsünden tam yetkili bir imparatora yükseltti.

Krallardan İmparatorlara

799 BAHARINDA PAPA III. LEO BİRTAKIM TALİHSİZLİKLERLE KARŞILAŞTI. Leo dört yıl önce, hür fikirli papa I. Hadrian'ın ölümünden sonra bu makama gelmişti. Charlemagne, makamını tebrik etmek için Leo'ya Avarlardan el koyduğu altın ve gümüşlerden muazzam bir hediye göndermişti. Ne var ki zenginlik sorun getirdi. Bu değerli madenler bir taraftan Leo'nun Roma'da hayır işlerine ve lüks imar faaliyetlerine destek olmasını sağlarken bir taraftan da selefi Hadrian'a yakın olanların kıskançlığını uyandırmıştı. Bu hizip Roma'da kuvvetli Frank etkisi fikrinden hoşlanmadı. Bu konuda harekete geçmeye karar verdiler.

25 Nisan 799'da birkaç serseri üzerine atıldığında Leo, şehrin sokaklarında bir tören alayına önderlik ediyordu. Onu yüzükoyun yatırdılar, cübbesini çıkardılar ve gözlerini oyup dilini kesmeye yeltendiler. Daha sonra talihsiz Leo'yu yakınlardaki bir manastıra sürüklediler, bir rivayete göre orada "ikinci kez gözlerini ve dilini daha fazla oydular. Onu sopalarla dövdüler, vücudunda çeşitli yaralar açtılar, onu yarı ölü halde ve kanlar içinde bıraktılar."[30] Sonra

* Taç Giyme İncilleri bugün Avusturya, Viyana'da Hofburg sarayında yer alan İmparatorluk Hazinesi'nin bir parçasıdır. Kitap M.S. 1000 yılı civarında Charlemagne'nin mezarından çıkarıldı ve 16. yüzyıl başlarında müthiş Alman kuyumcu Hans von Reutlingen tarafından yapılan göz kamaştırıcı altın kapakla ciltlendi.

Leo'nun papalık makamından azledildiğini ilân ettiler ve yirmi dört saatten uzun süre, destekçilerinden bazılarının o sırada Roma'da bulunan Frank elçilerinin önderliğinde onu bulup kurtarmasına dek, acılar içinde hapsettiler.

Yaşadığı tecrübe Leo'yu son derece incitti ve korkuttu ama şans eseri (ya da bazılarının inandığına göre Tanrı'nın mucizevi müdahalesi sonucu) ölmedi ve tamamen kör de olmadı. Yolculuk yapabilecek kadar iyileşir iyileşmez Charlemagne ile görüşmek için Alpleri aşarak kuzeye kaçtı, ardından Saksonlardan alınan bir bölge olup Aachen'e bir haftalık mesafede doğuda yer alan Paderborn'a gitti.[31] Leo'nun koruyucu seçimi makuldü. Charlemagne yalnızca dindarlığı ve Kilise reformuna olan ilgisiyle tanınmakla kalmıyordu. O ayrıca *Paderborn Destanı* (ya da *Karolus Magnus ve Papa Leo*) adıyla bilinen çağdaş şiirin yazarına göre "Deniz Feneri" ve "Avrupa'nın Babası" lakaplarına sahip, Batı'nın en güçlü hükümdarıydı.[32] Tıpkı papalık seleflerinin kendilerini Lombardlardan kurtarması için Pippin'e başvurdukları gibi, Leo da şimdi onun oğluna kendisine onurunu ve makamını yeniden bağışlaması için ricada bulundu.

Leo, Paderborn'a ulaştığında Charlemagne'ye çocukluğunu ve Papa Stephen'in 754 yılında babasıyla tanışmak üzere gelişini hatırlatmış olması muhtemel büyük bir kutlama yapıldı. Bir vakanüvis Charlemagne'nin Leo'yu "büyük bir onurla bir süreliğine ağırladığını" yazdı.[33] *Paderborn Destanı*'nın yazarı daha canlı bir betimleme yaptı: "Charles, Leo'yu muhteşem sarayına davet eder. Görkemli kabul salonu rengarenk duvar halılarıyla ışıldar, sandalyelerse erguvan ve altınla kaplı… Yüksek salonun ortasında büyük bir ziyafet verilir. Altın kâseler Falernian şarabıyla dolup taşar.* Kral Charles ve Leo, dünyanın en yüce piskoposu, yemek yer ve birlikte köpüklü şarap içerler."[34] Bu neredeyse neşeli bir tasvirdir ve Charlemagne gerçekten de neşeli olabilir; nihayetinde papa onun emri altındaydı.

İyi şarap ve keyifli sohbetlerin ötesinde, 799'da Paderborn'da Charlemagne ile Leo arasında görüşülen yüksek siyaset meseleleri güvenilir bir şekilde kayda geçmiş değildir. Bununla beraber bir anlaşma yapıldı ve bu anlaşma Karolenj-Papalık ilişkisini büyük oranda sıkılaştırdı. 750'lerden beri Karolenjlerin sadece Francia değil, aynı zamanda Orta ve Batı Avrupa'nın büyük bölümünün efendisi haline geldiklerini teyit etti. Artık papalığın dünyevî hamilerinin Bizanslılar değil, Franklar olduğunu deklare etti. Ayrıca Charlemagne'yi inançsızlara, yani Endülüs Müslümanlar, Avarlar ve Saksonlara karşı savaşlarının ganimetlerini kiliseler ve manastırların inşa edilmesine destek olmak için kullandığı için ödüllendirdi. Kısacası bu,

* Antik Roma'nın en ünlü şarabı. Burada Leo'nun Charlemagne'ye bahşedeceği imparatorluk statüsüne işaret etmek üzere alegorik olarak kullanılmış olması muhtemeldir ama Leo'nun gerçekten de Frank kralını etkilemek için Roma'nın en iyi mahsullerinden biraz getirmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

Charlemagne'nin uzun zamandır arzuladığı bir statü, onu kahramanı Büyük Constantine'in yanı başına yerleştirecek bir anlaşmaydı. Charlemagne, Leo'yu Frank birlikleriyle Roma'ya gönderip onun düşmanlarını yenmeyi taahhüt etti. Karşılığında yeni bir taç giyme töreni yapılacaktı ve Charlemagne bu kez bir kral değil, "İmparator ve Augustus" olarak taç giyecekti.[35]

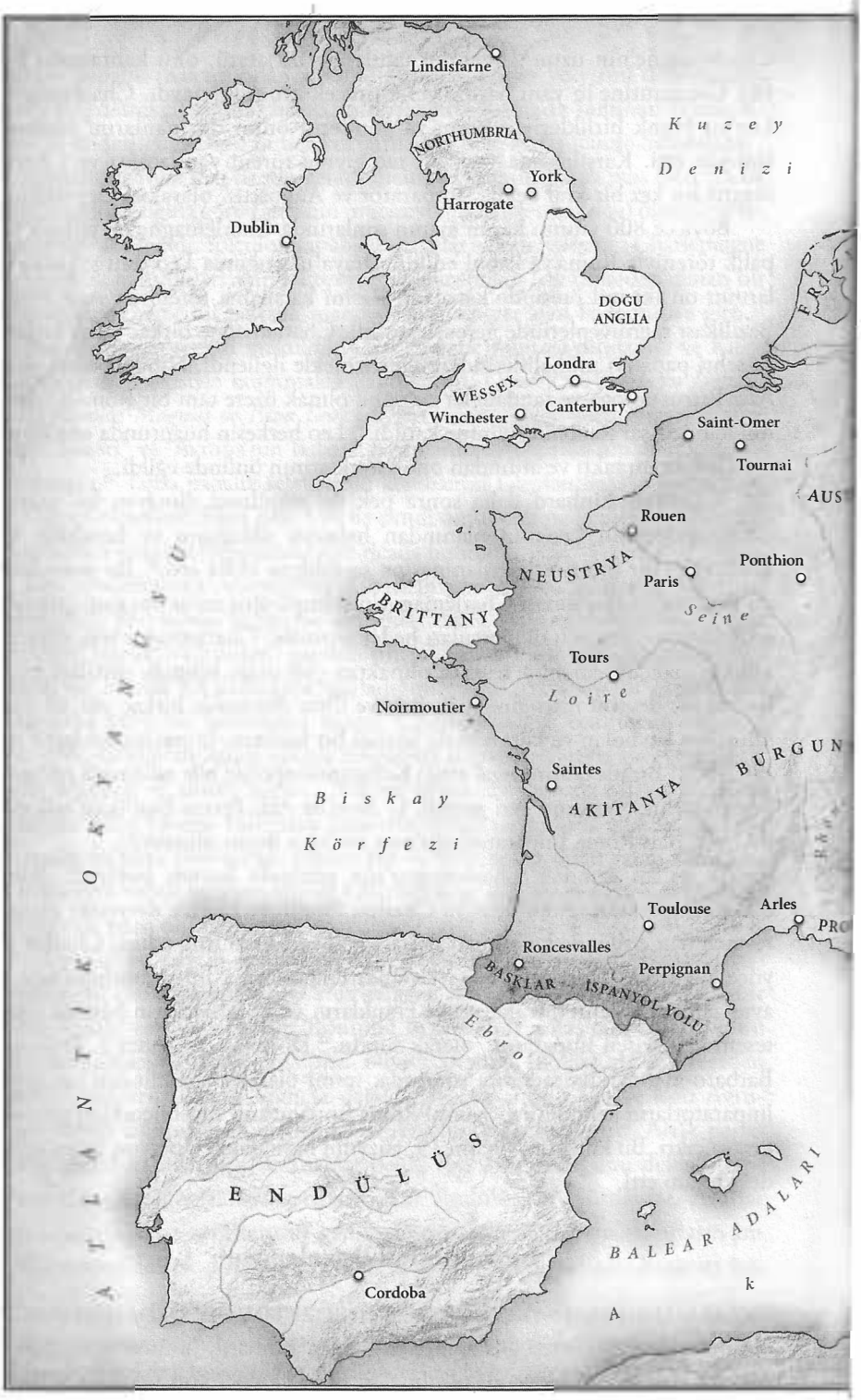
Böylece 800 yılının kasım ayının sonlarında Charlemagne en yüksek papalık töreniyle Roma'ya kabul edildi. Oraya ulaştığında Leo onu şehir sınırlarının on iki mil ötesinde karşıladı. Resmî karşılama töreni ise Aziz Petrus Bazilikası merdivenlerinde gerçekleştirildi. Charlemagne birkaç hafta boyunca şehri papanın muhaliflerinden temizlemekle ilgilendi. Nihayet Noel günü Aziz Petrus'ta toga ve sandaletler de dâhil olmak üzere tam bir Romalı kostümü içinde Aşai Rabbani Ayinine katıldı.[36] Leo herkesin huzurunda ona imparatorluk tacını taktı ve ardından onun ayaklarının önünde eğildi.

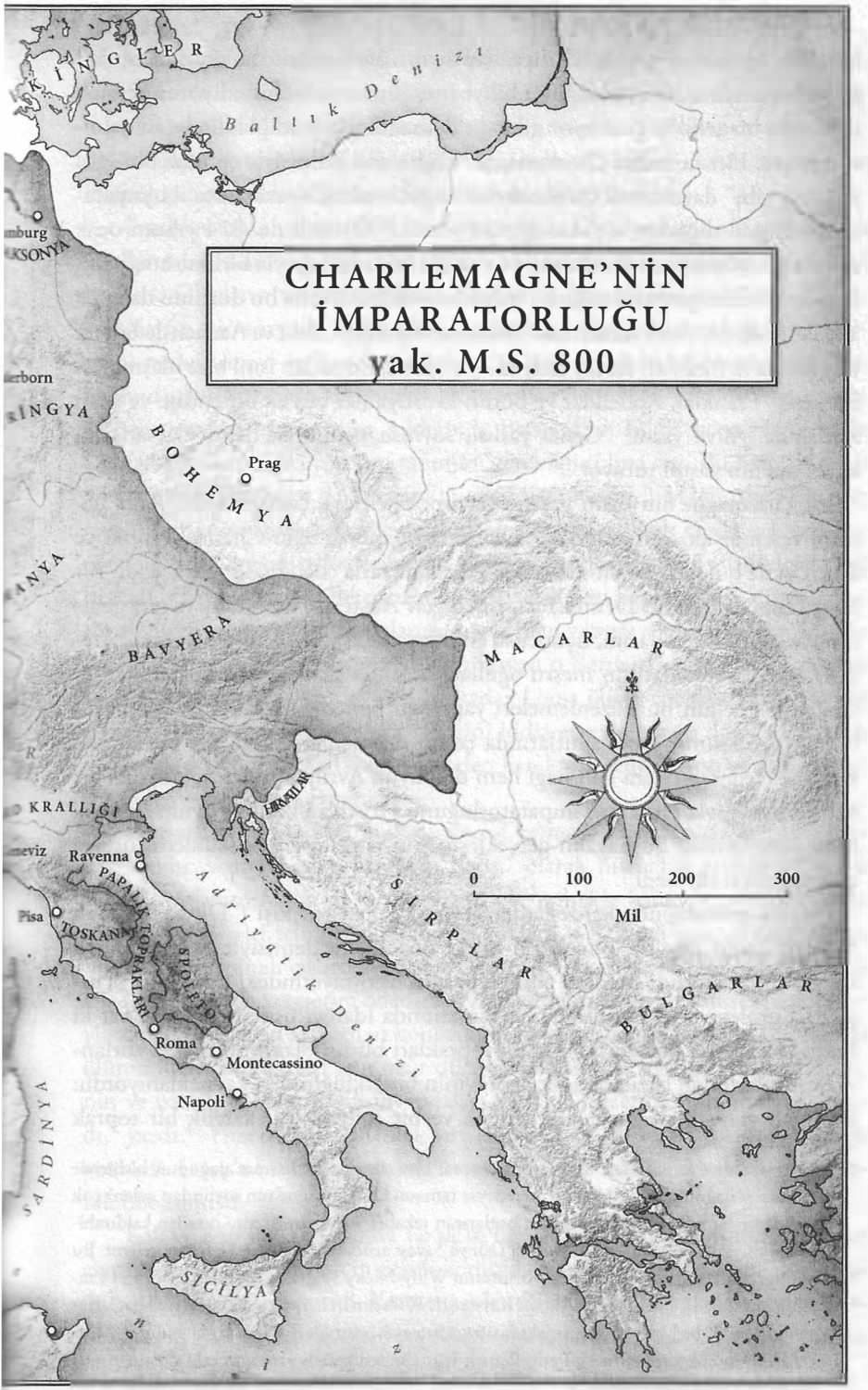
Vakanüvis Einhard daha sonra pek de inandırıcı olmayan bir şekilde Charlemagne'nin Leo'nun planından habersiz olduğunu ve kendisine bu denli yüce bir onurun bağışlanmasına şaşırdığını iddia etti.[37] Bu mantıksızdı: Einhard'ın çarpıtması Charlemagne'nin imparator unvanını gasp etmesini onaylamayan Bizanslı okuyucuları hedef alıyordu. Charlemagne'nin yükselişi aslında mahcup edici bir tesadüf olmaktan çok uzak, bilinçli, titizlikle planlanmış bir devrim niteliğindeydi. Batı ve Orta Avrupa'da birkaç yüz yıl önce sahneden kaybolan ve kötünün de kötüsü bir kadının, İmparatoriçe Irene'nin (797-802) Bizans tahtını işgal ettiği Konstantinopol'de bile sallantıda görünen imparatorluk olgusunu geri getirdi. O Noel'de Aziz Petrus Bazilikası'nda gerçekleşen Batı Roma İmparatorluğu'nun yeniden ihyası olmalıydı.

Ya da en azından Charlemagne'nin gözünde durum böyleydi. Şubat 806'da imparatorluğunu üç oğlu Charles, Pippin ve Louis'e devretme planını resmen ilân ettiğinde kendisini "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına, Charles, en yüce augustus, Tanrı tarafından taçlandırılmış, Roma İmparatorluğu'nun ve aynı zamanda Tanrı'nın inayetiyle Frankların ve Lombardların hâkimi muhteşem ve barışçıl imparator" olarak sundu.[38] Dört yüz yıl sonra I. Frederick Barbarossa'nın hükümdarlığı sırasında, resmî olarak papa elinden taç giyen imparatorların kendilerine "Kutsal Roma İmparatoru" diyebilecekleri geleneği ortaya çıktı. Bu kullanım biçimi 19. yüzyılın başındaki Napolyon Savaşları'na dek devam etti.

İmparatorluk Parçalanıyor

CHARLEMAGNE YAŞLANDIKÇA SAĞLIĞI BOZULDU VE YOLDAŞLARI ONUN ölümüne dair alametleri gözlemeye başladılar. Einhard, "müteakip üç yıl boyunca… sık sık güneş ve ay tutulmaları oldu ve yedi gün boyunca güneşte

Lindisfarne
NORTHUMBRIA
York
Harrogate
Dublin
Kuzey Denizi
DOĞU ANGLIA
Londra
WESSEX
Winchester
Canterbury
Saint-Omer
Tournai
Rouen
NEUSTRYA
Paris
Ponthion
BRITTANY
Seine
Tours
Loire
Noirmoutier
Saintes
AKİTANYA
BURGUN
Biskay Körfezi
Toulouse
Arles
Roncesvalles
BAŞKLAR
İSPANYOL YOLU
Perpignan
Ebro
ENDÜLÜS
BALEAR ADALARI
Cordoba
ATLANTİK OKYANUSU

CHARLEMAGNE'NİN
İMPARATORLUĞU
yak. M.S. 800
İNGİLTERE
Baltık Denizi
Prag
BOHEMYA
BAVYERA
MACARLAR
KRALLIĞI
Ravenna
PAPALIK TOPRAKLARI
TOSKANA
SPOLETO
Pisa
Adriyatik Denizi
SIRPLAR
BULGARLAR
Roma
Montecassino
Napoli
SARDİNYA
SICILYA
0
100
200
300
Mil

karanlık bir nokta görüldü," diye hatırlıyor. Aachen'deki sarayın keresteleri adeta banilerinin hasta olduğunu biliyor ve onun acısını hissediyormuşçasına ürkütücü bir şekilde gıcırdıyor gibiydi; defnedilmek istediği kiliseye ise yıldırım düştü. Her ne kadar Charlemagne "hiçbirinin kendisiyle en ufak bir ilgisi yokmuş gibi" davranarak bu alametleri soğukkanlılıkla savuşturtsa da imparatorun ölümü diğerlerine yakın görünüyordu.[39] Öyleydi de. 814 yılının ocak ayında Charlemagne vücudunun yan taraflarında bir ağrıyla birlikte ateşlendi. Sıkı bir perhize girerek kendisini tedavi etmek istedi ama bu durumu daha da kötüleştirdi. 28 Ocak sabahı saat dokuzda imparator öldü ve Aachen'de büyük bir törenle defnedildi. Kuzey İtalya'da yer alan Bobbio'dan ismi bize ulaşmayan bir keşiş "Franklar, Romalılar ve bütün Hristiyanlar büyük bir endişe ve elem içerisinde," diye yazdı, "Genci yaşlısı, soylusu nedimesi, hepsi Caesarlarını kaybetmenin yasını tutuyor."[40]

Charlemagne'nin uzun yaşamı boyunca pek çok çocuğu oldu. Dört hanımı ve en az altı cariyesinden, aralarında üç meşru oğlu Charles, Pippin ve Louis'in de bulunduğu on sekiz, belki de daha fazla çocuğu dünyaya geldi. Bir oğlu Lombardiya'nın Demir Tacı, bir diğeri Austrasia ile Nesturya'nın geniş orta ve kuzey krallıklarını, üçüncüsü Akitanya ile İspanyol Yolu'nu almak üzere Karolenj topraklarının meşru oğulları arasında paylaşılması bekleniyordu. Charlemagne'nin bu düzenlemeleri yaparken beslediği eski moda Merovenj hayali, oğullarının ortak sınırlarında çeşitli düşmanlara karşı sert bir şekilde mücadele ederken hem kan bağı hem de büyük Avrupa projesine duydukları karşılıklı saygıyla Hristiyan imparatorluğunu Hristiyan barış ve uyum ruhuyla idare etmeleriydi. Bu hayalin gerçekleşmesini engelleyen eksikliklerin ortaya çıkması uzun sürmedi.*

814'e gelindiğinde kardeşlerden hayatta kalan tek kişi ("Dindar" olarak bilinen) Louis idi. Bir önceki yıl tahta çıkacağı beklentisiyle eş-kral olarak taç giymişti ve şimdi Bernard adlı yeğeninin hâkimiyetindeki Lombardiya dışında Karolenj İmparatorluğu'nun tamamında idareyi üstlenmişti. Ne var ki Louis, babasının bir araya getirdiği toprakları bütün olarak tutmakta zorlandı. Sorunlarından bazıları sadece görevinin büyüklüğünden kaynaklanıyordu: Bu denli geniş bir sahayı idare etmek ve bir milyon mil karelik bir toprak

* Her ne kadar kesinlikten uzak bir benzetme olsa da akla krallarının çoğunun birbiriyle akrabalık bağının bulunduğu (ve neredeyse tamamı Charlemagne'nin soyundan gelen) çok sayıda krallığın karşılıklı olarak kan bağlarının rekabet ve husumetlerini ortadan kaldırabileceği duygusuyla yanıldıkları Birinci Dünya Savaşı arifesindeki Avrupa haritası geliyor. Bu yanılgı en meşhur ve felaketli dışavurumunu Willy-Nicky Telgrafları denilen Eylül 1914 tarihli Rus Çarı II. Nicholas ile Alman Kayseri II. Wilhelm'in karşılıklı olarak kişisel bağlarını vurgulayarak birbirleri i savaşmaktan vazgeçirmeye çalıştıkları telgraflarda bulur ("Müttefiklerinin çok ileri gitmesini engellemek için elinden geleni yapmanı eski dostluğumuz adına rica ediyorum. Nicky.")

parçasını dış saldırılardan korumak. Bununla birlikte esas sorunlar aile içinden kaynaklandı. Louis hükümdarlığının erken yıllarından itibaren kendi dört oğlu da dâhil olmak üzere erkek akrabalarının hırslarını dizginlemenin bir yolunu aramaya uğraştı. Artık hepsi gözlerini imparatorluktan alabilecekleri paya dikmişti ve onu almak konusunda sabırlı davranmıyorlardı.

Louis'in tahta çıkışını izleyen üç yıl içinde Charlemagne'nin gayrimeşru oğullarından Kambur Pippin'in oğlu Lombardiya Kralı Bernard, çürümeyi başlattı. Olayların fitilini ateşleyen *Ordinatio Imperii* olarak bilinen 817'de yayınlanan bir anayasal belge oldu. Louis bununla imparatorluğun hiyerarşisini netleştirmeyi ve kendisi öldükten sonra imparatorluğun yönetimi konusunda duruma bağlı düzenlemeler yapmayı hedefledi. Her ne kadar açıkça belirtmediyse de, zamanı geldiğinde Bernard'ın, Louis'in en büyük oğlu Lothar'ın yüksek hâkimiyetini tanıması gerektiğini ima etti. Bu mantıksız bir talep değildi ama yine de Bernard'ın gururunu incitti.[41] Mağduriyet hissiyle, pan-Avrupa imparatorluğu ile arasındaki ilişkiyi karşılıklı fayda sağlayan bir ortaklık değil, bağımsızlık ile boyun eğme arasında bir seçim olarak görmeye başladı.* Çok geçmeden Bernard'ın İtalyan krallığını koparmak ve mutlak egemenliğin meyvelerinden faydalanmak için plan yaptığı söylentileri yayıldı. Bu dedikodular Louis'in kulağına ulaştığı zaman o Bernard'ı tutuklattı, yargıladı ve ölüm cezasına çarptırdı. Her ne kadar Louis ölüm cezasını gözlerini kör etmeye çevirerek merhamet gösterdiğini iddia etse de ceza o denli acımasızdı ki, Bernard işkencelerden – muhtemelen kan kaybı, enfeksiyon ve şokun bileşiminden – hayatını kaybetti.

Bernard'ın planları ve ölümü sadece *Ordinatio Imperii*'nin "karşılıklı kardeş sevgisi… ortak refah ve ebedî barış," olarak nitelediği şeylere bağlı bir Avrıpa imparatorluğunun kırılganlığını göstermekle kalmadı, aynı zamanda Louis'e bir eleştiri selinin yönelmesine yol açtı.[42] 822 yılı yazının ortalarında Louis alenen günah çıkarttı ve Papa I. Paschal'ın katıldığı büyük bir Karolenj aile toplantısında kefaretini ödedi. Kefareti aktaran kraliyet yanlısı Frank vakayinameleri olayların ayrıntıları konusunda suskundur ama Louis'in Bernard'ın ölümünden daha fazlası için özür dilediği vurgulanır. Vakanüvis, "o kendisinin ve babasının yaptığı bütün hataları dikkatle düzeltme zahmetine katlandı," yazdı.[43] Yine de özür dilemek ve pişmanlık ritüeli temel sorunu çözmeye yetmedi: Louis'e bir arada tutmayı başaramayacağı büyüklükte bir imparatorluk bırakılmıştı.

830 ve 840 yılları arasında Louis'in oğullarının imparatorluk mirasından alacakları payı arttırmak için çeşitli kombinasyonlarda bir dizi ittifak kurduğu üç büyük isyan patlak verdi. Karolenj geleneğine uygun olarak pek çok zalimane, ölümcül ve utanç verici fiil yapıldı. Daha fazla kör etme, boğulma, sürgün

* Ayrıca bakınız: Brexit.

ve Louis'in karısı İmparatoriçe Judith'e yöneltilen büyücülük ve zina suçlamaları ve genel bir tamahkârlık suçu da bunlar arasındaydı. Haziran 833'te Louis, Alsace, Rothfeld'deki en büyük oğlu Lothar ile yüzleşti. Lothar, Karolenj aile tarihinin dikkatli bir öğrencisi olduğunu kanıtlamış, Papa IV. Gregory'yi kendisinin en üst hükümdarlığını destekleme hususunda ikna etmişti. Lothar'ın güç oyunu Louis'in destekçilerini ürküttü ve neredeyse tamamı en büyük oğlundan yana geçerek onu terk ettiler. Bu toplu omurgasızlık eylemi toplantıya "Yalanlar Tarlası" adını kazandırdı. Louis artık bir mahkûmdu. Lothar imparatorluk tacını taktı ve oğul kendi hâkimiyetini sağlamaya çalışırken babasını Avrupa'da oradan oraya beraberinde sürükledi.

Bu tuhaf durum, belki de kaçınılmaz olarak, kendi kötülüğünün ağırlığı altında çöktü. Bir yıl sonra bir başka aile darbesiyle Louis tahtına iade edildi. Ancak Charlemagne'nin imparatorluğunun kaderi yazılmıştı. Tıpkı kendisinden önceki Büyük İskender gibi Charlemagne da ancak tek bir adamın siyasi benliğinin bir uzantısı olarak mevcudiyetinin mümkün olduğu çok çabuk açığa çıkan bir imparatorluk kurmuştu. Louis 840 yılında öldü. Bu sırada oğullarından üçü hayattaydı. Yeniden iç savaşa tutuştuktan sonra 843'te Avrupa rüyasından vazgeçmeye karar verdiler. Karolenj İmparatorluğu, Verdun Anlaşması ile resmen bölünerek Batı Francia, Orta Krallık ve Doğu Francia olmak üzere üç krallık ortaya çıkarttı (bunlar sırasıyla ve çok kabaca günümüz Fransa'sı, kuzey İtalya ve Burgonya ile batı Almanya'ya karşılık gelir).

9. yüzyılın geri kalanında Charlemagne'nin torunları olan Karolenj hükümdarları sıklıkla kendilerini gerçekte olduklarından daha güçlü gördükçe vuku bulan aralıklı savaşlarla Batı Avrupa'da daha fazla bölünme yaşanacaktı. Yüzyılın sonlarına doğru kısa bir dönem için Charlemagne'nin talihsiz, aylak ve ne yazık ki epilepsi hastası büyük torunu Şişman III. Charles bütün Frank topraklarında egemenlik iddiasında bulundu. 888'de onun ölümüyle imparatorluk, Doğu ve Batı Francia, Almanya, Burgonya, Provence ve İtalya olarak parçalandı. Orta Çağ boyunca bu parçaları yeniden bir araya getirmek pek çok kişinin hayallerini süsledi ama bir kez daha bütün Karolenj mirasına tek bir kişinin sahip olması için bin yıl geçecekti. Bu kişi bir başka karşı konulamaz savaşçı olmakla birlikte kariyeri ancak Charlemagne'nin yapmış olduklarını vurgulamaya yarayan biriydi; Napoleon Bonaparte. Avrupa'yı her bin yılda bir ya da iki kez birleştirmek mümkün olsa da bu uzun soluklu değildi.

Kuzeylilerin Gelişi

845 YILI BAHARINDA DİNDAR LOUIS'İN EN KÜÇÜK OĞLU KEL CHARLES, Batı Francia'yı yönetirken, Ragnar adlı Danimarkalı bir savaş ağası Seine Nehri'nin yukarısına 120 gemilik bir filo getirdi. Bu Ragnar'ın Danimarka

vakayinamelerinin, İzlanda destanlarının ve son derece başarılı bir 21. yüzyıl televizyon dizisinin yıldızı olan, fiziksel açıdan iri yarı, cinsel gücü yüksek, İngiltere'ye ve Kiev Ruslarının Baltık topraklarına kadar açık denizlerde ve yılankavi nehirlerde yelken açmış son derece usta bir denizci olan efsanevî Ragnar Lodbrok ("Kıllı Pantolon") için model teşkil ettiği söylenir.[44] Bunun doğru olup olmadığını kestirmek zor olsa da, 845'te Franklara saldıran Ragnar'ın her hâlükârda son derece tehlikeli olduğu açık.

Nehrin yukarısına yaklaşık yetmiş beş mil yol kat ettikten sonra Ragnar ve takipçileri, baskın ve yağma yapmak üzere gösterişli gemilerini karaya çektiler. Umutsuzluğa kapılan bir vakanüvis, "gemiler Seine'nin yukarısına doğru geçiyor ve bütün bölgede kötülük gittikçe güçleniyor," diye yazmıştı.[45] Ragnar'ın adamları yorulmak şöyle dursun, şimdi daha fazla heyecanla enerjileri yükselmiş şekilde Paskalya dolaylarında Paris'e ulaşana dek nehrin yukarısına ilerlemeyi sürdürdüler. O sıralarda muhtemelen sadece birkaç bin kişilik nüfusa sahip olan Paris, Orta Çağ'ın sonlarında kavuşacağı güç merkezi niteliğini henüz haiz değildi. Yine de zengindi. St. Denis kraliyet manastırının hazineleri özellikle cezbediciydi. Ragnar'ın ise yapmayı çok iyi bildiği tek bir şey varsa o da Tanrı'nın evlerini yağmalamaktı.

Batı Franklarının kralı olan Kel Charles bu Danimarkalı serserinin her istediğini almasına izin veremezdi. Danimarkalılar, diğer "Kuzeyliler" yani korsanlar ya da "körfezde yaşayanlar" anlamına gelen Vikingler ile birlikte zaten on yıllardır Karolenjleri tehdit ediyorlardı. Ne var ki son yıllarda Frank topraklarına yaptıkları baskınlar hem sıklaşmış hem de daha geniş ölçekli olmaya başlamıştı. Kel Charles işte bu sebeple bir ordu topladı, Seine'nin iki yakasına konuşlandırmak için ordusunu ikiye ayırdı ve Ragnar'ı kovmak için harekete geçti.

İşler planlandığı gibi gitmedi. Uzun zaman önce Lombardlar, Frankları gördüklerinde "vay haline!" diye bağırmışlardı. Şimdiyse Ragnar ve Kuzeyliler onlara dişlerini gösteriyordu. Bir grup Frank savaşçıyı çevirdiler, esir aldılar ve onları Seine'nin ortasında Kel Charles ve müfrezesinin geri kalanının görebileceği ama onlara yardım edemeyeceği bir adaya götürdüler. Adaya çıktıklarında Ragnar derhal 111 mahkûmu astırdı. Kuzeylileri geri püskürtme konusunda başarısız olan ve onların burada kalmaları halinde Paris'ten geriye pek de bir şey kalmayacağından korkan Kel Charles, gerçi çekilmesi için Ragnar'a 7.000 pound gümüş ve altın ödemeyi kabul etti. Bu son derece büyük bir meblağdı ve sadece büyüklüğü bile Frank kralı için acınası bir aşağılamaydı. Charles'in tek tesellisi böyle bir saldırının rezilliğine maruz kalan tek hükümdarın kendisi olmamasıydı. Aynı yıl İskandinav filoları Hamburg'a (Alman Louis'in Doğu Francia'sında), Frisia'ya (Lothar'ın Orta Krallık'ında) ve Akitanya'daki Saintes'e saldırdı. Bir zamanlar batıda en çok korkulan askerî güç Franklardı. Şimdiyse sıra Kuzeylilere gelmişti.

KUZEYLİLERİN – YA DA VİKİNGLERİN – 8. YÜZYIL SONUNDA BUGÜNKÜ İSVEÇ, Norveç ve Danimarka'nın kıyı kesimlerinden harekete geçtikleri söylenir. Onların Hristiyan Batı âlemine geçişlerinin en ünlü anlatımı Britanya'dan gelir. 793 senesinde Northumbria kıyılarında savaşçılar ortaya çıktı. Gemilerinden atladılar, Lindisfarne adasını soydular, manastıra saygısızlık yaptılar ve keşişleri katlettiler. Bu vahşi baskın İngiltere'den yayılan şok dalgalarına neden oldu. Haber Charlemagne'nin Aachen'deki sarayına ulaştığında Yorklu Alcuin, Northumbria kralına "St. Cuthbert kilisesinin Tanrı'nın rahiplerinin kanına bulanmış, tüm eşyaları soyulmuş ve yağmaya maruz kalmış" olmasından duyduğu üzüntüyü bildiren bir mektup kaleme aldı.[46] Krala, onun ve asillerin daha Hristiyan saç kesimi ve giyim tarzları benimsemekten başlayarak yollarını düzeltmelerini tavsiye etti.

Ne var ki bunlar için çok geçti. Kuzeyliler kendilerini Batı dünyasında büyük bir güç olarak ilân etmişlerdi. Ertesi yıl, 794'te Britanya Adaları'nın diğer tarafındaki Hebridler'de baskıncılar yeniden ortaya çıktılar. 799'da Vikingler, Loire Nehri'nin hemen güneyindeki Noirmoutier'de yer alan Saint-Philebert manastırına baskın düzenlediler. Altmış yıl sonra Viking akınları sadece Kuzey ve İrlanda denizlerinde değil, Anglo-Saksonlar, İrlandalılar, Emevîler ve Franklarla çatışacakları Lizbon'dan Sevilla'ya ve Kuzey Afrika'ya dek uzanacaktı. 860 yılında bugün kuzeybatı Rusya'ya denk gelen bölgeden gelen Viking soyundan bir grup savaşçı Dinyeper Nehri ve Karadeniz üzerinden Konstantinopol'e yelken açtı ve şehri kuşattı. Her ne kadar bu sürecin ancak küçük bir parçasına maruz kaldı ise de Noirmoutier vakanüvisi bütün çağ için adeta özdeyiş olabilecek bir ifade yazdı: "Gemilerin sayısı artıyor, Vikinglerin sonsuz seli artmayı hiç bırakmıyor… Vikingler önlerine çıkan her şeyi fethediyor ve hiçbir şey onlara karşı koyamıyor."[47]

İSKANDİNAVYA HALKI 8. YÜZYIL SONLARINDA BİRDENBİRE YOKTAN VAR olmadı. Bin yıldan uzun zaman önce Grek kâşif Pytheas, o zamanlar bilinen dünyanın dondurucu kuzey batısına meşhur bir yolculuk yaptı ve Norveç ya da İzlanda da olması (ya da olmaması) muhtemel "Thule" adlı kısmen meskûn bir bölgeyle temas kurdu.[48] Aynı sıralarda Danimarka çevresinde yaşayan halklar kaplama parçaları birbirine bindirme tekniğiyle* tekneler inşa edebiliyorlardı: 1920'lerde Danimarka'nın Als Adası'ndaki bir bataklıktan çıkartılan Hjortspring adı verilen tekne antik İskandinavların yirmi kişilik mürettebatı olan teknelerle denize açıldıklarını göstermektedir.

Müteakip yüzyıllar boyunca Kuzeyliler, bilinen dünyanın sınırındaki varlıkları kabul edilen unsurlar olarak kaldılar. Augustus döneminde Roma ordusu

* Bu teknikte üst üste binen kalaslar bir gövde oluşturacak şekilde düzenleniyordu. Tek bir gövdenin içinin oyulduğu eski kano yapım tekniklerine göre bu önemli bir gelişmeydi.

Jütland'ı keşfe çıktı. M.S. 515'te Chochilacius adlı Danimarkalı bir hükümdar Aşağı Ülkelerdeki Frank topraklarına baskın düzenledi (onun büyük Orta Çağ epik destanı *Beowulf*'taki Get kralı ve destana adını veren kahramanın amcası Kral Hygelac için bir model teşkil etmiş olması mümkündür). Yine de 8. yüzyıla kadar Kuzeylilerin görünüşü nadir, seyrek ve kısa süreliydi. Her ne kadar kuzey dünyası nihayetinde İpek Yolu'na bağlanan ticaret güzergahlarıyla bağlantılıysa da ilişkiler nispeten zayıftı ve M.S. 5. ve 6. yıllardaki barbar göçleri sebebiyle ciddi bir kesintiye uğramışlardı. Zaten coğrafyanın kendisi tecrit ediciydi. İlk binyılın başlarına kadar çöl tektanrıcılığı ile onların kutsal kitap ve sözlerinden tamamen kopuk kalan kuzey dünyasına Orta Çağ'ın başlarında ne Hristiyanlık ne de İslâmiyet dokunamamıştı. Kendi gelişim çizgisinde ilerleyen Viking kültürü, kuzey kutup bölgesi sınırındaki toprakların benzersiz manzarası ve şartlarıyla aşılanmış ve son derece kendine özgüydü.

Viking dünya görüşü özellikle iklim tarafından şekillendirildi. Muhtemelen 530'lar ve 540'larda küresel sıcaklıkların düşmesi ve hasat alınamamasına yol açan büyük volkanik patlamaların şoku sebebiyle, Vikinglerin köken ve kıyamet hikâyeleri ağaçların yaşamları ile dünyanın donup bütün yaşamın sona ereceği yaklaşan *Fimbulkışı*'nın* gelişi etrafında dönüyordu. Kuzeyliler Odin, Ull, Baldr, Thor ve Loki gibi renkli bir tanrılar panteonuna sahipti. Valkyr'ler ve *fylgjur* olarak bilinen dişil varlıkların yanı sıra elfler, cüceler ve troller de dâhil olmak üzere diğer doğa üstü varlıkların da hayatlarını etkilediğini düşünüyorlardı. "Öteki" ile canlı ve derin bir biçimde birbirine bağlı olan farklı ve genellikle aşırı derecede doğal bir dünyada, her yerde büyülü ve mistik unsurlar tespit ettiler.[49] Bu görünmez âlemle, Avrupa ve Orta Doğu'daki Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler tarafından gerçekleştirilen yiyecek sunuları bırakmaktan insan kurbanına dek geniş bir yelpazedeki kurumsallaşmış ayin biçimlerinden çok farklı şekillerde etkileşime girdiler.

Tarihçiler Vikinglerin niçin birdenbire iki kuşak boyunca nispi tecritlerini kırıp Batı'yı terörize etmek ve kolonileştirmek için ortaya atıldıklarına nesiller boyu şaşırdılar. Olası sebepler arasında siyasi kargaşa, kültürel devrim, iklim değişikliği ve demografik baskı öne sürüldü.[50] Bütün büyük sorular gibi bunun da basit bir cevabı yok. Bununla birlikte bizim buradaki amacımız noktasından bakıldığında öyle görünüyor ki tam da İskandinav dünyasının ekonomik şartları ve yaygın teknolojileri değişirken Frank dünyası ve onun kurulu düzeni yerle bir oldu.

---

* *Fimbulvetr*, yani "korkunç kış, kuvvetli kış" Ragnarok gelip dünya sona ermeden önce arada hiç yaz yaşanmadan geçen her yönden karın yağdığı çok soğuk üç kış ve bu peş peşe yaşanan kış döngüsü boyunca yalnız doğanın değil, onunla birlikte insanlığın da çığırından çıkacağı bir düzenin bozulması anlatısıdır (ç.n.).

5. yüzyıl dolaylarından itibaren İskandinav tekne teknolojisi, belki de Norveç'in fiyortlarla dolu, bin millik uzun batı kıyısı da dâhil olmak üzere Kuzey Denizi'ndeki ticari fırsatların etkisiyle gelişiyordu.[51] Tekneler büyüyüp hızlandılar; güçlü omurgalara, kuvvetli yelkenlere, yirmi metreden daha uzun derin, düz gövdelere ve her seferinde dönüşümlü olarak yirmi dört saat çalışacak kadar kalabalık bir mürettebata sahiptiler.[52] Aynı zamanda genç Viking erkekleri üzerinde seyahat etmeleri ve zenginleşmeleri için artan bir kültürel baskı söz konusuydu. Erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesine (ve muhtemelen kız bebekleri öldürmesine) halen izin verilen bir toplumda, erkekler prestijli bir evlilik için "başlık parası" ödemek ve sosyal itibarlarını ilân etmek durumundaydı. Bunu gerçekleştirmenin en iyi yolu ise ya ticaret ya da korsanlık ya da biraz ondan biraz bundan yapmaktı.

Arka plan bu haldeyken Karolenjler tarafından Avrupa'da kapsamlı değişiklikler yapıldı. Charlemagne idaresindeki Franklar, Kuzeylilerin giderek daha fazla ilgisini çekmeye başladı. Her şeyden önce Charlemagne'nin Saksonlara karşı seferleri Frank sınırı kuzeye, Viking topraklarına dayanana dek devam etti (M.S. 810-811'den itibaren imparatorluğun kuzeyinde, kuzey paganlarına karşı askerî bir tampon bölge teşkil eden "Danimarka Yolu" vardı). Bunun dışında Karolenjler manastırlar ve diğer Hristiyan kutsal mekanları kurmuş ve onları zenginleştirmişlerdi. Çok miktarda taşınabilir servet, fiziksel açıdan toplumdaki en zayıf insanlar olan keşişlerin ellerine bırakılmıştı. Dahası pek çok manastır, manastır mensuplarının sosyal şiddetten korunmasını sağlayacağı – ya da onlar öyle olacağını zannettiği – için kasıtlı olarak dünyevî toplumdan uzak ya da Loire'nin ağzındaki bir kara parçasına kurulmuş Noirmoutier'deki Saint-Philibert gibi kıyılarda yahut nehir kenarlarında kurulmuştu.

Bu kolay lokmalar Akdeniz dışındaki en iyi gemilerle donatılmış, Yorklu Alcuin'in gaddarlıklarını Gotlar ve Hunlar ile karşılaştırdığı son derece hareketli savaşçı gruplardan oluşan bir topluluk için çok lezzetli görünüyordu.[53] 830'lar ve 840'lar Frank yöneticilerinin karşılıklı olarak bir iç savaşa ve nihayetinde bir zamanlar geçit vermez olan imparatorluğu üç parçaya bölünmeye götürdüğünde lokmaların tadına bakmanın zamanı da gelmişti.

Vikinglerden Normanlara

FRANKLAR 9. YÜZYIL ORTALARINDAN İTİBAREN HIRSLARI BATI DÜNYASINA uzanan, dışa dönük ve hareketli bir toplumla yakın komşu oldukları gerçeğiyle mücadele etmek durumunda kaldılar. Vikinglerin ulaşamadığı çok az yer vardı ve daha uzaklara seyahat ettikçe saldırılarının doğası da değişmeye başladı. 8. yüzyıl sonlarındaki baskınlarını karakterize eden kıyı hedeflerine yönelik

küçük saldır ve yağmala faaliyetlerinin yerini 9. yüzyılda kuşatma, boyun eğdirme ve yerleşme hedefiyle donanımlı büyük girişimler aldı.

Neredeyse her yerde yerleşik güçler Viking tehdidini kontrol altına almak için mücadele etti. 865'te belki de aralarında bacaklarını etkileyen bir sakatlık nedeniyle bu adla anılması muhtemel Kemiksiz Ivar'ın da bulunduğu Ragnar Lodbrok'un dört oğlu liderliğindeki Vikinglerden müteşekkil bir "Büyük Kâfir Ordusu" İngiltere'yi istila etti. Önceki kuşak Vikingler manastırları ve Londra, Canterbury, Winchester gibi gelişen şehirleri hedef almışlardı. Büyük Kâfir Ordusu ise bu sırada Northumbria, Mercia, Wessex ve Doğu Anglia'nın küçük krallıklarına hâkim olan Sakson krallarının gücünü kırmaya kararlı tam teşekküllü bir fetih ordusuydu. Ordunun yanında pek çok kadının da dâhil olduğu bir yerleşimci topluluğu da gelmişti; sadece baskın yapmayı değil, yerleşmeyi hedefliyorlardı. Bunu başardılar da. 869'da Doğu Anglia kralı Edmund, Vikingler tarafından öldürüldü.* 880'lerde İngiltere'nin yarıya yakın kısmı İskandinavların doğrudan hâkimiyeti ya da kontrolü altındaydı. Viking ilerleyişi ancak Sakson tarafında Wessex Kralı Alfred'in kahramanca yönettiği uzun bir mücadelenin sonunda durdurulabildi. 878 ile 890 yılları arasında varılan bir anlaşma, ülkenin kuzeydoğusunda Danelaw adıyla bilinen geniş bir "Viking" toprağı olmak kaydıyla İngiltere'nin paylaşılmasıyla resmiyet kazandı. Danelaw'da farklı bir hukuk sistemi işledi, Anglo-İskandinav madenî paraları (Thor'un çekiciyle süslenmiş olanlar dâhil) tedavüle girdi, yeni diller kullanılmaya başlandı ve yer adları değişti.** Yerleşimciler bir taraftan İskandinav panteonunu ithal edip diğer taraftan Hristiyan ayinlerini de benimsedikçe eski ve yeni tanrılar birbirine karıştı. İskandinavlar, Danimarka ve İngiltere'nin müşterek kralı Harthacnut'un öldüğü 1042 yılına dek İngiltere'de çıkarlarını az ya da çok koruyacaklardı.

İngiltere büyük resmin ancak bir parçasıydı. Vikingler, İskoçya ve İrlanda Denizi'ndeki ada krallıklarında; Orkney'de, İskoçya'nın batı adaları Man ve Anglesey'de ticaret yaptılar, savaştılar ve buralara yerleştiler. İrlanda'da Viking kolonicileri Dublin çevresinde 11. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalan büyük bir krallık kurdular (Bu Dublin krallığı gelişen bir köle pazarı temelinde tesis olunmuştu. İrlanda'nın iç kesimlerine götürülen ve "esirler" olarak bilinen köleler, İzlanda kadar uzak topraklarda satılabilirler, köle pazarlarında Kuzey Afrika ya da Baltık gibi uzak diyarlardan ele geçirilen başka talihsiz insanlarla bir araya gelebilirlerdi).

---

* Daha sonra Bury St. Edmund'daki kraliyet tapınağına girişi denetleyen keşişler tarafından coşkuyla teşvik edilen hagiografik efsane kralın, Kuzeyliler Hristiyan olmadığı müddetçe krallığından vazgeçmeye yanaşmadığını, bu yüzden de başı vurulmadan önce bir ağaca bağlanarak oklarla delik deşik edildiğini öne sürer.

Bir zamanlar İngiltere'deki Viking yerleşiminin önemli bir merkezi olan York şehri bugün yol adlarında halen İskandinav işgalinin mirasını taşıyor: Coppergate, Stonegate ve Micklegate adlarının tamamı etimolojik açıdan Eski İskandinav "gata" kelimesinden gelmekte.

Bu arada binlerce mil uzakta Doğu Avrupa'da (Rus adıyla bilinen) İskandinavlar giderek artan sayılarda Konstantinopol'e doğru seyahat etmeye başladılar. 10. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Bizans imparatorları Kuzeylilerin dövüş kabiliyetlerine o kadar imrenmişlerdi ki, "Vareng Muhafızları" olarak bilinen Viking soyundan kişisel muhafız kuvvetleri toplamışlardı (Halfdan ve Ari adındaki iki muhafız tarafından yapılmış olması muhtemel İskandinav runik duvar yazıları Ayasofya'da halen bulunabilir). Birkaç cesur Kuzeyli Bizans üzerinden Abbasî İran'ına dahi ulaştı; Arap âlim ve coğrafyacı İbn Hurdâzbih'e göre Viking Rusları 840'larda Bağdat'ta ticaret yaptılar, kara yoluyla develerin sırtında mal getirdiler ve paganlara görece kitap ehline ayrıcalıklı oranlar sunan vergi rejiminden faydalanmak için Hristiyan'mış gibi göründüler.[54] Kısa sürede Viking dünyası ile Abbasî halifeliği arasında rekor düzeyde ipek ve köle değiş tokuşu yapılmaya ve gümüş Abbasî *dirhemleri* İskandinavya'nın batısına akmaya başladı.* Vikingler küresel ağlarını ve toplumlarının sınırlarını ebediyen genişletecek gibi görünüyorlardı. 1000 yılı civarında İskandinavya'nın batısında, İzlanda, Grönland ve hatta L'Anse aux çayırında terk edilmiş bir Viking yerleşiminin gün yüzüne çıkartıldığı günümüzde Kanada'daki Newfoundland'da yer alan "Vinland" gibi yerleşimler buna dâhildi.**

FRANKLARIN DÜNYASINI İŞGAL EDEN KUZEYLİLERE DÖNECEK OLURSAK; 845'te Ragnar'a Paris'i rahat bırakması için ödenen para, Vikinglerin Frank krallıkları üzerlerindeki emellerine son vermelerini sağlamamıştı. Aslında Franklar arasında pek çok kişi Kuzeylileri yakında ülkede en büyük güç haline gelecek unsur olarak görüyordu. 857 yılında amcası Kel Charles ile o bölgenin krallığı için çekişen Akitanyalı II. Pippin, Loire Vadisi'nin kontrolünü ele geçirebilmek adına askerî güçlerinden faydalanmak amacıyla Vikinglerle bir anlaşma yaptı. Hatta Pippin'in 864'te öldürülmesinden önce pagan olmak için Hristiyanlıktan çıktığı söylentileri dahi çıktı. Bununla beraber Frank kralları genel olarak Vikinglerle birleşmektense onlara karşı direnmeyi yeğlediler. Pippin'in öldüğü sene Frank İmparatoru Kel Charles, Pîtres Fermanı'nı yayınladı. Fermanda madenî para darbı, çalışma kanunları ve mültecilerin içinde bulunduğu olumsuz şartlar gibi bir dizi konudaki yasal beyanın ortasında ayrıca Frank tebaasının Vikinglere karşı alınan önlemlere katkıda bulunmaları emrediliyordu. Bu katkılar arasında Seine gibi savunmasız su yollarının akışı boyunca, kalelerle korunan ve teorik olarak Kuzeylilerin teknelerini engelleyebilecek

* Vikinglerin garip ve çoğu zaman sadistçe kültürel yöntemlerinin anlatıları da aynı yoldan yayıldı. İbn Hurdâzbih'in çağdaşı Abbasî elçisi İbn Fadlân, önde gelen bir adamın cenaze töreninde tanık olduğu Viking Rus'unun farklı bir yüzünü korku verici derecede canlı bir nesirle kaydetti. Bu, ölen efendisiyle birlikte gömülen köle bir kızın uyuşturulmasını, vahşice tecavüze uğramasını ve öldürülmesini içeriyordu.
Bkz. Bölüm 15.

düzenli askerî geçitlerle donatılacağı bir kraliyet köprü inşa programı yer alıyordu.[55] Bu tedbirler bir süre işe yaradıysa da Kuzeylileri memleketlerine geri göndermekten ziyade onların dikkatlerini hem Frank topraklarında hem de İngiltere'de farklı bölgelere çevirmelerine yol açtı.

Frank dünyasının köprü bariyerleriyle korunmayan pek çok bölgesi kendilerini sürekli saldırı altında hissetmiş olmalı. Bir manastır vakanüvisi o sıralarda şöyle feryat ediyordu: "Kuzeyliler Hristiyanları esir alıp öldürmekten, kilise ve köyleri ateşe vermekten vazgeçmediler. Bütün sokaklarda din adamlarının, sıradan insanların, soyluların ve diğerlerinin, kadınların, çocukların ve sütten kesilmemiş bebeklerin cesetleri yere seriliydi. Ölülerin yatmadığı ne bir yol ne de bir yer vardı ve Hristiyanların uğradığı katliamları gören herkes keder ve umutsuzlukla doldu."[56] Keşişler doğal olarak Tanrı'yı neyin Vikingleri üzerlerine gönderecek kadar kızdırdığını merak ettiler. Bir diğer vakanüvis bunun sebebinin kendi günahları olması gerektiğini düşündü: "[Frank] milleti iğrenç ahlâksızlıklarla doluydu Hainler ve yalancılar kınanmayı hak ediyor ve inançsızlarla kâfirler haklı olarak cezalandırıldı."[57]

880'lere gelindiğinde Kel Charles ölmüş, onun köprü savunmaları başarısız olmuş ve Viking yağmacıları intikam almak için geri dönmüştü. Bu sefer Karolenj devletinin sembolik kalbini hedef aldılar. 882'de bir önceki kışı Frizya'yı yağmalamakla geçirmiş olan bir Viking ordusu Reine Nehri'ne girdi ve Charle Magne'nin saray şehri Aachen'e doğru ilerledi. Sarayı ele geçirdiler ve Charle Magne'nin bir zamanlar çok sevdiği imparatorluk şapelini atlarına ahır olarak kullandılar.[58] İstilacılar Rhineland boyunca "[Mesih'in] hizmetkârlarını açlık ya da kılıçla ölüme gönderdiler yahut onları denizin ötesinde sattılar."[59] Vakanüvislerin gözünden (ki neredeyse tamamı manastırlarda, dolayısıyla istilacıların doğrudan görüş alanı içinde idiler) yıkım hiç bitmeyecekmiş gibi görünüyordu. Ne var ki İskandinav maceracılar açısından işleri gelişmekteydi. Modern bir tarihçi 9. yüzyıl boyunca Frank topraklarında faaliyet gösteren Vikinglerin yaklaşık 7 milyon gümüş peni çaldıklarını yahut fidye ve koruma ödemesi olarak tahsil ettiklerini tahmin etmektedir ki bu darp edilmiş toplam miktarın yaklaşık yüzde 14'üne tekabül eder. Karolenjler sınırlarındaki inançsızları yağmalamak suretiyle zenginlemiş ve güçlenmiş, iyi donanımlı manastırların yapımını desteklemişlerdi. Şimdi ise ironik ve rahatsız edici bir şekilde işler tersine dönüyordu. Avcılar bu kez av olmuştu.

885'te bir Viking ordusu Ragnar'ın kırk yıl önce çok kolay bir lokma bulduğu Paris'e döndü. Bu kez şehir daha iyi savunuldu ama Kuzeyliler şehri kuşatma altına aldılar ve yaklaşık bir yıl boyunca sakinlerine eziyet çektirdiler. St. Germainli Abbo adlı bir keşiş tarafından yazılan *Paris Şehri Savaşları* adıyla bilinen ünlü bir vakayiname, kaosu söyle anlattı: "Şehri korku sardı; insanlar

çığlık attılar, savaş boruları çalındı... Hristiyanlar saldırıya direnmeye çalışarak savaştılar ve oradan oraya koştular."[60]

Parisliler on bir ay boyunca hayatları, özgürlükleri ve esenlikleri için çoğu kez büyük bedeller ödeyerek direndiler. Sonunda Ekim 886'da Karolenj Kralı Şişman Charles bir destek ordusuyla şehre geldi. Ne var ki Parislilerin yoğun umutsuzluk ve bıkkınlıklarına rağmen Charles, birliklerini Vikingleri yere sermek için kullanmadı. Bunun yerine selefi Kel Charles'in örneğini takip etti ve Paris'i rahat bırakmaları karşılığında onlara para ödedi. Takip eden on yıl boyunca Frank krallıklarına yönelik Viking saldırıları azaldı ancak 880'lerde yaşananlar olaylarla ilgili tüm tarafların tarihinde önemli bir miras bıraktı.

KAROLENJLER İÇİN YARIM ASIRLIK VİKİNG SALDIRILARI SONUNDA ölümcül oldu. Şişman Charles, Paris kuşatması karşısında korkakça bir tepki vermiş olmaktan büyük bir zarar gördü. Buna karşılık şehrin lideri Paris Kontu Odo, dik durup savaşma konusundaki azmiyle bir kahraman olarak övgüleri topladı. Sonuç olarak Şişman Charles 888'de öldüğü zaman Odo, Batı Francia'nın kralı seçildi. Odo, Charles Martel'in yaşadığı zamandan bu yana bir Frank krallığının başında bulunan Karolenj soyuna mensup olmayan ilk kişiydi. Bugün o babası Güçlü Robert'tan adını alan Robertian hanedanının ilk hükümdarı olarak biliniyor. Her ne kadar ondan sonra tahta bir başka Karolenj hâkimi tahta oturacak olsa ve Karolenj ailesinin diğer kollarından 10. yüzyılın ortalarına kadar batı ve doğu Francia tahtlarında hak iddiacıları çıkacak olsa da, hiçbir hükümdar Şişman Charles'in bir süreliğine başardığı işi gerçekleştirip Pippin ve Charles tarafından bir araya getirilen imparatorluğun tamamını yönetemeyecekti.

Kendi hanedan içi rekabetleri, böylesine geniş ve kültürel açıdan çeşitli bölgeler ve halklar topluluğunu bir arada tutmanın zorlukları ve (bugünkü Macaristan'dan imparatorluk topraklarına büyük baskınlar düzenlemeye başlayan Magyar kabile grupları da dahil olmak üzere doğu sınırlarındaki diğer düşmanların yanı sıra) Kuzeylilerin yağmalarıyla aşınan Karolenjler, nesilden nesle üstünlüklerini yitirip önemsiz hale geldiler. Arkalarında Orta Çağ'a birkaç yönetim biçimini miras bıraktılar. Batı Francia, Fransa Krallığı oldu. Doğu Francia zamanla alman veya Kutsal Roma İmparatorluğu olarak bilinen Almanya ve Kuzey İtalya merkezli bir imparatorluk haline geldi (bazen Lotharingia olarak da bilinen Orta Francia, kademeli olarak küçülerek ortadan kalktı). Orta Çağ'ın sonlarındaki uzun dönemler boyunca ve erken modern döneme kadar Fransa ve Alman İmparatorluğu, Avrupa kıtasındaki baskın güçler olacaklardı. Onların ardılları Fransa ve Almanya, 21. yüzyılın başlarında aynı statüye sahiptiler.

Karolenjler ve Vikingler çağından bir başka siyasi varlık daha ortaya çıktı. Kuzeyliler zamanla İskandinav yağmacılardan Batı'nın daha geleneksel, ana akım Hristiyan devletlerinin yöneticileri haline geldiler. Bunlar arasında İsveç, Norveç ve Danimarka krallıkları en göze çarpanlardandı. Ayrıca Kuzey Denizi ve İrlanda Denizi dolaylarında (küçük ada krallığı Orkney ve Dublin'in İrlanda Krallığı'ndan modern İngiltere'nin büyük bölümünü kapsayan Danelaw'a kadar) Viking idaresinde dikkate değer krallıklar olduğu gibi, modern Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'da yamalı bohça görünümünde bölgelerden oluşan geniş Kiev Rus toprakları kökleri doğu İsveç'e dayanan Viking Rurik hanedanı yönetimi altındaydı. Yine de bunların hiçbiri Orta Çağ tarihinin sonraki akışı üzerinde Frank devletinden aldıkları Normandiya olarak bilinen Kuzeylilerin diyarı ya da Nordmannia kadar etkili olmadı.

Normandiya'nın ortaya çıkışı 885-886'daki dramatik Paris kuşatması ile doğrudan bağlantılıydı. Bu seferin Viking liderleri arasında Rollo (ya da *Hrolfr*) adında, muhtemelen Danimarka'da doğmuş ve kariyeri daha sonraki bir biyografi yazarı olan St. Quentinli Dudo tarafından idealize edilmiş ama inkâr edilemez derecede nefes kesici ifadelerle kaydedilen verici bir adam bulunuyordu. Dudo, Rollo'yu tipik olarak "altınla harikulade bir şekilde süslenmiş bir miğfer ve zırh içinde görülebilen, savaş sanatında eğitimli ve son derece acımasız" olağanüstü derecede sert ve inatçı bir asker olarak betimledi.[61] Rollo, son derece kanlı zamanların en şedit adamlarından biriydi; bir keresinde adamlarına bütün hayvanlarını öldürmelerini, leşlerini ikiye ayırmalarını ve taze kesilmiş etten derme çatma bir barikat kurmalarını emretti ve bu sayede savaşı kazandı. O aynı zamanda kurnaz bir müzakereciydi. 9. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Rollo, bütün diğer saldırgan genç Kuzeylilerin yaptığını yaparak, kasabaları ve köyleri yakıp yıkarak, yağmalayarak, öldürerek Franklar arasında geçimini sağladı. 10. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde o ve Viking yoldaşları Frank hükümdarları dikkatlerini dağıtmaya ve halklarını da sefil bir savaş yorgunluğu haline sevk etmişlerdi. Dudo'nun kaydına göre 911'de, bir dizi Viking akınının ardından, o zamanlar Batı Francia'nın kralı olan Basit Charles'ın* tebaası "nüfusu ya kıtlık ya da kılıç yüzünden öldüğü ya da belki de esaret altına düştüğü için Frank diyarındaki toprakların çölden farksız olduğundan" şikâyet ederek hükümdarlarına başvurdular ve onu "silahla değilse bile hiç olmazsa görüşmeyle" topraklarını korumaya davet ettiler.[62]

Charles, mukadderatı tayin edercesine, bu teklifi kabul etti. Muhtemelen Rouen ile Paris'in ortasındaki Saint-Clair-sur Epte'de Franklarla imzaladığı "bir aşk ve ayrılmaz bir dostluk anlaşmasıyla" Rollo kabul gördü. Anlaşmanın şartları uyarınca Rollo baskın yapmaktan vazgeçmeyi, kralın kızı Gisla ile

* Basit Charles, Batı Francia'nın son Karolenj kralıydı. Robertian hanedanının ilk kralı Odo (888-898) ile ikinci kralı I. Robert (922-923) arasında hüküm sürdü.

evlenmeyi ve Hristiyanlığa girmeyi taahhüt etti. Gisla ile evliliğin gerçekleşip gerçekleşmediği, özellikle de Rollo daha önce Bayeuxlu Poppa adlı bir başka kadını ele geçirip ya cariye ya da eş olarak almış olduğundan belli değildir. Bununla beraber Rollo'nun vaftiz olmayı kabul ettiğine şüphe yoktur. Dudo onun "kutsal Teslis'in Katolik inancı ile aşılandığını [ve] kendi kontları, savaşçıları ve bütün silahlı adamlarının vaftiz edilip Hristiyan dininin inancının onlara vaaz edilerek öğretilmesine neden olduğunu" yazdı. O ayrıca adını da değiştirerek yeni vaftiz babası ve gelecekte Frankların kralı olacak I. Robert'in adını aldı.

Kiliseler soyarak isim yapmış bir adam için bu tam bir U dönüşüydü ama buna değdi. Karşılığında Basit Charles, Rollo'ya Seine Vadisi'nde uzanan ve daha sonra Normandiya olarak bilinecek tüm toprakları verdi. Yeni Hristiyan olan Viking artık verimliliğiyle meşhur bir arazi parçası ile deniz trafiğinin ve yakındaki İngiltere'ye giden gemilerin izlenebildiği, stratejik olarak önemli limanlarla dolu bir kıyı şeridinin yanı sıra Paris'e nehir yoluyla girişi de kontrol ediyordu.

Vakanüvisin bir anekdot ile gösterdiği üzere anlaşmanın kimin için daha verimli olduğu, en azından Dudo için, açıktı. Anekdota göre anlaşmanın imzalanması için Basit Charles'a resmen bağlılık bildirme vakti gelip çattığında Rollo, "asla birinin önünde diz çökmem ve kimsenin ayağını öpmem," dedi. Bunun yerine yoldaşlarından birinin kendisi adına bunu yapmasını istedi. Dudo'nun nakline göre "bu savaşçı derhal kralın ayağını kavradı ve kendisi ayakta durduğu halde onun ayağını ağzına götürerek bir öpücük kondurdu; [bu hareket] kralın sırt üstü yere devrilmesine yol açtı. Bunun üzerine halk arasında büyük bir kahkaha tufanı ve büyük bir feryat figan koptu."[63]

BAHTSIZ FRANK KRALI BASİT CHARLES'İN SIRT ÜSTÜ DEVRİLMESİYLE Normandiya'nın Viking Dükalığı ortaya çıktı. Rollo, ya da artık bilinen adıyla Robert, 911 yılından 928 yılında ölümüne dek hüküm sürdü. Yerini 942 yılında bir suikasta kurban gitmeden önce komşuları üzerine düzenlediği askerî seferlerle Normandiya'nın sınırlarını genişleten oğlu "Uzun Kılıç" William'a bıraktı. Bu noktada, Rollo'nun din değiştirmesinden iki kuşak sonra, yeni Norman liderlerin "Viking" kimliğinin giderek azaldığı zannedilebilir ama işin aslı pek öyle değildi. Onların hâkimiyetinde İskandinav yerleşimciler Normandiya'ya akın ettiler ve her ne kadar zamanla Normandiya'nın Frank sakinleri ile karıştılar, evlendiler ve onlara entegre oldularsa da Normanlar ayrı bir halk olarak benlik algılarını Orta Çağ'da uzun müddet korudular.

Normandiya dükleri ile Fransa kralları arasındaki rekabet, özellikle Rollo'nun büyük büyük büyük torunu Normandiyalı "Piç" William'ın rakibi Harold Godwinson'u öldürmek ve İngiltere tacını ele geçirmek üzere bir deniz

filosu göndererek İngiltere'yi işgale giriştiği* 1066 yılından sonra, Batı'nın 11. ve 12. yüzyıldaki siyasi görünümünün belirgin ve önemli bir unsuru olacaktı (Norman Fethi'nin öyküsünü işlemeli bir çizgi roman formatında anlatan meşhur Bayeux Duvar Örtüsü'nde William'ın gemileri süslü, oymalı pruvaları ve büyük kare yelkenleriyle belirgin bir şekilde Viking karakterini yansıtırlar). Norman dükleri İngiltere'yi 1204'e kadar yönetecek ve İngiliz tahtının zenginliği ile askerî kaynaklarını arkalarına alarak, pek çoğunun Basit Charles'ın krallığının büyük bir parçasını masumca kuzeyin dik başlı bir çetesine teslim ettiği güne pişmanlık duyan Fransa kralları için büyük sorunlara neden olacaklardı.

BÜTÜN BUNLARA RAĞMEN NORMAN DÜKLERİNİN VİKİNG KÖKLERİNDEN toptan uzaklaştığı bir alan varsa, bu onların Hristiyanlığıydı. Franklar yüzyıllar önce Hristiyanlığa girmişler ve gördüğümüz üzere Kilise ile yakın siyasi ve ritüel bağları muazzam bir prestij ve "yumuşak" güç kaynağı sağlamıştı. Buna karşılık İskandinav dünyasında Hristiyanlığın uzun bir zamana ihtiyacı olacaktı. 1100'lerin şafağında dahi pagan inançları, İsveç'teki daha muhafazakâr kabile halkları arasında gelişen Hristiyan ayinleriyle serbestçe kaynaşmayı sürdürüyordu.[64] Normandiya'ya yerleşen Vikingler ise farklıydı. Daha erken ve daha kararlı bir şekilde din değiştirdiler ve bir daha arkalarına bakmadılar.

996 ile 1026 yılları arasında hüküm süren Normandiya Dükü II. Richard, belki de bu konuda en iyi örnektir. Richard'ın büyükannesi, büyükbabası Uzun Kılıç William'ın Bretonya'ya yapılan bir baskın sırasında esir aldığı ve örtmece tabiriyle "Danimarka tarzı" denilen bir şekilde zorla evlendiği Sprota adında bir Breton kadınıydı. Richard, İskandinav dünyasındaki uzak kuzenleriyle düzenli temas içerisinde büyüdü ve askerî seferlerinde Viking paralı askerlerini kullanmaktan da hiç çekinmedi. Bununla birlikte o yüzü her iki tarafa da dönük bir düktü. Bir taraftan Rollo ile aynı asrın insanıydı; damarlarında İskandinav kanı dolaşıyordu. Diğer taraftan o tartışmasız bir şekilde Frank dünyasının adamıydı; bir Hristiyan'dı, dük (*dux*) unvanını kullanan ilk Norman hâkimdi ve St. Quentnli Dudo'yu Rollo'nun din değiştirmesi ve Frank dünyasında güç elde etmesini öğrendiğimiz kaynak olan ailesinin tarihini yazmak üzere görevlendirmiş kişiydi.

Bu sebeplerle II. Richard keşişleri soymak yerine onları aktif olarak destekledi ve himaye etti, üstelik bunu sadece Normandiya'da yapmakla kalmadı. Viking mirası ve Frank mizacına sahip bu adam dindar cömertliğiyle o kadar meşhurdu ki, her yıl Mısır'daki Sina çölünden gelen Hristiyan keşişler Richard'dan sadaka dilenmek için neredeyse 5.000 kilometrelik bir yol kat

* Normandiyalı William, 1066'da İngiltere tahtı için iki "Viking" hak iddiacısından biriydi. Diğeri, bir zamanlar Bizans imparatorunun Vareng muhafızlarına mensup olan Norveç Kralı Harald Hardrada idi.

ederek Normandiya'ya gittiler.[65] Eskinin kaçak avcıları artık dünyaca meşhur avlak bekçileri olmuştu.*

8. Bölümde Haçlı Seferleri'ni ele aldığımızda göreceğimiz üzere Normanlar, Kilise'nin baş belalarından en ateşli savunucuları olmaya uzanan yolculuklarında daha da ileri gideceklerdi. Ancak buna geçmeden önce 10. ve 12. yüzyıllar arasında Batı'yı şekillendirmek üzere yükselen diğer bazı güçlere bakmanın zamanı geldi. Şimdiye dek ele aldıklarımızın aksine bunlar imparatorlar yahut hanedanlar değil, dinî ve askerî uzmanlığa odaklanan uluslarüstü hareketlerdir. Sonraki iki bölümde inceleyeceğimiz, bu dönemi ne zaman düşünsek hemen aklımıza gelen ve giysileri bütün iyi kostüm satıcılarının ana dayanağını oluşturan gruplar, Orta Çağ'ın belki de kalıcı arketipini ürettiler.

Bunlar keşişler ve şövalyelerdi.

* "Kaçak avcı, avlak bekçisi oldu," deyimi yaptığı iş yahut üstlendiği rol bir uçtan diğerine olmak üzere tamamen değişen kişiler için kullanılır (ç.n.).

6

KEŞİŞLER

"Dünya keşişlerle dolu."

CLAIRVAUXLU BERNARD, 1130 dolayları

909 veya 910'da Akitanya Dükü William, av köpekleri için yeni bir yuva bulmak zorunda kaldı. Dük, yeni bir manastır kurmaya karar verdi ve bu girişiminde tavsiye almak için zamanının en saygın keşişlerden biri ona Berno adlı birine başvurdu. Berno'nun kendisi de bir zamanlar bir soylu idi ancak kendisini Tanrı'yı yüceltip O'na hizmet etmeye adamak için dünya zevklerinden vazgeçmişti.[1] Kendi başına (Fransa'nın doğusundaki Gigny'de) bir manastır inşa etmişti ve daha sonra yakınlarda Baume-les-Messieurs'taki bir başka manastırın idaresi de kendisine verilmişti. Her iki kurum da Berno'nun idaresi altında yönetimlerinin kalitesi, düzenli yaşam tarzları ve disiplinlerinin sertliği ile ünlendiler. Berno'nun gözetimindeki keşişler önemsiz kural çiğnemeleri sebebiyle sık sık kırbaçlandılar, hücrelerine hapsedildiler ve aç bırakıldılar ama bu uygulamaların kötü olduğu düşünülmüyordu. Aslında bunlar Berno'nun mükemmel bir sicile sahip, inatçı bir ruhanî üst yönetici olarak itibarını arttırdılar. William, tavsiye almak üzere Berno'ya yaklaşırken bütün Frank topraklarında monastisizm konusunda en önde gelen otoritelerden birine yaklaşıyordu.

Ne var ki, daha sonra hikâyenin anlatıldığına göre, bu yeni projeye başlanır başlanmaz Berno, düke hemen sorun çıkarttı. Yeni manastırın kurulması için belirlediği ana mekân, William'ın Burgonya'daki geniş mülklerinden birinde yer alan Cluny'deki av köşküydü. Dük bu bölgeyi ve konutunun etrafında uzanan araziyi seviyordu; av kovalamacasının coşkusunu tadabilmek için orada büyük tazı sürüleri tutuyordu. Şimdiyse Berno ona manastır için en uygun yerin Cluny olduğunu ve köpeklerin başka bir yere yerleştirilmeleri gerektiğini söylüyordu.

Aralarında geçen konuşmayı aktaran sonraki bir vakanüvisin kaydına göre William, "bu imkânsız," dedi; "köpeklerimin yerini değiştiremem."

"Köpekleri çıkartın," dedi Başrahip, "ve onların yerine keşişleri getirin. Tanrı'nın size köpekler için ne ve keşişler için ne ödül vereceğini gayet iyi biliyorsunuz."[2]

William gönülsüzce razı geldi. Av köşkünü, ölümsüz ruhunu pekâlâ kurtarabilecek dindar bir kurum uğruna devretmeyi kabul etti. Karısı Engelberga'nın onayıyla, burayı Aziz Peter ile Aziz Paul'un, onların dünyadaki yokluğunda Roma'daki papanın himayesine emanet eden tüzükler hazırladı. Berno, buranın bir keşiş topluluğuna uygun bir meskene dönüştürülmesini fiilen denetleyecekti. Burada yaşamak üzere gelen biraderler, ormanlık alanlar ve otlaklar, üzüm bağları ve balık havuzları, köyler ve serfleri yani yasal olarak toprağı işleme zorunluluğu bulunan hür olmayan köylüler yoluyla geçimlerini sağlayacaklardı. Buna karşılık sürekli dua ve adanma nöbetleri tutmaları, oradan geçen yolculara misafirperverlik göstermeleri ve yüzlerce yıl önce, 6. yüzyılda güney İtalya'da yaşamış keşiş Nursialı Benedict tarafından hazırlanmış manastır davranış kuralları olan Aziz Benedict Kanunlarına riayet ederek saygın bir iffet içerisinde yaşamaları bekleniyordu. Papalar onların hamisi, Berno baş keşişleri; malî velinimetleri ve fiziksel koruyucuları ise Dük William ile onun soyundan gelenler olacaktı.

Böylece bir manastır, görünüşte sıra dışı bir şekilde doğdu. Karolenj döneminde pek çok zengin Frank manastırlar kurdu; onları dolduracak çok sayıda müstakbel keşiş ve rahibe de mevcuttu.[3] Yine de çağdaşı pek çok kurumla karşılaştırıldığında Cluny'nin sıra dışı bir yanı vardı ve bu da Dük William'ın kendisi ya da varisleri için çok az bir kontrol hakkı talep etmiş olmasıydı. William, Cluny'nin gelecekteki başrahiplerini atama ve manastırın idaresinde etkin bir rol oynama hakkını talep edebilirdi. O ise bunun yerine Berno'ya ve gelecekteki bütün Cluny keşişlerine seküler güçlerin, hatta yerel piskoposların dahi müdahalesi olmaksızın kendi kendilerini yönetmelerine izin verileceğini garanti etti. Cluny Manastırı'nın işlerine karışmaya çalışan herkes, kuruluş tüzüğüne göre, ebedî cehenneme ve onun eziyet eden kurtlarına maruz kalması için lanetlenecekti.[4] Orta Çağ keşişlerinin rahatsız edilmemeleri ve kendi hallerine bırakılmaları ne kadar mümkünse Cluny keşişleri için öyle olacaktı.

İnşaat 910 civarında başladı. Büyük ve maliyetli bir projeydi. Berno ve Cluny'ye yerleşmeye davet ettiği keşişlerin bir kiliseye, ortak yaşam alanlarına, yatakhaneye, yemekhaneye, kütüphaneye, bireysel hücrelere ve çalışma alanlarına, ayrıca dini tabakadan olmayan hizmetkârları için mutfak ve hayvan barınaklarına ihtiyaçları vardı. İnşaat o kadar uzun sürdü ki, 918'de William ve peşinden 927'de Berno hayatlarını kaybettiklerinde iş tamamlanmaya yakın dahi değildi.

Cluny'nin kuruluşu yavaş olsa ve görkem değil inşaat tozunun sisi altında örtülse de bunun Orta Çağ Batı tarihinde son derece büyük öneme sahip olduğu anlaşılacaktı. Takip eden 200 yıl boyunca manastır sistemi büyük bir patlama yaşadı. Birçok farklı manastır türü ortaya çıktı. Benediktenlerin yanı sıra Sistersiyen, Şartrö, Premonstratensiyen, Teslisçi, Gilbertin, Augustin, Paulin,

Celestine, Dominiken, Fransisken tarikatları ve Tapınakçılar, Hospitaller, Töton Şövalyeleri gibi askerî tarikatlar da mevcuttu. Yine de Burgonya'da bulunmakla beraber etkisi Fransa'yı aşıp İngiltere, İtalya, İber Yarımadası ve Batı Almanya'ya dek ulaşacak ve büyüyerek Avrupa'nın en önde gelen manastırı haline gelecek olan Cluny idi.10. yüzyılın ortalarından itibaren Cluny, zirvesindeyken yüzlerce yan ikincil veya "bağlı" yapıyı içeren uluslararası bir teşkilatın genel merkezi oldu. Bunların tamamı şaşırtıcı bir zenginliği ve ekonomik kaynakları kontrol eden Cluny başrahibine karşı sorumluydu. 11. yüzyıl sonlarında Cluny başrahipleri, krallar ve papalarla denk ilişkiler içerisindeydiler ve çağlarının en yüksek görüşme ve çatışmalarına dâhil oldular. Manevi McDonalds şubeleri gibi, Cluny manastırları Ren'in batısında neredeyse her yerde, özellikle de İspanya'daki Santiago de Compostela gibi kutsal mekanları ziyaret eden hacıların güzergâhları üzerine bulunabilirdi. Evet, Cluny'nin erişim alanı Almanya'nın içlerine kadar uzanmıyordu ve kendine özgü bir "Doğu" manastır biçiminin geliştiği Bizans şöyle dursun, doğu ve orta Avrupa'nın Hristiyan bölgelerinde de üstünlüğü yoktu. Yine de Cluny, birkaç nesil boyunca yetki alanlarını ve sınırlarını aşan nadir görülebilecek ölçüde bir "yumuşak" güçle mücehhezdi.* Üstelik Cluny sisteminin daha genel bir manastır patlamasına öncülük etmesiyle Kilise ve devlet arasındaki ilişkiler etkilendi, Hristiyan dünyasındaki kültürel hayat yeniden canlanıp biçimlendi, sadece dinî törenler değil, aynı zamanda okuryazarlık, mimari, güzel sanatlar ve müzik de dönüşüm yaşadı.

Bütün bunlar bizzat Cluny'de örneğini buldu. Bugün oradaki bir ziyaretçi 18. yüzyıldaki Fransız Devrimi sırasında ruhban sınıf karşıtı kültür düşmanlarının dinamitlemesinden kurtulabilen küçük bir dizi bina dışında iç karartıcı derecede az şey bulsa da o zamanlar Cluny Roma'daki Aziz Petrus ve Konstantinopol'deki Ayasofya ile boy ölçüşebilecek, belki de dünyanın en büyük kilisesinin bulunduğu yerdi. Cluny'nin 157 metre uzunluğundaki manastır kilisesi bir av köşkü ve köpek barınağından büyüyerek Avrupa'nın her türden en büyük binası haline geldi; dünya standartlarında bir kütüphane ve sanat merkezinin mahalli, prestijli ve seçkin bir din adamları topluluğunun evi, monastisizmin altın çağının ana omurgasıydı. Cluny'nin hikâyesi bizi daha geniş bir yoğun monastisizm faaliyeti, icat ve büyüme çağına götürüyor. Onun ve daha geniş ölçekte çeşitli tarikatlara, yaşam tarzlarına mensup keşişlerin etkisi Orta Çağ'ın sonuna dek Latin dünyasına hissedilecekti.**

* Çok serbest bir karşılaştırma olmakla beraber, Amazon'dan Jeff Bezos veya Facebook'tan Mark Zuckerberg gibi devlet dışı, kurumsal devler ve sosyal medya girişimcileri tarafından kontrol edilen servet ve gücü düşünmek konuyu kavramaya katkı sağlayacaktır.

** Latin dünyası ile dünyanın Grekçe, Arapça ya da yaygın olarak konuşulan herhangi bir Orta Çağ dili in aksine, Latincenin baskın ortak dil olduğu bir bölümünü kastediyoruz.

Çölden Tepeye

KEŞİŞLİĞİN EN İYİ İFADESİ MATTA İNCİLİNDE ZENGİN GENÇ ADAM meselinde Hz. İsa'nın söylediği ifade edilen sözlerden bulunabilir: "Eğer eksiksiz olmak istiyorsan git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle."[5]

Hz. İsa'nın bu sözleri söylediği genç adam onu dinlemeye istekli değildi. Parasından vazgeçemeyerek oradan üzüntüyle uzaklaştı (Hz. İsa deve ve iğne hakkındaki meşhur deyişini bunun üzerine söyledi*). Ancak birkaç yüzyıl geçtiğinde fikirler değişmişti. M.S. 3. yüzyıldan itibaren Roma Yakın Doğu'sunun Hristiyan dünyasındaki dindar erkekler (ve bazı kadınlar) ruhlarının kurtuluşu için hayatlarını bütün lükslerden, gösterişten ve ayartmalardan arındırmaları gerektiği kanısına vardılar. Sahip olduklarından vazgeçmeye, dünyevî hayatı terk etmeye ve fiziksel olarak sefalet, ahlaki açıdan ise saflık içerisinde dua ederek, düşünceye dalarak, bağışlar ve artıklarla hayatlarını sürdürerek yaşamak için vahşi doğaya çekilmeye başladılar.

Milattan sonraki ilk bin yılda Batı tek tanrıcılığındaki pek çok önemli gelişme gibi, tarihçilerin bugün "çilecilik" dedikleri bu eğilim de Yakın Doğu çöllerinde ve özellikle Mısır'da ortaya çıktı. Büyük Aziz Anthony, Mısırlı Hristiyan münzevilerin en meşhurlarındandı. Anthony kelimenin tam anlamıyla bir zengin genç adamdı. Zengin bir ailenin oğlu ve varisi iken yirmi yaşında kiliseye gitmiş, Hz. İsa'nın yoksulluğu teşvik edişini öğrenmiş ve derhal "sahip olduğu her şeyi satarak elde ettiği kazancı fakirlere dağıtmış ve o andan itibaren bir münzevi hayatı yaşamıştı."[6] Nefsine hâkim olmaya adanmışlığı, kendisinden sonra gelen keşişlere nesiller boyu efsanevî bir model teşkil etti. İskenderiye Piskoposu Anthanasius, Anthony'nin çağdaşıydı ve keşişin mücadelelerini, yaptıklarını, eğlenceli (ve popülerliği kalıcı olacak) hagiografide kaydetti. Buna göre Anthony, mağarasında küçük çocukların, hazine yığınlarının veya devasa canavarların kılığına girmiş iblisler tarafından düzenli olarak rahatsız edildi.** Sabrının ve inancının gücüyle hepsine meydan okudu. Bu arada zorlu el emeği ile titiz, içe işleyen dualarından ilham alan diğer keşişlerle müritler için güzel bir örnek teşkil etti. Sürdüğü hayatın zorluklarına rağmen Anthony 105 yaşına kadar yaşadı, ya da öyle olduğu söylenir. Ölümünden sonra ise Bütün Keşişlerin Babası olarak tanındı.[7] Bununla beraber zamanının

---

* "Yine şunu söyleyeyim ki, devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Tanrı'nın Krallığına girmesinden daha kolaydır." *Matta 19:24*.

** Aziz Anthony'nin çektiği grotesk ve tuhaf eziyetler, Hieronymus Bosch ve Michelangelo gibi geç Orta Çağ ustalarından Dorothea Tanning ve Salvador Dalí gibi modern figürlere kadar pek çok sanatçının hayal gücünü tetikledi.

önde gelen tek münzevisi Anthony değildi. Hristiyanlığın oluşum çağı bir dizi "Çöl Babaları" ve "Çöl Anaları" üretti. Bunlar arasında Anthony'nin öne çıkan öğrencisi Macarius, "sönobitizm" yani çilecilerin manastır adını alacak yerlerde birlikte yaşama geleneğini başlatan Pachomius, Kara Musa adında ıslah olmuş bir haydut, İskenderiyeli Syncletica adlı bir münzevi ya da kadın keşiş, yine İskenderiye'den bir erkek münzevi topluluğuna katılan ve kadın olduğu ölümüne dek anlaşılmayan İskenderiyeli Theodora sayılabilir.

Bu ilk çileciler, eklektik ve çeşitli dindar öncülerden oluşan bir gruptu. Deneysel ve çoğu zaman (bize göre) eksantriktiler, ancak genellikle uzak ve misafirperver olmayan yerlerde aşırı fiziksel yoksunluğu deneyimlemeye yönelik dikkate değer bir arzuyla birbirlerine bağlıydılar. Hepsi birlikte Orta Çağ monastisizmine dönüşecek olanın özünü belirlemiş oldular. Müteakip on bir asır ve nesiller boyunca keşişler ve diğer münzeviler onların örneklerini izleyeceklerdi.

MONASTİSİZM ÇÖLDEKİ BAŞLANGICINDAN SONRA M.S. 3. VE 6. YÜZYILLAR arasında istikrarlı bir şekilde büyüdü ve Mısır'dan Kapadokya'daki Caesarea (modern Kayseri, Türkiye), Aquielia (İtalya) ve İsa'nın ışığını görüp Tours'un münzevi piskoposu olmak için at sırtında kılıç salladığı hayatı terk eden Romalı süvari subayı, kısmen aziz bir şahsiyet olan Martin'in faaliyetlerinin üssü olan Marmoutier (Fransa) gibi kayda değer erken merkezler edinip doğuda ve batıda Hristiyanlığın bütün bölgelerine yayıldı.[8]

Genel olarak iki tür keşiş vardı. Münzeviler tek başlarına hareket ederlerdi. Bazıları hiçliğin ortasında yaşarlardı; keşişliğin uçlardaki uygulayıcıları sütunların üzerinde yaşamak anlamına gelen "stilit" olmayı tercih ederken diğer keşişler vaazlar vererek, hayatlarını idame ettirmek için dilenerek, sıradan dünyevî hayat süren insanlara rehberlik sunarak kasabalarda ve kırsalda dolaşırdı. Sonra, aynı cinsiyetten olanların topluluklar oluşturduğu, genellikle ortak alanlar ve bireysel hücrelerinde sabit bir meskende bir arada yaşayan, dua eden, okuyan ve günlerini çalışarak geçiren manastır keşişleri (cenobites) vardı. Her iki monastizm (terim Tanrı ile bir olmak anlamına gelen Grekçe *μονος* kelimesinden türemiştir) türü Orta Çağ boyunca bir arada var oldu ve bugün halen görülebilirler. Aynı zamanda her iki tür de kurumsallaşmış Kilise açısından biraz şaşırtıcı oldu. Çileciler geleneksel sosyal hiyerarşileri bozdular. Çoğu zaman atanmış rahipler değil, dindar sıradan insanlar arasından çıkıyorlardı. Piskoposların yetki alanına girmiyorlardı ve genellikle Kilise'nin "resmî" temsilcilerinin yetki ve hayırsever fonlarını tüketiyorlardı. 451'de Bizans'ta toplanan Kadıköy Konsili'nde keşişleri manastırlarda yaşamaları ve gezginlikten vazgeçmeleri için zorlama girişiminde bulunulduysa da bundan uzun soluklu bir sonuç alınamadı.[9] Öncelikle, bireysel dindarlığı denetlemek kolay değildi.

Sonra Orta Çağ başlarındaki küresel kültürel ağlar yeterince geniş ve güçlü bir hale ulaşmıştı; bu da kadınların ve erkeklerin Konstantinopol'ün baskısının çok ötesinde manastır hayatları yaşamalarına imkân veriyordu. 5. yüzyıla gelindiğinde Hristiyan keşişler İrlanda ve İran gibi uzak yerlerde dahi bulunabiliyorlardı. Nerede Hristiyanlık varsa orada keşişler ve münzeviler de vardı ve uzun bir müddet onların spontane, zinde ve yerelleşmiş alt kültürlerine herhangi bir düzen ya da disiplin empoze etmenin pek yolu yokmuş gibi görünüyordu.

Monastisizmin biçim ve tutarlılığını uygulamada şüphesiz en önemli figür, hiç olmazsa Batı'da, Nursialı Benedict adında bir İtalyan'dı. Benedict'in yaşamı da tıpkı Aziz Anthony gibi son derece popüler bir hagiografinin konusuydu ve eser Papa "Büyük" I. Gregory tarafından kaleme alınmış olup modern tarihsel doğruluk tahlillerini karşılamak gibi bir gaye gütmüyordu. Dolayısıyla Benedict'in hayatının ayrıntılarına dair bilgilerimiz kesin değildir. Yine de buradan yola çıkarak söyleyebileceğimiz kadarıyla Benedict, 480 dolaylarında doğmuş olmalıdır. Scholastica adında ikiz kız kardeşi vardı ve kardeşler varlıklı bir aileye mensuptu. Benedict bir müddet Roma'da yaşadı ama genç bir adamken "kitaplarını bırakıp babasının evi ve servetinden vazgeçerek sadece Tanrı'ya hizmet etme azmiyle" şehri terk etti. Büyük Gregory'nin anlattığına göre Benedict, "kutsal amacına ulaşabileceği bir yer" arıyordu. Lazio'da Subiaco yakınlarında bir mağara buldu.[10] Orada kendisinden daha tecrübeli bir münzevi olan Subiacolu Romanus, Benedict'e keşiş olmanın yollarını öğretti. Kısa zaman zarfında talebe, ustasının kutsal itibarını aştı ve yakınlardaki bir manastırın idaresini üstlenmesi için davet edildi.

Her ne kadar başlangıçta mağaranın zorluğu nedeniyle ortak yaşamı benimseme konusunda gönülsüz olsa da kısa sürede Benedict başarılı oldu. Büyük Gregory tarafından yazılan hagiografisine bakılırsa çok sayıda mucize gerçekleştirdi. Katı rejimine içerleyen hoşnutsuz keşişlerin sayısız zehirleme girişimlerinden kurtuldu. Çöken bir duvarın altında kalan küçük bir çocuğu hayata döndürdü. Barbar kral Totila imiş gibi davranan Riggo adlı bir Got'u alt etti ve ölüm tarihini tahmin ederek (ki sonradan doğru bir tahmin olduğu ortaya çıktı) gerçek Totila'yı şaşırttı. Altıncı hissiyle mesuliyeti altındaki keşişlerin yasak olduğu halde şarap sürahilerini zula edip etmediklerini, insanlardan hediye alıp almadıklarını (keşişlerin kişisel mülkiyeti yasaktı) ve hatta kibirli fikirlere sahip olup olmadıklarını biliyor gibi görünüyordu. İblisleri kovdu, ölüleri diriltti ve bir kadını delilikten kurtardı. Yılda bir kez bir rahibe manastırında yaşayan* ve ihtiyaç halinde Tanrı'yı gök gürültülü fırtınalar yaratmaya ikna etmek gibi mucizeler gerçekleştirebilen kardeşi Scholastica'yı ziyaret etti.

* Yani sönobitik hayatı yaşayan kadınlar için bir topluluk. Bu toplulukların da kökleri sadece erkeklere özel olanlar kadar eskiydi. Geleneğe göre Scholastica'nın manastırı modern Piumarola'dadır ancak arkeolojik kanıtlar bunu desteklemiyor.

Hepsinden önemlisi Nursiali Benedict, bir tanesi Roma ile Napoli'nin arasında, Roma tanrısı Jüpiter'e adanmış terk edilmiş bir pagan tapınağının bulunduğu yer olan Monte Cassino'daki muhteşem bir tepede olmak üzere, Güney İtalya'da on iki manastır kurdu. Monte Cassino ve diğer benzer kuruluşlarda kendi standartlarının sürdürülmesini garanti altına almak için Benedict, "keşişleri için hem son derece incelikli hem de etkileyici bir üslupla yazılmış mükemmel bir kanun hazırladı."[11] Bu kanun, Benedict'in ifadesiyle, keşişlerin "kendi iradelerinden nihai olarak vazgeçebilecekleri ve güçlü ve asil itaat silahlarıyla donatılmış olarak… gerçek Kral, İsa Mesih uğruna savaşabilecekleri"[12] ilkeleri belirledi.

Aziz Benedict Kanunları (*Regula Sancti Benedicti*) kesinlikle benzersiz değildi. Yazılan ilk manastır kanunları da değildi; Hippolu Aziz Augustine 400 yılı civarında Kuzey Afrika'da böyle bir metin kaleme almıştı, Arlesli Caesarius ise 512'de özellikle kadınlar için bir tane (*regula virginum*) yazmıştı. John Cassian adlı bir 5. yüzyıl münzevisinin yazıları ve 6. yüzyıla ait anonim Usta'nın Kanunları dolayısıyla, orijinal dahi değildi. Yine de Benedict Kanunları basit, zarif ve etkiliydi. Müteakip nesiller için Batı monastisizminin şablonu haline gelecekti. Onun hükümlerine bağlı yaşayan keşişler Benediktenler ya da cübbelerinin zorunlu rengine atfen Kara Keşişler adıyla bilindiler.

73 bölümden oluşan Aziz Benedict Kanunları, başrahibin liderliğinde toplulukta yaşayan bir keşişin yaşamının ana ilkelerini belirledi. Temel ilkeleri tutumlu yaşam, kişisel yoksulluk, iffet ve kısıtlı bir diyetle desteklenen dua, öğrenim ve bedensel çalışmaydı. Kanunlar aynı zamanda manastır dâhilindeki hiyerarşiyi belirledi. Hangi yiyeceğin ne zaman yenilebileceğini (ya da yenilemeyeceğini) belirtti. Keşişlerin uyku düzenleri, giyimleri, ürünlerini hangi şartlarda satabilecekleri, nasıl seyahat edecekleri ve hatta ne kadar gülümseyebileceklerini kurallara bağladı. Her ne kadar hastalananlar için bazı muafiyetler tanınsa da kuralları ihlal edenler aforoza kadar uzanan cezalara çarptırılırdı. Kanunlar kendi manastırlarını yönetirken biraz rehberlik ve katiyet arayan başrahiplerin benimseyebileceği kadar detaylı ama aynı zamanda manastırlar arasında belirli bir dereceye kadar bireyselliğe izin veren ölçüde esnekti. Kısacası zarif ve iyi düşünülmüş bir eserdi ki bu sebeple Büyük Gregory Benedict'in hayatını kaydederken ondan övgüyle bahsetti. Büyük Grogory, "kanunları uygulayanların [Benedict'in] tüm yaşam tarzını ve disiplinini anlayabileceğini" yazdı.[13] Onlar da bizim şimdi kutsal bir algoritma olarak tanımlayabileceğimiz kanunlara uyarak mükemmelliğe ulaşmayı arzulayabilirlerdi. Tıpkı çöldeki Aziz Anthony'nin Roma İmparatorluğu'ndaki ilk münzeviler için bir örnek teşkil etmesi gibi, Benedict de Monte Cassino'daki tepesinden monastik hayat tarzı için adım adım bir kılavuz ortaya koymuştu. Bu, devam eden nesiller boyunca Hristiyan Batı'nın her yerine ihraç edilecekti.

Altın Çağa Doğru

7 YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA, NURSIALI BENEDICT'IN ÖLÜMÜNDEN yaklaşık yüz yıl sonra, onun ve ikizi Scholastica'nın kemikleri Monte Cassino'daki mezarlarından çıkartılıp çalındı. O sırada, 580'de Lombardlar tarafından yağmalanmış olan manastır harabeye dönmüştü; 718'e kadar yeniden inşa ve iskân edilmeyecekti. Daha sonra kaleme alınan bir kayda göre mezar soyguncuları iyi bir iş yaptıklarını düşünmüşlerdi. Bizzat kendileri de orta Fransa'dan gelen keşişlerdi ve mezarların tam konumunu tespit etmelerini, oruç tutmanın sağladığı kutsal vizyonların rehberliği ile yerel bir domuz çobanının bilgisinin kombinasyonuna borçluydular. İki kalın mermer levhayı kesmek zorunda kaldıkları biraz çabanın sonunda Benedict ve Scholastica'nın kalıntılarına ulaştılar, onları topladılar, yıkadılar ve "kendi ülkelerine götürmek üzere… güzel, temiz bir örtünün üzerine serdiler."[14] Gidecekleri yeri kesin olarak belirtmek gerekirse burası, (daha sonra St. Benoît-sur-Loire adıyla bilinecek olan, Paris'in yaklaşık 150 km. güneyindeki) Fleury'deki manastırlarıydı. Oraya ulaştıklarında Başrahip Mommolus, kalıntıları görür görmez değerlerini anladı. Sarıldıkları örtü mucizevî kutsal kanla ıslanmış gibi görünüyordu. Mommolus bunu onların özgünlüğünün kesin delili kabul etti. Böylece kalıntılar, Fleury Manastırı'nı yeni bir üne kavuşturan bir kutsal mezar yerine saygıyla defnedildiler.*

Aziz Benedict'in naaşının İtalya'dan Frank topraklarına nakledilmesi heyecan verici bir hırsızlık olayından ibaret değildi. Alpler'in kuzeyinde Benedict ve Kanunları'na yönelik yüz yıl sürecek yeni bir coşkunluğu tetiklediği için bu soygunun etkileri uzun soluklu idi. Erken Orta Çağ boyunca Merovenj Galya'sında çok çeşitli manastır uygulamaları mevcuttu. Misyoner azizler Columba ve Columbanus** örneklerinde görülebileceği üzere aşırı ölçüde kişisel zorlanma ve gezici misyonerliği öne çıkaran İrlanda monastisizminin etkisi

* Bugün Fleury'de bir kabir Benedikten keşişleri tarafından halen korunmaktadır ama bugün Monte Cassino'daki keşişlerin burada yazılan her şeye tamamen katılmadıklarını da belirtmek gerekir. Onlar Benedict ve Scholastica'nın kalıntılarının alınmış olmasıyla ilgili tüm hikâyeye itiraz ediyor ve siyah mermer bir taşla işaretlenmiş kendi kabirlerini koruyorlar. Bu mermer ikizlerin, İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin ağır bombardımanıyla adeta dümdüz edildikten sonra 20. yüzyılda yeniden inşa edilen katedrallerinin baş mihrabının altında yattıklarına dair bir yazıt içeriyor.

Aziz Columba, Hz. İsa'nın kelamını İrlanda'dan İskoçya'ya taşıdı. Orada, diğer etkileyici eylemlerinin yanında, Ness Nehri'nde dehşet yaratan vahşi bir yaratığı Loch Gölü'nün derinliklerine sürdüğü rivayet edilir. Bu hikâyenin Loch Ness Canavarı efsanesinin kökeni olması muhtemeldir. Columba 597'de Iona Adası'na defnedildi ancak kalıntıları Viking istilaları sırasında buradan alınarak İrlanda Denizi'nin her iki yakasında çeşitli yerlere aktarıldı. Çağdaşı Aziz Columbanus ise memleketinden çok daha fazla uzaklaşarak Merovenj Franklarının topraklarında ve Alpler üzerinden Lombardiya'ya seyahat etti.

özellikle güçlüydü.[15] Ancak bir manastırın nasıl yönetileceği konusunda pek çok farklı görüş mevcuttu ve bunlardan hangisinin en iyi yol olduğu konusunda bir mutabakat yoktu. Dolayısıyla topluluklar halinde yaşayan keşiş ve rahibeler, başrahipleri tarafından özel olarak oluşturulan ya da derlenen bir dizi "karma" kurala uydular. Bir keşiş manastırı ile üzerinde anlaşmaya varılmış bir yönetim altında birlikte yaşayan, kişisel mülklerini ellerinde tutmalarına izinli olan ve elbette etraflarındaki dünya ile etkileşime giren rahipler ve din adamlarından oluşan bir kanon grubu arasındaki farkı söyleyebilmek zordu. Benedict'in gelişi bunu tamamen değiştirecekti.[16]

Erken Orta Çağ Francia'sında olduğu gibi, değişimin temsilcileri Karolenjler'di. 5. Bölüm'de gördüğümüz üzere Charlemagne, tahsil, okur yazarlık ve dini imar faaliyetlerine büyük bir ilgi gösterirken Batı'da bir Hristiyan imparatorluk gücü kavramını yeniden canlandırarak Frank otoritesini hızla genişletti ve merkezîleştirdi. Onun hâkimiyet sahasındaki keşişlere tek tip bir hayat tarzını dayatma fikrini beğenmesi de şaşırtıcı değildir. Hem Chralemagne hem de oğlu Dindar Louis, Benedict Kanunları'nı Hristiyan uygulamalarına bir düzen getirmenin ve tebaalarının gündelik yaşamları üzerinde anlamlı bir imparatorluk gücü kullanmanın kullanışlı bir yolu olarak gördüler. Bu doğrudan dinî kontrolün dışında kalan, piskoposlara olduğu gibi dünyevî lordlara karşı da sorumlu hissetmeyen keşişler söz konusuyken özellikle acil bir meseleydi. Bunun yanında yeni fethedilen pagan topraklarında Benedikten manastırları kurmak, sömürgeleştirme ve misyonerlik faaliyetlerinin bir karışımı kapsamında imparatorluğun çevresinde Hristiyanlık uygulamalarını teşvik etmek için güvenilir bir yoldu. Son olarak Karolenjler ciddi bir eğitim almanın tek yolunun manastırlar olduğunu anladılar; burada zeki genç erkekler (ve kadınlar) bir yandan antik dünyadan kendilerine ulaşabilmiş Latince ve pagan metinlerini incelerken diğer yandan Hristiyanlığın kutsal metinlerini tetkik etmeyi de öğrenebiliyorlardı.[17] Bu nedenlerle Charlemagne ve Louis, Benedict Kanunları'nı hükümetlerinin ağırlığıyla desteklediler. Batı Kilisesi tarihi için bu belirleyici bir andı.

Bu dinî siyaseti uygulama sorumluluğunun verildiği kişi bir başka Benedict, Anianeli Benedict idi. Frank topraklarında reformu uygulamaya koyması için ona geniş yetkiler bağışlandı ve o da bu görevi büyük bir gayretle üstlendi. Onun gayretleri hayatının sonuna doğru 816 ile 819 yılları arasında Aachen'deki görkemli sarayda düzenlenen bir dizi kilise konseyinde zirvesine ulaştı. Bu toplantılarda Louis ve Anianeli Benedict, bundan böyle bütün Frank manastırlarının standart hale getirilmiş uygulamaları izlemesini emrettiler. Sabit kabul süreçleri, başrahibe itaate vurgu, dua, öğrenme ve çalışmaya odaklanan yaşam tarzı ve hepsinden önemlisi, ancak ruhuna uygun ek düzenlemelerle genişletilebilen Benedict Kanunları'na bağlılık esastı. Eğer bir

keşiş bu hayatın zorluklarına ayak uyduramayacağını hissederse, kurumsal kilise saflarına katılıp yerel piskoposların yetkisi altına girerek din adamı olarak tayin edilmeye çalışılacaktı.

Bu şartlar altında Frank İmparatorluğu dâhilinde bulunmanın iki yolu vardı: Ya tamamen Kilise'ye ya da imparatorluk tarafından onaylanan Benedict Kanunları'na tabi olmak. Elbette bu Karolenj topraklarındaki Hristiyan dinî yaşamının tüm yönlerini bir anda düzenlemedi ama Benedikten uygulamalarının Avrupa'nın büyük kısmında norm haline gelmesine imkân verdi. Bu noktadan itibaren, şimdi dönüp bakacağımız Cluny mensupları da dâhil olmak üzere, ana akım monastik hareketlerin tamamı Benedikten standartlarını esas alacaklardı.

AKİTANYA DÜKÜ WILLIAM, CLUNY'DEKİ AV KÖŞKÜNÜ BİR MANASTIRA dönüştürülmek üzere Keşiş Berno'ya devrettiği zaman, onun nasıl bir yer tahayyül ettiğinin bilincindeydi: Katı bir başrahip tarafından sıkı bir şekilde yönetilen, Papa dışındaki bütün dünyevî etkilere karşı korunaklı iyi idare olunan bir Benedikten müessesesi. Bununla beraber William, Cluny'nin ne kadar başarılı bir şekilde gelişeceğini ve ne denli güçleneceğini muhtemelen öngörmemiştir.

Berno 927 yılında öldüğünde Cluny'nin idaresini, çocukluğundan beri Dük William'ın maiyetinde bir savaşçı olarak eğitim almış ancak yirmili yaşlarına yaklaşırken yaşadığı bir inanç krizi neticesinde hayatını bir mağara münzevisi olarak sürdürmek üzere kaçmış Odo adlı bir başrahibe devretti. Odo kaçtıktan sonra Baume'de Berno'nun katı yönetimi altında bir keşiş olmuş ve kusursuz alçakgönüllülüğüyle tanınmıştı. Nihayet Cluny'de Berno'nun halefi olmayı başardığında Odo, manastırın inşa faaliyetlerinin ilk aşamasını tamamladı. Dük William'ın kuruluş sözleşmesinin şartlarına uygun olarak kraliyet ve papalık onayını aldı; destek bulduğu diğer soylulardan başarılı bir şekilde toprak ve para talep etti ve Berno'nun Benedict Kanunları'na sıkı bağlılığını sürdürdü. Bu son konuda her zaman kibar olduğu söylenemezdi: Cluny'deki biraderleri yemek zamanlarında tabaklarında kalan küçük kırıntıları toplayıp yememek gibi küçük hatalar için dahi sert bir şekilde cezalandırıyordu.

En önemlisi Odo'nun, Cluny'nin yüksek standartlarını diğer manastırlara ihraç etmeye başlaması oldu. Bir nevi serbest standart denetçisi olarak Orta Fransa'daki Benedikten kuruluşlarını ziyaret etti ve onlara ortak yaşamlarını geliştirmeleri konusunda tavsiyelerde bulundu. Bu neredeyse her zaman zorlu fiziksel çalışma ve sürekli dua etme temel ilkelerine dönüş anlamına geliyordu. Odo, kesinlikle gerekli olmadıkça sessizliğin korunması konusunda son derece titizdi ve her türlü etten arındırılmış, sıkı denetlenen bir diyette ısrarcıydı. Kıyafet kuralları konusunda hassastı. Biyografisini yazan Salernolu John'un ifadesiyle, başlıca ilgi alanları "dünyevî hayatı küçük görmekti ve ondan sonra

da ruhlar için gayret göstermek, manastırların ve keşişlerin giyecek ve yiyeceklerinin ıslah edilmesi geliyordu."[18]

Odo'nun önlemleri sert görünmekle birlikte böyle bir reforma duyulan ihtiyaç da kuvvetliydi. Karolenj hükümdarlarının ve diğerlerinin manastırların iyi yönetilmesi gerektiğine ilişkin ısrarlı taleplerine ve Benedict Kanunları'nın gözetilmesine rağmen dönemin kaynakları, keşişlerin ve rahibelerin biraz rahatlayıp dünyadan tecrit olmanın tadını çıkarmaya karar vermeleriyle manastır standartlarının nasıl düştüğüne dair çarpıcı örneklerle doludur. "Muhterem" Bede adıyla bilinen 8. yüzyıl kuzey İngiltere keşiş ve tarihçisi, Coldingham'da (günümüzde Berwickshire'da) yer alan bir çifte manastır (tek bir başrahip ya da başrahibe idaresindeki hem keşiş hem de rahibe topluluklarının yaşadıkları kuruluş) hakkında tipik olarak kötüleyici kayıtlar bıraktı. Bede burada keşişlerin ve rahibelerin zamanlarının yarısını, bazen birlikte olmak üzere yatakta geçirdiklerini iddia etti. Hücreleri "yeme içme ve dedikodu mekânlarına dönüştürmüşlerdi" ve rahibeler "ya gelinler gibi süslenmek ya da yabancı adamların dikkatini çekmek için bütün zamanlarını güzel giysiler dokumakla geçiriyorlardı."[19] İnatçı Bede'nin kadın düşmanlığını ve manastırlarda kusur arayan herkesin bunu bulmasına imkân sağlayan önyargının bir teyidi olma ihtimalini hesaba katsak dahi, bu anekdot sözde münzevilerin ahlaki açıdan gevşekliğinin canlı bir tasviridir.* Odo, Britanya Adaları'na hiçbir zaman ulaşamadı. Oradaki reformun öncülüğü bir nesil sonra, Canterbury Başpiskoposu Dunstan, Winchester Piskoposu Aethelwold ve York Başpiskoposu Oswald tarafından, resmî İngiliz Kilisesi içerisinden yapılacaktı. Ancak onun ortadan kaldırmaya kararlı olduğu tam da Bede tarafından karakteriz edilen türde uygunsuz davranışlardı.

Asi keşiş ve rahibeler için Coldingham örneği başlı başına bir ihtar vazifesi görebilirdi çünkü, Bede'ye göre Tanrı, "mensuplarının kötülükleri yüzünden" manastırın alevler içinde yanmasına göz yumdu.[20] Ne var ki Odo, Cluny'nin manastır şablonunu piyasaya sürerek Avrupa'yı dolaştıkça yapacak daha çok iş olduğunu gördü. Elbette ziyaret ettiği bütün keşişler onu ağırlamaktan çok

* "Kötü Keşiş", Orta Çağ'ın sonları boyunca şikâyet ve mizah yazılarının temel mecazlarından biri olduğu için manastır ahlaksızlığının edebî tasvirleri konusunda dikkatli olmamız gerekmektedir. Bede'den çok daha sonra 14. yüzyılda yazan Geoffrey Chaucer ve Giovanni Boccaccio açgözlü, tembel, cinsel açıdan kendisi tutamayan "çileci" stereotipiyle muazzam ve müstehcen şekilde eğleneceklerdi. Boccaccio'nun Decameron'u bir manastırda kalabilmek için sağır-dilsiz numarası yapan ve sonunda başrahibe de dâhil olmak üzere dokuz rahibenin hepsinin cinsel hizmetkârı haline gelen din sınıfından olmayan bir adam hakkında eğlenceli bir hikâye içerir. Bu hikâyenin konusu (ve teşvik ettiği karikatürler) *Confessions of a Window Cleaner* [*Bir Cam Temizlikçisinin İtirafları*] gibi 1970'lerin tipik seks komedisi filmlerinden çok da farklı değildir. Boccaccio için bkz. Steckel, Sita, 'Satirical Depictions of Monastic Life', Beach, Alison I. ve Cochelin, Isabelle (ed.), *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West II* (Cambridge: 2020), s. 1154–1170.

hoşnut değildi. Odo, Benedict ile Scholastica'nın dinlenme yeri olan Fleury'yi yeniden düzenlemen üzere geldiği zaman keşişler onu mızrak ve kılıçlarla tehdit ettiler. Daha sonra Viking baskınları sebebiyle travma geçirdiklerini ve bundan dolayı bütün yabancılara ihtiyatla yaklaştıklarını iddia ettiler. Odo onları sakinleştirdi, azarladı, itaatlerini perçinledi ve ardından yoluna devam etti. Takip eden on yıl boyunca Cluny reformunu Normandiya ve projelerinin bizzat Monte Cassino'yu yenilemeyi de kapsadığı güney İtalya gibi uzaktaki müesseselere taşıdı. Odo'nun uzmanlık alanlarından bir tanesi keşişleri, başta Vikingler, kuzey İspanya'da Müslümanlar veya orta ve doğu Avrupa'ya akın eden Slavlar gibi, Hristiyan olmayanların saldırılarıyla harabeye dönmüş manastırlarına geri döndürmekti. Islah etmek üzere bir manastırı ziyaret ettiğinde, standartların sürdürülmesini sağlamak için genellikle geride güvendiği tecrübeli keşişlerinden birini bırakırdı.[21] Çoğu kez bu kişiler başrahip değil, doğrudan Cluny'deki Odo'ya bağlı rahipler olarak görev yapardı. Bu uygulama kısa sürede bir sistem haline geldi ve Cluny başrahibi giriştiği her reformla yetki alanını genişletti. Tek bir müessesenin başkanı ve gezici bir sorun giderici olmanın çok ötesine geçiyordu: Odo, aktif olarak yeni ıslah edilmiş müesseseleri Cluny'nin ruhani topluluğuna dâhil ediyordu. 942 yılında hayatını kaybettiğinde Odo, Cluny reformunun adını ve markasını Batı Avrupa'nın dört bir yanına taşımıştı.

13. YÜZYIL ORTALARINDA CLUNY'NİN ÜNÜ YAYILMAYA BAŞLAMIŞTI. Daha da önemlisi, tam da uygun bir zamanda ün kazanıyordu çünkü özellikle Batı'da manastır dünyasına para ve mülk akıyordu ve toplumsal maneviyat hızla gelişen bir işti. Kuzeydoğu Fransa'da Metz yakınlarındaki Gorze'de bulunan görkemli tesis gibi Bedenikten manastırları kendi bölgelerindeki monastik yenilenmenin merkezleri olarak, Cluny'ye benzer çizgilerde kendi bağımsız reformlarına giriştiler. Almanya'nın kraliyet yöneticileri kendi krallıklarında Benedikten müesseselerinin kurulması ve himaye edilmesinde öncü rol oynuyorlardı. Aynı zamanda Hristiyanlık Avrupa'da yeni bölgelere ilerliyor ve beraberinde çileci hayatı da götürüyordu. Bohemya'da (modern Çek Cumhuriyeti), Macaristan'da, Polonya'da ve Danimarka'da hükümdarların tümü 10. ve 11. yüzyıllarda din değiştirdiler ve bunu teyit etmek için sık sık kendi krallıklarında manastırlar kurdular (ilk Polonyalı keşişlerden bazıları Ravenna dolaylarından yerleşimci misyonerler olarak geldiler ve Polonya Dükü Cesur Bolesław'ın himayesi altında bir manastır kurdular. Ne yazık ki hepsi haydutlar tarafından katledildi).[22] Kısa bir süre sonra, Haçlı Seferleri sırasında Filistin ve Suriye'de, Kudüs'teki kutsal mekânlarda ve kıyı kenti Antakya'da Batılı Benedikten manastırları inşa edilecekti.[23] Yine de pazara akan zenginliği en iyi kullanan, uluslararası bir marka olma yolunda tasarılara sahip çevik bir girişim olan Cluny oldu.

Birinci milenyum başlarında monastisizimde bu patlamanın nedenleri tarihçiler tarafından hararetle tartışıldı. Bunda pek çok etken rol oynadı. Temel sebeplerden birinin iklim değişikliği olması mümkündür. Kuzey yarımkürede yaklaşık 950 ile 1250 yılları arasında küresel sıcaklıklar yükseldi ve her ne kadar bu artış bütün dünyada eşit olarak hissedilmese de Roma İdeal İklimi'nden bu yana Batı'da en uzun süre devam eden en yumuşak iklim koşullarını sağladı.[24] Her ne kadar göreceğimiz üzere Orta Çağ Sıcak Dönemi olarak adlandırılan dönem, Orta Çağ boyunca devam etmeyecek olsa da, Avrupa'daki koşulları nispeten tarıma uygun hale getirdi. Bu doğal fayda, çok daha verimli büyük ölçekli tarıma imkân sağlayan yeni at koşum takımlarının ve büyük demir sabanların ("ağır" sabanların) geliştirilmesiyle aynı zamana denk geldi.[25] Bu teknoloji dalgalı bir iklimin etkileriyle birleştiğinde arazi sahibi olmak her zamankinden daha kârlı hale geldi ve arazi sahiplerinin harcayabileceklerinden daha fazla gelir elde edebilmesine imkân sağladı.

Peki bu geliri neye harcayacaklardı? Güzel cevaplardan bir tanesi, "kurtuluş" idi. Gördüğümüz üzere Karolenjlerin yükselişi Batı Avrupa'nın siyasi yapılanma biçimini değiştirmişti. Çok sayıda parçalı, Roma sonrası "barbar" idarenin yeniden canlanan bir Hristiyan imparatorluğu bünyesinde bir araya gelmesi daha sıkı bir merkezî yönetim sağladı ve büyük savaş alanlarını örgütlü Hristiyan Batı'nın uçlarına, pagan Orta Avrupa, Müslüman İspanya ve (nihayet) İskandinavya'ya yöneltti. Ne var ki aynı zamanda Batı'nın kendi içinde daha küçük ölçekli çatışmaların koşullarını da belirledi. Frank seçkinleri yöneticilerine giderek daha fazla bağlandılar ve sadakatleri karşılığında toprak bağışlarıyla ödüllendirildiler. Birbirleriyle savaşarak kendi bölgelerini savundular. Bunun aristokratik savaş kültürünü nasıl değiştirdiğini daha sonra ayrıntılı olarak inceleyeceğiz ama basit bir ifadeyle sonuç, Hristiyan savaşçılar arasındaki ölümcül şiddette keskin bir artış ve bu savaşçılar arasında günahları yüzünden cehenneme gitmeyeceklerinden emin olma arzusuydu.

Manastırlar etkili bir çözüm sundu. Kilise günahların telafisi için kefaret ve duayı tavsiye etti. Bu, dövüşmek ve birbirlerini öldürmekle meşgul kişiler için zaman alıcı ve rahatsız ediciydi, pratik değildi. Neyse ki Kilise, kefaretin nasıl yapılacağı konusunda çok açık fikirliydi ve Kilise otoriteleri zenginlerin kefaretlerini yerine getirmeleri için başkalarına ödeme yapmalarında sakınca görmediler. Avrupa'nın toprak sahipleri, Dük William'ın Cluny'de yaptığı gibi manastırlar kurarak keşişlerin kitleler halinde onlar adına af dilemeleri için ödeme yapmak suretiyle günahlarını etkili bir şekilde telafi edebilirlerdi.* Sonuç olarak 9. yüzyıldan itibaren manastır kurmak, manastırlara gelir

* Uzun mesafeli seyahat, nakliye, merkezî ısıtmanın aşırı kullanımı gibi yollarla çevreye verdikleri zararı telafi etmeye alakadar olan modern şirket ve bireyler arasındaki karbon dengeleme girişimlerini düşünün.

bağlamak ya da bağış yapmak zengin erkek ve kadınlar için popüler bir eğlence haline geldi ve tarih boyunca bütün zengin eğlenceleri gibi kısa sürede modanın, rekabetin ve üstünlük kurmanın bir nesnesi oldu. En iyi tören standartlarını gerçekleştirebilen manastırlar, en görkemli kiliseler ve kütüphaneler, en büyük ve en dindar topluluklar, en yüksek uluslararası itibar çok değerliydi. Süper zenginler onları kurdu. Zenginler onlara bağış yaptı. Sırasıyla varlıklılar ve zar zor geçinenler de onları izledi.[26] Yüzlerce manastır türedi. Geriye bakışla bu ani büyüme dönemine karşılık gelen 10. ilâ 12. yüzyıllar genellikle "monastisizmin altın çağı" olarak nitelendi.

Cennete Giden Yollar

CLUNY'NİN BEŞİNCİ BAŞRAHİBİ ODILO HENÜZ GENÇ BİR OĞLANKEN, onu bacaklarını kullanmaktan mahrum bırakan bir sakatlık yaşadı. Ailesi zengindi ve ebeveyni güney Fransa'daki Auvergne'deki bölgelerinde iyi tanınıyordu. Yolculuk yaptıklarında hizmetkârlar küçük Odilo'yu bir sedye üzerinde taşıyorlardı. Bu, onun durumundaki çoğu çocuğun asla yaşayamayacağı bir lükstü ama Odilo yine de çok acı çekiyordu ve hiçbir zaman yürüyemeyecek gibi görünüyordu.

Bir gün çok garip bir şey oldu. Aile bir gezideydi ve bir kilisenin yanından geçtikleri sırada Odilo'nun hizmetkârları dinlenmek için durdular. Odilo'nun sedyesini kapının yanına koydular ve kısa bir süreliğine onu yalnız bıraktılar. Geri döndüklerinde çocuğun sedyeden yuvarlanmış, sürünerek kiliseye girmiş, mihrabın yanında ayağa kalkmış ve şimdi de hoplayıp zıplamakta olduğunu görünce şaşkına döndüler. Bu bir mucizeydi; üstelik Odilo'nun uzun hayatının akışını şekillendirecek bir mucize. Ailesi çok şaşırmıştı ve minnettarlıklarının bir ifadesi olarak çocuğu Tanrı'ya hizmet edeceği bir kariyer için yetiştirilmek üzere Auvergne'deki yerel bir rahipler evine verdiler. Çocukları bu şekilde kendini manastıra adamış kimse anlamındaki "oblate", kelimenin tam anlamıyla "adak" olarak dinî evlere vermek, bir taraftan çocuğun eğitim almasını sağlarken bir taraftan da aile içindeki potansiyel mirasçı sayısını azalttığı için aristokratlar arasında yaygın bir uygulamaydı. Her ne kadar uygulama bugün bize acımasız gelse de adanan bazı çocuklar için oldukça uygundu. Odilo din adamları arasında başarılı oldu ve yirmili yaşlarının sonunda keşiş olmak üzere Cluny'ye gitti. Oradaki biraderlerini o denli etkiledi ki, 994 yılında başrahip Maiolus'un ölümü üzerine onun yerine geçmek için seçildi.[27] Pek çoklarının dünyanın sonunun gelmesinden endişelendiği ilk milenyumun bitişindeki huzursuz dönemde kuruluşu o yönetti. Odilo sonraki elli sene boyunca Cluny'yi büyük bir seçkinlikle yönetmeyi sürdürdü ve bu zaman zarfında Cluny hareketinin itibarı, varlığı ve kaynakları muazzam şekilde arttı.

Odilo bir vakanüvis tarafından "keşişlerin baş meleği" olarak tanımlandı. Yalnızca bir dizi papayı değil, onu Noel zamanı ve diğer önemli seremonilerde saray konuğu olarak ağırlayan birkaç Frank kralı ve imparatorunu da onun sırdaşları arasında saydı. Doğu Franklarının (ya da artık onları tanımlayabileceğimiz ifadeyle Almanların) kralı II. Henry, 1004 yılında imparator olarak taç giydiğinde, papalık taç giyme hediyesi olan tepesinde haç bulunan altın elmayı Keşiş Odilo'ya sundu. Bu hediye kıymetli eşyalar ve mücevherlerle dolu olan kasaya koyulmak üzere Cluny'ye gönderildi. Bununla beraber Odilo, sadece bir servet avcısı ya da soylu bir fırsatçı değildi. Güçlü arkadaşlarını Cluny ve onun rahibe evlerini vicdansız komşularının onları topraklarından mahrum bırakma ya da bağımsızlıklarını ihlal etme girişimlerinden korumaları konusunda ikna etti. Muhteşem hediyelerden elde edilen serveti Cluny'nin binalarını geliştirmek için kullandı. Manastır kilisesi orada bir keşiş olarak geçirdiği ilk yıllarda tadilat görmüştü (modern arkeologlar bu ikinci kiliseye II. Cluny diyorlar). Odilo da keşişlerin ortak yaşam alanlarını büyük masraflar pahasına, mermerden yapılmış eserler sipariş ederek ve binaları sıra dışı heykellerle süsleyerek yenilemeye başladı. Cluny'yi ahşaptan yapılmış halde bulduğunu ve mermerden yeniden yaptığını söyleyerek kendisini Roma'nın altın çağındaki Augustus'a benzetti.[28]

Odilo'nun zamanında görkemli hale gelen sadece Cluny'nin binalarının yapısı değildi. Bu binaların içinde toplu dualar, tilâvet, okumalar ve ilahiler şeklinde, hepsi beraber hizmetler (ya da dini törenler olarak belirlenmiş saatler) olarak bilinen, giderek artan, gösterişli bitmek bilmeyen günlük methiyeler düzenlendi. Bu hizmetler şafaktan önce şafak ayini ve şafak övgüsüyle başlayıp gün ağarırken *sabah ayini*, kuşluk vakti *kuşluk ayini*, gün ortasında *öğle ayini*, öğleden sonra *saat üç ayini*, gün sonuna doğru *akşam duası* ve *günün son duası* olmak üzere her gün sekiz kez yapılırdı (kilise saatlerinin uzunluğu gün ışığına bağlı olarak mevsime göre değişirdi). Bir de günlük Aşai Rabbani Ayini vardı. Bu hizmetleri yerine getirmek *opus Dei* (Tanrı'nın işi) olarak bilinirdi ve bu monastisizmin temeliydi: Bu keşişlerin topluma katkısıydı ve bedenler kadar ruhların da ihtiyaçlarını karşılamaya büyük önem atfeden bir ekonomiydi. Sonuç olarak Benedikten rahiplerinin büyük bölümünün zamanlarının önemli kısımlarını ayırdıkları iş hizmetleri yerine getirmekti.

Bu çokça şarkı söylemek anlamına geliyordu. Benedict Kanunları, Aziz Benedict'e göre "zihnimizin sesimizle uyum içerisinde olmasını sağlayan" müzik konusunda son derece hevesliydi.[29] Bu, keşişlerin bir koro halinde organize olmalarını gerektirirdi ve yalnızca en iyi şarkı söyleyenlerin performansta önemli rol oynamasına izin verirdi.[30] Benedict, kendi zamanında Roma bazilikalarında popüler olan melodik kilise müziği üslubunu öğrenmelerini tavsiye etti: Bu, Benedict'in arkadaşı ve baş alkışçısı olup bu üslubu icat ettiği

(muhtemelen yanlış olarak) ifade edilen Papa I. Gregory'den dolayı Gregorian ilahisi olarak adlandırıldı. Benedict bunun ötesinde bir detay bildirmemişti. Dolayısıyla 10.-12. yüzyıllardaki monastik patlamanın yaşandığı sıralarda müzikal yaratıcılık için bolca alan vardı.

Doğal olarak Cluny'de müzik hayatın bir parçasıydı. Her ne kadar ana manastırın arşivleri yok edildiği için Cluny keşişlerinin seslerini yeniden yaratmak artık imkânsız olsa da, müziğin önemi tam manasıyla binaların dokusuna işlenmiştir. Günümüze ulaşan sütunlarda müzisyenlerin gravürleri ve Tanrı'yı yüceltmek için müziğin önemine dair dizeler yer alır.[31] Hiç olmazsa Odilo'nun zamanından beri burada tek bir solistin icrası ile bütün koronun birlikte şarkı söylemesi arasında hassas ve uyumlu bir dengenin kurulabildiği farklı tilâvet-ilahi tarzlarıyla ilgili önemli deneyler yapılmış gibi görünüyor.[32] Tabii ki bu kadar katı kurallar altında pratik yapmak için çok imkânları vardı. Avrupa'daki yüzlerce manastırdan herhangi birinde sıradan bir günde tipik bir Benedikten keşişi on dokuz saat uyanık kalabilir ve bunun on dördü litürjik görevlerle geçerdi. Cluny ise bundan daha da ileri gitti. Neredeyse her saniye bir hizmetten belirli bayram günlerine ya da vefat edenlerin ruhlarına adanan törenlere, yahut da düşkünlerin ayaklarının yıkanması gibi daha mütevazi seremonilere kadar çeşitli ayinlere ayrılabilirdi. 11. yüzyıla gelindiğinde ünlü keşiş, reformcu ve kardinal Peter Damian, Cluny'yi ziyaret ettiğinde orada yapılacak çok fazla Tanrı işi olduğunu ve biraderlerin her gün korodan ancak yarım saatten az bir molaları olduğunu görünce çok şaşırdı.[33]

Sonraki kuşak monastik reformcular Aziz Benedict'in keşişlerin yemek salonlarında mermer sütunların olmasını ve bütün günü şarkı söyleyerek geçirmeye ağır bedensel çalışmadan daha fazla öncelik verilmesini onaylamayacağını söyleyerek şikâyet ettiler. Ne var ki, Cluny'nin çevresindeki zengin muhitin orada gerçekleşen ilahî övgünün gücünü yücelttiği anlaşılıyor.

Compostela ve III. Cluny

ORTA ÇAĞ'IN SONLARINA DOĞRU* MANASTIRLAR, GÜNÜMÜZDE LİBERAL refah devletinin temel işlevleri olarak düşündüğümüz vazifelerin çoğunu üstlenmişti. Dindarların sığınağı olarak esas işlevlerinin yanında okuryazarlık, eğitim, tıbbi tedavi, turistlere bilgilendirme, yaşlıların sosyal bakımı ve ruhani danışmanlık merkezi olarak görev yapıyorlardı. Bunun bir sonucu olarak ilk kuruluşlarındaki düşkün inziva yerleri olma özelliklerinden çok uzaklaşmışlardı ve artık dış dünyayla yakın, kazançlı bağlar içerisindeydiler.

Cluny ve onun rahibe evlerinin dünyevi toplumla bütünleşmesinin en görünür yanlarından biri Batı Avrupa'nın en kutsal mekânlarına giden hac

* Kabaca 11.-13. yüzyıllar.

yollarını tekelleştirmeleriydi. Bu manevi yolların en meşhuru İber yarımadasının kuzey batı ucunda, Galiçya'da bulunan Santiago de Compostela'daki kabirdi. Burada M.S. 814 yılında Pelagius adında bir münzevi, gök yüzünde dans eden ışıklar gördü ve bu ışıklar onun mucizevi bir şekilde Aziz Yakup'un kalıntıları keşfetmesini sağladı.* Aziz Yakup'un kalıntıları keşfedildiğinde Batı dünyasına titizlikle pazarlandı. Kabrinin bulunduğu yeri işaretlemek üzere bir kilise inşa edildi ki burası peş peşe Romanesk, Gotik ve Barok özellikleri abidevi ve muhteşem bir bütün halinde harmanlayan dünyadaki en muhteşem katedral alanlarından biridir. Uzun mesafeler kat edebilecek kadar zinde olan Hristiyan hacılar için Compostela karşı konulamaz bir cazibeye sahipti (ve halen de öyledir). Kutsal Topraklar dışında burasıyla beraber sadece Roma'daki Aziz Petrus Bazilikası havarilerden birinin kalıntılarına sahip olabilirdi. Kişinin hayattayken böylesine saygıdeğer bir türbede dua etmesi, Müslümanlarda *hac* yapmakta olduğu gibi, Hz. İsa'ya inananlar için bir yükümlülük değildi ama yine de önemliydi.

Bir harita üzerinde Compostela'ya giden ana Orta Çağ yollarının izini sürmek, İtalya, Burgonya, Rhineland, kuzey Fransa ve Flandre'de başlayan, ağır ama istikrarlı bir şekilde Pireneler boyunca birkaç dağ geçidini aşarak İber Yarımadası'nın kuzey kıyısına paralel olarak doğudan batıya ilerleyen adeta bir dinî otoyol olan yola erişerek nihayet Santiago'ya ulaşan bir ana arter sistemini çizmek demektir. Bu yolda seyahat etmeyi planlayan hacılar için 12. yüzyılda hacılar için bir Orta Çağ el kitabı yazıldı. Bu el kitabı, yol boyunca en iyi şarabın bulunduğu ve yerel halkın en onurlu davrandığı noktalara dikkat çekerek pek çok gözü pek gezgine pratik öğütler içeriyordu. Bunun yanında Bordeaux civarındaki dev eşek arıları ve at sinekleri, Gaskonların açgözlülüğü ve sarhoşluğu, dolandırılma ve hatta nehir geçişlerinde haydut kayıkçılar tarafından kasten boğulma riskleri, havlayan köpekler gibi konuşan ve geceleri katır ve kısraklarla çiftleşen Navarrelilerin saf barbarlığı gibi yolculuğun tehlikeleri konusunda uyarılarda bulunmayı da ihmal etmiyordu.[34]

Bunun gibi uzun mesafe seyahatleri yapmanın tehlikeleri ve rahatsızlıkları elbette tövbe inancının bir parçasıydı. Tanrı'nın bağışlamasına mazhar olmak elbette kolay değildi. Bununla birlikte bu seyahatler aynı zamanda altın değerinde iş fırsatları da sundular. Yüzyıllar önce, Roma imparatorluk gücünün zirvesindeyken imparatorluğu boydan boya kat eden Roma yollarının kenarlarında imparatorluk görevlileri için ahır, konaklama tesisi ve misafirperverlikle donatılan etkili birer hizmet istasyonları olan malikâneler sıralanmıştı.

* Çeşitli Hristiyan geleneklerine göre Mesih'in ölümü ve dirilişinin ardından Aziz Yakup, onun öğretilerini Hispania'ya kadar vaaz etmişti. Doğuya döndükten sonra Yahudiye Kralı Herod Agrippa'nın emriyle öldürüldü ve ardından defnedilmek üzere İspanya Yarımadası'na geri götürüldü.

Şimdiyse hac yolları boyunca benzer bir ihtiyaç söz konusuydu.[35] Cluny keşişleri bu ihtiyacı fark ettiler ve ondan faydalandılar. Manastırlar, kurtuluşu kuzey İspanya'da aramak için yola çıkan inananlara hizmet veren yeni malikâneler haline geldiler.

Cluny'nin bu konudaki gelişiminin arkasındaki deha, Odilo'nun Ocak 1049 yılının ilk gününde ölümünden sonra yerini alan Başrahip "Büyük" Hugh idi. Hugh da Odilo gibi bir aziz karakteriydi; on dört yaşında keşiş olmuş, yirmi yaşında rahipliğe atanmış ve yirmi dört yaşında baş rahip seçilmişti. Çağdaşı olan Soissonlu Arnulf'a (Belçika birasının koruyucu azizine) göre Hugh, "düşünce ve eylemde son derece saftı… Manastır disiplininin ve düzenli yaşamın destekleyicisi ve mükemmel koruyucusuydu… [ve] Kutsal Kilise'nin güçlü savaşçısı ve savuncusuydu."[36] Odilo gibi Hugh da altmış yıl boyunca makamında kalarak şaşırtıcı derecede dayanıklı bir başrahip olduğunu kanıtlayacaktı. Bu zaman zarfında Odilo'nun kaldığı yerden devam etti; Cluny başrahibinin krallar ve papaların doğal dengi olduğu hissini pekiştirerek siyasi gücünü bütün Avrupa'da kullandı ve Cluny'nin kurumsal olarak zengin kalmasını sağladı. İş imkânları konusunda keskin bir göze sahip parlak bir yöneticiydi. Hugh'un liderliği altında Cluny manastırları yaklaşık 1.500 tesisle zirvesine doğru ilerledi.

Hugh'un idaresi altında Santiago'ya giden yollar üzerinde ya doğrudan Cluny tarafından kontrol edilen ya da onun adabından etkilenen manastır kuruluşları ortaya çıktı. 11. yüzyılda bir hacı, yüzlerce kilometre ötedeki Güney İngiltere'nin inişli çıkışlı merkezindeki Aziz Yakup'u ziyaret etmek için yolculuğuna İngiltere'deki ilk Cluny kuruluşu olan Sussex'teki Lewes yakınlarında bulunan Aziz Pancras Manastırı'ndan yola çıkmış olabilirdi. Lewes, Surrey Kontu William de Warrenne ile onun eşi Gundrada tarafından kurulmuş ve o bölgedeki en büyük, en cömertçe döşenmiş manastırlardan biri haline gelmişti. Daha sonra hacımız Kanal'ı aşıp Paris'in güneyindeki hac yolunu seçmiş olsaydı, ister Tours, Poitiers ve Bordeaux gibi büyük kentsel durak noktalarında, ister daha küçük yerlerde, yol boyunca düzinelerce Cluny manastırı ile karşılaşırdı. Ardından, dağ geçitlerini aştıktan sonra, Pamplona, Burgos, ("İspanyol Cluny" olarak bilinen ve cömertçe donatılmış olan) Sahagun ve León'da Cluny'ye bağlı başka manastırların üzerinde yayılmış bulunduğu İspanyol yoluna ulaşırdı.

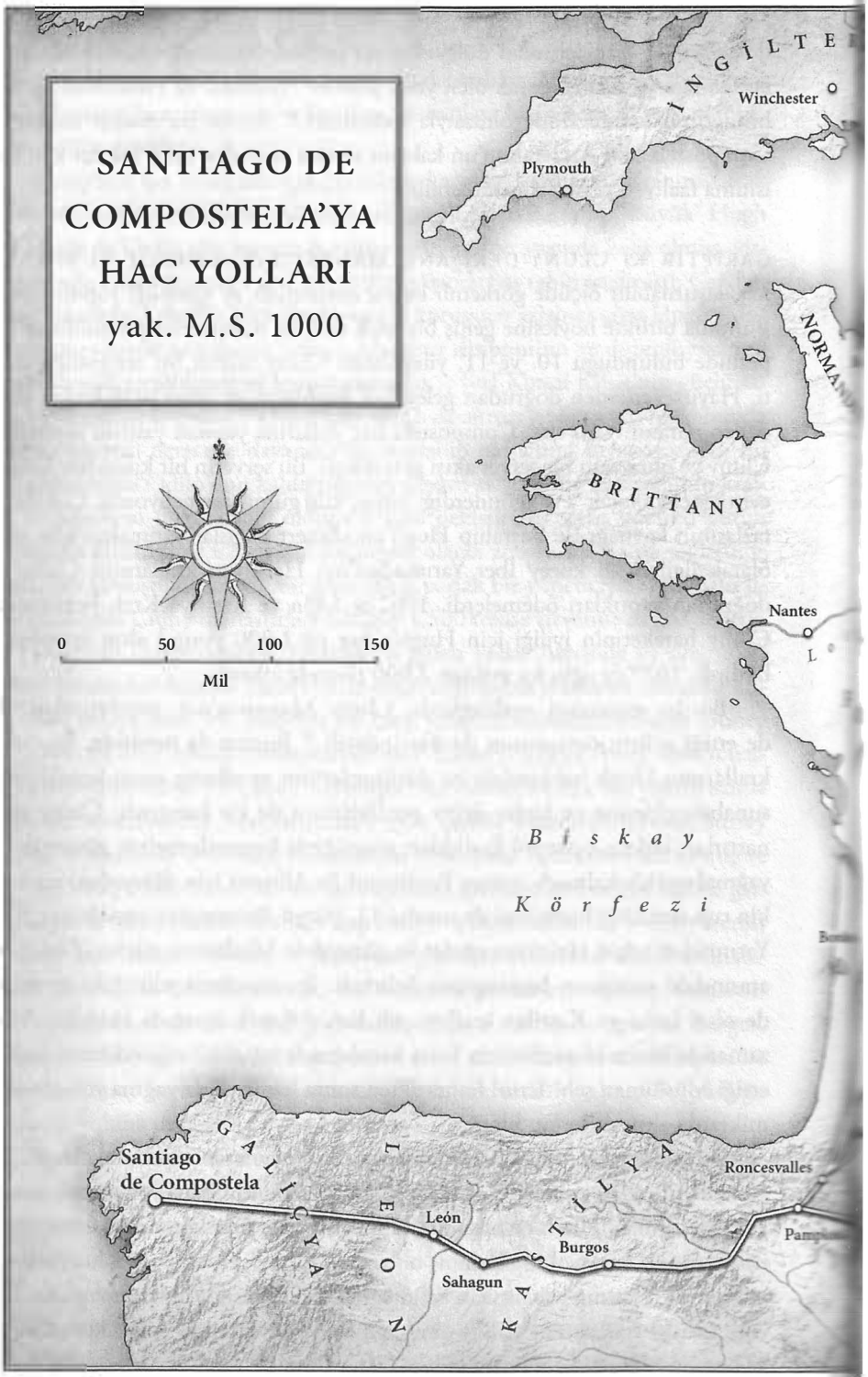
Bunların en büyük olanı hem mimari özellikleri hem de manastır yaşantısının atmosferi ve rutinleri ile doğrudan Cluny'e benzemek üzere tasarlandı. Pek çoğu içlerinde kutsal emanetlerin bulunduğu depolar idiler. Vézelay'daki büyük manastır, şaşırtıcı bir biçimde, Mecdelli Meryem'in bedeninin kendisinde olduğunu iddia etti. Poitiers'te rahibeler uzun zaman önce Bizans İmparatoru Justinian tarafından Merovenj kraliçesi Radegund'a hediye olarak gönderilmiş olan Gerçek Haç'ın parçasını korudular; Sahagun, M.S. 300

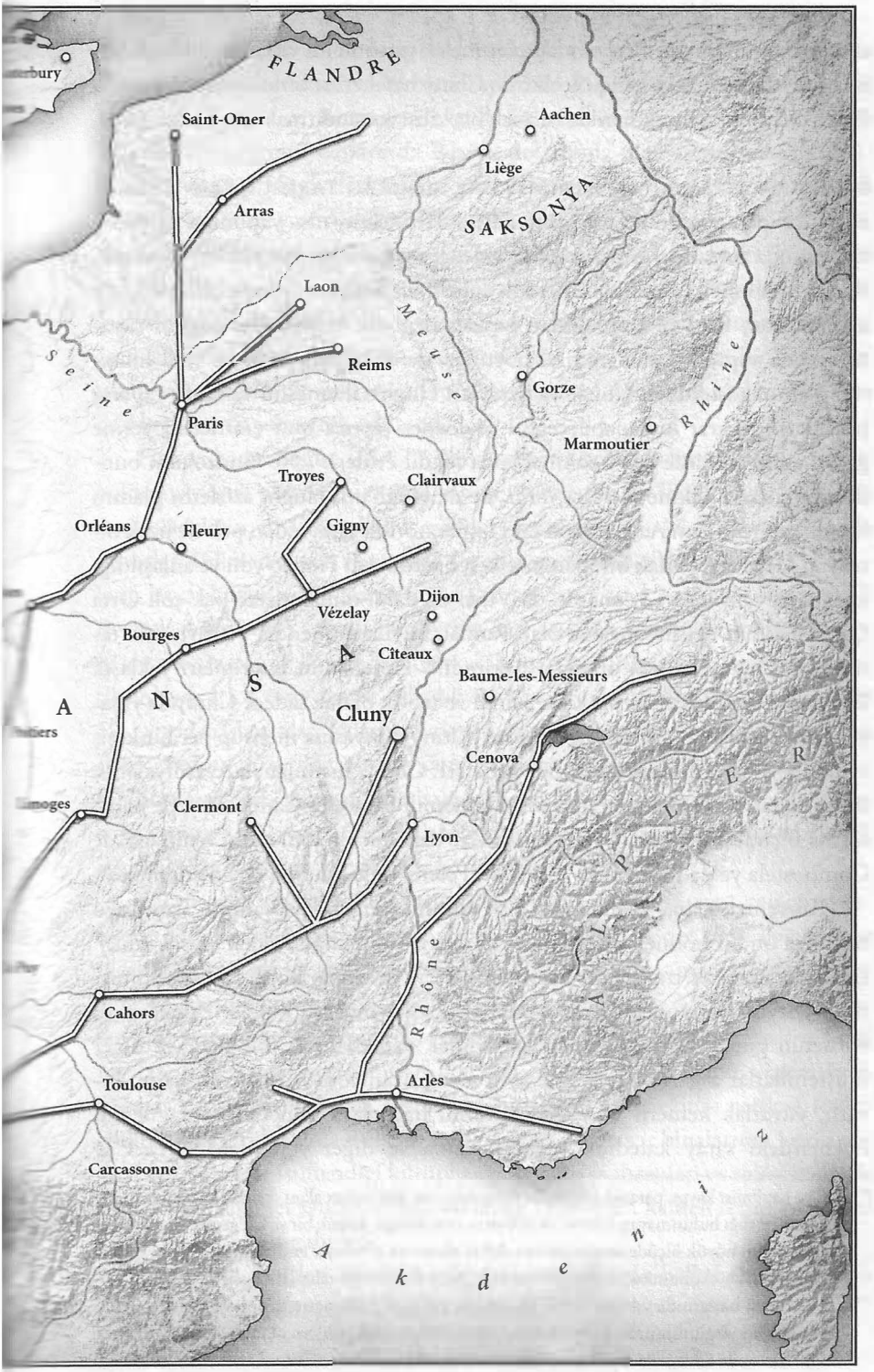
dolaylarında inançlarından dolayı başları kesilen, boyunlarındaki atardamarlardan kan ve süt fışkırarak ölen yerel şehitler Facundus ve Primitivus'un kalıntılarının kendilerinde olmasıyla övündüler.[37] Bütün bu maddi kalıntılar Compostela'daki Aziz Yakup'un kabrini ziyaret etmeden önce hacılar için bir ısınma faaliyeti olarak düşünülebilir.

GARİPTİR Kİ CLUNY'DEKİ ANA MANASTIRIN KENDİSİ BUNLARLA karşılaştırılabilir ölçüde görkemli kutsal emanetlere ev sahipliği yapmıyordu. Bununla birlikte böylesine geniş bir ıslah edilmiş manastırlar piramidinin tepesinde bulunduğu 10. ve 11. yüzyıllarda Cluny büyük bir zenginliğe erişti. Hayırseverlerden doğrudan gelen bol bağışların ve geniş mülklerden elde edilen paranın yanı sıra, Compostela hac yollarına yapılan yatırım sayesinde Cluny'ye muazzam bir servet akışı gerçekleşti. Bu servetin bir kısmı her kardeş evin senelik olarak "eve" gönderdiği birkaç kilo gümüşten geliyordu. Çok daha fazlasının kaynağı ise Başrahip Hugh'un cömert bağışlar yapmaları için özel olarak ilgilendiği kuzey İber Yarımadası'nın Hristiyan krallarının Cluny'ye doğrudan yaptıkları ödemelerdi. 1062'de León ve Kastilya Kralı Ferdinand, Cluny hareketinin iyiliği için Hugh'a her yıl 1.000 pound altın vereceğini bildirdi. 1077'de oğlu bu miktarı 2.000 pounda çıkardı.

Bunlar muazzam meblağlardı; Cluny Manastırı'nın arazilerinden elde ettiği gelirin tamamının da üzerindeydi.[38] Bunun da ötesinde, İspanyol krallarının Hugh hakkındaki iyi düşüncelerinin ve elbette onun kendilerine sunabileceklerine ne kadar değer verdiklerinin de bir kanıtıydı. Cluny manastırları sadece İspanyol krallıkları aracılığıyla kıymetli turizm güzergâhını yağmalamakla kalmadı, ayrıca Ferdinand ile Alfonso için dünyadaki en seçkin ruh temizliği hizmetini de sundu. 11. yüzyıl *Reconquista*, yani kuzey İber Yarımadası'ndaki Hristiyan güçler ile güneydeki Müslüman güçler (Endülüs) arasındaki savaşların başlangıcını belirledi. Bu savaşlarla sıkı ilişki içerisinde olan León ve Kastilya kralları çok kan dökmek zorunda kaldılar. Aynı zamanda bazen idarecilerinin barış karşılığında senelik vergi ödemeyi kabul ettiği Müslüman şehirlerini fethettikten sonra haraç ya da yağma yoluyla çok miktarda altın da kazandılar.

Bu zengin kâr, Hristiyan kralların askerî seferlerde mecbur kaldığı ağır günahlarını telafi etmelerine de imkân sağladı. Bunu Cluny'ye para aktararak gerçekleştirdiler. Hugh onların cömert bağışlarının karşılığı olarak Cluny manastırlarında İspanyol krallarının, onların atalarının ve en ilginç henüz doğmamış torunlarının ruhları için kelimenin tam manasıyla hiç durmaksızın dua edilmesini kararlaştırdı. Cluny'nin kendisinde ise özel bir sunak kurulmuştu ve burada Aşai Rabbani Ayini sadece bizzat Alfonso'nun kurtuluşuna yardımcı

SANTIAGO DE COMPOSTELA'YA HAC YOLLARI
yak. M.S. 1000
İNGİLTERE
Winchester
Plymouth
NORMANDY
BRITTANY
Nantes
0
50
100
150
Mil
Biskay Körfezi
Santiago de Compostela
GALİCYA
LEON
KASTİLYA
León
Sahagun
Burgos
Roncesvalles

FLANDRE
Saint-Omer
Arras
Aachen
Liège
SAKSONYA
Laon
Meuse
Reims
Seine
Paris
Gorze
Rhine
Marmoutier
Troyes
Clairvaux
Orléans
Fleury
Gigny
Dijon
Vézelay
Bourges
Citeaux
Baume-les-Messieurs
A
N
S
A
Cluny
Cenova
Clermont
Lyon
ALPLER
Rhône
Cahors
Toulouse
Arles
Carcassonne
Adriyatik Denizi

olmaya hasredilmişti.* Bu kesinlikle bir melek yatırımı idi ve Clunyli Hugh bunu ana manastırına ve geniş ölçekte de Cluny hareketine birkaç yüzyıl boyunca Batı dünyasının gerçek harikası olacak bir kilise kazandırmak için kullandı.

HUGH'UN YENİ MANASTIR KİLİSESİNE MODERN TARİHÇİLERİN TERCİH ettiği ve pek romantik olmayan adıyla III. Cluny'nin yapımına 1080'lerin başında başlandı. Daha sonraki geleneğe göre kilisenin planını yapanlar, Baume'nin eski başrahibi Gunzo adlı engelli bir keşişin rüyasına birlikte giren azizler Peter, Paul ve Stephen'dan başkası değildi. Azizler, Gunzo'nun rüyasında ona yapının kesin mimari boyutları da dâhil olmak üzere yeni kilisenin planını gösterdiler. Gunzo'ya detayları Hugh'a iletmesini ve bunu yaparsa bacaklarını tekrar kullanabileceğini söylediler (ayrıca onu emirlerini yerine getirmediği takdirde felç bırakmakla da tehdit ettiler).[39] Ne Gunzo'nun bundan daha fazla telkine ihtiyacı vardı, ne de Hugh'un. Hugh, azizlerin planını hayata geçirme işini Aachen'deki eski imparatorluk sarayından pek de uzak olmayan Liège'den parlak bir matematikçiye verdi. Adı Hezelo'ydu ve anlaşıldığı kadarıyla, çalışmaları Leonardo da Vinci de dâhil olmak üzere pek çok Orta Çağ dehasının ilgisine mazhar olan Romalı büyük mühendis Vitruvius'un tanımladığı matematiksel oranlara hâkimdi.[40] Hezelo'nun tasarımları yaklaşık 200 metre uzunluğunda bir kilise içindi ve teorik olarak sadece Cluny'de yaşayan 300 keşişi değil, söylendiğine göre, Cluny dünyasına mensup her bir keşiş ve rahibeyi barındıracak kadar büyüktü. III. Cluny, Justinian'ın Ayasofya'sının iki katından daha fazla ve Emevilerin görkemli Şam Ulu Camii'nden de hatırı sayılır ölçüde büyüktü. Orta Çağ'da Batı'daki hiçbir dini yapı, Santiago de Compostela ya da Roma'daki "Eski" St. Peter's** bile, onunla boy ölçüşemezdi.

Kilise uzun, haç planlı, sıra dışı uzunlukta nefli, iki sahınlı, uzunluğu boyunca on bir bölmeli olarak inşa edilmişti. Yüksekliği üç kata ulaşıyordu.[41] Dışarıda, apsis ve transeptin üzerinde kare ve sekizgen kuleler kümelenmişti ve yüzyıllar boyunca merkezî yapılara başka bina ve kuleler eklenecekti. Kilisenin güney kısmında revaklar, avlular, yatakhaneler, bir revir ve diğer müştemilatlar asgari ölçüde yine aynı alana uzanıyordu. Kilisenin kalın duvarlı, yuvarlak kemerli ve yoğun sütunlu haç planı onu Charlemagne'nin Aachen'deki saray katedrali veya Ravenna ve diğer yerlerdeki Orta Çağ

* Geç kapitalist kaygı, paranın bilgisayar sunucularının hâkimiyet alanı dışında kesinlikle hiçbir somut varlığı bulunmayan hizmet ve ürünlere savrulduğu, küçük bir şirket grubu ve onun yöneticilerini büyük ölçüde zenginleştiren dijital ekonomi sebebiyle endişeyi içerir. Orta Çağ'da da benzer bir ekonominin kesinlikle var olduğunu düşünmek rahatlatıcı gelebilir.

16. Yüzyıl başlarında yıkılan "eski" St. Peter's, yaklaşık 110 metre uzunluğundaydı. Onun yerini alan ve günümüzde dünyanın en büyük Hristiyan bazilikası olan mevcut bazilika ise 186 metre ile Cluny ile neredeyse aynı uzunluktadır.

bazilikaları gibi eski abidevî yapılardan oldukça farklı kılıyordu. Antik Roma mimarisinin unsurlarını ve bunları mümkün kılan mühendislik teorilerini kullanan III. Cluny, Romanesk olarak anılacak mimari tarzın şaheseriydi. Bu, ilk milenyumun başlarında Batı'da dolaşımda olan sermaye zenginliğinin ve Başrahip Hugh ile hamileri gibi adamların bu zenginliği uzun vadeli inşaat projelerine yatırma konusundaki istekliliğinin gösterişli bir ifadesiydi. Kısmen *Reconquista* savaşlarında talihin değişmesiyle finansmanda yaşanan çöküşün de etkisiyle aşamalı olarak kurulan III. Cluny, 1130 yılına yani temelinin atılmasından yaklaşık yarım asır sonrasına kadar kutsanmadı. Bu aşamaya gelindiğinde projenin tasarlanmasına payı olanlardan hiç kimse artık hayatta değildi ve monastizm modası değişime uğramaya başlamıştı. Yine de Hugh'un vizyonu terk edilmedi.

Her ne kadar bugün III. Cluny'nin sadece küçük bir kısmı, transeptin bir bölümü, ayakta olsa da bu devasa yapının bir zamanlar ilham kaynağı olduğu harikuladeliğin emareleri halen mevcut. Cluny'nin on kilometre güneyinde duvarları kelimenin tam manasıyla tepeden tırnağa İncil'den sahneleri ve azizlerin hayat hikâyelerini gösteren göz kamaştırıcı, parlak renkli fresklerle kaplı Berzé-la-Ville şapeli yer alır. Hayretten ağzı açık bırakan bu betimlemeler neredeyse kesin olarak Başrahip Hugh tarafından yaptırılmıştı ve benzer bir estetik anlayışı III. Cluny'de çok daha büyük ölçekte görülebilirdi.* Aynı zamanda 12. yüzyıl başlarından kalan kayıtlar manastırın İngiltere Kralı I. Henry'nin ailesi tarafından verilen gümüş şamdanlar ve güzel çanlar gibi, demirbaş ve mobilyalarının da zenginliğine işaret ediyor. III. Cluny muhteşem bir başarıydı ve onun arkeolojik izleri halen İngiltere'den Polonya ve Macaristan'a dek ayakta kalan Romanesk yapılarda görülebilir.

Cluny yeni manastır dünyasının bir harikası olsa da aynı zamanda reforme edilmiş, en basit haline döndürülmüş orijinal Benedikten uygulaması idealinden son derece uzaktı. Ruhlarının kurtuluşu için sürekli ayinlerde söylemeleri karşılığında yüksek gelirli müşterilerinde cömert ödemeler alan keşişler, ince keten giysiler giyer ve iyi yemekler yerlerdi. Ayinleri karmaşık ve hayli yapılandırılmış olup güzel bir şekilde icra edilirdi. Sürekli şarkı söylemekten sıradan keşişlerin boğazları ağrımış olabilir ama el emeğinin serflere teslim edilmiş olmasından dolayı elleri nasırlı değildi. Manastır binalarının içerisinde kitapların güzelce istiflendiği kütüphaneler, şarap mahzenleri ve mücevherlerle süslü kutsal emanet sandıklarında saklanan emanetler, kaliteli resim ve heykel koleksiyonları bulunabilirdi.

Cluny'nin keşişleri âlim, başrahipleri aziz idi ama halk homurdanmaya başlamıştı. Tarih, döngüsünü tamamlıyordu.

* Bkz. Görseller kısmı.

Yeni Püritenler

CLUNYLİ HUGH'UN GÜCÜNÜN ZİRVESİNDE OLDUĞU DÖNEMDE Avrupa'nın büyük kısmının başrahibin dansına ayak uydurduğu zamanlar oldu. Cluny'nin ve Hugh'un etkisi her yerdeydi. 1050 yılında Alman kralı ve imparator III. Henry, Hugh'un oğlunun vaftiz babası olmasını istedi ve çocuğa vereceği isim konusunda onun tavsiyesini aldı (Hugh bunu kabul etti ama isim üzerinde anlaşıldığı kadarıyla pek kafa yormadı; çocuk büyüdü ve İmparator IV. Henry oldu). Normandiya Dükü Piç William1066 yılında İngiltere'yi istila ve fethettiği sırada Hugh ile mektuplaşmaya başladı ve ondan yeni ülkesinde manastırlar kurmaları için rahipler göndermesi talebinde bulundu. Hayat tarzı konusundaki seçimlerinin onu ruhanî yardıma büyük ölçüde muhtaç bıraktığı Fransız kralı I. Philip yaşlanırken Hugh ile temas kurarak manastır hayatına girme ihtimali hakkında bilgi almak istedi.[42] Hatta bir keresinde Hugh, Macaristan Kralı I. Andrew'i bizzat ziyaret etmek için seyahat etti. Başrahip ayrıca Cluny'nin başarısının temelini oluşturan ve manastır dünyasının her yerine yayılmış bulunan reform içgüdüsünün bir dizi "reformcu papa" tarafından benimsendiği Roma ile yakın ilişkilerini sürdürdü.

Bunların başında Toskana ve Rhineland'da büyümüş, papalık idaresinde kariyerini yapmış ve büyük ölçüde hırslı sıkı çalışma kapasitesi ile sert kişiliği sayesinde 1073 yılında Papa VII. Gregory ilân olunmuş Hildebrand adlı bir keşiş geliyordu. Gregory ve Hugh, farklı mizaçlarına rağmen, aralarında bazen baş gösteren siyasi farklılıkların üstesinden gelen yakın bir dostluk kurdular. Bu dostluğun temelinde onların Hristiyanlığın kurumlarını iyileştirip düzenlemeye ve Batı'daki hâkimiyetler boyunca gündelik hayatın tam kalbinde yer alan Kilise'nin mevkiini belirlemeye yönelik ortak ve derin arzuları yatıyordu.

Gregory'nin Kilise'yi toparlama ve Hristiyanlık aleminin bütün ülkelerine papalık otoritesini dayatma konusundaki şiddetli arzusu, Avrupa'da ciddi bir siyasi huzursuzluğa yol açtı. Gregory, Hugh'un vaftiz oğlu IV. Henry ile dünyevî hâkimlerin piskopos tama ya da onlara "yatırım yapması" ile ilgili olduğundan dolayı Atama Tartışması* olarak bilinen çekişmeye girdiğinde, Hugh biraz arada kaldı. Gregory'ye sempatisi büyüktü ama yine de hem kişisel hem de politik açıdan her iki tarafla da dostluğu vardı. Sadece tarafsız kalmak için elinden gelen çabayı göstermekle yetinmedi, arabuluculuk yapmak için de girişimlerde bulundu ama genellikle tek yapabildiği emsalleri arasındaki çirkin çekişmelerden uzak durmak ve zamanla şahsiyetlerin değişmesinin

* Orijinal metinde "investiture" kelimesinin ikili anlamıyla ilgili bir söz oyunu yapılmıştır. Atama Tartışması, İngilizcede "Investiture Contreversy" olarak geçer. "Investiture" kelimesi, "[birine] yetki vermek" anlamında da "[birine] yatırım yapmak" anlamında da kullanılabilir. (ç.n.)

sorunları hafifletmesini ummaktı.[43] Bu nihayet gerçekleşti. 1088 yılında daha önce Cluny'de Hugh'un yardımcılığını yapmış bulunan Châtillonlu Odo adında bir Cluny keşişi, II. Urban adıyla Papa seçildi. Onun papalığı, Atama Tartışması ile biriken şiddetli enerjiyi özelde monastisizmin, genelde ise Batı tarihinin müteakip iki yüzyılı boyunca büyük bir öneme sahip olacak yeni bir tecrübeye yönlendirdi: Haçlı Seferleri. Bu bizim 8. Bölümde tekrar ele alacağımız bir konu. Bu arada Hugh ve Cluny, merkezine çok daha yakın bir meselenin zorluklarıyla yüzleşti.

1098 YILINDA HUGH'UN BAŞRAHİPLİĞİNİN KIRKINCI YILININ sonlarına doğru, Burgonya'daki Molesme'den hoşnutsuz küçük bir keşiş ve münzevi grubu çileciliğin temel ilkelerine dönmek ve Benedict Kanunları'nın en basit biçimine uygun olarak komün halinde yaşayabilecekleri bir yer aradılar. Bunun için seçtikleri yer Cluny'nin yaklaşık 130 km kuzeyinde, Dijon yakınlarındaki hiç ümit verici olmayan bataklık bir arazi parçası Cîteaux idi. Burada mümkün mertebe konforsuz, dolayısıyla dindarlığa uygun yeni bir manastır kurdular. İlk başrahipleri Molesmeli Robert ve Stephen Harding adlı İngiliz bir reformcu önderliğinde Cîteaux keşişleri temel şartlara yani ağır bedensel çalışma, kısıtlı beslenme, zorlu çevre koşulları, sosyal izolasyon, çok dua etmeye ve eğlenceden uzak durmaya geri döndüler.

Geriye dönüp bakıldığında Cîteaux'ta toplanan ve bundan dolayı Sistersiyen adıyla bilinegelen bu küçük ruhanî savaşçı grubunun Cluny'den rol çalması çok doğal geliyor. Radikal hareketlerin zamansız hikâyesi böyledir. Ne var ki Clunyciler gibi Sistersiyenler de kendi karizmatik liderlerinin etkisi olmasaydı, sadeliklerini popülerliğe çevirmeyi asla başaramazlardı. Onların durumunda yol göstericileri Bernard adında varlıklı, genç bir Burgonyalıydı. 1090 dolaylarında dünyaya gelen Bernard, ergenlik çağında birkaç düzine varlıklı arkadaşıyla birlikte tarikata girdi, zamanla dinî hayat ve dinî düşüncenin yeni bir süperstarlığına yükseldi. 1115 yılında Bernard, Clairvaux'ta kendi Sistersiyen manastırını kurdu ve oradan bir zamanlar Clunyli Hugh'un ricada bulunduğu her türden insanla ve daha da fazlasıyla enerjik bir şekilde yazıştı. Papalar, imparatorlar, krallar, kraliçeler ve dükler onun iletişim listesindeydi; aynı zamanda genç din adamları ve kaçak rahibeler de öyleydi.

Göreceğimiz üzere Bernard, 1140 dolaylarında vaaz ettiği İkinci Haçlı Seferi'nin öncü seslerindendi. Aynı zamanda o askerî Tapınak Tarikatının yani Tapınak Şövalyelerinin kuruluşunda da itici güçtü. Tıpkı Clunyli Hugh'un yakın müttefiki Papa II. Urban'ın seçilmesine tanıklık ettiği gibi, Bernard da kendi himayesi altından gelen birinin papalığa yükselmesini kutlayacaktı: III. Eugenius. Bununla beraber Clunyli Hugh, Benediktenlerin alışılagelmiş siyah giysilerini kuşanırken, Clairvauxlu Bernard saflığı simgelemek üzere seçilen

beyaz renge büründü. Hugh, Benedikten monastisizminin görkemli, duygusal, aristokratik bir biçimine başkanlık yaparken, Bernard ise mutlak bir süsleme yoksunluğunda, sanattan, felsefeden, karmaşık ayinlerden ve pahalı mimari projelerden arındırılmış, mümkün olan en basit varoluşa adanmışlıkta ısrarcıydı. Bunlar birbirleriyle bağdaşması mümkün olmayan yaklaşımlardı ve nihayetinde ancak biri zafer kazanabilirdi.

Bernard, Hugh'un Cluny'deki halefi, Muhterem Peter adıyla bilinen ünlü ve olağanüstü derecede yetenekli bir âlim-başrahip ile uzun yıllar boyunca mektuplaştı. Sürekli tartıştılar. Bu öfkeli radikal ile mantıkçı gelenekçinin, çilecilik ile estetikçiliğin rekabetiydi. İki adam zamanlarının en büyük meseleleri ve skandallarının çoğunda, özellikle de Peter Abelard adlı parlak bir Parisli âlim ile onun genç kız öğrencisi Heloïse arasındaki kötü şöhretli aşk ilişkisi vakasında karşıt tutumlar takındılar.* Clairvauxlu Bernard, Abelard'ı ahlaksızlığı ve sapkın olarak nitelediği ilmi için kınadı. Muhterem Peter ise aksine, yaşlanıp zayıf düştüğünde Cluny'ye götürüp 1142 yılındaki ölümüne dek hayatının son birkaç ayında onu konforlu Cluny mülkünde rahat ettirmeye gayret ettiği Abelard'a ilgi gösterdi.[44]

Muhterem Peter, Abelard'ı manastıra kabul edip ilmî görüşlerinden ötürü yargılanmaktan korumakla Clairvauxlu Bernard'a açıkça engel oluyordu. Ama bir bakıma bu tutumu kişisel değildi. Bernard ile Peter rakip olarak karşı karşıya geliyorlardı, düşman olarak değil. Parşömen üzerinde karşılıklı olarak iğneleyici, büyüklük taslayan, küçümseyen, bilgiç, alaycı ve düpedüz kaba görünebilirler ancak birbirlerine her zaman saygı duydular hatta 1150 Noel'ini birlikte geçirdiler. Elbette bunu Clairvaux'un soğuk sadeliğinde değil, Cluny'nin konforunda yaptılar. Monastisizm, tefekkür, kurallar, düzen, dünyevi günah ve yüksek siyaset gibi onları birbirlerine bağlayan şeyler ayıranlardan çok daha güçlüydü.

Ne olursa olsun onlarınki adeta işleyişi resmeden bir yazışmaydı. Büyük Hugh'un idaresi altında Cluny'nin serveti zirvesine ulaştı. Ne var ki 12. yüzyılın ortaları yaklaşırken azalma da başladı. Başrahipler Odilio ile Hugh toplamda yüz yıl kadar idarede bulunmuş ve yirmi papa (hatta birkaç "antipapa") dönemine tanıklık etmişlerdi. Muhterem Peter'in 1156'daki ölümünü izleyen elli yıl içinde ise dokuz başrahip gelip geçti.[45] Dünyevi hâkimler ve papalar, Cluny manastırlarını ana manastıra itaatten ayırmaya başladılar. Onların yerini dolduracak yeni kurumlar yoktu. Zaman değişmişti.

Clairvauxlu Bernard'ın ateşli liderliğinin canlandırdığı Sistersiyen tarikatının gücü ise bilakis büyüdü, gelişti ve Bernard'ın 1153'teki ölümünden sonra da çok uzun süre ayakta kaldı. Bu zamana kadar Sistesiyen çizgisinde üç yüzden fazla manastır kurulmuş ya da yenilenmiştir. Bunların arasında İskoçya'daki

* Bkz. Bölüm 11.

Melrose Manastırı ve İngiltere'de Yorkshire'daki Fountains Manastırı yer alır. Daha önce Benedikten monastisizminin gülünç derecede düşük bir seviyede temsil edildiği İrlanda'da bir dizi yeni kuruluş vardı. Fransa'da VI. Louis ("Şişman"), oğlu Henry'yi Clairvaux'ta Bernard yönetimindeki Kilise'ye kariyer yapmak üzere eğitim alması için gönderdiğinde, hareket tahtın da desteğini kazandı. Sistersiyenler, tıpkı daha önce Cluny hareketinde olduğu gibi, İberya'da genişleyen Hristiyan krallıklarında kök salarak *Reconquista* savaşlarına da çekildiler. Tarikat Almanya, Bohemya, Polonya, Macaristan, İtalya, Sicilya ve Batı Balkanlar'daki temelleriyle Orta Avrupa'da da yayıldı. 1215'e gelindiğinde Sistersiyenler kültürel açıdan yükselişteydi: Dördüncü Lateran Konsili onları münzevi yaşamın timsali kabul etti ve Sistersiyenlere Roma'nın dinî otoritesine bağlı olarak her üç yılda bir her eyalette toplanmak üzere manastır konsilleri düzenlenmesine önderlik etme görevini verdi.[46]

Batı monastisizminde yeni bir çağ işte böyle tasdik olundu. Sistersiyenler zirvedeyken Avrupa boyunca yedi yüzden fazla müesseseyle övünebilirdi. Ne var ki, Sistersiyenler Batı'nın açık ara en önde gelen manastır tarikatı olsalar da bir zamanlar Cluny'nin sahip olduğu gibi tartışmasız bir mevkide değillerdi. Çünkü onların ardından değişen ekonomik ve dinî koşullara daha uygun olduklarını düşünen, farklı kanunlar, hayat tarzları ve kıyafet kurallarına sahip sayısız başka manastır "tarikatı" ortaya çıktı. Bunların arasında 8. Bölümde yeniden karşılaşacağımız Tapınak Şövalyeleri, Hospitaller mensupları, Töton Şövalyeleri gibi milletlerarası askerî tarikatların yanı sıra İspanya ve Portekiz'deki Calatrava ve Santiago gibi nispeten küçük, yerel askerî tarikatlar da bulunuyordu.

Bu arada erkekler ve kadınlar için daha geleneksel ve daha barışçıl manastır tarikatları da arttı. Premonstratersian (ya da Norbertine) tarikatı 12. yüzyılın başlarında, Aziz Benedict'ten ziyade Aziz Augustine'nin kurallarına uyan ama bununla birlikte hayatlarını Sistersiyenler tarafından benimsenen münzevi modele göre şekillendiren, reforme edilmiş, sert bir ilkeler tarikatı olarak kuruldu. Yaklaşık aynı sıralarda, ilk olarak Kölnlü Aziz Bruno tarafından kurulmuş olan Carthusian tarikatı genişlemeye başladı. Şartröcü erkek ve kadınlar toplu olarak yaşadıkları, yemek yedikleri, dua ettikleri, bununla beraber zamanlarının çoğunu hücrelerinde tefekkürle geçirdikleri sade, yalnız bir yaşam sürdüler. Ardından 14. yüzyılın şafağında dilenci* tarikatların yani (genellikle keşiş olarak anılan) üyeleri, manastırlardan çıkıp birinci kuşak münzeviler gibi kasabalarda ve kırsalda dolaşarak geçimlerini sağlamak için hizmet eden, vaaz veren ve dilenen Fransisken ve Dominikenlerin yükselişine tanık olundu. Bir bakıma monastisizm, yerel zevklere ve Tanrıyla kendi özgün ilişkilerini arayan ve bunu yaparken Cluny'nin en parlak döneminde olduğu

* Mendicant [dilenci] kelimesi Latince dilenmek anlamındaki *mendico* kelimesinden gelir.

gibi çok uluslu dev bir ruhani kuruluşa üye olma ihtiyacı hissetmeyen, dindar, bazen de eksantrik bireylerin heveslerine uygun farklı yaklaşımların kargaşasıyla köklerine dönüyordu.

11. VE 13. YÜZYILLAR ARASINDA BATI MONASTİSİZMİNDE YAŞANAN patlama bize tuhaf olduğu kadar tanıdık da gelmesi gereken bir hikâyedir. Artık Batı dünyasında çok az insan kalıcı olarak bir manastır düzenine çekilme arayışında. Bu denli yoğun bir gönüllü zorluk, iffet, yoksulluk ve tekrarlayan ayinsel ibadetlerle dolu bir yaşam, 21. asrın zengin genç erkek ve kadınlarına pek cazip gelmiyor. Bununla birlikte bugünün muazzam bir "yumuşak" güç uygulayan ve dünya siyasetinde üst mevkide yer alanların liderlerine kulak verdiği, son derece zengin ve güçlü uluslararası kurum ve şirketleri kesinlikle ayırt edebiliriz. Bireysel ve kolektif erdemlerimizi geliştirmek üzere tasarlanmış yaşam "düzenlerini"* gönüllü olarak benimseme fikri konusunda rahatız. Bunlardan veganlık Batı'da en popüler olanlardan biri. Son olarak ister devlet ister toplum tarafından yönetilsin hayatımızda eğitim, dinî hizmetler, sağlık hizmetleri ve yaşlılar için bakım sağlayan kurumların mevcudiyetini kati olarak kabul ediyoruz. Bu açıdan baktığımızda keşişler tarafından idare edilen bir dünyadan belki de düşündüğümüz kadar uzakta değiliz.

Bu kitap boyunca, özellikle de 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyılda Reformun dinsel çalkantılarını tartışacağımız son bölümde manastırlar konusuna döneceğiz. Haçlı Seferleri'ne baktığımızda da yine keşişleri göreceğiz. Ama şimdilik manastırın güvenli ortamından ayrılmanın ve monastisizmle birlikte Batı dünyasını kasıp kavuran bir başka kültürel harekete bakmanın zamanı geldi. Şimdi gözlerimizi Clairvauxlu Bernard'ın alamet-i farikası olan dokunaklı düzyazıda "ölümden ve günahtan kaçınmak için değil bu kadar ihtişam ve itinayla savaşanlar" diye küçümsediği toplumsal gruba çevireceğiz.[47] Bunlar şövalyelerdi: Manastırların kısmen lanetlenmekten kurtarmak için yetiştirdiği ancak güçlerini söz ve güfteyle değil, mızrak ya da kılıçla ortaya koyarak monastisizme tezat bir hayat tarzını temsil eden insanlar.

* İngilizce metinde "order" Kelime hem "düzen" hem de "tarikat" anlamına gelmekte olup metnin anlaşılması için "yaşam düzeni" şeklinde çevrilmiştir. Yazar, aynı zamanda "yaşam tarikatı" anlamına da gelebilecek bir ifade kullanmıştır(ç.n.).

7

ŞÖVALYELER

"Siz Tanrı mısınız?"

PERCEVAL, CHRÉTIEN DE TROYES

Ağustos 955'in ortasında, yılın yıldız tozu zerrelerinin geceleri gökyüzünde her zaman parıldadığı bir zamanında, Almanların kralı I. Otto, Augsburg şehrinin biraz batısında bir ordu topladı.[1] Otto, pek çok çatışma ve muharebede bulunmuş tecrübeli bir kraldı. Almanya'yı yaklaşık yirmi yıldır yönetmiş, bir zamanlar Karolenj Doğu Francia'sı olan apayrı toprakları doğrudan kontrolü altına almak için çok çalışmış, tacın otoritesini güçlendirmiş ve ona direnmeye çalışan asi soyluları ezmişti. Tecrübe onu sertleştirmişti. Corveyli Widukind adlı bir vakanüvisin ifade ettiği üzere, Otto "en güçlü savaşçı ve en yüksek komutan ikili rolünü" oynamayı öğrenmişti.[2] Augsburg'da yeteneğinin her zerresini kullanması gerekecekti çünkü şehir, Macarlar olarak bilinen tehlikeli bir düşman yüzünden büyük bir tehlike altındaydı.

Macarlar, Almanların nüfuz sahasına tecavüz etme konusunda uzun bir geçmişe sahipti. Karpat Dağları'nın eteklerine yayılan geniş ovalara yerleşmek için doğudan Orta Avrupa'ya göç eden pagan bir kabile halkıydılar. Macar savaşçıları at sırtında ok ve yayla savaşabilen yetenekli binicilerdi. Hünerli, şimşek gibi hızlı ve ölümcüldüler. Alman diyarındaki Hristiyan müellifler onların benzersiz gaddarlıklarına dair uzun hikâyeler yaydılar. Macarların "tahkimatları yıktığını, kiliseleri ateşe verdiğini ve insanları katlettiğini" iddia ettiler; "korku salmak için kurbanlarının kanını içtiklerini" öne sürdüler ve Macar annelerin doğum yaptıklarında ilk iş olarak "acıya dayanıklı olması için keskin bir bıçakla [bebeklerinin] yüzlerini kestiklerine" yemin ettiler.[3] Söylemeye gerek yok ki bunlar söylenti ve iftiradan başka bir şey değildi. Bununla birlikte Almanya'nın sıradan halkı arasında köklü bir Macar korkusunun varlığını gösteriyordu. Bu, Fankların Vikinglere karşı duyduğu dehşete tamamen eş bir korkuydu. 955 yazının ortasında Almanyalı Otto, bir Macar ordusunun Augsburg'a göz diktiğini duyduğunda kral olarak görevi onları uzaklaştırmaktı.

Ausburg'u savunmak kolay değilse de mümkün olmalıydı. Svabya ve Bavyera Dukalıkları arasında konumlanan şehir bir kıdemli piskoposun

müstahkem makamıydı. Surları alçaktı ve savunma kulelerinden yoksundu ama iki su yolunun birleşerek üç taraftan şehre sokulmayı engellediği oldukça güvenli bir coğrafi noktada bulunuyordu. Şehir surlarının hemen kuzeyinde Wertach Nehri, Lech ile birleşiyor ve sonrasında Tuna'ya dökülene dek birkaç düzine mil boyunca akıyordu. Doğudaki ovaları kesen çok sayıda yan kol, aşılması geleneksel birlikler için neredeyse imkânsız olan geniş bataklık alanları besliyordu.

Sorun şuydu ki Macarlar, geleneksel birliklerden oluşmuyordu. Ataları Avrasya bozkırlarında savaş usullerini öğrenmiş olduğundan, tıpkı Batı Roma İmparatorluğu'nun alacakaranlık yıllarında Avrupa'yı kasım kavuran "barbar" kabileler gibi açık, otlak arazide dövüşmekte ustaydılar. Ovalara alışkınlardı ve savaş taktiklerinin etkinliği de geçmiş nesillerde kanıtlanmıştı. 910 yılında on altı yaşındaki Karolenj kralı Çocuk Louis, Augsburg'da bir Macar kuvvetiyle çarpışmıştı ve Macar atlıları sahte geri çekilme numarasıyla onun birliklerini ileri doğru çektikten sonra merhametsizce imha ettikleri için küçük düşürülmüştü. Bu, askerî başarısızlığın yol açtığı melankoli nedeniyle bir yıl kadar sonra hayatını kaybeden Çocuk Louis'nin mahvı olmuştu. Otto, benzer bir yenilgiyi kaldıramazdı. Bu sebeple Ausburg'a dikatle yaklaştı.

Otto 10 Ağustos'ta geldi ve şehri tamamen kuşatma altında buldu. Bir manastır vakanüvisi, muhtemelen hatalı bir tahminle, dışarıda 100.000 Macar olduğunu kaydetti. Gerçek sayıları kaç olursa olsun Bulcsu, Lehel ve Taksony adlı liderlerinin komutası altındaki bu Macar savaşçılar "harabeye çevirdikleri ve Tuna Nehri'nden dağların eteklerindeki karanlık ormanlara kadar işgal ettikleri" Bavyera'yı çoktan yağmalayarak kesinlikle savaşta pişmişlerdi.[4] Dahası birkaç gündür şehre saldırmak için kullandıkları kuşatma kuleleri ve mancınıklarla donanmışlardı. Ausburg halkı "etraflarında oklar ve taşlar vızıldarken ne kalkan ne zincir zırh, ne de miğferle korunan," piskoposluk cübbesi içinde at sırtında olan piskoposları Ulrich tarafından cesurca komuta edildikleri surlarda görevlilerdi.[5] Ancak çok uzun süre dayanamayacakları da açıktı. Piskopos Ulrich kendisini davasına adamıştı ama elinden gelen pek bir şey yoktu. Halkı örgütleme çabalarının yanında dua etmekten, ayin düzenlemekten ve bir grup rahibeye şehrin sokaklarında bir haç taşıyarak geçit töreni yapmaları talimatı vermekten başka bir şey yapamıyordu.

Otto'nun elinde çok daha iyi silahlar vardı. Augsburg'a o yılın başında Slavlarla savaştığı Saksonya'dan gitmişti. Kuvvetleri sayıca Macarlardan azdı ama disiplinliydiler, Lorraine Dükü Kızıl Conrad'ın da aralarında bulunduğu kabiliyetli soyluların komutası altındaydılar ve savaşmak için Macarlardan oldukça farklı bir biçimde eğitilmişlerdi. Eyerlerinin üzerinde hafifçe oturmak, oklarını boşaltmak, çeviklik ve hızlarına güvenmek yerine Alman birlikleri bir ağır süvari çekirdeği etrafında teşkilatlanmıştı. Bunlar, miğfer de dâhil olmak

üzere kalın zırhlar giyen, kılıç ve mızrakla savaşan, düşmanlarını ezip parçalara ayıran atlı savaşçılardı. İyi bir düzende at süren ve yakın mesafe savaşına imkân bulan ağır süvarilerin hafif okçuları yenmesi genellikle beklenebilirdi. Tek mesele, Macarların, Otto'nun adamlarına istedikleri türden bir savaş verip vermeyecekleriydi.

Görünen o ki Macarlar bunu yaptı. Otto, 10 Ağustos'taki varışının ardından adamlarına Macarların karşısına çıkmalarını emretti. Şehri bırakmak istemeyen Macarlar karşı koyup savaştılar. Başlangıçta, özellikle de Macarlar, Otto'nun ağırlıklarını hedef aldıklarında ve alman hatları boyunca iletişimde yaşanan boşluklardan faydalanmaya çalıştıklarında, muharebe eşit derecede çekişmeli geçti ama nihayetinde Otto'nun kuvvetlerinin teşkilatlanması öne çıktı. Macarlar düşmanlarının saflarını kıramadıklarını fark ettiklerinde en sevdikleri taktiklerine başvurdular: Sahte ricat. Tıpkı Çocuk Louis'in kuvvetlerinin 910 yılında yaptığı gibi Otto'nun adamlarının da kendilerini takip edeceğini umarak geriye döndüler ve doğuya, Lech Nehri'nin karşısına kaçtılar. Ne var ki Otto tecrübeli bir savaşçıydı ve Louis'den daha kurnazdı. Adamlarını dörtnala at sürerek tuzağa göndermek yerine onlara sadece ihtiyatlı bir şekilde ilerlemelerini, Lech Nehri'ni geçmelerini fakat daha fazla ilerlememelerini, bunun yerine Macarların nehir kıyısındaki kamplarını zapt etmek ve çatışma sırasında ele geçirdikleri Alman esirleri serbest bırakmak için durmalarını emretti. Bu arada geri çekilen Macarları atlatarak daha doğudaki Bavyeralı Hristiyanlardan köprüleri kapatıp düşmanın kaçışını engellemelerini talep eden ulaklar gönderdi.

Bu yerine getirildikten sonra Otto, müteakip iki ya da üç gün boyunca artık parçalanmış olan Macar kuvvetlerini çevirmek için atlı birliklerinin müfrezelerine komuta etti. Vakanüvis Widukind olan bitenin ürpertici bir şekilde "Atları bitkin düşen [Macarlardan] bazıları köylere sığındılar ve silahlı adamlarla çevrelenip ateşe verilen binalarla birlikte yakıldılar," diye yazdı. "Diğerleri yakınlardaki nehri yüzerek geçtiler ama akıntı tarafından sürüklendiler ve mahvoldular… Macar halkının [yani Magyarların] üç lideri yakalandılar… ve fazlasıyla hak ettikleri utanç verici bir ölüme çarptırılarak asıldılar."[6]

Zafer kesindi. Otto'nun ordusu Macarları yenmiş, Augsburg'u kurtarmış ve en azından manastır vakanüvisinin gözünde, Tanrı'nın doğru olanları zaferle ödüllendirme niteliğinin canlı kanıtını sunmuştu. Otto, büyük bir kral olarak şahsen övüldü ve tıpkı 800 yılında Charlemagne'nin yaptığı gibi, 962 yılında Roma'da imparator olarak resmen taç giydi. Onun hanedanı – Otto hanedanı – altmış yıl daha Almanya'nın idaresinde bulundu. Lechfeld Muharebesi olarak bilinen çarpışma ise yarı efsanevi bir nitelik kazandı. Dinlenmek için zırhını gevşettiği sırada boğazından bir okla vurulup öldürülen Dük Conrad gibi zayiatları kahraman, hatta şehit olarak yüceltildi. Savaşın sonucu da

Almanların ve Macarların tarihinde temel bir an olarak görülmeye başlandı. Lechfeld'den sonra korkunç, bebeklere zulmeden Macarlardan gelen saldırı dalgaları aniden dinmiş gibi görünüyordu. Yaklaşık beş asırdır Batı Avrupa hayatının bir özelliği olan "barbar" göçleri denilen dalgaların perdesi kapandı. Bir nesil içinde Vajk adında bir Macar lider Hristiyanlığa geçecek, adını Stephen olarak değiştirecek ve (1001'den 1038'e kadar) Roma Kilisesi'nin yörüngesinde bir kral olarak hüküm sürecekti.

Bütün bunların izi, hiç olmazsa teoride, Lechfeld'deki dönüm noktasına kadar izlenebilir. Yine de Lechfeld, daha az belirgin olan bir başka sebepten dolayı da dikkate değerdi. Bugün Orta Avrupa dışında pek bilinmeyen bir mücadele olmakla birlikte Lechfeld, Orta Çağ tarihinin büyük ilerleyişinde sembolik bir an olarak görülebilir. Çünkü ağır süvarilerin hafif atlı okçulara karşı zaferi, Otto'nun komuta ettiği zırhlı, mızraklı atlıların batı savaş sahnesinde merkezî rol oynamaya başladığı bir çağın şafağına denk geldi. Sonraki iki yüzyıl boyunca güçlü, atlı savaşçılar savaş alanlarına hükmederken aynı zamanda toplumsal statülerini de parlatmaya başladılar. Lechfeld Muharebesi bu değişikliğin sebebi değildi ama rüzgârın hangi yönden estiğini gösteriyordu.[7] Avrupalı şövalye olgunlaşıyordu.

10. yüzyıldan itibaren Orta Çağ Batı'sı boyunca şövalyelerin statüsü ve önemi hızla arttı. Frank tarzı ağır süvariler birkaç nesil içerisinde Britanya Adaları'ndan Mısır'a ve Orta Doğu'ya kadar savaş alanlarında üstünlük sağlayacak şekilde geliştiler. Onlar bunu yaptığında at sırtında savaşabilmenin sosyal saygınlığı da yükseldi. 12. yüzyıla gelindiğinde şövalye, savaş zamanındaki önemi barış zamanında da toprak zenginliği ve yüksek rütbe ile ödüllendirilen bir adamdı ve çevresinde, şövalyelik olarak bilinen ve Orta Çağ sona erdikten çok sonra bile sanat, edebiyat ve yüksek kültürü belirleyecek olan kendine özgü bir şövalyelik kültürü ortaya çıkıyordu. Gerçekten de şövalyeliğe* ilişkin söylem ve ritüeller pek çok Batı ülkesinde günümüze dek süregelmiştir. Popüler algıya göre şövalye, Orta Çağ'ın bize bıraktığı tartışmasız en belirgin mirastır. Bu bölümün geri kalanında çözmeye çalışacağımız soru, şövalyeliğin nasıl ortaya çıktığı ve Orta Çağ'ın sonlarında onu bu kadar güçlü, kalıcı, uluslararası bir kurum haline getiren şeyin ne olduğudur.

Mızraklar ve Üzengiler

İNSANLAR VE ATLAR, HİÇ OLMAZSA TUNÇ ÇAĞI'NDAN İTİBAREN SAVAŞTA iş birliği yaptılar. M.Ö. 3. yüzyılın ortalarına ait (bugün Londra'daki British

* Metinde "knighthood and chivalry." Her iki kelime de "şövelyelik" olarak tercüme edilebileceği için, aynı kelimeyi yinelememek adına bu şekilde yazıldı. İngilizcede ise "knighthood" profesyonel atlı savaşçı, şövalye olma halini ifade ederken, "chivalry" şövalyelerin ideal, erdem ve karakteristiğine atıf yapar (ç.n.).

Museum'un bir hazinesi olan) muhteşem şekilde dekore edilmiş bir kutu olan Ur Sancağı, savaş düzenindeki askerlerin geçit alayını ayrıntılı olarak tasvir eder.* Parlak kabuklar ve renkli taşlardan yapılmış ince mozaikleriyle Sancak'ta bazı askerlerin yaya olarak yürüdüğü, bazılarınınsa atlı arabalara bindiği görülüyor. Burada insan ve hayvan birlikte son derece senkronik çalışır: Araba binicileri mızrakları ve savaş baltalarını sallar; iri gözlü, mağrur ve güzel tören koşum takımlarıyla donatılmış atlar, düşman askerlerinin yüzüstü yatan bedenlerini çiğner. Bu, 4,500 yıldır savaşlarda atların ne denli önemli rol oynadığını vurgulayan tek kaynak olmasından bağımsız bir biçimde korkunç bir sahnedir.

Eski uygarlıklar atların savaşlarda kullanımı hakkında her şeyi biliyorlardı. M.Ö. 4. yüzyılda Atina'da tarihçi Xenophon, askerî binicilik hakkında okuyucularına bir savaş atını seçmenin, ehlileştirmenin ve eğitmenin en iyi yolları üzerine önerilerde bulunduğu ve "[binici] mızrağını fırlatmak ya da darbe vurmak niyetinde olduğunda" kişinin bedenini koruması için zırh giymesini tavsiye ettiği kapsamlı bir eser kaleme aldı.[8] Birkaç yüzyıl sonra Cumhuriyetçi Roma askerî binicilik kavramını kurumsallaştırdı: Biniciler, senatörlerin altında yer alan en yüksek ikinci toplumsal tabakaydı. Her ne kadar Roma'nın imparatorluk çağında atlıların çoğu savaşçı değil, kibar sermaye sahipleri ve bürokratlar olsa da yine de piyade ağırlıklı Roma ordusunda gerçek süvarilere yer vardı. M.S. 4. yüzyılda Geç Roma İmparatorluğu'nun askerî el kitaplarının önde gelen yazarı Vegetius, savaşta kullanılacak en iyi atlar üzerine ayrıntılı olarak yazdı (bu en iyi atlar, Hunlar, Burgonyalılar ve Frizyalılar tarafından yetiştirilip kullanılanlardı).[9] Daha sonra Bizans'ta, Justinian'ın büyük generali Belisarius, Perslere ve Gotlara karşı düzenlediği seferlerde katafraktlar (*kataphraktoi*) konuşlandırdı. Bunlar hem atın hem de binicisinin tam boy metal zırhlarla korunduğu kuvvetlerdi. Katafraktlar düşmanlara karşı mızrak ve gürzlerini savurarak şok düzeninde ilerlediler. Tek değillerdi. Persler ve Partlar, Araplar ve barbarlar, Çin, Japonya ve Hindistan'ın antik savaşçı sınıfları; bunların hepsi şu ya da bu şekilde savaşta atların kullanımını geliştirdi.**

* Ur Standardı biraz yanıltıcı bir şekilde adlandırılmıştır. Ur doğrudur: Kutu, 1920'lerde günümüz Güney Irak'ında yer alan eski Sümer kenti Ur'da bir kraliyet mezarını araştıran arkeologlar tarafından parçalar halinde bulunmuş ve ardından restore edilmiştir. Bunun bir "sancak" yani bir tür savaş bayrağı olup olmadığı ise kesin değildir. Eser British Museum'da (konumu G56/dc17) ya da çevrimiçi olarak www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3 adresinden görülebilir.

Atlar sadece Amerika ve Avustralasya'da [Avustralya ve Yeni Zelanda ile Yeni Gine'yi, ayrıca civardaki Güney Pasifik Adaları'nı kapsayan, Okyanusya'da bir bölge, ç.n.] genel olarak Orta Çağ savaş kültürünün bir parçası değillerdi. Güney ve Kuzey Amerika'da M.Ö. 6. yüzyıl dolaylarında tükendi ve ancak M.S. 15. yüzyılda yeniden ortaya çıkarak özellikle Amerikan yerlileri ile Avrupalı yerleşimciler arasındaki çatışmalarda savaş kültürünün kesinlikle bir parçası haline geldiler. Avustralya'ya ise atlar M.S. 18. yüzyılda geldi.

Bütün bunlara rağmen Orta Çağ şövalyeliği orijinal değilse de devrimseldi. Roma İmparatorluğu çöktüğünde Avrupa'da savaş alanında önemli ölçüde at kullanan yerleşik güçler sadece Araplar ve Vizigotlardı. Franklar savaş atlarının ticaretini yapmayı, onları yetiştirmeyi ve dağıtımını yapmayı biliyorlardı. Bununla beraber iş kendi ordularıyla yabancılar arasındaki muharebelere geldiğinde, piyadelere dayanıyorlardı. Charles Martel 732'de Poitiers Muharebesi'nde muazzam bir Arap ordusunu bozguna uğrattığında, Frank ordusu Arap süvarilerini püskürtmek için sarsılmaz bir duvar gibi durmuştu. Bundan iki kuşak sonra ise Franklar, savaş alanında yöntemlerini ilerletmişlerdi.

Daha önce de olduğu gibi burada da değişimi Karolenjler getirdi. Çekişme ve çatışmalar Karolenj dünyasına nüfuz etmişti ama en çetin mücadelelerin çoğu sınırlarda Saksonlara, Slavlara, Danimarkalılara ve İspanya Müslümanlarına karşı gerçekleşti. Bunun sonucunda Karolenj dış politikası kısa zamanda uzun mesafeler kat edebilen, büyük ve hareketli ordulara ihtiyaç duydu. Charlemagne, bu ihtiyacı karşılamak için, bütün büyük toprak sahiplerinden ordusu için ya hizmet etmeleri ya da bir temsilci göndermeleri talebinde bulundu. Ayrıca hem savaş alanlarına gitmek hem de savaşa girmek üzere atlı birlikler geliştirdi. Charlemagne, 792-793 yılında bütün süvarilerin cirit tarzı fırlatmak yerine düşmana saplayacakları mızraklar taşımalarını emreden bir yasa çıkardı. Bu o kadar etkili oldu ki, müteakip iki yüzyıl boyunca mızraklı atlılar Orta Çağ Batı ordularının giderek artan ölçüde önemli unsurları haline geldiler. Bu tür adamlar için kullanılan terimler Latince *mil* (çoğulu *milites*) ve Eski Germen dilinde *kneht* idi. 11. yüzyılda kelime Eski İngilizceye *cnihtas* şeklinde girdi ki günümüzdeki *knight** kelimesi de buradan gelir.

Yine de milenyumun başlangıcına kadar askerî teknolojinin, daha doğrusu askerî teknolojilerin bileşimlerinin bir unsuru henüz kullanımda olmadığı için, Batılı atlı savaşçılar henüz şövalyelere pek benzemiyordu. Orta Çağ'ın şövalyesi yalnızca atıyla değil, aynı zamanda kullandığı özel silahlarla da tanımlanır. Bunların arasında kılıç ve hançer gibi kesmeye ve saplamaya yarayan yan silahlar da vardı. Ama en önemlisi uzunluğu üç veya daha fazla metre olup küt ucunda binicinin tutması için bir kulp bulunan uzun, güçlü, metal uçlu bir mızrak olan uzatılmış mızraktı. Mızrak, sağ kolun altına sıkıştırılacak ve kişinin atı dört nala ileri atılırken doğrudan düşmanı hedef alacak şekilde tasarlanmıştı. Bu zor bir beceriydi ama bir kez kişi bir kez ustalaştığında ona daha öncekilerden çok farklı bir teklif sunuyordu. Güney İngiltere'de 1066 yılındaki Norman fethinin anısına adeta görsel bir vakayiname gibi işlenen Bayeux Dokuması'nda eski tarz süvari yöntemlerinin hâlâ geçerli olduğunu görebiliriz: Normandiyalı William'ın atlılarının çoğu, Harold'un sağ ellerinde cirit tarzı mızraklar tutan, saplamaya ve fırlatmaya hazır ama bir delme makinesi gibi yere çakma imkânı

* Şövalye (ç.n.)

olmayan Anglo-Saksonlarına karşı gürlüyor. Bu yöntemle uzatılmış mızrakla saldırı arasındaki fark muazzamdı. Mızraklı bir süvari tehlikeli, çevik, sersemletici ve korkutucu olabilirdi ama yanında aynı silahla koşan piyadeden büyük bir farkı yoktu. Uzatılmış mızrak kullanan bir şövalye ise artık at sırtında bir piyadeden ibaret değildi. O, güdümlü füzenin Orta Çağ'daki eşdeğeri haline gelmişti.* Yarım düzine ya da daha fazla başka güdümlü füzeyle birlikte ileri atıldığında neredeyse durdurulamazdı. Bizans Prensesi Anna Komnene'nin 12. yüzyılda yazdığı üzere, yaya olarak savaşan bir Frank kolay bir avdı ama at sırtındaki bir Frank, Babil'in surlarında gedik açabilirdi.[10]

Bununla birlikte mızrak kendi başına gelişmedi. Etkili hale gelebilmesi için başka teknolojik ilerlemelere ihtiyaç vardı: Üzengi ve kaşlı eyer. Bunların her ikisi de aynı amaca dönüktü. Fizik kanunlarına karşı koyarak at binicisini kendi momentumundan koruyup yükünün tüm ivme ve kuvvetini mızrağın şaftından ucuna aktarmasına imkân sağladılar. Kaşlı eyer darbe anında biniciyi yerinde tutmak için arkası yüksek olarak tasarlanmıştı. Üzengi ise denge ve daha fazla direnç için bacaklarını kullanmasına izin verdi. Mızrak onu bir ölüm makinesi haline getirdi. Bu teknoloji unsurları olmasaydı, şövalye de var olamazdı.[11]

Mızrak-üzengi-eyer teknolojik kombinasyonunun Batı'da ne zaman yaygınlaştığı ve bunun sonuçlarının ne olduğu, (bazen Büyük Üzengi Tartışması adıyla da anılan) yoğun tarihsel inceleme ve tartışmalara konu olmuştur. Kesinliği akla yatkın görünen şudur: Üzengiler muhtemelen M.S. 4. ve kesin olarak 5. yüzyılda Uzak Doğu'da, Sibirya ve bugünkü Moğolistan'da göçebeler tarafından icat edildiler.[12] Çinliler, Japonlar, Koreliler ve Hintliler tarafından coşkuyla karşılandılar ama Batı'ya yayılmaları uzun sürdü. Nihayet bu bilgi İran ve Arap ülkeleri aracılığıyla Yakın Doğu ve Batı'nın Roma sonrası Hristiyan imparatorluklarına aktarıldı ve böylece üzengi 8. yüzyılda Avrupa'ya ulaştı. 780'lere gelindiğinde üzengi o kadar sıradan hale gelmişti ki, cömertçe resimlendirilmiş bir İspanyol İncil tefsirinin *Beatus* adlı müellifi, Mahşerin Dört Atlısını şeytani ayaklarını üzengiye geçirmiş halde tasvir edebiliyordu.[13]

Üzengilerin her yerde yaygınlaşması biraz zaman aldı, 11. yüzyılın sonuna kadar her yerde mevcut değillerdi, ama nihayetinde üzengiler insanların at binme ve savaşma tarzlarını değiştirdiler.[14] Doğru, Batı'da üzenginin popülerliğindeki yükseliş daha genel bir askerî icatlar çağı ile aynı zamana denk geldi. Kuşatma araçları da kale inşası da gelişiyordu; 12. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kereste ve toprak yerine taştan kaleler inşa etmek giderek yaygınlaştı.[15] Yine de genel bir askerî donanım gelişiminin parçası olmak, üzenginin önemini azaltmaz. Üzengi bireysel binicilerin daha yüksek hızlarda eyerde

* Tam hızda at sırtında hücum eden bir şövalyenin mızrağının ucuyla doğrudan vuruş kuvveti kabaca 5 kilojoule olarak tahmin edilmektedir. Bu kuvvet standart bir 12. yüzyıl askerî görev tüfeğiyle ateşlenen bir merminin namlu ağzı enerjisi ile mukayese edilebilir.

kalmasına ve daha büyük bir gaddarlıkla savaşmasına olanak tanıdı ve sonuç, şövalyelerin savaş alanlarında baskın hale gelmesi ve imparatorlardan, kralardan, diğer aristokratlardan büyük değer görmesi oldu. Son olarak, onlara yönelik talep arttıkça şövalyelerin sosyal konumları, rütbeleri ve varlıkları da farklılaşmaya başladı.

Ne var ki şövalyenin köken hikâyesinin en tartışmalı kısmı üzengi teknolojisinin nasıl yayıldığı değil. Bu daha çok ağır silahlı, atlı savaşçılara yönelik artan tercihin Avrupa'da toplumsal bir devrime doğrudan yol açma ve "feodalizm çağını" başlatma derecesidir. Feodalizm, lordların resmî olarak vaat edilen askerlik hizmeti karşılığında vasallarına toprak bağışladığı ve vasalların da askerî hizmet, tarımsal iş gücü ya da her ikisi karşılığında daha fakir insanlarla alt sözleşmeler yaptığı kuşatıcı, piramit biçimli bir toplumsal örgütlenme sistemiydi.[16] Artık çoğu tarihçi bu iki fenomen arasında doğrudan bir bağlantı kurmakta tereddüt edebilir ve bazıları da bir kavram olarak "feodalizmin" Orta Çağ toplumunun gerçekten nasıl işlediğini açıklamak için fazlasıyla basit bir model olduğunu öne sürebilir. Yine de atlı savaşçıların eyere daha sağlam oturmasıyla Avrupa çapında toprak sahipliğinin yapısındaki değişimin aynı zamanda gerçekleştiği neredeyse tartışmasızdır.

En azından şövalyenin bakış açısından değerlendirildiğinde değişimin temel sebebi iş yapmanın maliyetiydi. Eyer üstünde dövüşmenin maliyeti çok yüksekti. İlk milenyumun başında tam teçhizatlı tek bir atlı savaşçının en az üç ata, zırha, bir miğfere, mızraklar, bir kılıç ve balta ya da gürz, bir hançer dâhil olmak üzere silahlara, iç çamaşırına, birkaç çadıra ve bayraklara, ayrıca tımar aletleri, mutfak gereçleri, yiyecek ve içecek temin edilmesi gereken bir ya da daha fazla yardımcıya ihtiyacı vardı. Bu küçük bir gider değildi. Tek bir şövalyenin bir yıllık beslenmesi ve geçimi, yaklaşık olarak aynı dönemde on köylü ailesini geçindirmeye denkti.[17] Bu astronomik ölçüde pahalı ve sadece doğuştan zengin olanların tasavvur edebileceği ya da yapabileceği bir kariyerdi.

Bir şövalyenin hayatını idame etmesinin bir yolu, risk almaktı. Savaş, yağma yapmak, ekipman ele geçirmek ve fidye için esir almak için fırsat sunuyordu ama bu, kariyerini finanse etmenin tehlikeli bir yoluydu. Bir hami bulmak ve nihayetinde toprak sahibi olmak ise daha güvenli bir yoldu. Böylece yaklaşık olarak 9. yüzyıldan itibaren Batı genelinde at sırtında savaşan erkeklere, onlara bunu bağışlayan daha yüksek bir kişi, bir lord ya da kral için savaşmaya hazır olmaları karşılığında ellerinde tuttukları yüzlerce dönümlük ekilebilir arazi verildi. Frank memleketlerinde bu toprakların bir kısmı doğrudan müsadere yöntemiyle elde edildi. Karolenjler idaresinde pek çok kilise mülküne tamamen el koyuldu, bunlar parsellendiler ve askerî bağlılara dağıtıldılar. Yönetmeleri ve çiftçilik yapmaları için bu topraklar kendilerine verildiğinde savaşçı erkekler kendilerini idame edebilir ve aynı zamanda en başta toprağı

kendilerine bağışlayan kral ya da lorda bir yükümlülük sistemiyle bağlanabilirlerdi. Şövalye adaylarının mesleklerini öğrenme ihtiyacı bu bağı derinleştirdi. Bu genellikle ebeveynin oğullarını çocukluk çağının ortalarından itibaren terbiye ve fiziksel eğitimlerinin sorumluluğunu üstlenecek varlıklı lordların hanelerine, oğullarının büyüyüp onun askerî maiyetine katılması umuduyla yerleştirmeleriyle gerçekleşti.

Burada, ana hatlarıyla, siyasi bir toplumu örgütlemenin karmaşık ama etkili bir yolunun temeli söz konusuydu ve bu Karolenj Franklarının topraklarıyla sınırlı değildi. Feodal yapılar (ya da, eğer feodal kelimesinden kaçınırsak, silah karşılığı toplumsal sözleşme) Frank memleketlerinin dışında da gelişti. Bunlar yerel gelenek-göreneklere uyarlanmış olarak Normandiya, İngiltere, İskoçya, İtalya ve İber Yarımadası'nın kuzeyinde, 12. yüzyılda Filistin ve Suriye'de kurulan Haçlı devletlerinde* ve nihayet Macaristan ile İskandinavya'nın yeni Hristiyan olmuş devletlerinde bulunabilirler.[18] Aynı şekilde Karolenj İmparatorluğu'nun batı yarısı Charlemagne ve onun hemen ardından gelen haleflerinin ölümlerinin ardından güçlü bir krallıktan yoksun kaldıklarında dahi lordluk ve askerî hizmet toplumsal mekanizmaları devam etti. Aslında Fransız krallık makamı Karolenjlerle eriştiği yüksek seviyeden gerileyip dükler, kontlar ve yüksek rütbeli din adamları da dâhil olmak üzere diğer lordlar kendi bireysel toprak parçalarının güvenliği için birbirleriyle mücadeleye giriştikçe bunlar çok daha fazla önem kazandı.

Bütün bunların uzun vadeli sonuçları üç yönlüydü: Öncelikle, toprak verenlerle toprak sahipleri arasındaki ilişkileri tanımlamak için her zamankinden daha karmaşık bir kanunlar ve prosedürler dizisi ortaya çıktı. Yarı kutsal bağlılık ritüelleri (en azından teoride) insanları birbirlerine hizmet etmek ve birbirlerini korumak konusunda bağladı ve arazi hibe teminatları çevresinde yasal olarak uygulanabilir bir dizi hak, yükümlülük, ödeme ve vergi geliştirildi (Eğer "feodalizm" var olduysa, içerdiği şey şuydu: Bir bütün olarak bakıldığında gelişigüzel ama özgün bir hükümet sistemi sunan, iç içe geçmiş karmaşık bir kişisel ilişkiler dizisi). İkinci olarak çok sayıda savaşçının devamlılığının sağlanabildiği bir sistemin başarısı, kısmen gerçek, kısmen de hayalî olarak, Batı toplumunun giderek daha şiddetli ve tehlikeli hale geldiği kanısına katkıda bulundu. Üçüncüsü, savaşçıların artık doğal olarak aristokrat bir yaşam tarzını destekleyebilecek mülklere sahip olma durumu, sözde şövalye erdemlerini öven – aslında fetiş haline getiren – bir üst sınıf bilinci yaratmaya yardımcı oldu. Nihayetinde şövalyelik olarak bilinecek olan davranış ve şeref kuralları Orta Çağ'ın sonunda seküler bir dine benzer bir şey haline gelecekti.

En azından teori bu şekilde. Ancak bu teoriyi gözümüzün önünde canlandırmak bizim için zor. İkinci milenyumun başlarındaki "yeni" savaşçının

* Bkz. Bölüm 8.

neye benzediğini, Orta Çağ'ın çalkantılı dünyasında nasıl çalıştığını, salt silah zoruyla hayatta neyi başarmayı umabileceğini ve sonraki kuşaklar tarafından nasıl kahramanlaştırılacağını daha iyi anlamak için genellemeleri bırakıp ayrıntılara inmek ve bu erken şövalyelik çağının en ünlü karakterlerinden birinin kariyerini mercek altına almak daha faydalıdır. Söz konusu şövalyenin adı Rodrigo Díaz de Vivar. O bir Frank değil, savaşın yaygın, otoritenin parçalanmış ve kol gücüyle ilerleme fırsatlarının bol olduğu İber Yarımadası'ndan bir adamdı. Onu hayattayken tanıyanlar ona Şampiyon (*el campeador*) adını verdiler ama o daha çok ölümünden sonra hakkında şarkılar söyleyen ozanlar tarafından ona verilen yozlaşmış, Arap-İspanyol gündelik diline ait lakabıyla tanınıyor. Onu *es-Seyyid* ya da El Cid olarak biliyorlardı.

"El Cid"

RODRIGO DÍAZ, 1040'LI YILLARIN BAŞINDA ŞİMDİ KUZEY İSPANYA olan Kastilya Krallığı'ndaki Vivar kasabasında soylu bir savaşçı ailesinde dünyaya geldi. Babası, Kastilya Kralı I. Fernando'nun sadık bir takipçisiydi ve yaşlı adamın, komşu Navarre Krallığı'nda Hristiyan halka karşı yapılan savaşlara katılması karşılığında büyük arazilere ve Luna adında bir kaleye sahip olmasına izin verildi.[19] O ayrıca oğlu Rodrigo'yu da Kastilya Krallığı'nın sonraki kuşağına takdim etti. Rodrigo, Kastilya kraliyet sarayında yetiştirilmek ve savaşçılık eğitimi almak üzere gönderildi. Orada Fernando'nun oğlu ve halefi Kastilya kralı II. Sancho'nun kanatları altına girdi. Rodrigo büyüyüp savaş sanatlarında ustalaştıkça Sancho onu kraliyet ordusunun önde gelen bir subayı olarak yetiştirdi. Genç bir adam olup Kastilya Krallığı'nın savaşlarında yer almaya hazır olduğunda Sancho ona "şövalyelik kemerini taktı."[20] Halkın huzurunda ve törenle genç savaşçının kemerine bir kılıcın takıldığı bu uygulama, 11. yüzyılın ortalarında bir dövüşçünün yetkinliğinin ve yüksek statüsünün önemli bir halk kitlesi tarafından tanınması demekti. 11. yüzyılın aristokratları, neredeyse tanımları gereği, askerî bir kastın üyeleriydi ve bu nedenle kılıç kuşanmak erkek üyelerin hayatında önemli bir geçiş anıydı: Ergenlikten, deneyimsizlikten ve sivil hayattan birliklere komuta etmenin ve savaşmanın norm olacağı bir var oluşa geçiyorlardı.[21]

Rodrigo için kılıç kuşanma töreni, şanlı bir kariyerin başlangıcının ilk adımıydı. Çok geçmeden yüksek komutanlık makamına geldi. Neredeyse çağdaş bir biyografi, "Kral Sancho, Rodrigo Díaz'a o kadar büyük bir saygı ve sevgi duyup değer verdi ki, onu bütün ordusunun komutanı yaptı. Böylece Rodrigo hızla yükseldi ve en kudretli savaşçı oldu," diye nakleder.[22] Hamisi kral tarafından maddi olarak desteklenmenin yanı sıra Rodrigo'ya savaşta Sancho'nun kraliyet sancağını taşıma görevi verildi. Onun askerî kabiliyetiyle ilgili kayıtlar

tam anlamıyla eğitilmiş ve iyi silahlanmış tek bir şövalyenin savaş alanında ne kadar tehlikeli olabileceğine dair bir fikir veriyor. Rodrigo'nun (bugün León ile Madrid arasında yer alan ve Bizans döneminden kalma kubbeli katedraliyle pitoresk bir kasaba olan) Zamora'daki bir kuşatmada, yedisi zırhlı olmak üzere on beş düşman askeriyle savaştığı hesaplandı. Biyografisinin müellifi, "bunlardan birini öldürdü, ikisini yaralayıp atından düşürdü ve geri kalanını da cesaretiyle kaçırdı," diye yazdı.[23] Bunlar etkileyici sayılardı; eski ama yerinde bir klişeyi tekrar edecek olursak, şövalye pek çok bakımdan Orta Çağ savaş alanının tankıydı. Bununla birlikte bu nakilde bireysel olarak Rodrigo'nun askerî başarılarının ayrılmaz parçası olan yiğitliğine gösterilen saygı da bir o kadar ilgi çekicidir.

Rodrigo otuzlu yaşlarının ortalarına geldiğinde ünlüydü. Ayrıca hayatta ilerlemeye de devam ediyordu. Kral Sancho öldürülmüştü ve kuzey İspanya'daki yeni güç, Kastilya, León ve Galiçya kralı olan oğlu (aynı zamanda muhtemel katili) VI. Alfonso'ydu. Rodrigo, 1070'li yılların başlarında yeni kralın maiyetine katıldı. Sadakatinin karşılığında Alfonso'nun akrabası olan Jimena adlı genç bir kadınla evlendirildi. İş için siyasi entrika ve ölümcül mücadelenin yeni bir sahnesine gönderildi: Alfonso onu Sevilla'nın yakışıksız fakat karizmatik şair-emiri el-Mu'temid'in sarayına elçi olarak gönderdi. Teoride bu dostça bir görevlendirmeydi; el-Mu'temid önceki askerî yenilgilerinin bir sonucu olarak Kastilya tahtına senelik vergi ödeyen bağlı bir kraldı.* Sevilla'ya gönderildiği sırada Rodrigo, el-Mu'temid'in rakip bir Müslüman hükümdarın hücumlarını savuşturmasına yardım etti. Bu, "büyük katliam ve kayıplarla" sonuçlanan ama ona Alfonso'nun kasasını şişirmek için geri gönderdiği pek çok ganimet kazandıran bir zaferdi. Ne yazık ki Rodrigo'nun başarısı, gözden düşmesine ve bağımsız savaşmaya yönelik meylinin artmasına yol açtı (Toledo dolaylarındaki Müslüman topraklarına izinsiz düzenledikleri bir baskında o ve arkadaşları binlerce esir ile çok büyük bir ganimet elde ettiler). 1080 yılının ortalarında Rodrigo Alfonso'nun sarayındaki bir soylu hizbinin kıskançlığını üzerine çektikten kısa süre sonra onun gözünden düştü. Krallıktan sürgün edildi. Böylece bütünüyle şövalyelik sistemindeki en büyük kusurlardan birini betimlemiş oluyoruz. Kabiliyetli ve iyi eğitilmiş bir katil yükümlülük ve ödül yoluyla bir hükümdarın hizmetin bağlandığında zapt edilebilir ve kontrol altına tutulabilirdi. Ne var ki bu bağ koptuğunda, savaşçı öngörülemez, yıkıcı ve tehlikeli olabilirdi.

1080'LERİN BAŞLARINDA RODRİGO DÍAZ, ASKERÎ YETENEKLERİNİ EN yüksek teklifte bulunana satmakta özgürdü. Barselona Kontu'na hizmet sunmayı teklif edip reddedildikten sonra edindiği müşteriler Benî Hûd olarak

* 6. Bölümde gördüğümüz üzere VI. Alfonso, bu verginin büyük kısmını ruhu için sürekli dua etmeleri karşılığında kuzeye, Cluny manastırına gönderiyordu.

bilinen bir kabilenin üyeleri olan Sarakusta *tayfa* krallığının* Müslüman hükümdarlarıydı. Onlar adına Hristiyan Aragon Krallığı'na burayı "harap ettiği" ve "zenginliklerini ellerinden alıp sakinlerinin çoğunu esir ettiği" bir baskın seferine girişti.[24] Aragon Kralı, Benî Hûd'un muhalif bir mensubuyla doğrudan ona saldırmak üzere bir ittifak yaptığında Rodrigo, onlarla savaşta karşılaştı, çok sayıda kıymetli esir ele geçirip "sayısız ganimet" aldı ve bu Sarakusta sokaklarında kargaşaya neden oldu.[25] Rodrigo 7000 kişiye ulaştığı rivayet edilen önemli bir şahsî askerî takipçi sayısına sahip, ne yapacağını kestirmek mümkün değilse de İber Yarımadası'ndaki en yetenekli savaşçılardan biri olarak ünlenerek beş yıldan uzun süre bu çizgide devam etti. *El Cid* lakabını da muhtemelen bu sıralarda kazandı.

Ne var ki kısa süre sonra yarımadadaki olayların gidişatı kökten değişti. Aynı yüzyılın başlarında Murâbıtlar olarak bilinen haşin, muhafazakâr Müslüman bir Berberî hanedanı Kuzey Afrika'da Fas'ı fethetmişti. Murâbıtlar 1085'te Endülüs'e göz diktiler. İstila ettiler ve yöneticilerini yozlaşmış, iradesiz ve devrilmeye hazır olarak hor gördükleri bütün küçük İslâmî *tayfa* krallıklarını kanlı bir şekilde ele geçirmeye başladılar. Murâbıtlar da kuzey krallıklarının Hristiyan krallarına pek saygı göstermediler. 1086 yılında Kastilyalı Alfonso'yu hedef aldılar: Ekim ayında bir Murâbıt ordusu Sagrajas Muharebesi'nde bir Kastilya ordusunu ezdi. Bu ani mağlubiyet karşısında şaşkınlığa düşen Alfonso, gururunu bir yana bırakması gerektiğini fark etti. Rodrigo'yu hizmetine çağırdı. Pazarlık yapabilecek durumda değildi. "Sarasinlerden [yani Murâbıtlardan] ele geçireceği bütün toprak ve kalelerin tamamen onun mülkiyetinde olacağı ve bunun Rodrigo'nun ömrüyle sınırlı kalmayıp mülkiyetlerinin oğullarına, kızlarına ve onların soyundan gelenlere kalacağı" vaadiyle gelmesi için ona açıkça yalvardı.[26] Yetenekli ve becerikli bir şövalyenin sahip olabileceği gücün ölçüsü buydu. O, kendi çeklerini yazabilirdi.

Yine de Alfonso'nun hemen fark ettiği üzere Rodrigo, sadece çeklerini yazmakla yetinmiyordu. Her ne kadar Murâbıtların, Alfonso'nun topraklarından sürülmesine yardım ettiyse de Kral, son derece haklı olarak, Rodrigo'nun kendisini büyük bir lord haline getirme planları kurmasından şüpheleniyordu. Böylece eski ihtilafların yeniden su yüzüne çıkması uzun sürmedi. 1090 yılına gelindiğinde Rodrigo, kralla yine ters düştü ve kendisini kraliyet sarayı tarafından, Murâbıtlarla birlikte Alfonso'yu tuzağa düşürüp öldürmeyi planlayan "kötü bir adam ve bir hain" suçlamasına maruz kalmış buldu. Öfkelenen

* Tayfa krallıkları 1031 yılında Emevî Halifeliği'nin çöküşünün ardından İslâmî İspanya'nın – el-Endülüs'ün – bölündüğü Müslüman hâkimlerin bağımsız idareleriydi. (Bu dipnottaki açıklamada ve metinde "kingdom" kullanıldığı için "krallık" şeklinde tercüme edilmiş olmakla birlikte literatürde "mülûkü't-tavâif" olarak geçen bu idareler için "tayfa meliklikleri" ifadesi daha yaygındır. ç.n.)

Rodrigo, şövalyelik yasasına açık bir atıfla krala başvurarak itiraz etti ve masum olduğunu bildirdi: Alfonso'ya kendisinin "en sadık vasal" olduğunu söyledi ve masumiyetini kanıtlamak için bir kraliyet şampiyonuyla teke tek dövüşme teklifinde bulundu.[27] Ne var ki kral, onun itirazlarına kulaklarını tıkadı. Böylece Rodrigo yeniden sürgün oldu. Bir kez daha yurdunu terk etti ama bir farkla; bu kez kiralık bir mızrak olarak değil, müstakbel bir fatih olarak. Gözünü, modern İspanya'nın doğu kıyısının aşağı yukarı ortasında, Barselona ile Dénia arasında yer alan, Müslümanların idaresindeki Valensiya şehrini almaya dikmişti. Kariyerinin son perdesi başlamak üzereydi.

Valensiya ve çevresinin tamamen fethedilmesi Rodrigo Díaz'a dört yıldan uzun zamana mal oldu. Hem Müslüman hem de Hristiyan düşmanlarıyla aynı derecede savaştı. Harekâtı sırasında Barselona Kontu Ramon Berenguer'e karşı kontun yakalanıp büyük bir fidye karşılığında hapsedilmesi ve kampının da tamamen yağmalanmasıyla sonuçlanan unutulmaz bir savaş verdi. Rodrigo ayrıca Alfonso'nun topraklarına da baskın düzenleyerek "amansız, yıkıcı, dinsiz ateşle" köyleri yaktı.[28] Murâbıtların lideri Yusuf b. Tâfşîn, "[Rodrigo'ya] Valensiya topraklarına girme cüretini göstermekten meneden mektuplar gönderdiğinde," Rodrigo, "Yusuf'u aşağılayıcı sözler söyledi" ve bölgenin her köşesine herhangi bir büyüklükteki bir Murâbıt ordusuyla karşılaşmaya ve meseleyi öyle ya da böyle halletmeye istekli olduğunu ilân etti.[29] Savaş alanında acımasız şiddete olan inancına inatla ve tereddütsüzce, savaş alanı dışındaysa onur kurallarına sadakatle bağlı kaldı. Nihayet çabaları karşılık buldu. 15 Haziran 1094'te Valensiya düştü. Rodrigo'nun adamları büyük bir coşkuyla şehri yağmaladılar, sakinlerinden bol miktarda altın ve gümüş aldılar ve "o ve takipçileri tarif edilemez bir zenginliğe kavuştular."[30] Rodrigo sonunda kendi topraklarının tartışmasız efendisiydi. Bu bir krallık değilse de zengin ve stratejik açıdan önemli bir lordluktu ve Rodrigo'nun onu savunmak için canını dişine takarak mücadele etmesi gerekecekti. 1094 yılında Yusuf b. Tâfşîn, onu Valensiya'dan çıkartmak için büyük bir ordu sevk etti. Vakanüvisler Murâbıt kuvvetlerinin 150.000 kişiden oluştuğunu kaydettiler. Bu, en az yüzde 600 oranında bir abartıydı.[31] Yine de krizin boyutu açıktı.

Bunu izleyen olaylar, *Reconquista*'nın en muhteşem karşılaşmaları arasındaydı ve yaşananlara ilişkin sonraki anlatılar, anlaşılır bir şekilde fazlasıyla romantikleştirilecekti. Rodrigo, Yusuf'ın Valensiya'yı kuşatmasını beklemektense olağanüstü hal ilân etti ve şehirdeki her bir demir parçasına silah yapımında kullanılmak üzere eritmek için el koydu. Ardından elinden gelen en büyük gücü topladı ve Murâbıt kuvvetine üstünlük sağlayıp onları uzaklaştırmak için askerlerini şehrin dışına çıkarttı.

Zamanının nispeten abartısız vakayinamelerinden biri, Curte Ovası'nda meydana gelen savaşı kısa ve öz bir şekilde anlattı. Rodrigo ve adamları

Yusuf'un ordusuna yaklaştılar, "düşmana naralar atarak onları tehdit edici sözlerle korkuttular. Onların üzerine atıldılar ve muazzam bir karşılaşma yaşandı. Tanrı'nın merhametiyle Rodrigo bütün Moabite [yani Murâbıt] ordusunu yendi. Böylece onlara karşı, kendisine Tanrı tarafından bahşedilen bir zafer kazandı."[32] Bir müddet sonra *Cid'in Şarkısı (El Cantar de mio Cid)* olarak bilinen, aslen Rodrigo'nun kahramanca işlerini anmak isteyen ozanlar tarafından söylenen Eski İspanyolca destanî şiir, muharebeyi tam bir vurdu-kırdı olarak ele aldı:

> Benim Cid'im mızrağını kullandı, kılıcını eline aldı,
> Öyle çok Moro öldürdü ki, saymak mümkün değildi,
> Dirseğinden aşağı damlıyordu kan.
> Kral Yusuf'a üç darbe indirdi,
> Kaçtı o, kılıcının altından, atı hızlı koştuğundan…[33]

Aslında anlaşıldığı kadarıyla Rodrigo eskimeyen bir askerî hileye başvurdu: Murâbıt ordusunun dikkatini dağıtmak için küçük bir kuvveti üzerlerine gönderdikten sonra ana kuvvetiyle onların korunmasız kampına yöneldi, onları bozguna uğrattı, saflarında paniğe yol açtı ve pek çok esir aldı. Zafer ister şahsi kahramanlıkla ister şahsiyetsiz kurnazlıkla kazanılmış olsun, sonuç aynıydı. Rodrigo, Murâbıtlara bu işgalci İslâm ordusunun yenilmez olmadığını gösteren bir darbe indirdi. Charles Martel'in 732'de Poitiers'te Emevîlere karşı kazandığı zaferin yankıları vardı. Hâlâ yapılacak çok sefer olmasına rağmen, Cuarte'deki muharebe *Reconquista*'da bir dönüm noktası olarak görülebilir çünkü bu noktadan itibaren ivme sonunda kuzey İspanya'daki Hristiyan devletlerin lehine değişti.[34]

BİR LORD HALİNE GELEN ŞÖVALYE RODRİGO DÍAZ, VALENSİYA'YI ALDIKTAN sonra beş yıl boyunca burada yaşayıp hüküm sürdü ve 1099 yılında öldü. Onu eleştirenler dahi ölümünü yazarken onun "zafere doymak bilmemesi, karakterinin sağduyulu kararlılığı ve kahramanca cesaretiyle Tanrı'nın mucizelerinden biri" ve "zamanının belası" olduğunu kabul etmek zorunda kaldılar.[35] Bu şaşırtıcı derecede yüce gönüllü methiyeyi yazan (günümüzde Portekiz'de bulunan) Santarem'den İbn Bessâm adında Arap bir şairdi. Bir Müslüman ve Murâbıt hayranı olarak İbn Bessâm, Rodrigo Díaz'ın bütün varlığıyla dâhil bulunduğu şövalyelik kültürünü besleyen Frank topraklarından kültürel açıdan çok uzaktı. Buna rağmen çarpıcı bir şekilde El Cid'in şahsında 11. yüzyıl şövalyesinin bütün paradigmatik niteliklerini belirledi: Gururlu, kararlı, cesur ve tehlikeli. Üstelik İbn Bessâm yalnız değildi. Başkaları da El Cid'in hayatını ve kariyerini yazdıkça, yeniden yazdıkça, romantikleştirdikçe ve süsledikçe, onun eylemleri şarkılara dökülüp mitolojik hale getirildikçe, bunlar

sadece heyecan verici maceraperestlik hikâyeleri için değil, aynı zamanda bütün şövalyelik ahlakını keşfetmek için de bir araç haline geldi. Onunla ilişkilendirilen kutsal emanetler saygıyla korundu. El Cid onu Valensiya'da mağlup ettiği zaman Murâbıt lideri Yusuf'tan ele geçirdiği rivayet edilen, Tizón (ya da Tizona) olarak bilinen kılıç, bugün kuzeydeki Burgos Belediye Müzesi'nde görülebilir. 14. yüzyıldan beri sevilen bir hazine olan kılıç, müteakip sahiplerini İspanyol kültüründe ulusal bir kahraman haline gelen, (şüpheli olsa da) bir Hristiyan askeri olarak öne çıkan ve hatta Hollywood tarafından sahiplenilen bir figüre bağladı.

Kısacası El Cid, ölümünden kısa süre sonra ölümsüzler panteonuna katılma yoluna girmişti. Nasıl Kilise'nin daha düşük seviyedeki ölümlülere güzel ahlâk dersleri verecek azizleri varsa, dünyevî hayat da hem gerçek hem efsanevî kendi yarı tanrılarını geliştiriyordu. El Cid'in yanı sıra Roland, Kral Arthur, Perceval ve Lancelot bunlar arasında sayılabilir. Bu kahramanlar, bir yaşam biçimini ve şövalyelik halinde birleşen bir savaşçı kodunu örneklediler. Geç Orta Çağ'da şövalyece savaşçılık, tıpkı Hristiyan azizliği gibi, edebî kültür yoluyla yayılan ve Batı dünyasındaki kadın ve erkekleri gerçek hayattaki davranış biçimleri konusunda bilgilendiren güçlü bir psikolojik kurum haline geldi.

Roland ve Arthur

ŞİDDETİ GÜZELLEŞTİRME VE SAVAŞÇILARI ROMANTİKLEŞTİRME ARZUSU, hatta belki de ihtiyacı uygarlığın başlangıcından beri insan psikolojisinin bir parçası olmuştur. Dünyanın en eski mağara resimlerinden biri, 2017 yılında Endonezya'da Sulawesi Adası'nda keşfedilen antik bir duvar resmidir. Kireçtaşı duvarlara kırmızı boyayla çizilmiş karikatür benzeri bir sahne, insana benzeyen figürlerin yabandomuzu ve bufaloya mızraklarla saldırmasını gösteriyor. Resim en az 44.000 yaşında. Yapıldığı sırada *homo sapiens* dünyayı Neandertallerle paylaşmaya devam ediyordu ve en yakın buz devrinin sonu iki düzine milenyum ilerideydi. Yine de resme bakıldığında Sulawesi'deki mağarayı süsleyen tarih öncesi insanlardan *İlyada*'ya, *Er Ryan'ı Kurtarmak* filmine dek uzanan savaş hikâyelerindeki tematik bir çizginin mevcudiyeti görülebiliyor. Vahşeti işleme teması sanattaki en eski dürtüdür.

Hal böyleyken Orta Çağ'da yeni bir savaşma yöntemi ortaya çıktığında insanların buna uygun yeni bir sanat türü üretmeleri hiç de şaşırtıcı değil. Orta Çağ'da at sırtında savaşa gitme gerçeği nesnel olarak korkunçtu. Sadece pahalı, yorucu ve korkutucu olmakla kalmayıp aynı zamanda can yakıcıydı. 1990'larda İngiltere'de bulunan ve yakın zamanda yapılan radyokarbon tarihlendirmesi Hastings Muharebesi zamanına denk gelen bir iskelet, şövalyeliğin yol açtığı ürkütücü fiziksel bozulmayı gözler önüne seriyor. Bilek, omuz ve

omurga kemikleri ömür boyu süren acı verici aşınma ve yıpranmanın izlerini taşıyor; eğitim, binicilik ve eyerde dövüşmekle geçirilen günler ve aylar eklemlere ve omurlara zarar vermiş. Kafatasının yanında ve arkasında, kişinin kırk beş yaşlarındayken aldığı altı ayrı ağır kılıç yarası bulunuyor.[36] Üstelik bütün bunlar normaldi. Orta Çağ savaşçılarının gerçeği, kötü bir ölümle sona eren zorlu bir hayattı ve dahası ölümlerinin ardından yaptıkları katliam ve sakatlamaların cezası olarak cehenneme gitmeleri bariz bir ihtimaldi. Ancak Orta Çağ'ın savaşçıları ve onlar hakkında yazan ozanların güdüsü, bu sefil gerçeği sade bir dille kaydetmek değildi. Onlar, şövalyeleri, etik kuralları şüpheli gerçekliklerinin esintisini taşıyan âşıklar ve maceracılar olarak resmeden yeni bir kahramanlık edebiyatıyla kapladılar. T. S. Elliot'un 20. yüzyılda yazdığı gibi, insanoğlu gerçekliğe pek dayanamaz.

Şövalyelerin eylemlerini yüceltmeye ve kutsamaya çalışan bize kadar ulaşan en eski yazılı esere daha önce 5. Bölüm'de değindik. Bilinen en eski el yazması yaklaşık 1098 yılına tarihlenen *Roland'ın Şarkısı*, İspanyol yürüyüşünde Charlemagne'nin hizmetinde olan ve 778 yılında Pirene dağlarında Roncesvalles geçidinde "Sarasinler" tarafından kuşatılıp kafası patlayana kadar boru çalarak hayatını kaybeden bir savaşçıyı anlatır. *Roland'ın Şarkısı* bir nebze tarihseldir ama kaygısı uzun zaman önceki eylemlerin hatırlanması ya da kanıtlarının titizlikle incelenmesi değildir. Bunun yerine *Şarkı*, cesaretin, sevginin, dostluğun, bilgeliğin, inancın ve adaletin doğasını açıklamak için Charlemagne'nin Emevîlere karşı savaşlarının çerçevesini kullanır. Toplu olarak *chansons de geste* ("eylem şarkıları") olarak adlandırılan geniş bir epik, tarihsel anlatı şiirleri türünün bir parçasıdır.

İngilizcede *Beowulf*'un ve İspanyolcada *Cid'in Şarkısı*'nın olduğu gibi *Roland'ın Şarkısı* da bugün Fransız edebiyatında merkezî bir yer işgal ediyor. Ve bunda şaşılacak bir durum yok. Eser, göz kamaştırıcı derecede eğlenceli, melodramatik ve bazen de aşırı şiddet içeriyor. Ana karakterler – Roland, onun aklı başında kardeşi Oliver, zayıf iradeli ve ikiyüzlü üvey babası Genalon, Müslüman kral Marsile – son derece canlı ve akılda kalıcı. Savaş sahneleri kanlı. Roncesvalles'teki büyük savaşın zirvesinde, Roland'ın şövalye yiğitliğinin en yüksek ideallerine ihanet etmek demek olacağı için yardım çağıracak boruyu çalmayı reddetmesiyle olağanüstü dramatik bir gerilim yaşanıyor. Buna karşılık dudaklarını boruya bastırarak hem kralını hem de kendi ölümünü çağıran Roland'ın son anları unutulmaz bir melankoli ile dolu. Ve nihayet kaba adalet var. 11. yüzyılda gecenin ilerleyen saatlerinde bir lordun şöminesi önünde söylenen *Şarkı*'yı işiten çok az dinleyici, şiirin sonunda Roland'ın ölümünün ardından, Ganelon'un suçlu mu masum mu olduğunu belirlemek için şövalyeler Thierry ve Pinabel'in girdikleri ölümcül mücadeleyi unutabilirdi. Pinabel, Thierry'nin miğferine darbe vurduğunda, kılıcından düello yapan adamların

etrafındaki çimleri ateşe veren kıvılcımlar çıkar. Thierry bu neredeyse ölümcül darbeye bıçağını Pinabel'in kafasına saplayarak karşılık verir; öyle ki kafatası burnunun aşağısına kadar ikiye ayrılır. Pinabel'in beyni akar.

"Bu darbeyle savaş kazanıldı," der şair. Franklar, "Tanrı," der "bir mucize gerçekleştirdi!"[37] Ancak mesele bununla bitmez, çünkü Pinabel, Ganelon'un adını temize çıkarabilmek için mücadele etmektedir. O başarısız olunca, Ganelon adına tanıklık yapan otuz rehin de götürülüp asılır. Ganelon'un kendisi ise kollarından ve bacaklarından dört aygıra bağlanıp parçalanmak suretiyle ölüme mahkûm edilir. Olayları hafife alarak anlattığı nadir anlardan biri olarak, "Ganelon için korkunç bir son," demekle yetinir şair.[38]

Bütün bunlardan çıkarmamız gereken sonuç ne? Özünde *Şarkı*, kahramanların ve kötü adamların mücadele ettiği, savaştığı, yaşadığı ve öldüğü zamana meydan okuyan bir savaş destanıdır. Bununla birlikte *Roland'ın Şarkısı*'nı diğerlerinden ayıran, şövalyelik değerlerini yürekten savunmasıdır. Hikâyesi, dinleyicilerine kendi mücadele dolu dünyalarının mümkün olan en gurur verici görüntüsünü sunmayı amaçlar: En iyi yaşam bağlılar ve lordlar arasındaki sadakat yeminli yükümlülüklerin yanı sıra, şövalyenin sözünü tutmaya, ihtimaller ne kadar çılgınca olursa olsun kendisine gelen dövüş teklifini kabul etmeye yönelik neredeyse patolojik bağlılığıyla tanımlanır. Ve elbette bütün bunların sonunda bir asker için – tıpkı bir aziz için olduğu gibi – mutlak ödül, iyi bir ölümdür.

ROLAND'IN ŞARKISI OLAĞANÜSTÜ. AMA BENZERSİZ DEĞİL. 12. YÜZYIL başlarından itibaren yüzlerce, belki de binlerce başka *chansons de geste* yazılmıştır. Bugün el yazmalarında bize ulaşan birkaç düzinesi, kaybolan şarkıların ancak bir kısmını, söylenmiş ama hiçbir zaman parşömene kaydedilmemiş olanların ise çok daha azını temsil edebilir. Bir başka ünlü *chanson*, 8. yüzyıl sonlarında güney Fransız kontu Orangeli William'ın Müslümanlara karşı savaşırken yaptıklarını anlatan *William'ın Şarkısı*'dır. Üçüncüsü Roland hikâyesinin ilgi çekici bir alt versiyonu olan *Gormond ve Isembart*'tır. Burada Fransa'dan Isembart adında bir şövalye olan kahraman, kralından kötü muamele görür. Bu nedenle de hem kralından hem de Hristiyanlık inancından vazgeçerek Kral Gormond komutasındaki kâfirlere katılır. Roland ve William *Şarkılarından* farklı olarak *Gormond ve Isembart*, adaletsiz bir lorda isyan etmesi gereken şövalye ikilemiyle boğuşur. El Cid'in hikâyesi ile bariz bağlantıları vardır ve onur ve kişisel cesaret değerleri tanımı gereği erdemli olan şövalyenin sempatik resmini parlak ve canlı renklerle betimler. Şövalye, yalan yere yemin etmiş bir lorda sadakat yeminini bozduğu zaman dahi dünya için fazla iyi olduğunu bir kez daha kanıtlar. Şövalyelik, tıpkı temizlik gibi, dindarlığın kapı komşusudur. Roland, William ve Isembart'ın öykülerini bir araya getirmek yalnızca 12.

yüzyılda patlayan bir edebî türün kanıtı değildir. Bunlar Orta Çağ Batı'sında, özellikle Fransızca ve İtalyanca lehçelerin konuşulduğu topraklarda, şövalye ve aristokrat sınıfların karmaşık öz-imgeleri için birer kılavuzdur.

Birbirini izleyen şairler ve yazarlar hikâyeleri zamanları için yeniden şekillendirirken, *chansons de geste*, modern süper kahraman film serileri gibi devam filmleri, ön filmler, "yeniden yapımlar" ve karakter liderliğindeki yan ürünler üretti. Ve tıpkı süper kahraman filmlerinde olduğu gibi, kendi karakter kadrolarına sahip bir dizi baskın "dünya" vardı. Charlemagne döneminde geçen Roland ve William *Şarkıları* gibi eserler 14. yüzyıldan itibaren Fransa Meselesi ile ilişkili olarak tanımlandı. Uzun zaman önceki Truva Savaşı'ndaki olayları, Roma'nın kuruluşunu ve diğer klasik konuları ele alan ve Theseus, Achilles, Büyük İskender gibi kahramanlara satışa hazır Orta Çağ şövalyesi muamelesi yapan eserlerin ise Roma Meselesi ile ilgili olduğu söylendi.* Bugün tartışmasız en ünlüsü ve en kalıcısı olan üçüncü büyük "dünya", efsanevi Kral Arthur'un sarayında geçen ve Britanya Meselesi ile ilgili romanslar dünyasıydı.

Kral Arthur hikâyeleri Netflix çağında hikâye anlatıcıları için halen verimli bir malzeme ve bunun iyi bir nedeni var.[39]

Monmouthlu Geoffrey'in sözde bilimsel *Britanya Krallarının Tarihi* ile Fransız yazar Chrétien de Troyes'in fantastik romansları arasında uydurulmuş bilinen en eski biçimlerinde bile Arthur'un kendisi, büyücü Merlin, muğlak Kraliçe Guinevere ve şövalyeler Perceval, Gawain ve Lancelot, macera ve sürprizlerle dolu genişleyen bir evrene sürükler. Mistik kralların ve güzel bakirelerin, kutsal kâselerin ve devlerin yer aldığı hikayelerin yüzeyinin altında aşk, şehvet, sadakat, sadakatsizlik, ihanet, arayış, inanç ve kardeşlik temaları yatar. Orta Çağ ve ötesine uzanan, yeniden tasarlanan ve yeniden yazılan Arthur romansları, uzun süredir, zaman içinde değişen ve gelişen aristokratik ve saraya özgü değerleri keşfetmenin araçları olmuştur. Bununla beraber hikâyelerde her zaman ortak olan, şövalyelerin eylemleri aracılığıyla insanlığın keşfedilebileceği duygusudur. Bu şövalyelerden bazıları şövalyelik kodlarını örnekler. Birçoğu gerçek savaşçılığı, ya da şövalyeliği, başarmanın ne kadar zor olduğunu gösterir. Yine de şövalye olmak, tanımı gereği her zaman bir erkeğin en yüce tutkusudur. Chrétien de Troyes'in *Perceval* hikâyesinin başlarında, hikâyeye

* Klasik dünyaya ve onun kahramanlarına yönelik ilgi, daha basit manastır tarihçeleri de dâhil olmak üzere, Orta Çağ'ın bu döneminde birçok edebiyat türünde yaygın bir temaydı. Şövalyeliğin kurumlarını ve değerlerini yarı hayalî kadim geçmişe geri götürmek için genellikle bilinçli bir girişim söz konusuydu. 13. yüzyıla ait Sakson Dünyası Vakayinamesi (*Sachsische Weltkronik*) – Yüksek Alman nesirlerinin hayatta kalan en eski parçası – Romulus'un antik Roma'yı kurması ve senatör olarak bilinen 100 meclis üyesiyle şövalye adını alacak olan 1.000 savaşçıyı seçmesinin öyküsünü anlatır. Ünlü bir örnek olarak Geoffrey Chaucer, 14. yüzyılda *Canterbury Masalları*'ndaki ilk gerçek hikâye olan Şövalye Hikâyesi in ortamı olarak Theseus döneminde Atina'yı tercih etti.

adını veren karakter ormanda mızrak atan, kendi kendisine savaşmayı öğrenen ve doğanın basit zevklerinin keyfini süren genç bir delikanlı olarak betimlenir. Ardından "tepeden tırnağa zırhlı beş silahlı şövalyenin… ışıldayan zırh yelekleri ve parlak miğferleri, mızrakları, kalkanlarıyla… güneş ışığında parıldayan yeşil ve kırmızı… ormandan geldiklerini" işitir ve görür.

Melekleri gördüğünü düşünerek liderlerine sorar:

"Siz Tanrı mısınız?"

"İnancıma göre, hayır," diye cevap verir adam. "Ben bir şövalyeyim."[40]

Kurgudan Daha Güçlü

CHANSON DE GESTE, ROMANS VE BENZER HİKÂYELER ÜZERİMİZDE ORTA Çağ şövalyesinin ihtişamlı öz imajına dair zengin bir izlenim bıraktı. Yine de bunlar geniş ama belirsiz "şövalyelik" terimiyle atıfta bulunabileceğimiz daha kapsamlı bir literatürün sadece bir kısmıydı. 13. yüzyıl yazarları şövalye davranışlarına ilişkin etkili el kitapları olarak niteleyebileceğimiz metinler kaleme aldılar. Bunların en eskisi *Ordene de chevalerie* olarak bilinen 1220 dolaylarına ait alegorik şiir ve en ünlüsü de Mallorcalı filozof Ramon Llull'un *Şövalyelik Düzenli Kitabı* (*Libre del Ordre de Cavalleria*) adlı eseridir. Daha sonra 14. yüzyılda Fransız soylu Geoffrey de Charny, başka bir *Şövalyelik Kitabı* kaleme aldı. Alegorik hikâyeler ve doğrudan Güzin Abla tarzı tavsiyelerle bu kitaplar (ve daha pek çoğu), zaman geçtikçe eyer üstünde dövüşmekten çok daha fazla anlam kazanan şövalye hayatına ilişkin vizyonlarını ortaya koydular. Şövalyeler, toprak sahipleri ve seçkin soylular haline gelip toplumda iyi ve saygın bir mevki elde ettikçe, şövalyelik hakkındaki yazılar onların manevi ve duygusal yönlerine odaklanmaya başladı. Şövalyeler cesaret, dürüstlük, yardım severlik, dindarlık, fakirlerin ve ezilenlerin yanında olma, büyük lordların salonlarında zarif tavırlar, saf bir kap ve hanımına tam bir bağlılık göstermek üzere teşvik edildi ki bu gerçekten kendi hanımı değil, daha ziyade sosyal açıdan kendisinden üstün birinin ulaşılamaz eşi olabilirdi.

Bu şövalyelik el kitaplarından birkaçı, kişinin şövalye ilân edildiği töreni tasvir etti. El Cid'in çağında hevesli bir savaşçı kılıç ve kemer kuşandırılıp öldürmek üzere gönderilirken, 13. ve 14. yüzyıllarda şövalyeliğe geçiş için ideal hazırlık ayrıntılı bir arınma, yıkanma, yemin ve dua etme ritüeli haline geldi. Bu, rahipliğe atanmaktan ya da kral ilân olunmak üzere kutsal yağla yağlanmaktan pek de farklı bir süreç değildi. 13. ve 14. yüzyılların şövalyesi bir kez bu hayata dâhil olduktan sonra bir sonraki yemeğinin ne ya da ölümünün kimin elinden olacağından daha fazlasını düşünmek durumundaydı. Kaç şövalyenin şövalyelik üzerine yazılan broşürlerin titiz kurallarına göre yaşadığını, hatta yaşamaya gayret gösterdiğini, söylemek çok zor. Muhtemelen cevap bu sayının

pek fazla olmadığı. Yine de bunu deneyenler vardı ve muhtemelen onların da hiç birisi 12. yüzyıldan 14. yüzyıla erişen uzun ömründe şövalyelik idealini gerçekleştirmeye çalışan bir şövalye olan William Marshal* kadar olağanüstü bir hayat yaşamadı. O, sıklıkla "gelmiş geçmiş en büyük şövalye" olarak nitelenir ki bu onu son derece memnun edecek bir ödüldür.[41] Şövalyeliğin edebî ideallerinin Orta Çağ yaşamı, savaş ve siyaset gerçekliğiyle çatıştığında neler olabileceğini görmek bakımından onun kariyerine kısaca göz atmakta fayda vardır.

WILLIAM MARSHAL'IN ÖLÜMÜNDEN KISA SÜRE SONRA AİLESİ TARAFINDAN sipariş edilen uzun, Eski Fransızca nazım biyografiye göre, Marshal'ın savaş meşgalesiyle ilk karşılaşması, İngiltere Kralı Stephen'in onu bir kuşatma mancınığının sapanına yerleştirmesiyle, yaklaşık beş yaşlarındayken gerçekleşti. Kralın planı çocuğu, babası John Marshal'ın elindeki bir kalenin surlarına fırlatmaktı.[42] Ancak William, adeta yetişkin yaşamındaki içgüdüsel cesaretinin bir habercisi olarak, mancınığın üzerine atlayarak, adeta bir oyun salıncağındaymış gibi ileri geri sallanarak, sergilediği çocuksu saflıkla muhtemel ölümden kurtuldu.** Küçük William'ın bu kadar neşeyle eğlendiğini görmek kralın yüreğini yumuşattı. Oğlanın bir rehine olup babasının kaleyi teslim etmeye yanaşmayarak krala meydan okuması krala onu mancınıkla öldürme hakkını verdiği halde Stephen yumuşadı ve onun hayatını bağışladı. Sonraki birkaç ay boyunca William'ı şahsî arkadaşı olarak yanında alıkoydu ve her türlü şakasına, oyunlarına, sıklıkla da yaramazlık yapmasına göz yumdu.

William Marshal'ın yaşam biçimi böylece belirlendi. Çocukken tanıklık ettiği iç savaş, Kral Stephen ile Almanya'nın eski imparatoriçesi dul kuzeni Matilda arasında İngiliz tacı için yaşanan Anarşi'ydi. Bu savaş 1146-1147'de William dünyaya geldiğinde on yıldır devam ediyordu ve ancak 1154 yılında Stephen ölüp Matilda'nın oğlu II. Henry, İngiltere'nin Plantagenet

* Marshal, günümüzdeki anlamıyla "mareşal" olarak tercüme edilebilecek bir unvan olmakla beraber Orta Çağ'daki kullanımı buna uygun düşmemektedir. Unvan, erken Frank kralları-nın atlarından sorumlu görevli için kullanılan "*marescalci*" kelimesinden türemekle birlikte, zaman içinde atların bakımından teşrifatçılığa, ordu komutanlığına kadar değişen, bağlama göre farklı görev ve sorumlulukları belirten üst düzey görevliler için kullanılmıştır. William'ın Marshal unvanı ise babasından aldığı, ona da kendi babasından geçmiş olan kalıtsal bir unvandır. Babasından farklı olarak William'ın kalıtsal unvanı makam karşılığı değildir. William the Marshal kullanımının yanında aile adı şeklinde William Marshal kullanımı da yaygın olduğu için bu ikinci kullanım benimsenmiştir (ç.n.).

Burada kastedilen mancınık türü, fırlatma kolunun bir ucunda karşı ağırlık, diğer ucunda fırlatılacak maddeler için bir askı bulunan uzun kollu bir mancınıktır. "Ateş edildiği" zaman kol, yaklaşık yetmiş derece kavis yaparak askıyı arkasından savururdu. Bu, fırlatılacak maddeye ek bir ivme kazandırırdı. Fırlatmak için genellikle ağır bir taş kullanılsa da bazen de bu farklı şeyler, örneğin bir arı kovanı, ölü bir inek, talihsiz bir haberci ve bu durumda çaresiz bir çocuk olabilirdi.

hanedanına mensup ilk kralı olduğunda sona erdi. Plantagenet hanedanının gelişi William'ın oluşumunu sağladı. Yeni kran Henry, İngiltere'nin yanı sıra Normandiya'yı ve Fransa'nın Anjou, Maine ve Touraine bölgelerini de kontrol ediyordu. İrlanda üzerinde hak iddiasında bulundu ve Galler üzerinde askerî emeller besledi. Bu arada eşi Eleanor, modern Fransa'nın kuzeybatı kısmını oluşturan Akitanya'nın düşesiydi. Çift, hepsi yetişkinlik çağına ulaşan dört oğul ve üç kıza sahip geniş bir aile oluşturdu. Hepsinden önemlisi asi vasallara, komşu idarecilere ve birbirlerine karşı pek çok savaş verdiler. Bütün bunlar genç, hırslı bir şövalye için çok sayıda Plantagenet hami ve yılın büyük bölümünün savaşma fırsatı sunması anlamına geliyordu.

William sekiz yaş civarında kraliyet sarayından ailesinin yanına dönüşünden itibaren şövalyelik eğitimi almaya başladı. Babası onu, "ailesini hiçbir zaman utandırmamış adam" olarak şövalyelikteki ünü nedeniyle tercih ettiği bir kuzeninin yanında sekiz sene eğitim görmek üzere Normandiya'ya gönderdi.[43] Her ne kadar William evdeki diğer beyleri hemen etkilememiş olsa da kuzeni ona güveniyordu. Biyografisine göre ne zaman çocukla ilgili bir şikâyet söz konusu olsa, kuzeni sakince "göreceksin," derdi, "o çok yükselecek."[44]

Bunu söylemek gerçekleştirmekten çok daha kolaydı. William ailesinin dördüncü oğluydu. Yirmili yaşlarında şövalye ilân olundu ancak 1166 yılında babası öldüğünde ondan hiçbir miras kalmadı. Bu nedenle geçimini sağlamak için sadece gücüne güvenebilirdi. Öğrenilmesi gereken bazı zor dersler vardı. 1160'lı yılların sonlarında Normandiya'da girdiği ilk savaşında büyük bir cesaretle (düşmana "tıpkı bir demircinin [demiri] dövdüğü gibi" vurarak) savaştı ama o kadar gözü kara mücadele etti ki en iyisi bindiği sırada olmak üzere atları öldürüldü.[45] Bu, savaş sırasında ele geçirebildiği ve daha sonra fidye karşılığında takas edebildiği esir, at, eyer ve silah sayısına göre serveti artan ya da azalan bir şövalye için tam bir felaketti. William, zafer ziyafeti sırasında kâr etmek yerine pervasızca savaştığı için alay konusu oldu. Cebini doldurmayı başaramayınca yeni bir binek atı alabilmek için kıyafetlerini satmak zorunda kaldı ve bir savaş atı için kuzenine yalvardı. Bildiğinden çok daha fazlasını öğrenmesi gerekiyordu.[46]

Neyse ki William çabuk öğreniyordu ve savaşla ilgili derslerin çoğunu turnuva sahasında özümsemişti.12. yüzyıldaki turnuvaların, 14. ve 16. yüzyıllar arasında popüler olan ve günümüzde Hollywood'un Orta Çağ tasvirine dayanak noktası teşkil eden, futbol müsabakaları gibi seyirci tribünlerinin önünde yapılan koreografi içeren mızrak dövüşleriyle ilgisi yoktu.* William'ın zamanında bir turnuva, düzinelerce, hatta yüzlerce atlının kilometrelerce açık alanda takım halinde ya da tek başına dövüştüğü, yaralamak veya öldürmek

* Örneğin bkz. Brian Helgeland'ın tarihsel açıdan tamamen doğru olmasa da mükemmel filmi *Knight's Tale*, 2001. (Ülkemizde *Şövalye* adıyla gösterime girmiştir, ç.n.)

yerine ele geçirmeyi amaçladığı, ancak her zaman ayakta kalmayı başaramadığı sahte bir savaştı.

Turnuvalar 1090'lardan itibaren düzenlendi ve katılımcıların bazen yüzlerce mil öteden seyahat edip gelebilmeleri için önceden ilân edildi. Katılımcılarla beraber seyirciler, şovmenler, seyyar satıcılar, tezgâh açıp satış yapanlar, demirciler, at terbiyecileri, falcılar, müzisyenler, casuslar, hırsızlar ve hiçbir işe yaramayanlardan oluşan kalabalık kitleler de geldi. Turnuvanın potaları Flandre ve Hollanda ile Fransa Krallığı ve kuzeni onun Karolenj kuzeni, Alman İmparatorluğu arasındaki topraklardı.[47] Ancak turnuvalar popülerleştikçe diğer bölgelere de yayıldılar. Lordluklar arasındaki sınır bölgeleri, şövalyelere yerel rekabetlerin ötesinde yarı-güvenli bir bağlamda oynama şansı tanıdıkları için, her zaman popüler yerlerdi. William yaşadıkça turnuvalar son derece popüler hale geldi. Turnuvalar krallar, yüksek soylular ve onların dalkavuklarının katıldığı, gidişatı zorlu ve riskleri yüksek, göz alıcı, tehlikeli bir zengin sporuydu.* Turnuva sırasında bir şövalye savaş becerilerini geliştirebilir ve at sırtındaki kabiliyetiyle potansiyel hamilerini (yahut âşıklarını) etkileyebilirdi. Yakın dövüşe girdiğinde ise servetini, itibarını ve hayatını riske atardı. Kilise pek çok kez turnuvaları yasaklamak istedi ve zaman zaman bireysel yönetenler, kamu düzenini tehdit ettikleri için onları yasa dışı ilân etti. Ne var ki çoğu kez onların bu girişimleri boşa çıktı. Tıpkı 21. yüzyılın partileri gibi, turnuvalar da zamanının gençliğinin heyecanlı dürtülerini tetikleyen ve onlara boyun eğdiren önlenemez bir kültürün parçasıydılar. *Lanzelet* adlı 12. yüzyıl romansının müellifinin kaydettiği üzere, turnuva "şöhret ve şeref" kazanmak için bir fırsattı: "Orada kişi istediği gibi itişip kakışabilir, kesebilir; bütün ünlüler orada olur ve orada seçkin şövalye ve leydilerle tanışılabilir. Bundan uzak durmak ayıp olur."[48]

William Marshal'ın bir şövalye olarak ilk yıllarında turnuva sahnesindeki en zengin ve parlak figürlerden biri, II. Henry'nin Akitanyalı Eleanor'dan en büyük oğlu ve varisi olan Genç Kral Henry idi.** Genç Henry zengin, yakışıklı ve cömertti. William'dan yedi ya da sekiz yaş küçüktü. Yolları Henry'nin annesi 1170 yılında on beş yaşındaki oğluna dövüşmeyi ve at binmeyi öğretmesi için özel eğitmen olarak Marshal'ı işe aldığında kesişti. William kısa zaman

* Çağdaş bir karşılaştırma için polonun yüksek sosyeteye özgülüğüne, yüksek bahisli kumarın heyecanına, profesyonel ragbinin sertliğine ve kafes dövüşünün teknik gerekliliklerine sahip bir spor hayal edin.

Genç Kral Henry, 1170 yılında İngiltere kralı olarak taç giydi ve böylece babası "Yaşlı Kral" ile birlikte hüküm sürmek üzere "genç kral" tesis olundu. Bu düzenlemenin bütün taraflar için tatmin edici olmadığı anlaşıldı ve genç kralın, babası hayattayken bütün hâkimiyeti ele geçirmeye dönük hüsrana uğrayan hırsları 1173-1174 Plantagenet iç savaşının başlamasında etkili oldu. Genç Kral Henry babasından önce öldüğü için ona İngiliz kralları sıralamasında kullanılan kraliyet sayısı verilmemiştir, oysa yağlanıp taç giydirildiğine göre III. Henry olarak anılmalıdır (bu da altı eşi olmasıyla ünlü Tudor kralını IX. Henry yapar).

zarfında Genç Henry'nin hane halkının mihenk taşı haline geldi. Onu turnuva sahalarıyla tanıştırdı, onunla beraber at sürdü ve ona göz kulak oldu. 1173-1174'e gelindiğindeyse Genç Henry, Sevgisiz Savaş olarak adlandırılan Plantagenet aile çatışmasında Yaşlı Henry'ye isyan ettiği zaman, William da eski düzene karşı efendisinin yanında yer aldı ve – biyografisine göre – isyanın başlangıcında resmen bir savaşa önderlik etme hakkına sahip bulunduğunu belli etmek üzere on sekiz yaşındaki Genç Kral'ı şövalye ilân etti.

Marshal'ın biyografisinin müellifine göre ikisi, "çok kıymetli ve kibar, diğer tüm Hristiyanlardan daha cömert… katışıksız yakışıklılığı, onurlu davranışları ve sadakatiyle dünyadaki bütün prensleri geride bırakan" Genç Henry ve "kendi zamanının ve o zamandan beri var olan en iyi silah eğitmeni… kendisini tamamen Kral'a adayan ve onu bir kez olsun yüz üstü bırakmayan William," kusursuz bir şövalye kardeşliğinin tadını çıkardılar.[49] Kral ile şövalyenin ayrılmaz yoldaşlar olarak bu betimlemesi *chanson de geste* ya da Arthurian romanslardan birinin sayfalarından doğrudan aktarılmış olabilir. Gerçekten de bunlar Marshal ile Genç Kral'ın içinde yaşadıkları kültürel ortamı yansıtan ve pekiştiren hikâyelerdi. Kral ve Marshal birlikte at sürdüler, Avrupa'yı gezdiler ve omuz omuza savaştılar; onlar efendi ve usta, öğrenci ve usta ve silah arkadaşlarıydılar.

Bununla beraber hayat sanatı birden çok şekilde taklit etti. Chrétien de Troyes'in *"Arabanın Şövalyesi"* adlı Arthurian romansında trajik kahraman Lancelot, Kraliçe Guinevere'ye* duyduğu şövalyece hayranlığının birleşmeyle tamamlanan bir aşka dönüşmesine izin vererek Arthur'a ihanet etti.[50] Romanslarda tekrarlanan temalardan biri de iffetli saray aşkı ile ahlaksızlık ve fiilî zina arasındaki ayrımı yapmanın zorluğuydu. 1182 dolaylarında William Marshal, tam da bu sorunla yüz yüze kaldı. Genç Kral ile yakın bir bağı bulunan William, onun genç kraliçesi Fransalı Margaret ile de tanıştı.** Bu tanışıklık Gen Kral'ın çevresinde çirkin dedikodulara konu oldu ve William'ın ödül ve fidyelerden aslan payını kendisine ayırıyormuş gibi göründüğü turnuva alanındaki cesaretine duyulan kızgınlıkla iç içe geçti. "İhanet ilişkisinin"

* Bu olay Lancelot'un Guinevere'yi alçak Meleagent tarafından hapsedilmekten kurtarma görevini üstlendiği enfes dolambaçlı hikâyede gerçekleşir. Kraliçenin peşinde iki atı ölümüne sürdükten sonra Lancelot, az konuşan bir cücenin kullandığı bir arabaya binmeye razı gelir. Bu, bir şövalye için en onursuz ulaşım şekli kabul edilmektedir. Ortaya çıkan hikâye, Lancelot'un bir taraftan arabada taşınmanın utancının üstesinden gelmeye gayret ederken, aynı zamanda Guinevere'ye karşı duyduğu ve bazen her ikisi i de intiharın eşiğine getiren çaresiz aşkının farkına varmasının ikili bir anlatısıdır.

1158 yılında dünyaya gelen Margaret, (Genç Kral'ın annesi Akitanyalı Eleanor'un bir zamanlar evli olduğu) Fransa Kralı VII. Louis'in büyük kızıydı. Genç Kral'ın ölümünün ardından Margaret, Macaristan Kralı III. Bela ile evlendi. 1197 yılında Kutsal Topraklar'da hayatını kaybetti.

söylentileri Genç Kral'a ulaştığında o kadar öfkelendi ki "Marshal'a düşman kesildi ve onunla konuşmadı."[51]

Sadakatsizlik sözde olsa da yol açtığı kin gerçekti. William, birkaç ay şövalyelik izni verilerek saraydan uzaklaştırıldı. Almanya'daki hac merkezlerini ziyaret etti ve bir müddet Flandre Kontu'nun sarayında kaldı. Sonunda Genç Kral ile barıştı ama sadece o kadar. 1183 yılı başlarında Genç Kral hastalandı ve öldü. William onu başucunda ziyaret etti ve barışırlarken Henry'nin, Hz. İsa'nın Kudüs'teki kabrini ziyaret etme yeminini vekaleten yerine getireceğine söz verdi. Bu büyük bir işi üstlenmek demekti ama Marshal gibi şövalyelik idealinin canlı örneği olma arzusundaki bir şövalye için verilen sözlerin bağlayıcılığı vardı. Kırklı yaşlarında Plantagenet hanedanı hizmetinde kariyerinin her anlamda ilki kadar canlı geçecek ikinci kısmına başlamak üzere geri dönmeden önce Kudüs Haçlı Krallığı'nda iki yıl geçirdi.

GENÇ KRAL HENRY'YE HİZMET ETMİŞ OLAN MARSHAL, ARTIK YAŞLI OLANI için çalışacaktı. II. Henry hükümdarlığının ve hayatının sonuna yaklaşıyordu ve Fransa'nın Capet hanedanına mensup yeni kralı II. Philip Augustus başta olmak üzere dört bir yanı düşmanlarla çevriliydi. 1189 yılında Philip, Henry'nin hayatta kalan iki oğlu Richard ve John'u, artık hasta ve zayıf düşmüş babalarına karşı bir savaşta kendisiyle ittifak yapmaya ikna etti. Eğer William gelecek nesil Plantagenet prenslerine bağlanmayı tercih etseydi bu anlaşılır olurdu çünkü kısa süre sonra Richard'ın İngiliz topraklarının kralı ve John'un da onun baronu olacağı apaçık ortadaydı. Ne var ki William, diğer bütün erdemlerin de üzerinde, sadakat konusundaki itibarına büyük önem verdi. Sonuna kadar II. Henry'ye sadık kaldı ve Henry, 6 Temmuz'da Chinon'da öldüğü zaman bir kralın daha ölüm döşeğinde baş ucundaydı. Bu olayın hemen öncesinde William, Henry'nin oğullarına karşı mücadele ediyordu. Bu sırada ilerleyen zamanlarda "Aslan Yürekli" *(coeur de lion)* lakabıyla bilinecek ve hali hazırda savaşlardaki ustalığıyla bütün Avrupa'da tanınan asker-prens Richard ile çarpışmada yüz yüze geldi. Richard, Aslan Yürekli olsun ya da olmasın, Marshal'a yenildi. William Marshal, Richard'ın bindiği atı öldürdü ama genç adamın hayatını bağışladı. İşte o zaman meşhur sözünü söyledi: "Seni Şeytan öldürsün! Bunu yapan ben olmayacağım!"[52]

Şövalye adabına uymakla kanlı bir ölümcüllüğün kombinasyonu, William'a Aslan Yürekli'nin nezdinde yüksek bir itibar kazandırdı ve Richard kral olarak taç giydiği zaman Marshal da bir Plantagenet'in hizmetinden diğerininkine geçti. Bununla birlikte bu kez şövalyelik hizmeti vermekle yetinmedi. Richard, ona İngiltere, Galler ve Normandiya'da geniş aristokratik mülkler bağışlayıp onun zengin genç varis Isabel de Clare ile William'ın

ölümüne dek sürecek bir evlilik yapmasını sağlayarak cömertçe William'ı terfi ettirdi. Isabel, William'a çok sayıda evlat verdi ve İrlanda'da arazi kazanmasını sağladı. Richard, cömertliğinin karşılığı olarak William'ı işe koştu. 1190 ile 1194 yılları arasında Richard, Üçüncü Haçlı Seferi'ne liderlik etmek üzere topraklarından ayrıldı. Uzun yokluğu, eve dönüş yolunda Alman İmparatoru IV. Henry tarafından kaçırılıp hapsedilmesiyle daha da uzadı. Bu zaman zarfında William, güncel hükümeti idare eden İngiliz yargıçlarını denetlemekle görevli lordlardan biriydi. Ayrıca Richard'ın (hiç de şövalyelere yakışmayacak bir biçimde) ülkenin kontrolünü ele geçirmek için propaganda yapan kardeşi John'u dizginlemek için harekete geçmesi gerekti.

Kendisinden önce yaşamış olan El Cid gibi William da artık şövalyelerin maceralı dünyasından bölgesel ve uluslararası siyasetin üst sıralarına yükselmişti ama yine de eğer durum bunu gerektiriyorsa derhal savaşa atılırdı. Kuzey Fransa'daki Milly Kalesi'nde İngiliz ve Fransız birlikleri arasındaki bir mücadelede Marshal, tam zırhını giymiş halde ve kılıcını da taşıyarak, boş hendek yatağından tırmandı, ardından bir merdivenle surların tepesine çıktı. Orada Milly kale komutanını seçti ve "ona öyle bir darbe indirdi ki, [kale komutanının] miğferini biçti… [kale komutanı] bilincini kaybederek hırpalanmış ve sersemlemiş halde yere düştü." Ardından "artık yorulmuş olan" Marshal, onun ayılıp kaçmasını engellemek için üzerine oturdu.[53]

William Marshal, Châlus-Chabrol'de bir kaleyi kuşattığı sırada şanslı bir arbalet vuruşuyla aldığı ok yarasından dolayı kangren olan I. Richard 1199 yılında hastalığa yenik düştüğünde, ilk olarak kralının ölümünde yanında değildi. Bununla beraber Richard'ın kardeşi John'u, genç yeğeni Brittanyli Arthur pahasına Plantagenet tahtına oturtan siyasete dâhil oldu. Bu, John'un yakalayıp hapse attırdığı ve öldürttüğü Arthur için sonunda ölümcül olacak bir karardı. John'u desteklediği için William'a, İngiliz ve Galler mülklerini İrlanda'dakilerle bağlayan batı Galler'deki Pembroke kontluğu da dâhil olmak üzere çok daha değerli ödüller bağışlandı. Başta sadakat olmak üzere şövalyelik değerlerinin bir kez daha onun yararına olduğu anlaşılıyor.

Ne var ki William, John ile anlaşamadı. Béthune'nin Anonimi olarak bilinen bir vakanüvis, yeni kralın karakterinin derli toplu bir özetini aktardı. John'un müsrif misafirperverliği ve cömertliğini kaydeden ve şövalyelerine güzel pelerinler bağışladığını da ekleyen müellif, bunun dışında ise onun "çok kötü bir adam, diğerlerinden daha acımasız" olduğunu, "güzel kadınlara şehvet duyduğunu ve bu sebeple de ülkenin önde gelenlerini utandırdığını, ona karşı nefret duyulduğunu" yazdı. Ona göre John, "fırsat buldukça gerçekler yerine yalan söylerdi… Bütün onurlu insanlardan nefret eder, onları kıskanırdı; düzgün davranan birini görmek onu rahatsız ederdi. Gırtlağına kadar kötü hasletlerle doluydu."[54]

Bu, 1199 ile 1216 yılları arasında İngiliz tarihinin en başarısız hâkimiyetlerinden birini süren Kral John aleyhindeki tek hüküm değildir. John'un başarısızlıklarının özet listesi dahi hayli uzundur: Plantagenet hanedanının Fransa'daki topraklarını (Normandiya dâhil) kaybetti; Brittanyli Arthur'u öldürttü; Papa III. Innocent'i o denli kızdırdı ki, aforoz edildi; baronlarından vergi ve yarı yasal ceza olarak o kadar çok para topladı ki, onların pek çoğunu ya iflasın ya da isyanın eşiğine getirdi; halkından gasp ettiği bütün parayı Fransa topraklarını geri almak için umutsuz bir savaşa harcadı; ülkesini iç savaşa sürükledi ki, daha sonra Magna Carta adıyla bilinecek olan kraliyet güçlerini sınırlayan barış şartlarında bir anlaşma imzalamaya bu sebeple mecbur kaldı; Magna Carta'yı lağvederek yeniden iç savaşı tetikledi ve bunun sonucunda krallığı Fransız tacının varisi Prens Louis'in tamamen işgaline maruz kaldı; nihayet müttefiklerinin çoğu tarafından terk edilmiş, kraliyet mücevherlerinin büyük kısmını kaybetmiş halde, İngiltere'nin doğusunda Wash olarak bilinen bataklıklarda öldü.

Bütün bunların tam olarak ne kadar John'un hatası olduğu burada bizi ilgilendirmiyor.* Yine de önemli olan, muhtemelen Calais yakınlarındaki Béthune'nin Flaman bir lordun hizmetindeki Anonimi'nin John'un başarısızlıklarını şüpheye mahal bırakmayan bir şövalye bakış açısıyla değerlendirmesidir. John sadece beceriksiz, vasıfsız bir lider, talihsiz ya da patavatsız değildi. O ayrıca yalancı, namussuz, şehvet düşkünü, güvenilmez ve kindardı. William Marshal'ın biyografisinin müellifinin onun yaşamı boyunca yükselişini şövalyelik erdemlerine kendini adamasının bir ödülü olarak tasvir ettiği gibi, Béethune'nin Anonimi gibi vakanüvisler de John'un krallıktan baş aşağı düşüşünü hayata karşı şövalyeliğe yakışmayan yaklaşımının hak edilmiş cezası olarak gördüler. Şövalyelik – ya da şövalyelik algısı – 12. ve 13. yüzyıllarda bir adamı oldurabilirdi de öldürebilirdi de. William Marshal'ı var etti. Kral John'u ise mahvetti.

John'un hükümdarlığının başlarında William'ın onunla arası bozuldu. William, John'un hâkimiyetinin ortalarında yedi yıl kadar İrlanda'ya çekilerek kendini adeta sürgün etti. 1213 yılında rejiminin çarkları dönmemeye başladığında John, onu İngiltere'ye geri çağırdı. Marshal bu çağrıya uymayı sarsılmaz sadakatini göstermek için yeni bir fırsat olarak kullandı ve Pembroke kontu olması için kendisini desteklemesi karşılığında verdiği ona destek sağlama sözünden başka hiçbir gerekçeyle buna layık görünmeyen efendisinin hizmetine koştu. Tıpkı II. Henry'nin hayatının son yıllarında (John da dâhil olmak üzere) adamların eski kralı terk ederek yeni rejime yüzlerini döndüğü sırada yapmış olduğu gibi, Magna Carta'nın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan isyan

* İlgili okurlar The Plantagenets (Londra:2009), Magna Carta (Londra: 2015) ve In the Reign of King John (Londra: 2020) adlı önceki kitaplarıma bakmak isteyebilirler.

sırasında da gösterişli bir şekilde kralın yanında kaldı. İngiltere iç savaşa girerken dahi hükümdarını terk etmeye yanaşmadı ama aile çıkarlarını korumak ve nihayetinde içlerinden birinin kazanan hizbin destekçisi olmasını sağlamak için oğullarının isyancılara katılmasına izin verdi. Sonunda 1216 Ekim ayında John hayata gözlerini yumduğunda Marshal, her zamanki gibi, kralından çok uzakta değildi. John'un dokuz yaşındaki oğlu Henry'nin sorumluluğunu o üstlendi; onu şövalye ilân etti, III. Henry olarak Gloucester Manastırı'nda taç giyme törenine katıldı ve Fransız birliklerini İngiliz topraklarından çıkarıp ülkeyi genç kralın hâkimiyeti altında birleştiren savaşa komuta etti. 1216 yılında Lincoln'de son olarak muharebeye girdiğinde yetmiş yaşlarındaydı ve düşmana doğru at sürmeden önce miğferini takması gerektiği ona hatırlatılmak zorunda kalındı.

Lincoln, savaşın gidişatını değiştiren dramatik bir zaferdi. Bunun da ötesinde William Marshal'ın gelmiş geçmiş en büyük şövalye olarak ününü pekiştirdi. Birkaç yıl sonra 1219'da hayatını kaybetmeden önce, ölüm döşeğinde genç kral Henry'yi çağırdı ve ona ciddi bir nasihat verdi: "Yüce efendimiz Tanrı'ya yalvarırım… size saygın bir adam olmayı nasip etsin," dedi hırıldayarak, "ve eğer kötü bir atanın izinden giderseniz, o zaman, Meryem'in oğlu Tanrı'dan niyaz ederim ki size uzun ömür vermesin."

"Amin," diye yanıtladı kral ve Marshal'ı huzur içinde son nefesini vermek üzere yalnız bıraktı.[55]

WILLIAM MARSHAL ÖNEMLİ BİR ÖRNEKTİR. O, AĞIR "FRANK" SÜVARİLERİNİN savaş alanlarındaki gücünün zirvesinde olduğu ve şövalyelik değerlerinin hem edebî hem de politik dünyada büyük ölçüde geliştiği bir zamanda, Orta Çağ şövalyeliğinin zirvesinde yaşadı. Oğlu William ile arkadaşı Earleyli John'un onun olağanüstü hayatının anısı olmak üzere sipariş ettiği biyografisi, şövalyelik edebiyatının siyasi yazının mükemmel sentezini temsil eden, tüm Batı Orta Çağ tarihinin en muazzam eserlerinden biridir. Elbette büyük oranda lirik tarih kılığında kendine hizmet eden bir propaganda metnidir: William'ın kötü davrandığını, talihinin kötü gitmesine sızlandığını ya da turnuva sahasında boş bir gün geçirdiğini pek görmeyiz. Yine de hagiografik eğilimlerine rağmen eser bize idealize edilmiş şövalye hayatının pratikte nasıl olabileceğini diğer bütün kitaplardan çok daha iyi gösteriyor. Her ne kadar iddialarını ve onlarla alakalı yorumlarını her zaman nesnel gerçek olarak kabul edemesek de, Marshal'ın biyografisi şövalyelik kültürünün siyasi olayları ne kadar kapsamlı bir şekilde etkilediğinin ve desteklediğinin uygulamalı bir ifadesi olarak rakipsizdir. Şövalye olmanın anlamını kristalize eder ve omuzları katı bir ahlak kuralları bütününün yükünü taşıyacak derecede güçlü bir adamın yaşadığı zamanı maddi olarak nasıl şekillendirebileceğini gösterir. Tıpkı 1939-1945

yıllarının olaylarıyla ilgilenen herkesin bir noktada Winston Churchill'in kendine hizmet eden ama görkemli *İkinci Dünya Savaşı*'na dönüp bakması gerektiği gibi, erken Plantagenet hanedanına, II. Henry, I. Richard ve John'un Fransa kralları ile savaşlarına ve şövalyelik Avrupası'nın düşünce dünyasına ilgi duyan herkesin de bir aşamada William Marshal'ın tarihini okuması gerekmektedir.

Şövalyeliğin Mirası

1184 YILINDA, WILLIAM MARSHAL'IN KUDÜS'E YAPTIĞI HAC YOLCULUĞUNDAN İngiltere'ye dönmekte olduğu sıralarda, İngiltere'nin güneybatısında yer alan Glastonbury'deki Benedikten manastırı alev aldı ve yanarak yerle bir oldu. Bu bir felaketti ama aynı zamanda Glastonbury'nin o zamanki başrahibi Sullyli Henry'nin fark edip hemen harekete geçtiği, hayatta ancak bir kez karşılaşılabilecek büyük bir şansı da beraberinde getirmişti. 1180'li yıllarda Arthur kültü ve onunla ilişkili romantik, fantastik şövalyelik fikirleri gelişiyordu. İngiltere ve Batı Avrupa'nın varlıklı kesiminde Arthuriana için sınırsız görünen bir iştah mevcuttu. Başrahip Henry de buna bağlı olarak manastırın kömürleşmiş kalıntıları arasında bir kazı yaptırdı. Bu kazıda tam da aradıkları şeyi "buldular": Bir kraliyet çiftinin iskeletlerinin bulunduğu çifte bir mezar. Mezarların Kral Arthur ve Kraliçe Guinevere'ye ait olduğu (adlarını taşıdığı iddia edilen bir kurşun haç temelinde) belirlendi. Huysuz Galli yazman Gallerli Gerald ile zengin ve güçlülerin gözüne girmeye çalışan diğer bazı âlimler – ki bunlar bugün "influencer" dediklerimizin Orta Çağ'daki dengidir – kalıntıları incelemek üzere davet edildiler. Buluntunun gerçek olduğunu onayladılar. Böylece Arthur ve Guinevere bulunmuş oldu. Glastonbury haritadaydı ve mezarın keşiş koruyucuları tarafından orada satılan Arthuriana gelecek nesiller için önemli sonuçlar doğuracaktı.

Zaman geçerken Arthur romansları Orta Çağ üst tabakasının hayal gücü üzerinde hâkim olmayı sürdürdü. Aslan Yürekli Richard, 1190'lı yıllarda Kutsal Topraklar'a haçlı seferi gerçekleştirmek üzere İngiltere'den ayrıldığında, yanında Arthur'un "Excalibur"u olarak nitelediği bir kılıç taşıyordu. 1230'lu yıllarda İngiltere Kralı III. Henry'nin küçük kardeşi Cornwall Kontu Richard, Kuzey Cornish sahilindeki bir yarımada olan Tingatel Adası'nı ele geçirdi ve Arthur'un ana rahmine düştüğü yer olarak belirlenmesi için teşvik edici faaliyetlerde bulunduğu yeri işaretlemek amacıyla burada bir kale inşa etti.[56] Belki de hepsinden önemlisi 1278 yılı Paskalyasında III. Henry'nin oğlu I. Edward "Uzunbacaklı" (h. 1272-1307) İngiltere kralı iken Arthur'un sözde mezarını şahsen ziyaret etmek için bütün sarayıyla Glastonbury'ye gitti. Orada, yanında on iki yaşındaki kraliçesi Kastilyalı Eleanor ile birlikte, kraliyet mezarının

açılmasını emretti. Arthur ve Guinevere'nin kalıntılarını inceledi. Çiftin son derece uzun ve son derece güzel oldukları belirtildi. Edward ve Eleanor, kemikleri mezara, her iki ucunda aslan bulunan siyah mermerden lahde yerleştirmeden önce bizzat ince bir beze sardılar (Tudor döneminde manastır feshedildiğinde yıkıldığı için bu lahit günümüze ulaşmadı).[57]

Bir bakıma bu, tam manasıyla bir saraylı palavrasıydı: Törensel tiyatroyla canlandırılan bir tür dünyevî hac yolculuğu. Yine de Edward'ın hükümdarlığı bağlamında ele alındığında bundan daha öteydi çünkü Arthurian şövalyelik romanslarının politik bir durumu da söz konusuydu. Arthur'un nihai başarısı güya Britanya Adaları'nın parçalanmış idarelerini kendi hâkimiyeti altında birleştirmek için savaşmış olmasıydı. 13. yüzyılın sonunda bu artık yarım yamalak hatırlanan geçmişin sisi altında kaybolmuş eski bir mesele değil, canlı bir kamu politikasıydı. I. Edward'ın hâkimiyetinin temel hedefi İskoçya ve Galler üzerine İngiliz kraliyet gücünün damgasını vurmaktı; bu sayede İskoç kralları ve Galler'in yerli prenslerinden üstün ve Britanyalıların tek hâkimi olduğunu iddia edebilirdi. Teoride M.S. 5. ve 6. yüzyıllardaki Sakson istilaları sırasında Severn nehrinin ötesine itilerek orada tutulan Romano-Britanyalılar ile en güçlü tarihsel akrabalık bağı iddiasına sahip bulunanlar Gallilerdi. Edward ise Arthur'u asimile ederek onların bu akrabalık iddialarını ve bağımsızlıklarının meşruiyetini ellerinden alıyordu. O, meşhur bir savaşçı ve şövalye kral olan Edward, bütün Britanyalıların efendisi olduğunu Arthur temelli bir söylemle öne sürüyordu. Bir kez daha şövalyelik edebiyatı siyaset ve gerçeklikle kalıcı bir etkiyle çakıştı.

Edward 1277 yılında, Glastonbury Manastırı'nı ziyaretinden bir sene önce, ülkenin kuzeyindeki yerli Galler gücünün kalbi olan Gwynedd'e büyük bir amfibi saldırı başlatmıştı. Devasa ordusu Galler direnişininkilerden çok daha iyi silahlanmış ve donanımlı yüzlerce ağır silahlı şövalye içeriyordu. Saldırının boyutu ürkütücüydü. 1282-1284'te kral bunu bir başka büyük askerî harekâtla sürdürdü. Bu kez saldırı Galler'in son bağımsız prensi (yerinde olarak Son Llywelyn şeklinde de anılan) Llywelyn ap Gruffud'un ölümüyle doruğa ulaştı. Edward ve halefleri artık İngiltere'nin yanı sıra Galler'i de yöneteceklerdi. İngiliz kralının mühendisleri bu durumu kalıcı hale getirebilmek için Kuzey Galler'de şövalyeleri, yerleşimci lordları ve kolonicileri barındırmak üzere tasarlanmış devasa taş kaleler zinciri inşa ettiler. Caernafon, Beaumaris, Flint, Rhuddlan ve Conwy'de bulunan bu kalelerin en büyükleri bugün halen Kuzey Galler'in dik peyzajında görülebilir.* Chester ve Bangor arasındaki sahil yolunda ilerlerken Edward'ın özgür Galler'e yönelik şiddetli saldırısının ölçeğini hâlâ takdir edebilirsiniz (ya da hüzünlenebilirsiniz): Bu, temasını Arthuriana'nın gerçek hayattaki tezahüründen alan acımasız bir fetih savaşıydı.

* Bkz. Bölüm 12.

NE VAR Kİ I. EDWARD'IN KENDİ ŞAHSÎ ROMANTİK FANTEZİSİNİ YAŞADIĞI sıralarda şövalyenin rolü değişmeye başlıyordu. Birinci olarak, savaş alanındaki rolleri taktiklerdeki yeniliklere ve zırhlardaki gelişmelere ayak uydurmak zorundaydı. Britanya Adaları'nda şövalye muharebeleri tarihinin en feci günlerinden biri, I. Edward'ın talihsiz oğlu II. Edward'ın (h. 1307) komutası altındaki yüzlerce İngiliz şövalyenin, kahraman kral Robert the Bruce tarafından komuta edilen mızraklı İskoç piyadeleri tarafından katledildiği Bannockburn Muharebesi'nin ikinci günü olan 24 Haziran 1314 idi. Bunu takip eden yüzyılda İngiliz şövalyeleri, tarihçilerin "bineksiz savaşçılar" dediği şekilde genellikle savaşa at üzerinde gittikleri ama bineksiz savaştıkları geleneksel uzatılmış mızrak taarruzuna olan güvenlerini bırakarak dövüş yöntemlerinde köklü değişiklikler yapmaya başladılar. Zincir zırhtan, birbirine kenetlenen dövülmüş çelik levhaların kılıç, mızrak ve balta darbelerine karşı daha iyi koruma sağladığı "plaka" tarzı zırha dönüşen, her zamankinden daha ağır zırhlarla korunuyorlardı. Artık Orta Çağ komutanının cephaneliğindeki başlıca silah eski ağır "Frank tarzı" süvari hücumunun mızrak yağmuru değildi. İngiliz kralları ayakta savaşan askerlerin yanı sıra (genellikle Galler'den istihdam edilen) uzun okçuları konuşlandırırken anakaradaki mevkidaşları Cenevizlilerin en yeteneklilerini çıkartmakla ün kazandığı arbaletçileri kullandılar.

Dahası 13. ve 14. yüzyıllarda orduların yetiştirilme biçimi de değişiyordu. Krallar artık savaşa gittiklerinde yapılacak askerlik hizmeti karşılığında "feodal" toprak bağışı sistemine o kadar da bağımlı değillerdi. Onun yerine toplum genelinden alınan vergileri, tipik olarak kırk günlük sabit vadeli anlaşmalar zemininde savaş hizmeti vermeyi kabul eden sözleşmeli ve paralı askerler için ödeme yapmaya kullandılar. Şövalyeler uzun yıllar boyunca daha herhangi bir ordunun önemli bir parçası olmayı sürdürdü – aslında, Birinci Dünya Savaşı gibi geç bir tarihte bile, havan topları gümbürder, makineli tüfek ateşi dikenli tellerle çevrili iki cephe arası sahipsiz toprakları harap ederken bile, atlı süvarilerin Batı Avrupa'nın savaş alanlarında saldırı için gönderildiğini hatırlayabiliriz. Ama yine de 14. yüzyılda şövalyelerin askerî üstünlük anı sona ermişti.

Ne var ki garip bir şekilde bu durum şövalyeliğin cazibesini azaltmadı. Aksine, şövalyeler savaş alanlarında nispeten daha az kritik hale geldikçe, toplumdaki konumları yükseliyordu. 13. yüzyılın ortalarından itibaren İngiliz şövalyeleri, iki İngiliz kamarasının ikincisi (ama bugün en önemlisi) olan avam kamarasında oturdukları parlamentolara çağrılmaya başlandılar. Bu gelişme (*caballeros*'un Cortes olarak bilinen parlamento organlarına çağrılma hakkına sahip olduğu) İspanyol krallıklarında ve (IX. Louis'in ilk *parlamento*suna on dokuz şövalyeyi çağırdığı) Fransa'da da akis buldu. Şövalyelik savaş zamanları

dışında yeni toplumsal işlevler üstlendikçe, gentry* olarak bilinen çok daha geniş tabanlı bir toplumsal sınıfın alameti haline geldi.[58] Soylular yine de doğal olarak şövalye ilân edilecekti çünkü şövalyelik halen baron kastının savaşçı ruhu ve onun maskülen mecazlarıyla ilişkiliydi. Ama aynı zamanda zengin olan ama varlıklı olmayan, kontrolü altında mülkleri olan ama bölgeler olmayan, savaşlarda yer alan ama birliklere komuta etmeyen ve barış zamanlarında parlamento üyesi, yargıç, şerif, sorgu yargıcı, vergi tahsildarı olarak görev yapan aileleri kapsayacak şekilde aşağı doğru genişletildi. Bu görevler yavaş yavaş şövalyenin askerî görevlerinin yerine geçti; öyle ki beyefendiler şövalyelik peşinde koşma konusunda isteksiz hale geldiler (İngiltere'de şövalyelik haczi olarak adlandırılan bir prosedür, vergi yasalarına uymak adına bazen bunu yapmalarını gerektiriyordu).

Bu konuda söylenebilecek çok, çok daha fazla söz var ama şimdilik şövalyeliğin, gerçek şövalyelerin varlığından yaklaşık beş yüz yıl daha uzun süren şaşırtıcı uzun ömürlülüğüne kısaca göz atmamız yeterli. Ateşli silahlar, toplar ve profesyonel ordular geldikten ve feodal hükümetin bütün kalıntıları ortadan kalktıktan çok sonra, 16. yüzyılda zırhlı süvarilerin ve şövalyeliğin cazibesi Avrupalı üst tabakalar için halen karşı konulmaz durumdaydı. Şövalyeler için El Cid ve William Marshal'ın sahip bulunduğu türden bir uluslararası üne kavuşmak halen mümkündü. Alman serbest paralı asker ve şair, daha çok "Demir Elli Götz" olarak tanınan Gottfried von Berlichingen de bunlardan biriydi. Von Berlichingen, 1504 yılında Bavyera'da bir şehir kuşatmasına yardım ederken kılıç kullandığı elini bir top ateşinde kaybetti ama protez sağ kolu sayesinde askerî kariyerine devam etti ve hayatını kan davalarına müdahil olmada uzmanlaştığı Alman İmparatorluğu'nun dört bir yanında belaları kovalayarak geçirdi (ayrıca 1520'lerde Alman Köylü Savaşı'nda bir asi milis kuvvetine komuta etti). Mucize eseri von Berlichingen 1560'lara, seksenli yaşlarına kadar yaşadı ve son nefesini evinde, yatağında verdi.

Von Berlichingen, Orta Çağ'ın alacakaranlığında şövalye hayatının fiziksel tehlikelerinin tek örneği değildi. 1524 yılında Götz'ün çağdaşı İngiltere Kralı VIII. Henry, bir turnuvada mızrak dövüşü yaparken ağır şekilde yaralandı. Buna rağmen yılmadı ve tekrar yaralanana dek mızrak dövüşlerine devam etti. 1536 yılında çok daha ciddi bir şekilde düşerek yaralandı ve sağlığı düzelmemek üzere bozuldu. Neredeyse hayatına mal olacak bu durum hem sarayını hem de o zamanki kraliçe Anne Boleyn'i endişeye boğdu. Bu olay bile onun imajının önemli bir parçası addettiği şövalyelik eşyalarına duyduğu tutkuyu azaltmadı. Bugün Londra Kulesi'ne veya Windsor Kalesi'ne giden bir ziyaretçi, Henry'nin 1540'larda Fransa'daki son askerî seferleri sırasında

* Gentry, kelime anlamıyla seçkinler, eşraf gibi farklı şekillerde çevrilebilir ancak tarihsel bir terim olarak kullanımından ötürü bu haliyle bırakmak tercih edilmiştir (ç.n.).

yaptırdığı muazzam zırh takımlarını görebilir. Bu zırhlar krala bir top güllesinin isabet etmesi durumunda hiçbir işe yaramazdı ama onun doğumundan yüzyıllar öncesine uzanan romantik gelenekte şövalye asker olarak kendi imajının dışavurumu idiler.

Orta Çağ kostümlerine kendini kaptıran son İngiliz kralı Henry değildi. Londra Kulesi'nde ayrıca I. Charles (1625-1649) ve II. James (1685-1688) için hazırlanmış zarif, süslü zırh takımları da sergileniyor. Hükümdarlık dönemlerinin sıkıntılarına rağmen her iki hâkimin kostümleri de törensel gösterişin ötesinde, Orta Çağ zırhı için gerçekçi bir kullanıma sahip değillerdi. Yine de şövalyeliğin özellikleri o zamanlar monarşi ve aristokrasinin dokusuna sıkı sıkıya işlenmişti. Aslında halen öyleler. Bugün, Birleşik Krallık'taki en yüksek ve özel kamu onurlarından biri şövalyelik ödülüdür; ondan daha da ayrıcalıklı olanı ise ilk olarak 1348 yılında III. Edward'ın bir düzine mızrak dövüşü partneri için kurulmuş bulunan Arthur tarzı bir kulüp olan Garter tarikatı* üyeliğidir. Garter tarikatının mevcut üyeleri arasında kraliyet ailesinin kıdemli mensupları, eski başbakanlar, yüksek rütbeli memurlar, casuslar, bankacılar, generaller ve saray mensupları bulunur. Deniz aşırı kraliyet ailelerinden seçilen ve "Yabancı Şövalyeler" olarak bilinenler arasında ise Danimarka, İspanya, Japonya, İsveç ve Hollanda hükümdarları yer alır.

Bununla beraber Birleşik Krallık, modern şövalyeliği tekelinde tutmuyor. Avusturya, Danimarka, Almanya, İtalya, Polonya, İskoçya, İspanya ve İsveç de dâhil olmak üzere dünyanın her yerinde şövalyelik kurumları hâlâ mevcut.[59] Amerika Birleşik Devletleri'nde bile şövalyeler ve şövalyelik kurumları bulunabilir. Bu kitabı yazdığım sırada, Tennessee, Nashville'de bir kilisede düzenlenen modern Amerikan şövalyelik tarikatının taç giyme törenine katıldım. Yeni şövalyeler ve hanımlar, Kanada doğumlu yazar Thomas Costain tarafından yazılan çok ciltli, oldukça romantikleştirilmiş 20. yüzyıl Plantagenet hanedanı tarihi temel alınarak gerçekleştirilen bir törenle resmen unvan aldılar. Böylece üyeleri arasında iki ve üç yıldızlı askerî generaller, ABD güvenlik servislerinin mensupları, yargıçlar, avukatlar ve Wall Street finansörleri olmasıyla övünen özel bir şövalyelik ağı kulübüne dâhil oldular.[60] O zaman, şövalyeliğin bugün, her zaman olageldiği gibi olduğunu fark ettim: Alenen seçkin ve küresel bir mesele; kısmen fantastik ve bazen düpedüz aptalca; bir dövüş yönteminden ziyade bir dizi ortak varsayım; ama bir zamanlar Batı'daki en etkili insanların felsefesini temsil eden ve etraflarındaki dünyayı şekillendirmelerine imkân sağlayan bir kurum.

* Diz Bağı Tarikatı / Diz Bağı Şövalyeliği (ç.n.).

8

HAÇLILAR

"Paganlar yanlış ve Hristiyanlar doğru"

ROLAND'IN ŞARKISI

1071 yılı ağustos ayının son haftasında Bizans İmparatoru IV. Romanus Diogenes, Selçuklu Sultanı Alparslan'ı biraz rahatsız edici ve tamamıyla dezavantajlı bir konumda, boynu Alparslan'ın çizmesi altında olduğu halde seyretti. Romanus'un önceki gün yaralanmış olan eli acıyordu. Çamur ve kan içindeydi. Sultanı, değil Roma'nın varisi olan devletin, herhangi bir şeyin lideri olduğuna ikna etmesi biraz çaba gerektirmişti. Selçuklu lideri Alparslan buna ikna olduktan sonra ise onun boynuna ayağıyla basarak aşağılama adetini yerine getirmekte ısrar etmişti. Romanus harika bir gün geçirmiyordu.

Onu bu acınası duruma düşüren olaylar şu şekilde gerçekleşmişti: O yazın başlarında Romanus, geniş bir alandan bir araya getirilmiş, belki kırk bin kişiye ulaşan bir ordu toplamıştı. İmparatorluğun iç kesimlerinden gelen Grekçe konuşan savaşçıların yanı sıra, Franklar ve Ruslar, Orta Asya'dan Peçenekler ve Oğuzlar, Kafkaslardan Gürcüler de bu orduda mevcuttu. Onları Alparslan'ın Armenia ve kuzey Suriye yönünden imparatorluk topraklarına baskınlar düzenlediği Bizans İmparatorluğu'nun doğu topraklarına ilerletmişti. Romanus'un amacı sultanı ve onun büyük hafif süvari (atlı okçu) ordusunu Küçük Asya'dan sürmek ve buradaki topraklarına daha fazla saldırıda bulunmalarını engellemekti. Ne var ki işler istediği gibi gitmedi. 26 Ağustos'ta Selçukluları Van Gölü yakınlarındaki Malazgirt'te (bugün Türkiye'nin doğusunda) savaşa sokmaya çalıştı. Alparslan bu savaşta onu alt etti. Hafif süvariler çarpışmaktan kaçınarak geri çekilmiş ve Bizans ordusunu kendilerini takibe zorlamışlardı. Sonra, alacakaranlık çökerken, Selçuklular aniden geri dönüp saldırarak Romanus'un saflarında kafa karışıklığı, panik hatta kaçışa yol açmışlardı. Bizans birlikleri utanç verici bir kolaylıkla dağıtılmıştı. Romanus çetin bir mücadele vermesine rağmen önce altındaki atını kaybetmiş, ardından diğer yaralanmalarının yanı sıra bir de kılıç kullandığı eli yarılmıştı. Nihayet etrafı çevrilmiş ve yakalanmıştı.[1] Şimdi ise sultanın topuğunun altında yatıyordu.

Romanus'un şansına bu tuhaf durum uzun sürmedi. Alparslan konuşmasını bitirdikten sonra imparatoru serbest bıraktı, ayağa kaldırdı ve endişelenmemesini söyledi. Her ne kadar bir esir ise de ona iyi davranılacak, güzel beslenecek, tıbbi bakımı yapılacak ve sultanın refakatinde onuruna uygun muamele görecekti. Yaklaşık bir hafta sonra, gücünü toparlayabileceği ve istediği gibi işleriyle ilgilenebileceği Konstantinopol'e dönmesine izin verilecekti. Bu, sultanın asaletini vurgulayan iyi hesaplanmış bir yüce gönüllülük gösterisiydi ve Romanus Diogenes'in hayatını kurtardı – ancak bir süreliğine.

Alparslan'ın önderliğindeki Selçuklular Türk'tü. Aslen Aral Denizi çevresinde (bugün Kazakistan ile Özbekistan arasında yer alan sahada) yaşayan göçebe kabilelerin soyundan gelen Sünnî Müslümanlar idiler. 10. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında hâkim güç haline geldiler, fetihlerle Orta Asya'dan İran'a ilerlediler, 1055 yılında Abbasî halifesinin onayıyla Bağdat'ın kontrolünü ele geçirdiler ve ardından Suriye, Armenia, Gürcistan ve Bizans İmparatorluğu'nun doğu uçlarına doğru kollara ayrıldılar. İmparator Romanus onların karşısında durduğunda Selçuklular, belki de üç bin kilometre genişliğindeki devasa bir Orta Doğu şeridinde yükseliyorlardı ve daha da ileri; M.S. 909 yılından itibaren Fatımî hanedanının Şiî halifeleri tarafından yönetilen Mısır'a; Kafkaslar üzerinden kuzeye, Rus topraklarına ve Küçük Asya boyunca, Konstantinopol'ün üzerinde bulunduğu İstanbul Boğazı'na kadar gitmeyi arzuluyorlardı. İşte bu yüzden Romanus onların karşısında durmak zorunda kalmıştı. Malazgirt'te yenilgi ve utançla gelen başarısızlığı bu yüzden önemliydi.

ROMANUS KONSTANTİNOPOL'E DOĞRU YOLA ÇIKTIĞINDA İŞLER PEK yolunda gitmedi. Alparslan'ın da bildiği üzere, Bizans'ta bir imparatoru öldürmekten daha fazla nifak tohumu ekmeyi garanti eden tek şey, mağlup düşmüş birini geri yollamaktı. Savaş alanında ters yüz edilmenin yanı sıra Romanus, Suriye'nin kuzeyindeki Antakya ve Urfa şehirleri ile Malazgirt'i de kaybetmişti. Alparslan'a her yıl külfetli miktarda haraç ödemeyi ve kızlarından birini onun oğullarından biriyle evlendirmeyi kabul etmişti. Artık Küçük Asya'yı gelecekteki saldırılara karşı koruyabileceğine güvenilemeyeceği açıktı ve imparatorluğun diğer ucundaki Avrupalı rakiplerinin Balkanlar'daki imparatorluk topraklarına dönük hedeflerini engelleyip engelleyemeyeceği de meçhuldü. O artık bir topal ördek imparatordu. Ve Bizans, bu duruma müsamaha göstermedi.

Romanus'un yenilgi haberi başkente ulaşır ulaşmaz isyan başladı. Rakip bir imparator, VII. Michael Doukas, tahta çıkartıldı. Michael, Malazgirt Muharebesi'ndeki kıdemli subaylardan biriydi ama savaş alanında yara almadan kurtulmuştu. Michael, oğlu Andronikos Doukas'ı, Konstantinopol'e varmadan Romanus'un yolunu kesmek üzere gönderdi ve sabık imparator yakalandı. Andronikos, onu siyaseten ölü kılmak için Romanus'un gözlerini kör

ettirdi ve Mora kıyılarının hemen açıklarındaki Proti Adası'na gönderdi. Ne yazık ki körleştirme, Romanus'un gerçekten ölmesine yol açtı. Bir vakanüvise göre Romanus'un yaraları enfeksiyon kapmıştı ve bu yüzden "yüzünde ve gözünde canlı solucanlar vardı." Bu şartlarda şaşırtıcı olmayacak bir şekilde kısa süre zarfında, 1072 yılı yaz mevsiminde öldü. Bizans'ı Selçuklu Türkleri eliyle parçalanmaktan kurtarmak artık Doukas ailesinde kalmıştı.

Doukaslar bu konuda başarısız oldular. Bizans'ın kalbinde zayıflık ve muhalefet kokusu alan Selçuklular, Bizans topraklarını kasıp kavurarak Küçük Asya'yı süpürdüler. VII. Michael, taht konusunda üstünlüğünü kanıtladı ama 1078 yılında tahttan çekilmesine dek geçen zaman zarfında hâkimiyetine karşı bir dizi isyanla karşılaştı. 1080'li yılların şafağında Yakın ve Orta Doğu kökten bir yeniden düzenlenme yaşıyordu ve bu durum Bizans'ın posasını çıkarana kadar suyunu sıkmakla tehdit ediyordu. Bizanslılar sadece Küçük Asya'dan dışlanmakla kalmamışlardı; Doğu Akdeniz'de Hristiyanlığın bölgesel siperi olma ünleri de ağır bir darbe almıştı. 1009 yılında Fatımî halifesi el-Hakîm, Hz. İsa'nın kabrini koruyan Kutsal Kabir Kilisesi'nin yıkılmasını emrettiğinde, güçsüzlükleri açığa çıkmıştı. Şimdiyse daha zayıf bir durumdaydılar. Doğuda onların yerine yükselen güç Selçuklular olurken Mısır'da ise daha az ölçekte olmakla beraber Mısır'ın Fatımîleri yerlerini aldı.

Elbette Fatımîler ve Selçuklular da kendi aralarında anlaşmazlık içerisindeydiler; Suriye ve Filistin'deki dinî ayrılıklar ve ekonomik rekabetle bölünmüş durumdaydılar. Yine de Bizans'ın manevi ve bölgesel gücünü aşındırıyorlardı. Kararlı adımlar atabilecek bir imparator olmadan kadim Roma İmparatorluğu yakında tarihe karışabilirdi.

Sonra 1081 yılında yeni bir imparator, I. Alexios Komnenos tahta çıktı. Parlak bir subay ve bir Malazgirt gazisi olan Alexios, Bizans'ın talihini nasıl geri kazanabileceğine ilişkin bir vizyona sahipti. Kurtuluşun, Roma İmparatorluğu'nun yaklaşık yedi yüz sene önce Konstantinopol'den ayrılan kısmında yattığını düşündü. Hâkimiyetinin ikinci on yılında Alexios, tarihin akışını değiştirecek bir acil yadım çağrısı gönderdi. Bizans elçileri Hristiyan âleminin "öteki" yarısından, yani Batı Avrupa'dan ve Frank topraklarından askerî ve manevi destek talep etmek üzere batıya gönderildiler. Orta Çağ tarihinin en şaşırtıcı olaylarından biri olan Birinci Haçlı Seferi ile sonuçlanacak zincirleme olayların fitili böylece ateşlendi.

II. Urban

12 MART 1088'DE CHÂTILLONLU ODO ADINDA ORTA YAŞLI BİR FRANSIZ piskopos, Papa II. Urban adıyla kutsandı. Odo halihazırda Kilise'de seçkin bir kariyere sahipti. Genç bir adamken Benedikten rahibi olarak yemin etmiş ve

Büyük Başrahip Hugh'un görev süresi boyunca Cluny Manastırı'nın başrahipliği görevini üstlenerek Cluny sisteminin ikinci en kıdemli yetkilisi olarak parlayan bir yıldız olduğunu ispatlamıştı. 6. Bölümde gördüğümüz üzere Cluny'nin altın çağındaki ileri gelenleri, yüksek mevkidekilerle ilişkilerinde rahattılar ve Odo da bir istisna değildi. Tıpkı Başrahip Hugh gibi o da Avrupa'daki liderlerin gözüne girdi, özellikle de yenilikçi papa VII. Gregory ile yakınlaştı. 1080 dolaylarında Gregory, Odo'yu Ostia'ya kardinal-piskopos olarak atamak üzere Cluny'den aldı. Bu Odo için doğrudan papalık makamına sıçrama tahtasıydı.

Odo, Papa Urban olduğunda siyasi koşullar pek umut verici değildi. Öncelikle Kilise, çifte bölünme, yani çifte şizma içerisindeydi. İlk şizma doktrinseldi ve kökü otuz yıldan uzun süre önceye, 1054'yılına dayanıyordu. O yıl Konstantinopol ve Roma kiliseleri arasında (oruçların münasip süresi ve Komünyon ayininde ne tür ekmek kullanılacağı gibi konular üzerinde) aşağılayıcı mektup alışverişi ile başlayan anlaşmazlıkları, karşılıklı aforozlar takip etti. Hristiyan âleminin doğusu ile batısı arasındaki ilişkiler kırılgandı ve Urban, elinden geldiğince gerilimi yumuşatmanın yollarını aramak durumundaydı.

İkinci şizmanın kökenleri ise Alpler'deydi. 1076 yılında VII. Gregory ile Alman Kralı IV. Henry arasında "Atama Tartışması" denilen anlaşmazlık patlak vermişti. Her ne kadar bu anlaşmazlık görünürde dünyevi yöneticilerin papanın onayını almaksızın piskopos atayıp atayamayacağı (ya da onlara "yatırım yapıp yapamayacağı") üzerinde olsa da gerçekte kökleri Frank Almanya'sının hâkimlerinin imparatorluk kavramlarını geliştirmesine izin verildiği Charlemagne döneminin daha büyük bir meselesine iniyordu. Bu, derin yapısal sorunlar ortaya çıkardı. Gregory'nin 1075 yılında *dictatus papae* olarak bilinen belgede iddia ettiği üzere, papalar Batı'daki en yüce otorite miydi? Yoksa krallar kendi hâkimiyet sahalarında, sadece Tanrı'nın altında yer alan en üst hâkimler miydiler? Henry'nin konumu buydu.[2] İşler bu denli tehlikeli bir haldeyken önce kin, ardından şiddet içermeye başlamıştı. Urban seçildiğinde Alman destekli bir karşı-papa, III. Clement ortalıktaydı ve Roma, yakın zamanda Güney İtalya'daki Normanların saldırısına uğramıştı.

Bütün bunların dışında yönetimin başka acil meseleleri de vardı. Urban, merhum akıl hocasının yüksek ruhban davranış standartlarını uygulama ve papalık kontrolünü Hristiyan Batı'ya yayma tutkusunu paylaşan Gregoryen bir reformcuydu. Bu, sadece manastırların içindeki ahlâka dikkat etmekle sınırlı değildi, dünyevî boyutu da vardı.

10. yüzyıl sonlarından beri Avrupalı din adamları, yerel kan davalarına müdahil olan şövalyelerin uyguladığı şiddeti dizginlemenin yollarını bulma konusunda kaygılıydılar. Papalar, Güney İtalya'daki Normanlar aracılığıyla bu şiddeti bizzat tecrübe ettiler. Ne var ki sorun endemikti, ya da öyle görünüyordu. Zapt edilmez şövalyelere Kilise disiplini empoze etmeye dönük ilk iki

girişim Tanrı'nın Barışı (*Pax Dei*) ve Tanrı'nın Ateşkesi (*Treuga Dei*) adlı iki "barış hareketi" idi. Bunlar din adamlarının savaşçı erkeklere kiliseleri yağmalamaktan, sıradan halkı katletmekten, tecavüz etmekten, sakatlamaktan ya da soymaktan kaçınmaları gerektiğini aşılamaya gayret ettikleri kitlesel müdafaa programlarıydı. Piskoposlar, kasabaları ve bölgeleri Kilise'nin açık himayesi altına alarak sakinlerine zarar vermeye yönelik izinsiz giriş yapanları Tanrı'nın gazabıyla lanetleme tehdidiyle Barışı uygulamaya çalıştılar. Bu arada Ateşkes de savaşmanın yasak olduğu yılın belli günlerini ve zamanlarını tespit etti.[3] Hem Tanrı'nın Barışı hem de Tanrı'nın Ateşkesi, sıradan halk arasında büyük ölçüde popüler hale geldiyse de çok fazla etkili olamadılar. Böylece Urban'ın papalığının başlangıcında rahatsızlık verici pek çok konu arasında ahlaki denetimi olumlu eylemle nasıl destekleyeceği sorusu da vardı.

Ardından 1095 yılında ilginç bir çözüm kendini gösterdi. Mart ayının ilk haftasında I. Alexios Komnenos'un Konstantinopol'deki sarayından gelen elçiler Batı'da göründüler.[4] Urban'ın izini sinod adıyla bilinen bir dinî konsey düzenlemekte olduğu Piacenza'da buldular ve ona bir teklifte bulundular. Alman vakanüvis St Blaisenli Bernold'a göre "paganların Konstantinopol surlarına kadar ele geçirerek neredeyse yok etmeye yüz tuttukları Kutsal Kilise'yi savunmak için paganlara karşı [Bizanslılara] biraz yardım etmeleri için Papa efendiye ve İsa'nın bütün sadık tebaasına alçakgönüllülükle yalvardılar."[5] Bu büyük bir talepti. Yine de arzuları istekli dinleyicilere ulaştı. Bizans'tan böyle bir talep ilk kez gelmiyordu. Malazgirt felaketinden sonra Flanders kontuna hitaben yazılan isimsiz bir mektupta Türklere karşı Batı'dan askerî yardım gönderilmesi için yalvarılmıştı. Papa Gregory, "Sarasinlerin sık sık yağmalamalarından son derece ağır bir şekilde etkilenen Hristiyanlara yardım götürmeleri" için dünyevî prenslere ayrı ayrı kulis yapmıştı.[6] Ne var ki şimdiye kadar bu konuya büyük bir ilgi duyulmuş değildi. 1090'lar ise bambaşka bir hikâyeydi.

1095 baharından itibaren Papa Urban, Güney Fransa ve Burgonya'da yoğunlaşan olağanüstü bir miting turuna başladı. Toulouse Kontu Raymond, Burgonya Dükü Odo ve Le Puy Piskoposu Adhémar gibi güçlü soylu ve din adamlarını içtenlikle selamladı ve hem resmî hem de gayri resmî vaizleri mesajını her yere iletmeleri için teşvik etti. Bu mesaj gerçekten bomba gibiydi. Urban, Roma Kilisesi'nin savaşçı adamlarını Bizans İmparatoru'nun hain Türkleri topraklarından kovmasına yardım etmek üzere silahlarına sarılıp Doğu'ya yürümeye çağırdı. Üstelik bu sadece ilk adım olacaktı. Nihai hedef Konstantinopol değil, Müslüman hâkimiyetinde bulunan Kudüs'teki İsa'nın kabriydi. Urban, eğer Bizans imparatorları oradaki Hristiyan çıkarlarını koruyamıyorsa, papaların devreye girebileceğini düşündü. Sadece Bizans'ı kurtarmayacaklardı. Hristiyan dünyasının en kutsal mekânının koruyucusu olarak Roma İmparatorunun rolünü gasp edeceklerdi.

Urban'ın böylesine büyük bir planı tasavvur edebilmesinin ardında Cluny'nin manastırlarında geçirdiği yıllar yatıyordu. Daha önce gördüğümüz üzere Başrahip Hugh liderliğindeki Cluny, coşkun bir *Reconquista* savaşçısı olan Kastilyalı VI. Alfonso gibi krallarla olan ilişkileri sayesinde, Hristiyan olmayan güçlere karşı savaş ekonomisine dâhil olmuştu. *Reconquista*'nın kârı Cluny'nin mali gücüne ve bölgesel yayılmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştu ve Roma Kilisesi'nin İber Yarımadası'ndaki misyonu, El Cid gibi adamların 1080'lerde ve 1090'larda kazandığı zaferlerle daha da teşvik edilmişti. Batı'da işe yarayanın geniş ölçekte Doğu'ya aktarılması mümkün müydü? Bu kolay olmayacaktı. Urban'ın Kudüs'ü fetih vizyonu Orta Çağ'da anıtsal bir çabaydı ama Papa kendinden emindi. Ekim 1095'te dünyanın en büyük kilisesinin yapım aşamasında olduğu Cluny'yi ziyaret etti. Cluny'nin yüce sunağını kutsadı ve eski meslektaşları ile arkadaşlarının yanında bir hafta kaldı. Ardından kasım ayında doksan mil ötedeki Clermont'ta bir başka kilise konseyi topladı. 27 Kasım günü bin yıl boyunca hakkında konuşulacak bir vaaz verdi. Konuşmasının tam metni bize ulaşmadı ama Chartresli Fulcher olarak bilinen bir vakanüvise göre Urban, dinleyicilerine şunları söyledi:

> Doğu'da yaşayan ve sık sık yalvardıkları yardımımıza ihtiyaç duyan kardeşlerinize yardım götürmekte acele edin. Çünkü bir Pers halkı [metinde bu şekilde] olan Türkler onlara saldırdılar ve Roma topraklarında [Konstantinopol'e kadar] ilerlediler. Giderek daha fazla sayıda Hristiyan topraklarını zapt ettiler, onları şimdiden pek çok savaşta yedi kez yendiler, çok sayıda insanı katlettiler yahut ele geçirdiler, kiliseleri yıktılar ve Tanrı'nın krallığını harap ettiler. Bu sebeple içten dualarla… Tanrı, Mesih'in müjdecileri olarak sizleri, her rütbeden insanı, şövalyeleri de piyadeleri de zenginleri de fakirleri de bu aşağılık ırkı topraklarımızdan hızla yok etmeye ve Hristiyan halka zamanında yardım götürmeye tekrar tekrar teşvik etmenizi öğütler…[7]

Urban bu heyecan verici ve harekete geçirecek kadar şiddetli ricasına bir de teşvik ekledi. Onun imha seferine katılan ve bu yolda ölen herkes "günahlarının bağışlanması" ile ödüllendirilecekti. Önceki dünyevi suçları bağışlanacaktı; cennete girişleri kolaylaştırıldı. İşlenen günahı telafi etmenin Batılı insanlar için ciddi bir ahlaki ve mali kaygı haline gelmiş olduğu o çağda bu, son derece cazip bir teklifti. Urban yeni ve kalıcı bir manevi hesaplama biçimi türetmişti. Evlerini terk edip binlerce kilometre uzaktaki diğer insanları katletmeyi taahhüt edenler cennete girişi kazanacaklardı. Bu son derece olumlu tepkiler aldı. Papa'nın ordularını Bizans'tan Kutsal Topraklar'a gönderme planı da öyle. Keşiş Robert adıyla bilinen bir vakanüvisin Urban'ın vaazına ilişkin nakline göre Papa "dünyanın merkezinde özgür olmak için yalvaran ve can atan

kraliyet şehri" Kudüs'ü özgürleştirme planından söz ettiği zaman dinleyiciler haykırarak başlarını geriye attılar.[8]

"Deus vult!" diye bağırdılar. "Deus vult!" Tanrı bunu istiyor – Tanrı bunu istiyor.*

Urban, zamanımızın seçim mitingindeki bir politikacısı gibi, kendisinin ölümünden çok sonra bile destekçilerini motive edecek coşturucu bir slogan oluşturdu. Ayrıca fevkalade bir tiyatro eseri de icat etti. Clermont Konsilinin doruk noktasında başta Piskopos Adhémar olmak üzere Papa'nın en sadık destekçileri diz çökerek bu görkemli sefere katılmak için yalvardılar. Urban, sefere katılmak isteyen herkese, bu haberi yaymak ve yola çıkmak için hazırlanmak için ayrılmadan önce omuzlarına ve göğüslerine bir haç işareti yerleştirerek kendilerini komşularından ayırmalarını buyurdu. Her ne kadar henüz "Haçlı" terimi türetilmemiş olsa da, Urban ilk haçlıları yaratmıştı.** Önceleri "büyük coşku" denilen ve daha sonra "Birinci Haçlı Seferi" adını alan fenomen başlamıştı.

Birinci Haçlı Seferi

II. URBAN'IN HAÇLILARININ GAZABINI İLK HİSSEDENLER NE Konstantinopol kapılarına dayanmış olan Türkler, ne Suriye'deki Selçuklular, ne de Kudüs'teki Fatımîler oldu. 1096 baharının sonlarında cennete giden bir kısa yol vaat eden vaizlerin çılgına çevirdiği Hristiyan ayak takımının öldürücü içgüdülerinin kurbanları daha ziyade Rhineland şehirlerinin sıradan Yahudi erkek, kadın ve çocuklarıydı. Worms, Mainz, Speyer ve Köln gibi şehirlerde başıboş çeteler sinagogları ateşe vererek, Yahudi aileleri dövüp öldürerek ve Yahudileri ya Hristiyan olmaya ya da kendilerini öldürmeye zorlayarak sokaklarda kol gezdiler. O dönemde yaşanan vahşete dair anlatılar, 20. yüzyılda zirvesine ulaşan Avrupa antisemitizminin uzun ve inatçı tarihinin iç karartıcı bir hatırasıdır. 1096 yılında Yahudiler, boyunları ilmiğe geçirilmiş halde sokaklarda sürüklendiler, evlere hapsedilip yakıldılar ya da sokaklarda tezahürat yapan kalabalıkların önünde başları kesildi.[9] Vakanüvis Aachenli Albert, "bu acımasız Yahudi katliamından [ancak] birkaç kişi kurtulabildi," yazdı. "Sonra o tahammül edilemez erkek ve kadın topluluğu [yani haçlılar] Kudüs'e doğru yollarına devam ettiler."[10]

Bu pek II. Urban'ın amaçladığı gibi değildi. Onun birinci haçlı seferi için vizyonu, kuvvetli soyluların makul bir şekilde organize olarak Kutsal

* Bugün "Deus Volt" özellikle alternatif sağ, beyaz üstünlükçüler ve İslâm karşıtı teröristler tarafından bir mem olarak benimsenmiş durumda. Nezih bir ortamda bu şekilde bağırmadan önce dikkatli olun.

Başka bir yerde yazdığım gibi, kendini Kilise için savaşmaya adamış bir kişiyi ifade eden "haçlı" (*crucesignati*) sözcüğü, "haçlı seferi" teriminden çok daha önceye dayanmaktadır. Bkz. *Crusaders* (Lonrda: 2019) kitabımın Giriş'i.

Topraklar'a doğru muazzam orduları yönetecekleri bir seferdi. Oysa Avrupa'dan Doğu'ya gitmek üzere ayrılan ilk haçlı dalgası, Münzevi Peter adlı pejmürde fakat karizmatik bir çileci ile Flonheimli Emicho adında zengin fakat itibarsız bir Alman kontu da dâhil olmak üzere, popülist demagoglar tarafından teşvik edilen, eğitimsiz ve güçlükle kontrol altında tutulabilen fanatiklerden oluşuyordu. Daha sonra "Halkın Haçlı Seferi" adıyla bilinecek olan bu amatör öncü kuvveti 1096 yılı yazında Avrupa'yı kasıp kavurarak Doğu'ya ilerledi, Tuna'yı takip ederek Macaristan üzerinden Balkanlara girdi ve ağustos ayı başlarında Konstantinopol'ün kapılarına dayandı. İmparator Alexios onları gördüğüne sevinmedi. Yollarının üzerindeki Bizans kasabalarında karışıklık çıkarıp çatışmalara girerek geldiklerini duyurmuşlardı. Üstelik askerî uzmanlık ve disiplinden yoksun olmaları onları hedeflenen görev açısından değersiz kılıyordu. Bu görev, kendisini "Rum Sultanı"* ilân eden savaş ağası I. Kılıç Arslan komutasındaki Türk ordularını Küçük Asya'dan ebediyen kovmaktı.

Alexios'un bilgili ve okur yazar kızı Anna Komnene, haçlıların yaklaşması ile ilgili Konstantinopol'deki söylentileri yâd etti. Münzevi Peter'in bir guguk kuşu kadar çılgın olduğunu düşünüyordu ve onun takipçilerini önemsiyordu. Onlar, Anna'ya göre, "Sayıları deniz kıyısındaki kumlardan ya da gökyüzünün yıldızlarından daha fazla olan, omuzlarında palmiye ağaçları ve haçlar taşıyan bir sürü sivil savaşçı" idi.[11] Bu karmakarışık grup daha fazla haçlının gelmesini beklerken Bizans başkentinin karşısında Boğaz boyunca kamp kurdu. Burada kamp yaptılar eğlendiler ve Kılıç Arslan'ın Selçuklularına karşı yarım yamalak birkaç baskın girişiminde bulundular. Çatışmalar sırasında pek çoğu öldü. Bu pek hayırlı bir başlangıç olmadı.

1097 YILINA GELİNDİĞİNDE LORDLARIN KOMUTA ETTİĞİ VE ŞÖVALYELERİN DE yer aldığı daha iyi teşkilatlanmış ordular Bizans topraklarında görünmeye başladıkça işler haçlılar için daha umut verici bir görünüm aldı. Bunlar hiç olmazsa ciddi savaşçılardı. "Prenslerin" Haçlı Seferi denilen bu seferin liderleri arasında Toulouse Kontu Raymod, Fransız Kralı'nın kardeşi Vermandoisli Hugh, Fatih William'ın oğlu Normandiya Dükü Robert "Curthose"**, Flandre Kontu Robert ile Bouillonlu Godfrey ve Boulogneli Baldwin adında bir çift hırslı kardeş vardı.

Le Puy Piskoposu Adhémar, Urban'ın temsilcisi ve papalık elçisi olarak seyahat etti. İtalya'nın Normanları, çağının en tartışmalı ve karizmatik adamlarından biri olan Tarantolu Bohemond tarafından temsil ediliyordu. Bohemond'un babası Robert Guiscard, Güney İtalya'daki üssünü Bizans'ın

* Yani Roma. Roma İmparatorluğu'nun cazibesi karşı konulamaz olmayı sürdürdü.

** Curthose, kısa çorap ya da kısa çizme anlamına gelmektedir. Babasının Robert ile alay etmek için ona bu şekilde seslendiği ve lakabın buradan geldiği ifade edilir (ç.n.).

batı topraklarına saldırı için bir baskın merkezi olarak kullanarak Alexios Komnenos'un başına uzun yıllar bela olmuştu. Dolayısıyla Bohemond, Konstantinopol'de zaten tanınıyordu. Anna Komnene onu kindar, kötü, kesinlikle güvenilmez ve Bizans'ı kurtarma kisvesi altında tamamen yok etmeye gelmiş art niyetli bir adam olarak tanımladı (bununla birlikte Anna, istemeyerek de olsa, uzun boylu, geniş göğüslü, yakışıklı, kısa saçlı, temiz tıraşlı ve parlak, mavi gölü olarak betimlediği Bohemund'un maço çekiciliğini takdir etti).[12] Bohemond, Konstantinopol'ü kurtarmak için gelen ordular arasında anlaşmazlık çıkaran bir adamdı. Bununla birlikte o ve seksen bin kadar silahlı hacının da aralarında bulunduğu yoldaşları Yakın Doğu'da radikal bir değişimi başlatmak üzereydiler.

1097 yılının ilk aylarında Konstantinopol'e gelen ve Paskalya'da birkaç gün boyunca İmparator Alexios'un ihtişamlı misafirperverliğini tecrübe eden Bohemond ve diğer "prensler" nihayet bahar sona ererken işe koyuldular. Büyük bir görev üstlenmişlerdi: Kılıç Arslan'ı ve diğer savaşçı Türk beylerini Küçük Asya boyunca geriye sürmek ve Suriye üzerinden Kudüs'e doğru yola çıkmadan önce ele geçirdikleri şehirleri Bizans İmparatoru'nun kontrolüne iade etmek. Ölümcül Frank uzatılmış mızrağıyla savaşma üzerine eğitilmiş 7.500 şövalyeden oluşan çekirdek bir şövalye gücüne sahip bir ordu için bile bu çok zorlu olacaktı. Yabancı bir ülkede, vücudunun yalnızca olağan kısımlarından değil, aynı zamanda burnundan da mahrum bırakılmış ve onun yerine altından bir protez burun takan Arap-Grek hadım Tatikios* gibi Konstantinopol'ün sağladığı askerî danışmanlara güvenerek savaşmak zorunda kalacaklardı. Haçlılar hayatta kalmak için yüzlerce kilometre yürümek, yaz sıcağının şiddeti ve dik, engebeli araziyle başa çıkmak, Türk atlılarının sürekli tacizlerini püskürtmek ve hatta yaban hayatın tehditleriyle yüzleşmek zorunda kalacaklardı (bu bir şaka değildi; 1097 yazında Bouillonlu Godfrey, devasa bir ayının saldırısına uğradı ve ayı neredeyse onu parçalayarak öldürecekti[13]). En önemlisi de Bizans'ın şimdiye kadar bütün gücünü hasrettiği halde uzak tutmayı başaramadığı bir düşmana karşı savaşacaklardı.

İşte bu sebeplerden dolayı 1097 ve 1098 yılı başlarında yaşananlar adeta mucizeviydi. Ortaya bir bahis konmuş olsa, mantıklı bir bahisçi Haçlıların Konstantinopol'den ayrılmalarından sonraki birkaç hafta içerisinde aç ve susuz kalacaklarını ya da katledileceklerini düşünürdü; Alexios onları kesinlikle bir daha büyük çoğunluğundan haber alabileceğinin şüpheli olduğunu

* Alexios'un kızı Anna, Tatikios'un büyükbabası Ioannes Komnenos tarafından esir alınmış olduğunu kaydeder ancak Arap olduğuna dair bir ifadesi yoktur, bunun yerine onu Müslümanlar için kullanılan "Sarasin" tabiriyle niteler. Işın Demirkent, onun Türk olduğunu yazmıştır. Tatikios hakkında detaylı bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Komutanı)", *Belleten*, Nisan 2003, C. 67, S. 248, s. 93-110 (ç.n.).

düşündüğü bir göreve göndermişti. Oysaki Batılılar, Küçük Asya'yı geçip Suriye'ye doğru Amanos (Nur) dağlarını aşarak Orta Çağ'ın en büyük yürüyüşlerinden birini gerçekleştirdiler. Tarifi mümkün olmayan mahrumiyetlerle karşı karşıya kaldılar ama hepsini atlattılar ve çektikleri güçlüklere rağmen yollarına devam ettiler. Zaman zaman savaşmak için durduklarında ise kendilerinin ve gelecek nesillerin, İsa adına yürüdükleri ve bundan dolayı Tanrı'nın kendilerini koruyup kolladığına dair hiçbir şüphe duymamasını sağlayan muharebelerde zaferler kaydettiler.

İlk durakları İznik şehriydi. Haçlı ordusu burada mayıs ayı sonu ve haziran ayı başında birkaç hafta süren başarılı bir kuşatma gerçekleştirdi. Bu kuşatma sırasında kopmuş kafalar mancınık cephanesi olarak kullanıldı ve pek çok Frank şövalyesi, Kılıç Arslan'ın hafif süvarilerinin cesetlerinden aldıkları ve çok kıymet verdikleri Türk kılıçlarıyla oradan neşe içinde ayrıldı. Ardından Haçlılar 1 Temmuz'da Dorylaeum'da gerçekleşen muharebede "sayısız, korkunç ve neredeyse ezici bir Türk kuvvetini" alt ettiler. Türkler, haçlılara saldırırken müthiş bir savaş narası attılar. *Gesta Francorum* adıyla bilinen vakayinamenin müellifinin "anlamadığım şeytani kelimeler" diye tanımladığı sözü haykırdılar. Bu söz öbeği, neredeyse kesinlikle, *"Allahuekber"* idi. Buna karşılık haçlılar da kendi sloganlarını haykırdılar. "İsa'ya ve Kutsal Haç'ın zaferine güvenin, birlikte dimdik durun!" diye bağırdılar. "Bugün, Tanrı'nın izniyle, çok ganimet kazanacaksınız!"[14] Bu pek de özlü bir savaş nidası değildi ama Orta Çağ'da insanların düzenli olarak Tanrı adına savaşmak için düzenli olarak sefere çıkmalarının nedenlerini özetliyordu: Yüklenilen misyonun dehşet verici zorluğuna kabaca denk manevi ve dünyevî zenginlik olasılığı sunması.

1097 yılı sonbaharı geldiğinde haçlı ordusu Küçük Asya boyunca ilerlemiş ve dağ geçitlerinden Suriye'ye inmişti. Artık tükenmiş ve yorgundular; liderleri ise kendi aralarında tartışmaya meyyaldi. Yine de kolektif ruhları zarar görmemişti. Bilakis, daha büyük mücadelelere hazırdılar ve bu yerindeydi çünkü önlerinde daha pek çok zorluk vardı. Ekim ayında haçlılar Yağısıyan adında ak sakallı bir idarecinin elindeki antik Roma kenti Antakya'yı kuşattılar. Yağısıyan etkili bir liderdi ve Antakya, doğal ve insan yapımı olağanüstü savunmalarla korunuyordu. Yine de haçlılara karşı koyamadı. Birçoğu için hayatları boyunca yaşadıkları en soğuk kışlardan birinde dokuz ay boyunca surların dışında kamp kurdular ve nihayet Haziran 1098'de hileyle, açlıktan ölmek üzere olan Antakya'ya girdiler. Bu sırada hasta, yorgun ve gergindiler. Şehre girdiklerinde korkunç bir katliam yaparak sefaletlerini hafiflettiler. Yaptıkları katliam öyle berbattı ki, bir vakanüvisin ifadesiyle "Dünya, katledilenlerin cesetleri ve kanlarıyla kaplanmıştı… Galyalıların yanı sıra Grek, Süryani ve Ermeni Hristiyanların cesetleri birbirine karışmıştı."[15] Şehrin düşmesinin ardından Tarantolu Bohemond, kendisini şehrin yeni hâkimi tayin etti ve Antakya'nın

prensi unvanı iddiasında bulundu. Dolayısıyla, ezkaza, Normanların nüfuz alanını İngiltere'nin kuzeyindeki Hadrian Duvarı'ndan Asi Irmağı'na kadar genişletmiş oldu. Aynı zamanda bir başka haçlı lideri Boulogneli Baldwin, Kuzey Suriye'nin Urfa şehrini zapt eden küçük bir kuvvete komuta etmişti. O da kendisini Urfa kontu ilân ederek oraya yerleşti. Yakın Doğu'da "haçlı devletleri" haline gelecek siyasi örgütlenmelerin ilk ikisi kurulmuştu* ve Birinci Haçlı Seferi'nin nihaî hedefi olan Kudüs yavaş yavaş görüş alanına giriyordu.

Final savaşı Antakya'nın düşüşünden yaklaşık bir yıl sonra başladı. Doğu Akdeniz kıyısı boyunca savaşarak güneye doğru ilerleyen haçlı ordularının 1099 yılı haziran ayında Yahuda tepelerinde toz bulutlarının kalkmasına sebep olduğu, saflarının ilahiler söylediği ve Kutsal Topraklar'da yürüyüşlerine devam ederken sevinçten ağladıkları görüldü. Haçlıların kutsal şehre girişini engelleme görevi Kahire'deki Fatımî halifesi ve onun vezirine (yani başbakanlık mevkiindeki kişiye) karşı sorumlu olan İftihar üd-Devle adında Şiî bir valinin uhdesindeydi. Yapması gereken basitti. Bugün Kudüs'ü ziyaret eden herkesin görebileceği gibi, şehir herhangi bir doğal su kaynağından çok uzakta yer alıyor; bir tarafta derin Yehoşavat Vadisi (Kidron Vadisi) tarafından korunuyor, diğer taraftan devasa Tapınak platformunun derin taş işçiliğine bağlanan duvarlarla çevrili.** Ancak İftihar üd-Devle, Kudüs'ün ne doğal ne de insan yapımı savunmasından faydalandı. Ayrıca Mısır'dan takviye kuvvet de alamadı. Bu arada yaz başında haçlılara Ceneviz kadırgalarından oluşan küçük bir takviye kuvveti ile kuşatma ekipmanlarının zamanında ulaşması da fayda sağladı. Bu fayda kuşatanların, artık karşı koyulamaz hale gelen gayretiyle birleştiğinde, dengeyi bozmak için yeterli geldi.

Haçlı ordusu Kudüs'ü yaklaşık iki ay kuşattıktan sonra 15 Temmuz Cuma günü şehrin surlarını iki noktada aştı. Tıpkı bir önceki yıl Antakya'da olduğu gibi şehre hücum ettiler ve sakinlerini kılıçtan geçirdiler. Hristiyan yanlısı vakanüvisler bile bu vahşeti örtbas edemediler; adeta kıyamet habercisi olan sahneleri tasvir etmekten geri duramadılar. Vali İftihar üd-Devle bir anlaşma yaparak kaçtı. O ayrılırken ardında, dört yıl süren seferleri boyunca pek çok şeye katlanmış bulunan savaşçı hacılar hayvani bir taşkınlıkla yağma ve katliamlar yaparak Kudüs'ü talan ediyorlardı. Aguilersli Raymond, "paganlardan bazılarına merhamet gösterilerek başladı kesildi, diğerleri oklara hedef oldu, kulelerden atıldı ve bazıları da uzun süre işkence gördü, alevler içinde yakılarak öldürüldü," diye yazdı; "evlerde ve sokaklarda kafalardan, ellerden ve ayaklardan

* Hepsi de kısa ömürlü olan dört haçlı devleti Antakya Prensliği, Urfa Kontluğu, Trablus Kontluğu ve Kudüs Krallığı'ndan oluşuyordu.

Bununla beraber, çoğu Batılı turistin girip çıktığı Yafa Kapısı'nın üzerinde yer aldığı kale (Davut Kulesi) gibi, bugün Kudüs'ün eski kenti çevreleyen surların çoğunlukla Osmanlı dönemine dayandığını göz önünde tutmak gerekir.

yığınlar oluşmuştu ve gerçekten de adamlarla şövalyeler cesetlerin üzerinde ileri geri koşuyordu."[16] Vakanüvisler, Aziz Yuhanna'nın Vahiy'indeki korkunç kehanetlerden birini hatırlatarak, atların dizginlerine dek kan içinde ilerlediklerini yazdılar. Abartmışlardı ama çok da değil. Yüzlerce Yahudi sinagogda yakıldı. Binlerce Müslüman, Mescid-i Aksa yakınındaki *Harem-i Şerif*'de mahsur kaldı. Bazıları öldürüldü, bazılarıysa platformun dik yamaçlarından atlayarak canlarına kıydılar. Yapılan zulümlerin haberi Bağdat'taki Abbasî Halifesine ulaştığında "gözleri yaşardı ve yüreği burkuldu."[17] Halifenin sarayındaki pek çok kişi dünyaya lanet okudu ve hiç olmazsa biri, Sünnî-Şiî ayrımını *ümmetin* birliğini Frankların (bu zamanın eğitimli Müslümanlarının genel olarak Batılılar için kullandığı terimle Efrenc'in) Kutsal Topraklar'ı ele geçirmesine imkân verecek ölçüde bozarak İslâm'ı zayıflatmakla suçladı. Yine de diş gıcırdatıp sövmekten başka bir şey yapamadılar. Bütün olumsuzluklara rağmen II. Urban'ın Bizans ve Kudüs'e saldırmaya yönelik cüretkâr planı işe yaramıştı. "Franklar" Doğu'ya gelmişti ve yaklaşık iki yüz yıl boyunca da orada kalacaklardı.*

Cennetin Krallığı

IRAKLI VAKANÜVİS İBNÜ'L-ESİR, UZAK BİR GEÇMİŞE BAKMANIN avantajını kullanarak 11. yüzyıl sonu Akdeniz dünyasının olaylarının ilgi çekici ve onun nazarında biraz da iç karartıcı bir tasvirini yaptı.** İber Yarımadası'ndaki VI. Alfonso gibi krallar, Emevîler zamanından beri Endülüs'ü yöneten Müslüman güçler pahasına topraklarını genişletmişlerdi. Sicilya'da 1060'lar ile 1080'ler arasında Normanlar adayı fethetmiş ve Arap valileri kovmuşlar, Sicilya, Norman Kral II. Roger'ın (hk. 1130-1154) idaresi altında bir Hristiyan krallığı haline gelmişti. Aynı zamanda Kuzey Afrika'daki Müslüman eyaleti (bir zamanlar Kartaca olan) Ifrikiye'deki limanlar da zaman zaman Hristiyan korsanların baskınlarına maruz kalıyordu. Elbette Filistin ve Suriye'de II. Urban'ın Birinci Haçlı Seferi savaşçıları hem Türklere hem de Araplara karşı ses getiren zaferler kazanmışlardı. İşte tam da bu zamanda İbnü'l-Esir, Hristiyanların ilerleyip Müslümanların geri çekildiğini düşünüyordu.

İbnü'l-Esir haklıydı ama yine de biraz mesafeli durarak değerlendirmeliyiz. Tarihçiler nesiller boyunca Orta Çağ'ın Haçlı Seferlerinin kökeninde Hristiyan ve Müslüman dünyaları arasındaki "medeniyetler çatışması" olduğu fikriyle boğuşmaya çalışıyorlar. Öncelikle Orta Çağ tarihinin bu denli katı

* Ne yazık ki II. Urban, Kudüs'ün düşüşünden hiç haberdar olamadı. Haberin İtalya'ya ulaşmasından önce, 29 Temmuz 1099'da öldü.

** İbnü'l-Esir, 12. yüzyıldan 13. yüzyıla geçiş döneminde yaşadı. Bütün tarihçiler için temel bir kaynak olan çok ciltli devasa eseri *el-Kamil fi't-Tarih*, yani Tarihin Mükemmel Eseri olarak bilinir.

ve ikili bir şekilde okunması, Amerika ve Avrupa'daki beyaz üstünlükçüler ve neo-faşistlerden El-Kaide ve IŞİD'in takipçilerine uzanan günümüzün aşırıcı gruplarının söylemlerine rahatsız edici bir şekilde katkıda bulunuyor.* İkinci olarak, haçlı seferlerini İslâm ile Hristiyanlık arasındaki basit bir inanç savaşı olarak nitelemek, 11. yüzyılın sonlarından itibaren ardı ardına gelen haçlı dalgalarını şekillendiren karmaşık yerel ve bölgesel politikaları görmezden gelmektir. Haçlı seferi yükselen tektanrıcılıkların kapışmasından çok daha öteydi. Bu daha geniş ölçekte Batı dünyasının şekil değiştirmesiyle alakalıydı. Birinci Haçlı Seferi'nin başlamasından Orta Çağ'ın sonuna dek papalar, savaşçı Türk beyleri, Arap sultanları, Kürt komutanlar ve İspanyol-Arap emirlerin yanı sıra, Baltık paganları, Fransız heretikleri, Moğol reisleri, Batılı Hristiyan asi krallar ve hatta Kutsal Roma imparatorlarının da aralarında bulunduğu düşmanlar üzerine üç kıtada askerî sefer emirleri verdi ya da bu seferleri onayladılar.

Başka bir ifadeyle, konu kutsal savaş olduğunda tek mağdur Müslümanlar değildi. İspanya, Mısır ve Suriye Müslümanları arasındaki pek çok farklılığı göz ardı etsek bile, "Sarasinler" yine de pek çok düşmandan ancak biriydi. Daha da önemlisi haçlı seferleri dönemindeki Hristiyanlar ve Müslümanlar hiçbir zaman otomatikman ve amansız düşmanlar olmadılar. Birbirlerini parçalarına ayırdıkları zamanlar olduğu gibi omuz omuza yaşadıkları, birbirleriyle ticaret yaptıkları, birbirlerinin kafasını kesmeye ya da birbirlerini yakarak öldürmeye en ufak bir ihtiyaç duymadan etkileşimde bulundukları pek çok zaman ve mekân da oldu. Bu, haçlı seferlerini yok saymak değildir; sadece Orta Çağ tarihinde haçlı seferlerinin önemi ve günümüz dünyasına bıraktığı mirasın Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler açısından çoğunlukla yanlış anlaşıldığını ifade etmektir. Bu bölümün devamında göreceğimiz üzere haçlı seferleri tam da çok çeşitli bir olgu ve şekillendirilebilir bir kavram olduğu için çok önemliydi. Sadece Hristiyanlık ve İslâmiyet arasındaki ilişkileri tanımlamakla kalmadı; bundan ziyade, Roma Kilisesi'nin düşmanlarına karşı, hissettirebilecekleri her yerde askerî gücünü yansıtmasının temel şablonu oldu.

PEKİ BU HAÇLI DÜNYASI NASIL GELİŞTİ? ÖNCELİKLE, 1096-1099

Haçlılarının böylesine görkemli bir güçle çıkarma yaptığı Kutsal Topraklar'da başta Fransa, Flandre ve Kuzey İtalya olmak üzere Batı'nın her yerinden gelen "Franklar" ya da "Latinler" tarafından yavaş yavaş küçük ölçekli bir kolonizasyon dönemi yaşandı. İlk haçlılardan bazıları Kutsal Topraklar'da kaldılar: Bouillonlu Godfrey, Kudüs Krallığı'nın ilk kralı oldu ve 1100 yılındaki ölümü

* 21. yüzyıl başlarındaki İslâmcı propaganda bütün Batılıları ya Yahudi ya da Haçlı olarak tanımladı. Benzer bir şekilde günümüzde beyaz ırkın üstünlüğünü savunan kitlelerin, haçlı seferlerinden, Tapınak Şövalyeleri'nden, Deus Vult'tan vb. söz etmeyen bir manifestosunu bulmak zordur.

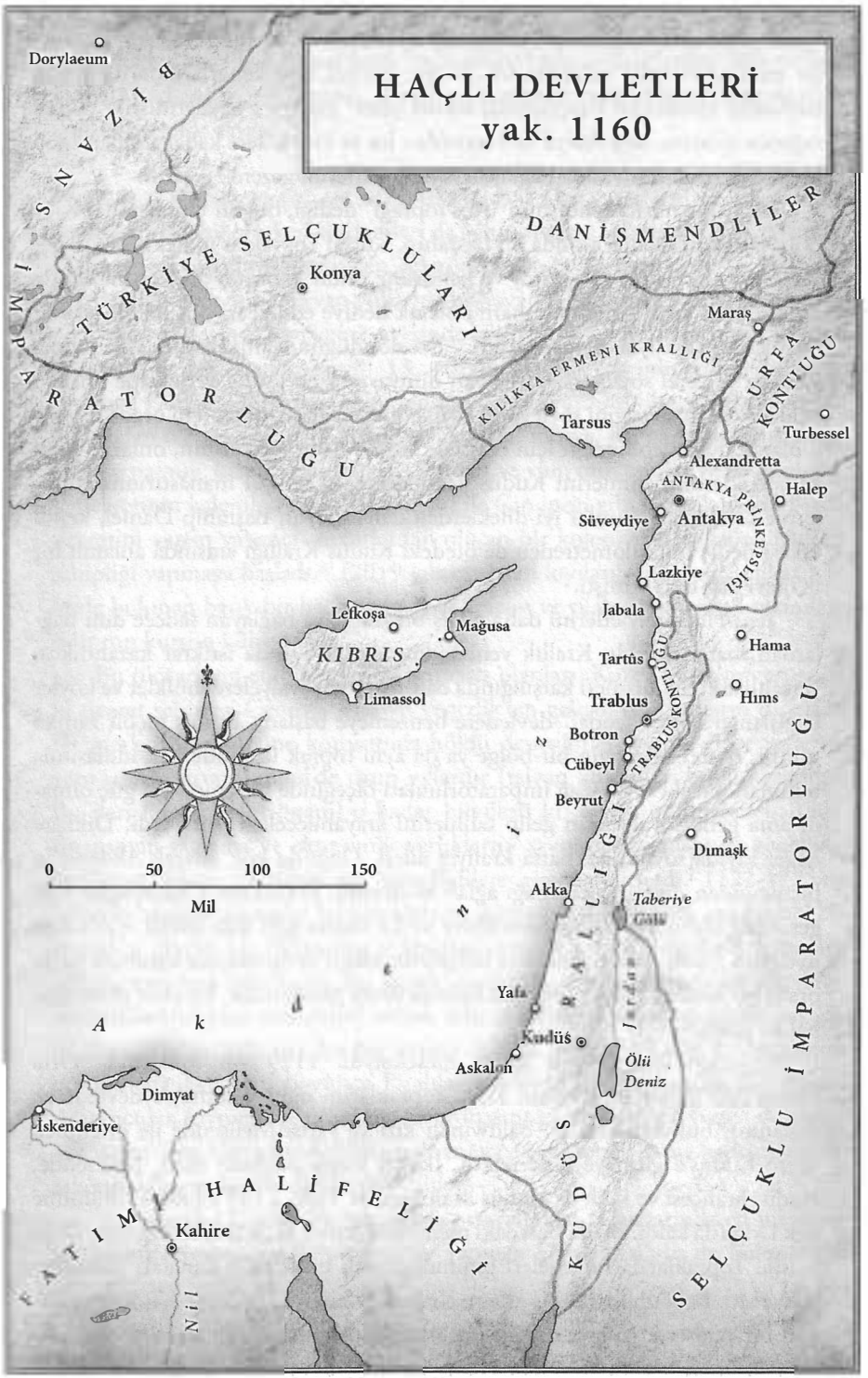
üzerine yerine, bir zamanlar Urfa Kontu olan kardeşi Boulogneli Baldwin geçti.* Diğerleri ülkelerine döndüler. Halen partiye sonradan katılan, parça parça mini seferler düzenleyerek senelik hayatî öneme sahip insan ve malzeme takviyesi sağlayanlar da vardı. Bu, Kudüs Franklarının topraklarını 1098-1099'da zapt ettikleri bölgelerin ötesine genişletmelerine imkân verdi. Beyrut, Sur, Akka, Antakya, Aşkelon ve Trablus gibi kıyı kentlerine odaklandılar. Bunlar teker teker karadan ve denizden kuşatılarak birer birer ele geçirildiler.

Batılı Hristiyanların "outremer" (deniz ötesi) olarak adlandırdığı bu topraklardaki şehirler için yapılan muharebelere katılanlar uzak, geniş ve bazen de beklenmedik kaynaklardan geldi. 1110 yılında Beyrut ile Sur'un ortasında yer alan Sayda şehri, gözü pek genç kralları "Kudüs Yolcusu"** I. Sigurd'un öncülüğünde İskandinavya'dan Kutsal Topraklar'a yelken açan Norveçli Vikinglerden oluşan bir grubun da dâhil olduğu bir ordu tarafından Müslüman yöneticilerinin elinden alındı.[18] Sigurd, Sayda'nın zaptına yardım ettikten sonra hizmetinin ödülü olarak Kudüs'teki en kutsal kalıntı olan İsa'nın Gerçek Haçı'ndan bir parça ile İskandinavya'ya döndü. Viking topraklarının paganizmden İsa'nın yoluna geçiş yaptığı bir aşamada bu, Norveç ile Kutsal Topraklar arasında önemli bir bağ oluşturdu. Sigurd da bu işi haçlı devletleri adına yapmıştı. Sayda gibi fetihler sayesinde 1130'lara gelindiğinde Doğu Akdeniz kıyıları, başlarında Kudüs Krallığı'nın bulunduğu, birbirine bağlı dört militarize devlete ev sahipliği yapıyordu. Bunlar şüphesiz küçüktüler ve etrafları düşman güçler tarafından kuşatılmıştı. Dahası kırsal kesim, çekirge istilaları, depremler ve diğer doğal afetler gibi, İncil'de anlatılan işkencelere maruz kalıyordu. Yine de Latin yerleşimciler Kutsal Topraklar'da hayatta kaldılar ve köklendiler; bunun yanında Batı ile sırasıyla manevi, duygusal, hanedan ve ekonomik bağlarını da sürdürdüler.

Haçlı devletlerinin var oluşunun ilk yıllarından başlayarak coşkun hacılar onları görmek ve orada ibadet etmek için akın ettiler. Müslüman yönetimi altında da Hristiyanların hac yapması imkânsız değildi ama Latin işgali altında Kudüs, çok daha cazip bir destinasyon haline geldi. 12. yüzyıl başlarından kalan hacı günlükleri hem baştan çıkarıcı hem de ölümcül bir ülke tasvir ediyor. 1103 yılı dolaylarında Kudüs'ü ziyaret eden Saewulf adlı Britanyalı bir hacı, Doğu'ya ve Doğu'dan yolculukları sırasında gemi kazası yaşamış ve korsan saldırılarına maruz kalmış; Kudüs, Beytüllahim ve Nasıra çevresindeki yolların

* Godfrey, kral unvanını kullanmayı reddederek "Kutsal Kabrin Savunucusu" unvanını aldı. Bu nedenle Kudüs'ün ilk resmî "kralı" Baldwin oldu. Baldwin, 1100 yılından bir diğer Birinci Haçlı Seferi gazisi Bourcqlu Baldwin'in II. Baldwin (hk. 1118-1131) olarak yerine geçtiği 1118 yılına dek hüküm sürdü.

** "Jerusalem-farer" yani "Kudüs Yolcusu" lakabının yanında I. Sigurd için "the Crusader" yani "Haçlı" lakabı da kullanılmaktadır (ç.n.).

HAÇLI DEVLETLERİ
yak. 1160
Dorylaeum
BİZANS İMPARATORLUĞU
TÜRKİYE SELÇUKLULARI
DANİŞMENDLİLER
Konya
Maraş
KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI
URFA KONTLUĞU
Tarsus
Turbessel
Alexandretta
ANTAKYA PRİNCEPSLİĞİ
Halep
Süveydiye
Antakya
Lazkiye
Jabala
Lefkoşa
Mağusa
KIBRIS
Limassol
Tartûs
Hama
Trablus
Hıms
TRABLUS KONTLUĞU
Botron
Cübeyl
Beyrut
Dımaşk
Akka
Taberiye
Gölü
Yafa
Kudüs
Askalon
Ölü Deniz
Dimyat
İskenderiye
HALİFELİĞİ
FATIMİ
Kahire
Nil
KUDÜS KRALLIĞI
SELÇUKLU İMPARATORLUĞU
0
50
100
150
Mil

"gece gündüz uyanık olup her zaman saldıracak birilerini gözleyen" haydutlar tarafından istila edildiğinden şikâyet etmişti (yol kenarlarında da "vahşi hayvanlar tarafından parçalanmış sayısız ceset" yattığını kaydetmişti).[19] Buna rağmen aylarını, onu Adem ve Havva'dan İsa ve Havarilere kadar uzanan İncil karakterlerinin dünyasına bağlayan ziyaret yerlerini gezerek geçirdi.

Bir başka hacı, (kendisinin "Rus toprağı" dediği, bugün Ukrayna'da) Kiev dolaylarından Daniel adında bir başrahip, Kutsal Topraklar'ın her köşesini gezerek on altı mutlu ay geçirdi ve kendisine onun kabrinin anahtarını elinde bulunduran keşiş tarafından hatıra olarak hediye edilen İsa'nın mezar taşının küçük bir parçasıyla oradan ayrıldı.[20] Eve döndüğünde düzinelerce arkadaşına, ailesine ve yerel soylulara, Hristiyan dünyasının en kutsal yerlerinde onların ruhları için dua ettiğini söyleyerek övünebildi. Dahası, onlar için orada düzenli olarak dua edebilmeleri için özellikle seçkin Rus prenslerinin, onların eşleri ve çocuklarının isimlerini Kudüs yakınlarındaki bir çöl manastırının rahiplerine bırakmıştı. Bunlar iyi dileklerden daha öteydi; Başrahip Daniel, kendi ülkesi ile üç bin kilometreden de ötedeki Kudüs Krallığı arasında anlamlı bir manevi bağ tesis etmişti.

Yeni Haçlı devletlerini daha geniş bir dünyaya bağlayan sadece dinî bağlardan ibaret değildi. Krallık yeni hükümdarlık altında istikrar kazandıkça, yeminli askerlik hizmeti karşılığında baronlara ve şövalyelere mülkler ve köyler bağışlanan Batılı "feodal" devletlere benzemeye başladı. Kudüs hiçbir zaman müthiş derecede zengin bir bölge ya da aynı toprak üzerinde hak iddiasında bulunan önceki Orta Çağ imparatorlukları ölçeğinde bir emperyal güç olmadı ama genç şövalyelerin gelip talihlerini arayabilecekleri bir yerdi. Dikkate değer sayıda soylu aile, hatta kraliyet ailesi, Doğu'da kök salarak Akdeniz'in bir ucundan diğerine kan bağı ağları oluşturdu. Fransa'nın Champagne bölgesinden birbiriyle ilişkili Montlhéry ve Le Puiset gibi bazı aileler için erkek üyelerini Kudüs ile çevresindeki bölgelerin askerî savunmasına katılmak ya da orada bir lordluk edinip Doğu'da kalmak üzere göndermek, bir şeref göstergesi haline geldi.[21]

Diğerleri için bu bir görev meselesiydi. 1129 yılı sonlarında Orta Fransa'daki Anjou'nun kontu Fulk, topraklarını oğlu Geoffrey'e devrederek yaşlanmış bulunan kral II. Baldwin'in kızı ve varisi Melisende ile evlenmek üzere Kudüs'e gitmeye ikna edildi. İki yıl sonra Baldwin öldü, Melisende, Kudüs kraliçesi ve Fulk da Kudüs kralı oldular. Fulk, 1143 yılındaki ölümüne dek Doğu'da kaldı. Bu da Batı'daki memleketlerinde Fulk'un torunlarının artık Kutsal Topraklar'da bir aileleri bulunduğunun bilincinde olmaları anlamına geliyordu. Fulk'un torunu İngiltere Kralı II. Henry, 1180'lerde Kudüs'te yaşanan bir veraset krizi esnasında Kudüs tacını devralarak aile tarihini onurlandırmak üzere talepte bulundu. Henry reddedildi ama Plantagenetler bundan

sonra da haçlı seferlerinin sıkı destekçileri olmayı sürdürdüler. 14. yüzyıl başlarına kadar her Plantagenet kralı haçlı yemini etti ve bunlardan ikisi (Aslan Yürekli Richard ile I. Edward), ileride göreceğimiz üzere, Kutsal Topraklar'da şanlı bir şekilde savaştılar.*

KRALİYET MENSUPLARI VE SOYLULAR, HAÇLI SEFERLERİNE VE HAÇLI devletlerine dâhil olurken iş adamları da aynısını yaptı. Haçlı dünyası Avrupalı tüccarlar için Doğu Akdeniz'den gelen deniz trafiğini karadan Orta Asya ve Çin'e giden İpek Yolu kervan yollarına bağlayan ticaret *antrepoları* olarak hizmet veren çok sayıda kıyı kenti sayesinde cazip bir iş fırsatı sunuyordu. Bunlar hareketli ticaret merkezleriydi: 13. yüzyılda Akka şehrinin yıllık gelirinin İngiltere Krallığı'ndan daha fazla olduğu söyleniyordu. Nihayetinde Haçlılar tarafından ele geçirilen her büyük şehir hızla, meyve, bal ve marmelat, şeker kamışı, pamuk, keten, deve kılından kumaş ve yün, cam eşyalar ve uzun mesafe ticaretinin kalemleri olan Hint biberi ile Çin ipeği gibi egzotik mamullerin ticaretini yapan yabancı tüccarlardan oluşan bir koloniye veya kolonilere ev sahipliği yapmaya başladı.[22] (2019 yılında İsrail kıyıları açıklarında enkaz halinde bulunan batık bir haçlı gemisinde, inşaat ve silah yapımında kullanılan dört ton kurşun külçe vardı.[23])

Bu tüccarların en girişimci ve acımasız olanları, Kuzey İtalya'nın en güçlü ticaret şehirleri Cenova, Pisa ve Venedik'ten geliyordu. Bunların dış ticaret merkezleri yönetme konusunda köklü deneyimleri vardı; diğer yerlerin yanı sıra Konstantinopol'de uzun yıllardır İtalyan kolonileri bulunuyordu.** Bu ileri karakolların önemi o kadar büyüktü ki, tehdit edilmeleri halinde finansman sağlama ve ekonomik varlıklarını savunma konusunda genellikle Cenevizlilere, Pisalılara ve Venediklilere güvenebilirlerdi. 1122-1125'te Venedik dukası tüccarlar için denizlerin güvenliğini sağlamak amacıyla 120 gemiden oluşan bir filoya bizzat komuta etti ve Sur (günümüzde Lübnan) şehrinin zaptına iştirak etti. Bu sayede oradaki iş anlaşmalarında büyük vergi indirimlerinin yanı sıra daimî olarak şehrin gelirlerinden üçte birlik pay ile ödüllendirildiler. Üstelik bu bir istisna değildi. Doğuda Latin devletlerinin bulunduğu iki yüzyıl boyunca Pisalılar, Cenevizliler ve Venedikliler, bazen ticari açıdan kıymetli şehirlerinin savunmasını güçlendirmek, bazen de ticari avantajlar için birbirleriyle savaşmak amacıyla gösterişli savaş kadırgaları ve asker nakil gemileriyle defalarca geldiler.

Son olarak 12. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve aralarında en meşhurları olarak Hospitaller Şövalyeleri ile Tapınak Şövalyeleri'nin de bulunduğu

* Richard, Üçüncü Haçlı Seferi'nde bir birliğe komuta etti. Edward ise 1272 yılında tahta çıkmadan önce Kudüs Krallığı'na ziyarette bulundu.
Bkz. Bölüm 10.

haçlı müesseseleri olan askerî tarikatlar vardı. Bu müesseselerin her ikisi de Birinci Haçlı Seferi'nin hemen ardından, üyeleri mallarını terk etmeyi, iffet, yoksulluk ve itaati vurgulayan manastır kurallarına göre yaşamayı, kendilerini hasta ve yaralı hacıların tıbbî bakımına (Hospitaller) ya da hacıların yollardaki güvenliklerine (Templar) adamayı kabul eden dindar şövalyelerin yeminli kardeşlikleri olarak tanındıkları Kudüs'te ortaya çıktı. Askerî tarikatları gerçek keşişlerden ayıran, tehlikeli topraklarda görevlerini yerine getirebilmek için silah eğitimine devam etmeleri, böylece İsa'nın düşmanlarına saldırmak için ya da ihtiyaç halinde Kudüs kraliyet ordularında özel kuvvet birimi olarak kılıç ve mızrak kullanabilmeleriydi.

Şövalye ve keşiş gibi o zamana dek tamamen farklı olan iki rolü kaynaştırıyor gibi görünen askerî tarikat kavramı açıkça paradoksaldı ama büyük ölçüde, 6. Bölüm'de tanıştığımız enerjik Sistersiyen rahibi Clairvauxlu Bernard'ın savunuculuğu sayesinde, Kilise'den kabul gördü. Tıpkı Sistersiyenlerin Benedikten monastizminin şişmiş ve hoşgörülü külliyatını reforme etmeye çalıştıkları gibi, Bernard ve onun 1145 yılında papa olan öğrencisi Papa III. Eugene de yozlaşmış şövalyelik kurumunu reforme etme fikrine kapılmışlardı. Bundan dolayı Tapınakçıları ve özellikle de onların ilk büyük üstadı Paynslı Hugh'u himaye ettiler. 1120'lerde ve 1130'larda Eugene, Tapınakçılara, kırmızı haçlarla süslenmiş beyaz pelerinlerden oluşan kendine özgü bir üniforma, Kilise bünyesinde kapsamlı vergi indirimleri ve diğer özgürlüklerin yanı sıra ilk resmî yönetmeliğini de verdi. Papalık onayıyla, bağış ve gelir toplamak için umut verici bir malî temele sahip olan ve Kutsal Topraklar'da devriye gezmelerinin önünde hiçbir engel bulunmayan Tapınakçılar giderek güçlendiler. Üyelerinin sayısı arttı. Avrupa ve Yakın Doğu'daki zengin destekçilerden arazi, gelir ve diğer himaye biçimlerinden oluşan ödüller aldılar. Batı'daki hemen her Hristiyan bölgesinde savaşmayan kardeşlerin Doğu'daki askerî kanadı finanse etmek için çalıştığı manastır tarzı evlerden oluşan bir ağ kurdular.

Hospitaller Tarikatı bütün bunlarda Tapınakçıları takip etti ve ardından Alman Töton Şövalyeleri ile bir dizi İspanyol ve Portekizli askerî tarikat da onları izledi. Bu askerî tarikatlar toplu olarak hem Kutsal Topraklar'da hem de İber Yarımadası'nda daimî bir haçlı ordusunun çekirdeğini oluşturdular. Özellikle, (bugün sırasıyla Suriye ve İsrail'de bulunan) Krak des Chevaliers ve Château Pèlerin'in devasa kaleleri, Monzón (İspanya) ya da Tomar'daki (Portekiz) aşılması neredeyse imkânsız kaleler gibi olağanüstü yapılar inşa etme ve onları yönetme konusunda uzmanlaştılar. Yıllar geçtikçe askerî tarikatlar haçlı seferlerinin günlük işlerinde gittikçe daha fazla sorumluluk üstlendiler ve bu 14. yüzyıla gelindiğinde neredeyse bir özel teşebbüs haline gelmelerine dek devam etti. Bu zaman zarfında haçlı devletleri sınırlarındaki düşman komşularının ağır baskılarına maruz kaldıkları için onları defalarca savaşa çağırdılar.

İkinci Geliş

İBNÜ'L-ESİR'İN HAÇLILARIN BAŞARISININ SEBEBİNİ İSLÂM DÜNYASININ bölünmüşlüğü olarak teşhis etmesinden çok önce, Chartresli Hristiyan din adamı Fulcher de aynı noktaya değinmişti. Fulcher, Birinci Haçlı Seferi'ne katıldı ve seferin sona ermesinden sonra uzun süre doğuda kalarak Kral I. Baldwin'e papaz olarak hizmet etti. *Frankların İşleri (Gesta Francorum)* olarak bilinen resmî haçlı seferi vakayinamesinde haçlıların hayatta kalmış olmasına hayret ettiğini yazdı. "Binlerce, binlerce insan arasında yaşamamız ve onları zapt ederek bazılarını bize haraç verir hale getirmemiz, diğerlerini ise esir alıp yağmalamamız muhteşem bir mucizeydi," dedi.[24] Fulcher, vakayinamesinin son düzeltmelerini 1128 yılında ya da o civarlarda yaptı ve anlaşıldığı kadarıyla bundan kısa süre sonra da hayatını kaybetti. Eğer daha uzun yaşamış olsaydı, Fulcher gidişatın değişmeye başladığına tanıklık edecekti.

Sorunlar 1140'larda İmâdüddin Zengî adlı bir Türk asker ve kariyer siyasetçisinin haçlı devletlerinin en küçük ve en savunmasız başkenti Urfa'ya saldırmasıyla başladı. Urfa sahilden çok içerideydi, Latin egemenliğindeki Antakya ile Zengî'nin vali olduğu Halep'in ortasındaydı ve sadece coğrafyanın gerçekleri bile onu savunmasız kılıyordu. Zengî, sarhoşluğu ve askerleriyle düşmanlarına karşı aşırı zalimliğiyle meşhurdu ama aynı zamanda mümkün olduğunca çok sayıda Suriye şehrini kendi idaresi altında birleştirme hırsı olan parlak bir stratejistti. Onun için Urfa'yı haçlı hâkimiyetinden almak dinî bir misyondan ziyade, Selçuklu Suriye'sinin dağılan parçalarından kendisine ait bir hâkimiyet sahası oluşturma ana planının bir parçasıydı.

1144 yılında Zengî, birlikleri, kuşatma kuleleri ve profesyonel kazıcılarıyla birlikte Urfa'nın dışında ortaya çıktı. Lağımcılar şehir surlarının altından tünel açarken cânîkler şehir sakinlerine yukarıdan taş yağdırmak için mangonel olarak bilinen dev mancınıklar kullandılar. Türklerin Urfa'nın direnişini kırması uzun sürmedi. Şehre girdiklerinde siviller paniğe kapıldılar ve pek çok kadınla çocuk, kaçmaya çalışanların izdihamında ezilerek öldü. Bu Zengî için faydalı bir zaferdi, haçlılar için ise bir felaket. Toprak kaybı işin tek yönüydü. Ondan daha da kötüsü, 1096-1099 zaferlerinden neredeyse yarım asır sonra artık Tanrı'nın onlara gülümsemeyi bıraktığı hissiydi.

Urfa'nın düştüğü haberi Avrupa'ya ulaştığında genel bir dehşete yol açtı. Aynı zamanda bir fırsat da sundu. Papa III. Eugene, pek de huzurlu bir papalık geçirmiyordu. Devam eden şizmayla ve kendisine karşı anti-papalar çıkartma girişimleriyle mücadele ediyordu. Roma sokaklarında komünarlar ayaklanıyordu. Fransa'da Heretik vaizlerin din karşıtı duyguları kışkırttıkları bildiriliyordu. Bunlar endişe verici sorunlardı ve Eugene, kendisinden önce

II. Urban'ın yaptığı gibi papalığı onun etrafında inşa edecek ve siyasi destek toplayacak bir davaya ihtiyaç duydu. Cevabını İkinci Haçlı Seferi'nde buldu.

İkinci Haçlı Seferi kasıtlı olarak Birinci Haçlı Seferi modelinde düzenlendi. Bununla birlikte bu kez seferin arkasındaki itici güç, Eugene'nin akıl hocası Clairvauxlu Bernard idi. Eugene ve Bernard, projeleri için birlikte harika bir misyon beyanı hazırladılar. Onlara göre Kudüs'ün düşüşünün üzerinden bir nesil geçmişti ve bu zaman zarfında buradaki Hristiyanlar, bir zamanlar onlara muhteşem zaferler getiren doğruluk ve fedakârlık yolundan sapmışlardı. Öze dönme zamanı gelmişti. Artık Avrupa çapındaki soyluların ve şövalyelerin "oğulların babalarından daha az cesur olmadığını" kanıtlama zamanı gelmişti.[25] Bunu yapmalarının en iyi yolu da babalarının yaptıklarını, olabildiğince aynı şekilde, tekrarlamaktı. 1146 yılı Paskalya'sında Bernard, Urban'ın Clermont'ta düzenlediğine benzer şekilde planlanan Vézelay'da düzenlenen haçlı seferi konseyinde bu mesajı iletti. Her ne kadar Bernard hayatının bu aşamasında aralıksız oruç tutmaktan dolayı acı verecek derecede zayıf olsa da hâlâ son derece karizmatikti. Bir vakanüvisin betimlediği üzere Bernard, "ilahî kelamın çiyini serpti [ve] her taraftan yükselen haykırışlarla insanlar haç talep etmeye başladılar."[26] Bernard, hünerli bir halk tiyatrosu performansıyla, herkese yetecek kadar haç yapılabilmesi için pelerinini şeritler halinde yırttı. Elbette bu arada kalabalık, "Deus Vult" sloganını attı. İlerleyen haftalarda popüler bir Fransız şarkısı, "Tanrı cennet ile cehennem arasında bir turnuva düzenlediği için," haçlı seferine katılmanın cennete gitmenin kesin yolu olduğunu terennüm etti.[27] Bir kez daha Batı'da büyük bir çağrı haçlı seferinin fitilini ateşledi ve her zamanki gerekli malzeme zaten mevcuttu. Bernard'ın haçlı seferi ilânını (*Quantum Praedecessores* olarak bilinen papalık çağrısını) olası askerî liderlerle gerçekleştirilen yoğun bir vaaz ve müzakere yağmuru izledi. Şövalyeler ve eğitimsiz siviller kitleler halinde kaydoldular. Daha önce de olduğu gibi halkın coşkusu fanatizmi, bağnazlığı ve Yahudi karşıtı saldırıları tetikledi. Bu saldırılarda Rhineland bölgesinin yeni kuşak Yahudileri dövüldüler, soyuldular, sakatlandılar, kör edildiler, öldürüldüler ya da intihara sürüklendiler. Bu adeta grotesk bir tarihsel canlandırmaydı ve daha ileri trajik sonuçları olacaktı.

Birinci ve İkinci Haçlı Seferleri arasındaki kaçınılmaz birkaç farklı noktadan biri dünyevî liderlikle alakalıydı. 1096 yılında Urban sadece kontları ve piskoposları ordularına komuta etmeye ikna edebilmişken 1140'larda Clairvauxlu Bernard ve III. Eugene, Avrupa'nın en büyük iki kralını bu görevi üstlenmeye ikna ettiler.* Bernard Vézelay'da vaaz verdiği sırada sahnede ona eşlik eden biri vardı: Fransa Kralı VII. Louis (hk. 1137-1180). Kısa bir süre

* Bernard, haçlı seferi vaaz etme konusundaki şöhretine ve Kutsal Topraklar'da savaşmak üzerine kapsamlı yazılarına rağmen hayatı boyunca Avrupa'dan hiç ayrılmadı ve Clairvaux'taki Sistersiyen manastırını kendi şahsî Kudüs'ü olarak görmeyi tercih etti.

sonra Almanların kralı III. Conrad (hk. 1138-1152*) da Bernard'ın diplomatik baskılarına yenik düşerek sefer için kaydoldu. Bu denli kuvvetli iki prensin katılımı müthiş bir nimetti. Norveç Kralı Sigurd'dan bu yana haçlı seferine çıkan ilk krallar onlardı ve bütün Frank topraklarının hem malî hem askerî gücü ellerinin altındaydı. Başarısız olmalarına ihtimal vermek zordu.[28]

Ama başarısız oldular. Umut verici başlayan İkinci Haçlı Seferi neredeyse her bakımdan tam bir felâketle sonuçlandı. Krallar 1147 Paskalya dolaylarında ihtişamla yola çıktılar. Conrad, seferden geri dönmemesi halinde oğlu Henry'nin kral olarak taçlandırılacağı bir gösteri yaptı. Louis, St. Denis Manastırı'ndaki görkemli kutlamaların ardından eşi Akitanyalı Eleanor, bir grup Templar şövalyesi ve on binlerce hacı ile birlikte Paris'ten ayrıldı. Ancak çok geçmeden felâketle sonuçlanan bir güçlükle yüz yüze kaldılar. Kelimenin tam anlamıyla ilk haçlıların yolunu izlemeye karar vermişlerdi. Tuna Nehri boyunca Balkanlar üzerinden Konstantinopol'e, ardından da Küçük Asya üzerinden Suriye'ye ilerleyeceklerdi. Bunun romantik bir cazibesi vardı ve Bernard ile Eugene'nin 1069-1099 yılındaki eylemin tekrarlanması çağrısına da son derece uygundu. Ancak zamanın gerçekleri farklıydı. 1090'lı yıllarda beklenmedik olan yolculuk, yeni koşullar altında imkânsızdı. Konstantinopol'deki yeni Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos (h. 1143-1180) haçlıları çağırmış değildi; onları kapısında istemiyordu ve yolları üzerinde ancak çok az yardımda bulundu. Yeni "Rum Sultanı", Kılıç Arslan'ın oğlu Mesud, Küçük Asya'da babasına nazaran çok daha güçlü bir hâkimiyete sahipti. Hem Conrad'ın hem de Louis'in orduları Küçük Asya'da tökezleyerek ilerlerken Türk savaşçıların acımasız saldırılarına uğradılar. Ekim 1147'de Conrad, Dorylaeum'da Türklerle savaştı. Ancak bu kez haçlılar ezildi ve Conrad, ağırlıklarının çoğunu kaybetti. Birkaç ay sonra, Ocak 1148'de ordusu Cadmus Dağı'nda (Honaz) pusuya düşürüldüğünde VII. Louis canını zor kurtardı.

Tamamı Suriye'ye ulaştıklarında Louis neredeyse parasız kalmıştı ve her iki ordu da binlerce adamını kaybetmişti. Dahası, yeni bir düşmanla yüzleşmek durumundaydılar. Zengî, çadırında sarhoşluktan sızdığı bir sırada bir hizmetçisi tarafından bıçaklanarak öldürülmüştü. Suriye'nin birleştirilmesinin ardındaki itici güç olarak yerini oğlu Nureddin almıştı ve Nureddin'in, Müslüman Yakın Doğu'da düzeni sağlama planının haçlılar tarafından bozulmasına izin vermeye hiç niyeti yoktu. Bu şartlar altında Urfa kaybedilmiş bir davaydı ve başka herhangi bir yeri kazanma umudu da görünmüyordu.

Conrad ve Louis, Kutsal Topraklar'da birkaç ay oyalanarak onurlarını kurtaracak ve seferin masraflarıyla rahatsızlıklarını anlamlı kılacak bir plan üzerinde umutsuzca çabaladılar. Kararlaştırdıkları plan, tartışmaya açık olmakla

* Conrad kendisini sıklıkla "Romalıların Kralı" olarak tanımlamasına rağmen hiçbir zaman imparator olarak taç giymedi.

beraber, hiçbir şey yapmamalarından daha kötüydü. Temmuz ayında Kudüs Kralı III. Baldwin (hk. 1143-1163) ile birlikte kudretli Şam şehrini kuşatmaya çalıştılar. Bu tam bir fiyaskoydu. Haçlılar disiplinleri bozulup yenilmelerinden önce Şam'ın banliyölerindeki meyve bahçelerini aşmayı bile başaramadılar. Kuşatma bir hafta içinde sona erdi. Yapacak bir şeyi kalmayan Conrad, hızla Almanya'ya döndü. Louis ise etrafı gezip dua ederek Kudüs'te altı ay geçirdikten sonra 1149 yılında Paskalyada oradan ayrıldı. Ancak bu zamana dek haçlı seferi tecrübesi can sıkıntısı ve sefaletle dolu olan hanımı Akitanyalı Eleanor'u ondan uzaklaştırmış, Eleanor sadece amcası Antakya Prensi Raymond'un arkadaşlığıyla canlanmıştı. Bu arkadaşlık onların ensest bir ilişkiyle suçlanmasına yol açmıştı.[29] Ertesi yıl Eleanor ve Louis boşandılar. Eleanor, yakında İngiltere'nin Plantagenet kralı olacak II. Henry ile evlendi. Bu, Louis için felâket getiren, İngilizlerle Fransızlar arasında zaman zaman savaş durumuna yol açan ve ancak 1453 yılında çözülebilen bir evlilikti.* Bu, ilkinin solgun bir gölgesi olmaktan ziyade korkunç bir parodi olan İkinci Haçlı Seferi'nde yaşanan son aşağılamaydı. Üstelik hikâyenin sonu da değildi.

İKİNCİ HAÇLI SEFERİ'NİN BAŞARISIZLIĞINDAN SONRA BATI'NIN DOĞU'YA yönelik büyük haçlı seferlerine ilgisinin birkaç on yıl boyunca azalması şaşırtıcı değildi. Askerî tarikatlar güçlerini arttırmaya devam ettiler ve küçük bireysel savaşçı grupları, Suriye ve Filistin'e silahlı hac yolculukları yapmayı sürdürdüler. Bu arada Kudüs kralları, Şiî halifelerle vezirlerinin Kahire'de giderek yozlaşmış ve kırılgan hale gelen bir iktidarla yönettikleri Mısır'a doğru genişlemeye başladılar. Ancak Batı Avrupa'daki pek çok kişi için İsa adına savaşmak istediklerinde eve çok daha yakın fırsatlar vardı.

İspanya ve Portekiz'de *Reconquista* bütün hızıyla devam etti. 1147 yılındaki İkinci Haçlı Seferi'nde Fransızlarla Almanlara katılmak üzere gemiyle seyahat eden bir grup İngiliz ve Frizyalı haçlı, uzun yolculukları sırasında Lizbon'u Müslüman hâkimlerinden almak üzere duraklamıştı. Bu, Batı İberya'nın fethi ve yeni bir devletin, Portekiz Krallığı'nın doğuşunda önemli bir kilometre taşı oldu. Dahası, 11. yüzyılda Endülüs'ü kasıp kavuran Murabıtlar, şimdi uzun süreli bir çöküş içindeydiler. Fas'ta gerçekleşen bir devrimle tahttan indirildiler ve yerlerine Muvahhidler adıyla bilinen, daha sofu bir İslâm yorumunu benimseyenler geldi. Bu istikrarsızlık İber Yarımadası'nı savaş için şartların olgunlaştığı bir saha haline getirdi. Papa III. Eugene, İsa adına savaşmak üzere oraya gidecek savaşçılara haçlı statüsü (ve buna bağlı olarak günahlarının affını) bağışladı.

* Eleanor, II. Henry ile evlenerek Akitanya'yı Fransız tahtından ziyade İngilizlere bağladı. Dükalığın (ve onun daha sonraki Orta Çağ halefi Gaskonya'nın) gerçekte kime "ait olduğu" konusundaki anlaşmazlık, Yüz Yıl Savaşları'nın 17 Temmuz 1453'te Castillon Muharebesi'ndeki zirvesine dek çözüme kavuşmadı.

Bu arada üçüncü bir haçlı cephesi daha açılmıştı. Clairvauxlu Bernard, Almanya'da İkinci Haçlı Seferi'ni vaaz ettiğinde Sakson soylu grupları Kutsal Topraklar'ı göz ardı ederek bunun yerine, toplu olarak Vendler olarak bilinen pagan Slav halklarının yaşadığı bugün Kuzey Almanya ve Batı Polonya olarak bilinen toprakları kolonileştirmek üzere savaşarak kendi kapılarının eşiğinde haçlı seferi yapmak üzere ondan izin istemişlerdi. Bernard, Vendli inançsızları Tanrı'nın düşmanları olarak nitelendirerek ve açıkça onların ya din değiştirmeleri ya da yok edilmeleri gerektiğini söyleyerek buna onay vermişti. Bunun o zamanki sonuçları sınırlıydı ama sonraki nesiller için önemi büyük olacaktı. Her ne kadar Vendler üzerine haçlı seferi, krallar liderliğindeki Suriye seferi ya da *Reconquista* ile mukayese edildiğinde küçük ve daha az katılımlı olsa da, Orta Çağ tarihinde Kuzeydoğu Avrupa'daki sömürgeleştirme ve din değiştirmeyi kutsal savaş olarak niteleyen kritik bir olay olduğu için haçlı seferi olarak sınıflandırılmaktadır. 1140'lı yıllardan sonra paganları Kilise'ye dâhil etmeyi, halkını vaftiz etmeyi ve topraklarını ellerinden almayı amaçlayan "Kuzey Haçlı Seferleri" 15. yüzyıla kadar devam edecekti.[30]

Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında Doğu'ya yapılan haçlı seferlerinin ikinci teşebbüsten sonra sona ermemiş olduğu gerçeği tuhaftır. Bu gariplik, pek bugün daha çok Selahaddin* olarak bilinen Selâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb adındaki Kürt komutan ve siyasetçiden kaynaklı değildir.

Selahaddin bugün bile bütün Orta Çağ tarihinin en meşhur, kötü şöhretli ve tartışmalı karakterlerinden biri olmayı sürdürüyor.[31] 1138 yılı dolaylarında varlıklı bir Kürt ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Selahaddin, Nureddin'in hizmetinde yükseldi, onun hizmetinde güvenilirliğini kanıtladı, 1150'li ve 1160'lı yılları Selçuklu Türk dünyasındaki müstakil şehir devletlerinden tutarlı bir devlet çıkartmaya harcayan yaşlı adamın Doğu Akdeniz siyasetinin doğasına dair içgörülerini özümsedi. 1160'larda Selahaddin, Mısır'a gönderildi. Orada Kudüs Krallığı'nın sınırlarını Nil deltasına kadar genişletme planları olan haçlı kralı I. Amalric'e direnmek için birkaç yıl boyunca savaştı. Bunun yanında Selahaddin, Mısır Müslüman dünyası içerisinde Mısır'ı 969 yılından beri yöneten Şiî otorite olan Fatımî halifeliğini sessizce yok etmeye çalışan bir grubun da parçasıydı. 1171 yılında Selahaddin, son Fatımî halifesini tahtından indiren bir saray darbesi gerçekleştirdi. Mısır'ın siyasi bağlılığı Suriye'deki Nureddin'e devrolundu. Dinî bağlılığı ise Bağdat'taki Sünnî Abbasî halifesine

* Metinde Saladin. Devamında Selahaddin Eyyubî'nin etnik menşei Kürt olarak ifade edilmekle birlikte onun nesebi tartışmalıdır. Bununla birlikte onun Eyyubî ailesi içerisinde Türk-İslâm kültür ve gelenekleri uyarınca yetiştiği kısaca ifade edilebilir. Bu konuda internet üzerinden de erişilebilir bir okuma için bkz. İsmail Yakıt, Selahattin Eyyubî'nin Nesebi, Belleten, C.83, S.297, ss.469-484, erişim linki: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/52435/687620 (ç.n.).

geçti. Bu başlı başına büyük (ve Selahaddin Eyyûbî'nin Şiî dünyasında ebediyen aşağılanmasına yol açan) bir başarıydı. Ancak Selahaddin'in işi bitmiş değildi. Henüz değil.

Nureddin 1174 yılında öldüğünde geride Yakın Doğu'da hassas bir durum bıraktı. Çeyrek asır boyunca titizlikle, birleşik Suriye'ye benzer bir şeyi bir araya getirmişti. Ne var ki onun şahsî liderliği olmadan her şey yeniden kargaşaya sürüklenme tehlikesiyle yüz yüzeydi. Böylece Selahaddin, kendisini Nureddin'in fiilî varisi kılmaya gönüllü oldu. Cesur askerî manevralar ve diplomatik kurnazlığın bileşimiyle tam olarak bunu, hatta daha fazlasını başardı. 1180'lerin sonlarında Suriye'nin büyük kısmının ve Mısır'ın tamamının kendi şahsî idaresi altında birleştiği bir bölgeye hâkim olmuştu. Abbasî halifesi onu sultan olarak tanıdı. Ailesi hükümette önemli mevkilerde yer aldı. Selahaddin, itibarı arttıkça kendisini İslâm'ın kurtarıcısı olarak sunmaya başladı; o, şahsî çıkarı için değil, her yerdeki Müslümanlar adına mücadele eden bir *cihat* savaşçısıydı. Bu Selahaddin'in aslında hayatının uzun yıllarını Müslüman din kardeşleriyle savaşarak ve onları öldürerek geçirdiği gerçeğinden büyük ölçüde uzaklaşmaktı. Bununla beraber giderek daha büyük başarılar kazandıkça, sultan, Müslüman bir yazarın "Allah'ın düşmanlarına karşı cihat etme gayreti" olarak tanımladığı birine dönüştü.[32] Pratikte bu onun dikkatini ve askerî seferlerini doğrudan Allah'ın düşmanlarına çevirmesi anlamına geliyordu. Bölgenin önde gelen kâfir gücü ise Kudüs Krallığı idi.

Selahaddin Eyyûbî ile Kudüs'ün hâkimleri 1180'ler boyunca birbirlerini izlediler. Bu zaman zarfında Haçlı diyarı bir dizi veraset krizi ve iç anlaşmazlık sebebiyle sıkıntılar yaşarken, Selahaddin de Mısır'da hâkimiyetini tahkim etmekle meşguldü.* Dolayısıyla bir süre için her iki taraf da topyekûn savaş riskine girmeye istekli değildi ve hassas barış, bir dizi ateşkesle sürdürüldü. Ancak 1187 yılına gelindiğinde Selahaddin savaşmaya hazır hissediyordu. Châtillonlu Reynald adında bir haçlı lordunun bir Müslüman kervanına baskın yapmasını bahane olarak kullanan Selahaddin Eyyûbî, aynı yılın baharında "sayılamayacak kalabalıkta bir orduyla" Kudüs Krallığı'na hücum etti.[33]

Hesaplaşma 3-4 Temmuz'da, Selahaddin'in bahtsız ve pek sevilmeyen Kudüs Kralı I. Guy ile onun krallığının neredeyse bütün askerî gücünden oluşan ordusunu Celîle Denizi yakınlarındaki Hıttîn Boynuzları olarak bilinen

* Bütün bunlar acı verici ve zayıf düşürücü cüzamdan mustarip olan ve nihayetinde cüzamdan hayatını kaybeden Kudüs Kralı IV. Baldwin'in 1174 yılında tahta çıkışından kaynaklandı. Baldwin fiziken güçlü ve cesur olmasına rağmen kraliyet liderliğinin kaçınılmaz olarak aşındığına tanıklık etti. 1185 yılında öldü ve yerine henüz altı yaşında bir çocuk olan V. Baldwin geçti. Ertesi yıl çocuk kral da öldü ve tacı annesi Sibylla ile onun küçümsediği kocası Guy'a bıraktı. Hanedanlığın bu talihsizlikleri Selahaddin Eyyûbî de dâhil olmak üzere haçlıların düşmanlarını anlaşılır şekilde cesaretlendirdi.

sönmüş bir yanardağın ikiz zirvelerine çekmesiyle gerçekleşti. Selahaddin'in adamları oraya ulaştıklarında Guy'un ordusunun bütün su kaynaklarını kestiler, sıcak ve kurak arazideki çalılıkları ateşe verdiler ve ardından onları aşağı sürdüler. Korkunç savaşın sonunda haçlı ordusu yok edilmiş, Guy esir alınmış ve Hristiyan dünyasının en kıymetli kutsal emaneti olan Gerçek Haç, bir daha görülmemek üzere ele geçirilmişti. Savaştan sonra 200 Tapınakçı ve Hospitaller şövalyesi, yani ordunun vurucu birlikleri yakalandı ve Selahaddin'in saray mensupları ile din adamları tarafından başları törenle kesildi.

Müteakip aylarda Selahaddin Eyyûbî, en önemli ticaret şehri Akka da dâhil olmak üzere Doğu Akdeniz kıyısındaki hemen bütün haçlı şehirlerini de ele geçirdi. Ekim ayında garnizonu Hıttîn'de yok edilen orduda yer aldığı için çoğunlukla kadınlar ve gençler tarafından müdafaa edilen Kudüs'ü kuşattı. Kısa bir göstermelik direnişin ardından şehir teslim oldu. Selahaddin askerlerine katliam zevkini yaşatmayı gösterişli bir şekilde reddetti. Ancak Batı dünyasında hâlâ şok dalgası sürüyordu. Bu dalga, Latin krallığına yönelik gerçek manada son ciddi haçlı seferini, Üçüncü Haçlı Seferi'ni başlattı. Varoluşsal krizin eşiğindeki aşağılanmadan kaynaklı ivedilikle vaaz edilen bu sefer, yeni nesil savaşçı krallar tarafından yönetiliyordu: Fransa Kralı II. Philip ve Aslan Yürekli Richard. İkisi de krallıklarını savaşa hazırladılar. Richard, kamusal görevleri müzayedeye çıkarttı, Selahaddin ondalığı olarak bilinen yüzde onluk bir gelir vergisi topladı, doğuya gitme hazırlıkları kapsamında büyük miktarda mal ve silah stokladı. Düzinelerce lord ve din adamı, Tanrı'nın krallığını kurtarmak için düzenlenen savaşta yardım etmek üzere yola çıktılar. Ancak bu kez eski Haçlıların ayak izlerini körü körüne takip etme mecburiyeti yoktu. Alman hükümdar ve Kutsal Roma İmparatoru Frederick Barbarossa, kara yolundan ilerlemeyi tercih etti ve Küçük Asya'da bir nehirde yıkanırken boğuldu. Bu arada Richard ve Philip ise Doğu'ya yelken açtılar. Sicilya ve Kıbrıs'ta durakladılar. Yolculuk süresince tartıştılarsa da görevlerinin önemi konusunda en ufak bir şüpheleri yoktu. Richard, iyi şans getirmesi ve Kral Arthur'un kahramanlığını çekmesi için Excalibur adındaki kılıcı yanına almıştı.

Philip ve Richard 1191 yılında Kutsal Topraklar'a ulaştılar. İki yıl süren bir seferle, Richard'ın büyük bir orduyu Doğu Akdeniz kıyılarına götürüp yoluna devam ettikçe esirleri katletmesinden, Selahaddin'in birlikleriyle çarpışıp şehirleri yeniden ele geçirmesinden önce Akka'ya yeniden hâkim oldular. Ancak çağının en büyük komutanı Richard dahi Kudüs şehri söz konusu olduğunda yetersiz kaldı. Şehre iki kez yaklaştı ve geri döndü; kuşatmanın boyutu onu endişelendirmişti. Kudüs'ü almaya en çok yaklaştığı an, geniş manada Filistin için dikkat çekici derecede ilerici iki devletli bir çözüm için müzakere etmeye çalıştığı zamandı. Bu çözüme göre devlet, onun kız kardeşi Joanna ile

Selahaddin'in erkek kardeşi el-Adil (Seyfeddin*) tarafından ortaklaşa yönetilecekti. Ne var ki çift, evlenmek için dinî şartlar konusunda uzlaşma sağlayamadı. Böylece müzakerelerin bitmesiyle girişim ve sefer sona erdi. Kudüs, Selahaddin'in elinde kaldı. Haçlıların ise her zamanki gibi bir kısmı oraya yerleşti, bir kısmı geri döndü.**

1192 yılına gelindiğinde Haçlı Krallığı kurtarılmış ancak yeniden şekillenmişti. Üçüncü Haçlı Seferi katılımcılarının müdahalesi sayesinde yok olmaktan kurtulmuştu ama Kutsal Şehir kaybedilmişti. Yönetim ise artık tüccar grupların hâkim olduğu bir dizi liman ve Tapınakçılar ile Hospitaller idaresindeki iç kalelerden ibaretti. Trablus Kontluğu ve Antakya Prensliği ayakta olmakla beraber hem hâkimiyet sahaları hem de kuvvetleri bakımından bir miktar küçülmüşlerdi. Her üç oluşum da yaklaşık bir asır daha dayanacaklardı. Bununla beraber Suriye ve Filistin'de kitlesel haçlı seferleri dönemi sona ermişti. Haçlı hareketinde önemli bir değişim kaydedilmekteydi. 12. yüzyıldan 13. yüzyıla geçerken Hristiyanların kutsal savaşı sıra dışı yeni yönlere doğru değişmek üzereydi.

"İğrenç Bir İş"

UZUN BİR YÜZE VE KESKİN BİR ZEKAYA SAHİP OLAN PAPA III. INNOCENT, 1198 yılında, otuz yedi gibi son derece genç bir yaştayken papa seçildi. Önceki adıyla Lotario dei Conte di Segni (Segni kontlarından Lothar) olan Innocent, İtalyan bir aristokrattı. Hem insan varlığının temel doğası hem de Hristiyan evrenini destekleyen en derin güç sistemleri hakkında çok fazla düşünmenin sonucunda, bir kilise hukukçusu ve kardinal olarak kısa ama başarılı kariyerinde büyük ve kozmik bir dünya görüşü geliştirmişti. Innocent, ilk konu üzerinde tüm insanlığın kesintisiz kötülük ve sefaletini anlatan "İnsan Yaşamının Sefilliği Üzerine" (*de Miseria Humanae Conditionis*)*** adlı felsefî tartışmayı

* Metinde Saphadin (ç.n.).

Doğuya yaptıkları yolculuk sırasında Richard ile ilişkisi giderek gerginleşen Philip Augustus, Akka kuşatmasının akabinde büyük bir öfkeyle haçlı seferinden ayrılıp geri dönmüştü. Richard 1192 yılı sonlarında Kutsal Topraklar'dan ayrıldıktan sonra Istria'da (günümüzde Hırvatistan) bir gemi kazası geçirdi. Kara yoluyla eve dönmeye çalıştı ama Alman kralı ve Kutsal Roma İmparatoru VI. Henry tarafından yakalanıp hapsedildi.

De Miseria Humanae Conditionis, aynı zamanda manastır veya münzevi tarikatlarına dönüşü hakkında da bilgi veren uzun bir gelenek içinde insanlığın genel rezilliğine ilişkin bir incelemeydi. Büyük ölçüde türetilmiş ama ustalıkla inşa edilmiş metinde Innocent, Büyük ölçüde türetilmiş ama ustalıkla oluşturulmuş bir metinde Innocent, insanlığın fiziksel varlığına eşlik eden acıyı ve çürümeyi, hemen hemen herkesin ahlaki tutarsızlığını ve insanın ölümden sonraki yargısının kaçınılmaz küçük düşürücü azabı ile cehennem işkencelerini anlattı. Eserin ilk bölümündeki tipik bir pasaj, yaşlanmanın korkunçluğunu anlatıyor: "Fakat kişi yaşlanırsa, kalbi hemen zayıflar ve başı sallanır, ruhu bozulur ve nefesi kokar, yüzü

ortaya koymuştu. Başlığının kasveti ve içeriğinin karamsarlığına rağmen *De Miseria*, Orta Çağ'da en çok satan kitaplardan biri oldu, yüzlerce kopyası yapıldı ve nesiller boyunca okundu.[3]

Innocent ikinci mesele olan Batılı güçlerin hiyerarşisi hususunda, bütün Hristiyan diyarında papalığın üstünlüğünü öne süren astronomik bir alegori olan güneş ve ay siyaset teorisine canı gönülden inanıyordu. Bu görüşe göre papa, ışığı yayan güneşti; kraliyet yöneticileri (özellikle de Kutsal Roma İmparatoru) yalnızca onun ışığını yansıtan ay idiler. Eşit değillerdi. 1198 yılında, papalığının hemen başlangıcında, Innocent şöyle yazmıştı: "Nasıl ki evrenin kurucusu olan Tanrı, cennetin gök kubbesinde büyüğü gündüze, küçüğü geceye hükmeden iki muazzam ışık kaynağı oluşturdu, cennet ifade eden Evrensel Kilisesi'nin gök kubbesinde de büyük olanı ruhların günlerine, küçük olanı bedenlerin gecelerine hükmetmek üzere iki makam ihdas etti. Bunlar, Papalık otoritesi ile kraliyet gücüdür."[35] Bu yeni bir fikir değildi; Innocent papalık makamına geldiğinde papalar neredeyse dört yüz yıldır krallarla üstünlük için çekişiyorlardı. Ancak Innocent, yüksek felsefeyi siyasal gerçekliğe dönüştürme konusunda neredeyse tarihteki bütün papalardan çok daha ileri gitti. 1198 yılından 1216 yılındaki ölümüne dek süren papalığı, Innocent'in Roma'nın kudretinin etkisini herkes ve her şey üzerinde mühürlemeye çalıştığı ve bazı olağanüstü sonuçlar da aldığı bir güç gösterisiydi.

Haçlı seferleri açısından bakıldığında Innocent'in papa seçilmesinin hemen öncesinde Üçüncü Haçlı Seferi'nde Kudüs'ün ele geçirilmesi teşebbüsünün başarısızlığı vardı. Üçüncü Haçlı Seferi sadece 1099 yılında yaşanan mucizeyi tekrarlamanın sıra dışı zorluğunu ortaya koymuş olduğu için Avrupalı Krallar, Selahaddin Eyyûbî'nin Mart 1193'teki ölümüne rağmen Kutsal Şehir'de başka bir kavga düşünme konusunda tedirgindiler. Ancak bu durum Innocent'i haçlı seferi çağrısında bulunma fikrinden vazgeçirmedi. Aslına bakılırsa Papa II. Urban'dan sonra hiçbir papa, haçlı seferleri tarihinden ondan daha önemli sayılmayabilir çünkü Innocent, Hristiyanların bocalayan kutsal savaş mefhumunu alıp yeni bir yüzyıl için yeniden yarattı. Tıpkı kendisinden önce Urban ile III. Eugene gibi, Innocent de haçlı seferinin papalığın gücünü destekleme açısından ne kadar fayda sağlayabileceğini fark etti. Ancak selefleri silahlarını büyük ölçüde Hristiyan dünyasının dışındaki düşmanlara yöneltmişken, Innocent içeri çevirmeye karar verdi. Haçlı seferlerini Müslümanların yahut paganların peşine düşmenin yanı sıra Hristiyan dünyasındaki sapkın

kırışır ve sırtı eğrilir, gözleri donuklaşır ve eklemleri titrer, burnu akar, saçları dökülür, elleri titrer, becerileri kaybolur, dişleri çürür ve kulakları kirlenir… Ama ne yaşlı adam gence karşı övünmeli, ne de genç yaşlıya küstahlık yapmalı, çünkü biz onun olduğuyuz ve bir gün onun olduğuna dönüşeceğiz." (Bu çeviri: Lewis, Robert E., *Lotario dei Segni (Pope Innocent III) / e Miseria Condicionis Humane* (Atina, GA: 1978), s. 106–9.)

ve muhaliflere karşı da kullanacaktı (ya da kullanılmasına izin verecekti). Bu, sonraki olayların gidişatında belirleyici bir gelişmeydi. Innocent sayesinde 13. yüzyılda Batı dünyasında haçlı seferi çağrılarında bir patlama yaşanacaktı. Yine de – kısmen Innocent'in haçlı seferinin amacını yeniden tasavvur etmesinin bir sonucu olarak – aynı zamanda Yakın Doğu'daki Haçlı Devletlerinin gerileyiş ve nihayet çöküşlerine de tanıklık edilecekti.

INNOCENT'İN HAÇLI SEFERLERİNİN İLKİ ÖNGÖRÜLEBİLİR ŞEKİLDE BAŞLADI fakat uzun süre öyle devam etmedi. Papa seçildikten kısa bir müddet sonra Batı'nın genç şövalyelerine Kudüs'ün ve Gerçek Haç'ın kaybının intikamını almaları için meydan okuyan, *Post Miserabile* adıyla da bilinen bir papalık fermanı yayınladı: "Hz. İsa'nın ayak bastığı toprakların içler acısı istilası."[36] Bu söylem Avrupa'nın sıradan halkını heyecanlandıran ve çoğunu kıyametin yaklaştığına ikna eden, yakın zamanda Kahire'de şeytanın doğmuş olduğuna ilişkin söylentilerle uyumluydu. Bu (en önemlileri Flandre, Champagne ve Blois olmak üzere) küçük bir Batılı lord grubunu ve onların bağlılarını Kutsal Topraklar üzerine yeni bir sefer düzenlemeye teşvik etti. Bu Dördüncü Haçlı Seferi, büyük bir savaş gemisi filosunun Mısır'ın Nil Deltası'nın batısında yer alan İskenderiye'ye saldıracağı cüretkâr bir amfibi taarruzu olacaktı. Orada Filistin'e dek önlerine çıkan kuvvetlerle savaşarak Kudüs'ü kuzeyden değil, güneyden kurtaracaklardı. Ancak bu mücadele için yaklaşık iki yüz otuz savaş kadırgası ve tam mürettebatlı bir nakliye gemisi filosunun yanında yaklaşık otuz bin kişilik orduya ihtiyaç vardı. Bu lojistik engel Dördüncü Haçlı Seferi'nin felâketini getirecekti.[37]

Fransızlar kadırga filolarının inşası için, kutsal eylemlere girişmekte kuvvetli bir sivil geçmişe sahip olmakla uzun müddettir haçlılar olarak kendi itibarlarına kıymet veren ve Haçlı devletlerini uluslararası ticaret istasyonları olarak sürdürmekte büyük bir maddi çıkarları bulunan Venedik Cumhuriyeti vatandaşlarına yöneldiler. Çetin görüşmelerin ardından Venedik'in lideri, doksan yaşındaki gözleri görmeyen *doç* Enrico Dandalo, 1201 yılı başlarında gemi inşası sözleşmesini üstlendi. Venedik tersaneleri sadece bir yıl içerisinde filoyu inşa etti, yiyecek, şarap ve at yemi ile doldurarak haçlı seferine çıkmaya hazır hale getirdi. Innocent bu gelişmeleri takip ederek memnuniyetini bildirdi. Ne yazık ki Fransız kontları onu ve diğer herkesi hayal kırıklığına uğrattılar. 1202 yazının başlarında gemileri doldurmak ve masraflarını karşılamak için 30.000 adam ile 85.000 gümüş mark sağlamaları gerekliydi. Ancak yaz mevsimi geldiğinde Fransızların bu kadar adama da bu kadar paraya da sahip olmadıkları anlaşıldı. Vaat ettikleri ordunun ancak üçte birinden de azını ve paranın ise yarısını toplayabilmişlerdi. Bu sadece diplomatik bir felaket olmakla kalmıyor ayrıca Venedik şehrini iflas tehlikesiyle yüz yüze bırakıyordu.

Buna karşılık Enrico Dandalo önemli bir karar aldı. Geri adım atmak yerine öne çıktı ve haçlı seferinin komutasını etkili bir şekilde kendisi üstlendi. Ekim 1202'de haçlı yemini etti ve kumaştan yapılmış haçını omzuna değil şapkasına tutturdu. Birkaç gün sonra filo, onun parlak kırmızı ve gümüş renkleriyle süslenmiş şahsî kadırgası ile birlikte limandan ayrılarak yola çıktı. Şehrin kayıplarını telafi etmek için yola koyuldular. İskenderiye'ye gitmek yerine Venedikliler, savaşmak için gelen Fransız müttefikleriyle birlikte bugünkü Hırvatistan'ın Adriyatik kıyısı boyunca yelken açtılar. Bundan birkaç yıl önce Macaristan'ın Hristiyan krallarına bağlı oldukları bahanesiyle haraç ödemeyi reddederek Venedik'i kızdıran Zara (Zadar) şehri kıyısına demir attılar. Şehir duvarlarına haç işaretli bayraklar asıp aslında kendilerinin pek çoğunun da haçlı yemini etmiş bulunduğunu anlatmaya çalışan sakinlerin itirazlarına rağmen Venedikliler ve Fransızlar, şehrin kapılarını açmaya zorlamak için mancınık bombardımanına başladılar. İşgalciler şehre girdi ve kışı orada şehir sakinlerinin sırtından geçinerek geçirdiler, ardından 1203 baharında arkalarında yağmalanmış, surları yıkılmış ve kiliseler dışındaki binaları yakılmış bir şehir bırakarak ayrıldılar. Parisli Gunther, bunu "iğrenç bir iş" olarak niteledi.[38] III. Innocent olanları haber aldığında olaya karışan herkesi aforozla tehdit ettikten sonra kabullendi, yumuşadı ve haçlıları bir daha aynı davranışı tekrarlamamaları konusunda uyararak rahat bıraktı. Ne yazık ki olayların hayal edilemeyecek ölçüde tekerrürü yakındı. Haçlıların ziyaret ettiği bir sonraki şehir Hristiyanların kalesiydi. Burası dünyanın en büyük Hristiyan şehriydi: Konstantinopol.

İlk etapta haçlıları Konstantinopol'e çeken eski imparator II. Isaak Angelos'un oğlu genç prens Alexios'un aptallıkla bulunduğu bir ricaydı. Isaac, 1185 yılındaki darbenin ardından Konstantinopol'de iktidarı ele geçirmiş ve hâkimiyetinin müteakip on yılını iktidarını boşa harcayarak geçirmişti. Nihayet kardeşi (III. Alexios Angelos) tarafından kör edilerek tahttan indirildi, hapsedildi ve hapiste çürümeye bırakıldı. Kardeş artık iktidarı ele geçirmişti ve on dokuz yaşındaki prens Alexios intikam peşindeydi. Hiçbir vaat onun için verilemez değildi ve bu yüzden Dördüncü Haçlı Seferi liderlerine kendisini babasının tahtına oturtmaları karşılığında 200.000 mark gümüş ödeme, Kudüs Krallığına 500 şövalyeden oluşan daimî bir garnizon sağlama, Konstantinopol şehrini Roma'daki papanın dinî otoritesine bağlama teklifinde bulunmaktan çekinmedi. Bunun gerçek olamayacak kadar iyi bir teklif olduğu açıktı ama haçlılar derhal teklifi kabul ettiler. 1203 yılı haziran ayında Venedik liderliğindeki filo, Şehirlerin Kraliçesi'nin sularına doğru yola çıktı. Yaklaşık bir yıl orada kalacaktı.

Bu zaman zarfında olayların gidişatı hızlı ve karmaşıktı. 1203 yazında III. Alexios Konstantinopol'ü terk etti. Isaac hapis tutulduğu hücreden çıkartıldı ve oğlu IV. Alexios müşterek imparator olmak üzere tahtına iade edildi. Böylece teorik olarak haçlıların Konstantinopol'deki görevi de sona ermiş

oluyordu. Ne var ki Venedikliler bir kez daha sundukları hizmetin karşılığını ödemeyen bir hükümdarla karşı karşıya kalmışlardı. Onlar da kendi memnuniyetlerini zor yoldan, şehrin her tarafındaki kiliseleri yağmalayarak sağladılar. Bunun sonucunda isyanlar, Greklerle Batılılar arasında sokak kavgaları ve ağustos ayında büyük yangınlar çıktı. Alevler şehrin yaklaşık dört yüz dönümlük antik merkezini sardı ve Ayasofya ile Hipodrom'u dahi yok olma tehlikesiyle yüz yüze bıraktı. Nihayet IV. Alexios borcunu taksitler halinde ödeme sözü verip Venediklilere, Trakya ve imparatorluğun farklı bölgelerinde düşmanlarına karşı savaşmak için daha fazla iş birliği teklif ettiğinde hassas bir barış tesis edildi. Ancak Aralık 1203'e gelindiğinde para yine suyunu çekti ve Venedik *doç*u genç imparatoru tahttan indirmekle tehdit etti.

İşin sonunda Dandalo'nun parmağını oynatmasına bile gerek kalmadı. Ocak 1204 sonlarında yaşlı Isaac hayatını kaybetti ve Alexios yeni bir Bizans saray darbesinde Alexios Doukas "Mourtzouphlos" (muazzam gürlükte kaşlarına izafen verilmiş bir lakap) adlı rakibinin emriyle öldürüldü. İlkbahar başlarında Mourtzouphlos, Venediklilere sert çıkarak şehirden ayrılmalarını talep etti, aksi halde katledileceklerini bildirdi. Venedikliler ise buna sadece güldüler. 9 Nisan'da şehri denizden ateş altına aldılar. Üç gün sonra gemilerinin serenlerinden uçan köprülerle adamlarını surlara indirdiler. Surlar aşıldığında haçlı ordusu bütün kuvvetiyle hücuma geçti ve korkunç bir yağmaya başladı. Evler, kiliseler ve iş yerleri yağmalandı. Tecavüz ve cinayet sıradanlaştı. Yağmacılar için yerinden alıp gemilerine yükledikleri, Hipodromu süsleyen dört antik bronz at heykeli dâhil olmak üzere her şey mübahtı (bugün hâlâ Venedik'te St. Mark Bazilikası'nda görülebilir). Ayasofya'nın içinde ise haçlı kampından gelen bir fahişe Konstantinopol petriğinin kutsal tahtının etrafında hoplayıp zıplıyordu. Mourtzouphlos şehirden kaçtı ise de takip edildi, nihayet başkente geri getirildi, burada işkenceye uğradı ve nihayet Theodosius sütununun tepesinden fırlatıldı. O yere düşüp parçalarına ayrıldığında Bizans İmparatorluğu da bir nevi ölümle yüzleşti. Hiçbir Grek onun yerine geçmek için öne çıkmadı; bunun yerine Flandre'nin haçlı kontu Baldwin, Konstantinopol'ün Latin hükümdarı olarak selamlandı. Bu arada seferin masraflarını karşılayan Venedikliler, İskenderiye'ye ya da başka bir yere gitmeyi reddettiler. Çapalarını attılar ve kazançlarını saymak üzere evlerine gittiler. Grek vakanüvis Niketas Choniates bütün bu olup biteni "rezillik" olarak niteledi.[39] Pek yanıldığı da söylenemez. Dördüncü Haçlı Seferi bütün Orta Çağ'ın en utanç verici, en kötü şöhretli maceralarından biriydi. III. Innocent olaylar karşısında öfkelendi ve acı bir şekilde yakındı. Ancak Venedikliler, bütün korkutuculuğu ve yozlaşmasıyla haçlı seferi sancağı altında nelerin mümkün olduğunu göstermişlerdi ve Innocent de Konstantinopol'ün yağmalanması ve düşüşünden sonra kopan bütün yaygaralara rağmen, bu içgörüden sonuna kadar faydalanacaktı.

INNOCENT, PAPALIĞININ ON SEKİZ YILI BOYUNCA BEŞ HAÇLI SEFERİ daha vaaz etti, altıncısını hazırladı ve yedincisine de ilham verdi. Bunların hiçbiri Kudüs'e yönelik değildi. Onun haçlı seferine bakış açısı her yönü kapsıyordu. İspanya ve Portekiz'de Innocent, bölgenin Hristiyan krallarını bir araya gelerek Muvahhidlere karşı savaşmaya çağırdı. Bunu layığıyla yerine getirdiler ve 1212 yılında Tapınakçılar ve Hospitallerler üyelerinin yanı sıra Pirenelerin dört bir yanından gelen diğer haçlılarla takviye edilerek Hristiyan güçlerin Muvahhidleri sürekli olarak Akdeniz'e doğru iterek güneye doğru hızla ilerlemeye başladıkları *Reconquista*'da bir dönüm noktası olan Las Navas de Tolosa Muharebesi'nde Muvahhid halifesi el-Nasır'ı mağlup ettiler. Bu arada, uzaklarda, Kuzey Avrupa'da Innocent, Danimarkalı, Alman ve İskandinav lordlarını Avrupa'nın kuzeydoğusundaki din değiştirmemiş paganlara saldırmaya tüm kalbiyle teşvik ediyordu. Bu, Livonya Haçlı Seferi olarak bilinen ve yeni kurulan Töton Şövalyeleri de dâhil olmak üzere bütün Hristiyan savaşçıların Baltık çevresindeki yeni topraklarda kolonileşmek karşılığında günahlarının bağışlanmasını talep edebildikleri bir seferdi. Bu askerî saferlerin hem İspanya'daki Müslümanlar hem de pagan Livler açısından sonuçları vahimdi. Ama daha da devrimsel olanı Innocent'in Batı Avrupa'nın göbeğinde haçlı seferi argümanına başvurmasıydı. İngiltere Kralı John ile Stephen Langton adında bir Canterbury başpiskoposunun atanması konusunda anlaşmazlık yaşadığı sırada Innocent, itaatsizliği ve küstahlığı dolayısıyla aforoz ettiği John'a karşı haçlı seferi düzenlenmesine izin veren belgeler hazırladı (ancak bunları yayınlamadı). Aynı sıralarda, 1209 yılında Güney Fransa'da Katharlar olarak bilinen sapkın bir Hristiyan mezhebine karşı haçlı seferi vaaz etti. Olayların bir kısmı güney Fransa şehri Albi çevresinde geçtiği için Albililer Haçlı Seferi adıyla da bilinen bu sefer yirmi sene sürecekti.

İçerideki düşmanlar

INNOCENT'İN ALBİLİLER HAÇLI SEFERİ'NİN TALİHSİZ HEDEFİ OLAN Katharlar, Avrupa'da en azından Kilise liderlerinden oluşan büyük bir meclisin Üçüncü Lateran Konsili'nde inançlarını "iğrenç bir sapkınlık" ilân ettiği 1170'li yıllardan beri biliniyorlardı. Onların Hristiyan çileci geleneğini Clairvauxlu Bernard'ın Sistersiyenleri tarafından geliştirilmiş halinin çok ötesine taşıyan, Ortodoks geleneklerine uymayan insanlar olduğu da doğruydu. Temel ilkeleri tartışmasızdı: Katharlar, gördüğümüz üzere Innocent'in de bir zamanlar bütün kalbiyle paylaştığını iddia ettiği görüşe uygun olarak, insan bedenini doğası gereği günahkâr ve iğrenç görüyorlardı. Ölümcül yozlaşmadan kurtulmanın tek yolunun katı bir özünü inkâr doktrinine göre yaşamak olduğunu düşünüyorlardı:

Cinsel perhiz, vejetaryenlik ve sade bir hayat. Bu bakımdan Avrupa'da hemen hemen aynı zamanlarda ortaya çıkan dilenci keşişlerden çok da farklı değillerdi. Ne var ki Katharlar, kendi özel din adamları lehine Batı Kilisesi hiyerarşisini reddederek, Aşai Rabbani ayinini, vaftizi ve diğer Kilise ayinlerini de kabul etmeyerek Hristiyan çileciliğinden sapkınlığa geçtiler. Bu onları, özellikle Innocent gibi geniş ölçekte Kilise'ye komuta ve kontrol yetkisini empoze etmeye kararlılıkla odaklanmış bir papa için kabul edilemez kılıyordu.

Katharcılık aynı zamanda rahatsız edici derecede yakın bir çevredeydi, çünkü güney Fransa ve kuzey İtalya'daki kasabaların yurttaşları arasında yakın takipçileri vardı. 1205 yılında yurttaşların belediye meclisine birkaç Katharcı seçmesi üzerine Innocent'in gazabını üzerine çeken Viterbo şehri tipik bir Katharcı dostu yerleşim yeriydi. Öfkeli papa onlara "Gübre içindeki bir hayvan gibi sizler de günahlarınızın içinde çürüdünüz," dedi.[40] Fakat Innocent, Katharcılığı tehdit mektuplarıyla ortadan kaldıramayacağını anladı. Katharcılık sıra dışı ve aşırı olmakla birlikte takipçilerinde büyük bir sadakat ve bağlılık da uyandırdı. Dahası, Fransa'nın güneyindeki birçok lord, özellikle de Toulouse Kontu Raymod, bütün tuhaflıklarına rağmen toplumun ahlâkî ve dinî dokusuna somut olarak pek de zararı dokunmayan bu sapkınlığa göz yummakta sakınca görmedi. Bu sebeple papa harekete geçmeye karar verdi. 1205 yılında Fransa Kralı II. Philip Augustus'a şunu yazdı: "Lapa tedavisine cevap vermeyen yaralar bıçakla delinmelidir."[41]

1208 yılında önde gelen diplomatlarından Castelnaulu Peter, Toulouselu Raymond ile Katharcılık üzerine tartışmak için katıldığı sonuçsuz bir toplantının ardından öldürüldüğünde papa bir *casus belli** bulmuş oldu. Peter birkaç hafta içinde şehit ilân edildi. Aynı zamanda Innocent, Batı'nın büyük lordlarına ve prenslerine mektuplar göndererek Katharları "Sarasinlerden daha tehlikeli" olmakla itham etti ve onları yeryüzünden silmek için genel bir çağrıda bulundu.[42] 1209 yılında Lyon'da buluşmak ve Tanrı'nın düşmanlarıyla kesin olarak mücadele etmek için bir haçlı kuvveti çağırdı.

Her ne kadar Hristiyan topraklarında bir haçlı seferi düzenlemek çok sert ve daha önce eşi benzeri görülmemiş bir hareket olsa da bu hamle kral ve Kuzey Fransa soyluları arasında hızla kabul gördü. Fransa'nın güneyi onlar için neredeyse yabancı bir bölgeydi. Sıcak, duygusal ve Oktisan diyalektiyle dil bakımından da kuzeyden ayrılan bu bölge, uzun zamandır kraliyet hükümetinin erişiminin ötesindeydi. Bu durum hâkimiyeti boyunca amacı krallığın daha geniş bölümünde otoritesini tesis etmek olan Philip Augustus için son derece rahatsızlık vericiydi.** Philip, bizzat haçlı seferine çıkmak konusunda çok istekli

* Savaş sebebi (ç.n.).

** 1203-1204 yılında Normandiya'nın İngiliz dükü Kral John'u tahliye ettiği ve yüzyıllar sonra ilk kez düklüğü Fransa kraliyet kontrolü altına aldığı Normandiya'da bu hedefine olağanüstü bir şekilde ulaşmış bulunuyordu.

değildi, henüz genç bir adamken Üçüncü Haçlı Seferi'nde yaşadığı deneyim yeterince heyecan vericiydi. Bununla birlikte krallığı dâhilindeki Katharlara karşı düzenlenecek haçlı seferine zımnen destek verdi ve bunun Toulouse kontu gibi adamların özerkliğini kırma konusunda faydalı olacağını hesap etti. Kathar karşıtı ordunun komutası tecrübeli bir haçlıya emanet edilmişti: Dördüncü Haçlı Seferi'ne katılmış bulunan, hayattaki en büyük tutkusu kâfirleri bulduğu yerde katletmek olan yorulmak bilmez, inatçı, bağnaz Simon de Monfort.* O, Albililer Haçlı Seferi'nde kana susamışlığını gidermenin mükemmel bir yolunu buldu.

Simon de Monfort ve haçlı arkadaşları Haziran 1209'dan itibaren tam iki yıl boyunca Fransa'nın güneyini boydan boya keserek Katharları barındırdığından şüphelenilen kasabaları kuşattılar, insanları yakarak, keserek, işkenceyle öldürdüler. De Monfort, Béziers, ve Carcassone, Minerve ve Castelnaudary gibi yerlerde kâfirleri avladı ve onları ele geçirdiğinde de hiç merhamet göstermedi. *Kathar Şavaşlarının Şarkısı* olarak bilinen bir vakayinamenin müelliflerinden birine göre "cinayet o kadar büyüktü ki… dünyanın sonuna kadar sözü edilecekti." Haçlılar hiçbir kâfirin cezasız kalmaması için Kathar ülkesinin her tarafını ateşe verdiler, binlerce insanı katlettiler. "Veni Creator Spiritus" gibi dinî ilâhîler söylediler ve kadınları kuyulara attılar. 1210 yılına gelindiğinde kurbanlarının sayısı on binleri buluyordu.de Monfort ise hâlâ durmaya niyetli değildi. Aslında öyle başarı kazanıyordu ki, kâfirlere karşı eylemlerine destek vermeyi reddeden lordlardan el koyduğu topraklarla kendisine ait büyük bir güney lortluğu kurmaya başlamıştı. 1212 yılı sonlarında Pamiers Tüzüğü adı verilen bir dizi katı ve ayrımcı yasaya uygun olarak yönettiği Güney Fransa'nın önemli bir kısmından sorumluydu. Ayrıca tamamen kontrolden çıkmıştı. 1213 yılında Monfort, haçlı devletinin sınırlarını hâkimiyeti Pirenelerin kuzeyine uzanan Aragon Kralı ve Barselona Kontu II. Pedro'nun topraklarında genişletmeye çalıştı. Pedro, bizzat Innocent tarafından kral olarak taçlandırılmış, 1212 yılında Las Navas de Tolosa'da Muvahhidlere karşı yapılan büyük savaşta yer almış bir *Reconquista* kahramanıydı. Monfort için bunun bir önemi olmadı. 12 Eylül 1213'te Pedro'yu Toulouse'ye çok da uzak olmayan Muret'te savaşa çekti, onun ordusunu ezdi ve kralı da öldürdü. Katharcılığın Kilise'nin birliğine karşı teşkil ettiği tehlike her ne olursa olsun, hiçbir Kathar, haçlı hükümdarların öldürülmesinden mesul değildi. Artık Güney Fransa'da düzene yönelik en büyük tehdidin adı Monfort idi.

* Burada kastedilen, oğlu İngiltere'de 1264-1265 yılında Kral III. Henry'yi geçici olarak taht-tan indiren büyük isyanın lideri olan Leicester Kontu V. Simon de Monfort'tan ayırmak için bazen Yaşlı Simon de Monfort olarak da geçen IV.. Simon de Monfort'tur. Yaşlı Simon, Zara'daki fiyaskonun ardından Dördüncü Haçlı Seferi'nden ayrılmış ve bir müddet Suriye'de savaşmak için yalnız başına seyahat etmişti. Bu da onun 1204'te Konstantinopol'ün yağmalanmasıyla bağlantısı bulunmadığı yani bu lekeyi taşımadığı anlamına geliyordu.

Innocent ya olup biteni umursamadı ya da adamını dizginleyemedi. Şimdi papa, Dördüncü Lateran Konsili'nde duyurulacak olan Nil Deltası şehri Dimyat'ı hedef alan Beşinci Haçlı Seferi'ni planlamaya başlamıştı. Her ne kadar Monfort bu görevin hazırlıkları sırasında kesinlikle dikkat dağıtıcı bir varlık olsa da Innocent'i İsa'nın düşmanlarına zulmetmeye son verilmesi çağrısında bulunmaya ikna edecek kadar değildi. Böylece papa zulmün devam etmesine izin verdi ve Haziran 1216'da Innocent hastalanıp Perugia'da elli beş yaşında hayata gözlerini yumduğunda Monfort hâlâ aktifti. De Monfort, kendisi de ölmeden önce, iki yıl daha Katharların baş belası olmayı sürdürdü. Toulouse şehrini kuşattığı sırada şehirdeki bir grup kadın tarafından kullanılan mancınıkla fırlatılan bir kayanın kendisine çarpmasıyla hayatını kaybetti. Bu şanslı bir vuruştu ama hasar çok uzun zaman önce verilmişti. De Monfort'un ölümünden sonra Kathar savaşları, 1223 yılında babasının yerine geçerek Fransa Kralı VIII. Louis olan Philip Augustus'un oğlu "Aslan" Louis tarafından üstlenildi. Louis, 1220'lerin sonuna kadar güneyli kâfirlere karşı savaşı sürdürdü; bu sırada Toulouse havalisindeki bütün bağımsızlık kalıntılarını başarıyla ortadan kaldırmıştı. Bunun sapkınlık temel problemini çözüp çözmediği belirsizdi. Katharcılık güneyde 14. yüzyıla kadar canlılığını sürdürdü ve bu zaman zarfında Batı toplumunun ahlâkî dokusu için öncekinden ne daha az ne de daha çok tehlike arz etti. Dolayısıyla Albililer Haçlı Seferi siyasi yeniden yapılanma açısından ne kazanım sağlamış olursa olsun, sapkınların ruhunu ezmeyi başaramamıştı.* Ancak Batı'da Hristiyan memleketlerinde savaşan haçlılar görüntüsünü normalleştirmişti. Bu, 13. ve 14. yüzyıllarda giderek daha aşina bir manzara halini alacaktı.

Haçlılar Her Yerde

INNOCENT TARAFINDAN PLANLANAN VE 1215 YILINDAKİ DÖRDÜNCÜ Lateran Konsili'nde ilân olunan Beşinci Haçlı Seferi, nihayet onun halefi III. Honorius tarafından çok sınırlı bir başarıyla yönetildi. Dimyat'a saldırmak için ağırlıklı olarak Fransız ve Alman kuvvetlerinden oluşan büyük orduların konuşlandırılmasına rağmen, 1217 ile 1221 yılları arasında dört yıl süren savaş hiçbir kalıcı kazanım sağlamadı. Dimyat ele geçirildi ve kaybedildi. Mısır'ın başkenti Kahire'ye saldırma girişimi, Selahaddin'in Nil Vadisi'ni sular altında bırakan ve haçlı ordusunun çamurlu tarlalara saplanıp kalmasına yol açan yeğeni el-Kâmil tarafından kolayca alt edildi. Bu, 1248-1254'te Fransa Kralı IX. Louis'nin önderlik ettiği Dimyat'a yönelik hemen hemen aynı şekilde gelişen haçlı seferiyle birlikte, Doğu'ya yönelik son ve biraz da gülünç

* Bu, soyutlamalara karşı savaşların anlamsızlığının pek çok tarihsel örneğinden ancak birini teşkil eder. Bkz. bizim zamanımızda Teröre Karşı Savaş, Uyuşturucuya Karşı Savaş vb.

kitlesel saldırıydı. Bundan sonra bu tür saldırılar yerini büyük lordların özel olarak düzenlediği bağımsız seferlerle zaman zaman desteklenen askerî tarikatların savunmasına bıraktı.

Ancak bu haçlı seferlerinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Büyük seferler çağı sona erdikçe onların yerini daha küçük ölçekte haçlı savaş alanları aldı. İspanya'da 1212 yılında Las Navas de Tolosa'da Muvahhidlere karşı kazanılan zafer *Reconquista*'nın yeni bir aşamasını başlattı. Burada Hristiyan güçler giderek daha fazla kuvvet kazanıyor ve istikrarla ilerliyordu. 1252'ye gelindiğinde İslâm hâkimiyeti altında sadece İspanya'nın en güneyindeki Gırnata Emirliği kalmıştı. Bu arada Kuzey Avrupa'da Töton şövalyeleri sınır ülkelerinde kök saldıkça ve inanmayanları zorla kendi dinlerine çevirmek, Hristiyan dünyevî hâkimler ile piskoposlar için de yeni mülkler edinmek için genel olarak Prusya adıyla bilinen Baltık bölgeleri çevresindeki pagan topraklarına senelik baskınlar düzenledikçe haçlı seferleri fiilen kalıcı hale geldi. Bu, yavaş ama sonuç itibarıyla başarıya ulaşan bir süreçti; bir süreliğine Baltık'ta günümüz Kuzey Polonya'sından Estonya'ya dek uzanan bir haçlı devleti ortaya çıkardı. Aynı zamanda 9. Bölüm'de göreceğimiz üzere, haçlı seferi, Doğu Avrupa'daki Hristiyanlık sınırını yeni bir dünya süper gücü olan Moğollara karşı savunmanın bir aracı haline geldi.

Bu haçlılar ve onlar gibi diğerleri hiç olmazsa Hristiyan olmayanlara karşı savaşırken, 13. yüzyıldan itibaren pek çok kişi İsa adına savaşmaya yemin ederek dindaşlarıyla çarpıştı. Gerçekten de en kötü şöhrete sahip Haçlı liderlerinden ve çağın sonraki hedeflerinden biri Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick Hohenstaufen idi. Çağının en çarpıcı adamlarından biri olan Frederick, delici zekâsı, siyasi dehası ve bitmek tükenmek bilmeyen hareketliliği sebebiyle "dünya harikası" (*stupor mundi*) lakabıyla anıldı. 1198 yılında henüz üç yaşındayken kral olduğu Sicilya'da büyüyen Frederick, kendi Hristiyan inancının yanı sıra Arap dili ve İslâm kültürüne de aşinaydı. Ayrıca bilimsel araştırmaya, doğa felsefesine, matematiğe ve zoolojiye ömrü boyunca süren bir tutkusu vardı. Yırtıcı kuşlarla avlanma sanatı üzerine oldukça saygı gören bir ders kitabının yazarıydı. 1220 yılında Frederick, Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giydi ve yetki alanını güneyde Sicilya'dan kuzeyde Almanya'nın Danimarka ile sınırlarına kadar genişletti. Kişiliğinin gücünü bir yana bıraksak dahi o, Hristiyan dünyanın egemen dünyevî hâkimiydi. Dikkatini haçlı seferlerine çevirdiğinde ise muhteşem sonuçlar elde etti.

Frederick her ne kadar hiçbir zaman Doğu'ya kitlesel bir haçlı seferi düzenlemediyse de 1220'lerin sonunda Kudüs Krallığı'na seyahat etti ve burada Sultan el-Kâmil ile olan nadir görülen yakınlığını, pek çoklarının imkânsız addettiği için başarmaya çalışmaktan vazgeçtiğini sağlamak için kullandı: Kutsal Şehir'de Hristiyan idaresinin tesisi. Sultan ile arasındaki kişisel diplomasi

yoluyla varılan müzakere edilmiş bir anlaşmayla Frederick, Müslümanların Kubbet-üs-sahra ve Mescid-i Aksâ'da ibadet edebilmeleri için Harem-i Şerif'e rahatsız edilmeden erişmelerine izin verilmesi şartıyla şehrin idaresinin Hristiyanlara bırakılmasını sağladı. Frederick, Kudüs Kralı unvanını ve tacını kendisi için talep etmişti ama Avrupa'ya döndüğünde gündelik işleri atanmış vekillere emanet etti. Her ne kadar bu mutlu güç dengesi yalnızca on altı yıl sürdüyse de Frederick'in bütün Hristiyan âleminin takdir ve teşekkürünü almayı umduğu mucizevî derecede adil ve kansız bir devrimdi. Ne yazık ki Frederick, beklediği karşılığı görmedi.

Frederick Hohenstaufen hayatı boyunca papalarla tartıştı ve dört kez aforoz edildi. Aslında 1229'da Kutsal Kabir Kilisesi'nde Kudüs Kralı olarak taç giydiği anda teknik olarak Roma Kilisesi ile komünyondan menedilmişti. III. Innocent ile hemen hemen aynı kumaştan olan otoriter ve huysuz Papa IX. Gregory'nin (papalık dönemi 1227-1241) ölümcül düşmanı haline geldi. Papa itici gücünü sapkınlığın kökünü kazıma, her yerde inançsızlara zulmetmek ve bütün dünyevî prenslerin, papalık heybetiyle mukayese edildiğinde güçlerinin hiçbir anlam ifade etmediğini fark etmelerini sağlamak misyonundan alıyordu. Frederick'in Sicilya, Güney İtalya, Almanya ve Lombardiya'daki gücünün Hohenstaufen hanedanının papalık devletlerindeki papaları kuşatarak onlara hükmetmesine imkân tanıyacağından endişelenen Gregory, Frederick'i defalarca sapkınlıkla suçladı ve diğer dünyevî hâkimleri Hohenstaufen topraklarını işgale teşvik etti. Bu düşmanlık iki adamın da ömrünü aştı. 1240'lardan 1260'lara kadar ardı ardına gelen papalar, askerleri haçlı haçları takmaya zorlayarak, günahlarını affetmeyi vaat ederek ve Kutsal Topraklar'a hac yolculuğu yapmak yerine Kutsal Roma İmparatoru'na karşı savaşmalarını isteyerek Frederick ve haleflerine karşı savaş çağrısında bulundular. Sonunda Hohenstaufen hanedanı alçaltıldı, 1268 yılında Frederick'in on altı yaşındaki torunu, Kudüs'ün itibarî kralı Conradin'in Sicilya'nın yönetimi için verilen savaş sırasında papalık müttefikleri tarafından yakalanıp Napoli'ye götürülüp başının vurulmasıyla şansları tükendi. Başlangıçtaki haçlı seferi misyonunun Kudüs'ün Latin kralının papaya karşı savaşırken başını kaybetmesi haline dönüşmesinden daha büyük bir tersine dönme, hatta saptırma düşünmek zordu. Ama dünya bu şekilde dönüyordu.

13. YÜZYIL ORTALARINDAN İTİBAREN DOĞU'DAKİ HAÇLI DEVLETLERİ nihaî bir gerileme devrine girdi. Suriye ve Filistin'in jeopolitiği, kısmen Moğolların yükselişinden kaynaklanan aksamalar sebebiyle, kökten değişiyordu. 1244 yılında Kudüs şehri, Moğol ilerlemesi nedeniyle yerlerinden edilen ve Orta Asya'dan çıkmaya zorlanan Harezm Türkleri tarafından işgal edilerek yağmalandı. Daha sonra 1260'lardan itibaren Mısır'da yeni bir yönetici

hanedan, Memlükler olarak bilinen bir köle-asker kastı, Kudüs Krallığı'nın Trablus Kontluğu'nun ve Antakya Prensliği'nin ellerinde kalan kıyı tahkimat ve kalelerini parçalamaya başladı. Otuz sene boyunca savunmasız ve git gide ihmal edilen haçlı şehirlerini un ufak ettiler. Nihayet Mayıs 1291'de Akka muazzam şekilde kuşatıldı ve bu kuşatma deniz yoluyla zorla tahliye ile sonuçlandı. Ardından Kudüs'teki Latin Krallığı Kıbrıs'a taşındı ve orada da tarihe karıştı.

Doğu'ya yönelik haçlı seferleri hayatiyetini kaybediyordu ve kurumları da onu takip ediyordu. 14. yüzyıl başlarında Tapınak Şövalyeleri, nazırları Tapınakçı liderleri küfür, cinsel sapkınlık ve ağır suiistimal ile itham eden "Adil"* lakaplı IV. Philip'in Fransız hükümeti tarafından yürütülen alaycı ve sistematik bir saldırıyla yok edildiler.[43] Her ne kadar 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar pek çok yazar 1096-1099 ruhunun bir kez daha canlanacağı ve bütün Hristiyan âleminin Kudüs'ü geri alabileceği bir çağın hayalini kurmuş olsa da, başka bir Batılı komutanın Kudüs'ün kapılarından geçebilmesi için 1917 senesinin gelmesi beklenecekti. Söz konusu tarihte Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlıları kovan Müttefikler adına Edmund Allenby, komutayı devralmak için fatih olarak şehre girdi.

Haçlı seferleri yine de sürdü, hatta bazı durumlarda Hristiyan olmayan "kâfirlere" karşı düzenlendiği "orijinal" haliyle devam etti. Töton şövalyeleri Baltık'taki paganlara karşı savaşlarını 15. yüzyıla dek sürdürdüler. Hospitaller şövalyeleri Rodos'ta uluslararası bir üs tesis ettiler ve buradan kutsal savaş kisvesi altında Küçük Asya ile Kuzey Afrika'dan gelen Müslüman korsanlara karşı Akdeniz'i denetleyerek deniz savaşları gerçekleştirdiler. Osmanlı İmparatorluğu Doğu Avrupa'ya doğru ilerlemeye başladığında ise Hristiyan şövalyeler plaka zırhlarına haç takarak bu davaya katıldılar. Bununla birlikte çoğu kez haçlı seferleri, Hristiyan bir gücün yönettiği herhangi bir savaşa ek bir meşruiyet kazandırmak için takılan bir rozet haline geldi. 1258 yılında Papa IV. Alexander, Venedik Cumhuriyeti dâhil müttefiklerinin Treviso hâkimi Romanolu Alberigo'ya karşı savaşmalarını istediğinde, St. Mark Meydanı'nda Alberigo'ya karşı bir haçlı seferi vaaz etmesi için bir papalık temsilcisi göndermişti. Bu haçlı seferi vaazı, papalık elçisinin Trevisliler tarafından cinsel saldırıya uğradığını iddia ettiği bir grup çıplak kadının katıldığı adeta bir geçit töreniydi. Kısa zaman sonra 1260'larda Kathar haçlısının aynı adı taşıyan oğlu Küçük Simon de Monfort, İngiltere Kralı III. Henry'ye karşı isyanını bir haçlı seferi olarak ilân etti.** Bir asır sonra III. Henry'nin büyük-büyük torunu, Lancaster Dükü Gauntlu John, öldürülen kral "Zalim" Pedro'nun kızı olan karısı adına

* Bkz. Bölüm 11.

De Monfort'un isyanı, gerçekten de III. Henry'nin Hristiyan bir hükümdarı devirip yerine oğlu Edmund'u getirmeyi umduğu Sicilya'da Hohenstaufen karşıtı bir haçlı seferi başlatma yönündeki saçma vaadiyle alevlendi.

Kastilya tacını ele geçirmek umuduyla İber Yarımadası'na yöneldiğinde, haçlı olmak argümanını öne sürdü. 1380'lerde Norwich'in İngiliz piskoposu Henry Despenser, Flandre'ye karşı bir haçlı seferi başlattı. Bu seferin karşıt-papa olan VII. Clement'in destekçilerini ortadan kaldırmayı hedeflediği düşünülüyordu ama gerçekte sefer, uzun süredir devam eden ve Yüz Yıl Savaşları adıyla bilinen İngiliz-Fransız mücadelesinin bir parçasıydı. 15. yüzyılda Reform olarak bilinecek hareketin ilk muhalif teoloğu Jan Hus adındaki Bohemyalı bir kâfirin takipçileri olan Hussitlere karşı beş haçlı seferi düzenlendi.* 1493 yılında ise Cenevizli kâşif Cristopher Columbus, Amerika ile ilk karşılaşmasından geri döndüğünde çarpıcı bir şekilde haçlı retoriğini anımsatan terimlerle bütün Hristiyan âlemi adına sahiplenilebilecek, büyük zenginliklere sahip ve çok sayıda paganın yaşadığı bir ülke keşfettiğini duyurdu.

Bu, haçlı kelimesinin son kullanımı olmaktan çok uzaktı. Haçlı seferi, Orta Çağ'ı geride bıraktı. Bugün alternatif sağın, neo-Nazilerin, İslâmcı teröristlerin kullanmayı tercih ettiği bir mecaz olmayı sürdürüyor. Bunların hepsi de haçlı seferlerinin bin yıl boyunca Hristiyan ve Müslüman ilişkilerini tanımladığı şeklindeki kesinlikle mesnetsiz bir fikre bağlı kalıyor. Haklı olmamakla birlikte yanılgılarında yalnız da değiller. Papalık hırsının bir aracı olarak benimsenen, ancak nihayetinde istendiği gibi, istenen yere ve kişiye yönelmesine izin verilen, inanç ve şiddetin gayrimeşru bir melezi olan haçlı seferi, Orta Çağ'ın en başarılı ve kalıcı zehirli fikirlerinden biridir. Hayatta kalması hem dehasının hem de insanların o zaman da bugün de daha yüksek bir amaç uğruna kendilerini çatışmaya atmaya hazır olduklarının bir göstergesidir.

* Bkz. Bölüm 16.

Kısım III

Yeniden Doğuş

Y. M.S. 1215-1347

9

MOĞOLLAR

"Geldiler, yıktılar, yaktılar, öldürdüler, yağmaladılar ve gittiler."

MOĞOLLAR İÇİN, ATÂ MELİK CÜVEYNÎ

1221 yılının serin geçen ilk aylarında büyük Nil Deltası şehri Dimyat'a doğudan tuhaf haberler geldi. O sıralarda Dimyat uluslararası bir haçlı ordusunun elindeydi. Dört yıl boyunca Mısır sultanına karşı meşakkatli bir askerî harekât yürütmüşler, şehri ele geçirmelerine rağmen bundan fazla bir şey başaramamışlardı. Mısır'da savaşmanın sıcak, masraflı, rahatsız edici ve sağlıksız olduğu anlaşılmıştı. Eyyûbî Sultanı el-Kâmil, Kahire'de kayıtsızca oturuyordu ve onun aleyhine daha fazla kazanç sağlamak zor, hatta imkânsız görünüyordu. Harcanan paranın ve kaybedilen hayatların çokluğuna rağmen genel durum çıkmaza girmiş gibiydi. Ancak Dimyat'a ulaşan mektuplar her şeyi değiştirebilirdi.

Bu mektuplar Antakya Prensi IV. Bohemond tarafından haçlı ordusuna gönderilmişti ve İran üzerinden Hindistan'ın batı kıyısına kadar uzanan ticaret yollarında çalışan baharat tüccarlarından haçlı devletlerine ulaşan söylentileri bildiriyordu. Bu tüccarların sağladığı bomba haber etkisi yapan belgeye göre "Hint Adalarının Kralı David" denilen son derece güçlü bir hükümdar, Orta Asya'nın İslâm diyarlarına doğru hızla ilerliyor ve önüne çıkan herkesi ezip geçiyordu. Kral David, söylendiğine göre, İran Şahını mağlup etmiş, (her ikisi de günümüzde Özbekistan'da bulunan) Semerkant, Buhara ve (günümüzde Afganistan'da bulunan) Gazne dâhil olmak üzere büyük ve zengin şehirleri zapt etmişti. Buna rağmen tatmin olmamıştı ve önüne çıkan kâfirleri ezerek amansızca batıya doğru ilerliyordu. Bir vakanüvis, "yeryüzünde ona karşı koyabilecek hiçbir güç olmadığını" duymuştu; "onun Orta Asya'nın ilahî intikamının uygulayıcısı olduğuna inanılıyordu."[1]

Dimyat'ta bu şaşırtıcı askerî istihbaratı alan kişi, gayretli bir âlim-din adamı olan ve bilime karşı ilgisi parşömenden yapılmış bir piskoposluk başlığı* takmaya dek ulaşan Akka piskoposu Jacques de Vitry idi. De Vitry'nin

Bugün Belçika, Namur'da Musée Provincial des Arts Anciens'te korunmaktadır.

okuduklarına inanmak için iyi sebepleri vardı çünkü hemen hemen aynı sıralarda, aylar önce Dimyat'ın dışındaki çatışmalar sırasında ele geçirilen küçük bir haçlı grubu, şehre geri dönerek inanılmaz bir maceraya dair benzer hikâyeler anlatmışlardı. Mısır'da sultanın kuvvetleri tarafından yakalananlar savaş esiri olarak Abbasî halifesinin sarayına gönderilmişlerdi. Oradan da çok daha doğudaki kudretli bir kralın elçilerine hediye edilmişlerdi. Bu güçlü hükümdar, kudretine ve yüce gönüllülüğüne tanıklık etmeleri için onları Dimyat'a geri göndermişti. Bu ilgi çekici bir hikâyeydi. Söz konusu haçlıların macerası onları Avrupa dillerinin konuşulduğu topraklardan çok daha uzak diyarlara götürdüğü için, gördükleri ve tanıştıkları hiç kimsenin dilini tam olarak anlamamışlardı. Yine de bağlam göz önünde tutulduğunda bu hükümdarın Kral David'den başkası olmadığını varsaymak makul görünüyordu.

Piskopos Jacques de Vitry, Papa, Avusturya Dükü, Paris Üniversitesi Rektörü gibi yüksek mevkilerdeki kişilere yazdığı mektuplarla haberi Batı'nın dört bir yanına yaydı.[2] Haçlı seferinin kurtulduğunu duyurdu; Kral David, Mısır Sultanı'nı alt etmeye yardım için yola çıkıyordu. Çeşitli Hristiyan kehanetlerini savaş esirlerinin heyecan verici görgü tanıklığı raporları ile birleştiren de Vitry ve onun gibi din adamları, bu Kral David'in Rahip John adındaki efsanevî Hristiyan savaşçı-hükümdarın soyundan geliyor olması gerektiğine karar verdiler. Onların atalarının zamanında insanlar, sözde düzinelerce kralın haraç ödediği, "Üç Hint Adası" olarak adlandırılan, belli belirsiz bir bölgenin hükümdarı olan Rahip John'dan söz etmişlerdi; onun haçın düşmanlarına küçük düşürücü bir mağlubiyeti tattırmak için, Kudüs'ü "efendimizin ihtişamına yaraşır görkemli bir orduyla" ziyaret edeceği tahmin olunuyordu.[3] Onlar için üzücü olsa gerektir ki bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bunun sebebi de basitti; çünkü Rahip John diye biri yoktu. Ancak şimdi, onun oğlunun ya da belki de torununun bu görevi yerine getirmek üzere yola koyulduğuna inanılıyordu. İstihbarat raporları ile kehanetlerin birleşimine bakılırsa, haçlıların kısa sürede İskenderiye ve ardından Şam'ı ele geçirmesi, sonra da muzaffer bir şekilde Kudüs'e doğru ilerlemek için Kral David ile birleşmesi gerekirdi.

Sonunda işler yoluna girmeye başlayacaktı.

Fakat elbette öyle olmadı. Dimyat'taki Haçlılar Kral David'in destek kuvvetlerinin yaklaştığı haberiyle keyiflenip sultana saldırıp zafere doğru ilerlemeye başladıklarında kolaylıkla mağlup oldular ve Nil'in sularında boğuldular. Sonraki yıllarda başka haçlı grupları da Kutsal Topraklar'a seyahatlerinde Kral David'den hiçbir iz görmediler. Yaklaşan zaferle ilgili kehanetlerin sadece fanteziden ibaret olduğu ortaya çıktı ve çok geçmeden Kral David'in adı anılmaz oldu.

Yine de Kral David söylenceleri tamamıyla uydurma değildi. Hiç olmazsa Hintli baharat tüccarları ve haçlı savaş esirleri, doğudan durdurulamaz bir

şekilde ilerlerken her yeri fetheden bir hükümdardan söz ettiklerinde yalan söylememişlerdi. Onlar sadece neye baktıklarını bilmiyorlardı.[4]

Rahip John'un torunu ve Hristiyan Batı'nın kurtarıcısı "Kral David" olarak gördükleri kişi aslında Moğolistan bozkırlarında zavallı bir göçebe çocuk iken çağının en başarılı fatihi haline gelen Cengiz Kağan (ya da bugün birçok bilim insanının kabul ettiği şekliyle *Chinggis Qan*) idi. Cengiz, yirmi yıl içerisinde acımasız ve görünüşte yenilmez bir Moğol savaş makinesi yaratmış ve ardından onu Kore'den Mezopotamya'ya kadar etrafındaki dünyaya salmıştı. Bunu yaparak Orta Asya ve Orta Doğu'nun siyasi yapılarını parçaladı ve doğu dünyasının en büyük iki imparatorluk hanedanının, Çin'deki Jin ve İran'daki Harezmşahların çöküşüne yol açtı. Üstelik bundan fazlası da gelecekti.

Cengiz'in 1250'lerdeki yükselişinden fethettiği topraklardaki süper devletin resmî olarak dört büyük parçaya bölündüğü 1259 yılına kadar Moğollar, dünyadaki en büyük bitişik kara imparatorluğunu kontrol ettiler. Her ne kadar küresel üstünlük dönemleri sadece 150 yıl sürse de o zamanlardaki başarıları eski Makedonların, Perslerin veya Roma'nın başarılarıyla mukayese edilebilecek düzeydeydi. Yöntemleri modern öncesi çağların diğer küresel imparatorluklarına kıyasla daha acımasızdı: Moğollar şehirleri tamamen yerle bir ve nüfuslarını da imha etmekte, geniş bölgeleri harabeye çevirmekte ve bir zamanların kalabalık metropollerini ister yeniden inşa etmek ister haritadan tamamen silmek için ateşe verip ıssız bırakmakta tereddüt etmediler.[5] Ancak Moğolların Asya ve Orta Doğu'daki tüm ticaret ve etkileşim biçimini yeniden başlatmış olmaları, onların dehşet verici katliam, israf ve soykırım mirasından daha ağır basıyordu. Fethettikleri topraklara uyguladıkları sıkı denetim düzeni tarihçiler tarafından *Pax Mongolica* olarak bilinen göreceli bir barış dönemi yarattı. Karadan gerçekleştirilen destansı keşif yolculuklarına ve Doğu ile Batı arasında teknoloji, bilgi ve insan aktarımının kolaylaşmasına imkân sağladı. Ayrıca 13. Bölüm'de göreceğimiz üzere dünya üzerindeki en kötü salgının yayılmasına da olanak vermiş olması muhtemeldir.

Moğollar küresel bir imparatorluğun idarî araçlarına öncülük ettiler: Birinci sınıf bir posta sistemi, evrensel bir hukuk kodu, rasyonelleştirilmiş ve onluk sistemde düzenlenmiş askerî reform, metropol planlamasına son derece sert ama etkili bir yaklaşım. İmparatorluk sistemleri Roma'nın çöküşünden bu yana dek görülmemiş ve muhtemelen 19. yüzyıla kadar da görülmeyecek bir altın standardı belirliyordu. Dinî dogmalar konusunda Hristiyanlık öncesi Romalılardan beri herhangi bir imparatorluktan çok daha rahattılar (her ne kadar Cengiz Kağan, İslâmî ritüellerde hayvanların helal şekilde kesimini yasaklamış olsa da), Moğol egemenliği altında yerel geleneklere izin vermekte nispeten esnek ve aralarında mezhep yahut inanç ayrımı yapmaksızın dinî liderlere saygılıydılar.

Bunların ve başka pek çok başarının bir sonucu olarak tarihçiler, Orta Çağ bankacılığında devrim yaratmaktan Amerikalı kurucu babaların dünya görüşünü şekillendirmeye kadar çeşitli konularda Moğol hükümdarlarına itibar ettiler. Kendi zamanlarında Moğollar hem kıskanç bir hayranlık hem de açık ve yaygın bir dehşet uyandırdılar. Moğollar olmadan Orta Çağ'ın ve Batı'nın oluşumunun öyküsünü anlatmak mümkün değildir. Önce onların kurucu atalarından, bozkırın Cengiz Kağan haline gelecek olan zavallı çocuğu Temüçin'den başlamamız gerekir.

Cengiz Kağan

CENGİZ KAĞAN'IN HAYATININ (TAMAMEN GÜVENİLİR OLMASA DA) EN çağdaş anlatımı olan *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre bu büyük fatih aslen "kaderi yukarıdaki Gök tarafından belirlenmiş bir boz kurt" ile onun evlendiği bir dişi alageyiğin soyundan geliyordu.[6] İnsan ataları arasında düzinelerce mil uzağı görebilen bir tepegöz ve şimdi Moğolistan olan bölgenin engebeli topraklarında yaşayan, mevsimlere göre göç eden ve hayatta kalmak için avlanan yahut baskın yapan sayısız göçebe savaşçı da vardı. 1162 yılı dolaylarında kutsal Burhan Haldun Dağı yakınında daha sonra Cengiz Kağan olacak bebek dünyaya geldi. Rivayete göre "sağ avcunda aşık kemiği büyüklüğünde bir kan pıhtısı tutuyordu."[7] Börçigin kabilesinden meşhur bir savaşçı olan babasının Moğolların ölümcül düşmanı Tatarlarla savaştığı sırada aldığı bir esirin adı ona verildi: Temüçin. Ancak Temüçin dokuz yaşındayken babası Tatarlar tarafından zehirlendi. O ve altı kardeşi anneleri Höelün tarafından büyütülmek üzere geride kaldılar. Aile kabileleri tarafından terk edilip kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kaldığı için durumları daha da kötüleşti. Yabani meyveler toplayarak ve Moğol bozkırlarına özgü, dağ sıçanı denilen küçük yer sincabı gibi hayvanları avlayarak hayatta kaldılar. Bu hayata pek de iyi bir başlangıç sayılmazdı.

Neyse ki Temüçin ve ailesi zon günler geçirirken bozkırdaki koşullar alışılmadık derecede yumuşaktı. Orta Moğolistan'ın çam ormanlarındaki kadim ağaçlar üzerinde yapılan araştırmalar, tam da Temüçin'in büyüdüğü dönemde bölgenin art arda on beş yıl boyunca ılıman havada ve bol yağışlı olduğunu ortaya koydu.[8] Bu, bölgenin bin yüz yıldır yaşadığı en dost canlısı iklim dönemiydi. Çayırlar gelişti; buralarda yaşayan insanlar ve hayvanlar da gelişti. Temüçin ve ailesi vahşi doğada geçirdikleri zor yılları atlattılar ve çocuk onlu yaşların ortalarına geldiğinde ata binmeyi, dövüşmeyi, avlanmayı ve hayatta kalmayı öğrenmişti. O ve ailesi nihayetinde kabilevi sisteme yeniden kabul edildiler. Temüçin otlatmak ve süt sağmak için hayvanlar edindi ve Börte adında bir kızla evlendi. Börte, hayatı boyunca çoğu zaman aynı anda *ger*ine (geleneksel Moğol

yurdu veya hayvan postu çadırı) sıklıkla gelen en az bir düzine eş ve cariyenin ilkiydi. Fiziksel açıdan güçlü ve enerjik olan Temüçin, bir kedininki gibi keskin gözleriyle göçebe toplumda ilerliyordu. Ancak reddedilme onu daha sonraki liderliğini etkileyecek ölçüde şekillendirişti. Temüçin olağanüstü derecede sert ve öz disiplinli olarak büyüdü ve sadakate her şeyden daha fazla değer verdi. En küçük bir ihanete yahut sahtekarlığa müsamaha göstermedi ve reddedildiğinde, direniş gördüğünde ya da engellendiğinde vahşice tepki gösterdi.

Bozkırdaki kabile hayatı hayvanları otlatmak ve yağma yapmak etrafında dönüyordu. Siyaset ise kabileler arasındaki karmaşık ve düzenli olarak değişen ittifaklara göre örgütleniyordu. Bu kabileler arasında savaşlar olağandı ve Temüçin bu konuda son derece başarılıydı. Yirmili yaşlarının ortalarına geldiğinde Hamag Moğol olarak bilinen bir kabile konfederasyonunun lideri (*han*) olarak kabul görecek ölçüde itibara sahipti. Bu, Temüçin komşu kabilelerle savaşa gittiğinde on binlerce atlı savaşçıyı çağırmasına olanak veren önemli bir mevkiydi. Bu savaşlar arasında en çarpıcısı, Temüçin'in ihanetinin cezası olarak mağlup ettiği ve sonunda öldürdüğü çocukluk arkadaşı ve kan kardeşi Camuka liderliğindeki rakip koalisyonla olanıydı. 12. yüzyıl sona ererken Temüçin, bölgesindeki en mahir liderlerden biri olduğunu kanıtlıyordu.

Başarısının sebepleri basit fakat etkiliydi. Her ikisi de bozkır diplomasisinin temel araçları olan savaşma ve evlilik bağı kurma konularındaki şahsî yeteneğinin yanı sıra geleneksel Moğol kabile ve askerî örgütlenmesinde bazı reformları da başlatmıştı. İslâm Peygamberi'nin M.S. 7. yüzyılda Arabistan'ın çekişen kabilelerini bir araya getirmesi gibi, Temüçin de kabile ve kan bağlarının çekici olduğu kadar itici de olabildiğini, kendisiyle doğrudan bir bağ tesis edebilmek adına bunları zayıflatarak onu oluşturan parçalardan çok daha güçlü bir ürün yaratabileceğini gördü.

Bu bazı basit ama önemli pratik adımlar atılmasını gerektirdi. Bunlardan biri askerî teşkilata güçlü bir meritokrasi unsuru eklemekti. Moğol toplumu geleneksel olarak soy ve zenginliğe dayalı kabile hiyerarşisine göre düzenlenmişti. Temüçin bu geleneği paramparça etti. Müttefiklerini ve askerî subaylarını yetenek ve sadakat esasına göre seçti. Sonra subaylarına, komuta etmeleri için düzenli askerî birimler verdi. Ana birim, altı hafif okçu ve dört ağır mızraklıdan oluşan *Arban* adı verilen on kişilik bir bölüktü. Bu birliklerin on tanesi *Zuun*u, on *Zuun* ise bir *Mingghan*ı oluşturuyordu. On bin kişilik en büyük birlik ise *Tümen* idi. Bir bütün olarak ordunun birliği açısından kritik öneme sahip bulunan bu birimler, kabile gruplarından oluşturulmamıştı. Bunlar, aile ve kabile sınırlarını kesiyorlardı.[9] Askerler kendi birliklerine dâhil olduktan sonra bunu değiştiremiyorlardı; böyle bir teşebbüsün cezası ölümdü. Oysa birlikte at sürüp kazanmaları halinde bozkırın en çok arzulanan üç unsuru olan para, kadın ve at biriktirmeyi umabilirlerdi.

Temüçin kendi idaresi altındaki toplumun ordu dışında kalan unsurlarını da birbirine bağlamanın yollarına odaklandı. Bu açıdan büyük Bizans imparatoru Justinian ile arasında bir benzerlik kurulabilir. *Yasak* ya da *Yasa* olarak bilinen bir kanun, Moğol yönetimi altındaki herkesin birbirinden çalmaktan, birbirini köleleştirmekten kaçınmasını, katı bir cömertlik ve konukseverlik protokolüne bağlı hareket etmelerini, kağanın otoritesine itaati her şeyden üstün tutmasını, tecavüze, oğlancılığa ve cinsel istismara yanaşmamasını, gök gürültüsünde çamaşır yıkamamasını ve su kaynaklarına idrarını yapmamasını emrediyordu. Temüçin'i ve onun kurallarını çiğneyenler ağır ve genellikle ölümcül cezalara çarptırılıyordu. Suçlu bulunan sıradan insanların başları keskin kılıçla vurulurken seçkin subayların yahut liderlerin belleri kırılmak suretiyle kanları dökülmeksizin öldürülmeleri sağlanırdı.

Moğol davranış biçiminin her yönüyle en ayırt edici özelliği ciddiyetti. Temüçin ve generalleri, seferleri ve fetihleri sırasında da katı ve son derece kanlı angajman kurallarına göre hareket ediyorlardı. Moğol idaresine hemen boyun eğen herhangi bir halk ya da şehir, memnuniyetle aralarına kabul edilirdi. Ancak en ufak bir direniş ya da itaatsizlik belirtisi, katliamları ve yakıp yıkmayı davet ediyordu. Moğol elçilerine kötü davranan rakipler, bizzat öldürülene dek takip edilmeyi umabilirlerdi. Sahip oldukları servet konusunda yalan söyleyen topluluklar çoğunlukla tuhaf ve örnek teşkil edecek şekilde toplu halde öldürülme tehdidiyle karşı karşıyaydı. Bu iki amaca hizmet etti. Öncelikle bu bir psikolojik savaştı. Temüçin düşmanlarının derhal teslim olmalarının alternatifinin derhal öldürülmeleri olduğunu düşünmeleri halinde kendisinin yalnızca yaklaşmasıyla dahi yenilgiyi kabul etme ihtimallerinin arttığını fark etti. İkinci olarak, tamamen itaatkâr olanlar dışında muhaliflerin hepsini yok etmek Temüçin'in savaşları nispeten küçük ordularla kazanabilmesine imkân verdi çünkü bu sayede fethettiği toplulukların başında çok sayıda kuvvet bırakmasına gerek kalmıyordu.

Moğolların terör yönetimine rağmen hayatta kalmasına izin verdiklerine karşı şaşırtıcı hoşgörüleri onun hâkimiyetini dengeledi. Moğollara teslim olan klan ve kabileler fiilî olarak Moğol toplumuna entegre edildiler. Erkeklerinin orduya katılması beklendiği gibi kadın ve çocuklar da toplumun geri kalanına dâhil oldular. Bu arada çoğu dinî inanca da hoşgörüyle bakıldı; bu durum Moğol dünyası dışarıya doğru genişlemeye başladıkça özellikle önem kazanacaktı (Temüçin genel olarak dinî inançlara hayrandı ve bunları genellikle rakip inanışlar değil de Moğol Şamanî paganizmine faydalı eklentiler olarak görüyordu).[10] Yani Temüçin kariyerinin erken aşamalarından itibaren ezici bir askerî güçle karakterize edilmekle birlikte aynı zamanda yüksek derecede zorunlu bir sosyal uyuma sahip kudretli bir Moğol dünyası tasavvur etti. Dünya tarihinde ondan sonra gelecek pek çok diktatörün de benzer fikirleri olacaktı.

Çok azı Temüçin kadar yıkıcı bir başarıyla hedeflerinin peşinden koşabilecek ya da onlara ulaşabilecekti.

1201 yılı civarında Temüçin'in Hamag Moğol'u bozkır bölgesindeki en güçlü koalisyondu. Beş yıl sonra Temüçin, Merkitler, Naymanlar, Tatarlar ve Uygurlar da dâhil olmak üzere diğer bütün komşu güçleri yenmişti. Hepsi onun önünde diz çöktüklerinde 1206 yılında *kurultay* olarak bilinen yüksek kabile reislerinden oluşan bir konseyin, olağanüstü askerî başarılarından dolayı kendisine verdiği unvanla Cengiz Kağan (genel anlamda, "şiddetli hükümdar") haline gelmişti. *Moğolların Gizli Tarihi*'nden öğrendiğimize göre, "Kaplan yılında [1206] keçe çadırların halkları bağlılık yemini ettiğinde, hepsi Onon Nehri kaynağında toplanmışlardı.* [Temüçin'in] dokuz kuyruklu ak sancağını kaldırdılar ve orada ona *kağan* unvanını verdiler."[11] Cengiz unvanını fazlasıyla hak etmişti; komutası altındaki Moğollar bozkırın dehşetiydi. Umutsuz bir düşman şöyle yazmıştı: "Eğer onlarla çatışır ve sonuna kadar savaşırsak, kara gözlerini kırpmazlar bile. Yanakları da delinse, kanları da aksa ürkmeyen bu korkusuz Moğollarla savaşmamız doğru mudur?"[12] Gelecek yüzyılda milyonlarca kişi aynı soruyu kendisine soracaktı.

Hanların Yürüyüşü

CENGİZ HAN 1206'DAKİ ZAFERİNİN ARDINDAN HÂKİMİYETİNİ MOĞOL ovalarının çok ötesine yaydı. Kuzey Çin'de Batı Xia ve Jin hanedanlarına saldırdı, savaşta onların ordularını ezdi ve savaşçı olan olmayan yüzbinlerce kişiyi katletti. 1213 yılında üç ayrı noktadan Çin Seddi'ni aşarak birlikler gönderdi ve ardından Jin'in başkenti Zhongdu'ya indi. Kuşatılan şehir 1215 yılında ele geçirilerek yağmalandı. İmparator Xuanzong, Moğollara boyun eğmek zorunda kaldı ve hem başkentini hem de krallığının kuzey yarısını terk ederek 350 mil uzaktaki Bianjing'e (günümüzde Kaifeng) kaçtı. Bu, Jin hanedanının asla üstesinden gelemeyeceği berbat bir aşağılanmaydı. Cengiz Han ve Moğollar için ise sadece bir tane daha zaferden ibaretti. Bundan sonra batıya yöneldiler ve Kara Hitayları (bir diğer adıyla Liao) hedef aldılar. *Moğolların Gizli Tarihi*'ne göre Cengiz "Kara Hitayları çürümüş kütük yığınları haline gelinceye kadar katletti."[13] 1218 yılında Moğol orduları doğuya, Kore yönüne ilerlerken diğer tarafta Orta Asya ve İranlıların toprakları görüş alanları dâhilindeydi.

Bu dönemde İran ve çevresindeki pek çok bölgenin hâkimi, bir zamanlar memlûk iken Orta Asya'nın zengin şehirleri ve İpek Yolları boyunca kendi devasa imparatorluklarının efendileri haline gelen Harezmşahlar idi. 1218 yılında Cengiz Han, onların hükümdarı Harezmşah ile bir ticaret anlaşması müzakere etmek istedi ve ona 100 Moğol memurundan oluşan bir

* Onon, Kuzey Moğolistan'dan kuzeye, modern Rusya'ya akar ve orada Shilka Nehri olur.

elçilik heyeti gönderdi. Ne var ki bunlar, Harezmşah'ın sarayına giderlerken Harezmşahların Otrar şehrinde (günümüzde Kazakistan sınırları içinde) durduruldular. Casusluk şüphesiyle hepsi idam edildi. Söylemeye bile gerek yok ki Cengiz bu durumdan hiç memnun olmadı. Son derece önyargıyla yürüttüğü bir siyaset olan "yapılan hatanın karşılığında intikam alma" sözü verdi.

Cengiz'in Harezmşahlara karşı yürüttüğü sefer, Beşinci Haçlı Seferi katılımcılarının kulağına gelenlerle örtüşüyordu ve "Kral David'in" fetihleri halinde yeniden şekillendi. 1219 yılında kabaca bir tahminle 700.000 kişilik* güçlü bir ordu (modern Tacikistan ve Kırgızistan'ın ortasında yer alan) Alay Dağları'nı aşarak Harezm'i parçalayan, şehirlerini yok eden ve Harezmşah'ı hayatını kurtarmak için bir daha geri dönmemek üzere Orta Asya'dan Moğollara karşı sığınma bulduğu Hindistan'a süren seferlerine başladılar. Merv (bugün Türkmenistan'da), Herat (Afganistan'da), Harezmşahların başkenti Semerkant (Özbekistan'da) ve Nişabur (İran'da) dâhil olmak üzere Orta Asya'nın en büyük şehirlerinden bazıları kılıçtan geçirildi. İranlı âlim Atâ Melik Cüveynî, "Moğol katliamlarından kurtulan talihli kişilerden" naklen "geldiler, yıktılar, yaktılar, öldürdüler, yağmaladılar ve gittiler," diye yazdı.[14]

Merv'in yağmalanması özellikle dehşet vericiydi. Belki iki yüz bin kişiye ev sahipliği yapan kozmopolit metropol Merv, pek çok uluslararası ana ticaret güzergâhının kavşağında yer alan, kendisine ait çok sayıda kaliteli imalat sanayii ve devlet tarafından desteklenen gelişmekte olan ziraî hinterlandıyla, çetin bir platonun ortasında güzel bir vahaydı.[15] Cengiz, oğlu Tuluy'u şehrin teslimini talep etmek üzere gönderdi. Tuluy'un talimatları her zamanki gibiydi: Eğer ki Merv derhal Moğol gücüne boyun eğmezse mahvolacaktı. Tuluy babasını hayal kırıklığına uğratmadı. Şehir teslim olmaya direnince birliklerini şehrin etrafına yerleştirdi ve şehrin sakinlerine güvende olacakları sözü vererek bütün mallarıyla şehirden ayrılmalarını istedi. Ama güvende değillerdi. Şehirden çıkan binlerce insan soyuldu ve öldürüldü. Ardından şehir yağmalandı; kıymetli olan her şeyi alındı. Şehrin sulama sistemi, kopyalanabilecek kadar anlaşılıncaya dek incelendi, sonra imha edildi. Surların akıbeti de aynı oldu. Bodrumlarda ve kanalizasyonda saklanmayı başaran az sayıdaki şehir sakini dumana boğularak katledildi. Moğollar kendilerine direnecek hiç kimsenin hayatta kalmadığına ikna olduklarında yollarına devam ettiler.

Aynı performansı küçük değişikliklerle Harezmşah toprakları boyunca kullandılar; şehirleri yerle bir ederken aynı zamanda kaleleri de kuşattılar ve bu bütün imparatorluk onların insafına kalana dek devam etti. Her yere Moğol valileri yerleştirildi ve onara karşı çıkan isyanlar çarpıcı yöntemlerle

* İranlı vakanüvis Reşîdüddin'in verdiği bu sayı açıkça histerik bir abartıdır; bu dönemdeki toplam Moğol ordusunun asker sayısı 150.000'den azdı. Moğol ordusunun sayıca zayıflığı aslında onun taktiksel avantajlarından biriydi.

bastırıldı. Kitlesel katliamlar sıradanlaştı ve pek çok şehirde başı vurulanlardan geriye kalan ve açıkta çürümeye bırakılan birbirinden ayrılmış kafa ve gövde tepeleri oluştu. Çoğu sivil olmak üzere yüzbinlerce, belki de milyonlarca insan katledildi. Sayısız insan çalıştırılmak ya da cinsel istismar amacıyla Moğol ordusuna alındı yahut köle olarak Moğolistan'a sevk edildi. Lidersiz ve çaresiz kalan Harezm halkına terörle boyun eğdirildi ve devletleri ortadan kaldırıldı. Etnik açıdan İranlılar ile Türkler arasındaki hizipçilik ve mezpehsel bölünmelerle parçalanan Harezmşah devletinin yapısal zayıflıkları göz önünde tutulduğunda bu ibret verici bir deneyimdi.

1221 yılına gelindiğinde Cengiz amacına ulaşmıştı ve kuvvetlerini Moğolistan'a çekmeye hazırdı. Yine de Harezmşahlara karşı elde ettiği onca başarıya rağmen sessizce çekilip gitmeye niyeti yoktu. Yırtıcılara her şey av gibi görünür ve Moğol generallerinin hâlâ beslenecekleri çok şey vardı. İran'ın zaptından sonra Cengiz kuvvetlerini böldü. Kendisi yavaş yavaş kendi topraklarına doğru, doğuya ilerlerken Afganistan'a ve kuzey Hindistan'a baskınlar düzenleyerek buralarda yağmalar yaptı. Bu arada en iyi iki generali Cebe ve Subutay, daha batıya ve kuzeye yönelerek Hazar Denizi'nin etrafından dolaştılar ve Kafkasya'ya, Hristiyan memleketleri olan Armenia ve Gürcistan'a ilerlediler. Burada her zamanki gibi devam ettiler: Bütün şehirleri yerle bir ederek halklarının başına olmadık felaketler saçtılar. Cebe ve Subutay, toplu tecavüz emirleri verdiler, hamile kadınları sakatladılar, doğmamış bebeklerini parçalarına ayırdılar, işkence yaptılar ve başlarını keserek bıraktılar. 1222 yılı yazında Gürcü Kralı IV. George'yi iki kez muharebede mağlup ettiler. George bu muharebelerde aldığı ağır yaralardan dolayı öldü. Kısa süre sonra George'nin kız kardeşi ve halefi Kraliçe Rusudan, Papa III. Honorius'a bir mektup yazarak ona Jacques de Vitry gibi kişilerden gelen bilgilerle beslenen "Kral David" hikâyelerinin önemli bir düzeltmesini gündeme getirdi. Honorius'a Moğolların dindar bir halk olmak şöyle dursun, ancak düşmanlarını kandırmak için Hristiyan gibi davranan paganlar olduğunu bildirdi. Onları "Tatarlardan oluşan, cehennem görünüşlü, kurtlar kadar aç gözlü [ve] aslanlar kadar cesur bir halk"[16] olarak betimledi. Onlara karşı koymak neredeyse imkânsızdı. O zamana kadar Moğollar onun krallığından çoktan geçip gitmişti. Bu kez fethetmek için kalmamışlardı ama bir kuşak sonra görevlerini tamamlamak için geri döneceklerdi.

Cebe ve Subutay, Gürcistan'dan Rusya bozkırlarına doğru yola çıktılar. Kırım'a yaklaştıkları sırada sadece birkaç yıl önce Konstantinopol'e düzenlenen Dördüncü Haçlı Seferi'nde çıkarları peşinde koşarken neredeyse Moğollar kadar acımasız olduklarını ortaya koymuş bulunan Venedik Cumhuriyeti'nin elçileri tarafından karşılandılar. Venedikliler, Moğolların, Karadeniz'de Kırım Yarımadası'ndaki Sudak'ta yer alan kazançlı kolonilerindeki ticari rakipleri

Cenevizlilere karşı savaşmayı kabul ettiği bir anlaşmaya vardılar. Bu, Venedik *doç*ları ile Moğol *han*ları arasında 14. yüzyıla kadar süren, Marco Polo'nun meşhur maceralarının yolunu açan (bkz. Bölüm 10) ve Venedik Cumhuriyeti'ni zenginleştiren uzun soluklu bir ortaklığın başlangıcıydı. Anlaşılan o ki, şeytanlar birlikte at sürebilirlerdi.

Kışı Kırım'da geçiren Cebe ve Subutay ardından Cengiz'e katılmak için uzun ve dolambaçlı bir yola koyuldular. Yolda aralarında Kuman ve Kıpçakların da bulunduğu çeşitli bozkır Türk boylarıyla savaşıp onları mağlup ettiler. Daha sonra kuzeye, Kiev'e (günümüzde Ukrayna) yöneldiler. Dinyester Nehri boyunca ilerleyişlerine dair haberler, perişan Kumanlar tarafından Kiev Rusları arasında yayıldı. Bununla birlikte Moğolların gerçekte kim oldukları konusundaki kafa karışıklığı devam ediyordu. *Novgorod Kroniği*'nin çok bilgili yazarı onları "işledikleri günahların" ilahî bir cezası olarak görüyordu. Aksi halde sadece onların "bilinmeyen kabileler," olduklarını söyleyebilirdi: "Kimse onların kim olduklarını, nereden geldiklerini, dillerinin ne olduğunu hangi ırka mensup bulunduklarını, inançlarının ne olduğunu tam olarak bilmiyor ama onlara Tatar diyorlar."[17] Yine de bu gizemli ziyaretçilerin bela getirdiği açıktı. Aralarında Novgorod prensi Cesur Mstislav, Kiev büyük prensi III. Mstislav ve Halych prensi Daniel'in de bulunduğu Rus prenslerinden oluşan bir koalisyon ordu kurarak onları kovmaya çalıştı. Bunun çılgınlık olduğunu söylememize bile gerek yok. Ama bir de prensler kendileriyle görüşmek üzere gönderilen on Moğol elçisini idam ettiklerinde, adeta kendi ölüm fermanlarını imzalamış oldular.

1223 yılı mayıs ayının sonunda Rus prensleri Kalka Nehri yakınlarında Moğollara yetiştiler. Moğol artçı kuvvetlerinden yaklaşık bin savaşçıyı öldürmeyi başarmalarına rağmen Cebe ve Subutay'ın ana kuvvetleriyle karşılaştıklarında bozguna uğradılar. Muharebede Rus birliklerinin yüzde doksanı imha edildi ve üç prens de Moğolların eline geçti. Rusların gönderdikleri elçileri idam etme küstahlığını gösterdiklerini unutmamış olan Moğollar, korkunç bir şekilde intikam aldılar. Kiev hâkimi III. Mstislav ve iki damadı halılara sarıldılar ve Moğol komutanların *yurt*larının ahşap zemininin altına sokuldular. Daha sonra üzerlerinde bir kutlama yemeği düzenlendi. Böylece kulaklarında zafer ziyafetinin sesleri çınlayarak boğulup öldüler.[18] Bu kez Moğollar, Rusların topraklarını artık iyice genişleyen imparatorluklarına katacak kadar uzun süre kalmadılar ama onları ve bozkırın Avrupa ucundaki otlakları görmüşlerdi. Gürcistan'da olduğu gibi, geri geleceklerdi.

KARŞILAŞTIKLARI HEMEN HERKESLE SAVAŞMAYI YEĞLEDİKLERİ VE başarılarını duyurmak için debdebeli, içkili ziyafetler düzenledikleri için Cengiz Han, generalleri ve ordularının Moğolistan'a dönüş yolculukları uzun

sürdü. Yine de 1225 yılına gelindiğinde memleketlerinde yeniden bir araya gelebildiler ve yarattıkları yeni dünyayı değerlendirebildiler. Bu sıralarda Cengiz Han altmışlı yaşlarının başındaydı ve doğuda Sarı Deniz'den batıda Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir bölgenin efendisiydi. Hâkimiyet alanının büyüklüğü neredeyse gerçeküstüydü. Yüzyılın sonlarında eserini kaleme alan Iraklı vakanüvis İbnü'l-Esir, "bu Tatarlar ne önceden ne de şimdiki zamanlarda duyulmuş bir şey yaptı," yazdı ve okuyucularının gözlerine inanamayacaklarını düşündü: "Vallahi, aradan çok zaman geçtiğinde bizden sonra gelen ve bu olayın kaydını gören kimseler onun doğruluğuna inanmayacaklardır."[19] Fütuhatın genişliği imparatorluğun lezzetli meyvelerini de beraberinde getirdi. Moğolistan, halkının en çılgın hayallerinin bile ötesinde bir zenginliğe kavuştu. Fetih orduları binlerce çalıntı atı önlerine katarak getirmişti. Aylarca uzaktaki zapt edilen memleketlerden altın ve gümüş, köleler ve nakledilen zanaatkârlar, egzotik yiyecekler, alkollü içecekler getirildi. Özellikle kültürel açıdan hiçbir zaman dogmatik olmayan Moğollar, gittikleri her yerden teknoloji ve gelenekleri hevesle toplamışlardı. Orduya Çinli gemi yapımcıları ve İranlı kuşatma mühendisleri dâhil edildi. Uygur kâtipler devlet idaresinde istihdam edildi ve imparatorluk genelinde bürokraside yeni usuller benimsendi. 1227 yılında Cengiz, Çin'in mağlup Jin hanedanından örnek alınan, gümüş ve ipekle desteklenen bir kâğıt para çıkardı.

Aynı yıl, Ağustos 1227'de acımasız fatih hayatını kaybetti. Ölüm nedenini bilmiyoruz ama Orta Çağ'da bu konuda pek çok renkli görüş kaydedildi. Cengiz'e yıldırım çarptığı, onun bir okla zehirlendiği, yatağına aldığı esir bir kraliçenin cinsel organına sakladığı kesici aletle onu ölümcül şekilde yaraladığı rivayetleri bu meyandadır.[20] Ne şekilde olursa olsun, yatakta öldü ve son emirleri gayet isabetliydi. Haleflerinden Moğol İmparatorluğu başkenti olarak hizmet edecek Karakurum adında yeni bir şehir inşa etmelerini istedi. Ardından Tangut İmparatoru Modi ile ordularının yakın zamanda savaştığı Batı Xia kraliyet ailesinin toplu idamı için talimat verdi. Bu kişiler kazıklara bağlandılar ve parçalara ayrıldılar.

Cengiz'in bedeninin nerede yattığı da ölüm nedeni kadar belirsizdir çünkü mezar yeri kasıtlı olarak gizli tutulmuştur. İddiaya göre cenaze ekibi öldürüldü, onları öldürenler de öldürüldü ve mezar kazıcıları da aynı akıbeti paylaştılar; mezar yeri ise belirlenmesini engelleyecek şekilde atlara çiğnetildi. Bu aşamada Cengiz'in dünyayı yönetme görevi sırasında harcadığı canların sayısı tahmin edilemeyecek kadar çoktu. Marco Polo birkaç kuşak sonra geri dönüp baktığında Cengiz'in "dürüstlüğü onaylanmış, büyük bir bilgeliğe sahip, belagat yeteneği yüksek ve yiğitliğiyle ünlü bir adam" olduğunu kaydedecekti.[21] Bu değerlendirme onun özelliklerinden bazılarını içerse de, çoğuna değinmemiştir. Yine de Cengiz'in hâkimiyetinde gerçekleştirilen hızlı bölgesel genişleme ve kültürel

atılımların ardından Moğolların 13. yüzyılın tek dünya süper gücü olarak geleceği teminat altına alınmış görünüyordu. Geride sadece hâkimiyetlerinin bir sonraki aşamasını kimin yöneteceği ve ne kadar ileri gidebilecekleri kalmıştı.

"Tatarlar" Arasında

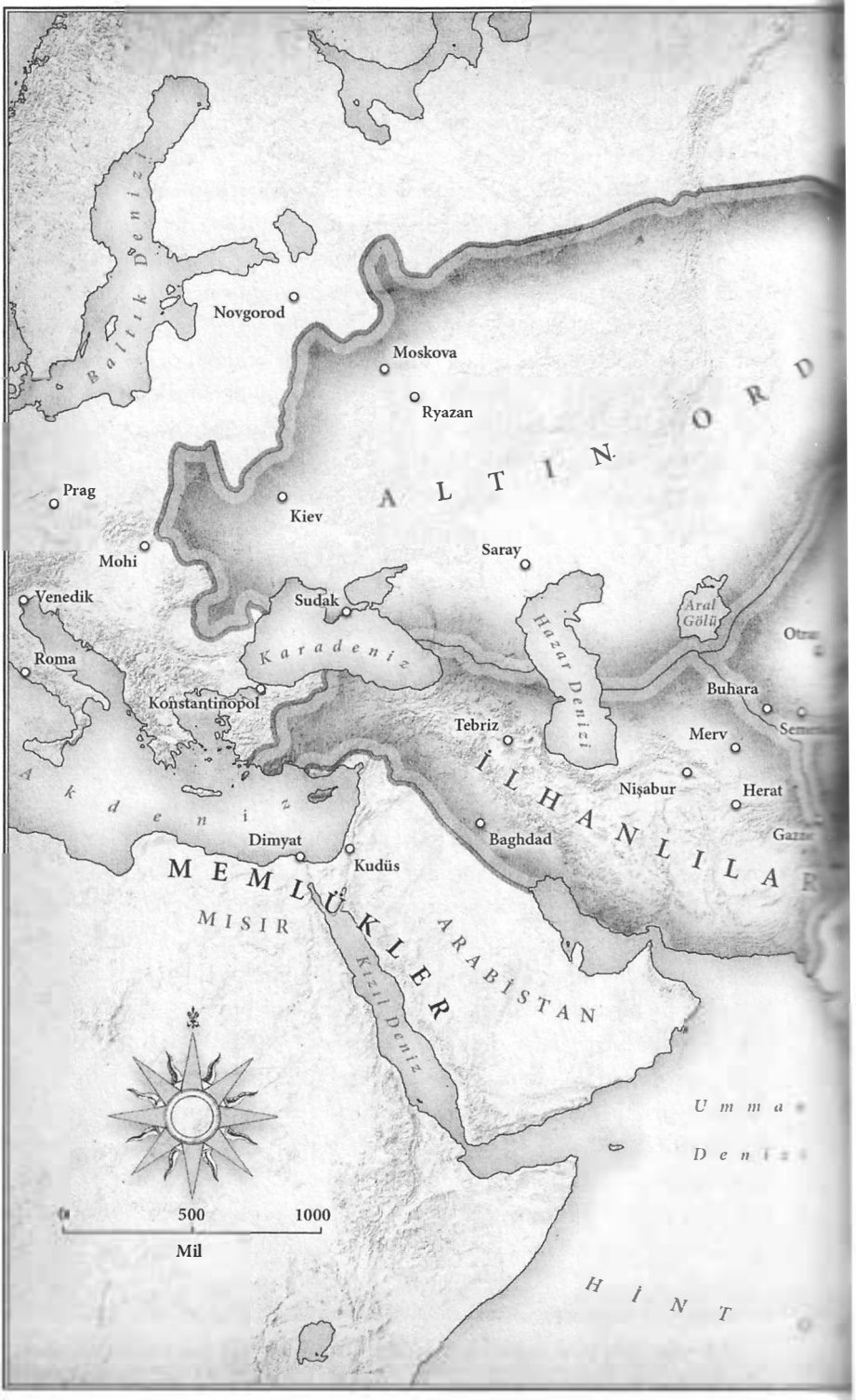
1241 YILI PASKALYA'DAN KISA BİR MÜDDET SONRA, CENGİZ'İN ölümünün üzerinden on dört yıl geçmişken, Moğol orduları yeniden batıya yöneldi. Orta ve Doğu Avrupa'da yalnızca 72 saat arayla meydana gelen ve adeta tüm kıtanın Moğollaştırılmasına zemin hazırlamış gibi görünen iki çarpıcı muharebede zafer kazandılar. 9 Nisan'da Baydar ve Kadan adlı Moğol generalleri, Legnica (günümüzde güney Polonya'da) yakınlarında Çek ve Tapınakçı askerlerden müteşekkil birleşik bir kuvveti biçtiler. Aşağı Silezya Dükü II. Henry'yi öldürdüler ve Legnica'nın dehşete düşmüş sakinlerinin önünde yapacakları geçit töreni için kafasını sivri uçlu bir demire geçirdiler. Muharebe sona erdikten sonra Moğol askerlerinden oluşan bir müfreze Moğolistan'a gönderilmek üzere zafer hatırası olarak ölen her düşman askerinin sağ kulağını kesti (dokuz büyük çuvalı doldurmaya yetecek kadar çok kulak vardı). İki gün sonra, 11 Nisan'da Macaristan'da bulunan başka ve çok daha kalabalık bir Moğol ordusu, Transilvanya'daki Mohi (Muhi) Muharebesi'nde Kral IV. Béla'yı aynı derecede ağır bir yenilgiye uğrattı. Béla ordusunun büyük kısmını kaybetti ve canını kurtarmak için Dalmaçya'ya kaçmak zorunda kaldı. Polonyalı vakanüvis Jan Długosz, Moğol ordularının taarruz halindeki müthiş görüntüsü karşısında ürperdi. "Kimse onlara karşı çıkmaya cesaret edemediğinden, istedikleri gibi yaktılar, öldürdüler ve işkence ettiler."[22]

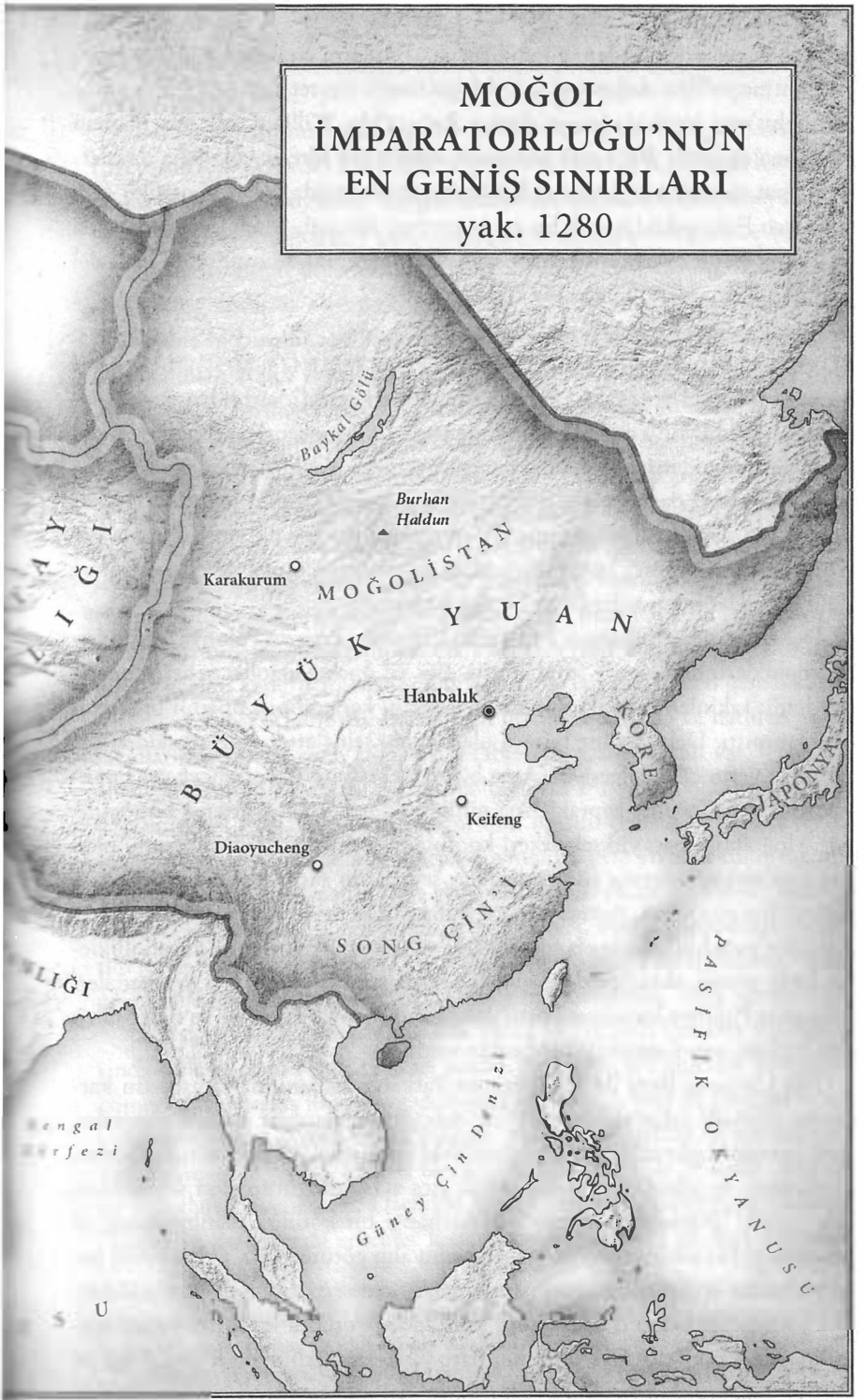
Béla gibi liderler panik içinde kaçarken Moğollar Doğu Avrupa'da kargaşa çıkardılar. Yaşattıkları dehşetin haberleri kısa sürede yayıldı. "Latin" dünyasının "Tatarlar" (zaten yanlış bir adlandırma olan Tatar kelimesi artık cehennemin Latince adı olan *tartarus* ile eşdeğerdi) tarafından işgal edilmesi karşısında dehşete kapılan Papa IX. Gregory, harekete geçmesi gerektiğine karar verdi. Bu sırada yaklaşık iki yıldır Kutsal Roma İmparatoru Frederick Hohenstaufen'e karşı yapılacak bir haçlı seferi için siyasi destek toplamaktayken rotasını değiştirdi.[23] Haziran ayında, Kutsal Topraklar'a, Baltık Denizi'ne, Konstantinopol Latin Krallığı'na ya da Hohenstaufen topraklarına gitme sözü olan haçlılardan yeminlerini devrederek Moğollarla savaşmak üzere Macaristan'a gitmelerini talep eden bir bildiri yayınladı. Béla ve Macarlar için talihsizliktir ki 1241 yılında devam eden pek çok haçlı seferi, neredeyse hiç kimsenin papanın çağrısına kulak vermediğini gösterdi. Noel geldi ve geçti; mart ayına gelindiğinde Moğollar, bizzat Béla'yı yakalamak için Dalmaçya'ya yaklaşıyorlardı. Durum gerçekten de çok kötü görünüyordu.

Derken, Moğollar birdenbire takiplerini durdurdular. Atlarını çevirip imparatorluk merkezlerine doğru yola koyuldular. Görünüşte yok olmanın eşiğinden dönen Doğu Avrupa, birdenbire Moğollardan arınmıştı. Sanki Tanrı onlara acımış, aşağı inmiş ve halkına eziyet edenleri yeryüzünden söküp atmıştı. Hırvat vakanüvis Başdiyakoz Thomas'a göre bu ani çekilmenin nedeni Macar bozkırlarının enginliklerine rağmen Moğolların uzun seferler için ihtiyaç duyduğu devasa at sürülerini beslemeye yetecek kadar ot sağlayamamasıydı.[24] Ancak Moğol siyaseti de keskin bir dönüş yaşamıştı: Cengiz'in üçüncü oğlu ve büyük kağan olarak halefi Ögedey Han, 1241 yılının aralık ayı sonlarında öldü. Onun ölümü Moğolistan'da kısa süreli bir iktidar boşluğu oluşturdu. İhtiyatlı general ve resmî görevliler yeni bir lidere geçişe tanıklık etmek üzere yurtlarına doğru yola çıktılar. Moğollar batıdan vazgeçmiyorlardı; İtalya ve Almanya'nın zenginlikleri Harezmşah imparatorluğu ya da Çin şehirleri kadar cazip olmaya devam ediyordu. Sadece şimdilik ara vermek zorunda kalmışlardı.

BU TUHAF ARAYA RAĞMEN 1240'LI YILLARDA MOĞOLLAR HALEN DÜNYA karalarının devasa bir kısmının hâkimiydiler. Ögedey'in on dört yıllık hükümdarlığı boyunca Çinli ve Müslüman tebaalarından aldıkları yeni kuşatma teknolojilerini uygulayarak egemenlik sahalarını durmadan genişletmişlerdi.[25] Azerbaycan, Kuzey Irak, Gürcistan, Armenia ve Keşmir, Moğol egemenliği altındaydı. Selçuklu Küçük Asya'sını işgale hazırlanıyorlardı. Orta bozkırın göçebe kabileleri ve Rus prenslerinin hepsine şiddeti değişen derecelerde cezalar verilmişti. Kiev Ruslarının neredeyse bütün şehirleri, çifte savunma surlarıyla çevrili Kiev dahi yağmalanmıştı. Riazan'ın (Moskova'nın yaklaşık 250 km. güneydoğusundaki Ryazan) harabelerine dair bir vakayiname kaydı, Moğolların "bütün güzelliği ve zenginliğiyle bu kutsal şehri nasıl yaktığını… ve şehirde tek bir kişinin bile hayatta kalmadığını" anlatıyordu; "hepsi ölmüştü… ölenlerin yasını tutacak hiç kimse kalmamıştı."[26] Moğol İmparatorluğu artık her zamankinden daha büyüktü ve dünyanın uzun zamandır birbirlerinden kopuk olan bölgelerini birbirine bağlıyordu. Sonuç olarak 13. yüzyıl ortalarından itibaren cesur kâşifler, tanık olduklarını belgeleyerek ve Orta Çağ'da görülmemiş büyüklükle bir süper gücün komutası altındaki egzotik durumu tasvir ederek bu yeni tuhaf topraklara doğru yola çıkmaya başladılar. Moğollar dünyaları yok etmiş olsalar da onları keşiflere de açmışlardı. Uzak Doğu, Roma döneminde bile bir gezginin ufkunun çok ötesindeydi; Çin'den ticareti yapılan ipek ve diğer emtia ancak dolaylı ticaret aracılığıyla ulaşıyordu ve Hindistan neredeyse hiç tanınmıyordu. Şimdiyse Moğol hegemonyası altında her şey, en azından bir süreliğine değişecekti.

13. yüzyılda yeni topraklara giden Orta Çağ seyyahlarından bazıları seyahatlerinin kayıtlarını tuttular. Bu sayede bugün hâlâ Moğol diyarındaki

Baltık Denizi
Novgorod
Moskova
Ryazan
ALTIN ORDU
Prag
Kiev
Mohi
Saray
Venedik
Sudak
Aral Gölü
Karadeniz
Hazar Denizi
Roma
Konstantinopol
Buhara
Tebriz
Merv
İLHANLILAR
Akdeniz
Nişabur
Herat
Dimyat
Baghdad
Kudüs
MEMLÜKLER
MISIR
ARABİSTAN
Kızıl Deniz
Umman Denizi
500
1000
Mil
HİNT

MOĞOL
İMPARATORLUĞU'NUN
EN GENİŞ SINIRLARI
yak. 1280
Baykal Gölü
Burhan
Haldun
Karakurum
MOĞOLİSTAN
Y U A N
BÜYÜK
Hanbalık
KORE
JAPONYA
Keifeng
Diaoyucheng
SONG ÇİN'İ
PASİFİK OKYANUSU
Güney Çin Deniz
Bengal
Körfezi

hayatı onların gözlerinden görebiliyoruz. Bunların arasında 1253 yılında Konstantinopol'den doğuya giden, Moğolistan'ı ziyaret eden ve 1255 yılında Trablus'taki haçlı devletine dönen Rubrucklu William adlı bir Flaman Fransisken de vardı. Bir kuşak sonra çok daha uzun süre ve çok daha uzaklarda dolaşan, çeyrek asır boyunca hanların topraklarında kalan Venedikli tüccar Marco Polo geldi. Ancak bu cesur grubun öncüsü, Moğol topraklarında hayatın ilk Batılı öyküsünü kaleme alan dünya gezgini, Giovanni da Pian del Carpine adıyla anılan İtalyan bir keşişti.

GIOVANNI DA PİAN DEL CARPİNE, 1245 YILINDA MOĞOLİSTAN'I ziyaret etmek için yola çıktı. Papalık sarayından ayrıldı, ardından geçici olarak Fransa'daki Lyon'a gitti. Beraberinde papa IV. Innocent'ten Büyük Kağan'ı Hristiyan topraklarına saldırmaktan vazgeçmeye ve Hristiyanlığa geçmeyi değerlendirmeye davet eden mektuplar taşıyordu, çünkü "onun eylemleri Tanrı'yı son derece öfkelendirmişti."[27] Bu umut dolu, belki de nafile bir görevdi ama del Carpine, bütün zorluklara rağmen yolculuğu gerçekleştirdi ve ödülü de çağlar boyu anlatılacak bir öykü oldu.

Del Carpine, Moğolistan'a ulaşmak için önce Prag ve Polonya, ardından Rus topraklarından Kiev'e seyahat etti. Beş yıl önce Moğollar şehri yerle bir etmişlerdi; sakinlerinin yaklaşık yüzde doksanı katledilmiş, önemli binaların çoğu yanmıştı. Del Carpine buraya ulaştığında şehir artık sadece eskiden var olmuş bir yerin cılız gölgesiydi. Ama bölgedeki hâkim güç şüpheye yer bırakmıyordu. Del Carpine topraklarına girdiğinde her bir Rus prensi onu endişeyle Moğolların batı yüksek askerî komutanı ve Cengiz Han'ın torunu olan Batu'nun seyyar sarayına yönlendirdiler; seyahatini sürdürebilmek için onun onayına ihtiyacı vardı. Ayrıca Moğol dünyasında ilerlemenin tek yolunun o insanların yaradılışlarında olan hediyelere ve tüketim ürünlerine düşkünlüklerine hitap etmek olduğu del Carpine'ye defalarca söylendi. O ve refakatçileri yanlarında Polonya kunduzu postu dolu kalın çuvallar taşıdılar ve haraç talep eden herkese memnuniyetle bunlardan verdiler.

Del Carpine, Batu ile 1246 yılının Paskalya zamanında tanıştı. Bu karşılaşma en hafif tabiriyle öğretici bir deneyimdi. Batılılar kampa girmeden önce, havaalanı güvenliğinin 13. yüzyıldaki eşdeğerini geçmek zorundaydılar; del Carpine ve arkadaşlarına iki büyük ateş arasında yürümeleri söylendi ve şöyle dendi: "Böylece efendimiz için herhangi bir kötülük planlıyorsanız ya da herhangi bir zehir getirdiyseniz, ateş onu alıp götürecektir."[28] Batu'nun kabul çadırının eşiğine doğrudan basmamaları için sert ifadelerle ikaz edildiler çünkü Moğollar bunu o kadar kötü şans addediyorlardı ki, bunu yapan herkesi idam edeceklerdi. Del Carpine, Batu'ya takdim edildiğinde onu bilge ve mantıklı fakat korkutucu buldu. "Bu Batu, halkına karşı çok iyi ama yine de

ondan çok korkuyorlar," diye yazdı.[29] Moğol yönetiminin özü buydu: Terörle denetlenen tolerans.

Batu'nun kampında kısa bir süre kaldıktan sonra del Carpine ve arkadaşlarına yeni kağan, Ögedey'in oğlu Güyük'ün yakında tahta çıkacağı Karakurum'a doğru ilerlemeleri söylendi. Bu göz korkutucu olmakla beraber heyecan verici bir yolculuktu. Moğolların sarayda misafirlere sundukları darı ve bol miktarda alkolden oluşan diyetleri onlarla aynı fikirde değildi; özellikle de bugün halen Moğolistan'da temel bir sosyal kaynaştırıcı olan alkollü fermente kısrak sütüne hiçbir zaman alışamadılar.* O ve yol arkadaşları dönüşümlü olarak hastalandılar, ayrıca yolculuk rahatsız ve soğuktu. Ögedey tarafından kurulan imparatorluk posta teşkilatının bir parçası olan ve yorgun atların her gün yedi defaya kadar değiştirilebildiği dikkate değer at aktarma noktaları sisteminin görevlilere her gün gün boyunca kendi bedenlerinin imkânları ölçüsünde hızlı ilerleme imkânı sağlamasına rağmen yolculukları aylarca sürdü.

Yolculuk uzun olsa da harikalarla doluydu. Moğollar del Carpine'yi büyüleyen bir halktı; görünüşleri, adet ve gelenekleri hayranlık uyandırıcıydı. Del Carpine, "Tatarların gözleri ve yanakları çoğu insandan geniştir," diye yazdı, "yanakları çenelerinden oldukça çıkık ve orta büyüklükte, düz bir burunları, küçük gözleri kaşlarına kadar kalkık göz kapakları var. Belleri genellikle dar… neredeyse hepsi orta boylu. Bazılarının üst dudaklarında ve nadiren kestikleri sakallarında seyrek kıllar olmakla beraber çok azının sakalı var."[30] Tek tanrılı ama Şamanist, putperest, astrolojiye takıntılı bir inanç olan, idam cezasını dayatan batıl inançlarla dolu Moğol dini ilgisini çekmiş ve onu dehşete düşürmüştü: Kasıtlı olarak ateşe bıçak koymanın, yere yiyecek tükürmenin, kemikleri birbirine vurmanın veya çadıra işemenin cezası ölümdü. "Fakat insan öldürmek, başkalarının topraklarını işgal etmek, haksız yöntemlerle başkalarının mallarına el koymak, zina yapmak, başka insanlara zarar vermek, Tanrı'nın emirlerine karşı gelmek, onlar arasında günah sayılmaz," diye yazdı.[31]

Karşılaştığı Moğolların pek çok ilginç ve çelişkili karakter özelliği karşısında şaşkına dönmüştü: Fiziksel açıdan dayanıklı, efendilerine karşı itaatkar, cömert, birbirlerine karşı kavgadan uzak ve barışçıl, yine de gururlu ve kibirli, yabancılara karşı düşmanca ve yalancı, pislik ve sefaletten rahatsızlık duymayan, umutsuzca sarhoş ve fare, bit, köpek, tilki, kurt, at ve hatta insan olsun, ne bulurlarsa yiyebilecek. Özellikle Moğol kadınlarını büyüleyici buluyordu: "Kızlar ve kadınlar da erkekler kadar ustalıkla at biner ve dört nala giderler.

* Geçtiğimiz yıllarda Moğolistan bozkırlarını at sırtında gezen Batılı bir gezgin, çok sevilen bu lezzeti şöyle anlattı: "Göçebe aileler yurtlarında bir fıçı bulundurur ve ondan taslarla alıp içerler. İhtiyaç duyduklarında sağabilmek için uzun bir sıra halinde bağlanmış kısrakları ayaklarının altında taylarla tutarlar. Süt, gazlı, peynirli, sütlü yoğurt gibidir. Lanet kokuşmuş!"

Hatta ok ve yay taşıdıklarını bile gördük. Kadınlar da erkekler kadar uzun süre ata binebiliyor; üzengileri daha kısa, atları çok iyi idare ediyorlar ve her türlü mala dikkat ediyorlar. Tatar kadınları her şeyi yapar: deri giysiler, ayakkabılar, tozluklar ve deriden yapılan her ne varsa. Arabaları sürer ve tamir ederler; develeri yüklerler ve bütün işlerinde hem hızlı hem kuvvetlidirler. Hepsi pantolon giyer ve bazıları tıpkı erkekler gibi ok atar."[32]

Del Carpine ve arkadaşları, bu insanların zapt ettikleri memleketlerde sayısız yıkılmış şehri, yerle bir olmuş kaleyi, terk edilmiş köyü gözlemleyerek haftalar boyunca seyahat ettiler.[33] Moğolistan'a vardıklarında yaz mevsimiydi ve planlandığı üzere Güyük'ün kağan olarak kabulüne tanıklık etmek için saraya tam zamanında ulaşmışlardı. Yeni kağanın kampında onur konukları olarak karşılandılar; nihayet onlara kısrak sütü yerine bira sunuldu ve yeni ev sahiplerini heyecanlı fakat tedirgin buldular. Burası aralarında Ruslar, Macarlar, Fransızca ve Latince konuşanlar ve daha pek çok Batılının da bulunduğu, dünyanın dört bir yanından gelen ziyaretçilerle dolup taşmıştı. Her şeyin merkezinde Güyük'ün çadırı vardı. İnce ipekle kaplıydı ve altın sütunlarla destekleniyordu ama ona gizlice bakmak çok zordu çünkü biraz fazla yaklaşan herkes çırılçıplak soyulup kağanın muhafızları tarafından dövülebilirdi. Del Carpine, elinde kunduz postundan daha değerli bir şey olmadığı için utanıyordu; diğer misafirlerin getirdiği değerli hediyelerden oluşan dağ, yaklaşık elli ahşap vagonu doldurıyordu. Kağan'a saygılarını sunmak üzere gelen bir Rus prensi, çadırında sanki zehirlenmiş gibi kül rengi bir yüzle uzanmış halde ölü bulunduğu için, hayatından da endişe ediyordu. Ama birkaç günlük sıkıntılı bekleyişin ardından del Carpine nihayet Güyük'ün huzuruna çıkartıldı.

Yeni kağanın "kırk, kırk beş yaşlarında veya daha fazla… orta boylu, çok bilge, son derece zeki, çok ciddi ve katı bir ahlaka sahip," olduğunu, dolayısıyla "hiç kimsenin onun kolayca güldüğünü yahut şaka yaptığını görmediğini" yazdı.[34] Kağan, tercümanlar aracılığıyla ona del Carpine'nin efendisi papa hakkında sorular sordu; onun kim olduğunu, Moğolca mı, Arapça mı, yoksa Ruten dilinde (Ruslar arasında yaygın bir Slav dili) mi konuştuğunu öğrenmek istedi. Latince Güyük'e son derece sınırlı bir dil gibi göründü. Del Carpine, Kağan'ın Papa'nın dili değilse de egemenlik alanları üzerinde emelleri olduğuna dair bariz bir izlenim edindi; Güyük, Batı'ya geri dönüşünde ona Moğol refakatçiler vermek konusunda ısrarcıydı ve o da bunların casus ya da askerî izciler olacağından emindi ama bu konuda yapabileceği bir şey yoktu. Güyük, Papa'ya götürülmek üzere mektuplar dikte etti, onun vaftiz olması yönündeki teklifini reddetti ve Roma Kilisesi'nin liderine sert bir üslupla kendisine boyun eğmesini emrederek aksi halde hiç de hoş olmayan sonuçlarla karşılaşacağını belirtti. Bu mektupların Latince ve Arapçaya tercüme edilmesinden sonra del Carpine huzurdan alındı. Ona ve arkadaşlarına ipek astarlı,

tilki kürkünden pelerinler verildi ve sonra geldikleri yöne doğru gönderildiler. Öncelinde posta yolu güzergâhı üzerinden çok uzun bir yolculuk daha vardı. Del Carpine, karda uyuyarak pek çok dondurucu gecenin çilesine katlandı. Kiev'e geri döndüğü zaman oradaki Ruslar hayrete düştüler; onun adeta ölüp yeniden dirilmiş olduğunu söylediler. Del Carpine ölmemişti. Kendi yaşadığı çağın Avrupalılarına henüz açılan bir ülkeye hayatının yolculuğuna katlanarak gidip gelmiş ve bazen bundan keyif de almıştı. 1247 yılı ortalarında *kağanın* mektuplarını Lyon'daki Papa'ya teslim etmek, hikâyesini anlatmak ve ödülünü almak üzere Avrupa'ya geri döndü. Ödülü, Montenegro'daki Antivari başpiskoposluğuna, papalık elçiliğine ve kendisi de Moğol meseleleriyle yakından ilgilenen Fransa Kralı IX. Louis'in büyükelçiliğine terfi ettirilmekti. Carpine sadece beş yıl daha hayatta kaldı; belki de onun ömrünü kısaltan yaşadığı maceranın zorluklarıydı. Ölmeden kısa süre önce doğunun yeni imparatorluğunda gelişen yeni dünyanın ve onda gizli tehlikelerin örneği olarak gördüklerini yazdı. Onun tek korkusu insanların onu bir hayalperest ve yalancı olmakla itham etmesiydi çünkü maceraları hakkında yazdıkları bazen kelimenin tam anlamıyla inanılmazdı.

İmparatorluk Parçalanıyor

DEL CARPINE'NİN PEŞİNDEN PEK ÇOK MACERACI DİPLOMAT VE misyoner yola koyuldu. Hemen hemen onunla aynı sıralarda Portekizli Lawrence de doğuya gitmekle görevlendirildi ama daha sonra ondan pek haber alınamadı. 1247 yılında Dominiken keşişler Saint-Quentinli Simon ve Lombardiyalı Ascelin, İran'daki Moğol bölge komutanı Baycu'yu ziyaret ettiler. 1249 yılında André ve Jacques Longjumeau kardeşler, Fransız kralı ve papadan hediyeler ve mektuplarla Karakurum'a gittiler.[35] 1253 yılında başka bir Fransisken din adamı, bu kez Aziz Francis'in takipçilerinin asli görevi olan paganların din değiştirmesini sağlamak amacıyla Moğolistan'a doğru yola çıktı.*

Bu sonuncu keşiş Rubrucklu William adlı bir Flaman'dı ve del Carpine gibi o da gördüklerinin, Fransa Kralı IX. Louis'e rapor olarak sunmak üzere, canlı bir kaydını tuttu. William, del Carpine'den biraz farklı bir rota takip etti. Konstantinopol'den yola çıktı ve Karadeniz'i geçerek eski Ceneviz ticaret kolonisi olup her ne kadar bölgede iş yapan İtalyan tüccarların gelişen grupları bulunsa da artık Moğol kontrolü altında yer alan Sudak'a ulaştı. O da batı hanı Batu ile tanıştı ve Moğolistan'a doğru yola çıkmadan önce beş hafta boyunca onunla birlikte seyahat etti.

* Aziz Francis, hayatını kâfirleri İsa'nın yoluna çevirmeye adamış, 1219 yılında Beşinci Haçlı Seferi sırasında Mısır'ın Eyyûbî hükümdarı el-Kâmil'i Hristiyanlaştırma çabasıyla unutulmaz bir işe kalkışmıştı.

Yolda del Carpine'nin de gözüne çarpan pek çok tuhaf Moğol geleneğini fark etti; kir ve pislik, Moğol kadınlarının gücü ve çalışkanlığı, karmaşık batıl inançlar, sosyal şiddet ve çok çabuk uygulanabilen ölüm cezaları, kısrak sütünün berbatlığı (Moğol İmparatorluğu'ndaki pek çok Hristiyan dinî gerekçelerle bunu içmeyi reddediyordu), hediyelere olan takıntı, batıya yönelik ilgiyle renklenen cehalet (William'ın konuştuğu kişilerden biri papanın 500 yaşında olduğunu duymuştu), gök gürültüsünden duyulan genel korku, fare yemeye dek uzanan mide bulandırıcı hepçillik ve her iki cinsiyetin de tercih ettiği garip saç kesimi. Del Carpine gibi William da zaman zaman uzun mesafe yolculuğunun yol açtığı rahatsızlıklardan mustaripti ve vaktinin büyük kısmını hasta, üşümüş ya da aç geçirdi. Ama yine del Carpini gibi, William da pes etmedi.

1253 yılı Noel'inden iki gün sonra William, *kağanın* Avrupa'nın St. Denis Manastırı gibi harikalarıyla karşılaştırıldığında oldukça perişan durumda bulduğu ancak yine de on iki tapınağı, iki camisi ve bir kilisesiyle son derece kozmopolit ve çok kültürlü olan Karakurum şehrinin surlarının hemen dışında kurulu kampına ulaştı. Güyük ölmüştü ve yerine kuzeni Möngke geçmişti. Bunun dışında güzel zamanlar hâlâ bütün hızıyla devam ediyordu. Moğol başkenti çok zengin olmayı ve dünyanın her yerinden gelen tüccarlarla elçiler için bir merkez olmayı sürdürdü. Sırtlarında tazı ya da leopar taşıyan bir at kafilesiyle yolda geçit töreni yapan bir Hint ileri gelenini görmek alışılmadık bir durum değildi. Burası aynı zamanda Möngke'nin özel sekreteri olarak hizmet eden Nasturî bir Hristiyan, sarayda kuyumculuk yapan William Buchier adında bir Parisli, çokça seyahat eden ve çok dil bilen ama görünüşe göre Moğolistan'ın içlerinde bulunmak için belirli bir amacı olmayan Basil adlı bir İngiliz, Macaristan'da Moğollar tarafından esir alınarak aşçı olarak hizmet etmek üzere onların diyarına sevk edilen Pacha adında nazik bir Fransız kızı gibi az sayıda gurbetçiye de ev sahipliği yapıyordu.

William her ne kadar bu cana yakın arkadaşlarıyla teselli bulsa da inançsızları din değiştirmeye davet etme görevi açısından yolculuğu çok büyük bir başarı sağlamadı. Aylarca orada kaldı ve İsa'nın sözünü bizzat Büyük Möngke'ye şahsen duyurmak için elinden geleni yaptı. Ancak birkaç kez kandırıldı ve sonunda tek ödülü, Doğu'nun genel standartlarını karşılayamayacak kadar disiplinsiz olan Batılıların genel çöküşü hakkında konuşurken içkisinden büyük bir yudum alan *kağanın* ona verdiği ders oldu.* Bütün akıllı Moğol hükümdarları gibi Möngke de orduların tabi kıldığı kültürlerin en iyi yönlerini benimsemekten ve uyarlamaktan yana çok memnundu. Ancak kıymeti kendinden menkul üstünlüğünü pek delillendiremiyor gibi görünen saçma bir inanca geçişe sürüklenmeyecekti. Möngke, "Tanrı size kutsal yazılar verdi

* Günümüze dek gelen yaygın bir tema.

ve siz onlara uymuyorsunuz," dedi; "bizeyse kâhinler verdi ve biz onların söylediklerini yapıp huzur içinde yaşıyoruz."[36]

Böylece amacına ulaşması engellenen William, sonunda 1254 yılının temmuz ayında içkinin su gibi aktığı bir ziyafetin ardından kraliyet sarayından ayrıldı. Möngke'den IX. Louis'e, bir noktada Moğolların kaçınılmaz olarak onun da peşine düşeceğinden dolayı Fransız kralının kağana derhal teslimiyet bildirmesinin hakkında en iyisi olduğunu tavsiye eden bir mektupla gönderildi. Möngke, Louis'e ancak "güneşin doğuşundan batışına kadar tüm dünya ebedî Tanrı'nın gücü altında neşe ve huzur içinde bir olduğu zaman" dinleneceğini söyledi. Coğrafyanın Moğol savaş makinesi karşısında bir savunma sağlamayacağı konusunda da onu uyardı: "Eğer ebedî Tanrı'nın emrini duyup anladığınızda onu yerine getirmek istemezseniz ve 'ülkemiz uzak, dağlarımız güçlü, denizimiz geniş' derseniz … neler olacağını nasıl bilebiliriz?"[37]

Anlaşılacağı üzere Möngke'nin bütün pasif-agresif tehdidine rağmen Moğollar hiçbir zaman Frankların krallığına ulaşamadılar. Bununla birlikte Rubrucklu William, batıya doğru uzun bir yolculuk yaptı ve 1254 yılı sonlarında IX. Louis'i Kutsal Topraklara yapılan haçlı seferinde buldu. Louis'i diğer din adamlarını kendisinin yaptığı yolculuğa çıkmaktan caydırmasının mantıklı olacağını, çünkü artık açık tehlikeler bulunduğunu öne sürdü. Ama kendisinin doğudaki deneyimlerinden, özellikle de haçlı seferiyle ilgili olarak hâlâ öğrenebilecekleri çok şey olduğunu ekledi. "Size güvenle söylüyorum ki, krallar ve şövalyeler bir yana, eğer köylülerimiz Tatar prenslerinin hareket ettiği şekilde yolculuk yapmaya istekli olsalar ve benzer bir diyetle yetinseler, bütün dünyayı fethedebilirlerdi," diye yazdı.[38] Ama bu da hiçbir zaman gerçekleşmedi çünkü doğunun haçlı dünyası çöküşün eşiğindeydi. Daha da önemlisi Moğol dünyası da radikal bir değişime uğramak üzereydi.

1258 YILINDA BİR MOĞOL ORDUSU BAĞDAT'I YAĞMALADI. İSLÂM dünyasının en büyük şehirlerinden biri her zamanki gibi korkunç bir şekilde yerle bir edildi. Möngke'nin kardeşi Hülegü ve Guo Kan adlı Çinli generalin komutasındaki ordu, şehrin savunmasını aşarak on binlerce, belki de yüz binlerce sivili katletti. Dünyanın en iyi kütüphanesi olduğu iddia edilen Bağdat'ın Hikmet Evi yağmalandı. Yüzyıllar boyunca Grekçe, Süryanice, Hint ve Fars dillerinden Arapçaya tercüme edilen felsefe, tıp, astronomi ve daha pek çok konuda binlerce risale ve kitap Dicle Nehri'ne atıldı. O kadar çok kitap yok oldu ki, çözülen mürekkep yüzünden suyun karardığı rivayet edilir.

Sonra, daha da şaşırtıcısı, Hülegü, Abbasî halifesi el-Müsta'sım'ı ölümle cezalandırdı. El-Müsta'sım, Moğollar yaklaştığında teslim olmayı reddetme hatasına düşmüştü, dolayısıyla kimse ona yardım edemezdi. Sünnî Müslüman dünyasının yüce ruhani lideri bir halıya sarılarak atlara çiğnetildi. Böylece

geçmişi M.S. 750 yılında Emevîlere karşı gerçekleştirilen devrime uzanan bir hanedanın ışığı söndü.* Görünen o ki, Moğolların acımasızlığının sınırı ve dünyada yok edemeyecekleri kutsiyette bir şey yoktu.

Ancak ertesi yıl doyumsuz Moğol İmparatorluğu ciddi bir sarsıntı geçirdi. Tam da bazıları Suriye ve Filistin'i işgal edip haçlı devletlerindeki Hristiyanları korkutup diğerleri Doğu Avrupa'ya dönerek Polonya'da Krakow'u yağmalar ve Moğol orduları yeniden harekete geçmiş gibi görünürken Doğuda bir felaket yaşandı. Ağustos 1259'da Möngke, güney Çin Song hanedanına ait bir kale olan Sichuan'daki Daioyucheng dağ kalesini kuşattığı sırada öldü. Dizanteriden mi, koleradan mı, kendisine isabet eden bir ok yüzünden mi, yoksa merdivenden düşerek mi öldüğü tarihçiler arasında halen tartışma konusu. Muhtemelen cevabını da hiçbir zaman bilemeyeceğiz.[39] Ama her ne şekilde olursa olsun Möngke ölmüştü. Ölümü kafa karışıklığına, iç savaşa ve nihayet Moğol İmparatorluğu'nun, her biri kendi ayırt edici karakterini ve siyasi hedeflerini geliştirecek olan ve hanlıklar olarak bilinen dört ayrı bölgesel güce bölünmesine yol açtı.

Bu kesinlikle kısa ve keskin bir süreç değildi. Möngke'nin ölümünün hemen ardından Uzak Doğu'da *büyük kağan* olmak için müstakbel halefleri arasında çatışma çıktı. Möngke'nin kardeşleri Kubilay ve Arık Buka, dört yıl boyunca yönetme hakkı için savaştılar.** 1264 yılında Kubilay Kağan zafer kazanmıştı ama sorunlar hemen bitmedi. Kubilay kendi idaresini henüz yerleştirmişti ki, yeğeni Kaydu (merhum Ögedey'in oğlu) ona meydan okudu ve bu neredeyse kırk yıl sürecek bir çatışmaya yol açtı. Bu arada iktidar boşluğu yaşanırken Bağdat kasabı Hülegü ile Giovanni da Pian del Carpine ve Rubrucklu William'ın yazılarında öne çıkan, 1255 yılında ölen batı komutanı Batu'nun küçük kardeşi Berke arasında anlaşmazlık çıktı.

Ne bu çatışmanın ayrıntılarının ne de Cengiz Kağan'ın torunlarının ve torunlarının da torunlarının rekabetlerinin bizi burada oyalamasına gerek yok. Gerçek şu ki, 13. yüzyılın ilk yarısında bu denli geniş bir sahada son derece etkin bir şekilde faaliyet gösteren Moğol İmparatorluğu'nun, tek ve tartışmasız liderin otoritesine koşulsuz itaat şeklindeki yol gösterici ilkesine meydan okunduğunda bir arada kalamadığı ortaya çıktı. Ögedey döneminde kurulan ve komutanların birbirlerinden binlerce kilometre uzakta savaşırken iletişim halinde olmalarına imkân sağlayan olağanüstü posta teşkilatı, komutanlar büyük kağan ve imparatorluğun çıkarlarından çok kendi çıkarlarıyla ilgilenmeye başladıklarında hiçbir işe yaramazdı. Üstelik Moğollar bir bakıma kendi uyum kabiliyetlerinin kurbanı oldular. Çin, Orta Asya, İran ve Rusya'ya gönderilen

* Bkz. Bölüm 4.

** Bu mücadele Cengiz Kağan'ın eşi Börte'den dünyaya gelen dördüncü oğlu Tuluy'un iki çocuğu arasında yaşandığından Tuluylu İç Savaşı olarak da bilinir.

bölgesel komutanlar, birkaç nesil içinde imparatorluğun kendi bulundukları bölgelerine imparatorluk kavramına karşı duyduklarından daha güçlü bir yakınlık hissetmeye başlamışlardı. Bazıları *yurt* yaşamından ziyade kent yaşamına ilgi duydu. Bazıları eski ülkelerinin Şaman liderliğindeki paganizmini terk ederek Tibet Budizmi yahut Sünnî İslâm'a girerek yerel dinleri benimsediler. Belki de doğal olanı buydu: Kudretli Roma İmparatorluğu dahi bölge komutanlarının er ya da geç yerlilere dönüşmesini engellemeyi başaramamıştı. 13. yüzyılda ise bu, Moğol İmparatorluğu'nun sonsuza dek Moğol olarak kalamayacağı anlamına geliyordu.

1260 yılı dolaylarındaki kriz yıllarından doğan dört hanlık yine de her açıdan devasa güç bloklarıydı. İlki ve kavramsal açıdan en kıdemlisi Çin merkezli olup Büyük Yuan (ya da Yuan hanedanı) adıyla biliniyordu. 1271 yılında Kubilay tarafından kuruldu; kısa sürede Konfüçyüsçülüğü ve Çinlilerin teknolojik icatlara dönük yerli yeteneğini benimseyerek karakter ve kültür bakımından açıkça Çinlileşti. Kubilay başkentini Karakurum'dan eski Jin kalesi Zhongdu'nun yanında özel olarak inşa edilmiş bir şehre nakletti. Bu yeni metropole Hanbalık veya Dadu adı verildi ve Kubilay ile onun Yuan hanedanına mensup torunları imparatorluk güçlerini Tibet, Kore, doğu Rusya ve güneydoğu Asya'da yaymayı hedeflediler. Bugün şehir, büyük ölçüde değiştirilmiş bir biçimde ancak halen aynı siyasi rolü üstlenmeye devam ederek varlığını sürdürüyor: Ona Pekin diyoruz.

Büyük Yuan'ın batısında diğer üç Moğol ardıl devleti vardı. Yöneticileri Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın torunları olduğu için bu adı alan Çağatay Hanlığı, doğuda Altay Dağları'ndan batıda Amuderya Nehri'ne kadar Orta Asya'da uzanıyordu. Bu hanlık göçebe, kabilevi ve rakip rakip hâkimiyet iddiacılarının mücadeleleri arasında son derece istikrarsız bir yapı olarak kaldı (14. yüzyılda bölündü, küçüldü ve Moğolistan olarak bilinen yapıya dönüştü). Nesiller boyunca hükümdarları, Hülegü ve onun soyunun bir zamanlar Harezmşah İran imparatorluğunun hâkimiyetinde bulunan sahada kurduğu İlhanlı Moğolları ile çatıştı.

Abbasî Halifeliğine son veren, Bağdat'ı yerle bir eden ve İran, Irak, Suriye, Armenia ve Küçük Asya'nın batı yarısının idaresini ele geçiren İlhanlılar, en azından kısa bir süreliğine Orta Doğu'nun egemen oyuncularıydı. Bu onları Batılılar için özellikle ilgi çekici kıldı çünkü doğal olarak haçlı dünyasının siyasetine bulaştılar ve bunun sonucunda Batı'daki pek çok kişinin Kral David fantezileri yeniden canlandı. Bu kişiler Moğolların, haçlıların hizmetkârı haline getirilebileceği konusunda kendilerini kandırmaya çalıştılar. 1262 senesinde Fransa Kralı IX. Louis, Rubrucklu William'ın Karakurum'a gerçekleştirdiği yolculuğun ardından İlhan Hülegü'ye, Mısır'ın yeni Müslüman hâkimleri Memlüklere karşı Hristiyan-Moğol ittifakı üzerine sıra dışı bir vizyon

sunmaya çalıştı. Hülegü, Louis'e kısa süre önce Suriye'yi dağlarda yaşayan ve bölgedeki tüm inançlara mensup siyasi liderlere ani terör saldırıları düzenleyen münzevi bir Şiî mezhebi olan Haşhaşîlerden kurtarmakla övünerek bu hayale izin verdi. Ayrıca kendisini "hain Sarasin halklarının hırslı yok edicisi, Hristiyan dininin dostu ve destekçisi, düşmanların enerjik savaşçısı ve dostlarının sadık dostu" olarak tanımlayarak Louis'e "Babil'in köpek fareleri" diye nitelediği Memlükleri yok edeceğine dair söz verdi.[40]

Ne var ki Hülegü ve halefleri nihayetinde Memlükler karşısında sınırlı bir başarı elde ettiler. Bozkır göçebelerinin soyundan gelen, son derece disiplinli ve savaşta usta olan Memlükler, Moğolların Doğu Akdeniz'deki yayılmasının sınırlarını belirleyen siper olduklarını kanıtladılar. Mısır'ı, Filistin'i ve Suriye'nin bir kısmını emniyete aldılar ve 13. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Kuzey Afrika ya da Arabistan'a yapılacak Moğol akınlarını sona erdirdiler. Bunun anlamı İlhanlı Moğollarının fiilen eski Pers İmparatorluğu'nun en son hâkimleri haline geldiği, bu rolü benimsedikçe yavaş yavaş dünyanın o bölgesindeki bütün yeni hâkimler gibi görünmeye ve konuşmaya başlamaları idi. 1295 yılında İlhan Gazan, Budizm'den Sünnî İslâm'a geçti. Bu Hülegü'nün torunu için alınması son derece güç bir karardı, zira 1258 yılında Abbasî halifesini kelimenin tam manasıyla ortadan kaldıran kişi bizzat Hülegü idi. Bu ironi bir yana, Gazan kültürlü ve ileri görüşlü bir hükümdardı. Ancak onun ölümünden sonra, 14. yüzyılın ilk yarısında İlhanların otoritelerinin yavaş yavaş kırılmaya ve küçük bölgesel emirlerin kendi güçlerine dayanmaya başladıkları görüldü; yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık ayırt edilebilir bir Moğol devleti neredeyse yoktu.

Geride bir hanlık daha kaldı: Altın Orda.* Gördüğümüz üzere Giovanni Pian del Carpini ile Rubrucklu William gibi seyyahlar Moğol İmparatorluğu'nda seyahat ettikleri zaman, Rus bozkırlarını kaplayan batı kısmını bölge komutanı Batu'nun idaresi altında bulmuşlardı. 13. yüzyıl ilerledikçe bu bölge, en büyük oğlu Cuci aracılığıyla Cengiz Kağan'ın soyundan gelen hanlarının idaresinde bağımsız hale geldi. Tıpkı Çağatay Hanlığı'nda olduğu gibi, Moğol yönetici tabakası yılın büyük bir bölümünde göçebe hayat tarzını sürdürdü. Bununla birlikte şehir hayatını da tam olarak ihmal etmediler.[41] Fetih yıllarında yağmalanan büyük Rus şehirlerinden bazıları yeniden inşa edildi, diğer şehirler ise yeni kuruldu. 20. yüzyılda dünyanın bu bölgesine hâkim olacak Sovyet diktatörleri gibi, Altın Orda'nın Moğol hükümdarları da amaca yönelik olarak inşa edilmiş yerleşimleri tercih ediyorlardı. Bunların en meşhurları eski Saray ve Yeni Saray idi.

* Bu isim Rusya bozkırlarındaki hanlığa 16. yüzyıldan itibaren geriye dönük olarak verilmiştir. Ancak bunun hanın altın çadırından türetilmiş bir isim mi, yoksa Türkçe *orda* (karargâh) kelimesi ile Latince *aurum* (altın) kelimesinin çarpıtılmış bir birleşimi mi olduğu tam olarak belli değildir.

Karadeniz ve Hazar denizi arasındaki Aktuba Nehri üzerinde yer alan Yeni Saray, 14. yüzyıl sonlarında onu ziyaret eden Müslüman seyyah İbn Battûta tarafından müreffeh ve zarif bir başkent olarak tanımlandı. İbn Battûta şehri detaylı olarak anlatırken, "muazzam büyüklükte, sakinlerle dolup taşan, hoş çarşıları ve geniş sokakları olan, şehirlerin en güzellerinden biri," diye yazdı. Şehrin tamamını dolaşmanın yarım gün kadar süreceğini tahmin etti ve son derece kozmopolit bir nüfusa yaraşır şekilde "on üç katedral ile çok sayıda caminin" bulunduğunu aktardı. Şöyle devam etti: "Şehrin sakinleri çeşitli milletlere mensuptur. Bunların arasında ülkenin hem sakinleri hem de hâkimleri olan ve kısmen İslâm'a girmiş Moğollar da bulunuyor. Müslüman olan Aslar [yani Osetler], hepsi Hristiyan olan Kıpçaklar, Çerkesler, Ruslar ve Grekler var. Her grup kendi çarşılarının bulunduğu ayrı mahallelerde yaşıyor. Irak'tan, Mısır'dan, Suriye'den ve başka yerlerde gelen tüccar ve yabancılar, mülklerini korumak için etrafı duvarlarla çevrili bir mahallede yaşıyorlar."[42]

Bu gerçekten de İpek Yolu'nun ana güzergâhlarından birini kontrol eden bir şehre yakışan kozmopolit bir görünümdü. Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere Moğollar, 13. yüzyıldan itibaren bu yollar üzerinde meydana gelen küresel ticaretteki patlamadan büyük ölçüde sorumluydular ve Altın Orda da ipekten baharata, değerli taş ve metallerden kürklere, tuza, deriye ve kölelere kadar çok çeşitli ticari emtianın geniş bir aracı pazarıydı. Burası ayrıca farklı dinlerin ve kültürlerin erime potasıydı. İbn Battûta'nın belirttiği üzere Moğol hanları İslâm'a geçmişti ama Hristiyanlığa karşı son derece hoşgörülüydüler; topraklarındaki Ortodoks kiliselerini vergiden muaf tutuyorlardı ve din adamlarının Moğol ordusuna hizmet etmesini talep etmekten kaçınıyorlardı. Aslında Rus din adamlarından ruhları için dua da istiyorlardı. Altın Orda Hanları aynı şekilde, kendilerini efendi olarak kabul eden ve onlara haraç ödeyen Rus prensleriyle barış içinde anlaşmaya da hazırlardı.

Bunlardan biri, Kiev ve Vladimir'in büyük prensi ve bugün Ortodoks Kilisesi'nin bir azizi olan Rus kahraman Alexander Nevsky (ö.1263) idi. Nevsky, İsveç ve Almanya'dan gelen Hristiyan ordularının topraklarını işgal etmesini ve kendisini Roma Kilisesi'nin yörüngesine sürüklemesini engelleme amacında hayatî bir müttefik olarak gördüğü Altın Orda Hanı Sartak ile mükemmel ilişkiler tesis etti. Bu dostluk, Hristiyanlarla Müslümanların her zaman sıkı dostlar olamadığı haçlı seferleri çağında siyasi pragmatizmi dinî dayanışmanın önüne koydu. Aslına bakılırsa bu pek de alışılmadık bir durum değildi. Moğol istilalarının şoku atlatıldıktan sonra 13. yüzyılın ortalarından itibaren Altın Orda ve Rusların yerli prensleri birbirleriyle nispeten kolay anlaştılar: Moğollar, haraç ve askerlik hizmeti talep ettiler, karşılığındaysa prensler arasında barışı korudular, onları kârlı ticaret ağlarına dâhil ettiler ve batıdan

gelebilecek düşmanlarına karşı bir savunma sağladılar. Bu dostluğun tersine, Altın Orda hanları aynı dönemin çoğunu Kafkasya'daki bölgesel emellerine ciddi bir tehdit arz eden, İpek Yolunun farklı kesimleri boyunca ticaret trafiği konusunda rakip olan İlhanlı Moğol kuzenleriyle ise savaşarak geçirdiler.

Moğolların Moğollarla savaştığı ve dış dünyanın prenslerine düşkünlük gösterdiği bu tuhaf durum bir bakıma Cengiz Kağan'ın savunduğu her şeyle tezat oluşturuyordu. Moğol-Moğol çatışması bir zamanlar dünyanın baş belası olan imparatorluğun üzerine yavaş ama emin adımlarla perdeyi kapatacaktı.

Hanların Sonuncusu

CENGİZ KAĞAN'IN ÖLÜMÜNDEN YAKLAŞIK YÜZ YIL SONRA, 1336'DA (ya da bundan biraz önce) büyük Moğol fatihlerin sonuncusu, bugünkü Özbekistan'da bulunan göçebe bir Türk topluluğunda dünyaya geldi. Sağ bacağına ve eline isabet eden oklarla bir gençlik macerasının onu kalıcı olarak sakatlamasına rağmen göz kamaştırıcı derecede zeki, askerî açıdan başarılı ve fiziksel olarak dayanıklı büyüdü. Adı Timur'du – bazen Aksak Timur (*Timurlenk*) olarak da anılırdı. Cengiz Kağan'ın soyundan olmasa da o eski savaşçıdan bu yana dünyayı Moğol boyunduruğu altına yeniden sokmaya herkesten daha çok yaklaşan bir adamdı.

1360'larda Timur yetişkinliğe ulaştığı zaman bir zamanlar Moğol İmparatorluğu olan şey, oldukça dağılmış halde ve farklı parçalanma aşamalarındaki yapıların bir kümesiydi. 13. Bölümde göreceğimiz üzere Kara Ölüm ile başlayan veba dalgaları Moğol idarelerini de dünyadaki diğer herhangi bir idare kadar sarsmıştı. Üstelik çeşitli hanlıkların başındaki tek dert bu değildi. Uzak Doğu'da Yuan hanedanı, zayıf ve karmaşık bir bozkır göçebe kültüründen zalim, paranoyak ve saray duvarları içindeki umutsuz itibarsızlığı ile yaygın sapkınlık iddialarıyla kuşatılmış basmakalıp Çin imparatorluk otokrasisine dönüşünü tamamlamıştı. 1351 ile 1367 yılları arasında gerçekleşen ve Kızıl Türban ayaklanmaları olarak bilinen, uzun süredir devam eden şiddetli bir hareket nihayetinde bölgesel bir güç olarak Yuan hanedanını ortadan kaldırdı. 1368 yılında yeni bir hanedan, Ming iktidara geldi. Yuan hanedanının bakiyeleri Kuzey Yuan olarak bilinen küçük ve sıradan bir ardıl devletin 17. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü Moğol bozkırlarına kaçtılar. Çürüme sadece Uzak Doğu ile sınırlı değildi. İran'da İlhanlı Moğolları 1330'lara gelindiğinde savaş ağalarının küçük hâkimiyet sahalarından oluşacak şekilde parçalanmıştı. Tartışmasız son İlhan, 1335 yılında, aşağı yukarı Timur'un doğduğu sıralarda ölmüştü.[43] Altın Orda, hizipleşme ve çatışmalarla gitgide daha çok parçalanıyordu. Aynı şekilde Timur'un dünyaya geldiği Çağatay Hanlığı da fiilen bölünmüştü. Cengiz, Ögedey, hatta Kubilay Kağan için bunlar tanınamaz

haldeydiler. Moğolların halefleri olan devletler bir zamanlar oluşturdukları süper güce uzaktan yakından benzemiyordu.

Timur kısa süreliğine de olsa adeta zamanı geri aldı. Savaş meydanında ilk boy gösterdiği 1360 yılı ile 15. yüzyıl başlarındaki ölümü arasında Timur, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun parçalarının sivri uçlarını törpüledi ve onları kendi karizmatik hâkimiyeti altında yeniden bir araya getirdi. Onun şöhrete uzanan yolu tanıdıktı. Orta Asya'nın kabile toplumunda yetişen Timur, savaş ve diplomasi yetenekleri sayesinde gözünü dışarıya dikti. Kendisine boyun eğmeyi reddedenleri terörize ederek geniş bir sahada birbirinden uzak, farklı etniklerden oluşan muazzam bir ordu topladı ve onları motive etti. Saldırganlığını tarihsel temelde meşrulaştırdı: Her ne kadar kendisi Cengiz'in soyundan gelmese de dört düzine hanımı yahut cariyesinin ikisi onun soyuna mensuptu. Timur bunun kendisine Cengiz Kağan'ın bir zamanlar bir araya getirdiğini yeniden birleştirme hakkı verdiğini iddia etti. Kendisini Cengiz'in damadı (*küregen*) olarak tanımlıyordu; bir *han* olmamakla beraber (Orta Asya'daki kukla *han*ların adına hareket ettiğini iddia ediyordu) Büyük Emir unvanını taşıyordu ve bir Moğol asilzadesinin otoriter tavırlarını gösteriyordu.[44]

Dolayısıyla Timur, Moğol tarihindeki konumunun tamamen bilincindeydi ve tarihin gerektirdiğini başarmak için tarihsel yöntemlere başvurdu. Onun döneminde katliam ve işkenceler yine temel uygulamalar haline geldi. Şehirler yerle bir edildi. Başlar boyunlardan ayrıldı. Cesetler güneşin altında leşler gibi çürümeye bırakıldı. Köleleştirilen kalabalıklar evlerinden sürülerek bir daha geri dönmemek üzere Timur'un ülkesine götürüldü. Timur'un hırsını tatmin etmek ve siyasi başarının dünyanın yarısının Moğol sancağı altında toplanması demek olduğu inancını doğrulamak uğruna milyonlarca değilse de yüz binlerce sivil can verdi.

Asya, güney Rusya ve Orta Doğu'da onlarca yıl devam eden yayılmacı seferler Timur'un dört ardıl hanlıktan üçü, Çağatay, İlhanlı ve Altın Orda üzerinde hâkimiyetini sağladı; nihayetinde sadece Ming imparatorları ona direndiler. Üstelik bu savaşlarla batıya, Küçük Asya'nın içlerine doğru ilerledi ve bir süreliğine Avrupa'ya yönelmiş gibi göründü. Avrupa'da onun muazzam fetihleriyle ilgili haberler Hristiyan kralları aşağı yukarı aynı derecede endişelendiriyor ve heyecanlandırıyordu. Rahip John fantezisinin güncellenmiş versiyonlarının etkisinde olan pek çok kişi, Timur'un karşısında korkudan titremek mi, yoksa onu Hristiyanlaştırmaya ve ortak düşmanı, özellikle de Doğu Akdeniz'de eski Bizans eyaletlerinin çoğunda hâkimiyetini tesis etmek için öne atılan Osmanlıları yok etmesi için görevlendirmek mi gerektiği konusunda tam emin olamıyordu. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, tıpkı daha önce de sıklıkla yaşandığı gibi, umutları suya düştü. Timur, kendisinden başka hiç kimsenin ve elbette Hristiyanların da dostu değildi. Bazen hâkimiyeti altındaki Hristiyan

topluluklarını barış içinde yaşattı ve bu ayrıcalık için onlardan tek talebi kendisine vergi ve haraç ödemeleri oldu. Ama bunun dışında o *cihatçı* bir Sünnî gibi davranmayı seviyordu (kendisi için gerekli olduğunda diğer Müslümanları öldürmek konusunda en ufak bir sıkıntı duymamasına rağmen). İran ve Orta Asya'daki Nasturî Hristiyanlara adeta onları yok edene dek zulmetti.

1405 yılında öldüğü zaman Timur, yüzeysel de olsa Cengiz'in izinden gitmişti. Aşağı yukarı bütün Asya kıtasını ve Orta Doğu'yu terörize etmiş, kendi şahsî idaresine boyun eğen geniş bir imparatorluğu birbirine bağlamış, hazine ve sanatsal yeteneğin yeniden dağılımını öyle hızlı bir şekilde gerçekleştirmişti ki, başkenti Semerkant'ın (önceki Karakurum gibi) savaş ganimetleriyle zenginleştiği ve şöhret kazandığı Orta Asya'da kültürel ve entelektüel bir altın çağ için sahneyi hazırlamıştı. Şehir, Cengiz'in 13. yüzyıldaki saldırılarının ardından içine düştüğü tükenmişlik durumundan kurtarıldı, yeniden planlandı, inşa ve iskân edildi. Başka ülkelerden zanaatkar ve sanatçılar oraya nakledilerek bu büyük imparatorluk yenilenmesi işinde görevlendirildiler. Semerkant'ı gösterişli anıtsal mimari örnekleri, saraylar ve bahçeler, duvarlar, kapılar, camiler ve heykellerle doldurdular.[45]

Ne var ki tıpkı 13. yüzyıldaki gibi Timur'un kanlı bir şekilde tesis ettiği imparatorluk da uzun süre ayakta kalabilecek şekilde kurulmamıştı. 15. yüzyılın sonlarına doğru Orta Çağ sona ererken her şey dağılmıştı. Moğol halkının Timur'un kolu olarak bilinen Timurlular onun kazandıklarını zorlukla ayakta tutabildiler. Çin'i Ming yönetti. Akkoyunlular olarak bilinen bir Sünnî Türk kabile konfederasyonu İran ve Mezopotamya'yı kasıp kavurdu. Özbek kabileleri Orta Asya'yı istila etti. Timur'un 1390'lardaki istilasıyla ciddi bir biçimde sarsılan Altın Orda, 15. yüzyılda nihai olarak parçalanarak ardından birkaç bağımsız "Tatar" hanlığı bıraktı. Bunlardan ikisi, bazen Küçük Tataristan olarak adlandırılan Kırım devleti ve kabaca günümüz Kazakistan'ına karşılık gelen Kazan Hanlığı, Orta Çağ'da ayakta kalmayı başardılar. Timur, Afganistan'da ve kuzey Hindistan'da 16. yüzyıl başlarında Kabil'de Babür İmparatorluğu'nu tesis eden ve onun soyundan gelen Babür aracılığıyla önemli bir imparatorluk mirası bıraktı. Ancak Babürlüler erken modern çağda doğuda önemli bir güç olsalar da Moğolların mirasçıları olarak belli belirsiz tanınıyorlardı. Cengiz gibi Timur'un da en büyük yeteneği fetih ve yayılımdı. Onun yeteneği kendisinden sonra nesiller boyu ayakta kalabilecek istikrarlı, birleşik bir süper devlet inşa etmek değildi. Ama dürüst olmak gerekirse, zaten temel hedefi de bu değildi.

BÖYLECE MOĞOLLAR İKİ YÜZYILDAN KISA ZAMAN ZARFINDA DOĞU bozkırlarından çıkıp bütün Avrasya dünyası üzerinde hâkimiyet kurmuş, ardından dağılmış, kısa bir süreliğine yeniden birleşmiş ve sonra yine parçalanmıştı. Onlarınki gerçekten garip bir hikâyeydi ve belki de Orta Çağ'ın en kanlı

hikâyesiydi. Cengiz Kağan'ın öncülük ettiği ve mükemmelleştirdiği, Timur'un ustalıkla taklit ettiği Moğol fetih yöntemleri, karizmatik hâkimlerin çılgın kişisel hırslarına ve bir ideolojiyi mümkün olduğunca dünyanın her yerine yayma amacına hizmet etmek adına milyonlarca sivilin katledilebildiği 20. yüzyılın terör otokrasilerinin habercisiydi. Ancak Moğollar, kana susamışlıkları ve sal tarihsel göreceliklе silinemeyecek zalimliklerinin yanında dünyayı hem iyi hem de kötüye doğru, kökten değiştirdiler.

Bazı durumlarda değişiklikler esas coğrafyadaydı. Moğolların şehirleri yakıp yıkma ve onları değiştirme yahut silme eğilimi, bütün bölgeleri etkin bir şekilde yeniden yönlendirdi. Uzak Doğu'da onların fetihleri, devasa bir bölgeye hâkim tek bir emperyal (ya da yarı emperyal) gücün hâkim olduğu şimdiki Pekin'den yönetilen, bozkırlara kadar uzanan ve çok sayıda insanı kapsayan kalıcı bir Büyük Çin fikrini yarattı. Orta Doğu'da zavallı, harap olmuş Bağdat geriledi ve önem açısından yerini Azerbaycan'daki Tebriz aldı. Orta Asya'da Semerkant, Timur'un yağmalarıyla güç merkezi mevkiine geldi. Rusya'da Moskova adı verilen ticaret bölgesi başlangıçta tüccarların Altın Orda Moğollarından güvenli bir mesafede faaliyet gösterebilecekleri bir yer iken önce Altın Orda hanlarının müttefiki ve bu ittifak sayesinde bölgesel açıdan baskın bir ticaret merkezi haline geldi. Nihayet 16. yüzyılda hükümdarının *çar* olarak bütün Ruslar üzerinde hâkimiyet hakkı iddiasında bulunduğu, Batı Asya'nın egemen devletine dönüştü.[46]

Sonra elbette din vardı. Moğolların dinî dogmalara yönelik *laissez faire* tutumu, Haçlı çağının bağnazlığı ile karşılaştırıldığında ferahlatıcı görünüyor. Hatta modern bir bilim insanı bunun genel olarak Batı'da dinî özgürlük ilkesinin kutsallaştırılmasına temel teşkil eden güzel bir tarihsel örnek olduğunu ve özellikle Birleşik Devletler anayasasının kökenlerinin Cengiz Kağan'ın felsefesine dayandığını iddia etti.[47] Ancak bununla birlikte Moğollar Avrasya'nın dinî yapısını da değişikliğe uğrattılar. İlhanlı, Çağatay ve Altın Orda'nın Moğol hâkimleri İslâm'ı kabul ederek Tanrı Dağları'ndan Kafkasya'ya uzanan ve burada Doğu Akdeniz'deki Türk ve Arap idareleriyle bağlantılı geniş bir İslâmî bölge yarattılar. Orta Asya ve Güney Rusya'nın bugünkü güçlü İslâmî karakteri Moğollara çok şey borçludur. Bu sadece geriye bakışla fark edilebilen bir durum değildir. Birbirini takip eden Moğol hükümdarlarına "Kral David" olmaları ve Hristiyanlığa geçmeleri için yalvaran Batı'nın Hristiyan prensleri ve Fransisken din adamları, bu geniş ve baskıcı imparatorluk gücünün dinî kimliğin dünya inançları dengesi üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olacağının farkına vardılar. Möngke Han gibi şahsiyetleri vaftiz olmaya ikna edebilselerdi, bugün Asya'da minareden çok kilise kulesi bulunabilirdi. ABD ile İran ya da Rusya ile Türkiye gibi modern devletler arasındaki ilişkiler de bambaşka olurdu.

Ama bu sadece bir spekülasyon. Kesin olan ve daha yakından incelemeyi hak eden ise Moğolların küresel ticaret ve seyahat ağlarını yeniden şekillendirme ölçeği. Temelde Moğolların aşırı bölgesel hırsları ve fetihlerinin ölçeğinin, ufkun binlerce mil ötesine seyahat etmeyi ve yaşananların hikâyesini anlatmak üzere geri dönmeyi mümkün kıldığı gerçeği yer alır. Onların Orta Asya, İran ve Kiev Ruslarını yeniden düzenlemeleri, 19. yüzyıldaki herhangi bir emperyal genişleme kadar acımasızdı. Bununla birlikte yine 19. yüzyılın sömürgeci rekabetlerinde olduğu gibi, Moğolların dünya haritasındaki kanlı saldırıları yine de Batı tarihinde yeni bir çağ başlatan küresel ticaret ve bilgi ağlarını erişime açtı. Yöntemleri ne kadar korkunç olursa olsun, gerçekleştirdikleri değişiklikler şaşırtıcı ve çığır açıcıydı. Aslında ticaretteki bu dönüşümün Moğolların bu kitapta anlattığımız hikâye açısından en büyük öneme sahip olduklarını neredeyse kesinleştirir. Dolayısıyla şimdi Doğulu ve Batılı cesur tüccarların, bilginlerin ve kâşiflerin Moğol fetihlerinin ardından nasıl geliştiklerini; fikir, mal ve zenginlik alışverişinde bulunduklarını ve Batı dünyasını yeniden şekillendirdiklerini keşfederek onların mirasının bu kısmını değerlendireceğiz.

10

TÜCCARLAR

"Tanrı ve kâr için"

TOSKANALI TÜCCAR FRANCESCO DI MARCO
DATINI'NİN KİŞİSEL VECİZESİ

Eylül 1298'in başlarında savaşmak üzere donatılan iki filo Adriyatik Denizi'nde şimdiki Hırvatistan'ın anakarası ile o zamanlar Curzola (Korčula) olarak bilinen büyük Dalmaçya adası arasındaki boğazda birbirlerine saldırdılar. Tamamı askerlerle dolu çok sayıda gösterişli kadırgada Avrupa'nın önde gelen iki denizci devletinin bayrakları dalgalanıyordu: Venedik ve Ceneviz cumhuriyetleri. İtalyan Yarımadası'nın karşı tarafında yer alan (kuzeydoğuda Venedik ve kuzeybatıda Ceneviz) bu iddialı özerk şehirler (üçüncü bir rakip olan Pisa Cumhuriyeti ile birlikte) neredeyse elli yıldır birbirleriyle kavgalıydılar. Kutsal Topraklar'da ve Konstantinopol'de savaşmışlardı. Karadeniz'deki limanlarda ve Ege ile Adriyatik adalarında savaşmışlardı. Onların mücadelesi dalgalar üzerinde üstünlük sağlamak adınaydı ve oyunu çok sert bir şekilde oynadılar çünkü zafer, sıradan komşuluk palavralarından ve yağmalardan çok daha fazlasını kazandırabilirdi. Venedikliler, Cenevizliler ve Pisalılar Batı'nın önde gelen ticari gücü olmak için yarışıyorlardı. 14. yüzyılın başında bu hiç de azımsanacak bir ödül değildi. Dünya ticareti hızla gelişiyordu. Emtialar ve lüks mallar bütün insanlık tarihi boyunca daha önce görülmemiş bir hızla dünyanın dört bir yanına dağılıyordu. Bu çağda ticari hâkimiyet uğruna savaşmaya hatta ölmeye değerdi.

Curzola boğazındaki çatışma kanlı ve tak taraflı bir hadiseydi. Son derece ünlü ve soylu bir aileye mensup bulunan parlak Cenevizli Amiral Lamba Doria'nın gemisi, Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Konstantinopol'ü ateşe veren eski *doç* Enrico Dandolo'nun akrabası olan Andrea Dandolo'dan çok daha az gemiye sahipti. Ancak talih ve gelgit Doria'dan yanaydı. Kadırgalar küreklere çarparken, kaptanları Venedik gemilerini sığ sulara götürdü ve gemilerin çoğu karaya oturdu. Cenevizliler neredeyse bütün Venedik gemilerini yağmalamadan önce kaza geçiren düşman gemilerine bindiler, istedikleri gibi katliam yaptılar ve esir aldılar. Çarpışmada yedi bin kadar Venedikli denizci öldürüldü. Amiral

Dandolo yakalandı ve mağlubiyetin utancını taşıyarak hayatını sürdürmektense ölümü yeğleyip hapsedildiği yerde intihar etti. Bu küçük düşürülmenin haberi Venedik'teki limana ulaştığında şehrin yetkilileri barış istemek zorunda kaldılar. Curzola Muharebesi Venedik'in en güzel zamanı olarak hatırlanmaz.

İlginç bir şekilde muharebe Cenevizliler tarafından da yad edilecek bir zafer değildir. Bunun yerine Dalmaçya kıyılarının mavi sularında yaşanan bu kanlı çarpışma, Venedikli savaş esirlerinden biriyle yakından ilişkilendirilir. O, tüccar bir aileden gelen tecrübeli bir maceracıydı. Dünyayı neredeyse yaşayan herkesten daha fazla dolaşmış, pek çok olağanüstü şey görmüş ve pek çok şaşırtıcı insanla tanışmıştı. Hayatta kalmayı başaran ve cezbedici bir adam olarak anlatacak akıllara durgunluk verici hikâyeleri vardı. Curzola Muharebesi'nde esir alındıktan sonra onlara bunu söyleme fırsatını buldu. Hücre arkadaşının anılarını kaydedip sonraki kuşaklara aktaracak Pisalı Rustichello adında sempatik ve yetenekli profesyonel bir yazarla birlikte hapsedildi. Sonuç hâlâ her yıl binlerce kopyası satılan olağanüstü derecede popüler bir seyahat günlüğü oldu. Tüccar Marco Polo idi ve onun hikâyesi Orta Çağ'ın en ünlü hikâyelerinden biridir.

1253 YILINDA VENEDİK'TE İŞ ADAMI BİR AİLENİN ÇOCUĞU OLARAK dünyaya gelen Marco Polo, Curzola Muharebesi'ne katıldığında kırk beş yaşındaydı. Yetişkin ömrünün çoğunu Avrupa'dan uzakta geçirmişti. Babası Niccolò Polo ve amcası Maffeo Polo, Bizans İmparatoru'nun restorasyonundan kaçmak amacıyla Konstantinopol'deki önceki ticari girişimlerini tasfiye ederek 1260 yılında Kubilay Han'ı ziyaret için ilk yolculuklarını yapmış olup Moğol sarayına giden Avrupalı gezginlerin öncüleri arasındaydılar.* Uzak Doğu'ya doğru ilerlerken Moğolların Batı ile ticarete açık olduklarını ve Avrupa'daki krallar ve papalarla diplomatik mektup alışverişinde bulunmakla ilgilendiklerini fark etmişlerdi. Sonraki on yıl boyunca Niccolò ve Maffeo, doğu ile batı arasında mekik dokudular. 1271 yılında Venedik'ten bir seyahate çıktıklarında artık ergenlik çağında olan Marco'yu da yanlarına aldılar. Bu, harikulade bir yolculuğun başlangıcıydı. Marco Polo'nun (bugün *Geziler* olarak bilinen ama başlangıçta *Dünyanın Tasviri* olarak adlandırılan) anılarının giriş bölümünde şu iddia yer alır: "Tanrı'nın Adem'i yarattığı zamandan bugüne kadar dünyanın çeşitli bölgelerini ve olağanüstü harikalarını, Hristiyan ya da

* 1261 yılında büyük ölçüde Batı Anadolu merkezli olan küçük İznik Grek imparatorluğunun eş hükümdarı Manuel Palailogos, Konstantinopol'ün son Latin imparatoru II. Baldwin'i devirdi ve VIII. Manuel olarak tahta çıktı. Ardından Konstantinopol'de zamanı Dördüncü Haçlı Seferi öncesine döndürmeye, binaları onarmaya, kiliselerde Ortodoks ayinleri restore etmeye ve özellikle yüzyılın başlarındaki utanç verici eylemlerinden dolayı Venediklilerden intikam almaya çalıştı. Polo kardeşler bu gidişatı öngörerek varlıklarını önceden satmış, müsadere ve yıkımın önüne geçmişlerdi.

pagan, Tatar ya da Hintli ya da başka bir milletten onun kadar bilen ya da keşfeden hiç kimse olmadı Marco Polo."[1] Bu bir abartıydı; İngiliz kralı I. Edward için Arthurian romanslar yazarken ilgi çekici hikâyeler kurgulama becerisini geliştiren Rustichello tarafından metne ustalıkla dâhil edilmişti ama gerçeklerden çok da uzak değildi.

9. Bölümde gördüğümüz üzere Polo ailesi hiçbir şekilde 13. yüzyılda hanların ülkelerine seyahat eden ilk Avrupalılar değillerdi. 1240'lı yıllardan itibaren düzenli olarak elçi ve misyoner grupları doğuya doğru yola çıktı. Giovanni Pian del Carpini ve Rubrucklu William ile zaten tanışmıştık. Daha pek çokları vardı. Giovanni de Montecorvino 1290'larda kendisini şehrin ilk başpiskoposu olarak kabul ettirmek üzere papalık talimatıyla Hanbalık'a (Pekin) gönderildi; Moğol Çin'inde yaklaşık yirmi yıl boyunca başarılı bir misyon yönetti, kurduğu kilisede vaazlar verdi, insanları Hristiyanlaştırdı ve Yeni Ahit'i Moğol diline tercüme etti. Aynı sıralarda Tolentinolu Thomas, Armenia, İran, Hindistan ve Çin'de seyahat etti, Müslüman yetkililere İslâm Peygamberinin cehennemde yandığına inandığını söylediği için Thane'de (günümüzde Mumbai metropol bölgesi dâhilinde) küfür suçundan yargılanıp idam edilene kadar aralıksız vaazlar verdi. Daha sonra 1318 ile 1329 yılları arasında Pordenoneli Odoric, Çin ve batı Hindistan'da uzun bir vaaz turuna çıkacaktı. Giovanni de' Marignolli, 1338-1353 yılları arasında son Yuan hanedanı imparatoruna ruhanî danışman olarak gönderildi.

Bununla beraber Marco Polo diğer seyyahlardan önemli ölçüde farklıydı. Diğerlerinin neredeyse istisnasız hepsi din adamıydı; başlıca sorumlulukları Tanrı'nın kelamı ve Latin Kilisesi'nin refahı idi; yolculuklarının zorlukları manevi görevlerinin bir parçası olan Dominiken veya Fransisken keşişlerdi. Pololar ise Hristiyan olmakla birlikte din adamı değillerdi. Memleketlerinden binlerce kilometre uzağa gitmeye onları cesaretlendiren ruhları kurtarmak arzusu değildi. Onlar tüccardı; özellikle değerli taşları Moğol prenslerine satarak, iş dünyasında ve diplomaside serbest faaliyet göstererek kâr elde etme peşinde olan tüccarlar. Dahası onlar Venedikliydi; Batı'nın en acımasız ve dışa dönük ticaret devletlerinden birinin yurttaşıydılar. Marco'nun doğudaki maceraları keşişlerinkinden son derece farklı bir şeyi temsil ediyordu. O, kurtuluş değil, altın arıyordu.

Pololaın doğu seyahati onları oldukça bilindik bir rotaya götürdü. 1271 yılında Konstantinopol'den yelken açtılar ve Karadeniz'i geçerek Armenia'daki Trabzon'da karaya çıktılar. İran boyunca uzanan deve sırtında yaptıkları kara yolculuğu onları Orta Asya'ya, oradan da üç buçuk yıllık bir yolculuğun ardından kağanın Shangdu'daki (Xanadu olarak da anılır) yazlık sarayına götürdü. Mermerden inşa edilmiş ve altınla süslenmiş bu gösterişli konut, ateşe tapan ve yerde uyuyan binlerce başı tıraşlı çileci keşişle birlikte canlı hayvan

kurban eden, mahkûm edilmiş suçluların etini yiyen ve yemek zamanlarında sihir oyunları oynayan sihirbazlar da dâhil olmak üzere pek çok tuhaf ve egzotik dalkavuğun eviydi.[2] Elbette burası aynı zamanda Cengiz Kağan'ın torunu Kubilay Kağan'ın, "ister tebaa, ister toprak, ister hazine bakımından olsun dünyada bulunan veya gelmiş geçmiş en kudretli adamın" mevsimlik konutuydu.[3] Bunlar Marco'nun kelimeleri ve onun yaşlı Kubilay'a böyle övgüler yağdırması anlaşılırdır çünkü büyük kağanların sonuncusu olan Kubilay Marco'ya hayatını tamamen değiştiren fırsatları veren kişiydi.

Genç, azimli, zeki, kültürel açıdan duyarlı ve tuhaf bir ortamda kendine güvenen Marco, saraya arz edilir edilmez Kubilay Kağan'ın dikkatini çekti ve onun şeref görevlileri arasında kendisine yer buldu. Bu, bilinmeyene doğru atılan büyük bir adımdı ama Marco özellikle yeni diller örenmeye yatkınlığı sayesinde başarılı oldu. "Tatarların gelenekleri hakkında dikkate değer bir bilgi edindiğini" yazıyordu *Geziler Kitabı*, "ve dört dile yazı biçimleriyle hâkim oldu."* Niccolò ve Maffeo mücevher ve altın ticaretiyle meşgulken Marco saraya döndüğünde Kubilay Kağan'ın haklarında her zaman sorular sorduğu, Moğol İmparatorluğu'nun en uzak köşelerindeki halkların kusur ve tuhaflıklarına dikkat ederek Kağan'ın resmî diplomatik işlerini yürüten, "en ilginç ve uzak görevlerde" Kağan tarafından güvenilen gezici bir devlet memuru olarak çalışıyordu.

Marco'nun Kubilay için topladığı renkli hikâyeler *Geziler Kitabı*'nın büyük kısmını oluşturuyordu ve bunlar Kağan'ı eğlendirdiği gibi Doğu Çin, Burma, Malezya, Sri Lanka, Batı Hindistan ve İran'daki pek çok büyük şehrin tasvirleriyle, Rusya ve solgun yüzlü kabilelerin yarı kalıcı gecelerde yaşadığı kürkleri için vahşi hayvanlara tuzak kurduğu bir yer olan "Karanlık Bölge" hikâyeleri Avrupalıların gözlerini kamaştırıyordu. Marco özellikle alışılmadık dinî uygulamalara ve yiyeceklere, cinsel alışkanlıklara, tuhaf hastalıklara ve garip fiziksel özelliklere karşı duyarlıydı. Ayrıca flora, fauna ve topografya konusunda da keskin bir göze sahipti. Ama hiçbir şey ticaret kadar dikkatini çekmedi. Her ne kadar Pololaların Moğol İmparatorluğu'ndaki ticari girişimlerinde babası ve amcası daha aktif olarak yer alsalar da Marco, bir Venediklinin kâr imkânı gören bakışını asla kaybetmedi.

Marco neredeyse gittiği her yerde iş imkânlarını not ediyordu. Afganistan'daki Şibirgan'ın en iyi kurutulmuş kavun tatlılarını ihraç ettiğini keşfetti.[5] Belh (yine Afganistan'da) çevresindeki kırsal kesimde inanılmaz yakutlar imal ediliyordu; bunların fiyatlarını yüksek tutmak için üretimi ve ülke dışına satışı kesin olarak sınırlanmıştı.[6] Keşmir'de mercanın "dünyanın diğer yerlerine

* Çin'in egemen olacağı 21. yüzyıla hazırlık amacıyla kaygılı orta sınıf ebeveynleri tarafından Mandarin dersleri almaya zorlanan günümüzün Batılı okul çocukları, en azından Marco Polo'nun çağına kadar uzanan kadar uzanan bir geleneği takip ettiklerini bilmekle teselli bulabilirler.

kıyasla daha pahalı" satıldığını kaydetti.[7] Kuzeybatı Çin'deki Hami'nin kadın pazarlama ve fuhşa dayalı gelişen bir ekonomisi vardı.[8] "Su-chau" olarak bildiği (Çin'in modern Gansu eyaletinde bulunan) bir yer lezzetli ravent çeşitleriyle doluydu ve "bunu temin eden tüccarlar dünyanın dört bir yanına gönderiyorlardı."[9] Gouza'da harika tül ve altın kumaşlar üretiyordu.[10] En iyi kafur Java'daydı.[11] En iyi inciler Hindistan ve Sri Lanka arasındaki Palk Boğazı'ndan profesyonel istiridye dalgıçları tarafından çıkarılıyordu.[12] Kollam (Hindistan'ın Kerala eyaletinde) nihayetinde Avrupa'da yüksek fiyatlara satılabilecek harika çivit boyalar üretiyordu.[13] Marco ticari istihbarat arayışında o kadar gayretliydi ki, bizzat görmeyi başaramadığı yerlerin ticari avantajlarını dahi kaydetti. En iyi fil dişi ve amberler Hint Okyanusu üzerinden Madagaskar ve Zanzibar üzerinden geliyordu; Yemen'deki Aden ise at, baharat ve uyuşturucu ticaretinin en yüksek kârla yapıldığı yerdi.[14]

Marco en büyük övgüyü sokakları, kanalları, pazar yerleri, meydanları ve "sayısız" mağazalarıyla dünyadaki en güzel yer olduğunu düşündüğü Kinsai'ye (Çin'in doğusunda, Şanghay yakınlarında modern Hangzhou) sakladı. Kin-sai'yi sevdi. Canlı hayvanların neredeyse yok paraya satıldığı ve anında öldürüldüğü açık pazarlara hayrandı. Yüksek binaların sokaktaki katlarında bulunan dükkânlarda satılan meyvelerin, balıkların, yerel şarapların, baharatların, bibloların, ilaçların ve incilerin tadını çıkardı. Kırk ya da elli bin kişi olduğunu tahmin ettiği müşteri ve tüccar kalabalığının gündelik uğultusuyla büyülendi. Sivil polis gücünün suçları, dolandırıcılığı, isyancı toplantıları denetlediği, saatlerin geçişini belirtmek için gongların çaldığı, sokakların altınla değil, kuryelerin, arabaların ve yayaların şehirde daha etkin ve hızlı hareket etmesini sağlayarak günün her saatinde işlerini kolaylaştıran tuğla ve taştan yapılmış pratik bir yüzeyle döşendiği etkin belediyeciliğe hayran kaldı. Kin-sai, kâğıt paranın, parfüm sürmüş fahişelerin, meşgul atölyelerin ve kolay ticaretin merkeziydi. Marco'nun dediğine göre 1.6 milyon ailenin "ihtişam ve güzellik içinde yaşadığı… sakinlerinin kendisini cennette hayal etmesine neden olabilen," Venedik'ten uzakta bir Venedik'ti.[15] Marco, bir Ceneviz hapishanesinde oturup anılarını yazdırırken bile gözlerini kapattığında oraya dönebiliyormuş gibi görünüyordu.

SADECE MARCO POLO'NUN ANEKDOTLARININ RENKLİLİĞİ VE EGZOTİK ayrıntıları dahi *Geziler Kitabı*'nı okumaya değer kıldı (ve kılıyor). Bununla birlikte M.S. 14. yüzyıl başlarında eserin, onu yalnızca Doğu'ya özgü merak edilenler kitabı olmanın ötesine taşıyan bir önemi vardı. *Geziler Kitabı* sadece yıllık izin blogunun Orta Çağ'daki eşdeğeri değildi. Aslında o değerli ticari bilgilerle dolu bir broşürdü. Mücevher, fildişi veya ravent ticaretiyle ilgilenmek isteyen girişimci tüccarlara hitap eden rehberlik örneklerini az önce gördük.

Ancak Marco yatırımcıların faaliyet göstermeyi düşünebilecekleri daha geniş imkânları da dikkatle not etti. Hindistan'da satılacak atların nakli için yoğun bir pazarın bulunduğu İran'da "pek çok bölgeden insanın acımasız ve kana susamış halde durmaksızın birbirlerini boğazladıklarını" gözlemledi. Ama tüccarlara ve gezginlere dokunmuyorlardı çünkü "onlara ağır cezalar veren Moğolların dehşeti içinde yaşayan kendileriydi.[16] Kâğıt paranın tedavülde olduğu Çin'de makroekonomiye yönelik gelişmiş tutum, Büyük Kağan'ın "dünyadaki herkesten daha zengin bir hazineye sahip" olduğu anlamına geliyordu.[17] Ana yollar boyunca imparatorluğun her yerinde yolların hem güvenliğini hem de estetik güzelliğini arttırmak için kenarlarına ağaçlar dikildiğini gözlemledi.[18] Bütün bunlar önemliydi çünkü *Pax Mongolica* yani hanlar tarafından asayişi ve denetimi sağlanan geniş ticaret bölgesi altında yeni, ticaret odaklı ve küresel olarak bağlantılı bir dünyanın nasıl hayata geçtiğini gösteriyordu.

Marco, bütün sertliğine ve devletçiliğine rağmen barışı koruyan ve ticaretin o zamana dek hayal dahi edilemeyecek kadar geniş bir sahada güvenli, emniyetli bir şekilde gelişmesine imkân sağlayan, Hristiyan Batı'yı doğrudan Çin ve Hindistan'ın doğusuna bağlayan, İslâmî İran üzerinden kara yoluyla seyahati güvenilir kılan Moğol rejiminin müjdecisiydi. Bu tamamen iyi niyetli bir yargı değildi: Katledilen milyonlarca sivil ve aileleri için 13. yüzyıldaki Moğol ilerleyişi ekonomik bir mucizeden ziyade felaket ölçeğinde bir trajediydi. Ancak kâr odaklı tüccarın ahlak dışı dünya görüşüne göre hanlar bir büyümenin öncüsüydü. Marco'ya göre Doğu ticareti, Avrupa'daki macera: iş adamları ve özellikle de gelişmiş İtalyan şehir cumhuriyetlerindeki tüccarlar tarafından ele geçirilmek üzere oradaydı.

Marco Polo önemli bir noktaya parmak basmıştı. Moğollar konusunda kısmen haklıydı ama hikâyenin tamamını anlatmadı. 13. yüzyılda yükselişe geçen sadece uzun mesafeli ticaret değildi. Onun memleketine yakın yerlerde de büyük değişiklikler gerçekleşiyordu. Marco'nun yaşamı boyunca ve ondan sonraki yüzyılda Batı dünyası giderek daha sofistike ticaret ve iş finansmanı yöntemlerinin geliştirilmesiyle ve yeni pazarların açılmasıyla birlikte kapsamlı ekonomik değişimlere uğradı. Tarihçilerin bu çağda meydana gelen değişimlere verdikleri isim Ticaret Devrimi'dir ve adını sonuna kadar hak eder. 13. ve 14. yüzyıllarda yaşananlar, ekonomik açıdan en az 19. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ve şu an yaşamakta olduğumuz dijital devrim kadar önemliydi. Ticaret Devrimi, iktidarı imparatorların, papaların ve kralların yanı sıra yeni ajanların da eline verdi. Tüccarların Orta Çağ toplumu ve kültüründe önemli bir yer edinmesine olanak tanıdı. Tüccarların egemen olduğu şehirlere yeni bir siyasi statü ve bağımsızlık kazandırdı. Sanat ve edebiyat zevkleri hem patron hem de üretici olarak hareket etme kabiliyeti bulunan tüccar sınıfının gelenekleri tarafından yönlendirildi. Siyasi rejimler ve savaşlar tüccarların parasıyla

garanti altına alındı. Orta Çağ dünyasının üç tabaka insandan oluştuğu tarihçiler tarafından sıklıkla tekrarlanan bir klişedir: dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar. Ancak 13. yüzyıldan itibaren hesaplayanları, hareket edenleri, biriktirenleri ve harcayanları da hesaba katmamız gerekiyor. Bu bölümün geri kalanı tüccarların yükselişi ve onların hem Orta Çağ'a hem de günümüz dünyasına yaptıkları katkılara odaklanacak.

Çöküş ve Yükseliş

TİCARET NEREDEYSE İNSANLIĞIN KENDİSİ İLE AYNI YAŞTADIR. İKİ YÜZ BİN yıl ya da daha önce Doğu Afrika'daki (günümüzde Kenya) Taş Devri insanları 150 km.yi aşan mesafelere alet ve silah haline getirilebilen sert volkanik cam ve obsidiyen taşıyor ve bunları takas ediyorlardı.[19] Tunç Çağı'nda Asur'daki girişimci tüccarlar modern Irak, Suriye ve Türkiye arasında yüzlerce kilometre boyunca kalay, gümüş, altın, lüks kumaşlar ve yün gibi malların ticaretini yapıyor, işlemlerini kil tabletlere kaydediyor, kervanları için topraklarından geçtikleri hükümdarlarla koruma ve güvenli geçiş konusunda pazarlık yapıyorlardı.[20] M.Ö. 5. yüzyılda Grek tarihçi Herodot birkaç başarılı uzun mesafeli ticaret seferini anlattı. *Tarih* kitabına mürettebatı Yunanistan'dan Tartessos'a (güney İspanya) kadar giden ve geri dönen ilk Grekler olan Colaeus adında bir adamın kaptanlığını yaptığı bir geminin hikâyesini dâhil etti. "Onlar eve döndüklerinde yüklerinden elde ettikleri kâr, hakkında güvenilir bilgilere sahip olduğumuz diğer Grek tüccarlarınkinden çok daha fazlaydı," diye yazdı Herodot.[21]

Yarım binyıl sonra Roma İmparatorluğu zirvesindeyken, imparatorluğun denetimi altında tek bir siyasi ve ekonomik pazarda eşi görülmemiş derecede birleşen Akdeniz dünyasında ticaret canlıydı. Bu ticari sahada mallar ve insanlar, Suriye'den İskoçya'nın ovalarına, Kuzey Afrika'ya ve Ardennes ormanlarına kadar çok uzak yerler arasında "sürtünmesiz" ve büyük miktarlarda aktarılıyordu. İmparatorluk ticaret için bir yerde tıkanıp kalma ya da soyulma ihtimalinin düşük olduğu güvenli, kaliteli yollar, güvenilir madenî para ve ticari anlaşmazlıkları çözebilecek bir hukuk sistemi gibi muazzam avantajlar sunuyordu. Çiftçiler orduları beslemek için tahıl ürettikçe, zengin kasaba halkı pahalı çömlekler ve ithal baharatlar aradığında ve atölyelerle haneler pis işleri yapmak üzere köle talep ettiğinde, sıradan insanların da bu ticarete katılmasına izin verdi.

İlgi çekici bir biçimde özellikle imparatorluğun ilk iki yüz yılı boyunca kara ve deniz yoluyla yapılan ticaretin çokluğuna rağmen Romalılar tüccarlara pek saygı göstermediler. Alım satım, aristokratlara uygun görülen bir meslek değildi ve üst sınıfların ekonomik yaşamı genellikle kırsaldaki mülkleri yönetme odaklıydı.[22] Vergi toplama ve madenî para basımının ötesinde, Roma devletinin mali araçları nispeten az gelişmiş durumdaydı. Yine de geriye bakışla

açıkça görülebileceği üzere, Roma imparatorları kendi zamanlarında benzersiz derecede güçlü ve çeşitliliğe sahip bulunan, imparatorluk çöktüğü zaman büyük özlem duyulacak bir ticaret bloğunu yönetiyorlardı. Çünkü Roma ticareti, Roma'nın birliğine bağlıydı. Roma zayıflayıp otoritesi parçalandığı zaman uzun mesafeli ve yüksek frekanslı ticaretin temel koşulları da hızla bozuldu.

Elbette Roma'nın ardılı olan "barbar" devletler ticaretten tamamen vazgeçmediler ama Roma şehirleri küçüldükçe ve siyasi ufukları daraldıkça, bir zamanlar yoğun olan Akdeniz ekonomisi de yavaşladı. Ticaret köyden köye seviyesine geriledi. Roma sonrası Batı ile Hindistan ve Çin arasındaki uzun mesafeli alışveriş, Orta Doğu ve Orta Asya'daki siyasi çalkantılar, özellikle de Bizans-Sasani savaşları, İslâm'ın yükselişi ve Doğu Avrupa'da Macarların yağmaları nedenleriyle karmaşıklaştı. Lüks malların ithalatı güçleşti. Küresel ticaretin yanı sıra Akdeniz ve eski Roma eyaletleri çevresindeki bölgesel ticaret de önemli ölçüde durdu. Bilinen dünyanın geri kalanıyla karşılaştırıldığında. 6. yüzyıldan itibaren Avrupa, Baltık kürkleri, Frank kılıçları ve köleler dışında ihraç edeceği çok az emtia olan ticari bir durgun su haline geldi.[23] Her ne kadar erken Orta Çağ'ın tamamını bir kenara not etmek yanıltıcı olsa da, bütün işlerin hiçliğe döndüğü ve insanlığın ilerlemesinin kış uykusuna yattığı "karanlık" bir dönem olarak Batı tarihinin büyük şemasında bu, birkaç yüzyıl süren, ekonomik kalkınmanın durgunlaştığı bir dönemdi.

İşler yavaş yavaş toparlandı. Yaklaşık 1000 yılından itibaren Avrupa'nın nüfusu, tarımsal üretimdeki artışa paralel bir patlama yaşadı. Orta Çağ İklim Optimumu çiftçiler için olumluydu ve ormanların temizlenmesi, bataklıkların kurutulması yoluyla büyük ve yeni araziler sabana açıldı. Pagan Slavlardan ele geçirilen topraklar Hristiyan sabanlarının altına alındı. Bu Karolenjlerle başlayan ve haçlılar döneminde devam eden bir süreçti.[24]

Toprak kalitesini iyileştiren ağır pulluklar ve toprağın veriminin azalmasını önleyen "üç tarlalı" ürün rotasyonu sistemi ile yeni tarım teknolojileri geliştirildi. Gemi yapımı da ilerleyerek ister Viking tarzı köle sağlama ve manastır yağmalama, ister dış pazarda mal alıp satma amaçlı olsun, deniz yoluyla yapılan uzun yolculukları daha güvenli ve hızlı hale getirdi. Charlemagne'nin zamanından başlayarak Batılı Hristiyan hükümdarlar yavaş yavaş daha büyük krallıklar üzerinde hak iddia etmeye başladılar ve bu toprakları (en azından teorik olarak) daha uzun kara ticaret yolculuklarını daha güvenli ve emniyetli hale getiren köklü kraliyet kontrol ve yönetim mekanizmalarına tabi kıldılar.

Ticaret ağları daha uzak bölgelere yayılmaya başladıkça işleri kolaylaştırmaya yardımcı olan kurumlar da belirmeye başladı. 11. yüzyılda Avrupa'daki kasabalarda, haftanın, aynı ya da yılın belirli zamanlarında düzenlenen pazarlar büyümeye, genişlemeye başladı. Burada artı üretim tahıl, gezici tüccarların elindeki şarap, deri, işlenmiş metal ya da çiftlik hayvanlarıyla değiş

tokuş edilebilirdi. Sonraki 200 yıl boyunca (başlangıçta dinî bir bayram ya da tatille ilişkilendirilen) pazarlar ve fuarlar Avrupa ekonomik yaşamının giderek daha önemli bir unsuru haline geldi. Piyasanın yükselişiyle birlikte madenî para üretimi, paranın darbı için ihtiyaç duyulan gümüş ve bakır, madenciliğin gelişimini tetikledi.[25] Bu arada Batı'nın tamamında büyüyen kasaba ve şehirlerinde temel finansal hizmetler, özellikle de Yahudilerin ticaret ağları aracılığıyla, sunulmaya başlandı. 9. ve 11. yüzyıllar arasında Batı'nın dört bir yanındaki Yahudiler, eski Roma dünyasında tuz, kumaş, şarap ve köle gibi mallar taşıyarak uzun mesafeli ticaretin yanında tefecilikle de öne çıktılar.[26] Elbette Avrupalı Yahudilere dünyanın makroekonomik dokusuna yaptıkları öncü katkılardan dolayı teşekkür edilmedi; aksine şüphelerin, alayların ve haçlı seferleri sırasında hız kazanan, 13. yüzyıl sonlarına doğru artan şiddetli zulmün hedefi oldular.* Yine de Orta Çağ'daki büyük ekonomik canlanmaya Yahudilerin yaptığı katkı kayda değerdi.

BİNYILIN BAŞINDA BATI EKONOMİLERİ YAVAŞ AMA EMİN ADIMLARLA gözle görülür şekilde canlanmaya başladı. Yeniden hayatiyet kazanan Orta Çağ dünyasında ortaya çıkan en ünlü ticaret merkezlerinden biri, Paris'in doğusundaki Champagne kontluğundaydı. Fransız kraliyet gözetiminden bağımsızlığına sıkı sıkıya bağlı kalan bu kontluk, 12. yüzyıldan itibaren her yıl bir dizi ticaret fuarına ev sahipliği yaptı. Her fuarın altı ila sekiz hafta sürdüğü takvime bağlı olarak dört kasabada, Lagny, Bar-sur-Aube, Provins ve Troyes'te altı ana fuar düzenlendi. Bunlar Champagne halkının haftalık alışverişleri için ziyaret edeceği pazarlardan çok daha fazlasıydı. Champagne, Aşağı Ülkelerdeki kumaş imalatçılarının Bizans ve İtalya üzerinden ithal edilen yabancı lüks tüketim eşyası satıcıları ve Baltık'tan gelen kürk tüccarlarıyla bir araya gelebileceği uygun bir coğrafi konuma sahipti.[27] Pazara katılan herkes, fuarlara lisans vererek bunların dolandırıcılık ve kavgadan uzak tutulmasını sağlama, anlaşmazlıkları çözme ve borçlarından kaçanları takip etme konusunda adil bir süreci garanti etme sorumluluklarını da üstlenen Champagne kontlarının otoritesinin koruması altındaydı. Champagne fuarları çok geçmeden ticaretin hacimli bir şekilde yapılabildiği, istikrarlı, güvenli ve sabit bir konum vaadiyle yüzlerce kilometre uzaktaki tüccarların ilgisini çekti.

İlk etapta katılımcılar bu kasabaların içinde ya da çevresinde özel olarak inşa edilmiş depolarda saklanabilecek büyük miktarda stok ve örnekleri beraberlerinde getirdiler. Ama zamanla Champagne fuarları, para biriminin,

* 1290 yılında İngiltere Kralı I. Edward, Yahudileri topraklarından kovdu. Fransa'da birkaç kral, Yahudileri uzun süreli sınır dışı eden yasalar çıkarttılar: II. Philip 1182 yılında, IX. Louis 1254'te, IV. Philip 1306'da ve IV. Charles 1322 yılında bunu yaptı. Yahudiler 1492 yılında Aragon ve Kastilya'dan kovuldular.

kredinin ve sözleşmelerin el değiştirdiği, gerçek malların ise gelecekteki bir zamanda teslim edildiği (ya da edilmediği), işlerin zengin şirketler, bankalar ve hükümetler adına uzman temsilciler tarafından yapıldığı, bugün "borsa" dediğimize daha yakın bir şeye dönüşecekti. 13. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Champagne veya Flandre'deki fuarlara gelen bir ziyaretçi, İtalyan iş konsorsiyumunun temsilcilerinin, çok sayıda kuzeybatı Avrupalı yün ve kumaş imalatçısının temsilcileriyle pazarlık yaptığını, borçların gelecek aylardaki, hatta gelecek yıllardaki fuarlarda tahsiline ilişkin ödeme planları için sözleşmeler hazırladığını görebilirdi.[28] Champagne fuarları Flandre yakınlarındaki bu türden tek pazar yeri değildi; aynı zamanda Orta Çağ'ın sonlarında hareketli bir kumaş imalatı endüstrisinin ortaya çıktığı Ypres gibi kasabalar da büyük ölçekli alışverişlere ev sahipliği yapıyorlardı. Ama onlar en uzun ömürlü ve meşhur olanlarıydı; yeni doğmakta olan uluslararası ticaret çağının öncüsüydüler.

Cumhuriyetlerin Yükselişi

CHAMPAGNE VE FLANDRE FUARLARINDAKİ EN YÜKSEK PROFİLL. müşterilerin çoğu, en güvenilir yükseliş beklentisinin Venedik olduğu İtalyan şehir cumhuriyetlerinden Alpler üzerinden seyahat ederek buraya ulaşıyordu. *La serenissima* lakaplı şehir Roma zamanında mevcut bile değildi; 6. yüzyılda lagün ve adaların çevresinde yerleşim gelişmeye başladı. Başlangıçta (Ravenna eksarhlığı aracılığıyla) Konstantinopol'den yönetiliyordu. 9. yüzyıla gelindiğinde Venedik *doç*ları, Bizans gözetiminden kurtuldular ve Adriyatik kıyıları boyunca kendi bağımsız güçlerini inşa etmeye başladılar. İlk dönemlerinde Venedikliler tuz ve cam üretiyorlardı ama Orta Çağ ilerledikçe coğrafyanın nimetlerinden ve tarım arazileri bulunmaksızın geçimlerini sağlama zorunluluğundan yararlanan profesyonel aracılar olarak, emtia ve lüks malların ithalat ve ihracatını gerçekleştirip Arap Kuzey Afrika, Grek Bizans ve Latin Batı pazarlarını birbirlerine bağlayabileceklerini gördüler.

Zecca* adlı Venedik darphanesinde gerçekleştirilen madenî para basımı da bu dünyadaki ticaretle el ele gerçekleşti. Gemi inşası da bir liman kenti için son derece önemliydi. Bu iş şehir yönetiminden, tüccarlardan ve müstakbel denizcilerden, en azından 12. ve 13. yüzyılda haçlı seferi düzenlenirken ordularını nakletmek için filoları görevlendirmesi gereken lordlardan ve krallardan

* Zecca muhtemelen St. Marco meydanındaki bitişik binalarda bulunan iki ayrı Venedik darphanesinin ortak adıydı. Bunlardan biri 12. yüzyılın sonlarında *doç* Enrico Dandolo zamanında üretilen ve hiç olmazsa ilk başta olağanüstü yüksek gümüş içeriğiyle tanınan Venedik parası olan gümüş *grosso*yu darp etti. İkincisi 13. yüzyılın ortasından itibaren basılan ve Avrupa'nın standart altın para statüsündeki Floransa *florini* ile rekabet eden saf altın *düka*yı darp etti. Zecca'nın tarihi için bkz. Stahl, Alan M., *Zecca: The Mint of Venice in the Middle Ages* (Baltimore: 2000).

emir alan Arsenal olarak bilinen tersanede gerçekleşti. Akdeniz'in açık denizleri yalnız çalkantılı değil aynı zamanda tehlikeli de olabileceği için Venedikliler, kafilelerini korumak, Arap ve Bizans gemilerini savuşturmak ya da sadece korsanlık yapmak için savaşmakta ustalaştılar. Orta Çağ'da ticaret ile yağmacılık arasında her zaman ince bir çizgi vardı ve Venedikliler çizginin her iki tarafında da bulunuyordu. Şehrin koruyucu azizi Rialto'daki ünlü bazilikanın ithaf edildiği Müjdeci Aziz Mark idi (ve halen öyledir) ama bir bakıma o bile çalıntıydı. 828 yılında bir çift Venedikli tüccar Mısır'ın İskenderiye şehrinden Mark'ın kutsal emanetlerini çaldılar ve Müslüman müfettişlerin çok yakından araştıramayacağını öngörüp haklı çıkarak azizin kemiklerini bir fıçı domuz eti içerisinde gümrükten kaçırdılar.

Binyılın başında Venedik ve genellikle uzun yarımadanın kıyılarında yer alan bir avuç İtalyan şehri ekonomik yükselişlerine başladılar. Başarılarının itici gücü onların doğuştan gelen macera duygusuydu. İtalyan ticaret kolonileri sadece kendi şehir surları dâhilinde ticaret yapmak yerine kendilerine bu imkânı veren diğer bütün önemli ticaret şehirlerinde dükkanlar açıyorlar, genellikle kendi dinî törenlerini yerine getirmelerine izin verilen, korunaklı mahallelerde komşular olarak yaşıyor, kendi ağırlık ve ölçü birimlerini kullanıyorlar ve bir dizi yerel vergi ile geçiş ücretinden muafiyet talep ediyorlardı. Tercih ettikleri konumları ve dar görüşlü gurbetçi yaşam tarzları onlara her zaman arkadaşlar kazandırmıyordu; İtalyan tüccarlara karşı çıkan kanlı isyanlar Orta Çağ'ın sonları boyunca sıradan olaylardı. 1182 yılında Konstantinopol, imparatorluk hükümetinin teşvik ettiği Batı karşıtı kan dökme çılgınlığı içinde on binlerce İtalyan tüccarın öldürüldüğü veya köleleştirildiği korkunç Latin katliamına tanıklık etti. Bu olayda papalık temsilcisinin dahi başı kesilerek bir köpeğin kuyruğuna bağlandı ve sokaklarda sürüklendi.

Yani ticaret risksiz değildi ama ödülünün tehlikelere değer olduğu da açıktı. 11. ve 12. yüzyıllarda İtalyan tüccarların batıya doğru yayılmalarının sebebi de buydu. Doğu Akdeniz limanlarında Türkler, Araplar ve Orta Asya'ya giden İpek Yolu üzerinde faaliyet gösteren diğer tüccarlarla iş yapıyorlardı; Suriye ve Filistin'de haçlı devletlerinin kurulmasından sonra bu durum çok daha kazançlı hale geldi. Cenevizlilerin özel ilgi gösterdiği Karadeniz, Balkanlara, Küçük Asya'ya, Kafkaslara ve Rus topraklarına erişim sağlıyordu.11. yüzyıl boyunca Pisalı tüccarlar Kuzey Afrika limanlarına yoğun bir ilgi gösterdiler ve Pisa gemileri onları kalıcı olarak Pisa egemenliği altına almak arzusuyla Kartaca ile Mehdiye'yi yağmalamak üzere askerî kuvvetler gönderdi. Bu arada dördüncü İtalyan şehir devleti Amalfi'den gelen tüccarlar da çoğu büyük Akdeniz limanında mevcuttu ama Pisa ile yapılan bir muharebeyi kaybetmelerinin ardından 1130'lardan sonra önemleri kati olarak azaldı. İtalyan şehir devletleri arasında kıyasıya rekabet vardı ve hiçbiri bundan dolayı ahlaki vicdan

azabı duymadı. 13. yüzyılda Karadeniz'deki Kefe imanında Cenevizli tüccarlar, Kafkasya'da Moğollar tarafından ele geçirilen köleleri Mısır'ın Memlük hükümdarlarına teslim etmek üzere onları Karadeniz ve Akdeniz üzerinden kölelerin kalacağı Nil Deltası'na nakletmek için bir anlaşma yaptılar. Bu fiili olarak Hristiyan Cenevizlilerin Suriye ve Filistin'deki Batılı haçlı devletlerini ezmek için elinden geleni yapan bir güce insan kaynağı sağlamaktan doğrudan sorumlu olması demekti. Bu arada Venedikliler de Memlüklerle ticaretini yapacak köleleri olmamakla birlikte, İskenderiye ile Batı'nın limanları arasında özel ticaret anlaşmaları imzalayarak Memlük devletinin Uzak Doğu ile Avrupa arasındaki uzun mesafeli ticaretten elde edilen kârdan iştah kabartan bir pay almasını sağladılar. Böylece hem Venedik hem de Ceneviz, Mısır'ın hedefinin haçlı devletlerini haritadan silmek olduğu bir dönemde Mısır ordusunu ve ekonomisini desteklemekten büyük kâr sağladılar.

Bunların hiç birisi etik açıdan uygun görünmüyor ama o zaman da bugün olduğu gibi piyasalar pek vicdan azabı çekmiyordu, tüccarlar da öyle. Moğol istilaları sırasında Marco Polo, Kubilay Kağan'ın sarayında maceralarının keyfini sürerken, İtalya'nın şehir devletleri Akdeniz ticaretinde avantajlı bir mevkii işgal ediyorlardı ve doğal olarak ticari yolların olabildiğince uzaklara açılmasından faydalanacak durumdaydılar. İranlı tarihçi Atâ Melik Cüveynî, Moğol İmparatorluğu hakkında, hanlardan duyulan korkunun yolları ne denli güvenli hale getirdiğini anlatırken "kafasında altın bir kap olan bir kadının korkusuzca ve kaygılanmadan tek başına yürüyebileceğini" yazdı.[29] İtalyanlar başlarının üzerinde altın bir kap taşımadılar ama yine de yolların bu avantajından faydalandılar.

Marco Polo ve onun gibilerin seyahatleri Doğulu tüccarların karşılaştığı en büyük engeli de gözler önüne sermişti: Uzak mesafe. Polo ailesinin Venedik'ten Çin'e ulaşması tam üç yıl sürmüştü. Bunun kişiye getirdiği fiziksel yük, ne kadar hazırlıklı olursa olsun, böyle bir yolculuğu yapmak isteyenlerin ikinci kez düşünmesine yeterdi. Aynısı her yerdeki daha küçük ama yine de önemli ölçekteki ticaret için de geçerliydi: Tüccar tek bir yerde kalıp başkalarının kendisi adına mal nakletmesine izin verirse kâr sağlama şansı daha yüksekti. Orta Çağ Ticaret Devrimi'nin bir başka yönü tam da burada devreye girdi. 13. ve 14. yüzyıllarda iş adamlarının dünyayı şahsen dolaşmaksızın para kazanma hedeflerini gerçekleştirmelerine yardımcı olabilecek yeni finansal araç ve kurumlar ortaya çıktı. Bu yeni para kazandırma araçları tüccarlara hem memleketlerinde hem de ötesinde muazzam bir güç sağladı. Bunun nasıl işlediğini anlamanın en iyi yolu, ticari paranın gücünün bir krallığın siyasi biçimini oluşturduğu Ticaret Devrimi'nin zirvesinden bir örnekte görülmektedir. Söz konusu tüccarlar Floransa şehrinin yün ticaretiyle uğraşan bankacılarıydı. Bölge ise İngiltere Krallığıydı.

Beyaz Altın

14. YÜZYILIN BAŞLARINDA İNGİLİZ YÜNÜ DÜNYANIN EN İYİ YÜNÜ kabul ediliyordu. Lincolnshire, Northamptonshire ve Cotswolds gibi bölgelerin yemyeşil otlaklarında otlayan koyunlardan üretilen yünden kalın, dayanıklı ve kaliteli kumaşlar dokunabiliyordu. Üstelik bu yünden orada bol miktarda vardı. Kuzeybatı Avrupa 1315-1317 yılları arasında koyun ve diğer çiftlik hayvanlarının da dâhil olduğu korkutucu bir kıtlıkla karşı karşıya kaldığı zaman dahi İngiliz yününe, Batı'daki kumaş imalatçıları ve ikincil endüstriler tarafından halen gıpta ediliyordu. İngiltere'nin güney ve doğu kıyı şeridindeki limanlardan her yıl on binlerce yün çuvalı ihraç ediliyordu ve yün ticaretinin vergilendirilmesinden elde edilen gelir, İngiltere ulusal maliyesinin hayatî bir parçasıydı. Yün ihracı Plantagenet kralı I. Edward tarafından İskoçya ve Galler'deki pahalı fetih savaşları ile Gaskonya ve çevresinde Fransız krallarına karşı savunma seferlerini finanse etmek için yürürlüğe koyulan kalıcı bir kraliyet vergisine tabi hale getirildi. Yün vergisi en önemlilerinden biriydi. Beyaz altındı. Üstelik sadece kraliyeti zenginleştirmekle kalmadı. İngiliz yününe olan talep sayesinde İngiliz koyun yetiştiricileri de serpildiler. En büyük yün imalatçıları genellikle manastırlardı. Tek bir örnek vermek gerekirse 1132 yılında kurulduğu zaman İngiltere'nin ilk Sistersiyen manastırı olan Yorkshire'deki Rievaulx'un keşişleri, binlerce dönümlük arazide otlattıkları devasa koyun sürülerinin yünleri sayesinde son derece zenginleştiler (İngiliz Reformasyonu sırasında ortadan kaldırılan manastırların büyük kalıntılarında yün kaynaklı zenginlikleri halen hissedilebilir). Yalnız da değillerdi. Biraz abartılı da olsa 1297 yılında İngiltere'nin zenginliğinin yüzde ellisinin yünden geldiği söylenir.[30]

Bu muhteşem zenginliklerin hasıl olma sebebi İngiltere'nin koyunlarının uzun bir ekonomik zincirin üretim ucundaki halkasında yer almasıydı. Riveaulx gibi mülklerde doldurulan yün çuvalları ülkeden ayrıldıktan sonra genellikle Manş Denizi üzerinden Flaman atölyelerine götürülüyorlardı. Orada ham yapağı eğrilerek kumaş haline geliyor ve toptancılar tarafından Champagne (ya da Flandre) Fuarı gibi fuarlarda pazarlanıyordu. Bunlar genellikle İtalyan tüccarlar tarafından satın alınıyor, Alpler boyunca boyanıyor, kesilip biçiliyor, nihayet giysi ya da mefruşat olarak tüketicilere satılıyordu. Bugün olduğu gibi o zaman da yüksek moda ve ev dekorasyonu, kaliteli hammaddelere bağlıydı ve söz konusu yünlü kumaş olduğunda her şeyin başladığı yer İngiltere idi. Bu ekonomik zincirin her aşamasında kazanılacak para vardı ama 14. yüzyılın ilk on yıllarında keskin gözlü İtalyan tüccarlar, süreci daha kısa hale getirebilirlerse çok daha fazla kâr edebileceklerinin farkına vardılar. Yünü kaynağından satın alıp İtalya'da eğrilmek üzere İngiltere'den getirmek ya da doğrudan Flandre'de kumaş işçileri istihdam etmek suretiyle aracıları

ortadan kaldırmak onlar için işleri çok daha kolay hale getirecekti. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için İtalyanların İngiltere'de bir operasyon merkezine ihtiyaçları vardı. Ayrıca çok miktarda yünü bir yöne, büyük meblağda parayı diğer yöne güvenli bir şekilde nakledebilecek araçları da olmalıydı. Eriştikleri ve 14. yüzyılın ilk kırk yılı boyunca gelişen sistem, Orta Çağ ticaret mühendisliğinin zirvesini temsil ediyordu.

FLORANSA BİR KIYI KENTİ DEĞİLDİ AMA YİNE DE 12. VE 13. YÜZYILLARDAKİ ekonomik şahlanma sırasında gelişen bir ticaret topluluğuna ev sahipliği yapmıştı. Floransalılar pek çok iyi şey yaptılar (ve hâlâ yapıyorlar) ama içlerinde en iyisi ticari bankacılıktı. Batı'nın ilk bankası 12. yüzyılda Venedik'te kurulmuştu fakat 14. yüzyılda en başarılı ticaret evleri Floransa merkezli Bardi, Peruzzi ve Frescobaldi idi (Orta Çağ'ın yarattığı en ünlü bankacılık hanedanı, 15. yüzyılda Floransalı finansörlerden oligarklar, papalar ve kraliçelerden oluşan bir hanedan haline gelen Mediciler idi).* Ailelerin işlettiği bu "süper şirketler" hisse senetleri alıp satıyor, büyük ve küçük müşterilere mevduat bankacılığı sunuyor, ticari girişimlere krediler ve yatırım, uzun mesafeli nakit ve kredi transferi ve papalarla kralların lisanslı acenteleri olarak vergi tahsilatı başta olmak üzere bir dizi ikincil finansal hizmet sağlıyorlardı.** Bu Floransalı şirketler (ve onların benzerleri) işlerini sorunsuz bir şekilde yürütmek için Cenevizliler, Venedikliler ve Pisalılar örneğini takip ederek batıda Fransa, İngiltere ve Flandre'den Suriye, Kıbrıs ve nispeten büyük Yunan adalarına, doğuda Hanbalık ve Kin-sai'den Saray ve Delhi'ye kadar şehirlere acenteler yerleştirdiler.[31]

İngiltere'nin başkenti ve kuzeybatı Avrupa'nın gelişen ticaret merkezi Londra'da güçlü bir Floransalı varlığı şaşırtıcı değildir. Gerçekten de Floransalılar, Bardi ve Frescobaldi de dâhil olmak üzere Floransalı banka acentelerinin I. Edward'ın savaşlarını finanse etmesine yardım ettiği 1270'li yıllardan beri Londra'da göze çarpan bir başarı elde etmişlerdi. Kralın güvenini kazandıktan sonra çok geçmeden kraliyet adına gümrük vergileri ve diğer vergilerin de toplanması dâhil olmak üzere, hükümet işlerinin diğer cephelerini taşeronlarına devretmeye başladılar.[32] Bu kuşkusuz riskli bir işti: 1311 yılında Edward'ın

* 1475 ile 1630 yılları arasında Mediciler, dört papa (X. Leo, VII. Clement, IV. Pius ve XI. Leo) ve iki Fransa kraliçesi (Catherine de'Medici ve Maria de Medici) yetiştirdi. Bkz. 15. ve 16. bölümler.

Bu işlevlerin çoğuna öncülük eden Tapınak Şövalyeleri idi. Tapınakçılar, Beşinci Haçlı Seferi'ni finanse eden papalık vergisini topladılar; Fransa Kralı IX. Louis, Dimyat'a yaptığı haçlı seferi sırasında esir düştüğünde, bireysel haçlıların mevduatından alınan büyük bir nakit krediyi kullanarak onu kurtardılar; Fransa kraliyetine özel muhasebe hizmetleri sundular ve kamu görevlilerine ödeme yapmak da dâhil olmak üzere hazinenin fonksiyonlarını tekelleştirdiler. Ancak 1307-1314 yıllarında Tapınakçılar kapatıldı ve üyeleri, Fransa Kralı IV. Philip ve Gascon doğumlu kaygısız papa V. Clement'in yönlendirdiği bir zulme maruz kaldı.

oğlu ve halefi II. Edward'a karşı çıkan baronlar isyanı sırasında şirketin İngiltere şubesinin başkanı Amerigo Frescobaldi, "kralın ve krallığın düşmanı" olduğu suçlamasıyla ülkeden kovuldu.[33] Kraliyetteki yüklü kredi hesabını tahsil edemedi. Bu, Frescobaldi'yi bir süreliğine iflasa götüren bir talihsizlik oldu. Yine de siyasi rüzgarlar bankacılık çıkarlarına ters estiğinde yıkım ihtimalinin bariz olmasına rağmen, bu tür hizmetlerin sağlanması karşılığında elde edilen ödüller muhteşemdi. Baronlar isyanının çalkantıları sona erdikten sonra Amerigo Frescobaldi'nin yerini bir başka Floransalı "süper şirket" olan Bardi'nin temsilcisi parlak Francesco Balducci Pegolotti aldı. Pegolotti ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı bir finans rehberinde, İngiltere'de yün temin edilebilecek en iyi yerlerin ve yünün hangi fiyatlara alınabileceğinin ayrıntılı bir envanterini çıkarttı.[34] O, neyden söz ettiğini çok iyi biliyordu. 1317 yılından 1340'lara kadar Bardi, İngiltere işleriyle yoğun bir şekilde ilişkili olacaktı.

Hem Frescobaldi'yi hem de Bardi'yi cezbeden, birbiriyle iç içe geçmiş İngiliz çıkarları dikkate değerdi. En açık şekilde, İngiliz kralları İtalyan bankacılardan ilk önce nispeten küçük meblağlar, ara sıra birkaç bin pound, daha sonra, 1310 yılından itibaren ise tahtın yıllık gelirinin birkaç katı olan ve Floransalıların doğrudan toplama yetkisine sahip bulunduğu yün ticaretinin gelirleriyle ancak ödenebilen çok yüksek miktarlarda yoğun olarak borç aldılar.[35] İtalyan bankacılar aynı zamanda büyük İngiliz kodamanları ve diğer toprak sahipleriyle de çokça alakadar oldular. Bu durum bazen yün endüstrisine bağlıydı. Örneğin, Sistersiyen başrahipleri yeni manastır kiliseleri inşa etmek istedikleri zaman Floransalılardan gelecekte yün stokları ya da satın alımlarda yapılacak indirim karşılığında ödenmek üzere toplu meblağlar alabiliyorlardı.[36] Başka zamanlarda ise bu sadece işti. II. Edward'ın son derece yozlaşmış gözdesi Genç Hugh Despenser, kralla olan dostluğu sayesinde arazi hibeleri ve diğer gelirlerle fazlasıyla ödüllendirilmişti. Bardi ve Peruzzi'yi haksız kazançlarını teminat yapmak ve varlıklarına karşılık borç almak için kullandı. Despenser 1326 yılında Edward'ın çalkantılı krallığını sona erdiren ve onu tahttan inmek zorunda bırakan *coup d'état* gerçekleşmeden kısa süre önce vatana ihanetten asılıp vücudu dört parçaya ayrıldığında, Bardi'ye yaklaşık £800* ve Peruzzi'ye yaklaşık £200 borcu vardı.[37]

Son ve bütün bunlardan ayrı olarak Bardi ayrıca papa ile de İngiltere'deki papalık vergilerini tahsil etmek konusunda anlaştı. Bu, en hafif ifadesiyle karmaşık bir operasyondu ama Floransalılara 1320'li yıllarda kazançlı bir finansal çevre anlamına gelen İngiltere'nin ekonomik ve politik hayatından bir çıkar daha sağladı. Floransalılar yün imalatçılarıyla ilişkileri sayesinde İngiliz yününün resmî olarak ihracat pazarına girmesinden önce oldukça indirimli

* Kabaca bir karşılaştırma yapmak gerekirse o dönemde bir pound, taş ustası ya da marangoz gibi yetenekli bir zanaatkarın yaklaşık üç aylık ücretine tekabül ediyordu.

fiyatlar elde edebildiler. Ayrıca krallığa verdikleri krediler sayesinde de nereye sevk edildiği fark etmeksizin ülkeden çıkan her yün çuvalından alınan gümrük vergileriyle doğrudan kâr sağladılar. Yün satın almak ya da İngiltere'deki müşterilerine borç vermek için nakit paraya ihtiyaç duyduklarında ise bunu ya Despenser gibi adamlardan gelen mevduatlar ya da papalık vergilerinden elde ettiler. Papa vergi tahsilatına ilişkin makbuzları talep ettiğinde de bankanın Roma'daki temsilcileri, diğer müşterilerden gelen mevduatlar ile yün ve kumaş satışından elde edilen kârlardan yararlanarak bunu sağladılar. Öyle ya da böyle, bu hem İngiliz yününün hem de İngiliz parasının İtalya'ya, İtalyan kredisinin ise İngiltere'ye aktığı anlamına geliyordu. En azından bir süreliğine bu her iki taraf için de uygun bir durumdu.

14. YÜZYILDA DA GÜNÜMÜZDE OLDUĞU GİBİ BİRAZ OLSUN KARMAŞIK olan finansal işler dahi risk taşıyordu. Bu riskler, (Amerigo Frescobaldi'nin 1311 yılında İngiltere'den kovulduğunda zor yoldan öğrendiği gibi) siyasi aktörlerle uğraşmaktan kaynaklanan tehlikelerden Batı dünyasında para ve hisse senedi taşımanın arz ettiği pratik sorunlara dek uzanıyordu. Bunlardan ilki konusunda bankacıların elinden pek bir şey gelmezdi. Devlet meseleleri hassastı ve zaten bu sebeple kazançlıydılar. Nakit para ve hisse senedi taşımanın zorluklarına gelindiğinde ise bunlar kesinlikle çözülebilir sorunlardı. Aslında Orta Çağ Ticaret Devrimi'nin büyük bir kısmı doğrudan para ve malların transfer edilmesini sağlayan sistemlerin iyileştirilmesi üzerine kurulmuştu.

Paranın taşınması Orta Çağ sermayedarlarının çözülmesi gereken ilk sorunlarından biriydi ve "kambiyo senetleri" olarak adlandırılan nakit parasız kredi transfer sisteminin icadıyla halloldu. Bunlar kaba bir benzetmeyle Orta Çağ'ın seyahat çekleriydi; hamiline, verildikleri yerden uzak bir varış noktasında ve genellikle farklı bir para biriminde belirli bir miktar paranın ödenmesini vaat ediyorlardı. Bunların kullanımına 12 ve 13. yüzyılda öncülük edenler Tapınakçılardı. Doğuya seyahat eden hacıların kendi mülkleri ve varlıkları karşılığında borç almalarına ve fonlarını Kutsal Topraklar'daki Tapınakçı kurumlarından çekmelerine imkân sağlayan makbuzlar geliştirmişlerdi. İtalyan bankerler bunları yaygın olarak ve iyi bir sebeple kullandılar. Bu tür finansal araçlar bugün bizim için gerçekten önemsiz şeyler ama Orta Çağ'da bunlar devrim niteliğindeydiler. Kredileri uzun mesafelere aktarmanın güvenli bir yolu oldukları gibi mühür ve şifrelerle dolandırıcılığa karşı da önlem alınabiliyordu. Hristiyan tüccarların Roma Kilisesi'nin tefecilik konusundaki katı yasaklarını aşmalarına da olanak veriyorlardı çünkü para, para birimleri arasında değiştiği zaman, döviz kurları yapay olarak borcu veren lehine manipüle edilebiliyor ve bu resmen faiz olarak tanımlanmayıp kâr etkili bir şekilde ticarete dâhil oluyordu. Daha da iyisi, kambiyo senetleri de alınıp satılabilir

ve tedavüle sokulabilir, bunları kendileri nakde çevirecek üçüncü şahıslara indirimli olarak satılabilirdi. Bu uzun mesafeler boyunca esnek, macera dolu anlaşmaların yapılabilmesine fırsat tanıdı. Tüccar grupları genişleyen ticari ağlarıyla gerçek anlamda uluslararası kuruluşlar olarak hareket edebilir, emtia nakliyesi dışında uluslararası seyahate daha az gereksinim duyabilirlerdi. 14. yüzyılın finansal yeniliklerinden faydalanan tüccar, daha önce hiç olmadığı kadar özgürdü; bir şehirde yerleşik olmasına rağmen birçok başka şehirde iş yapabiliyordu. Bu ileriye doğru büyük bir sıçramaydı.

13. ve 14. yüzyıllardaki finansal atılımları kolaylaştıran ve Floransa-İngiliz yün ticareti gibi ticari ağları doğrudan etkileyen daha pek çok araç mevcuttu. Bazen gemilerin batması ve battıkları zaman da değerli yükleriyle mürettebatın da kaybedilmesi gemicilik sektörünün talihsiz bir gerçeğiydi. Böylece en geç 1340'lı yıllardan itibaren Ceneviz'deki tüccarlar, stokların nakliye esnasında kaybı durumunda ödeme yapılmasına ilişkin sigorta sözleşmelerini hayata geçirdiler. Aşağı yukarı aynı sıralarda tüccarlar, hem risk hem de kârı aralarında paylaşabildikleri şekilde, sermayeyi ticari girişimlere ortaklaşa yatırmak için birlikte iş yapabilecekleri yöntemleri resmiyete kavuşturmaya başladılar. Birden fazla ortağın ve yatırımcının tek bir soyut ticari varlığın servetini paylaşması, şirket genişlemek istediğinde yeni yatırımcıların aranması ve şirketin performansı, varlık ve yükümlülüklerinin neler olduğu, başarısının (ya da başarısızlığının) geleceğe nasıl yansıtılabileceği gibi hususlarda kayıtların tutulması, "şirket"lerin gelişiminde hayatî rol oynadı.

Ticari kayıtlar tutma fikri Orta Çağ'a özgü olmayıp en azından Roma dönemine dek uzanıyordu. Ancak varlıkların ve yükümlülüklerin sistematik olarak karşıt sütunlarda listelendiği ve şirketin durumunu sayısal olarak tanımlamak için dengelendiği çift taraflı defter tutma, ancak 14. yüzyılda bu işlemin onlara kendi ticari performanslarını ve potansiyellerini tam bir standartta anlama konusunda rekabet avantajı sağladığı İtalyan tüccarlar tarafından benimsenip uygulamaya konulduğunda Batılı bir iş normu haline geldi. Defter tutma, kurumsal risk kavramı ve yerleşik ticaret, Bardi, Peruzzi ve Frescobaldi gibi şirketlerin üzerine inşa edildiği temellerdi. Bugün de kapitalizmin temel bileşenleri olmaya devam ediyorlar.

14. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA FLORANSA'DAN ÇOK UZAK OLMAYAN Prato'da dünyaya gelen azimli ve çok seyahat eden tüccar Francesco di Marco Datini, 1410 yılında öldüğünde geride 600'ün üzerinde hesap defteri ve iş konusunda yaklaşık 150.000 parça yazışma (ayrıca bugün hâlâ faiz ödeyen bir fon olan, Proto'daki yoksulluğu hafifletme amacı güden bir fona sermaye olmak üzere 70.000 altın florin) bıraktı.[38] Datini pek çok açıdan Orta Çağ'ın sonlarındaki parlak ve hareketli yeni ticaret dünyasının örnek modeliydi.

Hayata bakışını özetleyen kişisel veciz sözüyle defterlerini açtı. "Tanrı ve kâr için," diye yazdı. Ancak tüccarlar ve finansörler bazen büyük maliyetlere katlandıklarına göre, tıpkı Tanrı gibi kâr da bazen kaprisli olabilir. Orta Çağ onlara zenginliklerini arttırmak için harika bir yeni alet çantası sunarken, piyasaların ve olayların gidişatının onların çabalarını adeta yerle bir etmeye çalıştığı zamanlar da vardı. Bunu örneklendirmek için 14. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz yün ticaretini sömürerek ve müsrif Plantagenet krallarının ihtiyaçlarını temin ederek yüksek kârlar elde eden Bardi ve Peruzzi şirketlerine dönebiliriz.

1327 yılında II. Edward tacını terk etmek zorunda bırakıldı. Daha sonra da Berkeley Kalesi'nden hapishanede öldürüldü ve bu olayların neticesinde genç yaştaki oğlu Edward tahta çıkartıldı. II. Edward zayıf, yozlaşmaya müsait, beceriksiz ve talihsiz bir hükümdardı; onun tahttan indirilmesine üzülenlerin sayısı çok azdı. Ama oğlu III. Edward'ın İngiltere'yi ne kadar hızlı bir şekilde yeni bir çağa taşıyacağını tahmin edebilenlerin sayısı çok daha azdı. Kısa zaman sonra Edward, kraliyet gücünü bağımsız olarak kullanabileceği yaşa erişti. Sadece Normandiya ve Akitanya'daki eski Plantagenet hâkimiyet bölgelerine hükmetmekle yetinmeyip kendi görüşüne göre buna hakkı olduğunu düşündüğü Fransa tacının peşinde koşmak için İskoçya ve Fransa krallarına komplo kurmaya, onların aleyhlerinde ithamlarda bulunmaya ve muazzam meblağlar harcamaya başladı. Bu, tarihçilerin genellikle 1337-1453 yılları arasında tarihlediği Yüz Yıl Savaşları'nın başlangıcıydı. Savaş daha en başından pahalıydı ve hiçbir zaman da ucuzlamadı. 1340 yılından itibaren Edward, Fransızlara karşı kendisiyle ittifak kurmaları için kıtadaki soylulara para ödeyerek ve sabit vadeli nakit sözleşmelerle topladığı askerlerden ordular kurarak aydan aya para kaybediyordu.

Edward'ın mali taahhütleri arttıkça ihtiyaçlarını karşılamak için onunla ortaklık dâhilinde faaliyet göstermeye başlayan Floransalı bankerlerle olan hesabı da giderek büyüdü. Aynı zamanda borç aldığı başka kaynakları da vardı. Tıpkı günümüzün mağaza ve kredi kartları cüzdanından taşan alışveriş bağımlıları gibi Edward'ın da Floransa, Venedik, Asti, Lucca ve daha pek çok yerde kendisine kredi veren hesapları bulunuyordu. İngiltere'yi mümkün olduğunca sıkı bir şekilde vergilendirdi. Zaman zaman da dış pazarlarda zorla alınıp satılan bir yıllık yün stoğunun kârından pay almak için Londra'daki yerli tüccarlarla pazarlık yaptı ve elde edilen gelir, anlaşmayı yapan tüccarlar ile bizzat hükümet arasında paylaştırıldı.[39] İtalyan bankaları İngiltere'ye verdikleri kredileri vergi makbuzları ve indirimli yün satışları şeklinde düzenli olarak geri aldılar. Ne var ki 1340'ların ortalarına gelindiğinde hem Edward hem de onun İtalyan alacaklıları kendilerini çıkmazda buldular. Ardından adeta fırtına patlak verdi. Floransa'da siyasi ve sosyal huzursuzluk, Bardi'nin yanlış adaya destek verdiği bir sürecin nihayetinde bir dizi hızlı hükümet değişikliğine yo-

açtı. Bu arada kısmen finanse ettikleri Toskana'daki savaşlar da kötü sonuçlandı. 1341 yılından itibaren Bardi ve Peruzzi, İngiliz kralının fon talebini karşılamakta zorlanıyorlardı. 1341 yılında Edward adına Flaman tüccarlara yapma taahhütlerinin bulunduğu bir ödemede temerrüde düştüler. Tarafların vardığı anlaşmaya göre Edward, aristokrat arkadaşları Derby ve Warwick kontlarını rehin olarak Flamanlara teslim etmek zorunda kaldı.[40] Bu durum, olaya dâhil olan herkes için aşağılayıcıydı.

Buradan sonra işler düzelmedi. Edward harcamayı, bankerler de borç vermeyi sürdürdüler. Oysa her iki taraf için de durum giderek sürdürülmesi imkânsız bir hal alıyordu. 1343 yılında Peruzzi, peş peşe bir dizi başkan değişikliği, yönetim kurulu üyelerine yönelik siyasi yolsuzluk iddiaları ve İngilizlerin borçlarını ödeyememeleri sebepleriyle iflas etti.[41] Daha sonra 1346'da Bardiler de iflaslarını açıklamak zorunda kaldılar. Otuz sene sonra 1370'li yıllarda hâlâ İngiliz tahtına yüklü miktarlarda borç verdiklerine bakılırsa tamamen mahvolmuş değillerdi ama neredeyse iflasa sürüklenecek derecede kötü bir şekilde sarsıldılar. Banker ve vakanüvis Giovanni Villani, Bardi'nin battığı zaman Edward'ın ona yaklaşık 1,5 milyon altın florin borcu olduğunu tahmin ediyordu; bu, yaklaşık çeyrek milyon pound ya da kabaca kraliyetin beş yıllık geliri demekti. Her ne kadar bunun abartı olma ihtimali bulunsa da gırtlağına kadar battığı açıktı.[42] İlginçtir ki bu onu pek rahatsız etmedi. Doğrudan Edward'ın borçlarını ödeyememesinden kaynaklanmasa da mali çöküş giderek kötüleşiyordu ama İngiltere, kralın bedelini ödemek zorunda kaldığı savaşta muhteşem bir talihin tadını çıkartıyordu. Ağustos 1346'da Edward, Yüz Yıl Savaşları'ndaki kara muharebelerinin ilkini ve belki de en büyüğünü kazanarak Crécy'de bir Fransız ordusunu imha etti ve Kuzey Avrupa'da İngiliz askerî üstünlüğünün kısa soluklu altın çağını başlattı. 20. asrın büyük iktisatçısı John Maynard Keynes'in "eğer bankaya 100 sterlin borcunuz varsa, bu sizin sorununuzdur; eğer 100 milyon sterlin borcunuz varsa, bu bankanın sorunudur," fikrini popüler hale getirdiği söylenir. Bu fikir, daha sonra da olacağı gibi, 1340'lı yıllarda da geçerliydi.

Para ve Güç

ORTA ÇAĞ TÜCCARLARI GÜCÜ PEK ÇOK YOLLA KULLANIYORDU. ELBETTE zenginlik başlı balına bir güçtü. Venedik, Cenova ve Pisa gibi İtalyan şehirleri kaynaklarla altın ve gümüş rezervlerine mutlak hâkimiyetleri sayesinde ticari başarı elde ettiler. Bu da onların krallar ve imparatorlardan siyasi bağımsızlıklarını garanti altına almak konusunda uzun mesafe kaydetmelerine imkân sağladı. Kapladıkları coğrafi alanın küçüklüğüne rağmen bu sayede devlet gibi hareket edebildiler; savaşlara girdiler, haçlı seferlerine katıldılar hatta liderlik

ettiler, düşman topraklarını işgal ettiler ve Hristiyan olmayan alanları kolonileştirdiler. Aynı zamanda Marco Polo gibi diplomatlar Batılıların evlerinden uzaktayken nasıl algılandıkları üzerinde etkili oldular, yani onlar sadece diplomatik değil aynı zamanda kültürel elçiler idiler. İngiltere örneğinde gördüğümüz üzere tüccarlar ve onların şirketleri bir ulusun ekonomisinin merkezi kısımları üzerinde muazzam bir ekonomik nüfuza sahip olabiliyorlardı.

Her ne kadar Ticaret Devrimi'nin kazan dairesinin İtalyan şehir devletleri olduğu su götürmez bir gerçekse de bu sadece İtalya için geçerli olan bir durum değildi. Danimarka Yarımadası'nın Akdeniz'deki İtalyan çizmesinin coğrafi ayna görüntüsü halinde Baltık'a uzandığı Kuzey Avrupa'da, kuzey Almanya çevresinde daha küçük ama benzer şekilde yoğun bir ticaret şehir devleti grubu ortaya çıktı. Kuzey'in Venedik'i, Trave Nehri'nin Baltık Denizi'ne aktığı bir koyda kurulan Lübeck şehriydi. Bir zamanlar pagan yerleşimi olan bu şehir 1143 yılında Schauenburg ve Holstein kontu II. Adolf tarafından bir Hristiyan şehri olarak yeniden kurulmuş ve 1226 yılında Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick Hohenstaufen tarafından bağışlanan "özgür şehir" statüsüne kavuşmuştu.

Coğrafya kereste, kürk, kehribar ve reçine açısından bereketli bir bölgenin zengin ticari olanaklarından faydalanarak, Lübeck'i Kuzey Avrupa'nın Hristiyan devletlerini Baltık çevresinde yeni kolonileştirilmiş topraklara bağlayan hareketli bir liman haline getirdi. Orada yaşayan ve faaliyet gösteren tüccarların hırsları, yıllar içinde Lübeck'in Danzig, Riga, Bergen, Hamburg, Bremen ve hatta Köln dâhil olmak üzere Baltık ve ötesinde benzer şehir devletleri kümesi arasında en etkilisi haline gelmesini sağladı. 14. yüzyıl ortalarına gelindiğinde bunlar, Hansa Birliği olarak bilinen gevşek bir ticaret ortaklığı altında bir araya geldiler. Birliğin tüccarlarının ticaret ekseni batıda Londra ve Brugge'den doğuda Novgorod'a kadar uzanıyordu ve bu ticaret bölgesinin her yerinde Hansa acentelerinin, bloklarının çıkarlarını savunduğu görülüyordu. Kolektif ticari güçleri onların özgürlüklerini yabancıların siyasi etkilerine karşı korumalarına imkân sağladı ve tıpkı İtalyanlar gibi onlar da 1360'larda ve 1370'lerde Danimarka'ya karşı yaptıkları üzere, asker toplayıp savaşa girerek kendi ticari çıkarlarını savunmaya hazırdılar. 14. yüzyılın sonlarına doğru Hansa kıyı limanlarını baskınlarıyla rahatsız eden ve kendilerini "Tanrı'nın dostu ve tüm dünyanın düşmanı" sloganıyla tanımlayan Victual kardeşler adıyla bilinen bir korsan çetesi tarafından taciz edildiler ama bu meydan okuma boşa çıktı. 15. yüzyıl boyunca Hansa Birliği, 1460'larda ve 1470'lerde yerli İngiliz tüccarlarıyla giriştiği ve Hansaları Gül Savaşları'na sürükleyen çekişmede olduğu gibi, diğer devletlerin işlerine karışacak kadar zengin ve güçlüydü.

Hansa Birliği büyüdükçe ve İtalyan şehir devletleri Akdeniz'deki hegemonyalarını sağlamlaştırdıkça, tüccarlar Batı'da giderek bir sınıf olarak daha görünür hale geldiler. Klasik zamanlarda onlarınki soylu bir iş kolu olarak

görülmezken Orta Çağ'ın sonlarında tüccarların zenginlikleri ve her yerde bulunmaları onlara sosyal ve kültürel saygınlık kazandırmaya başladı. İş, umulmadık biçimde tesviye eden bir kariyere dönüşebilirdi; 14. yüzyıl başlarında Paris'te en başarılı iki keten tüccarı Jeanne Fouacière ve Erembourc de Moustereul isimlerinde iki kadındı. Bazen de statüye giden yol olabilirdi. İtalya'da daha 13. yüzyılda tüccar bir ailenin yüksek sosyeteye adım atması, çocuklarını prenslerin ya da diğer ileri gelenlerin çocuklarıyla evlendirmesi ve aristokrat dünyada bir yer edinmesi mümkün hale gelmişti. Aslında tüccarlar soyluların saflarını kolonileştirmede çoğu kez o kadar başarılı oldular ki, onlar da soylular gibi davranmaya başladılar. Örneğin Venedik'te pek çok tüccar aile, şehrin soydan önce iş dünyasını açıkça kucaklaması sayesinde iktidara geldi. Ne var ki 14. yüzyılda Venedik hükümetini yöneten bu zengin aileler, soylu olmayan hanedanların uzun mesafeli kadırga ticaretine katılmasını yasaklayan bir dizi yasa çıkardılar. Böylece Venedik ekonomisinin daha kazançlı sektörünü etkili bir şekilde kapatarak toplumsal hareketliliği kısıtladılar.[43]

Bu arada İtalyan tüccarların Yüz Yıl Savaşları'nın ilk seferlerinin finansmanına yardım ettiği İngiltere'de, güç araçları daha sonra zenginler ve soylular tarafından paylaşılmaya devam etti. Londra ve York merkezli bir dizi tüccar, yüzyıl ilerledikçe savaş girişimlerinin yönetilmesinde göze çarpan bir rol oynayacaklar ve bunu yaparken de önemli şahsî riskler üstleneceklerdi. 1340'larda yün ve şarap tüccarı iken tefeciye dönüşen Sör John Pulteney, sadece "kralın gizli işleri" olarak adlandırılan hizmetler için krallığa yoğun ve düzenli olarak borç verdi; aynı zamanda da İtalyan bankacıların hesaplarını denetlemek, adli komisyonlarda yer almak, asker toplamak ve Londra'nın savunmasının bakımını denetlemek üzere devlet memuru olarak görevlendirildi. Bir yıllık görev süresi boyunca Londra'nın belediye başkanlığı görevinde bulundu. Bu arada Pulteney, Thames kıyısında (daha sonra Edward'ın oğlu Kara Prens'in yaşayacağı) Coldharbour adında muhteşem bir malikane ve Kent'te Penshurst Yeri adında, bugün hâlâ çarpıcı Orta Çağ büyük salonunu koruyan, Pulteney'in bizzat kurduğu kestane kirişli çatısı ile muhteşem müstahkem kır malikanesi ile güzel bir emlak portföyü biriktirdi. Ancak bütün bu büyük servet ve lüksün bedeli yalnız maddi değil aynı zamanda siyasi olabiliyordu. 1340'lı yılların başında kralın savaştaki talihi bir anlığına tersine döndüğünde Pulteney bir suçlu olarak damgalandı, tutuklandı ve Lincolnshire'daki Somerton Kalesi'nde hapsedilerek burada iki yıl cezaya çarptırıldı.[44]

Şüphesiz bu hiç hoş olmayan bir durumdu ama yine de daha sonra kamu işleriyle ilgilenen Londralı tüccarların akıbetiyle karşılaştırıldığında Pulteney nispeten ucuz atlatmıştı. 1376 yılında şehir yöneticileri ve merkezî hükümete danışmanlık yapan üç Londralı tüccar, Richard Lyons, Adam Bury ve John Pecche, "İyi Parlamento" huzuruna çıkarıldılar, dolandırıcılık, yolsuzluk ve

zimmete para geçirme suçlamasıyla itham olundular, ciddi bir şekilde kınandılar ve pek çok makamları ellerinden alındı. Daha sonra Lyons, 1381 Köylü İsyanı olarak bilinen halk ayaklanması sırasında bir çete tarafından öldürüldü. Onunla neredeyse çağdaş olan bakkal ve yün ihracatçısı Nicholas Brembre, üç kez Londra belediye başkanlığı yaptı ve Kral II. Richard'a hem kendi cebinden hem de Londra şehri adına kurumsal kredi şeklinde büyük krediler sağladı. Beceriksiz ve sevilmeyen bir krala sadakatinin ödülü olarak Brembre, 1388 yılında asi soylular tarafından vatana ihanetten asıldı, sürüklendi ve dörde bölündü.

Bunlar tüccarların siyasete karışmasının doğasında olan riskler'di. Belki o zaman da şimdi olduğu gibi siyasi görev isteyen veya kabul eden iş adamlarının kendilerini yolsuzluk, görevi kötüye kullanma ve ümitsiz çıkar çatışmaları iddialarına açık hale gelmeleri şaşırtıcı değildir.* Öyle de olsa 14. yüzyılın sonuna gelindiğinde Batı Avrupa'da tüccarların rüştünü ispat etmiş bulunduklarını ve genel olarak toplum ve kültür üzerinde iz bıraktıklarını reddetmek imkansızdır. Bu mirasın bir kısmı fizikseldi. Ypres'in 14. yüzyıl başlarından kalma (Birinci Dünya Savaşı'nda top atışlarıyla tahrip olduktan sonra titizlikle yeniden inşa edilen) kumaş salonu hâlâ ziyaret edilebilir ve 13. yüzyılın Ticaret Devrimi tarafından dönüştürülen şehirlerin olağanüstü mimari kalıntılarına tanıklık edebiliriz. Venedik'i ziyaret edenler en çok 15. yüzyıl köle taciri ve kâşif Alvise da Cadamosto'nun doğum yeri olarak bilinen ama aslında onun zengin tüccar ataları tarafından önceki kuşaklarda inşa edilmiş bulunan 13. yüzyıldan kalma Ca' da Mosto sarayını görebilirler. İngiltere'nin daha az gösterişli bir kıyı kenti olan Southampton'dan geçen ziyaretçiler bile, Tüccarlar Evi'nin 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen ahşap çerçevesini görebilir ve Orta Çağ yün ticaretinin dünyalarının refahını dönüştürmek için neler yaptığını hatırlayabilirler.

Ticari faaliyetler sadece taşlarla değil, sayfalarda da izlerini bıraktılar. 1390'lı yıllarda Geoffrey Chaucer, *Canterbury Hikâyeleri*'ni yazdığında, en müstehcen ve tuhaf öykülerden biri "Tüccar" hakkında olanıydı.** Chaucer'in bu curcunalı eserinde bir tüccara yer vermesi sürpriz değildi çünkü onun hayatı boyunca iş tecrübesi olmuştu. Babası şarap tüccarıydı ve ticaret işi sebebiyle çok seyahat ediyordu. Chaucer'in çocukluğu o zamanlar Londra'nın en kozmopolit bölgesi olan, çoğu Londra'da yalnızca iş sebebiyle bulunan Alman,

* Karşılaştırınız Donald J. Trump.

** Tüccarın Hikâyesi'nde Ocak adlı yaşlı, zengin, gülünç bir tüccar, Mayıs adında çok genç bir kadınla evlenir. Daha sonra Mayıs, onun silahtarlarından biriyle birlikte olur. Ocak kör olur ve silahtar ile karısının armut ağacının tepesinde birlikte olmaları için kandırılır. (Klasik şekilde) tanrıların lütfuyla görme yetisini yeniden kazanan Ocak, karısının silahtar ile birleşmesine tanık olur ancak Mayıs, tanrılara teşekkür ettikten sonra, kocasına gözlerinin onu kandırdığını söyleyerek durumdan bir kaçış yolu bulur. Mayıs'ın yaptığı bugün "sanrıya zorlama" diyebileceğimiz bir manipülasyondur.

Fransız, İtalyan ve Flamanlara ev sahipliği yapan, dünyanın dört bir yanından gelen mallarla dolu ticaret gemilerinin yıl boyunca sürekli yanaştığı, nehir kenarındaki bir bölge olan Vintry Ward'da geçti.[45] Yetişkinliğinde Chaucer, İngiliz Kraliyeti'nin gümrük memuru olarak görev yaptı ve on yıldan uzun süre Londra'nın surlarına giren ve çıkan ana geçitlerden biri olup şehre doğudan gelen tüccarlar için yoğun bir kapı olan Aldgate'in yukarısındaki dairelerde yaşadı.1372-1373'te İngiltere'nin güney kıyısındaki şehirlerden birinde İtalyan tüccarlar için bir merkez oluşturmak amacıyla ticaret elçisi olarak yurt dışına, Cenova ve Floransa'ya gönderildi.[46] Şiir kadar iş de onun kanında vardı.

Chaucer, gelişen Orta Çağ ticaret ve değişim dünyasından sadece doğrudan değil, edebî açıdan da etkilenmişti. Onun *Canterbury Hikâyeleri*, Hint baharatları ve İngiliz yünüyle dolu çuvallar kadar fikirlerin ve hikâyelerin de büyük bir hevesle – ve geniş ölçekte – değiş tokuş edildiği uluslararası sanat kültüründen büyük etki almıştı ve bu Ticaret Devrimi sayesindeydi. Chaucer'in hikâyeleri tarihçi ve şair Petrarch ile *Decameron*'un Floransalı yazarı Giovanni Boccaccio'nun yetiştiği uluslararası bir edebiyat kültürüne dayanıyordu. Onun klasik eğitimi, Fransızca ve İtalyancayı akıcı bir şekilde anlaması ve Avrupaî bakış açısı ise hem sanatçı yönüne hem de bürokratik kariyerine hizmet etti. Orta Çağ'ın sonlarına doğru meydana gelen büyük kültürel gelişmenin, kendisinden önceki ticari gelişime çok şey borçlu olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

14. Bölümde Rönesans kültürünü ve Geç Orta Çağ sanat ve edebiyatının gücünü daha yakından inceleyeceğiz ama iş dünyasını geride bırakmadan önce dikkatimizi hak eden bir tüccar daha var. 15. yüzyılın başında yaşayan ve beş kralın hâkimiyet devrine tanıklık eden bu adam muhtemelen çağının en başarılı İngiliz iş adamıydı. Her ne kadar o en azından İngiltere'de daha ziyade omzunda bir sırt çantası ve peşinde ziyankar kedisiyle dolaşan bir pantomim karakteri olarak bilinse de gerçek çok farklıdır. Dört kez Londra ve bir kez de Calais belediye başkanı olan bu adam mükemmel bir tüccardı; siyaset dünyasında çağdaşlarının çoğundan daha ustalıkla müzakere ediyordu ve memleket olarak benimsediği şehrin bugün insanlar tarafından pratik olarak hissedilebilecek şekilde fiziksel ve zihinsel görünümü üzerinde büyük etkide bulunmuştu. Adı Sör Richard Whittington olmakla birlikte bugün sahnede daha çok sadece yaşlı "Dick" adıyla tanınır.

"Dick" Whittington

RICHARD WHITTINGTON BİR ASIR ÖNCE DOĞMUŞ OLSA İDİ MUHTEMELEN din adamı olurdu çünkü Gloucestershire'daki Pauntley'de 1350 yılında borçlarını ödemekte zorlanan bir şövalyenin üçüncü oğlu olarak dünyaya geldiğinde babası her halükârda genç Richard'a topraklı aristokrat olarak güvenli bir

gelecek sağlayamayacak durumdaydı.[47] Geleneksel hayat yolu olarak sabırlı bir şekilde din adamlarının saflarına yükselmeden önce sıkı bir eğitim alabilirdi ama Whittington 14. yüzyılın çocuğuydu. Onun önünde başka fırsatlar da vardı ve o da bunlara iki eliyle asıldı.

Whittington büyürken Cotswold yünü İngiltere'deki en yumuşak ve en çok aranan yün, dolayısıyla dünyanın en iyi yünü olarak biliniyordu. Kumaş, ya da kumaşın hammaddeleri, her yerdeydi. Dolayısıyla Gloucestershireli bir delikanlının kumaş ticaretine yönelmesi doğaldı. Ergenlik döneminde Whittington, İngiltere'de kaliteli ipek, keten ve benzeri kumaşlar ithal ve yün ile onun yan ürünlerini ihraç eden tüccarların genel adı olarak bir kumaş tüccarı çırağı olarak eğitim aldı. En yoğun ve en iyi tüccarların iş yaptığı Londra'ya gönderildi. Yavaş ama emin adımlarla bu işte ustalaştı. 1379'a gelindiğinde, muhtemelen yirmili yaşların sonlarındayken, Whittington şehir yetkililerine borç verebilecek kadar iyi durumdaydı. Bundan on yıl sonra küçük siyasi görevler aramaya ve önce mahalle konseyinin bir üyesi, ardından belediye meclisi üyesi olarak bunlarda yer almaya başladı.* 1393 yılında şehrin iki şerifinden biri olarak bir yıl süreyle görev yapması istendi. Kısa bir süre sonra Kumaş Tüccarları Şirketi'nin** müdürü olarak atandı; bu, şehrin her yerindeki kumaş satıcılarının çıkarlarını geliştirmek ve korumak için kurulmuş bir ticaret birliğiydi. Çağdaşı Geoffrey Chaucer gibi Whittington da hareketli bir Avrupa başkentinde saygın bir vatandaş olarak yoluna devam ediyordu.

Ayrıca denk geldiği gibi değil, çok kârlı bir şekilde ticaret yapıyordu. Genç kral II. Richard kraliyet ailesinin ince zevklerine düşkündü ve etrafı onunla aynı pahalı zevkleri paylaşan saray mensuplarıyla çevrilmişti. Saray bilge yahut istikrarlı yönetimin kaynağı değildi ama tüccar olmak için son derece uygun bir yerdi. Whittington da orada bağlar kurdu ve bunları güçlendirdi. Kralın amcaları Lancaster dükü John of Gaunt ve Gloucester dükü Woodstocklu Thomas; kuzeni Derby Kontu Henry Bolingbroke ve en yakın arkadaşı Oxford Kontu Robert de Vere dâhil olmak üzere ülkedeki en zengin ve en güçlü soylulardan bazılarına yılda binlerce pound değerinde ipek ve diğer kumaşlardan satıyordu. En kazançlısı ise 1390'lara gelindiğinde bizzat

* Orta Çağ'da Londra her biri kendi idari konseyine sahip olan semt adı verilen küçük bölgelere bölündü. Her koğuş ayrıca her yıl Londra belediye meclisinde görev yapmak üzere meclis üyeleri seçti. Şehrin resmî lideri, ayrıca her yıl seçilen lord belediye başkanı idi.

Bugün Londra şehrinin en zengin ve önde gelen dış giyim şirketlerinden biri olan Worshipful Company of Mercers'in kuruluşu 1394 yılına dayanmaktadır. Ticaret kurulları aracılığıyla Orta Çağ kökenleri olan bu tür düzinelerce şirketten biridir. Bu ticaret kurulları günümüzde daha geniş bir hayır hizmeti sunan ve benzer düşüncedeki Londra profesyonellerinin buluşması, yemek yemesi ve ağ kurması için bir forum olarak hizmet görmektedir. Halen varlığını sürdüren diğer önemli şirketler arasında Balıkçılar, Bakkallar, Dericiler, Tüccar Terziler ve Kuyumcular yer alır.

kralın onun müşterisi olmasıydı. Richard, narin, hafif kadınsı yüz hatlarına sahip, uzun boylu, güçlü bir adamdı. Yakışıklıydı, bunun farkındaydı ve görünümünü daha da güzelleştirmek için iyi giyinmekten hoşlanıyordu. Kuşlarla, köpeklerle, silahlarla avlanmak gibi krallara özgü hobilerin yanı sıra Richard, kaliteli yemeklere, pahalı kıyafetlere ve aksesuarlara da büyük ilgi duyuyordu (anlaşıldığı kadarıyla o, mendil kullanan ilk İngiliz kralıydı[48]). Whittington, Richard'a piyasadaki en lüks kumaşlar olan kadife, işlemeli kadife, altın kumaş, Şam kumaşı ve tafta tedarik etti.[49] Richard'ın krallığının ortasında bir yıl içerisinde Whittington, saraya yaklaşık 3.500 £ değerinde kumaş sattı ve hizmetleri karşılığında paradan daha fazlasıyla ödüllendirildi.

Talihsiz Nicholas Brembre gibi diğer tüccarlar, Richard'ın sarayına yakınlıkları dolayısıyla sorun yaşamışlardı. Bu saray, çoğunlukla bizzat kralın beceriksiz, taraflı ve kindar tutumundan kaynaklanan çatışmalarla sıklıkla sorunlar yaşıyordu. Bununla beraber Whittington, ne saray tarafından tüketildi, ne de düşmanlarının nefretini üzerine çekti. Richard ile meslekî yakınlığını sürdürdü ve ona yüksek bir siyasi makam verildi ama hiçbir zaman bu ilişkiden dolayı lekelenmedi. 1397 yılında Londra'nın belediye başkanı Adam Bamme görevini sürdürürken öldüğü zaman Richard, onun görev süresini tamamlamak üzere gözde kumaş tüccarı Whittington'un devreye girmesini istedi. Ertesi sene, 1398 yılında Whittington, tam bir dönem belediye başkanlığı yapmak üzere yasal olarak seçildi. Bu tablo Whittington'u Richard yanlısı olarak gösterebilirdi ama öyle olmadı. 1399 yılında Richard'ın hükümdarlığı kırılgan bir despotizme dönüştü ve kral, kuzeni Bolingbroke'nin önderlik ettiği bir devrim sırasında tahttan indirilerek öldürüldü. Whittington en ünlü müşterisi ve hamisinin yanında saf tutmadı. Aslında, daha sonra IV. Henry olan Bolingbroke ilk kraliyet konseyini atadığında üyelerinden biri olarak Whittington'u seçti. İster profesyonel karşıt değerli duruşuyla ister karakter gücüyle ister şans eseri olsun, Whittington tatsız taht değişikliklerini atlattı. IV. Henry'nin Lancastrian rejimi altında eskisinden kazandığından çok daha fazla para kazandı ve kendisini yurttaşlık görevlerine daha mecbur hissetti.

17. yüzyılın başlarından itibaren yayılan ve bugün halen sahnelenen "Dick" Whittington'un süslü, romantikleştirilmiş oyun ve hikâyelerinde, onun güce ve şöhrete erişmesi çok daha farklı anlatılır. Kurmaca versiyonda o geleneksel olarak Londra'ya çırak olarak gelen, bir kedi edinen, kendisine kötü muamele edildiğinin farkına varan ve kaçmaya karar veren, ancak Highgate'e* gitmek üzere kuzeye doğru yürürken doğu Londra'da Bow Kilisesi'nin ona eğer kalırsa büyük bir başarıya ulaşacağını fısıldayan çan seslerini duyduğunda fikrini

* Bugün Highgate Hill'de, Whittington Stone adlı bir barın dışında ve Whittington NHS Trust Hanstanesi'nin hemen aşağısında, bu kurgusal yolculuğa övgü niteliğinde, küçük ve gözden kaçabilen bir kedi heykeli bulunur.

değiştiren fakir bir çocuktur. Bir ticaret gemisiyle yabancı bir ülkeye gönderdiği kedisi orada kralı rahatsız eden fare ve sıçanları öldürür; kral ona teşekkür etmek için büyük miktarda para gönderir ve o üç kez Londra belediye başkanı seçilir. Heyecan verici bir peri masalı olarak bu hikâyeyi tavsiye etmek için pek çok sebep bulunabilir ama bunların çok azı doğrudur. 15. yüzyılın başlarında Whittington büyük bir güce erişmenin eşiğindeydi; bir şair onu "ticaretin çobanyıldızı ve seçilmiş şerefli lider" olarak niteledi.[50] Ancak onun başarı ve itibarının kedilerle ya da çanlarla hiçbir ilgisi yoktu, bu tamamen onun olağanüstü azmi ile bir tüccar ve kamu idarecisi olarak yetenekleriyle alakalıydı.

Bu özellikleri kesinlikle hayatının son yirmi yılında ona büyük faydalar sağladı. Whittington, kaliteli kumaş ithal etmenin yanı sıra IV. Henry'nin krallığının başlangıcından itibaren yünde de öne çıktı. Kraliyet adına yün vergisini o topladı. Önemli miktarda çuvalın ihracatını bizzat kendisi yaptı. Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos'un iki aylık bir ziyaret için Londra'ya geldiği ve çok büyük masraflar pahasına görkemli gösteriler, turnuvalar ve partilerle ağırlandığı 1400-1401 kışında, biriktirdiği şahsî servetten 1.000 marklık önemli bir avans da dâhil olmak üzere büyük meblağları krallığa ödünç verdi.[51] 1406 ve 1419 yıllarında iki kez daha Londra belediye başkanı seçildi. Aynı zamanda Fransa'nın kuzeybatısındaki İngiltere yönetimi altında bulunan ve bir "hammadde" ya da zorunlu ihracat pazarının kurulduğu Calais kasabasının belediye başkanlığını da yaptı. Yaşlandıkça ve deneyim kazandıkça ticari uzmanlık alanının ötesinde hizmetler de ifa etti. Bir keresinde papalık vergi tahsildarı olarak görev yaptı, bir diğer sefer ise Lollardlar olarak bilinen sapkın grupları araştırmak üzere kraliyet komisyonunda yer aldı. Hatta Westminster Manastırı'nda II. Richard döneminde başlayan ve yeni kral tarafından sürdürülen tadilatları denetleyen komitede dahi bulundu.[52]

Belki de en ilgi çekicisi, IV. Henry'nin zapt edilemez oğlu V. Henry'nin krallığı sırasında Whittington'un savaş finansmanına yoğun bir şekilde dâhil olmasıydı. 15. yüzyılın ilk on yıllarında Yüz Yıl Savaşları halen bütün hızıyla devam ediyordu. 1415 yılının başlarında Henry'nin Normandiya'yı işgal etmek için büyük bir İngiliz ordusu edinme planı vardı. Manş Denizi'nin diğer yakasına amfibi bir ordu çıkarmayı, kale ve şehirleri kuşatmayı, kazanılacak her şeyi savunmayı ve potansiyel olarak Fransızlarla muharebede karşı karşıya gelmeyi içeren bir plandı bu. Orta Çağ ordusunda yeni, heyecan verici ama son derece pahalı bir eklenti olarak Henry'nin sefere barutla ateşlenen toplar ve muharebede uzman topçular götürme planı, maliyetleri yükseltti. Henry bütün bunları ödeyebilmek için mümkün olan her mali kaynağa yöneldi. Whittington da yardım ederek kraliyete 1.600 £ (ilk üç aylık savaşın bütçesinin yaklaşık yüzde 3'ü) tutarında kredi verdi ve kraliyet mücevherleri, sanat koleksiyonları, şapel tabakları karşılığında daha fazla kredi limiti sağlamak için diğer Londralı tüccarlarla

pazarlık yaptı.[53] Harfleur kuşatması sırasında ise Whittington, İngilizlerin çabalarını sürdürebilmeleri için yaklaşık 500 £ tutarında acil durum kredisini bizzat verdi.[54] Bu vatanseverlikten çok daha fazlasıydı: 1415 yılındaki Normandiya seferi, Whittington ve onun Londralı tüccar arkadaşlarının iyi niyeti ve mali desteği olmadan gerçekleştirilemezdi ve Henry de Yüz Yıl Savaşları'nın en ünlüsü olan Agincourt Muharebesi'ni asla kazanamazdı.

Agincourt seferinin ardından Whittington, savaş finansmanına olan ilgisini (ahlaki açıdan nahoş olsa da) savaş esirlerinin ticareti şeklinde gerçekleşen fidye pazarında sürdürdü. Bir şövalye ya da asker savaş alanında ele geçirildiğinde, yasal olarak onu esir eden kişinin malı kabul edilirdi; bu kişi de söz konusu esirin kralından, lordundan veya ailesinden nakit fidye talep etme hakkına sahipti. Fidyeyi toplamak (ve kârından krallığa pay vermek) bir okçunun ya da yorgun bir savaşçının yapabileceğinden daha fazla çaba gerektiriyordu. Bu nedenle esiri, fidyeyi tahsil etme sürecine başlamadan önce kraliyetin ücretini ödemek için tahvil olarak bilinen yasal bir düzenlemeye başvuracak olan tüccara satabilirdi. Kayıtlar Whittington'un Agincourt'tan sonra Hugh Coniers adında bir Fransız esiri satın aldığını ve ardından onu bir İtalyan tüccara sattığını, bu kişinin ona 296 £ gibi yüksek bir ücret ödediğini gösteriyor.[55] İtalyan tüccarın fiilen kefalet mi ödediğini yoksa mahkûmu yeniden satmayı mı amaçladığını bilemiyoruz ama bu, Whittington gibi tüccarların bir kalenin ya da savaş alanının yakınına gitmeden savaşlardan nasıl kâr edebildiklerini gösteren şaşırtıcı bir örnektir.

WHITTINGTON BUNLAR VE PEK ÇOK YOLLA PARA KAZANMAYA DEVAM ETTİ. Bir tefeci olarak likiditesi ve yüksek statülü müşterilere borç vermesi ile tanınıyordu. Ait olduğu sınıf ve zaman için şaşırtıcı bir şekilde Londra dışındaki mülklere hiçbir zaman ciddi bir yatırım yapmadı. Her ne kadar Dorste'ten Alice Fitzwarin adlı bir kadınla evlendiyse de çiftin çocuğu olmadı ve kadın 1410 yılında, ondan on yıldan uzun süre önce öldü. Bu nedenle Whittington servetinin neredeyse tamamını varlıklarda tuttu: Nakit para, üst mevkidekilere verilen krediler, Londra'nın merkezinde, Thames Nehri'nin hemen arkasında, Royal olarak bilinen bölgede güzel bir ev. Orada St. Michael'e adanan bir kiliseyi yeniden inşa etti ve din adamlarıyla âlimlerden oluşan bir kolejin buraya bağlanması için düzenlemeler yaptı. Böylece onlar Whittington'un merhum kral Richard ve onun kraliçesi Bohemyalı Anne de dâhil olmak üzere dostları ve meslektaşlarının ruhları için dua edebileceklerdi. Ne yazık ki kolej 1540'larda İngiliz Reformu sırasında feshedilirken kilise de 1666 yılındaki Büyük Londra Yangını sırasında küle döndü (bugün onun yerinde duran bina Christopher Wren tarafından yeniden inşa edilmiştir). Whittington'un servet kazandığı Londra şehrinde bıraktığı tek önemli kişisel izler bunlardı ancak

Whittington pek çok açıdan şöhret ve serveti birbirinin yoldaşı değil karşıtı olarak gören, reklamdan çekinen iş dünyası patronunun arketipi ve örneği olduğu için, bunlar anıt olarak tasarlanmamıştı. Bunun yerine Londra'ya ve ondan da öteye gerçek mirası, şahsî olmayan ama devasa hayırseverlik ve insani yardım harcamaları yoluyla oldu.

1423 yılının mart ayının sonlarında Whittington öldüğü zaman ardında 7.000 £ değerinde bir mülk bıraktı. Bu oldukça yüksek bir meblağdı ve neredeyse tamamı nakitti. Her kuruşun hayır kurumlarına verilmesi açık vasiyetiydi. Whittington yaşamı boyunca zaten servetinin bir kısmını köprüleri onarmak, umumî tuvaletlere çeki düzen vermek, bekar anneler için kadın sığınma evleri kurmak ve Londra'daki Greyfriars Fransiskenleri için 16. yüzyıla gelindiğinde zengin bir tarih ve felsefe üzerine eserler ile vaaz koleksiyonlarının koleksiyonuna sahip olacak kütüphane inşa etmek gibi hayır işlerine harcamıştı. Öldüğünde yapılacak işler listesinde ise sokaklardaki çeşmelerin parasının ödenmesi ve St. Bartholomew hastanesinin duvarlarının onarımı, bugün hâlâ ayakta olan ve Whittington öldüğü sırada yeniden inşa çalışmaları yarılanmış halde bulunan güzel Gotik belediye binasında ikinci bir kütüphanenin kurulması bulunuyordu. Şehrin batı kıyısındaki sıkışık, bakımsız ve hastalıklı bir hapishane olan, mahkûmların çoğu kez kötü koşullar sebebiyle hayatını kaybettiği Newgate hapishanesinin onarımı için para bıraktı. St. Michael kilisesindeki kolejin sağlam bir mali temele sahip bulunduğundan emin oldu. Ayrıca Londra'nın yoksul ve muhtaçlarıyla ilgilenecek bir imarethane finanse etti.

Bu o dönemde alışılmadık ve zaman içinde örnek teşkil edecek, uzun, etkileyici ve tamamen yurttaşlık odaklı bir proje dizisiydi. Her ne kadar Londra şehri Whittington'un ölümünden bugüne kökten değişmiş olsa da onun eli halen hissedilebiliyor. Yaklaşık altı asırdır Kumaş Tüccarları Şirketi, onun kurduğu imarethanenin bakımını üstlenmiş durumda. Artık Londra'nın merkezinin dışına taşmış bulunuyor ve Batı Sussex'teki East Grinstead yakınlarında, Gatwick havaalanından çok uzak olmayan bir yerdedir. Whittington Koleji bilindiği üzere artık bekar kadın yahut zor durumdaki çift olan emeklilere sübvansiyonlu bir oranla kiralanan elliden fazla evden oluşan bir mülktür. Bu evlerde yaşayan sakinler, Orta Çağ'da çeşitli incelikli yollarla para kazanan ve güç kullanan, tüccar, tefeci, savaş finansörü ve kralların dostu olan Sör Rirchard Whittington'un hayırseverlik eğiliminden faydalanıyorlar.

O çağın meyvelerinden faydalanan sadece bu kişiler değil. Ticaret Devrimi sırasında Orta Çağ toplumunda ve ekonomisinde gerçekleşen değişiklikler, Batı kapitalizminin yüzyıllar sonra gelecek altın çağının temellerini attı. Bugün hayatı Çin ihraç malları, banka kredisi, seyahat sigortası, hisse senedi ve hisse yatırımlarıyla zenginleşen herkes Orta Çağ'a borçludur. Devletin omuzlarında yükseliyoruz.

11

ALİMLER

"Neredeyse her keşiş bir âlim gibi görünüyordu.

NORMAN VAKANÜVİS ORDERIC VITALIS

14 Ekim 1307 Cumartesi günü, Paris Üniversitesi'nin en kıdemli âlimlerinden oluşan bir grup, Fransız kralı IV. Philip'in nazırı William de Nogaret'in huzuruna çıkmak için şehrin sokaklarında Notre-Dame Katedrali'ne doğru koştu. De Nogaret'in onlardan talep ettiği acil bir iş olduğu için kısa sürede huzura çağrılmışlardı. Katedralin yüksek Gotik binasının önüne vardıklarında toplantı odasına yönlendirildiler. De Nogaret bizzat onlara hitap etmeye geldi.

Nazır, Fransız toplumunda aşina ve tartışmalı bir figürdü. Kendisi de aslen bir âlimdi: 1280'lerde Montpellier Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almış, akademiden ayrılmadan önce profesörlük mertebesine yükseltilmiş, ardından inatçı bir politik problem çözücü olarak kariyerine yön vermişti. Zeki bir zalim olarak ünü Fransa'nın sınırlarını aşmıştı. 1303 yılında Kral Philip'in onayıyla Papa VIII. Boniface'yi orta İtalya kasabası Agnani'deki villasından kaçırmaya çalışmış ve bu girişim papanın suratına tokat yediği bir çatışmaya yol açmıştı.* De Nogaret ciddiye alınmak isteyen sert bir adamdı. Ancak şimdi Parisli

* "Agnani Tokadı" IV. Philip ile VIII. Boniface arasındaki çirkin çekişmenin melodramatik zirvesiydi. Çekişmenin temeli Fransız kralının kendi bölgesindeki kiliseyi vergilendirme arzusundan kaynaklanıyordu ama aslında kökleri çok daha derinde, asırlık papalık-kraliyet üstünlük rekabetinde yatıyordu. Papalık otoritesine karşı direnişi geleneksel olarak Alman kralları ve imparatorları (örneğin, 1075-1122 Atama Tartışması ve ardından İtalya'da 12. yüzyılın başlarından 14. yüzyılın sonuna kadar devam eden Guelph-Ghibelline savaşları sırasında) sürdürmüştü. Ancak 14. yüzyıl başlarında IV. Philip kısa bir süre için papalığın baş işkencecisi oldu. Boniface, Philip'in kraliyet üstünlüğünü savunma girişimlerine karşı çıkınca, de Nogaret, İtalya'ya gitti, güçlü Colonna ailesine sadık küçük bir özel orduyla anlaştı, Boniface'yi ele geçirip yargılanabileceği Fransa'ya götürmek için Agnani'deki papalık villasını kuşattı. Kuşatmanın kargaşası sırasında de Nogaret ve önde gelen müttefiki Giacomo "Sciarra" Colonna, Boniface ile karşı karşıya geldi. Sciarra, papanın suratına tokat attı. Ardından Agnani sakinleri tarafından kurtarılıncaya kadar üç gün boyunca papayı hapsettiler ve onu son derece kötü bir muameleye tabi tuttular. Boniface bir müddet sonra yüksek ateşten öldü. Arada geçen zaman zarfında (hatalı olarak) onun delirdiği ve kendi ellerini çiğnediği rivayet edilir.

akademisyenlere sözlerine inanmalarının sınırlarını zorlayacak kadar skandal dolu bir hikâye anlattı. Bu bir seks ve günah, küfür ve sapkınlık hikâyesiydi. Yaklaşık iki yüz yıldır haçlı seferlerinin ön saflarında yer alan askerî tarikat Tapınak Şövalyeleri ile ilgiliydi.

De Nogaret, âlimlere Tapınakçıların uzun süredir Fransız hükümeti tarafından yürütülen ve bizzat kendisi tarafından denetlenen gizli bir soruşturmaya konu olduklarını açıkladı. Soruşturmalarının Tapınakçı tarikatının en tepesinden en altına kadar uzanan kirliliği ve yaygın yolsuzluğu ortaya çıkardığını iddia etti. Papalık koruması altında nesiller boyu yüksek rütbeli Tapınakçılar, asil tarikatlarını eşcinselliğin, putperestliğin ve ahlâksızlığın yuvasına dönüştürmüştü. Burada üyelerin İsa'nın ismine saygısızlık etmelerine izin verilmekle kalınmadı, bunu yapmak teşvik de edildi. Toplantının vakanüvisi St. Victorlu Jean'ın ifadesine göre de Nogaret, Tapınakçıların gece ritüellerinde çarmıha tükürdüklerini, İsa'nın resimlerini ayaklar altına aldıklarını ve onun kutsallığını inkâr ettiklerini kaydetti.[1] Sahte putlara tapıyorlardı ve birbirleriyle açık saçık cinsel eylemlerde bulunuyorlardı. Hükümet tarafından hazırlanan resmî iddialara göre biraderlerin sözde eylemleri "insanlık için bir utanç, kötülüğün zararlı bir örneği ve evrensel bir skandal" olarak tanımlanıyor ve Tapınakçılar "koyun kılığına girmiş kurtlar… kâfirin çocukları" olarak niteleniyorlardı.[2]

Âlimler bu açıklamaların ışığında Fransız hükümetinin hızlı ve kararlı bir şekilde harekete geçtiğini öğrendiler. Önceki gün, 13 Ekim Cuma, tarikatın büyük üstadı Jacques de Molay'a varıncaya dek Fransa'daki bütün Tapınakçılar hükümet ajanları tarafından tutuklanmıştı. Tarikatın mülklerine el koyulmuştu. Tapınakçıların (öğrenme evi ya da lonca olarak bilinen) evleri ele geçirilmiş ve aranmıştı. Yüzlerce Tapınakçı artık hapisteydi. Uygun bir ceza bekleyebilirlerdi çünkü bu, bizzat Philip'in ciddiye aldığı bir davaydı. Kral, en azından 1305 baharından beri Tapınakçılar hakkındaki şüphelerinden dert yanıyordu.[3] Tarikatın cinsel suiistimal ve günahkâr yolsuzluklarla dolu olduğuna *gerçekten* inanıp inanmadığı kesin değildi ve hâlâ da değil ama kötüye giden ekonomisini güçlendirmek ve dışarıdaki savaşları finanse etmek için Tapınakçıların zenginlikleriyle ilgilendiği kesindir. Kilise yolsuzluğu karşısında bir ceza gibi davranmak da onu memnun ediyordu. İşler ilerledikçe Philip'in üniversite âlimlerinin desteğini istemesi kaçınılmazdı. Üniversite, Batı'nın en iyilerinden biriydi ve akademisyenleri teolojik araştırma ve tartışmanın en ileri noktasındaydı. Onların kolektif yargıları Fransız ve uluslararası kamuoyunun oluşumuna destek sağladı. Bu nedenle de Nogaret, onları mümkün olan en kısa sürede olup bitenler hakkında bilgilendirme konusunda özenli davrandı. İsteseler de istemeseler de Tapınakçıların hayatta kalması ya da yok edilmesinde rol oynayacaklardı.

1307 YILINDA BAŞLAYAN TAPINAKÇILARA YÖNELİK FRANSIZ SALDIRISI, Geç Orta Çağ Batı tarihinin en sarsıcı olaylarından biriydi. 8. Bölümde gördüğümüz gibi Tapınakçılar, Hristiyan dünyasında ve ötesinde ünlüydüler. Yaklaşık iki yüz yıl boyunca Tapınakçı biraderler, Yakın Doğu'daki en dramatik savaşların ve kuşatmaların bazılarında seçkin bir rol oynamışlardı. 1187 yılında Hıttîn'de Selahaddin Eyyûbî ile savaşmışlar, 1217-1221 ve 1249-1250 yıllarında Mısır haçlı seferleri sırasında sular altında kalan Nil Deltası'nda zorlukla mücadele etmişler, 1291 yılında Memlükler Akka'yı ele geçirdiğinde ayakta kalan son adamlar olmuşlardı. Tapınakçılar ayrıca tefeciler, muhasebeciler ve devlet memurları olarak finansal hizmetlerde kurumsal bir uzmanlık geliştirmişlerdi; Fransız kraliyeti tarafından kamu maliyesinin önemli cephelerinin idaresinde görevlendirilmişlerdi. Savaşmayan kardeşlerin Batı'nın her yerinde, İngiltere ve Fransa'dan Alman devletleri, Sicilya ve Macaristan'a kadar hemen her krallıkta evleri vardı. Buralardaki hamileri arasında krallar, kraliçeler ve en yüksek soylular bulunuyordu. Dolayısıyla Fransızların bu kurumu çökertmeye göz dikmesi küçük bir iş değildi. Ancak Paris'teki akademisyenlerin göz yummasıyla bunu yaptılar.

De Nogaret ile Notre-Dame'daki ilk görüşmelerinden yaklaşık iki hafta sonra Parisli âlimler, 25-26 Ekim tarihlerinde Paris'in bugün Le Marais olarak bilinen bölgesindeki kuleli şehir kalesi* olan Tapınakçıların Fransız karargâhında ikinci bir konferansa çağrıldılar. Bu kez neredeyse üniversitedeki tüm bilim insanları davet edilmişti: Yönetim kurulu üyesi hocalar (öğrencilere ders vermeye yetkili olanlar), kurul üyesi olmayan hocalar (tüm sınavlarını vermiş ancak henüz hocalık yapmayanlar) ve mezunlar (çalışmalarının yarısını tamamlamış olanlar). Daha önce Tapınakçılara açılan davayla ilgili olarak şimdi de büyük usta de Molay'ın kendisi de dâhil olmak üzere düzinelerce Tapınakçı biraderin itiraflarının kendilerine okunması şeklindeki hükümet kanıtlarını dinleyeceklerdi.

İtiraflar işkence altında alınmıştı. Kral Philip'in kişisel günah çıkarma papazı Dominiken Parisli William'ın önderliğinde en iyi sorgucular iki hafta boyunca Tapınakçılar üzerinde çalışmıştı. Uykudan mahrum edilmişler, aç bırakılmışlar, zincirlenmişler, tecrit edilmişler ve dövülmüşlerdi. Bazıları ateşle yakılmış ya da askıyla gerilmişlerdi. Suçlu olduklarını kabul edene dek fiziksel ve psikolojik olarak çökertilmişlerdi. Şimdiyse bu korkmuş adamlar uzun ve trajik bir sıra halinde âlimlerin huzuruna çıkarıldılar. Birer birer itiraflarını okudular. Ardından hücrelerine geri götürüldüler. Âlimler iki uzun gün boyunca bu dehşet gösterisine tanıklık ettikten sonra de Molay ve biraderlerinin

* 19. yüzyılda yıkılmasından önce en son Fransız Devrimi'nde XVI. Louis ve Marie Antoinette için hapishane olarak kullanılan bu muhteşem binadan artık eser kalmamıştır. Sadece alanı Baron Haussmann'ın Square du Tapınağı adıyla anılmaktadır.

korkunç hikâyeleri kulaklarında çınlayarak çalışmalarına geri döndüler. Ancak yine bunlar Tapınakçı meselesi üzerine duyacakları son sözler değildi. Yakında onlardan bu olayın esasına dair resmen karar vermeleri talep edilecekti.

Her ne kadar ilk tutuklamaları yapmak ve Tapınakçıların liderlerini sözde suçlarını itiraf etmek üzere sindirmek üç haftadan daha kısa sürse de dava çok geçmeden herhangi bir kişinin kontrolü altında olmaktan çıktı. Zamanın papası V. Clement (1305-1314), Gaskonya doğumlu, Paris'ten doğrudan yönetilebileceği beklentisiyle Fransız siyasi baskısı altında seçilmiş zayıf bir kişilikti; bütün papalık devrini Fransa'da geçirdi.* Ancak Clement'in bile öylece önünden çekilip laik bir prensin Tapınakçıları yok etmesine izin vermesi mümkün değildi. Dolayısıyla Clement, Tapınakçı yolsuzluğuna ilişkin soruşturmanın kendi üzerinde olduğunu iddia ederek ve bunu Batı Hristiyanlığının bütün egemenlik bölgelerine genişleterek Philip'in saldırısını durdurmaya çalıştı.[5] Biri Tapınakçıların bireysel suiistimalleri, diğeri ise bir bütün olarak tarikat hakkında olmak üzere iki soruşturma başlatıldı. İrlanda ve Kıbrıs gibi uzak memleketlerden geri bildirim almak birkaç yıl sürdü. Bu zaman zarfında Fransa'daki Tapınakçılar, toplu bir hukuki tepki örgütleyebildiler.

Bu sırada her iki taraf da bir kez daha Paris Üniversitesi'ne başvurdu. 1308 yılı şubat ayı başlarında, ilk tutuklamalardan üç ay sonra, üniversitedeki doktor ve âlimlere hitaben yazılmış *Tapınakçılara Ağıt* olarak bilinen isimsiz bir açık mektup, ani, keyfi ve çirkin olduğu iddiasıyla tutuklamaları protesto ediyor, birçok Tapınakçının işkence altında öldüğü ve cesetlerinin gizlice gömüldüğü iddiasında bulunuyor, tarikata karşı iddiaların yanlış, mantıksız ve saçma olmasından yakınıyordu. Mektupta Fransız Tapınakçıları tutuklandığı sırada yaklaşık yüz biraderin bir Mısır hapishanesinde çürüyerek İslâm'a geçmek suretiyle serbest bırakılmaları yönündeki tüm teklifleri reddettikleri belirtiliyordu; bu açıkça, Hristiyan olmayan bir ayak takımı davranışı olmaktan çok uzaktı. Muhtemelen laik bir kâtip tarafından kaleme alınmış olan mektup tarikatın coşkulu bir savunmasıydı ve Fransız hükümetinin uyguladığı zorba taktiklere yönelik sert bir sitemdi.[6] Ancak aynı türden bir doğrudan yanıttan hemen önce geldi, ya da belki de buna yol açtı.

Şubat ayının sonlarında üniversitenin yönetim kurulu üyesi olan ve olmayan teoloji hocalarına, kral adına yazılan yedi teknik sorudan oluşan bir metin gönderildi. Bunlar, ağdalı hukuk diliyle, Fransız tahtının Fransız

* 1309 yılında Clement, papalık merkezini resmen Roma'dan, teorik olarak bağımsız Arles krallığında bulunan ama aslında Fransa'dan güçlü bir şekilde etkilenen Avignon şehrine nakletti. Tamamı Fransız olan yedi papa, XI. Gregory'nin 1376 yılında papalık makamını yeniden Roma'ya geri vermesine dek süren "Babil Esareti" denilen zaman boyunca bölgede ikamet edeceklerdi. Daha sonra iki karşıt-papa 1378 ile 1410 yılları arasında Kilise'yi Avignon'dan yönetmeye çalıştılar.

topraklarındaki kâfirlere ve mürtetlere karşı dava açma hak ve görevi ile ilgili konularda hocalardan ortak görüş talep ediyordu. Âlimlerden, dünyevî bir hükümdarın "Rabbin ismine küfredildiğini ve Katolik inancının sapkınlar, bölücüler veya diğer inançsızlar tarafından reddedildiğini" duyduğunda harekete geçmesinin "gerekip gerekmediğini ya da buna izin verilip verilmediğini" değerlendirmeleri istendi. Onlardan "çok korkunç, çok iğrenç bireylerden oluşan benzersiz bir mezhep olan" Tapınakçıların yalnızca kilise hukuku kapsamında kilise adamları olarak değil, dünyevi hukuk kapsamında şövalyeler olarak yargılanıp yargılanamayacağına karar vermeleri talep edildi. Onlara "beş yüz veya daha fazla" Tapınakçının o aşamada suçlarını itiraf etmiş bulundukları gerçeğinin tarikatın kendisinin umutsuzca yozlaşmış olarak kabul edilmesi gerektiği anlamına gelip gelmediği ve bu yolsuzluğun ne kadar derine indiğini bilmenin mümkün olup olmadığı (yani tarikatta gerçekleştirilen suiistimallerin güncel olduğu kadar tarihî de olduğu iddia ediliyordu) soruldu.[7] Bunlar ve diğer öne çıkan sorular aslında kaçınılmaz bir sonuç daha fazla entelektüel destek sağlamak adına için Paris'teki ilahiyatçıların önüne atılmıştı.

25 Mart 1308'de cevap geldi ve âlimlerin hangi tarafa sempati duyduğu da açıkça ortaya çıktı. Hocalar "kutsal inancın coşkusuyla yanıp tutuştuğu" için "en yüce ve Hristiyan prens Philip, Tanrı'nın lütfuyla Frankların kralını" övdüler. Daha sonra bahaneyle yükümlülükten kurtulma, riskten kaçınma ve "bir noktaya kadarcılık" konusunda ustalıklarını ortaya koydular. Hocalar tacın Tapınakçıları yargılama imkanını iddia etmenin zor olduğunu, zira bu hakkın tamamen Kilise'ya ait bulunduğunu söylüyorlardı. Bununla birlikte hocaların devamındaki yanıtları o kadar çok şerh içeriyordu ki, Philip'in nazırları tartışmayı tamamen ortadan kaldırabilirlerdi. Kendilerini "asil majestelerine minnettar ve sadakatle hizmet etmeye her daim hazır ve istekli" olan "alçak gönüllü, sadık din işleri memurları" diye tanımlayan âlimler, Tapınakçıları yargılama konusunda nihai hak papanın elinde olmakla beraber daha önce alınan itiraflar konusunda "çok güçlü bir şüphe yaratıldı... Tarikatın tüm üyelerinin kâfir ya da sempatizan olduğu... söz konusu sapkınlığın Tarikatta yaygın olduğu... [ve] bu, insanların onları kınamasına ve nefret etmesine neden olmak için yeterli olması gerektiği" yorumunda bulundular. Onların mülklerinin Kilise savunmasını güçlendirmek için kullanılması gerektiğini ancak iş "onlarla kimin ilgilenmesi gerektiğine geldiğinde, bunların amaca en iyi hizmet edecek şekilde toplanması gerektiğini" düşündüklerini beyan ettiler. Kısacası, Philip'in hem uygun yasal tavsiyeler aldığını hem de istediğini yapmaya hakkı bulunduğunu iddia edebilmesine yetecek kadar kaçamak ifadeler kullandılar. Hocalar "bunları [cevapları] majesteleri tarafından kabul edilebilir olması" talebiyle imzaladılar. "Bütün Hristiyanlığın gözünde bu denli skandal ve korkunç olan bir yaranın intikamının majestelerinin yüce

dileği uyarınca bir an önce alınmasını" umduklarını belirttiler.[8] Bu yaptıkları bir aklamaydı.

Belki de hocaların korkakça tepkisi anlaşılabilirdi. Kral Philip şüphesiz korkulması gereken bir adamdı ve o zamana dek hükümdarlığı boyunca kendisini hoşnut etmeyenleri mahvedecek yahut öldürecek şekilde onlara zulmetme konusunda hiçbir vicdan azabı göstermemişti. Paris'teki teoloji hocalarının çoğu aynı zamanda Tapınakçılar gibi papalık nezaretine tabi olan ve dolayısıyla kraliyet saldırılarının potansiyel hedefi olabilecek manastır tarikatlarının birer üyesiydiler. Tapınakçıların ezildiğine tanık olmak istemiyorlardı ama aynı şekilde kendi tarikatları üzerine gazap oklarını çekmeyi de arzulamıyorlardı. Dahası onlar nereye baksalar sapkınlık görmeye doğal bir eğilimi olan, bilgiçlik taslayan din adamlarıydılar. Üniversite içinde kendisini Augustine Triumphus olarak tanıtan ve hükümetin Tapınakçılara karşı açtığı davayı kişisel olarak çürüten yaşlı İtalyan keşiş âlim gibi bir ya da iki muhalif vardı.[9] Ancak genel olarak âlimler kendi sözlerini söyledikten sonra çalışmalarına ve öğretim faaliyetlerine devam etmek üzere kendi hallerine bırakılmayı umarak, hükümetin karışık meselesini yürütmesine göz yumdular. Tarihte sakin bir hayatı birincil önceliği olarak gören ilk akademisyenler onlar değildi. Sonuncu da olmayacaklardı.

UZUN VE ACIMASIZ BİR HUKUKİ VE SİYASİ MÜCADELENİN SONUNDA IV. Philip, Tapınakçıları yok etmeyi başardı. Mart 1312'de Viyana konsilinde Papa Clement, tarikatın düzeltilmesi mümkün olmayan bir durumda olduğunu ilân etti. Mart 1314'te Jacques de Molay, Paris'te yakılarak öldürüldü. Tanrı'nın intikamını alması için yalvararak can verdi. Onun ölümü olaya dâhil olan herkese olumsuz yansıyan korkunç bir destanın son perdesiydi. Bugün dünyevî bir prensin papalığın gücünü hedef alıp tam 12'den vurması Orta Çağ tarihinde bir dönüm noktası olarak hatırlanıyor. Bu zor fakat belirleyici bir zaferdi.

Tapınakçılar olayı ile ilgili kayıtlarda Paris Üniversitesi'nin rolünden sadece yüzeysel olarak söz edilir ama üstatların görüşlerinin tartışmanın bütün taraflarınca hayati öneme sahip bulunduğu düşünülüyordu. Bu hiçbir şekilde kaçınılmaz değildi. Her ne kadar 12. yüzyılın ortalarından itibaren Paris'te yarı resmî toplantılar yapılsa ve akademisyen toplulukları bulunsa da resmî olarak üniversite ancak 1231 yılında Papa IX. Gregory tarafından kurulmuştu. Bu nedenle 1307 yılında henüz bir asırdan daha kısa bir geçmişe sahipti ve dünyadaki bir avuç üniversiteden biriydi; en yakın rakipleri Oxford ve Bologna idi. Ancak gençliğine rağmen bu kurum açıkça düzenin önemli bir diğeri olarak görülüyordu ve en parlak, en iyi âlimlerin görüşleri akademik olduğu kadar siyasi önem de taşıyordu. Orta Çağ'ın büyük şemasında bu önemliydi. Paris

Üniversitesi kısa sürede teoloji, toplum ve hükümetle ilgili büyük sorunların analiz edildiği ve cevaplandığı bir forum haline geldi.* Burası aynı zamanda, bazen profesörleri devlet memuru olarak görevlendiren Fransız kraliyet yönetimi için de yararlı bir istihdam alanıydı. Üniversite eğitimi henüz orta ve üst sınıf gençler için büyürlerken hayatlarının standart bir parçası değildi; henüz her büyük şehirde üniversite bulmak da olağan değildi. Bununla birlikte 14. yüzyılın başında Paris'teki gibi Orta Çağ üniversiteleri, 21. yüzyılda tanıdığımız kurumlara benzer bir şekilde gelişmeye başlıyordu. Aynı zamanda keşifleriyle kendilerinin dışındaki dünyayı şekillendiren ve mirası bugüne dek varlığını sürdüren bilim ve entelektüel araştırma merkezleri haline gelerek önemli bir güce sahip olmaya da başlıyorlardı.** Bunun nasıl gerçekleştiğini anlamak için, klasik dünyanın çöktüğü ve korkusuz akademik araştırma geleneklerinin Batı'da yavaş yavaş ortadan kaybolduğu M.S. 6. yüzyıldan itibaren bunları üreten entelektüel ve kültürel geleneğe bakmamız gerekiyor.

Tanrı'nın Kelamı

SEVILLA'NIN GELECEKTEKİ BAŞPİSKOPOSU VE M.S. İLK BİN YILIN EN büyük âlimlerinden biri olan Isidore, genç bir adamken okula gitti. Bu, radikal değilse de bir ayrıcalıktı. 6. yüzyılın sonlarında eğitim, varlıklı kişilerin himayesi altındaydı ve Isidore'ye bu imkân, yalnızca ebeveynlerinin eski Romalı İspanyol seçkinlerinden olması sayesinde sağlanıyordu. Orta Çağ'ın başlarında İber Yarımadası, Vizigot egemenliği altındaydı ama zeki bir çocuk için eski moda "Roma tarzı" eğitim alma imkânı hâlâ söz konusuydu. Yani genç Isidore şanslıydı. Tarih boyunca en başarılı kişiler gibi o da sahip olduğu iyi talihe sıkı çalışmayı ekleyecek zekaya sahipti. Hırs ve istekle öğrenip ilgi alanlarını hiç sınırlamayarak eğitimini en iyi şekilde değerlendirdi.

Isidore'nin sınıfı, ağabeyi Leander'in piskopos olduğu Sevilla katedralindeydi ama orada aldığı eğitimin müfredatı kesinlikle Hristiyan değildi. Aslında

* Philip, Parisli bilim adamlarını Tapınakçı meselesine dâhil etmeden önce, 1303 yılında onları VIII. Boniface ile arasındaki anlaşmazlığa sürüklemiş, üniversitenin her bir mensubunu kendi mevkiinin papanınki in üzerinde olduğu belgeleri imzalamaya zorlamıştı. Bkz. Crawford, "the University of Paris and the Trial of the Templars," s. 115.

Bugün Fransa yüz kadar devlet üniversitesi ve iki yüz elli *grandes école* sahibi olmakla övünmektedir. Birleşik Krallık'ta yüzden fazla üniversite var, Almanya'da ise dört yüzün biraz altında. Hindistan'da binden fazla üniversite bulunuyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise beş binin üzerinde üniversite veya kolej var. Dünyanın hemen hemen her ülkesinde genellikle bir üniversitede (veya eşdeğerinde) en az üç yıllık eğitimden oluşan lisans eğitimi, en azından yararlı bir kişisel nitelik, sıklıkla da profesyonel yahut kamuda kariyer için temel bir ön koşul olarak kabul edilir. Günümüzde üniversiteler hukuk, edebiyat ve iş yönetiminden tıp, mühendislik ve bilişime kadar çeşitli alanlardaki araştırmaların lokomotifidir. Bütün bunların kökeni doğrudan Orta Çağ'a dek uzanır.

Sevilla'da ve ona benzer bütün okullarda öğretilen temel müfredatın tarihi bin yıldan daha eskiye, hatta İsa'nın doğumundan çok önceye dayanıyordu. Bu, M.Ö. 4. yüzyılda Aristoteles'e, M.Ö. 1. yüzyılda Cicero'ya, M.S. 2. yüzyılda Marcus Aurelius'a veya M.S. 6. yüzyılda Boethius'a tanıdık gelebilecek klasik bir çalışma programıydı. Temelini yedi liberal sanat (bir zamanlar köleler için değil, özgür insanlar için uygun görüldüğünden "liberal" olarak anılıyordu) oluşturuyordu. Bunlar iki gruba ayrılıyordu. İlk olarak ifade ve tartışma sanatları yani *trivium* geliyordu. Bunlar gramer, mantık ve retorik idi. Ardından hesaplama sanatları yani *quadrivium* geliyordu. Bunlar aritmetik, geometri, astronomi ve müzik idi. Her ne kadar *trivium* ve *quadrivium* insan bilgisinin bütün alanlarını kapsamada da (hevesli genç beyinlerin kendilerini teoloji, tıp ya da hukuka adamaları da beklenebilirdi) yine de bunlar örgün eğitimin temel taşıydılar. Boethius, *quadrivium*u dünyanın doğasına ilişkin bütün felsefi araştırmaların dayandığı mihenk taşı olarak tanımladı ve çok az ciddi Orta Çağ düşünürü bu varsayımdan farklı düşündü.*

Isidore eğitimine keyifle başladı. *Trivium* ve *quadrivium* ile hiçbir sorunu yoktu. Aynı zamanda teoloji konusunda da uzmanlaştı. Latince, İbranice ve Grekçe çalıştı. Savaş, hukuk ve teolojiden gemicilik, coğrafya ve ev ekonomisine kadar çeşitli konularda hevesle dolaştı. Bir yetişkin olarak dünyadaki bütün bilgiyi parmaklarının ucunda tutabileceği inancıyla hareket ederdi. Öğrenme kabiliyeti onu tanıyanların gözlerini kamaştırıyordu. Isidore'nin arkadaşı Braulio, onu "her türlü ifade konusunda eğitimli, bu sayede hem cahil hem de bilgili dinleyicilere hitap edebilen bir adam. Gerçekten de eşsiz belagatiyle ünlüydü," diye tanımladı.[10]

Isidore'nin doğal zekâsı başlı başına onu dikkat çekici kılıyordu. Hayatı boyunca vakayinameler, doğal fenomenler ile ilgili çalışmalar, matematik ders kitapları, Kilise babalarının kısa biyografileri, nükte koleksiyonları ve içinde kirpilerin beslenme alışkanlıklarından dünyadaki kıtaların coğrafi düzenine kadar eğitimli bir insanın bilmesi gereken her şeyi tanımlamayı amaçladığı dev ansiklopedi *Etymologies* dâhil olmak üzere en az yirmi dört kitap yazdı[11] (Isidore'nin bugün internetin koruyucu azizi olarak görülmesi boşuna değildir). Bunlardan sadece biri dahi başlı başına saygın bir çalışma olurdu. Hepsi bir araya geldiğinde inanılmaz bir bilgi birikimini temsil ediyorlardı. *Etymologies* ise içeriğinin genişliği ve renkliliğiyle gelecek nesillerin okurlarının da değer vereceği bir başyapıttı. Orta Çağ'da Batıda en çok okunan ve en etkili kitaplardan biriydi.[12]

Etymologies'in muazzam ve kalıcı başarısı tesadüf değildi çünkü Isidore, kilisede eğitim almış olmasına rağmen hem Hristiyan hem de pagan otoriteler

* Isidore kesinlikle aynı kanıda değildi. En ünlü eseri *Etymologies*'de alfabenin harflerinden önce bile, tartıştığı ilk şey yedi liberal sanattı. Bkz. Barney, Stephen A., Lewis, W.J., Beach, J.A, Berghof, Oliver (ed..), *The Etymologies of Isidore of Seville* (Cambridge: 2006), s. 39.

hakkında geniş bir bilgi sahibiydi. Aziz Ambrose ve Aziz Augustine kadar Aristoteles, Cato, Platon ve Pliny'den de rahatlıkla alıntılar yapabiliyordu. Kaybolmakta olan klasik çağın ve yeni doğan Hristiyan çağının hukukçu, teolog, filozof, şair ve polemikçi en büyük yazarlarını bir araya getirme yeteneği, Isidore'nin dehasının kalbinde yatıyordu. O, zamanının diğer âlimlerinin Hristiyan olan ve olmayan kaynakların bir arada kullanılmasından rahatsız olduklarını fark etti. O ise bunu umursamıyordu. Genellikle Isidore'ye atfedilen bu şiir, söz konusu kaygılara değiniyordu: "Dikenlerle dolu ve çiçeklerden yana zengin çayırlar görmektesiniz / Dikenleri istemiyorsanız gülleri alabilirsiniz."[13] Isidore, çok yönlü bir insan olmak isteniyorsa fazla dogmatik olunamayacağını kavramıştı.

Saf akademik anlamıyla Isidore son derece etkili bir bilim insanıydı ama siyasete de el atmıştı. Onun eğitimini gözeten ağabeyi Leander, hem din hem devlet adamıydı. Bir başka muhteşem bilim insanı olan Papa Büyük Gregory ve İspanya'yı yöneten Vizigotlarla arkadaştı. Kral I. Reccared, Ariusçu Hristiyanlıktan Roma Katolikliğine Leander'in rehberliğinde geçti; bu, daha sonra İspanya tarihinin temel bir olayı olarak kabul edilecekti. Isidore de ailenin siyasete katılımını canlı tuttu. Leander'in ölümünden sonra Reccared, onun halefi olarak Sevilla piskoposluğuna Isidore'yi atadı ve bundan sonra Isidore, bilgili danışmanların büyük bir ağırlığa sahip olduğu kraliyet sarayına yakınlaştı.[14]

Isidore toplamda otuz seneden uzun süre Sevilla piskoposluğu yaptı. Hayatının sonlarına doğru, 633-634'te Orta Çağ'da Hristiyan İberya'nın kültürel ve politik ruhu üzerinde kalıcı bir etki yapacak politikaları belirleyen ve Dördüncü Toledo Konsili olarak bilinen bir Kilise konsiline başkanlık etti. Bu konsil İspanyol Yahudilerine karşı ayrımcı yasaları sıkılaştırdı ve İspanya'daki Kilise ile onun dünyevî Hristiyan yöneticileri arasında yakın ilişkiler vaat etti. Isidore için belki de en önemlisi, konsilin aynı zamanda piskoposların, kendisini ilmî ve siyasi şöhrete giden yola yönlendiren okulları örnek alarak, katedrallerin yanında okullar kurmalarını emretmesiydi. Bu kısmen Isidore'nin hayatındaki bütün güzel şeylerin eğitimle başladığının kabulüydü ama aynı zamanda çok daha geniş anlamda Katolik Kilisesi'nin eğitim üzerinde tekel kuracağı, Batılı entelektüellerin var olacağı kurumsal ortamı sağlayacağı, ilmin izin verilen – ve yasaklanan – alanlarını dikte edeceği bir Orta Çağ Batı dünyasına ilerleme yoluna da işaret ediyordu.

KİLİSE, 6. YÜZYILDA ISIDORE'NİN ZAMANINDAN ORTA ÇAĞ'IN SONUNA (ve sonrasına) kadar Batılı eğitim ve ilim üzerinde sıkı bir kontrole sahipti. Diğer her şey gibi bu da pratiklik meselesiydi. Yahudilik ve yakında ortaya çıkacak İslâmiyet gibi Hristiyanlık da kökleri Tanrı kelamına dayalı bir dindi ve O'nun kelamı öncelikle yazılarak, okunarak ve duyularak aktarıldı. İsa'nın

öğretilerini duyurmak için herkesten daha fazlasını yapan Aziz Paul, çeşitli dilleri iyi derecede bilen, felsefe konusunda oldukça bilgili, eğitimli bir adamdı. Müteakip 500 yıl onun gibi daha pek çok büyük düşünür ve yazar yetiştirdi. Augustine, Ambrose ve Aziz Jerome gibi aziz âlimler, Kilise'nin entelektüel ve litürjik yapısının, dolayısıyla milyonlarca Orta Çağ Hristiyan'ının hayatının taşıyıcı duvarlarıydılar. 5. yüzyılda bir arkadaşı Aziz Jerome'den, ebeveynlerinin başrahibe olmasını istediği Paula adlı bir genç kızın nasıl yetiştirileceği konusunda tavsiye istedi. Eğitimin önemi konusunda samimiydi: "Ona şimşir ya da fildişinden bir dizi harf yaptırın ve bunların adlarını söyleyin," diye yazdı. "Onlarla oynamasına izin verin, oyunu öğrenmeye giden bir yol haline getirin… Ona heceleme için ödüller verin, küçük çocukları memnun edecek önemsiz hediyelerle onu cezbedin. Derslerinde arkadaşları da olsun ki, onlarla rekabet etmeye çalışsın ve onların kazandığı övgülerden ilham alsın."[15] Kilise. âlimler tarafından bina edilmişti ve onları üretme konusunda ilgisini hiçbir zaman kaybetmedi.

Kilise'nin bilimden sadece Müjde'yi yaymaktan daha fazla kazanacağı şey vardı. Orta Çağ'ın başlangıcından beri dinî kurumlar büyük toprak sahipleriydiler. Bu onların arazi temliki ve idaresi gibi dünyevi alanlarda pratik ihtiyaçları bulunduğu anlamına geliyordu. Papaların toplaması gereken vergiler ve uzun mesafeli posta yoluyla görüşebilecekleri krallar ile imparatorlar vardı. Piskoposların doktrinsel yahut davranışsal reformlarla ilgili en son mevzuları iletmek için ihtiyaç duydukları rahiplerle dolu piskoposlukları vardı. Manastırların geçmiş ve şimdiki hayırseverlerine karşı yükümlülükleri vardı ve hangi günde kimin ruhu için dua etmeleri gerektiğinin kaydını tutmaları gerekiyordu (aynı zamanda günlük hizmet ve ayinlerinde tiz parçaları söyleyebilecek derecede kabiliyetli yahut müziği anlayabilen genç oğlanlara ihtiyaç duyan koroları da vardı). Bürokrasinin sonu yoktu. Bu nedenle Kilisenin her aşamadaki personeli arasında okuryazar insanlara her zaman ihtiyacı vardı.

Açıktı ki en son onaylanmış doktrine uyum sağlayan, akıllı, okur yazar insan kaynağını sürdürmenin en emin yolu, onları "kurum içinde" eğitmekti. Isidore, Sevilla'daki eğitimini tam olarak bu şekilde edinmişti ve Toledo'daki Dördüncü Konsilde resmî katedral okulları sisteminin başlatılmasını savunmasının nedeni de buydu. Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun Balkanların ötesine çekilmesinin ardından Batı'da bilimin canlı kalmasının nedeni de buydu. Bu nedenle nerede bir katedral veya manastır varsa, orada bir tür okul, bir yazı salonu ve bir kütüphane de bulunabilirdi.* Aziz Benedict Kanunları'nın keşişlerin her gün birkaç saatlerini İncil ve diğer dinî metinleri okuyarak geçirmelerini buyurmasının nedeni de buydu.[16] Orta Çağ boyunca bütün "marka

* Bazı manastır kütüphaneleri gerçekten de çok büyüktü. Cluny Manastırı kütüphanesi en parlak zamanında yaklaşık altı yüz kitaba ev sahipliği yapıyordu.

kimliklerini" yüksek okur yazarlık standartlarına dayandıran manastır ve katedraller vardı. 6. yüzyılda Romalı devlet adamı Cassiodorus, hem Hristiyanlık metinleri hem de klasik metinlerin korunduğu ve bir çalışma merkezi olan Vivarium Manastırı'nı (güney İtalya'daki Squillace yakınlarında) kurdu. 500 yıl sonra Normandiya'da yeni kurulan Bec Manastırı, ilim konusunda öyle bir çekim merkezi haline geldi ki, vakanüvis Orderic Vitalis burada "neredeyse her keşiş bir filozof gibi görünüyor," diye yazdı.[17]

Kilise sadece filozofları eğitmedi. Her ne kadar okula gitmek Kilise'de bir kariyer edinmenin vazgeçilmez bir parçasını teşkil etse de manastırlar ve katedral okulları hukuk üzerine uzmanlaşmak, iş hayatına atılmak ya da krallara ve diğer toprak sahiplerine bağlı olarak bürokraside kâtiplik yapmak gibi okuma yazma bilmesi gereken ama laik dünyaya yönelik hırsları olan kişiler için de öğrenim görme yeri haline geldi.* Orta Çağ boyunca iktidara ulaşmak için iyi bilinen bir yol, ilim hayatı ile nazırlık hayatını birleştirmekti. Roma'daki St. Andrew manastırının başrahibi olan İncil âlimi Augustine, Papa I. Gregory tarafından Kent kralı I. Aethelbert'i Hristiyanlığı benimsemeye ikna eden ve Sakson İngiltere'nin Hristiyanlaşmasını başlatan 597 tarihli meşhur İngiliz misyonuna liderlik etmek üzere seçildi. 10. yüzyılın sonlarında abaküsü Avrupa'ya getiren ve çok sayıda saygın matematik ders kitabı yazan Aurillaclı matematikçi ve gökbilimci Gerbert, Papa II. Sylvester olarak papalığa yükseldi. Uzun yıllar Charlemagne'nin sağında oturan İngiliz, Yorklu Alcuin de vardı. Vakanüvis Einhard, Alcuin'i dünyanın en bilgili âlimi olarak tanımladı. Bu abartılı bir tanım olsa da Alcuin'in Charlemagne'nin hükümdarlığının en etkili kamu görevlisi olduğu kesindi. İmparator 780'lerde kilise teşkilatındaki reformu ve 790'lı yıllarda paganizm hakkında onun görüşlerini dikkate aldı. Sapkın doktrin üzerine ona danıştı. Alcuin, ilmî metinlerin imparatorluk çapında yayılmasına yardımcı olan el yazmalarını kopyalama programını sürdürmeye teşvik edildi. Isidore gibi o da siyasi gücünü bizzat eğitime hizmet etmek için kullandı: Aachen'deki saray okulunda kendi özel öğrenci grubunu yetiştirdi ve oradaki müfredatta, daha sonra Karolenj çağı ve sonrasında gelişecek manastır ve katedral okulları tarafından taklit edilecek reformlar yaptı. Binyılın başında eğitim ve ilmin altın çağı yaklaşıyordu. Öğrenci olmak için iyi bir zamandı.

Çelişkili bir biçimde âlim olmak için ise kötü bir zamandı. Her ne kadar Batı'da bilim Karolenj döneminde teşvik, saygı ve himaye görse ve korunsa da Orta Çağ'ın başlarında Latin Hristiyan dünya öteki inançlardan, öteki düşünce

* Okula gitme deneyimi o zamanlar da tıpkı şimdi olduğu gibi, genellikle öğretmenlerin karakterlerine bağlı olarak, zevkli ya da tamamen nahoş olabiliyordu. 8. yüzyılın başında İngiltere'nin güneybatısındaki Wimborne Minster'daki kız okulunda öğretmenlik yapan bir rahibe, öğrencilerine o kadar kötü davranırdı ki, öldüğü zaman onun mezarının üstünde tepindiler. Bkz. Orme, Nicholas, *Medieval Schools: Roman Britain to Renaissance England* (New Haven: 2006), s. 24.

tarzlarından ve öteki otoritelerden şüphelenerek günden güne daha içe dönük bir hal alıyordu. Âlimlerin büyük çoğunluğu manastırlarda ve katedrallerde bulunduğu için bilim, bir bütün olarak, Hristiyan olmayan ve Hristiyanlık öncesi kişilerin eserlerine artan bir şüpheyle yaklaşılan, giderek yoğunlaşan bir Hristiyanlık rengine büründü. 6. yüzyılda Sevilleli Isidore, Grek ve Romalı paganların yanı sıra ilk Kilise babalarının yazıları arasında doyumsuz bir şekilde dolaşırken, binyılın başında bu şekilde her şeyi bilen ilim kesin olarak gözden düşmüştü. 6. ve 11. yüzyıllar arasında eskilerin bilgeliğinin büyük bir kısmı yavaş yavaş Latin dünyasından kayboldu. 6. yüzyılda dahi Batı'da zayıflamış bulunan Grekçe, Batılı yazarlar için 11. yüzyılda tamamen ölmüştü. Platon* gibi temel filozofların neredeyse hiç birisi bilinmiyordu.[18] Entelektüel bilgi akışının bariyerlerinin kaldırılıp pagan bilgisinin yeniden içeri alınması için 12. yüzyıla gelinmesi gerekti.

Çeviri ve Rönesans

HER NE KADAR BATI AVRUPA, M.S. 1. BİNYILIN SONLARINA DOĞRU kendisini entelektüel açıdan durgun görmese de gerçek şu ki 1000 yılına gelindiğinde dünyanın diğer bölgelerinin çok gerisinde kalmıştı. Aachen'deki Karolenj el yazması makinesi, Fransa, İngiltere ve Almanya'ya dağılmış katedral okulları ve temelde Hristiyan yazarların metinleriyle dolu manastır kütüphaneleri; hepsi iyi, hepsi güzeldi ama Arap ve İran dünyasının büyük şehirlerine seyahat eden bir gezgin, küresel entelektüel bilginin gerçek lokomotifinin nerede olduğunu hemen anlardı: Halifelerin topraklarında ve İslâm dünyasında.

İslâm her ne kadar tüccarların dini olarak başladıysa da hiçbir şekilde entelektüellik karşıtı değildi. M.S. 750 yılındaki Abbasî devriminden itibaren eğitime büyük önem verildi. Âlimler cömertçe himaye edildiler. Daha da önemlisi, ilim dinden ayrılarak Doğulu Hristiyanların ve Yahudilerin İslâm imparatorluğu dâhilindeki kolektif bilgi birikimine büyük oranda katkıda bulunmalarına imkân sağlandı. Bağdat'taki Hikmet Evi** gibi kütüphanelerde okuryazar dünyadaki hemen her dilden Arapçaya çevrilmiş yüzbinlerce el yazması içeren koleksiyonlar derlendi. Endülüs'teki Córdoba ve Sevilla, İran'daki Ktesifon ve Cündişapur, Suriye'deki Urfa ve Nusaybin, Sicilya'daki Palermo gibi şehirlerde de eğitim ve öğrenim merkezleri mevcuttu. Abbasî dönemi ilerledikçe Müslüman idaresindeki şehirler aynı zamanda en eskisi M.S. 9.

* Boethius M.S. 524 yılında vatan hainliği suçlamasıyla idam edilmeseydi (bkz. yukarıda Bölüm 2) hikâye çok farklı olabilirdi çünkü o ölümünden önce hem Platon hem de Aristoteles'in eserlerini Latinceye tercüme etmeyi planlıyordu.

** 1258 yılında Hülegü'nün komutasındaki Moğollar tarafından büyük bir vahşetle yıkıldı. Bkz. Bölüm 9.

yüzyıl ortalarında zengin tüccarın kızı Fatıma el-Fihrî tarafından kurulmuş olup Fez'deki (günümüzde Fas) bir ulu camiye bağlı bulunan, *medrese* olarak bilinen dinî okullara ev sahipliği yaptı. 7. ve 13. yüzyıllar arasında doğuda Mezopotamya ile batıda İber Yarımadası arasında inci gibi sıralanan *dârülislâm*'ın akademik kurumları ile ölçek, kapsam ve merakın saf gücü açısından yeryüzünde çok az şey boy ölçüşebilirdi.

Bu zengin entelektüel ortam "cebirin babası"* olarak bilinen 9. yüzyıl İranlı matematikçi Hârizmî'den onun çağdaşı parlak kimyager Câbir b. Hayyân'a,11. yüzyıl hekimi İbn Sînâ'dan ("Avicenna") Endülüslü haritacı Muhammed el-İdrîsî ve filozof İbn Rüşd'ün ("Averroes") aralarında bulunduğu 12. yüzyıl dehalarına dünya tarihinin en büyük düşünürlerinden bazılarını yetiştirdi. Bugün bu dönem, sadece bu sebeple değilse de özellikle entelektüel başarılarından dolayı İslâm'ın Altın Çağı olarak bilinmektedir. Ne var ki, İslâm dünyasının Akdeniz'deki Hristiyan topraklarının doğrudan komşusu olmasına rağmen, 8. – 11. yüzyıllar arasında buradan çok az şey sızdı. Arap ve Hristiyan bloklar arasındaki entelektüel sınırların çökmeye başlayıp Arap dünyasından Batı'ya hem yeni hem de unutulmuş ilmin akmaya başlaması 12. yüzyıl başından önce gerçekleşmedi. Zamanlama tesadüfi değildi; bu, Toledo, Córdoba, Palermo ve Antakya gibi ilmî çevrelerin bulunduğu İslâm şehirlerinin Hristiyan idaresi altına girdiği; Şam, İskenderiye ve Bağdat'ın daha erişilebilir hale geldiği bir zaman dilimiydi.

BU YENİ BİLGİ ALIŞVERİŞİ ÇAĞININ İLK MÜJDECİLERİNDEN BİRİ Topal Hermann (*Hermannus Contractus*) adında Constance Gölü (bugün Almanya, Avusturya ve İsviçre sınırında, kuzey Alpler'de) üzerindeki Richenau Adası'ndaki manastırda yaşayan bir 11. yüzyıl keşişiydi. Hermann 1013 yılı civarında dünyaya geldi ve büyük oranda engelli bir çocuk olarak büyüdü: Kolları ve elleri çok zayıftı, hiç yürüyemiyordu, konuşması son derece yetersizdi ve sandalyede otururken pozisyonunu değiştirmek için bile yardıma ihtiyacı vardı.[19] 1020 yılı dolaylarında yedi yaşındayken ailesi onu Reichenau rahiplerinin bakımına verdi. Hermann orada fiziksel rahatsızlıklarına rağmen (ya da aslında bu rahatsızlıklar nedeniyle) kendisini çalışmalarına adadı ve parlak bir bilim insanı haline geldi. Onun biyografisini de yazan öğrencisi Reichenaulu Berthold'un ifadesiyle Hermann, "tüm sanatların zorluklarını ve şiirsel metriğin inceliklerini tamamen kavramıştı." Kendisinden önceki Isidore gibi o da tarih, matematik ve doğa bilimleri arasında kolaylıkla gidip geliyordu ve şaşılacak derecede mükemmel bir ilahi bestecisiydi. Berthold, Hermann'ın "zayıf

* Cebir kelimesi etimolojik açıdan açık olarak genel manada "kırık parçaların yeniden birleştirilmesi" anlamına gelen *el-cebr* kelimesinden türemiş olup Batı'nın Arapçadan aldığı bir kelimedir.

ağzı, dili ve dudaklarından sadece kırık, zar zor anlaşılan sözcükler dökülmesine rağmen… onun çok canlı ve esprili, son derece iyi ve çalışkan bir öğretmen," olduğunu belirtti.[20] Ayrıca onun sabırlı, mütevazı, ahlaklı ve vejetaryen olduğunu da yazdı. O örnek bir âlimdi.

Her ne kadar Topal Hermann birçok alanda rahatlıkla çalışabilse de onun en büyük tutkularından biri astronomiydi. Gördüğümüz üzere yıldızları incelemek *quadrivium*un temel konularından biriydi. Gökyüzünün yeryüzüne göre hareketlerini hesaplamak ileri düzey matematik becerileri gerektiriyordu ama bunun yanında Tanrı'nın evreninin yapısına dair derin bir kavrayış vaat ediyordu. Ayrıca, gökbilimcilerin günlerin uzunluğundaki mevsimsel değişiklikleri ve gün ışığının gece saatlerine geçiş oranını tahmin edebilmesi sayesinde hayati önem taşıyan, tüm hayatlarını düzenli ayin ve törenler temelinde organize eden keşişler için gerçekten de faydalı, pratik uygulamalara sahipti. Hermann, zamanın işleyişiyle ilgili pratik problemler üzerinde çalışmak için dikkatli ampirik gözlemler ve ileri matematik kombinasyonunu kullandı. Dünyanın çapını ve bir ayın tam uzunluğunu hesapladı ve aydan aya göklerdeki değişimleri gösteren yıldız haritaları çizdi.

İnsanlık tarihi boyunca gökyüzünün değişen düzenini haritalandırmak, modellemek ve takip etmek için sarsen taşlarından atom saatine pek çok aletler icat edilmiştir. Orta Çağ'da bunlardan en popüler olanı, eğitimli bir kullanıcının yıldızların ve gezegenlerin konumunu ölçmesine, yerel saati ve coğrafi enlemi hesaplamasına yarayan, genellikle metal veya ahşaptan yapılan mekanik bir cihaz olan usturlaptı. M.Ö. 2. ya da 3. yüzyılda Grekler tarafından icat edilen usturlabın pek çok farklı versiyonu yüzyıllar içinde Bizans ve Arap dünyasındaki bilim insanları tarafından üretilmişti. Usturlabın Müslümanlar için ayrıca dinî kullanım alanı vardı; dünyanın herhangi bir yerinden Mekke'nin yönünün tespit edilmesine yarıyor ve günlük ibadetlerin uygun şekilde yerine getirilmesine imkân sağlıyordu. Bu, Orta Çağ dünyasında sayısız erkek ve kadın tarafından incelenen, geliştirilen, güncellenen ve hakkında yazılan* ince ayarlı bir Orta Çağ GPS sistemiydi.

Batılı Hristiyanlar için usturlap, binyılın başlarına kadar bir tür gizemdi. Reichenau'da geçirdiği zaman zarfında Hermann, onun işleyişini kısmen anlatan tamamlanmamış bir el yazması elde etmeyi başardı. Bu doküman bir şekilde, muhtemelen Barselona'nın yaklaşık yüz kilometre kuzeyindeki Santa Maria de Ripoll manastırı aracılığıyla, Córdoba halifeliğinden onun küçük adasına ulaşmıştı. Daha sonra Papa II. Sylvester olan âlim Aurillaclı Gerbert tarafından yazılmış olması muhtemeldir. Her ne şekilde olursa olsun, İslâm

* Bunların arasında 14. yüzyılda oğlu için usturlabın işlevlerini anlatmak amacıyla *Treatise on the Astrolabe [Usturlap Üzerine İnceleme]* adlı bir kitap yazan Geoffrey Chaucer da bulunuyordu.

dünyasında yaygın olarak bilinen ama Alpler ve Pireneler'in kuzeyinde nadiren aktarılan bilimsel bir bilgi içeriyordu. Hermann büyük bir şans yakalamıştı.

Bundan en iyi şekilde yararlandı. "Saatler, müzik aletleri ve mekanik cihazlar yapma konusunda" usta olan Hermann, nasıl bir usturlap yapabileceğini çözmek için el yazmasındaki kısmi bilgileri kullandı.[21] Daha sonra bulgularını gelecek nesillere kaydetmek için metni yeniden kopya etti ve tamamladı. Başlı başına bu, Hristiyan Avrupa'da bilim açısından çok önemli bir başarıydı çünkü sonraki yüzyıllarda usturlap, zaman tutma ve gemi yolculuğunu değiştirecek, Portekiz'in keşif yolculuklarının ve Yani Dünya'ya gidişin yolunu nihai olarak açacaktı. 11. yüzyılda Hermann'ın usturlap üzerine çalışması da aynı derecede önemliydi çünkü yaklaşmakta olan bir bilimsel devrimin sinyallerini veriyordu. Hermann'ın zamanında İslâm biliminin Hristiyan dünyaya aktarımı henüz başlangıç aşamasındaydı ve onun usturlap üzerine çalışması son derece sıra dışıydı. Birkaç nesil sonrasına gelindiğinde ise Hermann'ınki gibi çalışmalar çok rağbet görecekti. Yeni bilgi paylaşım ağlarının yönlendirdiği Avrupa'daki Hristiyan bilimi dramatik bir dönüşümün eşiğindeydi.

TOPAL HERMANN'IN REICHENAU'DA USTURLAPLARI KURCALAMASINDAN yaklaşık yüz yıl sonra başka bir yetenekli bilim insanı Arapça konuşulan dünyanın entelektüel merkezlerine doğru yola çıktı. Adı Cremonalı Gerard idi. Kuzey İtalya'da doğmuş büyümüş ve eğitim görmüştü. Tıpkı Hermann gibi Gerard da gök cisimlerinin hareketlerinden etkilenmişti. Hayatının büyük bölümünü astronomi çalışmalarına hasretti. Bununla beraber fiziksel durumu onu manastıra hapis kılan Hermann'dan farklı olarak Gerard, eğer bilim insanı olarak gelişmek istiyorsa yeni sınırlar aramak üzere yola koyulması gerektiğini hissetti. Gerard özellikle büyük klasik bilim insanı Claudius Ptolemy'yi* okumak için bir yol arıyordu. Ptolemy, M.S. 2. yüzyılda İskenderiye'de yaşayan ve Grekçe yazan bir Roma İmparatorluğu tebaası ya da yurttaşıydı. Onun *Almagest* adıyla bilinen astronomi üzerine temel çalışması, dünyanın, dönen gezegenlerin, ayın ve güneşin ortasına yerleştirildiği güneş sisteminin matematiksel bilgiye dayalı bir modelini ortaya koymuştu. Elbette bugün bu sistemin yanlış olduğunu biliyoruz ama Orta Çağ'ın sonuna kadar bin yıldan uzun bir zaman zarfında bilimsel düşünceye hâkim olan sistem buydu. Dolayısıyla Gerard için daha iyi bir uzman mevcut değildi.

Gerard'ın astronomiye ilgi duyduğu 1100'lü yıllara gelindiğinde *Almagest* Batı'da yalnızca ikinci ağızdan biliniyordu ve Latince tercümesi mevcut değildi ama Arapçası vardı. Şans eseri yeni ve geniş bir Arap yazını külliyatı Batılı bir hükümdarın eline geçmişti. 1085 yılında Kastilya ve Leon'un *Reconquista* kralı VI. Alfonso, Toledo'yu Müslüman hâkimlerinden almıştı. Bir zamanlar Emevî

* Klaudyos Batlamyus (ç.n.).

Endülüs'ünün en güzel şehirlerinden biri olan Toledo, Avrupa'nın başka hiçbir yerinde bulunmayan klasik metinlerin Arapça tercümelerini içeren kütüphanelerle doluydu. Böylece 1140'larda Cremonalı Gerard, İtalya'dan Kastilya'ya taşındı ve Toledo'ya doğru yola çıktı. Oraya ulaştığında hemen işe koyuldu. Arapça öğrenmeye başladı ve şehrin kütüphanelerindeki hazineleri Batı'nın her yerinde okunabilecek dillere çevirmekle meşgul olan bir akademik topluluğa katıldı.

Gerard, Toledo'da bulunduğu süre boyunca yüze yakın önemli bilimsel çalışmayı Arapçadan tercüme etti. Orta Çağ'ın geri kalanında dolaşımda olacak standart *Almagest* tercümesinin güvenilir bir neşrini ortaya koymak için uzun ve sıkı bir çalışma yaptı. Arşimet ve Öklid gibi Grek devlerinin matematik üzerine incelemelerini ve 9. yüzyıl matematikçi ve inşaat mühendisi el-Ferganî ile 10. yüzyıl filozof ve hukukçusu el-Fârâbî gibi astronomların orijinal İslâmî eserleri üzerinde çalıştı. Saygın tıp uzmanı el-Râzî'nin ve "optiğin babası" olarak anılan İbnü'l-Heysem'in eserlerini tercüme etti. 1187 yılındaki ölümüne dek Toledo'da kaldı. O zamana dek yaptığı çalışmalar şehrin giderek yükselen itibarına büyük bir katkı sağlamıştı. Gerard'ı görkemli bir şekilde karşılayan ve onunla astroloji üzerine konuşan İngiliz filozof Morleyli Daniel'e göre, 12. yüzyılın sonlarında Toledo, "bütün dünyanın en bilge filozoflarına" ev sahipliği yapıyordu.[22]

Filozoflar. Kelimenin çoğul olması önemliydi çünkü Cremonalı Gerard asla yalnız çalışmıyordu. Daha ziyade o, yüzlerce yıldır Batılı zihinlerde kaybolan Latince ve Katalanca metinleri hevesle tercüme eden hareketli bir ilmî topluluğun parçasıydı. Kettonlu Robert adında bir İngiliz, matematik ve astronomi üzerine çalışmalar yapmak üzere Kastilya'ya gitti ama nihayetinde Kuran ve ilk halifelerin işlerinin bir vakayinamesi de dâhil olmak üzere İslâmî dinî metinleri tercüme etti. Onun da ismi Gerard olan bir diğer İtalyan âlim, devasa tıp ansiklopedisi *Tıbbın Kanunu** da dâhil olmak üzere İbn Sînâ'nın eserlerini tercüme etti. Kısaca Michael Scot olarak bilinen bir İskoçyalı, Aristoteles'ten İbn Rüşd'e kadar çeşitli yazarların eserlerini tercüme etti. Michael daha sonra bilime, matematiğe ve felsefeye ömürlük bir tutku duyan, merakı doyurulmak bilmez Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick Hohenstaufen'den büyük bir himaye ve sarayda mevki elde etti.** Bu arada Toledo, özellikle aralarında çok sayıda Yahudi'nin

* El-Kanun fi't-Tıbb (ç.n.).

** Frederick'in ilmî konulara ilgisi efsaneviydi. Mısır sultanı el-Kamil ile aralarında matematik problemleri teati ettiler, doğa bilimleri üzerine bizzat eser yazdı ve İtalyan vakanüvis Salimbene di Adam tarafından onun sarayda tuhaf, bazen de çok acımasız ampirik deneyler yaptığı kaydedildi. Bu deneylerden birinde ruhun bedenden ayrıldığı anı tespit edebilmek umuduyla bir adamı bir fıçıda açlıktan öldürttüğü ifade ediliyordu. Bir diğer deneyde iki adama aynı yemekleri yedirip farklı faaliyetlerde bulunmalarını sağladıktan sonra onları öldürterek midelerinin içini inceletmişti. Üçüncü olarak ise cennetin ilkel dilini konuşup konuşamayacaklarını görmek için bir çift ikiz bebeğin kimse onlarla konuşmadan veya onlara ilgi göstermeden büyütülmesini emretti. İkizler ihmalden öldüler.

de bulunduğu çevirmenleri himaye eden ve onları Latinceden ziyade mümkün mertebe anadili Kastilya diline tercümeler yapmaya teşvik eden Kastilyalı Bilge X. Alfonso'nun (h. 1252-1284) aydınlık hükümdarlığı sırasında Yahudi âlimler için önemli ve verimli bir çalışma yeriydi. X. Alfonso'nun yaklaşımıyla o ve himayesindeki âlimler bugün yaklaşık yarım milyar insan tarafından konuşulan İspanyolca dilinin temellerinin atılmasına yardımcı oldular. Toledo tercümanları çalışırken, orta Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde hayat bulacak olan Batı düşüncesinde yeni bir çağın metinsel temelini üretiyorlardı.

ÇEVİRİ HAREKETİ SON DERECE ÖNEMLİYDİ ÇÜNKÜ TARİHÇİLERİN "12. yüzyıl Rönesansı" olarak adlandırdıkları dönemi başlattı.[23] Cremonalı Gerard gibi insanlar olmasa mümkün olmayacak olan klasik eserlerin Batı ana akımına dönüşü felsefe, teoloji ve hukuk da dâhil olmak üzere akademik disiplinleri kökten dönüştürerek bütün düşünsel alanları sarstı. Yeni bilgiler temelinde ve heyecan verici bir bilimsel çağ ruhuyla geliştirilen teknolojiler sıradan insanların hayatlarına da girdiği için, somut, gerçek dünya üzerinde de büyük etkide bulundu.

12. yüzyılda geleneksel eğitim merkezlerinde yani manastırlarda ve katedral okullarında üretilen kitapların sayısında bir patlama yaşandı. Bunların büyük kısmı elbette İncil, Kilise babalarının eserleri, kiliselerde kullanılmak üzere tören kitapları ve erken Orta Çağ dehaları Boethius, Sevillalı Isidore, 8. yüzyıl başlarında devasa *İngiliz Halkının Kilise Tarihi*'ni yazan İngiliz keşiş Muhterem Bede'nin eserleri gibi eski metinlerin dikkatlice düzenlenmiş Latince kopyalarıydı. Bunların yanında Aristoteles ve Öklid'in, Galen ve Proclus'un eserleri de ortaya çıktı. Virgil, Ovid, Lucan ve Terentius gibi Romalı şairlerin ve Cicero, Cato ve Seneca gibi retorikçilerin elbette çeviriye ihtiyaçları yoktu; ancak onlara olan ilgi yeniden canlandı ve eserleri, kendilerini klasik Latinceyi analiz etmeye ve bulgularına dayanarak teknik dilbilimsel el kitapları oluşturmaya adayan Orta Çağ gramercileri tarafından kopyalanıp incelendi.[24]

Eski eserler yeniden Batı kütüphanelerine akarken ilim ve yaratıcı yazma alanındaki eğilimler de dönüşüme uğradı. Teoloji ve felsefede Aristoteles'in etkisi Kutsal Kitap çalışmalarına mantıksal çıkarımı vurgulayan, okuyucuları metinleri derinlemesine sorgulamaya, akıl yürütmeye ve yapısal argümana başvurarak paradoksları ve çelişkileri uzlaştırmaya teşvik eden skolastik felsefenin yükselişiyle derinden hissedildi. Paris'te Peter Lombard (ö. 1160) adında bir âlim, yaratılıştan teslisin gizemine dek temel Hristiyanlık temaları üzerine, İncil pasajlarından ve diğer Kilise otoritelerinin destekleyici materyallerinden oluşan devasa koleksiyon *Cümleler*'i yazdı. *Cümleler*, 1150 dolaylarında tamamlanmasından itibaren Orta Çağ'ın sonuna dek bütün teoloji öğrencilerinin temel ders kitabı haline geldi. Aquinalı Thomas (bkz. aşağısı), Duns

Scotus ve Ockhamlı William da dâhil olmak üzere büyük Orta Çağ âlimlerinin gelecek nesilleri, akademik kariyerlerine *Cümleler* üzerine yorumlar yazarak başlayacaklardı ve hiçbir teolog onunla haşır neşir olmaksızın kendisini bir üstat olarak göremeyecekti.

12. yüzyılda değişen sadece yüksek akademik söylem değildi. Bu aynı zamanda özellikle romans ve tarih başta olmak üzere daha az kuramsal alanlarda da güçlü bir yazın dönemiydi. 7. Bölümde gördüğümüz üzere 12. yüzyılda şövalye aşkları ve destansı hikâyeler yazınında bir artış görüldü. Orta Çağ'ın ileriki dönemlerinde yaratılan ve popüler hale gelen masalların çoğunun konu ya da tema bakımından klasik zamanlara uzanması bir tesadüf değildir. Çevirmenler sayesinde gelecek kuşaklar için sis perdesi ardında kalmaktan kurtulan Atina ve Roma, artık lortların salonlarının ateşleri başında anlatılan hikâyelere, ozanların oradan oraya dolaşırken bestelediği şarkılara ilham kaynağı oldular.

Aynı zamanda hem eski hem de çağdaş siyasi olayların geniş tarihçelerini yazmak yaygın hale geldi. 11. yüzyılda usturlaba olan ilginin öncüsü Topal Hermann, İsa'nın doğumundan kendi zamanına kadar geçen bin yılı konu alan, son bölümleri Alman meseleleri ile imparatorlar ve papalar arasındaki çekişmeler üzerinde yoğunlaşan destansı bir tarih eseri kaleme aldı. Vakayinamesi onun ölümünden sonra arkadaşı Reichenaulu Berthold tarafından devam ettirildi. Daha çok kişi onun yolunu takip edecekti. 12. ve 13. yüzyıllar biyografi, seyahatname, iyi yönetim üzerine incelemeler gibi türlerin yanında tarihsel geleneğin de yeşermesine tanıklık etti.

Britanya'da Gallerli âlim ve saray mensubu Gerald, Galler ve İrlanda çevresindeki seyahatleri ile İngiliz kraliyet sarayındaki tecrübeleri üzerine pek çok bilgi verici ve çoğu zaman da komik hikâyeler yazdı. 13. yüzyılda Fransız St. Denis Manastırı'nda derlenen çok yazarlı *Grandes Chroniques de France*, kendisinden önceki Orta Çağ kaynaklarını Latinceden Fransızcaya çeviren ve Fransa ile Truvalıların (varsayımsal) batıya göçünden başlayarak projeyi ilk olarak sipariş eden IX. Louis'in zamanına kadar Fransız krallarının destansı tarihlerini anlatan benzersiz bir başarıydı. Bu arada bütün Orta Çağ'da, St. Albans'taki ilimde öne çıkan İngiliz manastırında 13. yüzyılda yaşamış bir keşiş olup İngiliz tarihi üzerine çalışmaları yaratılıştan kendi kralı III. Henry'nin doğumuna kadar uzanan zaman dilimini kapsayan Parisli Matthew'dan daha büyük bir tarihçi belki de yoktur. Eser Parisli'nin kendi elinden çıkma muhteşem illüstrasyon ve haritalarla süslenmişti.

Ardından bilim ve edebiyat alanlarının ötesinde de ilerlemeler kaydedildi. 12. yüzyılda Batı'ya gelen sadece usturlap değildi. 1180'lerden itibaren Avrupa coğrafyasında mısırı öğüterek una dönüştürebilmek için bugün "yenilenebilir enerji" dediğimiz şeyi kullanan ama inşa edilmesi etkileyici bir derecede matematik mühendisliğine bağlı olan aletler, yel değirmenleri ortaya çıkmaya

başladı.[25] Su ya da ağırlıkla çalışan, gün ışığı miktarına göre uzatmaksızın yahut kısaltmaksızın zamanı gösteren ayrıntılı yeni saatler icat edildi. 13. yüzyıldan itibaren İngiliz Roger Bacon gibi âlimler, Batı'ya gelişi sembolik olarak Orta Çağ'ın sona ermesiyle ilişkilendirilecek bir icat olan barutun tariflerini kaydetmeye başladılar. Bütün bu icatlar ve daha fazlası 12. yüzyıldaki yeniden canlanmayla ortaya çıktı. Bunların hepsinin temelinde hâlâ büyük ölçüde din adamlarının himayesi altında yürütülen ama dış dünyayla her zamankinden daha fazla ilişkide olan eğitim, ilim ve çalışma yatıyordu.

Üniversitelerin Yükselişi

12. YÜZYILIN BAŞINDAKİ TİPİK ÂLİM, GENELLİKLE BİR MANASTIR VEYA katedral okulunda çalışan, gezici, diğer düşünür ve yazarlarla temas halinde bulunan ama tek amacı salt bilimden başka bir şey olan bir kuruma bağlı parlak bir birey olma eğilimindeydi. Bunların arasında olağanüstü kutsal vizyonlara eğilimli parlak bir Alman rahibe olan, ayin müziği, ahlak oyunları ve tıp, doğa bilimi, sağlık, bitki bilimi ve teoloji üzerine eserleri bulunan üretken besteci Başrahibe Bingenli Hildegard; bilgi arayışı içinde İngiltere'nin güneybatısındaki memleketinden Fransa, Sicliya, Antakya ve Küçük Asya'ya seyahat eden Bathlı Adelard; Akdeniz çevresindeki ticari seyahatlerinde etkin olarak kullanımda olan Hint-Arap rakam sistemini* gören ve bunda uzmanlaşan, bir 12. yüzyıl Pisalı tüccarının oğlu olan Leonarda "Fibonacci" sayılabilir.

Bunların hepsi başlı başına büyük düşünürlerdi ama Orta Çağ ilerledikçe başka bir âlim türü ön plana çıktı. Bunlar, 11. ve 14. yüzyıllar arasında Batı'da kurulmuş büyük üniversitelerden birinde yalnızca çalışma, tartışma, araştırma ve öğretme işine adanmış bir topluluğun parçasıydılar.

GELENEĞE GÖRE BATI'DA İLK ÜNİVERSİTE KUZEY İTALYA'DAKİ Bologna'da kuruldu. 11. yüzyıl sonlarında Bologna, kuzeyde uzanan Alpler ve Alman imparatorlarının yönettiği bölgeler ile güneyde papalık devletlerinin ortasında, iki etki alanının arasında sıkışmış durumdaydı. Orta Çağ'ın sonlarında papaların ve imparatorların çatışma içinde olmadığı zaman pek olmadığı için, 10. yüzyıldan itibaren Bologna, şehri iş almak için uygun bir üs olarak gören, kanun ya da medeni hukuk alanında uzman hukukçu topluluklarının ilgisini çekmeye başladı.

Bologna Üniversitesi'nin resmî kuruluş tarihi genellikle 1088 olarak kabul edilir. Bu tarih kati kurumsal gerçekten ziyade geleneğe bağlı olarak verilse de bu zamandan itibaren hukuk öğrencileri için buranın cazip hale geldiği

* Yani, hantal Roma rakamlarıyla hesaplama yapmak yerine 1-9 ve 0 rakamlarını yer tutucu olarak kullanmak.

kesindir. İmparatorlar ile papalar birbirlerinin boğazına sarıldığında arabuluculuk yapma ve dava açma gibi pratik işlerin yanında, kuzey İtalya'da 1070'lerde büyük Bizans İmparatoru I. Justinian'ın Digest'inin yeniden keşfi ve bunun hukukçular arasında akademik bir heyecan yaratması bu cazibeyi arttırıyordu. 3. Bölümde gördüğümüz üzere Digest, derlendiği zaman çok büyük bir başarı elde etmişti ve Codex ve Institutes ile birlikte Roma hukukunun tamamıyla bunun 6. yüzyılda anlaşılma biçimine ilişkin güvenilir bir rehber teşkil ediyordu. Şimdi, 11. yüzyılın sonunda bu geniş hukuk metinleri hazinesi, adalet ve hükümet üzerinde düşünmek için heyecan verici yeni bir temel sağlıyordu. Bununla beraber aradan geçen 550 yılda değişen bir dünya bağlamında uygulanabilir ve kullanışlı hale gelmesi için aynı zamanda analiz, açıklama ve yoruma da muhtaçtı. Yani hukuk öğrencileri için üzerinde çalışılacak çokça malzeme vardı ve bu konuda gönüllü sıkıntısı da çekilmiyordu.

1080'lerde Bologna'da yaşayan Irnerius adında bir hukukçu, kelimenin tam manasıyla kopyalayıp satır aralarına veya kenar boşluklarına kendi yorumlarını ekleyerek Roma hukukunu "parlatmaya" ve onun çeşitli yönleri üzerine dersler vermeye başladı. 1084 yılında Irnerius, Avrupa'nın dört bir yanından öğrencilerin ilgisine mazhar oldu ve bir hukuk okulu kurdu. Bir kuşak içerisinde Bologna Batı'da hukuk eğitimi almak için en iyi yer olarak bilinir hale geldi ve Irnerius da Alman İmparatoru V. Henry'nin hizmetine girerek ilmini siyasi dünyada uygulama imkânı buldu. 1118 yılında Papa II. Pascal öldüğü zaman Henry, kardinaller heyetinin çetin muhalefetine rağmen halef olarak kendi adayını kabul ettirmek istedi. Bunu izleyen çekişmeler sırasında Henry, imparator olarak haklarını ve adamı karşı-papa X. Gregory'nin meşruiyetini savunmak için yasal argümanlar sunması amacıyla Irnerius'u tuttu. Gregory, rakip papa II. Calixtus tarafından aforoz edildikten sonra yakalanıp ölene dek manastırda hapis tutuldu ve Henry mücadelenin kaybeden tarafı oldu ama Irnerius'un böyle bir durumda istihdam edilmesi gerçeği Bologna hukuk âlimlerinin zaten sahip bulundukları itibarın ölçüsünü göstermek bakımından önemliydi. Bu itibar ve bu kadar çok avukatın aynı yerde toplanmış olması üniversitenin oluşumuna temel teşkil etti.

Bologna'nın üniversiteye dönüşme mekanizması esasen bir sendikalaşma süreciydi. 11. yüzyıldan itibaren Bologna'daki hukuk âlimlerinin pek çoğu, belki de çoğunluğu, yurttaş olmadıkları için yurttaşlık haklarından mahrumdular ve yabancılara uygulanan ağır kanunlara tabiydiler. Bologna'da yaşayan her farklı ülke yurttaşı kolektif varlıklar olarak kabul edilerek içlerinden birinin şehrin yasalarını ihlal etmesi ya da borcunu ödememesi durumunda, mukabele hakkı olarak bilinen bir hukuki kavrama dayanarak, toplu olarak cezalandırılıyorlardı. Bologna'nın 11. yüzyıldaki öğrencileri buna direnmek için Latincede *universitas scholarium* olarak bilinen, *Studium* olarak kolektif

hareket edebilecekleri karşılıklı yardım toplulukları halinde örgütlenmeye başladılar. Böylece bir araya gelen öğrenciler, eğer istediklerini elde edemezlerse, şehirden ayrılacakları ve şehri ekonomik dayanaklarından mahrum bırakacakları yönünde üstü kapalı bir tehdidiyle, kolektif hak ve özgürlüklerini şehrin yetkilileriyle müzakere edebildiler. Öğrenciler ayrıca öğretmenleriyle bir blok halinde pazarlık yapmayı, kendilerine ne öğretileceğine ve öğretim görevlilerinin ne kadar ödemeyi hak ettiklerine karar vermeyi, standartların altında öğretim yapan veya popüler olmayan görüşler nedeniyle kendilerini rahatsız eden profesörleri sansürlemeyi ya da görevden almayı uygun buldular. Bu gayri resmî öğrenci derneği sisteminin hakiki bir kurum olarak tanınması biraz zaman aldı. Kutsal Roma İmparatoru I. Frederick Barbarossa, Bologna ve diğer yerlerdeki hukuk öğrencilerine daimî ayrıcalık ve haklar tanıyan ve *Authentica Habita* olarak bilinen yasayı ancak 1158'de kabul etti.[26] Yine de Orta Çağ üniversitesinin temel özellikleri çoktan oluşturulmuştu ve çok geçmeden bütün Avrupa'da kopyalanacaktı.

12. yüzyılda klasik öğrenim yaygınlık kazandıkça daha fazla kasaba ve şehirde Bologna'daki âlimlere benzer şekilde işbirliği yapan, örgütlenen ve kendileri için kurumsal ayrıcalıklar talep eden öğrenci grupları görülmeye başlandı. Küçük İngiliz yerleşim yeri Oxford'da, 1096 yılından itibaren hocalar öğrenci kabul ediyordu. Paris'te yaklaşık 1150 yılından itibaren bir grup öğrenci ve öğretmen Notre-Dame'deki katedral okulundan ayrılarak elli yıl sonra üniversite olarak tanınacak kurumu oluşturdu. Bu iki meşhur kurumun (bugün Oxford Üniversitesi ve bir arada Sorbonne olarak anılan on bir farklı Paris üniversitesi) kaderleri daha en başından iç içe geçmişti. Oxford, Plantagenet kralı II. Henry ve Capet hükümdarı VII. Louis'in hâkimiyetleri sırasında Anglo-Fransız siyasi çekişmelerinden büyük oranda fayda sağladı: 1167 yılında ikisi arasındaki ilişkilerin özellikle kötü olduğu bir zamanda Henry, bütün İngiliz âlimlerine Paris'teki eğitimlerini bırakmalarını emretti. Onların çoğu Manş Denizi'ni aştı, Thames Vadisi'ne göç etti ve Oxford'a yerleşerek buranın akademik seyri ve profiline güç kazandırdılar.

Üstelik bundan çok daha fazlası vardı. 1130'larda Kastilya- León'daki Tormes Nehri'nin kıyısındaki güzel katedral şehri Salamanca'da bir üniversite ortaya çıktı. 13. yüzyılın başlarında Bologna'dan memnun olmayan öğrenci ve öğretmenler, Padua'da yeni bir kurum kurmak için 120 km. kuzeye göç ettiler. Aynı sıralarda 1209 yılında Oxford'daki ayaklanmalar, gergin akademisyen gruplarını İngiltere'nin doğusuna, Doğu Anglia bataklıklarının kenarındaki daha güvenli bir noktaya sürükledi ve burada Cambridge Üniversitesi'nin ilk akademisyenleri oldular. Güney İtalya'daki anatomi ve tıp uzmanları, Avrupa'nın en önde gelen tıp okulu haline gelecek olan Salerno'da bir araya geldiler. 1290 yılında Portekiz'in şair-kralı Dinis, Coimbra'daki üniversiteye

izin verdi. Bunları İtalya, İber Yarımadası, Fransa ve İngiltere'de daha pek çokları izledi. 14. yüzyılda üniversiteler bu dört temel sahanın da dışına çıkmıştı: İrlandalı öğrenciler Dublin üniversitesine, Bohemyalılar Prag'a, Polonyalılar Kraków'a, Macarlar Pécs'e, Arnavutlar Durrës'e ve Almanlar Heidelberg veya Köln'e gidebiliyorlardı. Tipik olarak bu çok yaygın ve çeşitli kurumların her biri *Studium Generale* olarak biliniyordu ve teoloji, hukuk ve tıp gibi alanların biri ya da birkaçı ile birlikte liberal sanatları da öğretiyordu. Daha en başından itibaren bir uluslararası değerler sistemi vardı ve öğrencilerle hocalar bu üniversiteler arasında seyahat edebiliyorlardı ve edeceklerdi; birinde öğretmenlik yapmak için edinilen bir diploma ya da yeterlilik diğerinde de geçerliydi. Kendilerine özgü kıyafetler giyen ve olağan yasaların dışındaki kendi disiplin kurallarına tabi olan âlimlerden oluşan gruplar, Batı'nın düzinelerce "üniversite kasabasında" olağan bir manzara haline geldi. Âlimin vakti gelmişti. Üniversitenin zeki bir genç adama ne gibi fırsatlar sunabileceğini görmenin, bütün Orta Çağ'ın en ünlü bilim insanlarından biri olan Aquinalı Thomas'ın kariyerini incelemekten daha iyi bir yolu yoktur.

13. YÜZYILIN KESİNLİKLE EN BÜYÜK HRİSTİYAN ÂLİMİ OLAN VE SIKLIKLA Batı'nın bugüne değin yetiştirdiği en büyük bilim insanlarından biri kabul edilen Aquinalı Thomas, 1231 yılında yaklaşık beş yaşlarındayken ailesi onu eğitim için Monte Cassino Manastırı'na gönderdi. Bir zamanlar başkanlığını Aziz Benedict'in yaptığı manastır, artık genç Thomas'ın amcası Sinibald'ın denetimi altındaydı. Belki de ailesi genç Thomas'ın büyüyüp buranın idaresini devralmasını bekliyor olabilirdi ama Thomas bundan çok daha büyük bir ideale gönül vermişti. Yaklaşık on yıl boyunca aşırı geleneksel manastır ortamının çalışmalarını özenle yerine getirdi ama on beş yaşlarına geldiğinde, erkekliğin eşiğindeyken rotadan saptı. Monte Cassino'daki meslektaşlarına manastırdan ayrılacağını duyurdu. Kastilyalı rahip Dominic de Guzman tarafından 1216'da kurulan yeni Dominiken tarikatına katılacaktı.*

Dominiken olmak yoğun özel çalışma ve duayla desteklenen, daha geniş bir toplulukta vaaz verme ve öğretme hayatına kendini adamak demekti. Başarılı bir Dominiken olmak için kişinin en çağdaş yüksek eğitime ihtiyacı vardı. Böylece Thomas, İmparator Frederick'in umutsuzca imparatorluk karşıtı olarak gördüğü Bologna'ya rakip olarak yakın zamanda kurulan Napoli'deki üniversiteye gideceğini de açıkladı. Aquinalı Thomas'ın ailesi durumdan pek memnun değildi çünkü onlar için bir öğrencinin hayatı onların gözünde entelektüel tefekkürle eş anlamlıydı, bir keşişinki ise ortalıkta boş boş dolaşmak ve boş boş konuşmak gibi iki büyük öğrenci zevkine dayanan bir varoluş olarak

* Dominikenler, onları Fransisken "Gri Keşişler" ve Karmelit "Beyaz Keşişler"den ayıran koyu renk cüppelerinden ötürü "Kara Keşişler" olarak biliniyorlardı.

bundan daha da öteydi. Dolayısıyla gitmesine izin vermekle birlikte daha sonra onu vazgeçirmek ve dikkatini dağıtmak için ellerinden geleni yaptılar. Bir aşamada onu Napoli'den kaçırarak kardeşlerinin Roccasecca'daki kalesine bir yıl boyunca hapsettiler ve bu zaman zarfında kardeşleri tarafından tutulan fahişeler yoluyla onu günaha sürükleyerek Dominiken kimliğini test etmeye çalıştılar.[27] Ne var ki Aquinalı Thomas için kitap kokusu fahişelerin çamaşırlarından çok daha çekiciydi. Verdiği karara inatla sadık kaldı ve ailesi bir süre sonra pes etti. Dominikenlere ve çalışmalarına dönmesine izin verdiler. 1245'te rahip arkadaşları ondan İtalya'yı terk ederek kuzeye, akademisyen olarak kariyerine başlayıp Tanrı'yı yücelteceği Paris Üniversitesi'ne gitmesini istediler.[28]

Başlangıç pek mükemmel sayılmazdı. Aquinalı Thomas'ın ilk öğrencileri ve iş arkadaşları, sessiz tavrı sebebiyle ona "aptal öküz" lakabını takmışlardı. Oysa dışarıdan bakıldığında utangaç bir adam olsa da Aquinalı aynı zamanda zeki bir adamdı. Fakültenin önde gelen yıldızlarından olan Bavyeralı teoloji profesörü ve Dominiken arkadaşı Albertus Magnus'un güvenini kazandı. Paris'te kısa bir süre kaldıktan sonra Albertus, Aquinalı Thomas'ı memleketi Köln'deki üniversiteye götürdü. Aquinalı Thomas burada dört yıl boyunca öğrencilere İncil dersleri verirken kendi özel eğitimini de sürdürerek yardımcı profesör olarak çalıştı. 1252 yılında teoloji alanında yüksek lisans derecesi için eğitim almak üzere Paris'e geri döndü ve bunu tamamladığında 1256 yılında öğretmenlik yetkisine sahip bir üniversite üyesi olarak atandı. Artık hem Paris teoloji fakültesinde hem de genel olarak Batı üniversiteler sisteminde hoca idi. Olgunlaşan kariyeri önünde uzanıyordu.

Aquinalı Thomas'ın kıdemli bir âlim olarak geçirdiği süre yirmi yıldan az olup aslında nispeten kısaydı ama bu zaman zarfında müthiş bir dizi yazı kaleme aldı. Onun başyapıtı Hristiyan inancının tamamına bir giriş ve bu inancın savunusu olarak tasarlanan, günümüzde lisans öğrencisi diyebileceğimiz seviyedeki kişilere yönelik olarak hazırlanmış ama sıradan okurların da erişebileceği *Summa Theologiae* idi.[29] Bugün hâlâ teoloji öğrencileri ve rahiplik adayları için temel bir kaynak olan *Summa Theologiae*, dünyanın doğasından ahlaka, erdeme, günaha ve kutsal törenlerin gizemlerine kadar her şeyi ele alıyordu. Aquinalı Thomas ayrıca doğa bilimi, felsefe, ekonomi, etik ve büyü gibi geç Orta Çağ teolojisinin değindiği konuların tamamı hakkında uzunlu kısalı risaleler de yazdı. Her üniversite öğrencisinin okuma listesinin en başında olan Boethius'tan Peter Lombard'ın *Cümleler*'ine kadar diğer teolog ve filozofların çalışmaları hakkında İncil yorumları ve notlar yazdı. Çalışırken seyahat de ederek yıllarını Paris'ten uzakta, Napoli, Orvieto ve Roma'da geçirdi. Bir Dominiken olarak vaaz ve öğüt verme görevlerini de ihmal etmedi ve öğrendiği bazı konuları geniş kitlelere aktardı.

Aquinalı Thomas "skolastik" yöntem olarak bilinen entelektüel sorunları yüksek seviyede yapılandırılmış tartışma ya da "diyalektik akıl yürütme" yoluyla çözme yöntemine adanmış bir akademisyendi. Bundan da önemlisi o, Sevillalı Isidore'den bu yana antik pagan bilgeliğinin Hristiyan teolojisini nasıl tamamlayabileceğini gören en büyük âlimdi. Aquinalı Thomas, Aristoteles'i okudu ve özümsedi (*Metafizik* ve diğer Aristotelesçi eserler üzerine yorum yazdı) ve Aristotelesçi felsefe anlayışı, onun kutsal metinleri analiz etme ve açıklamasını besledi. Bu her zaman kolay olmadı: 1210 yılında Paris Üniversitesi, Aristoteles'in eserlerinin teoloji fakültesinde kullanımını yasaklamaya çalıştı ve sonraki yıllarda da pagan yazarlara sıklıkla yasaklar getirildi. Aquinalı Thomas yasakları ustalıkla müzakere etti. Aynı zamanda Müslüman âlim İbn Rüşd ve 12. yüzyılda Córdoba'da dünyaya gelen Yahudi filozof İbn Meymûn gibi Hristiyan olmayan âlimlerin çalışmalarını da benimsedi. Bütün bunların üzerine Aquinalı Thomas, son yıllarında kutsal vizyonlar gördü. Bunlar onu *Summa Theologiae* üzerinde çalışmaktan vazgeçmeye ikna etti. 1274 yılında henüz kırk dört yaşındayken hayatını kaybettiğinde eserin yarım kalmış olmasının sebebi buydu. Yine de o bir Hristiyan Orta Çağ entelektüeli için az ya da çok mükemmel bir örnekti. Hristiyan kutsal metinleri ve yorumlarına ilişkin derin bir anlayışa, paganların ve inananların eserleri arasında üçgen oluşturabilecek bir bilgi birikimine ve ilahi olanla kişisel bir bağlantıya sahipti. Onun 16. yüzyılda "Kilise Doktoru" olarak tanınması boşuna değildi ve Aquinalı Thomas, Aziz Papa "Büyük" I. Gregory'den sonra bu şekilde onurlandırılan ilk kişiydi.*

Aquinalı Thomas'ın zamansız, ufuk açıcı teolojik çalışmalar üretmesinin yanı sıra kariyeri de önemliydi çünkü 13. yüzyılda Avrupa üniversitelerinde ortaya çıkan entelektüel gücün bir örneğini ortaya koyuyordu. O, yüksek Orta Çağ'ı karakterize eden öğrenmedeki büyük canlanmanın meyvelerini topladı ama aynı zamanda belki de "saf" akademisyen diyebileceğimiz bir figürdü. Hayatını çoğunlukla üniversitelerde okuyarak, yazarak, öğreterek ve vaazlar vererek geçirdi. Bir Dominiken olarak tam manasıyla fildişi kuledeki adam değildi ama elini siyasetle kirletmedi. Entelektüel dünyayı siyasi olanla ilişkilendirmek ve akademi içinde geliştirilen yahut uygulanan gücün dışarıdaki dünyayı nasıl şekillendirebileceğini göstermek, zamanının diğerler âlimlerine kalmıştı.

---

* Orijinal dört Kilise Doktoru, Gregory, Aziz Ambrose, Aziz Augustine ve Aziz Jerome idi. Aquinalı Thomas 1567'de Doktor olarak tanındı. Bu metnin kaleme alındığı sıralarda aralarında Sevillali Isidore, Muhterem Bede, Bingenli Hildebrand ve Aquinalı Thomas'ın akıl hocası Albert Magnus da bulunmak üzere otuz altı Doktor vardı. Bu şekilde nitelenen son Doktor, 2015 yılında Papa I. Francis tarafından bu statüye layık görülen X. yüzyılda yaşamış Ermeni keşiş ve şair Narekli Aziz Gregory [Krikor, ç.n.] idi.

NORMAL OLARAK ÜNİVERSİTELER SİYASİ BAŞKENTLERE YAKIN ŞEHİRLERDE gelişme eğiliminde olduklarından, kamu görevlileri ve nazırların istihdamı için bir istasyon görevi görmeye başladılar. Aslında böyle olmasaydı tuhaf olurdu çünkü 14. yüzyıl başında Oxford gibi bir üniversitenin herhangi bir zamanda 1.600 kadar üyesi vardı, Cambridge'ninki bunun yarısı kadardı ve Paris'inki ise önemli ölçüde daha fazlaydı.[30] Bütün bu zeki insanlar arasında elbette laik toplumun ağına düşmeye elverişli, etkili ve dünyevî olanlar da mevcuttu.

Bu bölümün başında IV. Philip'in siyasi tetikçisi ve 1307-1312 yılları arasındaki Tapınakçı duruşmalarının mimarı olan Fransız hukukçu şeytanî William de Nogaret ile tanışmıştık. De Nogaret sıra dışı bir figür değildi. 1313 yılındaki ölümünden birkaç yıl sonra onun memleketindeki üniversitenin mezunlarından ve o sıralarda Paris Üniversitesi rektörü olan İtalyan hekim Padualı Marsilius da Papa XXII. John ile kavgalı olan Kutsal Roma İmparatoru seçilmiş Bavyeralı Ludwig'in sarayında entelektüel bir avukat olarak istihdam edildiğinde dünyevi bir hükümdar ile papalık arasındaki anlaşmazlığa karıştı. Marsilius'a Ludwig'in sarayında Oxford'un tanınmış akademisyeni ve (bugün en çok Ockham'ın Usturası felsefi ilkesiyle tanınan) Ockhamlı William da katıldı. İmparatorlar ve papalar arasındaki bitmek tükenmek bilmez mücadelede bu iki ağırbaşlı âlim orduların savaşlarda kullandığı silahlar kadar büyük öneme sahiptiler.

12. yüzyılda Bologna'da hukuk ve Paris'te teoloji eğitimi almış bir Breton olan Bloisli Peter çok canlı bir siyasi kariyere sahipti. Sicilyalı çocuk kral II. William'ın öğretmen-vasisi olarak atandı, popülist bir isyan patlak verdiğinde adadan kovuldu, İngiltere'ye giderek burada Plantagenet kralı II. Henry'ye diplomat olarak hizmet etti, üçü arasındaki ilişkilerin özellikle hararetli olduğu bir dönemde İngiliz, Fransız ve papalık sarayları arasında mekik dokudu. Bir aşamada Peter, Henry'ye karşı bir isyan yöneten İngiltere kraliçesi Akitanyalı Eleanor'a ihtar mahiyetinde bir mektup yazmak gibi hassas bir görevi dahi üstlendi. Mektupta şöyle diyordu: "Kocanın yanına dönmediğin sürece büyük felaketlere sebep olacaksın. Her ne kadar tek suçlu sen olsan da eylemlerin krallıktaki herkesin yıkımıyla sonuçlanacak."[31]

Bloisli Peter kesinlikle Plantagenet politikalarının altüst olmuş dünyasına karışan tek âlim değildi. 1160'larda II. Henry'nin baş nazırı olarak görev yapan Thomas Becket, Surrey'deki Merton Manastırı'nda ve muhtemelen Londra'daki St. Paul Katedrali'ne bağlı gramer okulunda *trivium* ve *quadrivium* eğitimi almıştı. Ancak 1130'ların sonlarında babasının zamansız iflası nedeniyle Paris Üniversitesi'nde teoloji alanında yüksek öğrenim göremedi ve kâtip olarak işe girmek zorunda kaldı. Bu durum Becket'a entelektüel bir yara ve sırtında bir kambur bıraktı. 1160'lı yıllarda II. Henry çok tartışmalı bir şekilde onu Canterbury başpiskoposu olarak terfi ettirdiğinde bunun

sonuçları trajik oldu. Entelektüel eksikliğini krala karşı görevinden çok daha yoğun olarak hisseden Becket, Henry'nin İngiliz Kilisesi'ni denetim altına alma yolundaki bütün çabalarını engelleyen sakıncalı bir başpiskoposa dönüşerek bu eksiğini telafi etme yoluna gitti. Nihayetinde bu tutumu onun 1170 yılı Noel'inde Henry'nin dolaylı emriyle Canterbury Katedrali'nde öldürülmesine yol açtı. Eğer çalışmalarını sürdürebilse ve entelektüel merakını tatmin etmeyi sürdürebilse bütün bunlar yaşanır mıydı, bilinmez. Öte yandan başka bir Plantagenet başpiskoposunun örneğine bakılırsa, yine de aynı sona erişilmesi muhtemel olurdu. Söz konusu diğer kişi kardinal ve akademisyen Stephen Langton idi. O bugün halen İncil'i metin olarak okurken kullandığımız bölümler halinde düzenlediği Paris Üniversitesi teoloji kürsüsünün yıldızlarından biriydi. Ne var ki Langton, II. Henry'nin oğlu Kral John'un hükümdarlığı sırasında Papa III. Innocent tarafından Canterbury başpiskoposu olarak atandığı zaman, son derece büyük siyasi sorunlara yol açtı. John onun adaylığına bizzat karşı çıktı ve Roma ile olağanüstü bir çekişmenin içine girdi. Bu çekişme sırasında İngiltere, altı sene boyunca tecrit altına alındı ve John da şahsen aforoz edildi.

Elbette bütün Orta Çağ akademisyenleri it dalaşının içine çekilmek için akademiden çıkartılmadılar. Büyük haçlı seferi vakanüvisi Sur başpiskoposu William, 12. yüzyılda Paris ve Bologna'da eğitim aldıktan sonra doğum yeri olan Kutsal Topraklar'a dönerek talihsiz cüzamlı kral IV. Baldwin'e hocalık yapmak, şansölye olarak hizmet etmek gibi dünyevi görevlerde bulundu. 13. yüzyıl İtalyan hekimi Milanlı Lanfranc, 1290'lardaki siyasi çalkantılar sırasında İtalya'daki eğitimini bırakmak zorunda kaldı ve Paris Üniversitesi'ne sığındı. Buradayken Orta Çağ'ın en önemli tıp ders kitaplarından biri haline gelecek olan *Chirurgia Magna* eserini kaleme aldı.* Bununla beraber her ne kadar böyle bir amaç olmasa da üniversitelerin yükselişinin en önemli sonuçlarından bir tanesi, ilmî çalışmaların yararına bunu kolaylaştırmak için hayata geçirilen kurumların giderek siyasetçiler için bitirilmesi gereken okullara dönüşmüş olmasıydı.** 16. yüzyılın başlarında üniversite kariyeri, kamuda görev almak için neredeyse günümüzde olduğu kadar gerekli bir nitelik haline gelmekteydi.

Aynı zamanda üniversiteler, sapkınlıkları yani sadece yanlış değil aynı zamanda yasa dışı olan ve aşağılama, dışlama hatta ölümle cezalandırılabilecek düşünce yollarını tanımlayıp karara bağlamak için bir forum haline geldikçe, günümüzde çarpıcı biçimde tanıdık olan başka bir olgunun odağı haline geldiler.

* Çağın bir başka büyük tıp yazarı, kadın hekimliği üzerine yazıları Orta Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde Avrupa'da yaygın olarak kullanılan *Trotula* adıyla bilinen çok yazarlı bir ciltte toplanan güney İtalyalı cerrah Salernolu Trota idi.

** Bugün dahi ağır yakılan bir konudur.

Orta Çağ "Uyanışı"

MODERN ARDILLARI GİBİ ORTA ÇAĞ ÜNİVERSİTELERİ DE ÇOĞU ZAMAN aynı anda hem ilerici hem de son derece sansürcü olabilirdi. Örneğin Bologna Üniversitesi, öğretim görevlisi olarak bir kadını istihdam eden ilk üniversiteydi. 1230'ların sonlarından itibaren Bettisia Gozzadini, yüzü bir peçenin arkasına gizlenmiş halde de olsa, hukuk eğitimi verdi. Böylece o 14. yüzyılda sırasıyla Bologna ve Padua'da hukuk eğitimi veren Novella ve Bettina d'Andrea gibi başka kadınların da takip edebileceği bir yol açtı. 1229 yılında Paris Üniversite'sinde öğrenciler, şehir yetkililerin denetiminden muaf olma haklarını savunmak için grev yaptılar.* 16. Bölümde göreceğimiz üzere 15. yüzyılda öğrenci olan Martin Luther, Erfurt Üniversitesi'nde kurulu düzene ilişkin Reform'un muazzam dinî ve kültürel ayaklanmalarının fitilini ateşleyen sorularını sormaya başladı. Bütün bunlar farklı şekillerde Batı yüksek öğreniminde günümüze kadar hâkim bir ideal olarak kalan entelektüel bağımsızlık ruhuna işaret ediyordu. Ne var ki Orta Çağ üniversiteleri radikal düşünce ve uzun zamandır süregiden ortodoksilerin yeniden incelendiği kümeler olarak hizmet edebildiyse – ettiyse – de, yine de yaygın dindarlığı korumak amacıyla tartışmaların bastırıldığı ve zorla susturulduğu yerlerdi.

12. YÜZYIL RÖNESANSI'NIN BAŞLANGICINDAN İTİBAREN ÜNİVERSİTELERİN içinde ve dışında entelektüel araştırmanın yeni ruhunu iyilik adına bir güç olduğu kadar bir tehdit olarak gören güçlü şahsiyetler de bulunuyordu. Hiç olmazsa Clairvauxlu Bernard bunlardan biriydi. Onun manastır tarikatı Sistersiyenler, tanımları gereği kitaplardan öğrenmeye neredeyse tamamen karşı idiler. Özellikle de bir âlimden çok bir mistik olan Bernard, kutsal metinlere sorgusuz sualsiz hayranlıktan sapan her türlü çalışma sistemine adeta düşmandı. Onun bu yeni türeyen bilime yönelik tahkiri hiçbir zaman 1130'lu yılların sonunda Bretonlu teolog Peter Abelard'ın sapkınlık nedeniyle yargılanmasına öncülük ettiği zamanki kadar belirgin olmamıştı.

Abelard zamanının en büyük âlimiydi. Felsefede, dil ve nesneler arasındaki ilişkiye dair şiddetle tartışılan ve zahmetli bir konu olan evrenseller meselesine yöneldi. Bir teolog olarak Aristotelesçi mantıkla akıl yürütmeyi kutsal kitap çalışmaları ile zekice birleştirdi. Vaftiz edilmemiş bebekler gibi talihsiz ruhların bulunabileceği öteki dünya alanı olan Katolik Limbo doktrininin

* Bu olay dâhil olan bütün herkes için olumlu bir örnek değildi. 1229 yılında orucun başlangıcında öğrencilerle Paris halkı arasında yaşanan bir sarhoş kavgası, öğrencilerin Kilise mahkemeleri yerine laik mahkemeler tarafından cezalandırılması yönünde taleplere yol açtı. Birkaç öğrenci intikam arzusundaki şehir muhafızları tarafından öldürüldüler ve öğrencilerin tamamı, hakları papalık fermanıyla garanti altına alınana dek iki yıl boyunca derslerden çekildiler.

gelişimine yardımcı oldu. Yetenekli bir müzisyen ve şairdi. Aynı zamanda tartışmalı ve hayatının sonuna doğru kötü şöhretli bir figürdü. Abelard, Paris'teki Notre-Dame katedral okulunun müdürü olduğu sırada genç bir adam olarak gözden düşmüştü. 1115-1116'da katedral kanonlarından birinin yeğeni olan Heloïse adında bir kızın öğretmeni olarak yarı zamanlı bir işe girdi. Ne yazık ki Abelard, Heloïse'ye öğretmenlik yaptığı sırada onu baştan çıkardı ve ("Astrolabe"* – Usturlap adını vereceği oğullarına) hamile bıraktı, onunla evlendi ve sonra onu bir rahibe manastırına gönderdi. Heloïse'nin öfkeli amcası Abelard'a yaklaştı ve onu acımasızca hadım etti. Bu çetin sınavdan sağ çıkan Abelard, St. Denis manastırında keşiş olarak yaşamak üzere emekliye ayrıldı ama daha sonra kasıtlı olarak kışkırtıcı davranış ve fikirleri sebebiyle keşiş arkadaşlarını defalarca incittiği için buradan ayrılmak zorunda kaldı. Bir süre gezgin keşiş olarak hayatını sürdürdü ve Paris sokaklarında halka açık teoloji dersleri verdi. Bütün bu zaman zarfında Abelard, Aristotelesçi akıl yürütme yöntemlerinden yararlanarak ve çoğu kez sapkın olarak nitelenebilecek sonuçlara ulaşarak parlak ama zorlu kitap ve risaleler kaleme aldı. 1130'ların sonuna gelindiğinde çoktan, biri (1121 yılında) kamuya açık bir şekilde olmak üzere, sapkınlıktan mahkûm edilmiş ve bu sebeple bugün *Theologia 'Summi Boni'* adıyla bilinen derslerinden oluşan koleksiyonu yakmak zorunda kalmıştı.

Bernard, Abelard'ın metodunu da teolojik sonuçlarını da kesinlikle kabul edilemez buldu ve 1140 yılında onun bir kez daha yargılanması için baskı yaptı. Abelard'ı Paris'ten kovdu, onun görüşleri dinî bir konsey tarafından kınandı ve Bernard, Abelard'ın papa tarafından da kınanması için başvuruda bulundu. 1142 yılında Abelard'ın onurunu kırmayı ve muhtemelen onun erken ölümüne sebep olmayı başardığına göre, Cluny başrahibi Muhterem Peter (bkz. Bölüm 6) tarafından Abelard'a sığınma hakkı tanınmasaydı Bernard'ın daha ne kadar ileri gidebileceğini kestirmek zordur. Böylece çağın en özgün düşünürlerinden ve karizmatik öğretmenlerinden birinin "üstü çizildi." Onun itibarı sadece yaşadığı dönemde değil, sonraki nesiller boyunca da yerle bir edildi. Üstelik ondan sonraki dönemde kâfir avcılarının başvurabileceği bir taktik kitabı da ortaya çıkmıştı. Geç Orta Çağ entelektüel dünyasında onlardan bolca olacaktı.

1277 YILINDA PARİS PİSKOPOSU ETİENNE TEMPİER, ŞEHRİN üniversitesinde 219 hatalı bakış açısından birine sahip olan ve bunlardan birini

* Yaratıcı dehaların çocuklarına tuhaf bilimsel isimler verme geleneği Orta Çağ'a özgü değildir. Moon Unit Zappa'yı veya Elon Musk ile Grimes'ın bu kitabın yazımı sırasında doğan çocuğunu düşünün: X Æ A-12 Musk.

öğreten herkesi aforozla tehdit eden resmî bir kararname yayınladı. Tempier'in kınama kararı vermek için neden özel olarak bu anı seçtiği ve üniversitedeki hangi akademisyenlerin özellikle kendi yoz düşünceleri ve etrafındaki öğrencilerle hocaların fikirlerini yozlaştırmaktan suçu olduğunu düşündüğünü bilmiyoruz.[32] Bununla beraber o, yarım asırdan daha öncesine uzanan bilimsel sansür geleneğini takip ediyordu. 1210 yılında üniversitenin sanat fakültesindeki eski bir grup akademisyen çok fazla Aristoteles okudukları için resmen kınanmışlardı. Bir dizi Grek filozofunun eserleri hem eski hem de çağdaş âlimlerin onun üzerindeki ikincil yorumlarıyla birlikte resmî olarak yasaklanmıştı.

1270 yılında Tempier bu yasağı tekrar etmiş ve bundan böyle dile getirilmesi yasak olan bir dizi Aristotelesçi görüşü belirtmişti. Dolayısıyla 1277 yılında piskopos hem kökleşmiş düşünce polisliğini hem de açıkça başarısız olan sansürü tekrarlıyordu. Başarısız, çünkü Paris'teki akademisyenler istendiği şekilde Aristoteles'in görmezden gelmiş olsalardı, bu emre gerek kalmayacaktı. 1277 yılında Paris'teki kınamalar görünüşe göre Aristoteles'in incelenmesini pek engellemedi. Hatta bazı âlimlerin bilginin ve inancın esasları konusunda daha fazla düşünmeye itildikleri ileri sürülmüştür. Kesinlikle sokaklarda kitap ya da akademisyen yakılmadı ama kınamalar, üniversitede söylenenlerin ve düşünülenlerin toplumun ahlaki düzeni açısından daha geniş bir öneme sahip bulunduğunu açıkça gösterdi. Bu noktadan sonra hem Paris'te hem dünyada akademisyenler kendilerini sıklıkla doğru – ya da yanlış – inanç siyasetinin içinde bulacaklardı.

Daha önce de gördüğümüz üzere Paris Üniversitesi hocalarının 1277 yılında kınanmalarından sadece otuz sene sonra Fransız kraliyeti Tapınak Şövalyeleri konusunda onların hüküm vermesini talep ettiğinde çok daha az soyut bir skandala sürüklendiler. Rakip papaların Roma ve Avignon'da oturduğu 14. yüzyıl sonlarındaki Büyük Bölünme sırasında Avrupa çapındaki üniversiteler o ya da bu tarafı desteklemeleri konusunda sürekli siyasi baskı altındaydı. İngiltere ve Fransa arasındaki Yüz Yıl Savaşları sırasında ise Fransız akademileri bu bitmek bilmez çatışmayı körükleyen meşru krallık hakkındaki tartışmalara tamamen bulaşmış haldeydi.[33] Yine de akademi ile seküler dünyanın iç içe geçmesi başka hiçbir yerde 14. yüzyılın sonlarında sadece üniversiteyi bölmekle kalmayıp aynı zamanda siyasi toplumda da anlaşmazlıklara yol açan çok farklı türden bir sapkınlığın ortaya çıktığı Oxford'daki kadar dramatik bir şekilde ortaya çıkmamıştı. Bu sapkınlık Lollardlık olarak biliniyordu ve onun rehber figürü de teolog ve filozof John Wycliffe idi.

KESKİN ZEKÂLI, SİVRİ DİLLİ BİR YORKSHİRELİ OLAN VE İNSANLIĞIN doğuştan gelen iyiliği hususunda pek iyimser düşünmeyen Wycliffe, Kara Ölüm'ü atlatmayı başardığı 1340'lardan itibaren Oxford Üniversitesi'nde

aktifti. Bir akademisyen olarak başarılı bir kariyeri vardı ve bir süre Balliol Koleji'nde hocalık yaptı ama 1370'lere gelindiğinde siyasete çekilmişti. Hollanda'daki Flanders'te kraliyet elçisi olarak hizmet etti. Ardından III. Edward'ın son yıllarında ve onun oğlu II. Richard'ın çocukluk döneminde İngiltere siyasetinde baskın bir figür olan Gauntlu John'un yörüngesine girdi. Aynı zamanda bir takım radikal fikir ve görüşleri savunmaya başladı ve İncil'in büyük kısmını ilk olarak İngilizceye çevirdi.

Wycliffe'nin akademik kariyeri boyunca formüle ettiği bir dizi tartışmalı fikri arasında papalığın kutsal metinlere dayalı bir temelinin bulunmadığı, dönüşüm doktrininin (yani Aşai Rabbani ayini sırasında ekmeğin İsa'nın bedenine dönüşmesinin) saçma olduğu, dünyevi güçlerin Kiliseye bağışlanan toprakları geri talep etme haklarının bulunduğu da yer alıyordu. Bunların hiçbirisi akademik açıdan tartışmaya kapalı değildi ama sonuncu yaklaşım siyasi olarak Gauntlu John'a cazip geldi. Dük, uzun yıllar boyunca Wycliffe'yi güle oynaya destekledi, ona hamilik yaptı ve 1377 yılında Londra piskoposunun onu halkın önünde kınamasından korudu.

1370'lerin sonuna gelindiğinde Wycliffe teolojiden felsefeye, yoksulların içinde bulunduğu kötü şartlardan uluslararası ilişkilerin durumuna kadar çeşitli konulardaki görüşleri akademik dünyanın hem içinde hem de dışında inceleme konusu olan küçük çapta bir ünlü haline gelmişti.1381 Köylü İsyanı* sırasında Londra ve İngiltere'nin diğer bazı şehirlerinde halk ayaklanmaları patlak verdikten sonra, Wycliffe fikirleri ve vaazlarıyla olayları tırmandırmakla suçlandı. Dönemin Canterbury başpiskoposu bu isyanlar sırasında öldüğü için belki de kaçınılmaz olarak, bir yıldan kısa zaman zarfında Blackfriars'ta resmî bir kilise konsili toplandı ve Wycliffe'nin sapkın doktrinlerinin listesi çıkartılarak bunlar kınandı.

Bu kınanma Wycliffe'nin kariyerini resme sona erdirdi: Emekliye ayrılmaya zorlandı ve 1384 yılının son günü hayata gözlerini yumdu. Yine de ne dostları ne de düşmanları tarafından unutuldu. 15. yüzyılda mezarı açılarak kemikleri yakıldı ve papalık makamı tarafından görüşlerinin neredeyse tamamı kınandı. Fakat artık her şey için çok geçti. Wyciliffe'nin argümanları çoktan yayılmıştı. Onun fikirleri İngiltere'de takipçilerinin çoğunun 1414 yılında Kral V. Henry'nin hayatına kasteden bir teşebbüsle ilişkilendirilmelerinin ardından sadece sapkın değil, aynı zamanda fiilen tahrik edici kabul edilen, Lollard adıyla bilinen bir dinsel reform hareketine dayanak oldu. Bu arada Avrupa çapında ruhban sınıfı karşıtı yazar ve aktivistlerin de ilham kaynağıydı. Bunların başında 1415 yılında kınanıp kazığa bağlanarak yakılan Bohemyalı reformcu Jan

* Bkz. Bölüm 13.

Hus geliyordu. Jan Hus'un ölümünün ardından takipçileri üzerine beş haçlı seferi çağrısı yapıldı ve yirmi yıldan uzun süren seferler sırasında bunlar büyük bir önyargıya hedef olarak avlandılar. Teolog Wycliffe'nin akademi içerisinde yaptığı tüyleri diken diken etmekten çok daha öteydi. O, Avrupa çapında devrimci bir coşkunun fitilini ateşlemişti ve bunun sonuçları Orta Çağ'ın sonunu belirleyen Protestan reformlarına doğrudan kaynaklık edecekti.

Wycliffe'nin hikâyesinde bundan da fazlası vardı. O, geniş anlamda dünyadaki iziyle birlikte İngiltere'de üniversitelerin akademik kültürüne de önemli bir miras bıraktı. 1409 yılında Canterbury'nin İngiliz (ve Oxford mezunu) başpiskoposu Thomas Arundel, Wycliffeciliğe ve Lollardlara doğrudan cevap mahiyetinde on üç maddelik bir "yasa" dizisi yayınladı. Bu dinî kararlar özellikle Oxford Üniversitesi'ne yönelik olup aralarında konuşma ve araştırma özgürlüğünü katı bir şekilde kısıtlayan, lisanssız vaaz vermeyi ve kutsal metinlerin İngilizce çevirisini yasaklayan, istenmeyen görüşlerin ifade edilmemesini sağlamak için üst düzey üniversite yetkililerinin aylık denetimlerini talep eden ve öğretmenlerin öğrencilerine Kilise doktrinleri tarafından onaylanmayan bir şey söylemelerini yasaklayan maddeler de bulunuyordu. Özgür düşünceye yönelik bu ağır kısıtlamaları ihlal etmenin cezaları arasında görevden alınma, hapse atılma ve halkın önünde kırbaçlanma yer alıyordu. Kraliyet bu yasalara onay vererek hukuksal yaptırım gücü kazandırdı. Bunlar Oxford'un Batı'nın önde gelen bir üniversitesi olarak faaliyet gösterme kabiliyetini büyük ölçüde kısıtlayacak kalıcı etkiler yapacaktı. Kısa vadede İngiliz akademik yaşamında şimdiye kadar ikinci sınıf bir güç olan Cambridge Üniversitesi, daha az sansürcü bir ortamı tercih eden düşünürleri kendine çektiği için Oxford'un sansürle ve sapkınlara yapılan zulümle uğraşmasından büyük fayda sağlayacaktı.[34] Uzun vadede ise Batı üniversitelerinin entelektüel yaşamı için birbiriyle çelişen iki hırsın rol aldığı bir şablon otaya çıkacaktı. Bir yandan üniversiteler, toplumdaki entelektüel açıdan daha güçlü ve korkusuz insanların öğrenebileceği, araştırabileceği ve buldukları dünyaya meydan okuyabilecekleri kurumlar olacaktı. Ancak aynı zamanda siyasi olarak kabul edilebilir dindarlık için bir siper görevi görmeleri konusunda hem içeriden hem de dışarıdan baskı altında olacaklardı. Bugün Batı dünyasındaki üniversitelere bakıp genel olarak pek bir şeyin değişmediğini düşünmek kesinlikle mümkün.

12

MİMARLAR

"Orada büyük bir şehir ve içinde farklı renklerde birçok yüksek kulenin bulunduğu büyük bir kale gördü."

MABINOGION

Galler prensi Dafydd ap Gruffudd, Eylül 1283'te İngiliz-Galler sınır kasabası Shrewsbury'de toplanan İngiliz parlamentosu tarafından ölüme mahkûm edildi. Ölümü zalimce ve sıradışı olacaktı. Dafydd kendisini, Galli yerlilerin doğudaki nefret ettikleri komşularının yönetimi altında değil, kendi kanun ve geleneklerine göre diledikleri gibi yaşama haklarını savunan bir özgürlük savaşçısı olarak görüyordu.

İngilizler ise durumu farklı değerlendiriyordu. Yıllarca Norman ve Plantagenet kralları Galler'i fethetmek için zaman, para ve kan harcamışlardı ve Dafydd gibi adamların önderlik ettiği inatçı direniş onların sabrını sınamaya başlamıştı. İngiliz kodamanlarını Shrewsbury parlamentosuna davet eden mektuplar, hatırlanabilen en eski zamanlardan beri… Gallilerin işlediği kötü eylemleri anlatmaya kelimelerin yetmediğinden" yakınıyordu ve Dafydd'i "[bir] hain ailesinden hayatta kalan son kişi" olarak tanımlıyordu.[1] Artık onu ibret örneği haline getirmenin zamanı gelmişti.

Parlamentonun Dafydd'in kaderine karar vermesi uzun sürmedi. Dafydd, Kral I. Edward'ı öldürmeyi tasarladığı gerekçesiyle vatana ihanetten suçlu bulundu. Britanya tarihinde asılarak, gerilerek ve dörde bölünerek cezalandırılan ilk kişi olmaya mahkûm edildi. Dafydd'in bizzat tecrübe ettiği üzere bu ölmek için korkunç bir yoldu. Kuzey Galler'deki Rhuddlan Kalesi'ndeki hapishane hücresinden alındıktan sonra bir atın arkasında Shrewsbury'deki darağacına sürüklendi, burada boynundan asıldı ve bir süre çırpınıp boğulmaya bırakıldı. Daha sonra Geoffrey adında bir kasabalı olan cellat tarafından bir kasap bıçağıyla bağırsaklarını deşildi. Dafydd ancak o zaman sefaletinden kurtuldu: Kafası kesildi ve bedeni dört parçaya bölündü; bunların her biri onun kaderini deklare etmek üzere farklı bir İngiliz şehrine gönderildi. Parçaların tam olarak nerelere kadar gittiği vakanüvisler tarafından kaydedilmedi ama başının

güneye gittiğini biliyoruz. İngiltere'nin başkentine tepeden bakan Londra Kulesi'nde bir kazığın ucuna geçirilmişti.[2]

Dafydd'in ölümü, İngiltere'yi korkunç yeni bir ceza yöntemiyle tanıştıran tüyler ürpertici bir siyasi tiyatro oyunuydu. Bu, Galli prenslerin büyük bir soyunu yok etti ve Gallilerin, İngiliz egemenliğinden sonsuza kadar kurtulma umutlarına ciddi bir darbe indirdi. Bunların her ikisi de Britanya'nın Orta Çağ tarihinde önemli siyasi ve kültürel dönüm noktalarıydı ama yine de kraliyetin gücünün ve Galler'deki İngiliz hegemonyasının bir göstergesi olarak Dafydd'in ölümü, I. Edward'ın cezaları arasında en çarpıcı veya en kalıcısı olmaktan çok uzaktı çünkü Dafydd, bir cellat tarafından herkesin önünde işkenceyle öldürülürken, evi olarak gördüğü kuzey Galler manzarası, mimarlar ve duvar ustaları tarafından sonsuza dek yeniden şekillendiriliyordu. I. Edward, Galler'deki varlığını güvence altına almak için Powys ve Gwynedd'in güzel, dağlık arazisinde şaşırtıcı maliyetlerle inşa edilen bir dizi devasa taş kale yaptırmıştı. Bu kaleler, İngiliz monarşisinin kudretini temsil eden son teknoloji askeri tesisler ve totemlerdi. Çok büyük meblağlara ve onlarca yıl boyunca binlerce insanın istihdamına mal oldular. Bunlar, benlik duyguları Roma zamanlarına ve ötesine uzandığını düşündükleri özgürlüklerine derinden kök salmış, şimdiyse boyun eğdirilmiş Galliler için nefret nesneleriydiler.

Bütün bunlara ek olarak I. Edward'ın Galler kaleleri, Orta Çağ'ın sonlarında inşaatçıların gelişen beceri ve vizyonlarının güçlü bir göstergesiydi. 13. ve 14. yüzyıllar, dünya tarihindeki en ikonik yapılardan bazılarının inşa edildiği, Batı'daki anıtsal mimarinin altın çağıydı. Bunlar sivil ve askeri mimarlar tarafından tasarlandı ve yer çekimine meydan okumanın yeni yollarını keşfeden, kuleleri göklere doğru yükselten, zenginlik, güç, dindarlık ve hakimiyetin iç içe geçmiş hikayelerini anlatan usta duvarcılar tarafından uygulandı. Bu dönemde ortaya çıkan kalelerin, Gotik katedrallerin ve dinlence saraylarının birçoğu hâlâ ayaktadır ve silüetleri Orta Çağ ile neredeyse eşanlamlı hale gelen popüler turistik mekanlar (ve bazı durumlarda işler durumdaki binalar) olarak hizmet vermektedir. Bu muhteşem taş çağına değinilmeden Orta Çağ'ın gücüne ilişkin hiçbir çalışma tamamlanmış sayılmaz.

Galler'in Fethi

I. EDWARD'IN GALLER'DE KALE İNŞA PROGRAMI İÇİN BİR BAŞLANGIÇ noktası belirlenebilirse, burası 1273 yılında Lyon'un 50 km güneydoğusundaki küçük Fransız köyü Saint-Georges-d'Espéranche olmalıdır. O sıralarda Edward, Mısır Memlüklerine karşı Hristiyan güçlerini bir araya toplamaya çalıştığı haçlı seferi için bulunduğu Kutsal Topraklar'dan eve dönüyordu.

Edward Doğu'da geçirdiği zaman boyunca birçok olağanüstü kaleyi görmüş ve duymuştu. Bunların başında Hospitaller Şövalyelerinin Trablus ve Humus şehirleri arasındaki tehlikeli yolu koruyan 12. yüzyıldan kalma askerî tesisi olan devasa eş merkezli tepedeki kalesi Krak des Chevaliers ve Tapınakçıların Hayfa'nın güneyinde Atlit'te 4.000 askeri barındırabilen ve atları aşağı yukarı sürecek kadar geniş merdivenlere sahip bir deniz üssü ve şövalye garnizonu olan eşit derecede geniş kıyı kalesi Chateau Pelèrin geliyordu. Bunlar, haçlı devletlerini inşa edenlerin göze çarpan başarıları arasındaydı, ancak Kutsal Topraklar tepeden tırnağa her şekil ve büyüklükte savunma kuleleri ve kalelerle doluydu. Başlıca savaş şekli kuşatmaydı: Bir ordu, bir kaleyi veya müstahkem bir kasabayı mancınık, açlık veya hücum yoluyla ele geçirmeye çalışırken, savunucular, onları kuşatanların sabırları tükenip uzaklaşıncaya kadar sağlam durmak için ellerinden geleni yaparlardı. Bu nedenle askeri teknolojideki temel rekabet, kale mühendisleri ile kuşatma kuleleri, koçbaşları ve mancınık tasarımcıları arasındaydı. Bu, Batı dünyası için de geçerliydi ama özellikle savaş ve şiddetin az çok yaygın olduğu haçlı devletleri için daha öncelikliydi; bu nedenle, dünyanın en iyi kalelerinden bazılarının, Kudüs krallığın içinde ve çevresinde bulunması çok doğaldı.

Şimdi Edward, Saint-Georges-d'Espéranche'ta durduğunda, yapım aşamasında olan başka bir güzel kale gördü. Bu, eski bir aile dostu olan yerel lord Savoylu Kont Philip tarafından ısmarlanmıştı. Çalışmalar, Philip'in topraklarının başka yerlerinde de benzer projelerle ilgilenen James Usta adında parlak, genç bir mimar mühendis tarafından denetleniyordu. Edward, James Usta'da her ne gördüyse bu onu etkiledi. Dört yıl sonra, İngiltere'nin Galler'e karşı savaşları tüm hızıyla devam ederken, onu Kanal'ın karşı tarafına çağırdı ve ona hayatının projesini emanet etti.[3] Bundan sonra bilinecek olan adıyla St. Georgeli James Usta, kuzey Galler'de Flint, Rhuddlan, Conwy, Buildh, Harlech, Aberystwyth, Ruthin, Beaumaris ve diğer yerlerdeki kale çalışmalarının yaratıcı yönetimini ve gözetimini üstlendi (ayrıca Gaskonya ve İskoçya'da da Edward için çalışacaktı). 1277 yılı yazından 1309 yılındaki ölümüne kadar Britanya'nın önde gelen askeri mühendisiydi. Fatih William'ın 1060'larda ve 1070'lerde Sakson İngiltere'yi zapt etmesinden bu yana tahkimatlar için duyulmamış bütçelerle görevlendirilmişti. James Usta, Galler'in görünümünü değiştirdi ve askerî mimari konusunda neredeyse Orta Çağ'ın sonuna dek değişmeyecek yeni bir standart belirledi. Yetenekleri başka hiçbir yerde Galler ana karasının kuzeybatı ucunda, Menai Boğazı ile Snowdonia dağları arasında, bugün Caernarfon olarak bilinen kasabada yer alan bir kale olan başyapıtından daha iyi örneklenemez.

Bir zamanlar Caernarfon, Segontium adında bir Roma lejyoner ileri karakoluydu ve 1280'lere gelindiğinde bu uzak imparatorluk ileri karakolundan pek bir şey kalmamış olsa da Gallilerin Roma Britanyası ile bağlantısının

hatırası hâlâ yaşıyordu.[4] Caernarfon (her ne kadar kesin olmasa da) Büyük Constantine ve Batılı gasıp imparator Magnus Maximus ile ilişkiliydi; her ikisi de Britanya'da bulundukları sırada imparator ilân edilmişlerdi* (bkz. Bölüm 2). Maximus, ya da Galce adıyla Maxen Wledig, yerel folklorda özellikle önemli bir yere sahipti. *Mabinogion* olarak bilinen büyük ulusal romans, Maximus'un deneyimlediği bir rüya vizyonunu yüceltici terimlerle anlatıyordu:

> Kendini seyahat ederken gördü... ve yolculuğu uzun olmasına rağmen sonunda görülmüş en büyük nehrin ağzına ulaştı. Orada büyük bir şehir ve içinde farklı renklerde çok sayıda yüksek kulenin bulunduğu büyük bir kale gördü... Maxen, içerinde güzel bir salon gördü: Çatısı tamamen altından görünüyordu, yanları eşit derecede değerli parlak taşlardan, kapıları tamamen altından görünüyordu. Altın kanepeler ve gümüş masalar vardı... Maxen bir sütunun dibinde fildişinden yapılmış bir sandalyede oturan beyaz saçlı bir adam gördü, üzerinde kırmızı altından iki kartal resmi vardı...[5]

Bu, Edward'ın St. Georgeli James Usta'yı inşa etmekle görevlendirdiği kalenin modeliydi. Kral, imparatorluk amblemleriyle parıldayan bir kale arzuluyordu; Galler'in kadim haysiyet hayallerini benimseyen ve onları kendi komutası altında toplayan bir kale. Aynı zamanda bu kalenin yalnızca zaman açısından değil, mekân açısından da aşkın olmasını istiyordu. James Usta ona bunların hepsini ve daha fazlasını sundu. 1283 yazında, Dafydd ap Grufudd'un Shrewsbury'de yargılandığı ve öldürüldüğü sıralarda, işçiler yeni kalenin temellerini attılar. Çokgen kulelerin ve içinden yatay şeritler halinde geçen renkli taş şeritlerle süslenecek duvarların temellerini yerleştirdiler. Kulelerden biri, üzerinde kartal oymaları bulunan üç taretle süslenecekti ve kalenin güney tarafının tamamı, Caernarfon'da denize dökülen Seiont Nehri'nin ağzına doğru çıkıntı yapacaktı.[6]

Bu ilginç ve harika bir kaleydi. Kısmen bir masalın gerçeğe dönüşmesiydi ama aynı zamanda gerçek olan bir şeyin planlı bir yankısıydı: Şeritli duvarları, bizzat Konstantinopol'deki Theodosius surlarını hatırlatıyordu. Elbette Caernarfon ancak minyatür bir Konstantinopol'dü. Surlarla çevrili kasabası ve garnizonu hiçbir zaman birkaç yüzden fazla kraliyet sakinini barındırmadı. Bu, Bizans zirvesindeyken başkentin sokaklarını dolduran yüzbinlerce kişiden çok uzaktı. Yine de benzerlik hem kasıtlı hem anlamlıydı ve Edward, amacını vurgulamayı ihmal etmedi. 1283 yılındaki ilk kazılar sırasında Maximus/Maxen Wledig'in sözde naaşının kalıntıları bulundu, çıkarıldı ve yerel bir kilisede saygıyla yeniden gömüldü. 1284 yılında ise henüz zanaatkarları ve işçileri barındırmak için geçici ahşap barakalardan oluşan bir gecekondu köyünün

* Halk bilgeliği – yanlış olarak – Maximus'un Büyük Konstantin'in babası olduğuna inanıyordu.

bulunduğu bir inşaat alanından başka bir şey değilken, Edward hamileliğinin sonlarındaki kraliçesi Kastilyalı Eleanor'u çok sayıdaki evlatlarının sonuncusunun doğumu için Caernarfon'a gönderdi. Eleanor 25 Nisan'da gelecekte II. Edward olacak oğlunu dünyaya getirdi. Edward, Galler'in ilk İngiliz prensi olarak büyüdü ve bu unvana sahip olma hakkı yarı imparatorluk kalesi Caernarfon'a bağlanan kökeniyle desteklendi.* Böylece kuzeybatı Galler'de St. Georgeli James Usta'nın dikkatli nezareti altında propaganda, politika ve askeri strateji bir arada ilerledi.

KALE İNŞASI ORTA ÇAĞ'IN SONLARINDA İCAT EDİLMEDİ. KALENİN ATASI. yüksek bir yere kurulmuş, toprak işleri ve bir dereceye kadar ahşap savunmalarla korunan askeri bir mevzi olan Demir Çağı tepe hisarıydı. Genellikle taş temelleri, ahşap çitleri ve ek binaları olan Roma kaleleri (*kastra*), askerî mimaride ileriye yönelik büyük bir adımı temsil ediyordu. Bu, Orta Doğu'da çöl kalelerinin (*kusur*) çoğaldığı, askerî işlevlerin çiftlik binaları, hamamlar ve camiler gibi daha lüks, görkemli özelliklerle harmanladığı Emevî döneminde İslâm dünyasında sürdürülen ve geliştirilen bir gelenekti. Batı'da ise tam tersine, ilk bin yıl boyunca tahkimatlar nispeten ilkel kaldı. Kilise binaları için büyük meblağlar ve milyonlarca çalışma saati sarf edildi ama askerî mimari çok geride kaldı.

M.S. 1000 yılı civarında ise Batı Avrupa kale inşasında bir devrim yaşadı. Bu devrimi tetikleyenin ne olduğu, tarihçileri nesiller boyu düşündürdü. Cevap muhtemelen Karolenj İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Avrupa'da yaşanan istikrarsızlıkta, Vikinglerin, Macarların ve İspanya Müslümanlarının Hristiyan krallıklarına yönelik oluşturduğu dış tehditlerde ve faaliyetlerini yürütmek için üslere ihtiyaç duyan Frank tarzı şövalyelerin artan öneminde yatıyor. Sadece Normandiya'da değil, aynı zamanda İngiltere, Sicilya ve haçlı devletlerinde de Batı kale inşasındaki gelişmelerin çoğu Normanlar tarafından yönlendirildi. Normanlar büyük bir höyüğün (motte), ilk başta tipik olarak ahşaptan yapılmış müstahkem bir kale veya kule ile örtüldüğü ve motteyi çevreleyen iç kalenin (bailey) bir çit ya da hendekle korunduğu motte ve bailey kale tasarımını ilk benimseyenlerdi. 10. yüzyıl sonlarından 11. yüzyıl sonlarına kadar bu, kale tasarımının ulaştığı son noktaydı.

12. yüzyıl başlarına gelindiğinde mühendisler kereste ağırlıklı motte ve bailey modelini rafa kaldırdılar. Bunun yerine, işlenmesi zor, pahalı ve emek yoğun ama askerî ve siyasi gücün her yönde kilometrelerce öteye yansıtılabileceği sonsuz derecede güçlü tahkimatlar üreten bir malzeme olan taşı kullanarak daha büyük ve daha ayrıntılı kaleler inşa etmeye başladılar. İlk etapta bu taş kaleler motte ve avlu yapılarını taklit ediyordu, ancak 12. yüzyıla gelindiğinde

* Caernarfon Kalesi geleneği modern çağa kadar devam etti. 1969 yılında II. Elizabeth, en büyük oğlu Charles'a orada Galler Prensi olarak taç giydirdi.

"eşmerkezli" kale ortaya çıktı. Bunlar, iç ve dış tahkimatı olan karmaşık kapsama alanına, savunma kuleleriyle süslenmiş iki veya daha fazla sur dizisine, çok sayıda kapıya ve asma köprüye, kalenin en güvenli kısımlarında tek veya çift hendek dizilerine ve genellikle saray yaşam alanlarına yayılan çoğunlukla görkemli yapılardı.

Bu büyük ölçüde geliştirilmiş kalelerin inşa edilmesi bir yana, tasarlanması bile 12. ve 13. yüzyıllarda ekonomik faaliyetlerde ve matematikte meydana gelen ileri sıçramalar sayesinde mümkün oldu. Ancak bu yükseliş aynı zamanda daha sonraki Orta Çağ hamilerinin (kraliyet ailesi, soylular ve din adamlarının) kale mühendislerine para yatırma konusundaki temel arzularından ve hırslarından da kaynaklanıyordu. Bunu, Körfez devleti otelleri yaptırmaya hevesli günümüz petrol milyarderlerinin coşkusuyla gerçekleştirdiler. Bazı olağanüstü kaleler de ortaya çıktı. 1190'larda I. Edward'ın büyük amcası Aslan Yürekli Richard, Normandiya'da, Vexin olarak bilinen gerilimli Fransız-Norman sınır bölgesinde yer alan Les Andelys'te Seine Nehri üzerinde yükselen Château Gaillard adındaki tek bir taş kaleye 12.000 £ (İngiltere krallığından elde ettiği yıllık gelirin kabaca yüzde 50'sine eşdeğer) harcadı (Château Gaillard'ın zapt edilemez olması gerekiyordu, ancak Richard'ın beceriksiz kardeşi ve halefi John, tamamlanmasından sadece altı sene sonra, 1204 yılında burayı Fransızlara kaptırmayı başardı).[7] Bu arada, Endülüs'te Malaga'daki Alcazaba ve Granada'da Elhamra sarayı gibi devasa İslâm kalelerine rakip olacak şekilde, İspanyol *Reconquista* krallıklarında, Monzón ve Calatrava gibi gösterişli kaleler ortaya çıktı. Baltık'ta, Caernarfon Kalesi'nin çalışmalarına başlamasından kısa bir süre önce, Töton Şövalyeleri, Baltık limanı Danzig'den (Gdansk) yaklaşık 50 km uzaklıkta, Nogat nehrinin kıyısında Malbork Kalesi'ni kurdular. Prusya'nın pagan kabilelerinden yeni ele geçirilen toprakları kontrol etmek için tasarlanan Malbork kalesi (modern Polonya'da), Orta Çağ'ın sonuna doğru, aynı anda birkaç bin şövalyeyi barındırabilecek neredeyse elli dönümlük bir alanıyla Töton Şövalyeleri için bölgesel bir üs merkezi haline gelmişti. Kale inşası Kutsal Topraklar'dan Atlantik'e kadar gücü yansıtmanın ayrılmaz bir unsuru olmuştu. Aynı zamanda, silah tasarımcıları ve kuşatma mühendisleri sürekli olarak kale teknolojisindeki ilerlemelere karşılık veriyor, duvarlara saldırmak için daha büyük ve aleve daha dayanıklı kuleler inşa ediyor, modern hatchback arabaların büyüklüğünde kayaları fırlatabilen mancınıklar icat ediyor ve kulelerle duvarları yıkmak için temellerin altını kazmak gibi* yeni

* 1215 yılında Kral John'un ordusunun Rochester kuşatması sırasında yaptığı gibi: Lağımcılar kalenin kulelerinden birinin altına bir tünel kazdı, tünelin ahşap payandalarını domuz yağıyla yağladı, ardından tüneli ateşe verdiler. Tünel yıkıldığında kule de yıkıldı. Bu sebeple Rochester Kalesi bugün üç keskin köşeyle birlikte John'un hükümdarlığının ardından farklı bir tarzda yeniden inşa edilen bir tanesi yuvarlatılmış bir köşeye sahiptir.

yöntemlerle savaş sanatını ustaca geliştiriyorlardı. Bu bağlamda St. Georgeli James Usta gibi kale yapımcıları ağırlıkları kadar altın değerindeydiler.

JAMES USTA'NIN CAERNARFON'DAKİ PROJESİ BİR GECEDE TAMAMLANMADI. James olağanüstü yetenekli bir proje yöneticisiydi ve İngiliz kraliyetinin bütün kaynakları tarafından desteklenecek kadar şanslıydı ama mucize yaratması mümkün değildi ve Edward'ın hizmetinde geçirdiği otuz yıl boyunca, aynı anda genellikle en az yarım düzine kalenin inşası devam ediyordu. Caernarfon gibi bir projeyi tasarım aşamasından tamamlama aşamasına getirmek, arada büyük kesintiler olmasa bile onlarca yıl sürebilir. Taş çıkarmak, taşımak, kesmek ve kaldırmak yavaş, zahmetli, kirli ve yıpratıcı bir işti. Kış aylarında donmuş kireç harcının sertleşmesini önlediği için yılın sadece yaklaşık sekiz ayı duvar ve diğer taş işçiliklerini yapmaya müsaitti. Ayrıca kötü hava koşulları, yıldırım, yangınlar, savaş ve düşman ordularının saldırıları da dâhil olmak üzere pek çok mukadder felaket nedeniyle işler her an kolaylıkla raydan çıkabilirdi. Genellikle huzurlu toprakların devasa kalelere ihtiyacı yoktu, dolayısıyla sakin çalışma koşulları mühendislere tanınabilecek bir lüks değildi.*

Kuzey Galler'de bu kesinlikle geçerliydi. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde Galliler, sevgili dağ yamaçlarında yükselen Caernarfon gibi kalelerin manzarasından hoşlanmadılar. Edward'ın manzaraya açtığı yara izleri derin ve kalıcıydı. Edward, ordularını kuzeybatı İngiltere'deki Chester'dan Galler'e yürütmek için mühendislerine kırsal kesimdeki geniş yollar açmalarını emretmişti. 1280'ler ve 1290'lar boyunca bu yollar sadece şövalyeler ve piyadelerle değil, aynı zamanda güzergâh boyunca kale alanlarına hizmet veren inşaat trafiğiyle de doluydu. Tek bir kalenin inşası bile insan gücünü ve doğal kaynakları muazzam bir oranda emiyordu. Örneğin, Denbigh kraliyet kalesindeki inşaatın ilk on ayında, yerel ormanlardan yaklaşık iki yüz araba dolusu kereste kesilmişti.[8] Conwy'de yalnızca temellerde çalışmak üzere iki yüz oduncu ve yüz kazıcı tutuldu. İş binanın yapımına geldiğinde dört yıllık demir, çelik, çivi, kalay, taş, kurşun, cam, pirinç ve işçilik, Edward'a 11.000 £'dan fazlaya mal oldu; bu, o dönemde aynı zamanda iki cephedeki savaşları da finanse eden kraliyet gelirinde önemli bir senelik paya karşılık geliyordu.[9] Aynı anda altı veya daha fazla kale inşa etmek için tabur bazında inşaatçılara ve tonlarca inşaat malzemesine ihtiyaç vardı. Kereste ve taş, Dublin, Calais ve Yarmouth gibi uzak yerlerden gelen gemilerle Caernarfon'a nakliediliyordu; Anglesey'deki taş ocakları

* Bunun arkeolojik verilerinin bize kadar ulaştırdığı en canlı örnek Eyyubî sultanı Selahaddin'in 1179 yılında inşaat sahasına saldırmak üzere birlikler sevk ettiği, Kudüs'ün yaklaşık yüz mil kuzeyinde Yakub Geçidi'ndeki bir Tapınakçı kalesinde görülebilir. Burada işçilerin kalıntıları ve inşaat aletleri, adamların kılıçtan geçirildikleri yerde dağınık olarak bulunmuştur.

sağlayabilecekleri taşlar için yağmalandı; kesim yapmak üzere Yorkshire'dan uzman duvar ustaları çağrıldı.[10] Bu karmaşık, gürültülü ve yıkıcı bir işti ve yerel halk açısından nihai sonucu ise kalelerin gölgesinde daimi bir baskıydı.

1290'ların ortalarına gelindiğinde Gallilerin dayanacak takati kalmamıştı. Eylül 1294'te isyan ettiler. İsyan sırasında asiler Caernarfon'daki çalışmaları durdurmaya çalıştılar. Elbette günümüzdeki gibi buldozerlerin önüne yatarak değil, daha ziyade tüm binayı yerle bir etmeye kalkıştılar. Site ve çevresindeki yarı inşa edilmiş kasaba yağmalanarak ele geçirildi. Yeni inşa edilen şehir duvarları yıkıldı. İsyan bastırıldığında, Usta James ve onun sahadaki yardımcısı, Herefordlu Usta Walter adında uzman bir duvarcı, o zamana dek kaydettikleri ilerlemenin yıllar değilse de aylarca gerilediğini görerek dehşete düştüler.

Kralın kale inşasına olan genel adanmışlığında bir azalma olmamıştı. Hatta durum tam tersiydi. Edward, Usta James ve Usta Walter'a inşaatı yeniden yoluna koymak için ihtiyaç duydukları parayı, malzemeyi ve adamları sağlamakla kalmadı, aynı zamanda onlara devasa bir proje daha verdi. Bu yeni proje, Anglesey adasındaki Caernarfon'dan başlayarak Menai Boğazı boyunca dikilen ve daha da cömertçe finanse edilen amfibi Beaumaris kalesiydi.

1296 yılında Beaumaris'teki şantiye faaliyetlerinin doruğundayken, Usta James, kraliyet maliyesine, 130 askerin koruması altında "bin marangoz, demirci, sıvacı ve amelenin" iş başında olduğunu bildirdi. Bugün Snowdonia'nın dağlık bölgesine giden herhangi bir ziyaretçinin onaylayacağı üzere, çok güzelken birkaç dakika içerisinde çetin hale dönüşebilen hava koşullarında uzun ve sıkı çalıştılar. Beaumaris'te yaklaşık olarak toplam 15.000 £ harcandı ama yine de inşaat 1307'de Edward'ın, 1309'da, Usta James'in ölümüyle yarım kaldı; hatta 1320'lere gelindiğinde halen tamamlanmamıştı.[11] Caernarfon'daki mitolojik fantezi hayalinden daha işlevsel, ruhsuz bir kale olan Beaumaris hiç tamamlanamasa da I. Edward'ın içinde yanıp tutuşan askerî hırslarının, gücünün mührünü silinmez bir şekilde Galler'e vurmak ve bunu aşağı yukarı en az beş yüz yıl boyunca sağlam durabilecek taştan kaleler aracılığıyla yapmak için duyduğu ihtiyacın bir kanıtıydı.

Avrupa Kalesi

BAŞKA HİÇBİR İNGİLİZ HÜKÜMDARI, GALLER'DEKİ PROJELERİNİN YANI sıra Londra Kulesi'nin ve Cambridge, Chester ve Corfe'deki diğer Plantagenet kalelerinin yeniden tahkimine büyük yatırımlar yapan I. Edward kadar kuvvetli bir şekilde kendini kale inşa etmeye adamadı. Bu anlamda, 13. yüzyılın sonları, en azından İngiltere'de, kale inşası açısından en parlak dönemdi. Yine de krallar, kraliçeler ve zengin aristokratlar tarafından coşkuyla finanse edilen anıtsal taş kale, 15. yüzyıla kadar Orta Çağ dünyasının peyzajının bir özelliği

olmayı sürdürdü. Çağın en büyük kale inşa projelerinden bazılarını kısaca değerlendirmek, Batı'nın en güçlü yöneticilerinin bunları ne kadar önemli gördüğünü gösterecektir.

14. yüzyılda İngiltere'de III. Edward, Yüz Yıl Savaşları'nda Fransız baskınlarına karşı koyabilecek şekilde İngiltere'nin kıyı kalelerini yeniden güçlendirdi ve 1347 yılında Fransızların elinden alınan Calais kasabası çevresinde savunmayı kuvvetlendirecek hisarların inşasına ayrıca yatırım yaparak yüklü miktarda para harcadı. Ayrıca İskoçya sınır bölgesindeki Berwick'te kapsamlı savunma faaliyetlerine de yatırım yaptı. Edward, iyi tahkimatın önemi konusunda son derece duyarlıydı ve Calais başta olmak üzere kuşatmaları bizzat yönetti. Ancak Edward'ın en göz alıcı kale mimarisi örneği savaşın ön saflarında değil, kralın yeni bir Camelot ve yeniden canlanan İngiliz şövalyeliğinin merkezi olarak yeniden şekillendirdiği uzun süredir kraliyet ikametgahı olan Windsor'daydı. Aslında bu geleneksel anlamda bir kale değildi; herhangi bir 14. yüzyıl kralı Berkshire kırsalında yoğun bir askeri varlığa ihtiyaç duysa idi işler yolunda gitmezdi. Bununla beraber müstahkem bir saray olarak aynı derecede önemli bir amaca hizmet ediyordu: Askerî krallık ve kraliyet romantizmi hakkında bir hikâye üretmek. Edward büyük, yeni konaklama daireleri, ofisler ve eğlence alanları dâhil olmak üzere Windsor'un inşasına 50.000 £ gibi olağanüstü bir meblağ harcadı. Bugün Windsor Kalesi, özellikle çarpıcı Gotik Aziz George Şapeli'nde (15. yüzyılın sonlarında IV. Edward ve VII. Henry tarafından yeniden inşa edildi) Garter Tarikatı toplantılarına ev sahipliği yaptığında ya da normalde yüzlerce meraklı seyirciyi ve turisti kendine çeken halka açık bir tören olarak haftada üç kez gerçekleştirilen nöbet değişimi zamanlarında İngiliz şövalyeliğinin *de facto* evi olarak hizmet vermeye devam ettiği görülüyor.

Kale inşası, Orta Çağ'ın sonlarına doğru İngiltere dışında da Batı'nın hemen hemen her yerinde yoğun bir şekilde revaçtaydı. Macaristan'da, 13. yüzyıldaki Moğol istilaları, doğudan gelen yağmacılara karşı savunma yapmak için kalelere duyulan ihtiyacı öne çıkardı. Birçok eski kale Moğollar tarafından yerle bir edilmiş olsa da korkunç Tatarların ortadan kaybolmasından sonraki on yıllarda, krallığındaki her tepede bir kale olmasını isteyen Kral IV. Béla'nın emriyle daha güçlü bir şekilde yeniden kale inşasına girişildi. Daha kuzeyde, Güney Polonya'da, 14. yüzyıl kralı, unutulmaz lakabıyla Yüksek Dirsek I. Wladyslaw'ın (h. 1320-1333) oğlu olan Büyük III. Casimir (h.1333-1370) tarafından, aynı derecede geniş kapsamlı bir kale inşa programı yürütüldü. Casimir, Kraków Üniversitesi'ni kurmanın, Polonya yasasını yeniden düzenlemenin ve Yahudi karşıtlığının yaygınlaştığı bir çağda Polonya'ya sığınma hakkı tanıdığı Yahudilerin koruyucusu olarak ün kazanmanın yanı sıra, olağanüstü askeri harcamalar yaptı. Uzun hükümdarlığı ırasında, Bohemya'daki komşu krallarla çekişmeli olan krallığının hassas batı sınırında, Kraków ile

Częstochowa arasında 160 mil uzanan bir hat halinde yaklaşık iki düzine kale inşa etti veya mevcut kaleleri tahkim etti. Birçoğu dinozorlar döneminden kalma sarp kaya oluşumlarının üzerine kurulmuş bulunan kaleleri bugün Kartal Yuvaları olarak biliniyor.*

Kartal Yuvaları teriminin Orta Çağ'dan ziyade İkinci Dünya Savaşı ile ilişkili olduğu Almanya'da kaleler aynı zamanda manzarayı da güzelleştirdiler. Başka yerlerde olduğu gibi burada da kale inşasının altın çağı, Heidelberg, Eltz ve Almanya'nın güneybatı bölgesindeki Baden-Württemberg'de bulunan Goppingen'in yukarısındaki küçük bir dağın üzerinde yer alan ve II. Frederick Hohenstaufen'ın kraliyet ailesine ev sahipliği yapan Hohenstaufen Kalesi de dâhil olmak üzere pek çok muhteşem kalenin inşa edildiği 12. yüzyıl ve 13. yüzyıl başlarında yaşandı. Hohenstaufen hanedanı çok hevesli kale inşacılarıydı ve öyle olmaları da gerekiyordu, çünkü hanedanlarının başlıca özelliği diğer yöneticilerle, özellikle de papalarla mücadele içinde olmalarıydı. Bununla birlikte, hayatta kalan en etkileyici kaleleri Almanya'da değil, Frederick'in Apulia'da Andria'nın yukarısındaki bir tepede kale-av köşkü olan Castel del Monte'yi inşa ettiği güney İtalya'da bulunuyor. Her biri sekiz kenarlı bir kuleyle birbirine bağlanan sekiz kenarlı duvarlarıyla Castel del Monte, kısmen Frederick'in siyasi ve askerî hedeflerini yansıtıyor olabilir ama onun geometri ve matematiğe olan hayranlığı ve İslâm'a olan yoğun alakasıyla ilgili olması daha muhtemeldir. Castel del Monte, kapladığı alanın şekli bakımından başka hiçbir şeye Frederick'in 1228-1229 haçlı seferi sırasında Hristiyan egemenliğine yeniden aldığı Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra** kadar benzemiyor. Doğu Akdeniz'den tasarım fikirleri ithal eden tek 13. yüzyıl kralı I. Edward değildi.

Yapıları ve tarzları bölgeden bölgeye ve çağdan çağa, tasarlandıkları ve inşa edildikleri on yılın zevklerine, onları yaptıran hükümdar ya da aristokratın askerî veya sembolik ilgilerine göre değişen olağanüstü kale inşa örnekleri, Orta Çağ Avrupa'sının her yerinde bulunabilir. St. Georgeli James Usta gibi yetenekli bir kale mimarının, özellikle dünyayı dolaşmaya ve savaş bölgelerinde sanatını icra etmeye de hevesliyse, işsiz kalması mümkün değildi. Şartlara dayanabilenler için Batı Orta Çağı bir oyun alanı gibiydi. Elbette bu olumlu şartlar sonsuza dek sürmedi. 15. yüzyılda barut ve büyük topların yapılması konusundaki ilerlemeler, mekanik kuşatma aletlerinin yerini topların alması, uzun süreli kuşatma altında top atışlarına dayanabilecek kadar güçlü bir kalenin inşa edilememesi anlamına geliyordu. 13. yüzyılda inşa edilen kaleler bir

* Orta Çağ'daki orijinal durumunu yansıtacak şekilde kalıntılardan yeniden inşa edilen Bobolice Kalesi de dâhil olmak üzere Büyük Casimir'in Kartal Yuvalarının birçoğu bugün turistik yerler olarak yenilenmiştir. Bu projenin başarısına ilişkin akademik bir çalışma için (diğer Polonya örnek olay çalışmalarıyla birlikte) bkz. "The tale of three Polish castles", *Cogent Arts & Humanities* 1 (2020).
Bkz. Bölüm 4.

yıl ya da daha uzun süre kuşatmalara dayanacak şekilde tasarlanmıştı. 1415 yılında ise İngiliz kral V. Henry'nin Harfleur kasabasının müstahkem savunmasını on iki büyük silahla yerle bir etmesi yalnızca bir ay sürdü. Savaş teknolojisindeki bu devrimle beraber 16. yüzyıla gelindiğinde kale inşası artık modası geçmiş bir sanat haline gelmişti ve kale yapımı üstadının altın çağı da sona ermişti. Ancak bu aşamaya gelinene dek James Usta gibi adamlar çoktan izlerini bırakmışlardı. Bir Alman dağının tepesinden yükselen ya da Britanya kıyı şeridindeki burna hâkim olan büyük bir taş kalenin görüntüsü artık aşina, hatta rahatlatıcıydı. Daha sonraki hükümdarlar çok sayıda kale inşa etmeseler de mevcut kalelerden en iyi şekilde yararlanacaklardı. 1540'lı yıllarda Fransa'nın İngiltere'yi işgal etmesi endişesiyle VIII. Henry, güney kıyısındaki kale savunma hattını önemli ölçüde tahkim etti. Dört yüz yıl sonra, o bölgedeki en büyük kale olan Dover, hâlâ İngiliz askeri savunma stratejisinin kritik bir parçasıydı: İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Dunkirk tahliyeleri için komuta merkezi olarak hizmet verdi ve daha sonra atom silahlarının kullanılabileceği bir Üçüncü Dünya Savaşı olasılığında kullanılmak üzere altındaki kaya nükleer bir sığınak içerecek şekilde geliştirildi.

Kısacası kale, bazı açılardan Orta Çağ'ın ikonik bir başarısıydı. Biçim ve işlevi kusursuz ve çoğu zaman heyecan verici bir şekilde birleştirdi. Pratik ve politik amaçlara hizmet etti. Arthur hikayeleri ve Kâse romansları gibi geç Orta Çağ edebiyatında yinelenen bir araçtı. 14. yüzyıldan itibaren "Aşk Kalesi" yaygın bir edebi metafor haline geldi: Burada kale dünyevî olarak zapt edilemez, sadece Tanrı'nın dokunduğu Meryem Ana'yı sembolize ediyor olabilir. Ya da gençlik aşkı, erdem ve kötü alışkanlıklarla ilgili risale ve şiirlerde daha eğlenceli bir sembol olarak kullanılabilir. Her iki durumda da Orta Çağ'ın sonuna gelindiğinde kale, fiziksel manzaradan hayal dünyasına göç etmişti. Anıtsal mimari alanındaki tek rakibi büyük Gotik katedraldi.

Gök ve Yer Arasında

1239 YILINDA I. EDWARD'IN KUZEY GALLER'İ YENİDEN ŞEKİLLENDİRMESİNDEN iki kuşak önce, Fransa Kralı IV. Louis, sansasyonel bir alışveriş yaptı. Capet hanedanının bütün kralları içinde dindarlığını en çok dışa vuran Louis idi. Hükümdarlığının başlarında önemli bir dinî parçanın satışta olduğunu öğrenmişti. Bu kutsal emanet, Konstantinopol'ün Latin imparatoru II. Baldwin tarafından Venedik'teki alacaklılarına teklif edilen İsa'nın Dikenli Tacı idi. Baldwin ve Venedikli arkadaşları onu doğru alıcıya satmaya karar vermişlerdi. Louis, alıcının kendisi olması gerektiğine kararlıydı. Bu, hayatında bir kez karşına çıkacak bir fırsattı ve ne pahasına olursa olsun fırsatı değerlendirmek istiyordu. Böylece, biraz pazarlık yaptıktan sonra Dikenli Taç

için 150.000 libre gibi dudak uçuklatan bir meblağ ödeyerek onu satın aldı ve Venedik üzerinden Fransa'ya naklettirdi. Kral onu, Villeneuve l'archevêque kasabasında, bütün maiyetiyle birlikte, yalınayak ve tövbe ederek, üzerine sadece gömleğini giymiş halde teslim aldı. O ve kardeşi benzer şekilde giyinmiş Robert, daha sonra tacı bizzat Paris'e götürdüler ve burada daha sonra Gerçek Haç'ın bir parçasını, İsa'nın bedenini delen Kutsal Mızrağın ucunu ve İsa'nın ölmeden önce son kez ağız dolusu sirke içtiği Kutsal Süngeri içerecek olan bir kraliyet kalıntı koleksiyonunun merkezi haline geldi.[12] Bu Batı'nın herhangi bir yerinde bulunan kutsal hazinelerden oluşan en mükemmel koleksiyondu. Louis'de eksik olan tek şey, onları sergileyecek uygun bir mekandı.

Louis birkaç yıl düşündükten sonra kutsal emanetlerini sergilemenin en iyi yolunun, onları barındıracak, en son tarzda inşa edilmiş, en iyi dinî resimler ve vitraylarla süslenmiş, ayrıca bir din adamları okuluyla donatılmış bir şapel yaptırmak olduğuna karar verdi. Sonuç, Paris'teki Île-de-la-Cité'de, halen onlardan yoksun olmayan şehirlerdeki en büyük mimari harikalardan birini teşkil eden Gotik şaheserlerden olup neredeyse eşsiz güzelliğe sahip bulunan Sainte-Chapelle'di. Yapı, kraliyet ailesi ve onaylı saray mensupları tarafından özel ibadet için kolayca erişilebileceği şekilde Île'nin kraliyet sarayı kompleksinin ortasında inşa edilmişti. Ziyaretçiler buraya adım attıkları için gerçekten de şanslıydılar. Sainte-Chapelle en son Gotik trendleri takip ediyordu: Duvarları görünüşte inanılmaz derecede yüksekti, tehlikeli derecede uzun sütunlarla ve binanın dışında süslü bir şekilde dekore edilmiş uçan payandalarla destekleniyordu. İki kat üzerine inşa edilmişti ve üst kattaki tonozlu tavan adeta göğe kadar uzanıyordu. Dışarıdan bakıldığında parmak uçlarında duran zarif, uzun bacaklı bir taş örümceğe benziyordu; içerideki etki yüceydi. Her sütunun arasında sivri kemerli ve şimdiye kadar üretilmiş en göz kamaştırıcı vitraylardan bazılarıyla sırlanmış yüksek, ince pencereler vardı. Sainte-Chapelle'in içine adım atmak cennete süzülüyormuş gibi hissettiriyor olsa gerek, bugün hâlâ öyledir. Ne Louis'in son derece pahalıya satın aldığı kutsal emanetler için ne de tüm aziz erdemlerine sahip bir kral olarak kendisine dair vizyonunun daha iyi bir göstergesi olarak bundan daha mükemmel bir ortam bulunabilirdi. Yine de Sainte-Chapelle muhteşem olsa da 13. yüzyılda dinî yapılar üzerinde çalışan Gotik mimarların cüretkâr ve teknik dehasının sadece bir örneğiydi. Tıpkı askerî mühendislerin kale inşasını yeni seviyelere çıkartmaları gibi, sivil meslektaşları da kilise inşasında devrim yaratıyorlardı.

KALELER, BİREYSEL ORTA ÇAĞ LORDLARININ ASKERÎ GÜCÜNÜN FİZİKSEL tecessümüyken, katedraller, kiliseler ve şapeller ise hem kurucularının inancının hem de içinde ve çevresinde yaşayan topluluğun kolektif dindarlığının

kanıtıydı. Büyük dinî yapılara yapılan bu hem maddi hem de manevi yatırım, Orta Çağ'ın başlangıcına kadar uzanıyordu.

Orta Çağ'ın Tanrı adına büyük yapılar inşa etme dürtüsünden doğan muhteşem yapılardan bazılarıyla zaten karşılaştık: Büyük Konstantin'in Trier'deki imparatorluk salonu, Ravenna'da Basilica di San Vitale, Konstantinopol'de Justinianus'un Ayasofyası, Medine, Şam, Kudüs ve Córdoba'daki büyük camiler, Charlemagne'nin Aachen'deki Palatine Şapeli ve Kutsal Kabir Kilisesi. Orta Çağ boyunca geniş tapınaklar inşa etme dürtüsü mevcut olsa da Hristiyan Avrupa'da bunun yüceltilmesi, Batı tarihinin en cesur, vizyoner mimari projelerinden bazılarının bugün Gotik olarak bilinen radikal yeni bir tarzda çalışan inşaatçılar tarafından üstlenildiği 12. ve 14. yüzyıllar arasında gerçekleşti. Bu hareketi antik Roma'da popüler olan zarif estetikten berbat bir sapma olarak gören 15. yüzyıl İtalyanlarının tahkir için eski barbarlara atıfla Gotik adını verdiği hareket, resim ve heykelden nakış ve metal işçiliğine kadar sanatın hemen hemen her yönüne temas etti. Ne var ki hiçbir alanda mimarlıkta, özellikle de dinî yapı alanında olduğu kadar kalıcı ve heyecan verici olmadı. Batı Avrupa'da Orta Çağ'ın ilk yarısında baskın tarz, zarif sütunlarla desteklenen ve yuvarlak tepeli pencerelerle aydınlatılan kalın duvarlı binalarıyla Romanesk idi.[13] Gotik bu şablondan radikal bir şekilde ayrıldı. Temel motifi, inşaatçıların ince taş iskeletlerle bir arada tutulan, neredeyse inanılmayacak derecede ince duvarları çerçeveleyen ve dönümlerce vitray gibi görünen bir alanla aydınlatılan, muazzam derecede uzun ve yüksek binaları bir araya getirmesine olanak tanıyan sivri kemerdi. Devasa ama aynı zamanda aynı zamanda göz kamaştırıcı derecede hafiftiler. Bu, Yeni Kudüs'ün ya da "yeryüzündeki cennetin" fiziksel olarak cisimleşmesiydi.[14]

Orta Çağ'ın ilk Gotik yapı projesi, Paris eteklerinde, St-Denis'teki manastır kilisesiydi.[15] Karolenj döneminden beri orada bir manastır yer alıyordu ve 12. yüzyılın başlarında, VII. Louis döneminde, dünyada olmasa da Avrupa'da "en Hristiyan" (*les rois très chrétiens*) olduğunu iddia eden Frank krallarının manevi evi haline gelmişti. Ne yazık ki, manastır acınacak bir durumdaydı: Küçüktü, köhnemişti ve tadilata çok ihtiyacı vardı. Kederli hali, Clairvauxlu Bernard ve Peter Abelard gibi ezeli düşmanları bile bir araya getirdi. Bernard, St. Denis'i "Şeytanın Sinagogu" olarak niteledi ve Abelard, buranın "dayanılmaz müstehcenliklere" ev sahipliği yaptığını yazdı.[16] Manastır kilisesini sıfırdan ayağa kaldırmak için, 1130'larda ve 1140'larda büyük devlet adamı-başrahip Suger zamanının ve enerjisinin çoğunu onu yenilemeye, Fransa'daki diğer herhangi bir manastırdan daha büyük, daha görkemli ve daha güzel hale getirmeye adadı.

Suger'in vizyonunun merkezinde onun ifadesiyle "kalabalıklar tarafından rahatsız edilmeden" sürekli ayinlerin yapılabileceği 30 metre uzunluğunda yeni bir koro alanı inşası yer alıyordu.[17] Koronun inşası üç yıl üç ay sürdü. Bu

zaman zarfında Suger'in bizzat sahada kolları sıvarken sıklıkla görülebildiği; bir keresinde Paris yakınlarındaki ormanlarda inşaatçılarının ihtiyaç duyduğu boyutta bir yük taşıyıcı kiriş bulmak için şahsen bir keşif görevine liderlik ettiği ifade edilir.[18] Çekilen bütün zahmetler meyvelerini verdi. Suger'in korosu tamamlandığında, mucizevi bir şekilde ince duvarları ve "farklı bölgelerden birçok ustanın zarif elleriyle boyanmış" devasa vitray pencereleri kaplayan sütunları ile dudak uçuklatıcıydı.[19] Camda Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler, azizlerin hayatları ve Suger'in eserleriyle aynı zamanda ikincisi devam eden Haçlı Seferleri'nden olaylar tasvir ediliyordu. Ancak bu sadece dekorasyon amaçlı değildi. Suger'in manastır kilisesi, St Denis'in Tanrı'nın ışık *olduğu* ve Tanrı'nın ışığı sayesinde tüm dünyanın insan için aydınlatıldığı yönündeki inancına uygun bir yapıydı.[20]

Tabii ki, Orta Çağ'ın herhangi bir büyük kilisesinde olduğu gibi, St. Denis'teki yenilenmiş Manastır Kilisesi de mücevherli süs eşyaları, güzel heykeller, pahalı mumlar ve Aziz Denis'i şehit edilmeden önce zincirleyen demir boyun tasması da dâhil olmak üzere kutsal emanetlerle, ayrıca kocası Kral Dagobert'in manastırın ilk hayırseveri olduğuna inanılan Kraliçe Nanthilda'ya ait bir kolye gibi dünyevi hazineler doluydu. Aynı zamanda Fransız krallığını temsil eden kutsal savaş bayrağı olan *Oriflamme*'ye de sahipti. Bütün bu hazineler etkileyici olsa da gerçekten ilham verici olan yeni koro alanının mimari biçimiydi. Eşi görülmemiş ihtişamı ve vizyon birliği, muazzam ve abartılı yüksekliği, süslü detayların sentezi ve zarif alanı, St. Denis'i daha önce yapılmış olan her şeyden ayırdı ki Suger'in amaçladığı da tam olarak buydu (cesur kâşif ve Moğol elçisi Rubrucklu William'ın St. Denis'in Han'ın Karakurum'daki sarayından çok daha güzel bir bina olduğunu iddia etmesi boşuna değildi). 1144 yılında kutsandığında St. Denis, çağın tüm piskoposlarına, mimarlarına, mühendislerine ve hamilerine kendisini aşmaları konusunda meydan okuyordu.[21]

Elbette onu aşmayı denediler. 1140'lardan itibaren Gotik üslup yükselişe geçti. Başlangıçta yeni hareket, Paris'teki Saint-Germain-des Prés korosu, Senlis'te yepyeni bir katedral ve Burgonya'da Sens'te yeniden inşa edilen bir katedral ile esas olarak Capet kraliyet gücünün düğüm noktalarına yakın yeniden inşa projelerini etkisi altına aldığı Kuzey Fransa'ya özgüydü. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise her yere yayılmıştı. Başta Cambrai, Arras, Tournai ve Rouen olmak üzere kuzeybatı Avrupa boyunca kasaba ve şehirlerde olağanüstü yeni katedraller göğe yükseliyordu. Paris'te belki de dünyanın en ünlü katedrali haline gelen Notre Dame'ın temeli atıldı. 33 metreden fazla yüksekliğe ulaşan bu katedral, o ana kadar tasarlanan en yüksek katedraldi ve duvarların dört kat yüksekliğe ulaşmasını sağlayan ustaca konumlandırılmış uçan payandalarla bir mühendislik harikasıydı.

Notre Dame'nin inşası muazzam bir başarıydı. VII. Louis'in 1163 yılının Paskalya'sında temel taşını koyması ile çapraz cephenin her iki ucundaki artık ikonik olan dairesel "gül" vitray pencerelerin tamamlanması arasında neredeyse yüz yıl vardı. İnşaat tamamlandıktan sonra bile 14. yüzyıl sonlarına kadar burada büyük çalışmalar yapılmaya devam edildi.* Yapılan harcamalar da verilen emekler de muazzamdı ama Notre Dame'nin Paris ve Fransız krallığının seçkin incelik ve inancının sembolü olarak önemi de öyleydi. Her ne kadar Fransız hükümdarlarının taç giyme yeri olarak Reims'teki katedral tercih edilse ve mozoleleri de St. Denis'te yer alsa da Notre Dame, dokusunun her bir zerresinden kültürel ve dini güç yayıyordu. Yüz Yıl Savaşları'nın son aşamalarındaki kritik bir anda, İngilizler çocuk kralları VI.Henry'yi Fransa kralı olarak taçlandırmak için getirdiklerinde, bu olay için Notre-Dame'yi seçtiler. Onun her santimetresi bu muhteşem tören için uygundu.

O zamana gelindiğinde elbette Gotik, Avrupa'nın hemen her yerine damgasını vurmuştu. Fransa'da nefin tonozlu tavanının yerden yaklaşık 50 metre yüksekte uzandığı Beauvais'te zirvesine ulaştı. Bu, yaklaşık olarak aynı sıralarda Robert de Luzarches adındaki usta bir duvarcının parlak fikri sayesinde tüm Orta Çağ boyunca tamamlanan diğer tüm binalardan daha fazla iç alana sahip olarak Amiens'te inşa edilen rakip katedralden çok az daha yüksekti.[22] Piskoposlar arasında giderek daha büyük projeler yürütmek için yapılan mücadele, bir silahlanma yarışının dini eşdeğeri haline geldiği için Beauvais'in üstün yüksekliği takdir edildi (ne yazık ki Beauvais'te yükseklik arayışı kibrin kurbanı oldu: 1284 yılında tavan tonozları muhtemelen mühendislik hataları nedeniyle çöktü ve çatı yıkıldı, pahalı inşaatın düzeltilmesi yıllar gerektirdi[23]). Beauvais devasa olsa da pek üstün sayılmazdı. Meryem Ana'nın kalıntılarını barındırmak için Chartres'te; Gotik heykellerle cömertçe dekore edilmiş devasa bir katedralin 15. yüzyılda olağanüstü bir astronomik saatle güçlendirildiği Bourges'te; Katharların bastırılmasından sonra kısmen bir kale üzerine modellenmiş, Kilisenin görkemli olmakla beraber aynı zamanda güçlü olduğunu ve muhalefete tahammül göstermeyeceğini hatırlatan çok farklı bir katedralin yapıldığı Albi'de başka güzel Gotik katedraller inşa edildi.

Diğer Orta Çağ binalarının çoğunu bir filin yanındaki bir ineği küçücük göstereceği gibi gölgede bırakan bu geniş kiliselerin planları o kadar büyük, ayrıntılı ve zordu ki, bazılarında çalışmalar 16. yüzyıla dek devam etti. Zaman geçtikçe binanın tamamlanmış haline ilişkin vizyonu değişen ustalar, işçiler ve hayırseverlerden oluşan başarılı nesiller, hiç bitmeyecekmiş gibi görünen projelere yaptıkları katkılarla yıllar boyunca birbirini izlediler.

* Bu metnin kaleme alındığı sıralarda 2019 yılındaki büyük yangının yol açtığı hasar onarılmakta olduğundan katedrale bir kez daha iskeleler örülmüştü. Bu onarımın günümüz inşaatçıları için en az on yıl sürmesi planlanıyor.

Bu kesinlikle sadece Fransa ile sınırlı bir olgu değildi. Almanya'da özellikle Köln ve Strazburg'da görkemli Gotik katedraller ortaya çıktı. 14. yüzyılda Bohemya Kralı John ve oğlu Kutsal Roma İmparatoru VI. Charles, Prag'ı enerjik bir şekilde yeniden inşa etmeye giriştiler. Maliyeti Bohemya'nın zengin gümüş madenlerinden elde edilen kâr vergisinden karşılanarak şehre dünya standartlarında bir üniversite ve ona uygun bir katedral kazandırdılar. Katedral, kardeşi Boleslav tarafından öldürülene kadar krallıkta Hristiyanlık davasını ilerletmeye gayret eden 10. yüzyıl dük kralı Aziz Wenceslas'ın* kalıntılarını içeren görkemli bir tapınağa ev sahipliği yapıyordu.[24] Bu katedraller, (mimarlık tarihçilerinin artık Rayonnant stili olarak adlandırdığı şeyi yansıtan) tam bir Fransız esintisi taşıyordu. Ancak Magdeburg, Regensburg ve Ulm gibi şehirlerdeki diğerleri, Fransız üsluplarına körü körüne bağlı kalmadılar. Bunun yerine, iki veya daha fazla değil, tek sivri uçlu ve hem nefi hem de koridorları kaplayan çok geniş çatıları olan kiliseler ve katedrallerle karakterize edilen bir Alman Gotik tarzını geliştirdiler. Bununla birlikte, Gotik estetikteki belki de en şaşırtıcı sapma, 1289 yılından itibaren pişmiş kırmızı tuğladan geniş bir manastır kilisesinin inşa edildiği Polonya'daki Pelplin Manastırı gibi binalarda görülebilir. Aslında bu, büyük ölçekli bina projeleri için uygun kaya türlerinin Baltık sınırında ne kadar nadir olduğu göz önüne alındığında bir zorunluluktur, ancak yine de Fransız modelinden göz alıcı bir görsel sapma teşkil eder.

Güney Avrupa'da tablo daha karışıktı. İtalyanlar, 14. yüzyılın başlarında Visconti dükleri zamanında başlayan, ancak yaklaşık altı yüz yıl sonra 1960'lara kadar tam olarak tamamlanmayan şaşırtıcı, geniş cepheli, son derece garip dev Milano Katedrali dışında, Gotik çılgınlığına genellikle sıcak bakmadılar. Bu arada İspanya'da, Gotik formun temelini oluşturan Hristiyan kültürü, yarımadadaki güçlü İslâmî ve Yahudi varlığından etkilenen zengin mimari tarzların karışımına sadece bir katkıydı. Barselona, Burgos ve Majorka'da Palma'dakiler gibi bazı katedraller ilk bakışta adeta kuzey Avrupa'dan alınıp melekler tarafından İber Yarımadası'na bırakılmış gibi görünebilir ama diğerleri son derece yerel özellikler gösteriyordu: 1220'lerde kurulan Toledo Katedrali, şehrin ana camisine Gotik bir görünüm kazandırmaya yönelik kendine özgü bir girişimdi; 15. yüzyılın başında bir camiden dönüştürülen Sevilla katedrali de benzer bir dönüşüm geçirdi. Bunlar ve Valensiya ve Lleida'daki benzerleri, İspanya'nın çeşitli tarihinin eşsiz ürünleri olan tuhaf ve harika yerlerdir. Ayrıca Gotik tasarım ve dekorasyonun fiziksel bir yapıyı Tanrı'ya yaklaştırmak için ne kadar güçlü algılandığının bir kanıtıdır.

Bütün bir kitap rafını, bu olağanüstü Orta Çağ başyapıtlarının her birinin yapımıyla ilgili hikayelerle doldurmak mümkündür. Ancak, bir katedralin ne kadar çaba gerektirdiğini, hangi güçlü çıkarların söz konusu olduğunu,

* Günümüzde 19. yüzyılın popüler Noel şarkısında anılan "İyi Kral."

masrafın ve sıkıntının neden değerli olduğunu ayrıntılı olarak anlamak için, Lincoln'deki katedral binasını daha ayrıntılı olarak incelemek üzere şimdi İngiltere'ye döneceğiz. Bu, iki yüzyıldan uzun süre dünyadaki en yüksek bina olacak katedrali üreten Gotik mimarinin zaferiydi.

Lincoln

BAŞLANGIÇTA LINCOLN KATEDRALİ HER ŞEYİ FATİH WILLIAM'A BORÇLUYDU. İlk Norman kralı 1066 yılında İngiltere'yi fethettikten sonra ülkenin geniş ölçekte yeniden düzenlenmesine girişti. Thames Nehri'nin kuzey kıyısında yer alan ve Londra Kulesi haline gelen "Beyaz Kule" de dâhil olmak üzere birçok kale inşa etti. Bunun yanında İngiltere'deki Kilise yapısı ve organizasyonunda da önemli yeniden düzenlemeler yaptı. Piskoposlar, William'ın yukarıdan aşağıya dayattığı yeni Norman yönetim sisteminin ayrılmaz figürleriydi ve onların doğru yerlerde durduklarından emin olması gerekiyordu. Bu nedenle birkaç piskoposa karargahlarını (veya "makamlarını") kırsaldan kasaba ve şehirlere taşımaları emredildi. William'ın yaptığı değişikliklerin izleri bugün halen İngiltere'nin her yerinde hissedilebilir: Old Sarum'da değil, Salisbury'de; Thetford yerine Norwich'te ve Selsey yerine Chichester'da katedral olması; biri ya da diğeri değil hem Bath hem Wells piskoposunun bulunması bu değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Çoğu durumda William'ın İngiliz piskoposlarını ve makamlarını yeniden düzenlemesi, uzun mesafeli yer değiştirmeyi içermiyordu ama bir örnekte bu yapıldı. 1072 yılında Papa III. Alexander, William'ın Oxfordshire'daki Dorchester on Thames piskoposluğunu 150 mil kuzeydoğuda, Lincoln'deki genişleyen piskoposluğunun en uç noktasına nakletmesine izin verdi.

Bu çok sert fakat makul bir hamleydi. Dorchester, Thames'in Chiltern Tepeleri'nin kıyısındaki yakasında yer alan hoş bir kasaba iken, Lincoln çok daha büyük bir stratejik ve siyasi öneme sahipti. Romalılar tarafından (*Lindum Colonia* olarak) kurulmuş, iki yüzyıl boyunca Vikingler tarafından işgal edilmişti. Londra ile York arasındaki yolun yanı sıra diğer birçok nehir yatağı ve Roma döneminden kalma yollar üzerinde mühim bir stratejik mevkide yer alıyordu. Doğu kıyısına yakındı ve savunması kolay, (bugün, tipik Doğu Midlands sadeliğiyle, Steep Hill Dik Tepe olarak bilinen) son derece dik bir tepeye sahipti. Ayrıca ehlileştirilmesi gereken vahşi bir arazideydi. Fethin akabinde daha sonraki kanun kaçağı hikâyelerinde Uyanık Hereward adıyla geçecek olan meşhur bir Sakson asilzadesi bölgede Norman otoritesine karşı şiddetle direnmişti.[25]

William, Steep Hill'de bir kale inşa ettirdi. Bundan kısa bir süre sonra, Normandiya'daki Fécamp Manastırı'ndan bir Benedikten keşişi olan piskoposu Remigius, kalenin hemen yan tarafta bir katedral yaptırdı. Diğer birçok

Norman yapısının Normandiya'daki Caen'den çıkartılıp özel donanımlı gemilerle İngiltere'ye ithal edilen taşlardan inşa edildiği bir dönemde, bu katedral büyük ölçüde yerel kireçtaşından inşa edilmişti.[26] Remigius'un öldüğü 1092 yılında tamamlandı ve ardından haleflerinden biri tarafından Başrahip Suger'in St. Denis'teki işlerinden esinlenilerek kapıların üzerine güzelce oyulmuş kemerler yerleştirilerek süslendi.[27] Ne var ki bu katedral uzun süre tahrip olmaksızın ayakta kalamadı. 1124 yılındaki yangında tahrip oldu, 1141 yılında Lincoln Savaşı sırasında (muvakkaten kale olarak kullanılmıştı) hasar gördü ve 1185 yılında Britanya'nın kayıtlı tarihindeki en büyük depremlerden birinde temellerinden sarsıldı.[28] İlk bakışta bütün bunlar kötü talih olsa da mimari açıdan zamanlama mükemmeldi. 1186 yılında sağlığında Avalonlu Hugh olarak tanınan, ölümünden sonra Lincolnlü Aziz Hugh olarak anılacak olan Fransız bir Şartrö rahibi Lincoln'ün yeni piskoposu seçildi. Tarikatı tarafından kendisine Somerset'te bir Şartrö evi inşa etme görevi verilen Hugh İngiltere'ye imar faaliyetleriyle doğrudan ilgili olarak gelmişti.* Piskopos olarak atanmakla artık gözünü kelimenin tam manasıyla daha yükseklere dikebilirdi. Hugh, Steep Hill'in zirvesinde katedrali tamamen dönüştürme gayretlerine başladı. Sonraki altmış yılda katedral, Firavunların zamanından bu yana yeryüzünde görülmemiş bir yüksekliğe erişecekti.

Hugh'un yeni katedralini denetlemek için tuttuğu duvarcının (veya duvarcıların) adı bilinmiyor, ancak ekibinde en son ve en iyi Gotik eğilimlere aşina, büyük vizyona sahip en az bir mimar-mühendis olduğu söylenebilir. Bunlar arasında, 1174 yılındaki yıkıcı bir yangının ardından büyük usta Sensli William yönetiminde yeniden inşa edilen Canterbury Katedrali korosu üzerinde yakın zamanda tamamlanan güzel eserler de vardı; ancak Lincoln'e, 12. yüzyılın ortalarında bir Gotik katedralin inşa edildiği Norveç'in Kuzey Denizi'nin karşısındaki Trondheim da dâhil olmak üzere daha uzaklardan etkiler ve belki de zanaatkarlar geldi. Artık Steep Hill'de tepedeki şantiyeye sürüklenen sadece muhtemelen öküz taşıyan ekipler tarafından) titizlikle sürüklenen kireç taşı değildi. Sonunda yaklaşık 150 metre uzunluğa ulaşacak bir iç mekânda sütunlara lüks, duyusal bir his katacak olan mermer, piskoposluğun daha uzaklarındaki Peterborough'dan getirildi. Çoğu ziyaretçinin içinden geçerek gireceği orijinal katedralin batı cephesi, Romanesk geleneğinde, Şeytan'ın cennetten kovulmasından İsa'nın cehenneme inişine kadar Eski ve Yeni Ahit'ten olayları tasvir eden oyma bir frizle girift bir şekilde dekore edilmişti.[29] Yangının, savaşın ve depremin tahribatından kurtulmayı başaran bu frizler, artık içeri giren herkese hem kurtuluşun zevklerini hem de lanetlenmenin iğrenç azaplarını hatırlatan heykeller ve oymalarla dolu binanın tonunu belirledi.

* Bu binayı inşa etmenin mali sorumluluğu, 1170 yılında Thomas Becket'in ölümüne yol açmanın birçok kefaretinden biri olarak II. Henry'nin üzerindeydi.

Lincoln'ün yeni Gotik katedrali ölçeğindeki bir proje kaçınılmaz olarak bir ömrü aşan ölçüde gayret gerektiriyordu ve Piskopos Hugh 1200 yılında öldüğünde, Lincoln'ün merkezi hâlâ taş ustaları, işçiler, marangozlar ve demircilerle dolu devasa bir şantiyeydi, yeni katedralin dışı ise iskeleler ve makaralarla çalışan vinçlerle kaplıydı. Hugh ise ölmekle katedraline büyük bir hizmette bulunmuştu.

Hayatının hagiografik bir anlatımına göre piskopos sık sık Tanrı adına sıkı çalışma arzusu sayesinde mucizevi bir şekilde iyileşen sakat bir duvarcı teknesi taşıyıcısının yardımıyla inşaat alanının etrafında taş bloklar ve kireç harcı taşırken görülürdü [30] (normalde piskoposun yoldaşı kutsandığı gün arkadaş olduğu ve evcil hayvan olarak beslediği uysal bir ötücü kuğuydu). Hugh öldüğünde sadece istekli bir adamdan çok daha fazlasıydı. Ölümünden sonraki yarım yüzyılda dürüstlük ve kutsallık konusundaki itibarı, bir mucize kültünün nesnesi haline gelene kadar yayıldı. 13. yüzyıl başlarında Hugh'un biyografisini kaleme alan Eynshamlı Adam'a göre onun kutsiyeti gömülmesinden önce bir cerrahın bağırsakları çıkarmak için taze cesedini kesip açtığı andan itibaren ortadaydı. Bu tüyler ürpertici ritüele katılanlar, onun bağırsaklarının "su veya dışkıdan" arınmış olduğunu şaşkınlıkla fark ettiler; "sanki birisi onları çoktan özenle yıkamış gibi temiz ve paktı... iç organları cam gibi parlıyordu."[31] Üstelik bu sadece başlangıçtı. Onun cenaze töreni sırasında tabut sehpasındaki mumlar kuvvetli rüzgâra rağmen sönmedi. Kolu kırık halde yas tutan bir kişi mucizevi bir rüyayla iyileşirken, Hugh'un naaşına saygılarını sunmaya gelen bir kadını soyan bir yankesici aniden kör oldu ve yakalanana kadar "amaçsızca bir ayyaş gibi sendeledi."[32]

Bunlar ve benzeri olağanüstülükler 1220 yılında Hugh'a azizlik mertebesi kazandırmak için yeterliydi. Bu sayede Lincoln artık bir turist çekim merkezi haline geldi. Her yıl binlerce ziyaretçi Hugh'un mezarına (ve beraberinde onun başı için yapılan ikincisine) saygılarını sunmak için geliyordu. Bu yeni ziyaretçi akını daha fazla genişletme çabasını zorunlu kıldı[33] ama aynı zamanda bu girişimin masrafını da çıkardı. Böylece, katedralin uzaktaki doğu ucuna, Hugh'un kalıntılarını barındıran "Melek Korosu" eklendi* bu koro, onu süsleyen enfes melek heykellerinden dolayı bu adla anılıyordu. Tasarım ilhamını bu sıralarda Kral III. Henry'nin dikkatli gözetimi altında büyük çapta yenilenme çalışmaları devam eden Westminster Manastırı'ndan almıştı.[34]

1280 yılında Melek Korosu tamamlandığında Lincoln, İngiliz katedralleri arasında tartışmasız bir şekilde ilk sıralarda yer alıyordu ve bunlar son derece

* Katedralde bir başka ünlü Hugh daha gömülüdür. 13. yüzyılda kaderinin Yahudiler tarafından kurban töreninde öldürülmekiddia edilen Lincolnlü Küçük Hugh olarak bilinen bir çocuğun etrafında bir tarikat ortaya çıktı. Küçük Hugh'un yükselişi ve ona duyulan saygının hikâyesi, 1290 yılında I. Edward'ın tüm Yahudileri krallıktan kovmasıyla tırmanan Orta Çağ'ın sonlarındaki İngiliz antisemitizminin geniş bünyesinin bir parçasını teşkil eden "kan iftirası" olgusunun başlıca örneğidir.

göz kamaştırıcı idiler. İngiltere'de Westminster, İtirafçı Edward'ın mezarı merkezinde kapsamlı bir kraliyet tadilatına tabi tutulmuştu. Canterbury, İngiliz başpiskoposu için heybetli bir makamdı ve Thomas Becket'ın dünyaca ünlü mezarını içeriyordu. Kuzey başpiskoposunun oturduğu York Minster'da muhteşem çalışmalar yapılıyordu. Ülkenin her köşesinde de görkemli Gotik inşaat programları ya sürüyordu ya da tamamlanmıştı: Güneyde ve batıda Exeter, Salisbury, Winchester, Gloucester ve Wells; Doğuda Ely ve Norwich; kuzeyde Durham ve Carlisle; Galler sınırlarında Hereford ve Worcester. Bu arada Galler'de St. David's, Llandaff ve St. Asaph'ta büyük çalışmalar vardı; Gotik hassasiyetler İskoçya Krallığı'nı da etkilemişti. Bu etki özellikle Dunblane ve Elgin katedralleri ile Melrose Manastırı'nda uygulamaya geçirildi.

Yapılan çeşitli çalışmalarla Gotik mimariye farklı yaklaşımlar da gelişiyordu. Bugün Dekore Edilmiş ve Dikey olarak adlandırılan stiller, Orta Çağ sonlarında İngiliz katedral inşasının ayırt edici özellikleriydi.[35] Britanya Adaları'nda bu kadar yaratıcılığın ve hırsın olması tesadüf değildi. Daha önce gördüğümüz üzere İngiltere, özellikle 13. yüzyılın sonlarında son derece zengin bir krallıktı. Ekonomisi, hızla gelişen yün endüstrisi sayesinde daha da güçlendi; kilise adamlarının muazzam genişlikte kârlı arazileri vardı; kralları nispeten birleşik bir devlete komuta ediyordu ve yalnızca kale biçiminde değil, her türden anıtsal yapıya büyük ilgi duyuyorlardı. İngiltere'de Plantagenet hükümdarlarının çoğu, birinci sınıf inşaat ustalarını işe alarak güçlerini yansıtma konusunda son derece duyarlıydı. Pek çok İngiliz katedralinin içinde bir kraliyet mezarının bulunması da bundan kaynaklanır.

Kraliyet'in Lincoln'e ilgisi kesinlikle yoğundu. Piskopos Hugh'un yeniden düzenlenen katedraliyle ilgili tasarıları arasında, binanın merkezinde, tepesinde bir çan kulesi bulunan büyük bir kule yer alıyordu. Ne yazık ki kulenin inşasının ilk yıllarında yapısında sorunlar ortaya çıktı ve 1237 yılında kule kendi ağırlığıyla yıkıldı. Onarımlar ilk olarak1250'lerde, mimariye ilgisi 15. yüzyılda Cambridge'deki Eton Koleji ve King's Koleji'ndeki görkemli Gotik şapelleri kuran VI. Henry hariç tutulursa hanedanda eşsiz olan Kral III. Henry'nin emriyle yapıldı. 14. yüzyıla gelindiğinde kule genişletildi ve hatta yükseltildi. 1311 yılında tamamlandığında ahşaptan yapılmış ve kurşunla kaplanmış kulesi 160 metre yüksekliğindeydi. Bu, neredeyse dört bin yıldır dünyadaki insan yapımı en yüksek yapı olan Mısır, Keops'taki Büyük Giza Piramidi'nden yaklaşık 11 metre daha yüksekti. Lincoln Katedrali, 1548 yılında bir fırtına kulesini uçurana kadar en yüksek yapı olma statüsünü koruyacaktı.*

* O zaman dahi 1887'de Eyfel Kulesi (300 m) tamamlanana kadar dünyanın hiçbir yerinde Lincoln Katedrali'nin kulesinden daha yüksek bir şey inşa edilmemişti. Bugün elbette 160 m artık yüksek kabul edilmiyor. Bu yazının yazıldığı sırada en yüksek bina Dubai'deki Burç Halife'dir ve zamanı gelince bunun yerini tamamlandığında 1.000 metre yüksekliğinde olması planlanan Suudi Arabistan'daki Cidde Kulesi alacak.

Lincoln bir dünya harikası haline geldiğinde, aynı zamanda resmî olarak kraliyet ve aziz kalıntıların deposu da olmuştu. 1290 kışının başlarında I. Edward'ın sevgili kraliçesi Kastilyalı Eleanor, Lincoln'den sadece otuz mil uzakta, Nottinghamshire'daki Harby köyünde öldü. Daha önce gördüğümüz üzere Eleanor son derece uyumlu bir kraliçeydi. Onun krallığa hizmetleri Caernarfon Kalesi'nin şantiyesinde doğum yapmaya kadar uzanıyordu. Onun ölümü Edward'ı derinden sarsmıştı ve defnedileceği Londra'ya gidişini onurlandırmaya kararlıydı. Bu yolculuğun ilk gecesinde cesedi Lincoln'ün surlarının hemen dışındaki bir manastıra götürüldü ve çürümeyi yavaşlatmak için bağırsakları çıkartıldı. Bunlar 3 Aralık'ta katedrale gömüldüler ve daha sonra Aziz Hugh'un mezarının yanında güzel bir mezara yerleştirildiler.* Kasabanın dışına, süslü bir şekilde oyulmuş taş sütunların kraliçenin kalıntılarının orada durduğunu belirtmek için kasaba meydanlarında belirgin bir şekilde konumlandırılmasıyla yapılan on iki "Eleanor Haçı" serisinin ilki dikildi. Eleanor'un cenaze alayının bu ayrıntılı ve alışılmadık anma töreninin ilham kaynağı muhtemelen Fransa idi. Fransa'da yirmi yıl önce, Dikenli Taç'ı Paris'teki Sainte Chapelle'in himayesine veren IX. Louis'in cenaze alayı yol boyunca *montjoies* olarak bilinen anıtlar dikmişti.[36] Eleanor Haçları, o dönemde İngiltere'de çalışan en iyi duvarcı mimarlardan oluşan bir ekip, Battleli John, Canterburyli Michael ve Abingdonlu Alexander tarafından tasarlanmıştı. Bugün çoğu ya yok edilmiş ya da kaybolmuş durumdadır ama bir zamanlar hepsi başlı başına birer Gotik başyapıtlardı. Bunların yapımı bütün büyük Orta Çağ yöneticilerinin anladığı üzere, meşruiyetin yalnızca kanla inşa edilemeyeceğini, bunun tasdik edilip kalıcı hale getirilmesi gerektiğini anlayan bir kral tarafından emredilmişti.

Her ne kadar Edward gördüğümüz gibi, öncelikle kale ve ikincil olarak katedral imar etse de Lincoln Katedrali'nin sıra dışı tarihinde yerini aldı. Karşılığında Lincoln de Orta Çağ Gotik macerasının hikayesinin kalbinde kendi yerini kazandı. 21. yüzyılda sakin bir akşamüzeri batı cephesindeki antik kapıdan geçip katedralin uçsuz bucaksız uzunluğu boyunca, eriştikleri yükseklikle onları yapan duvarcı ustalarının yaklaşık 750 yıl önce iskelelerinden inmesinden bu yana nadiren benzeri görülen, neredeyse sonsuz dekorasyon ve heykel zenginliğine hayranlık duyarak en doğudaki Melek Korosu'na doğru yürümek en heyecan verici deneyimlerden biridir.** Aynı zamanda da bütün bu Batı mimari çağının kalıcı gücünün bir kanıtıdır.

---

* Bugün Melek Korosu'nda bulunan mezar, 17. yüzyılda İngiliz İç Savaşı sırasında tamir edilemeyecek şekilde tahrip edilen orijinalin Viktorya dönemi reprodüksiyonudur.

Bu arada, Gotik mimarinin 19. yüzyılda neden bu kadar güçlü bir canlanma yaşadığını anlamamıza da yardımcı olabilir. Viktorya dönemi mimarları, Batı tarihindeki büyülü ve görkemli olan her şeyi bünyesinde barındırıyor gibi görünen bir üslubu benimsemişlerdi. Neo-Gotik, Orta Çağ mimarisinin doruk noktası elbette Londra'daki Westminster Sarayı'dır. Parlamento Binalarına ev sahipliği yapan ve Orta Çağ yapısını neredeyse tamamen yok eden 1834 yangınından sonra Charles Barry tarafından yeniden inşa edilmiştir.

Ancak Orta Çağ inşaatçılarının diyarını terk etmeden önce, Fransız-Gotik çılgınlığının sadece hafifçe dokunduğu ve bulutlara değen tavanlara sahip bir şehirden dikkate alınması gereken son bir örnek var. 14. yüzyılın başında kendi başına, zenginliği ve ihtişamıyla gurur duyan ama Alplerin kuzeyinde her yerde yükselen kemerler ve kulelerden başka bir şeye de aç olan bir şehir için uygun düşen büyük bir katedrale ev sahipliği yapacak olan Floransa'yı ziyaret etmenin zamanı geldi.

Kulelerden Kubbelere

1290'LARIN BAŞLARINDA İNGİLTERE KRALI EDWARD'IN SON GALLER kalelerini yaptırdığı sıralarda, İtalyan sanatçı ve heykeltıraş Arnolfo di Cambio, Roma'da bir kabir üzerinde çalışıyordu. Bu, eski St. Peter Bazilikası'nda yer alıyordu ve sakini Fransız kralı IV. Philip için *bête noire* olup Agnani Tokadı'nı yemiş bulunan Papa VIII. Boniface olacaktı.* Bu sırada Boniface hâlâ hayattaydı ama ileri gelen bir Kilise ya da devlet adamının başka hiçbir amaçla değilse de işin onları tatmin edecek şekilde yapıldığından emin olmak için, kendi mezarındaki çalışmaları denetlemesi gelenekseldi. Arnolfo daha önce güçlü Fransız kardinal Guillaume de Bray için Orvieto yakınındaki büyük bir kilisede güzel bir mezar yapmıştı. Ondan da önce aynı zamanda Napoli ve Sicilya kralı IX. Louis'in (ö. 1285) kardeşi olan Anjoulu Charles'ın saray heykeltıraşı olarak da hizmet vermişti. Bu sırada kralın Romalı bir senatör togası giymiş halde tahtta otururken, sıra dışı bir şekilde gerçeğe yakın bir heykelini yapmıştı. Dolayısıyla Fransız stil ve tutumları hakkında yeterli bilgiye sahipti ve İtalya'nın en önde gelen heykeltraşı olduğu iddia edilebilirdi. Papa'nın son istirahat yerini inşa etmeye kesinlikle en uygun kişiydi. Bununla beraber Arnolfo'nun hırsları heykel ve kabirlerin çok ötesindeydi. 1293 yılı civarında bu hırsını tatmin etmek üzere davet edildi. Floransa yurttaşları yeni bir katedral istiyorlardı. Arnolfo'dan bunu yapmasını talep ettiler.

Arnolfo, Orvieto'da büyük bir Romanesk bazilika planladığı ve 1290 yılı civarında üzerinde çalışmaların başladığı bir katedrali zaten tasarlamıştı. Ancak Floransa çok daha büyük bir fırsat sunuyordu. Şehrin yaklaşık kırk beş bin kişilik bir nüfusu vardı (bu da onu Londra'dan daha kalabalık yapıyordu) ve genellikle zengin tüccar ailelerin hâkim olduğu oligarşik bir hükümet tarafından yönetiliyordu. Diğer birçok İtalyan şehri gibi, 13. yüzyılın büyük bir bölümünde, önce Ghibellineler olarak bilinen Hohenstaufen yanlısı bir imparatorluk fraksiyonu ile Guelphler olarak bilinen bir papalık fraksiyonu arasında ve ardından Siyahlar ve Beyazlar olarak bilinen hizipler arasında şiddetli iç çekişmelerle boğuşmuştu.[37] Bu siyasi gerilimler genellikle arbedelere, kavgalara, cinayetlere,

* Bkz. Bölüm 11.

darbelere, karşı darbelere, küçük devrimlere ve hatta topyekun savaşa yol açtı. Yine de bütün bunlar Floransalıların genel yurttaşlık gururu duygusunu ve para kazanma yeteneğini azaltmadı. Sokaklar her ne kadar geceleri güvenli olmayabilirse de temiz ve iyi düzenlenmişti. Hırslı tüccar ve bankacılar dünyanın dört bir yanında büyük kârlar elde ederken buralarda işler hızla büyüyordu.* Floransa zaten aralarında ressam Cimabue ve onun himayesi altındaki Giotto, şair Dante Alighieri ve ileri görüşlü ressam Coppo di Marcovaldo'nun da bulunduğu büyük sanatçıları, yazarları ve mimarları üretiyor veya cezbediyordu. Aynı zamanda Floransalılar binaların siyasi gücü konusunda özellikle keskin bir anlayışa sahipti: Herhangi bir siyasi karışıklığın ardından en sevilen faaliyetlerden biri, galip gelen tarafın, gözden düşmüş ve mağlup olmuş rakiplerine ait evleri ve kuleleri yıkmasıydı. Burada Arnolfo'nun yapacak çok işi vardı.

Biyografisinin ona hayranlık duyan yazarı 16. yüzyıl ressam ve mimarı Giorgio Vasari'ye göre Arnolfo, burada yaşadığı dönemde, duvarlar ve Piazza della Signori'ye bakan kale benzeri belediye binası Palazzo Vecchio da dâhil olmak üzere Floransa şehrinin yarısını inşa veya tadil etti. Vasari'nin abartmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Arnolfo, hemen hemen aynı anda en az üç büyük projeyi üstlendi. Bunların ilki, şehrin en önemli Benedikten manastırlarından biri (ve geleneğe göre şehrin en ünlü şairi Dante Alighieri'nin şiirsel ilham perisi Beatrice'yi ilk kez gördüğü yer) olan Badia'daki kiliseyi yeniden inşa etmekti. İkincisi, Santa Croce'deki Fransisken kilisesinin elden geçirilmesiydi. Üçüncüsü ve en büyüğü ise şehrin o zamanki koruyucusu Aziz Reparata'ya adanmış bin yıllık harap bir katedralin yerine yenisini koymak için çalışmaya başlamaktı ve bunda Arnolfo'ya hayal gücünün sınırlarını zorlama izni verilmişti.

Eğer Arnolfo, Paris, Londra ya da Köln'de çalışıyor olsaydı, bu binaların tasarımları kesinlikle Fransız Gotik tarzını takip ederdi. Ancak İtalya'da mimari farklı bir hatta ilerliyordu. Kemerler sivri uçlu olmaktan ziyade Romanesk tarzda yuvarlak kaldı. Uçan payandalardan ve baş döndürücü kulelerden oluşan ayrıntılı sistemlere nadiren rastlanırdı. Duvarlar, geniş parlak renkli cam levhaların çerçevelerinden ziyade, kalın, güçlü ve yapısal olarak sağlamdı. Alplerin kuzeyinde çok popüler olan parlak beyaz ve sarı kireçtaşı, nadiren kumtaşı ve tuğlaya tercih ediliyordu. Her ne kadar 13. yüzyılda İtalyan inşaat projelerinde dekorasyonun yüksekliği, boyutu ve süslülüğü daha önemli hale gelmiş olsa da Arnolfo'nun üzerinde Floransa'yı kendi St. Denis manastır kilisesiyle kutsaması yolunda hiçbir baskı yoktu.[38] Arnolfo, karakteristik olarak Floransalı, Gotik hareketin unsurlarını benimseyen ancak onların kölesi olmayan binalar yaratmakta özgürdü. Badia ve Santa Croce'deki Fransisken kilisesi üzerine yaptığı çalışmalar zarif olmakla beraber nispeten sade ve basitti. Bu eserlerden bugün ilki artık sivri kulesiyle ayırt ediliyor ve ikincisi 19. yüzyıldan

* Bkz. Bölüm 10.

kalma neo-Gotik mermer cepheyle cömertçe dekore edilmiş durumda (Santa Croce, aralarında Michelangelo, Galileo, Machiavelli ve Gioachino Rossini de olmak üzere Floransa'nın en meşhur sakinlerinden bazılarının mezar yeri haline geldi). Onun Floransa'nın yeni katedrali için yaptığı tasarım ise iddialı ve potansiyel olarak muzafferdi.

Arnolfo'nun tasarladığı katedral, şu anda Floransa'nın merkezindeki Piazza del Duomo'da bulunan dünyaca ünlü, Floransa'nın ikonik silüetinin merkezi ve Toskana yazlarının kavurucu sıcağında sadece birkaç dakikalığına içeri adım atmak için saatlerce sıraya giren modern turistler için bir mıknatıs olan binayı doğrudan öngörüyordu. Buna yer açmak için işçiler, eski Santa Reparata Katedrali ve yakınlardaki başka bir kilise de dâhil olmak üzere şehrin büyük bir bölümünü yıktılar ve bir mezarlığı kazdılar. Arnolfo, temizledikleri alanda, her iki yanında bölmeler bulunan, 66 m. uzunluğunda ve 21 m. genişliğinde dikdörtgen bir nefin temellerini attı. Bu, Santa Croce Kilisesi planının neredeyse santimetresine kadar kopyasıydı ve Arnolfo, muhtemelen katedralini (taş tonozlu değil) Santa Croce'nin ahşap çatısını taklit edecek şekilde planladı. Ancak iki tasarımın farkı, Arnolfo'nun katedralin Roma'daki Pantheon'u taçlandıran klasik mühendislik harikasını yansıtan büyük bir kubbe halinde yükseldiğini tasavvur ettiği doğu ucuydu. Kubbe sekizgen bir kaide üzerine oturacak ve etrafındaki yarım sekizgen üç kol, tasarımı tamamlayacaktı. Bu kollar ayrıca bu kadar karmaşık bir yapının tahmin edilen ağırlığını taşımaya yardımcı olacaktı.[39] Kubbe, Konstantinopol'deki Ayasofya'yı taçlandıran kubbeden biraz daha büyük olacaktı.[40] Bu görkemli bir plandı. Temel taşı 1296 yılında yerleştirildi.

Daha önce de gördüğümüz üzere tasarladıkları katedrallerin tamamlandığını görmek Orta Çağ mimarlarına pek nasip olmuyordu ve Arnolfo da bir istisna değildi. Tasarımları ve başladığı inşaat kesinlikle Floransalı yetkilileri memnun etti. Projeye başladıktan dört yıl sonra Arnolfo'ya hayatının geri kalanında vergi muafiyeti tanındı ve resmî şehir belgelerinde "kilise inşa etme konusunda komşu bölgelerde bilinen herkesten daha ünlü ve daha büyük bir usta" olarak övüldü.[41] O, şehir için ayaklı bir övgü kaynağıydı. 1301 ile 1310 yılları arasında bir zamanda öldü ve katedral arazisindeki çalışmalar da durdu. Batı ucundaki (16. yüzyılda değiştirilen ve bugün kaybolmuş olan) bir cephede, Arnolfo'nun Meryem Ana'dan Papa Boniface'ye kadar çeşitli figürleri tasvir eden heykelleri yer alıyordu; muhtemelen nefin de yaklaşık yarısı inşa edilmişti. Ancak katedralin ustası olmadan, onun planını tamamlama dürtüsü kaybolmuştu.

Adil olmak gerekirse inşaatın yarım kalmasını anlaşılır kılan hafifletici sebepler de yok değildi. 1311'de saldırgan ve kısa ömürlü olsa da yeni bir Alman kralı VII. Henry, Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giymek için İtalya'ya ilerledi. Floransalılar onu geri çevirdiler ve şehri imparatorluk birliklerine karşı savunmak için silahlanmak zorunda kaldılar. Henry sefer sırasında sıtmadan öldüyse de Floransa daha sonra yakındaki Pisa ve Lucca'nın imparatorluk yanlısı

hükümdarının saldırılarına uğradı. Bu şartlar altında şehir surlarının güçlendirilmesi, katedralin bitirilmesinden öncelikliydi. 1333 yılında, mevcut *Ponte Vecchio* sular altında kalınca Floransa'nın yeni bir köprü ihtiyacı doğdu. Evet, 1330'larda dahi Giotto, Arnolfo'nun nefinin hemen yanına yüksek, müstakil, tartışmasız şekilde Gotik bir katedral çan kulesi inşa etti ama yüzyılın ortalarına gelindiğinde kayda değer başka bir çalışma yapılmamıştı. Katedral tam anlamıyla beyaz fil değildi ama tamamlanmamış bir projeyi temsil ediyordu.

Floransa'nın katedral komitesinin, kubbeyi Arnolfo'nun planladığından daha da genişletmeyi ve onu Pantheon'dan daha büyük yapmayı, üzerine de küçük bir çan kulesi yerleştirmeyi öngören dönemin en saygın duvar ustası Neri di Fioravanti tarafından hazırlanan revize edilmiş bir tasarım uyarınca çalışmaları yeniden başlatmayı kabul etmesi 1360'ların sonlarına kadar sürdü. Bu Gotik bir görünümdü ama kubbenin kendisi Bizans, hatta Arap Kudüs'ü yoluyla antik Roma izi de taşıyordu. Ayrıca görünüşe göre inşa edilmesi mümkün değildi. Neri, katedralin nefine yerleştirilen kubbenin devasa ölçekli bir modelini yaptı; inşaat komitesi üyeleri her yıl bunu gerçekleştirmenin bir yolunu bulmaya yemin ettiler[42] ama onlarca yıl boyunca hiç kimse bunun gerçekleştirilebileceğine tanık olmadı. Floransa'nın *Duomo*'su mühendislik bilmecesini 1418 yılına kadar (Arnolfo'nun orijinal katedralinin temel taşının atılmasından yaklaşık 122 yıl sonra) kimse çözemedi. Nihayet o yıl, Filippo Brunelleschi adında bir matematik dehası komisyonun açtığı yarışmayı kazandı ve yirmi yıl alan inşaat sürecinin büyük bölümünü yaklaşık 4 milyon tuğlayı yerine oturtmak için tamamen yeni bina sistemleri ve kaldırma makineleri icat etmekle geçirmek zorunda kaldı. Bu acı verici şekilde uzayan meşakkatli bir projeydi ama Brunelleschi, kubbeyi tamamladığında artık *Santa Maria del Fiore* olarak bilinen katedral, bir bin yıl önce klasik dünyanın çöküşünden bu yana nadiren görülen türden bir harika olarak anında tanındı. Bugün genellikle İtalyan Rönesansı'nın kurucu mimari başarısı ve Londra'daki St. Paul Katedrali, Paris'teki Les Invalides ve Washington D.C.'deki ABD Kongre Binası dâhil olmak üzere modern çağın birçok anıtsal binasını süsleyen kubbelerin atası kabul edilmektedir. Ancak Arnolfo di Cambio'nun 1296'da açtığı çığır, Orta Çağ'ın henüz doğmamış bir evresine aittir.

Orta Çağ dünyasının sonunun başlangıcı olan bu aşama 1347 yılında *Santa Maria del Fiore*'nin yarı tamamlanmış bir merak olduğu, doğup büyümediği ve bir dâhinin onu sonuca götürmesini beklediği zaman başladı. Dünyayı altüst eden olay bir salgındı. Doğudan İtalya'ya gelen gemiler sadece baharatları ve egzotik lüks malları değil, Justinianus döneminden bu yana her şeyden daha kötü bir hastalığı da karaya çıkardığında Batı Avrupa'yı vurdu. Bu, Avrupa nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ını öldüren ve dünyayı sonsuza dek değiştiren Kara Ölüm'dü. Onun Batı'yı biçmesi ve yaşayanların akıl almaz ölüme verdiği tepki, hikayemizin son bölümünün başlangıcını belirliyor.

Kısım IV

Devrim

Y. M.S. 1348 - M.S.1527

13

HAYATTA KALANLAR

"Geçmiş bizi yuttu, bugün ise içimizi kemiriyor."

GABRIELLE DE'MUSSIS
AVUKAT VE VEBA VAKANÜVİSİ

1314 yazının ortalarında kuzeybatı Avrupa'da şiddetli bir yağmur başladı. Yağmur yağdı, yağdı ve sonbahar boyunca neredeyse hiç durmadı. Nehirler taştı, tarlalar sular altında kaldı. Patikalar ve yollar karıştı. Kış sona erdiğinde ekinlerin su dolu tarlalara ekilmesi gerekiyordu ve onu takip eden hasadın zayıf olacağı kesin görünüyordu. Sonra 1315 yılının mayıs ayında yağmur yeniden başladı ve bu sefer bütün yaz kesilmedi. Kurşuni gökyüzü boşaldıkça havalar ısınmadı ve soğuk gitgide arttı. Hasat gerçekten de başarısızlıkla sonuçlandı ve bir sonraki kış fena derecede soğuktu. 1216 yılı Paskalyası gelip çattığında insanlar açlıktan ölmeye başlamıştı. Bir İngiliz vakanüvis, tahıl fiyatlarının çılgınca ve öngörülemeyen bir şekilde dalgalanması, hatta zaman zaman normal seviyesinden yüzde 400 yükselmesi nedeniyle sıradan halkın maruz kaldığı korkunç koşulları kaydetti. "Büyük bir kıtlık çıktı," diye yazdı. "Böylesi ne zamanımızda görüldü ne de yüz yıldır duyuldu."[1]

Bu sadece başlangıçtı. 1316 yılı da aynı düzeni izledi: İlkbahardan itibaren sürekli yağışlar, hiç gelmeyen bir yaz ve dondurucu bir kış. 1317 yılında ekilecek çok az tahıl olmasına rağmen işler nispeten iyiydi. 1318'de nihayet adına hasat demeye değecek kadar ürün alınabildi.[2] Yine de sıkıntı sona ermiş değildi. Nemi, soğuğu ve kıtlığı atlatabilen çiftlik hayvanları o kadar zayıf düşmüştü ki, Batı'yı kasıp kavuran ölümcül, son derece bulaşıcı, hızla ilerleyen bir hastalığa teslim oldular. İnekleri ve öküzleri korkutucu derecede ateşlendirip ishal eden, burun ve ağızlarındaki etleri çürüten ve (çoğunlukla) onları iki veya üç hafta içinde öldüren, muhtemelen şu anda sığır vebası dediğimiz virüstü. Moğolistan'da ortaya çıktı ve daha sonra batıya yayıldı ve çok geçmeden Orta Avrupa, Almanya, Fransa, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'daki sürüleri yok etmeye başladı. Herhangi bir yerdeki sığırların ortalama yüzde 60'ını öldürdü.[3] Veba 1319'da zirveye ulaştı. Ancak 1320 – 1321'de

şiddetli yağmurların geri dönmesi ve su baskınları, bir hasadı daha mahvetti ve yine tahıl elde edilemedi.

Bu, Batı'da hayatta kalmak için gereken tüm tarımsal temelin altı yıl boyunca yok olarak 20. yüzyılın en acımasız kıtlıklarıyla mukayese edilebilecek bir insani krize yol açtığı, Kutsal Kitabın ifadesiyle merhametsiz bir dönemdi.* Sadece 1316 yazında Flandre'deki Ypres sakinlerinin yüzde 10'u öldü. Bu alışılmadık bir durum değildi.[4] Bir vakanüvis, açlık ve hastalığın yanı sıra kontrolden çıkan enflasyonun, İskoçya ile savaşın ve Kral II. Edward'ın kötü yönetiminin ıstırap verdiği İngiltere'deki sefil koşulları özetledi: "Alışılmış yenilebilir et türleri çok azdı, bu yüzden at eti değerli hale geldi ve şişman köpekler çalındı. Pek çok yerde erkek ve kadınların gizlice kendi çocuklarını yedikleri söyleniyordu..."[5] Bir başka vakanüvis de aynı kanıdaydı: "Farklı yerlerde binlerce kişi öldü... köpekler, atlar ve diğer kirli şeyler yiyecek olarak tüketildi. Yazık sana, İngiltere! Bir zamanlar bolluğunuzla başka ülkelere yardım eden sizler, şimdi yoksul ve muhtaç durumda dilenmek zorunda kalıyorsunuz!"[6] Büyük Kıtlık olarak bilinen olayın görgü tanığı olan ikinci yazar, vakayinamesini 1325 yılı veya öncesinde kaleme almıştı. Henüz en kötüsünün onu beklediğinden haberi yoktu.

Buz ve Mikroplar

14. YÜZYIL ÖZELLİKLE BATI AVRUPA'DAKİ İNSANLAR İÇİN FELAKET niteliğinde bir değişim zamanıydı. Değişiklikler iklimle başladı. Orta Çağ Sıcak Dönemi olarak adlandırılan M.S. 900'ü izleyen birkaç yüzyıl boyunca küresel sıcaklıklar arttı. 1300 yılı civarına gelindiğinde ise yeniden ve keskin bir şekilde düşmeye başladı. Dünya çağında yaşanan yoğun volkanik aktivite dönemiyle kesişen bu hızlı soğuma, sismik patlamaların kükürt dioksit ve diğer güneş ışığını yansıtan aerosolleri stratosfere püskürtmesiyle daha da tetiklendi. İklim o kadar düzenli ve şiddetli bir şekilde soğudu ki, Baltık Denizi'nden Thames Nehri'ne ve hatta Konstantinopol'deki Haliç'e kadar olan su yolları kışın donmaya eğilimliydi. Bu durum 1300 ile 1850 arasındaki dönemin Küçük Buzul Çağı adıyla bilinmesine yol açtı.[7]

Elbette 1315 – 1321 Büyük Kıtlığının tek nedeni Küçük Buzul Çağı'nın başlaması değildi. İnsani felaketler neredeyse her zaman toplumlar ve çevreleri arasındaki hassas etkileşimin sonucudur ve 14. yüzyılın başında Batı'da koşullar bir şok için müsaitti. M.S. 1000 dolaylarında başlayan Avrupa nüfus patlaması,

* 1921-1922 kıtlığında Rusya nüfusunun yüzde 3 ilâ beşi öldü; 14. yüzyılın başındaki Büyük Kıtlık'ta ölüm oranı muhtemelen bunun iki ya da üç katıydı. Elbette o zamanki Avrupa nüfusunun daha az olduğu göz önünde tutulduğunda mutlak sayı dikkate değer ölçüde düşük bir nispetteydi.

ekonomik faaliyetlerin, buluşların ve ticaretin teşvik edilmesine yardımcı olmuştu ama aynı zamanda derin kırılganlıklara da yol açmıştı. Ağır pulluklar, su değirmenleri, yel değirmenleri ve ekim rotasyon sistemleri gibi tarım ve gıda üretimindeki teknolojik gelişmeler çiftçilerin topraktan daha fazla yararlanmasına olanak tanırken, ormanları temizleme ve bataklıkları kurutma çabaları ekim için geniş yeni araziler açtı. Ne var ki bunların da bir sınırı bulunuyordu ve 1300 dolaylarına gelindiğinde Batı toplumu bu sınırlara ulaşmıştı.

Basitçe ifade etmek gerekirse zamanın teknolojisinin kaldıramayacağı kadar çok insan vardı. İngiltere nüfusu, Norman fethi sırasında yaklaşık 1,5 milyonken, Büyük Kıtlık arifesinde yaklaşık 6 milyona ulaşmıştı.* Bu model başka yerlerde, özellikle 12. yüzyılın ortalarından itibaren dört kat veya daha da büyüyen Avrupa ve Yakın Doğu şehirlerinde geniş ölçüde aynıydı. Koşullar on binlerce insanı kaçınılmaz olarak sıkışık ve gayri sıhhi ortamlarda bir araya getirdi. Bu arada kırsal kesimde insanlar giderek daha küçük arazilerde çiftçilik yapıyor ve daha marjinal alanları işliyordu. Sonuç, Batı'daki ülkeleri gıda tedarikindeki kesintilere karşı çok hassas hale getiren, yavaş yavaş artan ve sonunda kronikleşen aşırı nüfus oldu. Aynı zamanda 12. ve 13. yüzyıllardaki Moğol fetihleriyle başlayan küresel ticaret ve seyahatteki yoğun artış, ipek, köle ve baharatlar kadar hastalıkların da serbestçe dünya çapında yayılması olasılığını ortaya çıkartmıştı. Sığır vebası salgını, bol ve hareketli konakçı türleriyle öldürücü bir hastalığın nelere yol açabileceğini göstermişti. Görüleceği gibi 14. yüzyıl insanları da inekleri gibi tamamen savunmasızdı.

KARA ÖLÜM OLARAK BİLİNEN VE 1340'LI YILLARDAN İTİBAREN ASYA, Avrupa, Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika'nın bazı bölgelerini kasıp kavuran veba salgını, sığır vebası salgınıyla aynı kaynaktan yayıldı: Moğollar.[8] Daha önce de gördüğümüz gibi vebaya, fare ve dağ sıçanı gibi bozkır kemirgenlerinden pire ısırıkları yoluyla insanlara sıçrayan *Yersinia pestis* (ya da *Y. pestis*) basili neden oluyordu.** Sekiz yüz yıl önce Justinianus salgını 6. yüzyıl Bizans'ını kasıp kavurmuş ve milyonlarca insanı öldürmüştü. 14. yüzyılda ise bundan daha da beteri, anlaşıldığı kadarıyla aynı hastalığın fareler, kediler, köpekler, kuşlar ve insanlar arasında alışılmadık bir kolaylıkla yayılabilen yeni, hiper-enfeksiyöz bir mutasyonu ortaya çıktı. Bir kez insana bulaştığında 6. yüzyıldaki veba salgınına benzer korkutucu semptomlara yol açtı: Ateş, kasık, koltuk altı ve boyun çevresinde "hıyarcık" olarak bilinen şişlikler, iç kanama, kontrol edilemeyen kusma ve birkaç gün içinde ölüm.[9] Ayrıca nefes yoluyla insandan insana geçebilen, pnömonik*** bir tür de geliştirdi.

* Bu nüfusa İngiltere, 18. yüzyıla kadar tekrar ulaşamadı.
Bkz. Bölüm 3.

** Akciğer dokusunda iltihaba yol açan (ç.n.).

Bu hibrit hıyarcıklı-pnömonik veba muhtemelen 1330'ların başında Orta Asya'da Moğollar arasında dolaşıyordu. On yıl boyunca Doğu dünyasında, her ne kadar Hindistan'da büyük bir etki yapmış gibi görünmese de Maveraünnehir, Çin ve İran'da yayıldı.[10] 1340'ların ortalarına gelindiğinde Altın Orda'nın Moğolları arasında serbestçe dolaşıyordu ve geleneksel veba anlatılarına göre, 1347'de Karadeniz'de Cenevizlilerin elindeki Kefe limanının kuşatılması sırasında hastalığı Batılılara bulaştıranlar da onlardı. Piacenzalı, Gabriele de'Mussis adında İtalyan bir avukat kuşatmayla ilgili yazdığı yazıda, hastalığın Moğol ordusunda nasıl arttığını "sanki gökten ok yağıyormuş gibi…" diye anlattı, "hiçbir tıbbi tavsiye ya da önlem işe yaramazdı. Tatarlar vücutlarında hastalık belirtileri görülür görülmez öldüler: Pıhtılaşan sıvının koltuk altı veya kasıklarda oluşturduğu şişlikler ve bunu takiben kokulu bir ateş."[11] Hastalığın büyük oranda tükettiği Moğollar kuşatmadan çekildiler ama bunu yapmadan önce mikroplarını yaymayı ihmal etmediler. De' Mussis'in canlı anlatımıyla "dayanılmaz kokunun içerideki herkesi öldürmesi umuduyla cesetlerin mancınıklara yerleştirilmesini ve şehre fırlatılmasını emrettiler. Şehre ölü dağları gibi görünen cesetler atıldı ve Hristiyanlar, mümkün olduğu kadar çok cesedi denize atmalarına rağmen onlardan saklanamadı, kaçamadı veya kurtulamadı. Ve çok geçmeden çürüyen cesetler havayı kirletti, su kaynaklarını zehirledi… kimse bir savunma yolu bilmiyordu ya da keşfedemedi."[12]

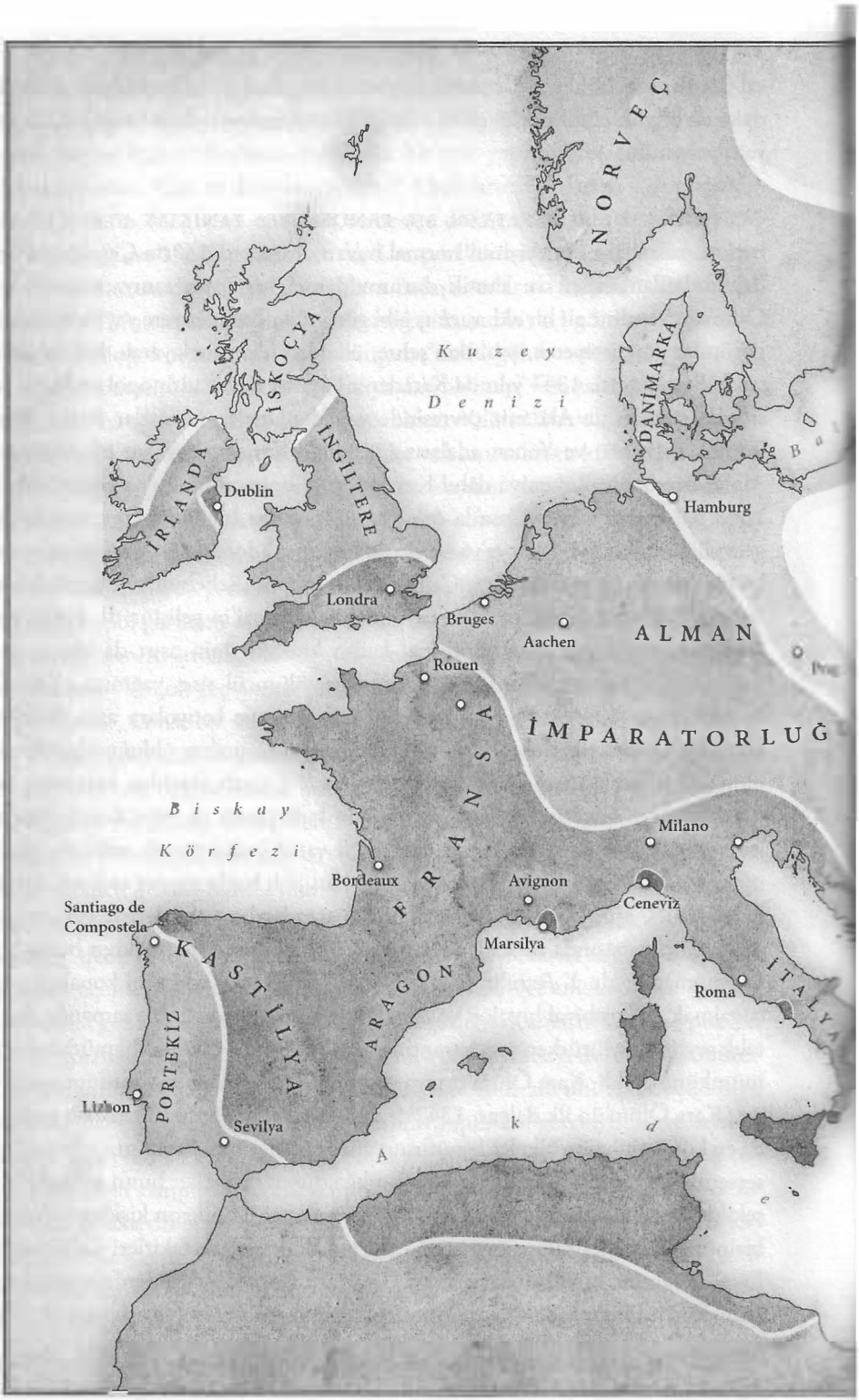
Bunun gerçekten doğru olup olmadığını söylemek zor. 1340'ların vebası hiç şüphesiz son derece bulaşıcıydı, ancak koku tek başına bir hastalık taşıyıcısı değildir. Ne olursa olsun, Kefe kuşatmasından kısa bir süre sonra İtalya'da Cenova ve Venedik'te veba vakaları ortaya çıkmaya başladı ve bu vakalar oraya Karadeniz'den gelmiş olması muhtemel ticari ve askerî teknelerle taşındı. De' Mussis, "Denizciler [geldiklerinde]… sanki yanlarında kötü ruhlar getirmiş gibiydiler" dedi. "Her şehir, her yerleşim yeri, her yer bulaşıcı salgın hastalık tarafından zehirlendi ve hem erkek hem de kadın sakinler aniden öldü." Sıkışık sokaklarda geniş ailelerin aynı çatı altında yaşadığı, sıçanların ve diğer pire taşıyan hayvanların bol olduğu kalabalık şehirlerde yayılmayı durdurmak mümkün değildi. "Bir kişi hastalığa yakalandığında tüm ailesini zehirledi," diye yazdı de' Mussis. "Toplu cenaze törenlerinin yapılması gerekiyordu ve sayıları giderek artan ölüleri gömmek için yeterli yer yoktu. Hastaların bakımının çoğunu üstlenen rahipler ve doktorlar, hastaları ziyaret etmekle meşguldü ve ne yazık ki, gittiklerinde onlar da enfeksiyon kapmış ve ölüleri hemen mezara kadar takip etmişlerdi."[13] Ölüm neredeyse hayal edilemeyecek kadar hızlı yayıldı ve bunu yaparken normal dünyanın tüm yapısını parçalamış gibi görünüyor, hayatta kalanları da ölenler kadar şaşkına çeviriyordu. Bu gerçekten kıyamet gibiydi. İrlanda'da bir tanık, bir mucize eseri gelecekte çalışmalarına devam edecek herhangi bir insan kalması ihtimalini düşünerek vakayinamesinin son

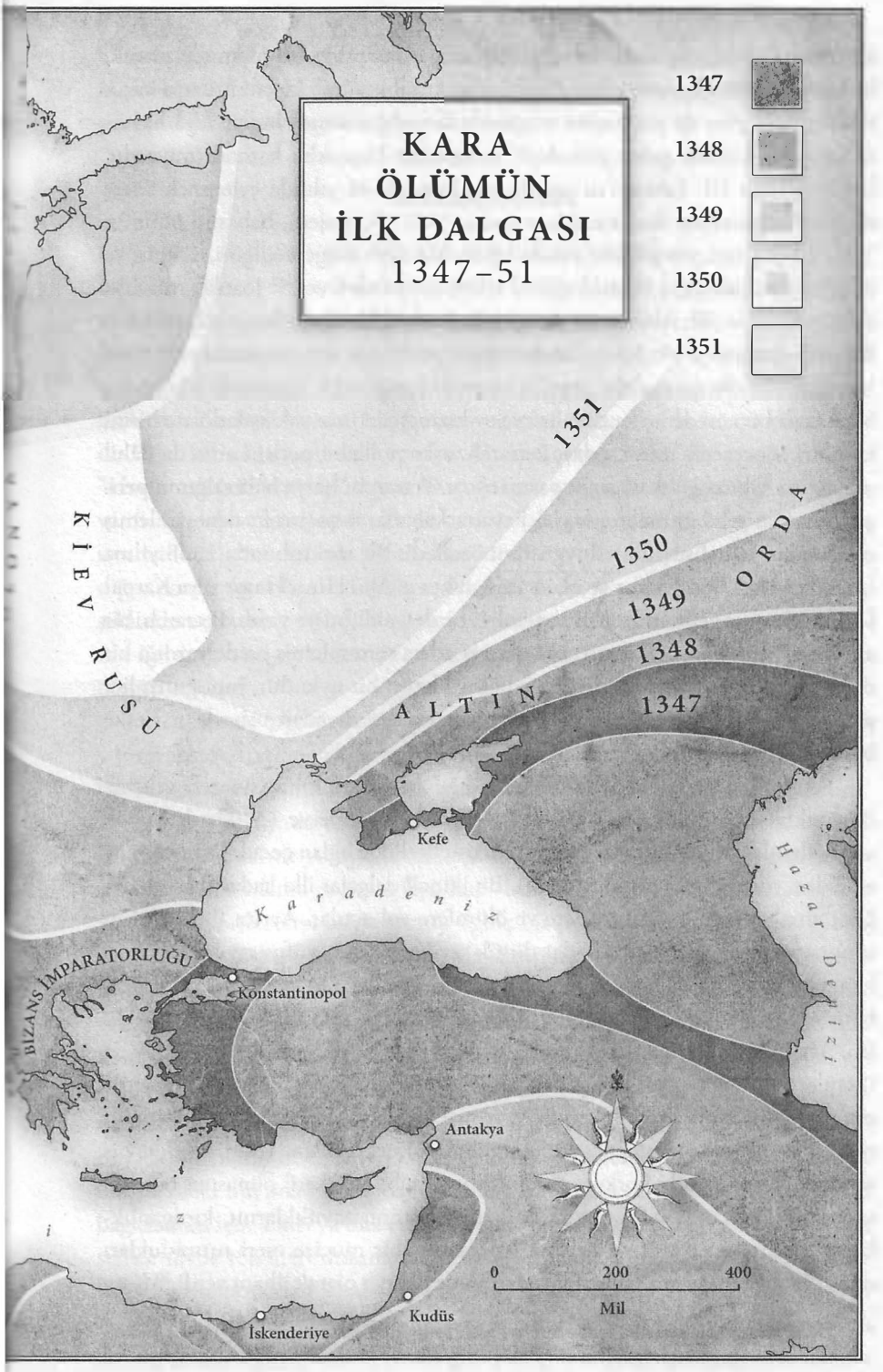
sayfalarını boş bıraktı. "Geçmiş bizi yuttu, bugün içimizi kemiriyor, gelecek daha da büyük tehlikelerle tehdit ediyor," diye feryat etti de' Mussis.[14] Çok da yanılmıyordu.

ÖLÜMCÜL, HIZLI İLERLEYEN BİR PANDEMİYE* TANIKLIK ETMİŞ OLAN herkes, hastalığın ilerleyişinin normal hayatı altüst ettiği Orta Çağ İtalya'sına dair anlatılan üzücü ve kaotik durumu temel hatlarıyla tanıyacaktır. Kara Ölüm'ün kendine ait bir aklı varmış gibi görünüyordu. Her yere yayılana kadar, görünüşe göre isteyerek, şehirden şehre, ülkeden ülkeye atlayarak, halklar arasında hareket etti. 1347 yılında Karadeniz'i aşarak Konstantinopol ve İtalya'ya sıçradı, oradan da Akdeniz çevresinde yayıldı. Denizci tüccarlar onu Kutsal Topraklar, Kıbrıs ve Yunan adalarına taşıdılar. Karadan seyahat edenler onu Alpler üzerinden Bohemya dâhil Kutsal Roma İmparatorluğu'na götürdüler.[15] 1348 baharında veba Fransa'da çok yaygındı; o yaz İngiltere'ye geçti; 1349'a gelindiğinde kuzeye İskoçya'ya ve deniz boyunca, doğuda İskandinavya'ya ve batıda İrlanda'ya yayıldı. Orta Çağ yazarları vebanın sebebini çeşitli şekillerde Tanrı'nın gazabına, ahlaksızlığın yaygınlığına, Deccal'in gelişine, II. Frederick Hohenstaufen'in yaklaşan dirilişine, kadın kıyafetlerinin aşırı darlığına, gezegenlerin yanlış hizalanmasına, oğlancılığa, ölümcül sise, yağmura, Yahudi komplosuna, sıcak ve nemli insanların cinselliğe ve banyolara aşırı düşkün olma eğilimine, tıp doktorlarının "gazlı ülserlere" neden olduğundan emin oldukları olgunlaşmamış sebzelere bağladılar.[16] Çaresiz insanlar, karantina ve müshillerden, kendilerini kanlı bir şekilde kırbaçlama ve veba temalı duaya kadar çeşitli tedbir ve tedaviler denediler. Ne var ki üzücü gerçek, vebanın yayılmasının Orta Çağ toplulukları arasındaki karşılıklı bağlantıyı ve onların, insan hareketliliği, aşırı kalabalık, yetersiz hijyen standartları sebepleriyle gelişen bir enfeksiyon karşısında ne kadar savunması olduklarını göstermekten başka bir şey yapmadığıydı. *Y. Pestis*'in tek bir biyolojik ihtiyacı vardı; yeni konakçılarda çoğalmak. Mikrobiyal biyoloji ve aşı teknolojisinin olmadığı bir zamanda, hastalık seyrini sürdürürken tam karantina ve sabır dışında etkili tıbbi müdahaleler mümkün değildi. Kara Ölüm ortaya çıktığında onu hiçbir şey durduramazdı.

Kara Ölüm'ün ilk dalgası 1347'den 1351'e kadar sürdü. Bu zaman zarfında en kötü etkilenen ülkelerde nüfusun yüzde 60'a yakını hayatını kaybetti. Bu sersemletici bir ölüm oranıydı ve şaşkınlığa düşen tarihçiler bunu anlaşılır bir şekilde daha da abarttılar. Bazıları salgın sonuna erdiğinde on kişiden yalnızca birinin hayatta kaldığını öne sürdü. Kara Ölüm sadece fakirleri öldürmedi. Evet, zenginler, büyük İtalyan yazar Giovanni Boccaccio'nun enfeksiyonu atlatmak için Floransa'dan kaçan on varlıklı gençten oluşan bir grup tarafından

* Bunların en yakın zamanda olanı benim bu metni kaleme aldığım sırada devam eden COVİD-19'dur.

NORVEÇ
Kuzey
Denizi
İSKOÇYA
İRLANDA
İNGİLTERE
DANİMARKA
Dublin
Hamburg
Londra
Bruges
Aachen
ALMAN
Rouen
İMPARATORLUĞ
FRANSA
Biskay
Körfezi
Milano
Bordeaux
Avignon
Ceneviz
Santiago de
Compostela
Marsilya
KASTİLYA
ARAGON
İTALYA
Roma
PORTEKİZ
Lizbon
Sevilya

KARA ÖLÜMÜN İLK DALGASI
1347–51
1347
1348
1349
1350
1351
KİEV RUSU
ALTIN ORDA
Kefe
Karadeniz
Hazar Denizi
BİZANS İMPARATORLUĞU
Konstantinopol
Antakya
Kudüs
İskenderiye
0
200
400
Mil

anlatılan 100 kısa öyküden oluşan *Decameron*'da andığı bir fenomen olarak, hastalıklı şehirlerden nispeten güvenli olan kırsal kesimdeki karantinaya kaçabildiler ama yine de tek başına zenginlik, hastalığın kendisinden veya hayatta kalmayla birlikte gelen psikolojik travmadan bağışıklık kazandırmıyordu. İngiltere kralı III. Edward'ın sevgili kızı Joan, 1348 yılında evlenmek üzere Kastilya'ya giderken Bordeaux'da vebadan öldü. Bu trajedi, babasını ölümün "genç ve yaşlıyı aynı şekilde yakaladığını, kimseyi esirgemediğini, zengin ve fakirleri aynı seviyeye düşürdüğünü" düşünmeye sevk etti.[17] Joan'ın müstakbel kayınpederi XI. Alfonso ve Aragon kralının eşi kraliçe Eleanor da öldüler. Bizans imparatoru VI. John Cantacuzenus en küçük oğlunu kaybetti.[18] Papa VI. Clement, Avignon'daki papalık sarayını vuran veba nedeniyle bir yıldan biraz fazla bir sürede üç kardinalini ve ev hizmetçilerinin yaklaşık dörtte birini kaybetti. Boccaccio'nun çağdaşı Petrarch, aşkı ve ilham perisi Laura da dâhil olmak üzere birçok arkadaşının yasını tuttu. Petrarch, İtalya hâlâ salgının pençesindeyken yazdığı mektuplarda, hayatta kalanların çoğunun deneyimlemiş olması muhtemel suçluluk duygusunu özetledi. Bir mektubunda 1348 yılına lanet okuyarak "bizi yalnız ve mahrum bıraktı; çünkü Hint, Hazar veya Karpat Denizi'nin geri getiremeyeceği zenginliği bizden aldı," diye yazdı. Petrarch, bir arkadaşını daha kaybetmenin sarsıntısıyla adeta sersemlemiş halde yazdığı bir diğer mektubunda şöyle dedi: "Yaşadığımız hayat bir uykudur, yaptığımız her şeyse bir rüya. Sadece ölüm uykuyu böler ve bizi rüyadan uyandırır. Keşke bundan önce uyanabilseydim."[19]

Petrarch, çeyrek asır daha "uyanmadığı" için Kara Ölüm'ün geri gelişine de tanıklık etti. Avrupa'da 1361 ve 1369'da, 1370'lerde ve 1390'larda büyük veba salgınları yaşandı (bunların sonuncusu özellikle oğlan çocuklarını ve genç erkekleri vurmuş gibi görünüyordu). Bu ikincil dalgalar ilki kadar şiddetli değildi ama yine de yaygın sefalete ve ölümlere yol açtılar. Ayrıca Orta Çağ'ın sonuna ve ondan sonrasına kadar düşük seviyede kalan nüfus sayılarında herhangi bir toparlanma kaydedilmesinin önüne geçtiler. Dolayısıyla Kara Ölüm, basit epidemiyolojik açıdan bile hiçbir şekilde tek seferlik bir olay değildi. Bu, Avrupa'daki insanların yaklaşık yarısını ve başka yerlerde de benzer sayıda insanları öldüren, popüler hayal gücü üzerinde onlarca yıl gölgesini hissettiren ve Batı'da demografinin, siyasi ve sosyal yapıların, tutumların ve fikirlerin radikal bir şekilde yeniden şekillenmesine yol açan uzun, uzun soluklu bir salgındı. Bir anlamda korkutucu bir "Kara Kuğu" felaketi* olmasına rağmen veba, aynı zamanda XIV. yüzyıl Batı toplumunun zayıflıklarını, kırılganlıklarını da ortaya çıkardı ve hayatta kalanların, bir mucize eseri tutundukları dünyayı değiştirme arayışına doğrudan ya da dolaylı olarak ilham verdi.[20] Kara

* "Kara Kuğu" beklenmedik felâketlere yol açan nadir görülen olayları ifade etmek için kullanılan bir metafordur (ç.n.).

Ölüm sadece bir orakçı tırpanı değil, aynı zamanda bir süpürgeydi: 14. yüzyıl boyunca sert bir şekilde Avrupa'yı süpürdü ve bu süpürme işi bittiğinde hiçbir şey bir daha asla aynı görünmeyecekti.

Tufandan Sonra

LAMBETH SARAYI'NDA CANTERBURY BAŞPİSKOPOSU İÇİN ÇALIŞAN bir kâtip olan Avesburyli Robert, Eylül 1349'da Flaman kamçılıların geçit törenine tanıklık etmek için Londra sokaklarına çıktı. Bu ilginç tiplerden yaklaşık altı yüz tanesi yakın zamanda şehirde ortaya çıkmıştı ve artık düzenli olarak görülüyorlardı. Her gün iki kez, düz beyaz, arkası açık elbiseler giymiş, başlarına üzerinde kırmızı haç bulunan kepler takmış halde ortaya çıkıyorlardı. "Her biri sağ elinde üç kuyruklu bir kamçı taşıyordu" diye yazdı Robert; "Her kuyruğun bir düğümü ve birçoğunun ortasında sabit keskin tırnakları vardı. Çıplak ve kanlı bedenlerine bu kamçıları vurarak, birbirlerinin ardında sıra halinde yürüyorlardı. Bunlardan dördü kendi dillerinde ilahi söylüyor, diğer dördü de onlara ilahiyle karşılık veriyordu. Üç kez hepsi… ellerini haç şeklinde uzatarak… kendilerini yere atıyorlardı. Her biri teker teker diğerlerinin üzerinden geçerek, altında yatan adama kendi kırbaçlarıyla vururken ilahi devam ediyordu."[21]

Bu aşamada organize kırbaçlama hareketi bir çılgınlık halini almıştı. 1260 yılı civarında İtalyan şehirlerinde, Guelphler ile Ghibellineler arasındaki açlık ve yıkıcı savaşların yaşandığı sıkıntılı bir dönemin ortasında başlamıştı. Ardından Almanya'da ve kuzeybatı Avrupa'da yaygınlaştı. Kırbaçlılar, örgütlü kendine zarar verme yoluyla kendilerinin ve genel olarak insanlığın günahlarının kefaretini ödeme gayretindeydiler.[22] İsa adına diğer insanlara zarar verme yönündeki haçlı seferi buyruğunun ilginç bir şekilde tersine çevrilmesi olmanın yanı sıra, kırbaçlama aynı zamanda, Tanrı'nın kızgın olduğunun ve yatıştırılması gerektiğinin kesin bir kanıtı gibi Kara Ölüm'e özel bir uygulama olarak gelişmişti. Tabii daha önce de gördüğümüz üzere salgının yayılmasını önleme konusunda hiçbir etkisi olmadı (aslında, güçlü sosyal mesafe protokolleri olmadan yapılan büyük ölçekli günlük toplantıların muhtemelen vebanın daha da hızlı yayılmasına yardımcı olduğunu tahmin etmek mümkündür). Yine de bu, katılımcıların denemeye devam etmesini engellemedi. Vebadan etkilenen bölgelerdeki din adamlarını da, kanlı değilse de çaresiz insanların kendilerini bağışlaması için Tanrı'ya dua ettiği haftalık veya iki haftada bir gerçekleştirilen sefilce tövbe törenleri düzenlemekten caydırmadı. III. Edward, 1349 yılında İngiliz piskoposlarına yazdığı bir mektupta "dua, oruç ve erdemin" Tanrı'yı "vebayı ve hastalığı defetmeye, bedene ve ruha barış, huzur ve sağlık vermeye" teşvik edeceğini yazdı.[23] Onun gibi pek çok lider de aynı şeyi önerdi ama

hiçbiri işe yaramadı. Ancak Kara Ölüm'ün başlattığı ani, dinî refleksler, insanın vebaya verdiği tepkinin yalnızca küçük bir kısmıydı.

Salgının ilk ekonomik sonucu fiyatlara ve ücretlere olumsuz etkisi oldu. Avrupa'nın nüfusu yüzyılın başında zirveye ulaştığında, bol miktarda işçi vardı ve bunların çoğu, yasal olarak özgür olmayan serflik statüsüyle toprağa bağlıydı. Ancak neredeyse her iki kişiden birini bir anda kaybetmenin etkisi dünyayı alt üst etti ve emeğin birdenbire değer kazanmasına neden oldu. Vakanüvis Henry Knighton, 1349'da "biçerdöver eksikliği nedeniyle tarlalardaki mahsullerin telef olduğunu" kaydetti "istekli işçilerin bulunabildiği yerlerde bile toprak sahiplerinin ürünlerini nakletme maliyeti hızla arttı."[24] Ani nüfus düşüşü arazi kira fiyatlarında da çöküşe yol açtı. Bazı köylerin yok olup sonsuza dek terk edilmesine sebep olacak kadar şiddetli bir durumda, araziler bir anda ucuzladı ve mülk sahipleri kiracı bulmak için çabalar hale geldi. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, artan ücretler ve düşen kiralar, en güçlü üyelerinin kendilerini mali yıkımdan kurtarmaları için yöneticilerine dilekçe verdiği siyasi toplumlarda paniğe neden oldu.

İngiltere'de hükümet hızla harekete geçti. 1349 ve 1351 yıllarında III. Edward'ın hükümeti, işçilerin salgın öncesi oranların üzerinde ücret talep etmesini yasaklayan bir yasayı (İşçi Yönetmeliği ve Tüzüğü) hızla çıkardı. Yasada biçme işi için günde beş peni, marangozluk veya duvarcılık işleri için günde üç peni, buğday harmanlamak için günde iki buçuk peni gibi, ücretler belirtilmişti. Aynı zamanda altmış yaşın altındaki her sağlıklı kişinin çalışması yasal bir zorunluluk haline geldi. Dilenmek yasaklandı. İşçilerin mülklerini terk etmelerine izin verilmedi. İşverenlerin, hükümetin sınırlarını aşan ücretler teklif ederek onları baştan çıkarmaları yasaklandı. Yasa sıkı bir şekilde uygulandı. Knighton'a göre (Leicestershire'daki bir manastırda yaşıyordu ve bu nedenle sıkı bir şekilde toprak sahiplerinden yanaydı), işçiler "o kadar kibirli ve inatçıydı ki, işverenleri fiilen fidye vermeye zorlayarak yüksek ücret talep etmeye devam ettiler. Bu, krallık boyunca başrahiplere, başkeşişlere, şövalyelere… ve büyük küçük diğerlerine önemli meblağlarda para cezaları verilmesine neden oldu." Aynı zamanda "kral birçok işçiyi tutuklattı ve hapse gönderdi; onların birçoğu kaçtı ve bir süre ormanlarda gizlendiler; yakalananlarsa ağır şekilde cezalandırıldı."[25] İşçi Tüzüğü metni yasa koyucuların kimin tarafında olduğuna dair hiçbir şüphe bırakmıyordu. Yasanın "hizmetçilerin kötü niyetini" hafifletmeyi amaçladığı ifade ediliyordu.[26]

Bu, ara sıra İsa'yı hatırlattıkları zamanlar dışında fakirleri küçümseme tutumu, Orta Çağ'ın aristokratlar önderliğindeki hiyerarşik toplumlarında tipikti. Bununla beraber salgın devam ederken bu tutum aynı zamanda tehlikeliydi. Kara Ölüm'ün Batı'ya verdiği zarar yasayla çözülmesi gereken mali bir sıkıntıdan daha fazlasıydı. Avrupa demografisinde ani ve köklü bir değişikliğe

yol açmıştı ve bu da gücün aniden sıradan insanlara yönelmesi anlamına geliyordu. Sonuç olarak, 14. yüzyılın ikinci yarısında yerleşik otoritelere karşı şiddetli, büyük ölçekli halk ayaklanmalarında ani bir artış görüldü. Bunlar, Kara Ölüm'ün ilk dalgasının zayıflamaya başladığı sırada başladı ve "felaketli" 14. yüzyılın sonuna kadar devam ettiler.[27]

HALK İSYANLARI ORTA ÇAĞ BOYUNCA YAŞANDI. YAŞANMAMASI TUHAF olurdu. Orta Çağ insanları büyük oranda kırsal köylülerdi ve binyılın ardından bunlara azımsanamayacak sayıda kentli yoksul da eklenmişti.[28] Bu insanların çoğu neredeyse berbat bir hayat sürüyordu ve Orta Çağ'da mülksüz hale gelen grupların kaçınılmaz olarak bunu dünyanın gidişatından ziyade liderlerin hatalarına bağladığı zamanlar yaşandı. Bunun sonucunda zaman zaman sıradan insanlar bir araya gelerek öfkelerini ifade etmeye ve değişim yaratmaya çalıştılar.

Pek çok örnek vardı. Batıda Roma İmparatorluğu'nun son üç yüzyılı boyunca güney Galya ve Hispania'da zaman zaman, Bagaudae olarak bilinen zorba çetelerin önderlik ettiği halk isyanları yaşandı.[29] 5. yüzyılda Konstantinopol, Nika isyanı sonucunda yakıldı ve kana bulandı.* 10. ve 12. yüzyıllar arasında İtalyan, Fransız, Flaman ve İngiliz kasaba ve şehirlerinde ciddi kentsel isyanlar yaşandı. Aynı dönemde Sicilya'dan İskandinavya'ya kadar kırsalda da ayaklanmalar kayda geçti. Bunlar genellikle toprak sahipleri ile onların köylü kiracıları veya işçileri arasında, ya toprak sahiplerinin otoritelerini geleneksel olarak "özgür" insanlara dayatma hakkı ya da (lortluğun daha sıkı kurulduğu yerlerde) köylülerin var oluşlarının bir koşulu olarak yapmak zorunda kaldıkları işin türü ve miktarı konusunda yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklanıyordu. Bunların bazıları spontane protesto gösterileri, yalnızca dezavantajlı konumdakilerin gerçekleştirdiği öfke ve kan dökme olayları şeklinde tezahür eden salt "halk" ayaklanmaları iken bazıları ise bugün popülist diyebileceğimiz türdendi. Bu, onların en azından Cumhuriyetçi Roma kadar eski (ve 21. yüzyılın başlarında çok moda olan) bir modele uydukları, yani zengin, alaycı politikacıların yoksulları harekete geçirip onların haklı öfkelerini diğer elitlere yöneltmeye çalıştıkları anlamına geliyor.

840'larda Saksonya'da, 1030'da Norveç'te, 1111'de Kastilya'da ve 1230'larda Frizya'da bu türden bir veya birkaç isyan meydana geldi.[30] Ayaklanmalar 1280'lerde Flandre'nin kumaş üreten kasabalarını kasıp kavurdu ve daha sonra tekrar tekrar alevlendi. Bunların bazılarının sonuçları korkunç oldu. Norveçli isyancılar, Tazı Thórir adlı bir isyancının kullandığı mızrakla karnından bıçaklanan kralları "Yiğit" Olaf Haraldsson'u öldürdüler.[31] Stedinger olarak bilinen Frizyalı isyancılar o kadar çok hasara yol açtılar ki Papa IX. Gregory onlara

* Bkz. Bölüm 3.

karşı bir haçlı seferi çağrısında bulundu.[32] 1302 yılında Brugge'de bir grup kasabalı kadın, yakaladıkları bir Fransız askerini "ton balığı gibi" dilimlediler.[33] İsyanlar her zaman korkutucuydu ve modern demokrasi veya toplumsal eşitlik kavramlarının olmadığı bir çağda, popüler güç gösterileri çoğu elit kesimin küçümsediği bir olgu olduğundan çoğu kişi için tiksindiriciydi. İngiliz şair John Gower, varlıklı ve şehirli insanlar arasında yaygın olan, halk isyanının hem korkulacak hem de beklenecek bir tür doğal felaket olduğu duygusunu şöyle yazıya döktü: "Üç şey vardır ki, üstünlüğü ele geçirdiklerinde acımasız yıkıma neden olurlar. Biri su baskını, diğeri şiddetli bir yangın, üçüncüsü ise alt tabaka insanlar, yani sıradan kalabalıklardır; çünkü onlar ne mantıkla ne de disiplinle durdurulabilirler."[34]

Gower, 1370'lerin sonlarında yazmıştı. Paniğe kapılmak için iyi bir nedeni vardı. Yaklaşık yirmi yıl önce, yakınlardaki Fransa krallığının kuzey yarısı, Jacquerie olarak bilinen bir halk ayaklanmasının patlamak vermesiyle sarsılmıştı. Mayıs 1358'in sonunda, Paris'in yaklaşık 60 km kuzeyinde, Oise nehri kıyısındaki Saint Leu d'Esserent'te bir grup öfkeli köylü, yerel soylulara saldırdı, onları ya öldürdüler ya da evlerinden kovdular.[35] Jean le Bel adlı Liègeli bir din adamının anlatımına göre, köylülerin sayısı yüz civarındaydı ve "demir sopalar ve bıçaklar dışında silahları yoktu."[36] Bununla birlikte, sosyal açıdan daha iyi seviyede olanlara karşı etkileyici bir zafer elde ettiler ve böylece Kuzey Fransa ve Normandiya'ya doğru hızla yayılan bir şiddet dalgası başladı.

Sonraki iki hafta boyunca bu bölgedeki köylüler Guillaume Cale adında bir adamın liderliği altında bir araya gelerek zenginliği, gücü, ayrıcalığı ve beceriksiz hükümeti temsil ettiğini düşündükleri ne varsa onu hedef alarak saldırdılar. Sayıları sonunda on binlere ulaşan kadın ve erkek isyancılara, içlerinden bazılarının benimsediği ya da düşmanları tarafından onları ifade etmek için kullanılan "Jacques Bonhomme" (Jack Goodfellow) takma ismine atıfta bulunarak "les Jacques" lakabı takıldı.[37] Fransız vakanüvislerin gözünde Jacqueler, temelde cehaletleri ve kötü niyetlilikleri ile karakterize edilen "kötü insanlar... esmer, kısa boylu ve zayıf, silahlanmış köylülerdi."[38] Doğal olarak da yaptıkları işler, evleri yakıp yıkmak, terkedilmiş yerlerde hırsızlık yapmak, tecavüz ve cinayet gibi dehşet verici eylemlerdi.

Doğrusunu söylemek gerekirse pek çok Jacques'in oldukça ölçülü olduğu ve yetkin bir veya adil bir şekilde yönetmeyi başaramadıklarını düşündükleri kişileri hedefledikleri görülüyor. Bununla birlikte, Jacquerie'nin haberleri ne kadar uzağa yayılırsa, hikayeler de o kadar ahlaksız hale geliyordu. Kuzey İngiltere'de tutulan bir kayıtta, "büyük ganimetler yağmalarken hiçbir kadın ya da erkeği esirgemeyerek; kaleleri ve kasabaları ele geçirdikten sonra, lordların eşlerini, güzel hanımlarını ve büyük şöhrete sahip hanımlarını alıp iradeleri dışında onlarla yatarak... bir çok yerde annelerinin karnındaki bebekleri deşip

alarak ve onların kanıyla susuzluklarını giderip Tanrı'yı ve azizleri tahkir için vücutlarını mesh ederek" tüm Fransa krallığını talan eden üç tabur halinde örgütlenmiş yaklaşık iki yüz bin isyancıya komuta eden "Jak Bonehomme" adlı gulyabani, "İblisin yüreğine sahip küstah ve kibirli bir adam" olarak tasvir edildi.[39] Bir başka yazar isyancıların yaktıkları ateşlerde şövalyeleri kızarttıklarını iddia etti.

Bunun ne kadar doğru olduğu tartışmaya açıktır. 1358 yılının mayıs ve haziran aylarında ayaklanan Jacquesler elbette öfkeli, kalabalık ve zalimdi ama böyle olan sadece onlar değildi. Tam olarak iki hafta süren kargaşadan sonra, Fransız kralının kızı Joan ile evli bulunan, son derece onursuz ve beceriksiz bir soylu olan Navarre Kralı II. Charles'ın önderliğinde kısa, planlı bir askerî harekatla ezildiler. Guillaume Cale işkence gördü ve başı kesildi. Olaylara katılmakla suçlananların çoğu katledildi, evleri yıkıldı ve ekinleri yakıldı. Terör, isyancıların tekelinde değildi.

Bundan da öte, eğer içinde bulunulan şatlar göz önünde tutulacaksa Jacques'in son derece zor durumda olduğunu düşünebiliriz. Kara Ölüm'ün ardından Fransa kasvetli bir haldeydi. Kırk yıl süren kıtlık ve vebanın yanı sıra krallık aynı zamanda Yüz Yıl Savaşları'nın da ortasındaydı. Bir nesil boyunca Kuzey Fransa ve Gaskonya'nın geniş bölgeleri İngiliz orduları ve "routiers" olarak bilinen paralı asker gruplarının yıkıcı seferlerine maruz kalmıştı. 1356'daki Poitiers Muharebesi'nde Fransız kralı II. Jean esir alınmıştı; Jacquerie ayaklanmasının patlak verdiği sırada Londra'da tutuluyordu. Paris'te güç, Navarre kralı Dauphin* Charles, Etienne Marcel adında Parisli bir tüccar ve Laon piskoposu liderliğindeki rakip gruplar arasında bölünmüştü. Jacquerie ayaklanması sırasında Marcel ve Dauphin, orduları Paris'in dışında konuşlanmış halde savaşın eşiğindeydiler. Bu tabloda Marcel'in başkentte kendi davasına fayda sağlamak için kırsal kesimde ayaklanmayı teşvik ettiğine inanmak için iyi nedenlerimiz vardır. Herhangi bir çağın standartlarına göre değerlendirilirse değerlendirilsin, bu tam bir karmaşaydı ve 800 yıldır en kötü salgını yaşayan, nüfusunun yaklaşık yarısını kaybeden bir bölgede böylesi bir beceriksizliğe tahammül gösterilemezdi. Kara Ölüm'ün teorik faydalarından biri, daha fazla toprak, daha düşük kira, daha yüksek ücret ve daha parlak vaatlerle dolu bir geleceğe bakabilen hayatta kalanlar için, hayatın biraz daha kolay olması gerektiğiydi. Bunun yerine Fransa'da her şey daha da kötüye gidiyor gibi görünüyordu. Modern araştırmalar Jacquerie liderlerinin, yani Guillaume Cale ve onun yakın adamlarının, pislik ve fakirlik içerisindeki serfler değil, kendilerine verilenlerden daha iyisini isteyen, kendilerini yüzüstü bırakan bir sisteme karşı topluluklarının direnişini örgütleyip öfkeyi kanalize edip dile getirebilen nispeten varlıklı, eğitimli mülk sahipleri, zanaatkarlar ve profesyoneller olduğunu

* Bu dönemde Fransa'da taht varisleri için kullanılan unvan (ç.n.).

gösteriyor.[40] Onların başarısız olmaları ve ayaklanmalarının pervasız, kana susamış, köylü barbarlığın simgesi haline gelmesi, şikâyetlerinin mantıksız veya bugün bizim için anlamanın imkansız olduğu anlamına gelmez.

Dünyanın Solucanları

TIPKI 1347-51 KARA ÖLÜMÜ'NÜN SAVAŞIN YORUCU ETKİLERİYLE birleşerek 1358'deki Jacquerie için bir bağlam oluşturması gibi, bir nesil sonra benzer bir model Avrupa'nın başka yerlerinde ortaya çıktı. Bu kez sıkıntıya düşen sadece Fransa değildi. Uzun süren bir popülist coşku döneminde, İtalya, İngiltere, Flandre ve Normandiya şehirleri ile onların çevre bölgeleri isyanlarla sarsıldı. Bunlar genellikle birbirleriyle koordineli, hatta doğrudan bağlantılı dahi değillerdi. Yine de 14. yüzyıl sona ererken kamu düzeninin ne kadar kırılgan hale geldiğini ve dönüşen bir dünyanın sakinlerinin bu düzenin neye benzemesi gerektiği konusunda çatıştığını ortaya koydular.

Jacquerie'yi izleyen on yılda, Batı'da ara sıra popüler ve popülist öfke kıpırdanmaları yaşandı. Çoğu zaman katalizör, Avrupa genelindeki hükümetlerin geleneksel olarak bundan çok az etkilenen sıradan insanların varlıklarından daha fazla fayda sağlamak amacıyla onlarca yıldır genişletmeye çalıştığı vergilendirme konusunda yaşanan anlaşmazlıktı. 1360 yılında Tournai'de hapishanelerin basıldığı ve zengin tüccarların evlerinin tahrip edildiği bir vergi isyanı yaşandı. Aynı yıl, ekonomisi kötü durumda olan Pisa'daki bir grup zanaatkar ve işçi, "şehrin idaresini kontrol eden çok sayıda önemli kişiyi nerede ve nasıl bulunurlarsa bulunsunlar, tek başına ya da birlikte öldürecekleri kanlı bir isyan planladılar."[41]

Yaklaşık aynı sıralarda güney Fransa'da, memnuniyetsiz kırsal işçilerinin "sübvansiyonların [yani, vergilerin] boyunduruğundan kurtulmaya" karar verdikleri Tuchin denilen hareketi başladı.[42] Yaptıkları işleri bırakarak yeminli haydut çeteleri kurdular ve "kendilerini din adamlarının, soyluların ve tüccarların düşmanı ilan ettiler." Onları düşman gören vakanüvisler Tuchinlerin suçlarına ilişkin korku hikayeleri paylaştılar: John Patrick adında bir İskoç elçisinin Aragon'a giderken Tuchinler tarafından ele geçirildiği, onu kaçıranların "onu kızgın demirden bir nihaleyle taçlandırarak vahşice öldürdükleri" iddia edildi. Bir diğer kurban Roma'ya seyahat eden bir rahip idi ve o da "parmaklarının uçları kesilip vücudunun derisi makasla soyulduktan sonra diri diri yakılarak" işkenceyle öldürülmüştü.[43] Bu ve benzeri Tuchin terörü hikayeleri, Fransa'nın güneyini yirmi yıl boyunca karıştırdı, ancak elbette o zamandaki herhangi bir iğrenç eylemin Tuchinlerle ilişkilendirilmesi veya çabucak ün kazanmak isteyen herhangi bir kötü niyetli, protestocu veya suçlu grubunun, şöhretlerini güçlendirmek için kendilerini Tuchin olarak nitelendirmesi de

mümkündür.* Durum ne olursa olsun, Tuchin hareketi yirmi yıldan uzun bir süre aralıklarla devam etti. Bu arada da 1378 ile 1382 yılları arasında meydana gelen Kara Ölüm dönemindeki en yoğun ve yaygın şiddetli isyanlar kümesinin başlangıcını tetikledi.

DAHA ÖNCE DE GÖRDÜĞÜMÜZ GİBİ 1340'LARDAKİ İLK BÜYÜK ŞOKTAN ve 1360'lardaki sonraki dalgaların ardından 1370'lerde veba enfeksiyonlarında ciddi bir artış görüldü. Zamanın istikrarsızlığı, kehanetlerin ve garip, olağanüstü halk söylentilerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Floransa'da bir keşiş, 1378 yılında "yeni tuhaflıklar, korku ve dehşetler yaşanacağı, öyle ki dünyadaki solucanların aslanları, leoparları ve kurtları acımasızca yutacağı" kehanetiyle ünlendi. Keşiş, deccalın ortaya çıkacağını, Müslümanlarla Moğolların İtalya, Almanya ve Macaristan'ı istila etmek için ittifak kuracağını, Tanrı'nın Nuh'un gemiyle kurtulduğu tufana rakip olacak bir tufan göndereceğini ve zengin Floransalı yurttaşların bütün zorba ve hainleri "öldürmek" için sıradan insanlarla iş birliği yapacağını söyledi.[44] Ne korkunç kurtçuklar ne şeytan ne de sel ortaya çıktı ve keşiş, papa tarafından hapse atıldı. Ancak halk isyanı konusundaki kehanetinde çarpıcı bir şekilde haklı çıktı.

1378 yılında Floransa, lonca sisteminin dışında kalan zanaatkarların kepenk indirdiği, oligarşik sendikaların ayaklanıp belediye meclisinin kontrolünü ele geçirmek için sefil yün işçileriyle ittifak kurduğu uzun bir mücadele olan Ciompi İsyanı'nın başlangıcına tanıklık etti. Bunlar Floransa'nın eski, zengin soylu ailelerinin önderlik ettiği bir karşı devrim tarafından devrilene kadar çeşitli kılıklarda yaklaşık üç buçuk yıl süren devrimci bir hükümet tesis ettiler. Ciompi İsyanı sıklıkla gerçek bir sınıf savaşına benzetili ve öyledir de. İsyanın ilk lideri, adalet bayrağı olarak bilinen bir bayrağı dalgalandıran ve "*Yaşasın Popolo Minuto*" [yani, küçük insanlar] devrimci sloganı dışında pek az şey söyleyen yaşlı bir sebze satıcısıydı. Bu pek de güzel bir hitabet değildi ama Floransa'daki 1370'lerde her zamankinden daha keskin görünen toplumsal bölünmeleri simgeliyordu.

Anonim bir Floransalı aristokrat günlük yazarına göre, Ciompi İsyanı'nın ilk aşamalarında isyancılar "Piazza della Signoria'da şişman kedileri asmak için olduğunu söyledikleri bir darağacı inşa ettiler" ve eş zamanlı olarak pelerin giyen (kabaca kimin şişman bir kedi olarak değerlendirilebileceğini tanımlamanın bir yolu) herkesin "yargılama veya uyarı yapılmadan öldürülmesi" emrini verdiler.[45] Darağacı kullanılmadı ama devrim yine de şiddetli bir hal aldı. Bir noktada 1378 yılında devrilen şehir yönetimi için çalışan talihsiz bir noter, sokakta kalabalık bir güruh tarafından öldürüldü. Aynı günlük yazarına göre, "birisi... kafasına baltayla büyük bir darbe indirdi ve onu ikiye böldü; sonra

* Bunu El Kaide ve IŞİD gibi uluslararası terör örgütleri in şu anda gördüğümüzün bir versiyonu olarak düşünebiliriz.

[kalabalık] beyni fışkırarak ve caddenin her tarafına kan saçarak onu koltuk altından parçaladılar… sonra onu yerde sürükleyerek Rahipler Meydanı'ndaki darağacının dibine kadar sürüklediler ve orada onu ayaklarından astılar. Burada herkes ondan küçük parçalar kesip bu parçaları mızraklarının ve baltalarının ucuna geçirip şehrin dört bir yanına, sokaklara ve banliyölere taşıdı."[46] Devrimin kanlılığı uzun sürmedi ve oligarklar 1382'de iktidara döndüklerinde isyancıların intikamını almaktansa şehrin birliğini yeniden sağlamayı tercih ederek şaşırtıcı derecede nazik davrandılar. Bununla birlikte, Floransa'nın alt düzey insanları, haklarının çiğnendiğini hissettiklerinde nelerin mümkün olabileceğini ve içinde bulundukları kötü durum fark edilmediği takdirde ne kadar ağır yöntemlere başvuracaklarını göstermişlerdi.

Floransalılar tek değildi. Fransa'da V. Charles'ın hükümdarlığının son yıllarında aralarında Le Puy, Montpellier ve kargaşanın 1379'da zirvesine ulaştığı Béziers'in de bulunduğu güneydeki şehirlerde ciddi vergi isyanları yaşandı. 1380'de Charles'ın on iki yaşındaki oğlu VI. Charles'ın tahta geçmesi, bu kez popülist düşünceli kasabalıların (varlıklı vatandaşların) ve soyluların çetelerle güçlerini birleştirdiği kuzey kasaba ve şehirlerinde yeniden protestolara yol açtı. Paris şehri ve çevredeki kırsal bölge şiddetli isyanlarla, kamu binalarına ve vergi tahsildarlarına, Yahudilere ve mülklerine dönük saldırılarla sarsıldı. Takip eden iki yıl boyunca Normanların başkenti Rouen'de, Laon'da, Picardy'de ve Flandre'nin Utrecht gibi kasabalarında başka vergi isyanları da patlak verdi. Daha sonra Ocak 1382'de Paris, vergi karşıtı isyancıların "demir, çelik ve kurşun çekiçlerle" ortalığı birbirine kattığı, kraliyet görevlilerini dövdüğü ve evleri yıktığı, çekiçliler isyanı denilen hareketle sarsıldı.

Bu hararetli dönemde çağdaş bir tanık, "Fransa krallığının her yerinde özgürlük iştahı ve vergi boyunduruğundan kurtulma arzusunun yakıcı ateşiyle bütün ülkenin uçurumun eşiğine geldiğini" hissetti.[47] Muhtemelen hislerinde haklıydı. 1358'deki Jacquerie meselesi bir ay içinde halledilmişti. Buna karşılık, 1378'de başlayan bazı isyanların bastırılması birkaç yıl sürdü. Avrupa'nın dört bir yanında isyanlar çıktıkça, Kara Ölüm sonrası dünyada sıradan insanların görüş ve çıkarlarının ne kadar önemli olduğu, dikkate alınmaları gerektiği, aksi halde ağır sonuçlara yol açabileceği hükümetler için fazlasıyla açık hale geldi. Bu ders hiçbir yerde, 1381 yazında bir isyanın kraliyet hükümetine diz çöktürmeye tehlikeli bir şekilde yaklaştığı İngiltere'deki kadar aleni bir şekilde ortaya çıkmamıştı.

Kanlı Yaz

GÖRDÜĞÜMÜZ ÜZERE İNGİLTERE'DE KRAL III. EDWARD'IN HÜKÜMETİ Kara Ölüm'ün ekonomik etkilerine hızlı tepki verdi; ücretleri dondurmayı ve

salgının zengin toprak sahipleri ile köylüler arasındaki temel ilişkiyi değiştirmesini engellemeyi amaçlayan iş yasaları çıkardılar. Bu yasalara uyulduğundan emin olmak için Edward'ın nazırları, yasadışı ücret almayı araştırmak ve günümüzde arz ve talebin temel piyasa mekanizmaları olarak tanımlayabileceğimiz şeylerden kâr elde etmek isteyenleri cezalandırmak üzere çalışma komisyonları kurdular. Suçlulara yalnızca salgının ilk dalgasının hemen ardından değil, bir nesil sonra da para ve hapis cezaları verildi.

İş yasalarını uygulamak resmî bir takıntı haline geldi. 1370'lerde Edward'ın krallığı sona ererken, kraliyet mahkemelerinin meşguliyetlerinin üçte ikisinden fazlası iş yasalarının ihlalleriyle ilgiliydi.[48] İşçilerin hedef alınmasının tek yolu bundan ibaret değildi. İngiltere'de köylülerin doğumdan itibaren toprağa bağlı ve efendilerine zorunlu çalışma hizmeti borçlu oldukları, evlenmek ve miras almak için ondan izin almak zorunda bulundukları ve isteseler bile mülklerini terk etme özgürlüğüne sahip olmadıkları köklü bir serflik geleneği vardı. 14. yüzyıl ortalarına gelindiğinde bu sistem zayıflamaya başlamıştı ama Kara Ölüm'den sonra birçok lord tarafından yeniden canlandırıldı. Birçok soylu, kendi özel ("manorial") mahkemelerini kullanarak köylülerine eski, unutulmuş ücretsiz çalışma yükümlülüklerini dayattılar.[49] Köylüler, Fatih William'ın Kıyamet Günü Kitabı'nın* kopyalarını almak için avukatlar tutarak, burada yer alan kayıtların, kendi kadim hakları gereği sömürüden muaf olduklarını kanıtlamasını umarak karşılık vermeye çalıştılar.[50] Ancak bu nafile bir çabaydı.

Bu arada İngiliz hükümetinin standardı da değişiyordu. III. Edward hükümdarlığının zirvesindeyken tüm Plantagenet hanedanının en parlak, yetenekli ve ilham verici krallarından biriydi. Ancak 1370'lerin ortalarına gelindiğinde neredeyse elli yıl hüküm sürmüştü. Fiziksel olarak yıpranmıştı, akıl sağlığı yerinde değildi ve etrafı, çöküşünü ahlaksız metresi Alice Perrers'in simgelediği yozlaşmış bir saray tarafından çevrelenmişti. 1340'larda ve 1350'lerde art arda muhteşem askerî zaferler getiren Yüz Yıl Savaşları, artık getirisinden çok daha pahalıya mal oluyordu ve görünürde bir çıkış stratejisi de yoktu. Savaşa ayrılan vergi makbuzları saray mensuplarının kasalarında kayboluyor gibiydi. Fransız korsanlar İngiltere'nin güney ve doğu limanlarını taciz ediyordu. 1376'da "İyi Parlamento" bir dizi İngiliz kraliyet yetkilisini ciddi şekilde kınadı. Ertesi yıl Edward öldü. Bugün "Kara Prens" olarak bilinen yetenekli bir savaşçı ve savaş kahramanı olan en büyük oğlu çoktan ölmüştü. Bu, İngiliz

* Bu, Norman fethinin ardından William'ın emriyle gerçekleştirilen ve 1086 yılında tamamlanan kapsamlı toprak, insanlar ve haklar incelemesiydi. Modern zamanlarda yaşanan ilginç bir paralellik, 2020 sonbaharındaki COVİD-19 karantinası sırasında İngiltere'de dolaşan söylentidir: İş sahipleri 1215 Magna Carta metnini kendi tesislerine asmaları halinde hükümetin ticaretin askıya alınması yönündeki talimatlarından muaf olacaklarına birbirlerini ikna ettiler.

tacının Edward'ın torunu olan dokuz yaşındaki Bordeauxlu Richard'a geçmesi anlamına geliyordu. Tıpkı 1380 yılında Fransa'da olduğu gibi, İngiltere'de de yeni hükümdarlığa geçiş, yeni kralın çocukluğunda, derin toplumsal huzursuzluk ve savaş yorgunluğunun olduğu bir anda gerçekleşti. Sorun baş göstermek üzereydi.

İngiltere'deki isyan, 1381 yazının başlarında, Essex ve Kent'teki Thames Halici çevresindeki bir grup köyde başladı. Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi, katalizör istenmeyen bir vergiydi. Çocuk kral II. Richard'ın hükümeti, birkaç yıldır İngiliz halkının zenginliğinden yararlanmanın yeni yollarını deniyordu ve birbirini takiben, sevilmeyen ve mümkün mertebe kaçınılan üç kelle vergisi koymuştu. Paskalya civarında, Oxfordshire'daki Bicester yakınında çalışan bir kelle vergisi tahsildarı saldırıya uğramış ve sert bir dayak yemişti. Vergi kaçakçılığının yanı sıra bu tür üzücü olayları da araştırmak için kırsal bölgelere daha fazla adli komisyon gönderildi ama bu sadece işleri daha da kötüleştirdi. Vergi tahsildarlarının ve müfettişlerin büyük suiistimallerine ilişkin, kamu görevlilerinin genç kızların vergiye tabi tutulabilecek yaşta olup olmadıklarını görmek için eteklerini kaldırdıkları gibi söylentiler dolaşmaya başladı. 30 Mayıs'ta Essex'in pazar kasabası Brentwood'da düzenlenen yargı oturumunda vergi toplayıcılarına ve onların (iddia edilen) yöntemlerine gösterilen sabır taştı. Oturumlara katılmak için kasabada toplanan köylüler, kraliyet yetkililerine vergilerini ödemeyeceklerini söylediler. Anlaşıldığı kadarıyla önceden ayarlanmış bir sinyal üzerine köylüler, yetkilileri şehir dışına çıkardılar. Daha sonra Thames Nehri'nin her iki yakasındaki arkadaşlarına da aynısını yapmaları için mesajlar gönderdiler. Mesaj bir orman yangını gibi yayıldı ve 1381 Haziranının ilk haftasında tüm güneydoğu İngiltere kargaşa içine düştü.

Jacquerie döneminde Fransa'da olduğu gibi, 1381'de İngiltere'deki ayaklanma da toplumdaki en yoksulların elinde değildi.* Daha ziyade, şövalyeler veya beyler değil, polis memurları ve kilise rahipleri gibi küçük sorumluluklar üstlenen köy seçkinleri gibi orta halli diyebileceğimiz kişiler tarafından yönetiliyordu. İsyanın alt tabakaları ise marangozlar, duvar ustaları, kunduracılar, dericiler ve dokumacılar gibi yetenekli zanaatkarlardan oluşuyordu.[51] En ünlü liderler, Fransa'da Yüz Yıl Savaşları'nın seferlerinden birinde görev yapmış olması muhtemel Wat Tyler ile eşitlikçi doktrini vaaz etmesinin kamuya rahatsızlık vermesinden dolayı Canterbury hapishanesinde tutuklu bulunduğu köklü kişisel geçmişi sayesinde yetkililer tarafından iyi tanınan, aslen Yorkshirelı bir rahip olan John Ball idi. İsyan sırasında Tyler, Kent ve Essex isyancılarının fiili lideri, Ball ise onların ruhani rehberi görevini üstlendi. Haziran başlarında

* 1381'deki İngiliz ayaklanmasını tanımlayan "Köylü İsyanı" terimi ancak 19. yüzyıla kadar uzanıyor. Orta Çağ futbol şiddetinin kasıtlı alt tonlarına sahip olan daha çağdaş bir takma ad "fırlatma zamanı" idi.

Tyler, Ball ve benzer düşüncelere sahip binlerce kişi, Thames Nehri'nden hoşnutsuz çıraklar ve işçilerle birlikte II. Richard'ın azınlık hükümetinin beceriksizliğine karşı bir gösteriye katılmayı planladıkları Londra'ya doğru ilerlediler. Hızlı, özgüvenli ve kalabalıktılar; yolları üzerindeki hiçbir mülk sahibi önlerine çıkma cesaretini gösteremedi.

12 Haziran Çarşamba günü Kent ve Essex isyancıları Londra yakınlarında Blackheath'te kamp kurdular. Burada başkentin belediye meclisi üyelerinden oluşan bir delegasyon onlarla buluştu ve belediye başkanı William Walworth'tan daha fazla ilerlememeleri yönünde bir mesaj getirdi. Mesaj dikkate alınmadı. Ball, Blackheath'te ünlü bir vaaz verdi. Bu vaazın mesajı "Adem toprağı sürüp Havva yün eğirdiğinde / Efendi mi vardı, söyle?" beyti ile özetleniyordu. Bu retorik soru, isyanı karakterize eden aristokrat karşıtı duygunun derinliğini ve aynı zamanda İsa'nın kendilerinden yana olduğuna dair inançlarını açığa çıkarıyordu. İsyancılar tiranlığın kaynağı olmaktan ziyade yolsuzluğa bulaşmış yetkililerin kurbanı olarak gördükleri genç kral Richard'a saf bir şefkatle yaklaşıyorlardı. "Kral Richard'ı ve gerçek avamı" temsil ettiklerini iddia ettiler ve kral ile avam arasında duran herkes – hem kelimenin gerçek anlamıyla hem de mecazi olarak – meşru hedef kabul edilecekti.

13 Haziran Perşembe sabahı Tyler ve adamları Blackheath'ten Rotherhithe'ye doğru yola çıktılar. Orada, Londra Kulesi'nden nehrin aşağısına bir mavnayla kürek çeken genç kahramanları kral ve onun en yakın danışmanlarından birkaçı tarafından ziyaret edildiler. Ancak kraliyet partisi, nehir kıyısında korkutucu bir manzara sergileyen isyancılarla müzakere yapmak için gemiden inmeye cesaret edemedi. Bu suskunluk, Londra Köprüsü'ne yönelmeden önce Londra'nın Thames Nehri'nin güney kıyısındaki büyük banliyösü Southwark'ı yağmalayan kalabalığı hayal kırıklığına uğrattı. Köprü tüm geçişlere kapatılabileceği için şehre güneyden saldırmak imkânsız olmalıydı ama ne yazık ki şehirdeki isyancı sempatizanları bariyerleri açtı ve on binlerce isyancı şehre akın etti. Böylece Londralıların kolektif hafızasında uzun süre yaşayacak olan iki buçuk günlük yarı organize kargaşa başladı. Cezaevleri açıldı. Yasal kayıtlara el konularak bunlar sokaklarda yakıldı. Kralın amcası Gauntlu John'un konutu olan Londra'daki güzel Savoy Sarayı basıldı ve yerle bir edildi. Adeta cehennem salıverilmişti.

14 Haziran Cuma günü Kral Richard, isyancıları şehir kapılarının dışında Mile End'de buluşacak bir heyet göndermeye davet etti. İsyancılar ona, Kara Ölüm sonrası çalışma yasalarını etkili bir şekilde altüst edecek bir sözleşme taleplerini sundular. Buna göre serflik resmî olarak kaldırılacak, kiralar dönüm başına dört peni ile sınırlandırılacak ve iş sözleşmeleri düzenli müzakerelere tabi olacaktı. Richard tüm bunları kabul etti. Ayrıca isyancılara, eğer herhangi bir haini bizzat kendisine getirebilirlerse adaletin yerine getirildiğini kendi

gözleriyle görebileceklerini söyledi. Bu fecaate yol açacak bir adımdı ve çok fazla cana mal oldu. Kralın vaadi şehirde duyulduğunda, zaten sert olan protestolar kanlı bir hal aldı. İsyancılar zorla Londra Kulesi'ne girdiler ve orada saklanan kraliyet konseyinin en kıdemli iki üyesi Canterbury şansölyesi ve başpiskoposu Simon Sudbury ile hazinedar Sir Robert Hales'i ele geçirdiler. Her ikisinin de kafaları kesilerek çivilendi.

Şehir artık tamamen kontrolden çıkmıştı ve kaos daha fazla kişinin hayatını kaybetmesine yol açtı. Öldürülenler arasında Gaunt'un (ayaklanmalar sırasında kendisi de kuzey İngiltere'de olduğu için şanslıydı) çeşitli hizmetkârları, Southwark'taki kraliyet hapishanesinin bekçisi ve özellikle trajik olarak sadece yabancı oldukları için katledilen 150 Flaman tüccar vardı. "Hain" arayışı 14 Haziran Cuma gecesi ve ertesi gün boyunca devam etti. Ancak cumartesi öğleden sonra, isyancıların sarhoş, yorgun ve bitap düşmesiyle şehir yetkilileri durumu kontrol altına almayı başardılar. Kral bir kez daha isyancılara Londra surlarının dışındaki Smithfield olarak bilinen mesire alanında buluşmayı teklif etti. Ancak bu sefer bir planı vardı.

Ayın 15'i akşamı kral, Mile End'de dile getirilenden çok daha radikal talepler sunan Wat Tyler ile bir araya geldi. Artık isyancılar, kralınki dışındaki tüm lortluklara mutlak son verilmesi ve Kilise topraklarının tamamen müsadere edilip yeniden dağıtılması talebinde bulunuyorlardı. Serfliğin sona ermesi taleplerini yinelediler. Bu olağanüstü bir manifestoydu; devrimci vizyonu Floransa'daki Ciompi isyancılarınınkinden bile çok daha aşırıydı. Anlaşılır bir şekilde, Richard şimdi kaçamak konuşuyordu ve Tyler gerginleştiğinde Belediye Başkanı Walworth görevi devraldı. Asi lideri tutuklamaya çalıştı. Bu teşebbüsü izleyen arbedede hançerler çekildi ve Tyler ölümcül bir şekilde yaralandı. Hayatını orada kaybedeceği yakınlardaki St. Bartholomew hastanesine sürüklendi. Walworth'un kenarda bekleyen şehir milisleri sonunda saldırıya geçtiler. Bunlar toplanan isyancıların etrafını sardılar ve onları defettiler. Londra kurtarılmıştı ama sadece şimdilik.

İngiltere sorunun üstesinden gelmiş değildi. Londra kontrol altına alınırken düzensizlik güneybatıdaki Somerset'ten kuzeydoğudaki Beverley'e kadar ülkenin her yerine yayılıyordu. Bunların çoğu koordineliydi. Doğu Anglia'da ve Londra'nın hemen kuzeyindeki ilçelerde büyük karışıklıklar yaşandı. Kraliyet hâkimleri ve vergi tahsildarları öldürülerek mülkleri tahrip edildi. Cambridge'de kasaba halkı ile üniversite akademisyenleri arasındaki anlaşmazlıklar, kavgalara ve üniversite binalarına saldırılara yol açtı. Norwich ve York gibi büyük isyanlar yaşadı. Kargaşalar haftalarca sürdü. Ülke genelinde eşitlikçi bir felsefeyi paylaşan ve eğlenmeye, sorun çıkarmaya ya da sistemi çökertmeye genel ilgi duyan isyancılar arasında etkileyici derecede bir koordinasyon vardı. John Ball ancak temmuz ortalarında ele geçirilebildi. Midlands'de yakalanana dek bağlantılarına

ve İngiltere'deki diğer isyancılara düzinelerce açık mektup göndermiş ve "Tanrı adına birlikte durun," "Soyguncu Hob'un cezasını verin," "dikkatli olun yoksa size yazık olur," gibi mesajlarla onları şifreli bir şekilde "birlikte hareket etmeye" çağırmıştı.[52] Ball, St. Albans'ta mahkeme edildiğinde bu sözleri yazdığını kabul etti. Söylemeye bile gerek yok ki, krallığa ve ülkeye karşı işlediği suçlardan suçlu bulundu. 15 Temmuz'da, Londra ayaklanmasının bastırılmasından tam bir ay sonra, Ball asıldı, gerildi ve dörde bölündü.

Bunu izleyen temizlik operasyonlarında bin beş yüz isyancı daha öldürüldü. Yılın sonuna gelindiğinde, ayaklanma nihayet sona ermiş ve sarayda gerici bir intikam duygusu kök salmıştı. Kral ve bakıcıları bu tür hiçbir şeyin bir daha asla yaşanmamasını sağlamak istiyorlardı. Vakanüvis Thomas Walsingham'a göre, on dört yaşındaki Richard intikam almaya kararlıydı. Essex'ten bazı adamlar Richard'ın Mile End'de onlara vaat ettiği özgürlüklere ne olduğunu kibarca sormak için krala bir haberci gönderdiklerinde, genç adam ona bir Moğol hanının tüm otoriter sertliğiyle cevap verdi:

> Ey sefiller!
> Karada da denizde de yaşamayı hak etmeyen sizler lortlarla eşit olmak mı istiyorsunuz… Buraya elçi sıfatıyla geldiğiniz için hayatlarınızı bağışlıyorum… [ama] kraldan gelen bu mesajı birlikte olduğunuz asilere iletin: Köylüydünüz, köylüsünüz ve köylü kalacaksınız. Eskisi gibi değil, karşılaştırılamayacak kadar kötü koşullarda yaşayacaksınız. Hayatta olduğumuz ve Tanrı'nın inayetiyle krallığa hükmettiğimiz müddetçe sefaletinizin herkese ibret olması için bütün aklımız, gücümüz ve varlığımızla sizi bu rezil koşullarda tutmaya gayret edeceğiz.[53]

Walsingham hiç şüphesiz Richard'a mal edilen konuşmaya Hertfordshire'daki ayaklanma sırasında St. Alban's Abbey'deki evine ciddi şekilde zarar veren isyancılara yönelik kendi küçümsemesini de katmıştı. Yine de altta yatan mantık açıktı: Açlık, veba, sürekli savaş ve iklim değişikliğiyle dolu bir yüzyıl boyunca alt tabakalar ne kadar sefalet çekerse çeksin, yerlerini bir kez daha unutmaya cüret ederlerse daha da acımasızca cezalandırılacaklardı. Bu, tarihte devrimin aşırılıkla ezileceği ne ilk ne de son örnekti. Orta Çağ İngiltere'sinde yetmiş yıl boyunca başka bir halk ayaklanması olmayacaktı.

"Defolun Hainler, Defolun!"

MODERN OKURLARIN BİLDİĞİ ÜZERE, İSYANLAR HÂLÂ BAZEN PATLAMALAR halinde gerçekleşiyor: Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki Müslüman devletler arasındaki nüfusun ayaklandığı 2011'deki Arap Baharı denilen olaylar buna yeni bir örnektir. Biraz daha geriye gidersek 1848'deki ayaklanmaları ya da

Fransa, Amerika ve Haiti'yi yeniden yaratan 18. yüzyılın sonlarındaki büyük devrimleri düşünebiliriz. 1378 ile 1382 yılları arasında Avrupa'yı etkisi altına alan popüler ve popülist isyan çılgınlığı, bu kategoride değerlendirilmeyi hak ediyor: Birçok yerde aynı anda özgürlük taleplerini farklı dillerde haykırsalar da tematik ve tarihsel açıdan birbirlerine bağlı birçok insanın sokaklara çıkarak, farklı yerel provokasyonlara tepki göstererek, koşullarını değiştirmeye çalıştığı devrimci bir "an" olarak.

Elbette 14. yüzyılın sonlarındaki isyancılar dünyayı umdukları gibi değiştirmediler. Wat Tyler, II. Richard'la müzakereye girdi ve karşılığında bıçaklanarak öldü. Ciompi birkaç yıl boyunca Floransa'nın kontrolünü elinde tuttu ama nihayet silinip gitti. 14. yüzyıl sona ererken güney Fransa hâlâ haydutların saldırılarına uğruyordu ama insanlar artık Tuchin'den söz etmiyordu. Bütün bu isyancılar tam anlamıyla başarısız oldular.

Yine de dünya *değişiyordu.* Kara Ölüm sayesinde Avrupa nüfusu yüzyıllarca sürecek uzun vadeli bir değişime uğradı. Sonuç olarak, toprak sahipleri ile köylüler ve şehir liderleri ile işçiler arasındaki ilişki asla eski Orta Çağ normlarına dönemedi. Kent ekonomileri gelişmeye devam ettikçe, nakit paranın sosyal yükümlülüğün temel birimi olduğu teyit edildi. İngiltere gibi ülkelerde serflik 15. yüzyılın başlarında neredeyse tamamen ortadan kaybolmuştu. Askerler, üstlerine hürmetin getirdiği yükümlülükten ziyade, neredeyse yalnızca sabit, maaşlı sözleşmelerle toplanıyordu. Şehirlerde insanlar yöneticilerinin vergi taleplerinden yakınıyorlardı ve seslerini duyurmanın tek yolunun bu olduğunu düşündüklerinde hâlâ isyan ediyorlardı. Ancak zengin toprak sahiplerinin yanı sıra işçilerden de vergi almak artık normal karşılanıyordu. Üstelik dünyanın kıyametin eşiğinde olduğu yönündeki genel duygu biraz dindi. Veba, savaş ve kıtlık ne yazık ki yaşamın ortak özellikleri olmaya devam etti ama 14. yüzyıl sona ererken, eskisi kadar gaddarca gönderilmiş gibi görünmüyorlardı. Dolayısıyla, isyan ve başkaldırı 14. yüzyıldan sonra Orta Çağ toplumunun bir özelliği olarak kalsa da görünüşleri ve sesleri farklıydı. Yeni bir çağ yaklaşıyordu.

15. YÜZYILDAKİ BAZI KARIŞIKLIKLAR VE İSYANLAR, NEREDEYSE HER ÇAĞDA kasaba ve şehirlerin doğal bir özelliği olan yalın, eski moda toplumsal gerilimden doğmuştu. Kara Ölüm'den sonraki yüzyılda gelişen üniversiteler, öğrenciler ve akademisyenlerin kasaba halkıyla veya birbirleriyle çatışmaları nedeniyle sıklıkla bir kentsel çatışma kaynağı teşkil ediyordu. Öğrenci isyanları en azından 1200 yılından itibaren şehir yaşamının bir özelliğiydi ve Orta Çağ'ın sonuna ve sonrasına kadar meydana gelmeye devam ettiler. Fransa'da 1404'te Paris'te ve 1408'de Orléans'ta akademisyenlerle ilgili karışıklıklar kaydedildi. İtalya'da 1459'da Perugia'daki öğrenciler ile şehir valisi arasında silahlı bir çatışma çıktı. 1467'de Pavia Üniversitesi'ndeki Alman ve Burgonyalı öğrencilerden

oluşan rakip gruplar arasında kitlesel kavgalar yaşandı.[54] 1478'de Pavia'da, Bernardino adlı bir öğrenci en az iki kıza tecavüz etmekle, bir fahişe hakkında tartışırken dört kişilik bir sokak kavgası başlatmakla, genelevde bir kavgayı kışkırtmakla, karnaval kutlamalarını engellemek için tamamen silahlı olarak buraya gitmekle, kitap, şarap, mücevher ve hatta bir keçi sürüsünü çalmakla ve şehrin gümrük memurlarıyla kavga etmekle suçlandığında, sıra dışı bir toplu-ma karşı tek kişilik isyan yaşandı (Bernardino'nun amcası Milan Düküydü ve belki de bunun ona bu eylemlerini gerçekleştirme hakkı verdiğini düşünüyor-du).[55] Ancak öğrenci düzensizliği genellikle ya bir üniversite içi siyaset meselesiydi ya da akademisyenlerin ayrıcalıkları ile herkesin sahip olduğu ayrıcalıklar üzerindeki çatışmaların sonucuydu. Akademisyenlerin daha genel bir yerleşik düzeni bozmaya çalışmaları söz konusu değildi.

Geç Orta Çağ'ın diğer isyancıları da çoğunlukla yerleşik düzeni bozmaya kalkışmadılar. 1413 yılında Paris, Kral VI. Charles'ın hükümdarlığı sırasında ortaya çıkan zehirli iç savaş sırasında bir kez daha büyük toplumsal kargaşaya sahne oldu. Hayatının büyük bir bölümünde Charles, adını ve kim olduğunu unutmasına, tamamen camdan yapıldığına inanmasına, kendi pisliğiyle kaplanmış halde saraylarında çırılçıplak koşmasına ve hizmetkarlarıyla ailesine saldırmasına yol açan psikoz atakları nedeniyle acı çekti. Kralın en çılgın dönemlerinde iktida-ra karşı çıkan gruplar Burgonyalılar ve Armagnaclar olarak biliniyordu. Her iki taraf da Paris vatandaşlarını ve sıradan halk yığınlarını kendi anlaşmazlıklarına dâhil etme gayretindeydi. 1413 olaylarında binlerce vatandaş silahlandı; Paris, ilkbahar ve yaz mevsimlerinin büyük kısmını, sokaklarında halk milisleriyle bıçak sırtında geçirdi. Kasaplardan ve et tüccarlarından oluşan önde gelen bir hizip, Burgonya Dükü tarafından şehrin kontrolünü ele geçirmeye teşvik edildi. Kasapların Simon "Caboche" olarak bilinen lideri, hükümetin suiistimalleriyle mücadele etmek için kapsamlı bir yasal reform programı ortaya koydu.

Caboche ve onun yanlıları "Cabochienler" için bu, Wat Tyler veya Guillaume Cale'nin yalnızca hayal edebileceği seviyede bir başarıydı. Bununla birlikte onlarınki daha önceki ayaklanmalardan oldukça farklıydı. 14. yüzyıl sonlarında isyancılar Kara Ölüm sonrası dünyanın normlarını yıkmaya ça-lışırken, bir nesil sonra isyan, o günün mevcut siyasi yapıları ve söylemleri çerçevesinde şekillendi. Cabochienler, Fransız krallığının temellerini yeniden şekillendirmeye çalışmadılar, sadece devam eden tartışmalarda güçlü bir ses olarak bir adım öne çıktılar. Bunlar aslında toplumsal olmaktan çok siyasi bir hareketti ve Fransa'nın, hatta Avrupa'nın en güçlü soylu ailelerinden biri olan Burgonya tarafından güçlü bir şekilde destekleniyorlardı. Bir vakanüvisin yazdığı gibi, kasaplar "hükümeti devralmak isteyen... dük tarafından teşvik edilmişti."[56] Onlar, doğası gereği şiddet içeren ancak karşılıklı olarak kabul edilen kurallara göre oynanan bir oyunun siyasi aktörleriydi.

1381 isyanının çıkış noktalarından biri olan Kent'te 1450 yılında bir isyan patlak verdiğinde, İngiltere'de de aynı durum geçerliydi. Bilindiği üzere Jake Cade'nin isyanı, güneydoğudaki isyancıların altmış dokuz yıl önceki Wat Tyler ve John Ball'unkine çarpıcı bir şekilde benzer bir yol izlediği kanlı ve dehşet verici bir şiddet patlamasıydı. Fransız işgaline ilişkin yoğun endişelerin ve İngiltere'nin Gül Savaşları olarak anılacak uzun süren iç savaşlarının ilk sancıları ortasında, zaten kıyı savunması için milisler halinde toplanmış sıradan insanlar, muhtemelen Suffolklu karizmatik bir kaptan olan Cade'nin liderliği altında ayaklandılar.[57] Kral VI. Henry'nin talihsiz hükümetini protesto edip "defolun hainler, defolun," nakaratına sahip bir şarkıyı söyleyerek Thames Nehri'nden Blackheath'e yürüdüler.

İsyancılar başkente ulaştıklarında Southwark'a saldırdılar, Londra Köprüsü üzerinden şehre girdiler ve Guildhall'ın dışında kraliyet hükümetinin gözden düşmüş isimlerinin yargılandığı usulsüz bir mahkeme kurdular. Hazinedar, Lord Saye ve Sele'nin başları kesildi; Kent'te soylu Sör Humphrey Stafford komutasındaki bir askerî kuvvet pusuya düşürüldü ve Sör Humphrey öldürüldü. Çoğu zaman ürkek bir ruh halinde olan kral, isyanın başlarında Londra'dan çıkartılarak nispeten güvenli Midlands'a götürüldü. 5 ve 6 Temmuz'da isyancılar ile şehir milisleri arasında yaşanan Londra çatışmalarına nezaret etmek, eşi Kraliçe Margaret'e kaldı. Nihayet Cade yakalandı, kafası kesildi ve dörde bölündü, ancak Londra ve güney İngiltere yazın geri kalanında ve sonbahara kadar karışıklık içinde kaldı. Bu, 15. yüzyıl boyunca İngiltere'de yaşanan en şiddetli isyandı ve zamanın hükümetini tepeden tırnağa titretmişti.

Cade'nin isyanı da tıpkı Paris'teki Cabochien isyanı gibi, kendisinden önceki isyanlardan çok uzaktı. 1381 yılında Tyler ve Ball, sıfırdan yeniden inşa edilebilecek bir dünya hayal ederken, Cade'nin isyancıları daha az idealist ve daha pratik olarak iddialı bir siyasi program ortaya koydular. Belirlenen meclis üyelerinin belirli suiistimallerinden şikayetçi olan resmî bir "maddeler taslağı" hazırladılar ve Kent ile çevre ilçelerdeki kraliyet politikalarında ayrıntılı reformlar yapılması çağrısında bulundular. Hükümetin kralın kuzeni olan "yüksek ve kudretli prens, York Dükü" tarafından devralınmasını talep ettiler ve kraliyet rezervlerini dengelemek amacıyla kraliyetin savaş zamanında soylulara ve saray mensuplarına hediye olarak verilen tüm toprakları geri almasını önerdiler.[58] Serfliğin ortadan kaldırıldığı bir ülke için hiçbir ütopik talepte bulunmadılar; çünkü serflik zaten fiilen kendiliğinden kalkmıştı. Cade'nin asilerinin şikayetleri, İngiltere'nin birçok sorununa yönelik cesur, tek taraflı ama eğitimli bir eleştiriydi. Bu eleştiri, artık siyasi sürece tamamen dâhil olan ve bu süreci sert bir şekilde aşmaya çalışan bir sınıftan geliyordu. Onlar bu eylemleriyle, dünyanın Kara Ölüm döneminin acılarından ne kadar uzaklaştığını tam olarak gösterdiler.

BÜYÜK KITLIK VE KARA ÖLÜM'DEN SAĞ ÇIKMAK, TÜM DÜNYAYI İSYANA sürüklemedi ama 14. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan popüler ve popülist ayaklanmalar, kesinlikle o zamanın felaketlerinin Orta Çağ toplumunu nasıl sarstığının ilk göstergeleriydi. Hiyerarşilere şiddetle meydan okundu. İster iç ister dış savaşın tahribatları yalnızca insan varlığının angaryasının bir parçası olarak kabul edilmedi ve insanlar kabul edebileceklerinden daha fazla sefalete maruz kaldıklarını hissettiklerinde ya ayağa kalkıp seslerini duyurmaya çalıştılar ya da savaşın kaotik koşullarını bir sıçrama tahtası olarak kullanarak daha iyi koşullar için harekete geçtiler. Bununla birlikte Kara Ölüm sonrası ayaklanmanın en sert aşamasının sona ermesi ve daha karmaşık, gelişmiş alt tabaka isyanı biçimlerinin norm haline gelmesi uzun sürmedi.

Aynı zamanda elbette Batılı seçkinler isyancı alt tabakaların potansiyel gücünü de dikkate aldılar ve onları kendi amaçlarına yönlendirmeye çalıştılar. Daha önce gördüğümüz örneklere ek olarak, bu özellikle 1462-1472 Katalan iç savaşı sırasında, *payeses de remensa* olarak bilinen bağlı emekçilerin isyanının Aragon Kralı II. John ile kraliyet üçünü sınırlandırma çabasındaki Katalan soyluları arasındaki bir mücadeleye dönüşmesinde açığa çıktı.[59] Batı, 16. yüzyıla kadar 1358 ile 1382 yılları arasında meydana gelen kapsam ve nitelikteki başka bir büyük ölçekli isyanla karşılaşmadı. 16. yüzyılda ise 1524-1525 Alman Köylü Savaşı yaşandı. Bu savaşın altında yatan sebep demografik çöküşün travmatik etkileriyle değil, Batı'yı Protestan Reformu ile parçalayacak olan dinî devrimle ilişkiliydi.*

Protestanlık başlı başına farklı ve yolculuğumuz Orta Çağ'ın sonuna yaklaşırken birazdan ele alacağımız bir konudur fakat bunu yapmadan önce Kara Ölüm'ün ardından Orta Çağ dünyasında yaşanan daha geniş değişiklikleri değerlendirmenin zamanı geldi. Orta Çağ'ın son 150 yılı, yalnızca siyasi çalkantılar ve halk huzursuzluklarıyla karakterize edilmedi. Aynı zamanda sanatta, edebiyatta, felsefede, şiirde, mimaride, finansta ve şehir planlamasında devrimler de kaydedildi. *Y. Pestis*'in saldırısından kurtulan dünya birdenbire yeni fikirlerle, keşiflerle ve teknolojilerle dolup taştı. Bunların bazıları köklerini klasik çağdan alarak yeniden canlandı, bazıları ise icat edildi. 14. yüzyılda doğan ve 15. yüzyılda çiçek açan şey, güzelliğin, dehanın, icatların ve ilhamın olduğu, ancak karnında kir, pençelerinin altında kan bulunan bir dönem olan Rönesans'tı. Şimdi gözümüzü bu görkemli ama tehlikeli yeniden doğuş ve yenilenme zamanına çevirmemiz gerekiyor.

* Bkz. Bölüm 16.

14

YENİLEYİCİLER

"Şairler için daha mutlu bir çağ vardı...

ŞAİR VE HÜMANİST PETRARCH

1431 Noel'inden önceki hafta, Floransa'daki büyük Santa Maria del Fiore katedralinde Francesco Filelfo adında bir âlim, Dante'nin şiiri hakkında bir konferans verdi. Yüzlerce yüksek fikirli Floransalı onu dinlemeye geldi. Toplandıkları katedral, sansasyonel yenilenme sürecinin yarısındaydı: Brunelleschi'nin devasa *duomo*su doğu ucunda birleşiyordu ve resmî olarak tamamlanmasına beş yıl olmasına rağmen, bu açıkça şehir için büyük bir zafer olacaktı. Filelfo, her santimetresiyle bu kubbenin altında performans sergilemeye uygun bir kişiydi. Zamanının en heyecan verici düşünürlerinden biriydi. Pavia'da eğitim görmüş, henüz on sekiz yaşındayken Venedik'te sanat öğretmeni olarak atanmıştı. Daha sonra dünyayı dolaşmış, dil öğrenmiş, doymak bilmez bir şekilde okumuş ve kendini siyasete kaptırmıştı. Konstantinopol'de Grekçe öğrenmiş, yükselen İslâmî süper güç Osmanlı İmparatorluğu'nun* padişahı II. Murad'ın sarayında diplomat olarak çalışmış ve ardından Macaristan kralı Sigismund ile Polonya kralı II. Władisław'ın elçisi olarak görev yapmıştı. Theodora adında ikincil bir Bizans prensesi ile evlendikten sonra âlim olarak kariyerini sürdürmek üzere İtalya'ya döndü ve 1420'lerin sonlarında Floransa'ya taşındı. Filelfo orada retorik öğretti, klasik şiir tercüme etti ve yakın zamanda kurulan üniversitede (*Studio* olarak bilinir) dersler vererek antik Grek ve Roma yazarları hakkında bilgiler aktardı.[1] Pazar günleri ve diğer Hristiyan bayram günlerinde halka Dante hakkında açıklamalarda bulundu. Çekici bir adam olması muhtemeldir. Zeki, açık sözlü, açık sözlü, entelektüel açıdan kibirli, dik kafalı ve paraya takıntılı olan Filelfo, kadınların peşinde koşmaya o kadar meraklıydı ki, üç testisle doğmuş olmakla övünüyordu. Özellikle birinin onu "tiksindirici" olarak tanımladığı akademisyenler arasında kolaylıkla düşman edindi.[2] Yine de Filelfo konuştuğunda şehir dinliyordu.[3]

Dante son derece popüler bir konuydu. Bu büyük adam 110 yıl önce ölmüştü ve Floransa'da edebi bir yarı tanrı olarak görülüyordu. Mezarı aslında

* Bkz. Bölüm 15.

Siyahlar ve Beyazlar arasındaki savaşlar sırasında memleketinden sürgün edildikten sonra yaşadığı Ravenna'da bulunuyordu. Bununla beraber, Dante'nin eserlerini, özellikle de *Commedia*'yı (ya da günümüzdeki adıyla *İlahi Komedya*'yı) tahlil etmek, Floransalı entelektüellerin favori eğlencesiydi. *Commedia* yalnızca cehennemin, arafın ve cennetin canlı bir portresi değildi; ağırbaşlı Latince değil İtalyan *terza rima*'nın* dans eden, iç içe geçmiş dizeleriyle yazılmıştı; aynı zamanda uzak ve yakın tarihten, şairin kalemiyle yargılanan ve buna göre ya şeytani azaplara mahkûm edilen ya da cennetin zevkleriyle ödüllendirilen ünlü erkek ve kadınların dedikoducu skeçleriyle doluydu. Bu, *Commedia*'ya ve onunla ilgili yorumlara önemli ölçüde çağdaş bir ilgi kazandırdı. Bununla beraber durumun sorun yaratma potansiyeli de hiç de az değildi. Nihayetinde Dante'ya konu olanların çoğunun akrabaları ve torunları, Floransa'nın yüksek sosyetesinde, hayatta ve faaldiler. Şiir, onların öz imajları, dünya görüşleri ve kavgalarıyla ilgiliydi. Ünlü Floransalılar, Dante'nin yorumları aracılığıyla övülebilir, iğnelenebilir veya açıkça iftiraya maruz kalabilirdi. Dolayısıyla bir edebiyat ustası, özellikle de sivri dilli biri, şehrin simgesel katedralinde Dante hakkında konuştuğunda sözleri önemliydi.

Aralık 1431'de Filelfo, Dante hakkında sadece metinsel yorumlar yapmakla kalmadı. Ayrıca platformunu, şehirdeki elli iki yaşındaki bankacı Cosimo de' Medici'nin başında bulunduğu bir gruba gölge düşürmek için de kullandı. Cosimo, on bir yıl önce Medici bankasının işletmesini babasından devraldığı zamandan beri Floransa'nın en zengin ve en güçlü adamlarından biri haline gelmişti. Lucca ve Milan da dâhil olmak üzere yakındaki şehir devletleriyle savaşların planlanması ve finanse edilmesinde yoğun bir şekilde yer aldı. Politikayı sahne arkasından kontrol etme konusunda uzmanlaşmış, içgüdüsel ve zeki bir işletmendi. Ancak genel olarak, özellikle de bir başka süper zengin Floransalı Rinaldo degli Albizzi ve Filelfo'nun hamilerinden biri olan Palla Strozzi'nin liderliğindeki muhafazakâr, oligarşik bir grup tarafından pek sevilmiyordu. Fielfo, katedralde verdiği ders sırasında kimden yana olduğunu açıkça ortaya koydu. Yarı dolaylı bir şekilde Medicilerin "cahil" olduklarını,

* Dante ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olan ve İtalyancaya en çok yakışan terza rima, kafiyelerin dönüşümlü olarak birbirinin üzerine geldiği bir şemadır. Kalıp ABA BCB CDC DED (ve benzeri) şeklindedir ve genellikle son kafiyeli bir beyte doğru ilerler. Dante, terza rima üzerinde çalıştığı bilinen ilk büyük şairdir ve hem Orta Çağ'da hem de sonrasında popüler olmuştur. Her ne kadar (İtalyanca'ya göre çok daha az kafiyeli kelimeye sahip bulunan) İngilizce'ye pek uygun olmasa da bu biçim Geoffrey Chaucer, Tudor dönemi şairi Thomas Wyatt, John Milton ve aralarında George Byron, Percy Shelley ve Alfred Tennyson'un da bulunduğu çok sayıda 19. yüzyıl romantikleri tarafından kullanıldı. Her ne kadar bütün bir parça boyunca katı terza rima'yı kullanan bir rapçi örneği bulamadıysam da, 20. ve 21. yüzyılın daha sözlü olarak hünerli rapçilerinin - Notorious B.I.G., Jay-Z, Lauryn Hill, Eminem, MF Doom, Kendrick Lamar ve benzerlerinin çalışmalarını da desteklediğini söylemek için güçlü argümanlar olduğunu kaydedebilirim.

onu kıskandıklarını ve Dante hakkında hiçbir şey bilmediklerini öne sürdü. Onları, "nefret ve zulüm" nedeniyle kendisini hedef almakla ve o akademik yılın başında üniversitedeki öğretim görevlerinden kalıcı olarak uzaklaştırılması yönündeki girişimlerin arkasında olmakla suçladı.[4] Bunlar açıkça kavga söylemleriydi ve sözleri Filelfo'ya musallat olmak için geri dönecekti.

Cosimo'nun önderliğinde Medici ailesi, yalnızca Floransa'da hegemonya kurmakla kalmamış, oğulları arasında papalar ve büyük dükler, kızları arasında kraliçe olacaklarla yarı kraliyet hanedanı mertebesine yükselmeye başlamıştı. Her ne kadar güçlerinin zirvesinde oldukları dönem geride kalmış olsa da 16. yüzyılın ilk yarısında hâlâ çiğnenmesi tehlikeli insanlardı. Şehrin dört bir yanında çıkarları olan büyük bir klan olan Medici, *amici* ("arkadaşlar") olarak bilinen ve üyeleri kodamanlardan, bankacılardan esnaf ve sıradan yoksullara kadar uzanan bir Floransalılar ağının merkezinde yer alıyordu.[5] Bu ağ soylu yahut el altından her türlü görev için seferber edilebilirdi. Birinin Medicilerle arasının bozulması, bunu yapmayı istedikleri takdirde bir insana gerçekten zarar verebilecek birçok düşman edinmek anlamına geliyordu.

Filelfo, Mayıs 1433'te *amici*nin karanlık gücünü tattı. Bu, Medici ailesi ve onların partisine sözlü saldırılarına başlamasından yaklaşık on sekiz ay sonraydı. Ona öfkeleri dinmemişti. Bir sabah Filelfo, Borgo S. Jacopo boyunca Arno nehrini takip ederek *Studio*'daki işe giderken, pelerininden bir kılıç çıkarıp ona saldıran Filippo adında bir haydut ona yaklaştı. Filelfo yumruklarıyla kendini savunmaya çalıştı ama o bir savaşçı değil bir yazardı. Saldırı ölümcül değildi (muhtemelen ölümcül olmaması planlanmıştı), ancak çok fazla kan vardı. Filelfo daha sonra, bıçağın "korkunç bir darbesi" ile saldırganın "yalnızca derisinden yaralamakla kalmayıp aynı zamanda sağ yanağı ve burnunu neredeyse kesmeyi" başardığını yazmıştı.[6] Saldırgan kaçtı. İlk şok ve acının ardından Filelfo da iyileşti ama sonsuza kadar şekilsiz bir yara izini taşıdı. Cosimo hiçbir zaman resmî olarak suçla ilişkilendirilmedi. Bunun yerine Filelfo'nun *Studio*'daki meslektaşlarından biri şehir yetkilileri tarafından mahkemeye çıkarıldı ve bu iş karşılığında Filippo'ya para ödediğini itiraf etmesi için işkence gördü. Filelfo ise bu işin arkasında Medici ailesinin reisinin olduğuna inanıyordu.

Uğradığı saldırıyı takip eden aylarda Fielfo, Cosimo ve arkadaşlarına verip veriştirdi. 1433'te siyasi olaylar Medici ailesi aleyhine döndüğünde Cosimo, bazı gerekçelerle, kendi bankası için maksimum kâr sağlamak amacıyla Floransa'nın Lucca ile yaptığı savaşların gidişatını manipüle etmekle suçlandı. Filelfo bu duruma çok memnun oldu. Cosimo'nun idam edilmesine yol açabilecek resmî vatana ihanet suçlamalarının yapılması için kamuoyuna çağrıda bulundu. Ancak şehir yetkililerini ikna edemedi. Cosimo, savaş vurgunculuğuyla ilgili suçlardan mahkûm edilerek Venedik'e sürgüne gönderildi. Oradan

hızlı bir şekilde iktidara dönme yolunu planladı ve 1434'te bunu başardı. Cosimo, Floransa'ya döndüğünde Filelfo oyunun bittiğini gördü. Şimdi şehirden kovulan oydu. Bu, kariyerinin sonu değildi; Milano dükleri ile ahlaksız ve yozlaşmış bir kişi ama coşkulu bir sanat hamisi olan Papa IV. Sixtus'un yanında seçkin görevlerde bulunmaya devam etti. Profesör ve saray şairi olarak çalıştı. Yorulmak bilmeden Avrupa prenslerini Osmanlı Türklerine karşı kitlesel haçlı seferlerini yeniden canlandırmaya teşvik eden risaleler yazdı. Yine de 1430'larda Cosimo ile çatışarak kazandığı fiziksel, itibari ve manevi yaralarla yaşadı. 1436'da Medici patronunu öldürmesi için bir suikastçı tutmaya çalıştı. Ancak komplo boşa çıktı ve bu sadece, Filelfo'nun kurmuş olduğu tüm şöhrete ve saygın bağlantılara rağmen, neredeyse elli yıl boyunca Floransa'da kötü anılmasına hizmet etti.

1481 yılına gelindiğinde Cosimo'nun torunu "Muhteşem" Lorenzo, onu üniversitede Grekçe profesörü olması için tekrar davet etti. Ancak Filelfo artık seksen üç yaşındaydı. Dante'nin şehrindeki ikinci görevi bir kalp atımı kadar sürdü. Geldikten kısa süre sonra dizanteriye yakalandı ve iki hafta içinde öldü. Heyecan verici ve çok yönlü bir kariyeri vardı ve bu kariyerin çoğunda Batı Akdeniz'deki en büyük Grekçe âlimi olmuştu. Bununla birlikte sivri dili onun görünüşüne ve neredeyse hayatına mal olmuştu. Filelfo'ya göre o, ilkelerine bağlı kalan ve bunun için acı çeken onurlu bir adamdı. "Utanma duygusu benim bir asalak olmama izin vermedi," diye yazmıştı bir keresinde. "Ben hiçbir zaman dalkavukluk yapmayı, insanları yağlamayı veya evet diyen biri olmayı da öğrenmedim."[7] Diğerleri onu farklı değerlendirdiler. Çağdaşı bir entelektüel kuru bir tavırla şöyle yazmıştı: "Zekâsı kıvraktı ama onu nasıl kullanacağını bilmiyordu."[8]

BUGÜN FRANCESCO FILELFO, ORTA ÇAĞ'IN SONLARINDA BATI'DA gelişen olağanüstü entelektüel ve sanatsal dünyayı düşündüklerinde insanların ulaştıkları isimler arasında başlarda yer almıyor. Doğru ya da yanlış, onun dehası ve ilmi halkın tahayyülünü bazı çağdaşları, özellikle de görsel sanatçılar kadar etkilemedi. Bu çağın yıldız isimleri Leonardo da Vinci ve Sandro Botticelli, Brunelleschi ve Michelangelo, Raphael ve Titian, Pico della Mirandola ve Machiavelli, Jan van Eyck, Rogier van der Weyden ve Albrecht Dürer gibi adamlardır. Filelfo bu isimler arasında birinci sırada yer almıyor, hatta belki ikinci sırada dahi bulunmuyor. Ne var ki yine de onun az bilinen hikâyesinin zamanın doğasını özetleyen bir yönü var.

14. yüzyılın sonlarından itibaren, önce İtalya'da ve kısa süre sonra Kuzey Avrupa'daki Alplerin ötesinde Rönesans olarak bilinen bir kültürel hareket gelişti. Rönesans, kelimenin tam anlamıyla "yeniden doğuş", yaratıcı insanların

edebiyat, sanat ve mimaride yeni ya da unutulmuş yaklaşımları keşfettiği bir dönemdi. Bunlardan ayrıca siyaset felsefesi, doğa bilimleri, tıp ve anatomi alanlarında da yeni teoriler ortaya çıktı.

Rönesans, antik Grek ve Roma kültürünün ihtişamına, resim ve heykeldeki hızlı teknik ilerlemelere ve eğitim ve devlet idaresi gibi konularda yeni fikirlerin yayılmasına olan ilginin yeniden canlandığına ve yoğunlaştığına tanıklık etti. Muazzam kamusal sanat yoluyla şehirlerin görünümleri değişti. Portre sanatı politikacılara yeni propaganda araçları kazandırdı. Rönesans birçok kuşak boyunca ilerledi ve gelişti: En uzun tarihsel analize göre, 17. yüzyılın başlarında hâlâ devam ediyordu. En önemlisi, bu dönemi yaşayanlardan bazıları yeni bir çağda yaşadıklarının en başından beri farkına vardılar. Destansı bir *Floransa Halkı Tarihi* kaleme alan Leonardo Bruni bunu ilk dile getirenlerdendi. Eserinde Batı Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyıldaki çöküşünü büyük bir çağın sonu, kendi zamanı olan 15. yüzyıl başlarını da medeniyete giden uzun bir yolun doruk noktası olarak tanımlamıştı.[9] Bu kavram, bunun gibi kitapların içeriğinin de gösterdiği gibi, Orta Çağ'ın sınırları hakkındaki anlayışımızı hâlâ desteklemektedir.

Rönesans, dehaların ve dâhilerin serbest bırakıldığı bir dönemdi ama hamiler de günümüzdeki yapımcılar kadar önemliydi. Sanat ve icat, para, güç ve prenslerin hırslarıyla sıkı sıkıya iç içe geçmişti. Zeki ve yaratıcı insanlar çabalarına finansman bulmak için zenginlerin yanına akın ederken, güçlüler kendi zevklerini ve memleketlerinin gelişmişliğini vurgulamalarını desteklemeleri için sanatçıların arkasında durdular. Yani her Filelfo'ya karşılık bir Cosimo vardı; her ikisi de diğerini kabaca eşit ölçüde yüceltebilir ve engelleyebilirdi.

Yüzyıllar boyunca insanlar Rönesans'a dönüp baktıklarında onu Orta Çağ ile modernite arasındaki sınırları belirleyen, çığır açan bir kültürel dönüm noktası olarak gördüler. Günümüzde ise bazı tarihçiler, kendisinden önceki yüzyıllarda buluş eksikliği olduğunu veya düşünsel manada herhangi bir dönüşüm yaşanmadığını ima ettiği gerekçesiyle bu terimden hoşlanmıyorlar. Diğerleri ise hâlâ "rönesans" terimini Orta Çağ'ın daha önceki anlarına uygulayarak kullanmaya ve cansızlaştırmaya kararlılar; bu noktaya ulaşana dek yolculuğumuzun seyrinde "12. yüzyıl Rönesansı" mefhumu ile zaten karşılaştık.* Öyle olsun. Gerçek şu ki, "rönesans" terimini beğenelim ya da beğenmeyelim, özellikle 15. yüzyılda çoğu zaman kirli olsa da, görkemli müşterilerin himayesi altında en ünlü sanat ve edebiyat eserlerinden bazılarını üreten kültürel ve entelektüel bir çaba zeminin mevcudiyetini inkâr eden kişi ya cesur ya da saftır. İşte bu çağa geldiğimizde, geç Orta Çağ'ın sanatsal ve hümanist patlamasına ve bunun altında yatan zaman zaman kanlı maskaralıklara bakarken düşüncelerimize değineceğiz.

* Bkz. Bölüm 11.

İlk Hümanistler

FILELFO'NUN COSİMO DE' MEDİCİ İLE ARASININ BOZULMASINDAN 104 yıl önce, 1327 yılının Kutsal Cuma günü, genç şair ve diplomat Francesco Petrarca, papalık şehri Avignon'da kiliseye gitti. Daha sonra anlattığı hikâyeyi göre, Laura adında bir kadın ilk kez orada, tüm Hristiyan takviminin en kutsal gününde gözüne çarptı. Muhtemelen (ama kesinlikle değil) bu kişi, asilzade Kont Hugh de Sade ile yakın zamanda evlenmiş bulunan Laura de Noves idi.

On yedi yaşındaki Laura de Noves ergenlikten yeni çıkmıştı, ama bu 14. yüzyıl gelinleri için oldukça normaldi. Ondan altı yaş büyük olan Petrarca, ya da bugün adının İngilizcede kullanılan şekliyle Petrarch, onun büyüsüne kapılmıştı. Cazibe kısmen fizikseldi. Laura de Noves'in ölümünden sonra Floransa'daki Laurentian Kütüphanesi'nde saklanan (ve kısmen hayali olan) bir portresi, ince, zarif bir burna, yüksek kemerli kaşların altında yuvarlak gözlere, küçük bir ağza ve çeneye sahip, güzel bir kadını betimliyor. Bununla beraber her şey fiziksel güzellikten ibaret değildi. Petrarch, Laura'nın "sevimli gözlerinin ışığını" ona yönelttiğinde "aşk, eylem ve söz düşünceleri" yarattığını yazdı.[10] Kısa süre sonra başlayan iffetli, platonik ilişkide Laura onun ilham perisi oldu. Petrarch, kendisinin uzun ve Laura'nın kısa hayatı boyunca onun hakkında ve onun için yüzlerce şiir yazdı.*

Dante gibi Petrarch da en iyi şiirlerinin çoğunu Latince değil İtalyanca yazdı. Ayrıca sonenin on dört satırlık şiirsel biçimini de mükemmelleştirdi. Petrarch soneyi yaratmadı. Eğer kesin olarak "icat edildiyse" bu, 13. yüzyılın başlarında II. Frederick Hohenstaufen'in Sicilya'daki sarayında gerçekleşmiş olmalıdır. Petrarch'a gelince, o bunu şekillendirdi ve o kadar ustalaştı ki, "Petrarch sonesi"artık İtalyan şiirinin temelini oluşturuyor, tıpkı daha sonraki "Shakespeare sonesi"nin İngilizce'de olduğu gibi.[11]

Petrarch'ın sonelerindeki (ve diğer ilk şiirlerindeki) konu, ulaşılmaz bir kadına duyulan romantik aşktan daha fazlasıydı. O, Laura'ya olan hayranlığını, insan yaşamının gizemlerini, zevklerini ve acılarını araştırmak için bir sıçrama noktası olarak kullandı. Batıda yaklaşık bin yıl boyunca bu temaları tartışmak için kullanılan standart çerçeve, İsa ve onun çilesi üzerine düşünmekti. Petrarch bu geleneksel modeli alaşağı etti. O tartışmasız dindar bir Hristiyan'dı; hatta resmî olarak bir din adamıydı. Yine de yüce olanı başka bir yerde değil, bireyde buldu. Bir kişinin duygusal ve içsel yaşamını ebedî manaya ve daha yüksek gerçeği ortaya çıkarma gücüne aşıladı. Her şey hâlâ Tanrı'ya dönüyordu ancak rota tamamen farklıydı. Petrarch'ın yaklaşımı, Rönesans'ın başarılarına yön veren,

* Bugün Petrarch'ı bir nebze takıntılı olarak görebiliriz. Kompliman ile takıntı arasındaki çizgi her zaman ince ve geçirgen olmuştur, özellikle de şairler için.

hümanizm olarak bilinen kapsayıcı estetik ve ahlaki felsefenin merkezinde yer alacaktı. Gelecek nesiller onu hümanistlerin ilki olarak gördü.

14. yüzyılda Petrarch'ın adını duyurması uzun sürmedi. Güzel bir yazar, coşkulu bir mektup arkadaşı ve önlenemez bir gezgindi. Gençliğinde babasının yerleşme ve avukatlık eğitimi alma tavsiyesini reddetmişti; zaten günlerini Bologna'da masasında oturup yasal evrakları doldurarak geçirmek yerine dünyayı dolaşarak, okuyarak ve yazarak geçirmek istediğini biliyordu. Laura ile ilk karşılaştıktan sonraki yıllarda ise yolculuk tutkusuna kapıldı. 1330'larda Fransa, Alman İmparatorluğu, Flandre ve Aşağı Ülkelerin şehirlerini dolaştı. Bu arada danışabileceği bilim adamlarını ve klasik kaynaklardan kopyalanan el yazmalarını okuyabileceği kütüphaneleri belirledi. Düzenli olarak onun için eve en yakın anlamı ifade eden Avignon'un 30 km doğusundaki bir vadide gizlenmiş, Vaucluse adında küçük, tenha köye döndü ama buraya hiçbir zaman tamamen yerleşmedi. Dünya, tüm doğal görkemiyle, büyük binalarıyla, kitaplarıyla karşı konulmaz bir ilham kaynağıydı. 1337'de Roma'yı ziyaret etti ve imparatorluk başkentinin kalıntılarını gezerken Pön Savaşları hikayelerini takıntı haline getirdi. Bundan sonra, Kartacalı Hannibal'in sonunda Scipio Africanus tarafından mağlup edildiği M.Ö. 218-201 yıllarındaki İkinci Pön Savaşı'nı anlatan *Afrika* adlı uzun bir destansı şiiri (bu kezİtalyanca yerine Latince) yazmaya başladı. *Afrika* nihayet dokuz kitaba ve yaklaşık yedi bin satıra ulaştı ama Petrarch asla kitabını tamamladığını düşünmedi ve yaşadığı sürece geniş çapta dağıtılmasına da izin vermedi.[12]

Yavaş yavaş şöhreti ve beraberinde güçlü arkadaş çevresi arttı. Petrarch, kariyerinin ilk yarısında, bir sonesinde "Görkemli Colonna!" olarak nitelediği güçlü bir Roma soylu ailesinin mensubu olan Kardinal Giovanni Colonna için çalıştı.[13] Bundan sonra hep daha yüksek mevkilere taşındı. En ünlü hamilerinden biri, İtalya'nın önde gelen hükümdarı olma tutkusunu besleyen ve önde gelen sanatçı ve yazarlarla temas kurarak gücünü yansıtmanın değerini çok iyi kavrayan Napoli kralı Anjoulu Robert (h.1309-1343) idi. 1341 yılında Robert, Petrarch'a cazip bir teklif sundu: Roma'ya gidip *poet laureate* unvanıyla onurlandırılmak. Bu, onun dehasını takdir etmek için özel olarak yeniden canlandırılan eski bir unvandı. Petrarch, Kral Robert'ın kendisinden emin olmak için onu sarayında üç günlük bir *viva voce*ye* tabi tutması gereken koşuluyla teklifi kabul etti. Robert zevkten dört köşe olmuştu. Petrarch sınavı geçtikten sonra 1341 yılı Paskalya günü Capitoline Tepesi'nde bir defne çelengi ile taçlandırıldı. Hem eski bir dünyanın çöküşünü hem de eskilerin ruhunun yaklaşmakta olan dirilişini düşündüren Ebedî Şehir'in kalıntıları arasında bu anlamlı bir törendi.[14] Petrarch, taç giyme töreninde Romalılara coşkun

* Sözlü sınav (ç.n.).

övgüler yağdırdı. Lucan'dan alıntı yaparak dinleyicilerine "şairin görevi kutsal ve büyüktür" dedi. Şöyle devam etti:

> Şairler için daha mutlu bir çağ vardı; önce Yunanistan'da, sonra İtalya'da, şairlere en yüksek saygının gösterildiği bir çağ, özellikle de Sezar Augustus'un imparatorluğun egemenliğini elinde tuttuğu ve yönetimi altında Virgil, Varus, Ovidius, Horace ve diğerleri gibi mükemmel şairlerin yetiştiği bir çağ... Ama bugün, sizin de çok iyi bildiğiniz gibi, her şey değişti...[15]

Şiirin değerinin düşürüldüğünü savundu. Ancak şairler, teologların kutsal metinlerden çıkardıkları kadar derin gerçekleri, sözleriyle ortaya çıkarmayı başarabilirdi; tabii eğer dinleyicileri de bunu fark ederse. Petrarch'ın ifadesiyle:

> Şairler, kurgular perdesi altında fiziksel, ahlaki ve tarihsel gerçekleri ortaya koymuşlardır... Bir şair ile bir tarihçi ya da bir ahlak ya da fizik filozofu arasındaki fark, bulutlu bir gökyüzü ile açık gökyüzü arasındaki farkla aynıdır çünkü her iki durumda da görülen nesnede aynı ışık bulunur ama bu, gözlemcilerin kapasitesine göre farklı derecelerde algılanır.[16]

Petrarch'ın nazımı böyle ateşli bir şekilde kabartan savunusu ve daha geniş manada sanata yönelik onun ilahi olanın görülebileceği bir mercek olduğu iddiası 1340'larda heyecan verici ve ilgi çekiciydi. Onun ferasetinin Batı'daki yazarlar, sanatçılar ve düşünürler tarafından tamamen anlaşılması iki yüzyıl alacaktı ama taç giyme töreni konuşması nihayetinde tüm Rönesans için bir manifesto olarak görülmeye başlandı.[17]

PETRARCH'IN ROMA'DAKİ TAÇ GİYME TÖRENİNDEN SONRAKİ HAYATI, geriye dönüp bakıldığında, Orta Çağ'ın sonunda hayat bulan Rönesans'ın yeni entelektüel ve kültürel dünyası için bir model olarak okunabilir. Daha önce gördüğümüz üzere, Petrarch 1348'deki Kara Ölüm'den kurtulmuştu ama sevgili Laura ve arkadaşları onun kadar şanslı değildi.* Yaşı ilerledikçe giderek yalnızlaştı ve dine düştü. 1350 dünyevi hazları mümkün mertebe bir kenara bırakmaya ve kendini daha münzevi bir tefekkür ve çalışma varlığına adamaya karar verdi.

Petrarch da Orta Çağ'ın bütün diğer önde gelen büyük beyinleri gibi kendisini Hristiyan tefekkürüne dalmanın mutlaka klasikleri terk etmek anlamına gelmediğini fark etti. Verona'da Cicero'nun özel mektuplarının saklandığı yeri keşfetmesi gibi, seyahatleri ve çalışmaları sayesinde yüzyıllardır okunmamış metinleri içeren Avrupa'nın en büyük özel kitap koleksiyonlarından birini biriktirme imkânı bulmuştu. Petrarch aynı zamanda kendi yazılarını

* Bkz. Bölüm 13.

düzenleme konusunda da titizdi: Bunları İtalyanca *Canzoniere* olarak bilinen bir koleksiyonda düzenledi; yıllar içinde Boccaccio gibi arkadaşlarına gönderdiği mektupları topladı ve *Zaferler*[*] (*Trionfi*) adlı iddialı bir lirik şiir koleksiyonunda büyük bir ilerleme kaydetti. Bu, Aşk, İffet, Ölüm, Şöhret, Zaman ve Sonsuzluk başlıkları altında altı büyük tema etrafında düzenlenmişti ve ölümden sonraki hayata kadar insan yaşamının maddi ve manevi seyrini betimliyordu. Ele aldığı büyük fikirler, acıların, mücadelelerin ve kutlamaların canlı tasvirleri ve Eski Ahit patriklerinden Sultan Selahaddin gibi neredeyse çağdaş şahsiyetlere kadar ünlü karakterlerin çok sayıda minyatürü sayesinde, *Zaferler*, Orta Çağ'ın ilerleyen dönemlerinde de çoğunlukla bol resimli el yazmaları halinde sıklıkla kopyalanarak popülerliğini korudu.

Zaferler'in orijinal metninin tamamlanması Petrarch'ın neredeyse yirmi yılını aldı ve eser ancak 1370'lerin başında tamamlandı. O sıralarda İtalya'da yaşıyordu ve zamanını Padua ile yakındaki Arquà'daki kırsal inziva yerinde geçiriyordu. Papalık sarayıyla yakın temas halinde kaldı ve bu makama gelen her papayı onaylamasa da papalık 1367'de Avignon'daki "Babil Esareti"nden Roma'ya dönüşüne başlamasından çok memnun oldu.[**] Ne yazık ki, Roma restorasyonunun tamamını görecek kadar yaşayamadı. 19 Temmuz 1374'te, yetmişinci doğum gününden bir gün önce, Arquà'daki masasında öldü. Rivayete göre başı bir Virgil el yazmasına düşmüş halde, uyuyormuş gibi bulunmuştu. Virgil, genellikle Petrarch'tan bir nesil önce yaşayan Dante ile ilişkilendirilir[***] ama önemli olan bu değil. Dante ve Petrarch birlikte 14. yüzyılın önde gelen İtalyan yazarlarıydı. Onlar, çok hayranlık duyulan klasik atalarına denktiler ve Rönesans'ın en büyük sanatçı ve yazarlarının çoğunun omuzlarında yükseleceği devlerdiler.

PETRARCH'IN ÖLÜMÜNDEN YAKLAŞIK BEŞ YÜZ YIL SONRA ONUN HAYATINI gözden geçiren, Jacob Burckhardt adlı İsviçreli bir âlim, Rönesans'ın "başladığı" anı tam olarak belirlemenin mümkün olduğunu düşündü. Bu, genç Petrarch ve kardeşi Gherardo'nun, Vaucluse'den çok da uzak olmayan, günümüzde Tour de France rotasındaki en zorlu tırmanışlardan biri olmakla meşhur yaklaşık iki bin metrelik bir zirve olan Ventoux Dağı'na tırmanmaya karar verdikleri 26 Nisan 1326 Cumartesi günüydü. Petrarch kendi ifadesine göre çocukluğundan beri tepeden neyin görülebildiğine bakmak için oraya tırmanmayı hayal ediyordu. Ne buranın "kayalık ve neredeyse ulaşılmaz uçurumlarla

---

* Türkçeye *Utku Şiirleri* adıyla çevrilmiştir (ç.n.).

Avignon Papalığı 1309 yılında V. Clement'in papalığında başlamıştı. 1367 yılında Papa V. Urban, Roma'ya döndü, ancak 1370'te buradan ayrılmak zorunda kaldı. Altı yıl sonra XI. Gregory, Roma'ya dönüşü kalıcı hale getirdi; ancak Kilise daha sonra 1417'ye kadar süren bölünmeyle parçalanmıştı. Bkz. Bölüm 16.

Dante, İlahi Komedya'sında öte dünyaya yaptığı kurgusal yolculukta kendisine rehberlik eden bir ruh olarak Virgil'i metnine dâhil etmiştir (ç.n.).

dolu dik bir dağ" olması ne de yaşlı bir çobanın uzaklaşmaları için yaptığı özel uyarılar kardeşleri caydıramadı. Böylece yukarı çıktılar.[18]

Açıkçası tırmanış korkunçtu. Ama bunu başardılar. Ve zorlu bir yükseliş ve iniş sırasında Petrarch, St Augustine'in yazıları üzerinde derin derin düşündü. Daha sonra bunu yapmanın ona dinî bir ilham kaynağı olarak iç gözlemin ve fiziksel çabanın önemini gösterdiğini yazdı. "[insanlar] içlerinde bulunanı dışarıda ararlar" diye yazdı. Burckhardt'a göre, bu kavrayış ve doğada kendisini deneyimlemek amacıyla dağa tırmanma fikri, Petrarch'ın zamanından önce hiç kimsenin aklına gelmezdi; oysa her iki kavram da onu takip eden nesiller için tamamen sıradandır.[19] Tarihçi, Petrarch'ı özel kılan şeyin bu olduğunu iddia etti.

Bugün pek çok insan Burckhardt'ın Rönesans'ın ne zaman başladığına dair değerlendirmesine katılmayacaktır. Yine de Petrarch'ın 1374 yılındaki ölümünden sonra edebiyatta Batı'nın tamamında hissedilebilen büyük bir patlama yaşandığı reddedilemez. 1375'te ölen Boccaccio, *Decameron*'unu yirmi yıl önce bitirmişti. İngiltere'de coşkulu İtalyan hayranı Geoffrey Chaucer, 1387 yılı dolaylarında *Canterbury Hikâyeleri*'ne başladı ve 1400'deki ölümüne kadar üzerinde bunlar üzerinde çalıştı (Chaucer ayrıca Petrarch'ın şiirlerini İngilizceye çevirdi ve onun Latince öykülerinden biri olan *Griselda*'yı *Kâtibin Hikâyesi* olarak uyarladı). Fransa'da Venedik doğumlu şair, tarihçi ve saray nedimi Pisalı Christine, VI. Charles'in sarayının parlayan yıldızı olarak öne çıktı. O, Frank halkı için yeni ve merak uyandırıcı Truva kökeni hikâyesini uydurdu ve tartışmalı olarak ilk feminist tarih örneği kabul edilen, tarih boyunca büyük kadınların yaşamları ve eylemlerinin Fransızca özeti olan *Kadınlar Şehri Kitabı*'nı yazdı. Pisalı Christine'nin bu kitabı tamamlamasından yirmi yıl sonra Leonardo Bruni ve Filelfo İtalya'da çalışmalarını sürdürüyorlardı. Bir müddet sonra muhtemelen 1440'lı yıllarda Donatello, Orta Çağ'ın ilk natüralist, çıplak erkek heykeli olarak kabul edilen ünlü bronz Davut heykelini yaptı. Bunların hepsi doğrudan ya da dolaylı olarak Petrarch'ın işi değildi. Ancak bir araya getirildiğinde bu olağanüstü bir sahneydi.

İtalya'ya yakında döneceğiz ama bundan önce 15. yüzyıl başlarında Alpler'in kuzeyinde, Burgonya'da bulunan sanatsal ve yaratıcı yeniliğin bir başka canlı merkezine bakmalıyız. Burgonya Dükalığı, aynı adı taşıyan, M.S. 6. yüzyılda Frank devletine bağlanan, tarihten silinmiş krallığın halefiydi. Bağımsız fikirli 15. yüzyıl düklerinden oluşan bir ailenin yönetiminde, Cenevre Gölü'nün kuzey kıyılarından Flandre'nin Kuzey Denizi kıyısına ulaştılar. Yöneticileri, koşullar daha farklı olsaydı, tamamen yetkin hükümdarlar haline gelmiş olabileceklerini unutmamışlardı ve bunu mümkün olan her şekilde vurgulamaya çalıştılar. İngiltere ve Fransa arasındaki Yüz Yıl Savaşları'nın son dönemlerinde güç simsarları olarak hareket ettiler. Haçı kabul ettiler ve

Osmanlılara karşı haçlı olarak savaştılar. Ama aynı zamanda cömert, savurgan sanat ve sanatçı hamileriydiler ve 15. yüzyılda dukalık sarayları Avrupa'nın dört bir yanından yaratıcı dâhiler için bir merkez haline geldi.

İyi, Kötü ve Güzel

KUZEYBATI AVRUPA'DA 1434-1435 YILININ KIŞ MEVSİMİ ÇOK ÇETİN geçti. İngiltere'de, Thames nehri halicine kadar dondu. İskoçya'nın her yerinde buz o kadar kalındı ki, değirmen çarkları haftalarca dönmedi ve bu durum ve büyük bir un ve ekmek kıtlığına yol açtı. Flandre, Arras'ta dört ay boyunca aralıksız kar yağdı ve kasaba halkı, efsanevi, doğaüstü, politik ve tarihi figürler şeklinde gösterişli kardan adamlar yaptılar. Bir sokakta Efes'in Yedi Uyurları yatıyordu. Bir diğerinde, buz gibi iskeletler korkunç bir *danse macabre* halindeydiler. Alegorik Tehlike figürü *Petit Marché*'nin girişini koruyordu. Bütün bunların arasında küçük bir silahlı kardan adam grubuna liderlik eden bir kardan kadın duruyordu.[20] Karla kaplı sokaklarda yanından koşuşturan yayaların hemen tanıyabildiği bu kadın, Arclı Joan (Jeanne d'Arc) idi.

Fransa'daki Burgonya topraklarının kalbinden, Domrémy'den bir köy kızı olan Joan, geçen on yıl boyunca kısa bir süre için Avrupa'nın en ünlü kadını olmuştu. 1425 yılında, yaklaşık on üç yaşındayken, baş melekler onu ziyaret etmiş ve ona merhum VI. Charles'ın Dauphin olarak bilinen taçsız oğlu ve varisinin izini sürmesini ve Fransa'yı, ülkenin kuzey yarısının çoğunu işgal etmiş bulunan İngiliz ordularını kovmasına yardım etmesini söylemişti.* Hayret verici bir şekilde, Joan görevini yerine getirdi. 1420'lerin sonlarında, o sıralarda on yedi yaşında olan ve İngilizlere karşı savaşan Dauphin'in ordularının yanında yürüdü. Bazen erkek zırhı giyerdi ve savaşmamasına rağmen Tanrı'nın lütfunu ortaya koyan muhteşem bir görüntü sergiler, gittiği her yerde adeta

* Bu noktada Fransa'nın durumunu ve Yüz Yıl Savaşı'nı kısaca özetlemek faydalı olabilir. Yukarıda bahsedildiği gibi (bkz. Bölüm 13), uzun ve sıkıntılı hükümdarlığı sırasında VI. Charles (h. 1380-1422) Fransa, Burgonyalılar ve Armagnaclar olarak bilinen iki rakip hizbe bölündü. Bu siyasi bölünmeden yararlanan İngiltere Kralı V. Henry (h. 1413-1422), Agincourt Muharebesi'nde (25 Ekim 1415) bir Armagnac-Fransız ordusunu mağlup etti ve Normandiya'yı ve ülkenin kuzeyinin çoğunu istilaya girişti. Yüz Yıl Savaşları'nın nihai amacı olan İngiltere ile Fransa kraliyetlerinin birleştirilmesini fiilen güvence altına alan Troyes Antlaşması (1420) uyarınca Fransızlar, Henry'yi ve mirasçılarını VI. Charles'ın meşru halefleri olarak tanıdılar. Bu, VI. Charles'ın Armagnaclardan yana olan en büyük oğlu Dauphin'i mirastan mahrum etti. Burgonya'nın İngilizlere verdiği destek olmasaydı bunların hiçbiri mümkün olamazdı. 1430'ların başlarında hem V. Henry hem de VI. Charles ölmüştü ve Henry'nin küçük oğlu VI. Henry teorik olarak her ikisi in de halefiydi. Fransa fiilen üçe bölündü: İngiliz kontrolündeki kuzey bölgesi, Armagnac güneyi ve Burgonya'nin yanı sıra Flanders ve Aşağı Ülkeleri de içeren Burgonya bölgesi. Aktif güçlerden herhangi ikisi arasındaki ittifak, üçüncü taraf için son derece dezavantajlıydı.

zafere ilham veren bir görünüm sergilerdi. 1429 yılında, zorlu Orléans kuşatmasını kazanan Fransız birliklerinin yanında sancak taşıdı. Ertesi yıl, efendisi VII. Charles olarak taç giydiğinde, Reims Katedrali'nde parlak zırhlar içinde ve sancağını taşıyarak Dauphin'in yanındaydı.[21]

Ne var ki Mayıs 1430'da Joan, Compiègne kuşatmasında esir düştü. Hapsedilmek üzere Arras'a götürüldü. Onu esir alan kişi, Compiègne'de İngilizlerin tarafında savaşan Jean de Luxembourg adında bir asilzadeydi. İngiltere'nin en önemli müttefiki Burgonya Dükü İyi Philip'in bağlılarındandı ve onun arabuluculuğu aracılığıyla Joan'ı İngilizlere sattı. Bir yıl sonra Joan, bir Kilise mahkemesinin onu sapkınlıktan mahkûm ettiği Rouen'de kazığa bağlanarak yakıldı. Burgonya Dükü onun ölümüne tanıklık etmek için şehirde değildi. Ancak Joan hapisken onunla tanışmıştı ve aralarında geçen konuşmaları hiçbir zaman açıklamamasına rağmen, bu savunmasız kadının sonunda onu öldüreceğini bildiği kişilere satışına aracılık etmekten hiç çekinmemişti.

Görünen o ki dük, İngiliz müttefiklerine olan sadakatini de pek dert etmiyordu. 1434-1435'in kasvetli kışında merhum Joan, Arras'ta kardan yapılmış bir heykelin içinde yükselirken, İyi Philip, İngilizleri tamamen terk etmeye hazırlanıyordu. Karların nihayet erimesinden altı ay sonra, Eylül 1435'te Philip, VII. Charles ile Arras Antlaşması'nı yaptı. Fransa'da İngilizlere verdiği tüm desteği geri çekti, genç İngiliz kralı VI. Henry'nin kendisini Fransa kralı olarak adlandırma iddiasını reddetti ve İskoçya ile Kastilya krallıkları da dâhil olmak üzere tamamı İngiltere'ye şiddetle düşman olan güçlerin koalisyonuna katıldı. Bu, İngilizler için telafi edilmesi imkânsız bir darbeydi. Nihayet 1453'te Castillon Muharebesi'nde İngilizlerin Yüz Yıl Savaşları'ndaki son yenilgilerine yol açtı. Dolayısıyla Arras Antlaşması, kısa ve hatta orta vadede, Burgonya Dükü'nün Avrupa sahnesinde sahip olabileceği gücün çarpıcı bir gösterisiydi.

Diplomasi tarihi ve askerî tarih uzmanları Arras Antlaşması'nın şartlarını ve sonuçlarını analiz etmek için çok zaman harcadılar. Bizi burada ilgilendirense işin bu kısmı değil. Önemli olan, İyi Philip'in büyük dükler soyundan gelen büyük bir dük olmasıydı. Ama onun tutkusu kral olmaktı. Büyük bir hükümdarın işinin kısmen savaşta siyasi kurnazlık ve cesaret sergilemek ve Avrupa krallıkları arasında çekişen sürekli diplomatik oyunlarda gerçek bir güç olarak tanınmasını sağlamak olduğunun farkındaydı. Ancak iktidar algısının elçi ve asker sıfatlarının çok daha ötesinde olduğunun da bilincindeydi. Bu aynı zamanda azamet ve asalet gösterisi meselesiydi. Bu nedenle, 1430'larda İyi Philip'in kendisini yalnızca bir güç simsarından çok daha fazlası olarak dikkatle konumlandırması tesadüf değildir. Aynı zamanda etrafını göz kamaştırıcı yaratıcı insanlardan oluşan bir zümreyle kuşatan Avrupa'nın en önde gelen sanat hamisi olarak da rol oynuyordu. Onların eserleri bu coşkun dükün yönetiminin asilliğine tanıklık ediyordu. Bu sanatçıların en büyüğü, henüz

hayattayken dahi Batı sanatının gidişatını tamamen değiştirdiği kabul edilen bir ressam olan Jan van Eyck'ti.

ARRAS ANTLAŞMASI SIRASINDA VAN EYCK ELLİLİ YAŞLARININ ORTASINDAYDI ve Philip'in sırdaşlarından ve yakın arkadaşlarından biriydi. 1390 civarında, muhtemelen Maaseik'te (günümüzde Belçika) dünyaya gelmişti. Anlaşıldığı kadarıyla aynı zamanda ressam olan Hubert adında bir ağabeyi vardı. Sanat tarihçileri Hubert'in van Eyck üzerindeki etkisini uzun uzadıya tartıştılar ama Jan'ın daha büyük bir sanatçı olduğu açıktır. Genç bir adam olarak Jan van Eyck, Flandre'yi ve Alçak Ülkeleri dolaştı, sanatını icra etti, Liège ve Gent'te yaşadı ve ilk başta İncil'den çeşitli bölümlerde İsa ve Meryem Ana'yı betimleyen oldukça geleneksel, gotikten etkilenen dini sahneler üzerinde çalıştı. 1420'lerin başlarında hamisi, piskoposluktan gelme bir asilzade olan Gaddar John lakaplı bir adamdı. Bu lakap, 1408'de Liège'de bir isyanı bastırdığında asilerin tamamını katletmiş olmasından dolayı verilmişti. Bu çirkin katliamdaki suç ortağı İyi Philip'in babası Korkusuz John'dan başkası değildi. 1425'e gelindiğinde Korkusuz John ve Acımasız John öldürülmüştü (Korkusuz, bir köprüde dövülerek öldürülmüş, Acımasız ise zehirli bir dua kitabıyla suikasta uğramıştı). Yani Philip, Flandre ve çevresinde önde gelen bir isimdi ve van Eyck doğal olarak onun yörüngesine girdi. O yılın ikbaharından itibaren Philip'in uşağı ve ressamı olarak iki iş karşılığında ona yaklaşık 100 *livres parisis* (Paris poundu) ödendi. Bu iyi bir ücretti. Üstelik dükün sarayına bağlı olmakla birlikte serbest çalışmasına da izin verilmişti. Bu roller ona mükemmelen uyuyordu.

Jan van Eyck'in 1425'te katıldığı dükün sarayı canlı, gösterişli, bazen de müstehcen bir yerdi. Van Eyck ile hemen hemen aynı yaşta olan Philip, çarpıcı ve karizmatik bir figürdü; bir vakanüvis tarafından uzun ve zayıf, vücudunun her yerinde şişkin damarlara sahip olarak tanımlanıyordu. Ailesinin, kartal şeklindeki burnunun yanı sıra, güneşte kahverengileşmiş bir yüz ve "sinirlendiğinde boynuz gibi öne çıkan gür kaşlar" gibi karakteristik özelliklerini taşıyordu.[22] Van Eyck'in büyük çağdaşı Rogier van der Weyden'in portresi bu tarifi teyit ediyor. Aynı zamanda vakanüvisin, dükün "kibar ama gösterişli bir şekilde giyindiği" yönündeki beyanını da destekliyor; van der Weyden'in portresinde Philip kaliteli bir siyah elbise, şövalyelik Altın Post Tarikatı'nın ince mücevherli nişanı ve başında büyük, siyah, sarık benzeri bir *şaperon** ile betimleniyor.

Van Eyck, bu çarpıcı asilzadenin geleneksel dindarlıkla mübalağalı aşırılıkları birleştirdiğini çabucak anlamış olmalı. Dük her gün Ayin dinlerdi**

* Latince *cappa* kelimesinden gelen *chaperon*, Orta Çağ Avrupa'sında kullanılan ve özellikle 15. yüzyıl ortalarında Burgonya'da moda olan bir başlık türüydü (ç.n.).

** Kendisi komünyona katılmadan ayinde bulunduğu ifade ediliyor. Bunun özellikle laik Katoliklerin yaptığı bir uygulama olduğu ifade edilir (ç.n.)

ancak geceleri, bazen şafak sökene kadar ziyafet çekmeyi, içmeyi, dans etmeyi ve parti yapmayı sevdiği için papalık tarafından kendisine (sabah yerine) akşam 2 ile 3 arasında bunu yapma izni verilmişti. O kadar geç kalkardı ki resmî ziyaretçiler o henüz eğlencenin yorgunluğunu atıp uyanamadıysa geri çevrilebilirdi.[23] Özellikle evlerinin gerçek yöneticileri olduklarını ve hayranlık duyulması gerektiğini söylediği kadınlara karşı tavırları hoştu ama aynı zamanda karısının yanı sıra yirmi ila otuz üç arasında metresi vardı ve en az on bir gayri meşru çocuk babasıydı.

Dükün ayrıca dikkat çekici derecede gerçeküstü ve hatta kaba bir mizah anlayışı vardı. Özel mektuplarını "elveda pislik" ifadesiyle imzaladı. Van Eyck'in saraydaki sanatçı meslektaşlarından birine, Hesdin şatosundaki odaları fiilî şakalar ve bubi tuzaklarıyla donatması için 1.000 £ ödedi. Bu şakalar arasında yoldan geçen saray mensuplarına su fışkırtan heykeller; bir kapı aralığında "iyi ve doğru bir şekilde geçen herkesin başına ve omuzlarına yumruk atan" bir boks eldiveni düzeneği; kadınların eteklerine su püskürtmek için zemine gizlenmiş fıskiyeler; konuşan tahta bir keşişin bulunduğu bir oda; tavanda ziyaretçilere sahte gök gürültülü fırtınalar püskürten bir yağmur makinesi ve ıslanmaktan kaçmaya çalışanların büyük bir tüy çuvalının içine yuvarlanması için sahte zeminli bir yağmur barınağı vardı.[24]

Bu mekanizmalar dükün çılgın, biraz da kaba tavrını yansıtıyordu ama aynı zamanda Philip'in sınırsız icat ve sanat sevgisinden de kaynaklanıyorlardı. Servetini duvar halılarına, özenle dekore edilmiş dinî giysilere, mücevherli kutsal emanetlere ve zarif ışıklı el yazmalarına harcadı.[25] Müzisyenler, ressamlar, kuyumcular, yazarlar ve diğer zanaatkarları, zamanının İtalya dışındaki herhangi bir hükümdarından daha büyük ölçekte çalıştırdı. Mücevher koleksiyonunu tek başına incelemenin bekçisi tarafından üç günlük bir iş olduğu söyleniyordu.[26] Bir de elbette, onun himayesinde olgunlaşan van Eyck'i işe aldı. 16. yüzyıl yazarı Giorgio Vasari'nin sanatsal bir simyacı dediği Van Eyck, yağlı boyayı fiilen icat eden adamdı.[27]

Van Eyck tüm zamanını Dük Philip'le geçirmiyordu; sözleşmesi sarayda yaşamasını gerektirmiyor, Philip'in ara sıra uğradığı kendi stüdyosunda çalışmasına izin veriyordu. Ancak birçok önemli olayda birlikteydiler, çünkü van Eyck'in işi Philip'in siyasi hırsıyla bağlantılıydı ve dük ona derinden güveniyordu. İstihdamının başlangıcından itibaren van Eyck, hassas elçilikler için diplomat olarak kullanıldı: 1426'da dükün kayıtlarında 'hac' olarak geçen, muhtemelen Kral V. Alfonso'yu bir evlilik ittifakı hakkında bilgilendirmek ve potansiyel gelinlerin portrelerini götürmek amaçlı bir istihbarat göreviyle Aragon'a gönderildi.[28] 1428 yılında buna benzer gizli bir göreve, otuz yaşındaki Portekizli İnfanta Isabella'nın Philip'e eş olmasını güvence altına alan yolculuğa

kesin olarak katılmıştı. Portekiz sarayında Van Eyck muhtemelen İnfanta'nın iki tuval portresini yapmış ve bunlar dükün ondan hoşlanıp hoşlanmadığına karar vermesi için Burgonya'ya gönderilmişti. Anlaşılan van Eyck işini iyi yapmıştı çünkü çift sonunda evlenmişti ve onun başarılı hizmeti ona sadece büyük ikramiye ödemeleri sağlamakla kalmadı, aynı zamanda Philip'in dostluğunu ve hayranlığını da kazandırdı. 1435'te Arras Antlaşması imzalandığında, Philip, van Eyck ve karısı Margaret'in ilk çocuğunun vaftiz babasıydı ve ressama yüzde 700'lük bir zam yapılmıştı. Philip, bu zam yüzünden kızan muhasebecilerine bunun tamamen yerinde olduğunu olduğunu söyledi ve şöyle dedi: "Ne bu kadar hoşumuza giden ne de sanatında ve biliminde bu kadar mükemmel bir başkasını bulabiliriz."[29] Fırçalı adam işte bu kadar güçlüydü.

Elbette, bu aşamada Philip'in desteğiyle güvende olan van Eyck, yeteneğinin zirvesine ulaşıyordu. Londra'daki Ulusal Galeri'de asılı olan muhtemelen otoportresi olan tabloda, ayrıntılı bir kırmızı şaperon içinde biraz sert yüzlü orta yaşlı bir adam betimleniyor. Bu oturan kişinin yüzündeki çizgileri ve gözlerinin arkasında ışıldayan parıltıyı vurgulamak için ışık ve gölge kullanımıyla heyecan verici, insanı içine çeken, gerçeğe yakın bir yağlı boya ustalığıdır. O dönemde ise devrimseldi. Van Eyck, Orta Çağ sanatının çoğunu karakterize eden düz, idealize edilmiş veya ikonik insan portresi biçimlerinin yerini derinlik ve zengin renklerle canlı, çok daha gerçekçi tarzlara bırakmaya başladığı bir zamanda olgunlaştı. Tıpkı Petrarch'ın şiiri ruha ışık tutmak için kullanması gibi, 15. yüzyılın ressamları da portre yoluyla içsel gerçeği yani bireyin özünü yakalamaya çalışıyorlardı. 1430"ara gelindiğinde van Eyck bu eğilimi her tablosunda yeni boyutlara taşıyordu.

Van Eyck'in yeteneğinin büyük kısmı keskin bakışlarında, fırçaya olağanüstü hâkimiyetinde, renklerin nasıl dağıtılacağına dair anlayışında, küçük ayrıntılara olan sevgisinde ve eşsiz el-göz koordinasyonunda yatıyordu. Bunun yanında ileriye doğru teknik bir atılım da yapmıştı. Van Eyck, yağlı boyayı diğer esansiyel yağlarla seyrelterek olağanüstü derecede akıcı ve incelikli bir kıvam üretebildiğini keşfetti ve bu, sanatçının resmettiği insanların saçlarını, yüzlerindeki minik sivilcelerini, görülebilen kılcal damarlarını ve çatlamış dudaklarını yansıtmasına olanak tanıdı. Van Eyck artık bir mücevherin geçici parıltısını mükemmel bir şekilde yansıtabilirdi. Işığın kıyafetlerin kıvrımlarına düşme şeklini taklit edebilirdi. Ayın kraterlerini yakalayabilirdi. Gökyüzünün uzak bir yerinde kanadı üzerinde dönen bir kırlangıcı dondurabilir ve güneş ışığının bir iris çiçeğinin zarafetle sarkan yaprakları üzerine nasıl düştüğünü tam olarak yansıtabilirdi. Bir şövalyenin kanlı plaka zırhının kıvrımından yansıyan gün ışığının soğuk dehşetini yeniden yaratırken, aynı zamanda onu takan kişinin gözlerindeki donuk bakışı da yakalayabilirdi. Van Eyck'in çağdaşı

İtalyan hümanist yazar Bartolomeo Fazio'nun onu çağının en önde gelen ressamı olarak adlandırmasının ve eserinin edebiyatın yanında nadir görülen bir sanat biçimi ve ünlü bir adamın eseri olarak görülmeyi hak ettiğini savunmasının iyi bir nedeni vardı.[30] Van Eyck en basit ifadesiyle teknik bir dâhiydi. Bu deha 1430'larda çağının en büyük iki tablosunu tamamlamıştı.

1432'de van Eyck, Gent'teki (günümüzde Belçika) St. Bavo katedrali için yirmi parçalı bir sunak parçasını tamamladı. "Poliptik" (çoklu panel tablosu) olarak bilinen Gent Sunak Panosu, Jan'ın erkek kardeşi Hubert ile ortak bir çalışma olarak başlamış olabilir; fakat neyi kimin yaptığına dair bilgiçlik taslayan bir tarihsel tartışmanın bir bütün olarak eserin görkemiyle ilgisi yoktur.* Merkezinde, üzerinde Tanrı'nın kuzusunun göğsündeki yaradan altın bir kadehe dökülen kanlar içinde durduğu bir sunağın etrafında meleklerin, piskoposların, azizlerin, kralların, kraliçelerin, hanımların, askerlerin, tüccarların ve münzevilerin toplandığı *Mistik Kuzuya Tapınma* olarak bilinen bir panel bulunur. Üst panellerde İsa, tahtında ve görkemli bir şekilde otururken etrafı Meryem Ana, Vaftizci Yahya ve şarkı söyleyen ya da müzik enstrümanları çalan meleklerle çevrili. Sunak parçasının her iki "kanadında" da Havva'nın kasık kıllarının bilinen ilk Orta Çağ tasvirini utangaç ama yetersiz bir şekilde saklamaya çalışan incir yaprakları dışında çıplak olan Adem ile Havva durur. Menteşeli sunak parçası kapatıldığında görülebilen poliptiğin arka panellerine Van Eyck, Müjde sahneleri, Vaftizci Yahya ve Müjdeci Aziz Yahya'nın, ayrıca ilk etapta sunağı sipariş eden Gent belediye başkanı Joost Vijdt ile eşi Lysbet'in resimleri yer alır.

Van Eyck, Gent Sunak Panosunu tamamladıktan sonra kısa bir süre sonra çok farklı bir başyapıt üzerinde çalıştı: Arnolfini Portresi. Bu, Lucca ve Bruges arasında ticaret yapan kumaş dokumacı İtalyan tüccar Giovanni Arnolfini ve genç karısının portresiydi. Çift, tek bir mumla aydınlatılan bir yatak odasında el ele duruyor, ayakkabıları yere saçılmış ve ayaklarının arasında poz veren arsız küçük kahverengi bir kucak köpeği var. Duvardaki bir ayna, güzel ve biraz da ürkütücü bir şekilde, sanatçının olması gerektiğini düşündüğümüz yerde duran odadaki diğer iki kişiyi yansıtıyor. Aynadaki yansımada oda çarpık ve uzatılmış, tablodaki derinlik perspektifinin benzerliğini iç içe geçirerek, portredeki dikey uzanan diğer bütün önemli çizgilerin yönleriyle çelişiyor. Görülen geometrik uzmanlığın ve mikroskobik detaylara gösterilen zarif ilginin ötesinde, Arnolfini portresi hümanist sanatın bir başyapıtıdır. Tüccarın gözünün şaşılığı onu tam olarak yakalamayı imkânsız hale getirirken, yaş ve geçmişleri farklı görünen çiftin üzerindeki zamanın yükü açıkça yüzlerine yansıyor.

* Gent Sunak Panosu, daha önceki birkaç restorasyonun aşırı boyası ve verniği kaldırılarak yakın zamanda muhteşem bir şekilde restore edildi. Bugün, Van Eyck'in 1432'de tamamladığı versiyona yüzyıllardır en yakın haldedir.

GENT SUNAK PANOSU VE ARNOLFİNİ PORTRESİ VAN EYCK'İN ZAMANININ en başarılı ressamı olduğunu teyit etti. İlginç bir şekilde ikisi de van Eyck'e büyük bir servet ödeyen hamisi İyi Philip tarafından sipariş edilmemişti ama yine de sarayla ilişkiliydiler. Gent, Burgonya kontrolündeki bir kasabaydı ve belediyenin görkemi düke de yansıyordu. Bu arada Arnolfini, 1420'lerde Papa V. Martin'e hediye olarak göndermesi için ona altı güzel duvar halısı temin etmiş ve İyi Philip'in papalık sarayındaki prestijini artırmasına yardımcı olmuştu.[31] Belki de Philip, van Eyck Avrupa genelinde hamilerini seçebilecek durumda *olduğu için* onu bu kadar büyük masraflarla elinde tutmaya hazırdı. Batı'daki diğer kodamanların çok azının erişebileceği bir hız ve miktarda güzel şeyleri biriktirmeye meraklı dük için, bu virtüöz sanatçıyla ilişkilendirilmek ve başka kimsenin onun hamisi olma statüsünü iddia edemeyeceğini bilmek yeterliydi. 1430'ların sonlarında van Eyck'e Burgonya'yı temsil etmesi için büyük bir ücret ödemeye devam etti ve onu fırçasının da gerekli olabileceği diplomatik görevlere gönderdi. Anlaşıldığı kadarıyla aralarındaki anlaşma, van Eyck'in başkalarından da sipariş almasına izin veriyordu ve van Eyck da bunu yaptı. Burgonya'nın İngiltere'deki kederli büyükelçisi Baudouin de Lannoy bunlardan biriydi; Bruges merkezli zengin kuyumcu Jan de Leeuw ise bir diğeri. Ama hiç birisi onu asla tamamen kendilerine bağlayamazlardı.

Van Eyck, 1441 yılında, Ypres'teki bir manastır için sipariş edilen ve *Van Maelbeke'nin Meryem Ana'sı* olarak bilinen (ve bugün sadece kopyası bulunan) bir tablo üzerinde çalışırken öldü. İlki kilise bahçesine, ikincisi ise Fransız Devrimi'nden sonra yıkılan ve artık ayakta olmayan Bruges'deki St Donatian katedral kilisesinin içine olmak üzere iki kez defnedildi. İyi Philip'in sarayıyla olan ilişkisi on altı yıl sürmüştü ve en iyi eserlerinin çoğunu diğer müşterileri için üretmiş olmasına rağmen, sonsuza kadar Burgonya ile ilişkilendirilecekti. Van Eyck, tüm Avrupa saraylarında "resim sanatının mükemmel ustası" olarak anılırken, diğer sanatçılar, hatta İtalyanlar, onun çalışmalarını incelemek ve ustalığının sırlarını kavrayabilmek amacıyla için Burgonya kontrolündeki Flandre ve Aşağı Ülkeler kasabalarına yüzlerce kilometre seyahat ediyorlardı.[32] İyi Philip tam da bunun için onu işe almıştı. O, Burgonya'yı haritaya, en az İngilizler ile Armagnaclar arasındaki her türlü gizli siyasetin veya ikili anlaşmanın yapabileceği kadar güçlü bir şekilde yerleştirdi.

Philip, en iyi sanatçısından yirmi beş yıl kadar daha uzun yaşadı ve 1467'de yetmiş yaşındayken öldü. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde onun torunları Burgonya'yu bir krallığa dönüştürmeyi, hatta bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmeyi başaramadılar. 1490'larda Burgonya bölündü ve topraklarının büyük bir kısmı daha sonra Habsburg Kutsal Roma İmparatorluğu haline gelecek olan devlete bağlandı. Yine de bu kısa ömürlü Avrupa yarı devletinin, ağırlığının çok üzerinde bir kültürel güce sahip olmasının ünü, sonraki

yüzyıllar boyunca devam edecekti. Üstelik Philip'in himaye yoluyla ihtişamı tahakkuk ettirme modeli de artık yaygındı.

"Evrensel Dâhi"

1482 YILI DOLAYLARINDA OTUZ YAŞINDAKİ RESSAM LEONARDO DA VİNCİ, Milano şehir devletini yöneten "Il Moro" (Mağripli) lakaplı Ludovico Sforza'ya bir mektup yazdı. Leonardo, Ludovico'dan iş istiyordu. Mektubu yazmadan önceki yıllarını Floransa'da, Andrea del Verrocchio'nun yönettiği oldukça saygın bir sanatçı atölyesinde çalışarak geçirmişti. Burası eğitim almak için harika bir yerdi, çünkü Verrocchio başlı başına çok iyi bir sanatçıydı ve müşterileri arasında Mediciler de dâhil olmak üzere en zengin ve en prestijli Floransalı aileleri bulunuyordu. Stüdyosu güzel resimler, metal işleri, heykeller, tören zırhları ve kumaşlar üretiyordu ve Brunelleschi'nin kubbesini taçlandıran pırıltılı, dövülmüş bakır topu imal etmişti. Bu top, güneş ışığını tek bir sıcak noktaya yoğunlaştıran içbükey aynalardan yapılmış lehimleme araçları gerektiren bir sanat ve mühendislik başarısıydı.[33] Verrocchio'nun yanında çalışırken, Leonardo'ya yeteneklerini göstermesi için zaten önemli fırsatlar verilmişti: O ve ustası, *Tobias ve Melek* (bugün Londra'daki National Gallery'de sergileniyor) ve *Madonna ve Çocuk* (bugün Berlin'de *Staatliche Museen*'de sergileniyor) gibi güzel portreler üzerinde birlikte çalışmışlardı. Ancak otuz yaşına geldiğinde Leonardo'nun gözü çok daha yükseklerdeydi. O sadece kendi başına bir sanatçı olma şansını ya da Floransa'da kendi atölyesine sahip olmayı arzulamıyordu. Tamamen daha büyük bir şey olmak istiyordu. Ludovico Sforza'ya yazdığı mektupta neler yapabileceğini anlattı.

Leonardo, "kolayca taşınacak şekilde uyarlanmış son derece hafif ve güçlü köprüler tasarladım," diye yazdı. "Kuşatma sırasında suyu siperlerden nasıl çıkaracağımı biliyorum ... Sağlam bir kaya üzerine kurulmuş olsa bile herhangi bir kaleyi yok etmek için yöntemlerim var. Neredeyse dolu fırtınasına benzeyen küçük taşları fırlatabilen toplarım var." Deniz silahları üretebildiği, mayın ve tüneller tasarlayabildiği ve "topçularıyla düşmanın saflarına girebilecek zapt edilemez silahlı savaş arabaları yapabildiği" için övünüyordu. Silahlar, mancınıklar ve yaygın olarak kullanılmayan diğer etkili makineler üretebileceğini söyledi. Askerî mühendisliğin yanı sıra, "kamusal ve özel binaların mimarisi ve düzenlenmesi ile suyu bir yerden diğerine yönlendirmede " usta olduğunu iddia etti. Ludovico'nun merhum babası Dük Francesco Sforza'nın anısına dev bir bronz at inşa ederek Milano'daki meşhur kamusal sanat projesini tamamlayabileceğini yazdı. Son olarak neredeyse sonradan aklına gelmiş gibi şunu ekledi: "Aynı şekilde resimde de mümkün olan her şeyi, kim olursa olsun herhangi birinin yaptığı kadar iyi yapabilirim."[34]

Leonardo'nun not defterlerinde taslağı korunan bu mektubu, tarihin en büyük dehası olarak görülme konusunda ciddi bir iddiaya sahip bulunan bir Orta Çağ insanının çok yönlü zihninden bir kesit sunmaktadır. Leonardo ilgi alanlarına hiçbir sınır koymadı ve yapamayacağı çok az şey vardı. *Mona Lisa*, *Son Akşam Yemeği*, *Kayaların Bakiresi* ve *Salvator Mundi** gibi tüm zamanların en ünlü sanat eserlerinden bazılarını yapmanın ve ikonik *Vitruvius Adamı*'nı çizmenin yanı sıra, anatomi, optik, astronomi, fizik ve mühendislik konularında da uzmandı. Defterlerinde tasarladığı (aralarında uçaklar ve tankların da bulunduğu) icatlar çoğu zaman o kadar iddialıydı ki, ölümünden yüzlerce yıl sonrasına kadar hayata geçirilemedi. Büyük ölçüde düzgün, sol elle ayna yazısıyla tutulan kendi notları, entelektüel ve pratik konuların geniş bir yelpazesini kapsıyordu. Leonardo çok yönlü bir bilgin ve korkusuz bir düşünürdü ve bunun bilincindeydi. Bu yüzden Ludovico Sforza'ya yazdı. Doyumsuz derecede meraklı bir zihinden doğan ve büyük bir özgüvenle desteklenen yeteneklerinin, Il Moro gibi bir siyasi hami, savaşçı ve sanat sever için paha biçilemez olacağını düşünüyordu. Haklıydı. Leonardo mektubu yazdıktan sonra on yedi yılını Milano'da geçirdi ve bu, onun İtalya ve Fransa'da birçok büyük efendiye hizmet ettiği uzun kariyerinin yalnızca bir parçasıydı. Hepsi ona sahip oldukları için şanslıydılar çünkü Vasari'nin ifadesiyle o, "harika ve göksel" bir adamdı.[35]

Leonardo, 1452'de Floransa'dan arabayla bir günlük uzaklıktaki küçük Vinci kasabasında doğdu. Babası noterdi. Annesi on altı yaşında bir köylü kızıydı. Evli değillerdi ama o zamanlar gayri meşruluk ayıp sayılacak bir şey değildi. Bu sadece Leonardo'nun büyükanne ve büyükbabası tarafından büyütüldüğü ve sıkı bir Latince eğitimi almadığı anlamına geliyordu. On iki yaşındayken babasıyla birlikte Vinci'den Floransa'ya taşındı ve iki yıl sonra, çevresinde parlak ressam Sandro Botticelli'nin de bulunduğu Verrocchio'nun yanında çıraklık yaptı.[36] Verrocchio'nun yanında öğrenciler sadece resim ve heykel yapmayı öğrenmiyorlardı. Ürettikleri sanat eserleri konusunda daha iyi bir kavrayışları olması için pratik geometri ve anatomiyi öğrenip klasik edebiyat okudular. Leonardo hepsinde ileriye gitti.

Yetişkinliğe eriştiğinde Floransa sanatçı olmak için kırk yıl önce Cosimo de' Medici ve Francesco Filelfo'nun günlerinde olduğundan çok daha iyi bir yerdi. Artık şehrin fiili hükümdarı, 1469'da aile işini devralan "Muhteşem" Lorenzo de' Medici'ydi. Her ne kadar 1470'lerde, hilekâr bir yerel yöneticinin, İyi Philip'in oğlu ve halefi Burgonya Dükü Cesur Charles'a büyük miktarda teminatsız krediler verdiği Bruges şubelerinde feci kayıplar yaşandığı için

* *Salvator Mundi*, Leonardo'nun en büyük eserleri listesine nispeten yeni eklenen bir isim; kısmen bu listedeki konumunu 2017 yılında müzayedede 450 milyon doların biraz üzerinde bir fiyata satılmış olmasına borçludur, bu da onu (bu yazının yazıldığı sırada) tarihteki en pahalı sanat eseri haline getirmiştir.

Medici bankasının mali durumu sallantıda olsa da, Lorenzo'nun parasını cömertçe harcama hevesi görev süresini Rönesans'ın altın çağı haline getirdi.

1470'lerde ve 1480'lerde Floransa'da çalışan ve bulunan sanatçıların hızlı bir sayımı, aynı zamanda dünya tarihinin en parlak sanatçılarından bazılarının yoklanmasıdır. Şehir, Verrocchio, Botticelli ve Leonardo'nun yanı sıra Domenico Ghirlandaio ve Pollaiuolo kardeşlere de ev sahipliği yapıyordu. Şair ve Grekçe âlimi Angelo Ambrogini (Poliziano olarak bilinir), Lorenzo de' Medici'nin çocuklarına öğretmenlik görevini yerine getirirken bir yandan da Homeros'un İlyada'sını Latinceye çevirmekle uğraşıyordu. 1484'te (Machiavelli'nin ifadesiyle "neredeyse doğaüstü dehaya sahip bir adam" olan) bilim adamı Giovanni Pico della Mirandola, Lorenzo'nun himayesine girmek için gelecek ve Hristiyan dogmasından büyücülüğe kadar çeşitli konulardaki 900 tezini, meydan okumaya cesaret eden herkese karşı savunabilmekle övünecekti. Birkaç yıl sonra on üç yaşında Michelangelo Buonarroti, Ghirlandaio atölyesinde çırak olarak atanacak, büyüdüğünde İtalyan Rönesansının en iyi ressamı ve Leonardo'nun en yakın rakibi olacaktı.

Bu yaratıcı yatırımı büyük ölçüde Medici ailesinin zenginliği yönlendirdi. Lorenzo, her yıl büyükbabasının kurduğu aile geleneğini, bugün onlarca hatta yüz milyonlarca dolar karşılık gerecek parayı kültürel çabalara yatırma geleneğini sürdürdü. Bunu yaptı çünkü o ve görüşü önemli olan hemen hemen herkes bunun parayı harcamak için iyi bir yol olduğunu düşündü. Öncelikle, bugün de milyarderler için olduğu gibi, gösterişçi tüketim kendi içinde tatmin ediciydi. İkincisi, Lorenzo, sanatın koruyucusu olarak kendi itibarını geliştirmekle, özellikle de şehirdeki bazı karanlık işlerini örtbas etmekle ilgileniyordu. Üstelik himaye diplomaside de fayda sağlayabilirdi. Zaman zaman Floransalı sanatçılar diğer büyük hükümdarların beğenisini kazanmaları için onlara "ödünç verilirdi." Lorenzo, oğullarından biri için kardinallik makamı elde etmeye çalışırken ressam Filippino Lippo'yu başka bir kardinalin özel şapelini dekore etmesi için Roma'ya gönderdi. Leonardo'yu Milano'daki Sforza ailesinin gözüne girmeye de o teşvik etmiş olabilir

Yine de onun hamiliği tamamen menfaate dayalı değildi. Büyük sanat eserleri biriktirmenin, özellikle de büyük sanat eserlerinin halka açık ortamlarda sergilenmesinin, Floransa Cumhuriyeti'nin içsel erdemini yansıttığı düşünülüyordu. Machiavelli, Lorenzo'nun "şehrin ihtiyacını bol miktarda karşılamak, insanları bir arada tutmak ve soyluları onurlandırmak" için güzel şeylere büyük meblağlar harcadığını iddia etti.[38] Elbette Lorenzo'nun bunu yapmak için kişisel sebepleri vardı ama15. yüzyılda bunların arasındaki gerçek yurttaşlık gururunu liderlik mevkiinden ayrı düşünmek pek mümkün değildi.

Bununla birlikte, Leonardo da Vinci'yi yaratan Lorenzo'nun Floransa'sı güzel şeylerle olduğu kadar, belki de Cosimo'nun zamanında olduğundan

çok daha da fazla şiddet ve tehlikeyle de doluydu. Tıpkı Pazzi ailesinin suikastçılarının Papa IV. Sixtus'un desteğiyle Santa Maria del Fiore katedralinde Lorenzo ve kardeşi Giuliano'ya suikast düzenlemeye çalıştığı 1478 yılındaki Pazzi komplosunda olduğu gibi, şehirdeki hizip çekişmeleri hâlâ kısa sürede kan dökücü eylemlere dönüşebilirdi. Halk arasındaki çekişme Floransa'nın siyasi kültürünün derinliklerine kök salmıştı ve Leonardo'yu da etkilemişti. Leonardo'nun defterlerinde Pazzi komplocularından biri olan Bernardo Bandini dei Baroncelli'nin bir ilmikte ölü olarak asılı haldeyken çizilmiş unutulmaz mürekkepli bir taslağı yer alır (taslağa, Leonardo'nun, Baroncelli'nin cübbesinin renkleri hakkındaki neşeli notları eşlik eder). Rönesans'ın canlı, cömertçe finanse edilen dünyasında yaşamak ve çalışmak, onun korkunç gerçeklerini ve kan dökmenin, suçun ve savaşın her yerde mevcut olduğunu kabul etmek anlamına geliyordu. Dolayısıyla Leonardo'nun kendisini Ludovico Sforza'nın yanında melek gibi resim yapmaktan daha fazlası elinden gelen bir adam olarak konumlandırması tesadüf değildi. Gerçekten büyük olmanın bir ölçüde kişinin yaratıcılığını, gerekirse şeytani olanlar da dâhil olmak üzere, her türlü amaca yöneltebileceği bir pragmatizm gerektirdiğini biliyordu.

Leonardo'nun Milano'daki on yedi yılı yoğun ve üretken geçti. Vasari'nin yazdığına göre "olağanüstü güzelliğe ve sonsuz zarafete sahip bir adam" olan Leonardo, yakışıklı ve çekici olmanın yanında nazik bir ruha da sahipti. Hayvanlara bayılırdı ve asla et yemezdi. Hem esrarengiz hem de girişken biri olarak kolayca arkadaş edindi ama en yakın arkadaşı, 1490'da onlu yaşlarındayken kendisine çıraklık yapan, daha çok Salaì olarak bilinen genç asistanı Gian Giacomo Caprotti da Oreno'ydu. Güzel, asi ve kleptoman olan Salaì, Leonardo'nun ilham perisi, yardımcısı, koruyucusu, oğlu ve (büyük olasılıkla) sevgilisi rollerini birleştirerek çeyrek yüzyıl boyunca onun yanında oldu. Gençlik yılları Milano'da Leonardo'nun yanında geçti.

Leonardo, bu şehirde geçirdiği süre boyunca büyük işler aldı ancak bunlar çoğunlukla askerî mühendislikten ziyade sivil sahadaydı. Milano'nun devasa fakat yapısal olarak sağlam olmayan Gotik katedralinin iyileştirme çalışmaları konusunda danışmanlık yaptı. Ludovico'nun maiyetinin eğlenmesi için tiyatro araçları tasarlamaya saatler harcadı. *Kayalıkların Bakiresi*'nin (bugün Paris Louvre ve Londra National Gallery'de sergilenen) iki versiyonunu yaptı. Bugün *Bir Müzisyenin Portresi*, *Ermineli Kadın* ve *La Belle Ferronnière* olarak bilinen olağanüstü, içten ve dünyevi portreleri üstlendi. İki yıldan daha uzun bir süreyi, yurttaşların gelip onu iskelesinin üzerinde resmini yapmaya dalmış halde çalışırken izlediği, Santa Maria delle Grazie manastır kilisesinin yemekhanesindeki bir duvar resmi olan *Son Akşam Yemeği*'ne adadı. Bu arada özel olarak hem hayvan hem de insan anatomisi üzerine çalıştı. İnsan formunun geometrik oranlarını gösteren bilimsel bir çizim olan *Vitruvius Adamı*

da hayatının bu dönemine aittir. Defterlerini makine tasarımları, matematik gözlemleri, doğal hareket çalışmaları ve daha pek çok şeyle doldurmaya devam etti. Son derece verimli bir dönemdi ama sonsuza dek sürmeyecekti.

Leonardo'nun 1482 tarihli mektubunda Ludovico Sforza'ya söz ettiği tüm cesur adımlardan, başarmaya en çok yaklaştığı, Ludovico'nun babası Dük Francesco Sforza'nın uzun zamandır konuşulan anıtı olan büyük bronz atın yapımıydı. 1489'un ilk aylarında nihayet işi aldı ve yarım düzine asistandan oluşan bir stüdyo kurdu. Burada dünyanın gördüğü en büyük atlı heykelinin planlarını yaptı. Heykel, gerçek boyutunun üç katı büyüklüğünde, yetmiş beş ton ağırlığında olacak ve Milano'da sadece 1401'den beri iktidarda olan, soyağacı eksikliğini telafi etmek için yöntemler arayan Sforza hanedanının gücünü tanıtacaktı.[39] Leonardo'nun bu devasa anıt için planları cüretkâr olmanın da ötesinde, ileri görüşlüydü. O zamanlar yaşayan hiç kimsenin düşünemeyeceği veya denemeye cesaret edemeyeceği bir şekilde bunu tek parça olarak yapmayı amaçladı. 1493 yılı sonuna gelindiğinde kalıplama, döküm ve soğutma gibi yapısal sorunların üstesinden gelmişti ve neredeyse başlamaya hazırdı.

Devasa at ne yazık ki gerçekleştirilemedi. Tam o sırada Fransız orduları kuzey İtalya'yı işgal etmeye hazırlanıyordu. Fransa ile yeni birleşen İspanya krallığı arasında, esasen İtalyan yarımadasının kontrolü üzerine, altmış beş yıl sürecek şiddetli bir savaşlar dizisi başlıyordu. İtalyan şehir devletleri bundan böyle düzenli olarak askerî tehlikelerle karşı karşıya kalacaktı. Böyle bir durumda Ludovico Sforza artık kaliteli metali büyük atlara israf etmeyi göze alamazdı. Leonardo'nun heykeli için ayrılan bronzu, top yapımında kullanılmak üzere 250 km doğuya, Ferrara şehrine gönderdi. Hepsi bu kadardı. Her ne kadar Leonardo elden bir şey gelmeyeceğini bilecek kadar pragmatik olsa da onun için bu bir hayal kırıklığıydı. "Zamanın farkındayım" yazdı.[40] Avrupa haritası ani ve dramatik bir şekilde değişiyordu. Sanatçılar ve zanaatkârlar ellerinden geldiğince bu değişime ayak uydurmak zorundaydı. Leonardo hiçbir zaman herhangi bir sarayda on yedi yıl daha ikamet etme lüksüne sahip olamayacaktı. Bununla birlikte, savaş onun sanat ve mühendislik uzmanlığının primini artırdığı için, eskisinden daha da geniş bir müşteri kitlesine sahip olacaktı.

1499 yılında başka bir Fransız ordusu kuzey İtalya'yı işgal etmek için Alpler'in üzerinden geçti ve (nihayetinde 1508 yılında bir Fransız zindanında hayatını kaybedecek olan) Ludovico Sforza'yı tahttan indirdi. Leonardo kaçtı. Floransa'ya geri döndü, şehrin genç ve kararlı sanat patronu Isabella d'Este ile tanışmak (ve onun resmini yapmak) için Mantua'da kısa bir mola verdi ve Venedik'te Osmanlıların olası istilasına karşı korunmak için savunma mühendisliği konusunda tavsiyelerde bulundu. Ancak 1500'e gelindiğinde memleketindeydi ve yeni projeler üzerinde çalışıyordu.

Kısa bir süreliğine, babası ahlaksız ve cinsel açıdan kontrolsüz Papa VI. Alexander olan tehlikeli, sadistçe öfkeli, ahlak yoksunu, son derece kurnaz bir askerî komutan ve sözde prens Cesare Borgia tarafından işe alındı. Cesare, 16. yüzyılın ilk yıllarını Floransa çevresindeki daha küçük şehirleri fethederek geçirdi ve Floransa'yı yalnızca koruma parası aldıktan sonra bağışladı. Leonardo'yu askeri danışman ve harita yapımcısı olarak işe aldı. Borgia İtalya'yı kuşattığında, zulüm ve katliamlar yaptığında bile Leonardo bir yılın büyük bir kısmını onun hizmetinde geçirdi. Leonardo'nun dehasında, onun daha nazik ve hümanist ilgileriyle garip bir şekilde çelişen soğuk, pragmatik bir yön vardı.[41] Görünen o ki, onun için hami, hamiydi. Borgia'ya hizmet etmek, Leonardo'nun haritacılık, köprü inşası ve sur tasarımı konularındaki becerilerini geliştirmesine olanak sağladı. Anlaşıldığına göre bu onun her türlü ahlaki sefilliğini görmezden gelmesi için yeterliydi.[42]

1503'te Leonardo hizmetinden ayrıldı, belki de ona ancak bu kadar katlanabildi. Sonraki on yılını Toskana ile Lombardiya, Medici Floransa'sı ve Fransız işgali altındaki Milano arasında gidip gelerek, artık daha geniş bölgeyi karakterize eden hızlı siyasi değişimlere ve kaderin gidişatına uyum sağlayarak geçirdi. Sürekli kargaşa ve çalkantılar pek gün görmüş olmayan, daha az sağlam bir kişiyi muhakkak sarsardı ama Leonardo sürekli ilerlemeye devam ediyor, çalışmalarının kalitesi zamanın zorluklarına rağmen en üst seviyelerde kalıyordu. Hayatının geri kalanında üzerinde çalışacağı Lisa Gherardini del Giocondo'nun yani *Mona Lisa*'nın portresine muhtemelen 1503 ile 1506 yılları arasında Floransa'da başladı.[43] Aynı zamanda Palazzo Vecchio için, 1440 yılında Milanolular ile Floransalıların önderliğindeki kuvvetler arasında meydana gelen bir çatışma olan Anghiari Muharebesi'nde savaşan adam ve atları betimleyen (şu anda kayıp olan) bir duvar resmi üzerinde çalıştı. O ve asistanları, *İplikçinin Madonna'sı* adlı tablonun çok sayıda baskısını yaptılar. 1509'da Milano'da olağanüstü ve cinsiyetsiz *Vaftizci Yahya* eseri üzerinde çalışmaya başladı. Gerçekleşmemiş, görkemli askerî ve inşaat mühendisliği projeleri üzerinde de çalıştı. Floransalıların hâkimiyetini reddeden Pisa'da kuraklığa yol açmak için Arno Nehri'nin yönünü değiştirmeyi planladı. Piombino kasabasını çevreleyen bataklıkları kurutmayı ve ıslah edilen topraklarda zapt edilemez bir kale inşa etmeyi tasarladı. Bunlar hiçbir sonuç vermedi ama Leonardo hayal kurmaktan asla vazgeçmedi.

Hayal etmekle birlikte yaşlanmaya da devam etti. 16. yüzyıla gelindiğinde Leonardo kendini yaşlı bir adam olarak buldu. 1512'de altmış yaşına geldiğinde çizdiği bir otoportrede kır saçlı, büyük burunlu, kelleşmeye başlamış, dalgalı sakallı ve omuzları çökmeye başlayan bir figür görülüyor. Yine de o en görkemli zamanlardan birinde büyük bir ustaydı. Çağdaşları arasında sivri dilli, kavgacı, cinsel açıdan içine kapanık ve çoğu zaman öfkeli dâhi Michelangelo

da yer alıyordu. Michelangelo, 1504 yılında Floransa'da Davud heykelinin açılışını yaptı ancak o bile heykelin Palazzo Vecchio'nun dışında sergilenmesi için Leonardo ile diğer Floransalı büyüklerin iznini almak zorunda kaldı. Yani Leonardo'nun yıldızı hâlâ parlıyordu. Sonuç olarak hamileri de artık dünyanın en kudretli figürlerindendiler. 1513 yılında Lorenzo de' Medici'nin oğullarından biri olan Giovanni, papa seçilerek X. Leo adını aldı. Leonardo'yu cömert yenileme çalışmalarının sürmekte olduğu papalık sarayında kullanabileceğine karar verdi. Aynı yılın eylül ayında Leonardo, Floransa'dan Roma'ya doğru yola çıktı ve hayatının son aşamasına başladı.

LEONARDO'NUN BİR MEDİCİ PAPASININ HİMAYESİ ALTINDA geçirdiği zaman umduğu kadar muhteşem geçmemiş olabilir. Her şeyden önce Leonardo, Kutsal Şehir'deki en heyecan verici projelerin bir parçası değildi. Michelangelo'ya, 1512'de tamamladığı Sistine Şapeli'nin tavanını dekore etme görevi verilmişti. Raphael (Raffaello Sanzio) papalık odalarını resimliyordu. Bunlar çok daha genç adamlardı ama dünyadaki en büyük mimari proje olduğu iddia edilen yeni Aziz Petrus Bazilikası'nın inşa edilmesi işi 1506'da Leonardo'nun çağdaşı Donato Bramante'ye kalmıştı. Dolayısıyla, Vatikan'daki papalık sarayında güzel bir konutu olmasına rağmen, geometri ve yansıma çalışmak, cıva kaplı pullardan bir ceket yaptığı bir kertenkeleyi evcilleştirmek, insan bedenlerini parçalara ayırıp anatomi üzerine notlar almak gibi uğraşlarıyla ilgilenmek üzere neredeyse kendi haline bırakılmıştı. Bunların hepsi büyüleyiciydi ve kendisine pek bir şey yapmaması karşılığında iyi bir maaş da ödeniyordu ama bu onun için yeterli değildi.

Bu nedenle 1516'da Leonardo, Roma'yı terk ederek uzun yaşamında ilk kez İtalya'nın dışına çıktı ve başka bir hamiye, Fransa'nın genç ve karizmatik yeni kralı I. Francis'e hizmet etti. Leonardo'dan kırk yaş daha genç olan Francis, tam bir Rönesans çocuğuydu. Çağdaşı ve fikir tartışması partneri İngiltere Kralı VIII. Henry gibi Francis de son derece uzun boylu, yakışıklıydı ve güzel şeylere, hümanizmin zengin meyvelerine karşı güdüsel bir tutkuya sahipti. 1515'in ilk gününde yirmi yaşında tahta çıktı ve aynı yılın sonunda papanın yanında Leonardo ile tanıştı. Leonardo'yu pitoresk Amboise köyüne yerleştirdiği Fransa'ya çekmek, dünyaya yeni Fransız monarşisinin değerleri hakkında bir mesaj göndermek için paha biçilmez bir fırsattı. Aynı zamanda Francis'in yaşayan en büyük bilge ile şahsen çalışması için de bulunmaz bir şanstı.

Sonraki üç yıl boyunca Leonardo ve Francis birbirlerinin arkadaşlığında, karşılıklı olarak keyifli bir yaşam sürdüler. Leonardo, Milano'da geçirdiği uzun yıllarda olduğu gibi, saray eğlenceleri tasarladı. Mona Lisa da dâhil olmak üzere harika tablolarını tamir etti. Romorantin'de yepyeni Rönesans sarayı ve kasabasının tasarımları üzerinde çalıştı. Matematik ve suyun hareketi üzerine

çalışmalar yaptı. O, yavaş yavaş büyüdü ve zarafetle de yaşlandı. Bir dizi felç geçirdikten sonra 2 Mayıs 1519'da öldü. Vasari ile başlayan gelenek, onun Francis yatağının başındayken öldüğünü, hatta "hayatının kralın kollarında sona erdiğini" kaydeder. Vasari'ye göre bu, böylesine büyük bir adama yakışan, asil bir sondu. Vasari, Leonardo'nun "zengin fakir fark etmeksizin her yeri eylemleriyle süsleyip onurlandırdığını" yazdı; "Leonardo'nun doğumu Floransa için çok büyük bir hediyeydi ve ölümü de tarifsiz bir kayıp oldu."[44] Bu sadece Floransa için geçerli değildi. Cani Cesare Borgia'dan nazik I. Francis'e kadar Leonardo'yu işe alan her hami, onun dehası tarafından kutsanmıştı; onun ölümüyle dünya büyük bir kayıp yaşadı.

Altın Bir Çağ

LEONARDO DA VİNCİ NİHAİ RÖNESANS İNSANIYDI; ÖYLE Kİ ONU Orta Çağ'ın ürünü olarak düşünmek bizim için çoğu zaman zordur. Yine de İngiltere Kralı III. Richard ile aynı yıl doğdu; Polonyalı bilim adamı Nicolaus Copernicus'un göklerin merkezinde dünyanın değil güneşin bulunuyor olabileceğini önermesinden birkaç on yıl önce öldü.* Leonardo'nun helikopterlerden dalgıç çanlarına kadar birçok projesi o kadar gelişmişti ki, onun zamanına değil bizim zamanımıza aittiler. Aslında o eşikteki bir karakterdir. Hem duygusal hem de entelektüel açıdan bizi Orta Çağ ile birleştirme gücüne sahip, her iki dünyaya da mensup bir insandır.

Kendi çağında ise Leonardo, daha çok *primus inter pares*** olarak tanımlanabilir. Doğrusu o hiç yaşamamış olsaydı ya da babasının meşru çocuğu olup geleneksel bir eğitim alıp noter olarak kariyer yapsaydı, yine de Rönesans'tan Batı ve dünya tarihinde bir dönüm noktası, edebiyat, sanat ve beşerî bilimler arasında yeni fikirler, yöntemler ve üslupların fışkırdığı bir dönüm noktası bir geçiş çağı olarak bahsedebilirdik. Botticelli ve Donatello'dan Michelangelo ve Raphael'e kadar Leonardo'nun çağdaşları bunu garanti ederdi. Elbette sadece İtalyanlar yoktu. Rönesans'ın ana kaynağı İtalya'da olsa da 16. yüzyıla gelindiğinde kültür devrimi batıdaki hemen hemen her bölgeye dokunmaya başlamıştı.

İngiltere'de hümanist yazar Thomas More, VIII. Henry'nin sarayında çalışıyordu ve toplumsal yorum ve siyaset felsefesine dair hiciv eseri *Ütopya*'nın da aralarında bulunduğu kitaplar yayınlıyordu. Fransa'da Leonardo'nun yerini I. Francis'in sarayındaki en yetenekli ressam olan Jean Clouet ve daha sonra Francis ve gelini Catherine de' Medici gibi Fransız saray mensuplarının

* Copernicus bu konuyla ilgili önemli eseri *De Revolutionibus Orbium Coelestium*'u ancak 1543'te, yani kendi ölüm yılında yayımladı.

** Eşitler arasında birinci (ç.n.).

portrelerinden oluşan resimleri, 1530'larda Genç Hans Holbein tarafından yapılan İngiliz saray resimleri kadar ikonik hale gelen oğlu Francois Clouet aldı. Polonya'da şair Mikołaj Rej, Lehçe yazmaya başladı ve Stanisław Samostrzelnik, İtalyan Bartolommeo Berrecci ve Alman ressam ve vitray yapımcısı Hans von Kulmbach gibi yabancıların doğuya getirdiği eğilimleri takip ederek yeni el yazması tezhip ve fresk stillerini denedi.

Bu yaratıcı insanlar ve onlar gibi niceleri, 16. yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın başlarına kadar gelişmeye devam etti. Bu uzun zaman boyunca sabit kalan sadece ikisi de birbirleri olmadan yapamayan hamiler ve sanatçıların karşılıklı bağımlılığıydı. Gerçekten de Rönesans'ın muhteşem yaratıcılığının 14. yüzyılda ortaya çıkmasının bu kadar uzun sürmesinin nedenlerinden biri, Avrupa'nın en güçlü erkek ve kadınlarının giderek zenginleşmesi ve onlardan önceki herhangi bir neslin hayal gücünün çok ötesinde yeni altın ve değerli mal kaynaklarına erişmesidir. Kural olarak, yeni edinilen zenginliklerini güzel şeylere harcamaktan her zaman mutlu oldular.

Peki bütün bu zenginliklerin kaynağı neydi? Cevap batıda yatıyordu. Leonardo'nun öldüğü yıl, Alman baskı resim sanatçısı ve ressam Albrecht Dürer, Rönesans çizim ve resminin birçok tekniğini ve anlayışını Nürnberg'e getiriyordu. Dürer, doyumsuz bir meraka, Leonardo'nunkinden çok da farklı olmayan bir anlayışa ve zekaya sahip, hırslı bir gezgindi. İtalya ve Hollanda'ya yaptığı seyahatlerde resim, baskı resim, anatomi ve geometri hakkında bilgiler öğrendi. Avrupa'nın her yerindeki diğer bilgili ve yetenekli kişilerle yazıştı ve kendisinden çok önce yaşamış bulunan Petrarch gibi o da tarifi zor güzellik konusu üzerinde yoğunlaştı. Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian gibi muhteşem hükümdarların portrelerini de, çok daha uzaklardan egzotik hayvanların resimlerini de yaparken mutlu oldu (Dürer'in bugün Washington DC'deki National Gallery of Art'ta bulunan gergedan ahşap baskısı gerçekten çok üstündür). Çok geniş bir yelpazede ilham bulabiliyordu ve genellikle gözüne kestirdiği her şeyi analiz edip anlayabiliyordu.

Ne var ki Dürer, 1520 yazının sonlarında eşiyle birlikte Burgonya Aşağı Ülkeleri'ne gittiğinde, kolayca açıklayamadığı ve çalışmalarında özümseyemediği şeyler gördü. Brüksel'i gezen çift belediye binasını ziyaret etti ve burada güzelliği neredeyse tarifsiz altın ve gümüş hazinelerin sergisin hayran kaldılar. Bunlar, Dürer'in himaye talebinde bulunmak üzere Aşağı Ülkeler'de bulunduğu Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'a aitti. Dürer gördüklerini günlüğüne şöyle kaydetti:

> …tamamen altından bir kulaç genişliğinde bir güneş ve tamamı gümüşten aynı büyüklükte bir ay, ayrıca zırhlarla dolu iki oda… ve her türden harika silahlar… çok tuhaf kıyafetler, yatak örtüleri ve insanların

> kullanımı için her türden harika nesneler, mucizelerden daha fazla görülmeye değerdi. Bunların hepsi o kadar kıymetliydi ki, değeri 100.000 florin civarındaydı. Hayatımın tüm günleri boyunca kalbimi bu şeyler kadar sevindiren hiçbir şey görmedim... ve yabancı topraklardaki insanların incelikli [yaratıcılıklarına] hayran kaldım.[45]

Dürer'in hazinenin 100.000 florin değerinde olduğuna dair kabaca tahmini neredeyse inanılmazdı. Kendisinin Charles'ın selefi Kutsal Roma İmparatoru'ndan aldığı yıllık maaş 300 florindi ki son derece yüksek bir miktardı. Ancak sergilenen egzotik işçiliği takdir etmesi daha da önemliydi. Çünkü o yıl Brüksel'de Dürer, Rönesans'tan hiçbir suretle etki almamış sanatçıların eserlerine bakıyordu. Sergilenen hazine, Atlantik'i geçerek mega şehir Tenochtitlán'ı (modern Mexico City) ziyaret eden maceracı ve *conquistador* Hernán Cortés tarafından Meksika'dan Avrupa'ya getirilmişti. Bu hazine yığını, Aztek hükümdarı II. Moctezuma'nın bir hediyesiydi ve Cortés ile diğer Avrupalıların Amerika'da keşfetmeye başladıkları yeni topraklarda bulunan büyük zenginliklerin yalnızca bir ipucuydu. İşte bu, Rönesans'ın bir sonraki aşamasını ve daha birçok şeyi finanse edecek zenginlikti. 16. yüzyıl başlarken dünya büyüyor, zenginleşiyor ve giderek daha kanlı hale geliyordu. Dünyanın haritası genişliyor ve tüm kurallar değişiyordu.

15

KÂŞİFLER

"Deniz ötesine haçlı seferi yapılmayalı uzun zaman oldu...

SÖR JOHN MANDEVILLE,
14. YÜZYIL SEYAHATNAME YAZARI

Top o kadar büyüktü ki hareket ettirmek için altmış güçlü öküz ve iki yüz askerden oluşan bir ekip gerekiyordu. Hayal gücünü harekete geçirmek için cömert bir ücret alan Macar bir mühendis tarafından geliştirilmişti.[1] Namlusu 8 m uzunluğunda* ve yarım tondan daha ağır kayaları ateşleyecek kadar genişti. Yüklemesi o kadar zahmetliydi ki savaşta günde yalnızca yedi kez ateşlenebiliyordu ama canavarın kükremesi yükleme hızının düşüklüğünü kapatacak güçteydi. Patlamayı duyan bir vakanüvise göre patlama, çevredekilerin nutkunun tutulmasına yol açacak ve hamile kadınların düşük yapmasına neden olacak kadar şiddetliydi.[2]

Geç Orta Çağ'da şehir ve kale duvarları mancınıkların, mangonellerin, kuşatma kulelerinin ve güllelerin darbelerine dayanacak şekilde inşa edilmişti. İş, "güherçile, kükürt, karbon ve bitkilerden" üretilen barutla doldurulmuş tam teşekküllü bir sahra topunun saldırısına geldiğinde ise dağıldılar.[3] Bu nedenle, 1453 baharında, yirmi bir yaşındaki Osmanlı padişahı II. Mehmed, birliklerine en büyük silahını Adrionople'deki (Edirne) karargahından Konstantinopol'ün dış mahallelerine, iki yüz kilometreden fazla doğuya getirmelerini emretti. Sultan Mehmed'in ordusu en az seksen bin kişiden oluşuyordu ve deniz filosuyla birlikte Bizans başkentini abluka altında tutacak kadar büyüktü ama Şehirlerin Kraliçesi'nin ünlü çifte duvarlarını aşma konusunda gerçekçi bir şansa sahip olması için insan gücünden daha fazlasına ihtiyacı vardı. Sultan Mehmed'i tanıyan ve ona hayranlık duyan, saldırının ardından Konstantinopol'ü ziyaret eden Gökçeadalı tarihçi Michael Kritovoulos, "görülmesi son derece korkunç ve tamamen inanılmaz bir şey" diye yazmıştı.[4]

* Bu, bugün ABD, Avustralya, Kanada ve Hindistan kara birlikleri tarafından kullanılan 155 mm kalibreli saha topçusu olan M777 obüsünün namlu uzunluğundan çok daha uzundur. M777'nin namlusu 5 metreden biraz daha uzundur.

Sultan Mehmed, Konstantinopol'ü kuşattığında iki yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nun tek hâkimiydi.[5] Bununla beraber on iki yaşından itibaren iktidar sahibiydi ve askerî kararlar alıyordu. Savaşmaya programlıydı. Onu harekete geçiren, rahmetli babası II. Murad'a ve daha önce birçok padişaha ilham veren aynı dürtüydü: Yakın Doğu ve Balkanlar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletmek ve itibarını yükseltmek. Bu İslâm devleti, 1299'da Konstantinopol'ün hemen güneyinde Küçük Asya'da yaşayan küçük bir Türk savaş ağası olan I. Osman tarafından kurulmuştu. 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osman'ın torunları yükselen bir süper gücü yönetiyorlardı. Balkanlar'daki eski Bizans topraklarının çoğunu ve Avrupa ile Moğollar arasında bir siper sağladıkları Küçük Asya'nın yaklaşık yarısını kontrol ediyorlardı. Konstantinopol'ün alınması, Doğu Akdeniz'deki en yüksek otorite olma iddiasını teyit edecek ve Sırbistan, Macaristan, Arnavutluk gibi bölgelere daha fazla genişleme imkânının önünü açacaktı. Heyecan verici bir şekilde bölgesel hegemonya genç Mehmed'in ellerindeydi.

Mehmed'in harika topu ve diğer küçük bronz parçalarıyla Konstantinopol'ü hedef alan topçu bombardımanı dehşet vericiydi. Kritovoulos bombardımanı ilk elden görmedi ama daha sonra en büyük silah ateşlendiğinde nasıl bir ses çıktığını duydu. "Korkunç bir kükreme, aşağıda ve çok uzaklardan toprak sarsılıyordu ve daha önce hiç duyulmamış bir ses vardı," diye yazdı. "Sonra, şaşırtıcı bir gök gürültüsü, korkunç bir çarpma ve tüm çevreyi aydınlatan ve sonra onları kapkara bırakan bir alevle... kuru, sıcak bir hava patlaması, taşı şiddetle harekete geçirdi... Ve taş, muazzam bir güç ve hızla fırladı, duvara çarptı, duvar anında sarsıldı ve yıkıldı, kendisi de pek çok parçaya bölündü ve dağıldı, parçaları her yere fırladı ve yakındakileri öldürdü."[6] Ne zaman böyle bir patlama bir duvarı, bir kuleyi ya da kulenin bir bölümünü yok etse, şehrin sakinleri ellerinden geldiğince gediği molozla kapatmak için acele ediyorlardı. Bu parça parça düzeltme stratejisi, Mehmed'in şehre saldırmak için top ateşinin ardından asker göndermesini bir süre engelledi ama bu uzun vadeli bir çözüm değildi.

Kırk yedi gün süren kuşatmanın ardından 28 Mayıs 1453 gecesi Mehmed'in adamları Konstantinopol'ün artık iyice tükenmiş olan surlarına hücum ettiler. Bu surların iç kesiminde Bizans imparatoru kırk dokuz yaşındaki Constantine XI. Palaiologos'un yüksek komutasındaki Grek, Ceneviz ve Venedik birliklerinden oluşan bir savunma gücü, top patlamaları, karanlık gökyüzünden yağan tatar yayı okları ve Grek ateşi altında cesurca savaştılar.[7] "Her iki tarafta da çok fazla bağırış vardı; küfür, hakaret, tehdit, saldıranlar, savunucular, ateş edenler, vurulanlar, katiller ve ölenler, öfke ve nefretle her türlü korkunç şeyi yapanların birbirine karışan sesleri," diye yazdı Kritovulos.[8] Ancak şafak söktüğünde savunmacılar silah ve insan gücü bakımından yetersiz

kalmış, mağlup edilmişlerdi. Sahilde karışık bir deniz tahliyesi başlarken, sokaklarda vahşi bir yağma yaşandı. Osmanlı askerleri ve padişahın seçkin koruma birlikleri (Yeniçeriler) başıboş koşuyordu.

Berbat, acınası bir sahneydi. Kritovoulos'a göre Osmanlılar "tüm şehri korkutacak, herkesi dehşete düşürecek, katliamla öldürerek köleleştirdiler" Kiliseler yağmalandı ve mabetlerin kutsallığı bozuldu. Paha biçilmez el yazmaları sokaklarda yığılıp yakıldı. Kadınlar evlerinden zorla alınıp köle olarak götürülüyordu. "Kılıçlı, elleri cinayetten kana bulanmış, öfkeyle soluyan, ayrım gözetmeksizin cinayet işleyen, en kötü eylemleri yapmaktan yüzleri kıpkırmızı adamlar… vahşi ve gaddar halde evlere atıldılar, [Grekleri] acımasızca dışarıya sürüdüler, parçaladılar, onları zorladılar, utanç verici şekilde yollarda sürüklediler, onlara hakaret ettiler ve her türlü kötülüğü yaptılar."[9]

İlerleyen günlerde belki elli bin Konstantinopollü esir alındı. Binlercesi daha öldü. Ölenler arasında, adamları arasında göğüs göğse savaşarak yere düşen İmparator Constantine de vardı. Cesedi hiçbir zaman bulunamadı ama pek çok gözlemci, şehrin çöküşünün kaosu içinde kopmuş kafasının bir mızrak üzerinde gezdirildiğini gördüğünü düşünmüştü.[10] Bu arada II. Mehmed, Konstantinopol'e beyaz bir at üzerinde ihtişamla girdi, antik görünüme hayran kaldı ve adamlarına buralara zarar vermemelerini emretti (Mehmed, Ayasofya'nın mermer zeminini kırarken bulduğu askerin başına bizzat vurmuştur). Esirleri gözden geçirdi, en güzel kızları ve genç erkekleri kendi hizmeti için seçti. Yedi, içti ve kendisi gelmeden önce bile nüfusu az olan, kentsel açıdan çürüme halindeki şehri yeniden inşa etmek ve yenilemek için planlar yapmaya başladı.

On bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca Konstantinopol, Roma, Bizans veya Latin Hristiyan imparatorları tarafından yönetilmişti. Artık o günler geride kalmıştı. Bu artık galip olarak Mehmed'in ayrıcalığıydı. Konstantinopol, Osmanlı'ydı. Roma İmparatorluğu ölmüştü. Kritovoulos'un yazdığı gibi, "kendi zamanında büyük bir şan, egemenlik ve zenginliğe sahip olan, etrafındaki tüm şehirleri sonsuz derecede gölgede bırakan, ihtişamı, zenginliği, otoritesi, gücü ve büyüklüğüyle tanınan ve diğer tüm niteliklere sahip Büyük Konstantin'in şehri böylece sona erdi."[11]

Şiirsel abartı bir yana bırakılsa bile bu Konstantinopol'ün tarihinde belirleyici bir andı; Batı'nın tarihinde de. Şehrin düşüşünden sonra bütün dünya değişecekti.

1453 YILINDA KONSTANTİNOPOL'ÜN FETHİ, HIRİSTİYAN AVRUPA'YI, 1187 yılında Kudüs'ün Selahaddin Eyyûbî tarafından fethedilmesiyle aynı şekilde sarstı. Bu şaşırtıcı değildi. Binlerce İtalyan tüccar ve maceracı hacı için

Konstantinopol, dünyanın doğu yarısına açılan hayati ve görkemli bir kapıydı. Milyonlarca kişi için Konstantinopol bir fikirdi. Roma İmparatorluğu'nun yeryüzündeki kalıcı varlığını ve aklın alamayacağı kadar eskilere uzanan tarihsel bir sürekliliği temsil ediyordu. Bin yılı aşkın bir süre boyunca, Türklerle İslâm ordularını dirsek mesafesinde tutan Hristiyan dünyasının direği gibi görülmüştü. Aslında elbette Bizans fiilen nesillerdir böyle bir şeyi yapamayacak kadar zayıf bir siyasi varlıktı. Şehrin 1453'te düşüşünden önce bile Osmanlılar tarafından fethedilen topraklarla çevrili, dışarıyla bağlantısı kesilmiş ve imparatorları Osmanlı tebaası durumuna düşmüş durumdaydı. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Berlin'de olduğu gibi, Konstantinopol'ün hayatta kalmasının sembolik önemi de büyüktü. Eğer o bile düşerse sırada ne vardı? Batı'da, Mehmed'in Konstantinopol'e ilk girdiğinde kendisine zafer bahşettiği için İslâm peygamberine teşekkür ettiği ve şunu eklediğine dair söylentiler yayıldı: "Yeni Roma'ya sahip olduğum gibi, Eski Roma'yı da ele geçirip ona boyun eğdirecek kadar uzun yaşamama izin vermesi için dua ediyorum."[12]

Bu korkutucu bir düşünceydi. Vatikan'ın kapılarına saldıran İslâm ordularının hayaleti uzun müddettir Hristiyan Avrupalıların kabuslarından biriydi (21. yüzyılın başlarında El Kaide ve IŞID propagandasına dayanak noktası teşkil etmesi boşuna değildi). 15. yüzyıl İtalyanlarının tüylerini diken diken ettiğine şüphe yoktur. Şimdi korkularının bir temeli varmış gibi görünüyordu. Mehmed kestirilemez bir şahsiyetti. Bir taraftan Hristiyanların, Yahudilerin ve yabancı tüccarların şehirde az çok rahatsız edilmeden yaşamaya devam etmelerine izin verdi ve Rönesans sanatçılarıyla ilgilendi. 1479-1480'de yetenekli Venedikli ressam Gentile Bellini'yi "ödünç aldı" ve ona İslâmî olmayan bir görev vererek kendi portresini yaptırdı.[13] Diğer taraftan Mehmed, Konstantinopol'ün adını İstanbul olarak değiştirdi ve Ayasofya'yı camiye çevirdi. Âlimlerle dostluğuna ve fanatik dindarlıktan uzak olmasına rağmen yine de bir Türk'tü. Takipçileri ona "Fatih" adını taktılar. Papa V. Nicholas, Mehmed'i "Şeytanın, cehennemin ve ölümün oğlu" olarak nitelendirirken, Papa II. Pius da ondan "zehirli bir ejderha" diye söz etti.[14]

1453'ten sonra Mehmed genişleme programını sürdürdü. Yüzünü Doğu Avrupa, Karadeniz ve Yunan adalarındaki toprakların fethine çevirdi; tabii ki gemilerini ve askerlerini de. 1254-1459'da Sırbistan'a ordular sevk etti ve sonunda burayı Osmanlı İmparatorluğu'na kattı. 1460'larda Bosna. Arnavutluk ve Mora Yarımadası'nı ele geçirdi. 1463'ten 1479'a kadar Venedik Cumhuriyeti'ne karşı uzun ve şiddetli bir savaş yaptı. Bu mesele hallolur hallolmaz, Mehmed 1480'de güney İtalya'yı, adamlarının yağmalayıp yaktığı Otranto'yu işgal etti. Ertesi yıl kasabayı geri almak için küçük bir haçlı seferi çağrısı gerekti. Bütün bunlar Avrupalıları Türk tehdidinin sadece vahim değil aynı zamanda varoluşsal olduğuna ikna etmek için fazlasıyla

yeterliydi. 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Türk, Hristiyan Avrupa'nın karabasanıydı.*

Osmanlı'nın bu şekilde bir şöhreti gerçekten hak edip etmediği tartışmalı bir mesele ama bizim buradaki konumuzla ilgili değil. 15. yüzyılın sonlarında gerçekten önemli olan, Osmanlıların yükselişinin daha geniş küresel ticaret, seyahat ve keşif modelleri üzerindeki etkisiydi. Bu bağlamda, asırlardır kesin kabul edilen bilgileri alaşağı ettiler.

Öncelikle Osmanlı yükselişi bazılarına, Rusya'daki hesaplamalara göre 15. yüzyılın sonundan önce gelmesi planlanan kıyametin habercisi gibi görünüyordu.[15] İkinci olarak bu, akıllara Hristiyan âleminin daha büyük kayıplarını, özellikle de Konstantinopol gibi Kudüs'ün de Hristiyan olmayanların hâkimiyetinde bulunduğu ve nesillerdir Kudüs'ün geri alınması için çok az şey yapıldığı gerçeğini getirdi. Üçüncüsü artık ticaret yapmanın bazı pratik zorlukları vardı. Akdeniz'in büyük Orta Çağ ticaret devletleri 15. yüzyılın ortalarında son derece güçlü durumdaydılar ama Osmanlılarla pek uyumlu ilişkiler içerisinde oldukları söylenemezdi. Venedik on beş yıldır Türklerle doğrudan savaş halindeydi ve Negroponte'deki kritik ticaret noktasını Türklere kaptırdı. Cenova, Karadeniz'in en önemli limanı olan Kefe'den kovuldu. Karadeniz çevresinde yakalanan Türk kölelerin Memlük Mısır'ına nakledilmesi gibi bazı kazançlı ticari sektörler tamamen durduruldu.[16] Osmanlılar birdenbire Doğu Akdeniz'i abluka altına almadılar, ancak hem mali hem de etik açılardan ticareti eskisinden biraz daha az cazip hale getirdiler.

Sonuç olarak 15. yüzyılın tüccar maceraperestleri, hırslı yeni monarşilerle, özellikle de İspanya ve Portekiz'dekilerle ittifak yaparak farklı ticaret yollarına yönelmeyi düşünmeye ve hain Türklere karşı mücadele için yardım alabilecekleri planlar tasarlamaya başladılar. Birçoğu Atlantik Okyanusu üzerinden batıya bakmaya başladı. Orada neyin yattığı pek belli değildi ama birçok kâşif ve hami bunu öğrenmeye istekliydi. En büyük arzuları, Atlantik'te gemi yoluyla Osmanlı toprakları atlanarak doğuya doğru yeni bir yolun ortaya çıkmasıydı. Bunun yerine çok daha farklı bir şey buldular: Amerika'nın adaları ve ana karası ile Yeni Dünya'nın bereketli, ölümcül, kırılgan, harika toprakları.

Azizler, İskandinavlar, Kâşifler

GÜNEY VE KUZEY AMERİKA'DA İNSANLAR, EN AZ ON ÜÇ BİN YILDIR, belki de bunun iki katından daha uzun süredir yaşıyorlar.[17] Arkeologlar buraya insanların ilk olarak ne zaman geldikleri konusunda fikir birliğine varamasalar

* Orta vadede, Osmanlı'nın Avrupa'ya doğru ilerlemesi ancak 1683'te Avusturya'da Viyana surları dışında yenilgiye uğratılmalarıyla sona erdi. Bundan sonra bile Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda nihayet yok edilene kadar şüphe ve korku nesnesi olmayı sürdürdü.

da çoğu, yerleşimcilerin son Buzul Çağı'nın bir aşamasında Kuzeydoğu Asya'dan kara yoluyla hareket ederek o zamanlar Sibirya ile Alaska arasında kara köprüsü olan bir yerden geçip ya Pasifik kıyısından ya da Amerika'nın iç kesimleri boyunca buzsuz bir koridordan güneye doğru ilerledikleri konusunda hemfikirdirler. Bu geniş kıtanın ilk halkları bitki toplayarak ve hayvanları avlayarak, taş aletler ve mızrak uçları yaparak ve mağaralara sığınarak hayatta kaldılar. Modern araştırmacılar Şili'de bir sitede hayvan derileriyle korunan büyük bir komünal ahşap çadır, hayvan derileri, ateş çukurları, aletler, fındık ve tohum kalıntıları buldular. Orada yaşayan taş devri insanlarının, bazılarını kendileri yemek ve bazılarını da iki yüz kilometreden daha uzaktaki diğer gruplarla ticaret yapmak için kullanmak üzere patates yetiştirdiğine dair kanıtlar buldular (mağarada on dört buçuk bin yıl önce yerleşim olduğunu tahmin ediyorlar).[18] Yani ilk "Amerikalılar" da dünyanın her yerindeki diğer Taş Devri insanları gibi yaşadılar ama bunu tek başlarına yaptılar. Büyük buz tabakalarının erimesinden ve Sibirya-Alaska kara köprüsünün yükselen deniz sularının altına gömülmesinden sonra, Amerika kıtasındaki insanlar dünyanın geri kalanından büyük ölçüde kopmuş durumdaydı. Dünyanın en büyük iki okyanusunun sınırladığı bu insanlar, on bin yıldan fazla bir süre boyunca dünyanın başka yerlerindeki gelişmelerden etki almadan kendi ilerlemelerini sürdürmüşlerdi.

Bir zamanlar Amerika kıtasıyla temas kuran ilk Orta Çağ kâşiflerinin 15. yüzyılın güney Avrupalıları olduğu düşünülüyordu. Artık bunun böyle olmadığını biliyoruz. Orta Çağ boyunca çok çeşitli halkların Amerika ile teması ya da temasa geçme iddiası vardı. 6. yüzyıl İrlandalı keşiş Aziz Brendan, Britanya Adaları çevresinde ve belki de Faroe Adaları'na kadar mesafede yelken açtı.[19] 10. yüzyıldan itibaren el yazmalarında geniş çapta yer bulan efsaneye göre Brendan, "meşe ağacından, tabaklanmış öküz derisiyle kaplı" ve yağla kaplanmış ahşap iskeletli bir tekne ile denize açıldı. Bu yolculukta o ve birkaç arkadaşı, açlığa ve susuzluğa katlanarak, ateş kusan deniz canavarlarından kaçarak. ta ki yıllar sonra "kırk gün" ilerlemenin onları hâlâ diğer ucuna ulaştıramadığı kadar geniş bir ada keşfedene dek çok uzaklara yelken açtılar.[20] Bazıları bunu, Brendan'ın Atlantik Okyanusu boyunca yelken açtığı şeklinde yorumladı. Aslına bakılırsa, Aziz Brendan'ın efsanesindeki büyük ada, Amerika kıtasının gerçek bir tasvirinden ziyade, Cennet Bahçesi'nin bir alegorisi gibi görünüyor. Bununla beraber, ne olduğunu hiç kimse tam olarak bilmese de İrlanda'nın batısında *bir şeylerin* bulunması gerektiğine dair bir fikir kesinlikle vardı. Bazıları "Brezilya" adında, Kral Arthur'un gömülü olduğu bir adanın var olduğunu düşünüyordu. 10. yüzyılın parlak Arap coğrafyacısı el-Mesûdî'ye göre "ne derinliği ne de sınırları bilinen" Atlantik Okyanusu, "ucu bucağı bilinmediği için karanlık deniz" idi.[21] El-Mesûdî, Haşhaş adlı Córdobalı genç bir denizcinin bir zamanlar bu denizi cesaretle aşıp "zengin ganimetlerle dolu olarak" geri

döndüğüne dair rivayetleri kaydetmişti ama ǧnun tam olarak nereye ve nasıl gittiği muammaydı.[22] Mali'de bir rivayet II. Ebû Bekir adında bir 14. yüzyıl *mansa*sının (kabaca kral veya imparator), hayatını Atlantik'i geçmeye adamak için tahtından feragat ettikten sonra ortadan kaybolduğunu, denizde yitip gittiğinin varsayıldığını aktarır. Bunların hepsi heyecan vericiydi ama hiçbiri hikayelerin ve rüyaların bir karışımından daha fazlasını ifade etmedi.

Atlantik'i* aşıp Amerika kıtasına seyahat ettiği bilinen ilk Orta Çağ halkı 10. ve 11. yüzyılların Vikingleriydi.[23] Orta Çağ İskandinavları dünyadaki en maceracı ve dışa dönük halklar arasındaydı* ve dünyanın geri kalanına olduğu gibi Kuzey Atlantik boyunca da seyahat ettiler. 9. yüzyılda Vikingler İzlanda'ya yerleşmişti. 980'lerde Kızıl Erik olarak bilinen sürgündeki bir kanun kaçağı, Grönland'ın kolonileştirilmesini başlattı.[24] Aynı sıralarda, İskandinav destanları, Thorfinn Karlsefni ve Gudríd Thorbjarndóttir adında evli bir çift ya da Leif Eriksson adlı bir kâşif tarafından yönetilen birkaç yüz gezginin Vinland adını verdikleri bir yere doğru yola çıktıklarını anlatıyordu. Burada, alaycı bir şekilde *skrælingar* (genel anlamda "vahşiler") adını verdikleri, takas yaptıkları ve savaştıkları, çocuklarını kaçırdıkları ve onlardan hastalık kaptıkları yerli halklarla karşılaştılar. Tarihçiler bu *skrælingar*ın, Beothuk olarak bilinen ve zamanımıza ulaşmayan yerli halkla akraba olmasından şüphelenmekte[25] ama bundan emin olmak pek kolay değil.

M.S. 1000 yılı civarında Newfoundland'da, L'Anse aux Meadows adlı bölgede küçük, kısa ömürlü bir Viking yerleşiminin olduğu kesindir. Arkeolojik kanıtlar, bir süre boyunca orada yaklaşık yüz İskandinav'ın yaşadığını, ağaçları kestiklerini ve belki de bölgeyi, şu anda Quebec ve hatta Maine kadar uzak olan kıyıdaki diğer noktaları keşfetmek için bir üs olarak kullandığını gösteriyor. L'Anse aux Meadows'un veya daha genel olarak bölgenin Vinland olduğu neredeyse kesindir. Orada kalan Vikingler, karşılaştıkları uçsuz bucaksız kıtanın büyüklüğünü muhtemelen bilemeseler de bu topraklara ayak basmış, mutlaka yerel halkla karşılıklı alışveriş yapmış ve ok atmış, memleketlerine buranın varlığına dair haber göndermişlerdi. Bu önemliydi. Ne kadar kısa soluklu ve zayıf da olsa, Amerika'dan Uzak Doğu'ya kadar insan topluluklarını birbirine bağlayan bir etkileşim zincirini tamamlamışlardı.[26]

VİKİNGLERİN ORTA ÇAĞ VİNLAND'INDA AĞAÇLARI KESMESİNDEN BEŞ YÜZ elli yıl sonra, anlamlı bir transatlantik alışverişin gelişiminde başarısız olunduğu açığa çıktı. L'Anse aux Meadows'taki ahşap yapılardan ve kesme çim

* Pasifik bambaşka bir konudur. Polinezyalı denizcilerin M.S. 1000 yılı civarında Güney Amerika kıtasına seyahat ettiklerine ve ziyaretlerinin hatırası olarak tatlı patatesleri ve tavuk kemiklerini orada bıraktıklarına dair ilgi çekici arkeolojik kanıtlar bulunmaktadır. Bkz. Bölüm 5.

evlerden oluşan İskandinav kolonisi, kurulduktan bir nesil sonra terk edildi ve yakıldı. Sonunda İskandinavlar da Grönland'dan çekildiler. Karadeniz, Baltık Denizi ve Akdeniz ticari gemilerle dolup taşarken, Orta Çağ'ın sonlarında Atlantik dünya haritasında büyük bir soru işareti olarak kaldı. Bu bir köprüden çok, bir bariyerdi.

15. yüzyıla gelindiğinde işler değişmeye başladı. Atlantik'in "uzak" yakasının düzenli Avrupa trafiğine açılması süreci tedricen ve ağır işledi ama yine de gerçekleşti. Belki de Atlantik'teki keşifleri harekete geçiren en önemli figür, tarihte Gemici Henry olarak bilinen Portekizli bir prensti.

Henry, Portekiz kralı I. John (*João*) ile onun İngiliz karısı Lancasterlı Philippa'nın küçük oğluydu. 1394 yılında dünyaya geldi ve siyasi hırslarla dolup taşan bir sarayda büyüdü.[27] I. John, Aviz adı verilen yeni bir hanedanlığın ilk kralıydı ve Portekiz'i büyük bir Avrupa gücü konumuna yükseltmek istiyordu.[28] Böylece İngiltere ile kalıcı bir barış anlaşması imzalayarak Yüz Yıl Savaşları'na müdahale etti, başkenti Lizbon'u İtalyan bankacılara ve Flaman tüccarlara açtı, Portekiz'i İngiltere ve Flaman limanları ile Akdeniz limanları arasında bir durak noktası haline getirdi ve ailesini büyük projesine dâhil olacak şekilde yetiştirdi.[29] Çocukları birinci sınıf eğitim gördüler ve iyi evlilikler yaptılar. Daha önce de gördüğümüz üzere, *Infanta* Isabella, Jan van Eyck de dâhil olmak üzere sanatçılara hamilik yapan, Burgonya'nın kurnaz dükü İyi Philip ile evliydi.* Bu arada Henry ve erkek kardeşleri Portekiz nüfuzunun ülke dışına yayılmasını, çoğu zaman kılıç zoruyla, teşvik ettiler.

Bölgesel genişleme, Portekiz tarihine ve kimliğine derinden nüfuz etmişti. Krallık varlığını, *Reconquista* ile İber Yarımadası'nın Atlantik kıyısı boyunca uzun, ince devletlerini oluşturmak için nesiller boyu Murabıtlar, Muvahhidler ve Endülüs'ün *Tayfa* meliklikleri ile savaşan Haçlıların çabalarına borçluydu. Bu uzun ve zorlu bir süreçti. Lizbon ancak 1147 yılındaki İkinci Haçlı Seferi sırasında Müslümanlardan alındı. Krallığın gerçek anlamda kurulması ve sınırlarının Algarve'ye kadar genişletilmesi bir yüz yıl daha aldı ama bu sonunda başarıldı. Denizci Henry'nin zamanında anakarada fethedilecek başka bir yer kalmamıştı. Gelecek denizin ötesindeydi.

1415 yazında Henry yirmi bir yaşındayken babasına Fas'ın kuzey kıyısındaki Septe'ye kadar eşlik etti. Septe, bir zamanlar Herkül Sütunları ile meşhur olan Akdeniz ile Atlantik arasındaki geçit Cebelitarık Boğazı'nın ağzında yer alıyordu. Fas sultanının idaresinde olan Septe, özellikle Batı Sudan olarak bilinen bölgedeki madenlerden her yıl Sahra boyunca tonlarca altın taşıyan ve Kuzey Afrika'yı boydan boya kat eden deve kervanlarının kıyıdaki son durağı olması nedeniyle, Portekizliler için muazzam bir ekonomik cazibeye sahipti.[30] Müslüman hâkimiyetinde olduğu için Portekiz'in kâfirlerden ele geçirilen

* Bkz. Bölüm 14.

topraklara yayılma geçmişiyle de örtüşüyordu. Kral John, burayı ele geçirmek için on binlerce askerden oluşan ve bizzat komuta ettiği devasa bir filo hazırladı. Şehri ele geçirmek için o kadar titiz planlar yapmıştı ki, 21 Ağustos'ta saldırının başlamasını müteakiben çok az çatışma yaşandıktan sonra şehir aynı gün içinde düştü. Henry savaşta küçük bir yara almıştı. Her şey olup bittikten sonra Portekizliler, Septe'nin camiini derme çatma bir kiliseye dönüştürdüler ve ayin düzenlediler. Henry, zırhını kuşanmış halde, şövalye ilân edildi. Bir tanık, "görülmesi muhteşem bir şeydi" yazmıştı. Bundan sonra Henry, babası tarafından şehrin vali yardımcısı olarak atandı.[31] Bu, genç adama Septe'nin Portekiz hâkimiyetinde kalmasından (öfkeli Faslılar onu geri kazanmaya çalışırken bu hâkimiyet sıklıkla tehdit ediliyordu) sağlayacağı fayda ve Portekiz'in çıkarlarını uzun, zengin Batı Afrika kıyıları boyunca genişletme konusunda ömür boyu sürecek bir ilgi kazandırdı.

Her ne kadar Henry, tarihsel lakabının düşündürdüğü gibi uygulamalı bir "gemici" olmasa da yalnızca kâğıt üzerinde bilinen toprakları aramak için güney macerasına cesaret eden denizcilerin büyük bir hamisi ve amigosuydu. Sahra'nın ötesinde muhteşem doğal kaynakların uzandığı bir sır değildi; 1375'te Majorka'da çizilen ünlü bir dünya atlası, Afrika'nın orta bölgelerini, altınla donatılmış siyah kralların ve deve sırtında uzun, lüks kıyafetler içindeki zarif köle tacirlerinin yaşadığı toprakları gösteriyordu. Esas mesele, erişimin büyük ölçüde Müslüman aracılarla sağlanmasıydı. Portekizlilerin hedefi, Sahra'daki deve katarlarını devre dışı bırakmak ve Batı Afrika'nın tüm zenginliğini doğrudan Akdeniz'e taşıyabilecek deniz yollarını açmaktı. Henry, eğer bunu başarırlarsa, hepsinin bir servet kazanacağını düşünüyordu (sponsor olduğu girişimlerden aldığı şahsi vergi, toplam kârın yüzde 20'si kadardı). Bunun için imkânları mevcuttu. Gemi teknolojisi gelişiyordu: 15. yüzyılda, koylar, limanlar ve kıyı şeritleri etrafında manevra kabiliyetini korurken uzun mesafeler boyunca yelken açılmasına olanak tanıyan üçgen yelkenlere (latin yelkeni) sahip hafif ve çevik bir gemi olan karavelanın gelişimine tanık olundu. Üçgen yelken aynı zamanda denizcilerin rüzgâra karşı savaşmasına da olanak tanıdı ki bu, kare yelken ile neredeyse imkânsızdı.[32] Atlantik'teki rüzgâr tiplerinin kavranması da denizcilerin ekvatora veya ötesine yapılan yolculuklardan eve nasıl döneceklerini daha iyi anlamaları demekti: Kıyı boyunca mücadele etmektense güneye yöneldikten sonra, Atlantik'e doğru yelken açarak kuzeye ilerlenebilir, ardından İber Yarımadası'na geri dönülebilirdi. Denizcilikteki bu önemli ilerlemeler sayesinde bilinmeyene doğru yola çıkmaya hazır gönüllü sıkıntısı çekilmedi.

Henry'nin himayesi altındaki ilk seferler, Septe Muharebesi'nden kısa süre sonra başladı ve biraz şans eseri, Madeiran takımadalarına ulaştı. Henry, Portekiz adına burada hak talebinde bulunulmasını emretti. Kısa bir süre sonra,

1420'lerin sonlarında ve 1430'ların başlarında Azor adaları da kolonileştirildi. 1450'lerde Alvise da Cadamosto adlı Venedikli bir kâşif ve köle tüccarı, Gine Sahili boyunca yaptığı bir keşif gezisi sırasında Yeşil Burun Adaları üzerinde hak iddia etti. Bu adaların haritasını çıkaran kâşifler yol boyunca hoşlarına giden ve onları hayrete düşüren pek çok şey gördüler. Cadamosto, Madeira'nın yanından geçtiğinde, pek çok yararlı ağaç türünün yetiştiği, şeker kamışının ve üzümlerin* kolayca yetiştiği toprakların verimli ve bereketli doğasına hayran kaldı. "Ada bir bahçeyi andırdığı ve orada yetişen her şey altın gibi olduğu için, sakinlerin çoğu ülkenin kendisi gibi zengin," diye yazdı. Bu bakir bölgenin umut verici olduğu açıktı. "Ülkenin tarım açısından mükemmel olması nedeniyle, [insanlar] kutsal haftada [yani Paskalya'da] olgun üzüm görmüşler ki bu daha önce gördüğüm herhangi bir şeyden çok daha şaşkınlık verici," diye yazdı.[33]

Bu arada, çoğunluğunu Henry'nin desteklediği Portekiz gemileri de Afrika anakarasına yanaşıyor, her yelken sezonunda biraz daha güneye doğru ilerliyordu. Öyle ki yüzyılın ortalarına gelindiğinde Gine Körfezi (günümüzde Fildişi Sahili, Gana, Togo ve Benin) ulaşılabilir durumdaydı. Portekizlilerin Batı Afrika'nın kıyı şehirlerindeki tüccarlarla kurdukları iş ilişkileri, büyük bir kısmı bugün bize ahlaki açıdan berbat görünse de çoğu zaman verimliydi. Afrika'nın en uzun süredir devam eden ticaretlerinden biri köleler üzerineydi ve Portekizlilerin bu işe dâhil olmaktan yana pek sıkıntıları yoktu. 14. yüzyılın sonlarından bu yana Kastilya kontrolündeki Kanarya Adaları üzerinden pazara girmişlerdi. Batı Afrika ile temasları arttıkça, bazı bölgelerde bir hayvana dokuz ila on dört insan oranında Avrupa atlarıyla takas edilebilen Afrikalı tutsaklara olan ilgileri ve istekleri de arttı. 1440'lardan itibaren Afrikalıların yük olarak Portekiz'in Lagos limanına (Algarve kıyısında) boşaltılması aşina ve hüzünlü bir manzara haline geldi. Ticaretin ahlak dışı olması hiç olmazsa bazı tanıkları rahatsız etti: 1444 yılında vakanüvis Gomes Eanes de Zurara, karavelaların 235 Afrikalı erkek, kadın ve çocuğu karaya çıkarmasını izlerken yaşadığı karışık duyguları kaydetti. Aileler parçalanmış, acımasızca bölünmüş, anneler çocuklarından ayrılmış, her biri kendi memleketlerinden yüzlerce kilometre uzakta, gönülsüz bir kölelik hayatı için gönderilmişlerdi.

> Ne kadar katı olursa olsun, hangi yürek o topluluğu görünce acıma duygusuyla delinmez ki? Bazıları başlarını eğmiş, yüzleri gözyaşlarına bulanmış halde birbirlerine bakıyorlardı. Diğerleri üzgün bir şekilde inliyor, gökyüzünün yükseklerine bakıyor, gözlerini oraya dikiyor ve sanki Doğanın Babası'ndan yardım istiyormuş gibi yüksek sesle ağlıyordu. Diğerleri avuçlarıyla yüzlerine vurarak kendilerini boylu boyunca yere attılar.

* Madeira'nın günümüzdeki en ünlü ihracatı, Gezgin Henry zamanında tanıtılan asmalardan üretilen kaliteli şarap olmaya devam ediyor.

> Bazıları da kendi ülkelerinin âdetlerine uygun olarak şarkı tarzında ağıtlar yakıyorlardı ve biz onların dilindeki sözleri anlayamasak da acılarının derinliğini görebiliyorduk.[34]

Gomes, bu ticaretin temsil ettiği duygusal ve fiziksel işkenceden son derece rahatsızdı. Ne var ki aynı düşünceler, insan ganimetlerinin paylaşımını denetleyen Gemici Henry'yi rahatsız etmiş gibi görünmüyordu.

> Veliaht güçlü bir ata binmiş olarak maiyetiyle birlikte orada kendi adına sadece küçük bir kâr elde etmeye çalışan bir adam gibi iyilik dağıtıyordu. Kendi beşliğini (yani kârdan yüzde yirmilik payını) oluşturan kırk altı kişiyi çabucak saydı, çünkü onun asıl zenginliği niyetindeydi ve aksi halde yitip gitmiş olacak o ruhların kurtuluşundan memnuniyet duyuyordu.[35]

Henry için yeni topraklar kâr demekti. Kâfirler vaftiz edilecekti. Bu da araçları meşrulaştırıyordu. Henry'nin zihni haçlı seferi ve fetih gelenekleriyle doluydu ve bunların ikisi de korkakların uğraşı değildi. O, Tapınak Şövalyeleri'nin Portekiz'de yeniden yapılanmış bir tarikatı olan İsa Tarikatı'nın büyük üstadıydı ve bu tarikatın, Portekiz'in yeni topraklarını kolonileştirmesiyle yakından ilgilendi. Ayrıca denizcilerini, fatihlerini ve köle tacirlerini Roma'yı desteklemek üzere gönderdi. 1452 ve 1456'da Portekizliler, "Sarasinleri ve paganları, diğer kafirleri ve İsa'nın diğer düşmanlarını zapt etmek, fethetmek, savaşmak [ve] onlara boyun eğdirmek," topraklarını fethetmek ve "insanlarını daimî olarak köleleştirmek" için papalık iznini aldı.[36] 15. yüzyılın ortalarında İslâm karşıtlığını macera ruhuyla ve Kutsal Topraklar'dan uzaktaki kâfirleri ele geçirme arzusuyla birleştirmek, çok büyük bir hayal gücü gerektirmiyordu ama 12. yüzyılda Filistin ve Suriye'de haçlı devletlerinin kurulmasından bu yana görülmemiş türden bir askerî-ekonomik projeye kıymetli bir tanrısal onay sağladı.

Gemici Henry 1460 yılının Kasım ayında öldüğünde Portekizli kâşifler Afrika kıyılarında Sierra Leone'ye kadar ilerleme cesaretini göstermişlerdi (kırk yıl sonra Ümit Burnu'na kadar ulaşmışlardı). Batı Avrupa'nın en güçlü ticaret ülkesi olma konusunda iyi bir konumdaydılar ve tek rakipleri Kastilya'ydı. 16. yüzyılın başlarında deneyimli denizci ("Portekizli Aşil" lakaplı) Duarte Pacheco Pereira, bu olağanüstü genişleme programının başarısını doğrudan Henry'ye atfetti. Pereira, "erdemli Prens Henry'nin [Portekiz'e] sağladığı faydalar öyle büyüktür ki, krallar da halk da ona çok şey borçludur," diye yazdı, "çünkü Portekiz halkının büyük kısmı geçimlerini onun keşfettiği topraklardan sağlıyor ve [Portekiz'in] kralları da bu ticaretten büyük kâr elde ediyorlar."[37] Pereira, nesiller boyunca bireysel ve sistematik bir sefalete mahkûm edilen – ve edilecek – olanlar hakkında ise tek kelime bile etmedi.

Christopher Columbus

OCAK 1492'NİN İKİNCİ GÜNÜNDE GÜNEY İSPANYA'DA ÖNEMLİ BİR tören düzenlendi. İspanya anakarasının son Müslüman hükümdarı, Granada tepelerinin ortasında kurulu muhteşem Elhamra Sarayı'nda resmen tahtından ve ülkesinden ayrıldı. XII. Muhammed, ya da Hristiyanların verdiği adıyla "Boabdil" zorlu emirliğine on yıl önce başlamış ama kendisini etrafındaki krallıklar tarafından acımasızca sıkıştırılmış halde bulmuştu. Yüzyıllar boyunca *Reconquista* savaşları, Müslüman Endülüs'ten geriye kalan çok az şeyi de yok etmiş ve 1469 yılında, Aragon Kralı II. Ferdinand'ın Kastilya Kraliçesi I. Isabella ile evlenmesiyle Hristiyan İspanya tek bir süper krallık altında fiilen birleşmişti. Bu, Granada emirliğinin ölüm fermanı olmuş ve yirmi yıldan fazla sürse de emirliğin sonu gelmişti.

2 Ocak günü şafak vaktinden kısa bir süre sonra, otuz yaşlarının biraz üzerinde olan Muhammed, Elhamra'yı törenle bir İspanyol subayına teslim etti, ardından Granada'nın dış mahallelerine doğru yola çıktı ve burada Kral Ferdinand ve Kraliçe Isabella ile buluşarak onlara şehrin anahtarını verdi. Ferdinand'a Arapça olarak şöyle söyledi: "Tanrı seni çok seviyor. Bunlar cennetin anahtarlarıdır, efendim. Ben ve içindekiler sizindir." Ardından hediyeler verildi ve Muhammed'in dokuz senedir İspanyol sarayında rehin tutulan oğlu serbest bırakılarak babasına iade edildi. Nihayet Muhammed gitti. Yıl sonunda ömrünü sürgünde geçireceği Fas'a yerleşmişti.[38] Yeni evine gözünden akan yaşlarla yola çıktı.

O gün Granada'da yaşananları izleyenler arasında, Cristoforo Colombo, ya da günümüzdeki adıyla Christopher Columbus adlı Cenevizli bir maceracı da bulunuyordu.[39] 1470'lerde Lizbon'a taşınmıştı; yaklaşık yirmi senedir İber Yarımadası ve çevresindeydi. Bu sıralarda Columbus, Portekiz'in Azor Adaları ve Madeira'daki yeni ileri karakollarına yelken açmış, Gine kıyısı boyunca (iddia ettiğine göre) Kuzey Atlantik'e doğru İzlanda'ya kadar maceralara atılmış bir deniz kurduydu.

Bütün bunlardan öte Columbus, dünyanın şekli ve bilinmeyen kısımlarının gizemleri üzerinde uzun uzun kafa yormuştu. Hevesli bir okuyucuydu ve antik Grek âlimi Ptolemy'den 13. yüzyıl Venedikli maceracı Marco Polo'ya kadar uzanan tarihî gezginlerin eserlerini incelemişti.* Ayrıca, Sör John Mandeville adında bir İngiliz şövalyesi tarafından yazıldığı iddia edilen, kısmen diğer kaynaklardan türetilmiş, kısmen de hayali olan renkli bir 14. yüzyıl seyahat günlüğünü de incelemişti. Yazar bu yazma sebebini şöyle açıklamıştı: "Denizaşırı bir haçlı seferi yapılmayalı uzun zaman oldu ve birçok insan bu topraklar [yani Kudüs] ve etrafındaki çeşitli ülkeler hakkında bir şeyler

* Bkz. Bölüm 10.

duymayı özledi." Küçük Asya'dan Hindistan'a kadar olan bölgelerin tanıtımını yaptı ve Rahip John hikâyesi gibi eski efsaneleri yeniden aktardı.[40]

Columbus buna hemen atladı. Okuduklarını denizlerdeki şahsî tecrübeleriyle birleştirdiğinde, iki genel sonuca ulaştı. İlki, Atlantik'te bol miktarda zenginlik olduğuydu. Eğer Ptolemy'nin iddia ettiği gibi, dünya bir küreyse, o zaman Columbus'un (hatalı olarak) üç bin milden daha az bir mesafe olarak hesapladığı bir yolculuk, bir adamı Marco Polo ve Mandeville'in baş döndürücü zenginliklerini uzun uzadıya anlattıkları uzak doğuya getirmeliydi. Columbus'un ulaştığı ikinci sonuç, Doğu'yu ziyaret ederek bir hanı veya başka bir büyük Doğu kralını Hristiyanlığa döndürme projesini yeniden canlandırabileceğiydi; bunun hâlâ, Akdeniz çevresindeki Müslümanların "putperestlik" ve "lanetli doktrinleri" ile mücadelede en iyi strateji olduğunu savunuyordu.[41]

Zaman geçtikçe Columbus, tarihteki pek çok bağnaz gibi, büyük planı konusunda giderek daha fazla takıntılı olmaya başladı. Tek ihtiyacı olan onu destekleyecek birisiydi. İşte, Müslüman hükümdarları mağlup eden, İber Yarımadası'ndaki en büyük ülkenin ortak yöneticileri olan ve artık kendilerini "Katolik Hükümdarlar" olarak tanımlayan Ferdinand ve Isabella, bu noktada devreye girdiler. İspanya, Portekiz ve başka yerlerde yıllarca süren ve büyük ölçüde sonuçsuz kalan yalvarmalarının doruk noktası olarak Ocak 1492'nin sonunda planını İspanya sarayına sunduğunda, Isabella sonunda onu desteklemeyi kabul etti. Yolculuğundan elde edilecek kârın yüzde onu üzerinde hak talep etti ve Columbus'a kendisine Büyük Amiral deme hakkı verdi. Bu ilgili bütün taraflar için bir kumardı ama sonunda kazandırdı.

Odysseus'un Truva Savaşları'ndan sonra Ithaka'ya efsanevi dönüşü ile 1969'da Apollo 11'in aya yolculuğu arasındaki insanlık tarihinde muhtemelen Kolomb'un 1492'deki ilk batı yolculuğundan daha ünlü bir yolculuk kaydedilmemiştir. Bu yolculuğun detaylarına hâkimiz çünkü Columbus bir seyir defteri tutuyordu (defterin orijinali kayıp olmakla birlikte içeriği tarihçi Bartolomé de las Casas tarafından hazırlanan bir özette korunmuştur). Buna göre Kolomb, 3 Ağustos'ta İspanya'nın güney kıyısındaki Palos'tan "güneş doğmadan yarım saat önce" üç karavelası olan *Niña*, *Pinta* ve *Santa Maria*'yla Kanarya Adaları'na doğru yola çıktı. Burada yerel halk, her gün gün batımında "batı yönünde kara gördükleri" için yolculuğunun muhtemelen kısa olacağına dair ona güvence verdi.[42] Eğer doğruysa bu, Amerika'nın üç ilâ yirmi mil mesafe uzakta olması demekti. Ne var ki, öyle değildi.

Gemilerine bakım yapan ve iyi bir rüzgâr bekleyen Columbus, 8 Eylül Cumartesi günü Kanarya Adaları'ndan batıya doğru yola çıktı. Sonraki ay boyunca o ve mürettebatı, Columbus'un karaya yaklaştıklarının işareti olacağını söylediği kuşlara, deniz yosunlarına, yengeçlere, balinalara ve yunuslara dikkat kesilerek yelken açtılar ama kara hiç görünmeyecek gibiydi. Mürettebatının

huzursuzluğu arttıkça Columbus, her zamankinden yüzlerce fersah uzakta oldukları gerçeğini göz ardı ederek, onlara ne kadar uzağa gittikleri konusunda yalan söylemeye başladı. Toplamda otuz üç günü denizde geçirdiler. Ancak 11 Ekim'de, mürettebat isyanın eşiğindeyken, Rodrigo adında bir denizci karayı gördü. Burası Bahamalar'da San Salvador adını verecekleri bir mercan adasıydı. "Hepsi derin bir nefes alarak keyiflendiler," yazdı Columbus. O gece açık denizde demir attılar ve ertesi sabah Columbus ile mürettebatından küçük bir grup, üzerinde Ferdinand ve Isabella'nın baş harflerini taşıyan bir sancak ve haçlı tarzı bir haç olan silahlı bir tekneyle karaya çıktı.[43] Kıyıda Columbus'un "kırmızı külahlar, sırça boncuklar… ve değersiz, ufak tefek şeyler" hediye ettiği çok heyecanlı ve çırılçıplak, kadınlı erkekli bir grup tarafından karşılandılar. Bu hediyelere memnun olan adalılar bunları "papağanlar, pamuk ipliği yumakları ve mızraklarla değiştirdiler… sahip oldukları her şeyi büyük bir istekle takas ettiler."[44] Bu, mutlu bir karşılamaydı. "Bize olağanüstü derecede dost canlısı davrandılar," diye yazıyordu Columbus.[45]

Bu insanların görüntüsü Columbus'u karışık duygularla doldurdu. Kesinlikle yakışıklı ve gençtiler, açık kahverengi tenliydiler, "bacakları çok düzgündü, göbekli değillerdi ve iyi biçimli vücutlara sahiplerdi." Yine de neredeyse komik derecede ilkel görünüyorlardı. Vücut boyalarından başka onları örten bir şey yoktu, ağaç gövdelerinden oyulmuş uzun kanolarda kürek çekiyorlardı, kılıç gibi basit silahlara bile tamamen yabancıydılar ve ticaret konusunda da son derece saf görünüyorlardı. Columbus, Büyük Kağan'ın sarayına rakip olacak bir saraya sahip olan üstün bir kültür arayışıyla gelmişti. Bunun yerine *ona* daha yüksek türden bir uzaylı gibi davranılıyordu.[46] Ancak aklına hemen bir fikir geldi. Her ne kadar bu adalılar, Katolik Hükümdarların yeni bir dünya düzeni kurabilecekleri ticaret ortakları olmasalar da "iyi hizmetkarlar ve çok zeki olmalılar... ve onların kolayca Hristiyan olabileceklerine inanıyorum, çünkü bana öyle geliyor ki bir dinleri yok," diye yazdı. "Konuşmayı öğrenebilsinler diye" bunlardan altısını Ferdinand ve Isabella'ya götürmek üzere esir almaya karar verdi.[47] Katolik Hükümdarlar adına ele geçirdiğinin sinyalini vermek için adaya İspanyol bayrağı dikti. Ardından daha başka neler elde edebileceğini öğrenmek üzere yola çıktı.

Sonraki birkaç hafta boyunca Columbus ve mürettebatı yakındaki adaları araştırdılar. Halen olduğundan çok daha doğuda bir yerde (Japon takımadalarının uzaktaki bir adasında) olabileceğini ümit eden Columbus, "Katay" anakarasını arıyordu. Bunun yerine, bir dizi başka küçük Karayip adasını ve ardından ekim sonlarında ve kasım başlarında, Küba ile Haiti'nin (Hispaniola adını verdiği) çok daha büyük kara kütleleri buldu. Karşılarına çıkan egzotik şeyler mürettebatının ilgisini çekti ve onları neşelendirdi: İnciler ve altın, otlar ve baharatlar, yeni kök sebzeler, tatlı ve sulu meyveler, pamuk yığınları ve sonradan

tütün yaprakları olduğu anlaşılan "bazı kokulu bitkiler." Bunun yanında bazı gelenekler karşısında da dehşete düştüler. Columbus'un oğlu Ferdinand daha sonra şunu yazdı: "Kızılderililer* büyük, şişman örümcekler ve çürümüş ağaçlar arasında üreyen beyaz solucanlar gibi pis şeyleri yemeye alışkındırlar... Bazı balıkları neredeyse çiğ olarak ve yakalar yakalamaz yerler. Haşlamadan önce gözlerini çıkarıp oracıkta yiyorlar. Herhangi bir İspanyol'u kusturmakla kalmayıp, denediği takdirde onu zehirleyecek buna benzer pek çok şey yerler."[48] Bu dünyanın işleyişi bu şekildeydi; sırasıyla büyüleyici ve grotesk. Columbus, mürettebatına, eve döndüklerinde gördükleri her şeyi başkalarına anlatmanın imkânsız olduğunu sık sık söylediğini, çünkü "dilinin onlar hakkındaki bütün gerçeği anlatmaya dönmeyeceğini, elinden de bunu başaracak bir yazı gelmeyeceğini" ifade etti. Bu arada karşılaştıkları insanlar da hayretler içinde, şaşkınlığa düşmüş görünüyorlardı. Hispaniola'da ileri gelenlerden biri Columbus'a "onu gökyüzünden bu kadar uzaklara korkusuzca gönderdiklerine göre, hamilerinin çok büyük prensler olması gerektiğini" işaretlerle ifade etti.[49]

Columbus, Noel zamanına kadar yeni topraklarda kaldı. Noel arifesinde, gemilerinden Hispaniola açıklarındaki sığ sularda bir resife çarpan *Santa Maria*'yı kaybetti. Columbus, mürettebatına enkazdan kurtarılan kerestelerden derme çatma bir ahşap kale inşa etmelerini emretti. Adamlarından birine Kızılderilileri kaleye saldırmaktan caydırmak için tüfek ateşi gösterisi yaptırdı. Garnizonda üç düzine adam görevlendirdi. Bunlar, Christmas Limanı (Puerto de la Navidad) adını verdiği, "batı dünyasında kurulan ilk Hristiyan kasabası ve ülkesi" olan bir kasabanın çekirdeğini oluşturacaklardı.[50] Ardından 16 Ocak 1493'te kalan iki karavelasıyla tekrar denize açılarak gördüğü ve yaptığı her şeyi anlatmak için İspanya'ya doğru yola çıktı. Bir kez daha uzun bir yolculuk geçirdiler ve bu sefer *Niña* ile *Pinta* fırtınalar yüzünden ayrı düşmüştü. Ancak mart ayının ilk günlerinde, "korkunç bir deniz ve şiddetli rüzgarlar arasında… tüm gökyüzü gök gürültüsü ve şimşeklerle parçalanmış" haldeyken Columbus, yalpalayarak Lizbon'daki limana girdi. Portekiz kralı II. John'un (I. John'un büyük torunu) sarayında kısa bir süre mola verdi ve hükümdarı hikayelerle eğlendirirken, Portekiz'in Afrika'daki çıkarlarını ihlal etmediğine dair güvence verdi.** Daha sonra hamilerini bulmak üzere yola koyuldu.

Bu kez kara yolunu tercih etti. Nisan ortasında Barselona'daki İspanyol sarayına yaklaşmıştı ve vardığında Kral Ferdinand tarafından bizzat karşılandı. Sanki Columbus kendisiyle aynı soydan gelen bir prensmiş gibi şehirde

* *Indian*, Yeni Dünya halkları için kullanılan genel bir terimdi; elbette ilk denizcilerin onların doğudaki Hint Adaları'nda olduğuna inanmalarından türetilmişti.

Columbus'un Portekiz kralını ziyareti, Cape Verde adalarının (Tordesillas Meridian) 370 fersah batısında kavramsal, dikey bir sınır çizgisi çizen Tordesillas Antlaşması'nı hızlandırdı; bu çizginin doğusunda yapılacak tüm keşiflerin Portekiz'e; batısındakilerin ise Kastilya/İspanya'ya ait olduğu kabul ediliyordu.

yan yana at sürdüler. Columbus, Katolik Hükümdarların heyecanlandıklarını, "sonsuz sevinç ve tatminle" aydınlandıklarını kaydetti.[51] Yıllar süren mücadelenin ardından Columbus'un Atlantik'in ötesinde harika bir şeyin yattığına dair inancı doğrulanmıştı. Ferdinand'ın papazı ve saray tarihçisi Peter Martyr, bu keşiflerle ilgili ne yapılacağından emin değildi ve şöyle yazıyordu: "Yeni bir dünyadan söz etmek gerekiyor, o kadar uzak ki, medeniyetten ve dinden yoksun…"[52] Columbus ise tüm iyi Hristiyanların kendisine "birçok halkın kutsal inanca dönmesiyle elde edecekleri büyük zafer ve sadece İspanya için değil, tüm Hristiyanlık için bunun ardından gelecek dünyevi faydalar için" teşekkür borçlu olduğundan emindi.[53] Uzun zamandır hayalini kurduğu zafer buydu.

CRISTOPHER COLUMBUS'UN MEKTUPLARI VE DEFTERLERİ YAKINDAN incelendiğinde pek çekici bir figür olmadığı görülür. Hitap edilmekten hoşlandığı sıfatıyla "Amiral" bir palavracı, bazen de düpedüz yalancıydı. Mürettebatını niyetleri ve keşif gezisinin ilerleyişi konusunda yanılttı. Bahamalar'da bu doğru olmadığı halde karayı ilk gören kişi olma övgülerini kendisi toplamak istedi. Yeni topraklarda tanıştığı insanların iyi yaradılışlarından yararlandı; bunlara duyduğu geçici antropolojik ilgi, kendisi ve gelecekteki İspanyol keşif gezileri için kaynaklarını ve emeklerini sömürebileceği yollar konusundaki alaycı bakış açısının yanında her zaman ikinci plandaydı. İspanya'ya geri döndüğünde ise başarılarını ve keşiflerinin potansiyelini abarttı; Hispaniola'nın tüm İber Yarımadası'ndan daha büyük olduğunu, güzel limanlar ve zengin altın madenleriyle dolu (öyle değildi); Küba'nın "İngiltere ve İskoçya'nın toplamından daha büyük" olduğu iddia etti.[54]

Bütün bunlara rağmen 1492'deki başarısının büyüklüğü şüphesizdir. Orta Çağ teknolojisinin karşılaştırmalı standartları göz önüne alındığında, Amerika ile Avrupa arasındaki temasın ancak Avrupa tarafından gelebileceği açıktır. Her ne kadar bu yolculuğu Columbus yapmamış olsaydı, kısa bir süre sonra başka birisinin gerçekleştireceği kesin olsa da ileri gitme ve refaha ulaşma cesaretine, planına ve saf talihine sahip olanın o olduğu gerçeği de yadsınamaz. Tarihin iyi insanlar tarafından yapılmasına gerek yok; aslında bu noktaya kadar ele aldıklarımız Orta Çağ'da bunun çok nadir olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla, Columbus'un başarısızlıkları, kusurları ve önyargıları ne olursa olsun, ki bunlar kesinlikle 21. yüzyıl dindarlıklarına kendi zamanının dindarlıklarından çok daha aykırıdır, o, bütün Orta Çağ'ın en önemli figürlerinden biriydi ve öyle olmaya da devam ediyor. Onun Karayipler'den döndüğü andan itibaren insanlık tarihinde yeni bir çağ açtığı açıktı.

1493'te İspanya'da yeniden ortaya çıkan Columbus, bir sonraki batı gezisini planlamak için fazla zaman kaybetmedi. Toplamda üç seferi olacaktı. 1493-1496'da Porto Riko ve Jamaika'yı ziyaret etmeden önce Antiller üzerinden

Karayipler'e ulaşan on yedi gemiden oluşan büyük bir misyona liderlik etti. 1498-1500'de daha güneye doğru ilerlemeye cesaret etti, Trinidad'da durdu ve kısa bir süreliğine Güney Amerika anakarasındaki şimdiki Venezuela'ya indi. Ve 1502-1504'teki son macerasında Orta Amerika kıyı şeridini (modern Honduras, Nikaragua ve Kosta Rika) keşfetti. Uzun yıllarını denizde ve hastalık tehlikelerinin, değişken Karayip ikliminin ve yerleşimci sömürgeciliğinin zehirli politikalarının kendisine yüzünü gösterdiği yabancı topraklarda geçirdi. Yıllar geçtikçe sakinleşti, kasırgalar tarafından hırpalandı, öfkeli kabilelerin saldırısına uğradı ve hastalıklar yüzünden yıprandı. Üçüncü yolculuğunda, yeni toprakların "Genel Amirali ve Genel Valisi" olarak yetkilerini kötüye kullanmakla suçlandı, tutuklandı, hapsedildi ve zincirlere vurularak İspanya'ya geri gönderildi. Bu onu ömrünün son günlerine dek üzen bir tecrübeydi. Bununla beraber Columbus, hakısızlığa uğradığını düşünen tek kişi değildi çünkü onun ilk keşif misyonları, hak iddia etmek ve kolonileştirmek için daha birçok sefere yol açtıkça, Avrupa'nın Yeni Dünya'ya yayılmasının ayrılmaz bir parçası haline gelecek olan dehşetler de başladı.

Bu yeni topraklar en başından itibaren vahşiydi. Columbus'un 1493'te Hispaniola'da bıraktığı ilk garnizonun kaderi bir uyarıydı. Daha Amiral ayrılır ayrılmaz adamları altın ve kadın için yerel kabilelere baskın yapmaya ve kendi aralarında çekişmeye başladı. Kısa bir süre sonra Caonaobó adlı yerel bir lider tarafından toplu halde öldürüldüler.[55] Columbus ikinci görevi için Hispaniola'ya geri döndüğünde, onların ölümlerinin intikamını hemen almadı ama hayırsever bir ziyaretçi de değildi. Yerli halka kötü muamele etmemeleri yönünde özel bir emir olduğu halde onlardan haraç olarak altın talep etti, onları kaçırıp köleleştirdi ve topraklarında kaleler inşa etti. Bir noktada, Katolik Hükümdarlara, yeni topraklarda ekonomik başarı elde etmek için en iyi stratejinin, yerel halkı zorla Hristiyanlaştırmanın yanı sıra onlara kitlesel köleliği dayatmak olacağını tavsiye eden bir mektup yazdı. Ferdinand ve Isabella bu tür sert taktikler konusunda pek de hevesli değillerdi ama uzun vadede bunun pek önemi yoktu. Columbus'un acımasız sinizmi tarihteki hemen hemen her sömürge programının soğuk gerçekliğine dayanıyordu. Zulüm ve insanlık dışılık, emperyal genişlemenin hizmetkarlarıydı. Yeni Dünyanın farklı olması için hiçbir neden yoktu.

Columbus'un peşi sıra Hispaniola ve Küba'da ileri karakollar kurmak için gelen gemiler dolusu yerleşimci ve servet avcısı genellikle pek farklı değildi. "Amiral" üçüncü seferinde tutuklandığı zaman Nicolás de Ovando adlı bir haçlı şövalyesi olan yeni İspanyol genel valisi, o sırada İspanyol varlığına karşı çıkan, Taíno halkı olarak bilinen yerel halka karşı acımasız önlemler aldı. Ovando, yanında adalara yüzlerce asker getirmiş ve onları talihsiz Taíno halkının üzerine salmıştı. Bazıları katledildi. Kraliçeleri Anacaona halkının önünde

asıldı. Çok daha fazlası esir alındı ve Ovando onlarla uğraşırken, eski haçlı mantığını izledi: Savaşta esir alınan inançsızların köleleştirilmesi meşruydu. Bunlar, 16. yüzyılın ilk on yılının sonunda sayıları binlerce olan yerleşimciler için çalıştırıldılar. Dahası Ovando, Hispaniola'ya sömürgecilerin kazdığı altın madenlerinde çalışmak üzere siyah Afrikalı köleleri de ithal etmeye başladı. Sömürgecilik planı şekilleniyordu ve bu, Columbus'un karaya ilk çıktığı sırada San Salvador sahilinde esen heyecanlı meraklı ruh halinden çok farklıydı. Yeni Dünya'da kısa süren masumiyet çağı, daha başlamadan sona ermişti.

Cristopher Columbus, 1504 yılından sonra Karayipler'e asla geri dönmedi. Üçüncü seferinden sonra yıldızı sönmüştü ve çöküşünden genellikle başkalarını, özellikle de 1504'te ölen Isabella'dan çok daha az arkadaş canlısı olduğundan şüphelendiği Kral Ferdinand'ı sorumlu tutuyordu. Bunda doğruluk payı olsa dahi önemi yoktur. Columbus'un küçük kinlerinden çok daha önemlisi, bu üç kişinin başlattığı girişimin artık durdurulamaz bir ivme kazanmış olmasıydı. Oğlunun yazdığına göre Columbus, "gut hastalığı ve diğer hastalıklarla birlikte bu kadar yüksek bir mevkiden düşmüş olduğunu görmenin de acısından" 20 Mayıs 1506'da hayata gözlerini yumdu.[56] O son nefesini verirken, fitilinin ateşlenmesinde büyük rol oynadığı Keşifler Çağı ilerlemeyi sürdürüyordu.

1520'lerin ortalarına gelindiğinde, İspanyol ve Portekizli kâşifler ve *conquistador* olarak bilinen savaşçılar, yalnızca Karayipler'e değil, Meksika, Guatemala, Florida ve Brezilya kıyıları olarak bildiğimiz kıta toprakları çevresine de akın ediyorlardı. Beraberlerinde ağır zırhlar ve daha önce hiç barut görmemiş veya duymamış yerli halk arasında paniğe neden olan tabancalar ve toplar götürdüler. Bu *conquistador*lardan biri birliklerinin Aztek İmparatorluğu'nu yıktığı, son imparator II. Moctezuma'yı devirdiği ve muhtemelen öldürdüğü 1519-1521 seferlerinden sonra Meksika'dan büyük miktarlarda altın getiren inatçı İspanyol Hernán Cortés'ti. Albrecht Dürer'in 1520'de Brüksel belediye binasında sergilendiğini gördüğü hazine bu altının bir kısmıydı. Ne var ki bu, ana karanın Aztek başkenti Tenochtitlán gibi mega şehirleri barındırdığı ve onu gören birçok kişinin her parçasını Venedik kadar görkemli olarak nitelendirdiği Yeni Dünya'dan eninde sonunda yağmalanacak olanların sadece çok küçük bir kısmıydı. Üstün teknoloji ve silahlar kullanan ve yerli Amerikalıların çok az direnç gösterdiği yahut hiç direnemediği çiçek hastalığı gibi hastalıkları taşıyan *conquistador*lar, Amerika'nın kadim ülkelerini silip süpürdüler ve yerlerine, Avrupa'daki kendi ülkelerinin görkemini yüceltmek için kan döktükleri kendi transatlantik imparatorluklarını kurdular. Bu Yeni Dünya imparatorluklarının ortaya çıkışı, bugün tarihçilerin Orta Çağ'ın sona ermesini ayırt etmek için kullandıkları büyük değişikliklerden biridir.

Hindistan'a ve Ötesine

15. YÜZYILIN BAŞLARINDA AFRİKA KIYILARINA YAPILAN AKINLAR İLE Columbus'un Karayipler'deki maceraları arasındaki yıllarda, Geç Orta Çağ denizcileri dünya coğrafyası hakkında çok şey öğrendiler. Altından ahşaba ve morina balığına kadar uzanan değerli yeni hammadde kaynakları belirlediler. Ne var ki Ptolemy'nin zamanından bu yana var olan temel soruyu cevaplamayı başaramadılar: Hint Adaları'na doğu yerine batıya giderek ulaşmanın mümkün olup olmadığını.

İlk transatlantik keşif yolculukları bu konuda bir değişiklik sağlamadı. Columbus'tan itibaren Kanaryalar veya Cape Verde'deki bir enlemde batıya yönelen her denizci, sonunda Karayip adalarına ve onların ötesinde (1501-1502'de Brezilya kıyılarının haritasını çizen Floransalı bir denizci olan Amerigo Vespucci'den dolayı16. yüzyılın başlarında bu adla anılmaya başlanan) Amerika'ya ulaştı. Daha kuzeye doğru yol almak da büyük bir değişiklik getirmedi. 1497'de İngiltere'nin ilk Tudor kralı VII. Henry tarafından finanse edilen Venedikli denizci John Cabot (Giovanni Caboto), uzak doğuya doğru bir "kuzeybatı geçidi" bulmak amacıyla Bristol'den yola çıktı. O da bir tampon bölgeye çarptı ve geri dönmeden önce muhtemelen Newfoundland (L'Anse aux Meadows'daki eski Viking yerleşimi bölgesi) olan topraklarla karşılaştı. 1508-1509'da Cabot'un oğlu Sebastian başka bir girişimde bulunarak daha sonra Hudson Körfezi olarak anılacak olan yeri gördü ve güneye dönüp Chesapeake'e kadar Kuzey Amerika kıyı şeridini gözlemledi. Bütün bunların tarihsel açıdan son derece önemli olduğu, özellikle 16. yüzyılın sonlarında ilk Kuzey Amerika kolonileri kurulduğunda ortaya çıkacaktı ama hiçbirisi Avrupalı güçleri hanların ülkesine giden kestirme yola yaklaştıramadı.

1488 yılında Bartholomew Diaz (Bartolomeu Dias) adlı Portekizli bir kaptan, başka bir rotanın var olabileceğine dair umut verici kanıtlar sunmuştu. Diaz, II. John tarafından Afrika kıyı şeridinde kendisinden önceki tüm Avrupalı denizcilerden daha ileri gitmekle görevlendirilmişti ve denizlerde yaklaşık on sekiz ay süren bir mücadelenin sonunda bunu başardı. Şubat 1488'de, başlangıçta Fırtınalar Burnu olarak adlandırdığı Ümit Burnu'nu döndü ve mürettebatı ona açıkça eğer onları daha fazla devam etmeye zorlarsa onu keseceklerini söylemeden önce Algoa Körfezi'ne (modern Güney Afrika'da Port Elizabeth'in doğusundaki körfez) kadar gitti. Görevi, Afrika'nın etrafında yelken açmanın kolay değilse de mümkün olduğunu doğrulamaktı; durum böyle olunca, kuzeydoğuya doğru ilerleyen bir yolculuğun sonunda Hindistan'a varacağı ortaya çıktı. Bu, kelimenin tam anlamıyla dünyayı değiştiriyordu: Diaz'ın yolculuğundan sonra çizilen dünya haritalarının, Hint Okyanusu'nun Ptolemy'nin düşündüğü gibi keşfedilmemiş topraklarla çevrili olmadığı, güneyinden içine

girilebildiği gerçeğini dikkate alacak şekilde düzenlenmesi gerekiyordu. Bu bilgiyle donanmış ve 1493'ten sonra Columbus'un batı Atlantik'teki başarılarından heyecan duyan Portekizliler, Diaz'ın dönüm noktasını aşmaya hazırdı.

Geç Orta Çağ denizcilik tarihinde Columbus'tan sonra ikinci isim Vasco da Gama'dır. 1497'de da Gama otuzlu yaşlarındaydı ve haçlı Santiago Tarikatı'nın bir üyesiydi. Bu nedenle, tarikatın büyük üstadı olan Kral II. John tarafından tercih edildi ve da Gama'ya Hint Okyanusu'nun mümkün olduğu kadar uzak bölgelerini keşfetmesi için onay verildi. Temmuz ayında kaptan, dört gemi, 170 adam ve yeni Portekiz kralı I. Manuel'den (h. 1495-1521) alınan "Tanrı'nın hizmetinde ve bizim lehimizde deniz yoluyla keşiflerde bulunmak için ne gerekiyorsa yapabilir" şeklindeki ruhsatla Lizbon'dan ayrıldı.[57]

Talimatları harfiyen yerine getirdi. Da Gama, Afrika kıyısı boyunca güneye, Sierra Leone'ye kadar yelken açtı, sonra cesurca hatta biraz da çılgınca, eninde sonunda batıdan gelen bir esintinin filosunu Afrika kıtasının güney ucuna geri taşıyacağı yönündeki iddiasına güvenerek Atlantik açıklarına doğru yoluna devam etti. Haklı çıktı ama bu muazzam bir irade ve hayatta kalma çabası gerektirdi. Da Gama ve mürettebatı hiçbir yönde karayı görmeden denizde üç ay geçirdiler. Haftalar boyunca balinalar ve ara sıra beliren deniz kuşları dışında bir şey görmediler. Kayıtlı tarihte hiç kimse bu kadar uzun süre denizde kalmamıştı. Nihayet 4 Kasım Cumartesi günü kara göründü. Mürettebat "gala kıyafetlerini kuşandı, toplarını ateşleyerek kaptanı selamladılar ve gemilerini bayrak ve sancaklarla donattılar."[58] Yola çıkıyorlardı.

Kasım 1497'nin sonlarında filo, burnu dolaştı. Noel geldiğinde geçtikleri kıyılarda siyah Afrikalılarla ticaret yapıyorlardı; cam boncukları, kukuletaları ve bilezikleri kızartılacak semiz öküzlerle, keten kumaşları da metalle takas ediyorlardı. Eşek gibi anıran kuşları ve mızrakla vurulamayacak kadar sert derili dev deniz aslanlarını ilgiyle izlediler. Bakır, tuz, kalay ve fildişi gibi bol miktarda mineral kaynağının görünüşe göre son derece bol olduğunu belirttiler. Yalnızca Hristiyanlığa davet misyonunda çabaları meyve vermemiş gibi görünüyordu: Mürettebat bir Afrika körfezinde bir sütun ve kutsal bir haç dikmek için duraklayıp yeniden yola çıktığında, bir düzine kabile üyesinin her ikisini de tiksintiyle parçaladığını gördüler.[59]

Yeni yılda da Gama ve ekibi daha fazla zorluk yaşamaya başladı. Gemilerinden birini batırmak (yani kasıtlı olarak batırmak) zorunda kaldılar. Erkeklerin birçoğunda iskorbüt hastalığı oluştu, "ayakları ve elleri şişti ve diş etleri yemek yiyemeyecekleri kadar dişlerinin üzerine çekildi."[60] Mozambik'te, barış tekliflerini küçümseyen zengin bir Müslüman nüfus buldular ve Rahip John'un nispeten yakınlarda olmasına rağmen çölün derinliklerinde, ancak deve sırtında uzun bir yolculuğun ardından ulaşılabilecek bir yerde yaşadığını öğrendiler. Mombasa'ya (modern Kenya) uğradıklarında, ilk bakışta dostane görünen bir

karşılama, demir atmış gemilerini sabote etmek için yüzücülerin gönderilmesiyle kısa süre sonra haince bir hal aldı. Karayipler'in aksine Hint Okyanusu sofistike ve oldukça gelişmiş bir deniz ticaret bölgesiydi. Her ne kadar da Gama'nın topu, zaman zaman onları kullanması gerektiğinde etkili bir savunma sağladığını kanıtlasa da barut artık modası geçmiş bir şeydi ve Portekizliler, Cristopher Columbus'a üstünlük sağlayan teknolojik avantajlara benzer hiçbir şeye sahip değildi. Neyse ki sonunda da Gama, Afrika kıyılarından uzaklaşıp bir kez daha açık denizlere, Umman Denizi'ne doğru bir rota belirlemelerine yardımcı olacak deneyimli bir yerel denizciyi işe almayı başardı.

20 Mayıs'ta da Gama ve mürettebatı güneybatı Hindistan kıyılarına ulaştılar ve Malabar kıyısındaki Calicut (Kozhikode, modern Kerala) açıklarındaki sulara demir attılar. Zamorin olarak bilinen yerel hâkim, ne aradıklarını sormak için haberciler gönderdiğinde, da Gama açık sözlü ve netti: "Hristiyanlar ve baharat," diye yanıtladı. Şansı kısmen yaver gitmişti. Da Gama, Zamorin'in kişisel statüsü ve ticaret koşulları açısından beklentisinin çok altında kaldığını fark etti. O ve ekibi, bu topraklardaki insanların çoğunun bir tür Hristiyan olduğuna inanıyorlardı ama hiçbiri Rahip John'a benzemiyordu. Mürettebattan anonim birisi günlüğe şunları kaydetti:

> [Erkekler] kahverengi tenlidir. Bazılarının uzun sakalları ve uzun saçları varken, diğerleri saçlarını kısa kestiriyor veya başlarını kazıtıyor, sadece Hristiyan olduklarının bir işareti olarak tepede bir tutam kalmasına izin veriyorlar. Ayrıca bıyık bırakıyorlar. Kulaklarını deliyorlar ve bol miktarda altın takıyorlar. Bellerine kadar çıplak dolaşıyorlar, alt kısımlarını çok ince pamuklu kumaşlarla kaplıyorlar. Ancak bunu yalnızca en saygın olanlar yapıyor, diğerleri ise ellerinden gelenin en iyisini yapıyorlar. Bu ülkenin kadınları genellikle çirkin ve kısa boylu. Boyunlarına çok sayıda altın takılar, kollarına çok sayıda bilezik ve ayak parmaklarına değerli taşlarla süslenmiş yüzükler takıyorlar. Bu insanların hepsi iyi niyetli ve görünüşe göre yumuşak huylular. İlk bakışta açgözlü ve cahil görünüyorlar.[61]

Aslında "açgözlü ve cahil" yeni gelenler için de geçerli olabilecek bir tanımdı. Mayıs ayından ağustos ayının sonuna kadar orada kalmalarına rağmen, Calicut'taki tüccarlar ve yetkililerle bir ticaret anlaşması yapma girişimlerinde neredeyse her fırsatta yan çizdiler. Bununla birlikte, keşif gezisi anında zenginlik getirmese de, da Gama'nın görevlendirildiği daha büyük amaca hizmet etti: Kalabalık ve tehlikeli Osmanlı Akdeniz'ini aşmadan ya da Marco Polo'nun izinde Orta Asya'da zorlu bir kara yolculuğuna çıkmadan da Hindistan'a ulaşmak mümkündü.

Mümkün olması kolay olduğu anlamına gelmiyordu. Da Gama'nın Portekiz'e dönüş deniz yolculuğu yaklaşık bir yıl sürdü; bu zaman zarfında iskorbüt, susuzluk ve hastalıklar adamlarının yaklaşık yarısının ölümüne yol açtı

ve böylece da Gama ikinci bir gemiyi batırmak zorunda kaldı. Ancak geri kalan iki gemisi nihayet Temmuz 1499'da Portekiz'e döndüğünde tezahüratlarla ve halk kutlamalarıyla karşılandılar. Kral I. Manuel, Katolik Hükümdarlar Ferdinand ve Isabella'ya zafer dolu bir mektup yazarak denizcilerinin şunları başardığını ilân etti:

> ...Hindistan'a ve ona komşu olan diğer krallıklara ve lortluklara ulaşıp onları keşfettiler; denizine girip dolaştıklarını, büyük şehirler, büyük yapılar ve nehirler ve kalabalık nüfuslar bulduklarını, bunların arasında gemilerle Mekke'ye ve oradan da Kahire'ye gönderilen, oradan da dünyanın dört bir yanına dağılan baharat ve değerli taş ticaretinin yapıldığını anlattılar. Bunlardan [baharatlar vb.] bir miktar tarçın, karanfil, zencefil, küçük hindistancevizi ve biber getirdiler... ayrıca yakut ve diğerleri gibi her türden birçok zarif taş da getirdiler. Ve ayrıca altın madenlerinin olduğu bir ülkeye gittiler; baharatlar ve değerli taşlar gibi [altından da] yapabilecekleri kadarını getiremediler...

Batıda Yeni Dünya'ya yapılan yağmalarda İspanyollar başı çekmiş olabilirdi ama Portekizliler de onların çok gerisinde değildi.

DA GAMA'NIN İLK SEFERİNİN ARDINDAN PORTEKİZLİLER HİNDİSTAN'A düzenli olarak gemiler gönderdiler. Da Gama'nınkinden çok daha büyük olan ikinci büyük keşif gezisinin kaptanı Pedro Álvares Cabral'dı; 1500-1501'de önce Brezilya kıyılarına, ardından doğuya Ümit Burnu'na ve Mozambik üzerinden Calicut ve Hindistan'ın Malabar kıyısındaki bir başka noktaya, Cochin krallığına doğru büyük bir deniz yolculuğuna çıktı. Cabral ve mürettebatı, bu yeni gelenlere kızan Arap tüccarlara karşı yapılan savaşlar ve fırtınalar nedeniyle Hindistan'dan biraz yıpranmış halde geri döndüler ama gemileri Avrupa'da büyük bir kârla satılan baharatlarla yüklüydü.

Bunun sadece kârlı bir iş değil, aynı zamanda tekrarlanabilir de olduğunu gördüklerinde armadalar senelik olarak, yüzlerce yıl sonra *Carreira da India*, Hindistan Yolu olarak bilinen bir rota üzerinden sevk edildiler. Atlantik'teki alize ve Hint Okyanusu'ndaki muson rüzgarlarından yararlanan, Lizbon'dan Yeşil Burun Adaları'na, güneybatı Brezilya'ya, Afrika'nın güney ucuna ve oradan Hindistan'a, bazen de oradan Hindistan'a uzanan, kimi kez Mozambik ile Madagaskar arasındaki kanaldan geçen, kimi kez de Madagastar çevresinden dolaşan ve Portekiz filoları düzenli bir manzara haline geldi. Filoların sayısı bir avuç dolusu gemiden bir düzineden fazlasına kadar çıkabiliyordu ve Portekiz kraliyet hükümetinin özel departmanları lojistik talepleri denetliyordu. Devlet, giderek ulusal bir iş haline gelen bu ticaretin sponsorluğuna ve masraflarının üstlenilmesine kendini gerçekten adamıştı ve bu ticari

faaliyet giderek daha fazla askerî güçle desteklenmeye başlandı. Portekizliler, Hindistan'ın güneybatı kıyılarında kaleler inşa etmek için anlaşmalar yaptılar ve düşman Hintli hükümdarları toplarıyla cezalandırdılar. Bu Avrupalı müdahaleciler ile Hint Okyanusu'nun yerli tüccarları arasındaki deniz savaşları her zamankinden daha sık hale geldi. 16. yüzyılın ilk on yılının sonuna gelindiğinde ise Portekizliler, Hindistan anakarasındaki ileri karakolları için daimî valiler atıyor ve Goa merkezli bir yerleşim yeri oluşturuyorlardı.

Yüz elli yıl sonra Portekizliler, Hindistan'ın yüzlerce kilometrelik kıyı şeridini, Sri Lanka'nın büyük bölümünü, modern Bangladeş ve Myanmar'ın çoğunu ve güney Çin'deki küçük Makao yarımadası ile takımadalarını fethetmişlerdi. Gemileri Lizbon'a karabiber, tarçın, karanfil ve hindistancevizi getirirken doğuda pamuklu kumaş ve külçe altın ya da gümüş ticareti yapıyorlardı. Zamanla, aralarındaki doğrudan ticaretin yasa dışı kabul edildiği derecede kötü ilişkilere sahip, karşılıklı düşman olan Japon ve Çin imparatorlukları arasına ticari aracılar haline geleceklerdi. Bu arada dünyanın öbür ucunda *Carreira da India*'nın ilk etabının durak noktası Brezilya'yı da ele geçirmişlerdi. Bu, gerçekten de Portekiz kalelerinin, limanlarının, ticaret istasyonlarının, fabrikalarının ve garnizonlarının bilinen dünyanın dört bir yanına inci dizisi gibi yayıldığı bir dünya imparatorluğuydu (kısmen modern zamanlara kadar bu durum devam etti: Goa ancak 1961'de Hindistan'a ve Makao da1999'da* geri verildi). Son perde yaklaşıyordu.

Tamamlanan Çember

BATIDAN DOĞUYA ULAŞAN YOLCULUĞUN UZUN SÜRMESİ MESELESİ dünyanın çevresini dolaşmak amacıyla Ağustos'unda Sevilla'dan Guadalquivir boyunca yelken açan Portekizli kâşif Ferdinand Magellan tarafından üstlenildi. Tıpkı Columbus gibi mürettebatını nereye gittikleri ve neyi başarmayı umdukları konusunda sürekli yanıltan, ketum ve son derece dindar bir adam olan Magellan, yolculuğunun sonunu görecek kadar yaşayamadı.[62] Yolculuk yine de onun subaylarından biri olan Kastilyalı Juan Sebastián Elcano'nun komutası altında tamamlandı. Üç yıllık destansı macera, cesur katılımcılarını Atlantik'in ötesine, Güney Amerika'nın güney ucuna ve Pasifik üzerinden Filipinler ve Endonezya'ya götürdü. Magellan'ın Mactan adasında, onlara dayatmaya çalıştığı Hristiyan inancını kabul etmeye direnen yerlilerle yapılan bir savaş sırasında ölümünden sonra Elcano, Hint Okyanusu üzerinden Ümit Burnu çevresinden İspanya'ya geri dönerek görevi tamamladı. Bu yolculuğu finanse eden V. Charles o denli heyecanlandı ki, Elcano'ya "ilk olarak çevremi dolaşan sensin" yazan bir arma hediye etti.

* Çin'e (ç.n.).

Bu yolculuk ona katılanları olumsuz etkiledi. Yola çıkan yaklaşık üç yüz kişiden yirmiden azı eve dönmeyi başardı. Ne olursa olsun bu, hem olağanüstü bir yön bulma becerisi hem de insanlığın ilerlemesinde sembolik bir dönüm noktasıydı. Yazılı tarihin başlangıcından bu yana şekli ve doğası spekülasyonlara ve gizemlere konu olan yeryüzü, artık insanın görüş alanına tümüyle girmişti. Avustralasya kıtası, Orta Afrika'nın çoğu, Amazon yağmur ormanları, Amerika'nın iç kesimleri, Antarktika ve Himalaya zirveleri de dâhil olmak üzere pek çok yer Batılılar tarafından henüz bilinmez ve keşfedilmemiş kalsa da büyük bir farklılık vardı. Artık buraların haritasını çıkartmak, "eğer" ya da "nasıl" değil, "ne zaman" sorusunun konusuydu. Magellan ve Elcano'nun dünyanın çevresini dolaşmasından Kaptan Cook'un Avustralya'ya varışına, Tenzing Norgay ve Edmund Hillary'nin Everest Dağı'na çıkışına ve zamanımızın uydu araştırmaları ve Google Earth çağına kadar olan çizgi uzundu ama doğrusaldı. 15. yüzyıldan önce Avrupa'nın dünya haritalarına yaptığı yolculuklar kısmen tamamlanmış yapbozlardı. Onlardan sonra deniz seviyesinin üzerindeki hiçbir yer kâşiflerin ve denizcilerin erişimine kapalı kalmadı.

Dolayısıyla Avrupa'nın keşif yolculukları Orta Çağ'ın sona ermesinde kritik faktörlerden biriydi. Magellan'ın dünyanın çevresini dolaşmasıyla elde edilen coğrafi ve psikolojik başarının yanı sıra, bunlar aynı zamanda Avrupa'nın küresel imparatorluklarında yeni bir çağın habercisiydi. İspanya ve Portekiz, binlerce kilometre uzaktaki toprakları sömürgeleştirmeye başlayan ilk büyük deniz güçleriydi, ancak çok geçmeden onları diğerlerinin yanında İngiliz, Fransız ve Hollandalılar da takip etti. Bu uzak egemenliklerin kurulması, küresel ticaretin doğasını kökten değiştirerek dünyanın her kıtasındaki asırlık güç yapılarını paramparça etti ve yeniden şekillendirdi. Bazı bireylere ve diyarlara hayal edilemeyecek zenginlik ve refah getirdi, diğerlerine ise cehennem gibi bir sefaleti, köleliği ve kötülüğü dayattı. Emperyalizmin mirası 21. yüzyılda hâlâ şiddetli ve son derece duygusal tartışmaların konusu olmaya devam ediyor. Avrupa sömürge emperyalizmi çağının ve onun mirasının tam öyküsü bu kitabın kapsamı dışındadır. Yine de onun kökenlerinin dünyayı dolaşmanın yeni yollarını aramak için yola çıkan ve sonunda Moğol hanlarının altın çağında Marco Polo'nun keşfettikleri kadar çekici olan harikalarla karşılaşan Columbus ve da Gama gibi maceracıların yeni arayışlar için yola çıktığı Orta Çağ'a dayandığı yadsınamaz.

Bütün bunlar bize Orta Çağ dünyasındaki uzun yolculuğumuzda keşfedecek tek bir yol daha bırakıyor. 15. yüzyılda dünyanın doğası değişirken Kilise'nin biçimi de değişiyordu. Yeni kıtalar ve doğuya giden yeni yollar, Orta Çağ dünyasının karalara ilişkin fikirlerini temelden yeniden şekillendirirken, bambaşka bir devrim de göğe dair olanları yerle bir etmek üzereydi. Bu Protestan Reformu'ydu ve 1430'larda Almanya'da Johannes Gutenberg adlı bir kuyumcunun nasıl kitap basılacağını bulmasıyla başladı.

16

PROTESTANLAR

"Kitap papalığı o kadar zayıflattı ki, hiçbir prens ya da imparator ona bu kadar zarar veremezdi."

MARTIN LUTHER

1455 sonbaharında iki kuyumcu, Almanya şehri Mainz'de mahkemeye gittiler. Şehrin dinî yetkilileri tarafından bir Fransisken manastırının yemek salonunda dinlenen anlaşmazlıkları parayla ilgiliydi. İlk kuyumcu Johannes Gutenberg, yazının doğasını değiştireceğini umduğu bir makine icat ederken ekipmana, işçiliğe ve kendi zamanına yatırım yapmak için 1.600 *gulden* (küçük bir servet) borç almıştı. İkinci kuyumcu Johann Fust, yatırımının getirisinin kendisini zengin edeceğini umarak parayı borç vermişti. Ancak aradan birkaç yıl geçmişti ve Gutenberg kâr etmemişti. Artık Fust'un sabrı tükenmişti ve tazminat alabilmek için iş ortağını dava ediyordu. Fust ya parasını geri alacaktı ya da Gutenberg'in atölyesinden kendisine borçlu olduğu değere sahip ekipman ve malları alacaktı. Bu durum Fust için bir gurur ve görgü; Gutenberg için bu ise ölüm kalım meselesiydi.

Gutenberg'in üzerinde çalıştığı icat matbaaydı. Orta Çağ boyunca metinler genellikle kâtiplerin tirşe veya parşömen olarak bilinen gerilmiş ve işlenmiş hayvan derisi üzerine kalemler ve sakız bazlı mürekkeple yazmaları suretiyle çoğaltılıyordu. En iyi kâtipler ya verimli kopyacılar ya da yetenekli sanatçılar, bazen de her ikisi birdendi ama hiçbiri insanüstü değildi. Her seferinde tek bir yazma üzerinde sayfa sayfa çalıştılar. Bir kâtibin İncil, azizlerin yaşamlarını anlatan bir kitap, Aristoteles ya da Ptolemy'nin risalesi gibi uzun bir metni tamamlaması yüzlerce, hatta binlerce saat alıyordu.

Gutenberg bunu son derece zahmetli bir iş olarak görüyordu ve yetişkinlik yaşamının çoğunu el yazması üretiminde devrim yaratmaya çalışarak geçirmişti. Matbaayı ilk düşünen o değildi: Çin'den gelen ve tarih taşıyan ilk basılı parşömen (*Elmas Sutra* adı verilen bir Budist metninin kopyası), M.S. 868'de tahta bloklarla basılmıştı; Kore'de ise 13. yüzyıldan beri bunun metal tipi kullanılıyordu. Batı'da ise o zamana kadar böyle bir teknoloji bilinmiyordu. Gutenberg'in baskı makinesi, küçük bir yazıcı ekibinin sayfaları daha

önce hayal edilemeyecek hacimlerde ayarlayıp çoğaltmasına olanak tanıyacaktı. Metalden tek tek harfler (hareketli tip olarak bilinir) dökülüp daha sonra kelimeler, cümleler ve paragraflar oluşturacak şekilde bir araya getirilecekti. Daha sonra bunlara yağ bazlı mürekkep sürülecek ve parşömen veya İtalyan yapımı kâğıt (yakın zamanda Batı'ya ithal edilen bir başka erken Orta Çağ Çin icadıydı) üzerine gerekli görüldüğü kadar yaprağa basılacak ve birbirinin aynısı basılı yapraklar oluşacaktı. Bütün bunlar, vasıflı bir metal işçisinin kayda değer özen ve dikkatini gerektiren pahalı, zor bir süreç olmasına rağmen, Gutenberg'e göre, eski el yazması kopyalama yöntemlerini geçersiz kılma ve yazılı dilde yeni, cesur bir çağ başlatma potansiyeline sahipti.

Sorun, tarihteki tüm teknoloji girişimcileri gibi Gutenberg'in de hırs ve hayal gücünün yalnızca başkalarının parasını harcama yeteneğiyle örtüşmesiydi. Dolayısıyla Fust kredisini geri istediğinde bu, Gutenberg'in girişimi için felaket anlamına geliyordu. 1455 kasımında Mainz'deki mahkeme Fust'un lehine karar verdi ve kısa süre sonra Gutenberg'in matbaalarına, harflerine ve atölyesine el koymasına izin verildi. Daha da kötüsü Fust, Gutenberg'in ticari hisselerini aldı. Gutenberg birkaç yıldır İncil'in iki ciltlik basılı bir nüshası üzerinde çalışıyordu. Aziz Jerome'un 4. yüzyıla ait Latince tercümesine 15. yüzyıl teknolojisiyle bir dokunuş yapacaktı. Basımını neredeyse bitirmişti ve biri kâğıda, diğeri daha lüks, dayanıklı parşömene olmak üzere iki versiyonunu satmayı planlıyordu. İncil'in yakında yayımlanacağına dair söylentiler Avrupa yüksek sosyetesinde dolaşıyordu: Almanya'daki Aeneas Silvius Piccolomini* adlı bir papalık temsilcisi, Mart 1455'te bir İspanyol kardinaline, kitabın ciltlenmemiş sayfalarını gördüğünü ve çok etkilendiğini ama hepsi tükenmeden bir kopya satın almanın neredeyse imkansız olacağını tahmin ettiğini söyleyen bir mektup yazdı ("yazı son derece düzenli ve okunaklı, takip edilmesi hiç de zor değil," diye yazmıştı Piccolomini, "Majesteleri bunu hiç zorlanmadan, hatta gözlük bile kullanmadan okuyabilir"[1]). Fust, Gutenberg'in çıraklarından biri olan Peter Schoeffer ile birlikte görevi devraldı ve projenin tamamlanmasını sağladı.

Gutenberg'in İncil'i Fust ve Schoeffer tarafından gerektiği gibi basıldı ve Ağustos 1456'dan önce satıldı. Kürsüden okunmak üzere tasarlanmış büyük bir kitaptı. İki ciltlik, kırk iki satırlık siyah, mavi ve kırmızı çift sütunlar halinde dizilmiş, yer yer zarif tezhipli harfler ve bazen de kenar boşluklarında resimlerle bin iki yüzden fazla sayfadan oluşuyordu.[2] Bir el yazmasına çok benziyordu ama öyle değildi. Gutenberg'in İncil'i Batı'daki ilk büyük basılı kitaptı. Bu, yazarlık ve yayıncılık tarihinde bir dönüm noktasıydı ama bundan da öte Orta Çağ iletişim devriminin başlangıcını belirtiyordu. Mekanize baskı, 15. yüzyılda Batı kültürünü, akıllı telefonun icadının 21. yüzyılın başında değiştirdiği kadar temelden ve derinden değiştirdi. Edebiyat ve okuryazarlık,

* Geleceğin Papa II. Pius'u.

eğitim ve popüler siyaset, haritacılık, tarih, reklamcılık, propaganda ve bürokrasi alanlarında büyük gelişmelere yol açtı.[3] 17. yüzyıldan geriye dönüp bakıldığında, filozof-politikacı Sör Francis Bacon "'tüm dünyanın görünüşünü ve durumunu" değiştiren yenilikler arasında barut ve gemici pusulasının yanında matbaayı da saydı.[4]

Bizim konumuz açısından en önemlisi ise matbaanın Reform sürecinde, yani 16. yüzyılda Roma Kilisesi'ni parçalayan devrimde merkezi bir yer işgal etmesiydi. Öncelikle, Gutenberg gibi matbaacılar, papalığın kendisini doğrudan bir etik krizine ve kurumsal yozlaşmaya sürüklemesini sağlayan araçları sağladı. Ardından matbaacılar, yerleşik düzene karşı muhalefetin Avrupa'ya baş döndürücü bir hızla yayılmasına zemin hazırladı. Sonuç olarak, Orta Çağ Avrupası birkaç on yıl gibi kısa bir sürede dinsel ve siyasi bir çalkantıya sürüklendi; yeni bir hareket, Protestanlık, kök saldı ve bin yıldır Katolikliğe karşı ilk ciddi meydan okumayı gerçekleştirdi. Son görevimiz Orta Çağ hikayemizi sona erdirmeden önce, Protestan Reformu'nun başlangıcının genel görünümünü betimlemektir. Bu yolculuk bizi kuyumcu Johannes Gutenberg'in büyük uğraşlar verdiği Mainz'deki atölyesinden, papalık sarayının dışındaki sokaklarda yaşanan isyana ve Roma'nın çağ kapatıp açacak şekilde ikinci kez yağmalanmasına götürecek.

Endüljans Skandalı

BATI'DA HAREKETLİ TİP BASKI MAKİNESİYLE BASILMIŞ, BİZE KADAR ulaşan en eski belge, ya da en azından üzerinde tanımlanabilir bir tarih bulunan ilk belge, bir İncil ya da başka türde bir kitap* değil, daha ziyade papalık endüljansı olarak bilinen bir belgedir** Mainz'da ya da yakınlarında, küçük bir ihtimal de olsa belki de Gutenberg'in kendisi tarafından basılmıştı. Hemen hemen aynı zamanlarda basılan benzer birçok endüljans belgesinden biriydi. Endüljans belgesi, bir parşömen kağıdına basılmış otuz bir satırlık metinden oluşur. Sadece metni kişiselleştiren detaylar elle yazılmıştır ve bunlardan endüljansın 22 Ekim 1454'te Margarethe Kremer adında bir kadına verildiğini anlıyoruz.[5]

Basılı metinde bu endüljansın ne için olduğu açıkça belirtiliyor. Kendisini Kıbrıs kralının sözcüsü olarak ilan eden Paulinus Chappe adlı Kıbrıslı bir soyludan bahisle yazılmıştır. Bu hükümdar, 1454'te, Konstantinopol'ün fethini yeni gerçekleştirmiş olan ve Doğu Akdeniz'de Hristiyanların elindeki

* Teknik olarak, 1500'den önce basılan kitaplar *incunabula* [öncübasmalar] olarak bilinir.

Indulgence. Hoşgörü, müsamaha anlamlarına da gelen *indulgence*, günahların kilise tarafından affedilmesi demektir. Kelime Latince *indulgentia* şeklinde olup "dileğini yerine getirmek" anlamındaki *indulgere* kökünden gelir (ç.n.).

diğer bölgeleri hedef alan Osmanlı padişahı II. Mehmed'in baskısı altındaydı. Endüljans, Kıbrıs kralının acilen paraya ihtiyacı olduğundan, Papa V. Nicholas'ın üç yıl boyunca Kilise'ye bağışta bulunan herkesin günah çıkartarak bütün dünyevi günahları için tam af talep etme hakkına sahip olduğunu kabul ettiğini açıklıyor. Elbette bu oldukça büyük bir olaydı. Margarethe Kremer'in işlediği ve kefaret veya diğer iyi eylemlerle telafi edemeyeceğini (veya etmek istemediğini) düşündüğü günahlarının neler olduğunu bilmiyoruz ama 1215'ten bu yana, bunu genellikle Paskalya sırasındaki törenlerde yarı halka açık olarak yapan sıradan Latin Hristiyanlar için yılda bir kez günah çıkarma zorunluydu. Günah ve öbür dünyadaki ceza gerçek kavramlardı.[6] Dolayısıyla bağışlanma teklifi çekiciydi. Bu sebeple Margarethe, bir papalık temsilcisine kesenin ağzını açmış ve üzerinde tarih bulunan kişiselleştirilmiş endüljansını satın almıştı. Margarethe, günahlarını itiraf ettiği ve gerçekten tövbe ettiği sürece Kilise tarafından kendisine verilen endüljans belgesinin süresi dolana kadar (onun durumunda 30 Nisan 1455) ruhunun dindar bir lekesizlik durumuna geri döndüğünü düşünebilirdi.[7] Bu sayede başka bir günah işleme şansı bulamadan söz gelimi ona yıldırım çarparsa, bir inek tarafından çiğnenirse, veba bulaşırsa veya haydutlar tarafından öldürülürse, cennete geçişi garanti altına alınacaktı. Margarethe, endüljansı satın almakla cennete girişinin bedelini ödemişti.

Orta Çağ'ın sonlarında Margarethe'ninki gibi endüljanslar Avrupa çapında yaygındı. Endüljansın amacı aslında basitti. Bu, para karşılığı alınan ruhanî bir geçiş kartı, Papa tarafından çıkarılan veya imzalanan, hamiline günahlarının bağışlanmasını talep etme hakkı veren bir belgeden ibaretti. Böyle bir belgeyi satın almanın günahkâr açısından avantajı açıktı; Araf'ın acılarına katlanmakla yükümlü olduğu süreyi azaltıyordu. Bunu satmanın Kilise'ye sağladığı avantajlar da aynı derecede açıktı; kâr ve suçluluk ile pişmanlık için bir pazar oluşturmanın toplumsal kontrol açısından bariz sonucu olarak otorite. Endüljanslar toplu halde (biraz günümüzün hisse senetleri, devlet tahvilleri veya piyango biletleri gibi) çıkartılıyor ve nakit para karşılığında tek tek satılıyordu.

Margarethe Kremer'e verilen basılı Mainz endüljansı başlı başına ilgi çekici bir konu olarak değerlendirilebilir. Yayıncılık tarihi için önemli bir eserden biraz daha fazladır ama önemi matbaanın hikâyesindeki rolünün çok ötesindedir. Bunun sebebi papalık endüljans satışlarının 15. yüzyıl sonlarında bir bütün olarak Roma Kilisesi'ne yönelik eleştirilerde merkezî bir önem kazanması ve Kuzey Avrupa'daki reformcular tarafından Katolikliğin her alanında papalık otoritesini ve halkın güvenini sarsmak için kullanılmasıydı. Bunun nasıl ve neden böyle olduğunu anlamak için biraz geriye dönmemiz ve papalık endüljansının gelişimini Geç Orta Çağ kilisesinin daha geniş tarihi içerisinde bağlamına yerleştirmemiz gerekiyor.

ORTA ÇAĞ'DA PAPALIK GÜCÜNÜN YÜCELTİLMESİ, 13. YÜZYILIN BAŞLARINDA III. Innocent'in papalığı sırasında gerçekleşti. Innocent, hem putperest hem de Hristiyan yeni düşmanlara karşı haçlı seferi çağrılarında bulunmak, kendisinden hoşnut olmayan hükümdarları aforoz etmek ve Dördüncü Lateran Konsili'nde Kilise hukuku, uygulamaları ve idaresinde kapsamlı reformlar yapmak suretiyle kısa bir süre için gücünün zirvesindeyken Papalığın, Kutsal Topraklar'dan Atlantik kıyılarına kadar her yerde manevi otoritesini siyasi üstünlüğe dönüştürme yolunda ilerlemesi mümkün görünüyordu.*

Innocent'ten sonra hiçbir papa onun yarım bıraktığı işi tamamlayamadı. Aslına bakılırsa Innocent'in haleflerine mirası, Kilise'nin Batı'nın büyük meselelerini yönlendirebilecek konumda olduğuna dair son derece abartılı bir anlayıştı. 13. ve 14. yüzyıllarda Avrupalı hükümdarlar kendi otoritelerini sağlamlaştırıp genişlettikçe, papalar da çoğunlukla kendilerini tebaalarıyla savaş halinde buldular. 13. yüzyılın ilk yarısında Almanya ve Sicilya'nın Hohenstaufen hükümdarlarıyla (en önemlisi imparator II. Frederick'tir) savaştılar. Bu anlaşmazlık, İtalya'nın şehir devletlerini 15. yüzyıla kadar sıkıntıda bırakan, uzun soluklu Guelph Ghibelline savaşlarına dönüştü. Aynı zamanda, VIII. Boniface'nin 1290'larda ve 1300'lerin başlarında Fransa Kralı IV. Philip ile şiddetli anlaşmazlığı, yalnızca Boniface'in ölümüyle değil, aynı zamanda papalığın da Roma'dan ayrılıp altmış yedi yıl boyunca Fransız tahtının yörüngesinde oturduğu Avignon'da tesisi ile sonuçlandı. Bu, Petrarch'ın "Babil Esareti" adını verdiği dönemdi. Avignon Papalığı 1309'dan 1376'ya kadar sürdü ve sona ermesi de işlerin yoluna girmesi anlamına gelmiyordu. Yalnızca iki yıl sonra Batı Kilisesi tam bir bölünmeye sürüklendi. Roma'da bir dizi İtalyan papa otururken, Avignon'da Fransız ve İspanyol yanlısı karşı-papalar hüküm sürüyordu. 1410'da Pisa'da *başka* bir karşı-papa çıktı ve bu kısa bir süre için de olsa aynı anda üç kişinin papalık iddiasında bulunduğu anlamına geliyordu. Tam bir kargaşaydı.

Nihayet 1414-1418'de Constance Konsili'nde Büyük Bölünme çözüme kavuşturuldu ve papalık tacı İtalyan avukat V. Martin'e verildi ama papalığın aldığı yara kalıcı ve ciddiydi. Bu makama seçilen herkes hâlâ Aziz Petrus'un soyundan gelen mirasçı ve tüm Hristiyan inananların lideri olduğunu iddia ediyordu. Papalar, Yeni Dünya topraklarında Hristiyan olmayan insanlara nasıl davranılması gerektiği gibi dünyayı değiştirecek öneme sahip konularda hüküm vermeye devam ettiler. Üniversiteler ve katedraller başta olmak üzere yeni dinî kurumlar için hâlâ papaların ve kardinallerin onayları alınıyordu. Rönesans'ın zirvesinde papalar, Roma'yı yüceltmek için büyük meblağlar harcadılar ve oradaki görkemli Vatikan karargâhını tüm insanlık tarihinde

* Bkz. Bölüm 9.

meydana getirilmiş en muhteşem sanat eserlerinden bazılarıyla donattılar. Ne var ki papaların eleştirilemeyeceği ve suçlanamayacağı bir dönem olmuşsa bile, 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu durum sona ermişti.

Papaların otoritesi sırasıyla aşındırılır, sorgulanır ve tüketilirken onları eleştirenler makama karşı duydukları küçümsemeyi ve genel olarak Roma Kilisesi'ne karşı memnuniyetsizliklerini dile getirmekte kendilerini daha özgür hissettiler. 1320'lerde ve 1330'larda İngiliz filozof ve rahip Ockhamlı William, Papa XXII. John'u kâfir olarak kınadı ve genel olarak papaların gösterişli şapkalar takan adamlardan başka bir şey olmadıklarını söyleyerek yetkilerini reddetti. Ockhamlı William şöyle yazdı: "İnanca ilişkin söylediklerinin makul olduğunu kanıtlayana kadar hiç kimse papanın inanç kuralları konusundaki söylemlerine inanmak zorunda değildir."[8] 14. yüzyılın başlarında Bohemyalı kâfir Jan Hus (kötü şöhretli Oxford ilahiyatçısı John Wycliffe'den* etkilenmişti) papalığın yolsuzluklarını sayıp döktü. Ya Hus ya da onun çevresinden biri *Anatomy of the Antichrist [Deccal'in Anatomisi]* olarak bilinen Latince bir polemik kaleme aldı. Bu, "terk edilmiş mekruh," "dipsiz kuyunun meleği," "teke" ve "adi ve kutsala saygısız bir prens" papanın neden aslında şeytan olduğunu titizlikle açıklıyordu.[9] Hus 1415 yılında kazığa bağlanarak yakıldı ve destekçileri de haçlılar tarafından katledildiler ama hâlâ genel olarak Reform'un başladığının söylendiği 16. yüzyıldan çok önce, papalık üstünlüğü bir kabulden salt bir fikir meselesine indirgenmişti.

Hus, Roma'daki yolsuzluğu hedef aldığında mücadele ettiği en önde gelen konulardan biri endüljans satışıydı. Endüljans kavramı eski bir kavramdı. 11. yüzyıldaki haçlı seferleri ile hemen hemen aynı zamanlarda, ilk kez zorlu bir hac yolculuğu karşılığında, ardından da İsa'nın düşmanlarıyla savaşmak için yola çıkan büyük ölçekte orduların günahları bağışlandığında ortaya çıkmıştı.[10] Bundan sonra endüljans 1160 ve 1180 yılları arasında bir Katolik doktrini olarak gelişen Araf'ın icadı sayesinde kendi tarihsel seyrini izledi. 12. ve 13. yüzyıllarda Sarasinler veya paganlarla savaşmak zorunda olmayan istekli müşterilere para karşılığında ve geçici olarak satılıyordu. 1343 yılında Papa VI. Clement, endüljansların onaylı din adamlarından nakit karşılığında satın alınabileceğini fiilen onaylayarak sistemi resmîleştirdi. Böylece, Hus ve onun gibi birçok kişinin Roma Kilisesi'ni karakterize eden dayanılmaz para hırsızlığının sembolü olarak gördüğü yoğun bir pazar kurulmuş oldu.

1390'larda Geoffrey Chaucer, *Canterbury Hikâyeleri*'nde endüljansı ve din adamlarının diğer dolandırıcılıklarını hicvediyordu. Burada eğlenceli bir şekilde saygıdeğer Pardoner [Affedici] (endüljans satıcısı için yaygın bir terim) hikâyeye, saf Hristiyan halkı sahte kutsal kalıntılar satın almaları için kandırdığı ve günahları için onları o azarlayarak kendisinden endüljans satın

* Bkz. Bölüm 11.

almalarını sağladığı, bu sayede son derece zengin olduğu yolunda bir itirafla başlar: "Benim niyetim sadece kazanmak / ne başka bir şey ne de günah bağışlatmak."[11] Chaucer, kendine has alaycı bir zekayla, o zamanlar dolandırıcı papalık işportacısının yozlaşmış bir karikatürünü gösteriyordu. Yirmi yıl sonra (davası uğruna ölümü göze almak gibi bir kaygısı bulunmayan Chaucer gibi neredeyse tamamen bağımsız olmayan ve öfkeli) Hus, aynı temayı ele aldı. İnsanların "günah çıkartmak için, ayinler için, Aşai Rabbani ayini için, endüljans için, kadın ise kiliseye kabul için*, cenaze hizmetleri için, cenaze töreni ve dualar için" para ödemesinden yakındı. "Yaşlı bir kadının hırsız ya da soygun korkusuyla bohçasında sakladığı son kuruş da elinde kalmayacak. Kötü rahip onu çekip alacak."[12] Bu tür hiciv, yakınma ve yerel isyanların tam manasıyla devrime dönüşmesi için yüz yıldan fazla zaman geçmesi gerekecekti ama tohumlar ekilmişti.

ENDÜLJANSLARIN PARA KAZANDIRMA POTANSİYELİ GÖZ ÖNÜNE ALINDIĞINDA 1450'lerde matbaanın ortaya çıkışının Kilise için neden bir lütuf gibi görüldüğü de anlaşılmaktadır. Daha önce elle yazılması gereken kurtuluş biletleri artık seri halde basılabilirdi ve basıldılar. Gutenberg'in İncil'inin yayınlanmasını takip eden çeyrek yüzyılda, Avrupa'nın her yerinde matbaalar açıldı: Oxford, Londra, Paris, Lyon, Milano, Roma, Venedik, Prag ve Kraków'da; çok geçmeden Portekiz'de, İspanyol krallıklarında, İsveç'te ve İstanbul'da matbaacılar faaliyete geçti. Endüljans için yapılan baskı tirajları genellikle bir seferde 5.000 ila 20.000 kopya arasında değişiyordu ve bunlardan hem papalık kasası hem de yerel projeler (genellikle pahalı inşaat işleri) için para sağlandı. Barselona merkezli matbaacı Johann Luschner, 1498'de Montserrat Manastırı için 18.000 endüljans bastı. Bunların yanı sıra, müşterileri katkıda bulunmaya motive etmek için tasarlanmış ilham verici hikâyeler içeren, Osmanlılar ile Hospitaller Şövalyeleri arasındaki savaşta meydana gelen mucizeleri anlatan ucuz el kitapları da vardı.[13] Aynı sıralarda, Vorau'daki bir Avusturya manastırı için bağış toplama çalışmaları sırasında, birkaç ay içinde 50.000 gibi olağanüstü sayıda endüljans satışı gerçekleşti.[14]

KISACASI MATBAACILIK HIZLA GELİŞİYORDU; BAĞIŞLAMA TİCARETİ DE ÖYLE. Dahası artık endüljans satıcılarının elinin altında amaçlarını gerçekleştirebilecekleri, ürünlerini satabilecekleri ve ceplerini doldurabilecekleri bir kitle iletişim aracı vardı. Sıradan halk da zamanın değişimini benimsedi. Bağışlayıcılar buna direnen insanlara istenmeyen bir ürünü dayatıyor değildi. Hatta durumun bunun tam tersi olduğu söylenebilir.[15] Tıpkı 21. yüzyılın sosyal medya

* Kiliseye yeniden kabul, doğum yapan bir annenin bir kaçgöç döneminin ardından Hristiyan cemaatine yeniden kabul edilmesi idi.

kullanıcıları gibi, Orta Çağ erkekleri ve kadınları da, her birini kavrayamayacakları kadar büyük bir sistem içinde bir kâr düğümüne dönüştürse de, onlara gerçekten istedikleri bir şeyi sunan bir sistemde yerlerini almak için adeta yarışa girdiler. Bunu yaptıkları için onları yargılayamayız. Kara Ölüm'ün harap ettiği ve bitmek bilmeyen savaşların acı verdiği Batı dünyasında, günahı telafi etmenin ve lanetleme işkencelerine karşı güvence sağlamanın bu yeni yolu hem gerekli görülmüş hem de memnuniyetle karşılanmış olmalı. Endüljans endüstrisinin tam gelişmiş kültür devrimine yol açmasından çok daha önce yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca yaygın bilimsel şikâyetin hedefi haline gelmesi ancak yavaş yavaş gerçekleşti.

ENDÜLJANS İŞİNİ BİR HİZMETTEN SKANDALA DÖNÜŞTÜREN ŞEY, ÖZÜNDE basit bir açgözlülüktü. 1470'lerde, düşmanları tarafından her türlü cinsel tacizle suçlanan ve kardinal şapkalarını hoşlandığı oğlanlara dağıttığı dedikoduları dolaşan, kötü şöhretli ve aşırı adam kayırmacı Papa IV. Sixtus, kendisi gibi masraflarının da aşırıya kaçtığını fark etti. İtalya savaşları papalık devletlerinde bir kale inşası programı gerektirdi. Osmanlılar Hristiyanlığı tehdit etmeye devam ettiler. Ülkede ise Sixtus'un Roma'yı yüceltmek için düzinelerce kiliseyi restore veya inşa etmek, şehrin sokaklarını asfaltlamak ve genişletmek, Tiber üzerinde köprü kurmak ve Vatikan'daki papalık şapelini restore etmek gibi büyük bir planı vardı (dünyaca ünlü tavanı Michelangelo tarafından boyanan Sistine Şapeli'ne Sixtus'un adı verilmiştir.)

Sixtus'un bu işler için fon sağlamak amacıyla tercih ettiği yöntemlerden biri endüljans satışıydı. Üstelik bunu sadece yaşayanlar için yapmayacaktı. Her nerede olurlarsa olsunlar bütün ruhlar için endüljans satabilmesi durumunda pazarın katlanarak büyüyebileceğini hesap eden Sixtus, ölüler adına endüljans satın alınabileceğini ilan eden ilk papaydı. Bu yeni konsepti Fransa'nın Saintes kentindeki katedralin yeniden inşası için endüljans satışını onayladığı 1476 tarihli papalık ödeneğine dâhil etti. Düşüncelerinde bir teolog ve geleceğin kardinali olan Raymond Peraudi'nin desteğini alan Sixtus, Azizlerin hoşgörüsünü yeniden formüle etti. Bunlar artık "şefaat" için kullanılabilirdi, yani Araf'ta olduğu varsayılan ruhların akrabaları, kendileri için olduğu gibi ölmüş sevdikleri için de endüljans satın alabilirlerdi. Toplanan para, Saintes katedrali ile Türklere karşı haçlı seferi fonları arasında paylaştırılacaktı.[16] Bu, Sixtus'un endüljanstan elde edilen kârın önemli bir kısmının papalık kasasına akacağını göreceği anlamına geliyordu. Paraya gerçekte ne olduğunu ise kimse bilmiyor.

Endüljansın kapsamının bu kadar dramatik bir şekilde genişletilmesinin, Paris Üniversitesi'ndeki ilahiyatçılar tarafından da olmak üzere hoş karşılanmaması şaşırtıcı değildi[17] ama Sixtus geri adım atmadı. Akademisyenlerin onayından daha önemli dertleri vardı ve endüljans satışı, papalık için göz ardı

edilemeyecek kadar büyük bir gelir kaynağıydı. Böylece sistem genişletildi, yaygınlaştırıldı ve Roma tarafından endüljanslar verilmeye devam edildi. Bunlar Batı'nın her yerindeki, özellikle de günahların bağışlanması ve ölüler için şefaat arzusunun her geçen yıl daha da güçlendiği Kuzey Avrupa'daki istekli müşterilere satılıyordu. Sixtus'un papalığı büyük bir muhalefetle karşılaşmadan sona erdi. Matbaalar endüljans basmayı ve müşteriler de bunları kapışmayı sürdürdüler. Giderek yozlaşan bir sistemle ilgili hoşnutsuzluğun, papalığa ve Kilise'ye doğrudan saldırılara dönüşmesi ancak 16. yüzyılın başlarında gerçekleşti. Sorunu başlatan endüljans, *Sacrosanctis* olarak bilinen bir papalık fermanından kaynaklanıyordu. Bu, Papa X. Leo (Muhteşem Lorenzo de' Medici'nin ikinci oğlu) tarafından, Roma'daki Aziz Petrus Bazilikası'nın son derece masraflı yeniden inşasını finanse etme amacıyla çıkarılmıştı ve büyük bir kargaşaya yol açtı. Bu plana itirazları Reform haline gelen yangını ateşleyen adam, Wittenberg Üniversitesi'nde genç bir profesör olan ve Orta Çağ Avrupa'sının sona ermesinde en az Gutenberg ve Columbus kadar elinden geleni yapan Martin Luther'di.

Doksan Beş Tez

15. YÜZYILIN SONUNA GELİNDİĞİNDE MATBAALAR, İNCİL VE ENDÜLJANSIN yanı sıra her türden pek çok metni basıyordu. 1500 yılı civarında Avrupa çapında 27.000 kadar kitap basılmıştı[18] ve kitaplar buzdağının ancak görünen kısmıydı. Bizzat Gutenberg dinî bayramları veya kan alma ve müshil ilaçlarını uygulamak için ayın en iyi zamanlarını ayrıntılarıyla anlatan takvimler basmıştı.[19] Her türlü harika olayı duyuran ilk gazeteler dolaşıma girmişti. 1492'de bir Alman haber bülteni, Ensisheim kasabası yakınlarında devasa bir göktaşının dünyaya nasıl çarptığını anlatıyordu. Ertesi yıl Paris, Basel ve Roma'da Columbus'un "Hint Denizi'ndeki" maceralarını anlatan Latince haber bültenleri basıldı.[20] Aynı sıralarda, Alman imparatoru I. Maximilian, hâkimiyeti altındaki tüm bölgelerde basılı siyasi ilânlar dağıttı. Daha sonra hükümdarlığı sırasında, Venedik halkını yöneticilerine karşı isyan etmeye teşvik eden Venedik karşıtı propaganda broşürleri bastırdı. Bu broşürler tıpkı 20. yüzyılın büyük savaşları sırasında psikolojik savaş malzemelerinin uçaklardan saçılması gibi, sahadaki Venedik ordularının üzerine balonlarla havadan atılıyordu.[21]

Martin Luther'in 1517 sonbaharında Wittenberg'de yayınladığı endüljans satışı uygulamasına yönelik öfkenin bir ifadesi olan ünlü *Doksan Beş Tez*'inin yayınını bu bağlamda değerlendirmemiz gerekiyor. Bu *Tezler*, Batı Kilisesi'nin durumuyla ilgili bir dizi bilgi verici öneriydi ve önsözünde aynı fikirde olmayan herkesi gelip bunları Luther'le tartışmaya davet ediliyordu.[22] Halkın değerlendirmesi için tasarlanmışlardı. Luther, Kilise eleştirisini akademik bir tartışmaya

açık bir davet şeklinde düşündüğünden, bunların kopyalanıp potansiyel olarak ilgilenen taraflara dağıtılması bir iletişim kuralı meselesiydi. Daha sonraki Protestan öğretisine göre bunu, bunların bir kopyasını yerel kilisesinin kapısına çivileyerek yapmış olması büyük olasılıkla bir efsanedir. Aslında *Tezler*in bize ulaşan en eski kopyası, Luther'in 31 Ekim'de Mainz başpiskoposu Albert'e postayla gönderdiği nüshadır. Her durumda etkisi olağanüstüydü.

Doğal olarak, 16. yüzyılın başlarında *Tezler*i çoğaltmanın en kolay yolu onları Luther'in üniversitesinde basmaktı. Ancak ilk yayınlarından sonra Luther kopyalama ve yeniden basım sürecinin kontrolünü kaybetti. Tezleri kamuya açık hale geldiğinde hassas bir noktaya temas ettiler ve dolaşıma girdiler. İnsanlar bunları duydu, okumak istedi ve matbaacılar bunları çoğalttılar. Günümüzdeki karşılığıyla Luther'in birkaç hafta içinde viral olduğunu söyleyebiliriz. 1517'nin son aylarında *Tezler*inin yüzlerce kopyası Almanya'da basıldı; bunların bir kısmı orijinal Latince, bir kısmı da yerel tercümeydi. Bir yıl içinde Luther'in yazıları İngiltere, Fransa ve İtalya'daki entelektüeller ve kitapçılar tarafından tanındı.[23] Büyük bir şöhret hiçbir zaman Luther'in tutkusu ya da niyeti olmadı ve daha sonra *Tezler*inin yol açtığı öfkeye şaşırdığını söyledi. Ancak elbette, viral hale gelen şeylerin modern tarihi bize, çok çabuk meşhur olmanın kasıtlı olabildiği kadar tesadüfi de olabileceğini söylüyor. 1517'den sonra cin şişeden çıktı.

Luther bir keresinde kendisini köylülerin oğlu, torunu ve büyük torunu olarak tanımlamıştı. O, babasının atalarının köyünü terk etmesi ve modern Almanya'nın Saksonya-Anhalt eyaletinde, Leipzig'in yaklaşık yüz kilometre kuzeybatısındaki Mansfeld'de başarılı bir bakır dökümhanesi kurması nedeniyle eğitim şansına sahip olmuştu. Luther 1483'te orada doğdu. Büyüdüğünde Magdeburg'daki katedral okuluna ve Erfurt'taki üniversiteye gitti. 1505 yılında, yirmi iki yaşındayken, yüksek lisans derecesini almış ve bir Augustinus rahibi olarak atanmıştı.* Üç yıl sonra Wittenberg'de teoloji hocası oldu ve orada, otuzuncu yaş gününden bir yıl önce, teoloji alanında doktorasını tamamladı. Mezmurlar ve Aziz Pavlus'un Romalılara yazdığı mektuplar konusunda uzmanlaştı. Görünürde onda olağandışı hiçbir şey yoktu.

Luther teolojik araştırmaları sırasında Tanrı'nın bağışlayıcılığının doğasıyla giderek daha fazla ilgilenmeye başladı. Bunun bir şeyler yaparak kazanılması gereken bir şeyden ziyade bir inanç meselesi olduğuna inanıyordu. Bu bugün

* Veya daha doğrusu, İngilizcede Austin Keşişleri olarak bilinen ve Augustinian Rahipleri ile aynı olmayan St. Augustine Keşişleri Tarikatı. Luther bir rahipti, bir papaz ya da bir keşiş değil (her ne kadar çoğu zaman öyle olarak tanımlansa da). Rahiplerin hem vaaz vererek hem de itirafları dinleyerek toplulukla etkileşime geçmedeki rolü göz önüne alındığında bu ayrımın önemi MacCulloch tarafından tartışılmaktadır. MacCulloch, Diarmaid, 'The World Took Sides', London Review of Books 38 (2016), www.lrb.co.uk/the paper/v38/n16/diarmaid-macculloch/the-world-took-sides.

bize anlaşılması güç ve teknik bir ayrım gibi görünebilir. Kuşkusuz, bu başlangıçta Luther'in kendi kusurlu ruhuna yönelik neredeyse nevrotik kişisel takıntısından kaynaklandı. Ancak profesör, düşünceleri üzerinde çalıştıkça ciddi siyasi yankılara yol açacak sonuçlara ulaştı. Roma Kilisesi'nin zenginliğini, kurtuluşun ya kefaret ödeyerek ya da kurtuluşa daha yakın olan yolu satın alarak elde edilecek bir şey olduğu temeline dayandırdığı bir dünyada, Luther'in cennete giden yolun amellerden değil inançtan geçtiği iddiası çok ters düşüyordu. İnsanın tek yapması gereken inanmak, tövbe etmek, hemcinslerini sevmek ve lütuf için dua etmekse, 1515'te ilân edilen ve Alman eyaletlerinde tıpkı Luther gibi derin teolojik araştırmalar yapmış Johann Tetzel adında bir Dominik rahibi tarafından agresif bir şekilde vaaz edilen *Sacrosanctis* tarafından sunulanlar gibi papalık endüljanslarının anlamını kavramak zordu.

Luther'in *Tezler*i, Tetzel'in endüljans vaazında tecessüm eden bir hedef göz önüne alındığında, onun kendi teolojik çamur güreşinin ürünü olarak görülebilir. Sonuç olarak, her ikisi de hem ateşli hem de politik olarak kışkırtıcıydılar. Luther, *Tezler*inin altıncısında şöyle yazdı: "Papa, hiçbir suçu azaltamaz," ve devam etti: "Endüljans vaizleri, kişinin tüm cezalardan kurtulduğunu ve papanın endüljansıyla kurtarıldığını yanlış bir şekilde iddia ediyor... [oysa] Papa, Araf'taki ruhların cezalarını hafifletemez." Luther, halk tarafından Tetzel ile ilişkilendirilen yaygın bir sloganı hedef aldı. Slogan şöyleydi: "Ne zaman para çınlar sandıkta / O zaman sıçrar ruh, Araf'ta." "Saçmalık," diye yazdı Luther. Endüljans sistemi hem alıcılar hem satıcıların hatalı olduğu bir aldatmacaydı. Luther, "İçten duygularla endüljans satın alan kişi, içtenlikle pişmanlık duyan kişi kadar nadirdir," diye yazdı. Bu tam anlamıyla yeni bir eleştiri değildi. 12. yüzyıl kadar eski bir zamanda Poitiersli Peter, kolayca endüljans satın alabileceğini düşünmenin ahlaksızca olduğunu savunmuştu ("[Tanrı] ne kadar ödediğinize değil... hangi niyetle ödediğinize bakar," yazmıştı Peter[24]). Yine de Luther bu konuda istisnai derecede dürüst ve şahsî yazmıştı: "Ellerinde endüljans belgeleri olduğu için kurtuluşlarını garanti altına aldıklarına inananlar, onlara böyle öğretenlerle birlikte sonsuza kadar lanetleneceklerdir."[25] Bunun bir sorun teşkil edeceği açıktı.

LUTHER'İN *DOKSAN BEŞ TEZ*'İNİN 1517'DE HEYECAN YARATMASININ sebebi onun dil uzattığı Papa X. Leo'nun sadece müsrif değil, aynı zamanda gerçekten yozlaşmış olmasıydı. Elbette Leo bir Medici'ydi ve İtalya'da bu durum siyaset ve din açısından her zaman sinir bozucu bir faktördü. Ayrıca doğru olanı yapmak için çok hatalı bir bakış açısına sahipti. Şüphesiz sanatın cömert bir hamisi ve kültürlü bir entelektüeldi. Ancak Aziz Petrus'u yeniden inşa etmekten Osmanlılarla savaşmaya kadar çeşitli projeleri için para toplama

çabalarıyla hem kendisine hem de papalık makamına ne kadar zarar verdiğin pek fark etmiyor gibiydi.

Almanya'da vaaz edilen endüljans, Leo'nun bezgin tutumunun tamamen mali ahlaksızlığa dönüşmesinin klasik bir örneğiydi. Temel düzeyde *Sacrosanctis* sömürüyü, yoksulların zenginlerin zevklerinin bedelini ödemek zorunda kalmasını temsil ediyordu (Luther, *Tezler*'inde retorik bir tavırla "Bugün zenginliği en zengin olan Crassus'un* servetinden daha fazla olan papa neden bu Aziz Petrus Bazilikası'nı kendi parasıyla inşa etmiyor?" diye sordu).[26] Ancak daha fazlası da vardı. *Sacrosanctis* aslında üç güçlü Avrupalı ailenin önde gelen adamları arasındaki kurumsal bir komplonun halkın gördüğü yüzüydü: Papa Leo'nun şahsında Medici; Augsburg bankacılık ve madencilik hanedanının başı ve genellikle insanlık tarihinin en zengini olduğu söylenen Jacob Fugger ve siyasi açıdan etkili Hohenzollern hanedanının bir üyesi ve (tesadüfi olmayan) Luther'in *Tezler*'inin ilk kopyasını postaladığı adam olan Mainz başpiskoposu Albert.

Bu üçü arasındaki anlaşmanın mahiyeti genel hatlarıyla şöyleydi: Halihazırda Magdeburg başpiskoposu olan Albert'e, aynı zamanda papa tarafından Mainz başpiskoposu olma izin verilmişti; bu da onu Almanya'daki en kıdemli din adamı yapıyordu ve onun Germen imparatorunu belirleyen yedi seçim oyundan ikisine sahip olması anlamına geliyordu (üçüncü bir oy hakkı da kardeşinin elindeydi). Başpiskopos olarak göreve başlamanın vergisi olarak Roma'ya yüksek ücretler ödeniyordu; ancak Albert, Fugger'dan aldığı borç sayesinde bunları karşılayabiliyordu. Fugger, parayı Hohenzollernler'i ve onların oylarını cebinde görmek şartıyla veriyordu. Albert Leo'ya ise Alman Hristiyanların mümkün olduğunca çok sayıda endüljans satın almalarını sağlamak için elinden geleni yapacağına söz verdi. Böylece gelirden kendisine düşen payı Fugger'a olan borcunu ödemek için kullanabilecek ve aynı zamanda Aziz Petrus'un tamamlanabilmesi için fonlar hızla Roma'daki Leo'ya akacaktı. İlgili taraflar için bu, inananların üzerlerine düşeni yaptığı ve af için para akıtmaya devam ettiği sürece, hepsinin istediğini elde etmesini sağlayan iyi işleyen bir düzenlemeydi.[27] Ancak izleyiciler için, özellikle de Hohenzollern'in aşırı gücünden endişe duyan Alman prensleri için bu, oldukça can sıkıcı bir anlaşmaydı ve muhalefet gerektiriyordu.

Yüksek siyaset ile yüksek teoloji arasındaki bu yakın ilişki, Luther'in *Tezler*'inin 1517'de ve onu takip eden yıllarda Avrupa'da çok konuşulan bir konu haline gelmesinin nedenlerinden biridir. Günahın, bağışlamanın ve Tanrı sevgisinin doğasının daha geniş alanlarını yazmaya, vaaz etmeye ve keşfetmeye devam ettikçe, başka zamanlarda yalnızca hümanist ve diğer akademisyenlerin

* Crassus (M.Ö. 115 – M. Ö. 53) Roma'nın en güçlü adamlarından biri olup zenginliğiyle meşhurdu (ç.n.).

ilgisini çekebilecek argümanlar, Alman seçim politikaları ve Medicilerin papalığıyla son derece alakalı hale geldi. Üstelik Luther'in yazıları basılı olarak yayılmaya devam etti. Kendi kuşağındaki diğer herkesten daha fazla yayın yaptı; bunun tek istisnası muhtemelen Hollandalı hümanist Desiderius Erasmus idi. Adeta kendine engel olamıyordu. Bütün yapıtlarının modern baskısı, her türden konuyu ele alan yüzden fazla ciltten oluşur ve bunlar esas olarak Luther'in, Tanrı'nın insanlığa olan sevgisine ilişkin gerçek olduğuna inandığı şeyi gizlemeyi yahut görmezden gelmeyi reddetmesi temasıyla birleşir. Yazıları kurulu düzenin savunucularını tekrar tekrar kızdırırken, kendisi dünya meseleleriyle değil yalnızca tanrısallık ve lütufla ilgilendiğini savundu ama zamanla, ne zaman yazsa sözlerinin ülkeyi etkilediğini kabul etmeye başladı. "Ben uyurken veya Wittenberg birası içerken," diye yazdı bir keresinde, "Kitap papalığı o kadar zayıflattı ki, hiçbir prens ya da imparator ona bu kadar zarar veremezdi."[28]

Bu nedenle, bu anlaşılması zor Alman doktorun doğrudan Kilise kurumunun gözüne batması sadece bir yıl sürdü. Ekim 1518'de Luther, yazıları Kilise ortodoksluğunun entelektüel bir dayanağı olarak kabul edilen 13. yüzyılın büyük bilgini Aquinalı Thomas konusunda uzman bir İtalyan kardinal olan Thomas Cajetan ile tartışmak için Augsburg'a çağrıldı. Luther, özgürlüğüne ve hatta hayatına yönelik tehditlerin farkında olmasına rağmen, Saksonya elektörü ve Almanya'nın önde gelen Hohenzollern karşıtı soylularından biri olan "Bilge" III. Frederick'in koruması altında Augsburg'a gitti. Ancak, Cajetan ile üç gün süren hararetli tartışmaların ardından Luther, kalmaya devam ederse sapkınlıktan tutuklanma riskinin olduğunu gördü. Kaçtı ve kitaplarına geri döndü.

Ne var ki artık ne anlaşmazlık onu bırakıyordu ne de o anlaşmazlığı. 1519 yazında, Leipzig Üniversitesi'nde bir tartışmaya gitti. Orada, kutsal yazılarla ilgili konularda papalık otoritesini reddedecek derecede ölçüyü kaçırdı ve merhum, nefret edilen Bohemyalı kâfir Jan Hus'un ara sıra çizgiyi aşmış olabileceğini, ancak genel olarak iyi bir Hristiyan olduğunu savundu. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, ertesi yaz Luther, bizzat Papa Leo tarafından, *Exsurge Domine* (Kalk, Ey Tanrım) adlı bir papalık fermanıyla resmen kınandı. Buna karşılık Luther, Wittenberg şehir kapılarının önünde fermanın bir kopyasını yaktı. Böylece savaşın kaçınılmaz hale geldi. Aynı yıl kaleme aldığı bir eserinde Luther, "Romacıların" Leo'su, onun destekçileri ve aslında kendisiyle aynı fikirde olmayan herkesi "İsa'nın adından başka* hiçbir şeyini taşımayan, Deccal ve şeytanın arkadaşları" olarak niteledi.[29] Bütün bu olup bitenler evrensel bilimsel dil olan Latince'de basılan ve dağıtılan mektuplar ve kitaplar aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu. 1520'nin sonunda Papa Leo'nun sabrının

* Deccal için kullanılan "anti-christ" ifadesinde geçen "Christ"-"İsa" kastediliyor olmalı(ç.n.).

sınırına ulaşması şaşırtıcı değildir. 3 Ocak 1521'de Luther'i aforoz ederek onu Kilise'nin ve onun tüm sadık halkının resmi düşmanı ilân etti. Bu kibirli doktora karşı çıkmak artık kendisine Hristiyan hükümdarlar diyen herkesin göreviydi. Amaç Luther'i susturmaksa sonuç bunun tam tersi oldu. Her ne kadar Leo'nun bunu bilmesi mümkün değilse de felâket başlıyordu.

Kralların Hükmü

1521 BAHARINDA İNGİLTERE KRALI VIII. HENRY, *ASSERTİO SEPTEM Sacramentorum* ("Yedi Kutsalın İddiası") başlıklı bir kitaba şık imzasını attı. Yirmi dokuz yaşındaki Henry, kendisini Rönesans krallığının kusursuz örneği olarak görüyordu. Çocukluğundan beri mükemmel bir eğitim almış ve Erasmus gibi büyük hümanist yazarlarla görüş alışverişinde bulunmuştu. Ayrıca, bir saray mensubunun "erdem, şan ve ölümsüzlük" dediği şeyi geliştirmenin yollarını bulmaya da hevesliydi.[30] Bu nedenle Henry, Luther'in yazıları etrafında büyüyen tartışmalara büyük ilgi gösterdi. Luther'in kitapları Kilise tarafından yasaklandıktan sonra, İngiliz şehirlerinde toplu yakılmalarına onay vermişti. Bu arada Henry, özel olarak, teolojik tartışmaya kişisel olarak katkıda bulunarak hem düşünür hem de devlet adamı olarak kendi itibarını parlatma fırsatı gördü. Güzelce ciltlenmiş, imzalı bir baskısı İngiliz kraliyet koleksiyonunda korunan *Assertio*'su, Luther'in 1520 tarihli *Kilisenin Babil Esareti Üzerine* adlı çalışmasına bir cevaptı. Bu eserde Alman profesör, Kilise'nin yedi kutsal töreninin (vaftiz, Efkaristiya, onay, uzlaşma, hastaları meshetme, evlilik ve kutsal emirler) çoğunun tamamen safsata ve uydurma olduğunu ileri sürmüştü. Sadece ilk ikisinin kutsal yazılarda herhangi bir temeli olduğuna dikkati çekti. Bu, yüzyıllardır süre gelen Hristiyan geleneğine açık bir hakaretti. Böylece Kral Henry, kalemini eline aldı, Oxford ve Cambridge Üniversitesi'nin seçkin bilim adamlarından ve büyük hümanist yazar Thomas More'dan oluşan bir heyetin desteğiyle Luther'i çürütmeye girişti.[31] Luther'i "cehennem kurdu" ve "Şeytanın büyük bir mensubu" olarak nitelendirdi. "Sonsuz karanlıkta kalması gereken sapkınlıkları" bizzat cehennemden çekip çıkardığını söyledi.[32]

Ağustos ayında kralın baş nazırı Thomas Wolsey, tamamlanan *Assertio*'nun yirmi yedi basılı kopyasını Roma'daki papalık sarayındaki bir İngiliz kâtibe gönderdi. Kitaplara eşlik eden mektubunda Wolsey, içlerinden birinin altın bezle örtülmesini ve Papa Leo'nun kendisine teslim edilmesini istedi. Kâtibe, İngiliz kralının dindarlığı ve zekâsının duyulması için bunu Papa'nın mümkün olduğu kadar çok insanla bir arada bulunduğu bir anda yapması talimatı verildi. Wolsey, bu işlem tamamlandıktan sonra kâtibin Leo'ya bir iyilik için dilekçe vermesini söyledi. Kral Henry, Hristiyan görkemini tanıtacak resmî

bir unvanın özlemini çekiyordu. İspanya'da Ferdinand ve Isabella (Henry'nin kayınvalidesi) "Katolik Hükümdarlar" olarak biliniyordu. Henry'nin çağdaşı ve rakibi I. Francis de dâhil olmak üzere Fransız yöneticiler kendilerini "en Hristiyan krallar" olarak tanımladılar. Henry, "İsa'nın Kilisesi'nin Katolik inancının tam savunucusu" olarak bilinmek istiyordu.[33]

Wolsey ve Roma'daki temsilcisi sayesinde Henry az çok istediğini elde etti. O yaz Assertio, Papa Leo'ya gösterildi. Bunu gördükten sonraki gün, Henry'ye kraliyet unvanına Latince *Fidei Defensor* – İnancın Savunucusu ibaresini ekleme hakkını resmen verdi (bu sıfat günümüze kadar gelmiştir ve İngiliz paralarının üzerinde hükümdarın isminden sonra kabartma olarak yer almaktadır). Leo'nun onayı *Assertio*'yu küçük bir en çok satan haline getirdi. On kez basıldı ve özellikle Latinceden Almancaya çevrildiğinde Avrupa'da geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı. Bu arada, Rochester piskoposu ve Cambridge Üniversitesi rektörü John Fisher gibi İngiliz teologların daha sonraki çalışmaları da kâfirlerin ve reformcuların hoş karşılanmadığı İngiltere'nin, Lutherci karşıtı Ortodoksluğun kalesi olarak itibarının güçlenmesini destekledi. 1520'lerin ortalarına gelindiğinde İngiliz yetkililer Lutherci sapkınlığa karşı gösterişli bir şekilde yüksek alarma geçmişlerdi. Alman tüccarların evlerine baskın yapılması muhtemeldi. Londra'da düzenli olarak kafirlere karşı vaazlar veriliyordu. Hükümet, William Tyndale adlı sürgündeki bir âlim adamı tarafından Köln'de hazırlanan Yeni Ahit'in İngilizce baskısının ülkeye girmesini engellemek için bir plan hazırlıyordu.

Bugünden geriye bakıldığında elbette tüm bunlarda muazzam bir tarihsel ironi vardı. Uzun hükümdarlığı boyunca VIII. Henry, vaat ettiği gibi Katolik inancının savunucusu olduğunu tam olarak kanıtlayamadı. 1520'lerin sonlarında, İngiliz tacına bir erkek varisin veremeyeceğini düşündüğü Aragon Kraliçesi Catherine ile evliliğini iptal etmek istediğine karar verdi. Henry, iptal için papanın onayını (kısa süre sonra ortaya çıkacak nedenlerden dolayı) alamayınca, dinî tutumunda şaşırtıcı bir değişim gerçekleştirdi. *Fidei Defensor* rolünü kendine göre yeniden yorumlayarak, artık Hristiyan inancını korumanın aslında papaya itaat etmesini değil, tam tersini gerektirdiği görüşünü benimsedi. 1534'te İngiltere'yi Roma'ya olan eski bağlılığından ayırdı ve kendisinin yüce liderliğinde bağımsız bir İngiliz Kilisesi kurdu. Tüm bunlar olurken Henry, Kraliçe Catherine'i terk ederek ona acımasızca davrandı ve yerine geçen Anne Boleyn'i de onunla evlendikten üç yıl sonra öldürdü. Wolsey yıkıldı ve kalbi kırık bir adam olarak öldü. Piskopos Fisher ve Thomas More, kraliyet üstünlüğünü kabul etmeyi reddettikleri için idam edildiler. Bir zamanlar Lutherci sapkınlığın karşısında Ortodoksluğun koruyucusu olan Henry, 1520'lerin başında komik olacak kadar mantıksız görünen bir olaylar dizisinin sonucunda papalık karşıtı siyasetin reklam yüzü oldu. Her ne kadar

İngiltere'deki popüler inanç birkaç kuşak boyunca inatla geleneksel kalsa da Tudor İngiltere'si 16. yüzyılı Avrupa'nın en güçlü Protestan ulusu olarak tamamladı. 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarındaki eşit haklar verme kampanyasına kadar Katoliklere karşı şiddetli düşmanlık gösterildi. İngiliz tarihinin büyük şemasında, Roma'dan kopuş, tarihçi ve Protestan polemikçi John Foxe gibi çağdaşlarının Orta Çağ'ın sona erdiğini ve yeni bir modern çağın başladığını algıladıkları andı.*

İngiltere'deki bu gelişmeler şüphesiz önemli olsa da (ve Brexit çağında hâlâ öyle görünebilir), Luther'e karşı tutumu Batı tarihi üzerinde en belirleyici ve kalıcı etkiye sahip bulunan hükümdar Henry değil, onun çağdaşlarından biriydi: Kutsal Roma İmparatoru, İspanya, Almanya, Napoli ve Sicilya kralı, Avusturya arşidükü ve Hollanda'daki Burgonya devletlerinin hükümdarı V. Charles.

Ölümünden sonra (kuşkusuz bir arkadaşı tarafından) "o güne kadar yaşamış en büyük adam" olarak hatırlandı.[34] Ancak bundan çok önce, 1520'lerde Luther'e, Lutherciliğe ve papalığa karşı benimsediği tavırlar, Orta Çağ dünyasının gün batımını belirleyen siyasi ve dinî çalkantılarda kesin bir öneme sahipti.

OCAK 1521'İN SONLARINDA, VIII. HENRY'NİN LUTHER'İN KARŞISINA *Assertio*'yu koymasından sadece birkaç ay önce V. Charles, Frankfurt'un biraz güneyinde, Ren nehri kıyısındaki özgür Worms şehrinde bir imparatorluk Diyeti – siyasi bir toplantı – düzenledi. Diyet, Charles'ın önceki sonbaharda Aachen'de Alman imparatoru olarak taç giymesini, genç adamın kendisini yeni bir Charlemagne olarak konumlandırdığı görkemli bir törenle kutladı ama bu tören aynı zamanda gelecekteki hükümetinin şekli ve yapısı hakkında çok sayıda tuhaf soruyu da beraberinde getirmişti.** Diyette, Alman hukukuna ilişkin meseleler, ekonomi politikasıyla ilgili kaygılar ve imparatorluk ile Charles'ın geniş topraklarının geri kalanı arasındaki ilişkilere dair teknik sorular gibi düzinelerce hassas konu değerlendirilmişti ama Diyet tarihte tek bir olayla hatırlanacaktı: Rahip kıyafeti içinde her zamanki dürüstlüğüyle neredeyse patlayacak kadar şişmiş olan Luther'in, papa ve Roma Kilisesi'nin adını karalamakta neden ısrar ettiğini yeni imparatora şahsen açıkladığı dramatik sahneyle.

Diyette Luther'in ifadesinin dinlenmesi 17 Nisan günü öğleden sonra, normalde yerel piskoposun resmî ikametgâhı iken Charles'in konakladığı evin odasında toplanan özel bir oturumla başlayarak birkaç gün boyunca sürdü. Luther'e daha önce olduğu gibi Worms'ta da himaye belgesi verilmişti ve şahsi

* Bkz. Giriş.

** 1500 senesinde doğan Charles, 1506'da henüz çocuk yaştayken Burgonya Hollanda'sının hükümdarı olmuş, 1516'da birleşik İspanyol tahtlarının idaresini üstlenmiş ve annesi "Deli" Joanna (Katolik Hükümdarlar Ferdinand ve Isabella'ın iki kızından biri, diğeri ise VIII. Henry'nin kraliçesi Aragonlu Catherine idi) adına hâkimiyet icra etmiş ve büyükbabası Maximilian'ın 1519'daki ölümünden sonra Avusturya'nın yönetimine gelmişti.

güvenliği, hamisi Saksonya elektörü "Bilge" III. Frederick'in garantisi altındaydı. Buraya katılım sağlaması durumunda tutuklanmayacağına ve Papa Leo ile yüzleşmek üzere Roma'ya gönderilmeyeceğine dair söz verilmişti. Bununla birlikte, Charles'in en başından itibaren Luther'i korkunç görüş ve yazılarından vazgeçmeye teşvik etmeyi umduğu açıktı. Mutlu bir sonuç elde edemeyecekti çünkü Luther ne zor kullanarak ne de mantık yoluyla susturulabilirdi.

Latince ve Almanca (ana dili Fransızca olan Charles'ın takip etmekte zorlandığı) çeşitli sunumlar sırasında Luther, ne kadar zorlu bir tartışmacı ve âlim olduğunu ortaya koydu. İmparatorla – ya da başka herhangi biriyle – yüzleştiğinde geri adım atabileceğine dair bütün umutları hızla yıktı. Nihayet, sonsuz görünen inatçılığının gerekçelerini sert bir dille özetledi: "Vicdanım Tanrı'nın sözünün esiri olduğu sürece," dedi, "vicdana karşı hareket etmek ne güvenli ne de doğru olduğu için ne geri çekilebilirim ne de geri çekileceğim. Tanrı yardımcım olsun."[35] Kaçınılmaz karar birkaç gün sonra kabul edildi. Charles, Luther'in iflah olmaz olduğunu ve bununla başa çıkmak zorunda kalacağını ilk elden görmüştü. Luther'i kınayan papalık fermanı desteklenecek ve profesör ile onu takip eden herkes Kilise'nin yanı sıra imparatorluğun da düşmanları kabul edilecekti. Charles, "Martin'in kendisini ve taraftarlarını aforoz ederek takip edeceğiz ve tasfiyeleri için mevcut diğer yöntemleri kullanacağız," diye söz verdi.[36] Luther kaçtı, bu ilk kez olmuyordu.

Charles'ın sert sözlerine rağmen Luther, Saksonyalı Frederick bundan vazgeçmediği sürece onun himayesi altında güvendeydi. Yeni imparator Luther'in çenesini kapalı tutmasını gönülden diledi ama bunu sağlamak için Alman tebaasıyla savaşa girmek gibi bir niyeti yoktu. Böylece Luther, mayıs ayı başında Sakson himayesi altında Eisenach'ta, Elektör Frederick'in Wartburg kalesine yerleşti. Orada yaklaşık bir yıl kaldı ve manastır yeminlerinin, zorla halka açık itirafların ve hatta Batı'da genel olarak gerçekleştirilen Aşai Rabbani ayininin temelini sarsan kitaplar üzerine çalıştı. Aynı zamanda Yeni Ahit'i Almancaya çeviriyor, ilahiler yazıyor ve Avrupalı Yahudileri Hristiyanlığa geçmeye zorlamanın yolları üzerinde düşünüyordu. Bu son girişim Martin Luther'in devrimci zihninin bile deviremeyeceği kadar kökleşmiş bazı ortaçağ önyargılarının mevcudiyetini düşündürse de o, diğer hususlarda, üzerine tamamıyla yeni bir Kilise'nin bina edilebileceği belgeler kaleme alıyordu.

Bu arada Luther'in kalesinin duvarları dışında arkadaşları ve destekçileri onun teorilerini uygulamaya koymaya başlamışlardı. Yetkili rahipler olmadan ayin düzenliyorlar, Tanrı kelamının özgürce duyurulması için halkı kışkırtıyorlar, azizlerin heykellerini başlarını ve ellerini kırarak tahrip ediyorlar, belediye yetkililerinden meyhane, genelev gibi ahlaka aykırı kuruluşlara karşı önlem almalarını talep ediyorlardı. Bazıları Luther'den bile çok daha radikal ve çoğu da son derece ateşli olan yeni vaizler, bireye sıkı bir şekilde odaklanan ve

geleneksel kamu otoritesi sembollerini reddeden yeni dinsel zihniyet için halkta coşku uyandırmaya çalışmakla meşguldü. İsviçreli vaiz Ulrich Zwingli liderliğindeki en aşırı reformcular, bebek vaftizi gibi kutsal törenleri bile sorgulamaya başlamışlardı (bu sebeple Anabaptistler adıyla tanınmaya başlandılar). Böylece Luthercilik, teolojik ve sapkın görüşlerle dolu bir çuval olmaktan çıkıp toplumsal bir hareketin özelliklerini kazanmaya başlıyordu ama bunu yaparken son derece kinci, her türlü direnişe tahammülsüz bir karakter geliştiriyordu. 1524 yılında Luthercilik üzerine yazdığında Erasmus bu duruma dikkati çekti. "Kendi görüşlerine o kadar kontrolsüz bir şekilde bağlı olan ve ona muhalif hiçbir şeye dayanamayacak bazı insanlar görüyorum," diye şikâyet etti ve bunların nereye varacağını merak etti. "Size soruyorum," diye yazdı, "İnsanlar böyle davranırken nasıl samimi bir yargıya ulaşılabilir? Her biri karşılaşmayı ötekinin pisliğine bulaşmış halde bırakırken, bu tür bir tartışmadan kim verimli bir sonuca ulaşabilir?"[37] Onun bu satırlarının adeta bir kehanet gibi doğrulanması uzun sürmedi.

"Katil, Hırsız Orduları"

1522 BAHARINDA LUTHER, WARTBURG KALESİNDEN AYRILIP WITTENBERG'E dönmeye karar verdiği zaman, bunu dünyanın – ya da en azından kendi küçük köşesinin – reforma toptan hazır olduğunu düşünerek yaptı. Üniversitede ders vermeye geri döndü ve yetkililerin matbaayı sansürleme arzusunun bilgi akışını kontrol etme yetenekleriyle hiç uyuşmadığına güvenerek, zaman zaman hararetli bir şekilde yazmaya devam etti, yeni Kilisesini oluşturdu ve kitap ve broşürler yayımladı.* Saksonya'daki ve Zürih ve Strazburg gibi uzak yerlerdeki diğer reform yanlısı entelektüelleri, Katolik inancının uygulamalarını ortadan kaldırmaya, Roma'nın kontrolü dışında yeni ibadet ayinleri ve dinî gruplar kurmaya başlamaya coşkuyla teşvik etti. Kendisi de dâhil olmak üzere din adamlarının evlenebilmesinin ateşli bir destekçisi oldu. 1525'te Luther, Grimma kasabası yakınlarındaki bir manastırdaki esaretlerinden bir ringa balığı arabasının arkasında kaçmalarına yardım ettiği birkaç düzine rahibeden biri olan Katharina von Bora ile evlendi. Bu, Luther'in kişisel yaşamında ve kutsal yazıların gerçek sözünden başka hiçbir şeyi kutsal görmeyen bir reformcu olarak ilerlemesinde önemli bir dönüm noktasıydı. Luther'in evlendiği yıl, Almanya'da halk isyanı patlak verdiğinde, onun yürüttüğü savaşın istenmeyen sonuçları da korkunç bir şekilde ortaya çıktı.

1525 Köylü Savaşı, güney Almanya'da bir dizi ayrı, birbirinden farklı protestonun birleşimiydi. Bu protestolar, 1524 sonbaharından başlayarak bir sonraki bahar boyunca Orta Avrupa'daki büyük halk ayaklanmaları malikâneleri

* Hükümetlerin sansür arzularını pratik uygulamalarla eşleştirme sorununun, günümüzün iletişim devrimi çağının merkezî bir özelliği olması tesadüf değildir.

ve şehirleri kasıp kavurana kadar yavaş yavaş patlak verdiler. 14. yüzyılın halk ayaklanmaları* gibi burada da ilk isyan hareketlerinin çok sayıda yerel nedeni vardı ama bunlar zenginlere ve güçlülere karşı genel, sistemli bir hoşnutsuzluk duygusuyla bir araya geldiler. Bu isyanlar pek çok açıdan yerleşik geleneklere karşı çıkan Lutherci Reform'un yeni doğmakta olan ruhunun etkisiyle – şaşırtıcı olmayan bir şekilde – tetiklenmişlerdi. Bununla birlikte, 14. yüzyıl isyancılarından farklı olarak, 1525'in asileri, isyancı grupların propaganda ve protesto amaçlı yazılı metinler dağıtmasına olanak tanıyan matbaadan faydalanıyorlardı.[38] Bunların en ünlüsü, Swabia'daki köylerden gelen bir grup asi adına mart ayı başlarında yayınlanan ve Sebastian Lotzer adında Lutherci bir broşür yazarı ve vaiz tarafından hazırlanan *On İki Madde* idi.[39] Bu manifesto, dinî reform çağrılarıyla yoğun bir şekilde çeşnilendirilmiş, her türlü özgürlük talebinin keskin bir şekilde ifade edildiği bir çığlıktı. İsyancılar, köylülerin kutsal yazılara bağlı vaizler atama hakkını, serfliğin kaldırılmasını ve soyluların şahsi kullanımları için zapt ettiği ortak arazilerin iadesini talep ettiler.[40] *On İki Madde*'nin kopyaları matbaalardan çıktı ve Almanya'nın her yerinde, isyanın zirvede olduğu aylarda on binlerce kişiye olmak üzere, geniş çapta dağıtıldı.

Her ne kadar Swabia'dakiler gibi isyancılar zamanın dindar ve çileci ruhuna uygun hareket ettiklerini düşünseler de Luther, asilerin büyük çoğunluğunun onun adıyla kullandığı araçlar karşısında buz kesti. Erfurt'ta, Nisan ayı sonlarında yaklaşık on bir bin köylü şehre hücum etti, piskoposun sarayının kapısına tebeşirle "at nalı ile taçlandırılmış bir saban, orak ve çapa" yazdılar ve buranın "bundan sonra Kır Sarayı olarak anılmasını" emrettiler. Ardından şehrin kiliselerinde zorla Lutherci ayini yapılmasına çalıştılar.[41] Bu arada Weinsberg'de (Stuttgart'ın biraz kuzeyinde) durum daha kanlıydı. Yerel bir papaza göre, bir grup köylü nisan ortasında Weinsberg kalesine geldiler, duvarların üzerinden tırmandılar, yerel asilzade ve Vali Kont Ludwig von Helfenstein'ın karısını ve çocuklarını kaçırdılar, mallarını yağmaladılar ve sonra kontun kendisini yakınlardaki bir kasabada bulmak üzere yola çıktılar. Lutherci olan kasabalılar isyancıların içeri girmesine izin verdiler. Papaza göre, "bundan sonra Lucifer ve tüm melekleri serbest bırakıldı çünkü delirmiş, her türlü şeytan tarafından ele geçirilmiş gibi öfkeyle saldırıyorlardı. Önce kontu, ardından soyluları ve süvarileri ele geçirdiler ve direnen bazıları bıçaklandı." Varlıklı bir kasabalı, bir kilise kulesinde sığınmaya çalıştı ama "oradan köylülere para teklif ederek merhamet dilerken birisi ona ateş etti, onu vurdu, ardından yukarı tırmanıp onu pencereden aşağı attı."

Bundan sonra kont, ailesi ve hizmetkarları (toplamda yirmiden fazla kişi) şehir surlarının dışındaki bir tarlaya götürülerek öldürüldüler. Papaz, "Kont, yaşamasına izin vermeleri halinde onlara bir varil para vermeyi teklif etti ama

* Bkz. Bölüm 13.

onun için ölümden kaçış yoktu," yazdı. "Bunu anladığında kont bıçaklanana dek hareketsizce durdu... Böylece onların hepsi mızraklarla delik deşik edildiler... Ardından çıplak halde sürüklendiler ve oracıkta bırakıldılar... Bundan sonra [köylüler] kaleyi ateşe verip küle çevirdiler ve ardından Würzburg'a doğru ilerlediler."[42]

Şüphesiz Luther, endüljansın kutsal metinlerdeki temeli üzerine araştırmalarına başladığında böyle sahnelerin yaşanmasını öngörmemişti. Başlattığı reform hareketi adına işlenen suçlardan dehşete düşerek, isyancıların eylemlerinden giderek daha fazla uzaklaşmaya çalıştı. İlk çabası, isyancılara sakinleşmelerini ve daha iyi koşullar için pazarlık yapmalarını tavsiye eden *Barış İçin Bir Uyarı* adlı bir broşür oldu. Bu görüşleri görmezden gelinince *Katil, Hırsız Köylü Gürûhuna Karşı* başlıklı çok daha az uzlaşmacı bir broşür kaleme aldı. Bu yazısında, köylüleri Kilise reformu davasını suiistimal etmekle ve bunu korkunç günahlar ve suçlar işlemek için bir kılıf olarak kullanmakla suçlayarak aralarındaki sosyal açıdan daha iyi olanlarının güçlü bir baskıda bulunmaları gerektiğini savundu. Açıkçası Luther gördükleri karşısında sarsılmıştı. Ancak artık her şey onun kontrolü dışındaydı.

Köylü Savaşı tüm şiddetiyle devam ederken, Luther'in ardından öne çıkan diğer reformcular – özellikle de Thomas Müntzer adlı radikal bir vaiz – isyancıların yanında saf tuttu. Luther ise onlara katılma cesaretini gösteremedi. Böylece pek de hoş bir konum olmayan soyluların safında yer aldı. Bir felç döneminin ardından Mayıs 1525'te Alman aristokrasisi toplanarak köylüleri kaba kuvvet ve aşırı intikam duygularıyla ezdi.[43] Almanya'nın dört bir yanında gerçekleştirilen bir dizi uzlaşmaz askerî saldırıda on binlerce köylü katledildi; Müntzer gibi vaiz-liderler yakalandı ve işkenceyle öldürüldü. 21 Mayıs'ta Luther, memleketi Mansfeld'deki bir meclis üyesinden, yerel çapta hangi cezaların uygulandığını anlatan bir mektup aldı.

> Heldrungen'de beş rahibin kafasını kestiler. Frankenhausen'deki vatandaşların büyük bir kısmı öldürüldükten ve diğerleri esir alındıktan sonra hayatta kalanlar, kasabadaki kadınların ricası üzerine, ancak kadınların hâlâ orada bulunan iki rahibi cezalandırması şartıyla serbest bırakıldı. Her iki rahibin de öldükten sonra yarım saat boyunca pazar yerindeki tüm kadınlar tarafından sopalarla dövüldüğü söyleniyor; üzücü bir davranıştı. Böyle bir davranışa acımayan kişi gerçekten insan değildir. Korkarım ki lordların peygamberi gibi davranıyormuşsun gibi görünüyor... O kadar çok ceza var ki, Thüringen ve civarının ancak yavaş yavaş toparlanacağından endişeleniyorum... Burada gündem soygun ve cinayet...[44]

18. yüzyıl sonlarındaki Fransız Devrimi'nden önceki Avrupa tarihindeki en kanlı halk ayaklanması olan şok edici bir olaylar bu şekilde sona erdi. V.

Charles'ın isyana karşı resmi tepkiyi tartışmak üzere çağırdığı 1526 tarihli imparatorluk diyeti, "sıradan insanların acı bir şekilde kendilerinden geçtiği" sonucuna vardı ancak halkta daha fazla öfke patlamasına yol açmamak için hoşgörü tavsiye edildi.[45] Bu onlara karşı nadir gösterilen bir zarafetti ama Luther'in protestolarının doğuracağı kan ve kargaşanın sonu değildi.

ALMAN KÖYLÜ SAVAŞI, İMPARATORLUĞUNUN MERKEZİNDEKİ ASAYİŞE büyük zarar verdiği halde, V. Charles, siyasi tepkiyi büyük ölçüde, orta ve doğu Avrupa'da fiili yardımcısı olan küçük kardeşi Avusturya arşidükü Ferdinand'a devretti. Bu ilgisizlikten değil, Charles'ın İtalya savaşlarına odaklanmış olmasından kaynaklanıyordu. İtalya'da, Avrupa'nın büyük güçleri arasında Alpler'in aşağısındaki üstünlük için ara sıra bir mücadele otuz yıldır sürüyordu. 1525'te Alman köylüleri silaha sarılırken, Charles tam bir zafer olasılığının kokusunu alıyor gibiydi.

Bu koku Milano Dükalığı'ndan geliyordu. Orada, 24 Şubat'ta, Charles'ın deneyimli komutanı Charles de Lannoy liderliğindeki bir imparatorluk ordusu, Pavia kasabasını kuşatan bir Fransız ordusuna saldırdı. Lannoy'un amacı Fransızları öncelikle Pavia'dan ve nihayetinde tüm düklükten uzaklaştırmaktı ama bundan çok daha iyisini yaptı. Dört saat süren savaşta imparatorluk ordusu Fransızları ezdi ve birçok önde gelen Fransız soylusunu öldürdü. Bundan da öte, savaşta esir alınanlar arasında Kral I. Francis'in kendisi de vardı. Hükümdar savaş alanında zarif bir şekilde teslim oldu, ancak daha sonra kendisine pek nazik davranılmadı. Francis İtalya'dan Madrid'e götürüldü ve orada yaklaşık bir yıl tutuldu. Ancak Mart 1526'da imparatorluğun büyük ölçüde lehine olan bir anlaşmayla Charles'ın şartlarını kabul ve topraklarını teslim ettiğinde serbest bırakıldı. Francis, Burgonya, Milano ve Flandre üzerindeki iddialarını imparatora devretmek ve iki küçük oğlunu rehin olarak teslim etmek zorunda kalmıştı. Bu tam bir aşağılamaydı.

Görünüşte Charles büyük bir zafer kazanmıştı ama kısa sürede olayların gidişatı bunun pek de doğru olmadığını gösterdi. Her şeyden önce, Pavia'da kazanılan zaferden önce geçen uzun yıllar süren savaşların maliyeti astronomikti. Pavia ve Francis'in ele geçirildiği gün Charles'ın ordularına birikmiş maaş olarak 600.000 düka borcu vardı; bu inanılmayacak kadar büyük bir meblağdı.[46] İkinci olarak da Kral Francis'in kabul ettiği şartlara uymaya hiç niyeti yoktu.

Mağdur Fransız kralı serbest bırakıldıktan hemen sonra, baskı altında yapılan utanç verici bir barış olduğunu öne sürdüğü Madrid Antlaşması'nı yok sayma niyetini açıkça ortaya koydu. Ahlaki ve siyasi destek için papalık sarayına yazdı. Papa Leo artık ölmüştü. Halefi VI. Adrian'ın papalığı da iki yıldan az sürmüştü. Yani yeni papa başka bir Medici'ydi: Leo'nun kuzeni,

uzun deneyime sahip bir din adamı olan ve VII. Clement adını alan Giulio. Clement, V. Charles'a karşı neredeyse Francis kadar ihtiyatlıydı. Bu nedenle Francis'i tutukluyken verdiği tüm taahhütlerden resmen kurtardı. Daha fazlası da vardı. Clement, Francis'i sözlerinden kurtarmakla kalmadı, aynı zamanda papalığı Fransa ile Charles'ı ve onun imparatorluk nüfuzunu tüm İtalyan yarımadasından uzaklaştırma amaçlı resmi bir ittifaka da soktu. Üyeleri arasında Fransa, papalık, Venedik, Milano ve Floransa'nın bulunduğu bu ittifaka Cognak Ligi adı verildi. Elbette bu ittifakın kurulması Charles'a büyük bir hakaretti. Zaferinin boşa gittiğini ve zaten kendi imkanlarının bile ötesinde olan bir savaşa devam etme zorunluluğunu fark ettiğinde depresyona girdi. İmparatorluk sarayındaki İngiliz büyükelçisi onun için, "kederli, yalnız ve düşünceli," diye yazdı.[47] Ancak somurtmanın zamanı değildi. İtalyan yarımadasında bir başka savaş turu daha devam ediyordu.

Roma'nın Yağmalanması

1527 PASKALYASINDA, BRANDANO ADINDA ÇILGIN, YARI ÇIPLAK, KIRMIZI yüzlü bir vaiz Roma sokaklarında dolaşıyor ve yaklaşmakta olan laneti kehanet ediyordu. Martin Luther'in uzun zamandır giydiği gibi Augustinusçu bir papaz cübbesi içindeki Brandano, kasvetli kehanetlerde bulunmasıyla meşhurdu ve kariyeri boyunca huzuru bozduğu için ceza olarak hapse girip çıkmıştı. Şimdi ise yeniden iş başındaydı. VII. Clement Paskalyadan önceki perşembe günü* St. Peters'te ibadet edenlerin huzuruna çıktığında Brandano, bir Aziz Paul heykelini sarstı ve papaya tövbe etmesi için bağırmaya başladı. Clement'e "seni Sodom'un piçi" diye hitap ederek toplanan kalabalığı tüm Romalılar korkunç günahlarından tövbe etmedikçe, iki hafta içinde Tanrı'nın onlara Eski Ahit'e layık bir ceza göndereceği konusunda uyardı.[48] Brandano'nun yakalanıp bir kez daha hücreye atılması uzun sürmedi ama sözünü söylemişti ve dahası, haklı olduğu kanıtlanacaktı.

O bahar imparatorluk orduları Kutsal Şehir'e doğru ilerleyerek İtalya'da serbestçe hareket ediyorlardı. Cognak Ligi'nin kurulması V. Charles'i İtalya'dan uzaklaştırmak şöyle dursun, aksine bütün kozlarını oynamaya sevk etmişti. Doğudan da Kanuni Sultan Süleyman'ın komutasındaki Osmanlıların 1526'da Mohaç Muharebesi'nde bir Macar ordusunu ezdiği ve şimdi güneydoğu Avrupa'yı istila ettiği haberleri geliyordu. Eğer Charles Avrupa'yı Türklerden koruyacaksa, İtalya'daki düşmanlarını bastırması her zamankinden daha önemliydi. Elbette Charles'ın İtalya'daki birliklerine nasıl ödeme yapılacağı, hatta onları nasıl besleneceği hâlâ çok belirsizdi ama danışmanları, Avrupa'da yağma ve toprakla geçim sağlanabilecek bir yer varsa buranın İtalya

* Katolik inancında fakirlerin ayaklarını yıkama ayininin yapıldığı gün (ç.n.).

olduğu konusunda hemfikirdi. Dahası, Charles hem asker toplamak hem de VII. Clement üzerinde baskı oluşturmak için korkutucu derecede fırsatçı bir yola başvurmuştu. Altı yıl önce Worms Diyeti'nde Luthercilere karşı uygulanan cezaları erteleyebileceğini ima etti[49] ve İtalya'ya muazzam bir *landsknechte* kuvveti sevk etti. *Landsknechte*, ateşli silah ve mızrak kullanan, Almanca konuşan sert paralı asker birimleriydi. Bunların çoğu yalnızca deneyimli baskın birlikleri değil, aynı zamanda Lutherci sempatizanlardı ve bu ölümcül bir kombinasyondu.

İtalya'daki İspanyol, İtalyan ve Alman gruplara bölünmüş toplam 20.000 kişiden oluşan imparatorluk birlikleri Bourbon Dükü Charles olarak bilinen, I. Francis ile yaşadığı bir anlaşmazlık üzerine taraf değiştiren, Fransa nazarında hain bir generalin komutası altındaydı. 1527 baharına gelindiğinde Bourbon ordu üzerindeki hakimiyetini az çok kaybetmişti. Maaş alamayan, hasta ve aç olan, kışı tarlada geçiren, asi ve ganimet peşinde koşan birlikler artık Bourbon'a komuta ediyor gibiydiler. Geçen sonbaharda Milano'da bulunanlar, nisan ayında Floransa'ya saldırma fikrini değerlendirdiler ama burayı almanın çok zor olacağına karar verdiler. Bourbon ve askerleri, gerçek ganimetin Roma'da olduğu sonucuna vardılar. Orada maaşlarını tahsil etmenin iki yolu vardı; ya Clement'i elini cebine atmaya zorlayabilirler ya da bunu savaş ganimeti olarak tahsil edebilirlerdi. Nisan ayının sonunda Toskana'dan Kutsal Şehir yönünde yola çıktılar. Hızla yürüdüler, nehirleri aştılar günde yirmi milden fazla bir hızla Roma yollarında ilerlediler. İki haftadan kısa zaman zarfında, tıpkı çılgın vaiz Brandano'nun öngördüğü gibi, Roma'nın kapılarına dayandılar.

5 Mayıs'ta Bourbon ve 20.000 askeri Roma'nın önünde belirdiklerinde sayılarının kalabalıklığına rağmen iyi topları olmadığı ve adamların yarısı açlıktan ölmenin eşiğinde bulunduğundan avantajlı görünmüyorlardı. Bununla beraber çaresizlik çok güçlü bir motivasyon kaynağıydı. Şehre öyle bir hızla yönelmişlerdi ki, başarılı Floransalı tarihçi ve Medici ortağı Luigi Guicciardini'nin ifadesiyle, "içeridekiler ne fiziksel ne de ruhen onlar için hazırdı ve hiçbir şekilde savaş için organize olmamışlardı."[50] Üstelik imparatorluk ordusu gece boyunca kamp kurduğunda, Roma'nın üzerine bir sis çökerek görüş mesafesini bir buçuk metrenin altına düşürdü ve şehrin savunucularının kendi ağır silahlarını ateşlemesini imkânsız hale getirdi.[51] Mücadele birkaç saat boyunca öyle ya da böyle devam etti.

6 Mayıs günü şafak vakti Bourbon zırhının üzerine beyaz bir pelerin takarak askerlerine merdivenler ve silahlarla Roma'nın surlarına saldırı emrini verdi. Savaş öncesi konuşmasında, önünde toplanan çeşitli İspanyol, İtalyan ve Alman birliklerini teşvik etti. Ganimet ve ihtişamdan, şehrin içindeki "paha biçilemez altın ve gümüş zenginliğinden" bahsetti. İspanyolları göz önünde tutarak, eğer Roma düşerse bunun bir dünya fethinin başlangıcı olacağını, bunu tüm İtalya

ve Fransa'nın takip edeceğini ve ardından V. Charles'ın "Asya ve Afrika boyunca zaferden zafere koşmadan önce, onlarla birlikte" ordularını Osmanlılara karşı süreceğini vaat etti. "...[Orada] Darius'un, Büyük İskender'in veya tarihte bilinen herhangi bir hükümdarın eşsiz ordularının ihtişamını ve zenginliklerini çok geride bıraktığınızı tüm evrene göstermek için binlerce fırsatınız olacak," dedi. Ardından Almanlara dönerek, yurttaşları "şehvetli ve kadınsı eğlencelere yönlendiren... Hristiyan dindarlığı bayrağı altında sahtekârlık, yağma ve zulümle gümüş ve altın toplamaya kendini adamış olan Roma'nın Katolik din adamlarının tanrısız yozlaşmasını" kınadı. Onlara "Roma'yı almak, yanılmaz peygamberimiz Martin Luther'in defalarca bahsettiği rüyayı gerçekleştirecektir," dedi.[52] Görüldüğü kadarıyla herkes için bir vaadi vardı. Bourbon, adamlarını çılgına çevirdikten sonra Roma üzerine sevk etti.

Yoğun sisin ve sabahın erken saatlerinin karışıklığı içinde, aç imparatorluk kuvvetlerinin Roma'nın duvarlarını aşmaları üç saatten az sürdü. Bunu, merdivenleri tırmanmak ve elleriyle taşları çekmek gibi eski moda bir kombinasyonla başardılar. Hücum başladığı anda felaket yaşandı. Bourbon, askerî harekâtın ortasında elini bir merdivene dayamıştı ve üstündeki adamları ellerinden geldiğince duvarların tepesine çıkmaları konusunda teşvik ediyordu. Aniden, cesetlerin ve sisin arasından, arkebüz olarak bilinen uzun bir silahtan ateşlenen bir kurşun doğrudan kafasının içinden geçti. Anında öldü. Etrafında, Roma savunmasının her iki tarafında, panik ve kana susamışlığın bir bileşimi ortaya çıktı. Bourbon, hayattayken askerlerine güçlükle komuta edebiliyordu. Şimdiyse ölmüştü. Onları yönlendirecek hiç kimse yoktu. Generalin delikli kafatasından kan sızarken bile, Roma surlarına tırmanan ve boş top deliklerinden içeri giren imparatorluk birlikleri kapıları hızla açıyordu. Şehir zorla ele geçirilmiş ve taşkınlık kaçınılmaz hale gelmişti. M.S. 410 yılındaki felaketten bin yıldan uzun süre sonra barbarlar geri dönmüştü.

MAYIS 1527'DE ROMA'NIN YAĞMALANMASI BİR HAFTADAN UZUN SÜRDÜ. İmparatorluk birlikleri, "İspanya! İspanya! Öldürün! Öldürün!" naralarıyla şehre saldırdılar ve gemi azıya aldılar. Papanın St. Peters'in önünde katledilen İsviçreli muhafızlarının çoğu da dâhil olmak üzere, birkaç bin askerî savunucuyu kısa sürede hakladılar. Ardından şehir onlarındı. Clement, şehrin en güvenli kalesi olan Castel Sant'Angelo'ya kaçtı ve burada birkaç kardinal ve kale kapısı kapatılmadan önce içeri giren bazı yurttaşlardan oluşan karışık bir grupla birlikte saklandı. O ve yanındakiler şanslı olanlardı. Kalenin dışında, kapılar yeniden kilitlenmeden önce Roma'dan kaçmayı başaramayanların başı büyük beladaydı.

Guicciardini'nin ifadesine göre, imparatorluk ordusu "bütün savunucuların kaçtığını ve şehrin kontrolünü gerçekten ellerinde tuttuklarını anladıklarında,

İspanyol birlikleri evleri (içlerindeki herkesi ve her şeyi) ele geçirmeye ve esir almaya başladı... Almanlar ise savaş kurallarına uyuyor ve karşılaştıkları herkesi parçalarına ayırıyorlardı."[53] Kısa sürede cehennem gibi bir manzara ortaya çıktı. Kadınlar ve çocuklar da erkekler kadar savunmasızdı. Din adamları da dinî sınıftan olmayanlarla birlikte katledildiler; hatta din adamları özellikle hedef alındılar. Bu yılın başlarında, *landsknechte*nin eski komutanı Georg von Frundsberg'in (ilkbaharda askerler isyan etmeye başlayınca İtalya'dan çökmüş bir adam olarak ayrılmıştı) papayı asma şansına sahip olması ihtimaline karşı, yanında altın bir ilmik taşıdığı söylenmişti.

Artık Alman paralı askerlerinin bu şiddetli ruh halini yönlendirme şansı vardı. Aziz Petrus, Aziz Paul, Aziz Andrew'un başlarının yanı sıra Gerçek Haç ve Dikenli Taç parçalarının da aralarında bulunduğu kutsal emanetler, "bu öfke içinde utanç verici bir şekilde ayaklar altında çiğnendi."[54] Papaların mezarları arandı. Bir grup, bir eşeğe rahip cübbesi giydirdi ve hayvanı Efkaristiya ile beslemeyi reddeden bir din adamını öldürdü.[55] Guicciardini'nin yağmayla ilgili uzun ve korkunç anlatımı, imparatorluk kuvvetlerinin ne kadar şiddetle din karşıtı olduklarını ve papalığın zenginlik sembollerine yönelik saldırılarının ne kadar kolay bir şekilde insanlık dışı hale geldiğini açıkça ortaya koydu.

> Sokakta, Roma'nın ileri gelenlerinin alçakgönüllü yoksulluktan ve Hristiyan dinine gerçek bağlılığından ziyade zenginliğine ve boş ihtişamına tanık olmanızı sağlayan pahalı cüppelerden ve dinî süslerden oluşan büyük paketler ve her türden altın ve gümüş kaplarla dolu devasa çuvallar taşıyan katillerden ve haydutlardan başka bir şey görmezdiniz. Her türden çok sayıda tutsağın inleyerek ve çığlık atarak hızla derme çatma hapishanelere götürüldüğü görülüyordu. Sokaklarda çok sayıda ceset vardı. Orada parçalara ayrılmış, çamurla ve kendi kanlarıyla kaplı birçok soylu yatıyordu. Ancak yarısı ölü olan çok sayıda insan da sefil bir şekilde yerde yatıyordu.[56]

Rahibelere tecavüz edildi. Rahipler sunaklarında öldürüldü. İspanyollar ve Almanlar arasında kiliselerin ne ölçüde yağmalanması gerektiği konusunda ara sıra tartışmalar olsa da bu, doğrudan öldürülmezlerse, sokaklarda yırtık ve kanlı gömleklerle dolaşırken görülebilen, "ayrım gözetmeksizin vücutlarının her yerinde kesikler ve çürükler olan" din adamlarına pek bir fayda ya da teselli sağlamıyordu. "Bazılarının kalın ve yağlı sakalları vardı. Bazılarının yüzleri damgalanmıştı; bazılarının dişleri eksikti; diğerlerinin burnu ve kulağı yoktu..."[57]

Bu arada silahlı gruplar ev ev dolaşarak insanlara değerli eşyalarının nerede olduğunu söylemeleri için işkence yaptı. Soylu adamlar, kanalizasyonda herhangi bir ganimet saklayıp saklamadıklarını ortaya çıkarmak için foseptikleri çıplak elleriyle boşaltmaya zorlandılar. Bazılarının burunları kesildi. Diğerleri kendi cinsel organlarıyla zorla beslendi. İşgalciler için her şey çok kolaydı.

"Romalılar inanılmaz bir kolaylıkla ve muazzam bir kârla şaşırtıldı, yenildi ve katledildiler," diye yazdı Guicciardini. Haklıydı.

Romalıların uğradığı işkenceler ancak yavaş yavaş hafiflemeye başladı. Yağmanın dehşeti yaklaşık on gün sürdü ve ondan sonra bile Roma hâlâ işgal altında bir şehirdi. Papa ve yakın çevresi bir ay boyunca Castel Sant'Angelo'da barikat ardında kaldılar ve ancak 7 Haziran'da 400.000 düka karşılığında güvenlikleri için pazarlık yapabildiler. O zaman bile, kalede mahsur kalanların çoğunun gitmesine izin verilmiş olmasına rağmen, Clement kendi güvenliği için orada kalmaya zorlanmıştı. Ancak aralık ayı başında işgalci ordunun alt tabakalarını öfkelendirme korkusuyla karanlığın örtüsü altında serbest bırakıldı. Bu zamana kadar yaklaşık sekiz bin Romalı, saldırgan imparatorluk birlikleri tarafından öldürülmüştü. Bunun iki katı kadar insan da istilacı ordu tarafından yayılan ve Roma nüfusunu biçen hastalık ile yıkıma uğrayan bir şehrin sefil koşulları yüzünden hayatını kaybetmişti.[58]

Bu şüphesiz Clement'in papalığının en dip noktasıydı. Şahsen güvende olmasına rağmen sonsuza kadar V. Charles'ın kontrolü altına girmişti. Yağmaya ilişkin haber sarayına ulaştığında Charles büyük bir sevince boğulmuştu. Bir tanık, Charles'ın gülmekten akşam yemeğini zorlukla yiyebildiğini söyledi.[59] Papa onundu. İtalya da peşinden gelebilirdi. Uzun hükümdarlığının geri kalanı boyunca pek çok ciddi zorlukla yüzleşecek olsa da bu, etkisi nesilleri aşacak bir başarıydı. 22 Şubat 1530'da Charles Bologna"ya geldi ve Papa Clement onu imparatorluk için ilk kez yüzyıllar önce Charlemagne tarafından ele geçirilen Lombardiya'nın Demir Tacıyla taçlandırdı. İki gün sonra, otuzuncu yaş gününde Charles resmen Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giydi. Yanında Clement ile şehrin etrafında geçit töreni yaptı. Önünde olağanüstü bir on yıl, ya da daha doğrusu bir çağ uzanıyordu.

1527'DE ROMA'NIN YAĞMALANMASININ, BAZILARI BUGÜN BİZİMLE birlikte varlığını sürdüren pek çok önemli sonucu oldu. İngiltere'de bu olay, Kral VIII. Henry'nin Aragon Kraliçesi Catherine ile olan evliliğini iptal etme planlarının önüne geçti. Clement 1527 sonbaharında Roma'da ev hapsindeyken Henry'nin nazırları onun boşanmak için papalık muafiyeti talebini arz ettiler. Catherine, Charles'ın teyzesi olduğu için bu isteğin kabul edilmesi mümkün değildi. Sonuç olarak inatçı Henry, çok daha yıkıcı olan başka bir yola yöneldi. Daha önce de belirttiğimiz üzere, İngiltere'yi Roma Kilisesi'nden ayırdı, hem Kilise hem de devlet meselelerinde kendi üstünlüğünü ilân etti ve Lutherciliğin daha önce yasak olduğu bir alana girmesine izin verdi. İngiliz (ve nihayetinde Britanya ve İrlanda) tarihinde yeni bir sayfa açtı. Henry'nin hükümdarlığı halen Orta Çağ ve Erken Modern Çağ arasındaki sınırı belirliyor.

Elbette İngiltere hikâyenin sadece bir kısmıydı. Batı'nın her yerinde ciddi sonuçlar yaşandı. İtalya'da Roma yarı harabeye dönmüştü, nüfusu tam anlamıyla azalmıştı. 1530'larda bazı çevrelerde geçerli olan birleşik ve bağımsız bir İtalya hayali yitip gitti ve 19. yüzyılın Risorgimento'suna* kadar yeniden canlanmadı. Bu arada yarımadanın Rönesans sanatçıları için bir merkez olma cazibesi de sona erdi. Geriye dönüp baktığımızda, İtalyan Rönesansı'nın zirvesinin (her ne kadar Michelangelo 1540'larda hâlâ Sistine Şapeli'nde çalışıyor olsa da); Raphael'in 1520'de ölmesiyle bittiği iddia edilebilir ancak Roma'nın yağmalanmasının yarattığı psikolojik ve mali travma, bu harika hareketin daha sonra yeniden canlanma imkânını tamamen engelledi. İspanyollar ise tam tersine yükselişteydi ve Yeni Dünya ile Eski Dünya'daki gösterişli ilerleyişlerinin birleşimi, Aragon ve Kastilya krallıklarının resmî birleşmesi ile İber yarımadasında yeni bir altın çağ başlattı. Nihayet bu ilerleme V. Charles'ın oğlu ve halefi II. Philip'in şahsında temsil edildi ve onun himayesi altında Madrid ve büyük El Escorial sarayı, Avrupa'nın gelişmişliğinin canlı merkezi haline geldi.

1527 olaylarından şaşkına dönen ve imparatorluğa karşı yeni bir ortak arayan Fransızlar ise Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak yoluna gitti. Elbette bu, Orta Çağ'ın Fransız haçlılarını hayrete düşürecek bir gelişmeydi ama aynı zamanda gelecek çağın habercisiydi de. Orta Çağ'ın sonlarında ortaya çıkan Fransız-Osmanlı ittifakı, 16. yüzyılın ortalarından Napolyon dönemine kadar varlığını sürdürmüş, Balkanların ve Avusturya sınırlarına kadar Doğu Avrupa'nın, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar Konstantinopol'ün çekim kuvvetini hissetmesini sağlamıştır. Bu arada, Fransa'da 1527 olaylarından kalan tek miras, dünyanın önde gelen İslâm gücüyle uzlaşma değildi. Dinî etki de aynı derecede önemliydi. Burada Roma'nın düşüşünün ardından, 1530'lardan itibaren John Calvin gibi yerli reformcuların teşvik ettiği büyüyen bir reform hareketi gelişti. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Huguenotlar olarak bilinen Protestan grupları Fransız tahtı için ciddi sorunlar teşkil etmeye başladı. Sonunda gerilimler 1560'lardan 1590'lara kadar süren Fransız Din Savaşları'yla patlak vererek on binlerce kişinin hayatına mal oldu ve Fransız toplumunda 18. yüzyılda halen kanamakta olan derin yaralar açtı.

Teolojik açıdan elbette Roma'nın yağmalanmasının Katolik Kilisesi üzerinde derin bir etkisi oldu. V. Charles, Lutherci sapkınlıklar ve gelişen Reformla mücadele etmek için Kilise çapında bir strateji belirlemek amacıyla ekümenik bir konsey toplamayı bir süredir arzu ediyordu. Papalığı emri altına alınca bunu gerçekleştirebildi. 1545 ile 1563 yılları arasında birkaç oturumda toplanan ve sancılı bir şekilde uzayan Trent Konsili, Katolik Kilisesi doktrinini 300 yıl sürecek bir biçimde kökten yeniden düzenledi. Gecikmiş birçok

* Yeniden Yükseliş hareketi. 19. yüzyılda İtalya'nın birliğini hedefleyen hareket 1861 yılında İtalya krallığının kuruluşuna zemin hazırlamıştır (ç.n.).

reform yasalaştırıldı. Endüljans yasaklanmamakla beraber 1567 yılında satışına yasak getirildi. Bununla beraber Trent Konsili, Protestanlarla uzlaşmanın imkânı olmadığını da açıkça ortaya koydu. Böylece Batı Kilisesi'nde bugüne kadar varlığını sürdüren bölünme tamamlandı. Ne Luther (1546'da öldü) ne de Charles (1558'de onu izledi) bunun gerçekleştiğini görecek kadar yaşamamış olsalar da bu onların ve destekçilerinin başlıca rol oynadığı bir sürecin sonucuydu. Bugün dünya nüfusunun sekizde birinin, yani 900 milyonu aşkın insanın Protestan cemaatine mensup olduğu gerçeğinin izini onların mücadelelerinde sürebiliriz.[60]

Elbette bütün bunlar, imparatorluk birlikleri 1527'de Roma'nın kanlı sokaklarından uzaklaştıkça ortaya çıkan dünyanın en kısa özetleridir. Daha ileri gitmek, zaten hacimli olan bu kitabın cildini şişirmek olacaktır. Ancak umarım bu, daha önce anlatılan bölümlerle birlikte, 1530'lara gelindiğinde Batı dünyasının artık tanınabilir şekilde Orta Çağ'dan ibaret olmadığını görmemiz için yeterli olacaktır. Yazılı basının yükselişi, Yeni Dünya ile karşılaşmalar, Kilise savaşçılarının* çöküşü ve parçalanması, Kara Ölüm dalgalarının neden olduğu demografik değişiklikler, Rönesans'ın hümanist ve sanatsal devrimleri; tüm bunlar ve daha fazlası, Batı dünyasını hem biçimsel hem de manevi olarak, üstelik süreç devam ederken bile çağdaşların açıkça kabul ettiği bir tarzda, yeniden şekillendirmişti. Orta Çağ 1527 yılında Roma sokaklarında tamamen ölmedi ama sonrasında pek çok şeyin bir daha geri gelmeyecek şekilde ortadan kaybolduğu çok açıktı.

21. yüzyıl başlarında çığır açan küresel değişim zamanlarının ortasında yaşarken, bunun ancak bir kısmını fark edebiliriz. Değişen küresel iklim, salgın hastalıklar, teknolojik ilerleme, iletişim ve yayıncılıktaki devrim, hızlı ve kontrol edilemeyen kitlesel göç ve bireyin yüceltilmesine odaklanan kültürel değerlerdeki reformun bir araya gelmesiyle dünyamız da etrafımızda yeniden şekilleniyor. Altüst olmuş Orta Çağ'ı yaşayan insanlarla yalnızca ilgilenmekle kalmayıp onlara sempati de duymamız mümkün mü? Yoksa bu tarih dışı mı olur? Cevabını size bırakıyorum. Çünkü artık geç oldu. Çok yazdım, artık gitme vaktim geldi. Martin Luther, 1530'da V. Charles'tan yalnızca Issızlık adını verdiği gizli bir yerde saklanırken yazdığı bir mektubun sonuç bölümünde bunu çok güzel ifade etti:

"Bu çok uzadı… daha fazlası başka bir sefere," diye yazdı. "Mektubumun uzunluğunu bağışlayın… Amin."[61]

---

* Church militant. Hristiyanlık teolojisinde şeytana ve İsa'nın düşmanlarına karşı sürekli savaş içerisinde olanları ifade eder (ç.n.).

NOTLAR

Giriş

1 Oxford İngilizce Sözlük, "medieval" (ilk yazım biçimi "mediæval") kelimesinin ilk kullanımını 1817 olarak verir.

2 Örneğin bkz. Olstein, Diego, "'Proto-globalization' and 'Protoglocalizations' in the Middle Millennium", Kedar, Benjamin Z. ve Wiesner-Hanks, Merry E. (Ed.), *The Cambridge World History V: State Formations* içinde (Cambridge: 2015).

3 Wickham, Chris, *The inheritance of Rome: A history of Europe from 400 to 1000* (Londra: 2010)

4 Avrupa dışındaki Orta Çağ üzerine pek çok heyecan verici araştırma nispeten yeni olan *Journal of Medieval Worlds*'de yayınlandı. Derginin misyon bildirisi için bkz. Frankopan, Peter, 'Why we need to think about the global Middle Ages', *Journal of Medieval Worlds I* (2019), s. 5–10.

Bölüm 1

1 Ahşap sandık ve hazinenin toplam ağırlığı yaklaşık 40 kg. Johns, Catherine, *The Hoxne Late Roman Treasure: Gold Jewellery and Silver Plate* (Londra: 2010), s. 201.

2 de la Bédoyère, Guy, *Roman Britain: A New History* (gözden geçirilmiş baskı) (Londra: 2013), s. 226–7. Mattingly, David, *An Imperial Possession: Britain in the Roman Empire* (Londra: 2006), s. 294–5. Bir başka tarihçi köle fiyatlarını günümüz terimleriyle "bir araba parası kadar" diye ifade eder. Woolf, Greg, *Rome: An Empire's Story* (Oxford: 2012), s. 91.

3 Johns, *The Hoxne Late Roman Treasure*, s. 168–9.

4 Toprakta, age, s. 9.

5 Hamilton, Walter (çev.) ve Wallace-Hadrill (Takdim.), *Ammianus Marcellinus / The Later Roman Empire (A.D. 354–378)* (Londra, 1986) s. 45–6.

6 Ebedî Roma mefhumunun sürekliliğini dikkate değer bir şekilde özetleyen bir çalışma için bkz. Pratt, Kenneth J., 'Rome as Eternal', *Journal of the History of Ideas* 26 (1965), s. 25–44.

7 West, David (çev. ve ed.), *Virgil / The Aeneid* (gözden geçirilmiş baskı) (Londra: 2003), 1.279, s. 11.

8 De Sélincourt, Aubrey (çev.), Livy / The Early History of Rome, (gözden geçirilmiş baskı), (Londra: 2002), s. 122.

9 *Ammianus Marcellinus*, s. 46.

10 Gibbon, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*: Abridged Baskısı (Londra: 2000), s. 9.

11 Küresel ölçekte siyasi ve sosyal krizlere yol açan volkanik faaliyetin en iyi örneği, Nisan 1815'te Endonezya'daki Tambora yanardağının patlamasıdır. Bkz. Oppenheimer, Clive, 'Climatic, environmental and human consequences of the largest known historic eruption: Tambora volcano (Indonesia) 1815', *Progress in Physical Geography: Earth and Environment* 27 (2003), s. 230–59.

12 Age, s. 230-59.

13 Graves, Robert (çev.) Rives J. B. (gözden geçiren ve Takdim), *Suetonius / The Twelve Caesars* (Londra, 2007), s. 15, 3.
14 Tasvir Suetonius'tan alıntıdır, age, s. 88-9.
15 Church, Alfred John ve Brodribb, William Jackson (çev.), Lane Fox, Robin (takdim.), *Tacitus / Annals and Histories* (New York: 2009), s. 9–10.
16 Graves, *Suetonius / Twelve Caesars*, s. 59.
17 Aeneid, VI. 851–54. West çevirisi, *Virgil / The Aeneid*, s. 138.
18 Waterfield, Robin (çev.), *Polybius / The Histories* (Oxford: 2010), s. 398–399.
19 *Tacitus / Annals and Histories*, s. 648.
20 Age, s. 653-654.
21 Luttwak, Edward N., *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century A.D. to the Third* (Baltimore/ Londra: 1976), s. 3.
22 Claudius'un konuşmasının metni Lyon şehrinde bronz bir plaka üzerinde muhafaza edilmektedir. Senatörlerin itirazları da dâhil olmak üzere ayrıntılı bir açıklama için bkz. *Tacitus / Annals and Histories*, s. 222–4.
23 Kimlik bağlamında yurttaşlık üzerine özet bir inceleme için bkz. Woolf, *Rome: An Empire's Story*, s. 218–229; sosyal tabakalaşma bağlamında yurttaşlık için ise bkz. Garnsey, Peter ve Saller, Richard, *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*, 2. Baskı (Londra/New York: 2014), s. 131–149.
24 Johnson, Allan Chester, Coleman-Norton, Paul R. ve Bourne, Frank Card (ed.), *Ancient Roman Statutes: A Translation With Introduction, Commentary, Glossary, and Index*, (Austin: 1961), s. 226.
25 Bodel, John, 'Caveat emptor: Towards a Study of Roman Slave Traders', *Journal of Roman Archaeology* 18 (2005), s. 184.
26 Küresel bağlamda Roma'da kölelik için bkz. Hunt, Peter, 'Slavery', Benjamin, Craig (ed.), *The Cambridge World History vol. 4: A World with States, Empires and Networks, 1200BCE–900CE* içinde (Cambridge: 2015), s. 76–100.
27 Levililer 25:44.
28 Hornblower, Simon, Spawforth, Anthony, Eidinow, Esther (Ed.), *The Oxford Classical Dictionary*, (4. Baskı) (Oxford: 2012), s. 1375.
29 Trimble, Jennifer, 'The Zoninus Collar and the Archaeology of Roman Slavery', *American Journal of Archaeology* 120 (2016), s. 447–8.
30 Kenney, E.J. (çev.), *Apuleius / The Golden Ass* (gözden geçirilmiş baskı) (Londra: 2004), s. 153.
31 Jones, Horace Leonard (çev.), *The Geography of Strabo*, Cilt. VI (Cambridge, Mass: 1929), s. 328–9.
32 Çeviri: Harper, Kyle, *Slavery in the Late Roman World, AD 275–425*, (Cambridge: 2011), s. 35–6.
33 Harper, *Slavery in the Late Roman World*, s. 33.
34 Richardson, John, 'Roman Law in the Provinces', Johnston, David (ed.), *The Cambridge Companion to Roman Law* içinde (Cambridge: 2015), s. 52–3.
35 Rudd, Niall (çev.), *Cicero / The Republic, and The Laws* (Oxford: 1998), s. 69.
36 Radice, Betty (çev.), *The Letters of the Younger Pliny* (Londra: 1969), 10.96, 293–5.
37 Williamson, G.A. (çev.), *Eusebius / The History of the Church* (gözden geçirilmiş baskı) (Londra: 1989), s. 265.
38 MacCulloch, *Diarmaid, A History of Christianity*, (Londra: 2009), s. 196.
39 Hammond, Martin (çev.), *Marcus Aurelius / Meditations* (Londra: 2014), s. 48.

Bölüm 2

1 *Ammianus Marcellinus*, s. 410.
2 Ridley, Ronald T. (çev.), *Zosimus / New History* (Sidney: 2006), s. 79.
3 Bettenson, Henry (çev.), *Saint Augustine / City of God* (Londra: 2003), s. 43–4.
4 *Ammianus Marcellinus*, s. 410.
5 Erken dönem Hun siyasi teşkilatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Kim, Hyun Jin, *The Huns* (Londra/New York: 2016), s. 12–36. Xiongnu ile dördüncü

yüzyıl Hunları arasındaki bağlantılara şüpheyle yaklaşan çeşitli yerlerde sunulmuş görüşler için bkz. Heather, Peter, *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians* (Oxford: 2006), s. 148–9.

6 De la Vaissière, Étienne, 'The Steppe World and the Rise of the Huns', Maas, Michael (ed.), *The Cambridge Companion to The Age of Attila* içinde, (Cambridge: 2014), s. 179–80.

7 De la Vaissière, Étienne, *Sogdian Traders: A History* (Leiden: 2005), s. 43–4.

8 *Ammianus Marcellinus*, s. 411–2.

9 Aynı yer.

10 Cook, Edward R. 'Megadroughts, ENSO, and the Invasion of Late-Roman Europe by the Huns and Avars' Harris, William V. (ed.), *The Ancient Mediterranean Environment between Science and History* içinde, (Leiden: 2013), s. 89–102. Ayrıca bkz. Wang, Xiaofeng, Yang, Bao ve Ljungqvist, Fredrik Charpentier, 'The Vulnerability of Qilian Juniper to Extreme Drought Events', *Frontiers in Plant Science* 10 (2019) doi: 10.3389/ fpls.2019.01191.

11 Mektubu aktaran Reeve, Benjamin, *Timothy Richard, D.D., China Missionary, Statesman and Reformer* (Londra: 1912), s. 54.

12 *Zosimus*, s. 79.

13 *Ammianus Marcellinus*, s. 416.

14 Age, s. 417.

15 Bu yönde bir iddia için bkz. Halsall, Guy, *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568* (Cambridge: 2007), s. 172–5.

16 *Ammianus Marcellinus*, s. 418.

17 Age, s. 423.

18 Age, s. 424-425.

19 Age, s. 433.

20 Age, s. 434.

21 Age, s. 435.

22 Her iki tarafın asker gücünün hesaplanmış bir tahmini için bkz. Heather, *The Fall of the Roman Empire*, s. 181.

23 *Ammianus Marcellinus*, s. 181.

24 Age, s. 435-436.

25 Age, s. 437.

26 Havayla ilgili bu bilgi Theodosius'un cenazesindeki konuşmasında imparatorun ölümüne eşlik eden yağmurlu ve karanlık havayı, evrenin bu kayba yas tuttuğunun işareti olarak niteleyen Aziz Ambrosa'dan alınmıştır. Bkz. McCauley, Leo. P. Vd., *Funeral Orations by Saint Gregory and Saint Ambrose (The Fathers of the Church, Volume 22)* (Washington: 2010), s. 307.

27 Platnauer, Maurice (çev.), *Claudian / Cilt II (Kitap 1)*, (New York, 1922), s. 367.

28 Örneğin krş. Heather, *The Fall of the Roman Empire*, s. 203–5 ile Kim, *The Huns*, s. 76–7.

29 *Zosimus*, s. 113.

30 Aynı yer.

31 Bazı tarihçiler bu tarihe itiraz ederek söz konusu istilayı 405'e yerleştirmeyi tercih ediyorlar ki bu durumda Radagaius'un İtalya'ya saldırısı ile bu olay aynı zamana denk geliyor. Bkz. Kulikowski, Michael, 'Barbarians in Gaul, Usurpers in Britain', *Britannia* 31 (2000), s. 325–345.

32 Fremantle, W.H. (çev.), *Saint Jerome / Select Letters and Works*, (New York: 1893), s. 537.

33 Orientus için bkz. Halsall, *Barbarian Migrations*, s. 215.

34 *Claudian / Cilt II (Kitap 2)*, s. 173.

35 *Non est ista pax sed pactio servitutis* – kaydeden *Zosimus*, s. 114.

36 *Zosimus*, s. 117.

37 *Zosimus*, s. 125.

38 *Livy / The Early History of Rome*, s. 419.

39 Kneale, Matthew, *A History of Rome in Seven Sackings* (Londra: 2017), s. 24.

40 *Saint Jerome / Select Letters and Works*, s. 577; Krş. Mezmur 79.

41 Winterbottom, Michael (çev.), *Gildas / The Ruin of Britain and other Works*, (Chichester: 1978), s. 23–4.

42 *Gildas*, s. 28.

43 *Gildas*, s. 28.

44 *Gildas*, s. 28.

45 *Gildas*, s. 29.

46 Dewing, H.B. (çev.), *Procopius / History of the Wars*, C. 2 (Cambridge, Mass.: 1916), s. 30–33.

47 Weiskotten, Herbert T. (çev.), *The Life of Augustine: A Translation of the Sancti Augustini Vita by Possidius, Bishop of Calama* (Merchantville, NJ., 2008), s. 44–56.
48 Vandal Kuzey Afrika'sı üzerine yeni bir akademik çalışma için şuradaki makalelere bkz. Merrills, A. H. (ed.), *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa* (Abingdon: 2016), özellikle s. 49–58.
49 *Procopius / History of the Wars*, C. 2, s. 46–9.
50 Quodvultdeus'un söylemleri ile bunların dinî ve siyasi bağlamları için bkz. Vopřada, David, 'Quodvultdeus' Sermons on the Creed: a Reassessment of his Polemics against the Jews, Pagans, and Arians', Vox Patrum 37 (2017), s. 355–67.
51 Bkz. Cameron, Averil vd. (ed.), *The Cambridge Ancient History XIV: Late Antiquity, Empire and Successors, A.D. 425–600*, (Cambridge: 2000), s. 554.
52 Procopius, *History of the Wars*, C. 2, s. 256–57.
53 Mierow, Charles C., *Jordanes / The Origin and deeds of the Goths*. (Princeton Üniversitesi doktora tezi, 1908), s. 57.
54 Kelly, Christopher, *Attila the Hun: Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire*, (Londra: 2008), s. 189.
55 Kelly, Christopher, *'Neither Conquest nor Settlement: Attila's Empire and its Impact'*, Maas, Michael (ed.), The Age of Attila (Cambridge: 2015) içinde, s. 195.
56 Lenski, Noel, 'Captivity among the Barbarians and its Impact on the Fate of the Roman Empire' Maas, Michael (ed.), *The Age of Attila* içinde, (Cambridge: 2015), s. 234.
57 Age, s. 237.
58 Cameron, Averil vd. (ed.), *The Cambridge Ancient History XIV: Late Antiquity, Empire and Successors, A.D. 425–600*, (Cambridge: 2000), s. 15.
59 Brehaut, Earnest (çev.), *Gregory bishop of Tours / History of the Franks*, (New York: 1916), s. 33–4.
60 Sarti, Laury, *Perceiving War and the Military in Early Christian Gaul (ca. 400–700 A.D.)*, (Leiden: 2013), s. 187.
61 Robinson, James Harvey, *Readings in European History*. C. 1. (Boston: 1904), s. 51.
62 Given, John (çev.), *The Fragmentary History of Priscus: Attila, the Huns and the Roman Empire, AD 430–476*, (Merchantville: 2014), s. 127.
63 Age, s. 129.
64 Robinson, George W. (çev.), *Eugippius / The Life of Saint Severinus* (Cambridge, Mass.: 1914), s. 45–6.
65 Mariev, Sergei (çev.), *Ioannis Antiocheni Fragmenta quae supersunt Omnia* (Berlin: 2008), s. 445.
66 Heather, Peter, The Goths (Oxford: 1996), s. 221.
67 Watts, Victor (çev.), *Boethius / The Consolation of Philosophy* (gözden geçirilmiş baskı) (Londra: 1999), s. 23–24.

Bölüm 3

1 Chabot, J-B (çev.), *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche, 1166–1199*, C. 2 (Paris: 1901), s. 235–8. Ayrıca bkz. Witakowski, Witold (çev.), *Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre, Chronicle (known also as the Chronicle of Zuqnin)*, Kısım III (Liverpool: 1996), s. 74–101.
2 *Yeremya* 9:21.
3 Krş. *Tesniye* 8:20.
4 Dewing, H. B. (çev.), Procopius / History of the Wars, Kitap I ve II (Londra: 1914), s. 455–6.
5 Keller, Marcel, vd., 'Ancient Yersinia pestis genomes from across Western Europe reveal early diversification during the First Pandemic (541–750)', *Proceedings of the National Academy of Sciences* 116 (2019). Ayrıca bkz. Wiechmann, I ve Grupe, G, 'Detection of Yersinia pestis DNA in two early medieval skeletal finds from Aschheim (Upper Bavaria, 6th century A.D.)', *American Journal of Physical Anthropology* 126 (2005), s. 48–55.

6 Moderchai, Lee ve Eisenberg, Merle, 'Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague', *Past & Present* 244 (2019), s. 3–50.
7 Procopius, *The Secret History*, s. 36.
8 Cisson, C.H. (çev), *Dante Alighieri, The Divine Comedy* (gözden geçirilmiş baskı) (Oxford: 1993), *Paradiso*, 5, s.130–139.
9 Jeffreys, Elizabeth, Jeffreys, Michael ve Scott, Roger, *The Chronicle of John Malalas* (Leiden: 1986), s. 245.
10 Williamson, G. A. ve Sarris, Peter (çev.), *Procopius / The Secret History* (Gözden Geçirilmiş Baskı) (Londra: 2007), s. 33–5.
11 *The Chronicle of John Malalas*, s. 254–5.
12 *Procopius / The Secret History*, s. 37–9.
13 Moyle, John Baron (çev.), *The Institutes of Justinian* (Oxford: 1906), s. 1.
14 Konu üzerine daha fazla bilgi için bkz. Johnston, David (ed.), *The Cambridge Companion to Roman Law* (New York: 2015), s. 119–48, 356–7 ve 374–95.
15 Dewing, H. B. (çev.), *Procopius, On Buildings* (Cambridge, Mass.: 1940), s. 7–8.
16 Kelley, Donald R., 'What Pleases the Prince: Justinian, Napoleon and the Lawyers', *History of Political Thought* 23 (2002), s. 290.
17 Bu anlaşmazlığın bağlamı ve gelişim seyri üzerine bir rehber için bkz. MacCulloch, *A History of Christianity*, s. 222–8.
18 *The Chronicle of John Malalas*, s. 253.
19 Ana hatlarıyla bu sürecin kronolojisi için bkz. Constantelos, Demetrios J., 'Paganism and the State in the Age of Justinian', *The Catholic Historical Review* 50 (1964), s. 372–380.
20 *The Chronicle of John Malalas*, s. 264. Malalas'ın bu kaydını hangi bağlamda aktardığı ve bununla tam olarak neyi kastettiği için bkz. Watts, Edward, 'Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529', *The Journal of Roman Studies* 94 (2004), s. 168–182.
21 Neo-Platonizmin Bizans'ta hayatiyetini sürdürmesi üzerine bkz. Blumenthal, H. J., '529 and its sequel: What happened to the Academy?', *Byzantion* 48 (1978), s. 369–385, ve Watts, Edward, 'Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529', *The Journal of Roman Studies* 94 (2004), s. 168–182.
22 Justinian, Hipodrom hizipleri ve Nika isyanı üzerine en önemli iki İngilizce makale için Bkz. Bury, J. B, 'The Nika Riot', *The Journal of Hellenic Studies* 17 (1897), s. 92–119 ve Greatrex, Geoffrey, 'The Nika Riot: A Reappraisal', *The Journal of Hellenic Studies* 117 (1997), s. 60–86.
23 Aristokratların memnuniyetsizlikleri de olayların tırmanmasında rol oynamış olabilir. Onların ortak şikayetlerinden bazıları için bkz. *Procopius / The Secret History*, s. 51, 80.
24 *Procopius, History of the Wars, I Kitaplar 1–2*, s. 224–5.
25 *The Chronicle of John Malalas*, s. 277–8.
26 *Procopius, History of the Wars, I Kitap 1–2*, s. 230–1.
27 *The Chronicle of John Malalas*, s. 280.
28 *Procopius / On Buildings*, s. 12.
29 Downey, G., 'Byzantine Architects: Their Training and Methods', *Byzantion* 18 (1946–8), s. 114.
30 *Procopius / On Buildings*, s. 13.
31 Swift, Emerson H., 'Byzantine Gold Mosaic', *American Journal of Archaeology* 38 (1934), s. 81–2.
32 Magdalino, Paul vd, 'Istanbul', *Grove Art Online* (çevrimiçi yayınlanma tarihi 2003), https://doi.org/10.1093/gao/9781884446054.article.T042556 III.1.
33 Cross, Samuel Hazzard ve Sherbowitz-Wetzor, Olgerd P. (çev.), *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text* (Cambridge, Mass.: 1953), s. 111.
34 Dewing, H. B. (çev.), *Procopius / History of the Wars, II, Kitap 3–4* (Cambridge, Mass.: 1916), s. 88–91.

35 Kısa ve güncel bir anlatım için Merrills, Andy ve Miles, Richard, *The Vandals* (Oxford: 2010), s. 228-33.
36 *Procopius / History of the Wars, II, Kitap 3–4*, s. 178–9.
37 *Procopius / History of the Wars, II, Kitap 3–4*, s. 267.
38 *Procopius / History of the Wars, II, Kitap 3–4*, s. 282-3.
39 *Ecclesiastes,* 1:2.
40 *Procopius / History of the Wars, II, Kitap 3–4*, s. 329.
41 Ilopango için bkz. Dull, Robert A. vd, 'Radiocarbon and geologic evidence reveal Ilopango volcano as source of the colossal 'mystery' eruption of 539/40 CE', *Quaternary Science Reviews* 222 (2019), çevrimiçi erişim https://doi.org/10.1016/j. quascirev.2019.07.037.
42 *Procopius / History of the Wars, II, Kitap 3–4*, s. 329.
43 Bu iddiayı güçlü bir şekilde savunan bir çalışma için bkz. Harper, *The Fate of Rome*, s. 232.
44 Age, s. 234-5.
45 *Procopius / The Secret History*, s. 123.
46 Debing, H. B. (çev.), *Procopius / History of the Wars, V, Kitap 7.36-8*, (Cambridge, Mass.: 1928), s. 374-75.
47 *Procopius / On Buildings*, s. 34-7.

Bölüm 4

1 Aşağıda takip edilen varsayılan kronoloji büyük ölçüde, olayların çok sayıda yeniden inşa olasılığını tartışan Donner'a dayanmaktadır. Bkz. Donner, Fred M., *The Early Islamic Conquests* (Princeton: 1981), s. 111–55.
2 Bu fiziksel tarif için bkz. Khalid Yahya (çev.), *The History of al-Tabari Vol. XI: The Challenge to the Empires* (New York: 1993), s. 138, 152.
3 Blankinship, *al-Tabari XI*, s. 113-4; ayrıca bkz. Donner, *Early Islamic Conquests*, s. 121-2.
4 Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests* (Londra: 2007), s. 79-80 bunları uzlaştırıyor; ayrıca bkz. Donner, *Early Islamic Conquests*, s. 131.
5 Blankinship, *al-Tabari XI*, s. 160.
6 Wallace-Hadrill, J.M. (çev.), *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar, with its continuations* (Westport: 1960), s. 55.
7 *al-Tabari XI*, s. 87-8.
8 *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar*, s. 55.
9 Hoyland, Robert G., *In God's Path: The Arab Conquests and the Creation of an Islamic Empire* (Oxford: 2015), s. 45.
10 Holum, Kenneth G., 'Archaeological Evidence for the Fall of Byzantine Caesarea', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 286 (1992), s. 73–85.
11 Hoyland, *In God's Path*, s. 45.
12 Bowersock, G. W., *The Crucible of Islam* (Cambridge, Mass., 2017), s. 48–9.
13 Donner, *Early Islamic Conquests*, s. 51–2.
14 Bu gelenek ve Mekke ile İslâm Peygamberi'nin daha genel bir "geleneksel" tarihi için bkz. Lings, Martin, *Muhammad: his life based on the earliest sources* (Cambridge: 1991), s. 3.
15 Bowersock, *Crucible of Islam*, s. 50–1.
16 Lings, *Muhammad*, s. 26.
17 *Tekvin* 16:12. Yorum için bkz. Hilhorst, Anthony, 'Ishmaelites, Hagarenes, Saracens', Goodman, Martin, van Kooten, George H. ve van Buiten, JTAGM (ed.), *Abraham, the Nations, and the Hagarites Jewish, Christian, and Islamic Perspectives on Kinship with Abraham* (Leiden:2010).
18 Hoyland, *In God's Path*, s. 94.
19 Juynboll, Gautier H. A. (çev.), *The History of al-Tabari vol. XIII: The Conquest of Iraq, Southwestern Persia and Egypt* (New York: 1989), s. 7.
20 Age, s. 27.
21 Age, s. 189.
22 Hoyland, *In God's Path*, s. 96–7.
23 Fishbein, Michael (çev.), *The History of al-Tabari vol. VIII: The Victory of Islam* (New York: 1997), s. 35–6.
24 Friedmann, Yohanan (çev.), *The History of al-Tabari vol. XII: The Battle of al-Qadisiyyah and the Conquest of Syria and Palestine* (New York: 1991), s. 127–8.

25 *Hadis* (aktaran Sahih Bukhari, C. 4, Kitap 52, Hadis 46).
26 Hadis (aktaran Sahih Bukhari, C. 5, Kitap 57, Hadis 50).
27 Humphreys, R. Stephen (çev.), *The History of al-Tabari, Cilt XV: The Crisis of the Early Caliphate*, (New York: 1990), s. 252–3.
28 A.g.e., s. 207-11.
29 Kolay erişilebilir bir anlatım için bkz. Hinds, Martin, 'The Murder of the Caliph 'Uthman', *International Journal of Middle East Studies* 3 (1972), s. 450–469.
30 *al-Tabari XV*, s. 216.
31 Ettinghausen, Richard, Grabar, Oleg, ve Jenkins-Madina, Marilyn, *Islamic Art and Architecture 650–1250* (2. Baskı) (New Haven/Londra: 2001), s. 15–20.
32 Grabar, Oleg, *The Dome of the Rock* (Cambridge, Mass., 2006), s. 1–3.
33 Mango, Cyril and Scott, Roger (çev.), *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History ad 284–813* (Oxford: 1997), s. 493.
34 A.g.e., s. 493-4. "Grek Ateşi"nin isimleri ve değişen formülü üzerine Roland, Alex, 'Secrecy, Technology, and War: Greek Fire and the Defense of Byzantium, 678–1204', *Technology and Culture* 33 (1992), s. 655–679 ve özellikle s. 657.
35 A.g.e., s. 494.
36 A.g.e., s. 548.
37 A.g.e., s. 550.
38 *al-Tabari XV*, s. 281–7. Ayrıca bkz. Kaeigi, Walter, *Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa* (Cambridge: 2010), s. 260.
39 Wolf, Kenneth Baxter, *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain*, (Liverpool: 1990), s. 132.
40 A.g.e., s. 132.
41 Grierson, Philip, 'The Monetary Reforms of 'Abd al-Malik: Their Metrological Basis and Their Financial Repercussions', *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 3 (1960), s. 16–7.
42 Bu saha ile ilgili olarak ayrıca bkz. Bates, Michael L., 'The Coinage of Syria Under the Umayyads, 692–750 A.D.' Donner, Fred M., *The Articulation of Early Islamic State Structures* içinde (Londra: 2017).
43 Sure 17:35.
44 Ettinghausen ve Jenkings-Madina, *Islamic Art and Architecture, 650–1250*, s. 24–6.
45 Jones, John Harris (çev.), *Ibn Abd al-Hakam / The History of the Conquest of Spain* (New York: 1969), s. 33.
46 St. Martin efsanesi için bkz. Ryan, William Granger (çev.) ve Duffy, Eamon (Giriş), Jacobus de Voragine, *The Golden Legend: Readings on the Saints* (Princeton ve Oxford: 2012), s. 678-686.
47 Tourslu Gregory'ye göre, artık çoktan kaybolmuş olan Merovenj dönemi bazilikası "160 fit uzunluğunda, 60 fit genişliğinde ve tonozdan 45 fit yüksekliğindeydi; mihrabın etrafındaki kısımda 32, nefte ise 20 penceresi vardı; 41 sütunluydu; tüm binada 52 pencere, 120 sütun; üçü sunağın etrafındaki kısımda ve beşi nefte olmak üzere 8 kapılıydı." *Gregory bishop of Tours / History of the Franks*, s. 38.
48 *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar*, s. 90–1.
49 Stearns Davis, William (ed.), *Readings in Ancient History: Illustrative Extracts from the Sources, II* (Boston: 1913) s. 362–364.
50 Sherley-Price, Leo (çev.), *Bede / A History of the English Church and People* (gözden geçirilmiş baskı) (Harmondsworth: 1968), s. 330.
51 Womersley, David (ed.), Edward Gibbon / The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, Cilr. III (Londra: 1996), s. 336.
52 *Occidental Quarterly*, basit bir Google aramasıyla çevrimiçi olarak hızlı bir şekilde bulunabilir, ancak ben burada bu sefil yayına tam bir referans vermemeye karar verdim.

Bölüm 5

1 Ganz, David (çev.), *Einhard and Notker the Stammerer: Two Lives of Charlemagne* (Londra: 2008), s. 19.
2 Wallace-Hadrill (ed.), *Chronicle of Fredegar*, s. 102.
3 Ailes, Marianne, 'Charlemagne "Father of Europe": A European Icon in the Making', *Reading Medieval Studies* 38 (2012), s. 59.
4 Charlemagne'nin Avrupa'nın devi olmak isteyenler üzerindeki olağanüstü ve kalıcı çekiciliğinin bir özeti için bkz. McKitterick, Rosamond, *Charlemagne: The Formation of a European Identity* (Cambridge: 2008), s. 1-5.
5 İlk kez MacCulloch'un eserinde karşılaştığım bir husus; MacCulloch, *A History of Christianity*, s. 348.
6 Hem Türklerin hem de Makedonların kökeniyle ilişkili olduğu öne sürülen bir süreç. Bkz. Macmaster, Thomas J., "The Origin of the Origins: Trojans, Turks and the Birth of the Myth of the Trojan Origins in the Medieval World," *Atlantide* 2 (2014), s. 1–12.
7 Mezar eşyaları için bkz. Brulet, Raymond, 'La sépulture du roi Childéric à Tournai et le site funéraire', Vallet, Françoise and Kazanski, Michel (eds.), *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle* içinde (Paris: 1995), s. 309–326.
8 Günümüz İngilizcesine tercümesi Fischer Drew, Katherine (çev.), *The Laws of the Salian Franks* (Philadelphia: 1991).
9 *Einhard and Notker the Stammerer*, s. 19.
10 A.g.e.
11 Frank Kraliyet Yıllıkları. Bu çeviri: Dutton, Paul Edward, *Carolingian Civilization: A Reader* (2. Baskı) (Ontario: 2009), s. 12.
12 Aurell, Jaume, *Medieval Self-Coronations: The History and Symbolism of a Ritual* (Cambridge: 2020), s. 128–30.
13 *Chronicle of Fredegar*, s. 104.
14 Davis, Raymond (çev.), *The Lives of the Eighth-Century Popes (Liber Pontificalis)* (Liverpool: 1992), s. 63.
15 Fried, Johannes, *Charlemagne* (Cambridge, Mass., 2016), s. 43. Ayrıca bkz. McKitterick, Rosamond (ed.), *The New Cambridge Medieval History II c. 700–c.900* (Cambridge: 1995), s. 96–7.
16 *Chronicle of Fredegar*, s. 106.
17 A.g.e., s. 120.
18 *Einhard and Notker the Stammerer*, s. 34–6.
19 Ganz (çev.) içinde Notker's Deeds of Charlemagne, *Einhard and Notker the Stammerer*, s. 109.
20 Costambys, Marios, Innes, Matthew ve MacLean, Simon, The Carolingian World (Cambridge: 2011), s. 67–8.
21 Collins, Roger, *Charlemagne* (Basingstoke: 1998), s. 62.
22 Ganz (çev.), *Einhard and Notker the Stammerer: Two Lives of Charlemagne*, s. 25.
23 Burgess, Glyn (çev.), *The Song of Roland* (Londra, 1990), s. 85.
24 A.g.e., s. 104-5.
25 Ganz (çev.), *Einhard and Notker the Stammerer: Two Lives of Charlemagne*, s. 36.
26 'Aachen', *Grove Art Online* https://doi.org/10.1093/gao/9781884446054.article.T000002.
27 Bkz. Fouracre, Paul, 'Frankish Gaul to 814' McKitterick (ed.), *The New Cambridge Medieval History* içinde, s. 106.
28 Dutton, *Carolingian Civilization: A Reader* (2. Baskı.), s. 92–5.
29 Ganz (çev.), *Einhard and Notker the Stammerer: Two Lives of Charlemagne*, s. 36.
30 Davis (çev.), *Lives of the Eighth-Century Popes*, s. 185–6.
31 Bu konu hakkında bkz. Fried, *Charlemagne*, s. 414.
32 Dümmler, Ernst (ed.), *Poetae latini aevi Carolini I* (Berlin: 1881), s. 379.
33 Davis, *Lives of the Eighth-Century Popes*, s. 188.
34 Bkz. Dümmler, Ernst, yukarıdaki gibi. Bu çeviri Dutton, *Carolingian Civilization: A Reader* (2. Baskı), s. 65.

35 Ganz (çev.), *Einhard and Notker the Stammerer: Two Lives of Charlemagne*, s. 38.
36 A.g.e., s. 35 ve Fried, *Charlemagne*, s. 425.
37 A.g.e.
38 Bu çeviri Dutton, *Carolingian Civilization: A Reader* (2. Baskı), s. 146-7.
39 Bu alametlerin hepsi Einhard tarafından kaydedildi. Ganz (çev.), *Einhard and Notker the Stammerer: Two Lives of Charlemagne*, s. 41.
40 Çeviren Dutton, *Carolingian Civilization: A Reader* (2. Baskı), s. 157.
41 Bazı tarihçiler Bernard'ı en çok kışkırtan şeyin *Ordinatio Imperii*'de adının geçmemesinin utancı olduğunu öne sürer. Bkz. McKitterick, Rosamond, The Frankish Kingdoms Under the Carolingians (Londra/New York: 1983), s. 135.
42 817 tarihli *Ordinatio Imperii*'nin metni tercüme edilmiştir, bkz. Dutton, Carolingian Civilization: A Reader (2. baskı), s.199-203.
43 Çevirisi için a.g.e., s. 205.
44 Ragnar'ın Ragnar Lodbrok olarak tespit edilmesi hakkında örneğin bkz. Price, Neil, *The Children of Ash and Elm: A History of the Vikings* (Londra: 2020), s. 344.
45 Ermentarius of Noirmoutier in Poupardin, René (ed.), *Monuments de l'histoire des Abbeyes de Saint-Philibert* (Paris: 1905), s. 61–2.
46 Whitelock, Dorothy (ed.), *English Historical Documents I 500–1042* (2. Baskı) (Londra: 1979), s. 775–7.
47 Poupardin (ed.), *Monuments de l'histoire des Abbeyes de Saint-Philibert*, s. 61–2.
48 Thule'nin konumuyla ilgili çok sayıda çalışmanın yararlı bir özeti ve bibliyografik liste için bkz. McPhail, Cameron, Pytheas of Massalia's Route of Travel', *Phoenix* 68 (2014), s. 252–4.
49 Yakın tarihli bir değerlendirme için bkz. Price, *The Children of Ash and Elm*, s. 31-63. Ayrıca bkz. Ferguson, Robert, *The Hammer and the Cross: A New History of the Vikings* (Londra: 2009), s. 20–40.
50 Viking göçü için öne sürülen birçok tezin özeti ve kaynakçası için Barrett, James H., 'What caused the Viking Age?', *Antiquity* 82 (2008), s. 671–85.
51 Baug, Irene, Skre, Dagfnn, Heldal, Tom and Janse, Øystein J., 'The Beginning of the Viking Age in the West', *Journal of Maritime Archaeology* 14 (2019), s. 43–80.
52 DeVries, Kelly ve Smith, Robert Douglas, Medieval Military Technology (2. Baskı) (Ontario: 2012), s. 291–2.
53 Whitelock (ed.), *English Historical Documents I 500–1042* (2. Baskı), s. 778–9.
54 Price, Neil, *The Children of Ash and Elm: A History of the Vikings*, s. 438–9.
55 Fermanın günümüz İngilizcesine tercümesi için bkz. Hill, Brian E., *Charles the Bald's 'Edict of Pîtres' (864): A Translation and Commentary* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Minnesota Üniversitesi: 2013).
56 *Annals of St Vaast*, buradaki çeviri Robinson, James Harvey, *Readings in European History C. 1.* (Boston: 1904), s. 164.
57 Christiansen, Eric (çev.), *Dudo of St. Quentin / History of the Normans* (Woodbridge: 1998), s. 22.
58 Price, *Children of Ash and Elm*, s. 350.
59 *Annals of St Vaast*, s. 350.
60 Dass, Nirmal (çev.), *Viking Attacks on Paris: The Bella parisiacae Urbis of Abbo of Saint-Germain-des-Près* (Paris: 2007), s. 34–5.
61 *Dudo of St. Quentin / History of the Normans*, s. 28-9.
62 A.g.e., s. 46.
63 A.g.e., s. 49.
64 Price, *Children of Ash and Elm*, s. 497.
65 Licence, Tom, *Edward the Confessor* (New Haven/Londra: 2020), s. 48, ayrıca bkz. n. 30.

Bölüm 6

1 Smith, M. L., *The Early History of the Monastery of Cluny* (Oxford: 1920), s. 10.
2 A.g.e., s. 11-12.
3 Rosè, Isabella, 'Interactions between Monks and the Lay Nobility (from the Carolingian Era through the Eleventh Century)', Beach, Alison I. ve Cochelin, Isabelle (ed.), *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West I* içinde (Cambridge: 2020), özellikle s. 579–83.
4 Smith, *Early History of the Monastery of Cluny*, s. 14 n. 5.
5 *Matta* 19:21.
6 Voraigne, Jacobus de, *The Golden Legend*, s. 93.
7 A.g.e., s. 96.
8 Clark, James G., *The Benedictines in the Middle Ages* (Woodbridge: 2011), s. 8–9.
9 Chalcedon'daki "münzevi meselesi" hakkında bir özet için bkz. Helvétius, Anne-Marie ve Kaplan, Michael, 'Asceticism and its institutions' Noble, Thomas F. X. ve Smith, Julia M. H., *The Cambridge History of Christianity III: Early Medieval Christianities c. 600–c. 1100* içinde (Cambridge: 2008), s. 275–6.
10 Gardner, Edmund G. (ed.), *The Dialogues of Saint Gregory the Great* (Merchantville: 2010), s. 51.
11 A.g.e., s. 99.
12 Fry, Timothy (çev.), *The Rule of St Benedict in English* (Collegeville: 2018), s. 15.
13 *The Dialogues of Saint Gregory the Great*, s. 99.
14 Bu çeviri Coulton, C. G. (ed.), *Life in the Middle Ages IV* (Cambridge: 1930), s. 29.
15 Diem, Albrecht ve Rousseau, Philip, 'Monastic Rules (Fourth to Ninth Century)', Beach, Alison I. ve Cochelin, Isabelle (eds.), *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West I* içinde (Cambridge: 2020), s. 181–2.
16 MacCulloch, *History of Christianity*, s. 354.
17 Cantor, Norman F., 'The Crisis of Western Monasticism, 1050–1130', *The American Historical Review* (1960), s. 48.
18 Sitwell, G. (çev.), *St. Odo of Cluny: being the Life of St. Odo of Cluny / by John of Salerno. And, the Life of St. Gerald of Aurillac by St. Odo* (Londra: 1958), s. 16.
19 Sherley-Price (çev.), *Bede / A History of the English Church and People*, s. 256.
20 A.g.e., s. 254.
21 Bkz. Morghen, Raffaello, 'Monastic Reform and Cluniac Spirituality', Hunt, Noreen (ed.), *Cluniac Monasticism in the Central Middle Ages* (Londra:1971), s. 18–19.
22 Hristiyanlığı kabul etme konusunda bkz. Raaijmakers, Janneke, 'Missions on the Northern and Eastern Frontiers', Beach, Alison I. ve Cochelin, Isabelle (ed.), *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West I* (Cambridge: 2020), s. 485–501 ve Jamroziak, Emilia, 'East-Central European Monasticism: Between East and West?', a.g.e. II, s. 882–900.
23 Clark, *The Benedictines in the Middle Ages*, s. 53–4.
24 Zhou, TianJun, Li, Bo, Man, WenMin, Zhang, LiXia, and Zhang, Jie, 'A comparison of the Medieval Warm Period, Little Ice Age and 20th century warming simulated by the FGOALS climate system model', *Chinese Science Bulletin* 56 (2011), s. 3028–3041.
25 Tamamen White tarafından geliştirilen bir tez için bkz. White, Jr., L., *Medieval Technology & Social Change* (Oxford: 1962); bu tez yakın zamanda Andersen, Thomas Barnebeck, Jensen, Peter Sandholt ve Skovsgaard, Christian Stejner tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir, bkz. 'The heavy plough and the agricultural revolution in medieval Europe', *Discussion Papers of Business and Economics* (University of Southern Denmark, Department of Business and Economics: 2013).

26 Bir bilim insanı buna "iyilikte yarışmak" adını verdi. Bkz. Moore, R. I., *The First European Revolution, c.970–1215* (Oxford: 2000), s. 75.
27 Smith, *Early History of the Monastery of Cluny*, s. 143–6, Jotsaldus'un neredeyse çağdaş olan *Life of Odilo* eserinden faydalanmıştır.
28 Bu dönemde Cluny'deki inşaat çalışmalarının kısa bir özetini sağlayan başlangıç noktası teşkil edebilecek bir çalışma için bkz. Bolton, Brenda M. and Morrison, Kathryn 'Cluniac Order', *Grove Art Online*, https://doi.org/10.1093/gao/9781884446054.article.T018270.
29 Fry, Timothy (ed.), *The Rule of St Benedict in English* (Collegeville: 2018), s. 52–3.
30 Genel olarak Benedikten müziği için bkz. Clark, *The Benedictines in the Middle Ages*, s. 102–5.
31 Biay, Sébastien, 'Building a Church with Music: The Plainchant Capitals at Cluny, c. 1100', Boynton, S. ve Reilly D. J. (ed.), *Resounding Image: Medieval Intersections of Art, Music, and Sound* (Turnhout: 2015), s. 221–2.
32 Hunt, Noreen, *Cluny under Saint Hugh, 1049–1109* (Londra: 1967), s. 105.
33 King, Peter, *Western Monasticism: A History of the Monastic Movement in the Latin Church* (Kalamazoo: 1999), s. 128. Ayrıca bkz. Hunt, Cluny under Saint Hugh, s. 101–3.
34 Shaver-Crandell, Annie ve Gerson, Paula, *The Pilgrim's Guide to Santiago de Compostela: A Gazetteer with 580 Illustrations* (Londra: 1995), s. 72–3.
35 Mullins, Edwin, *In Search of Cluny: God's Lost Empire* (Oxford: 2006), s. 72–3.
36 Mabillon, Jean, *Annales Ordinis S. Benedicti Occidentalium Monachorum Patriarchæ vol. IV* (Paris, 1707), s. 562.
37 Poitiers'teki Gerçek Haç hakkında bkz. Hahn, Cynthia, 'Collector and saint: Queen Radegund and devotion to the relic of the True Cross', *Word & Image* 22 (2006), s. 268–274.
38 Werkmeister, O. K., 'Cluny III and the Pilgrimage to Santiago de Compostela', *Gesta* 27 (1988), s. 105.
39 Bu rüya hakkında bkz. Carolyn M., 'The Role of Gunzo's Dream in the Building of Cluny III', *Gesta* 27 (1988), s. 113–123.
40 Cluny III'ün Vitrivius oranı ilk olarak Conant tarafından belirtilmiştir; Conant, Kenneth J., 'The after-Life of Vitruvius in the Middle Ages', *Journal of the Society of Architectural Historians* 27 (1968), s. 33–38.
41 Bolton ve Morrison, 'Cluniac Order', *Grove Art Online*.
42 Mullins, *In Search of Cluny*, s. 79-80.
43 Hunt, Noreen, *Cluny under Saint Hugh, 1049–1109* (Londra: 1967), s. 145–6.
44 Mullins, *In Search of Cluny*, s. 197-205.
45 A.g.e., s. 221.
46 Dördüncü Lateran Konsili Kanon 12. Kanonların tamamı çevrilmiş ve yayınlanmıştır: Schroeder, H. J., *Disciplinary Decrees of the General Councils: Text, Translation and Commentary* (St. Louis: 1937), s. 236–296.
47 Greenia, M. Conrad, *Bernard of Clairvaux / In Praise of the New Knighthood* (gözden geçirilmiş baskı.) (Trappist: 2000), s. 37.

Bölüm 7

1 Aziz Lawrence'ın Gözyaşları olarak bilinen yıldız tozu zerreleri, dünyanın bir kuyruklu yıldızın kuyruğundan geçmesinden kaynaklandı. Bu görüş, Lechfeld Muharebesi'yle ilgili bir İngilizce temel kaynaktan gelmektedir: Bowlus, Charles R., *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955* (Aldershot: 2006).
2 *Widukind's Deeds of the Saxons*, çev.: a.g.e., s. 180.
3 A.g.e., s. 181-2.
4 *Gerhard's Life of Bishop Ulrich of Augsburg*, çevirisi a.g.e. içinde, s. 176.
5 A.g.e.

6 A.g.e., s. 181.
7 Archer, Christon I., Ferris, John R., Herwig, Holger H. ve Travers, Timothy H. E., *World History of Warfare* (Lincoln: 2002), s. 136–7.
8 *Xenophon / On Horsemanship* 12.6.
9 Hyland, Ann, *The Medieval Warhorse: From Byzantium to the Crusades* (Londra: 1994), s. 3.
10 Sewter, E. R. A (çev.), Frankopan, Peter (Giriş.), *Anna Komnene / The Alexiad* (gözden geçirilmiş baskı) (Londra: 2009), s. 378.
11 Keen, Maurice, *Chivalry* (New Haven/ Londra: 1984), s. 23.
12 Hyland, *Medieval Warhorse*, s. 11.
13 Bkz. örneğin bu harika belgenin British Library'de bulunan kopyası. Kütüphane yeri Add MS 11695, f.102 v. Çevrimiçi olarak şu adresten de görülebilir: www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.aspMSID=8157&CollID=27&NStart=11695.
14 Büyük Üzengi Tartışması, esas olarak, 1960'larda üzenginin ortaçağ Avrupa'sına gelişinin insanların at sırtında savaşma şeklini değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda feodalizmin yükselişini de beraberinde getirdiğini savunan Lynn White Jr.'ın tezi üzerine yapılan bir tartışmadır. Canlı ve faydalı bir tarih yazımı tartışması için bkz. Kaeuper, Richard W., *Medieval Chivalry* (Cambridge: 2016), s. 65–8.
15 Keen, Chivalry, s. 25.
16 "Feodalizm" ya da bir "feodal sistem" tarihçilerin zihinleri dışında gerçekten var oldu mu, bu konu 1950'lerden bu yana hiddetlenerek devam eden Orta Çağ tarihindeki en büyük ve en kalıcı tartışmalardan biridir. Feodal "devrim" fikri in mimarı Georges Duby idi. Örneğin bkz. Duby, Georges, *The Chivalrous Society* (Berkeley: 1977); iddianın çürütülmesini anlamak için önemli bir makale ise şudur: Brown, Elizabeth A. R., 'The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe', *The American Historical Review* 79 (1974), s. 1063–88. Avrupa çapında tarih yazımında feodalizm tartışmasının daha güncel bir görüntüsü için ayrıca Bagge, Sverre, Gelting, Michael H., ve Lindkvist, Thomas (ed.), *Feudalism: New Landscapes of Debate* (Turnhout: 2011) içindeki makalelere bakınız. Kuzeybatı Avrıpa'ya odaklanan yerel bir çalışma için bkz. West, Charles, *Reframing the Feudal Revolution: Political and Social Transformation between the Marne and the Moselle, c.800–c.1100* (Cambridge: 2013).
17 Christon v.d., *World History of Warfare*, s. 146.
18 Macaristan üzerine bkz. Bak, Janos M., 'Feudalism in Hungary?', Bagge, Gelting ve Lindkvist (ed.), *Feudalism: New Landscapes of Debate* içinde, s. 209–12.
19 *Historia Roderici* çevirisi Barton, Simon ve Fletcher, Richard, *The World of El Cid: Chronicles of the Spanish Reconquest* içinde (Manchester:2000), s. 99.
20 A.g.e., s. 100.
21 Kaeuper, *Medieval Chivalry*, s. 69.
22 A.g.e., s. 101.
23 A.g.e.
24 A.g.e., s. 109.
25 A.g.e., s. 111–2.
26 A.g.e., s. 113.
27 A.g.e., s. 117.
28 A.g.e., s. 133.
29 A.g.e., s. 136.
30 A.g.e., s. 137.
31 Fletcher, Richard, *The Quest for El Cid* (Oxford: 1989), s. 172.
32 Barton ve Fletcher, *World of El Cid*, s. 138.
33 *El Canto de mio Cid lines 1722–26*, çeviri https://miocid.wlu.edu/ üzerinden.
34 Fletcher, *The Quest for El Cid*, s. 174.
35 İspanyol-Arap şair İbn Bessâm, çeviri a.g.e., s. 185.
36 Livesey, Edwina, 'Shock Dating Result: A Result of the Norman Invasion?', *Sussex Past & Present* 133, (2014), s. 6.
37 *Song of Roland*, s. 154.
38 A.g.e., s. 245.

39 Bu kitap kaleme alındığı sırada Arthur efsanelerinin en son beyaz perdeye aktarılanları Guy Ritchie'nin yönettiği *King Arthur: Legend of the Sword* (2017) ve Frank Miller ile Tom Wheeler'ın Netflix dizisi *Cursed* (2020)'dir.
40 Kibler, William W., *Chrétien de Troyes / Arthurian Romances* (gözden geçirilmiş baskı), (Londra: 2001), s. 382–3. Bu pasaj aynı zamanda şu eserin de ilk sayfalarına ilham vermiştir: Barber, Richard, *The Knight and Chivalry* (gözden geçirilmiş baskı) (Woodbridge:1995), s. 3.
41 Mevut standart biyografilere bir örnek olarak Asbridge, Thomas, *The Greatest Knight: The Remarkable Life of William Marshal, the Power Behind Five English Thrones* (Londra:2015).
42 Holden, A. J. (ed.), Gregory, S. (çev.) ve Crouch, D., *History of William Marshal I* (Londra: 2002), s. 30–1.
43 A.g.e., s. 38 – 39.
44 A.g.e.
45 A.g.e., s. 52 – 3.
46 A.g.e., s. 60 – 1.
47 Crouch, David, *Tournament*, (Londra: 2005), s. 8.
48 Çevirisi Strickland, Matthew, *Henry the Young King* içinde (New Haven/Londra: 2016), s. 240.
49 *History of William Marshal I*, s. 186–7.
50 Kibler (çev.), *Chrétien de Troyes / Arthurian Romances*, s. 264–5.
51 Holden v.d. (ed.), *History of William Marshal I*, s.268–9, 276–277.
52 A.g.e., 448 – 9.
53 Holden vd. (ed.), *History of William Marshal II*, s.60–3.
54 Bu çeviri Gillingham, J., 'The Anonymous of Béthune, King John and Magna Carta' Loengard, J. S. (ed.), *Magna Carta and the England of King John* içinde (Woodbridge: 2010), s. 37–8.
55 Holden v.d. (ed.), *History of William Marshal II*, s. 406–7.
56 Morris, Marc, *A Great and Terrible King: Edward I* (Londra: 2008), s. 164.
57 A.g.e.
58 Geniş bir konu olup İngiliz bağlamında en iyi şekilde ele alan çalışma için bkz. Harriss, Gerald, *Shaping the Nation: England 1360–1461* (Oxford: 2005), s. 136–86.
59 Şu çalışmada ayrıntılı olarak incelenmiştir: Sainty, Guy Stair, Heydel Mankoo, Rafal, *World Orders of Knighthood and Merit* (2 cilt), (Wilmington: 2006).
60 Jones, Dan, 'Meet the Americans Following in the Footsteps of the Knights Templar', *Smithsonian* (Temmuz 2018), çevrimiçi olarak şurada arşivlenmiştir: www.smithsonianmag.com/history/meet-americans-following-footsteps-knights-templar–180969344/.

Bölüm 8

1 Malazgirt Muharebesi'nin bir anlatımı için Haldon, John, *The Byzantine Wars* (Stroud: 2008), s. 168–81.
2 Konunun bir özeti için bkz. Jones, Dan, *Crusaders: An Epic History of the Wars for the Holy Lands* (Londra: 2019), s. 30–41. Daha detaylı bir inceleme için Morris, Colin, *The Papal Monarchy: The Western Church, 1050–1250* (Oxford: 1989).
3 Bkz. Cowdrey, H. E. J., 'The Peace and the Truce of God in the Eleventh Century', *Past & Present* 46 (1970), s. 42–67.
4 Bizans'ın taleplerinin Birinci Haçlı Seferi için motivasyon teşkili üzerine en iyi inceleme için bkz. Frankopan, Peter, *The First Crusade: The Call From the East* (Londra: 2012).
5 Bu çeviri Robinson, I. S., *Eleventh Century Germany: The Swabian Chronicles* (Manchester: 2008), s. 324.
6 Cowdrey, H. E. J. (çev.), *The Register of Pope Gregory: 1073–1085: An English Translation* (Oxford: 2002), s. 50–1.
7 Ryan, Frances Rita and Fink, Harold S. (ed.), *Fulcher of Chartres: A History of the Expedition to Jerusalem, 1095–1127* (Knoxville: 1969), s. 65–6.

8 Sweetenham, Carole (çev.), *Robert the Monk's History of the First Crusade: Historia Iherosolimitana* (Abingdon: 2016), s. 81.
9 Bkz. Chazan, Robert, *In the Year 1096: The First Crusade and The Jews* (Philadelphia: 1996).
10 Edgington, Susan (çev.), *Albert of Aachen / Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem* (Oxford: 2007), s. 52–3.
11 *Anna Komnene / The Alexiad*, s. 274–5.
12 A.g.e., s. 383 – 4.
13 Edgington (çev.), *Albert of Aachen / Historia Ierosolimitana*, s. 145.
14 Hill, Rosalind (ed.), *Gesta Francorum et Aliorum Hierosoliminatorum: The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, (Oxford:1962), s. 19–20.
15 Edgington (çev.), *Albert of Aachen / Historia Ierosolimitana*, s. 284–5.
16 Hill, John Hugh ve Hill, Laurita L. (çev.), *Raymond d'Aguilers / Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem* (Philadelphia: 1968), s.127.
17 Richards, D. S. (çev.), *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'l Ta'rikh I* (Farnham: 2006), s. 22.
18 Yolculuk İskandinav destanlarında eğlenceli bir şekilde anlatılır. Bkz. Hollander, Lee M. (çev.), *Snorri Sturluson / Heimskringla: History of the Kings of Norway* (Austin: 1964), s. 688–701.
19 Wilkinson, John, Hill, Joyce ve Ryan, W. F., *Jerusalem Pilgrimage 1099–1185*, (Londra: 1988), s. 100.
20 A.g.e., s. 171.
21 Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusaders, 1095–1131* (Cambridge: 1997), s. 169–188.
22 Jacoby, David, *Medieval Trade in the Eastern Mediterranean and Beyond* (Abingdon: 2018), s. 109–116.
23 Galili, Ehud, Rosen, Baruch, Arenson, Sarah, Nir-El, Yoram, Jacoby, David, 'A cargo of lead ingots from a shipwreck off Ashkelon, Israel 11th–13th centuries AD', *International Journal of Nautical Archaeology* 48 (2019), s. 453–465.
24 Ryan and Fink (ed.), *Fulcher of Chartres: A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 150.
25 Eugene'nin haçlı çağrısı yapan kararnâmesi *Quantum Praedecessores* (1145), şurada çevrilmiştir: Riley-Smith, Jonathan ve Louise (ed.), *The Crusades: Idea and Reality, 1095–1274* (Londra: 1981), s. 57–9.
26 Berry, Virginia Gingerick, *Odo of Deuil / De Profectione Ludovici VII in Orientam* (New York: 1948), s. 8–9.
27 Bédier, J. ve Aubry, P. (ed.), *Les Chansons de Croisade avec Leurs Melodies* (Paris: 1909), s. 8–10.
28 İkinci Haçlı Seferi üzerine en iyi başlangıç okuması olan bir araştırma için bkz. Phillips, Jonathan, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christianity* (New Haven: 2008).
29 Babcock, Emily Atwater ve Krey, A. C. (çev.), *A History of Deeds Done Beyond the Sea: By William Archbishop of Tyre II*, (New York:1943), s. 180.
30 Bu başlıkla ilgili en iyi başlangıç okuması için bkz. Eric, The Northern Crusades (2. Baskı) (Londra: 1997).
31 En güncel biyografi için bkz. Phillips, Jonathan, *The Life and Legend of the Sultan Saladin* (Londra: 2019).
32 Broadhurst, Roland (çev.), *The Travels of Ibn Jubayr* (Londra: 1952), s. 311.
33 Barber, Malcolm ve Bate, Keith, *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th Centuries* (Farnham: 2010), s.76.
34 Lewis, Robert E. (ed.), *De miseria condicionis humane / Lotario dei Segni (Pope Innnocent III)* (Atina, GA: 1978).
35 McGrath, Alister E., *The Christian Theology Reader*, s. 498.
36 Bird, Jessalyn, Peters, Edward ve Powell, James M., *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291* (Philadelphia: 2013), s. 32.

37 Dördüncü Haçlı Seferi ile ilgili temel metinler için bkz. Phillips, Jonathan, *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople* (Londra: 2011) ve Angold, Michael, *The Fourth Crusade: Event and Context* (Abingdon: 2014).
38 Andrea, Alfred J. (çev.), *The Capture of Constantinople: The 'Hystoria Constantinoplitana' of Gunther of Pairis* (Philadelphia: 1997), s. 79.
39 Magoulias, Harry J. (çev.), *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates* (Detroit: 1984), s. 316.
40 Riley-Smith, *The Crusades: Idea and Reality*, s. 156.
41 A.g.e., s. 78 – 9.
42 A.g.e., s. 81.
43 Bkz. Barber, Malcolm, *The Trial of the Templars* (2. Baskı), (Cambridge:2006); Jones, Dan, *The Templars: The Rise and Fall of God's Holy Warriors* (Londra: 2017).

Bölüm 9

1 Peters, Edward (ed.), *Christian Society and the Crusades 1198–1229. Sources in Translation including The Capture of Damietta by Oliver of Paderborn*, (Philadelphia: 1971), s. 113.
2 Jacques de Vitry'nin "Kral David" hakkındaki ayrıntılı mektubunun metni *Relatio de Davide* olarak bilinir ve (Fransızca olarak) şuradan okunabilir: Huygens, R. B. C (çev.), *Lettres de Jacques de Vitry, Edition Critique* (Leiden: 1960), s. 141–50.
3 Rahip John'un Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'a yazdığı ünlü sahte mektubun çevirisi için bkz. Barber, Malcolm ve Bate, Keith, *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries* (Farnham: 2013), s. 62–8.
4 Rahip John ve "Kral David" arasındaki ilişki hakkında bkz. Hamilton, Bernard, 'Continental Drift: Prester John's Progress through the Indies' Rubies, Joan-Pau, *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond* içinde (Abingdon: 2016).
5 Smith, Richard, 'Trade and commerce across Afro-Eurasia', Kedar, Benjamin Z. ve Weisner-Hanks, Merry E., *The Cambridge World History Vol. 5: Expanding Webs of Exchange and Conflict, 500 C.E.–1500 C.E.* içinde (Cambridge: 2013), s. 246.
6 de Rachewiltz, Igor (çev.), *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century I* (Leiden: 2006), s. 1.
7 A.g.e., s. 13.
8 Pederson, Neil, Hessl, Amy E., Baatarbileg, Nachin, Anchukaitis, Kevin J. ve Di Cosmo, Nicola, 'Pluvials, droughts, the Mongol Empire, and modern Mongolia' *Proceedings of the National Academy of Sciences* (25 March, 2014).
9 Biran, Michael, 'The Mongol Empire and inter-civilizational exchange', Kedar, Benjamin Z. ve Weisner-Hanks, Merry E., *The Cambridge World History Vol. 5: Expanding Webs of Exchange and Conflict, 500 C.E.–1500 C.E.* içinde (Cambridge: 2013), s. 538.
10 A.g.e., s. 546.
11 de Rachewiltz (çev.), *The Secret History of the Mongols*, s. 133.
12 A.g.e., s. 116.
13 A.g.e., s. 179.
14 Boyle, J.A. (çev.), *Genghis Khan: the history of the world conqueror / by 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik Juvaini* (Manchester: 1997), s. 107.
15 McLynn, Frank, *Genghis Khan: The Man Who Conquered the World* (Londra: 2015), s. 299.
16 Çeviri: A.g.e., s. 327.
17 Michell, Robert ve Forbes, Nevill (çev.), *The Chronicle of Novgorod 1016–1471* (Londra: 1914), s. 64.
18 A.g.e., s. 66.
19 Richard, D. S., *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'l Ta'rikh III*, (Farnham: 2006), s. 215.
20 Cengiz'in ölümünün çeşitli olası nedenlerine ilişkin bir tartışma için bkz. McLynn, Frank, *Genghis Khan*, s. 378–9.

21 Colbert, Benjamin (ed.), *The Travels of Marco Polo* (Ware: 1997), s. 65.
22 Michael, Maurice (çev.), *The Annals of Jan Długosz: Annales Seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, (Chichester: 1997), s. 180.
23 Moğollara karşı yürütülen haçlı seferinin ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Jackson, Peter, 'The Crusade against the Mongols', *Journal of Ecclesiastical History* 42 (1991), s. 1–18.
24 A.g.e., s. 15, n. 72.
25 Martin, Janet, *Medieval Russia, 980–1584* (2. Baskı), (Cambridge: 2007),s. 155.
26 Zenokovsky, Serge, *Medieval Russia's Epics, Chronicles and Tales* (New York: 1974), s. 202. Ayrıca bkz. Martin, *Medieval Russia*, s. 151.
27 Giovanni'nin yolculuğunun bir anlatımı için bkz. Hildinger, Erik (çev.), *Giovanni da Pian del Carpine, Archbishop of Antivari, d. 1252 / The story of the Mongos who we call the Tartars* (Boston: 1996), s. 88–113. Bu alıntı s. 91.
28 A.g.e., s. 93.
29 A.g.e., s. 95.
30 A.g.e., s. 34.
31 A.g.e., s. 39.
32 A.g.e., s. 48.
33 A.g.e., s. 99.
34 A.g.e., s. 107.
35 Birçoğu Papa IV. Innocent tarafından doğuya gönderilen misyonların tam bir değerlendirmesi için bkz. De Rachewiltz, Igor, *Papal Envoys to the Great Khans* (Londra: 1971).
36 Jackson, Peter (ed.), *The Mission of Friar William of Rubruck* (Abingdon: 2016), s. 291.
37 A.g.e., s. 303.
38 A.g.e., s. 316.
39 Möngke'nin ölüm sebebi konusunda öne sürülen tahminler ve orijinal kaynakları hakkında bir değerlendirme için bkz. Pow, Stephen, 'Fortresses That Shatter Empires: A look at Möngke Khan's failed campaign against the Song Dynasty, 1258–9', Jaritz, Gerhard, Lyublyanovics, Kyra, Rasson, Judith A., ve Reed, Zsuzsanna (ed.), *Annual of Medieval Studies at CEU 23* içinde (2017), s. 96–107.
40 Barber ve Bate, *Letters from the East*, s. 157 – 9.
41 Martin, *Medieval Russia*, s. 156.
42 Gibb, H. A. R. (çev.), *Ibn Battuta: Travels in Asia and Africa 1325–1354* (Londra: 1929), s. 166.
43 Jackson, Peter, *The Mongols and the West, 1221–1410* (Abingdon: 2005), s. 236.
44 A.g.e., s. 237.
45 Jamaluddin, Syed, 'Samarqand as the First City in the World under Temür', *Proceedings of the Indian History Congress* 56 (1995), s. 858–60.
46 Biran, 'The Mongol Empire and inter-civilizational exchange', s. 553–4.
47 Weatherford, Jack, *Genghis Khan and the Quest for God* (New York: 2016).

Bölüm 10

1 Latham, Ronald (çev.), *Marco Polo / The Travels* (Londra: 1958), s. 33.
2 A.g.e., s. 112.
3 A.g.e., s. 113.
4 A.g.e., s. 41.
5 A.g.e., s. 74.
6 A.g.e., s. 76.
7 A.g.e., s. 79.
8 A.g.e., s. 88.
9 A.g.e., s. 90.
10 A.g.e., s. 194.
11 A.g.e., s. 256.
12 A.g.e., s. 261.
13 A.g.e., s. 287.
14 A.g.e., s. 299 – 303.
15 A.g.e., s. 213 – 231.
16 A.g.e., s. 61.
17 A.g.e., s. 149.
18 A.g.e., s. 155.
19 Blegen, Nick, 'The earliest long-distance obsidian transport: Evidence from the ~200 ka Middle Stone Age Sibilo School Road Site, Baringo, Kenya', *Journal of Human Evolution* 103 (2017), s. 1–19.

20 Barjamovic, Gojko, Chaney, Thomas, Cosar, Kerem ve Hortaçsu, Ali, 'Trade, Merchants and the Lost Cities of the Bronze Age', *The Quarterly Journal of Economics* 134 (2019), s. 1455–1503.
21 Holland, Tom (çev.), *Herodotus / The Histories* (Londra: 2013), s. 318.
22 Lopez, Robert S., *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950–1350* (Cambridge: 1976), s. 8.
23 McCormick, Michael, *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, A.D. 300–900* (Cambridge: 2001), s. 729–34.
24 Hunt, Edwin S. ve Murray, James, *A History of Business in Medieval Europe, 1200–1550* (Cambridge: 1999), s. 20–3.
25 Hunt ve Murray *History of Business in Medieval Europe*, s. 26.
26 Lopez, *Commercial Revolution*, s. 60–1.
27 Özellikle 1350 sonrası diğer bölgesel fuarlar için bkz. Epstein, S. R., 'Regional Fairs, Institutional Innovation, and Economic Growth in Late Medieval Europe', *The Economic History Review* 47 (1994), s. 459–82.
28 Blockmans, Wim, 'Transactions at the Fairs of Champagne and Flanders, 1249–1291', *Fiere e mercati nella integrazione delle economie europee secc. XIII-XVIII – Atti delle Settimane di Studi* 32, s. 993–1000.
29 Boyle, J. A. (çev.), *The History of the World-Conqueror / 'Ala-ad-Din 'Ata Malik Juvaini* (gözden geçirilmiş baskı) (Manchester: 1997), s. 272.
30 Lloyd, T. H., *The English Wool Trade in the Middle Ages* (Cambridge: 1977), s. 1–3.
31 Bardi bankacısı Francesco Balducci Pegolotti'nin Çinlilerle iş yapan Floransalı tüccarlara verdiği tavsiyeler, tüccarların el kitabı *La Practica della Mercatura*'nın bir bölümünü oluşturdu. Bkz. Evans, Allan (ed.), Francesco Balducci Pegolotti / La Practica della Mercatura (Cambridge, Mass.: 1936). Ayrıca bkz. Lopez, *Commercial Revolution*, ss.109–11 ve Hunt, Edwin S., *The Medieval Super-Companies: A Study of the Peruzzi Company of Florence* (Cambridge: 1994), s.128–9.
32 Hunt, Edwin S., 'A New Look at the Dealings of the Bardi and Peruzzi with Edward III', *The Journal of Economic History* 50 (1990), s. 151–4.
33 1311 Kararları şurada çevrilmiştir: Rothwell, Harry (ed.), *English Historical Documents III: 1189–1327* (yeni baskı) (Londra: 1996), s. 533.
34 Evans, Allen (ed.), *Francesco Balducci Pegolotti / La Practica della Mercatura* (Cambridge, Mass: 1936), s. 255–69.
35 Hunt, 'A New Look at the Dealings of the Bardi and Peruzzi with Edward III', s. 149–50.
36 Power, Eileen, *The Wool Trade In Medieval English History* (Oxford: 1941), s. 43.
37 Bkz. Fryde, E. B., 'The Deposits of Hugh Despenser the Younger with Italian Bankers', *The Economic History Review* 3 (1951), s. 344–362.
38 A.g.e. Elbette, yeni kayıtların bolluğunu görünce uygulamada bir devrim olduğunu varsayması tarihçi için bir tehlikedir; ancak bu dikkate alındığında bile Orta Çağ'ın sonlarında ticaretin patlama yaşadığı açıktır.
39 Lloyd, *The English Wool Trade in the Middle Ages*, s. 144–50.
40 Ormrod, Mark, *Edward III* (New Haven: 2011), s. 230.
41 Hunt, *Medieval Super-Companies*, s. 212–6.
42 Hunt, 'A New Look at the Dealings of the Bardi and Peruzzi with Edward III', Villani'nin Edward'ın borçluluğuna ilişkin tahminine ve tarihçilerin bunu kabul etmesine son derece şüpheci yaklaşır.
43 Puga, Diego ve Trefler, Daniel, 'International Trade and Institutional Change: Medieval Venice's Response to Globalization', *The Quarterly Journal of Economics* 129 (2014), s. 753–821.

44 Axworthy, Roger L., 'Pulteney [Neale], Sir John (d. 1349)', *Oxford Dictionary of National Biography.*
45 Turner, Marion, *Chaucer: A European Life* (Princeton:2019), s. 22–8.
46 A.g.e., s. 145–7.
47 Barron, Caroline M., 'Richard Whittington: The Man Behind the Myth', Hollaender, A. E. J. ve Kellaway, William, *Studies in London History* içinde (Londra: 1969), s. 198.
48 Saul, Nigel, *Richard II* (New Haven: 1997), s. 448–9.
49 Barron, 'Richard Whittington: The Man Behind the Myth', s. 200.
50 Bkz. Sumption, Jonathan, *Cursed Kings: The Hundred Years War IV* (Londra: 2015), s. 208.
51 Barron, 'Richard Whittington: The Man Behind the Myth', s. 206, 237.
52 Sutton, Anne F., 'Whittington, Richard [Dick]', *Oxford Dictionary of National Biography* (2004).
53 Sumption, *Cursed Kings*, s. 419–21.
54 Barron, 'Richard Whittington: The Man Behind the Myth', s. 237.
55 Curry, Anne, *Agincourt* (Oxford:2015), s. 189–90.

Bölüm 11

1 Bouquet, Martin (ed.), *Receuil des historiens des Gaules et de la France* 21 (Paris: 1855), s. 649. Ayrıca bkz. Crawford, Paul F., 'The University of Paris and the Trial of the Templars' Mallia-Milanes (ed.), *The Military Orders, Volume 3: History and Heritage* içinde (Londra: 2008), s. 115.
2 A.g.e., s. 244 – 5.
3 V. Clement'e göre Philip, 1305'te Lyon'daki papalık taç giyme töreninde Tapınakçılar hakkında onu sıkıştırmıştı. Bkz. Barber, Malcolm ve Bate, Keith (ed. ve çev.), *The Templars* (Manchester: 2002), s. 243.
4 Barber, Malcom, *The Trial of the Templars* (2. Baskı) (Cambridge: 2006), s. 80.
5 Kasım 1307'de yayımlanan ve *Pastoralis Praeeminentiae* olarak bilinen bir papalık fermanında. Tapınakçıların çöküşüyle ilgili olayların daha ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Barber, *The Trial of the Templars* veya Jones, *The Templars.*
6 Cheney, C. R., 'The Downfall of the Templars and a Letter in their Defence' Whitehead, F., Divernes, A. H, ve Sutcliffe, F. E., *Medieval Miscellany Presented to Eugène Vinaver* içinde (Manchester: 1965), s. 65–79.
7 Bu çeviriler için bkz. Barber ve Bate, *The Templars*, s. 258–60.
8 Barber ve Bate, *The Templars*, s. 262.
9 Crawford, 'The University of Paris and the Trial of the Templars', s. 120.
10 Bu çeviri için bkz. Barney, Stephen A., Lewis, W. J., Beach, J. A, Berghof, Oliver (ed.), *The Etymologies of Isidore of Seville* (Cambridge: 2006), s. 7.
11 Kirpiler hakkında bkz. ddy, Nicole ve Wellesley, Mary, 'Isidore of Seville's Etymologies: Who's Your Daddy?', British Library Medieval Manuscripts Blog (2016), https://blogs.bl.uk/digitisedmanuscripts/2016/04/isidore-of-seville.html.
12 Falk, Seb, *The Light Ages: A Medieval Journey of Discovery* (Londra:2020), s. 83.
13 Barney vd. (ed.), *The Etymologies of Isidore of Seville*, s. 16.
14 A.g.e., s. 7.
15 Wright, F.A. (çev.) *Jerome / Select Letters* (Cambridge, Mass.: 1933), s. 344–47.
16 Haskins, Charles Homer, *The Renaissance of the Twelfth Century* (Cambridge, Mass: 1927), s. 34.
17 Bec için bkz. A.g.e., s. 38.
18 Bu konuya giriş niteliğinde bir genel değerlendirme için bkz. 'Medieval Philosophy', Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde (Yaz 2018 Baskısı), daha fazla ayrıntı için Klibancky, Raymond, *The continuity of the Platonic tradition during the middle ages, outlines of a Corpus platonicum medii aevi* (Londra: 1939).

19 Geriye dönük tanılardan biri serebral palsidir. Hermann'ın hastalığının güncel tanımı için bkz. Robinson, I. S., *Eleventh Century Germany: The Swabian Chronicles* (Manchester: 2008), s. 108.
20 A.g.e.
21 A.g.e., s. 110. Ayrıca bkz. Falk, *The Light Ages*, s. 49–50.
22 Bkz. Burnett, Charles, 'Morley, Daniel of' *Oxford Dictionary of National Biography* içinde.
23 Haskins'ten naklen, *The Renaissance of the Twelfth Century*.
24 A.g.e., s. 129–31.
25 Smith, Terence, 'The English Medieval Windmill', *History Today* 28 (1978).
26 Bkz. Nardi, Paolo, 'Relations with Authority', De Ridder-Symoens, H. (ed.), *A History of the University in Europe I* (Cambridge: 1992), s. 77–9.
27 Turner, Denys, *Thomas Aquinas: A Portrait* (New Haven: 2013), s. 12.
28 Burada ve aşağıda tasvir edilen olaylar dizisi Stump, Eleonore, *Aquinas* (Londra: 2003), s. 3–12' deki biyografik özete dayanmaktadır.
29 Bu muazzam çalışmanın bazı bölümlerine şu çalışmadan kolaylıkla erişilebilir: McDermott, Timothy, *Aquinas / Selected Philosophical Writings* (Oxford: 2008).
30 Aston, T. H., 'Oxford's Medieval Alumni', *Past & Present* 74 (1977), s. 6.
31 Bu çeviri Markowski, M., erişim adresi: https://sourcebooks.fordham.edu/source/eleanor.asp.
32 De Mowbray, Malcolm, '1277 and All That – Students and Disputations', *Traditio* 57 (2002), s. 217–238.
33 De Ridder-Symoens, *A History of the University in Europe I* (Cambridge: 1992), s. 100–1.
34 Arundel'in yasaları imalarının tetkiki için bkz. Ghosh, K. ve Gillespie, V. (ed.), *After Arundel: Religious Writing in Fifteenth-Century England* (Turnhout: 2011) Beni Arundel'i bu bağlamda değerlendirmeye sevk ettiği için – çağımızın kınanan sapkını – Dr. David Starkey'e minnetlerimle.

Bölüm 12

1 *Calendar of Various Chancery Rolls: Supplementary Close Rolls, Welsh Rolls, Scutage Rolls, A.D. 1277–1326* (Londra: 1912), s. 281.
2 İnfazın ayrıntıları Oxfordshire vakanüvisi Thomas Wykes tarafından kaydedildi. Bkz. Luard, H. R., *Annales Monastici* C. 4 (Londra: 1869), s. 294.
3 Usta James'in biyografisi için bkz. Taylor, A. J., 'Master James of St. George', *The English Historical Review* 65 (1950), s. 433–57.
4 Bu ve Caernarfon'un imarına ilişkin muazzam bir anlatı için bkz. Colvin,H. M. (ed.), *The History of the King's Works I: The Middle Ages* (Londra:1963), s. 369–95.
5 Gantz, Jeffrey (çev.), The Mabinogion (Londra: 1973), s. 119–20.
6 Kalenin planı için Colvin (ed.), *History of the King's Works I*, s. 376.
7 Barratt, Nick, 'The English Revenue of Richard I', *The English Historical Review* 116 (2001), s. 637.
8 Colvin, *History of the King's Works I*, s. 333.
9 A.g.e., s. 344.
10 A.g.e., s. 371–4.
11 A.g.e., s. 395–408.
12 Bradbury, J. M., *The Capetians: Kings of France 987–1328* (Londra:2007), s. 205.
13 Bu konuda bir başlangıç çalışması için bkz. Stalley, Roger, *Early Medieval Architecture* (Oxford: 1999).
14 Bony, Jean, *French Gothic Architecture of the 12th and 13th Centuries* (Berkeley: 1983), s. 61. Bu kapsamlı konuya ilişkin rehberliği ve yakında çıkacak olan Wells, Emma, *Heaven on Earth* (Londra: 2022) adlı kitabından ön alıntıları benimle paylaştığı için Dr. Emma Wells'e özellikle teşekkür ederim.
15 Örneğin bkz. Clark, William W., 'Early Gothic', *Oxford Art Online*, https://doi.org/10.1093/gao/9781884446054.article.T024729.
16 Panofsky, Erwin ve Panofsky-Soergel, Gerda (ed.), *Abbot Suger on the Abbey Church of St.-Denis and its Art Treasures* (2. Baskı), (Princeton: 1979), s. 6.

17 A.g.e., s. 48–9.
18 Erlande-Brandenburg, Alain, *The Cathedral Builders of the Middle Ages* (Londra: 1995), s. 141–2.
19 Panofsky ve Panofsky-Soergel, Abbot Suger on the Abbey Church of St.-Denis, s. 72–3.
20 Scott, Robert A., *The Gothic Enterprise: A Guide to Understanding the Medieval Cathedral* (Berkeley: 2003), s. 132.
21 Wilson, Christopher, *The Gothic Cathedral: The Architecture of the Great Church, 1130–1530* (Londra: 2000), s. 44.
22 Erlande-Brandenburg, *Cathedral Builders of the Middle Ages*, s. 47.
23 Beauvais'in tonozlarının başarısızlığının kesin nedenine ilişkin tahminler için, Wolfe, Maury I. ve Mark, Robert, 'The Collapse of the Vaults of Beauvais Cathedral in 1284', *Speculum* 51 (1976), s. 462–7.
24 Wilson, *The Gothic Cathedral*, s. 224.
25 Foyle, Jonathan, *Lincoln Cathedral: The Biography of a Great Building* (Londra: 2015), s. 19.
26 Erlande-Brandenburg, *Cathedral Builders of the Middle Ages*, s. 105–7.
27 Foyle, *Lincoln Cathedral*, s. 34–5.
28 İngiltere herhangi bir büyük sismik fay hattı üzerinde bulunmamasına rağmen nispeten yoğun bir deprem geçmişine sahiptir. Bkz. Musson, R. M. W., 'A History of British seismology', *Bulletin of Earthquake Engineering* 11 (2013), s. 715–861, 1185 depreminden kısaca söz ediyor. Ayrıca bkz. Musson, R. M. W., 'The Seismicity of the British Isles to 1600', *British Geological Survey Open Report* (2008), s. 23.
29 Eski batı cephesi üzerine bkz. Taylor, David, 'The Early West Front of Lincoln Cathedral', *Archaeological Journal* 167 (2010), s. 134–64.
30 Garton, Charles (çev.), *The Metrical Life of St Hugh* (Lincoln: 1986) s. 53.
31 Douie. Decima L. ve Farmer, David Hugh, *Magna Vita Sancti Hugonis / The Life of St Hugh of Lincoln II* (Oxford: 1985), s. 219.
32 A.g.e., s. 231.
33 Bu konu hakkında bkz. Harrison, Stuart, 'The Original Plan of the East End of St Hugh's Choir at Lincoln Cathedral Reconsidered in the Light of New Evidence', *Journal of the British Archaeological Association* 169 (2016), s. 1–38.
34 Wilson, *The Gothic Cathedral*, s. 184.
35 A.g.e., s. 191–223.
36 A.g.e., s. 192.
37 Bu üst üste gelen çatışmaların bir özeti için bkz. Hibbert, Christopher, *Florence: The Biography of a City* (Londra: 1993), s. 18–34.
38 İtalya'nın başka yerlerde bu kadar yaygın olan Gotik hareketi neden reddettiğine dair argümanlar için bkz. Wilson, *The Gotik Katedral*, s. 258 – 9.
39 Arnolfo'nun tasarımının en ayrıntılı analizi ve onun Floransa'nın büyük katedralinin kesin mimarı olduğu yönündeki tartışma için bkz. Toker, Franklin, 'Arnolfo's S. Maria del Fiore: A Working Hypothesis', *Journal of the Society of Architectural Historians* 42 (1983), s. 101–20.
40 King, Ross, *Brunelleschi's Dome: The Story of the Great Cathedral in Florence* (Londra: 2000), s. 6.
41 Bkz. Poeschke, Joachim, 'Arnolfo di Cambio', *Grove Art Online* https://doi.org/10.1093/gao/9781884446054.article.T004203.
42 King, *Brunelleschi's Dome*, s. 10.

Bölüm 13

1 Childs, Wendy R. (çev.), *Vita Edwardi Secundi* (Oxford: 2005), s. 120–1. Fiyat dalgalanmaları hakkında bkz. Slavin, Philip, 'Market failure during the Great Famine in England and Wales (1315–1317), *Past & Present* 222 (2014), s. 14–8.
2 Büyük Kıtlık üzerine standart bir çalışma için bkz. Jordan, William C., *The Great Famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century* (Princeton:1996). Ayrıca bkz. Kershaw, Ian, 'The Great Famine and Agrarian Crisis in England 1315–1322', *Past & Present* 59 (1973),

s. 3–50, daha güncel bir çalışma için ise bkz. Campbell, Bruce M. S., 'Nature as historical protagonist: environment and society in pre-industrial England', *The Economic History Review* 63 (2010), s. 281–314.

3 Slavin, Philip, 'The Great Bovine Pestilence and its economic and environmental consequences in England and Wales, 1318–50', *The Economic History Review* 65 (2012), s. 1240–2.

4 Kershaw, 'The Great Famine', s. 11.

5 Johannes de Trokelowe, Riley, H. T. (ed.), *Chronica Monasterii S. Albani III* içinde (Londra, 1865), s. 92–95. Cannibalism was also reported in Ireland. Kershaw, 'The Great Fami 10 dn. 41.

6 Childs (çev.), *Vita Edwardi Secundi*, s. 120–3.

7 Örneğin bkz. Miller, Gifford H. (vd.), 'Abrupt onset of the Little Ice Age triggered by volcanism and sustained by sea-ice/ocean feedbacks', *Geophysical Research Letters* 39 (2012), https://doi.org/10.1029/2011GL050168; Zhou, TianJun (vd.), 'A comparison of the Medieval Warm Period, Little Ice Age and 20th century warming simulated by the FGOALS climate system model', *Chinese Science Bulletin* 56 (2011), s. 3028–41.

8 Son araştırmalar, Orta Çağ'da Sahra'nın güneyinde de Kara Ölüm'ün mevcudiyetini güçlü bir şekilde öne sürmektedir. Bkz. Green, Monica H., 'Putting Africa on the Black Death map: Narratives from genetics and history', *Afriques* 9 (2018), https://doi.org/10.4000/afriques.2125.

9 Semptomların açıklaması ve hayvanlar ve kuşlar yoluyla bulaşmalar için bkz. Bartsocas, Christos S., 'Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the "Black Death"', *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 21 (1966), s. 395.

10 Horrox, Rosemary (çev. ve ed.), *The Black Death* (Manchester:1994), s. 9. Hindistan'da enfeksiyonun bulunmaması konusunda bkz. Sussman, George D., 'Was the Black Death in India and China?', *Bulletin of the History of Medicine* 85 (2011), s. 332–41.

11 Bu çeviri Horrox, *The Black Death*, s. 17.

12 A.g.e.

13 A.g.e., s. 19.

14 A.g.e.

15 Bohemya'nın Kara Ölüm tarafından mucizevi bir şekilde göz ardı edildiği fikri uzun süredir popülerdi ancak son zamanlarda çürütüldü. Bkz. Mengel, David C., 'A Plague on Bohemia? Mapping the Black Death', *Past & Present* 211 (2011), s. 3–34.

16 Horrox, *The Black Death*, s. 111–184, vd.

17 A.g.e., s. 250.

18 Bartsocas, 'Two Fourteenth Century Greek Descriptions', s. 395.

19 A.g.e., s. 248–9.

20 Burada Taleb, Nassim Nicholas, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable* (Londra: 2008) kitabında genel olarak tanımlandığı şekliyle bir 'Siyah Kuğu" olayından bahsediyorum.

21 Thompson, Edward Maunde (ed.), *Adae Murimuth Continuatio Chronicarum / Robertus De Avesbury De Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii* (Londra: 1889), s. 407–8.

22 Cohn, Norman, *The pursuit of the millennium: revolutionary millenarians and mystical anarchists of the Middle Ages* (Londra:1970), s. 125.

23 Horrox, *The Black Death*, s. 118.

24 Lumby, J. R. (ed.), *Chronicon Henrici Knighton vel Cnitthon, Monachi Leycestrensis II* (Londra: 1895), s. 58.

25 A.g.e.

26 İşçi Kanunu'nun İngilizce esası ve özeti için bkz. Myers, A. R. (ed.), *English Historical Documents IV, 1327–1485* (Londra: 1969), s. 993–4.

27 Turchman tarafından adlandırıldığı şekliyle. Tuchman, Barbara, *A Distant Mirror: The Calamitous Fourteenth Century* (New York: 1978).

28 Wickham, Chris, 'Looking Forward: Peasant revolts in Europe, 600–1200' Firnhaber-Baker, Justine ve Schoenaers, Dirk, *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt* içinde (Abingdon: 2017), s. 156.
29 Wickham, Chris, *Framing the Early Middle Ages*, s. 530–2.
30 Wickham, 'Looking Forward', s. 158–62.
31 Hollander, Lee M. (çev.), *Snorri Sturluson / Heimskringla: History of the Kings of Norway* (Austin: 1964), s. 515.
32 Bkz. Cassidy-Welch, Megan, 'The Stedinger Crusade: War, Remembrance, and Absence in Thirteenth-Century Germany', *Viator* 44 (2013), s. 159–74.
33 Cohn Jr., Samuel, 'Women in Revolt in Medieval and Early Modern Europe' Firnhaber-Baker ve Schoenaers, *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt* içinde, s. 209.
34 Wilson, William Burton (çev.), *John Gower / Mirour de l'Omme (The Mirror of Mankind)* (Woodbridge: 1992), s. 347–8.
35 Bu isyanın kısa, klasik bir özeti için bkz. Cazelles, Raymond, 'The Jacquerie', Hilton, R.H. ve Aston, T.H., *The English Rising of 1381* (Cambridge: 1984), s. 74-83, İngilizce yeni bir standart çalışma için bkz. Firnhaber-Baker, Justine, *The Jacquerie of 1358: A French Peasants' Revolt* (Oxford: 2021).
36 Bu çeviri Cohn Jr., Samuel K., *Popular Protest in Late Medieval Europe* (Manchester: 2004), s. 150–1.
37 Jacques adlandırması üzerine bkz. Firnhaber-Baker, Justine, 'The Eponymous Jacquerie: Making revolt mean some things' Firnhaber-Baker ve Schoenaers, *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt* içinde, s. 55–75.
38 Jean Froissart, çev. Cohn Jr., *Popular Protest in Late Medieval Europe*, s. 155–8.
39 *Anonimalle Chronicle*, çevirisi a.g.e. içinde, s. 171–3.
40 Firnhaber-Baker, Justine 'The Social Constituency of the Jacquerie Revolt of 1358', *Speculum* 95 (2020), s. 697–701.
41 Cohn Jr., *Popular Protest in Late Medieval Europe*, s. 121.
42 A.g.e., s. 99.
43 A.g.e., s. 100.
44 A.g.e., s. 235.
45 A.g.e., s. 217.
46 A.g.e., s. 219.
47 A.g.e., s. 269.
48 Bkz. Putnam, B. H., *The enforcement of the statutes of labourers during the first decade after the Black Death, 1349–59* (New York: 1908).
49 Bkz. Jones, Dan, *Summer of Blood: The Peasants' Revolt of 1381* (Londra: 2009), s. 15–16.
50 Faith, Rosamond, 'The "Great Rumour" of 1377 and Peasant Ideology', Hilton and Aston, *The English Rising of 1381* içinde, s. 47–8.
51 Prescott, Andrew, '"Great and Horrible Rumour": Shaping the English revolt of 1381', Firnhaber-Baker ve Schoenaers, *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt* içinde, s. 78.
52 Ball'ın mektuplarının toplandığı bir çalışma için bkz. Dobson, R. B., *The Peasants' Revolt of 1381* (2. Baskı.) (Londra: 1983), s. 380–3.
53 Bu çeviri a.g.e., s. 311.
54 Cohn Jr., *Popular Protest in Late Medieval Europe*, s. 341–6; Davies, Jonathan, 'Violence and Italian universities during the Renaissance', *Renaissance Studies* 27 (2013), s. 504–16.
55 Davies, 'Violence and Italian universities during the Renaissance', s. 504.
56 Cohn Jr., *Popular Protest in Late Medieval Europe*, s. 345.
57 Gül Savaşları bağlamında kısa bir özet için bkz. Jones, Dan, *The Hollow Crown: The Wars of the Roses and the Rise of the Tudors* (Londra: 2014), s. 111–9.
58 Cade'nin talepleri yayınlanmıştır, bkz. Dobson, *The Peasants' Revolt*, s. 338–42.
59 O'Callaghan, Joseph F., *A History of Medieval Spain* (Ithaca: 1975), s. 614–5.

Bölüm 14

1 Studio'nun kısa bir tarihi için bkz. Grendler, Paul F., 'The University of Florence and Pisa in the High Renaissance', *Renaissance and Reformation* 6 (1982), s. 157–65.

2 Filelfo'nun karakteri hakkında bkz. Robin, Diana, 'A Reassessment of the Character of Francesco Filelfo (1398–1481)', *Renaissance Quarterly* 36 (1983), s. 202–24.

3 Gerçekten de katedralde Fielfo'nun oturup yüksek sesle Dante okuyabileceği özel bir sandalye yerleştirilmesi yönünde öneriler mevcuttu. Bkz. Parker, Deborah, *Commentary and Ideology: Dante in the Renaissance* (Durham: 1993), s. 53.

4 Gilson, Simon, *Dante and Renaissance Florence* (Cambridge: 2005), s. 99.

5 Hollingsworth, Mary, *The Medici* (Londra: 2017), s. 80–1.

6 Bu çeviri Robin, Diana, *Filelfo in Milan* (Princeton: 2014), s. 19–20.

7 A.g.e., s. 45.

8 George, William ve Waters, Emily, *Vespasiano da Bisticci / The Vespasiano Memoirs* (Londra: 1926), s. 409.

9 Hankins, James (çev.), *Leonardo Bruni / History of the Florentine People Volume I: Books I-IV* (Cambridge, Mass.: 2001), xvii-xviii, s. 86–9.

10 Sone 9 – Quando 'l pianeta che distingue l'ore'. Kline, A.S. (çev.), *Petrarch / The Complete Canzoniere*, (Poetry in Translation, 2001), s. 26.

11 Elbette Shakespeare kendi sonelerinde Petrarch stiline kısmen tepkiliydi. Dr. Oliver Morgan'a Petrarch ve Rönesans şiiri hakkında verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

12 Mustard, Wilfrid P., 'Petrarch's Africa', *The American Journal of Philology* 42 (1921), s. 97.

13 Sone 10 – 'Gloriosa columna in cui s'appoggia'. *Petrarch / The Complete Canzoniere*, s. 27.

14 Regn, Gerhard ve Huss, Bernhard, 'Petrarch's Rome: The History of the Africa and the Renaissance Project', *MLN* 124 (2009), s. 86–7.

15 Çev. Wilkins, Ernest H., 'Petrarch's Coronation Oration', *Transactions and Proceedings of the Modern Language Association of America* 68 (1953), s. 1243–4.

16 A.g.e., s. 1246.

17 A.g.e., s. 1241.

18 Bernardo, Aldo (çev.), *Francesco Petrarch / Letters on Familiar Matters (Rerum Familiarium Libri) Volume 1: Books I-VIII* (New York:1975), s. 168.

19 Middlemore, S. (çev.), *Burckhardt, Jacob / The Civilization of the Renaissance in Italy* (Londra: 1990), s. 194–7.

20 Vaughan, Richard, *Philip the Good: The Apogee of Burgundy* (yeni baskı) (Woodbridge: 2002), s. 67, bunun bir çizimi için Besnier, G., 'Quelques notes sur Arras et Jeanne d'Arc', *Revue du Nord* 40 (1958), s. 193–4.

21 Arclı Joan'ın en iyi modern biyografisi için bkz. Castor, Helen, *Joan of Arc: A History* (Londra: 2014). Dauphin'in taç giyme töreni için bkz. s. 126-127.

22 George Chastellain, çevirisi Vaughan, *Philip the Good*, s. 127.

23 A.g.e., s. 128.

24 A.g.e., s. 138. Van Eyck bu şaka odalarına katkıda bulunmuş olabilir; Hesdin'deki onarımlarda ise kesinlikle parmağı vardı. Bkz. Martens, Maximiliaan vd. (ed.), *Van Eyck*, (Londra: 2020), s. 74.

25 Martens, Maximiliaan vd. (ed.), *Van Eyck* (Londra: 2020), s. 22.

26 Vaughan, *Philip the Good*, s. 151.

27 De Vere, Gaston (çev.), *Giorgio Vasari / Lives of the Most Excellent Painters, Sculptors and Architects I* (Londra: 1996), s. 425.

28 Martens, Maximiliaan vd. (ed.), *Van Eyck* (Londra: 2020), s. 70.

29 A.g.e., s. 74.

30 A.g.e., s. 141.

31 Vaughan, *Philip the Good*, s.151.

32 Martens, Maximiliaan vd. (ed.), *Van Eyck* (Londra: 2020), s. 22.

33 Kemp, Martin, *Leonardo by Leonardo* (New York: 2019), s. 10.
34 Richter, Irma A. (ed.), *Leonardo da Vinci / Notebooks* (Oxford: 2008), s. 275–7.
35 De Vere (çev.) *Giorgio Vasari / Lives of the Most Excellent Painters*, s. 625.
36 Isaacson, Walter, *Leonardo da Vinci: The Biography* (Londra: 2017), s. 34.
37 *Machiavelli / The History of Florence*, Kitap 8, Bölüm 7.
38 A.g.e.
39 Isaacson, *Leonardo*, s. 160–2.
40 A.g.e., s. 169.
41 Leonardo ile Cesare arasındaki genel ilişki için bkz. Strathern, Paul, *The Artist, the Philosopher and the Warrior: Leonardo, Machiavelli and Borgia: A fateful collusion* (Londra: 2009).
42 Bkz. Richter, *Leonardo da Vinci / Notebooks*, s. 318–24.
43 Marani, Pietro C., *Leonardo da Vinci: The Complete Paintings* (yeni baskı) (New York: 2019), s. 179.
44 De Vere (çev.), *Giorgio Vasari / Lives of the Most Excellent Painters*, s. 639.
45 Hess, Peter, 'Marvellous Encounters: Albrecht Dürer and Early Sixteenth-Century German Perceptions of Aztec Culture', *Daphnis* 33 (2004), s. 163 n. 5.

Bölüm 15

1 Magoulias, Harry J. (çev.), *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks* (Detroit: 1975), s. 200, 207.
2 A.g.e., s. 201.
3 Barut tarifleri on üçüncü yüzyılın ortalarından beri Akdeniz dünyasında dolaşıyordu ve muhtemelen Moğol fetihleri sırasında Batı'ya getirilmişti. Tarifinin bu özel açıklaması için bkz. Riggs, Charles T. (çev.), *Mehmed the Conqueror / by Kritovoulos* (Princeton: 1954), s. 46.
4 Riggs, *Mehmed the Conqueror / by Kritovoulos*, s. 43. Ayrıca bkz. Harris, Jonathan, *Constantinople: Capital of Byzantium* (2. Baskı) (Londra: 2017), s. 192.
5 Sultan Mehmed'in klasik bir biyografisi için bkz. Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and his time* (Princeton: 1978).
6 Riggs, *Mehmed the Conqueror / by Kritovoulos*, s. 45.
7 Kuşatmanın gece saatlerinin canlı bir anlatımı için, Crowley, Roger, *Constantinople: The Last Great Siege, 1453* (Londra: 2005), s. 203–16.
8 Riggs, *Mehmed the Conqueror / by Kritovoulos*, s. 69.
9 A.g.e., s. 72–3.
10 Crowley, *Constantinople*, s. 230.
11 Riggs, *Mehmed the Conqueror / by Kritovoulos*, s. 69.
12 Schwoebel, Robert, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453–1517* (New York: 1967), s. 11 Ayrıca bkz. Crowley, *Constantinople*, s. 241.
13 Bellini portresinin diplomatik ve kültürel önemi üzerine bir tartışma için bkz. Gatward Cevizli, Antonia, 'Bellini, bronze and bombards: Sultan Mehmed II's requests reconsidered', *Renaissance Studies* 28 (2014), s. 748–65.
14 Freely, John, *The Grand Turk: Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas* (Londra:2010), s. 12–13.
15 Frankopan, *The Silk Roads* (Londra: 2015), s. 199.
16 Balard, Michel, 'European and Mediterranean trade networks', Kedar ve Weisner-Hanks, *Cambridge World History V*, s. 283.
17 Araştırma yeri üzerine bir özet için, Gruhn, Ruth, 'Evidence grows for early peopling of the Americas', *Nature* 584 (Ağustos 2020), s. 47–8.
18 Ugent, Donald, Dillehay, Tom ve Ramirez, Carlos, 'Potato remains from a late Pleistocene settlement in southcentral Chile', *Economic Botany* 41 (1987), s. 17–27.
19 Aziz Brendan hakkında eğlenceli ama kendine özgü bir çalışma için bkz. Ashe, Geoffrey, *Land to the West: St Brendan's Voyage to America* (Londra: 1962).

20 Webb, J. F. (çev.), *The Age of Bede* (gözden geçirilmiş baskı), (Londra: 1998), s. 236, 266.
21 Sprenger, Aloys (çev.), *El-Masudi's Historical Encyclopaedia Entitled 'Meadows of Gold and Mines of Gems' I* (Londra: 1841), s. 282–3.
22 A.g.e.
23 Orta Çağ'da Polinezya-Amerikan temasına ilişkin güncel çalışmaların bir özeti için bkz. Jones, Terry L. vd. (ed.), *Polynesians in America: Pre-Columbian Contacts with the New World* (Lanham: 2011).
24 Vikinglerin İzlanda, Grönland ve Kuzey Amerika'daki keşiflerine ilişkin son zamanlardaki mükemmel bir araştırma için bkz. Price, *Children of Ash and Elm*, s. 474–94.
25 A.g.e., s. 491.
26 M.S. 1000 civarında "küreselleşmiş" bir dünya fikri üzerine bkz. Hansen, Valerie, *The Year 1000: When Explorers Connected the World – and Globalization Began* (Londra: 2020).
27 Kâşif Henry'nin İngilizce standart biyografisi için bkz. Russell, P. E., *Henry the Navigator: A Life* (New Haven/ Londra: 2000).
28 I. John'un tahta çıkışındaki şartların genel bir özeti için Disney, A. R., *A History of Portugal and the Portuguese Empire I* (Cambridge: 2009), s. 122–8.
29 Cervantes, Fernando, *Conquistadores: A New History* (Londra: 2020), s. 6.
30 Afrika madenlerinden her yıl otuz tona yakın altın Akdeniz pazarlarına getiriliyordu. Bkz. Kea, Ray A. 'Africa in World History, 1400–1800', Bentley, Jerry H., Subrahmanyam, Sanjay ve Weisner-Hanks, Merry E. *The Cambridge World History VI: The Construction of a Global World 1400–1800 C.E. / Part I: Foundations* (Cambridge: 2015), s. 246.
31 Gomes Eanes de Zurara, çevirisi Newitt, Malyn, *The Portuguese in West Africa, 1415–1670: A Documentary History* içinde (Cambridge: 2010), s. 27.
32 15. yüzyılın denizcilik teknolojisi için bkz. Parry, J. H., *The Age of Reconnaissance: Discovery, Exploration and Settlement, 1450–1650* (Londra: 1963), s. 53–68, 88.
33 Alvise da Cadamosto, çevirisi Newitt, *The Portuguese in West Africa* içinde, s. 55–7.
34 Gomes Eanes de Zurara, çevirisi a.g.e. içinde, s.150.
35 A.g.e., s. 151.
36 Bu çeviri Adiele, Pius Onyemechi, *The Popes, the Catholic Church and the Transatlantic Enslavement of Black Africans 1418–1839* (Hildesheim: 2017), s. 312–3.
37 Pereira'nın *Esmeraldo de Situ Orbis*'inden, çev. Newitt, *The Portuguese in West Africa* içinde, s. 44.
38 Kaydedilen konuşma ile birlikte bu bölüm için Drayton, Elizabeth, *The Moor's Last Stand: How Seven Centuries of Muslim Rule in Spain Came to an End*, (Londra: 2017), s. 113–27.
39 Cohen, J. M. (çev.), *Christopher Columbus / The Four Voyages* (Londra: 1969), s. 37.
40 Bale, Anthony (ed.), *John Mandeville / Book of Marvels and Travels* (Oxford: 2012).
41 A.g.e., s. 37.
42 Cohen (çev.), *Christopher Columbus / The Four Voyages*, s. 40.
43 A.g.e., s. 53.
44 A.g.e.
45 A.g.e., s. 55.
46 Bergreen, Laurence, *Columbus: The Four Voyages 1492–1504* (New York: 2011), s. 14.
47 Cohen (çev.), *Christopher Columbus / The Four Voyages*, s. 56.
48 A.g.e., s. 81.
49 A.g.e., s. 89.
50 A.g.e., s. 96.
51 A.g.e., s. 114.
52 Bu çeviri Parry, *The Age of Reconnaissance*, s. 154.
53 Cohen (çev.), *Christopher Columbus / The Four Voyages*, s. 123.

54 A.g.e., s. 117 – 9.
55 Cervantes, *Conquistadores* (Londra: 2020), s. 31.
56 Cohen (çev.), *Christopher Columbus / The Four Voyages*, s. 319.
57 Ravenstein, E. G. (çev.), *A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama, 1497–1499* (Londra: 1898), s. 113.
58 A.g.e., s. 5.
59 A.g.e., s. 13.
60 A.g.e., s. 21.
61 A.g.e., s. 49–50.
62 Magellan üzerine Bergreen, Laurence, *Over the Edge of the World: Magellan's Terrifying Circumnavigation of the Globe* (New York: 2003).

Bölüm 16

1 Bu çeviri Davies, Martin, 'Juan de Carvajal and Early Printing: The 42-line Bible and the Sweynheym and Pannartz Aquinas', *The Library 17* (1996), s. 196.
2 Okurlar gazetenin dijital sayfalarını ve parşömen baskılarını British Library web sitesi aracılığıyla inceleyebilirler. Bkz. www.bl.uk/treasures/gutenberg/. Aynı zamanda iki ciltlik güzel bir faksimilesi de mevcuttur: Füssel, Stephan (ed.), *The Gutenberg Bible of 1454: With a commentary on the life and work of Johannes Gutenberg, the printing of the Bible, the distinctive features of the Göttingen copy, the 'Göttingen Model Book' and the 'Helmasperger Notarial Instrument'* (Köln: 2018).
3 Eisenstein, Elizabeth L., 'Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought: A Preliminary Report', *The Journal of Modern History* 40 (1968), s. 1–56.
4 Bacon, Francis, 'Novum Organum', Montagu, Basil (çev.), *The Works of Francis Bacon, Lord Chancellor of England: A New Edition* C.14 içinde (Londra: 1831), s. 89.
5 Ing, Janet, 'The Mainz Indulgences of 1454/5: A review of recent scholarship', *The British Library Journal* 9 (1983), s.19.
6 Bununla birlikte, halkın Araf ve kefaret eylemlerine olan coşkusunda ilginç bölgesel farklılıklar vardı. Bkz. MacCulloch, Diarmaid, *Reformation: Europe's House Divided 1490–1700* (Londra:2003), s. 10–16.
7 Eisermann, Falk, 'The Indulgence as a Media Event: Developments in Communication through Broadsides in the Fifteenth Century' in Swanson, R.N. (ed.), *Promissory Notes on the Treasury of Merits Indulgences in Late Medieval Europe* (Leiden: 2006), s. 312–3.
8 Ockham ve çevirisi için MacCulloch, *A History of Christianity*, s. 559.
9 Buck, Lawrence P. '"Anatomia Antichristi": Form and Content of the Papal Antichrist', *The Sixteenth Century Journal* 42 (2011), s. 349–68.
10 Kısa tarihi için Shaffern, Robert W., 'The Medieval Theology of Indulgences' Swanson (ed.), *Promissory Notes* içinde, s. 11–36.
11 *Geoffrey Chaucer / The Canterbury Tales* (Londra:1996), s. 315.
12 Macek, Josef, *The Hussite Movement in Bohemia* (Prag: 1958), s. 16.
13 Eisenstein, Elizabeth, *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe* (Cambridge: 1979), s. 375.
14 Eisermann, 'The Indulgence as a Media Event', s. 327, n. 50.
15 MacCulloch, *Reformation*, s. 15; Duffy, Eamon, *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England 1400–1580* (New Haven: 1992), s. 288.
16 Metni şurada basılmıştır: Jenks, Stuart (ed.), *Documents on the Papal Plenary Indulgences 1300–1517 Preached in the Regnum Teutonicum* (Leiden: 2018), s. 224–66.
17 Croiset Van Uchelen, Ton ve Dijstelberge, Paul, 'Propaganda for the Indulgence of Saintes' Blouw, Paul Valkema vd., *Dutch Typography in the Sixteenth Century: The Collected Works of Paul Valkema Blouw* içinde (Leiden: 2013), s. 25.

18 Collinson, Patrick, The Reformation (Londra: 2003), s. 34–5.
19 Füssel, Stephan, *Gutenberg and the impact of printing* (Aldershot:2003), s. 149.
20 A.g.e., s. 151–2.
21 A.g.e., s. 155–6.
22 Doksan beş tezin İngilizce metni için Russell, William R. (çev.), *Martin Luther / The Ninety-Five Theses and Other Writings* (New York: 2017), s. 3–13.
23 Smith, Preserved, 'Luther and Henry VIII', *The English Historical Review* 25 (1910), s. 656.
24 Çevirisi, Shaffern, 'Medieval Theology of Indulgences', s. 15.
25 Russell (çev.), Martin Luther / The Ninety-Five Theses s. 4–6.
26 A.g.e., s. 12.
27 MacCulloch, *Reformation*, s. 121.
28 Bkz. Collinson, Patrick, *The Reformation* (Londra: 2003), s. 27.
29 Wace, Henry ve Buccheim (çev.) C.H., *Luther's Primary Works: Together with his Shorter and Larger Catechisms*, (Londra: 1846), s.175.
30 St. Clare Byrne, Muriel (ed.) *The Letters of King Henry VIII* (New York: 1968), s. 11.
31 Assertio'nun gerçek yazarlığıyla ilgili tartışmalı meseleler için bkz. Rex, Richard, 'The English Campaign against Luther in the 1520s: The Alexander Prize Essay', *Transactions of the Royal Historical Society* 39 (1989), s. 85–106.
32 O'Donovan, Louis (ed.), *Assertio Septem Sacramentorum or Defence of the Seven Sacraments by Henry VIII, king of England* (New York: 1908), s. 188–9.
33 Brewer, J. S., (ed.) *Letters and Papers, Foreign and Domestic, HenryVIII, C. 3, 1519–1523* (Londra: 1867), No. 1510, s. 622.
34 Luis Quijada, çevirisi Parker, Geoffrey, *Emperor: A New Life of Charles V* içinde (New Haven; 2019), xvii.
35 Forell, George W., Lehmann, Helmut T. (ed.), *Luther's Works* C. 32, (Philadephia: 1958), s. 112–3.
36 Bu çeviri Hendrix, Scott H., *Martin Luther: Visionary Reformer* (New Haven: 2015), s. 105.
37 Rupp, E. Gordon ve Watson, Philip S. (çev.), *Luther and Erasmus: Free Will and Salvation* (Londra: 1969), s. 37.
38 Graus, František 'From Resistance to Revolt: The Late Medieval Peasant Wars in the Context of Social Crisis' Bak, Janos (ed.), *The German Peasant War of 1525 içinde* (Abingdon: 2013), s. 7.
39 Cohn, Henry J., 'The Peasants of Swabia, 1525' a.g.e. içinde, s. 10. Ayrıca bkz. Sreenivasan, Govind P., 'The Social Origins of the Peasants' War of 1525 in Upper Swabia', *Past & Present* 171 (2001), s. 30–65.
40 İngilizce çevirisi için a.g.e., s. 13–18.
41 Erfurt'taki kargaşanın resmî kayıtlarının çevirisi için bkz. Scott, Tom, ve Scribner, Bob (çev.), *The German Peasants' War: A History in Documents* (Amherst: 1991), s. 185–8.
42 İngilizce çevirisi için a.g.e., s. 157–8.
43 İsyana aristokratların tepkisi için bkz. Sea, Thomas F., 'The German Princes' Responses to the Peasants' Revolt of 1525', *Central European History* 40 (2007), s. 219– 40.
44 Çevirisi için a.g.e., s. 291.
45 A.g.e., s. 291.
46 Hook, Judith, *The Sack of Rome 1527* (2. Baskı) (Basingstoke: 2004), s. 46.
47 Bkz. Parker, *Emperor*, s. 162.
48 Hook, *Sack of Rome*, s. 156.
49 Parker, *Emperor*, s. 168.
50 McGregor, James H. (çev.), *Luigi Guicciardini / The Sack of Rome* (New York: 1993), s. 78.
51 Kneale, *Rome: A History in Seven Sackings*, s. 194.
52 McGregor, *Luigi Guicciardini*, s. 81–2. Ayrıca bkz. Hook, *Sack of Rome*, s. 161.
53 McGregor, *Luigi Guicciardini*, s. 97.
54 McGregor, *Luigi Guicciardini*, s. 98.
55 Kneale, *Rome: A History in Seven Sackings*, s. 201.
56 McGregor, *Luigi Guicciardini*, s. 98.
57 A.g.e., s. 114.

58 Sherer, Idan, 'A bloody carnival? Charles V's soldiers and the sack of Rome in 1527', *Renaissance Studies* 34 (2019), s. 785. Ayrıca bkz. Hook, *Sack of Rome*, s. 177.
59 Parker, *Emperor*, s. 172.
60 Protestanlığın siyasi sistemlere ve değerlere geniş mirası üzerine, Ryrie, Alec, *Protestants: The Faith that Made the Modern World* (New York: 2017), s. 1–12.
61 Russell (çev.), *Martin Luther / The Ninety-Five Theses* s. 121.

BİBLİYOGRAFYA

Birincil Kaynaklar

—, *Calendar of Various Chancery Rolls: Supplementary Close Rolls, Welsh Rolls, Scutage Rolls, A.D. 1277–1326*, Londra: HM Stationery Office, 1912.

—, *Cronica di Giovanni Villani: A Miglior Lezione Ridotta V, Florence: Per Il Magheri*, 1823.

—, *Geoffrey Chaucer / The Canterbury Tales*, Londra: Penguin Popular Classics, 1996.

Andrea, Alfred J. (çev.), *The Capture of Constantinople: The Hystoria Constantinoplitana of Gunther of Pairis*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997.

anon., The Ecclesiastical History of Socrates… Grekçeden yazarın bazı kayıtları ve Valesius'tan seçilmiş notlarla çevirisi, Londra: Henry G. Bohn, 1853

Babcock, Emily Atwater ve Krey, A.C. (çev.), *A History of Deeds Done Beyond the Sea: By William Archbishop of Tyre* (2 cilt.), New York: Columbia University Press, 1943.

Bale, Anthony (ed.), *John Mandeville / Book of Marvels and Travels*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Barber, Malcolm ve Bate, Keith (ed. ve çev.), *The Templars: Selected Sources*, Manchester: Manchester University Press, 2002.

Barber, Malcolm ve Bate, Keith (eds.), *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th Centuries*, Farnham: Ashgate, 2013.

Barney, Stephen A., Lewis, W. J., Beach, J. A, Berghof, Oliver (ed.), *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Barton, Simon ve Fletcher, Richard, *The World of El Cid: Chronicles of the Spanish Reconquest*, Manchester: Manchester University Press, 2000.

Bédier, J. ve Aubry, P. (ed.), *Les Chansons de Croisade avec Leurs Melodies*, Paris: Champion, 1909.

Bernardo, Aldo (çev.), *Francesco Petrarch / Letters on Familiar Matters (Rerum Familiarium Libri): Vol. 1: Books I–VIII*, New York: Italica Press, 1975.

Berry, Virginia Gingerick, *Odo of Deuil / De Profectione Ludovici VII in Orientam*, New York: W. W. Norton, 1948.

Bettenson, Henry (çev.), *Saint Augustine / City of God*, Londra: Penguin Classics, 2003.

Bird, Jessalyn, Peters, Edward ve Powell, James M. (ed.), *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to the Fall of Acre, 1187–1291*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

Blankinship, Khalid Yahya (çev.), *The History of al-Tabari Vol. XI: The Challenge to the Empires*, New York: State University of New York Press, 1993.

Bouquet, Martin (ed.), *Receuil des historiens des Gaules et de la France 21*, Paris: V. Palmé, 1855.

Boyle, J.A. (çev.), *Genghis Khan: The History of the World-Conqueror / 'Ala- ad-Din 'Ata Malik Juvaini* (gözden geçirilmiş baskı.), Manchester: Manchester University Press, 1997.

Brewer, J. S., (ed.), *Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 3, 1519–1523*, Londra: HM Stationery Office, 1867.

Brehaut, Earnest (çev.), *Gregory bishop of Tours / History of the Franks*, New York: Columbia University Press, 1916.

Burgess, Glyn (çev.), *The Song of Roland*, Londra, Penguin Classics, 1990.

Chabot, J-B (çev.) *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche, 1166-1199*, C. 2, Paris: E. Leroux, 1901.

Christiansen, Eric (çev.), *Dudo of St. Quentin / History of the Normans*, Woodbridge: The Boydell Press, 1998.

Church, Alfred John ve Brodribb, William Jackson (çev.), Lane Fox, Robin (Giriş.), *Tacitus / Annals and Histories*, New York: Alfred A. Knopf, 2009

Cohen, J. M. (çev.), Christopher Columbus / The Four Voyages, Londra: Penguin Classics, 1969.

Cohn Jr, Samuel K. (çev.), *Popular Protest in Late Medieval Europe*, Manchester: Manchester University Press, 2004.

Colbert, Benjamin (ed.), *The Travels of Marco Polo*, Ware: Wordsworth Editions, 1997.

Cowdrey, H. E. J. (çev.), *The Register of Pope Gregory: 1073–1085: An English Translation*, Oxford: Oxford University Press, 2002.

Cross, Samuel Hazzard ve Sherbowitz-Wetzor, Olgerd P. (çev.), *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text*, Cambridge, Mass.: The Medieval Academy of America, 1953.

Dass, Nirmal (çev.), *Viking Attacks on Paris: The Bella parisiacae urbis of Abbo of Saint-Germain-des-Prés*, Paris: Peeters, 2007.

Davis, Raymond (çev.), *The Lives of the Eighth-Century Popes (Liber Pontificalis)*, Liverpool: Liverpool University Press, 1992.

de Rachewiltz, Igor (çev.), *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century* (2 cilt), Leiden: Brill, 2006.

de Sélincourt, Aubrey (ed.) *Livy / The Early History of Rome*, (gözden geçirilmiş baskı.), Londra: Penguin Books, 2002.

de Vere, Gaston du C. (çev.), *Giorgio Vasari / Lives of the Painters, Sculptors and Architects*, 2 cilt, Londra: Everyman's Library, 1996.

Dewing, H. B. (çev.), *Procopius / History of the Wars, I, Books 1–2*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1914.

Dewing, H. B. (çev.), *Procopius / History of the Wars, II, Books 3–4*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1916.

Dewing, H. B. (çev.), *Procopius / On Buildings*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1940.

Dobson, R. B. (ed.), *The Peasants' Revolt of 1381* (2. Baskı), Londra: The Macmillan Press Ltd., 1983.

Douie, Decima L. ve Farmer, David Hugh, *Magna Vita Sancti Hugonis / The Life of St Hugh of Lincoln* (2 cilt), Oxford: Clarendon Press, 1985.

Dümmler, Ernst (ed.), *Poetae latini aevi Carolini I*, Berlin: Apud Weidmannos 1881.

Edgington, Susan (çev.), *Albert of Aachen / Historia Ierosolominitana: History of the Journey to Jerusalem*, Oxford: Clarendon Press, 2007.

Evans, Allan (ed.), *Francesco Balducci Pegolotti / La Practica della Mercatura*, Cambridge, Mass.: The Medieval Academy of America, 1936.

Fischer Drew, Katherine (çev.), *The Laws of the Salian Franks*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.

Fishbein, Michael, *The History of al- Tabari, Vol. VIII: The Victory of Islam*, New York: State University of New York Press, 1997.

Forell, George W. ve Lehmann, Helmut T. (eds.), *Luther's Works* C. 32, Philadelphia: Muhlenberg Press, 1958.

Friedmann, Yohanan, *The History of al-Tabari, Vol. XII: The Battle of al-Qadisiyyah and the Conquest of Syria and Palestine*, New York: State University of New York Press, 1991.

Fremantle, W.H. (çev.) *Saint Jerome / Select Letters and Works*, New York: Christian Literature Company, 1893.

Fry, Timothy (çev.), *The Rule of St. Benedict In English*, Collegeville: Liturgical Press, 2018.

Füssel, Stephan (ed.), *The Gutenberg Bible of 1454: With a commentary on the life and work of Johannes Gutenberg, the printing of the Bible, the distinctive features of the Göttingen copy, the Göttingen Model Book and the 'Helmasperger Notarial Instrument'*, Köln: Taschen, 2018.

Gardner, Edmund G. (ed.), *The Dialogues of Saint Gregory the Great*, Merchantville: Evolution Publishing, 2010.

Gantz, Jeffrey (çev.), The Mabinogion, Londra: Penguin Classics, 1973.

Ganz, David (çev.), *Einhard and Notker the Stammerer: Two Lives of Charlemagne*, Londra: Penguin Classics, 2008.

Garton, Charles (çev.), *The Metrical Life of St Hugh of Lincoln*, Lincoln: Honywood Press, 1986.

George, William ve Waters, Emily (çev.), *Vespasianio da Bisticci / The Vespasiano Memoirs: Lives of Illustrious Men of the XVth Century*, Londra: George Routledge & Sons, 1926.

Gibb, H.A.R. (çev.), *Ibn Battuta / Travels in Asia and Africa 1325-1354*, Londra: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1929.

Given, John (çev.), *The Fragmentary History of Priscus: Attila, the Huns and the Roman Empire, AD 430–476*, Merchantville: Evolution Publishing, 2014.

Graves, Robert (çev.) ve Rives J. B. (Gözden geçiren ve Giriş), *Suetonius / The Twelve Caesars*, Londra: Penguin Books, 2007.

Greenia, M. Conrad (çev.), *Bernard of Clairvaux / In Praise of the New Knighthood* (gözden geçirilmiş baskı), Trappist: Cistercian Publications, 2000.

Hamilton, Walter (çev.) ve Wallace- Hadrill (Giriş), *Ammianus Marcellinus / The Later Roman Empire (A.D. 354–378)*, Londra: Penguin Books, 1986.

Hammond, Martin (çev.), *Marcus Aurelius / Meditations*, Londra: Penguin Classics, 2014.

Hankins, James (çev.), *Leonardo Bruni / History of the Florentine People Volume I: Books I–IV*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001.

Hildinger, Erik (çev.), *Giovanni da Pian del Carpine, Archbishop of Antivari, d. 1252 / The story of the Mongols who we call the Tartars*, Boston: Branden Publishing Company, 1996.

Hill, John Hugh ve Hill, Laurita L. (çev.), *Raymond d'Aguilers / Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1968.

Hill, Rosalind (ed.), *Gesta Francorum et Aliorum Hierosoliminatorum: The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, Oxford: Clarendon Press, 1962.

Holden, A. J. (ed), Gregory, S. (çev.) ve Crouch D., *History of William Marshal* (3 cilt.), Londra: Anglo- Norman Text Society, 2002–06.

Holland, Tom (çev.), *Herodotus / The Histories*, Londra: Penguin, 2013.

Hollander, Lee M. (çev.), *Snorri Sturluson / Heimskringla: History of the Kings of Norway*, Austin: University of Texas Press, 1964.

Horrox, Rosemary (çev. ve ed.), *The Black Death*, Manchester: Manchester University Press, 1994.

Humphreys, R. Stephen (çev.), *The History of al-Tabari, Vol. XV: The Crisis of the Early Caliphate*, New York: State University of New York Press, 1990.

Huygens, R. B. C. (çev.), *Lettres de Jacques de Vitry, Edition Critique*, Leiden: Brill, 1960.

Jackson, Peter (ed.), *The Mission of Friar William of Rubruck*, Londra: Hakluyt Society, 1990.

Jeffreys, Elizabeth, Jeffreys, Michael ve Scott, Roger (ed.), *The Chronicle of John Malalas*, Leiden: Brill, 1986.

Jenks, Stuart (ed.), *Documents on the Papal Plenary Indulgences 1300–1517 Preached in the Regnum Teutonicum*, Leiden: Brill, 2018.

Johnson, Allan Chester, Coleman- Norton, Paul R. ve Bourne, Frank Card (ed.), *Ancient Roman Statutes: A Translation With Introduction, Commentary, Glossary, and Index*, Austin: University of Texas Press, 1961.

Jones, Horace Leonard (çev.), *The Geography of Strabo*, C. VI, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1929.

Jones, John Harris (çev.), *Ibn Abd al- Hakam / The History of the Conquest of Spain*, New York: Burt Franklin, 1969.

Juynboll, Gautier H. A. (çev.), *The History of al-Tabari vol. XIII: The Conquest of Iraq, Southwestern Persia and Egypt*, New York: State University of New York Press, 1989.

Kenney, E.J. (çev.), *Apuleius / The Golden Ass* (gözden geçirilmiş baskı), Londra: Penguin Books, 2004.

Kibler, William W. (ed.), *Chrétien de Troyes / Arthurian Romances* (gözden geçirilmiş baskı), Londra: Penguin Classics, 2001.

Kline, A.S. (çev.), *Petrarch / The Complete Canzoniere*, Poetry in Translation, 2001.

Latham, Ronald (çev.), *Marco Polo / The Travels*, Londra: Penguin Books, 1958.

Lewis, Robert E. (ed.), *Lotario dei Segni (Pope Innocent III) / De Miseria Condicionis Humane*, Athens, GA: University of Georgia Press, 1978.

Luard, H. R. (ed.), *Annales Monastici* C. 4, Londra: Longmans, Green, Reader and Dyer, 1869.

Lumby, J. R. (ed.), *Chronicon Henrici Knighton vel Cnitthon, Monachi Leycestrensis II*, Londra: Rolls Series, 1895.

Mabillon, Jean (ed.), *Annales ordinis S. Benedicti occidentalium monachorum patriarchæ*, C. 4., Paris, 1707.

Magoulias, Harry J. (çev.), *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Detroit: Wayne State University Press, 1984.

Magoulias, Harry J. (çev.), *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, Detroit: Wayne State University Press, 1975.

Mango, Cyril ve Scott, Roger (çev.), *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*, Oxford: Clarendon Press, 1997.

Mariev, Sergei (çev.), *Ioannis Antiocheni Fragmenta quae supersunt Omnia*, Berlin: W. de Gruyter, 2008.

McCauley, Leo. P. Vd., *Funeral Orations by Saint Gregory and Saint Ambrose (The Fathers of the Church, Volume 22)*, Washington: The Catholic University of America Press, 2010.

McDermott, Timothy (ed.), *Aquinas / Selected Philosophical Writings*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

McGregor, James H. (çev.), *Luigi Guicciardini / The Sack of Rome*, New York: Ithaca Press, 1993.

Michael, Maurice (çev.), *The Annals of Jan Długosz: Annales Seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, Chichester: IM Publications, 1997.

Michell, Robert ve Forbes, Nevill (çev.), *The Chronicle of Novgorod 1016–1471*, Londra: Camden Society Third Series, 1914.

Middlemore, S. (çev.), Burckhardt, *Jacob / The Civilization of the Renaissance in Italy*, Londra: Penguin Classics, 1990.

Montagu, Basil (çev.), *The Works of Francis Bacon, Lord Chancellor of England: A New Edition* C. 14, Londra: William Pickering, 1831.

Moyle, John Baron (çev.), *The Institutes of Justinian*, Oxford: Clarendon Press, 1906.

Myers, A. R. (ed.), *English Historical Documents IV, 1327–1485*, Londra: Eyre & Spottiswoode, 1969.

Newitt, Malyn (ed.), *The Portuguese in West Africa, 1415–1670: A Documentary History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

O'Donovan, Louis (ed.), *Assertio Septem Sacramentorum or Defence of the Seven Sacraments by Henry VIII, king of England*, New York: Benziger Brothers, 1908.

Panofsky, Erwin ve Panofsky-Soergel, Gerda (ed.), *Abbot Suger on the Abbey Church of St.-Denis and its Art Treasures* (2. Baskı), Princeton: Princeton University Press, 1979.

Peters, Edward (ed.), *Christian Society and the Crusades 1198-1229. Sources in Translation including 'The Capture of Damietta' by Oliver of Paderborn*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1971.

Platnauer, Maurice (çev.), *Claudian* (2 cilt), New York: G. P. Putnam's Sons, 1922.

Poupardin, René (ed.), *Monuments del'histoire des Abbeyes de Saint-Philibert*, Paris: Alphones Picard et Fils, 1905.

Radice, Betty (çev.), *The Letters of the Younger Pliny*, Londra: Penguin Books, 1969.

Ravenstein, E. G. (çev.), *A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama, 1497–1499*, Londra: Hakluyt Society, 1898.

Richards, D.S. (çev.), *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'l Ta'rikh* (3 cilt.), Farnham: Ashgate, 2006.

Richter, Irma A. ve Wells, Thereza (ed.), *Leonardo da Vinci / Notebooks*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

Ridley, Ronald T. (çev.), *Zosimus / New History*, Leiden: Brill, 1982.

Riggs, Charles T. (çev.), *Mehmed the Conqueror / by Kritovoulos*, Princeton: Princeton University Press, 1954.

Riley-Smith, Jonathan ve Louise (ed.), *The Crusades: Idea and Reality, 1095– 1274*, Londra: Edward Arnold, 1981.

Riley, H. T. (ed.), *Chronica Monasterii S. Albani III*, Londra: Rolls Series, 1866.

Riley, Henry Thomas (ed.), *The Comedies of Plautus* C. 1, Londra: Henry G. Bohn, 1912.

Robinson, George W. (çev.), *Eugippius / The Life of Saint Severinus*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1914.

Robinson, I. S. (çev.), *Eleventh Century Germany: The Swabian Chronicles*, Manchester: Manchester University Press, 2008.

Robinson, James Harvey (ed.), *Readings in European History* C. 1, Boston: Ginn & Company, 1904.

Rothwell, Harry (ed.), *English Historical Documents III: 1189–1327* (yeni baskı.), Londra: Routledge, 1996.

Rudd, Niall (çev.), *Cicero / The Republic and The Laws*, Oxford: Oxford University Press, 1998.

Rupp, E. Gordon ve Watson, Philip S. (çev.), *Luther and Erasmus: Free Will and Salvation*, Londra: John Knox Press, 1969.

Ryan, Frances Rita ve Fink, Harold S. (ed.), *Fulcher of Chartres: A History of the Expedition to Jerusalem, 1095–1127*, Knoxville: University of Tennessee, 1969.

St. Clare Byrne, Muriel (ed.), *The Letters of King Henry VIII*, New York: Funk & Wagnalls, 1968.

Schroeder, H. J. (çev.), *Disciplinary Decrees of the General Councils: Text, Translation and Commentary*, St Louis:B. Herder, 1937.

Scott, Tom, ve Scribner, Bob (çev.), *The German Peasants' War: A History in Documents*, Amherst: Humanity Books, 1991.

Sewter, E. R. A (çev.) ve Frankopan, Peter (Giriş.), *Anna Komnene / The Alexiad* gözden geçirilmiş baskı.), Londra: Penguin Classics, 2009.

Sherley-Price, Leo (çev.), *Bede / A History of the English Church and People* (gözden geçirilmiş baskı), Harmondsworth: Penguin Classics, 1968.

Sitwell, G. (çev.), *St. Odo of Cluny: being the Life of St. Odo of Cluny / by John of Salerno. And, the Life of St. Gerald of Aurillac by St. Odo*, Londra: Sheed & Ward, 1958.

Sprenger, Aloys (çev.), *El-Masudi's Historical Encyclopaedia Entitled Meadows of Gold and Mines of Gems* C. I, Londra: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1841.

Sweetenham, Carole (çev.), *Robert the Monk's History of the First Crusade: Historia Iherosolimitana*, Abingdon: Routledge, 2016.

Thompson, Edward Maunde, (ed.), *Adae Murimuth Continuatio Chronicarum / Robertus De Avesbury De Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*, Londra: Rolls Series, 1889.

Wace, Henry ve Buccheim, C.H. (çev.), *Luther's Primary Works: Together with his Shorter and Larger Catechisms*, Londra: Hodder & Stoughton: 1846.

Wallace-Hadrill, J.M. (çev.), *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar, with its continuations*, Westport: Greenwood Press, 1960.

Waterfield, Robin (çev.), *Polybius / The Histories*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

Watts, Victor (çev.), *Boethius / The Consolation of Philosophy* (gözden geçirilmiş baskı.), Londra: Penguin Books, 1999.

Webb, J. F. (çev.), *The Age of Bede* (gözden geçirilmiş baskı.), Londra: Penguin Classics, 1998.

Weiskotten, Herbert T. (çev.), *The Life of Augustine: A Translation of the Sancti Augustini Vita by Possidius, Bishop of Calama*, Merchantville, NJ.: Evolution Publishing, 2008.

West, David (çev. ve ed.), *Virgil / The Aeneid* (gözden geçirilmiş baskı), Londra: Penguin Books, 2003.

Whitelock, Dorothy (ed.), *English Historical Documents I 500–1042* (2. Baskı), Londra: Routledge, 1979.

Wilkinson, John, Hill, Joyce ve Ryan, W. F., *Jerusalem Pilgrimage 1099–1185*, Londra: The Hakluyt Society, 1988.

William R. (çev.), *Martin Luther / The Ninety-Five Theses and Other Writings*, New York: Penguin Classics, 2017.

Williamson, G.A. (çev.), *Eusebius / The History of the Church* (gözden geçirilmiş baskı), Londra: Penguin Books, 1989.

Williamson, G. A. ve Sarris, Peter (çev.), *Procopius / The Secret History* (gözden geçirilmiş baskı), Londra: Penguin, 2007.

Wilson, William Burton (çev.), *John Gower / Mirour de l'Omme (The Mirror of Mankind)*, Woodbridge: Boydell & Brewer, 1992.

Winterbottom, Michael (çev.), *Gildas / The Ruin of Britain and other works*, Chichester: Phillimore, 1978.

Witakowski, Witold (çev.), *Pseudo- Dionysius of Tel-Mahre, Chronicle (known also as the Chronicle of Zuqnin) part III*, Liverpool: Liverpool University Press, 1996.

Wolf, Kenneth Baxter (çev.), *Conquerors and chroniclers of early medieval Spain*, Liverpool: Liverpool University Press, 1990.

Womersley, David (ed.), *Edward Gibbon / The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, C. III, Londra: Penguin Classics, 1996.

Wright, F.A. (çev.), *Jerome / Select Letters*, Cambridge: Harvard University Press, 1933.

Zenokovsky, Serge (ed.), *Medieval Russia's Epics, Chronicles and Tales*, New York: E. P. Dutton, 1974.

İkincil Kaynaklar

Abu-Lughod, Janet L., *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250–1350*, New York: Oxford University Press, 1991.

Adiele, Pius Onyemechi, *The Popes, the Catholic Church and the Transatlantic Enslavement of Black Africans 1418–1839*, Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2017.

Angold, Michael, *The Fourth Crusade: Event and Context, Abingdon*: Routledge, 2014.

Asbridge, Thomas, *The Greatest Knight: The Remarkable Life of William Marshal, the Power Behind Five English Thrones*, Londra: Simon & Schuster, 2015.

Ashe, Geoffrey, *Land to the West: St Brendan's Voyage to America*, Londra: Collins, 1962.

Aurell, Jaume, *Medieval Self-Coronations: The History and Symbolism of a Ritual*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton: Princeton University Press, 1978.

Bagge, Sverre, Gelting, Michael H., ve Lindkvist, Thomas (ed.), *Feudalism: New Landscapes of Debate*, Turnhout: Brepols, 2011.

Bak, Janos (ed.), *The German Peasant War of 1525*, Abingdon: Routledge, 2013.

Barber, Malcolm, *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Barber, Richard, *The Knight and Chivalry* (gözden geçirilmiş baskı.), Woodbridge: Boydell Press, 1995.

Beach, Alison I. ve Cochelin, Isabelle (ed.), *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (2 cilt.), Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Beard, Mary, *SPQR: A History of Ancient Rome*, Londra: Profile Books, 2015.

Benjamin, Craig (ed.), *The Cambridge World History vol. 4: A World with States, Empires and Networks, 1200 BCE–900 CE*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Bentley, Jerry H., Subrahmanyam, Sanjay ve Weisner-Hanks, Merry E., *The Cambridge World History VI: The Construction of a Global World 1400–1800 C.E. / Part I: Foundations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Bergreen, Laurence, *Columbus: The Four Voyages 1492–1504*, New York: Viking, 2011.

Bergreen, Laurence, *Over the Edge of the World: Magellan's Terrifying Circumnavigation of the Globe*, New York: William Morrow, 2003.

Blouw, Paul Valkema vd., *Dutch Typography in the Sixteenth Century: The Collected Works of Paul Valkema Blouw*, Leiden: Brill, 2013.

Bony, Jean, *French Gothic Architecture of the 12th and 13th Centuries*, Berkeley: University of California Press, 1983.

Bowersock, G. W., *The Crucible of Islam*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2017.

Bowlus, Charles R., *The Battle of Lechfeld and its Aftermath, August 955*, Aldershot: Ashgate, 2006.

Boynton, S. ve Reilly D. J. (ed.), *Resounding Image: Medieval Intersections of Art, Music, and Sound*, Turnhout: Brepols, 2015.

Bumke, Joachim, *The Concept of Knighthood in the Middle Ages*, New York: AMS Press, 1982.

Cameron, Averil vd. (ed.), *The Cambridge Ancient History XIV: Late Antiquity, Empire and Successors, A.D. 42—600*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Castor, Helen, *Joan of Arc: A History*, Londra: Faber & Faber, 2014.

Chazan, Robert, *In the Year 1096: The First Crusade and The Jews*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 1996.

Christiansen, Eric, *The Northern Crusades* (2. Baskı), Londra: Penguin, 1997.

Clark, James G., *The Benedictines in the Middle Ages*, Woodbridge: Boydell Press, 2011.

Cohn, Norman, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, Londra: Temple Smith 1970.

Collins, Roger, *Charlemagne*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1998.

Collinson, Patrick, *The Reformation*, Londra: Weidenfeld and Nicholson, 2003.

Colvin, H. M. (ed.), *The History of the King's Works I: The Middle Ages*, Londra: HM Stationery Office, 1963.

Crouch, David, *Tournament*, Londra: Hambledon & London, 2005.

Crowley, Roger, *Constantinople: The Last Great Siege, 1453*, Londra: Faber & Faber, 2005.

Curry, Anne, *Agincourt*, Oxford: Oxford University Press, 2015.

de la Bédoyère, Guy, *Roman Britain: A New History* (gözden geçirilmiş baskı), Londra: Thames & Hudson, 2013.

De la Vassière, Étienne, *Sogdian Traders: A History*, Leiden: Brill, 2005.

De Rachewiltz, Igor, *Papal Envoys to the Great Khans*, Londra: Faber & Faber, 1971.

De Ridder-Symoens, H., *A History of the University in Europe I*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

DeVries, Kelly ve Smith, Robert Douglas, *Medieval Military Technology* (2. Baskı), Ontario: University of Toronto Press, 2012.

Disney, A. R., *A History of Portugal and the Portuguese Empire* C. I, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Donner, Fred M., *The Articulation of Early Islamic State Structures*, Londra: Routledge, 2017.

Drayton, Elizabeth, *The Moor's Last Stand: How Seven Centuries of Muslim Rule in Spain Came to an End*, Londra: Profile Books, 2017.

Eisenstein, Elizabeth, *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Erlande-Brandenburg, Alain, *The Cathedral Builders of the Middle Ages*, Londra: Thames & Hudson, 1995.

Ettinghausen, Richard, Grabar, Oleg, ve Jenkins-Madina, Marilyn, *Islamic Art and Architecture 650–1250* (2. Baskı), New Haven/Londra: Yale University Press, 2001.

Falk, Seb, *The Light Ages: A Medieval Journey of Discovery*, Londra: Allen Lane, 2020.

Ferguson, Robert, *The Hammer and the Cross: A New History of the Vikings*, Londra: Allen Lane, 2009.

Firnhaber-Baker, Justine, *The Jacquerie of 1358: A French Peasants' Revolt*, Oxford: Oxford University Press, 2021.

Firnhaber-Baker, Justine ve Schoenaers, Dirk, *The Routledge History Handbook of Medieval Revolt*, Abingdon: Routledge, 2017.

Fletcher, Richard, *The Quest for El Cid*, Oxford: Oxford University Press, 1989.

Foyle, Jonathan, *Lincoln Cathedral: The Biography of a Great Building*, Londra: Scala, 2015.

Frankopan, Peter, *The First Crusade: The Call From the East*, Londra: Vintage, 2012.

Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World*, Londra: Bloomsbury, 2015.

Freely, John, *The Grand Turk: Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas*, Londra: I. B. Taurus, 2010.

Fried, Johannes, *Charlemagne*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2016.

Füssel, Stephan, *Gutenberg and the Impact of Printing*, Aldershot: Ashgate, 2003.

Garnsey, Peter ve Saller, Richard (ed.), *The Roman Empire: Economy, Society and Culture* (2. Baskı), Londra/New York: Bloomsbury Academic, 2014.

Ghosh, K. ve Gillespie, V. (ed.), *After Arundel: Religious Writing in Fifteenth-Century England*, Turnhout: Brepols, 2011.

Gibbon, Edward, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire: Abridged Edition, Londra: Penguin Classics, 2000.

Gilson, Simon, *Dante and Renaissance Florence*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Goodman, Martin, van Kooten, George H. ve van Buiten, JTAGM (ed.), *Abraham, the Nations, and the Hagarites: Jewish, Christian, and Islamic Perspectives on Kinship with Abraham*, Leiden: Brill, 2010.

Grabar, Oleg, *The Dome of the Rock*, Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2006.

Haldon, John, *The Byzantine Wars*, Stroud: The History Press, 2008.

Halsall, Guy, *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Hansen, Valerie, *The Year 1000: When Explorers Connected the World – and Globalization Began*, Londra: Viking, 2020.

Harper, Kyle, *The Fate of Rome: Climate, Disease, & the End of an Empire*, Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2017.

Harper, Kyle, *Slavery in the Late Roman World, AD 275–425*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Harris, Jonathan, *Constantinople: Capital of Byzantium* (2. Baskı), Londra: Bloomsbury, 2017.

Harris, William V. (ed.), *The Ancient Mediterranean Environment Between Science and History*, Leiden: Brill, 2013.

Harriss, Gerald, *Shaping the Nation: England 1360–1461*, Oxford: Oxford Univeristy Press, 2005.

Haskins, Charles Homer, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1927.

Heather, Peter, *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

Heather, Peter, *The Goths*, Oxford: Blackwell Publishing, 1996.

Hendrix, Scott H., *Martin Luther: Visionary Reformer*, New Haven: Yale University Press, 2015.

Hibbert, Christopher, *Florence: The Biography of a City*, Londra: Penguin, 1993.

Hollaender A. E. J. ve Kellaway, William, *Studies in London History*, Londra: Hodder & Staunton, 1969.

Hollingsworth, Mary, *The Medici*, Londra: Head of Zeus, 2017.

Holton, R. H. ve Aston, T. H., *The English Rising of 1381*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Hook, Judith, *The Sack of Rome 1527* (2. Baskı), Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

Hornblower, Simon, Spawforth, Anthony and Eidinow, Esther (ed.), *The Oxford Classical Dictionary* (4. Baskı), Oxford: Oxford University Press, 2012.

Hoyland, Robert G., *In God's Path: The Arab Conquests and the Creation of an Islamic Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2015.

Hunt, Edwin S., *The Medieval Super-Companies: A Study of the Peruzzi Company of Florence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Hunt, Edwin S. ve Murray, James M., *A History of Business in Medieval Europe, 1200–1550*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Hunt, Noreen, *Cluny Under Saint Hugh, 1049–1109*, Londra: Edward Arnold, 1967.

Hunt, Noreen (ed.), *Cluniac Monasticism in the Central Middle Ages*, Londra: Macmillan, 1971.

Hyland, Ann, *The Medieval Warhorse: From Byzantium to the Crusades*, Londra: Grange Books, 1994.

Isaacson, Walter, *Leonardo da Vinci: The Biography*, Londra: Simon & Schuster, 2017.

Jackson, Peter, *The Mongols and The West, 1221–1410*, Abingdon: Routledge, 2005.

Jacoby, David, *Medieval Trade in the Eastern Mediterranean and Beyond*, Abingdon: Routledge, 2018.

Johns, Catherine, *The Hoxne Late Roman Treasure: Gold Jewellery and Silver Plate*, Londra: The British Museum Press, 2010.

Johnston, David (ed.), *The Cambridge Companion to Roman Law*, New York: Cambridge University Press, 2015.

Jones, Dan, *Crusaders: An Epic History of the Wars for the Holy Lands*, Londra: Head of Zeus, 2019.

Jones, Dan, *The Templars: The Rise and Fall of God's Holy Warriors*, Londra, Head of Zeus: 2017.

Jones, Dan, *Summer of Blood: The Peasants' Revolt of 1381*, Londra: William Collins, 2009.

Jones, Dan, *The Hollow Crown: The Wars of the Roses and the Rise of the Tudors*, Londra: Faber & Faber, 2014.

Jones, Terry L. vd. (ed.), *Polynesians in America: Pre-Columbian Contacts with the New World*, Lanham: AltaMira Press, 2011.

Jordan, William C., *The Great Famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century*, Princeton: Princeton Universtiy Press, 1996.

Kaeigi, Walter, *Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Kaeuper, Richard W., *Medieval Chivalry*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

Kedar, Benjamin Z. ve Weisner-Hanks, Merry E. (ed.), *The Cambridge World History Vol. 5: Expanding Webs of Exchange and Conflict, 500 C.E.–1500 C. E.*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Keen, Maurice, *Chivalry*, New Haven/Londra: Yale University Press, 1984.

Kelly, Christopher, *Attila the Hun: Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire*, Londra: The Bodley Head, 2008.

Kemp, Martin, *Leonardo by Leonardo*, New York: Callaway, 2019.

Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2007.

Kim, Hyun Jin, *The Huns*, Londra/New York: Routledge, 2016.

King, Peter, *Western Monasticism: A History of the Monastic Movement in the Latin Church*, Kalamazoo: Cistercian Publications, 1999.

King, Ross, *Brunelleschi's Dome: The Story of the Great Cathedral in Florence*, Londra: Penguin Books, 2000.

Klibancky, Raymond, *The continuity of the Platonic tradition during the middle ages, outlines of a Corpus platonicum medii aevi*, Londra: Warburg Institute, 1939.

Licence, Tom, *Edward the Confessor*, New Haven/Londra: Yale University Press, 2020.

Lings, Martin, *Muhammad: His Life Based on the Earliest Sources*, Cambridge: The Islamic Texts Society, 1991.

Lloyd, T. H., *The English Wool Trade in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

Loengard, J. S. (ed.), *Magna Carta and the England of King John*, Woodbridge: Boydell & Brewer, 2010.

Lopez, Robert S., *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950–1350*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Luttwak, Edward N., *The Grand Strategy of the Roman Empire: From the First Century A.D. to the Third*, Baltimore/Londra: The Johns Hopkins University Press, 1976.

Maas, Michael (ed.), *The Cambridge Companion to The Age of Attila*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Maas, Michael (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

MacCulloch, Diarmaid, *A History of Christianity*, Londra: Allen Lane, 2009.

MacCulloch, *Diarmaid, Reformation: Europe's House Divided 1490–1700*, Londra: Allen Lane, 2003.

Macek, Josef, *The Hussite Movement in Bohemia*, Prag: Orbis, 1958.

MacGregor, Neil, *A History of the World In 100 Objects*, Londra: Allen Lane, 2010.

Mallia-Milanes (ed.), *The Military Orders, Volume 3: History and Heritage*, Londra: Routledge, 2008.

Marani, Pietro C., *Leonardo da Vinci: The Complete Paintings* (yani baskı), New York: Abrams, 2019.

Martens, Maximiliaan vd. (ed.), *Van Eyck*, Londra: Thames & Hudson, 2020.

Martin, Janet, *Medieval Russia, 980–1584* (2. Baskı), Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Mattingly, David, *An Imperial Possession: Britain in the Roman Empire*, Londra: Allen Lane, 2006.

McCormick, Michael, *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, A.D. 300–900*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

McKitterick, Rosamond, Charlemagne: The Formation of a European Identity, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

McKitterick, Rosamond, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians*, Londra/New York: Longman, 1983.

McKitterick, Rosamond (ed.), *The New Cambridge Medieval History II c.700 – c.900*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

McLynn, Frank, *Genghis Khan: The Man Who Conquered the World*, Londra: Bodley Head, 2015.

Merrills A. H. (ed.), *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa*, Abingdon: Routledge, 2016.

Merrills, Andy ve Miles, Richard, *The Vandals*, Oxford: Blackwell Publishing, 2010.

Moore, R. I., *The First European Revolution, c.970–1215*, Oxford: Blackwell Publishing, 2000.

Morris, Colin, *The Papal Monarchy: The Western Church, 1050–1250*, Oxford: Clarendon Press, 1989.

Morris, Marc, *A Great and Terrible King: Edward I*, Londra: Hutchison, 2008.

Mullins, Edwin, *In Search of Cluny: God's Lost Empire*, Oxford: Signal Books, 2006.

Nicholson, Helen, *The Knights Hospitaller*, Woodbridge: The Boydell Press, 2001.

Noble, Thomas F. X. ve Smith, Julia M. H., *The Cambridge History of Christianity III: Early Medieval Christianities c.600–c.1100*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Norman, Diana (ed.), *Siena, Florence and Padua: Art, Society and Religion 1280–1400 Volume II: Case Studies*, New Haven: Yale University Press, 1995.

O'Callaghan, Joseph F., *A History of Medieval Spain*, Ithaca: Cornell University Press, 1975.

Orme, Nicholas, *Medieval Schools: Roman Britain to Renaissance England*, New Haven: Yale University Press, 2006.

Ormrod, Mark, *Edward III*, New Haven: Yale University Press, 2011.

Parker, Deborah, *Commentary and Ideology: Dante in the Renaissance*, Durham/Londra: Duke University Press, 1993.

Parker, Geoffrey, *Emperor: A New Life of Charles V*, New Haven: Yale University Press, 2019.

Parry, J. H., *The Age of Reconnaissance: Discovery, Exploration and Settlement, 1450–1650*, Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1963.

Phillips, Jonathan, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christianity*, New Haven: Yale University Press, 2008.

Phillips, Jonathan, *The Life and Legend of the Sultan Saladin*, Londra: Bodley Head, 2019.

Phillips, Jonathan, *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople*, Londra: Jonathan Cape, 2011.

Pope-Hennessy, John, *Italian Gothic Sculpture*, Londra: Phaidon Press, 1955.

Power, E., *The Wool Trade in Medieval English History*, Oxford, 1941.

Price, Neil, *The Children of Ash and Elm: A History of the Vikings*, Londra: Allen Lane, 2020.

Putnam, B. H., *The Enforcement of the Statutes of Labourers During the First Decade After the Black Death, 1349–59*, New York: Columbia University Press, 1908.

Reeve, Benjamin, *Timothy Richard, D.D., China Missionary, Statesman and Reformer*, Londra: S. W. Partridge & Co., 1912.

Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusaders, 1095–1131*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Robin, Diana, *Filelfo in Milan*, Princeton: Princeton University Press, 2014.

Rubies, Joan-Pau, *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond*, Abingdon: Routledge, 2016.

Russell, P. E., *Henry the Navigator: A Life*, New Haven/Londra: Yale University Press, 2000.

Ryrie, Alec, *Protestants: The Faith that Made the Modern World*, New York: Viking, 2017.

Sainty, Guy Stair ve Heydel-Mankoo, Rafal (ed.), *World Orders of Knighthood and Merit* (2 cilt), Wilmington: Burke's Peerage & Gentry, 2006.

Sarti, Laury, *Perceiving War and the Military in Early Christian Gaul (ca. 400–700 A.D.)*, Leiden: Brill, 2013.

Schwoebel, Robert, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453–1517*, New York: St Martin's Press, 1967.

Scott, Robert A., *The Gothic Enterprise: A Guide to Understanding the Medieval Cathedral*, Berkeley: University of California Press, 2003.

Shaver-Crandell, Annie ve Gerson, Paula, *The Pilgrim's Guide to Santiago de Compostela: A Gazetteer with 580 Illustrations*, Londra: Harvey Miller, 1995.

Smith, M. L., *The Early History of the Monastery of Cluny*, Oxford: Oxford University Press, 1920.

Stahl, Alan M., *Zecca: The Mint of Venice in the Middle Ages*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

Stalley, Roger, *Early Medieval Architecture*, Oxford: Oxford University Press, 1999.

Strathern, Paul, *The Artist, the Philosopher and the Warrior: Leonardo, Machiavelli and Borgia: A Fateful Collusion*, Londra: Jonathan Cape, 2009.

Strickland, Matthew, *Henry the Young King*, New Haven/Londra: Yale University Press, 2016.

Stump, Eleonore, *Aquinas*, Londra: Routledge, 2003.

Sumption, Jonathan, *Cursed Kings: The Hundred Years War IV*, Londra: Faber & Faber, 2015.

Swanson, R.N. (ed.), *Promissory Notes on the Treasury of Merits Indulgences in Late Medieval Europe*, Leiden: Brill, 2006.

Taleb, Nassim Nicholas, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*, Londra: Penguin, 2008.

Taylor, Arnold, *Studies in Castles and Castle-Building*, Londra: The Hambledon Press, 1985.

Tuchman, Barbara, *A Distant Mirror: The Calamitous Fourteenth Century*, New York: Albert A. Knopf, 1978.

Turner, Denys, *Thomas Aquinas: A Portrait, New Haven*: Yale University Press, 2013.

Turner, Marion, *Chaucer: A European Life*, Princeton: Princeton University Press, 2019.

Vallet, Françoise ve Kazanski, Michel (ed.), *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VIIe siècle*, Paris: AFAM and Museée des Antiquiteés Nationales, 1995.

Vaughan, Richard, *Philip the Good: The Apogee of Burgundy* (yeni baskı), Woodbridge: Boydell Press, 2002.

Weatherford, Jack, *Genghis Khan and the Quest for God*, New York: Viking, 2016.

West, Charles, *Reframing the Feudal Revolution: Political and Social Transformation between the Marne and the Moselle, c.800–c.1100*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Wheatley, Abigail, *The Idea of the Castle in Medieval England*, Woodbridge: York Medieval Press, 2004.

White, Jr., Lynn, *Medieval Technology & Social Change*, Oxford: Oxford University Press, 1962.

Whitehead, F., Divernes, A. H, ve Sutcliffe, F. E. (ed.), *Medieval Miscellany Presented to Eugène Vinaver*, Manchester: Manchester University Press, 1965.

Wickham, Chris, *The Inheritance of Rome: A History of Europe from 400 to 1000*, Londra: Penguin Books, 2010.

Woolf, Greg, *Rome: An Empire's Story*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Makale ve Tezler

Ailes, Marianne, 'Charlemagne "Father of Europe": A European Icon in the Making', *Reading Medieval Studies* 38 (2012).

Andersen, Thomas Barnebeck, Jensen, Peter Sandholt ve Skovsgaard, Christian Stejner, 'The heavy plough and the agricultural revolution in medieval Europe', Discussion Papers of Business and Economics (University of Southern Denmark, Department of Business and Economics: 2013).

Aston T. H., 'Oxford's Medieval Alumni', *Past & Present* 74 (1977).

Barjamovic, Gojko, Chaney, Thomas, Cosar, Kerem ve Hortaçsu, Ali, 'Trade, Merchants and the Lost Cities of the Bronze Age', *The Quarterly Journal of Economics* 134 (2019).

Barratt, Nick, 'The English Revenue of Richard I', *The English Historical Review* 116 (2001).

Barrett, James A., 'What caused the Viking Age?', *Antiquity* 82 (2008).

Bartsocas, Christos S., 'Two Fourteenth Century Greek Descriptions of the Black Death', *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 21 (1966).

Baug, Irene, Skre, Dagfnn, Heldal, Tom ve Janse, Øystein J., 'The Beginning of the Viking Age in the West', *Journal of Maritime Archaeology* 14 (2019)

Besnier, G., 'Quelques notes sur Arras et Jeanne d'Arc', *Revue du Nord* 40 (1958).

Blegen, Nick, 'The earliest long-distance obsidian transport: Evidence from the ~200 ka Middle Stone Age Sibilo School Road Site, Baringo, Kenya', *Journal of Human Evolution* 103 (2017).

Blockmans, Wim, 'Transactions at the Fairs of Champagne and Flanders, 1249–1291', *Fiere e mercati nella integrazione delle economie europee secc. XIII–XVIII – Atti delle Settimane di Studi* 32 (2001).

Blumenthal, H. J., '529 and its sequel: What happened to the Academy?', *Byzantion* 48 (1978).

Bodel, John, 'Caveat emptor: Towards a Study of Roman Slave Traders', *Journal of Roman Archaeology* 18 (2005).

Brown, Elizabeth A. R., 'The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe', *The American Historical Review* 79 (1974).

Buck, Lawrence P., 'Anatomia Antichristi: Form and Content of the Papal Antichrist', *The Sixteenth Century Journal* 42 (2011).

Bury, J. B, 'The Nika Riot', *The Journal of Hellenic Studies* 17 (1897).

Campbell, Bruce M. S., 'Nature as historical protagonist: environment and society in pre-industrial England', *The Economic History Review* 63 (2010).

Cantor, Norman F., 'The Crisis of Western Monasticism, 1050–1130', *The American Historical Review* (1960).

Carty, Carolyn M., 'The Role of Gunzo's Dream in the Building of Cluny III', *Gesta* 27 (1988).

Cassidy-Welch, Megan, 'The Stedinger Crusade: War, Remembrance, and Absence in Thirteenth-Century Germany', *Viator* 44 (2013).

Conant, Kenneth J., 'The After-Life of Vitruvius in the Middle Ages', *Journal of the Society of Architectural Historians* 27 (1968).

Constantelos, Demetrios J., 'Paganism and the State in the Age of Justinian', *The Catholic Historical Review* 50 (1964).

Davies, Jonathan, 'Violence and Italian universities during the Renaissance', *Renaissance Studies* 27 (2013).

Davies, Martin, 'Juan de Carvajal and Early Printing: The 42-line Bible and the Sweynheym and Pannartz Aquinas', *The Library* 17 (1996).

De Mowbray, Malcolm, '1277 And All That – Students and Disputations', *Traditio* 57, (2002).

Dull, Robert A. vd., 'Radiocarbon and geologic evidence reveal Ilopango volcano as source of the colossal "mystery" eruption of 539/40 CE', *Quaternary Science Reviews* 222 (2019).

Eisenstein, Elizabeth L., 'Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought: A Preliminary Report', *The Journal of Modern History* 40 (1968).

Epstein, S. R., 'Regional Fairs, Institutional Innovation, and Economic Growth in Late Medieval Europe', *Economic History Review*, 47 (1994).

Firnhaber-Baker, Justine, 'The Social Constituency of the Jacquerie Revolt of 1358', *Speculum* 95 (2020).

Frankopan, Peter, 'Why we need to think about the global Middle Ages', *Journal of Medieval Worlds* 1 (2019).

Fryde, E. B., 'The Deposits of Hugh Despenser the Younger with Italian Bankers', *The Economic History Review* 3 (1953).

Galili, Ehud, Rosen, Baruch, Arenson, Sarah, Nir-El, Yoram, Jacoby, David, 'A cargo of lead ingots from a shipwreck off Ashkelon, Israel 11th–13th centuries AD, *International Journal of Nautical Archaeology* 48 (2019).

Gatward Cevizli, Antonia, 'Bellini, bronze and bombards: Sultan Mehmed II's requests reconsidered', *Renaissance Studies* 28 (2014).

Greatrex, Geoffrey, 'The Nika Riot: A Reappraisal', *The Journal of Hellenic Studies* 117 (1997).

Green, Monica H., 'Putting Africa on the Black Death map: Narratives from genetics and history', *Afriques* 9 (2018).

Green, William A., 'Periodization in European and World History', *Journal of World History* 3 (1992).

Grendler, Paul F., 'The University of Florence and Pisa in the High Renaissance', *Renaissance and Reformation* 6 (1982).

Gruhn, Ruth, 'Evidence grows for early peopling of the Americas', *Nature* 584 (August 2020).

Hahn, Cynthia, 'Collector and saint: Queen Radegund and devotion to the relic of the True Cross', *Word & Image* 22 (2006).

Harrison, Stuart, 'The Original Plan of the East End of St Hugh's Choir at Lincoln Cathedral Reconsidered in the Light of New Evidence', *Journal of the British Archaeological Association* 169 (2016).

Hill, Brian E., 'Charles the Bald's "Edict of Pîtres" (864): A Translation and Commentary', Unpublished MA Thesis, University of Minnesota (2013).

Hinds, Martin, 'The Murder of the Caliph 'Uthman', *International Journal of Middle East Studies* 3 (1972).

Holum, Kenneth G., 'Archaeological Evidence for the Fall of Byzantine Caesarea', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 286 (1992).

Hunt, Edwin S., 'A New Look at the Dealings of the Bardi and Peruzzi with Edward III', *The Journal of Economic History* 50 (1990).

Ing, Janet, 'The Mainz Indulgences of 1454/5: A review of recent scholarship', *The British Library Journal* 9 (1983).

Innes, Matthew, 'Land, Freedom and the Making of the Medieval West', Transactions of the Royal Historical Society 16 (2006).

Jackson, Peter, 'The Crusade against the Mongols', *Journal of Ecclesiastical History* 42 (1991).

Jamaluddin, Syed, 'Samarqand as the First City in the World under Timur', *Proceedings of the Indian History Congress* 56 (1995).

Jones, Dan, 'Meet the Americans Following in the Footsteps of the Knights Templar', *Smithsonian* (July 2018)

Kershaw, Ian, 'The Great Famine and Agrarian Crisis in England 1315–1322', *Past & Present* 59 (1973).

Kılınç, Gülşah Merve vd., 'Human population dynamics and Yersinia pestis in ancient northeast Asia', *Science Advances* 7 (2021).

Kulikowski, Michael, 'Barbarians in Gaul, Usurpers in Britain', *Britannia* 31 (2000).

Livesey, Edwina, 'Shock Dating Result: A Result of the Norman Invasion?', *Sussex Past & Present* 133 (2014).

MacCulloch, Diarmaid, 'The World Took Sides', *London Review of Books* 38 (2016).

Macmaster, Thomas J., 'The Origin of the Origins: Trojans, Turks and the Birth of the Myth of Trojan Origins in the Medieval World', *Atlantide* 2 (2014).

McPhail, Cameron, 'Pytheas of Massalia's Route of Travel', *Phoenix* 68 (2014).

Mengel, David C., 'A Plague on Bohemia? Mapping the Black Death', *Past & Present* 211 (2011).

Moderchai, Lee ve Eisenberg, Merle, 'Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague', *Past & Present* 244 (2019).

Moore, John C., 'Innocent III's De Miseria Humanae Conditionis: A Speculum Curiae?', *The Catholic Historical Review* 67 (1981).

Musson, R. M. W., 'A History of British seismology', *Bulletin of Earthquake Engineering* 11 (2013).

Musson, R. M. W., 'The Seismicity of the British Isles to 1600', *British Geological Survey Open Report* (2008).

Mustard, Wilfrid P., 'Petrarch's Africa', *The American Journal of Philology* 42 (1921).

Oppenheimer, Clive, 'Climatic, environmental and human consequences of the largest known historic eruption: Tambora volcano (Indonesia) 1815', *Progress in Physical Geography: Earth and Environment* 27 (2003).

Pederson, Neil, Hessl, Amy E., Baatarbileg, Nachin, Anchukaitis, Kevin J. ve Di Cosmo Nicola, 'Pluvials, droughts, the Mongol Empire, and modern Mongolia', *Proceedings of the National Academy of Sciences* (25 March 2014).

Pow, Stephen, 'Fortresses that Shatter Empires: A Look at Möngke Khan's Failed Campaign Against the Sòng Dynasty, 1258–9', *Annual of Medieval Studies at CEU* 23 (2017).

Pratt, Kenneth J., 'Rome as Eternal', *Journal of the History of Ideas* 26 (1965).

Puga, Diego ve Trefler, Daniel, 'International Trade and Institutional Change: Medieval Venice's Response to Globalization', *The Quarterly Journal of Economics* 129 (2014).

Regn, Gerhard ve Huss, Bernhard, 'Petrarch's Rome: The History of the Africa and the Renaissance Project', *MLN* 124 (2009).

Rex, Richard, 'The English Campaign against Luther in the 1520s: The Alexander Prize Essay', *Transactions of the Royal Historical Society* 39 (1989).

Robin, Diana, 'A Reassessment of the Character of Francesco Filelfo (1398–1481)', *Renaissance Quarterly* 36 (1983).

Roland, Alex, 'Secrecy, Technology, and War: Greek Fire and the Defense of Byzantium, 678–1204', *Technology and Culture* 33 (1992).

Sea, Thomas F., 'The German Princes' Responses to the Peasants' Revolt of 1525', *Central European History* 40 (2007).

Sherer, Idan, 'A bloody carnival? Charles V's soldiers and the sack of Rome in 1527', *Renaissance Studies* 34 (2019).

Slavin, Philip, 'The Great Bovine Pestilence and its economic and environmental consequences in England and Wales, 1318–50', *The Economic History Review* 65 (2012).

Slavin, Philip, 'Market failure during the Great Famine in England and Wales (1315–1317)', *Past & Present* 222 (2014).

Smith, Preserved, 'Luther and Henry VIII', *The English Historical Review* 25 (1910).

Smith, Terence, 'The English Medieval Windmill', *History Today* 28 (1978).

Sreenivasan, Govind P., 'The Social Origins of the Peasants' War of 1525 in Upper Swabia', *Past & Present* 171 (2001).

Sussman, George D., 'Was the Black Death in India and China?', *Bulletin of the History of Medicine* 85 (2011).

Swift, Emerson H., 'Byzantine Gold Mosaic', *American Journal of Archaeology* 38 (1934).

Taylor, A. J., 'Master James of St. George', *The English Historical Review* 65 (1950).

Taylor, David, 'The Early West Front of Lincoln Cathedral', *Archaeological Journal* 167 (2010).

Toker, Frankli , 'Arnolfo's S. Maria del Fiore: A Working Hypothesis', *Journal of the Society of Architectural Historians* 42 (1983).

Trimble, Jennifer, 'The Zoninus Collar and the Archaeology of Roman Slavery', *American Journal of Archaeology* 120 (2016).

Ugent, Donald, Dillehay, Tom ve Ramirez, Carlos, 'Potato remains from a late Pleistocene settlement in southcentral Chile', *Economic Botany* 41 (1987).

Underwood, Norman, 'When the Goths Were in Egypt: A Gothic Bible Fragment and Barbarian Settlement in Sixth-Century Egypt', *Viator* 45 (2014).

Vopřada, David, 'Quodvultdeus' Sermons on the Creed: a Reassessment of his Polemics against the Jews, Pagans, and Arians', *Vox Patrum* 37 (2017).

Wang, Xiaofeng, Yang, Bao ve Ljungqvist, Fredrik Charpentier, 'The Vulnerability of Qilian Juniper to Extreme Drought Events', *Frontiers in Plant Science* 10 (2019).

Watts, Edward, 'Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529', *The Journal of Roman Studies* 94 (2004).

Werkmeister, O. K., 'Cluny III and the Pilgrimage to Santiago de Compostela', *Gesta* 27 (1988).

Wilkins, Ernest H., 'Petrarch's Coronation Oration', *Transactions and Proceedings of the Modern Language Association of America* 68 (1953).

Wolfe, Maury I. ve Mark, Robert, 'The Collapse of the Vaults of Beauvais Cathedral in 1284', *Speculum* 51 (1976).

Wood, Jamie, 'Defending Byzantine Spain: frontiers and diplomacy', *Early Medieval Europe* 18 (2010).

Żemła, Michał ve Siwek, Matylda,'Between authenticity of walls and authenticity of tourists' experiences: The tale of three Polish castles', *Cogent Arts & Humanities* 1 (2020).

Zhou, TianJun, Li, Bo, Man, WenMin, Zhang, LiXia, ve Zhang, Jie, 'A comparison of the Medieval Warm Period, Little Ice Age and 20th century warming simulated by the FGOALS climate system model', *Chinese Science Bulletin* 56 (2011).

GÖRSELLERİN KAYNAKLARI

1. Universal Images Group/Getty
2. Dan Jones
3. Fine Art Images / Bridgeman Images
4. Dan Jones
5. Pictorial Press Ltd/Alamy
6. JLImages/Alamy
7. Digital Commons @ Winthrop University
8. Realy Easy Star/Toni Spagone/ Alamy
9. Dan Jones
10. The Picture Art Collection/Alamy
11. Germanisches National Museum/ Bridgeman Images
12. Leemage/Getty
13. Science History Images/Alamy
14. ventdusud/Shutterstock
15. Hemis/Alamy
16. Album/Alamy
17. Granger Historical Picture Archive/ Alamy
18. Dan Jones
19. World History Archive/Alamy
20. Photo 12/Alamy
21. Anonim /Shutterstock
22. ART Collection/Alamy
23. World History Archive/Alamy
24. robertharding/Alamy
25. Dan Jones
26. Historic Collection/Alamy
27. Dan Jones
28. Pere Sanz/Shutterstock
29. Dan Jones
30. Umberto Shtanzman/Shutterstock
31. Album/Alamy
32. Granger Historical Picture Archive/ Alamy
33. Classic Image/Alamy
34. Iberfoto/Bridgeman Images
35. FineArt/Alamy
36. VCG Wilson/Corbis/Getty
37. Leemage/Corbis/Getty
38. Fine Art Images/Heritage Images/ Getty
39. World History Archive/Alamy
40. incamerastock/Alamy
41. Jim West/Alamy
42. Granger Historical Picture Archive/ Alamy

İNDEKS

A

Aachen 154-8, 162, 166, 171, 185, 198, 345-6, 378, 484, 504, 510, 526
Abbasî 138, 153-4, 170, 238, 248, 259-60, 278, 297, 299-300, 346
Abdülmelik 124, 128-31, 138
Abelard, Peter 202, 361-2, 378
Adhémar, Le Puy Piskoposu 241, 243-4
Adrianople (günümüzde Edirne) 52-3
Aethelwold, Winchester Piskoposu 187
Aëtius 62, 69-70
Agincourt Muharebesi 333, 428
"Agnani Tokadı" 335
Agricola, Gnaeus Julius 29
Aistulf, Kral 149-50
Akka 250, 253, 261-2, 273, 277, 337
Aksu Muharebesi 135
Alaric 57-61, 65, 74
Albertus Magnus 357
Albililer Haçlı Seferi 267, 269-70
Alexander III., Papa 382
Alexander IV., Papa 273
Alexander VI., Papa 440
Alexios I., Komnenos 239, 241
Alexios III., Angelos 265
Alfonso V., Aragonlu 431
Alfonso VI., Kastilyalı 215, 242, 248, 349
Alfonso XI., Kastilyalı 400
Alfred, Wessex Kralı 169, 419, 498, 511, 525-6
Alman Köylü Savaşı 235, 417, 489
Altın Orda 300-5, 396
Amalric 76, 259
Ambrogini, Angelo Ambrogini "Poliziano" 437
Ambrose 343-4, 358, 499, 528
Ambrosius Aurelianus 62-3
Amine 111
Ammata 93
Ammianus Marcellinus 21, 46, 48, 51, 53, 77, 497-9, 527
Amr b. Âs 106, 110, 115-6
Anacaona, Kraliçe 461
Anatomy of the Antichrist [*Deccal'in Anatomisi*] 474
Andrew 200, 345, 493, 518
Andrew I., Macaristan Kralı 200
Andronikos Doukas 238
Anianeli Benedict 185
Anjoulu Robert, Napoli Kralı 424
Anna Komnene 211, 244-5, 508, 510, 529
Antakya 26, 39, 46, 50, 60, 80, 96, 188, 238, 246-7, 250, 255, 258, 262, 273, 277, 347, 353
Antonine Ayasası (Caracalla'nın Fermanı) 33
Apuelius, *Altın Eşek* (*Asinus auerus, Apuleis'un Metamorfozları*) 35
Araplar 9, 104, 106-7, 113-4, 209-10, 317
Arclı Joan (*Jeanne d'Arc*) 14, 428, 519
Arık Buka 298
Aristoteles 86, 342-3, 346, 350-1, 358, 363, 469
Ariusçular, Ariusçuluk 84, 99
Arnolfini Portresi 433-4
Arnolfini, Giovanni 433-4
Arnolfo di Cambio 387, 390, 516
Arnulf, Soissonlu 194
Arras Antlaşması 429-30, 432
Arthur, Kral 62, 219, 222, 232, 261, 450
Arundel, Thomas, Canterbury başpiskoposu 365, 515, 532

Ascelin, Lombardiyalı 295
askerî tarikatlar 179, 203, 254
Aslan Yürekli Richard 232, 253, 261, 371
Atâ Melik Cüveynî 284, 318
Atama Tartışması 200-1, 240, 335
Attila, Hun Hakanı 14, 67-71, 74, 499-500, 527, 534
Augsburg 205-7, 480-1, 507
Augustine 60-1, 64-5, 183, 203, 340, 343-5, 358, 427, 478, 498, 500, 525, 530
Augustine Triumphus 340
Augustus (Gaius Julius Caesar Octavianus) 23, 26-7, 30-1, 34, 51, 54, 71, 80, 82, 95, 159, 166, 191, 228, 262, 268, 270, 425
Aurillaclı Gerbert bkz. Sylvester, II., Papa
Authentica Habita 355
Avarlar 103-4, 152, 158
Averroes (İbn Rüşd) 347
Avicenna (İbn Sînâ) 347
Avignon Papalığı 426, 473
Ayasofya (Konstantinopol) 90-2, 98, 100-1, 170, 179, 198, 266, 389, 447, 448

B

Bağdat 86, 109, 135, 138, 153-4, 170, 238, 248, 259, 297-9, 305, 346-7
Baldwin I., Kudüs Kralı 255
Baldwin II., Konstantinopol'ün Latin imparatoru 250, 252, 308, 376
Baldwin III. 258
Baldwin IV. 260, 360
Baldwin V. 260
Ball, John 410-3, 416, 518
Bandini dei Baroncelli, Bernardo 438
Bannockburn Muharebesi 234
Bardi 320-1, 323-5, 513, 538
Barselona 128, 153, 215, 217, 269, 348, 381, 459, 475
Basil (İngiliz seyyah) 296, 522, 528
Basilica di San Vitale, Ravenna 80, 97, 155, 378
Başdiyakoz Thomas 289
Battleli John 386
Batu (Cengiz Kağan'ın torunu) 292-3, 295, 298, 300
Baydar (Moğol generali) 288
Bayeux Duvar Örtüsü 175
Bayeuxlu Poppa 174
Beatus 211
Becket, Thomas 359-60, 383, 385
Bede, Muhterem 134, 187, 351, 358, 503, 506, 521, 529, 530
Bedir gazvesi 114
Béla IV., Macar kralı 288, 374
Belgrad (*Singidunum*) 68
Belisarius, general 89-90, 93-6, 98, 102, 209
Bellini, Gentile 448, 520, 538
Benedict Kanunları 183, 185-7, 191, 201, 344
Benedict, Aziz 178, 182-8, 191-2, 201, 203, 344, 356, 506-7, 527
Benediktenler 183
Benî Hâşim 111, 113
Benî Kurayza 118
Benî Kurra kabilesi 120
Beowulf 167, 220
Berenguer, Ramon 217
Berke (Cengiz Kağan'ın torunu) 298
Bernard, Lombardiya Kralı 162-3, 201-4, 254, 256-7, 259, 267, 361-2, 378, 505, 507, 511, 527
Berno, Cluny başrahibi 177-8, 186
Berrecci, Bartolommeo 443
Berzé-la-Ville şapeli 199
Beşinci Ekümenik Konsil 99
Béthune'nin Anonimi 229
Beyrut (*Berytus*) 38, 83, 119, 250
Bingenli Hildegard 353
Bizans, Bizanslılar 14, 47, 79, 87, 94-6, 98-104, 106-11, 116-20, 124-7, 129, 131, 148, 154-5, 157, 159, 170, 175, 179, 181, 194, 209, 211, 215, 237-9, 241-2, 244-5, 248, 257, 266, 282, 303, 308, 314-7, 332, 348, 354, 369, 390, 395, 400, 418, 445-8, 501, 509, 511
Bloisli Peter 359
Boccaccio, Giovanni 187, 329, 397, 400, 426, 427
Boëthius, Anicius Manlius Severinus 77
Bohemond 244-6, 277
Bolesław, Cesur 188
Boleyn, Anne 235, 483
Boniface VIII., Papa 335, 341, 387, 473

Boniface, Metz Başpiskoposu 148, 335, 341, 387, 389, 473
Bonifacius 64
Bora, Katharina von 486
Bord-Djedid 66
Borgia, Cesare 440, 442, 520, 536
Botticelli, Sandro 421, 436-7, 442
Bouillonlu Godfrey 244-5, 249
Bramante, Donato 441
Brandano (çılgın vaiz) 490-1
Braulio, Sarakustalı 342
Brembre, Nicholas 328, 331
Brendan, Aziz 450, 520, 531
Bruges 433-4, 436
Brunelleschi 390, 418, 421, 435, 516, 534
Bruni, Leonardo 422, 427, 519, 527
Buchier, William 296
Burckhardt, Jacob 426-7, 519, 528
Burgonya Dükü İyi Philip 429
Burgonya, Burgonyalılar 133, 146, 164, 177, 179, 193, 201, 241, 379, 415, 427-9, 430, 432, 434, 436, 443, 452, 484, 489
"Büyük Kâfir Ordusu" 169
Büyük Kıtlık 394-5, 417, 516
Büyük Üzengi Tartışması 211, 508

C
Câbir b. Hayyân 347
Cabot, John ve Sebastian 463
Cabral, Pedro Álvares 466
Cadamosto, Alvise da 328, 454, 521
Cade, Jake 416, 518
Caesar, Gaius Julius 23, 26, 29, 31, 49, 95, 156
Caesarealı Eusebius 42
Cajetan, Thomas 481
Cale, Guillaume 404-5, 415
Calixtus 354
Calixtus II., Papa 354
Calvin, John 495
Cambridge, Üniversitesi 4, 79, 97, 143, 187, 342, 355, 359, 365, 373, 385, 412, 482-3, 497-504, 506, 508, 510-5, 518-22, 525-36
Cannae Muharebesi 28
Canterburyli Michael 386
Caprotti da Oreno, Gian Giacomo ('Salaì') 438
Caracalla 33, 44
Carpini, Giovanni da Pian del 296, 300, 309
Carreira da India 466-7
Casimir III., Büyük 374
Castelnaulu Peter 268
Castillon Muharebesi 258, 429
Catalaunian Ovası Muharebesi 69
Catherine, Aragonlu 320, 442, 483-4, 494, 497, 533
Cebe, Moğol generali 285-6
Celûlâ Muharebesi 116
Ceneviz 247, 295, 307, 311, 318, 323, 446
Cengiz Kağan (*Chinggis Qan*) 279-80, 283, 298, 300, 302-3, 305, 310
Cesur Charles, Burgonya Dükü 436
Chalcedon (Kadıköy) Konsili 81, 506
Champagne fuarları 315-6
chansons de geste 220-2
Chappe, Paulinus 471
Charlemagne (Carolus Magnus) 11, 133, 144, 149-59, 162-4, 166, 168, 185, 198, 207, 210, 213, 220, 222, 240, 314, 345, 378, 484, 494, 504-5, 527, 531-2, 535, 537
Charles I., İngiltere Kralı 236
Charles II., Navarre Kralı, "Kötü" 405
Charles III., Şişman 164
Charles V., Fransa Kralı 408, 443, 467, 484, 488-90, 492, 494-6
Charles VI. 381, 408, 415, 427-8
Charles VII., Fransa Kralı 429
Charles, Martel 133-5, 144, 147, 172, 210, 218
Château Gaillard 371
Château Pèlerin, Atlit 254
Châtillonlu Odo bkz Urban, II., Papa
Châtillonlu Reynald 260
Chaucer, Geoffrey 187, 222, 328-30, 348, 419, 427, 474-5, 514, 522, 525, 536
Chaucer, Geoffrey, *Canterbury Tales* 328, 427, 474,
Childeric I. 145
Childeric III. 143, 147
Chirurgia Magna 360
Chochilacius 167
Christmas Limanı (Puerto de la Navidad) 459
Cicero 40-1, 156, 342, 351, 425, 498, 529

Cid'in Şarkısı (*El Cantar de mio Cid*) 218, 220
Ciompi İsyanı 407
Clairvauxlu Bernard 201-2, 204, 254, 256, 259, 267, 361, 378
Clement III., Papa 240
Clement V., Papa 320, 338, 426, 514
Clement VI., Papa 400, 474
Clement VII., Papa 274, 320, 490, 491
Clothilde 146
Clouet, Francois ve Jean 442-3
Clovis, Frank kralı 146
Cluny II. 191
Cluny III. 192, 198, 199
codex iustinianus 83
Cognak Ligi 490
Colonna, Kardinal Giovanni 335, 424
Columba, Aziz 184
Columbanus, Aziz 184
Columbus, Christopher 274, 456-68, 477, 521-2, 526, 531
Coniers, Hugh 333
Conrad III., Alman Kralı 257
Conrad, Lorraine Dükü, Kızıl 206-7, 257-8, 507, 527
Constance Konsili 473
Constantine I., Büyük 36, 42, 51
Constantine III. 57, 60-1
Constantine IV. 125
Constantine VI. 154
Cook, Captain James 468, 499
Copernicus, Nicolaus 442
Coppo di Marcovaldo 388
Córdoba 109, 138-9, 346-8, 358, 378
Cortés, Hernán 444, 462
Corveyli Widukind 205
Costain, Thomas 236
Cremonalı Gerard 349-51
Cuci (Cengiz Kağan'ın oğlu) 300

Ç

Çağatay Hanlığı 299-300, 302
Çin, Çinliler 4, 21, 30, 34, 47-9, 55, 78, 95-6, 108, 135, 138, 209, 253, 279, 283, 287, 289, 298-9, 302, 304-5, 309-12, 314, 318, 334, 396, 467-8

D

d'Andrea, Novella and Bettina 361
Dafydd ap Gruffudd 366
Damian, Peter 192
Dandolo, Enrico 307-8, 316
Danelaw 169, 173
Dante Alighieri 80, 388, 501
Datini, Francesco di Marco 323
Decius, İmparator 42
Desiderius, Lombard Kralı 151-2, 481
Deus vult (Tanrı bunu istiyor) 243
Díaz de Vivar, Rodrigo "El Cid" 214
Diaz, Bartholomew 463-4
dictatus papae 240
Digest (ya da Pandectae) 83, 86, 354
Dimyat 270, 277-8, 320
Diocletian, İmparator 35, 38, 42-4
Direkler Muharebesi (Zâtüssavâri Muharebesi) 120
Długosz, Jan 288, 512, 528
Dominikenler ("Kara Keşişler") 356
Doria, Lamba 307
Doukas, Alexios ("Mourtzouphlos") 238-9, 266
Dördüncü Lateran Konsili 203, 270, 473, 507
Dördüncü Toledo Konsili 343
Duns Scotus 351
Dunstan, Canterbury Başpiskoposu 187
Dürer, Albrecht 421, 443-4, 462, 520

E

Eanes de Zurara, Gomes 454, 521
Ebû Bekir 105, 112, 115, 117, 122-3, 451
Ebû Bekir II. 451
Ebu Müslim el-Horasanî 135
Ebû Talib 111, 113
Edmund, Doğu Anglia Kralı 169, 273, 468, 506, 527
Edward I., "Uzunbacaklı" 232-4, 253, 309, 315, 319-20, 366-7, 371, 373, 375-6, 384, 386
Edward II., İngiltere Kralı 234, 321, 324, 370, 394
Edward III., İngiltere Kralı 236, 324, 364, 374, 400-2, 408-9
Edward IV., İngiltere Kralı 374

Efesli John 78-9, 97
Einhard, vakanüvis 146-7, 150-1, 153, 155, 159, 345, 504-5, 527
"El Cid" bkz. Díaz de Vivar, Rodrigo
el-Adil (Seyfeddin, Saphadin) 262
el-Aksa Camii (Mescid-i Aksa), Kudüs 124
el-Ferganî 350
el-Hakîm 239
el-Kâmil 270-1, 277, 295
el-Mesûdî 450
el-Mu'temid 215
el-Müsta'sım 297
el-Nasır 267
el-Râzî 350
el-Seffâh, Ebü'l-Abbas 135
el-Taberî 107
Elcano, Juan Sebastián 467-8
Elhamra Sarayı, Granada 456
Elli Soru (*quinquaginta decisiones*) 83
Emevî Halifeliği 216
Endüljans, papalık 471-2, 474-6, 479, 496
Erasmus, Desiderius 123, 481-2, 486, 523, 529
Erembourc de Moustereul 327
Erfurt Üniversitesi 361
Este, Isabella d' 439
Eugene III., Papa 254-6, 258, 263
Evagrius Scholasticus 97
Exsurge Domine (papalık fermanı) 481
Eyck, Jan van 421, 430-4, 452, 519, 534

F

Facundus 195
Fatıma el-Fihrî 347
Fatımîler 135, 239, 243
Fazio, Bartolomeo 433
Ferdinand II., Aragon Kralı 456
Ferdinand, León ve Kastilya Kralı 195
Fernando I., Kastilya Kralı 214
Filelfo, Francesco 418-23, 427, 436, 519, 535, 539
Filistin 29, 96, 104, 108-9, 119, 188, 213, 239, 248, 258, 261-2, 264, 272, 298, 300, 317-8, 455
Fîrûz en-Nihâvendî (Ebû Lü'lü) 119
Fisher, John, Rochester piskoposu 483
Fitzwarin, Alice 333
Flavius Constantius 60
Flonheimli Emicho 244
Floransa 56, 316, 318, 320, 323-4, 329, 387-90, 397, 407-8, 412, 414, 418-23, 435-42, 490-1, 516
Fouacière, Jeanne 327
Foxe, John 13, 15, 484
Francis I., Fransa Kralı 358, 441-2, 483, 489, 491
Franklar 9, 14, 70, 76, 143-5, 147, 153, 158, 162, 168, 170, 173, 175, 210-1, 237, 248-9
Frederick I., Barbarossa 159, 355
Frederick II., Hohenstaufen 271, 326, 350, 375, 397, 423, 473
Frederick III., "Bilge" 481, 485
Frescobaldi, Amerigo 320-3
Frizya, Frizyalılar 171, 403
Frundsberg, Georg von 493
Fugger, Jakob 480
Fustat ("Çadır Şehri") 116, 128

G

Gaddar John 430
Galgacus 29
Galla Placidia 64
Galya, Galyalılar 19, 21, 26, 29, 31, 37, 56-7, 59-62, 69-71, 79, 143, 146, 184, 403
Gama, Vasco da 464-6, 468, 522, 529
Garter tarikatı 236
Gauntlu John 273, 364, 411
Geiseric 64-5
Gelimer 93-5, 102, 104
gemicilik, gemiciler 323, 342
Gent Sunak Panosu 433-4
Geoffrey, Anjou Kontu 187, 222-3, 252, 328, 330, 348, 366, 419, 427, 474, 501, 520, 522-3, 525, 531, 535, 538
George IV., Gürcü Kralı 285
Gherardini del Giocondo 440
Ghirlandaio, Domenico 437
Giotto 388, 390
Glastonbury Manastırı 233
Gormond ve Isembart 221
Gotlar 49-52, 56, 60, 68-9, 168
Gower, John 404, 518, 530

Gozzadini, Bettisia 361
Grandes Chroniques de France 352
Gratian 52, 57, 61
Gregory I., Papa, "Büyük" 103, 182, 192, 345, 358
Gregory IV., Papa 164
Gregory IX., Papa 272, 288, 340, 403
Gregory VII., Papa 200, 240
Gregory X., karşı-papa 354
Guadalete Muharebesi 128
Guelphler ile Ghibellineler 401
Guicciardini, Luigi 491-4, 523, 528
Guillaume de Bray 387
Gunzo, Baume başrahibi 198, 507, 537
Guo Kan, general 297
Gutenberg, Johannes 468-71, 475, 477, 522-3, 527, 532
Guy I., Kudüs Kralı 260
Guzman, Dominic de 356
Güçlü Robert 172
Gül Savaşları 326, 416, 518
Güyük (Ögedey'in oğlu) 293-4, 296

H

Haccâc b. Yûsuf 128
hacılar, hac 193, 195, 247, 250
Haçlı, haçlılar 4, 11, 87, 104, 109, 123, 139, 153, 176, 188, 201, 204, 213, 228-9, 239, 243-4, 246-50, 252-67, 269-74, 278, 284-5, 295, 305, 307-8, 320, 379, 452, 509-11
Hadis 119, 503
Hadrian Duvarı 21, 26, 62, 247
Hadrian, Publius Aelius Hadrianus 21, 26, 33, 36, 62, 157, 247
Halid bin Velid 105, 110
Han hanedanı 30
Hannibal 28, 424
Haraldsson, "Yiğit" Olaf 403
Harding, Stephen 201
Harem-i Şerif, Kudüs 124, 248, 272
Harezmşahlar 283
Haricîler 121
Hârizmî 347
Harold Godwinson 174
Harthacnut 169
Haşhaş (denizci & kâşif) 450
Haşim b. Utbe 116
Heidelberg, Üniversitesi 356, 375
Helfenstein, Kont Ludwig von 487
Heloïse 202, 362
Henry I., İngiltere Kralı 199
Henry II., Aşağı Silezya Dükü 288,
Henry II., Doğu Franklarının Kralı 191
Henry II., İngiltere Kralı 224, 226, 228, 230, 232, 252, 258, 355, 359
Henry III., İngiltere Kralı 231-2, 273, 352, 284-5
Henry III., Kutsal Roma İmparatoru 200
Henry IV., İngiltere Kralı 331-2
Henry IV., Kutsal Roma İmparatoru 200, 229, 240
Henry V., İngiltere Kralı 332, 364, 376
Henry V., Kutsal Roma İmparatoru 354
Henry VII., Kutsal Roma İmparatoru 389
Henry VIII., İngiltere Kralı 235, 376, 441-2, 482-4, 494
Heraclius 103-4, 106-9, 116
Herefordlu Usta Walter, mimar 373
Hereward, Uyanık 382
Hermann, Topal (*Hermannus Contractus*) 347-9, 352, 515
Herodot, *Tarih* 313
Hikmet Evi, Bağdat 138, 297, 346
Hildebrand bkz. Gregory, VII., Papa
"Hint Adalarının Kralı David" bkz. Cengiz Kağan
Hipodrom, Konstantinopol 87-90, 93-4, 98, 266, 501
Honoria 69
Honorius, İmparator 54, 58-9, 61, 270, 285
Hospitaller Şövalyeleri 253, 475
Hoxne Definesi 44
Hristiyanlar, Hristiyanlık 20, 41-2, 44, 84, 109, 130, 133, 162, 167, 172, 237, 249, 256, 348, 396, 465, 472
Hugh, "Büyük," Cluny başrahibi 194-5, 198-202, 240, 242, 244, 254, 321, 333, 383-6, 423, 502, 507, 510, 513, 516, 526-7, 533-4, 538
hukuk 37, 40, 44, 71, 82-4, 112, 169, 279, 313, 335, 338-9, 341-2, 345, 351, 353-6, 359, 361

Hunlar 47-50, 55-7, 59, 63, 67-70, 74, 168, 209
Hus, Jan 274, 365, 474-5, 481
Hülegü 297, 298-300, 346
Hürmüz IV., Sasani Şehinşahı 103
Hüsrev I., Sasani Şehinşahı 89, 92, 96, 100
Hüsrev II., Sasani Şehinşahı 103-4
Hypatius 89-90

I
Iceni 29
Innocent III., Papa 230, 262, 265-6, 272, 360, 473
Innocent IV., Papa 292, 512
Institutiones (*Institutiones Iustiniani*) 84
Irene, İmparatoriçe 154, 159, 505, 537
Irnerius, ("Lucerna Juris") 354
Isabel de Clare 228
Isabella I., Kastilya Kraliçesi 456
Isaiah, Rodos Piskoposu 85
Isaurialı Leo, Bizans İmparatoru 126
Ivar, Kemiksiz 169

İ
İbn Battûta 301
İbn Bessâm 218, 508
İbn Hurdâzbih 170
İbn Meymûn 358
İbnü'l-Esir 248, 255, 287
İbnü'l-Heysem 350
İbrahim 110, 112, 114
İftihar üd-Devle 247
İmâdüddin Zengî 255
İskenderiye 116, 119, 180-1, 264-6, 278, 317-8, 347, 349
İskenderiyeli Syncletica 181
İskenderiyeli Theodora 181
İslâm 105, 107, 108-15, 117-23, 125, 127-32, 135, 138-9, 148, 153, 218, 238, 243, 248-9, 255, 258-60, 271, 277, 281, 297, 299-301, 305, 309, 314, 338, 346-7, 349, 370-1, 375, 446, 448, 455, 495, 502
İşçi Yönetmeliği ve Tüzüğü 402
İznik (Nicene) Hristiyanları 64, 66, 76, 84, 99, 246, 308
İznik Konsili 84

J
Jacquerie ayaklanması 405
James II., İngiltere Kralı 236
James, Aziz
Jean II., Fransa Kralı 405
Jean le Bel 404
Jerome, Aziz 56, 60-1, 344, 358, 470, 499, 514, 527, 530
John I., Portekiz Kralı 452, 459, 521
Julian, "Dönek" 43, 86
Justin I., Bizans İmparatoru 77
Justinian, Bizans İmparatoru 79-95, 97-104, 109, 194, 198, 209, 282, 354, 501, 528, 534, 537, 540

K
Kâbe, Mekke 110-4, 130
Kadan 288
Kadıköy yanlıları 85, 94, 99
Kadisiye Muharebesi 116
Kahire 109, 116, 247, 258, 264, 270, 277, 466
Kanunlar (*novellae constitutiones*) 83, 183
Kara Musa 181
Kara Ölüm 302, 363, 390, 395, 397, 400-3, 405, 407-9, 411, 414-7, 425, 476, 496, 517
Karakurum 287, 293, 295-6, 299, 304, 379
Karolenjler 144, 156, 168, 171-3, 185, 210, 212
Kartaca, Kartacalılar 28, 32, 35, 65-7, 92-4, 99, 103-4, 119, 127, 248, 317
Kathar Savaşlarının Şarkısı 269
Katharlar, Katharcılık 267-8
Kaydu (Ögedey'in oğlu) 298
Kayravan 109, 138
Kefe 318, 396, 449
Kekeme Notker 151, 154
Kel Charles 144, 164-5, 170-2
Keşiş Robert 242
Kettonlu Robert 350
Kılıç Arslan I. 244
Kıpçaklar 301
Kızıl Erik 451
Kızıl Türban ayaklanmaları 302
Kiros II., Büyük 100

Knighton, Henry 402, 517, 528
Komnene, Anna 211, 244-5, 508, 510, 529
Konstantinopol 21, 44, 49-50, 52, 54-5, 59, 71, 74-7, 80, 82-5, 87-94, 96-7, 99-104, 108, 115, 120, 125-7, 129, 132, 134, 139, 149, 154-5, 159, 166, 170, 179, 182, 238-45, 253, 257, 265-6, 269, 285, 288, 292, 295, 307-9, 316-7, 369, 376, 378, 389, 394, 397, 403, 418, 445-9, 471, 495
köleler, kölelik 34-5, 47, 55, 110, 132, 169, 287, 314, 342, 454
Köylü İsyanı 328, 364, 410
Kraków, Üniversitesi 356, 374, 475
Kremer, Margarethe 471-2
Kritovoulos, Michael 445-7, 520, 529
Ktesifon 100, 104, 116, 346
Kubbetü's-Sahra, Kudüs 109, 124, 131, 375
Kubilay Kağan 298, 302, 310, 318
Kudüs 41, 43, 60, 80, 104, 108-9, 114, 117, 122-4, 131, 188, 228, 232, 241-3, 245, 247-50, 252-4, 256, 258-65, 267, 271-3, 278, 368, 372, 375, 378, 390, 447, 449, 456
Kûfe 121, 124
Kulmbach, Hans von 443
Kuran 350
Kureyş kabilesi 113
Kutsal Topraklar 193, 227, 232, 242-3, 247-50, 252-4, 256-7, 259, 261-2, 264, 272, 278, 288, 307, 322, 360, 367-8, 371, 397, 455, 473

L
L'Anse aux Meadows, Newfoundland 451, 463
Lancasterlı Philippa 452
Langton, Stephen 267, 360
Lannoy, Charles de 434, 489
Lanzelet 226
Las Navas de Tolosa Muharebesi 267
Laura de Noves 423
Lawrence, Portekizli 295, 507, 522, 537
Leander, Sevilleli 341, 343
Lechfeld Muharebesi 207-8, 507
Leeuw, Jan de 434
Leo I., Papa 69
Leo III., Papa 157
Leo X., Papa 320, 441, 477, 479
Leonardo da Vinci 91, 198, 421, 435, 437, 442, 520, 529, 533-4
Licinia Eudoxia 65
Livy 22, 59, 497, 499, 526
Lizbon (*el-Usbuna*) 139
Lizbon 109, 139, 166, 258, 452, 456, 459, 464, 466-7
Llull, Ramon 223
Llywelyn ap Gruffud 233
Lollard, Lollardlar, Lollardlık 364
Lombardlar, Lombardiya 100, 102-3, 150, 165, 184
Londinium 19
Londra 19-20, 169, 208, 230, 235-6, 320, 324, 326-34, 359, 364, 367, 373, 382, 386-8, 390, 401, 405, 411-3, 416, 432, 435, 438, 475, 483, 497-523, 525-36
Londra Kulesi 235-6, 367, 373, 382, 411-2
Longjumeau, André ve Jacques 295
Lothar, Karolenj İmparatoru 163-5, 262
Lotzer, Sebastian, *On İki Madde* 487
Louis IX., Fransa Kralı 234, 270, 295, 297, 299, 315, 320, 352, 386, 387
Louis VII., Fransa Kralı 227, 256-7, 355, 378, 380
Louis VIII., "Aslan" 270
Lucca 324, 389, 419-20, 433
Ludwig, Bavyeralı 359, 487
Luther, Martin 361, 477-82, 484-90, 492, 496, 523-4, 526, 529-30, 533, 539
Lyon (*Lugdunum*) 31, 56, 268, 292, 295, 367, 475, 498, 514
Lyons, Richard 327-8

M
Mabinogion 369, 515, 527
Macarlar 205-7, 288, 294, 356
Machiavelli, Niccolò 389, 421, 437, 520, 536
Madrid Antlaşması 489
Magellan, Ferdinand 467-8, 522, 531
Magna Carta 230, 409, 509, 534
Mainz 56, 243, 469-72, 478, 480, 522, 538
Mainz başpiskoposu Albert 478, 480
Maiolus, Cluny başrahibi 190

Malazgirt Muharebesi 238, 509
Malbork kalesi 371
Mandeville, Sör John 445, 456-7, 521, 525
Mani (Maniheizmin kurucusu) 42
Manuel II., Palaiologos 332
Marcel, Etienne 405, 500
Marcellinus, Ammianus 21-2, 46, 48, 51, 53, 77, 497-9, 527
Marcus Aurelius 30, 44, 66, 342, 498, 527
Marignolli, Giovanni de' 309
Mars Düzlüğü (*Campus Martius*) 26
Marshal, William 224, 226-32, 235, 509, 527, 530
Martin V., Papa 434, 473
Matilda, İngiltere Kraliçesi 224
Maurice, Bizans İmparatoru 102-3, 499, 508, 512, 528-9, 534
Maxentius, İmparator 43
Maximilian I., İmparator 443, 477
Maximus, Magnus (Maxen Wledig) 51, 369
Medine (önceden Yesrib) 113-7, 119-22, 125, 131, 378
Mehmed II., Sultan 445, 447, 472
Mekke 110-4, 125, 130-1, 348, 466, 502
Memlükler 273, 300, 337
Merovenjler 132, 144, 146-7
Merv 109, 135, 284
Mervan II., Halife 135
Metzli Odo 155
Michael Scot 350
Michael VII., Doukas, Bizans İmparatoru 238-9
Michelangelo Buonarroti 437
Milanlı Lanfranc 360
Milvian Köprüsü 43
Moctezuma II. 444, 462
Moğollar 9, 138, 279-80, 283-9, 292-3, 296-8, 301, 304-5, 312, 318, 346, 374, 395-6, 446
Moğolların Gizli Tarihi 280, 283
Mohaç Muharebesi 490
Molay, Jacques de 336-7, 340
Molesmeli Robert 201
Monmouthlu Geoffrey, *Britanya Krallarının Tarihi* 222
Monte Cassino 147, 183-4, 188, 356
Montecorvino, Giovanni da 309
Montpellier Üniversitesi 335
Monzón, kalesi 254, 371
Moro (ya da İspanyol Müslümanları) 140, 218, 435, 436
Möngke Kağan 296-8, 305
Mstislav III., Kiev büyük prensi 286
Muâviye b. Ebû Süfyân 119
Muhammed el-İdrîsî 347
Muhammed XII., Granada hâkimi, "Boabdil" 456
Muhterem Peter 202, 362
Muhteşem Süleyman 490
Murabıtlar 135, 139, 258, 452
Murad II. 418, 446
Musa b. Nusayr 128
Mussis, Gabriele 396-7
Muvahhidler 135, 139, 258, 452
Müntzer, Thomas 488
Münzevi Peter 244
Müslümanlar 109, 113-4, 116-9, 122-6, 129-30, 132, 139, 158, 167, 188, 238, 245, 249, 260, 267, 348

N

Nanaivande 48
Napoli Üniversitesi 65, 96, 147, 183, 272, 356, 357, 387, 424, 484
Nepos, Julius 71, 74
Neri di Fioravanti 390
Nevsky, Alexander 301
Nicholas V., Papa 448, 472
Nihâvend Muharebesi 117
Nika isyanı 92, 98, 403, 501
Nirocumlu Severinus 71
Niš (*Naissus*) 68
Nogaret, William de 335-7, 359
Normandiya 173-6, 188, 200, 213, 225, 228, 230, 244, 268, 324, 332-3, 345, 370-1, 382-3, 404, 406, 428
Normanlar 144, 174, 176, 240, 248, 370
Novgorod Kroniği 286
Numa, Sabin 31
Nureddin 257, 259-60

O
Odilo, Cluny başrahibi 190-2, 194, 507
Odoacer 67, 71, 74-5, 77
Oğuz 237
On iki Levha 40
Ordene de chevalerie 223
Orderic Vitalis 345
Ordinatio Imperii 163, 505
Orientius 56
Osetler 301
Osman I., Osmanlı hükümdarı 446
Osmanlılar 79, 447-9, 475-6
Ostrogotlar 74-5, 96-7, 100
Oswald, York başpiskoposu 187
Otto hanedanı 207
Otto I., Alman hükümdarı 205
Ovando, Nicolás 461-2
Ovid 22, 351
Oxford Üniversitesi 355, 363, 365

Ö
Ögedey Kağan 289, 293, 298, 302
Ömer, Halife 115-9, 122-3, 131

P
Pachomius 181
Paderborn 158, 511, 529
Paderborn Destanı (*Karolus Magnus ve Papa Leo*) 158
Padua, Üniversitesi 69, 355, 361, 426, 535
Padualı Marsilius 359
Palatine Şapeli, Aachen 155, 378
Palazzo Vecchio, Floransa 388, 440, 441
Pamiers Tüzüğü 269
Paris 84, 145, 165, 170-4, 184, 194, 257, 278, 315, 327, 335, 337-41, 351, 355, 357-63, 377-80, 386, 388, 390, 404-5, 408, 414-6, 430, 438, 475-7, 500, 504-5, 507, 510, 514, 525-6, 528-9, 536
Parisli Gunther 265
Parisli Matthew 352
Pascal II., papa 354
Patrick, John 406, 523, 531
Paul, Aziz 41, 60, 69, 178, 198, 344, 359, 390, 490, 493, 498, 501, 504, 514, 519-20, 522, 527-8, 531, 536, 538
Pavia 69, 71, 75, 414-5, 418, 489
Pax Mongolica 279, 312
Pax Romana 30
Paynslı Hugh 254
Pecche, John 327
Peçenekler 237
Pedro, Kastilya Kralı, "Zalim" 269, 273, 466
Pegolotti, Francesco Balducci 321, 513, 526
Pekin 14, 299, 305, 309
Pelagius 193
Pelusium (günümüzde Tell el-Farama) 96
Peraudi, Raymond 476
Pereira, Duarte Pacheco, "Portekizli Aşil" 455, 521
Perrers, Alice 409
Peruzzi 320-1, 323-5, 513, 533, 538
Philip I., Fransa Kralı 200
Philip IV., "Adil" 273, 315, 320, 335, 340, 359, 387, 473
Phocas 103
Piccolomini, Aeneas Silvius 470
Pico della Mirandola, Giovanni 421, 437
Pippin Bağışı 150
Pisa 253, 307, 317, 325, 389, 406, 440, 473, 519, 538
Pisalı Christine 427
Pisalı Rustichello 308
Pîtres Fermanı 170
Pius II., Papa 448, 470
Platon 86, 343, 346
Poitiers Muharebesi 133, 210, 405
Pollaiuolo, Antonio ve Piero 437
Polo, Marco 286-7, 292, 308-12, 318, 326, 456-7, 465, 468, 512, 526, 528
Polybius 28, 498, 530
Pompeii 34, 40
Pordenoneli Odoric 309
Post Miserabile (papalık fermanı) 264
Pön Savaşları 67, 424
Prag 292, 356, 381, 475, 522, 534
Pragmatik Yaptırım 100
Premonstratensiyen 178
Primitivus, Aziz 195
Princeps civitatis (Birinci Yurttaş) 26
Priscus 67, 70, 500, 527
Protestan Reformu 13, 417, 468, 471

Ptolemy 349, 456-7, 463, 469
Pulteney, Sör John 327, 514

Q

Qilian ardıcı (*Juniperus przewalskii*) 48-9
Quantum Praedecessores 256, 510
Quodvultdeus, Kartaca piskoposu 65-6, 500, 540

R

Radagaisus 55-7
Radegund, Kraliçe 194, 507, 538
Raedwald, Anglia Kralı 63
Ragnar Lodbrok ("Kıllı Pantolon") 165, 169, 505
Rahip John 278-9, 303, 457, 464-5, 511
Raphael (Raffaello Sanzio) 421, 441-2, 495
Ravenna 58-9, 61, 64, 67, 69, 70-1, 75-7, 80, 95-100, 103, 148, 155, 188, 198, 316, 378, 419
Raymond, Toulouse Kontu 241, 247, 258, 268, 476, 504, 510, 514, 518, 526-7, 534
Reccared I. 343
Reconquista 139, 195, 199, 203, 217-8, 242, 258-9, 267, 269, 271, 349, 371, 452, 456
Reichenaulu Berthold 347, 352
Rej, Mikołaj 443
Remigius, piskopos 382-3
Richard II., Normandiya Dükü 175, 328, 330, 332, 364, 410-1, 414
Richard III., İngiltere Kralı 442
Richards, Timothy 49, 510, 529
Ricimer, Flavius 70
Ridde savaşları 115
Robert "Curthose", Normandiya Dükü 244
Robert de Luzarches 380
Robert Guiscard 244
Robert I., Frankların Kralı 173-4
Robert the Bruce 234
Roderic, Kral 128
Roger II., Sicilya Kralı 248
Roland 153-4, 219-22, 503-4, 508, 510, 526, 539
Roland'ın Şarkısı 153, 220-21
Rollo (*Hrolfr*) 173-5
Roma 11, 13-4, 19, 21-3, 26-71, 74-7, 79-80, 82-6, 89, 91-2, 94-6, 98-100, 102-4, 106, 108, 118, 125-8, 130, 133-4, 138-9, 143-4, 146-51, 154-9, 166, 172, 178-80, 182-3, 189, 191, 193, 198-200, 203, 206-11, 222, 237, 239-42, 244, 246, 249, 255, 261-3, 265, 271-2, 279, 288-9, 294, 299, 301, 313-6, 322-3, 326, 338, 341, 343-5, 349-50, 352-5, 357, 359-60, 363, 367-8, 370, 378, 381-2, 387, 389-90, 397, 403, 406, 418, 422, 424-6, 434, 437, 441, 443-4, 447-8, 455, 471-7, 479-80, 482-6, 490-8
Roma İmparatorluğu 11, 13-4, 19, 21-2, 26-7, 29, 33, 39-46, 49-50, 52, 55, 57-8, 61-3, 67-8, 70-1, 76, 79, 86, 94-5, 98, 100, 128, 130, 134, 159, 172, 183, 206, 209-10, 239, 244, 299, 313, 344, 349, 397, 403, 422, 434, 447-8
Romanus Diogenes 237, 238
Romulus Augustus "Augustulus" 31, 71, 77, 95
Roncesvaux (Roncesvalles) 153-4
Rotrud 154
Rönesans 15, 39, 87, 109, 138, 329, 346, 417, 421-3, 425-7, 437-8, 441-4, 448, 473, 482, 495-6, 519
Rufinus 54-5
Rurik hanedanı 173
Ruslar 237, 294-5, 301, 305
Rusudan, Kraliçe 285

S

Sacrosanctis (papalık fermanı) 477, 479-80
Saewulf 250
Sagrajas Muharebesi 216
Saint-Quentinli Simon 295
Saksonlar, Saksonya 62-3, 152, 166
Salernolu John 186
Salernolu Trota 360
Samostrzelnik, Stanisław 443
Sancho II., Kastilya Kralı 214
Santa Maria del Fiore, Floransa 390, 418, 438
Santiago de Compostela 11, 179, 193, 198, 507, 536, 540

sapkınlık, sapkınlar 84, 267, 270, 273, 302, 336, 340, 361, 363
Sarasin 108, 134, 245, 300
Sarmatlar 68
Sartak, Altın Orda Hanı 301
Sasaniler 30, 50
Schoeffer, Peter 470
Scholastica (Aziz Benedict'in kız kardeşi) 182, 184, 188
Scipio Aemilianus 66
Selahaddin (Selâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb) 259-63, 270, 337, 372, 426, 447
Selçuklular 237-9, 243
Semerkant 109, 277, 284, 304-5
Senonlar 59
Septe, Fas 452-3
Severus, Lucius Septimus 33
Sevgisiz Savaş (1173-1174 İngiltere isyanı) 227
Seville 342, 514, 525
Sforza, Francesco 435, 439
Sforza, Ludovico, "Il Moro" 435-6, 438-9
Shangdu (Xanadu) 309
Sigismund, Macaristan Kralı 418
Sigurd I., "Kudüs Yolcusu" 250
Simon "Caboche" 415
Sistersiyenler 201, 203, 361
Sistine Şapeli, Roma 441, 476, 495
Sixtus IV., Papa 421, 438, 476
Slavlar 152, 188
Sofya (*Serdica*) 68
Soissons 146, 148
Spartaküs Savaşı 36
St Blaisenli Bernold 241
St. Germainli Abbo, Paris Şehri Savaşları 171
St. Peter's, Roma 43, 198
St. Quentinli Dudo 173
St. Victorlu Jean 336
Stafford, Sör Humphrey 416
Stephen II., Papa 148
Stilicho 54-9
Subiacolu Romanus 182
Subutay, Moğol Komutanı 285, 286
Sudak 285, 295
Suetonius 23, 498, 527
Suevler 55, 64, 68, 70
Suger, başrahip 378-9, 383, 515-6, 529
Sullyli Henry, Glastonbury başrahibi 232
Süleyman, Halife 112, 126, 490
Sünnet 112
Sünnî Müslümanlar 122, 238
süvari 53, 108, 181, 206, 210-1, 234, 237
Sylvester II., Papa 345, 348

Ş

Şam 105-10, 116, 122, 125, 128-9, 131-2, 135, 138-9, 198, 258, 278, 331, 347, 378
Şam Ulu Camii 131-2, 198
Şiî Müslümanlar 122
şövalyeler 220, 222, 234, 236, 248, 273, 297, 339, 372, 410

T

Taç Giyme İncilleri 157
Taíno halkı 461
Tâk-ı Kisrâ 100, 116
Tang Çin'i 135
Tanrı'nın Ateşkesi (*Treuga Dei*) 241
Tanrı'nın Barışı (Pax Dei) 241
Tapınak Dağı, Kudüs 124
Tapınak Şövalyeleri 203, 249, 253, 273, 320, 336, 363, 455
Tapınakçılara Ağıt 338
Tatarlar 280, 283, 287-8, 396
Tatikios, Arap-Grek hadım 245
Tazı Thórir 403
Tempier, Etienne, Paris piskoposu 362-3
Temüçin 280-3
Tenochtitlán (modern Mexico City) 444, 462
Teslisçi 178
Tetzel, Johann 479
Theodora 80-2, 85, 89, 98-9, 181, 418
Theodoric Amal 74
Theodosius I., İmparator 54
Theodosius II., İmparator 86
Theophanes 125, 126, 503, 528
Thervingi 50, 51
Theuderic IV., Frank Kralı 147
Thomas, Aquinalı 106, 236, 289, 309, 330, 351, 356-9, 365, 383, 385, 413, 419, 442, 481-3, 488, 504, 506, 508-9, 513, 515, 523, 529-31, 535-7, 539

Tiberius 102
Ticaret Devrimi 312, 318, 322, 326, 328-9, 334
Timur (Aksak Timur, Timurlenk) 302-5, 538
Titus, İmparator 38, 94, 123
Toledo 215, 343-4, 347, 349-51, 381
Tolentinolu Thomas 309
Totila 98-100, 182
Tours Muharebesi (Poitiers Muharebesi) 133-4, 144
Töton Şövalyeleri 179, 203, 254, 267, 371
Trablus 247, 250, 262, 273, 292, 368
Trabzon 309
Trajan 26, 33, 41, 94
Trallesli Anthemius 91
Trent Konsili 495-6
Tribonian 82-4, 86, 89
Tricamarum 93
Trier (*Augusta Treverorum*) 38, 155, 378
Tuchin hareketi 407
Tuluy 284, 298
turnuvalar 226, 332
Tyler, Wat 410-2, 414-6
Tyndale, William 483

U
Uld (ya da Uldin) 57
Ulrich Zwingli 486
Ulrich, Piskopos 206, 486, 507
Ur Sancağı 209
Urban II., Papa (önceki adı Châtillonlu Odo) 201, 239, 243, 248, 256, 263
Ursicinus, Aurelius 20-2
Usta James, mimar 373, 515

Ü
Üçüncü Lateran Konsili 267
Üçüncü Pön Savaşı 28
Üçüncü Yüzyıl Krizi 30, 42, 44

V
Vajk (daha sonra Kral Stephen) 208
Valens, İmparator 50-4
Valentinian I., İmparator 50
Valenti ian III., İmparator 62, 64, 67-8
Valerian, İmparator 42
Van Maelbeke'nin Meryem Ana'sı 434
Vandallar 54-6, 63-6, 70, 93
Vareng Muhafızları 170
Vasari, Giorgio 388, 431, 436, 438, 442, 519-20, 526
Veba 393, 414
Vegetius 209
Velid 105, 107, 110, 115, 120, 128, 131-2, 138
Vendler 259
Venedik 69, 87, 253, 264-6, 273, 285-6, 307-8, 311, 316-8, 320, 324-8, 376-7, 396, 418, 420, 427, 439, 446, 448-9, 462, 475, 477, 490
Verdun Anlaşması 164
Vermandoisli Hugh 244
Verres, Gaius 40
Verrocchio 435-7
Vespasian 33-4
Vespucci, Amerigo 463
Victual kardeşler 326
Vikingler 144, 165-6, 169-70, 173, 175, 188, 382, 451
Villani, Giovanni 325, 513, 525
Viterbo 268
Vitiges, Ostrogot kralı 96
Vitry, Jacques de, Akka piskoposu 277, 278, 285, 511, 527
Vizigotlar 57-8, 60, 64, 70, 74, 127, 145
von Berlichingen, Gottfried "Demir Elli" Götz 235
Vouillé Muharebesi 146

W
Waifer 150
Walsingham, Thomas 413
Wartburg, Eisenach 485-6
Westminster Manastırı 332, 384
Weyden, Rogier van der 421, 430
Whittington, Richard 329-34, 514
Wilhelm II. 69, 162
William de Warrenne, Surrey Kontu 194
William II., Sicilya Kralı 359
William'ın Şarkısı 221
Wittenberg Üniversitesi 477
Władisław II., Polonya Kralı 418

Wladyslaw I., "Yüksek Dirsek" 374
Wolsey, Thomas 482-3
Worms 56, 243, 484, 491
Wren, Christopher 91, 333
Wycliffe, John 363-5, 474

X
Xenophon 209, 508

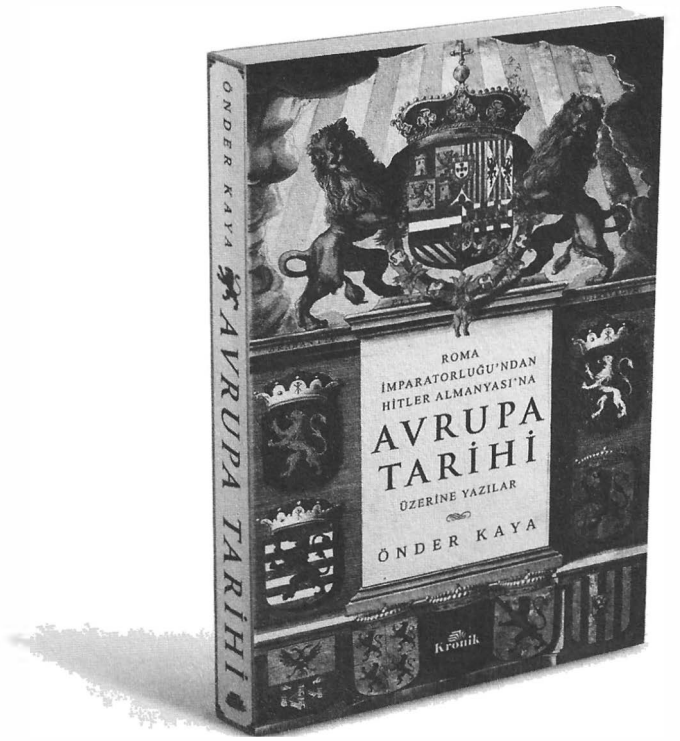
Y
Yağısıyan 246
Yahudiler 109, 130, 167, 243, 315, 384
"Yalanlar Tarlası" 164
Yermük Muharebesi 108
Yezdicerd III. 116
York (*Eboracum*) 2, 43, 132, 169, 187, 327, 382, 385, 412, 416, 498-503, 505, 510, 512, 517-36
Yorklu Alcuin 156, 166, 168, 345
Ypres 316, 328, 394, 434
Yuan hanedanı 299, 302, 309
Yusuf b. Tâfşîn 217
Yüz Yıl Savaşları 258, 274, 324-5, 327, 332-3, 363, 374, 380, 405, 409-10, 427-9, 452

Z
Zachary (Papa) 147-8
Zamora 215
Zara (Zadar) 265, 269
Zeno, İmparator 71, 75-6
Zerdüştler 130
Zosimus 49, 55-6, 58, 498-9, 529

Avrupa Tarihi

ÖNDER KAYA

Önder Kaya bu kitabında sadece İlkçağ'dan 20. yüzyıla kadar Avrupa'nın çarpıcı bir fotoğrafını keyifli anlatımı ve sürükleyici yaklaşımıyla gözler önüne sermekle kalmıyor, aynı zamanda farklı ve ilham verici bir tarih okuması yapmak isteyen herkese benzersiz bir kitap sunuyor.

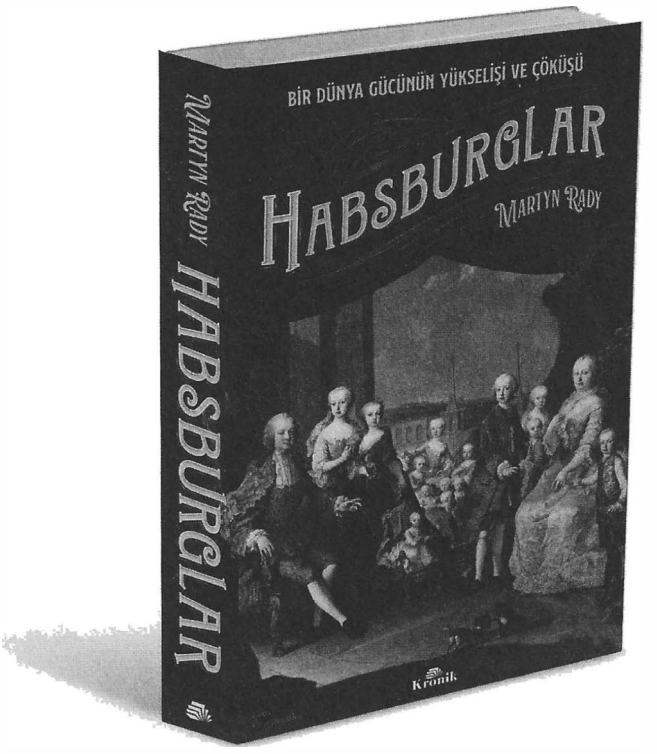
Habsburglar

MARTYN RADY

ÇEVİRİ: CEM DEMİRKAN

Martin Rady Habsburg hanedanı ve onun neredeyse bin sene içerisinde inşa etmiş olduğu siyasi, sosyal ve kültürel düzenin destansı hikâyesini Avrupa ve dünya tarihi bağlamında anlatıyor.

Habsburglar asırlar boyunca Avrupa'da hüküm sürmüş kudretli bir hanedanın, kuruluşundan nihai yıkılışına kadar geçen bütün tarihi.

Attila

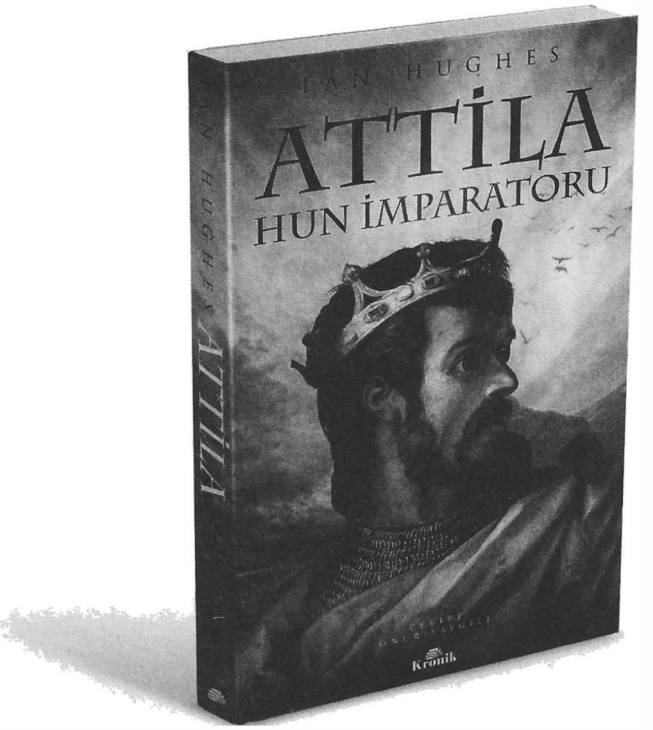
Hun İmparatoru

IAN HUGHES

ÇEVİRİ: ONUR SAYGILI

Attila, Roma İmparatorluğu'nun gözünü korkutmuş, haraca bağlamış, "Tanrı'nın Kırbacı" unvanını almış bir Hun imparatoruydu. Peki ama sadece bunlardan mı ibaretti?

Hun İmparatoru Attila, Dünya tarihinin bu meşhur komutanının hayatının yanı sıra Roma'nın çöküşüne, Hunların Avrupa'daki varlıklarına ve etkileşimlerine merak duyan okurlar için vazgeçilmez bir kaynak sağlıyor.

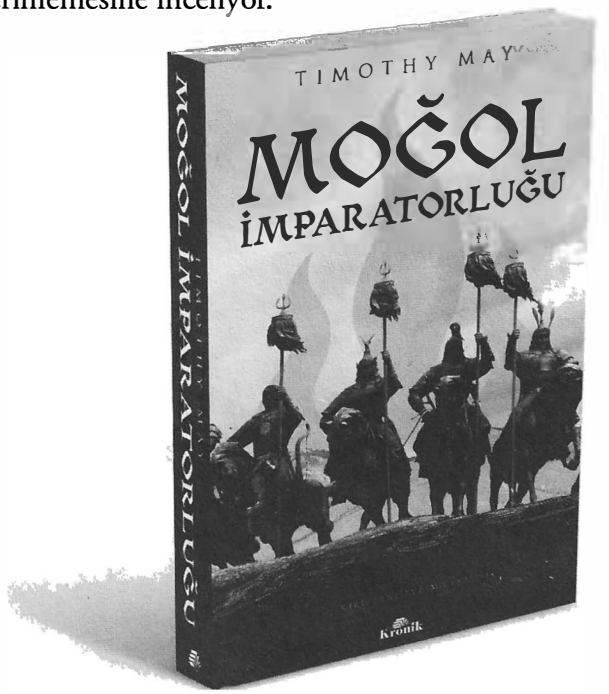

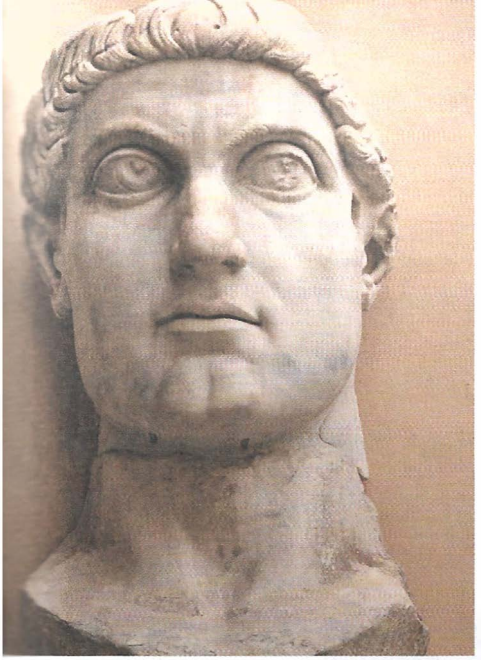
Moğol İmparatorluğu

TIMOTHY MAY

ÇEVİREN: ÜLKE EVRİM UYSAL

Moğollara dair çok sayıda kitap ve makale kaleme alıp alana yeni bir soluk getiren Timothy May'in bu çalışması bütüncül bir Moğol İmparatorluğu Tarihi'dir. İmparatorluk öncesi Moğolistan'ın vaziyetiyle başlayan çalışma; Cengiz Han'ın yükselişiyle birlikte Moğolistan'ın birleşmesini, Moğolların Moğolistan'dan çıkışını, imparatorluğun kurumlarını, Ödegey'in ve Güyük'ün saltanatını, Möngke ve Tuluyoğulları devrimini, Yuan İmparatorluğu'nu, İlhanlıları, Çağatay uluslarını, Altın Orda devletini, Moğolların Müslüman dünyada oluşturduğu kaygıyı ve onlarla olan ilişkilerini derinlemesine inceliyor.

British Museum'da sergilenen Hoxne Definesi, M.S. 5 yüzyılın başında Britanya'daki Roma yönetimi çöktüğü zaman korunması için gömülen muhteşem bir mücevher, süs eşyası ve madeni para hazinesidir. Bu altın vücut zinciri (*yukarıda*) onun hazinelerinden sadece biri.

...bir Roma imparatoru Orta Çağ'a Büyük ...nstantine (306-337) (*yukarıda*) kadar büyük ... miras bırakmadı. Konstantinopol'ü yeniden ...rmasıyla birlikte Hıristiyanlığa geçme kararı, ...ı Orta Çağına egemen dinini ve en önemli ...rlerinden birini kazandırdı.

(*aşağıda*) 19. yüzyıl sanatçısı Thomas Cole'un tasviriyle Roma'nın Yağmalanması, M.S. 410. Her ne kadar Roma 410 yılında imparatorluğun başkenti olmasa da, Alaric ve Gotları tarafından yağmalanması, bir süper gücün ömrünün sona erişini simgeliyordu.

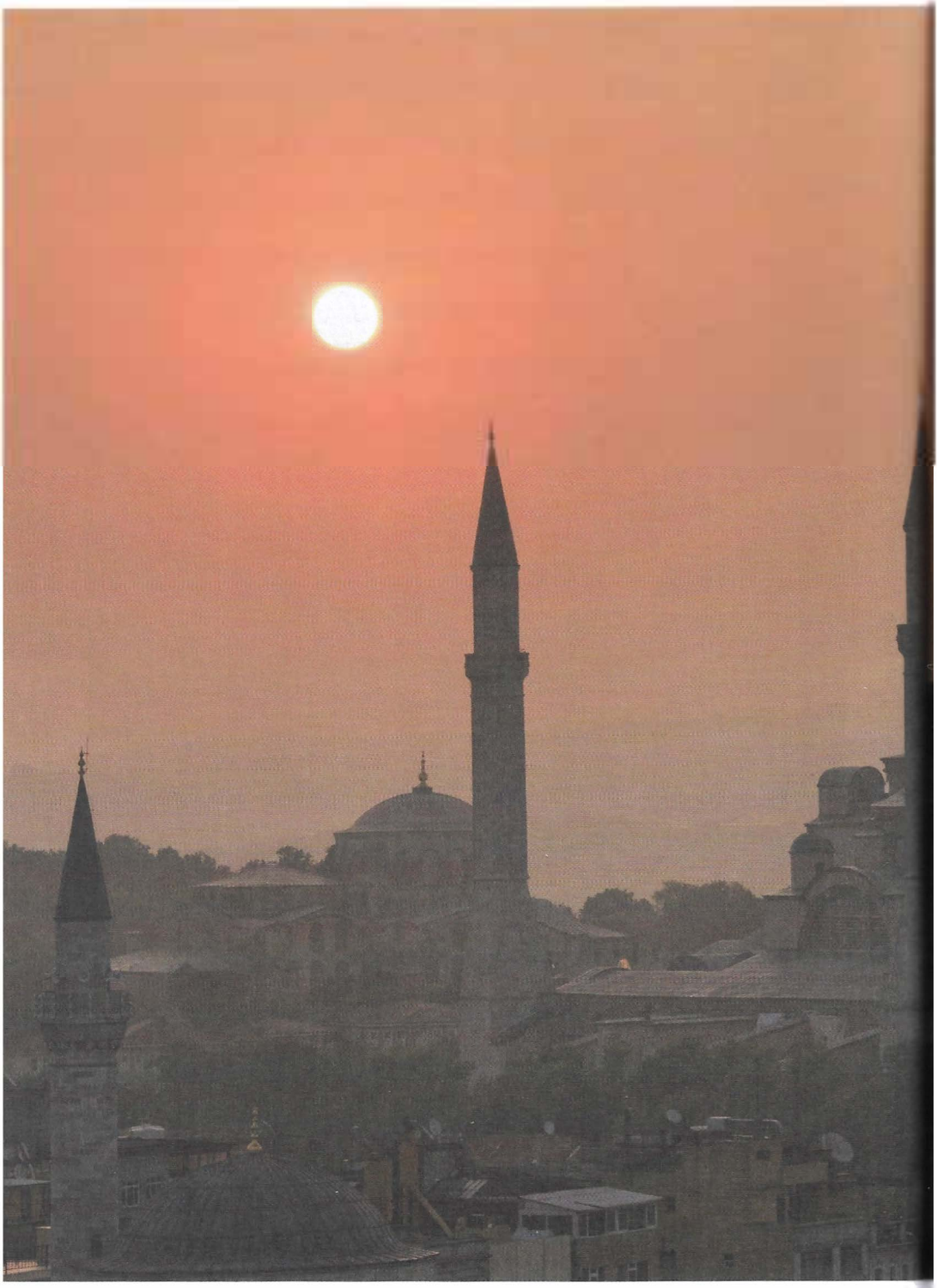
Ravenna'daki Sant'Apollinare Nuovo Bazilikası'nın çarpıcı mozaikleri, M.S. 6. yüzyılın başlarında İtalya'nın Ostrogot kralı Büyük Theodoric dönemine aittir. Theodoric bir barbar olabilirdi ama güzel sanatlar ve mimari konusunda gerçekten Romalı zevklerine sahip, sofistike ve muhteşem bir hükümdardı.

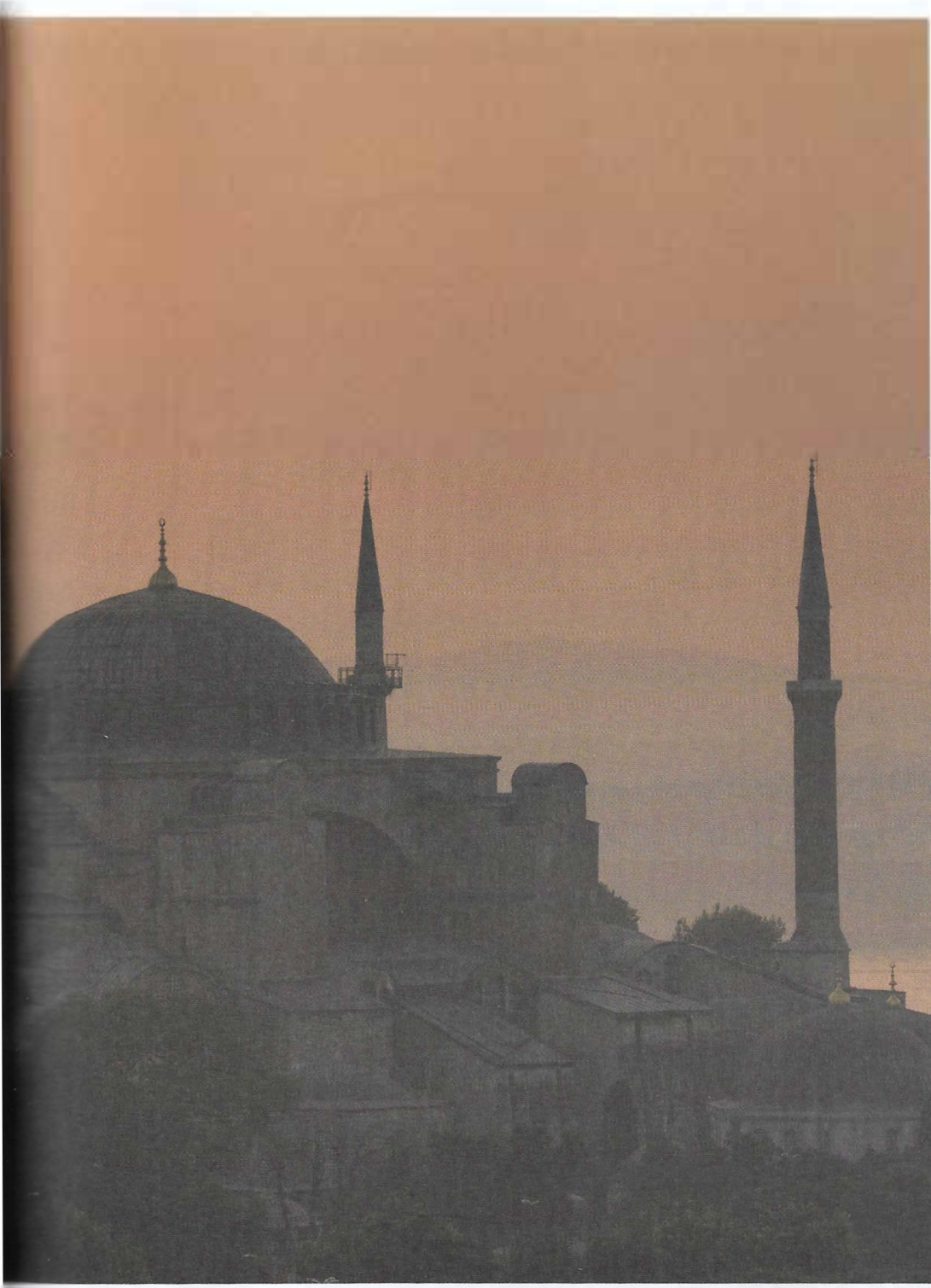
Hun İmparatoru Attila (ö. M.S. 453), Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında muktedir hale gelen, Batı tarihinin en ünlü isimlerinden biridir. Zaman içerisinde adı gaddar bir zulüm ve fetihle özdeşleşecek olsa da aslında o sadece kana susamış bir savaş ağası olmaktan çok uzaktı. Bu gravür portre, ölümünden bin yıldan fazla bir süre sonra Almanya'da yapıldı.

6. yüzyıl Bizans İmparatoru Justinian, Roma hukukunu tamamen elden geçirdi. 13. yüzyıl sonlarından kalma olan bu el yazması sayfası onun Digest'inin bir kopyasındandır. Sayfanın ortasındaki hukuki metin, yoğunluğu Orta Çağ hukukçularının nesiller boyu Roma hukuku hakkında ne kadar derin düşündüğünü gösteren yorumlarla çevrelenmiştir.

Yakın zamanda yeniden camiye dönüştürülen Ayasofya, aslında Bizans Konstantinopol'ünün en büyük kilisesi olarak inşa edilmişti. Geniş kubbesi, M.S. 532 yılında Justinian'ın neredeyse

tahtından indirilmesine neden olan ve şehir merkezinin büyük bir kısmını yok eden Nika isyanının ardından onun tarafından yaptırılmıştır.

Kudüs'te bulunan Kubbetü's-Sahra, 7. yüzyılda Emevî halifesi Abdülmelik tarafından inşa edilmiş ve daha sonra Osmanlılar tarafından kapsamlı bir şekilde yenilenmiştir. Dünyanın en eski ve ilk bakışta tanınabilen yapılarından biridir. Aynı zamanda Orta Çağ'daki Müslüman güçlerin gösterişli kudretinin ve gelişmişliğinin bir sembolüdür.

Bizans İmparatoriçesi olan burlesk dansçısı Theodora, Orta Çağ'ın şafağında yaşamış en büyüleyici figürlerden biriydi. Justinian ile olan evliliği fikirlerin birleşmesiydi ve Nika isyanları sırasında Theodora, imparatoru yenilgiden kurtardı. Onun bu mozaik görüntüsü Ravenna'daki Basilica di San Vitale'de yer alır.

Bu geç Orta Çağ Farsça el yazması illüstrasyonu, M.S. 656 yılındaki Cemel Vakası'nı göstermektedir. Bu çatışma, Irak'ın Basra kentinde, Hz. Muhammed'in kuzeni Ali ile sahnenin sol üst köşesinde deve sırtında oturur halde tasvir edilen dul eşi Ayşe arasında yapılmıştır. Mücadelenin sonucu bugün hâlâ İslam'ın Sünnî-Şiî ayrımında yankılanmaktadır.

Ölümünden çok sonra Albrecht Dürer'in hayal ettiği şekliyle Charlemagne (*sağda*), haklı olarak "Avrupa'nın babası" olarak anılmaktadır. Onun modern Fransa, Almanya, Belçika, Lüksemburg ve Kuzey İtalya'yı birleştiren fetihleri, Napolyon'dan Avrupa Birliği'nin mimarlarına kadar Avrupalı politikacıların hayallerini şekillendirdi.

774 yılında Charlemagne tarafından el koyulan Lombardların meşhur Demir Tacı'nın (*aşağıda*) Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinden kalma bir çivinin dövülerek düzleştirilmesiyle yapıldığı düşünülüyordu. Ne yazık ki modern analizler bunun bir efsane olduğunu ortaya koydu.

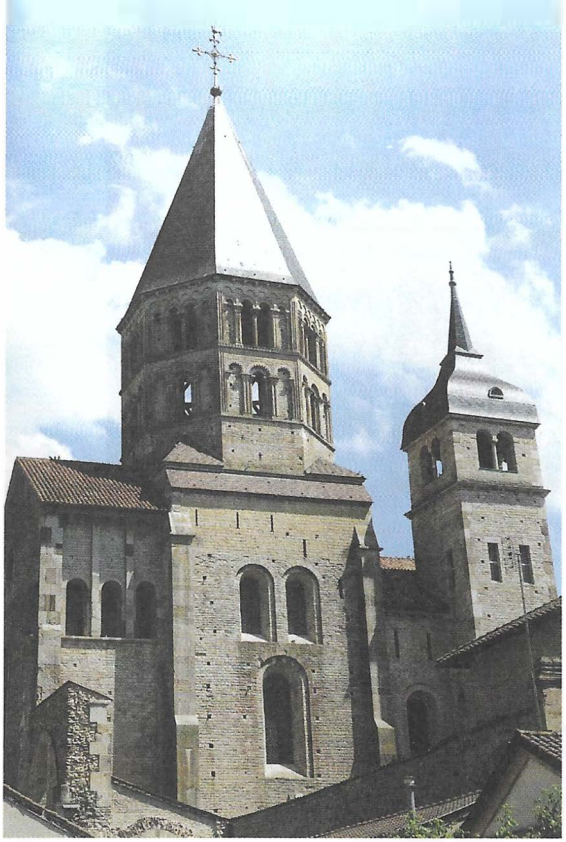

İngiltere'yi işgal eden büyük Viking ordusu, daha sonra Hıristiyan azizi olarak kabul edilen Doğu Anglia Kralı Edmund'u öldürdü. Vikinglerin onu bir ağaca bağlayıp oklarla delik deşik etmek suretiyle öldürdüğü efsanesi, Orta Çağ insanlarının kuşaklar boyunca bu vahşi İskandinav savaşçılarından duyduğu korkuyu dışa vuruyordu.

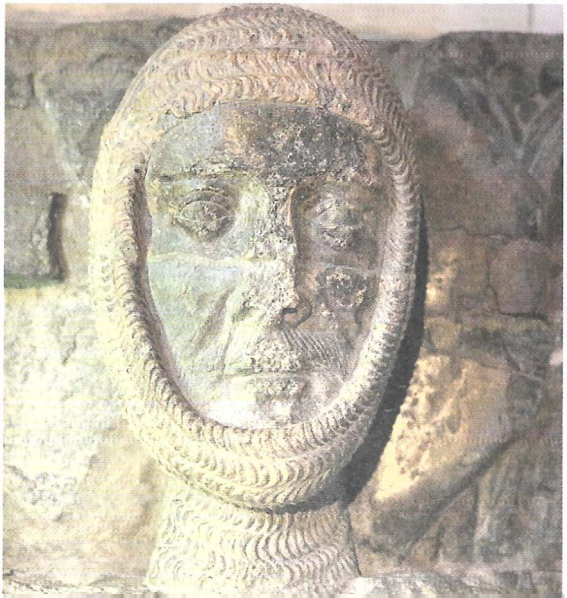
Bir zamanlar III. Cluny'yi dolduran gösterişli dekorasyondan bir kesit. Clunyli Başrahip Hugh tarafından yaptırılan bu freskler, 19. yüzyılın sonlarında Berzé-la-Ville şapelinde ortaya çıkarıldı. Cluny monastisizmi, Rönesans'tan önceki en büyük sanat eserlerinden bazılarına ve müziğe ilham kaynağı oldu.

III. Cluny olarak bilinen Burgonya manastırının yalnızca küçük bir kısmı halen ayaktadır ama Orta Çağ'ın sonlarında bu yapı Avrupa'nın en büyük binası ve Cluny keşişlerinin muhteşem zenginliğinin, muazzam nüfuzunun simgesiydi.

Burada 16. yüzyıl sanatçısı El Greco'nun tasavvuruyla görülen Clairvauxlu Aziz Bernard, Sistersiyen Tarikatı'nın arkasındaki itici güçtü ve 12. yüzyılda Tapınak Şövalyeleri'nin papalık onayını almasında büyük rol oynadı.

Pembroke Kontu William Marshal, kendi hesabıyla çağının en büyük şövalyesiydi. İngiltere'nin beş Plantagenet kralına hizmet etti ve yetmişli yaşlarında hâlâ muharebe alanında savaşıyordu. Sağdaki görselde yer alan mezar heykeli Londra'daki Temple Kilisesi'nde bulunuyor.

Bu geç Orta Çağ el yazması, M.S. 778'deki Roncevalles muharebesini ve Roland'ın ölümünü betimler. Başlangıçta Charlemagne'nin hükümdarlığındaki bir askerî sefere dayanan Roland'ın Şarkısı, baş karakterini bir kahraman şövalye haline getirdi. Orta Çağ'ın en popüler hikayelerinden biriydi.

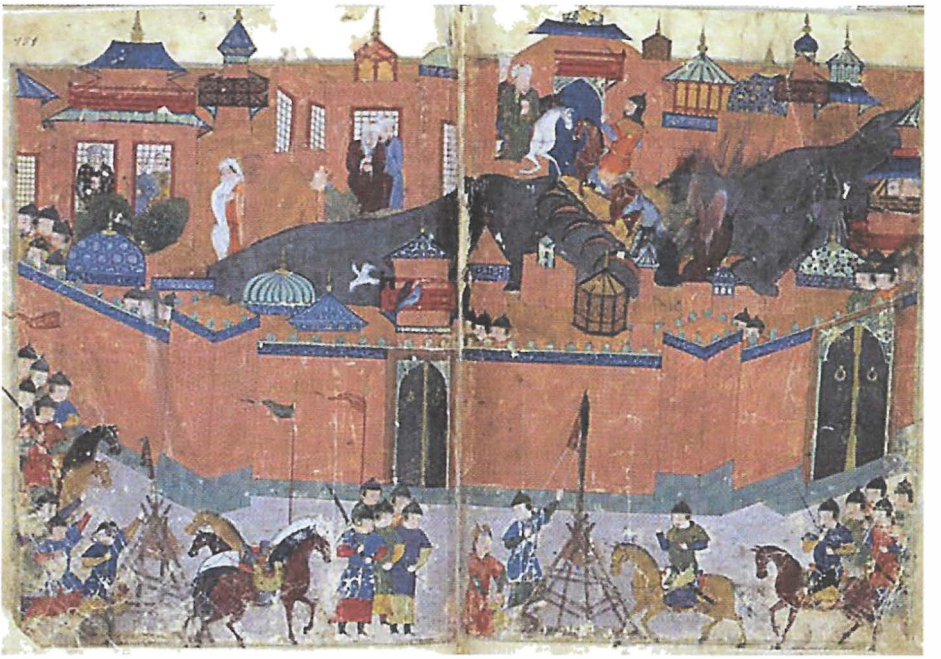
Bir gemi onları İkinci Haçlı Seferi için doğuya taşımak üzere beklerken Akitanyalı Eleanor ile Fransa kralı VII. Louis evleniyorlar. Eleanor'un Kutsal Topraklar'a yaptığı ziyaret pek başarılı geçmedi ve Avrupa'ya döndükten sonra kocasından boşandı.

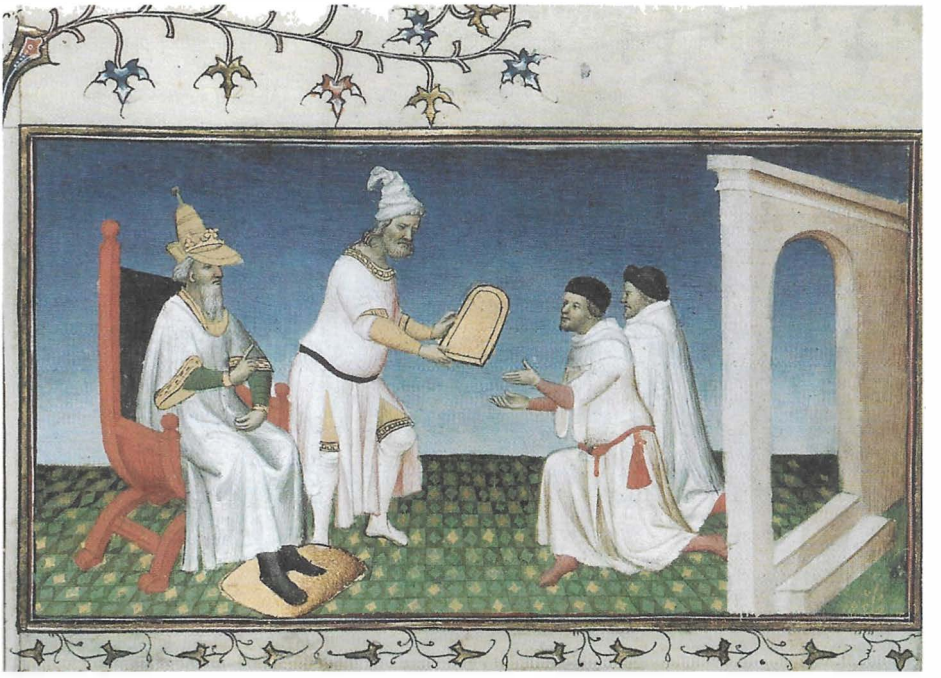
Daha ziyade Cengiz Kağan olarak bilinen 13. yüzyıl Moğol savaş ağası Temüçin, Orta Çağ'ın en büyük imparatorluğunu kurdu. Bugün ulusal bir kahraman olarak ona saygı duyuluyor. Onun bu dev heykeli, Batur'un dışındaki manzaranın üzerinde yükseliyor.

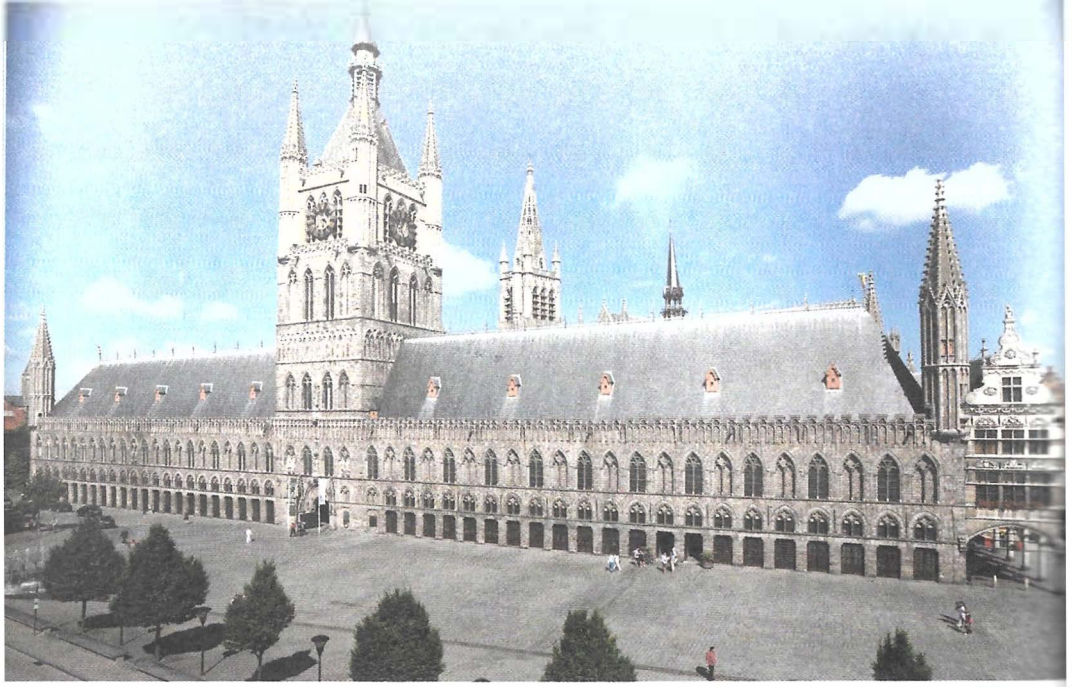
İngiltere'deki Chertsey Manastırı'nda yapılan zemin karoları, Üçüncü Haçlı Seferi sırasında Aslan Yüre Richard'ın Selahaddin Eyyûbî ile mızrak dövüşünü tasvir ediyor. Böyle bir muharebe hiçbir zaman gerçekleşmedi ama Orta Çağ'ın sonlarında iki hükümdar arasındaki rekabet efsaneviydi.

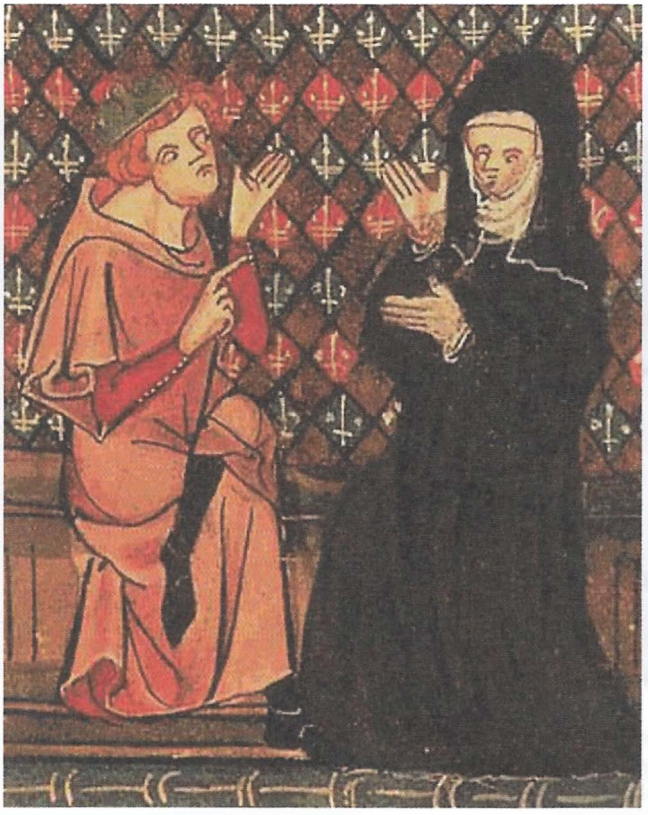
Orta Çağ'da Moğollar topyekûn savaşa girdiler. Cengiz Kağan'ın soyundan gelen Hülegü, 1258 yılında Bağdat'ı kuşattığında, askerleri Abbasî halifesini öldürmüş ve o kadar çok paha biçilmez el yazmasını Dicle'ye attırmıştı ki, nehir mürekkepten kapkara akmıştı.

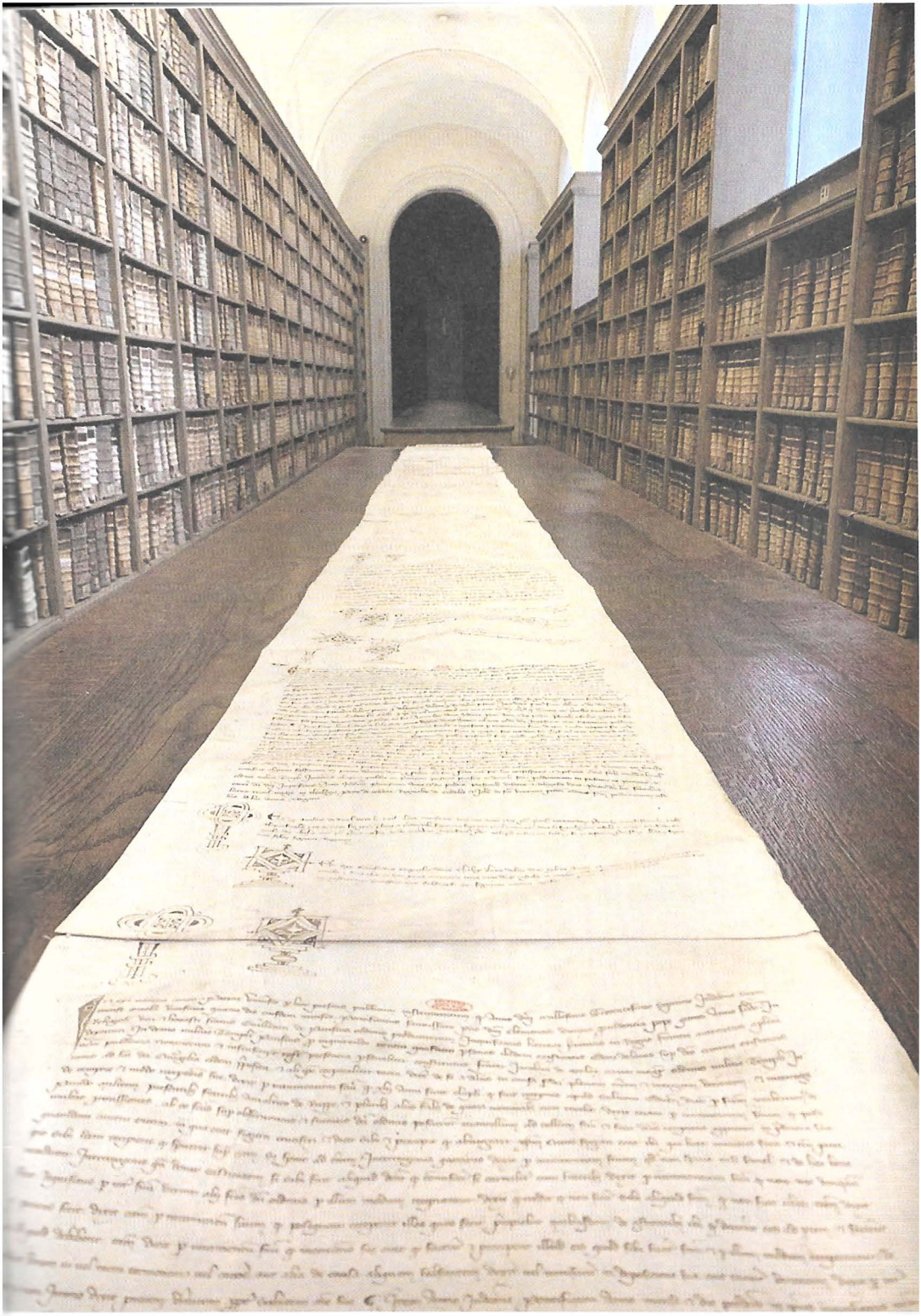
Polo ailesine Moğol imparatorluğunun yüce lideri Kubilay Kağan tarafından altın bir tablet hediye edilirken. Marco Polo, tüccar ve diplomat olarak bir ilke imza attı. Onun *Geziler* kitabı Orta Çağ'ın en meşhur kitaplarından biridir.

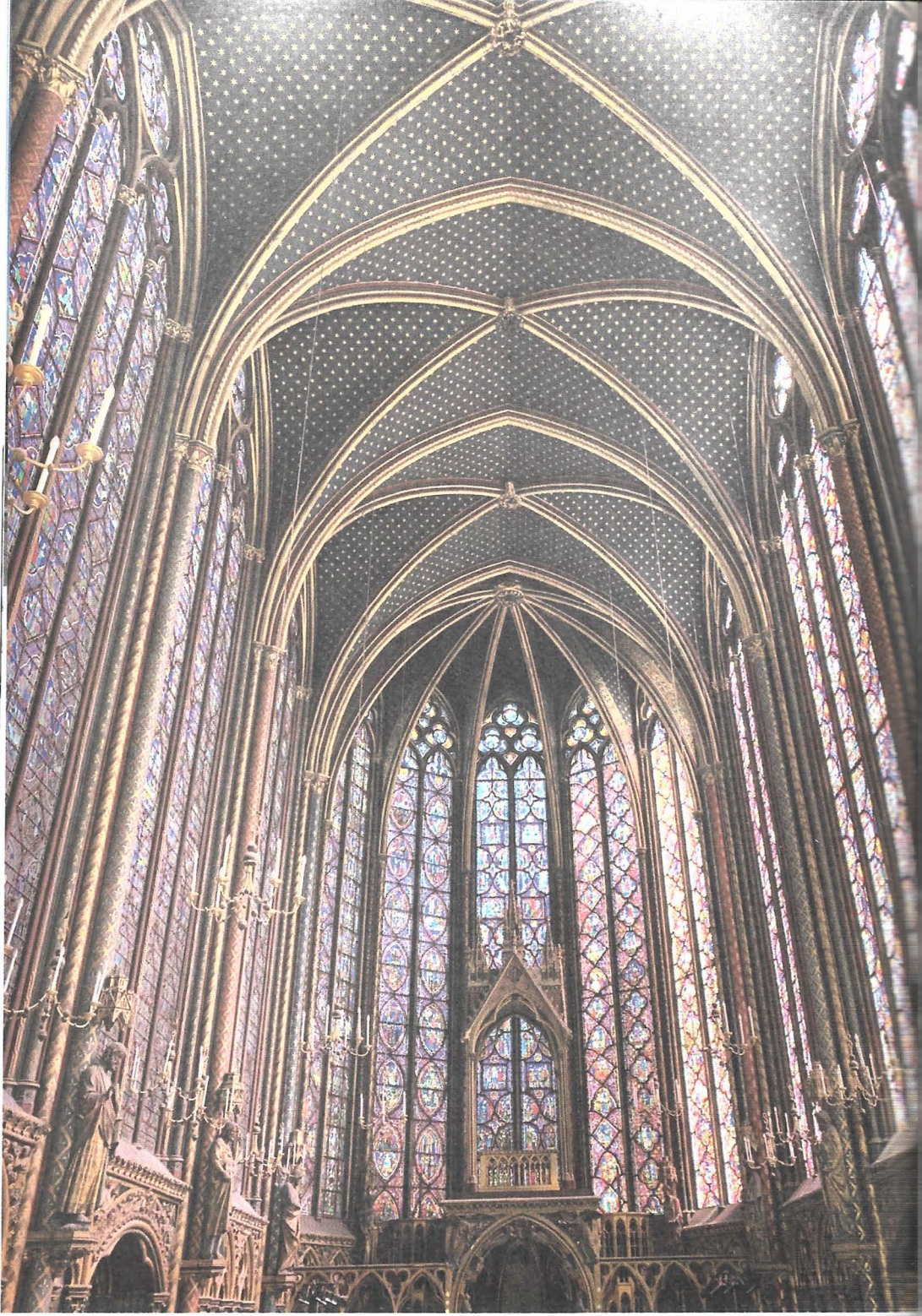
Birinci Dünya Savaşı'nda bombalandıktan sonra titizlikle yeniden inşa edilen Ypres'teki Kumaş Salonu. Orta Çağ'ın sonlarında Avrupalı tüccarların, özellikle de İngiliz yün ticaretiyle uğraşanların muazzam zenginliğinin bir kanıtıdır.

Abelard ve Heloïse çifti, Orta Çağ tarihinin en ünlü aşıklarındandı. Peter Abelard, zamanının en parlak bilim adamıydı, ancak Heloïse ile olan ilişkisi, onun acımasızca hadım edilmesine ve Heloïse'nin de bir rahibe manastırına kapatılmasına, her ikisinin de kamuoyu önünde küçük düşmesine yol açtı.

Tapınakçıların 1307 yılında Fransa'daki itiraflarını detaylandıran orijinal parşömen rulosu. İtiraflar, görüşleri Tapınakçıların korkunç suçlardan mahkûm edilmesine yardımcı olan Paris Üniversitesi akademisyenleri tarafından dinlendi.

Paris'teki Sainte-Chapelle, Gotik mimarinin en göz kamaştırıcı başarılarından biridir. IX. Louis tarafından, İsa'nın Dikenli Tacı da dâhil olmak üzere, kutsal emanetler için bir depo olarak seçilen şapelin geniş vitray pencereleri ve yüksek tavanı, dünyadan cennete geçme hissi uyandırıyor.

Kuzey Galler'de bulunan Caernarfon Kalesi, İngiliz kralı I. Edward için büyük mühendis-mimar St. George'lu James Usta tarafından inşa edildi. James Usta, kalenin en son teknolojiye sahip tahkimat tasarımını Konstantinopol surlarının ipuçlarıyla harmanladı. Bu inşa faaliyeti sömürgeci İngiliz krallığının Galler'in ulusal mitlerini sahiplenmesini hedefliyordu.

İngiltere kraliçesi ve I. Edward'ın karısı Kastilyalı Eleanor'un yeniden inşa edilmiş mezar heykeli. Eleanor, Lincoln yakınlarında öldü. Bu nedenle bağırsakları çıkarıldı ve oradaki Gotik katedrale defnedildi. Bir kraliyet bağlantısı, bir Orta Çağ katedrali için paha biçilmez değerde olabilirdi. İnşaat maliyetlerini finanse edecek himaye ve turistik faaliyetler için cazibe teşkil edebilirdi.

15. yüzyılda Floransa'nın Santa Maria di Fiori Katedrali'ndeki "Duomo"nun inşası sırasında dört milyon tuğla, vinçle yerine yerleştirildi. Kubbeyi inşa etme görevi nesiller boyu süren bir mi bilmeceydi ve bu bilmece nihayet Filippo Brunelleschi tarafından çözüldü.

Kara Ölüm'ün (*altta*) ilk dalgası 1347-1351 yılları arasında Avrupa nüfusunun en az yüzde 40'ının ölümüne yol açtı. Bu korkunç ölü oranı onlarca yıl süren halk karışık ve ayaklanmalarını tetikledi ama a zamanda heyecan verici yeni bir O Çağ icat ve keşif çağını da başlattı.

İngiltere'de veba dalgaları, Fransa ile uzun soluklu savaş ve ağır vergilendirmeler, 1381 Köylü İsyanının fitilini ateşledi. Londra'daki halk ayaklanmaları sırasında, Canterbury başpiskoposu ve kraliyet mali işler sorumlusu öldürüldü ve hükümet neredeyse düşüyordu.

İlhamını Kara Ölüm'den alan en ünlü sanat eserlerinden biri, salgından kurtulmak için Floransa'dan kaçan karakterlerin anlattığı hikayelerden oluşan bir koleksiyon olan *Decameron* idi. Yazarı, Uffizi Galerisi'nin dış cephesindeki 19. yüzyıldan kalma bir heykelde betimlenen Giovanni Boccaccio'ydu.

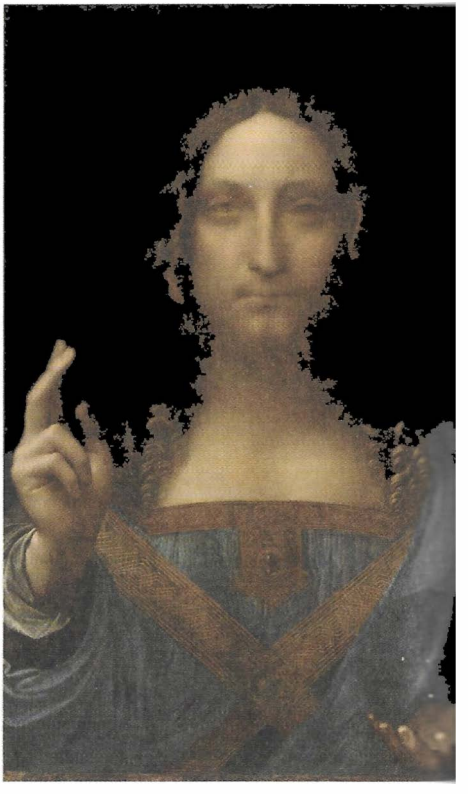

İtalyan şair Petrarch, sıklıkla Rönesans'ın ilk yazarı olarak anılır. Sonelerinin ilham perisi, Avrupa'da ilk Kara Ölüm salgını sırasında öldükten sonra resmedildiği bir portrede burada (*solda*) görülen Laura de Noves'ti.

Jan van Eyck'in *Arnolfini Portresi* (*altta solda*) zengin bir tüccar ile onun gelinini resmediyordu. Perspektif ve yansımanın eğlenceli kullanımı, van Eyck'in gücünün zirvesinde olduğunun göstergesidir. Onun yağlı boyanın mucidi olduğu sıklıkla söylenir.

Salvator Mundi (*aşağıda*), (bu kitabın yazıldığı sırada) bugüne dek bir açık artırmada satılan en pahalı tablodur. Değerinin büyük bir kısmı dehasıyla Orta Çağ'ı günümüzle birleştiren Rönesans bilgesi Leonardo da Vinci'nin eseri olduğunun saptanmasından kaynaklanmaktadır.

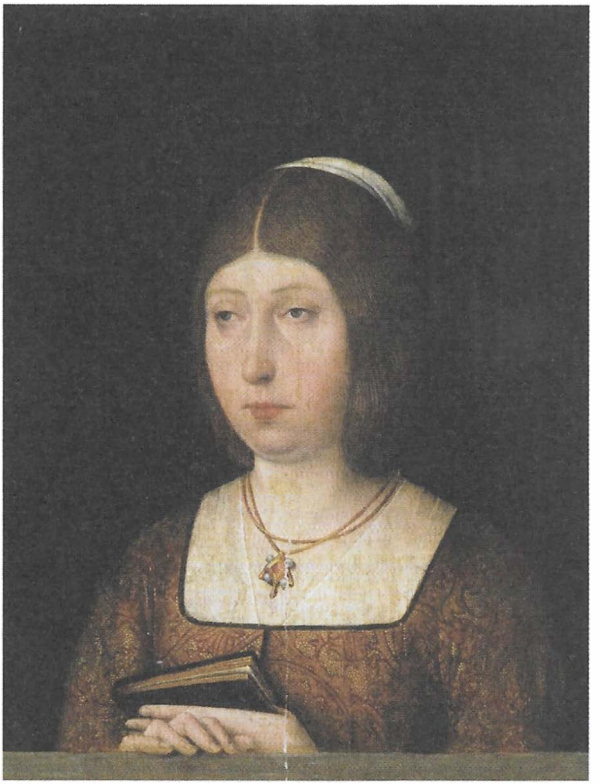

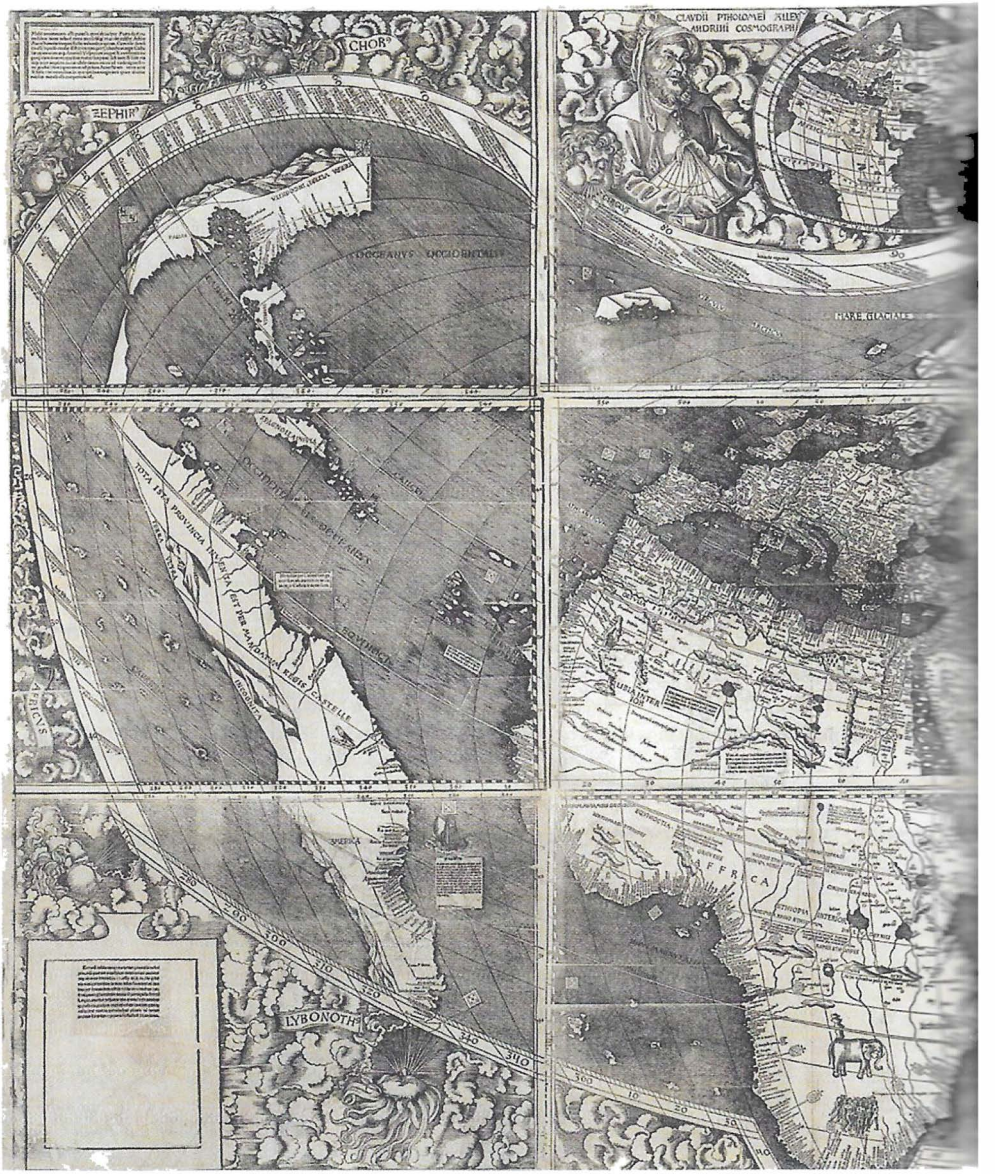

1453 yılında Osmanlı padişahı II. Mehmed, Konstantinopol'ü kuşattı. Bu Fransız illüstrasyonu, onun kadim kentin duvarlarına yönelttiği devasa topu gösteriyor. Bizans başkentinin düşüşü, Doğu Akdeniz'de ticareti daha da zorlaştırdı ve Atlantik boyunca keşifleri teşvik etti.

Christopher Columbus'un 1492 – 1493'te Karayipler'e yaptığı yolculuk, Orta Çağ'da transatlantik temasları tarihinde çok önemli bir an olarak hatırlanıyor ama diğer yöneticilerin onu reddetmesinin ardından Columbus'a sponsor olan İspanya'nın "Katolik Hükümdarlarından" biri olan Kastilyalı Isabella'nın (sağda) *desteği* olmasaydı hiçbir yere varamazdı.

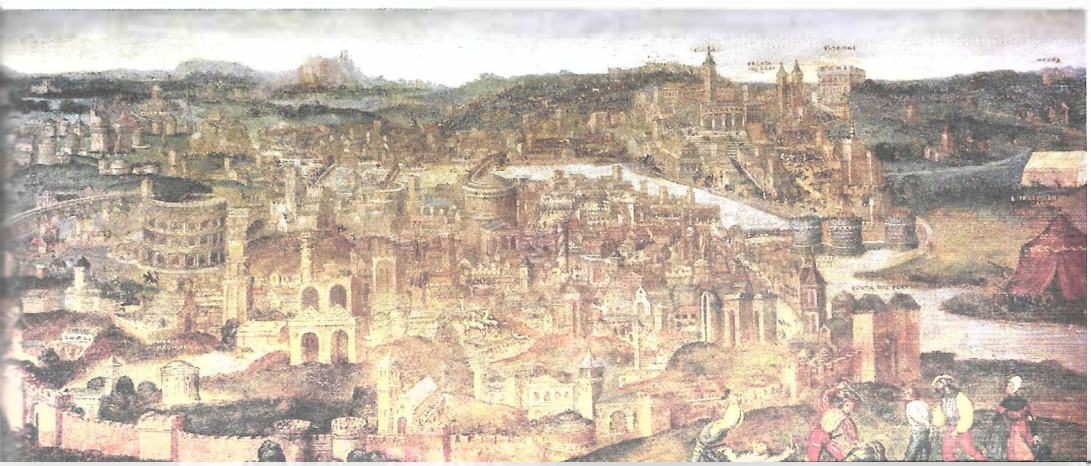

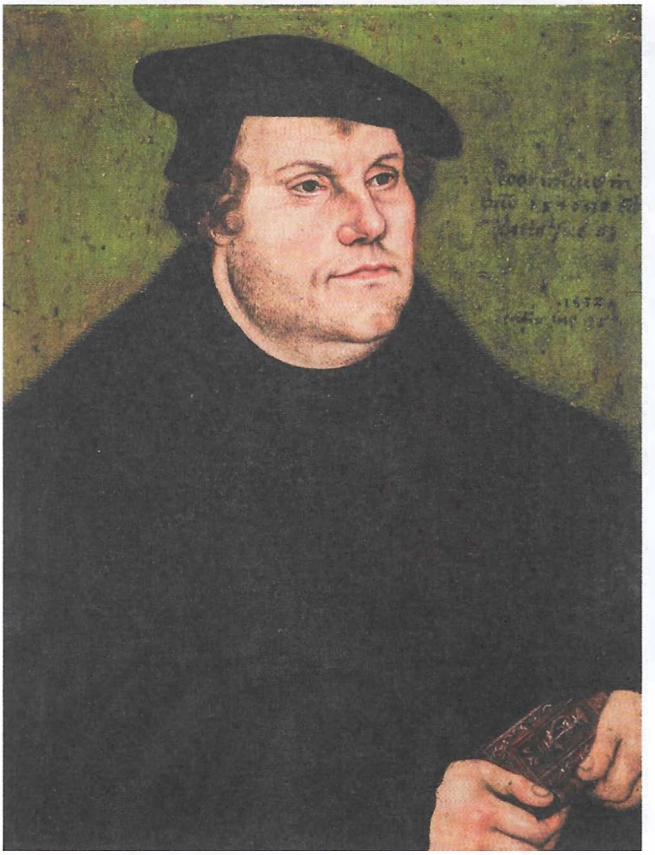

Bir Alman haritacının 1507 yılında hazırladığı bu harita (*yukarıda*), Batı Atlantik'te "Amerika" adı verilen bir kara parçasını gösteriyor. Aynı zamanda Hint Okyanusu'na güneyden deniz yoluyla ulaşılabilir olduğunu da gösteriyor. Bunların her ikisi de Geç Orta Çağ Avrupalıları için son coğrafi keşiflerdi.

1527 yılında Roma, geleceğin Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'ın topladığı bir ordu tarafından yağmalandı. Yaşlı Peter Brueghel'in bu panoraması (*sağda*), asi imparatorluk birliklerinin zincirinden boşanmış vahşetlerini sadece ima ediyor. Orta Çağ dünyası tamamen ve gerçekten sona ermişti.

AMERICI VESPVCII
QVILO
CECIAS
SVBSOLANVS
EVROAVSTER
CHATAY
ASIA
INDIA SEPTENTRIONALIS
EVROPA
TROPICVS CAPRICORNI
EVROAVSTER

Martin Luther, Protestan Reformu'nun entelektüel mimarıydı. Katolik doktrinin yolsuzluğa yönelik sert eleştir Orta Çağ Roma Kilisesi'nde telafisi mümkün olmayan has yol açtı.

1455 yılında basılan Guten İncili, Batı tarihinin ilk büy basılı kitabıydı. Matbaanın Avrupa siyasetini, kültürün ve dinini değiştirdi. Reform sırasında yeni dinî fikirlerin yayılmasında özellikle önem

DÜNYAMIZIN BUGÜNÜ NASIL İNŞA EDİLDİ?
ORTA ÇAĞ'IN YENİ TARİHİ

"Canlı bir tarih ... [Jones] her önemli konuya değinmeyi başarmış. Bulmacanın her bir parçası yerine oturdukça, modern dünya yavaş yavaş ortaya çıkıyor ... *Taht ve İktidar* okuyucuya karmaşık gelebilecek geniş bir çerçeve sunuyor ve dünya tarihinin önemli bir kısmının hikayesini becerikli ve akıcı bir üslupla anlatıyor."
-The New York Times

Alarik komutasındaki Vizigotlar Roma'yı 3 gün boyunca yağmalayıp harabeye çevirdiğinde artık bir dönem kapanıyor ve bin yıl sürecek derin bir dönüşüm başlıyordu. Öyle ki etkisi insanlığın bütün pratiklerini değiştirecek ve günümüz dünyasını şekillendirecekti.

Attila ve Charlemagne'dan Cengiz Han ve Fatih Sultan Mehmet'e kadar büyük isimlerle dolu sürükleyici anlatısında Dan Jones, Orta Çağ'ı baştan sona adımlıyor, gelişmekte olan Avrupa'da, geç Antik Çağ'ın büyük başkentlerinde ve İslam dünyasının etkili şehirlerinde bir yolculuğa çıkarıyor.

Roma'nın çöküşüyle Avrupa'da yaşanan otorite boşluğu nelere yol açtı?

Attila Papa'ya diz çöktürdü mü?

Cengiz Han dünyaya nasıl korku saldı?

Emeviler Avrupa'nın ortalarına kadar nasıl ilerledi?

Plantagenet, Habsburg, Hohenstaufen ve Osmanlı gibi dev hanedanlar nasıl doğdu?

Konstantinopolis nasıl İstanbul oldu?

Fatih Sultan Mehmet'e "Şeytanın, cehennemin ve ölümün oğlu" adını kim, neden verdi?

Ticaret rotaları Asya ve Avrupa'yı birbirine nasıl bağladı?

Bin yıldan fazla bir zaman dilimini başarıyla anlatan *Taht ve İktidar*, canlı ve eğlenceli üslubuyla "sıkıcı" tarih anlatımına yeni bir soluk getiriyor. Kendinizi bir zaman kapsülünde hissedeceğiniz bu eserin sayfalarını çevirirken kah Batı Avrupa ovalarına, kah Arap çöllerine, kah Kuzey Denizlerine, kah İstanbul'a gidecek ve her bir dönemin ruhunu hissedeceksiniz. *Taht ve İktidar*, güç arayışına ve üstünlük için verilen ebedi mücadeleye tanık olmak isteyen herkes için vazgeçilmez bir kaynak.

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6774-34-6
9 786256 774346
THG
0532291
VLL